

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Мирослав А. Лазић

**Издавачка делатност
Божидара и Вићенца Вуковића у Венецији
(1519–1561)**

Докторска дисертација

Београд, 2021

UNIVERSITY OF BELGRADE
FAKULTY OF PHILOSOPHY

Miroslav A. Lazić

**The Publishing Activity
of Božidar and Vincenzo Vuković in Venice
(1519–1561)**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2021

Ментор:

др Зоран Ракић, ванредни професор
Универзитет у Београду, Филозофски факултет

Чланови комисије:

др Владимир Симић, ванредни професор
Универзитет у Београду, Филозофски факултет

др Валентина Живковић, виша научна сарадница
Балканолошки институт САНУ

Датум одбране:

ИЗДАВАЧКА ДЕЛАТНОСТ БОЖИДАРА И ВИЋЕНЦА ВУКОВИЋА У ВЕНЕЦИЈИ (1519–1561)

Сажетак

Романсирана представа о Божидару Вуковићу, у основи уобличена још у раној историографији деветнаестог столећа, истрајавала је готово до данашњих дана, за разлику од представе о Вићенцу Вуковићу, која је знатно раније постављена у реалне историјске оквире. Иако су у међувремену откривени бројни извори, дуго је сматрано да је Божидар Вуковић основао српску штампарију у Венецији, коју је наследио његов син Вићенцо и која је под њиховим именом радила „од краја друге деценије до шездесетих година XVI столећа“, подстакнут првенствено патриотским и верским мотивима. Међутим, интегралним и интертекстуалним приступом у интерпретацији литерарних и историјских извора, као и смештањем Божидара и Вићенца Вуковића у друштвено-историјске оквире, показано је да су и они, попут осталих венецијанских велетрговаца и предузетника који су инвестирали у сектор штампарства, били првенствено финансијери издавачког пројекта, а да су њихове књиге штампане у штампаријама професионалних типографа. С друге стране, ни њихова издавачка делатност не може се посматрати као систематски осмишљен пројекат меценатског карактера, већ се у њој, осим патриотских и верских мотива, могу препознати и лукративни и други подстицаји. Када је пак реч о морфолошким аспектима палеотипа Божидара и Вићенца Вуковића, ни они нису сагледани као изоловани феномени, већ су интерпретирани у контексту интердисциплинарних теорија медија, што су у први план истицале поруку коју они преносе, како текстуалну тако и визуелну. Отуда су и морфолошки аспекти разматраних издања, који се пре свега очитују у графичкој опреми, и поред постојања извесних иновативних елемената, углавном обликовани под непосредним утицајем јужнословенске рукописне традиције, чији је освештани ауторитет потврђивао и канонску исправност њихове садржине.

Кључне речи: Божидар Вуковић, Dionisio della (dalla) Vecchia, Вићенцо Вуковић, штампарство, издаваштво, књижарство, српскословенски палеотипи, стара српска штампана књига, богослужбене књиге, Венеција

Научна област: историја уметности

Ужа научна област: историја ликовних уметности и архитектуре

UDC:

THE PUBLISHING ACTIVITY OF BOŽIDAR AND VICENZO VUKOVIĆ IN VENICE (1519–1561)

Abstract

The romanticized view of Božidar Vuković, having received its basic outline already in the early historiography of the 19th century, has endured almost to the present day, unlike the picture of Vincenzo Vuković, which had been scaled back to its realistic historical framework much earlier. Despite the discovery of many sources in the meantime, Božidar Vuković was long believed to have founded a Serbian print shop in Venice – which later passed down to his son Vincenzo and continued to operate under their name until the ‘late 1510s to the 1560s’ – driven primarily by patriotic and religious motives. However, an integral and intertextual approach to the interpretation of literary and historical sources, as well as the placement of Božidar and Vincenzo Vuković into a socio-historical context, shows that, like other Venetian wholesale merchants and entrepreneurs that invested in the printing industry, they were, above all, financiers of publishing projects and that the printing of their books took place in the printing shops of professional typographers. On the other hand, their publishing business should not be seen as a systemically conceptualized project of cultural patronage: besides patriotic and religious motives, it also involved lucrative and other reasons. As for the morphological aspects of Božidar and Vincenzo Vuković’s paleotypes, instead of being seen as isolated phenomena, they are interpreted in the context of interdisciplinary media theories that highlighted the message they conveyed both through their text and imagery. Hence, the morphological aspects of the editions under consideration, most prominently reflected in their graphic design, although containing some innovative elements, were mostly shaped under the influence of the South Slavic manuscript tradition, whose sacrosanct authority also confirmed the canonical orthodoxy of their contents.

Key words: Božidar Vuković, Dionisio della (dalla) Vecchia, Vincenzo Vuković, printing, publishing, bookmaking, Serbo-Slavonic paleotypes, early Serbian printed books, liturgical books, Venice

Academic discipline: art history

Field of study: history of the visual arts and architecture

UDC:

САДРЖАЈ

1.	Увод	1
2.	Божидар и Вићенцо Вуковић између идеолошке конструкције и научне историографије	5
3.	У контексту времена и простора: (ре)конструкција биографија Божидара и Вићенца Вуковића	37
	3.1. Општи биографски подаци.	37
	3.2. Божидар Вуковић и Грчко братство Светог Николе.	43
	3.3. У светлу обавештајних и политичких активности.	50
	3.4. У контексту општих предузетничко-трговачких односа у Венецији. . .	70
	3.4.1. Трговачко-књижевна мрежа Божидара и Вићенца Вуковића. . .	81
4.	Између трговине и штампарства: издавачко-књижевна делатност Божидара и Вићенца Вуковића	95
	4.1. Предговори и поговори између литерарног и историјског извора	96
	4.1.2. Структура и садржина	97
	4.1.2. О идентитету аутора	106
	4.2. Профил и карактер	110
	4.3. Мотиви.	118
	4.3.1. Патриотизам и побожност	118
	4.3.2. Самопредстављање и произвођење сећања.	128
	4.3.3. Економско-лукративни мотиви	135
5.	Између функције, садржине и форме: издавачки опус Божидара и Вићенца Вуковића.	141
	5.1. Хронологија	142
	5.2. Типологија, функција, садржина.	150
	5.3. Морфологија и типографија	160
	5.4. Графичка опрема	170
	5.4.1. Орнаментика.	171
	5.4.2. Фигуралне, амблематске и хералдичке представе.	176
	5.4.3. О пореклу графике и њеним ауторима.	186
	5.4.4. Графика као иконографски предложак	193

5.5. Копије и цитати	199
5.5.1. Српскословенска издања	199
5.5.2. Иностранна издања	204
6. Закључак	207
7. Каталог	213
8. Прилог I: Табеларни приказ издања Божицара и Вићенца Вуковића	341
9. Прилог II: Репродукције издања Божицара и Вићенца Вуковића.	497
10. Прилог III: Репродукције општег и компаративног карактера	640
11. Библиографија	660

1. УВОД

Интересовање научне и шире културне јавности за Божидара и Вићенца Вуковића датира од првих деценија 19. столећа када су прве историографске представе о Вуковићима и њиховој издавачкој делатности биле углавном прожете патриотским идеалима свог времена. С развојем специјализованих историографских научних дисциплина који је довео до парцијализације и фрагментације предмета изучавања, објављен је потом велики број драгоцених студија у којима је са становишта различитих струка и методолошких полазишта приступано одгонетању питања која су се односила на Божидара и Вићенца Вуковића, а преваходно на њихов издавачки опус. Заседне студије историчара, историчара књижевности и представника других хуманистичких дисциплина биле су првенствено усмерене на уже библиографске и археографске теме, док су истраживања историчара уметности претходних генерација углавном била усредсређена на стилско-морфолошке аспекте палеотипа Божидара и Вићенца Вуковића. Међутим, и поред бројних студија и чланака, објављених у последња два столећа о Божидару и Вићенцу Вуковићу и њиховом издавачком опусу, њихова издавачка делатност није досада монографски обрађена и постојала је потреба за систематским проучавањем ове теме. Како би се стекла свеобухватнија и целовитија представа о њиховој издавачкој делатности од до тада постојеће, било је неопходно већ спроведена истраживања поставити на знатно шире основе, а интерпретацију засновати на повезаности емпирије и теорије. Сходно томе, трудили смо се да издавачку делатност Божидара и Вићенца Вуковића протумачимо с феноменолошких позиција, које подразумевају интердисциплинарни приступ уз примену научних сазнања и методологије различитих хуманистичких и друштвених дисциплина. При томе смо се у највећој мери ослањали на изворне податке, у чије су интерпретације уграђена савремена теоријска и друга достигнућа.

*

Рад се састоји из две целине – студије и каталога с прилозима. Студијски део обухвата четири велика поглавља, не рачунајући увод и закључак, док каталог садржи одреднице сваког појединачног издања Божидара и Вићенца Вуковића; њему су придодати и прилози у виду табеларних приказа кодиколошке анализе и примарног и компаративног илустративног материјала.

У првом поглављу, насловљеном „Божидар и Вићенцо Вуковић између идеолошке конструкције и научне историографије“ дат је преглед развоја представе о Вуковићима од ране историографије из првих деценија деветнаестог столећа, па све до данашњих дана. Иако смо се, колико је то било могуће, трудили да поштујемо њихов хронолошки след, у предочавању историографских и других научних радова предност је дата њиховој структуралној повезаности. За разлику од традиционално конципиране историографије, у свом приступу се нисмо водили идејом хронолошког низања објављених научних радова, већ смо настојали да покажемо како се временом уобличавала представа о Вуковићима и њиховом издавачком раду. Отуда је пажња посвећена и неким пригодним публикацијама, махом оним објављиваним поводом обележавања појединих јубилеја. Оне су садржале и извесне закључке, који су потом преузимани не само у псеудонаучним радовима већ и у оним који су претендовали на научну утемељеност. Управо захваљујући њима било је могуће сагледати упливе разноразних конструкција које нису биле засноване на изворима, већ на посве слободним и временски условљеним интерпретацијама. Овакав преглед представљао је неопходан предуслов за потоњу анализу како би се једна од друге могле разлучити историјске личности

Божидара и Вићенца Вуковића од њихових имагинарних представа, и како би се и њихова издавачка делатност могла поставити у реалне историјске оквире.

У следећем поглављу, које носи назив „У контексту времена и простора: (ре)конструкција биографија Божидара и Вићенца Вуковића“ намера нам је била да позиционирамо личности Божидара и Вићенца Вуковића у временске и просторне координате, при чему је тежиште стављено на релевантне изворне податке, који су представљали и кључни ослонац за анализу њихове издавачке делатности. Смештајући их у одговарајуће историјске контексте, одлучили смо да, ради што веће аутентичности, извори сами непосредно говоре за себе на тај начин што смо их углавном изложили у виду мањих или већих графички издвојених цитата. Пошто је сачувана врста извора умногоме диктирала структуру овог поглавља, уз опште биографске податке, које црпимо из два пронађена Божидарова тестамена, као и из једног тестамена његовог брата Николе, посебна пажња посвећена је Божидару Вуковићу и његовом друштвеном ангажману у оквирима православне заједнице у Венецији оличене у Грчком братству светог Николе, на чијем је челу Вуковић провео последње године живота. Обиље изворних података условило је и издвојену целину која се односи на Божидарове обавештајне и политичке активности у којима се огледала његова тежња за обновом српске државе и добијањем деспотске титуле од римско-немачког цара Карла V. С друге стране, иако познијег датума, не мали значај имају и извори који се односе на преписку Вићенца Вуковића с папом и другим високим прелатима римокатоличке цркве, будући да они ретро-активно говоре не само о политичком већ и о издавачком ангажману како Вићенца, тако и његовог оца Божидара.

Како би се добила свеобухватнија слика о трговачкој и издавачкој делатности Божидара и Вићенца Вуковића било је неопходно сагледати и њихов друштвени статус у венецијанској средини раног модерног доба. Уз постојеће изворне податке, поуздан ослонац за даљу компаративну анализу имали смо у студијама произашлим из систематског истраживања венецијанских и других архива – пре свега нотарских списа и опоруха досељеника са источнојадранских обала и из залеђа. Уједно, нужно је било дати и осврт на поједине личности, које се углавном појављују у Вуковићевим тестаментима, а које су, како се испоставило, имале значајну улогу у уобличавању оновремених предузетничких односа у Венецији. То је и разлог што је њима посвећена можда и већа пажња, него што се испрва чинило да је неопходно. Међутим, позиционирање личности Божидара и Вићенца Вуковића у временско-просторне координате, уз коришћење изворних података о њима и великог броја научних студија објављених последњих деценија о штампарској продукцији у Венецији, представљало је неопходну основу и за интерпретацију њихове издавачке делатности у наредним поглављима.

Треће поглавље, насловљено „Између трговине и штампарства: издавачко-књижевна делатност Божидара и Вићенца Вуковића“, усредсређено је на анализу профила и карактера њиховог издавачког ангажмана. Пошто су раније интерпретације углавном биле засноване на доследном преузимању података из колофона њихових палеотипа, нужно је било критички преиспитати ову врсту литерарно-историјских извора. Применом интегралног и интертекстуалног приступа приликом интерпретације предговора и поговора, уз сагледавање њиховог идејног и функционалног контекста, омогућено је добијање целовитије представе о њима. Међу незаобилазним питањима на које је требало одговорити јесу и она која су се тичала идентитета њихових аутора. Трагајући за одговорима на њих, поред казивања из предговора и поговора Вуковићевих палеотипа, за потребе компаративних анализа послужили смо се и колофонима који нису припадали само српскословенском књижевном корпусу. Тек након тако устројених и спроведених истраживања, уз коришћење преосталих извора и примену савремених теоријских достигнућа, могуће је било сагледати како профил и карактер тако и мотиве издавачке делатности Божидара и Вићенца Вуковића.

Последњу целину студијског дела представља поглавље које носи назив „Између функције, садржине и форме: издавачки опус Божидара и Вићенца Вуковића“. За разлику од претходних поглавља, у којима је тежиште истраживања било усмерено на личности Божидара и Вићенца Вуковића и историјски контекст у којем се њихова издавачка делатност одвијала,

овде је пажња усмерена искључиво на њихове палеотипе. Пошто у неким сегментима она ни до данашњих дана нису била сасвим разјешњена, најпре смо се критички осврнули на питања која су се тичала хронологије њиховог издавачког опуса. Ту се пре свега мисли на издања која припадају првом издавачком циклусу Божидара Вуковића, где се у њиховим колофонима не поклапају датуми изведени по старом и новом календару, односно по стварању света и години Христовог рођења.

Да би се протумачили морфолошки аспекти палеотипа Божидара и Вићенца Вуковића неопходно је било, уз утврђивање типологије, размотрити и њихову структуру и садржину, поготово ако се има у виду да су они у највећој мери проистицали из њихове литургијске и верско-дидактичке функције. Највећим делом реч је о литургијским и требничким књигама, најнеопходнијим за одвијање богослужбеног и практичног живота Цркве и њене пастве. Међутим, оно што је посебно занимљиво, њихов издавачки опус обележила су и издања *Молићвеника (Зборника за ђућнике)*, који су због широког спектра разнородних састава, од литургијских до апокрифних, били намењени упражњавању индивидуалне побожности не само припадника клира већ и ширег круга верника. Из разлога што су оваква издања представљала значајну новину у односу на српско рукописно наслеђе, иако је већина појединачних састава била у њему присутна, њима је посвећена и највећа пажња.

Морфолошких аспекти палеотипа Божидара и Вићенца Вуковића нису посматрани као изоловани феномени, већ су анализирани у контексту интердисциплинарних теорија медија, које у први план стављају поруку, односно идеју и садржину коју они преносе. Из ове перспективе тумачен је и међусобни однос рукописних и штампаних књига које у највећој мери одликује континуитет форме. Наравно да је природа штампаног медија истовремено довела до извесних иновација које су свој одраз имале и на поједине морфолошке аспекте Вуковићевих палеотипа. Тако је, за разлику од рукописа који су били интерактивни и флексибилни медији склони сталним изменама, штампана књига због објављивања у великим тиражима била доступна ширем кругу корисника. То је омогућавало стандардизацију и нормирање текстова, али и могућност ширења одговарајућих порука, који се најбоље могу сагледати у светлу коришћења појединих елемената графичке опреме, као непосредног предлошка за различите гране црквене уметности. Имајући све то у виду, како би се што свеобухватније сагледали палеотипи Божидара и Вићенца Вуковића, поред постојања тиража, пажњу смо усмерили и на њихове остале морфолошке аспекте – материјал на којем су штампани, формат, одлике књижног блока и повеза, сигналирање свешчица и систем рубрикације, као и одлике слога и типографије.

Особита пажња посвећена је и графичкој опреми издања Божидара и Вићенца Вуковића, кроз коју је такође сагледан однос рукописне и штампане књиге, односно традиције и иновације. У тумачењу њиховог књижног украса, уместо аутономног, примењен је контекстуални модел, који је условио да ни он не буде поиман независно од свог идејног и функционалног контекста у којем је настао. Отуда ни фигуралне представе нису искључиво сагледане у естетским и стилским категоријама, иако се оне могу тумачити и из тог угла, већ првенствено као верске слике које поред култне имају и дидактичку намену, будући да су и оне, попут текста, само другим изражајним средствима, преносиле исту или сличну поруку. Осим преузимања орнаментике из рукописне традиције, то се нарочито може пратити на нивоу поштовања источнохришћанских иконографских образаца, што је особено за графички украс издања Божидара Вуковића. Међутим, изузев идејног и функционалног контекста, који је у највећој мери одређивао и њихове стилско-морфолошке аспекте, на примеру појединих издања његовог сина Вићенца, у којима су до изражаја дошли западноевропски иконографски и стилски утицаји, показало се да су битну улогу имале и друштвено-политичке, културне и остале историјске прилике, као и идентитет њихових издавача.

На самом крају завршног поглавља студијског дела осврнули смо се на утицаје палеотипа Божидара и Вићенца Вуковића на остала српскословенска издања, од којих је већина објављивана од стране њихових следбеника и настављача у Венецији. Томе свакако треба придодати и палеотипе штампане на простору територија које су биле под османском влашћу,

али и инострана издања публикована широм источнохришћанског културног круга на различитим националним редакцијама старословенског језика.

Иако у погледу структуре рада представља последњу целину, не мањи значај од осталих има и каталог допуњен одговарајућим прилозима. Он садржи податке незаобилазне за морфолошку анализу издања Божицара и Вићенца Вуковића, али и за сагледавање осталих аспеката њихове издавачке делатности. У том смислу нарочито се издвајају предговори и поговори, изложени у изворном облику и у преводима на савремени српски језик. Поред предговора и поговора и општих података, у којима су изложени основни елементи физичког описа сваког појединачног издања Божицара и Вићенца Вуковића, каталошки део обухвата и одреднице које се односе на њихову садржину, као и на одлике слога и графичке опреме. Томе су придодати и прилози, пре свих табеларни, у којима је, захваљујући примени археографско-кодиколошке анализе, целокупна структура издања рашчлањена на основне елементе.

2. БОЖИДАР И ВИЋЕНЦО ВУКОВИЋ ИЗМЕЂУ ИДЕОЛОШКЕ КОНСТРУКЦИЈЕ И НАУЧНЕ ИСТОРИОГРАФИЈЕ

У оквирима националне историографије, који обухватају распон дужи од два столећа, представа о Вуковићима и њиховој издавачкој делатности се веома споро мењала, поготово када је реч о Божидару. Већ у рану националну историографију, а одатле и у културно памћење, Божидар Вуковић је превасходно уведен као штампар, и као такав у њима остао готово до данашњих дана. Сходно томе, о њему је у стручној и научној јавности дуго постојала поједностављена слика која га је у најопштијим цртама представљала искључиво као патриоту и православног хришћанина који је, жртвујући се за добробит православне цркве и отаџбине започео штампање црквених књига. Томе је највише допринело дословно интерпретирање записа у предговорима и поговорима његових књига, који су више од читавог века били једини познати извори о њему, а чија објективност дуго није била довођена у питање. Таква устаљена представа о Вуковићу, прихваћена је као објективна датост, а не као конструкција, испрва сопствена, а потом и као резултат изучавања и тумачења уобличених још у раној историографији деветнаестог столећа. Међутим, не треба изгубити из вида ни то да су већ током 19. столећа, изван граница српског културног простора, не укључујући радове раних слависта, објављивани и текстови на страним језицима у којима је узгредно помиње Божидар Вуковић, односно Дионизио дела Векија, под којим именом и презименом је он био познат у иностраној средини. Нажалост, због недостатка сазнања да је реч о истој личности, ови подаци све до последњих деценија 20. века нису били познати у оквирима националне историографије, те самим тим готово да нису имали никакву улогу у уобличавању слике о Божидару Вуковићу у српској средини.

Освртом на бројне историографске текстове о Божидару и Вићенцу Вуковићу – нарочито на оне у којима се њихови аутори нису задржавали само на фактографској равни, већ су се бавили и тумачењима карактера и профила њихове издавачке делатности, мотива, као и многих других питања и недоумица – може се уочити условљеност временом и идеолошким, културним, социјалним и политичким оквирима средине у којој су обитавали њихови аутори.¹ Стога су многи од тих текстова, чији аутори врло често нису ни били свесни историјске условљености приликом саопштавања својих резултата, као крајњих исхода објективног истраживачког поступка, у великој мери били прожети актуелним идеолошким и политичким схватањима владајућих структура. С друге стране, не мали број аутора објављених радова био је и у директној служби одређених идеологија владајућих политичких елита чији је циљ био стварање нормиране историографије намењене конструисању званичног колективног сећања. То се нарочито испољавало не само приликом ранијих обележавања јубилеја,² као централних званичних државних идентитетских манифестација,³ већ у појединим случајевима и оних новијег датума, које одликује потискивање старих и произвођење нових идентитета.⁴

¹ О детерминисаности аутора временским оквирима: Тимотијевић, *Теодор Крачун*, 27.

² *Споменица Војводе Божидара Вуковића*; Štedimlija, *Božidar Vuković i mletački štampari*.

³ Митерауер, *Миленијум и групе јубиларне јогине*; О јубиларним прославама као важним елементима у оквиру политике сећања званичне репрезентативне културе на примеру Таковског устанка: Тимотијевић, *Јубилеј као колективна репрезентација*, 9–49; Тимотијевић, *Таковски усџанак – Српске цвети*, 45, 187.

⁴ Zbornik 2018.

Мада се помени Божидара Вуковића могу срести и раније у необјављеним изворима⁵ – од којих би свакако требало издвојити *Крајки ојис Зеће и Црне Горе*, спис анонимног аутора из 1774. године,⁶ који садржи и препис предговора *Празничној минеја* – први пут се његово име унутар публикације појављује у предговору књиге Доситеја Обрадовића *Еџика или философија наравоучиџелна ђо сисџеми і. џрофесора Соави*.⁷ Управо тим поменом – где је Вуковић означен као штампар црквених књига – након вишевековног колективног заборављања, Доситеј Обрадовић поново уводи личност Божидара Вуковића у колективно памћење и његов издавачки ангажман, у складу са оновременим преовладавајућим идејама о националној обнови, превасходно сагледава као патриотски подухват:

Некџ учини любовџ наша чудо и нека воздвигне изџ гроба забораџлџња благо име БОЖИДАРА Подгоричанина. Кои при паденіу последнџ славе сербске, то еџтџ херцеговине, даде одџ свога имџнїя у млетци содџлати џампу, и различне црквене џампати књиге: И тако сџ крепкимџ своимџ благодџтелнимџ раменомџ подупре и сачува одџ паденїя како благочестїе тако и име рода свога. Устани! о устани! и обнови се и процветај предраго име бождару! Благодарностџ потомка твои неџе оставити име твое истлџнїю. Радуй се благодџтелна, отеческа, блага душо! ти ниси умерла: Заџо има и садџ Бождаровиџа, кои по стопамџ твоимџ ступати желе. Бождарџ значи Феодорџ.⁸

Већ на први поглед се може уочити да Доситеј Обрадовић основне податке о Вуковићу преузима непосредно из предговора и поговора његових издања, интерпретирајући их у складу с културним и идејним струјањима свог доба. Међутим, готово да нема сумње да је Доситеј Обрадовић био упознат и са списом *Крајки ојис Зеће и Црне Горе*, највероватније посредством својих пријатеља Максима Куртовића, угледног трговца из Трста, или Атанасија Деметровића Секереша, државног цензора „илирских рукописа“ Царско-краљевске илирске дворске типографије у Бечу,⁹ који у својој рецензији – исто као што то касније чини и Доситеј – помиње да Вуковићево име Бождар значи Теодор.¹⁰ Већ првим поменом Божидара Вуковића у раној историографији 19. века, зачета је идеја о патриотизму, као основном мотиву који га је подстакао да започне штампање и издавање српскословенских ћирилских књига у Венецији. Издвојивши га као морално-дидактички пример из националне историје, Доситеј је у тексту свог предговора Божидара Вуковића протумачио као једног од узорних великана из прошлости, који је узвишеним патриотским чином успео да одржи пламен народне просвећености током претходних столећа и тиме омогући његову наступајућу обнову:

Да џа су ове вещи? И сва вишенапоменута имена? Него зраке нашега просвећенїя и прослаџлџнїя приближујућесе зоре. И пожелаемаго нашега пролеђа предзнаменованїя, и предџвозвешенїя.¹¹

Будући да је у свеопштој културној клими раног деветнаестог столећа у Европи, обележеној буђењем и процватом националних идеологија, трагање за споменицима из прошлости заузимало посебно место, на сличан начин је особита пажња посвећивана и проучавању древних споменика културе српског народа.¹² Између осталог, ту су поред писаних извора и књига, пажњу истраживача привлачиле и српскословенске, ћирилске инкунабуле и палетипи, тада најчешће зване „србуље“, које су поред штампаних подразумевале и рукописне књиге. Међу првим националним прегаоцима који су показали интересовање за рану штампану књигу потребно је истаћи тадашњег шишатовачког архимандрита Лукијана Мушицког,

⁵ Немировски, *Руско саоџиџење из XVIII в.*, 247–249. Овај спис из XVIII века, који је сачинио епископ Дамаскин, садржи први опис *Молиџвеника* Вићенца Вуковића из 1547. године, а уједно и први помен Вићенца Вуковића у руској библиографији.

⁶ *Крајки ојис Зеће и Црне Горе*.

⁷ Обрадовичџ, *Еџика или философија наравоучиџелна*.

⁸ Обрадовичџ, *Еџика или философија наравоучиџелна*, 7.

⁹ О Атанасију Деметровићу Секерешу: Костић, *Досиџејев џријаџељ и савџџник Секереш*.

¹⁰ *Крајки ојис Зеће и Црне Горе*, 196–197.

¹¹ Обрадовичџ, *Еџика или философија наравоучиџелна*, 7–8.

¹² Попадић, *Димџиџрије Аврамовић и идеја „сџоменика древносџи“*, 213–227.

потоњег епископа горњокарловачког. У намери да прикупи што више грађе за писање историје српске књижевности, он је обишао велики број манастира на ширем подручју Карловачке митрополије и сачинио *Попис старина српских*,¹³ у који је уврстио и изванредан број издања Божицара Вуковића. Иако овај попис није био публикуван, он је без сумње веома добро био познат савременицима са којима је Мушицки делио слична интересовања, почев од Вука Стефановића Караџића, па све до Павела Јозефа Шафарика и Адама Драгосављевића.¹⁴

Иако се након уводног текста *Еџике* Доситеја Обрадовића најстарији помени Божицара Вуковића могу наћи код Павла Соларића,¹⁵ највеће заслуге за упознавање шире научне јавности са „србулама“,¹⁶ а самим тим и са палеотипима Божицара и Вићенца Вуковића, припадају међутим Вуку Стефановићу Караџићу. Он је у потрази за „србулама“ још с пролећа 1815. године, заједно с Димитријем Фрушићем, једним од покретача „Новина сербскихъ у царствующемъ граду Виѣни“, обишао фрушкогорске манастире, да би наредних година посетио и многе друге широм српских крајева.¹⁷ Поред тога што је у тим књигама видео књижевне споменике из српске прошлости, користећи их као изворну грађу за своја филолошка истраживања, при чему је показао и одређена археографска интересовања,¹⁸ Вук Стефановић Караџић је наредних деценија развио и разгранату комерцијалну мрежу,¹⁹ продајући их најчешће по Русији и средњој Европи. Међу његовим иностраним купцима пре свих се издваја Михаил Петровић Погодин, руски историчар, славенофил и страсни колекционар књижевних старина, али је такође изванредан број примерака Вук продао и појединим библиотекарима, попут Дворске библиотеке у Бечу, Краљевске библиотеке у Берлину и Јавне библиотеке у Петрограду.²⁰

У прилог томе да су захваљујући Вуковој трговини „србулама“ и издања Божицара и Вићенца Вуковића постала позната и истраживачима широм словенског културног простора, говори и пример Василија Степановића Сопикова, који је у првом издању своје библиографије само узгредно поменуо и неколико Вуковићевих књига,²¹ да би већ у издању из 1821. године објавио и поговор његовог *Празничној минеја* из 1538. године.²²

И поред тога што се штурџи помени Божицара и Вићенца Вуковића могу наћи већ у делима раних слависта, Словенца Јернеја Копитара²³ и Чеха Јозефа Добровског,²⁴ први истраживач поникао из њиховог круга који је направио значајан искорак у осветљавању издавачке делатности Божицара и Вићенца Вуковића, био је словачки лингвиста и филолог Павел Јозеф Шафарик. Боравећи и радећи дуги низ година у Новом Саду – од 1819. до 1833. – он је, пре свега, захваљујући пријатељству с Лукијаном Мушицким, био у прилици да се подробније упозна са српскословенским инкунабулама и палеотипима. Као резултат својих дугогодишњих истраживања, Шафарик је, у временском распону дугом готово две деценије, објавио већи број библиографских радова у којима је сажео дотадашња сазнања о раној српскословенској штампаној књизи.²⁵ Међу наведеним радовима пре свих ваља издвојити *Прејлед словенских црквених књија* објављен 1829. године на немачком језику,²⁶ где је први пут сачињен

¹³ Костић, *Лукијана Мушицкој Попис старина српских*, 327–343.

¹⁴ Драгосављевић, *Стара црквена књижевност*, 49, 54; Магарашевић, *Писма Павла Јосифа Шафарика*, 53–75.

¹⁵ Соларич, *Поминак књижески о Славено-Сербскомъ*, 26, 53, 55, 60.

¹⁶ Добрашиновић, *Вук и србуље*.

¹⁷ Добрашиновић, *Вук и србуље*, 5.

¹⁸ Загребин, *Вук Караџић као археограф*, 245–246.

¹⁹ Добрашиновић, *Вук и србуље*, 21–47..

²⁰ Добрашиновић, *Вук и србуље*, 42–45.

²¹ Сопиков, *Опытъ российской библиографіи*, Часть первая, ХСIII, СХIII, 122, 150, 190.

²² Сопиков, *Опытъ российской библиографіи*, Часть пятая, 162–163.

²³ Копитар, *Ueber Wuk's serbisches Wörterbuch*, 49.

²⁴ Dobrowsky, *Berichtigung einer falschen*, 167; Dobrowsky, *Institutiones linguae slavicae*, XL–XLII.

²⁵ Joseph Schaffarik, *Geschichte der slawischen sprache*, 132; Schaffarik, *Uebersicht der slowenischen Kirchenbücher*, 1–35; Шафарикъ, *Прејлед словенски црквених књија*, 34–46; Schaffarik, *Serbische Lesekörner*, стр.; Šafařík, *Slowanský národopis*, 60; Šafařík, *O Staroslowanských*, 99–102, 104; Шафарикъ, *Прејледъ найзнайнѣи иисменны сѣоменника*, 51–52, 94.

²⁶ Schaffarik, *Uebersicht der slowenischen Kirchenbücher*, 1–35.

подробнији попис српскословенских ћирилских књига, у оквиру којих су посебно место заузела и издања Божидача и Вићенца Вуковића. Све до објављивања резултата истраживања руског слависте и библиографа Ивана Каратајева, уз неколико повремено публикованих радова, у којима је скренута пажња на поједина издања Божидача Вуковића,²⁷ ово је Шафариново дело несумњиво представљало најпотпунију библиографију српскословенских инкунабула и палеотипа.

За разлику од наведених радова, у којима су се њихови аутори претежно бавили библиографским темама, први покушај састављања сажете биографије Божидача и Вићенца Вуковића проистекао је из пера Ивана Кукуљевића-Сакцинског.²⁸ У радовима из 1851. године, Сакцински се ослонио на две скупине извора, од којих су прву чинили подаци из самих издања Вуковића, док су другу чинили подаци из млетачких извора. У прилогу под називом *Илирске породице у млећачком ѿлемсѿву*,²⁹ он је указао на познату млетачку породицу Вуковић-Лазари, која се поносила наводним владарским пореклом. Управо тој породици Сакцински је приписао оснивање прве ћирилске штампарије у Млецима: *Вуковићем имагу Славени захвалииѿи ѿакођер ѿрву ћирилску ѿискарну у Млеѿцих*. Тиме је у јужнословенској историографији постављена основа за настанак разних тумачења о претпостављеним генеалогским везама породице Вуковић-Лазари са старим штампарима Вуковићима.³⁰

Сакцински је у тексту *Тискари јуѿославенски XV. и XVI. века*, у оквиру поглавља *Књижевности и умјетности*,³¹ поред изношења библиографских података о издањима Божидача и Вићенца Вуковића – где се махом ослањао на колофоне њихових књига, као и на исказе Доситеја Обрадовића – изнео и низ претпоставки и закључака. Посебно се међу њима издвајају они који се тичу генеалогije Вуковића. Позивајући се тако на *Еѿистѿолу Вићенца Вуковића из Псалѿиѿира с ѿоследовањем*, где је наведено да они воде порекло од деспота српских, Кукуљевић-Сакцински претпоставља да би Божидар Вуковић могао бити син Ђуре Вуковића. Свој закључак је поткрепио и тиме што је Божидар Вуковић у колофонима својих књига најчешће ословљен као Божидар Вуковић од Ђурића. Осим тога, Кукуљевић-Сакцински износи и тврдњу да је по пресељењу у Венецију, Божидар Вуковић установио „прву сталну славенску књиготискарну“, у којој је штампао десетак издања црквених књига, убројивши притом у његов опус и горажданска издања браће Љубавић. Иако не уочава разлику између Божидача Вуковића и Божидача Горажданина, сматрајући да је реч о истој личности, Кукуљевић-Сакцински излаже и став да је управо захваљујући Вуковићевим књигама сачуван „славенски“ језик у „источној цркви“ а „шњиме и крстјански закон у турској Царевини“.³² Сажимајући напослетку сазнања о Вуковићу и његовој издавачкој делатности – коју првенствено сагледава као патриотски чин у функцији очувања верског и националног идентитета – Сакцински ствара сопствену конструкцију Вуковићеве личности, засновану на пројектовању актуелих идеја и вредносних система свога времена на временски период у којем је живео и радио Божидар Вуковић:

Божидар је живио само за свој дом и народ. Он потроши велику страну свога иметка на корист свога рода и на уздржање своје цркве и народности. А за толике жртве доби он мало хвале од свога народа. О њему се знаде само онолико, колико стоји побилежено у његових или његовог сина књигах. Досада си не узме нитко труда да о његовом животу штогод напише. И дочим други народи подобним људем огромне споменике подижу и њихове слике у Пантеоне стављају, Божидару су једини споменик преоставши плодови његове неуморне радње...³³

²⁷ Аноним *О славјано-сербскомъ Сборникъ*, 49–66, где су, поред садржине *Празничноѿ минеја* Божидача Вуковића, објављени и предговор и поговор ове књиге; Караѿић, *Примјери срѿско-славенскоѿа језика*, 12–15. Овде је Вук Караѿић, бавећи се проучавањем споменика писаним ии штампаним српскословенским језиком, објавио и поговор *Служабника* Божидача Вуковића из 1520. године, извод поговора *Окѿиоиха* из 1537, као и и поговор Вићенца Вуковића из *Псалѿиѿира с ѿоследовањем*, објављеног 1546. године.

²⁸ Mance, *Zercalo naroda: Ivan Kukuljević Sakcinski*.

²⁹ Kukuljević-Sakcinski, *Ilirske porodice u mletačkom plemstvu*, 38–54.

³⁰ Kukuljević-Sakcinski, *Ilirske porodice u mletačkom plemstvu*, 48, 52–53.

³¹ Kukuljević-Sakcinski, *Tiskari jugoslavenski*, 130–135.

³² Kukuljević-Sakcinski, *Tiskari jugoslavenski*, 131.

³³ Kukuljević-Sakcinski, *Tiskari jugoslavenski*, 132.

Насупрот Божидару Вуковићу, коме Сакцински посвећује много више пажње, подаци о Вићенцу су веома штур и углавном сведени на исказе из *Ейисџоле*, која је том приликом објављена у транслитерисаном облику на латиници. Вићенца Вуковића, кога ословљава као „Винко Вуковић, назван della Vecchia“, Сакцински види као достојног наследника свог оца, кога је у свему следио,³⁴ као што је то, између осталог, наведено и у самој *Ейисџоли*.

Изграђена представа о Божидару Вуковићу, као националном прегаоцу који је, жртвујући се за општенационално добро, у Венецији „подигао великим трошком прву сталну славно-србску књигопечатњу или штампарију“,³⁵ популарисана је и у тадашњој периодици. Нарочито се у том погледу издваја текст Милоша Радојчића *Најсџарије шџамџарије у срџском народу*, објављен у виду неколико наставака у земунском листу *Подунавка*.³⁶ Ослањајући се на *Ейисџолу Вићенца Вуковића* и поменуте текстове Сакцинског, које у знатној мери понавља, Радојчић надограђује генеаложке конструкције које је пре тога Сакцински успоставио.³⁷ Поновио је, најпре, мишљење Сакцинског да је Вуковићев отац био Ђурађ, припадник српске династије Бранковића „која је владала многим земљама, и градовима у Херцеговини, Босни и Маћедонији, и била је у сродству са истим царевима византијским и трапезунтским из племена Ангела и Комнена“.³⁸ Поред осталог, нагласио је и то да је Вуковићев отац Ђурађ, у својству изасланика „Ивана цара од Трапезунта, ког сестра Ана Ђурђева жена бијаше“, у Венецији 1438. године за себе и своје потомке добио „благородство Млетачко“. У томе види и главни разлог што су се Вуковићи (Бранковићи) после пада Цариграда и својих „покрајина и добара“ настанили у Венецији. Напослетку, генеалогичку Вуковића употпуњује и понављањем тврдње да су се Вуковићи касније ородили с породицом Лазари, која је изнедрила „славне војводе“ и „гласовите списатеље и уметнике“, од када су се почели називати Вуковићи-Лазари.³⁹

Осим генеалогичке, Радојчић је у тексту објавио и поговор *Служабника* Божидара Вуковића из 1519. (1520) године, старословенским писмом.⁴⁰ То је исто учинио и са поговором *Псалџира с џоследовањем* Вићенца Вуковића из 1546. године, док је за самог Вићенца Вуковића поновио закључке Кукуљевића-Сакцинског, како је „красним стопама свог оца у свему“ следио, трудећи се да „свој штампарски завод до већег савршенства подигне“.⁴¹

Као што је већ раније наговештено, након Вука Стефановића Караџића – који је, бавећи се питањима српскословенског језика, у интегралном облику или у изводима објавио неколико колофона Божидара и Вићенца Вуковића⁴² – као и Ђуре Даничића, који је у свом *Рјечнику књижевних сџарина срџских* у више наврата поменуо Божидара Вуковића,⁴³ знаменито место у историографији друге половине 19. века заузима руски библиограф Иван Каратајев. Он је истражујући словенску стару штампану књигу, у распону дужем од две деценије, објавио више публикација у којима је изложио до тада најпотпуније библиографске описе старословенских инкунабула и палеотипа.⁴⁴ Допуњене новим подацима, ове библиографије обухватају не само основне кодиколошке податке него и оне који се тичу садржине. Оне,

³⁴ Kukuljević-Sakcinski, *Tiskari jugoslavenski*, 137.

³⁵ Радојичић, *Најсџарије шџамџарије у Србскомъ народу*, 248.

³⁶ Радојичић, *Најсџарије шџамџарије у Србскомъ народу*, 238–239, 247–249, 254–255, 262–263, 271–273.

³⁷ Радојичић, *Најсџарије шџамџарије у Србскомъ народу*, 248.

³⁸ Радојичић, *Најсџарије шџамџарије у Србскомъ народу*, 248.

³⁹ О породици Вуковић-Лазари издвајамо: Cicogna, *Delle iscrizioni veneziane*, 3, 299–306; Schröder, *Repertorio genealogico*, 412–414; Cicogna, *Delle iscrizioni veneziane*, 4, 663–664; Мијатовић, *Историјске црџе*, 4–16, 186–196; Љоралић, Катушић, Матасовић, *Svjedočanstva uklesana u kamenu*, 136.

⁴⁰ Радојичић, *Најсџарије шџамџарије у Србскомъ народу*, 249.

⁴¹ Радојичић, *Најсџарије шџамџарије у Србскомъ народу*, 262.

⁴² Стефановић-Караџић, *Примјери срџско-славенскога језика*, 12–15. Овде је Вук Караџић, бавећи се проучавањем споменика писаних и штампаних српскословенским језиком, објавио и поговор *Служабника* Божидара Вуковића из 1519. (1520) године, извод поговора *Окџоуха* из 1537, као и и поговор Вићенца Вуковића из *Псалџира с џоследовањем*, објављеног 1546. године.

⁴³ Даничић, *Рјечник из књижевних сџарина срџских*, 1, 62, 117, 137, 271; Даничић, *Рјечник из књижевних сџарина срџских*, 2, 33, 281; Даничић, *Рјечник из књижевних сџарина срџских*, 3, 70, 287, 291, 539, 543.

⁴⁴ Каратаев, *Хронолоџическая росџисъ славянскихъ кнџџ*; Каратаев, *Библиографическџ замџџки*; Каратаев, *Описанџ славџно-русскихъ кнџџ*.

осим тога, углавном садрже и предговоре и поговоре – тамо где их је било – места где се поједини примерци чувају, као и дотадашњу библиографију објављених радова о старословенским инкунабулама и палеотипима.

Од осталих руских библиографа, свакако треба поменути и Вукоља Ундољског, који је публиковао каталог „славено-руских“ књига објављених у распону од 1491. до 1864. године и у њему донео сажете библиографске податке о Вуковићевим издањима.⁴⁵

*

Након неколико радова, штампаних шездесетих година деветнаестог столећа, у којима су поменути Вуковићи – попут оног од Серафима Ристића⁴⁶ или пак Шиме Љубића,⁴⁷ који је пишући о старим јужнословенским штампаријама, у основи поновио запажања Ивана Кукуљевића-Сакцинског – нова етапа у домаћој историографији започела је ступањем Стојана Новаковића на научну сцену. Већ у своју *Историју српске књижевности*, он је укључио и преглед развоја српкословенских ћирилских издања у распону од 1493. до 1650. године.⁴⁸ Између осталог, Новаковић је овде описао Божицара Вуковића као „најзаслужнијега Србина“ на пољу старог српског штампарства, нагласивши уједно да је Вуковић, поред тога што је „наштампао највише књига“, лио и слова која су потом пренета у Горажде.⁴⁹ Из тога се јасно види да се и Стојан Новаковић, попут дотадашњих истраживача, у својим закључцима у највећој мери ослањао на колофоне Вуковићевих издања, као и на дотадашња скромна знања о Божицару Вуковићу и његовом штампарском ангажману, где је, поврх свега, његов идентитет и даље био поистовећиван са идентитетом Божицара Горажданина.

Ипак, у поређењу са претходно наведеном публикацијом, где је Вуковићев штампарски ангажман сагледан у контексту старе српске књижевности, много више пажње завређују појединачне расправе и проблемске студије Стојана Новаковића о старом српском штампарству. Прва међу њима коју ваља поменути јесте мањи чланак под називом *Стара штампања за Бугаре*.⁵⁰ Ту је Новаковић, полазећи од саопштења из поговора *Молићвеника (Зборника за љућнике)* – где је наведено да је Вуковић, видевши како Грци и Фрузи штампају књиге на својим језицима, решио да „састави типаре“ за Србе и Бугаре⁵¹ – анализирао употребу јусова у *Празничном минеју* Божицара Вуковића, на шта је већ пре тога скренуо пажњу и Јозеф Павел Шафарик.⁵² У другом пак тексту, насловљеном *Божицара Вуковића Зборници за љућнике*,⁵³ Новаковић се најпре давио упоредном анализом Вуковићевих издања *Молићвеника*, тј. *Зборника за љућнике* – како их је том приликом насловио – да би се потом осврнуо и на издања истоимене књиге које је објавио његов син Вићенцо. Овом студијом Новаковић је, на основу спроведене упоредне кодиколошке и текстолошке анализе издања *Молићвеника* из 1520. и 1536. године, умногоме употпунио дотадашња библиографска сазнања извршивши притом извесне исправке и отклонивши поједине нејасноће присутне у дотадашњој историографији. С друге стране, значај овог текста огледа се и у томе што је у њему Новаковић, на основу примерка из старе Народне библиотеке – који је уништен током немачког бомбардовања 1941. године – објавио у транслитерисаном облику и поговор сажете варијанте издања из 1520/1521. године, сачувавши тиме овај драгоцени књижевно-историјски извор за будућа покољења истраживача.

⁴⁵ Ундољскиј, *Хронолојическиј указатељ славјано-рускихъ кнѣжъ*, бр. 15–16, 19–22, 27–28, 30, 33, 35, 41–43, 45–47, 53.

⁴⁶ Ристић, *Дечански сѣоменици*, 43–44.

⁴⁷ Љубић, *Ogledalo književne poviesti*, 55–60.

⁴⁸ Новаковић, *Историја српске књижевности*, Београд 1867, 44–45, 54–57; Новаковић, *Историја српске књижевности*, Београд 1871, 61–62, 118, 120–121, 172.

⁴⁹ Новаковић, *Историја српске књижевности* (1871), 54; Новаковић, *Историја српске књижевности* (1867), 118.

⁵⁰ Novaković, *Stara štampanja za Bugare*, 29–32.

⁵¹ Novaković, *Stara štampanja za Bugare*, 30–31.

⁵² Šafařík, *Geschichte der südslawischen literatur*, 264.

⁵³ Новаковић, *Божицара Вуковића Зборници за љућнике*, 129–167.

У последњем тексту посвећеном питањима везаним за рану српску штампану књигу, као што се већ из наслова може закључити, Новаковић се бавио *Ејисџолом Вићенца Вуковића* из *Псалтира с њоследовањем*,⁵⁴ коју је овде донео у интегралном транслитерисаном облику, што је такође учинио и с поговором исте књиге.⁵⁵ Најпре је, на основу пажљиво спроведене лингвистичке анализе, извео закључак да је текст *Ејисџоле* писан хрватским дијалектом, да би се након тога осврнуо и на генеалошку конструкцију коју је у овом саставу изнео Вићенцо Вуковић. Иако је због фактографских грешака изнетих у њој најпре довео у сумњу веродостојност садржаја *Ејисџоле*, Новаковић је на крају ипак закључио да је због тога што је одрастао у Венецији Вићенцо слабо познавао српску историју, те да је отуда аутор *Ејисџоле* могло бити неко друго лице које је превасходно желело истаћи континуитет са издањима његовог оца Божицара Вуковића.⁵⁶

Осим извесног броја прилога који су с времена на време објављивани у оновременој периодици, у којима су изнети осврти на штампарску делатност или су описани поједини новопронађени примерци књига Божицара и Вићенца Вуковића⁵⁷ – попут *Празничној минеја* из Старе цркве у Сарајеву⁵⁸ или пак оног из манастира Пиве,⁵⁹ где је у првом случају прештампан грб Божицара Вуковића, док су у другом донети предговор и поговор истоимене књиге – особиту пажњу завређује и осврт Станоја Станојевића на библиографију „србуља“.⁶⁰ Сумирајући најпре дотадашња сазнања у области библиографије „србуља“, Станојевић је, обилазиви мирске цркве и манастире по Срему, не само допунио новим запажањима дотада објављене библиографије, већ и уједно уредно пописао сачуване примерке.

*

За разлику од дотадашњих студија и чланака који су, изузев неколицине, махом били библиографског карактера, крајем деветнаестог столећа објављено је неколико текстова и расправа који су, иако су се само узгред дотицали Божицара Вуковића, представљали погодну основу за изградњу разних врста идеолошких конструкција.

У том погледу ваљало би најпре издвојити књижицу свестраног руског истраживача Павела Ровинског *Ободска шџамџарија и њен значај на словенском јуџу*,⁶¹ објављену поводом обележавања четири стотине година од оснивања „Ободске штампарије“.⁶² У њеном поглављу под називом *Рад Ободске шџамџарије у свези са друџијем, које су се доцније њојавиле на словенском јуџу*, Ровински Божицара Вуковића сагледава као непосредног настављача „Ободске штампарије“, а јеромонаха Пахомија као једног од Макаријевих сарадника, који су штампали издања Ђурађа Црнојевића. При томе, као један од аргумената да је Вуковић „наставио рад, започети на Ободу“, Ровински истиче то што је Божицар штампао *Окџоих њеџоџласник*, као вид наставка *Првоџласника* штампаног, како он вели, на Ободу,⁶³ упркос чињеници да је реч о познијем издању из тридесетих година 16. столећа. Не заустављајући се на томе, Ровински Божицара и Вићенца Вуковића доживљава као главне настављаче просветних активности, које је започео Ђурађ Црнојевић, а које су се заслугом њихових следбеника прошириле и на остале православне земље Балканског полуострва, с циљем да у народу буде „религиозно-националну свијест“.⁶⁴

⁵⁴ Новаковић, *Псалтир и ејисџола Вићенца Вуковића*, 200–213.

⁵⁵ Новаковић, *Псалтир и ејисџола Вићенца Вуковића*, 204–208.

⁵⁶ Новаковић, *Псалтир и ејисџола Вићенца Вуковића*, 211.

⁵⁷ Јововић, *Помени Божицара и Вићенца Вуковића*, 217–232.

⁵⁸ Живковић, *Србуље у Сарајеву*, 198–199.

⁵⁹ Радичевић, *Сџара минеја Божицара Вуковића*, 1211–1213, 1241–1244.

⁶⁰ Станојевић, *Прилоџици библиоџрафији србуља*, 360–384.

⁶¹ Ровински, *Ободска шџамџарија*.

⁶² За критички осврт о питању места Црнојевићеве штампарије: Немировски, *Почеци шџамџарсџива у Црној Гори*, 227–231.

⁶³ Ровински, *Ободска шџамџарија*, 12.

⁶⁴ Ровински, *Ободска шџамџарија*, 1–20.

Поред наведених, Ровински је овде изнео још неколико тврдњи, иако за њих није имао икаквих упоришта у расположивим изворима. Тако је говорећи најпре о пореклу Божидача Вуковића закључио да је он био „сувременик и, може бити, сарадник Ђурђа Црнојевића, као што је његов отац био сарадник Ивана-бега.“⁶⁵ Додајући потом да „у Подгорици има мјесто са траговима некаквијех старијех грађевина, које се сад зову Ђулићи,“ Ровински се запитао да ли је можда реч о Ђурићима? Као доказ који би при томе могао ићи у прилог овој претпоставци навео је податак да се део обале реке Мораче зове „Вуковића брџег“.⁶⁶

Осим тога, оно чему се Ровински такође посветио јесте потрага за гробним местом Божидача Вуковића. Полазећи тако од исказа из *Ејисџоле* Вићенца Вуковића, где је речено да је Божидарово тело пренесено и сахрањено у цркви Свете Богородице на Старчевој горици, Ровински је покушао археолошки да истражи тај локалитет. Током спроведених ископавања у самој цркви није успео ништа да пронађе, али је у параклису накнадно уграђеном уз њу, откопао посмртне остатке двеју особа различитог пола. Том приликом је за кости мушке особе, које нису биле сачуване у целини, већ су, како је сам навео, биле скупљене у гомилу и „смештене у шкрињи“, претпоставио да је реч о посмртним остацима Божидача Вуковића, док је за кости особе женског пола сматрао да би могле припадати његовој жени.⁶⁷

Поред изложених ставова Ровинског, неизоставно треба издвојити и један прилог Илариона Рувараца, прештампан у *Монџенејрини*, где је обједињено више његових текстова који су пре тога објављени у *Бранковом колу*.⁶⁸ Наиме, Иларион Руварац је овде, питајући се ко се крије иза личности Божидача Грка,⁶⁹ некадашњег логотета Ивана Црнојевића, изнео хипотезу, додуше готово крајње уздржано, да би то можда управо могао бити Божидар Вуковић. Да је, међутим, ова његова претпоставка пре свега била загонетка која је мучила његову знатижељу, а никако коначан став, недвосмислено говоре његове речи:

А ако ко од Зећана зна, да Божидар Грк логотет Иван-бега Црнојевића, није исто лице с Божидаром Вуковићем, Подгоричанином, нека то каже, па да ме већ не мучи и то питање.⁷⁰

*

Почетком двадесетог столећа, несумњиво највећи допринос на пољу истраживања издавачке делатности Божидача и Вићенца Вуковића пружио је Љубомир Стојановић. Поред тога што је објавио каталог рукописа и старих штампаних књига двеју најзначајнијих збирки – најпре Српске краљевске академије,⁷¹ а потом и старе Народне библиотеке у Београду⁷² – Стојановић је публикувао и предговоре и поговоре Вуковићевих палеотипа.⁷³

Оно што је од већег значаја за рано српско штампарство јесте да је Љубомир Стојановић у *Српском књижевном гласнику* у више наставака објавио текст под насловом *Сџаре српске шџамџарије*,⁷⁴ што је у то време представљало покушај писања прве озбиљније синтезе о томе. Сасвим је разумљиво да је при томе особиту пажњу посветио и издавачкој делатности Божидача и Вићенца Вуковића. Користећи умногоме дотадашња сазнања, која су била доста скромна и која су готово искључиво происходила из колофона ових књига, Стојановић је поред предочења библиографских и кодиколошких информација о Вуковићевим издањима, као и о њиховој садржини, покушао у основним цртама да реконструише и њихове биографије. Говорећи најпре о Божидару Вуковићу, Љубомир Стојановић је – позивајући се на

⁶⁵ Ровински, *Ободска шџамџарија*, 25.

⁶⁶ Ровински, *Ободска шџамџарија*, 25–26.

⁶⁷ Ровински, *Ободска шџамџарија*, 28–32.

⁶⁸ Руварац И., *Montenegrina*, 3.

⁶⁹ О личности Божидача Грка: Бубало, *Божидар Грк*, 646.

⁷⁰ Руварац И., *Montenegrina*, 36–37.

⁷¹ Стојановић, *Каталог рукописа и старих шџамџаних књига*.

⁷² Стојановић, *Каталог Народне библиотеке*.

⁷³ Стојановић, *Сџаре српски зајиси и најџиси 1*, 133–134 (бр. 438), 136–141 (бр. 443, 444, 445), 152–153 (бр. 481), 155–157 (бр. 485, 486), 159–163 (бр. 494), 171–173 (бр. 534, 535), 174 (бр. 541).

⁷⁴ Стојановић, *Сџаре српске шџамџарије*, 189–196, 282–289, 366–372, 444–458.

колофоне, иако то у њима нигде изричито не пише – тврдио да је Вуковић „један од оних исељеника Црногорских који су заједно с Ђурђем Црнојевићем напустили Црну Гору после доласка Турака“.⁷⁵ Уједно се критички осврнуо и на претпоставку Илариона Руварца на основу које је Божидар Вуковић био поистовећен с логотетом Божидаром Грком. Иако би, по њему, у прилог Руварчевој хипотези могло ићи то „што се унук Божидаров Димитрије, који је штампао књиге у Влашкој такође зове *лојотейтом*“ – не знајући још увек да је реч о унуку Божидара Горажданина а не Божидара Вуковића – Стојановић је ипак на крају одбацио ово мишљење. Разлог за то он види у чењеници да би у том случају Вуковић постао логотетом врло млад – најраније с двадесет и пет година – док би умро у дубокој старости, са око осамдесет година. Насупрот Руварчевој, Стојановић је изнео претпоставку на основу које Божидара Вуковића доводи у везу с Николом Грком, који се као логотет Ивана Црнојевића помиње 1482. године.⁷⁶ Напослетку се осврнуо и на одлике реза словне гарнитуре Божидара Вуковића, закључивши да је он другачији у односу на Црнојевићеву штампарију и да су слова читка и јасна, „али нису тако лепа као Ђурђева“.⁷⁷

Када је реч о Вићенцу Вуковићу, коме је знатно мање пажње посветио него Божидару, Стојановићева сазнања се углавном своде на препричавање садржине *Епископа Псалтира с његовим последовањем*. Стојановић је претпоставио да је Вићенцо рођен у Венецији, да је тамо и одрастао, те да је се ту налази и узрок његовог уздржанијег односа према очевој отаџбини и православној вери, као и околности да „у његовој штампарији и не раде више људи из српских земаља“, већ „католици из северне Далмације. На крају је, питајући се колико је Вићенцо Вуковић уопште знао српски језик и да ли је можда и он био католик, дошао до закључка да се сав Вићенцов рад „ограничио на прештампавање књига које је пре тога објавио његов отац“.⁷⁸

Годину дана након ових текстова о раном српском штампарству, Љубомир Стојановић је објавио још један чланак који је насловио *Прилози ка дидлографији старих српских штампаних књига*.⁷⁹ Као што се и из самог наслова може наслутити, у овом тексту Стојановић је донео неколико допуна претходно поменутих студијама, од којих се неколико њих односе и на издања Божидара и Вићенца Вуковића. Осврнувши се овде најпре на издање *Псалтира с његовим последовањем* Божидара Вуковића, за које је, на основу постојања два поговора, закључио да је продавано у две варијанте – сажетој, само са псалтиром, и опширнијој, којој су уз псалтир придодати последовање и часловац – много више пажње посветио је издањима *Молићвеника (Зборника за њућнике)*, које је том приликом насловио као *Зборнике*.⁸⁰ Након спроведене кодиколошке и текстолошке анализе доступних примерака ових издања, употребио је и донекле модификовао раније ставове Стојана Новаковића. Утврдио је, пре свега, да је Божидар Вуковић 1520. године ову књигу штампао у сажетој и опширнијој варијанти, а да друго издање из 1536. године представља допуну опширније верзије из 1520/1521, чији су поједини кватерниони искоришћени и повезани у књижни блок новог издања из 1536. године. Оповргао је при томе и Шафариково мишљење о постојању издања *Молићвеника* из 1527. године, које ће се спорадично појављивати и у потоњим дидлографијама, док је трећим и четвртим издањем *Зборника за њућнике* сматрао Вићенцова издања објављена 1547. и 1560. године.

II

Као што је већ напоменуто, упоредо са студијама и чланцима објављиваним како у српској средини тако и међу ширим славистичким круговима, Божидар Вуковић се под именом Дионизија дела Векије среће и у литератури објављеној на страним језицима.

⁷⁵ Стојановић, *Старе српске штампарије*, 282.

⁷⁶ Стојановић, *Старе српске штампарије*, 283.

⁷⁷ Стојановић, *Старе српске штампарије*, 284.

⁷⁸ Стојановић, *Старе српске штампарије*, 366.

⁷⁹ Стојановић, *Прилози ка дидлографији старих српских штампаних књига*, 1–24.

⁸⁰ Стојановић, *Прилози ка дидлографији старих српских штампаних књига*, 15–20.

Један од најстаријих помена Дионизија дела Векије датира из двадесетих година 19. столећа. Тако се у оквиру корпуса посвећеног венецијанским натписима, који је 1827. године објавио Емануеле Антонио Чикоња, налази и онај који се односи на кућу коју су браћа Никола и Божидар Вуковић откупили 1532. године.⁸¹ С друге стране, Велудос први пут 1872,⁸² а потом и 1893. године,⁸³ објављује списак лица која су управљала Грчким братством, где се под годином 1536. као његов гасталд помиње и Дионизије дела Векија. Осим тога, крајем 19. века међу објављеним документима из архива у Симанкасу срећу се и помени Дионизија дела Векије у контексту његових политичких и обавештајних активности,⁸⁴ док је Емил Легран донео податак о натпису Дионизио дела Векија на насловној страни књиге Елоге Урбана Болцана, коју је редиговао Маркос Мусурос, а која је судећи по наведеном натпису била у Вуковићевом поседу.⁸⁵

На прве пак изворне податке, који су бацили ново светло на биографију Божидара Вуковића у српској средини, а који су у наредним деценијама били у највећој мери скрајнути, указао је Алекса Ивић у неколико наврата током првих деценија двадесетог столећа.⁸⁶ Он је најпре објавио писмо угарског краља Фердинанда у којем се помиње и „secretario Turci nomine Dionysio dito Bosydar de la Wechia“, као један од поверљивих и угледних Срба које је требало обавестити о строгим мерама које је угарски двор предузео против Стефана Бериславића, тадашњег насловног српског деспота. Ивић је притом, полазећи од тога да се Вићенцо Вуковић у својим књигама потписивао као дела Векија, исправно претпоставио да је реч о Божидару Вуковићу. То је уједно и први пут да је у домаћој историографији личност Дионизија дела Векије поистовећена с Божидаром Вуковићем.

Стицајем различитих околности највећи помак у осветљавању биографских аспеката Божидара Вуковића, односно Дионизија дела Векије, остварен је у румунској историографији током тридесетих година. Не знајући, међутим, да се иза имена Дионизија дела Векије, у ствари, крије Божидар Вуковић – који је и у румунској историографији, под утицајем коришћења дотадашњих библиографских радова сматран српским штампаром⁸⁷ – Александру Чоранеску и Никола Јорга су се, истражујући изворе о Петру Рарешу, у својим студијама у више наврата дотицали и Дионизија дела Векије.⁸⁸ Ипак, несумњиво највећи допринос на том пољу остварио је Чоранеску, који је 1940. године објавио велики број докумената из архива у Симанкасу (Archivo General de Simancas).⁸⁹ Поред оних који су проистекли из преписке с Карлом V, највећи број писама је Дионизио дела Векија разменио с дон Лопеом де Соријом, шпанским амбасадором у Венецији.⁹⁰ Иако је реч о примарним изворима, незаобилазним како за сагледавање Вуковићевог обавештајног ангажмана у служби тајне дипломатије римско-немачког цара тако и за његове политичке планове и амбиције за време рата Свете Лиге са Османским царством, они су готово пола века били ван видокруга домаће научне и шире културне јавности. Стицајем разних околности, као и чињенице да се дуго није знало да се иза имена Дионизија дела Векије крије личност Божидара Вуковића, ови

⁸¹ Cicogna, *Delle iscrizioni veneziane*, 2, 200.

⁸² Велούδης, *Ελληνων Ορθοδόξων αποικία εν Βενετία* (1872), 173.

⁸³ Велούδης, *Ελληνων Ορθοδόξων αποικία εν Βενετία* (1893), 184.

⁸⁴ Gayangos, *Calendar of Letters*, 5/1, 531–532; Gayangos, *Calendar of Letters*, 6/1, 38. Уп. Лазић, *Божидар Вуковић између сиварносџи и консџрукције*, 20, нап. 18.

⁸⁵ Legrand, *Bibliographie hellénique*, 137.

⁸⁶ Ивић, *Сџоменици Срба у Угарској, Хрватској и Славонији*, 15, бр. XVII; Ивић, *Из историје Срба у Угарској*, 57; Ивић, *Историја Срба у Угарској од њага Смедерева*, 83; Ивић, *Историја Срба у Војводини*, 97.

⁸⁷ Ionescu, *Introducerea artei tipografice*, 78–79, 81; Bărbulescu, *România față de Sârbi și Bulgari*, 24, 28; Барбулеску, *Румуни ѓрема Србима*, 21, 24; Bărbulescu, *Relations des Roumains avec les Serbes*, 24, 30, 229.

⁸⁸ Ciorgănescu, *Petru Rareș și politica orientala*, 241–256; : Iorga, *Relations hispano-roumaines*, 230–236.

⁸⁹ Ciorgănescu, *Documente private*. О архивском фонду у Симанкасу: Фејић, *Прилоџ ѓознавању фондова*, 154–158.

⁹⁰ О дон Лопеу де Сорији и његовој дипломатској каријери у Италији: Liorente, *Un embajador de Carlos V en Italia: don Lope de Soria*, 119–155.

подаци су споро продирали у домаћу историографију, без обзира на то што су неки од ових извора били доступни још крајем 19. столећа.⁹¹

III

У међуратном периоду, поред публицистичких текстова, објављиваних у периодици,⁹² вредни помена су и прилози Лазара Мирковића и Радослава Грујића. Први од поменутих аутора је у кратком осврту, објављеном у *Стиаринару*,⁹³ часопису Српског археолошког друштва, упознао научну јавност о икони Божидача Вуковића с представом *Нерукојвореној образа*, која је у то време понуђена Двору ради откупа. Поред сажетог описа саме иконе, Мирковић је у тексту у транслитерисаном облику објавио и приложнички натпис, који се налази на њеној полеђини. С друге стране, Радослав Грујић је у Гласнику Скопског научног друштва објавио кратак текст о присуству јусова у *Празничном минеју* Божидача Вуковића.⁹⁴ Овде је Грујић, надовезујући се на претходне напомене Адама Драгосављевића и Павела Јозефа Шафарика, закључио да је Вуковић у намери да штампа и књиге за Бугарску, Влашку и Ердељ, „дао израдити“ ова слова, која је јеромонах Мојсеј као „покушај“ искористио приликом штампања *Празничној минеја*.

*

Посматрано у ширим друштвеним и националним оквирима, крај четврте деценије двадесетог столећа протекао је у припремама за обележавање јубилеја четиристогодишњице од смрти Божидача Вуковића. У оквиру ове патриотски интониране манифестације, покренута је и иницијатива за подизање споменика Божидару Вуковићу, као и објављивање његове споменице, о чему је требало да се стара новоименовани Одбор, на чијем челу су се налазили: Саво Вулетих, министар у пензији и њен председник, Никола Шкерковић, директор гимназије у пензији, као потпредседник, Александар К. Станић, секретар Главне контроле и други виђенији грађани. Попут обележавања претходног јубилеја – четиристотине година од штампања *Окџоиха* Ђурђа Црнојевића – то је била и згодна прилика за мобилисање како већег броја културних посленика тако и шире јавности, што је умногоме одредило и сам карактер прославе, као и остале њене пропратне манифестације.

Године 1939. у оквиру обележавања наведеног јубилеја објављена је *Споменица војводе Божидача Вуковића Подгорићанина*,⁹⁵ док је централна прослава обележена подизањем споменика, односно спомен-бисте, Божидару Вуковићу у подгоричком парку, рад угледног академског уметника и потоњег члана Српске академије наука и уметности Риста Стијовића. У састав *Споменице* уврштено је неколико текстова, чији су аутори руководили Одбором, док је пригодну уводну реч написао његов секретар Александар К. Станић. Он је, образлажући одлуку Одбора за подизање споменика Божидару Вуковићу, навео да се овом „народном трудбенику“ Подгорица, као његов родни град, тим чином одужује за велика дела која је он учинио за православну веру и српски народ, јер је штампањем црквених књига омогућио и очување националне свести у периоду турског ропства, што је на крају резултирало и његовом коначном националном обновом.⁹⁶

Потпредседник Одбора за подизање споменика Никола Шкерковић потписник је два текста – *Подгорица, њен значај у прошлости и садашњости*⁹⁷ и *Значај Зетје у процесу стварања српске државе и српске културе*.⁹⁸ Оно што се већ из њихових наслова може наслутити,

⁹¹ Gayangos, *Calendar of Letters*, 5/1, 531–532; Gayangos, *Calendar of Letters*, 6/1, 38; Rodríguez, Izaga, *Catálogo de los documentos del archivo de Lope de Soria*, 363–416.

⁹² Јововић, *Помени Божидача и Вићенца Вуковића*, 217–232.

⁹³ Мирковић, *Икона са записом Божидача Вуковића*, 127.

⁹⁴ Грујић, *Јусови у Божидарову зборнику*, 231–232.

⁹⁵ *Споменица Војводе Божидача Вуковића*.

⁹⁶ Станкић, *Увод*, 3–9.

⁹⁷ Шкерковић, *Подгорица*, 10–18.

⁹⁸ Шкерковић, *Значај Зетје у процесу стварања српске државе*, 62–90.

Шкеровић је, бавећи се историјским контекстом Зете и Подгорице у оквиру опште историје српског народа, између осталог истакао да је родни град Божидара Вуковића у „знаменитим историјским моментима“ био „средиште одакле се чула велика ослободилачка и сабиратељска традиционална ријеч славне српске Зете, односно Црне Горе.“⁹⁹ На самом крају додао је и то како Подгорица, поред својих привредних и политичких послова зна и за „своје културно-националне дужности“, што неизоставно потврђује и „подизање споменика своје заслужном сину Божидару Вуковићу – Подгоричанину, првом Србину штампару и издавачу српскословенских књига.“¹⁰⁰

Централни текст *Сјоменице*, насловљен *Војвода Божидар Вуковић*,¹⁰¹ потписао је Саво Вулетић, председник Одбора за подизање споменика. Реч је о популистичком тексту особито намењеном широј јавности, у коме су изнете бројне конструкције које су, поврх свега осталог, биле у функцији подупирања идеје о подизању самог споменика. С једне стране, те су конструкције у већини представљале надоградњу већ постојећих, док су, с друге стране, поједине од њих биле сасвим нове. Тако, примера ради, претпоставку Ровинског да је Вуковић рођен у Ђулићима крај Подгорице, Вулетић прихвата као историјску датост, упркос томе што за њу и сам каже да је искључиво заснована на живом историјском предању. Не задржавајући се, међутим, само на томе, он затим износи и низ нових појединости које се тичу Божидара Вуковића и његовог породичног имања. С тим у вези, понавља речи Ровинског о томе како су се на месту званом Чапурци, познатом у то време и као „Вуковићев Бријег“, некада налазили „двори богатих зетских племића Вуковића, од којих је био војвода Божидар“. Додаје и то да су Вуковићи „имали и једно пољско добро сјеверно од Подгорице“, уз обалу Мораче, „одмах иза Везировог моста“, које се „некад звало Ђурићи, а сада се зове Ђулићи“. Ту су се, како сам наводи, налазили други двори Вуковића, где се родио и Божидар.¹⁰²

Оно што је, свакако, обележило овај Вулетићев текст јесте његова хипотеза о постојању штампарије у Подгорици коју је још пре Цетињске, односно Ободске, како он вели, основао Божидар Вуковић. Износећи ову претпоставку, која је у контексту подизања споменика била врло примамљива, будући да је Подгорицу означила као место зачетка не само српског већ и словенског штампарства уопште, Вулетић је изнео и низ произвољних претпоставки о самом Божидару Вуковићу и његовој штампарској делатности. Тако је, позивајући се најпре на поједине колофоне – где је наведено да је још од младости Вуковић гајио љубав према „божанственим црквама“ – Вулетић изразио уверење да је Божидар, под притиском Турака, напустио свој завичај још као младић. Дошавши у Венецију, он се „одмах одао изучавању штампарства“, где „читао свој вијек проводи у раду посвећеном типографији“. Његовим „трудом и трошком“, а по свој прилици и у његовој „властитој словоливници“, први пут су изливена и „словенска ћирилска слова“. Оно што је особито занимљиво, Вулетић је притом изнео и тезу да су Вуковићева слова коришћена и за штампање Црнојевићевих издања на Ободу јер, како сам наводи, „без везе са Божидаром Вуковићем не даде се ни замислити припремање за стварање штампарије у Зети нити њена успостава“. Следећи потом наводно народно предање, које је готово истоветно било са оним старијим везаним за Обод, а које је говорило о томе да су поједини људи, „орући и копајући земљу у Ђулићима код Подгорице, налазили слова“ иста онаква каква су налажена и на Ободу, Вулетић је изнео хипотезу „да је некад некаква српско-словенска штампарија морала постојати у предграђу Подгорице Ђулићима“. У том случају би, како сам закључује, „Вуковићева штампарија у Подгорици, ако је у истини она онда постојала, била старија од оне на Ободу и Цетињу те и прва са ћирилским словима у читавом Словенству“.¹⁰³

Када је реч о Вуковићевој штампарији, основаној у Венецији 1519. (1520) године – од када потичу његова прва позната издања – Вулетић саопштава да су поред Пахомија, „без сум-

⁹⁹ Шкеровић, *Подгорица*, 18.

¹⁰⁰ Шкеровић, *Подгорица*, 18.

¹⁰¹ Вулетић, *Војвода Божидар Вуковић*, 19–58.

¹⁰² Вулетић, *Војвода Божидар Вуковић*, 20–22.

¹⁰³ Вулетић, *Војвода Божидар Вуковић*, 32–33.

ње и остали типографи“ били „црногорци од оних седам што су, како се знаде, радили с Макаријем на штампању књига на Ободу и на Цетињу“. ¹⁰⁴ С друге стране, говорећи о Вуковићевим мотивима, Вулетић закључује да је овај „занесени православац и врли српски патриота“, ¹⁰⁵ започео са штампањем црквених књига пре свега зато што је био под утицајем „српског патриотизма“ и „дубоке оданости православној вјероисповести“, а никако зато што је био руковођен профитом. ¹⁰⁶

Колико је Вулетић приликом глорификовања личности Божидача Вуковића био склон посве слободним интерпретацијама сликовито показује и пример који следи. Указавши, наиме, на то да је Вуковић на основу свог рада „постао познат и чувен не само у европским крајевима, но и у извјесним дјеловима Азије и Африке“, Вулетић је, позивајући се притом на „извјесна обавештења“ – за која не наводи одакле потичу – изнео податак да је ондашњи млетачки дужд Андрија Грети наредио „да се на дувару једне дворане у дуждевој палати златним словима“ упише име Божидача Вуковића. ¹⁰⁷

*

Поводом обележавања овог знаменитог јубилеја, упоредо са *Сјоменицом*, мању публикацију је, као наставак годину дана раније одштампане расправе под називом *Црнојорске штампариије у њејнаесџом вијеку*, ¹⁰⁸ објавио и књижевник, публициста, али и ангажовани политички активиста Савић Марковић Штедимлија. Међутим, у односу на ауторе *Сјоменице*, Штедимлија полази од савим другачијих идеолошких становишта, уобличених у његовим књигама, публикованим претходних година. Међу њима се посебно издваја *Црвена Хрвајска*, ¹⁰⁹ где је изнео тезу о хрватском пореклу Црногораца и о њиховом етничком идентитету посве другачијем од српског. Отуда, сходно својим идеолошким поставкама, штампарску делатност Божидача Вуковића, исто као и Црнојевићеву пре тога, Штедимлија сагледава искључиво у оквирима аутохтоне црногорске културне историје.

Иако је у поговору своје омање публикације као постављене циљеве истакао сабирање до садашњих сазнања о Божидару Вуковићу и пружање критичког осврта на њих, како би се, како сам каже, поуздани подаци одвојили од легенди, ¹¹⁰ Штедимлија је и сам у значајној мери пројектовао своје идеолошке ставове, умногоме усвајајући постојеће или производећи нове конструкције. Поред тога што преузима раније изречене судове о томе да је Вуковић једно од оних лица која су заједно с Ђурђем Црнојевићем напустила Црну Гору, или пак о завичајном пореклу Вуковића – које је доведено у везу са Ђулићима, крај Подгорице ¹¹¹ – Штедимлија надограђује и Руварчеву хипотезу по којој је Божидар Вуковић поистовећен с Божидаром Грком, логотетом на двору Ивана Црнојевића. ¹¹² Поред понављања већ раније исказаних аргумената, упориште за потврду ове тезе Штедимлија проналази у томе што је Димитрије Љубавић ¹¹³ – за кога он мисли да је син Вићенцов – носио титулу логотета, коју је, како сматра, једино могао да наследи од свог деде Божидача Вуковића. ¹¹⁴ Штедимлија закључује и да је Божидар Вуковић, пошто је „у држави Црнојевића“ носио титулу логотета,

¹⁰⁴ Вулетић, *Војвода Божидар Вуковић*, 40.

¹⁰⁵ Вулетић, *Војвода Божидар Вуковић*, 47.

¹⁰⁶ Вулетић, *Војвода Божидар Вуковић*, 41.

¹⁰⁷ Вулетић, *Војвода Божидар Вуковић*, 48–49.

¹⁰⁸ Штедимлија, *Црногорске штампариије у петнаесџом вијеку*.

¹⁰⁹ Штедимлија, *Црвена Хрвајска*.

¹¹⁰ Штедимлија, *Бојидар Вуковић и млетачки штампарии*, 10.

¹¹¹ Штедимлија, *Бојидар Вуковић и млетачки штампарии*, 11–13.

¹¹² Штедимлија, *Бојидар Вуковић и млетачки штампарии*, 13–16.

¹¹³ У домаћој историографији Радослав Грујић је први Димитрија Љубавића идентификовао као унука Божидача Горажданина, (Грујић, *Прва штампариија у јужној Срдији*, 81–96). Овај податак Штедимлија наводи у напомени, али доводи у сумњу Грујићеву идентификацију: Штедимлија, *Бојидар Вуковић и млетачки штампарии*, 16. За опште оквире биографије Димитрија Љубавића: Cazacu, *Dimitrije Ljubavić*, 187–207.

¹¹⁴ Штедимлија, *Бојидар Вуковић и млетачки штампарии*, 14.

могао од цара Карла V тражити племићку титулу, коју је „једноставно превео на језик својих ранијих земљака с ’војвода“.¹¹⁵

Када је реч о Вуковићевој штампарској делатности, одговарајући на питање да ли је „сам Божидар Вуковић био штампар или није“, Штедимлија закључује да је он пре свега „био организатор, финансијер и власник штампарије“, а да су књиге штампала друга лица.¹¹⁶ У случају првих Вуковићевих издања био је то јеромонах Пахомије, за кога сматра да је суделовао и у раду штампарије Црнојевића. Не заустављајући се, међутим, само на томе, Штедимлија, полазећи од навода из колофона – где је Пахомије поменут „као јеромонах од острва Дукљанског језера“ – претпоставља да је он вероватно био и члан братства „манастира на Старчеву гдје је Божидар одредио да послје смрти буде сахрањен“. Своју претпоставку Штедимлија је допунио и мишљењем да су Пахомијеви посмртни остаци заједно са Вуковићевим пренесени и сахрањени у „манастиру на Старчеву“, те и да су кости које је Ровински ископао у другом гробу вероватно биле његове.¹¹⁷

С друге стране, у сажетом осврту на личност Вићенца Вуковића, Штедимлија закључује да је он по свој прилици био католик, што се, како сам сматра, види и по томе што је променио име у „Дела Веча“, док се „штампарством бавио из трговачких разлога, ради материјалне добити с којом је упоредо ишла и слава“.¹¹⁸

У последњем поглављу своје кратке публикације, Штедимлија излаже и библиографију издања Божидара Вуковића где, поред осталог, позивајући се на поједине наводе у колофонима, износи претпоставку да „није искључено да је Божидар штампао и свето писмо од којег се није сачувао ни један примерак“.¹¹⁹

Сасвим очекивано, недуго по објављивању ових популистичких публикација – у којима су, у недостатку изворних података, с различитих идеолошких становишта изнете многобројне произвољне конструкције о животу и делу Божидара и Вићенца Вуковића – уследиле су и реакције научне јавности. Оне су потекле од угледног научног радника Ђорђа Сп. Радојичића,¹²⁰ тадашњег библиотекара Народне библиотеке и потоњег члана Српске академије наука и уметности, који је особиту пажњу посветио разобличавању Вулетићеве тезе о постојању Вуковићеве штампарије у Подгорици.¹²¹ У свом одговору, полазећи од навода у колофонима, које је по њему Вулетић погрешно протумачио, као и од наводног предања о проналажењу слова у Ђулићима – за које се испоставило да их нико од његових савременика није видео, нити је ико могао доказати њихово постојање – Радојичић је показао да је сасвим извесно реч о конструкцији, те, између осталог, закључио „да је све то ствар родољубиве фантазије и ватрене жеље да се прослави свој завичај“.¹²²

IV

Осим поменутих студија, Ђорђе Сп. Радојичић је бројем и обимом радова не само у предратним годинама већ и оним које су следиле након Другог светског рата, оставио највећи траг на пољу истраживања старог српског штампарства, где се, сасвим разумљиво, дотицао и издавачке делатности Божидара Вуковића. Уз неколико прегледних студија,¹²³ превасходно је реч о кратким прилозима,¹²⁴ или сажетим чланцима које је с времена на време објављи-

¹¹⁵ Štedimlija, *Božidar Vuković i mletački štampari*, 17.

¹¹⁶ Štedimlija, *Božidar Vuković i mletački štampari*, 21–22.

¹¹⁷ Štedimlija, *Božidar Vuković i mletački štampari*, 22–23.

¹¹⁸ Štedimlija, *Božidar Vuković i mletački štampari*, 24.

¹¹⁹ Štedimlija, *Božidar Vuković i mletački štampari*, 36.

¹²⁰ Radojčić, *Die ersten serbischen Druckerei*, 248–254.

¹²¹ Радојичић, *Да ли је у XV веку постојала штампарија у Подгорици*, 13–28.

¹²² Радојичић, *Да ли је у XV веку постојала штампарија у Подгорици*, 25.

¹²³ Радојичић, *Карактер и главни моменти*, 255–270.

¹²⁴ Радојичић, *Белешке о штампаријама у Црној Гори*, 1–7; Радојичић, *Књиге на ћерјаменју*, 354–356; Радојичић, *Пахомије „ош Црније Гори ош Реке“*, 225–227; Радојичић, *Цена Празничној минеја*, 28–29; Радојичић, *Српске рукописне и штампане књиге*, 124–137; Radojčić, *Srpsko-rumunski odnosi*, 13–29.

вао и у дневним листовима.¹²⁵ Поврх тога што је овим прилозима допуњавао или донекле кориговао дотадашња историографска и библиографска сазнања о Вуковићима и њиховим сарадницима, Радојичић је у својим општим прегледима скренуо пажњу и на значај Вуковићевих издања у контексту старе српске књижевности – где је као оригиналне књижевне саставе издвојио службе националним светитељима из *Празничној минеја*¹²⁶ – као и на њихов утицај на графичко уобличавање руско-украјинске старе штампане књиге. Осврнуо се, поред осталог, и на грб Божидача Вуковића и Вићенцову генеалогiju из његове *Ејисџоле*, штампане у *Псалџиру с њоследовањем*, где је указао и на случај деспота Ђорђа Бранковића, који се у својој генеалогiji позивао на сродство с Вуковићима, што се пре свега може видети у изгледу његовог грба изведеног из грба Божидача Вуковића.¹²⁷

Радојичић је у више наврата у својим текстовима поменуо и истраживања Ђира Ђанелија – који је најпре био научни сарадник Ватиканске апостолске библиотеке, а потом и њен „скриптор“ за грчки језик, да би касније постао и професор за византијску филологију на Филозофском факултету Универзитета у Риму – скрећући пажњу на његова открића архивских извора у Ватиканској библиотеци у вези с Божидаром и Вићенцом Вуковићем.¹²⁸

Поред Радојичића, педесетих година двадесетог столећа више аутора је објавило корисне прилоге о издањима Божидача и Вићенца Вуковића. С обзиром на увећану продукцију у односу на претходни период, овде ваља издвојити неке од њих. Тако су, примера ради, Љубинко Поповић и Бранко Чулић описали примерак *Молиџвеника (Зборника за џуџнике)* из 1536. године из Народне Библиотеке НР БиХ у Сарајеву,¹²⁹ док се Живота Михаиловић ба-вио *Ејисџолом* Вићенца Вуковића¹³⁰ и његовим издањем *Псалџира с њоследовањем* из 1561. године.¹³¹ Ристо Ковијанић је сам или у сарадњи са Ивом Стјепчевићем објавио корисне прилоге са архивским подацима, што ће поновити и неколико деценија касније.¹³² Они су бацили ново светло на функционисање и простирање трговачке и књижарске мреже Божидача и Вићенца Вуковића.¹³³ С друге стране, Ристо Ј. Драгићевић у својој синтетичкој студији под насловом *Црнојорске шџамџарије (1493–1918)*¹³⁴ није донео ништа ново, већ је у свом кратком осврту на издавачку делатност Божидача и Вићенца Вуковића поновио већ познате податке из старије литературе.

Уз старије истраживаче, као што су Владимир Мошин,¹³⁵ Мираш Кићовић,¹³⁶ Петар Момировић¹³⁷ и други, треба издвојити и плејаду аутора новије генерације, која је у годинама које су следиле дала значајан допринос истраживању старе српске штампане књиге, па самим тим и издавачке делатности Божидача и Вићенца Вуковића. Између осталих, то су: Дејан Медаковић, Бојана Радојковић, Загорка Јанц, Лазар Чурчић и Сретен Петковић. Управо је то показатељ да су упоредо са ширењем знања о старој српској штампаној књизи поред историчара интересовање за њу испољили и представници других научних дисциплина, који су с различитих аспеката изучавали ову тему.

Међу поменутиим истраживачима, највећи допринос проучавању издавачке делатности Божидача и Вићенца Вуковића у историографији тог времена остварио је историчар уметности Дејан Медаковић, чији ће многобројни закључци готово постати норматив у научним

¹²⁵ Радојичић, *Шџа је Досиџеј Обрадовић џисао*, 10.

¹²⁶ Радојичић, *Каракџер и џлавни моменџи*, 265.

¹²⁷ Радојичић, *Каракџер и џлавни моменџи*, 266–267.

¹²⁸ Ђанели, *Додаџак*, XIX, LXI; Радојичић, *Die ersten serbischen Druckerei*, 248–254; Радојичић, *Каракџер и џлавни моменџи*, 255–270; Радојичић, *Ђиро Ђанели*, 497–499.

¹²⁹ Поповић, Чулић, *Зборник за џуџнике*, 28–30.

¹³⁰ Михаиловић, *Ејисџола Вићенца Вуковића*, 67–76.

¹³¹ Михаиловић, *Псалџир Вићенца Вуковића*, 55–66.

¹³² Ковијанић, *Неколико џодаџака о расџурању књџиа*, 173–175.

¹³³ Ковијанић, *Пошџо су џродаване џрве срџске књџие*, 164; Стјепчевић, Ковијанић, *Први џомени Никољ-Пазара и Бијелој Поља*, 610–611; .

¹³⁴ Драгићевић, *Црнојорске шџамџарије*, 1–41.

¹³⁵ Мошин, *Орнаменџика неовизанџиској и „балканској“ сџиља*, 295–351.

¹³⁶ Кићовић, *Две неџознаџе срџске књџие*, 86–90.

¹³⁷ Momirović, *Stari rukopisi i štampane knjige*, 173–177.

круговома и у највећој мери неће бити довођени у питање ни у деценијама које су следиле. Медаковић је, са становишта тада актуелних методолошких полазишта у историји уметности, која су феномене из прошлости тумачила из визуре аутономне уметности, у тежиште свог интересовања поставио ликовно-графичку опрему старе српске штампане књиге, не занемарујући ипак притом ни остале њене аспекте.

Поред већег броја студија и прилога које је он за собом оставио током шесте и седме деценије претходног столећа,¹³⁸ објављујући их како у домаћим тако и у страним научним часописима, врхунац Медаковићевог научног прегнућа јесте монографија *Графика српских шtamпаних књига XV–XVII века*.¹³⁹ Проистекла из његове истоимене дисертације, ова књига без сумње представља прву научно утемељену монографску студију посвећену раном српском штампарству, где је, сасвим разумљиво, особита пажња посвећена и издањима Божицара и Вићенца Вуковића.

Иако је своја истраживања, као што и сам наслов књиге говори, првенствено усмерио на иконографске и стилско-морфолошке одлике графичког репертоара српских инкунабула и палеотипа, за чију је анализу користио завидан опсег компаративног ликовног материјала, Медаковић није занемарио ни друга питања, посебно она која су се тичала карактера, мајстора и техника старог српског штампарства. Такође, поред драгоцених илустрација и сажетих каталожних одредница српскословенских ћирилских издања, приложених у књизи, Медаковић се осврнуо и на утицај српске старе штампане књиге на страну, пре свега ону која припада румунском и руско-украјинском књижевном корпусу.

Анализирајући карактер старих српских штампарија, Медаковић је исказао суд да су Вуковићеви мотиви за оснивање штампарије у Венецији били слични Црнојевићевим, те у први план истиче побожност и љубав према отаџбини. Позивајући се тако на цитате из предговора и поговора Вуковићевих штампаних издања, у којима су претежно наведени религиозни и патриотски мотиви, Медаковић је извео закључак да Вуковић своју штампарију „првобитно оснива готово као своју задужбину, иако постепено она добија све одређенији трговачки карактер“.¹⁴⁰ За разлику од издавачке делатности Божицара Вуковића, коју је превасходно третирао као задужбинарски чин, учешће његовог сина Вићенца на истом пољу Медаковић је сагледао у значајно другачијем светлу. Узимајући у обзир уз текстове колофона и друге сачуване архивске изворе, који су из другачијих углова осветљавали поменуто питање, Медаковић је издавачку делатност Вићенца Вуковића протумачио као систематски организован трговачки пројекат, док је пак његову штампарију окарактерисао као трговачко предузеће.¹⁴¹

Разматрајући обим учешћа Божицара Вуковића у самом штампарском процесу, Медаковић је, ослањајући се махом на колофоне, као и на до тада изречене судове, дошао до закључка да Божицар Вуковић „није био само мецена и покретач штампарије, већ и лице које је лично учествовало у читавом низу претходних техничких послова у вези са штампањем књига, иако он сам није био активан штампар“.¹⁴²

Годину дана након Медаковићеве монографије, Лазар Плавшић је, пишући преглед српских штампарија¹⁴³ – у коме је обухватио дуг временски распон који се протезао од Црнојевићевих

¹³⁸ Медаковић, *Једна инкунабула*, 120–124; Медаковић, *Шtamпане србуље*, 146–148; Медаковић, *О уметничкој опреми*, 6–14; Медаковић, *Дрворезна икона Радчећа*, 187–198; Medaković, *Über die Künstlerische*, 145–156; Medaković, *Die venezianische Graphik*, 101–109; Medaković, *Presentation graphique*, 49–58; Медаковић 1960, 14–20; Medaković, *Eine unbekannte Variante*, 129–135; Медаковић, *Непознато издање српској „Окшоуха“*; Medaković, *Stari srpski drvorez*; Medaković, *Die italo-kretische malerei*, 251–255; Медаковић, *Један прилој изучавању српско-руских шtamпарских веза*, 47–49; Медаковић, *Стампе шtamпане књиге манасијера Хиландара*, 275–288.

¹³⁹ Медаковић, *Графика српских шtamпаних књига*.

¹⁴⁰ Медаковић 1958, 30.

¹⁴¹ Медаковић 1958, 33–35.

¹⁴² Медаковић 1958, 48.

¹⁴³ Плавшић 1959.

инкунабула до средине деветнаестог столећа – рекапитулирао постојећа сазнања о Божидару и Вићенцу Вуковићу, али суштински није донео ништа ново у односу на раније познато.¹⁴⁴

*

Један од кључних искорака у правцу пружања објективније и целовитије слике о Вуковићима и њиховој издавачкој делатности, уследио је након објављивања тестамената Божидара и његовог брата Николе, које је у Државном архиву у Венецији (Archivio di Stato di Venezia) пронашао Јорџо Тадић. Реч је о два тестамена Божидара Вуковића, од којих је први састављен 1533, а други новембра 1539. године, као и о једном Николином, који датира из априла исте године.¹⁴⁵ Ове последње опорукe браће Вуковић, поред тога што су откривале родбинске односе унутар њихових породица, како у Венецији тако и у завичају, указивале су и на друге појединости из њиховог приватног и друштвеног живота.

Премда је потврда, која је већ донекле била назначена у старијој литератури, да су се Вуковићи у иностраној средини служили презименом *дала* (*гела*) *Векија*, пружила драгоцене смернице будућим истраживачима, у другим случајевима представљала је полазну основу за изградњу нових конструкција. Поред тезе, која је постала преовлађујућа у потоњој историографији, о томе да су Божидар и Никола Вуковић преузели презиме Божидарове жене Аполоније,¹⁴⁶ треба издвојити и конструкцију коју је произвео Ђорђе Сп. Радојичић, а који се тиче Вуковићевог порекла. Саопштио ју је најпре у тексту *Јужнословенско-руске културне везе до почетка XVIII века*,¹⁴⁷ да би је потом донекле проширио у студији у којој се бавио везама манастира Милешеве са старим српским штампарством.¹⁴⁸ Полазећи, наиме, од Вуковићевих тестамената и писма краља Фердинанда – у којем је Божидар Вуковић поминут као турски секретар – Радојичић је извео закључак „да се Божидар Вуковић у ствари звао Дионисије од Ветула или дала Веча“ и да је био „син Луке дала Веча (*dala Vechia*)“.¹⁴⁹ Надовезујући се на претходно речено, Радојичић саопштава и то да је Божидар Вуковић био пореклом из Подгорице, а да је његова ужа породица била „изгледа поромањена још за живота његовог деде и прадеде“.¹⁵⁰ Изложио је притом и претпоставку о томе како су Вуковићи могући „потомци которског мајстора Николе Иванова *dela Vechia*, грађевинара – дрводељца, коме је и отац Иван *dela Vechia* био истог заната“.¹⁵¹ С друге стране, полазећи од појединих записа где је Вићенцо Вуковић именован „од Старца“ а латинским, односно италијанским *dela Vechia*, Радојичић се упитао у којој би вези могла бити најближа родбина Божидарове жене са Старчевом Горицом? По другој пак претпоставци, коју овде такође саопштава – заснованој на тврдњи да наводно словенско лично име „*Veća*, писано *Vechia*, од *Većenega*, *Većislava*“ полатињено гласи *Vecchia* – презиме дела Векија је, како вели Радојичић, „потичало од словенског личног имена, и то женског“, док је српско презиме „узео свакако из трговачких разлога“. Када је пак реч о имену Дионисио, којим се Божидар Вуковић служио у Венецији, Радојичић саопштава да би се почетак имена Дионисије могао „схватити као италијански *dio*, бог“, мада је оно било познато и међу калуђерима код Срба. То га је донекле навело да дође и до закључка да се именом Божидар можда назвао „због Божидара Горажданина, чији су се синови одали штампарству“, док је презиме Вуковић носио везујући се за „породицу деспота Ђурђа Вуковића, која је у историографији (почевши од Мавра Орбинија, 1601) добила презиме Бранковић“.¹⁵²

¹⁴⁴ Плавшић 1959, 174–188.

¹⁴⁵ Тадић 1963, 337–360.

¹⁴⁶ Тадић 1963, 347. Уп. Лазић 2018b, 165–186.

¹⁴⁷ Радојичић 1965, 288.

¹⁴⁸ Радојичић 1967a, 35–39.

¹⁴⁹ Радојичић 1967a, 37.

¹⁵⁰ Радојичић 1967a, 37.

¹⁵¹ Радојичић 1967a, 37.

¹⁵² Радојичић 1967a, 38.

Напоследку свакако треба истаћи још једну посве занимљиву тезу која се односи на генеологију Вуковића, а коју је изнео Петар Шобајић у својој студији *Корјенићи*.¹⁵³ Реч је о топоному који се налази у Херцеговини, источно од Требиња, одакле су према народном предању потицали Бранковићи, а између осталих разгранатих братстава и подгоричко, којем је по мишљењу аутора припадао и Божидар Вуковић.¹⁵⁴

*

Повећано интересовање за српскословенску ћирилску књигу – испољено током шездесетих година претходног столећа – резултирало је и припремом симпозијума посвећеног српској штампаној књизи, одржаног новембра месеца 1965. године под окриљем изложбе *Насловна сѣрана у срѣској шѣамѣаној књизи*. На овом тематском научном скупу учествовао је велики број стручњака чији су реферати две године касније публиковани у Зборнику Музеја примењене уметности (бр. 11, из 1967. године).

И поред тога што је већина њих невеликог обима, реч је о веома значајним студијама и прилозима, чији су се аутори с различитих аспеката бавили проучавањем старе штампане књиге, где је особито интересовање било посвећено и издањима Божицара и Вићенца Вуковића. Поред већ поменутог текста Ђорђа Сп. Радојичића о значају манастира Милешеве за развој старог српског штампарства,¹⁵⁵ у којем је поновио поменуте конструкције о романском пореклу Божицара Вуковића, већина аутора се бавила историјскоуметничким темама, али при томе нису била занемарена ни поједина археографска и историографска питања.

Рад који се издвојио од већине осталих, пре свега по томе што је донео нове изворне податке, јесте прилог Мирослава Панћића.¹⁵⁶ У њему је аутор, полазећи од рукописних исписа енглеског истраживача Хорација Брауна,¹⁵⁷ који се чувају у млетачкој библиотеци Марћани, упознао научну јавност о захтеву за издавање привилегије за штампање књига, који су „прејасном дужду“ 1546. године поднели Вићенцо Вуковић, односно Вићенцо дела Векија, и његов пословни партнер Бартоломео ди Агостино да Скио.¹⁵⁸

Ништа мање значајан текст јесте и филигранолошка студија Владимира Мошина,¹⁵⁹ утемељивача српске археографије и оснивача Археографског одељења Народне библиотеке Србије,¹⁶⁰ у којем је аутор дао преглед водених знакова из српскословенских штампаних књига, међу којима су и готово сва позната издања Божицара и Вићенца Вуковића.¹⁶¹

Да је након објављивања монографије Дејана Медаковића, стара штампана књига постала предмет интересовања различитих генерација историчара уметности, који су проучавали њене разноврсне стилско-морфолошке аспекте, показују и текстови већине аутора у поминутој публикацији, од којих се поједини односе и на штампарску продукцију Божицара и Вићенца Вуковића. Тако су, примера ради, Мирјана Љубинковић и Мара Харисијадис своје интересовање усмериле на накнадно дојени графички украс *Празничној минеја*¹⁶² и *Окѣоиха ѣѣѣоѣласника*,¹⁶³ издања Божицара Вуковића из тридесетих година 16. столећа, док је Дејан Медаковић скренуо пажњу на утицај илустрација Божицара Вуковића на графичко уобличавање *Анѣолоѣиона*, издања Кијево-печерске лавре из 1619. године.¹⁶⁴ С друге стране, Бојана Радојковић и Сретен Петковић су се бавили истраживањем утицаја ликовно-графичког украса Вуковићевих издања, као иконографских приручника. Тако је Бојана Радојковић

¹⁵³ Шобајић 1964, 103–171.

¹⁵⁴ Шобајић 1964, 166–167.

¹⁵⁵ Радојичић, *Манасѣир Милешева и сѣаро срѣско шѣамѣарсѣиво*, 35–39.

¹⁵⁶ Панћић, *Прилози за историју сѣаре срѣске књиге*, 51–54.

¹⁵⁷ Панћић, *Прилози за историју сѣаре срѣске књиге*, 52, нап. 6.

¹⁵⁸ Панћић, *Прилози за историју сѣаре срѣске књиге*, 52–53.

¹⁵⁹ Мошин, *Водени знаци*, 7–24.

¹⁶⁰ Тријић, *Улоѣа Одељења за археоѣрафију Народне дѣблиотѣке Србије*, 17–33.

¹⁶¹ Мошин, *Водени знаци*, 19–23.

¹⁶² Љубинковић, *Бојени дрворез*, 25–29.

¹⁶³ Харисијадис, *Обојене ѣрафике у Окѣоиху ѣѣѣоѣласнику*, 31–34.

¹⁶⁴ Медаковић, *Један ѣрилоѣ изучавању срѣско-руских шѣамѣарских веза*, 47–49.

указала на поједине илустрације – од којих су се издвајале оне из *Молићвеника* (*Зборника за њућнике*) и *Празничној минеја* Божидара Вуковића, као и *Псалћира с њоследовањем* Вићенца Вуковића – које су мајстори старог златарства користили као непосредне предлошке приликом израде окова црквених књига.¹⁶⁵ Овим текстом, Бојана Радојковић се надовезала на достигнућа које је научној јавности предочила и у раније објављеним студијама о српској примењеној уметности 16. и 17. века.¹⁶⁶ Занимљиво је притом указати на то да је Сретен Петковић у часопису објавио само резиме студије о утицају илустрација из српских штампаних књига на зидно сликарство 16. и 17. столећа,¹⁶⁷ док је сама студија у интегралном виду публикована исте године у *Сћаринару*, часопису Археолошког института.¹⁶⁸ Надовезујући се на резултате истраживања, пре свих Дејана Медаковића и Здравка Кајмаковића – који је годину дана раније објавио текст о утицају старе српске графике на живопис зографа Василија¹⁶⁹ – Петковић је на основу компаративног материјала у основи закључио да је он био невеликог обима, као и то да се пронађени примери претежно односе на 17. век.¹⁷⁰

У студији насловљеној *Илустрације Meditationes vitae Christi од Псеудо-Бонавенћуре у једној српској шћамћаној књизи XVI века*,¹⁷¹ објављеној две године касније, Сретен Петковић се бавио пореклом украса *Молићвеника* (*Зборника за њућнике*) Вићенца Вуковића из 1547. године. Притом је нарочиту пажњу посветио иконографским предлошцима украсних вићета којима је био уоквирен текстуални блок. Након опсежно спроведене иконографске и стилске анализе шеснаест правоугаоних вићета, дошао је до закључка да су оне отиснуте с клишеа првобитно изгравираних за неко непознато издање Псеудо-Бонавентурине књиге *Meditationes vitae Christi*.

Од студија објављених крајем седме деценије, поред текстова Мошина – који је бавећи се несталим рукописима старе Народне библиотеке указао и на пергаментни примерак *Празничној минеја* Божидара Вуковића, пронађен у Библиотеци Честер Бити у Даблину¹⁷² – или пак Немировског – који је навео збирке, односно, библиотеке у тадашњем Совјетском савезу у којима су похрањене српскословенске инкунабуле и палеотипи¹⁷³ – ваља поменути још неколико. У књизи Томаша Марковића *Истћорија школствa и ѡросвјетће у Црној Гори*¹⁷⁴ у највећој мери су рекапитулирана дотадашња сазнања из националне историографије.¹⁷⁵ У својој студији о књижевности у *Истћорији Црне Горе*, коју је написао Димитрије Богдановић,¹⁷⁶ аутор се заправо бавио Црнојевићевом штампаријом, али се дотакао и Вуковића, чију је штампарију видео као природан наставак цетињске, и која у основи има „меценатски карактер“. Ипак, додао је и то да је она убрзо напустила такву традицију, претворивши се у „уносно штампарско предузеће, нарочито под управом Божидарова сина Вићенца“.¹⁷⁷

*

Када је реч о попуњавању празнина из биографија Божидара и Вићенца Вуковића, седамдесете године претходног столећа су од посебног значаја. У том периоду, захваљујући најпре страним истраживачима, обелодањен је значајан број изворних докумената, који су послужили и као основа за писање запажених студија, у којима су Вуковићи у већој или мањој мери били предмет интересовања. Међутим, због тога што су публиковане у инострану науч-

¹⁶⁵ Радојковић, *Илустрације српских шћамћаних књига*, 59–73.

¹⁶⁶ Радојковић, *Српски окови јеванђеља*, 51–87; Радојковић, *Српско златарство*.

¹⁶⁷ Петковић, *Утицај илустрација из српских шћамћаних књига* (резиме).

¹⁶⁸ Петковић, *Утицај илустрација из српских шћамћаних књига*, 91–96.

¹⁶⁹ Кајмаковић, *Утицај старе српске графике*, 233–242.

¹⁷⁰ Петковић, *Утицај илустрација из српских шћамћаних књига*, 91–96. Уп. Лазић, *Графички украс*, 31–32.

¹⁷¹ Петковић, *Илустрације Meditationes vitae Christi*, 253–265.

¹⁷² Мошин, *Рукописи бивше Београдске народне библиотеке*, 349–359.

¹⁷³ Немировский, *Славянские инкунабулы и палеотипы*, 11–25.

¹⁷⁴ Марковић, *Истћорија школствa и ѡросвјетће*.

¹⁷⁵ Марковић, *Истћорија школствa и ѡросвјетће*, 180–207.

¹⁷⁶ Богдановић, *Књижевност*, 371–411.

¹⁷⁷ Богдановић, *Књижевност*, 409.

ној литератури и периодици, претежно на италијанском и грчком језику, највећи број ових студија дуго времена је остао изван видокруга домаће научне и стручне јавности.

Међу првим истраживачима који су након Јорја Тадића остварили значајан помак у осветљавању биографије Божићара Вуковића био је италијански научник Корато Марћани (Corrado Marciani). Он је, проучавајући историјат и издавачки опус породице Габијано¹⁷⁸ – једне од највећих трговачких и књижарских породица у Венецији – пронашао драгоцене изворе у Државном архиву у Венецији везане за Вуковиће и објавио их у скраћеним изводима или у виду регести.¹⁷⁹ Управо захваљујући њима умногоме су осветљени комерцијални послови породице Вуковић који су обухватили не само продају књига већ и трговину тканинама, житарицама и другом робом широм Леванта. Уз све то, ови извори су умногоме нагостили и комерцијалну мрежу пословних партнера, превасходно засновану на родбинским везама, будући да су окосницу ове мреже чинили рођаци Божићарове супруге Апологије и Николине супруге Дионоре Габијано.

Још један италијански научник, Алберто Тинто, давећи се историјом „оријенталног“ штампарства за време контрареформације у Риму,¹⁸⁰ осврнуо се и на преписку Вићенца Вуковића с папским прелатима из седамдесетих година 16. столећа, која се односи на његову молбу да под покровитељством Ватикана штампа српске црквене књиге.¹⁸¹

У *Тезауризма̄и*, часопису Хеленског института за византијске и поствизантијске студије у Венецији, током седамдесетих година објављен је већи број значајних студија из историје Грчког братства светог Николе. Међу њима било је и оних у којима је поменут Божићар Вуковић, односно Дионизио дела Векија. У том смислу, поред Фани Мавроиди-Плумидис,¹⁸² која се бавила челницима Грчког братства у периоду од 1498. до 1558. године, и Евтихију Лиату,¹⁸³ особито треба издвојити студије Антониса Пардоса у којима је приложен абецедни попис мушких,¹⁸⁴ а потом и женских чланова Грчког братства од времена његовог оснивања (1498) до 1530. године.¹⁸⁵

Било је такође и оних аутора који су се дотицали Вуковићеве обавештајне делатности, као и деспотских претензија њега и његовог сина Вићенца, од којих пре свих треба издвојити Андреа Пипидија.¹⁸⁶ Он је и у потоњима студијама, објављеним на различитим језицима, пишући о разним темама из политичке и културне историје југоисточне Европе раног модерног доба, најчешће помињао и Вуковиће.¹⁸⁷

Од студија које су у значајној мери допринеле реконструисању биографије Божићара Вуковића нарочито треба издвојити ону коју је, под насловом *Војвода Божићар Вуковић – Dionisio della Vecchia, ἱασιῶνδ Βραῦσιῶνα св. Ђорђа грчкоῖ у Венецији*,¹⁸⁸ објавила Аника Сковран. Она је, истраживши архиве Братства *San Giorgio dei Greci*, умногоме осветлила Вуковићеве везе с грчком колонијом у Венецији, што је донекле било назначено и у његовим тестаментима. Тако је, говорећи о угледу Божићара Вуковића међу православнима у Венецији окупљеним око Друштва Грка, Сковран обелоданила и податак – у страниографији познат још из Велудосових издања¹⁸⁹ – да је Вуковић у периоду од 1536. до

¹⁷⁸ Marciani, *I Gabiano*, 191–213. (192, 194, 198.

¹⁷⁹ Marciani, *I Vukovic tipografi-librai Slavi*, 342–362.

¹⁸⁰ Tinto, *Per una storia della tipografia*, 280–303.

¹⁸¹ Tinto, *Per una storia della tipografia*, 287–288.

¹⁸² Μαυροειδή-Πλουμίδη, *Οι πρώτοι πρόεδροι της Ελληνικής*, 172–181.

¹⁸³ Λιάτα, *Μνείες θανάτων Ελλήνων της Βενετίας*, 191–239.; Λιάτα, *Ιερείς των Ελλήνων της Βενετίας*, 85–110.

¹⁸⁴ Πάρδος, *Αλφαβητικός κατάλογος των πρώτων μελών* (1979), 294–386.

¹⁸⁵ Πάρδος, *Αλφαβητικός κατάλογος των πρώτων μελών* (1980), 149–205.

¹⁸⁶ Pippidi, *Les pays danubiens et Lépante*, 289–323.

¹⁸⁷ Pippidi, *Fables, bagatelles et impertinences*, 269–305; Pippidi, *Hommes et idées du*, 39–40, 260–261; Pippidi, *Tradit̄ia politic̄a bizantin̄a* (1983), 159–160, 173; Pippidi, *L'Ordre Constantinien et les généalogies byzantines*, 199–226; Pippidi, *Tradit̄ia politic̄a bizantin̄a* (2001), 227–230, 249.

¹⁸⁸ Сковран, *Војвода Божићар Вуковић*, 78–85.

¹⁸⁹ Βελοῦδης, *Ελλήνων Ορθοδόξων αποικία εν Βενετία* (1872); Βελοῦδης, *Ελλήνων Ορθοδόξων αποικία εν Βενετία* (1893); Βελοῦδης, *Χρυσόβουλλα και γράμματα των Οικουμενικῶν Πατριαρχῶν*.

1539. године био његов гасалд, односно управитељ.¹⁹⁰ При томе се Аника Сковран, осим архивских извора, који су представљали окосницу, позивала и на Велудоса, као и на друге претходно поменуते грчке ауторе.

Од изузетног значаја за сагледавање биографије Божидача Вуковића јесте и тестамент Николе Србина,¹⁹¹ који је Веселин Костић публиковао у својој монографској студији насловљеној *Дубровник и Енџлеска 1300–1650*.¹⁹² Реч је о изворном документу који, између осталог, открива и Вуковићеве блиске пословне и пријатељске односе са оновременим виђенијим Србима и велетрговцима, какви су били Никола Србин, Андреја Зећанин и Марко Жила (Ксила), чија се трговачка мрежа простирала од Лондона до Венеције, а вероватно и даље ка Леванту и Цариграду.

*

Осим пригодне прегледне студије Мирослава Панћића о старим српским штампаријама у Црној Гори и Венецији у 15. и 16. веку,¹⁹³ у којој је аутор у сажетом виду сабрао и дотадашња сазнања о издавачкој делатности Божидача и Вићенца Вуковића, треба истаћи и студије двојице веома продуктивних истраживача старог српског штампарства – Лазара Чурчића и Сретена Петковића. Први од поменутих аутора бавио се реконструкцијом издања *Псалтира с њоследовањем* Божидача Вуковића из 1519–1520. године.¹⁹⁴ На основу кодиколошке и компаративне анализе Чурчић је закључио да је оно објављено као јединствена књига, предложивши при томе и нову датацију. Иако *Псалтир с њоследовањем* није одштампан у континуитету – већ најпре псалтир а тек по завршетку *Служабника* и последовање – ова књига је представљала једно издање, штампано у две варијанте, које се огледају у различитим заставицама и поновним слогом у двадесет и првом кватерниону.¹⁹⁵ С друге стране, Сретен Петковић је, бавећи се пореклом илустрација у штампаним књигама Божидача Вуковића,¹⁹⁶ уочио везу са збирком икона која се чувала при цркви Светог Ђорђа Грчког у Венецији, сматрајући да су оне послужиле као непосредни иконографски предлошци приликом израде дрворезбарених клишеа коришћених за илустровање књига Божидача Вуковића.¹⁹⁷ Поред поменутог текста, о утицајима италокритског сликарства на иконографска решења ликовно-графичког украса Вуковићевих издања Петковић ће се бавити и касније у својим студијама публикованим на енглеском језику: *Greek Influence on Illustrations in Serbian Books Printed in Venice in the 16th Century*¹⁹⁸ и *Cretan influence on the Serbian paintings and woodcuts of the 16th and 17th centuries*.¹⁹⁹

V

Када је реч о проучавању и популарисању дотадашњих сазнања о издавачкој делатности Божидача и Вићенца Вуковића, осамдесете године прошлог столећа протекле су у знаку неколико значајних културних манифестација. Најпре је у организацији Музеја и галерија Титограда 1981. године приређена изложба *Штампар војвода Божидар Вуковић Подгоричанин*, чији је аутор, Рајка Вујошевић, уједно била и аутор пропратног каталога.²⁰⁰ Одржана најпре у Подгорици, односно тадашњем Титограду, ова изложба је потом приређена и у Београду и Новом Саду.²⁰¹

¹⁹⁰ Сковран, *Војвода Божидар Вуковић*, 80–82.

¹⁹¹ Костић, *Дубровник и Енџлеска*, 492–493.

¹⁹² Костић, *Дубровник и Енџлеска*.

¹⁹³ Панћић, *Старе српске штампарске књиге*, 43–52.

¹⁹⁴ Чурчић, *Псалтир Божидача Вуковића*, 463–486.

¹⁹⁵ Чурчић, *Псалтир Божидача Вуковића*, 475–477.

¹⁹⁶ Петковић, *Порекло илустрација у штампаним књигама*, 119–135.

¹⁹⁷ Петковић, *Порекло илустрација у штампаним књигама*, 119–135. Уп. Лазић, *Графички украс*, 33–34.

¹⁹⁸ Petković, *Greek Influence on Illustrations*, 11–20.

¹⁹⁹ Petković, *Cretan influence on the Serbian paintings*, 565–580.

²⁰⁰ Вујошевић, *Штампар војвода Божидар Вуковић*.

²⁰¹ Мано-Зиси, *Зборници за њуџнике Божидача Вуковића*, 151, нап. 1.

Као допуна том значајном догађају, две године касније су Црногорска академија наука и умјетности и Музеји и галерије Титограда организовали 29. и 30. септембра 1983. симпозијум *Шийамјарска и књижевна дјелатност Божидара Вуковића Подјоричанина*,²⁰² док су изложени реферати штампани у истоименом зборнику радова, објављеном 1986. године.²⁰³ Тематски конципиран, овај зборник радова обухватио је широк спектар тема, од историографских, археографских, библиографских, књижевно-историјских, стилско-морфолошких и других, где су аутори из разноврсних научних дисциплина дали велики допринос проучавању многих аспеката биографије Божидара Вуковића и, у мањој мери, његовог сина Вићенца.

Између осталих радова, у овом тематском зборнику посебно се издвајају текстови у којима је, поред расправног дела, објављен и велики број архивских докумената. У том погледу особито треба скренути пажњу на радове Милоша Милошевића – аутора текста *Нови извори Котторској, Ватиканској и Млејачкој архива о дјелатности Вуковића, шийамјара и књижара XVI вијека*²⁰⁴ – и Јевта М. Миловића, који је објавио текст под називом *Додјеливање њемачке титлуле и грба Божидару Вуковићу и његовим потомцима од стране шийанског краља и римско-њемачког цара Карла V (1500–1558)*.²⁰⁵

Као што се већ из самог наслова да закључити, Милош Милошевић је, користећи архивску грађу из Историјског архива у Котору, Ватиканске апостолске библиотеке у Риму и Државног архива у Венецији, сабрао и приредио за штампу до тада највећи број архивских докумената о Вуковићима, незаобилазних за сагледавање и анализу њихове издавачке делатности.²⁰⁶ До драгоцених докумената у Ватиканској библиотеци дошао је следећи истраживања покојног Ђира Ђанелија који је у више наврата, што писменим, што усменим путем обелоданио проналазак извора о Вуковићима.²⁰⁷ Оно што се притом мора поменути јесте да је Милошевић у овај корпус грађе уврстио и документа која је већ раније у интегралној верзији или најчешће у виду регести публиковао Корадо Марчани.²⁰⁸ Иначе, поред осталих, посебну групу докумената објављених у овом тексту чине документа произашла из преписке Вићенца Вуковића с највишим прелатима римокатоличке цркве у вези с његовом понудом о штампању ћирилских црквених књига под папиним покровитељством и уз финансијску подршку Ватикана, о чему је раније писао Алберто Тинто.²⁰⁹ Оно што је такође од особитог значаја, када је реч о овој групи докумената, јесте и то што је у појединим од њих Вићенцо ретроактивно пружио и драгоцене биографске податке о свом оцу. Осим поменутих, не мање значајни извори јесу и они из которског Архива, на основу којих је могуће у извесној мери сагледати трговачке и пословне везе Вуковића с члановима најугледнијих которских племићких породица тога времена, као што су Болица и Бућа.

Од значајнијих извора за разумевање високих друштвених позиција које је Божидар Вуковић временом стекао у Венецији, јесте концепт додељивања племићке титлуле и грба Божидару Вуковићу и његовим потомцима од стране Карла V Хабзбуршког, који је у Бечком Управном архиву пронашао Јевто Миловић.²¹⁰ У овом документу нису прецизно назначене Вуковићеве заслуге за добијање ове високе царске привилегије, већ наилазимо на посве уопштене формулације. С друге стране, од значаја је и Миловићев завршни део текста, у којем је он доноси информацију, преузету из цитиране стране литературе,²¹¹ о томе да је Карло V, у својству свог изасланика, упутио Божидара Вуковића код молдавског војводе Петра Рареша ради склапања заједничког савеза против Османског царства.²¹²

²⁰² Шекуларец, *Симпозијум о животи и дјелатности Божидара*, 204–205.

²⁰³ *Шийамјарска и књижевна дјелатност*.

²⁰⁴ Милошевић, *Нови извори котторској, ватиканској и млејачкој архива*, 215–333.

²⁰⁵ Миловић, *Додјеливање њемачке титлуле и грба*, 13–26.

²⁰⁶ Милошевић, *Нови извори котторској, ватиканској и млејачкој архива*, 215–233.

²⁰⁷ Милошевић, *Нови извори котторској, ватиканској и млејачкој архива*, 219–222.

²⁰⁸ Милошевић, *Нови извори котторској, ватиканској и млејачкој архива*, 216–217.

²⁰⁹ Милошевић, *Нови извори котторској, ватиканској и млејачкој архива*, 216.

²¹⁰ Миловић, *Додјеливање њемачке титлуле и грба*, 13–26.

²¹¹ Göllner, *Turcica*, 114.

²¹² Миловић, *Додјеливање њемачке титлуле и грба*, 18.

Особито значајан текст, без обзира на то што је без разлога дуго времена донекле био за- постављен, јесте и студија Риста В. Радуновића *О именима војводе Божидара Вуковића Подјоричанина*.²¹³ Радуновић је овде, бавећи се пореклом имена и презимена Божидара Ву- ковића – нарочито њихових латинизованих и италијанизованих облика – на основу ети- молошко-семантичке анализе показао непоузданост раније изнетих ставова о преузимању презимена Вуковићеве жене Аполоније. Насупрот томе, аргументовано је утврдио да је Ву- ковић презиме дела Векија креирао превођењем топонима Старчеве Горице, а да су чланови Аполонијине породице презиме дела Векија осмислили према истоименом називу трговачке компаније.²¹⁴

Од тема из области археологије и библиографије, издвајају се радови Катарине Мано-Зиси и Рајке Вујошевић: *О неким биографским подацима о Божидару Вуковићу Подјоричанину и о Молићвенику – Зборнику за њујнике из Марцијане*²¹⁵ и *Зборници за њујнике Божидара Вуковића у свешћу сачуваних примерака*.²¹⁶ Обе студије односе се на издања *Молићвеника* (*Зборника за њујнике*) Божидара Вуковића: док је Рајка Вујошевић, поред најосновнијих биографских података о Божидару Вуковићу, научној и стручној јавности представила до тада непознат примерак издања поменуте књиге из 1520. (1521) године из заоставштине Ђу- зепеа Праге у библиотеци Марћани у Венецији, Катарина Мано-Зиси је на основу опсежно спроведене кодиколошке и текстолошке упоредне анализе неколико добро очуваних приме- рака издања *Зборника за њујнике* из исте године, одгонетнула многе недоумице, у истори- ографији недоречене још од времена Љубомира Стојановића. Поврх тога што је потврди- ла и допунила Стојановићеве закључке о постојању сажете и опширније варијанте издања *Зборника за њујнике* из 1520. (1521) године, Мано-Зиси је установила који су преостали кватерниони из књижног блока опширније варијанте искоришћени приликом повезивања потоњег издања истоимене књиге из 1536. године. По тематској сродности, овим текстовима се може придодати и студија Лазара Чурчића насловљена *Неки њроблеми њрешћамјаних издања Божидара и Вићенца Вуковића*.²¹⁷ У њој је аутор указао на многобројне недоумице и нејасноће везане за библиографију издања Божидара и Вићенца Вуковића, али и на многе противуречности заступљене у дотадашњој историографији.

Посебну групу текстова чине они који се односе на историјско-уметничке теме. Први међу њима је студија Јованке Максимовић под називом *Јеванђеље Ива Николе Ловића оћ Пашћировића*,²¹⁸ где је ауторка указала на упливе сликаног украса из неколико рукописних књига на ликовно-графичку опрему појединих издања Божидара Вуковића. С друге стране, Сретен Петковић се бавио утицајима Вуковићевих издања на руску и украјинску штампану књигу 16. и 17. века,²¹⁹ док је Рајко Вујичић посветио пажњу иконографским особеностима илустрација Божидара Вуковића и њиховим одјецима у монументалном сакралном сликар- ству.²²⁰

Поред текста Павла Мијовића, где су садржане опште информације о венецијанској и срп- скословенској књизи,²²¹ и текста Божидара Шекуларца који се превасходно бави особено- стима типографских карактера штампарије Божидара Вуковића,²²² Нада Синдик је објави- ла студију о књижевним одликама предговора и поговора Вуковићевих издања,²²³ што је,

²¹³ Радуновић, *О именима војводе Божидара Вуковића*, 27–40.

²¹⁴ Радуновић, *О именима војводе Божидара Вуковића*, 32–39. Уп. Лазић, *Од Божидара Вуковића до Дионизија дела Векије*, 165–186, пос. 167.

²¹⁵ Вујошевић, *О неким биографским подацима*, 41–45.

²¹⁶ Мано-Зиси, *Зборници за њујнике Божидара Вуковића*, 151–171.

²¹⁷ Чурчић, *Неки њроблеми њрешћамјаних издања*, 181–194.

²¹⁸ Максимовић, *Јеванђеље Ива Николића Ловића*, 65–82.

²¹⁹ Петковић, *Божидар Вуковић и илустрације руских и украјинских шћамјаних књига*, 83–105.

²²⁰ Вујичић, *О неким иконографским особеностима*, 107–116.

²²¹ Мијовић, *Наша и венецијанска шћамјана књига*, 47–64.

²²² Шекуларец, *Неке сћецифичности црквених шћекстова*, 131–149.

²²³ Синдик, *Књижевне одлике њредјовора и њојовора*, 117–130.

на извeстан начин, представљало допуну чланка објављеног претходне године под називом *Предговори и његови као извори за историју старе српске шtamпмане књиге*.²²⁴

Када је реч о овом зборнику, требало би напоследку истаћи да се у њему велики број текстова односи на распрострањеност издања Божидара Вуковића. Тако је најпре Ристо Ковијанић приложио краћи чланак са изворним подацима о функционисању Вуковићеве трговачке и књижарске мреже, док су Петар Момировић, Вукица Поповић и Харалампије Поленаковић обелоданили податке о сачуваним примерцима књига Божидара и Вићенца Вуковића на подручјима Војводине,²²⁵ Румуније²²⁶ и Македоније.²²⁷

*

Исте године када је одржан симпозијум посвећен Божидару Вуковићу (1983), објављена је и студија Фани Мавроиди,²²⁸ незаобилазна за сагледавање улоге Божидара Вуковића у Грчком братству светог Николе. Истражујући присуство Срба у овом Братству, ауторка је, поред Божидара Вуковића, односно Дионизија дела Векије, указала и на друге угледне Србе који су заузимали високе позиције у управи Братства, од којих се издвајају Андрија од Зете, Никола Србин, звани Калуђер и Марко Жила (Ксила). С друге стране, треба узгред поменути и рад Панајотиса Вокотопулоса, публикован исте године, у којем су проучавани утицаји критског сликарства на српску графику 16. столећа.²²⁹

Осамдесетих година двадесетог столећа долази до процвата библиографских радова из области старе штампане књиге. Када је реч о издањима Божидара и Вићенца Вуковића, требало би најпре поменути *Сусреће библиографа* из 1984. године, где је велики број учесника приложио реферате,²³⁰ а потом и истраживања Душана Ј. Мартиновића.²³¹ Такође, треба издвојити Боривоја Маринковића, који је, поред вишетомне библиографије радова о осталим штампаријама,²³² посебну књигу посветио и издањима Божидара и Вићенца Вуковића.²³³ Незаобилазно место заузима и Јевгениј Љ. Немировски, без сумње најплоднији руски библиограф ране штампане ћирилске књиге.²³⁴ Он је током вишедеценијског истраживачког рада, нарочито у деценијама које су следиле након осамдесетих иза себе оставио многобројне радове из те области.²³⁵ Од издања која су се непосредно тичала издавачког опуса Божидара и Вићенца Вуковића, неизоставно треба издвојити другу књигу првог тома *Црногорске библиографије*²³⁶ као и другу и четврту књигу његовог каталога *Gesamtkatalog der Frühdrucke in kyrillischer Schrift*.²³⁷

²²⁴ Синдик, *Предговори и његови као извори за историју*, 12–16.

²²⁵ Момировић, *Распрострањеност издања Божидара Вуковића*, 195–210.

²²⁶ Поповић, *Књиге Божидара Вуковића у Румунији*, 211–214.

²²⁷ Поленаковић, *Кара Трифун и издања Божидара Вуковића*, 177–179.

²²⁸ Mavroidi, *I Serbi e la confraternità Greca*, 511–529.

²²⁹ Vocoropoulos, *A propos de l'influence*, 675–680.

²³⁰ Синдик, *Предговори и његови као извори за историју*, 12–16; Мано-Зиси, *Ка изрази генералног каталога*, 17–23; Грдић, *За сводни каталог*, 24–28; Панковић, *Разлике у Шафариковој библиографији србуљских књига*, 29–41; Момировић, *Ко је Димитрије, шtamпман Грачаничког оклопа?*, 42–46; Чурчић, *Псалтир из 1569. и Тредник из 1570.*, 54–73; Мартиновић, *Рад на црногорској библиографији*, 87–93;

²³¹ Мартиновић, *Прилог „Црногорској библиографији 1494–1994“*.

²³² Маринковић, *Библиографија*, 1.

²³³ Маринковић, *Библиографија*, 2.

²³⁴ Мартиновић, *Евгениј Љвович Немировски*, 153–163.

²³⁵ Поред огромног броја публикација и радова које је објавио Немировски, ваљало би поменути следеће: Немировски, *Почеци шtamпманства у Црној Гори*; Немировски, *Историја славјанског кирилловског књигопечатанства*, 2/1; Немировски, *Историја славјанског кирилловског књигопечатанства*, 2/2; Немировски, *Славјански издања*, 7–23.

²³⁶ Немировски, *Црногорска библиографија*, 1.

²³⁷ Nemirovskij, *Gesamtkatalog der Frühdrucke*, Bd. 4; Nemirovskij, *Gesamtkatalog der Frühdrucke*, Bd. 6.

Крајем осамдесетих година своје прве радове на италијанском језику о српскословенској ћирилској штампаној књизи²³⁸ објавила је Симонета Пелузи, која ће и у наредним деценијама захваљујући бројним студијама оставити значајан траг на овом пољу.

Сагледано у ширим европским оквирима, почетак деведесетих година обележен је значајним сазнањима о Божидару и Вићенцу Вуковићу, поготово када је реч о изворним подацима везаним за њих. Тако је у зборнику радова посвећеном Сулејману Величанственом и његовом добу, који је произашао из истоимене конференције одржане марта 1990. године у Паризу, румунски историчар Матеи Казаку, бавећи се српским интригама на Сулејмановом двору, објавио велики број драгоцених докумената који се тичу учешћа и улоге Божидара Вуковића у формирању антиосманске коалиције током тридесетих година 16. столећа.²³⁹ Аутор се притом у највећој мери ослонио на изворе из Саманкаса, које је још 1940. године публиковао Александру Чоранеску. Казаку је уједно обелоданио податак да се, поред грађе из архива у Саманкасу, други део исте преписке чува у личној архиви дон Лопе де Сорие у Краљевској Академији за историју у Мадриду.²⁴⁰ Нажалост, ови историјски извори од прворазредног значаја за откривање политичких амбиција Божидара Вуковића, испољених током тридесетих година 16. столећа, веома су споро продирали у домаћу научну историографију услед отежане библиотечке размене у то време.²⁴¹

У оквирима националне историографије, међутим, управо су истраживачи стасали током седамдесетих и осамдесетих година претходног столећа били главни носиоци проучавања раног српског штампарства, а самам тим и издавачког опуса Божидара и Вићенца Вуковића у деценијама које су следиле. Поред истраживача старије генерације, Лазара Чурчића и Сретена Петковића, значајна места припадају Катарини Мано-Зиси и Душици Грбић, археографима Народне библиотеке Србије и Матице српске.

Сретен Петковић је почетком деведесетих година проучавао ликове Срба светитеља у српским штампаним књигама 16. века,²⁴² где је особиту пажњу посветио представама светог Саве Српског, светог Симеона и светог Стефана Дечанског из *Празничној минеја* Божидара Вуковића.²⁴³ Поред синтезе о српским штампаним књигама до обнове Пећке патријаршије,²⁴⁴ Лазар Чурчић је неколико година пре тога обавестио научну јавност о постојању примерка *Празничној минеја* Божидара Вуковића, штампаног на плавој хартији, који се у то време чувао у Пакрацу.²⁴⁵ Душица Грбић је у истом периоду започела истраживања варијаната различитих српскословенских ћирилских издања – што ће наставити и у потоњим деценијама – објавивши и први рад о два варијантама *Служабника* Божидара Вуковића из 1519. године.²⁴⁶ Осим поменутих, било је аутора који су се тих година у својим синтетичким или проблемским студијама у мањој или већој мери дотицали и Божидара и Вићенца Вуковића, попут Мирослава Пантића,²⁴⁷ Васка Костића,²⁴⁸ Марка Јачова,²⁴⁹ Александра Младеновића,²⁵⁰ Александра Стипчевића,²⁵¹ Јанка Магловског²⁵² и многих других.

²³⁸ Pelusi, *La Stampa in caratteri glagolitici e cirillici*, 101–113.

²³⁹ Cazacu, *Projects et intrigues à la Cour de Soliman*, 511–528.

²⁴⁰ Cazacu, *Projets et intrigues à la Cour de Soliman*, 514.

²⁴¹ Лазић, *Божидар Вуковић између сиварносџи и консџирукџије*, 19–20.

²⁴² Петковић, *Ликови Срба свџишџеља*, 139–158.

²⁴³ Лазић, *Графички украс*, 35–36.

²⁴⁴ Чурчић, *Срџске шџамџане књџије до обнове Пећке џпатријаршије*, 185–212.

²⁴⁵ Чурчић, *Саборник – Празнични минеј*, 161–164. Уп. Вукашиновић, Јоџић, *Сџаре шџамџане књџије*, 103–108.

²⁴⁶ Грбић, *Две варијанџе Служабника*, 51–64; Грбић, Шкорић, *О џроблему варијанџа*, 258–261.

²⁴⁷ Пантић, *Књџжевносџи на џџлу Црне Горе*, 24–30; Пантић, *Књџжевносџи на џџлу Црне Горе и Боке Коџорске*, 135–255.

²⁴⁸ Kostić, *Krilatidi*, 504.

²⁴⁹ Јаџов, *La Santa Sede ed il Patriarcato di Peć*, 143.

²⁵⁰ Младеновић 1993а, 33–42 (= Младеновић 1993б, 126–129).

²⁵¹ Stipčević, *Circolazione dei libri*, 197–203.

²⁵² Магловски, *Крсџи џроцвеџџали*, 281–300.

Уз појединачне радове публиковане у бројним научним и стручним часописима, посебно треба издвојити две, у тематском смислу, широко конципиране публикације, објављене поводом обележавања пет векова од штампања *Окѿоиха ѿрвоѿласника* Ђурђа Црнојевића. Реч је о тематским зборницима *Пет векова српској шћамѿарсћива 1494–1994*,²⁵³ у издању Српске академије наука и уметности, Матице српске и Народне библиотеке Србије и *Црнојевића шћамѿарија и сћаро шћамѿарсћиво*²⁵⁴ – у којем су објављени радови изложени на научном скупу одржаном маја 1989. године на Цетињу – чији су издавачи били Црногорска академија наука и умјетности и Централна народна библиотека „Ђурђе Црнојевић“.

У структуралном погледу, зборник *Пет векова српској шћамѿарсћива*, састоји се из неколико прегледних студија и обимног лексикона српскословенског штампарства који је потписао Митар Пешикан.²⁵⁵ У прилогу су придодати и предговори и поговори, као и албум с репродукцијама српскословенских инкунабула и палеотипа који је приредила Катарина Мано-Зиси. Аутори студија прегледног карактера које се односе на ликовно-графички украс и језик српских старих штампаних књига, као и на особености штампаног ћириличног писма су Сретен Петковић,²⁵⁶ Гордана Јовановић²⁵⁷ и Митар Пешикан.²⁵⁸ Пре њих је, на самом почетку публикације, Лазар Чурчић пружио сажет општи осврт на појаву и развој словенског ћирилског штампарства.²⁵⁹ Осим поменутих прегледних студија чији су се аутори бавили морфолошким аспектима издања Божидара и Вићенца Вуковића, од особитог значаја је *Лексикон српскословенској шћамѿарсћива*,²⁶⁰ који садржи велики број одредница везаних за рано српско штампарство. Поред исцрпних кодиколошких и морфолошких одлика сваког издања понаособ, у лексикону су дате и одреднице о Божидару и Вићенцу Вуковићу које представљају сажети преглед дотадашњих сазнања, али махом без увида у новију инострану научну продукцију, до које се, како је већ напоменуто, у то време због међународних санкција и отежане библиотечке размене није лако долазило.

Када је реч о зборнику *Црнојевића шћамѿарија и сћаро шћамѿарсћиво*, он обухвата широк спектар тема које нису искључиво везане за издања Ђурђа Црнојевића, а у његовом настанку узео је учешћа већи број претежно домаћих, али и иностраних, аутора. Овде је, између осталих, заступљено и неколико студија које су се дотицале различитих аспеката издања Божидара и Вићенца Вуковића. Поред већ поменуте студије Наде Синдик о значају старих предговора и поговора за књижевну историју²⁶¹ и крајње сведеног осврта на грбове из штампаних књига Јевта. М. Миловића,²⁶² треба указати и на текст Сретена Петковића под називом *Илустрације српских шћамѿаних књѿиа XV–XVII века између истѿока и Заѿада*.²⁶³ Насупрот овим проблемским или прегледним студијама, Катарина Мано-Зиси је овде научној јавности представила пергаментни одломак *Зборника за ѿуѿѿнике* Вићенца Вуковића из 1560 године,²⁶⁴ који је у Збирку старе штампане књиге Народне библиотеке Србије доспео откупом рукописних и штампаних књига из заоставштине Љубомира Ковачевића.²⁶⁵

Поред поменута два зборника, објављена поводом обележавања истог јубилеја објављена су још два. За разлику од претходно наведених, они су превасходно садржали радове који су се односили на Ђурђа Црнојевића и његов издавачки опус. У издању Матице црногорске је 1995. године на латиници објављен *Зборник ѿоводом ѿола миленијума црноѿорској шћамѿар-*

²⁵³ *Пет векова српској шћамѿарсћива*.

²⁵⁴ *Црнојевића шћамѿарија* (1994).

²⁵⁵ Пешикан, *Лексикон српскословенској шћамѿарсћива*, 71–218.

²⁵⁶ Петковић, *Илустрације и књижни украс*, 25–52.

²⁵⁷ Јовановић, *О језику сћарих српских књѿиа*, 53–60.

²⁵⁸ Пешикан, *Сћара шћамѿа као развојни сћуѿањ ћирилице*, 61–69.

²⁵⁹ Чурчић, *Видови и оѿраници ранѿе словенској шћамѿарсћива*, 9–24.

²⁶⁰ Пешикан, *Лексикон српскословенској шћамѿарсћива*, 71–218.

²⁶¹ Синдик, *Значај сћарих ѿредѿора и ѿѿѿвора*, 49–56.

²⁶² Миловић, *Двије-ѿри ријечи о зашћѿѿѿиним знаковима*, 123–126.

²⁶³ Петковић, *Илустрације српских шћамѿаних књѿиа*, 67–78.

²⁶⁴ Мано-Зиси, *Перѿаменѿи одломак Зборника за ѿуѿѿнике*, 57–66.

²⁶⁵ Јовановић-Стипчевић, *Средњовековно ѿисано наслеђе*, 80.

сїва.²⁶⁶ Ту је издавачка делатност Ђурђа Црнојевића – као што и сам наслов говори – про- тумачена искључиво у контексту црногорског културног наслеђа,²⁶⁷ исто као и у прегледној монографији *Црна Гора у Гуштенберјовој ѿалаксији* Душана Ј. Мартиновића.²⁶⁸ Из поменутог зборника вреди издвојити рад Милоша Милошевића *Неки ѿлодови архивској исїраживања сїарој шїамїарсїва*,²⁶⁹ који је пре тога под истим насловом већ био публикован,²⁷⁰ и где се аутор дотицао и архивских извора везаних за Божидара и Вићенца Вуковића. С друге стране, годину дана након тог, објављен је и зборник *Петї вјекова Окїѿоиха, ѿрве шїамїане ћириличке књїе на словенском јуїу*.²⁷¹ Реч је о заједничком издању Црногорске академије наука и умјетности и Српске академије наука и уметности, где су публиковани радови излагани на међународном научном скупу, одржаном 24. и 25. јуна 1994. године на Цетињу. Међу радовима из овог зборника свакако треба издвојити студију Симе Ђирковића, насловљену *Ђириличко шїамїарсїво и кулїура балканских Словена*.²⁷² Поред тога што је аутор издавачку делатност Божидара и Вићенца Вуковића сагледао у контексту њиховог времена, он је у овом тексту, уистину само узгредно у напомени, цитирао и изворе о Божидару Вуковићу које је још давно пре тога објавио Чоранеску.²⁷³ То је исто учинио и у појединим својим књигама и студијама,²⁷⁴ као и у одредницама у *Лексикону Срїској средњеї века*, где је у оквиру одреднице о уходама поменуо и обавештајне активности Божидара Вуковића у служби римско-немачког цара Карла V.²⁷⁵

*

Независно од поменутих зборника радова, током деведесетих година претходног столећа, објављено је још неколико текстова и монографских студија чији су се аутори у мањој или већој мери дотицали и издавачке делатности Божидара и Вићенца Вуковића. У том смислу нарочито треба издвојити публикацију коју је приредила Нада Синдик²⁷⁶ где су, поред записа из рукописних књига, сабрани и предговори и поговори из српскословенских штампаних издања. Поред осталих, ту су најпре у транскрипцији а потом и у преводу на савремени српски језик дати и предговори и поговори издања Божидара и Вићенца Вуковића. Уз краће осврте и прилоге, попут оних које су објавили Катица Шкорић,²⁷⁷ Предраг Миодраг,²⁷⁸ Душан Ј. Мартиновић²⁷⁹ и Лазар Чурчић²⁸⁰ – који су представљали или сажети осврт на издавачку делатност Божидара и Вићенца Вуковића или на појединачна издања из њиховог опуса – ваља поменути и монографску студију Татјане Суботин-Голубовић о српском рукописном наслеђу у време обновљене Пећке патријаршије.²⁸¹ Независно од тога што се ауторка у својој књизи превасходно бавила рукописима, у извесном броју случајева дотакла се и појединих издања Божидара и Вићенца Вуковића, особито оних чији су фрагменти заједно с рукописним били повезани у исте кодексе.

У првој деценији овог столећа није било пригодних јубилеја везаних за старо српско штампарство, па самим тим ни тематских зборника посвећених издавачком опусу Божидара и

²⁶⁶ *Zbornik povodom pola milenijuma* 1995.

²⁶⁷ Špadijer, *Jubileji kao podsjetnik o zabludama*, 5–24.

²⁶⁸ Мартиновић, *Црна Гора у Гуштенберјовој ѿалаксији*, 80–118.

²⁶⁹ Milošević, *Neki plodovi arhivskog istraživanja* (1995).

²⁷⁰ Milošević, *Neki plodovi arhivskog istraživanja* (1994).

²⁷¹ *Петї вјекова Окїѿоиха* (1996).

²⁷² Ђирковић, *Ђириличко шїамїарсїво*, 15–32.

²⁷³ Ђирковић, *Ђириличко шїамїарсїво*, 27, нап. 33.

²⁷⁴ Ćirković, *I Serbi nel Medioevo*, 247; Ђирковић, *Срби у средњем веку*, 247; Ђирковић, *Ђириличко шїамїарсїво*, 27–28; Ђирковић, *Шїамїарсїво*, 825–827; Ђирковић, *Посївизантијски десїѿиїи*, 398; Ђирковић, *Срби међу евројским народима*, 145; Ćirković, *The Serbs*, 40–141.

²⁷⁵ Ђирковић, *Уходе*, 763.

²⁷⁶ Синдик, *Издавачи, шїамїари, ѿрејисивачи*,

²⁷⁷ Шкорић, *Још о Празничном минеју Божидара Вуковића*, 131–137.

²⁷⁸ Миодраг, *Луксузна издања књїа*, 63–66.

²⁷⁹ Мартиновић, *Шїамїар Божидар Вуковић–Подїоричанин*, 243–252.

²⁸⁰ Чурчић, *Тиїелски ѿимерак Саборника*, 83–88.

²⁸¹ Суботин-Голубовић, *Срїско рукојисно наслеђе*.

Вићенца Вуковића. Упркос томе, у том периоду у домаћу историографију спорадично продиру сазнања о Вуковићевим обавештајним активностима. С тим у вези, треба поменути монографију *Карло V*²⁸² Николе Самарџића, где се аутор посредством Казакуовог текста, објављеног у зборнику о Сулејману Величанственом,²⁸³ позива и на поједине изворе из Симанкаса.²⁸⁴

Током прве деценије објављен је такође извештај број појединачних студија, најчешће заснованих на археографским описима појединачних примерака или на сажетим прегледима о Вуковићима, попут биографских одредница објављених у *Српском биографском речнику*, чији је аутор Војин Дабић.²⁸⁵ Од осталих студија могу се издвојити оне произашле из пера Лазара Чурчића, Душице Грбић и Катарине Мано-Зиси. Док се Чурчић осврнуо на два прилога Немировског о варијанти *Празничној минеја* Божидара Вуковића,²⁸⁶ а Душица Грбић на примерак *Окџоиха њејојласника* Божидара Вуковића из Библиотеке Бачке епархије, с привезом пасхалије из *Празничној минеја*,²⁸⁷ Катарина Мано-Зиси је научној и стручној јавности представила примерак *Зборника за њујнике* Вићенца Вуковића из 1547. године из цркве Светог Ђорђа у Николинцима.²⁸⁸ Од осталих аутора, ваља поменути текст Ненада Нинковића *Прилој њроучавању Окџоиха њејојласника војводе Божидара Вуковића Подјоричанина*, као и монографску студију Милоша Милошевића под називом *Поморски њрџовци, рајџници и мецене: студије о Боки Којџорској XV–XIX стџолећа*,²⁸⁹ где је аутор поновио ранија саопштења о проналаску извора о Божидару и Вићенцу Вуковићу из архива у Котору, Ватикану и Венецији.²⁹⁰

У исто време, Душан Мартиновић у својој студији насловљеној *Божидар Вуковић Подјоричанин између лејенде и истџорије*,²⁹¹ упркос томе што је у њој као циљ поставио изузетно захтеван задатак, Мартиновић је у знатној мери поновио многобројне конструкције, произведене знатно пре него што је објављен велики број драгоцених архивских извора, без којих је готово немогуће разлучити историјску личност Божидара Вуковића од накнадно створене идеализоване представе о њему.

VI

Осврт на научну продукцију из последње деценије указује да су у том периоду уследили значајни помаци када је реч како о проучавању издавачке делатности, тако и о самим издањима Божидара и Вићенца Вуковића. Поред неколико прилога и монографских студија у којима су представљени непознати примерци појединих издања или је указано на утицаје рукописне књиге на графичко уобличавање штампаних издања, попут текста Олимпије Митрић о *Служабнику* Божидара Вуковића из збирке манастира Драгомирна у Румунији,²⁹² односно књиге Зорана Ракића о српској минијатури 16. и 17. столећа,²⁹³ треба издвојити и већи број студија Душице Грбић. Она је, пажљиво и систематично анализирајући типографске одлике великог броја различитих примерака *Служабника* Божидара Вуковића из више збирки, указала на варијантске разлике које су постојале међу њима.²⁹⁴ Такође, треба поменути и студију Јасмине Грковић-Мејдор у којој су разматране функционалностилске одлике

²⁸² Samardžić 2001.

²⁸³ Cazacu, *Projets et intrigues à la Cour de Soliman*, 511–528.

²⁸⁴ Samardžić, *Karlo V* (2001).

²⁸⁵ Дабић, *Вуковић, Божидар*, 442–444; Дабић, *Вуковић, Вићенцо*, 444–445.

²⁸⁶ Чурчић, *Два њрилоја Јевџенија Љвовича Немировској*, 203–206.

²⁸⁷ Грбић, *Окџоих њејојласник Божидара Вуковића*, 107–113.

²⁸⁸ Мано-Зиси, *Зборник за њујнике Вићенца Вуковића*, 177–188.

²⁸⁹ Milošević, *Pomorski trgovci*.

²⁹⁰ Milošević, *Pomorski trgovci*, 525–528.

²⁹¹ Мартиновић, *Божидар Вуковић Подјоричанин*, 57–68.

²⁹² Mitric, *The First Slavonic Book*, 482–488.

²⁹³ Ракић, *Српска минијатура*.

²⁹⁴ Грбић, *Лиџуриџа (Служабник)*, 67–77; Грбић, *Лиџуриџа (Служабник) Божидара Вуковића из 1520*, 113–121.

предговора и поговора издања Ђурђа Црнојевића и Божидара Вуковића,²⁹⁵ као и текст Злате Бојовић, где је дат осврт на преписе штампаних књига из српског средњовековног наслеђа.²⁹⁶

На основу проучавања српскословенских ћирилских издања у периоду од краја 15. до средине 17. столећа, поред више синтетичких и проблемских текстова из ове области,²⁹⁷ у последњих седам година аутор ове дисертације објавио је неколико студија које се тичу личности Божидара Вуковића. Тако је, најпре, након преиспитивања примарних историјских извора – пре свега колофона Вуковићевих књига – уз сагледавање његове издавачке делатности у контексту ширих оновремених идејних и друштвених токова, показано да Вуковићеви мотиви нису само почивали на патриотизму и побожности, већ се у њима могу препознати и предузетнички аспекти.²⁹⁸ У другој, пак, студији, пажња је била посвећена пореклу презимена *дела Векија* које је Божидар Вуковић користио у иностраној средини.²⁹⁹ Овде је, након преиспитивања аргумената на којима је почивала теза о преузимању жениног презимена, с позиција савремених идентитетских теорија и уз коришћење компаративне анализе, указано на то да је Вуковић сам, према уобичајеним облицима и моделима познатим у ширим европским оквирима тог времена креирао свој псеудоним.³⁰⁰ Треба напослетку поменути и студију *Божидар Вуковић између сиварносџи и консџрукције: од шџамџара до срџској десиџџа*.³⁰¹ У њој је на основу коришћења дуго година запостављених публикованих архивских извора, усредсређена пажња на Вуковићеву обавештајну делатност и његове политичке аспирације у време рата Свете лиге против Османског царства, када је он Карлу V упутио и захтев за добијање титуле српског деспота.³⁰²

Поред претходно наведених, треба се посебно осврнути на још неколико студија. Међу првима је текст Игора Борозана у којем је икона *Нерукоџвореној образа* – коју је Вуковић откупио у манастиру Сан Франческа у Венецији – сагледана у контексту његовог вишеслојног идентитета који се, с једне стране огледао у испољавању верског и завичајног патриотизма, а са друге, у прихватању преовладавајућих културних модела венецијанског друштва раног модерног доба.³⁰³ Миланка Убипарип и Владан Тријић су, давећи се текстолошком анализом зборника часних параклиса у српскословенској рукописној и штампаној традицији, значајну пажњу посветили и појединим издањима Божидара Вуковића, пре свих *Зборника за џуџнике*, у којима се ови састави јављају.³⁰⁴ Жарко Војновић је предговоре и поговоре Вуковићевих књига сагледао у контексту почетака српског издаваштва, где се између осталог бавио и питањима везаним за идентитет аутора ових текстова.³⁰⁵

Од посебног пак значаја за сагледавање теолошких аспеката у издањима богослужбених књига Божидара Вуковића јесу студије Александра Наумова и Ратка Хрваћанина. У тексту *Теолоџија у сџисима Ђурђа Црнојевића и Божидара Вуковића*,³⁰⁶ Александар Наумов је анализирао теолошки програм предговора и поговора поменутих издања – у чијем је средишту питање општења Бога с човеком и места и улоге писане речи у тој комуникацији – скренувши притом пажњу на најважније разлике ових текстова између Вуковићевих и Црнојевићевих издања. С друге стране, Ратко Хрваћанин је објавио неколико студија посвећених *Служабницима*, односно *Лиџурџијарима* Божидара Вуковића. Најпре је указао на утицај ове књиге из издавачког опуса Божидара Вуковића на *Служабник* из Вилне из 1583. године,³⁰⁷ да

²⁹⁵ Грковић-Мејдор, *Функционалносџилске одлике*, 27–36.

²⁹⁶ Бојовић, *Преџиси шџамџаних књџиџа*, 9–17.

²⁹⁷ Лазић, *Издања џеџишџске шџамџарије*, 23–37; Лазић, *Прилоџ џознавању шџамџарсџџва Димџирија Љубавића*, 93–113; Лазић, *Збирка сџарих шџамџаних књџиџа*, 157–216; Лазић, *Сџаре шџамџане књџџе из џрводиџној фонда*, 211–233; Lazić, *Venice and Editions of Early Serbian Printed Books*, 161–192.

²⁹⁸ Лазић, *Између џаџриџизма, џобожносџи и шџрџовине*, 49–101.

²⁹⁹ Лазић, *Од Божидара Вуковића до Дионизија дела Векије*, 165–186.

³⁰⁰ Лазић, *Од Божидара Вуковића до Дионизија дела Векије*, 165.

³⁰¹ Лазић, *Божидар Вуковић између сиварносџи и консџрукције*, 17–39.

³⁰² Лазић, *Божидар Вуковић између сиварносџи и консџрукције*, 17–39.

³⁰³ Борозан, *Икона Нерукоџисаној образа*, 151–159.

³⁰⁴ Убипарип, Тријић, *Зборници џараклиса*, 69–105, пос. 89–96.

³⁰⁵ Војновић, *Догаџни шџексџови*, 63–70.

³⁰⁶ Наумов А, *Теолоџија у сџисима Ђурђа Црнојевића и Божидара Вуковића*, 227–238.

³⁰⁷ Хрваћанин, *Уџицај Лиџурџијара Божидара Вуковића*, 123–135.

би се потом бавио и анализом литургије светог Василија Великог у *Литургијару* Божидара Вуковића из 1519. године.³⁰⁸ Несумњиво највећи допринос на пољу истраживања структуре и садржине српскословенских *Служабника* Хрваћанин је остварио у монографској публикацији *Историјско-богословска анализа српских шtamмјаних литургијара из XVI века*,³⁰⁹ проишлагој из његове истоимене докторске дисертације, одбрањене исте године на Православном богословском факултету Универзитета у Београду.³¹⁰

*

И поред свега поменутог, последње године друге деценије 21. столећа протекле су у знаку јубилеја пет векова од прве српскословенске књиге штампане у Венецији, што је у разним срединама обележено на различите начине. Тако је, идући у сусрет овом јубилеју, тематски блок *Црквених студија*, часописа Центра за црквене студије из Ниша, био посвећен Вуковићу и српској књизи у Венецији, што је у пригодној речи истакао и Александар Наумов,³¹¹ који је уз Драгишу Бојовића и уредник овог издања. Узгред треба поменути и то да је овај тематски блок убрзо објављен и као засебна публикација.³¹² Тематски блок из *Црквених студија* по значају премашује оквире националне историографије, будући да су, поред домаћих аутора, учешће у њему узели и научни посленици из Италије, попут Симонете Пелузи, Наталије Наумов, Николе Мадара, Монике Фин и Георгиоса Плумидиса, а да су студије, поред српског, штампане и на италијанском и енглеском језику. Док се Плумидис бавио грчким штампарством у Венецији,³¹³ а Моника Фин и Јелена Тодоровић Ђинамијевим *Псалтиром с пословањем*,³¹⁴ дотле су се остали аутори са различитих аспеката бавили издањима Божидара Вуковића. Симонета Пелузи, која је последњих деценија објавила низ запажених студија у којима се, поред глагољског, дотицала и српскословенског ћирилског штампарства,³¹⁵ донела је каталог с примерцима српскословенских штампаних издања из библиотеке Марћане у Венецији, од којих је већина раније припадала збирци Ђузепеа Праге, библиотекара и истраживача пореклом из Задра.³¹⁶ Никола Мадаро је анализирао литургијски текст у *Молићвенику (Зборнику за ђућнике)* из 1536. године штампан ћириличким писмом на грчком језику,³¹⁷ док је Наталија Наумов донела попис свих помена светих и непокретних празника по реду црквене године који се налазе у календарима издања Божидара Вуковића.³¹⁸ С друге стране, када је реч о домаћим ауторима, осим Станоја Бојанина, који се бавио анализом епитимијног номоканона горажданског *Молићвеника* из 1523. године,³¹⁹ у средишту интересовања осталих аутора био је Божидар Вуковић и његов издавачки опус. Уз раније поменуте текстове Ратка Хрваћанина о литургији светог Василија Великог у *Литургијару* Божидара Вуковића из 1519. године³²⁰ и наше студије *Божидар Вуковић између стварности и конструкције: од шtamмјара до српског десјоша*,³²¹ Слађана Алексић је пажњу посветила „уметности речи“ богослужбених књига Божидара Вукови-

³⁰⁸ Хрваћанин, *Литургија светиој Василија Великој*, 53–60.

³⁰⁹ Хрваћанин, *Историјско-богословска анализа српских шtamмјаних литургијара*.

³¹⁰ Хрваћанин, *Историјско-богословска анализа српских шtamмјаних литургијара*, . Докторска дисертација, Београд 2017.

³¹¹ Наумов, *У навечерју великој духовној јубилеја*, 13–14.

³¹² *Божидар Вуковић и српска књига у Венецији*.

³¹³ Ploumidis, *Stampando greco a Venezia*, 205–2016.

³¹⁴ Fin, Todorović, *A true piece of cultural hybridity*, 159–179.

³¹⁵ Pelusi, *Il libro liturgico veneziano per serbi*, 43–52; Pelusi, *Lingue, nazioni e popoli slavi*, 173–187; Pelusi, “*Quel libro ... che vale un tesoro*”, 113–149; Pelusi, *Dal libro a stampa al manoscritto*, 255–295, где су изложени примерци Вуковићевих књига с рукописним одломцима.

³¹⁶ Pelusi, *Edizioni in cirillico*, 117–158.

³¹⁷ Madaro, *Un testo liturgico greco-slavo*, 61–74.

³¹⁸ Наумов Н., *Светљачник Божидара Вуковића*, 75–115.

³¹⁹ Бојанин, *Епитимијни номоканон*, 181–203.

³²⁰ Хрваћанин, *Литургија светиој Василија Великој*, 53–60.

³²¹ Лазих, *Божидар Вуковић између стварности и конструкције*, 17–39.

ћа,³²² док је Васиљ Јововић донео помене Божидача и Вићенца Вуковића у црногорској периодици у раздобљу од 1835. до 1941. године.³²³

Од појединачних пригодних текстова написаних поводом обележавања јубилеја пет векова српске штампарије у Венецији треба на крају поменути прегледну студију Душице Грбић *Пејсџио јодина шџамџарије Божидача Вуковића у Венецији и шџамџарије Божидача Горажданина у Горажду*.³²⁴

*

Јубилеј пет векова од првог издања Божидача Вуковића обележен је и у Црној Гори. Тим поводом су, најпре, Секретаријат за културу Главнога града Подгорице и Црногорски ПЕН центар организовали округли сто на тему „Божидач Вуковић Подгоричанин“, који је одржан 26. и 27. децембра 2016. године.³²⁵ Излагања са овог Округлог стола публикована су у зборнику који носи 2018. годину. У пригодној речи овог зборника, секретарка Секретаријата за културу и спорт Нела Савковић-Вукчевић указала је да је Округли сто организован с намером да се допринесе „представљању и проучавању живота и рада овог знаменитог ренесансног ствараоца а прије свега, истини о њему, будући да је први црногорски штампар и издавач Божидач Вуковић Подгоричанин на споменику у Подгорици одређен као ’први Србин штампар и издавач’, према одлуци из 1939. године, као и да се острво и манастир Старчево на Скадарском језеру, ће је по својој жељи Божидач Вуковић Подгоричанин сахрањен, непрекидно девастира и губи облике зетске архитектуре.“³²⁶ Потом је образложила програм и циљеве овог скупа изневши следеће: „Да бисмо се одговорно односили према црногорској историји и култури морамо познавати своје вриједности и чувати их од затирања, негирања и присвајања, јер без тога не можемо говорити о црногорској идентитетској суштини.“³²⁷

Тиме су јасно дефинисане и смернице којих су се придржавали и аутори текстова зборника. Требало је, наиме, „научним“ путем преко личности Божидача Вуковића, као једног „од најважнијих актера развоја црногорске културе у Новом вијеку“,³²⁸ доказати самосвојни етнички и културни идентитет у складу са идеолошким захтевима владајуће политичке структуре у Црној Гори. Сходно томе, највећи део радова, иако носи наслове непосредно везане за Божидача Вуковића, обилује разноразним дигресијама, који немају готово никакве везе с темом, већ су у директној вези са унапред зацртаним циљевима. У највећем броју случајева преовладавају дигресије које се тичу споменика Божидачу Вуковићу³²⁹ и натписа на његовом постољу где је Вуковић означен Србином („први Србин штампар и издавач“). Потом следе и многи други, почев од девастирања културног наслеђа на Скадарском језеру,³³⁰ па све до књига „Водич за Србе почетнике“ и „Срби пре Адама и после њега“.³³¹

Неовисно од тога што многи аутори ових текстова истичу значај историјских извора за сагледавање личности Божидача Вуковића, они готово да нису ни коришћени, а уместо њих, недискутабилни ауторитет задржали су закључци и ставови Ровинског, а пре свих, Савића Марковића Штедимлије.³³² Отуда се у многим текстовима срећу разноврсне конструкци-

³²² Алексић, *Умејносћ речи*, 41–52.

³²³ Јововић, *Помени Божидача и Вићенца Вуковића*, 217–232.

³²⁴ Грбић, *Пејсџио јодина шџамџарије Божидача Вуковића*, 57–69.

³²⁵ *Zbornik: Božidar Vuković Podgoričanin*, 3.

³²⁶ *Zbornik: Božidar Vuković Podgoričanin*, 5.

³²⁷ *Zbornik: Božidar Vuković Podgoričanin*, 5.

³²⁸ Čilikov, *Prilog proučavanju lika i djela Božidara Vukovića*, 15.

³²⁹ Čilikov, *Prilog proučavanju lika i djela Božidara Vukovića*, 17–18; Borović, *Bista Božidara Vukovića Podgoričanina*, 49–53; Perović, *Čežnja za domovinom*, 59; Burzan, *Okrugli sto o Božidaru Vukoviću*, 64–65; Vučinić, *Fenomen knjige*, 68; Rašović, *Božidar Vuković Podgoričanin*, 82–83; Vojinović, *Kontroverze jubileja*, 84–86; Jovanović S., *Kontaminacija prošlosti*, 88–90, 94; Miljić, *Božidar i Vićenco Vuković*, 100–101; Perović M. A., *Crnogorski štampar Božidar Vuković*, 139–140.

³³⁰ Kern, *Božidar Vuković Podgoričanin*, 126–129;

³³¹ Perović, *Čežnja za domovinom*, 60, 62.

³³² Radojević, *Primjeri prisvajanja crnogorskih štampara*, 11–14; Vojinović, *Kontroverze jubileja*, 84–86; Miljić, *Božidar i Vićenco Vuković*, 99–102; Vujović, *Mjesto Božidara Vukovića u crnogorskoj filologiji*, 130; Kastratović, *Štampar Božidar Vuković*, 138;

је које егзистирају још од Ровинског а свој врхунац достижу у Штедимлијиним радовима. Међу бројним, треба издвојити тврдњу да је Божидар Вуковић био логотет на двору Ивана Црнојевића,³³³ затим да је Вуковић био главни стручни сарадник Ђурђа Црнојевића – с којим је заједно пребегао у Венецију³³⁴ – и управник његове дворске писарнице,³³⁵ да је рођен у Ђулићима,³³⁶ као и многе друге. С друге стране, поред Штедимлије, потврде о Вуковићевом етничком пореклу пронађене су у колофонима његових књига, где је наведено да је пореклом из Подгорице, иако је реч о географском, односно завичајном пореклу, а нипошто етничком. Осим тога, у неким случајевима су аутори прештампали сопствене текстове,³³⁷ а у другим преузели туђе, уз извесне прераде и мењање њиховог изворног значења.³³⁸

*

Напоследку треба поменути још један догађај од интернационалног значаја којим је поред 1150. годишњице од смрти светог Ђирила и осам стотина година од аутокефалности Српске православне цркве, обележен и јубилеј пет векова од прве српскословенске књиге штампане у Венецији. Реч је о *Трећим ћирило-меџођујевским сусрећима* одржаним од 19. до 21. септембра 2019. године у Венецији у организацији Одсека за компаративне студије језика и културе Универзитета Ка' Фоскари. Један део изложених реферата недавно је објављен у часопису *Славистичка истраживања (Ricerche Slavistiche)* Универзитета Сапиенца у Риму, међу којима се налази и неколико студија непосредно или посредно посвећених издавачкој делатности и палеотипима Божидара Вуковића,³³⁹

³³³ Čilikov, *Prilog proučavanju lika i djela Božidara Vukovića*, 15; Jovanović V., *Ohridska arhiepiskopija*, 45; Miljić, *Božidar i Vicenso Vuković*, 99; Jovanović B., *Tradicija dukljanskog knjigoljublja*, 121 Perović M. A., *Crnogorski štampar Božidar Vuković*, 139.

³³⁴ Šekularac, *Veza između Crnojevića štamparije i Vukovića štamparije*, 10; Čilikov, *Prilog proučavanju lika i djela Božidara Vukovića*, 15; Perović, *Čežnja za domovinom*, 59;

³³⁵ Čilikov, *Prilog proučavanju lika i djela Božidara Vukovića*, 16.

³³⁶ Čilikov, *Prilog proučavanju lika i djela Božidara Vukovića*, 17; Perović, *Čežnja za domovinom*, 62; Burzan, *Okrugli sto o Božidaru Vukoviću*, 64; Vučinić, *Fenomen knjige*, 68; Čukić, *Nekoliko riječi o Vukovićevom zavičaju*, 71; Vuković, *Istorijski kontekst grandiozne ličnosti*, 79; Rašović, *Božidar Vuković Podgoričanin*, 82; Jovanović B., *Tradicija dukljanskog knjigoljublja*, 123; Kern, *Božidar Vuković Podgoričanin*, 124–125; Perović M. A., *Crnogorski štampar Božidar Vuković*, 140.

³³⁷ Већ први текст у зборнику, насловљен *Веа између Црнојевића шћамћарије и Вуковића шћамћарије* (Šekularac, *Veza između Crnojevića štamparije i Vukovića štamparije*, 6–10), аутора Божидара Шекуларца, јесте његов прештампани чланак објављен давне 1986. године у *Историјским записима* (Шекуларца, *Веа између Црнојевића и Вуковића шћамћарија*).

³³⁸ Иако то нигде није назначено, готово две трећине текста Слободана Јовановића (Jovanović S., *Kontaminacija prošlosti*, 87–96; чланак је пре тога под називом *Da li je Božidar Vuković Podgoričanin „srpski štampar“?* објављен на сајту *Монтењегрине* (<https://montenegrina.net/fokus/slobodan-jovanovic-da-li-je-bozidar-vukovic-podgoricanin-srpski-stampar/>) – изузев увода и закључка – преузето је из студије коју смо објавили 2013. године у *Археолографским прилозима*, бр. 35, под називом *Између иаћриоћизма, иодожностћи и ћрћовине: моћиви издавачке делатностћи Божидара Вуковића* (Лазић, *Између иаћриоћизма, иодожностћи и ћрћовине*, 49–101). Поред дословног копирања његове садржине, уз извесне интерполације и прераде, у потпуности преузет и систем цитирања научног апарата, који је посве другачији од уводног и закључног дела текста који је Јовановић дописао.

³³⁹ Грдић, *Тћиографске одлике и варијанће*, 75–91; Lazić, *Between Imaginary and a Historical Figure*, 141–156; Суботин-Голубовић, *Сасћав Празничноћ минеја*, 261–278; Полиммирова, *Научнијћ инћерес кћм венецианскић кћрилски ићечайни кћнић*, 189–207.

3. У КОНТЕКСТУ ВРЕМЕНА И ПРОСТОРА: (РЕ)КОНСТРУКЦИЈА БИОГРАФИЈА БОЖИДАРА И ВИЋЕНЦА ВУКОВИЋА

Приликом реконструисања биографија историјских личности истраживач је у највећој мери условљен ограниченошћу доступних извора о њима, с једне, и сопственим теоријским и методолошким полазиштима приликом интерпретације, с друге стране.³⁴⁰ Отуда ни крајњи исход резултата истраживања не представља лако спознајну објективну датост, будући да се селективни извори, подвргнути различитим конструктивним процесима, преводе у одговарајуће временске и каузалне односе који изабраним догађајима дају смислено значење.³⁴¹ Полазећи од тих схватања, где се интерпретативним приступом историографска фактографија повезује с теоријским поставкама, свесно ћемо тежити избегавању нарације у виду хронолошког низања изворних података и, уместо тога, у први план истаћи њихову структуралну повезаност. Приступајући тако (ре)конструисању реалних историјских личности Божидара и Вићенца Вуковића, а не њихових накнадних пројекција – као што је то био најчешћи случај у позитивистичкој историографији – расположиве изворне податке о њима сагледаћемо у општим временско-просторним оквирима. Најпре ће бити изложена општа сазнања из њихових биографија, при чему се неће улазити у детаљније анализе постојећих хипотеза, особито оних који се тичу њихове генеалогije, јер би то умногоме превазилазило оквире овог рада. Потом ће у виду посебних потпоглавља бити издвојено неколико кључних сегмента из биографија Божидара и Вићенца Вуковића, неопходних за каснију интерпретацију профила и карактера њихове издавачке делатности. Они се превасходно односе на припадност Божидара Вуковића Грчком братству светог Николе у Венецији, затим на његове обавештајне активности и политичке аспирације, као и на обим и разгранатост њихове трговачко-књижарске мреже.

3.1. Општи биографски подаци

У недостатку непосредних сведочанстава, до најосновнијих сазнања о најранијем животном добу Божидара Вуковића углавном долазимо посредним путем коришћењем секундарних извора, као што је то случај и с ближом временском одредницом Вуковићевог рођења. Позивајући се тако на наводе из колофона *Окѣоиха њеѣоѣласника*, у коме се каже да се време његове старости приближава јер „дана година наших свега има до седамдесет, а у јачега до осамдесет“, већина истраживача је исказала мишљење да је Божидар Вуковић највероватније рођен током седме деценије 15. столећа, док су неки од њих помињали и средину века.³⁴² Било је, уистину, и оних аутора који су покушали прецизније да одреде време Вуковићевог рођења, наводећи средину, односно другу половину седме деценије 15. столећа,³⁴³ или пак 1467. годину,³⁴⁴ упркос томе што за то није било никаквих основа у доступним изворима.

³⁴⁰ О савременим теоријским приступима у тумачењу биографског жанра: Bourdieu, *L'illusion biographique*, 69–72; Gadamer, *Truth and Method*, 119–125.

³⁴¹ Симић, *Захарија Орфелин*, 1–5.

³⁴² Вуковић у колофону цитира речи пророка Давида (Псл. 90, 10): „дана година наших свега има до седамдесет, а у јачега до осамдесет“ (*Окѣоих њеѣоѣласник* БВ 1537, л. 1а–1б: Каталог, V. *Окѣоих њеѣоѣласник*, 1537, Предговор; *Празнични минеј* БВ 1538, л. 1а–1б: Каталог, VI. *Празнични минеј (Саборник)*, 1538, Предговор). Уп. Радојичић, *Карактер и главни моменти*, 263.

³⁴³ Дабић, *Вуковић, Божидар*, 442.

³⁴⁴ Cazacu, *Projets et intrigues à la Cour de Soliman*, 513; Уп. Samardžić, *Karlo V* (2005), 249.

У вези са најближим пореклом Божидача Вуковића такође се поуздано зна да му се отац звао Лука, о чему, поред осталих архивских докумената,³⁴⁵ сведоче и Божидарови тестаменти, као и тестамент његовог брата Николе.³⁴⁶ Док се на основу ових тестамената у знатној мери могу реконструисати њихове породичне везе и односи, дотле у њима није наведено и њихово даље порекло, нити је то учињено у неком од колофона Божидарових издања. Но, насупрот Божидару, његов син Вићенцо у епистоли свог *Псалтира с њоследовањем* из 1546. године, износи податак да његови преци „потичу од племена побожних владара српске земље, од Белога Константина Првог, почев од побожног и првог хришћанског цара, до времена славнога Вука деспота, како се налази у родослову краљева и царева српских“.³⁴⁷ Сличну, али знатно сажетију, генеалошку конструкцију Вићенцо Вуковић изнеће и неколико деценија касније у *меморијалу* упућеном поглавару римокатоличке цркве папи Гргуру XIII. Говорећи о свом оцу, Вићенцо је у том писму изјавио да је он потомак „лозе која води порекло од католичких императора“. Ту је, између осталог, додао и тврдњу да је својевремено Божидар био „главни владар и поглавар области где се говорило српским језиком“.³⁴⁸

Када је, међутим, реч о месту порекла Божидача Вуковића, у изворима се најчешће помињу Подгорица и Скадар, односно Старчева Горица или Старчево. Ту је, у складу с Божидаровом последњом вољом – како је наведено у *Епистоли* Вићенца Вуковића – „по смрти његовој, с већим потрошком, из далеке земље, лета Господњег 1540, пренето његово мртво тело у отаџбину, и покопано у цркви Старчеве Горице на Скадарском језеру“ (сл. 1).³⁴⁹

У колофонима издања књига Божидача Вуковића, као место његовог порекла искључиво је наведена Подгорица, док се Скадар у том смислу не спомиње. Тако се већ у првим издањима, *Служабнику* и *Псалтиру с њоследовањем*, Вуковић сам представља као Божидар Вуковић, од Ђурића, Подгоричанин,³⁵⁰ док у *Молићвенику* (*Зборнику за њућнике*) свој исказ допуњује и тиме да потиче „из земље Диоклитијске, која је у пределима Македонским, из града званог Подгорица, близу бившег града званог Диоклитија, кога је некада сазидао Диоклецијан цар у своје време“.³⁵¹ Сличну формулацију користи и у поновљеном издању *Молићвеника* (*Зборника за њућнике*) из 1536. године. И овде, као и у претходном случају, Вуковић изричито наводи да је пореклом из „града званог Подгорица, која је у земљи Диоклитијској“.³⁵² Донекле измењену реченичну конструкцију понавља и у колофону *Празничној минеја*, где истиче да је „родом из Диоклитијске земље, у пределима Македонским, баш из града, званог Подгорица“.³⁵³

Док се код ових историјско-литерарних извора као Вуковићева отаџбина искључиво помињу област Скадра и Подгорица, дотле је на икони Тајне вечере с представама архиђакона Стефана и арханђела Михаила – смештеној на иконостасу цркве Светог Ђорђа Грчког у Венецији (сл. 4) – на српскословенском језику исписан Вуковићев приложнички запис у којем је он ословљен Зећанином („ја Божидар Вуковић Зећанин“).³⁵⁴

³⁴⁵ Милошевић, *Нови извори коћорској, вајиканској и млејачкој архива*, 320.

³⁴⁶ У сва три објављена тестаментна браће Вуковић, у два Божидарова и у једном Николином, након навођења њиховог имена исписана је формулација „пок. Господина Луке“ (Тадић, *Тестаменти Божидача Вуковића*, 338, 341, 343).

³⁴⁷ *Псалтир с њоследовањем* ВВ 1546, л. 2а–2б: Каталог, VIII. *Псалтир с њоследовањем*, 1546, *Епистола Вићенца Вуковића*.

³⁴⁸ Милошевић, *Нови извори коћорској, вајиканској и млејачкој архива*, 286–287, др. XVIII.

³⁴⁹ *Псалтир с њоследовањем* ВВ 1546, л. 2а–2б: Каталог, VIII. *Псалтир с њоследовањем*, 1546, *Епистола Вићенца Вуковића*.

³⁵⁰ *Служабник* БВ 1520, л. 238б–240б: Каталог, I. *Служабник* (*Лићурџија, Лићурџар*), 1520, Поговор; *Псалтир с њоследовањем* БВ 1520, л. 159а–160б, 351а–352б: Каталог, II. *Псалтир с њоследовањем*, 1520, Први поговор, Други поговор).

³⁵¹ *Молићвеник* БВ 1520, л. 270б–272а: Каталог, IIIб. *Молићвеник* (*Молићвослов, Зборник за њућнике*), 1521, Поговор.

³⁵² *Молићвеник* БВ 1536, л. 311а–312а: Каталог, IV. *Молићвеник* (*Молићвослов, Зборник за њућнике*), 1536, Поговор.

³⁵³ *Празнични минеј* БВ 1538, л. 431б–432а: Каталог, VI. *Празнични минеј* (*Саборник*), 1538, Поговор.

³⁵⁴ Сковран, *Војвода Божидар Вуковић*, 84.

Колико је Божидар Вуковић био везан за Подгорицу и Скадар може се сазнати и из појединих одредаба његових тестамената, за разлику од његовог брата Николе који у својој опоруци ни једном речју своју отаџбину не спомиње. Помени Подгорице и Скадра у његовим тестаментима не односе се само на поседе које је имао у овим местима, већ и на сроднике који су одатле потицали. Тако је у првом, за сада, познатом тестаменту, састављеном 1533. (1534) године, Божидар Вуковић међу својим рођацима који су становали под Скадром споменуо Пијера Николина и његову жену Владицу, одредивши им материјална добра у вредности од 176 дуката.³⁵⁵ Од осталих сродника из Скадра, којима је такође завештао нешто новца или извесну количину тканина, требало би издвојити његову ванбрачну кћерку Магдалену – за коју каже да је рођена од једне ропкиње – као и кћери његове сестре, Стојисаву и другу непознатог имена.³⁵⁶ У тестаменту из 1539. године, ћерки Магдалени „која станује са сестрама пок. Господина Виценца Болице“ Вуковић одређује за удају „седамдесет дуката, и још три хаљине од чохе и сержа“.³⁵⁷ Том приликом споменуо је и другу ванбрачну кћерку Јелену из Подгорице, о којој у првом тестаменту нема помена. Њој је оставио „четрдесет дуката за удају, и кућу у Подгорици“, као и магазин и све поседе под Скадром.³⁵⁸ Осталу имовину у Подгорици, у последњем тестаменту завештао је својим сродницима, са жељом да их међусобно поделе, док је Владици, „која је била Пиерова жена“, поред десет дуката, оставио и кућу у којој је становала, као и две хаљине од љубичасте чохе.³⁵⁹

Изузев рођацима који су живели у Скадру и Подгорици, Вуковић је значајан део својих непокретних и покретних добара завештао и манастирима у отаџбини,³⁶⁰ што такође показује његову приврженост завичају, о чему ће касније посебно бити речи.

II

О времену досељавања Божидара и Николе Вуковића у Венецију још увек се, услед недостатка извора, ништа поуздано не зна. Премда се у познатим архивским изворима име Божидара Вуковића у Венецији први пут среће тек 1516. године, до сада је у научној литератури најчешће истицана претпоставка да се он у главни град Млетачке републике доселио непосредно по османском освајању Зете. Занимљиво је, додуше, у том контексту поменути и Вуковићеве наводе из предговора *Окѳоиха њеѳоїласника* и *Празничної минеја*, где као узрок „кашњења у западну земљу италијанску“ Божидар Вуковић помиње тешка времена испуњена „исмаилићанским сатирањем хришћана“.³⁶¹ Стога, ако је судити по наведеном цитату, можда би се пре могло претпоставити да су се Божидар и Никола Вуковић нешто касније доселили у Венецију, а не заједно с Црнојевићем или пак убрзо по његовом напуштању Цетиња крајем 1496. године. Поврх тога што извори не упућују на то да су Вуковићи с Цетињем имали непосредних веза – као што је то био случај с Подгорицом и Скадром – у прилог тези да су се они ипак касније доселили у главни град Млетачке републике, могло би говорити и то што се на основу његових тестамената сазнаје да је по османском освајању Зете Божидар у завичају задржао у власништву и своје поседе, како оне у Подгорици тако и оне у Скадру и његовој ближој околини.

По досељењу у Венецију, ради интегрисања у инострану средину и нови пословни амбијент, Божидар Вуковић почиње да користи псеудоним *Dionisio della Vecchia*, односно *Dionisius a Vetula*. Реч је о уобичајеној пракси својственој култури раног модерног доба у ширим европским оквирима, када су поједини досељеници креирали псеудоним најчешће преводећи своје изворно име или топоним одакле су потицали на језик средине у којој би се настанили, или пак на његове латинске, односно грчке еквиваленте. Као и остали досељеници из

³⁵⁵ Тадић, *Тестаменти Божидара Вуковића*, 339.

³⁵⁶ Тадић, *Тестаменти Божидара Вуковића*, 339.

³⁵⁷ Тадић, *Тестаменти Божидара Вуковића*, 342.

³⁵⁸ Тадић, *Тестаменти Божидара Вуковића*, 341–342.

³⁵⁹ Тадић, *Тестаменти Божидара Вуковића*, 342.

³⁶⁰ Тадић, *Тестаменти Божидара Вуковића*, 341–342.

³⁶¹ *Окѳоих њеѳоїласник* БВ 1537, л. 1а–1б: Каталог, V. *Окѳоих њеѳоїласник*, 1537, Предговор; *Празнични минеј* БВ 1538, л. 1а–1б: Каталог, VI. *Празнични минеј (Саборник)*, 1538, Предговор.

виших и средњих друштвених слојева, независно од њиховог образовног и професионалног профила, то исто чине и други штампари и издавачи. Као прикладне примере, пре свих би требало поменути Франца Ренера – деду Дионоре Габијано, супруге Николе Вуковића – који је у Венецији променио презиме у дела Фонтана; ту су такође и Јохан и Венделин од Шпајера, у Венецији познатији као Ђовани и Венделино да Спира, затим Добрић Добрићевић, који постаје Бонино Бонини, као и многи други о којима ће успутно бити речи.³⁶²

Тако, у складу са општим тенденцијама свог доба, и Вуковић своје крштено име мења у Дионизио, односно Дионизиус, која у ствари представљају италијанске и латинске еквиваленте његовог српског имена Божидар. С друге стране, облик *дела* или *дала Векија*,³⁶³ за који је обично сматрано да потиче од презимена његове супруге Аполоније,³⁶⁴ Вуковић је креирао преводећи назив места свог завичаја – Старчево – на сродне етимолошко-семантичке облике италијанског и латинског језика – *дела Векија*, односно а *Веџула*.³⁶⁵ Између осталог, потврду да је Божидар Вуковић на овај начин осмислио свој псеудоним могуће је наћи и у записима његовог сина Вићенца, одштампаним у појединим његовим издањима, који за своје име наводи: „а латинским језиком дела Већа именован“.³⁶⁶

У главном граду Млетачке републике Божидар Вуковић се оженио Млечанком Аполонијом. У браку с њом добио је четворо деце: сина Вићенца и три кћерке – Луцију, Јелену (Хелену) и Марину, за коју се зна да је 1533. године била удата за Паола Мајолија.³⁶⁷ Није познато када се Божидар Вуковић оженио Аполонијом, али се посредним путем може закључити да се то највероватније збило у другој деценији 16. столећа. Ако се пође од претпоставке да Марина ни у ком случају није могла ступити у брак пре своје седамнаесте године – као што је то, примера ради, Никола у свом тестаменту одредио за своје кћерке³⁶⁸ – може се закључити да се најкасније до 1515. године Божидар морао оженити Аполонијом.

И сазнања о породичним односима Вуковића у Венецији, која ће бити драгоцене за потоњу анализу њихових трговачких и издавачких активности, потичу из њихових до сада познатих тестамената – два Божидарова и једног Николиног. У првом Божидаровом тестаменту, састављеном 5. фебруара 1533. године, непосредно пред полазак у „Турску“, он је изразио вољу да од остатка његових материјалних добара – где се наводе кућни намештај, трговачка роба и новац – половина припадне сину Вићенцу, а да другу половину међу собом поделе његове ћерке Јелена и Луција. Колико је приликом оставине фаворизовао сина Вићенца, као јединог мушког наследника, види се и по томе што је њему, поред половине својих добара, оставио и посед у Фосалти, условивши га, додуше, тиме да га не сме продати, нити поклонити, „него да прелази с наследника на наследника мушкарцима, а не женама“. У случају пак да његов син Вићенцо умре без наследника, посед у Фосалти би наследили мушки потомци његовог брата Николе, док би, уколико ни они не буду били у животу, тај посед припао грчкој цркви Светог Ђорђа у Венецији. Најзад, уз наведене одредбе, својој жени (А) полонији, коју је именовао господарицом свих његових добара за свог живота, како робе тако и новца, Божидар Вуковић је оставио сто дуката, „поврх четири стотине дуката њеног мираза“.³⁶⁹

Тестаментом из 1539. године, међутим, кћерки Јелени оставио је „хиљаду дуката за мираз у мирођијама“, који су се, како је наведено, налазили у кући зета Павла Мајолија. Луцији, Вуковићевој другој законитој кћерки, као дар приликом удаје, наменио је драгуљ, који је поседовао заједно с кумом Вентурином и шураком Гаспаром, као и „један велики рубин“.

³⁶² Детаљно о креирању псеудонима Божидара Вуковића: Лазић, *Од Божидара Вуковића до Дионизија дела Векије*, 165–186.

³⁶³ Када је реч о презимену Божидара Вуковића, у изворима се јављају оба облика – дала Векија и дела Векија.

³⁶⁴ Тадић, *Тестаменти Божидара Вуковића*, 347; Лазић, *Од Божидара Вуковића до Дионизија дела Векије*, 165–168.

³⁶⁵ Радуновић, *О именима војводе Божидара Вуковића*, 33.

³⁶⁶ *Псалтир с последовањем* ВВ 1561, л. 2а–2б; Каталог, XII. *Псалтир с последовањем*, 1561, *Епископа Вићенца Вуковића*; Лазић, *Од Божидара Вуковића до Дионизија дела Векије*, 165–166.

³⁶⁷ Тадић, *Тестаменти Божидара Вуковића*, 342, 355.

³⁶⁸ Тадић, *Тестаменти Божидара Вуковића*, 344.

³⁶⁹ Тадић, *Тестаменти Божидара Вуковића*, 340.

Исто као и у тестаменту из 1533, и у оном из 1539. године Вуковић је одлучио да његова супруга Аполонија током живота буде господарица свих његових „покретних и непокретних добара“, али под условом да као удова живи „поштено и честито“. За свог „универзалног наследника и баштиника“ именовано је „премилог“ сина Вићенца, завештавши му остатак како покретних тако и непокретних материјалних добара. Ипак, према посебној клаузули тестаментa, Вићенцо је управу над имањем требало да преузме тек по навршењу двадесет и осам година живота, изузев уколико извршиоци тестаментa не буду сматрали да то може уследити и пре наведеног рока. У случају пак да Вићенцо остане без деце, Божидар је одредио да се његова имовина подели на шест делова, од којих би четири припала његовим трима законитим кћеркама у Венецији, а остала два најближим рођацима из његове куће у Подгорици.³⁷⁰

О томе где је Божидар Вуковић с породицом и братом Николом становао у Венецији говори натпис који је био уклесан на Корте Рота у Сан Ђовани Ново, а који је 1827. године објавио Чикоња.³⁷¹ Он у целости гласи:

ПОРТА ДЕЛ АНДИО („ВРАТА СА ЗАСВОЂЕНИМ ПРОЛАЗОМ“), КОЈА ИЗЛАЗЕ НА РИВУ, КУПИЛИ СУ ГОСПАРИ НИКОЛО И ДИОНИЗИЈЕ, БРАЋА ДЕЛА ВЕКЈА, ГОДИНЕ 1532, 27. ЈУЛА, ОД ГОСПАРА ВИЋЕНЦА И ДИЈАНЕ ЗОРЗИ И ОСТАЛИХ ОД КУЋЕ ЗОРЗИ, ПРЕМА ОВЕРЕНОМ, ЗВАНИЧНО ОБЈАВЉЕНОМ ДОКУМЕНТУ ИЗ АКТА НОТАРА СЕБАСТИЈАНА ПИЛОТА. ТА ВРАТА И ЗАСВОЂЕНИ ДЕО ЈЕ ПРЕГЛЕДАО И ПРОЦЕНИО ВИСОКОПОШТОВАНИ СУДИЈА ЗА ИМОВИНСКЕ РАСПРАВЕ ГОДИНЕ 1679, 28. СЕПТЕМБРА, ЗАРАД ГОСПИ КАСАНДРЕ И ФРАНЧЕСКИНЕ, СЕСТАРА АЛБЕРТИ, ПОСЕДНИЦА ФИДЕИКОМИСА ГОСПАРА НИКОЛЕ ДАЛА ВЕКЈЕ, БЕЗ ИКАКВЕ ОБАВЕЗЕ У СМISЛУ ПРАВА КОРИШЋЕЊА.³⁷²

Као што се из наведеног натписа може сазнати, браћа Божидар и Никола Вуковић су откупили кућу од Вићенца и Дијане Зорзи (Zorzi), припадника једне од угледних венецијанских патрицијских породица.³⁷³ Осим тога, о томе је још понешто могуће сазнати из једног венецијанског водича, објављеног 1907. године.³⁷⁴ У њему је наведено да су Никола и Дионизио дала Векија 1532. године од породице Зорзи купили палату која се својом дужином протезала једним делом улице *Del Rimedio*. Уз то, ту је наведена и каснија судбина овог здања, за које је речено да је 1679. године прешло у посед Бартола Рота, да би касније било присвојено од стране корзиканске породице Кампана, којој је припадао и познати хирург Андреа Кампана, који је преминуо 1855. године.³⁷⁵

Да су подаци из наведеног натписа истинити, говори у прилог још неколико посредних извора. Најпре, из тестаментa Николе Вуковића познато је да је његова кућа била смештена у парохији Санта Марија Формоза,³⁷⁶ где се, у оквиру дистрикта Кастело, налазила и улица *del Rimedio*. У питању је део града који се непосредно надовезивао на дугачку обалу *Riva degli Schiavoni*, где су се најчешће настањивали досељеници пореклом са ширег подручја источнојадранске обале и залеђа.³⁷⁷ Поврх тога, ова градска четврт налазила се и недалеко од цркве Светог Марка, с једне стране, и цркве Светог Ђорђа Грчког (сл. 2, 3), с друге. Уз-

³⁷⁰ Тадић, *Тестаменти Божидара Вуковића*, 342–343.

³⁷¹ Cicogna, *Delle iscrizioni veneziane*, 2, 200.

³⁷² „PORTA DELL ANDIO CHE VA ALLA RIVA ACQVISTATO PER | LI Q. NICOLO E DIONISIO FRATELLI DALLA VECCHIA L ANNO | 1532 LI 27 LVGLIO DALLI Q. VICENCO E DIANA ZORZI | ET ALTRI DA CA ZORZI COME PER INSTRUMENTO CON | LE STRIDE IN ATTI DEL NODARO SEBASTIAN PILOTO QVAL PORTA | ET ANDIO FV CONOSCIUTO GIVDICATO DAL MAGISTRATO ECC. | DEL PROPRIO L ANNO 1679 LI 28 SETTEMBRE DI RAGIONE | DELLE DD. CASSANDRA E FRANCESCHINA SORELLE ALBERTI | RAPPRESENTANTI IL FIDEICOMISSO DEL Q. NICOLO DALLA | VECCHIA SENZA ALCVN OBLIGO DI SERVITV“: Cicogna, *Delle iscrizioni veneziane*, 2, 200.

³⁷³ Вићенцо Антонио Панкратио Зорзи је потицао из патрицијске породице која је становала у Сан Самуелу. Познато је то да је 1517. године био ожењен једном од кћери Франческа Корнара – могуће да је то била Дијана – а умро је 1557, према генеалогiji М. Барбара: Cicogna, *Delle iscrizioni veneziane*, 2, 200.

³⁷⁴ Douglas, *Venice on foot*, 146.

³⁷⁵ Douglas, *Venice on foot*, 146.

³⁷⁶ Тадић, *Тестаменти Божидара Вуковића*, 358–359.

³⁷⁷ Čoralić, *Prisutnost i djelovanje iseljenika iz Srbije u Veneciji*, 181–182.

гред, једна од занимљивости коју би ваљало споменути јесте и то да се у истом делу града налазила и кућа Николиног пашенога Лоренца Алипрандија, који је био ожењен Короном Габијано, сестром његове супруге Дионоре.³⁷⁸ С друге стране, у прилог томе да је Божидар Вуковић становао у парохији Санта Марија Формоза, посредно говори још један познији документ, који датира из 1574. године. У њему је наведено како је тада Божидаров син Вићенцо потраживао неколико сталних места у цркви Санта Марија Формоза, која су својевремено припадала његовом оцу, а која су у то време била у поседу Елизабете, ћерке његовог покојног стрица Николе.³⁷⁹

Када је реч о години смрти Божидара Вуковића, једини савремени извор представља Вићенцов навод из *Еџисџоле*, штампане у *Псалџиру с њоследовањем*. Говорећи овде о очевој жељи да буде сахрањен у свом завичају, Вићенцо саопштава да је „по смрти његовој, с великим потрошком, из далеке земље, лета Господњег 1540, пренето његово мртво тело у отацбину, и покопано у цркви Стачеве Горице, на Скадарском језеру.“³⁸⁰ Тиме је у највећој мери испоштована и последња воља Божидара Вуковића, изречена у његовом тестаменту од 6. новембра 1539. године, у којем је оставио и прецизна упутства о преносу и покопу својих посмртних остатака, и где је, између осталог, навео: „Хоћу да се моје тело положи у један сандук од тесаног дрвета, који нека буде мален да га морнари могу подићи, и нека се остави у похрану у св. Ђорђа грчког, па нека се моје тело пошаље у манастире на језеру Зете, да се преда у св. Спас, назван Старчева горица.“³⁸¹

Пре неколико деценија Аника Сковран је, полазећи од податка о томе да је 12. априла 1540. године Аполонија за спас душе свог супруга приложила 15 дуката³⁸² – колико је у те сврхе Вуковић одредио у свом тестаменту – закључила да је он највероватније преминуо 12. новембра 1539. године. Осим тога што је претпоставила да је Аполонија поменути новчани износ приложила за изградњу нове цркве Светог Ђорђа приликом обележавања шестомесечног помена, Сковран је свој закључак поткрепила и тиме што до празника светог Николе (6. децембра), када се обично плаћала чланарина, Божидарово име није било уписано у књизи прихода.³⁸³

Тешко је, међутим, наведена образложења прихватити без икаквих задршки. У случају да је Божидар Вуковић заиста преминуо 12. новембра 1539, свега шест дана након што је издиктирао последњи тестамент, он је, сасвим извесно, најпре морао бити привремено сахрањен у Венецији, да би тек доцније током 1540. године његови посмртни остаци били откопани и пренесени у отацбину. С друге стране, готово је извесно и то да пренос Вуковићевих посмртних остатака није могао уследити после само неколико месеци, а највише годину дана од укопа. У тако кратком временском интервалу тело преминулог би још увек било у фази распадања, па је тешко замислити да би званичне венецијанске власти, услед строгих хигијенских прописа, допустиле пренос Вуковићевих посмртних остатака. Ако се све то узме у обзир, уз Вићенцово сведочанство из *Еџисџоле*, с већом извесношћу се може претпоставити да је Божидар Вуковић преминуо 1540. године у Венецији. Ту је највероватније у грчкој цркви и опојан да би након одговарајућих припремних радњи – као што вели и његов син Вићенцо – његови посмртни остаци пренесени и сахрањени у цркви Светог Спаса на Старчевој Горици.³⁸⁴

³⁷⁸ Marciani, *I Gabiano*, 201, бр. VII; 202, бр. XI.

³⁷⁹ Marciani, *I Vukovic tipografi-librai Slavi*, 359, XV.

³⁸⁰ *Псалџир с њоследовањем* ВВ 1546, л. 2а–2б; Каталог, VIII. *Псалџир с њоследовањем*, 1546, *Еџисџола Вићенца Вуковића*.

³⁸¹ Тадић, *Тестаментни Божидара Вуковића*, 342.

³⁸² Сковран, *Војвода Божидар Вуковић*, 82. Заправо, у књизи уписа је забележено да је прилог у износу од 93 лире предао Гаспар дела Векија, шурак Божидаров: Λιάτα, Μνείεσ θανάτων Ελλήνων της Βενετίας, 224.

³⁸³ Сковран, *Војвода Божидар Вуковић*, 84.

³⁸⁴ *Псалџир с њоследовањем* ВВ 1546, л. 2а–2б; Каталог, VIII. *Псалџир с њоследовањем*, 1546, *Еџисџола Вићенца Вуковића*.

Пошто нису сачувани, или до сада нису откривени, изворни подаци о приближном времену рођења Вићенца Вуковића, до њега је могуће доћи посредним путем. Ако је, наиме, судити по одредби из тестаментa Божидара Вуковића из 1539, где је наведено да опоручни извршиоци управљају у Вићенцово име све док он не буде навршио двадесет и осам година, по свој прилици је Божидаров син и „универзални наследник“ рођен 1518. године – под условом да је та ставка из тестаментa у потпуности испоштована од стране Вићенцових татора.³⁸⁵

И када је реч о Вићенцовој ужој породици постоје само најосновнија сазнања и ништа више од тога. Тако је на основу једног документа из 1547. године могуће дознати да је Вићенцо Вуковић у то време био ожењен ћерком извесног Пјетра Антонија де Пањана. Нажалост, у овом документу није поменуто и име Вуковићеве супруге.³⁸⁶ Осим тога, у вези с Вићенцовим породичним односима, познато је још и то да је у браку с ћерком де Пањана, Вићенцо имао сина Ђулија, који је успутно поменуто у једном документу из 1569. године.³⁸⁷

Оно што се, међутим, зна на основу сачуваних извора јесте то да је у Венецији 1563. године Вићенцо Вуковић становао у улици Санта Маргарити. Поврх тога, један документ из 1566. године открива и то да је Вуковић од извесног Луиђија де Приолиса, покојног Ђованија Франческа, на две године изнајмио кућу, која се налазила на ободу Сан Патерниана, за цену од седамдесет дуката по години.³⁸⁸ Шта се у међувремену збило и са имањем које је Вићенцо наследио од оца, па између осталог и с поседом у Фосалти,³⁸⁹ то питање остаје до даљњег отворено. Из извора је познато још само то да је Вићенцо Вуковић 1549. године био дво-трећински власник обрадиве површине у Г. Сијеги, засађене делом виновом лозом, а делом травом. Овај земљишни посед Вићенцо је делио са својим зетом Паолом Мајолијем, који је био власник преостале једне трећине. Те године, као и у годинама које су следиле, свој део поменуте парцеле Вићенцо је издавао под закуп извесном Тонију, сину покојног Оливијера де Гаиса, који му је на име тога сваке године уступао: „37 мерица жита, 38 урни вина, неразводњеног, које ће му се довозити чамцем или у Портогруаро, једну свињу од 100 либри (фунти), један пар копуна, пар кокошки, пар пилића и 40 јаја“.³⁹⁰

Остаје напослетку и низ непознаница из позног животног доба Вићенца Вуковића, а између осталих једна од њих је и она која се односи на приближну годину његове смрти. Последњи извори у којима се помиње Вићенцово име јесу они проистекли из његове преписке с папом и другим истакнутим званичницима римокатоличке цркве који датирају из 1574. и 1575. године, а односе се на његов предлог да уз финансијску подршку римске курије штампа богослужбене и друге верске књиге намењене Србима, о чему ће посебно бити речи у даљем тексту.

3.2. Божидар Вуковић и Грчко братство светог Николе

Колики је углед Божидар Вуковић временом стекао у друштвеном животу Венеције, најбоље се, између осталог, види по улози коју је имао у Грчком братству светог Николе (*Scuola di San Nicolò dei Greci*). Не само што је последње године свог живота провео на његовом челу као гасталд већ се и најстарији познати помен Божидара Вуковића у Венецији везује за ово Братство. Он датира из 1516. године, када се Вуковић, као један од чланова Грчког братства светог Николе, први пут јавља под италијанизовним именом Дионизио дела Векија.³⁹¹ По-

³⁸⁵ До ове године долазимо, тако што се сматра да је 1546, када је штампао своје прво издање, Вићенцо Вуковић напунио двадесет осам година, јер је према одредбама тестаментa Божидара Вуковића, он тек тада стицао право слободног управљања очевом имовином: Тадић, *Тестаментни Божидара Вуковића*, 343.

³⁸⁶ Marciani, *I Vukovic tipografi-librai Slavi*, 357, VIII.

³⁸⁷ Marciani, *I Vukovic tipografi-librai Slavi*, 362, XXVII.

³⁸⁸ Marciani, *I Vukovic tipografi-librai Slavi*, 359, XIV.

³⁸⁹ Тадић, *Тестаментни Божидара Вуковића*, 340.

³⁹⁰ Marciani, *I Vukovic tipografi-librai Slavi*, 357, XI.

³⁹¹ Mavroidi, *I Serbi e la confraternita Greca*, 523.

врх тога што су Божидару Вуковићу чланство и високи положај који је временом досегао у грчком Братству представљали кључни ослонац у очувању његовог православног идентитета у католичкој средини, они су му уједно омогућавали и пословно и друштвено повезивање са осталим виђенијим члановима овог удружења, пре свега Грцима, али и Србима који су у њему заузимали највише положаје.

I

У космополитском друштву Венеције раног модерног доба, сачињеном од многобројних народа различитих култура и вера, међу досељеницима је било уобичајено одржавање чврстих веза успостављених на заједничким конфесионалним основама, као и на географској блискости. Повезаност људи унутар одређене заједнице или удружења чији је колективни идентитет превасходно произилазио из припадности истој вери и завичају, у највећем броју случајева доводио је и до склапања пријатељства и међусобне пословне сарадње. Познато је, међутим, да се овакав вид институционалног повезивања одвијао по одређеним правилима и под покровитељством специјализованих удружења контролисаних од стране државе. Једно од таквих удружења било је и Грчко братство – *Scuola di San Nicolò dei Greci*, које је после вишедеценијског залагања грчке заједнице у Венецији, одлуком Већа десеторице од 28. новембра 1498. године, најзад добило и дозволу за рад.³⁹² Управо је оснивање Братства светог Николе, с прецизно утврђеним статутом, представљало и један од кључних корака ка опстанку идентитета грчке заједнице у Венецији кроз неговање сопствене културе, језика и вере.

Поред осталих, једна од главних тежњи управе и чланова Братства Грка била је и подизање цркве намењене православном култу. Пошто се крајем 15. и почетком 16. столећа број досељеника стално повећавао, капела у цркви Сан Бјађо, која је до тада коришћена за потребе православног богослужења, била је недовољна да прими све већи прилив верника. Зато је група стратиота предвођена Теодором Палеологом, који је био и у пријатељским односима с будућим дуждом Андрејом Гритијем – у то време *јенералом* надлежним за стратиоте – упутила молбу Већу десеторице 4. октобра 1511. године. У њој је тражено да се грчкој заједници дозволи откуп земљишта намењен подизању цркве посвећене Светом Ђорђу, заштитнику војника. Осим цркве, захтевано је и место за гробље намењено сахрањивању умрлих припадника грчке заједнице у Венецији.³⁹³

Према званичном ставу Републике Венеције и папе Грци су сматрани унијатима,³⁹⁴ што је умногоме допринело да молба Грчког братства наиђе на позитиван пријем не само код Већа десеторице него и код самог папе Лава X, осведоченог хуманисте и великог поклоника грчке културе. Изашавши у сусрет Братству Грка, он је 3. јуна 1514. године издао булу којом је одобрио изградњу цркве, њеног кампанила и гробља. Ову одлуку је касније потврдио и новом булом, објављеном 18. маја 1521. године.

Међутим, добијање дозволе од папе и Већа десеторице изазвало је снажно негодовање и отпор венецијанских римокатоличких патријараха који су, упркос одлукама Фирентинског сабора, Грке сматрали шизматицима и јеретицима.³⁹⁵ Још у марту 1515. године, венецијански патријарх Антонио Контарини је пред Већем десеторице изразио незадовољство због одлуке да се Грцима дозволи куповина земљишта, јер је сматрао да је то противно интересима римокатоличке цркве, позивајући се притом на постојање значајних теолошких разлика између Источне и Западне цркве. Односи између венецијанских власти, папе и патријарха нарочито су се погоршали након избора Ђиролама Кверинија за новог патријарха Венеције 1524. године.³⁹⁶ Новоизабрани римокатолички поглавар у Венецији учинио је све не би ли успео да заустави подизање цркве Светог Ђорђа, будући да је Веће десеторице, декретом

³⁹² Mavroidi, *I Serbi e la confraternita Greca*, 511; Сковран 1977, 81.

³⁹³ Сковран, *Војвођа Божићар Вуковић*, 81; Burke, *The Greeks of Venice*, 122–123.

³⁹⁴ Burke, *The Greeks of Venice*, 113–116.

³⁹⁵ Burke, *The Greeks of Venice*, 125.

³⁹⁶ Burke, *The Greeks of Venice*, 126.

од 11. јула 1526. године, грчкој заједници дозволило куповину терена за изградњу храма, на име чега је она издвојила своту у износу од чак 500 дуката.³⁹⁷ Убрзо се, међутим, показало да патријарх Кверини, под притиском папе и дужда, није имао толико снаге да се и доследно држи својих чврстих ставова и принципа. Право на избор свештеника из сопствених редова, стечено још приликом оснивања Грчког братства, уз обавезно одобрење папе, Већа десеторице и венецијанског патријарха, изнова је 1530. године потврдио папа Климент VII.³⁹⁸

Наведене потешкоће, проузроковане у првом реду отпорима венецијанских патријараха, Контаринија и његовог наследника Кверинија, умногоме су утицале и на одуговлачење с почетком изградње цркве Светог Ђорђа. Најзад, након готово четвртвековних административних и других сметњи, изградња грчке цркве Светог Ђорђа започета је 1539, док су радови окончани тек 1573. године. Касније је уз цркву подигнут и кампанил, чије се грађење одвијало у распону између 1587. и 1603. године.³⁹⁹ Како је, међутим, изградња нове цркве Светог Ђорђа дуги низ година била одлагана, 1527. године начињена је једна мања од дрвета, посвећена истом патрону, у коју су пренете иконе из капеле која је до тада коришћена за богослужбене потребе грчке и српске православне заједнице.⁴⁰⁰

II

Већ од првих деценија постојања Грчког братства, захваљујући православној вери као кључној спони која је повезивала српски и грчки народ, како међу конститутивним члановима *Scuola di San Nicolò dei Greci* тако и у оквиру ширег круга њених припадника, били су заступљени и они који су припадали српском етничком корпусу. До података о Србима који су плаћали чланарину Грчком братству понајпре се долази захваљујући његовим сачуваним уписним књигама (матрикулама).⁴⁰¹ Увидом у ове књиге може се установити да су Срби у њима били заступљени већ од самог оснивања Грчког братства светог Николе и да њихов број до средине 16. столећа није био занемарљив, за разлику од потоњег периода, када се готово и не појављују.⁴⁰² Срби, уписани у матрикуле Грчког братства, најчешће су потицали с јадранског приобаља и залеђа Зете или Црне Горе, али има и оних који су у Венецију долазили и са ширег српског етничког, духовног и културног простора под османском влашћу.

Отежана идентификација Срба међу члановима Грчког братства произилази из тога што у то време још увек нису била формирана презимена, па је најчешће уз имена лица придодавано место њиховог порекла, етничка припадност или је пак помињано очево име, а у појединим случајевима и надимак.⁴⁰³ Тако се међу Србима уз Божидача Вуковића, односно Дионизија дела Векије, јављају и Андреја из Зете, Димитрије из Зете, Никола Србин, Михајло Србин, Раде Лукин, Стефан Лукин и други. Додатни проблем за идентификацију етничког порекла чланова Братства представља и то што уписана имена нису била сасвим саображена и уједначена, тако да су се у матрикулама често јављали различити облици истог имена која су представљала исту особу, попут *Boscain, Biscain, Biscagin, Buscain, Bucasin...*⁴⁰⁴

³⁹⁷ Сковран 1977, 81.

³⁹⁸ Burke, *The Greeks of Venice*, 128.

³⁹⁹ Burke, *The Greeks of Venice*, 124.

⁴⁰⁰ Сковран, *Војвода Божидар Вуковић*, 81

⁴⁰¹ Mavroidi, *I Serbi e la confraternita Greca*, 514; За период који покрива 16. столеће сачуване су три матрикуле – прва обухвата раздобље 1498–1530 (Пардос, *Αλφαβητικός κατάλογος των πρώτων μελών* (1979), 294–386, где је публикован списак мушких чланова; Пардос, *Αλφαβητικός κατάλογος των πρώτων μελών* (1980), 149–205, где је дат списак женских чланова), друга 1533–1562 и трећа од 1563. па све до почетка 18. столећа, тачније до 1701. године. Не постоји, нажалост, нити једна матрикула са подацима из периода од 1530. до 1533. године, а поред тога у првој матрикули недостају и подаци везани за године 1510, 1511. и 1512, када је настала општа пометња услед појаве куге (Пардос, *Αλφαβητικός κατάλογος των πρώτων μελών*, 304–305).

⁴⁰² У матрикулама грчког удружења Срби се појављују од 1500, док последњи упис мушког члана српског имена датира из 1555, а женског 1547. године. С друге стране, последња уплата годишње чланарине неког Србина била је 1559, а за Српкињу 1556. године: Mavroidi, *I Serbi e la confraternita Greca*, 514.

⁴⁰³ Ćoralić, *Prisutnost i djelovanje iseljenika iz Srbije u Veneciji*, 179.

⁴⁰⁴ Mavroidi, *I Serbi e la confraternita Greca*, 519.

Пошто је годишња чланарина (*luminaria*) у оквиру Грчког братства имала фиксиран износ, што се како су године промицале све више поштовало, то је омогућило да се према висини уплате сазна и статус појединих његових чланова. Тако је за мушке чланове управе чланарина у временском распону од 1498. до 1530. године износила једну лиру и десет солди.⁴⁰⁵ Од Срба који су у овом периоду уплатили новчани износ у овој висини забележени су: Андрија Зећанин (1516–1518, 1520, 1522, 1523, 1527. и 1528),⁴⁰⁶ Дионизио дела Векија (1516, 1518–1520, а за 1530. плаћа дупло)⁴⁰⁷ и Никола звани Колођеро, тј. Калуђер (1504, 1508, 1515, 1516, 1519–1527).⁴⁰⁸ Осим њих, записани су још и Boscain Nicolo (1505, 1518, 1519) – за којег се не може поуздано знати и његово етничко порекло – и Марко Жила (1519–1521, 1523–1527, 1529, 1530).⁴⁰⁹

Поред висине износа који је издвајан за чланарину, познати су и поједини подаци о управљању Грчким братством који се тичу Срба. На месту декана (саветника) били су Андреја из Зете (1521. и 1522/1523) и Дионизио дела Векија (1527/1528), док се Андреја из Зете такође јавља и као викар, тј. потпредседник (1517/1518, 1518/1519).⁴¹⁰ С друге стране, као гасталди, тј. лица која су била на челу Братства, наведени су Марко Жила (1532/1533) и Дионизио дела Векија (1536).⁴¹¹

Из друге пак матрикуле, која обухвата период од 1533. до 1562, може се установити да је Божидар Вуковић платио чланарину за ту годину, као и за наредних пет година (1534–1538), у износу од по једну лиру и четири солда. У истој уписној књизи се 1. маја 1536. године први пут као гасталд Братства светог Николе такође појављује Дионизио дела Векија, пошто је у том својству примио чланарину једног од чланова.⁴¹²

Из 1536. године потичу две значајне одлуке донете на предлог гасталда Дионизија дела Векије на седницама одржаним 15. и 29. августа. Прва се односи на почетак изградње цркве за Грке и Србе („della nazione Greca e Serva“) након добијања дозволе од венецијанских власти. Вуковићевим залагањем су уједно сачињени макета и план цркве, која је требало бити подигнута према „грчком начину градње“, док су димензије поменутог храма требало да износе 17 ½ корака по дужини и 8 по ширини. У другој је пак донета одлука о увођењу редовних књига Братства светог Николе, као и два или три прокуратора.

Већ по ступању на функцију гасталда, Божидар Вуковић је унео значајне новине у функционисању администрације Братства, које су се пре свега тицале вођења финансија овог удружења.⁴¹³ У том смислу, најпре је предложио да се установе књиге прихода и расхода, а уједно је започео да води и финансијски дневник, чији први листови садрже каталог покретних вредности Братства светог Николе. Осим тога, из бележака се може сазнати и то да је једном приликом организовао лицитацију на којој су продати неки предмети Братства, како би се сакупио новац за извесно путовање, о којем се не зна ни када је нити у које сврхе било предузето.⁴¹⁴

Иако тешко болестан, Божидар Вуковић доживео је и то да у време његовог руковођења Братством Грка и Срба „првог дана новембра 1539, уз велике свечаности“, буде постављен камен темељац новог храма Светог Ђорђа Грчког,⁴¹⁵ чијем почетку градње је и сам својим

⁴⁰⁵ Πάρδος, *Αλφαβητικός κατάλογος των πρώτων μελών*, 309.

⁴⁰⁶ Πάρδος, *Αλφαβητικός κατάλογος των πρώτων μελών*, 330–331.

⁴⁰⁷ Πάρδος, *Αλφαβητικός κατάλογος των πρώτων μελών*, 345. Аника Сковран, међутим, наводи и податак да се Дионизио дела Векија 30. јуна 1527. године први пут појављује и као члан управног одбора: Сковран, *Војвода Божидар Вуковић*, 81.

⁴⁰⁸ Πάρδος, *Αλφαβητικός κατάλογος των πρώτων μελών*, 337.

⁴⁰⁹ Πάρδος, *Αλφαβητικός κατάλογος των πρώτων μελών*, 381; Mavroidi, *I Serbi e la confraternita Greca*, 526; Ауторка овог рада их означава Србима.

⁴¹⁰ Πάρδος, *Αλφαβητικός κατάλογος των πρώτων μελών*, 312.

⁴¹¹ Mavroidi, *I Serbi e la confraternita Greca*, 521.

⁴¹² Сковран, *Војвода Божидар Вуковић*, 82.

⁴¹³ Mavroidi, *I Serbi e la confraternita Greca*, 526–527.

⁴¹⁴ Сковран, *Војвода Божидар Вуковић*, 83.

⁴¹⁵ Сковран, *Војвода Божидар Вуковић*, 82.

вишегодишњим залагањем и трудом умногоне допринео. Сигурно је, међутим, да већ 12. априла наредне године, Вуковић није био међу живима, будући да је под тим датумом у књигу прихода уписано да је Гаспаро дела Векија за покој душе свог зета Дионизија дела Векије приложио 93 лире.⁴¹⁶

Колико је Божидар Вуковић био поштован у оквиру Братства светог Николе, може се, у недостатку архивских докумената, установити на основу других, посредних извора. Један од њих јесте и икона Тајне вечере са архиђаконом Стефаном и арханђелом Михаилом, која се репрезентативним местом на иконостасу посебно истиче у односу на остале. Ова икона је смештена у централној оси иконостаса у празничном реду икона, а приложио ју је сам Божидар Вуковић – на шта указује приложнички запис на насликаном свитку, где пише „ја грешни Божидар Вуковић Зећанин“.⁴¹⁷ Оно што је посебно занимљиво јесте то што је овде Вуковић задржао српско име и презиме, иако је у оквиру Грчког братства, као и у Венецији уопште, готово искључиво користио италијанизовани облик свог имена Дионизио дела Векија.

Икона Тајне вечере, приложнички дар Божидара Вуковића, настала је по свој прилици у време подизања привремене мале дрвене цркве Светог Ђорђа. Заједно с поменутом иконом, на овом иконостасу је била смештена и драгоцену збирку икона коју је из Цариграда у Венецију пренела војвоткиња Ана Нотарас.⁴¹⁸ У прилог мишљењу да је икона *Тајне вечере* настала за првобитну олтарску преграду, а потом пренета и постављена на иконостас нове цркве, говори и то што је икона *Тајне вечере* поменута и у инвентару из 1528. године.⁴¹⁹ Само постављење иконе с Вуковићевим приложничким записом у средишњу осу иконостаса – сачињеног највећим делом од икона које је Никола Калаврис пренео из Науплиона по његовом освајању 1540. године – јасно говори о угледу који је Божидар Вуковић уживао међу челницима Братства светог Николе и неколико деценија након упокојења.

Без обзира на то што икона Тајне вечере представља рад непознатог грчког мајстора, у њеним неуобичајеним иконографским додацима, који се огледају у сликању архиђакона Стефана и арханђела Михаила, може се сасвим извесно препознати утицај и замисао њеног наручиоца. Наиме, сам избор поменутих светитеља – насликаних у стојећем положају са својим атрибутима лево и десно од овалног стола са представама Христа и апостола који седе – није нимало случајан, с обзиром на то да су и један и други били нарочито поштовани у Вуковићевом завичају. С једне стране, архиђакон Стефан је био познат и поштован као заштитник Скадра, бивше престонице Балшића – под којима су представу овог једног од најугледнијих светитеља хришћанске цркве стављали и на новац који су ковали, док је, с друге стране, светом арханђелу Михаилу била посвећена манастирска црква на Превлаци, некадашњем седишту зетских митрополита.⁴²⁰

III

На основу уписних књига може се видети и то да се, поред Божидара Вуковића, тј. Дионизија дела Векије, међу Србима који су заузимали најистакнутије позиције у управи Грчког братства светог Николе у први план издвајају Андреја из Зете и Никола Србин, звани Калођеро, тј. Калуђер. Реч је без сумње о најугледнијим личностима међу Србима окупљеним око Грчког братства светог Николе, с којима је Божидар Вуковић веома блиско сарађивао. Поред тога што су потицали са истог подручја, не треба сасвим искључити ни могућност да су били и у неким даљим родбинским односима. Ту се пре свега мисли на Николу Србина,

⁴¹⁶ Λιάτα, *Μυείες θανάτων Ελλήνων της Βενετίας*, 224. Аника Сковран, међутим, саопштава да је Дионора, Вуковићева удовица, испуњавајући његову последњу жељу, приложила петнаест дуката за изградњу цркве светог Ђорђа Грчког: Сковран, *Војвода Божидар Вуковић*, 82.

⁴¹⁷ Сковран, *Војвода Божидар Вуковић*, 84.

⁴¹⁸ Сковран, *Војвода Божидар Вуковић*, 84.

⁴¹⁹ *Libro Luminarie 1498–1540*, 129: Сковран, *Војвода Божидар Вуковић*, 84.

⁴²⁰ Сковран, *Војвода Божидар Вуковић*, 84.

о коме је сачувано много више изворних података и за кога је познато да је као и Вуковић пореклом потицао с подручја Скадра.

У прилог томе да је реч о значајним личностима из друштвеног живота Венеције, нарочито међу грчком заједницом, говори и чињеница да се међу члановима четворочлане комисије која је 1514. године била задужена за куповину земљишта за изградњу цркве Светог Ђорђа, нашао и Андреја из Зете (*Andrea de Zeta seviano*).⁴²¹ Колики је углед Андреја из Зете уживао међу Грчким братством показује и чињеница да се његово име помиње одмах после Теодора Палеолога, предводника стратиота (*capo dei stratioti*), који је поред тога као врсни познавалац турског језика био и преводилац (*dragomani*) млетачким званичницима приликом њихових посета Цариграду и другим местима широм Леванта.⁴²²

Док о Андреји из Зете нема пуно података, дотле је знатно више извора сачувано о Николи Србину, односно Калођеру или Калојку, како је понекад његов надимак убележен у нотарским списима. Информације о Николи Србину могу се наћи у његовим познатим тестаментима. Први је састављен у Венецији 4. јула 1517,⁴²³ док други датира од 12. марта 1528. године,⁴²⁴ и представља последњи правни акт овог веома имућног трговца који је, видевши да му се приближава смртни час, сачинио у парохији Свети Данстан у Лондону. Из поменутих тестамената се може сазнати да је Никола Србин одржавао блиске пословне односе управо са истакнутим члановима Грчког братства – Андрејом из Зете, Марком Жилом (Ксило), с којим је поседовао и заједничко трговачко друштво,⁴²⁵ и Божидаром Вуковићем – које је уједно именовао и за своје повериоце у Венецији.⁴²⁶

По свој прилици, Никола Србин, односно Никола Калођеро – како је најчешће именован у матрикулама Грчког братства⁴²⁷ – дуги низ година се бавио трговином бораваћи повремено у дужим интервалима и ван Млетачке републике. У уписну књигу чланова Братства светог Николе његово име је први пут забележено 1504. године, затим 1508, а потом тек 1516. године. Од те године па надаље до 1527, редовно је уписиван као члан Грчког братства који је плаћао чланарину.⁴²⁸

Од пословних подухвата Николе Србина треба поменути онај из 1520. године, када је из Лондона одаслао око 15.000 метара енглеских тканина на млетачким галијама. Изгледа да је касније приликом транспорта робе користио и међународну копнену трговачку мрежу преко Фландрије, те је откупљену робу слао из Лондона у Антверпен, која је одатле сувоземним путем транспортована за Венецију. Поред најближих пријатеља, рођака и земљака – Андреје од Зете, Марка Ксиле и Божидара Вуковића – сарађивао је и са истакнутим дубровачким трговцима и морепловцима. Тако у свом тестаменту из 1528. године, као пословне сараднице помиње у то време неке од најзначајнијих дубровачких извозника тканина и друге врсте робе из Лондона – Луку Лукаревића и Луку Бунџа, дубровачког трговца са седиштем у Фиренци.⁴²⁹ Занимљиво је поменути и то да је Никола Србин за извршиоце свог тестаamenta у Енглеској одредио Николу Лукиног и Мартина Федериковог.⁴³⁰

IV

На основу сачуваних пописа чланова Братства светог Николе, поред сазнања о лицима српског порекла, могуће је видети и то с којим је његовим угледним грчким члановима Вуковић био савременик. Реч је, наиме, о многобројним личностима из круга интелектуалаца,

⁴²¹ Mavroidi, *I Serbi e la confraternita Greca*, 525; Сковран 1977, 81.

⁴²² Burke, *The Greeks of Venice*, 99.

⁴²³ Ćoralić, *Prisutnost i djelovanje iseljenika iz Srbije u Veneciji*, 184, 186.

⁴²⁴ Костић, *Дубровник и Енџеска*, 492–493.

⁴²⁵ Костић, *Дубровник и Енџеска*, 87.

⁴²⁶ Костић, *Дубровник и Енџеска*, 492–493.

⁴²⁷ Πάρδος, *Αλφαβητικός κατάλογος των πρώτων μελών*, 337, нап. 47.

⁴²⁸ Πάρδος, *Αλφαβητικός κατάλογος των πρώτων μελών*, 337.

⁴²⁹ Костић, *Дубровник и Енџеска*, 215.

⁴³⁰ Костић, *Дубровник и Енџеска*, 87, 492–493.

стратиота, помораца, трговаца, па чак, што је посебно занимљиво, и штампара и издавача. Овом приликом биће издвојено само неколико познатих породица и њених најугледнијих чланова, које су у значајној мери могле посредно или непосредно утицати и на установљење и развој његове трговачке и издавачке делатности.

Међу првима треба свакако истаћи већ поменутог предводника стратиота и преводиоца Теодора Палеолога,⁴³¹ једног од најистакнутијих чланова Братства и једно од најзаслужнијих лица за добијање земљишта намењеног изградњи цркве Светог Ђорђа Грчког. Колико је Теодор Палеолог био уважаван не само у окриљу грчке заједнице већ и у ширим културним круговима Венеције, између осталог говори и податак о томе да је његовој сахрани, као значајном друштвеном догађају који се збио 3. септембра 1532. године, чувени венецијански хроничар Санудо посветио посебну пажњу у својим *Дневницима*.⁴³²

Од породица чији су чланови из више различитих генерација оставили значајан траг у Грчком братству, свакако би требало издвојити трговачку породицу Варелис (Валерис), пореклом с Крфа. Међу првим уписаним члановима породице Варелис био је Василеос, док се касније јавља и Матеос,⁴³³ који је за гасталда Братства био два пута изабран током двадесетих година 16. столећа. Поред тога, ваља узгред поменути и то да је, уз Теодороса Палеолога и Андреју од Зете, Матеос имао запажену улогу у преговорима приликом куповине земљишта намењеног изградњи цркве Светог Ђорђа Грчког.⁴³⁴ Његови синови Василеос, Хиполитос и Николаос, осим тога што су се истакли као активни чланови Братства у наредним деценијама, остварили су и запажену улогу у области издавања и преписивања књига. Први се међу њима као члан Братства Грка јавља Василеос, који је временом постао и секретар Грчког братства, а у једном моменту је био постављен и за пароха грчке цркве у Венецији. Поред преписивачких активности Василеос се бавио и уређивањем и коректуром грчких литургијских књига за више издавача, међу којима се издвајају: Дамјан ди Санта Марија, Сеса, Спинели и други.⁴³⁵ И Николаос је, такође, био писар који је уједно рукописима снабдевао шпански двор, док се Хиполитос најпре бавио преписивањем књига, а касније је у сарадњи с браћом, пре свих Василеосом, постао и издавач и литургијских књига, развивши и књижарску дистрибутерску мрежу која се од Венеције простирала до Крита и других грчких области.⁴³⁶

Када је реч о грчким хуманистима, у првом реду треба поменути Маркоса Мусуроса, критског филолога и филозофа и блиског сарадника Алда Мануција. Пре повратка у Венецију – где је био лектор грчког језика – Мусурос је извесно време држао и катедру грчког у Падови. Као члан Грчког братства светог Николе у Венецији уписан је 1514. и 1515. године, када је за наведени период уплатио чланарину.⁴³⁷ Највероватније је Мусуроса познавао и сам Божидар Вуковић, имајући у виду то да је овај још увек био настањен у Венецији у време када се Вуковић први пут јавља као члан Грчког братства (1516).⁴³⁸ У прилог томе би могао говорити и податак да је Вуковићу припадао и примерак Елога о грчкој граматичи Урбана Болцана, дела први пут штампаног 1495. године, које је уредио и редиговао Маркос Мусурос. Вуковићево власништво над овом књигом потврђује и натпис с његовим италијанизованим именом – Dionisio della Vechia, исписан великим словима на њеној првој заштитној страни.⁴³⁹

Из исте, 1516. године, када се Вуковићево име први пут појављује у матрикулама *Брајисџива*, међу његовим члановима се јављају и издавач Андреас Кунадис и Константин Палеокапас,⁴⁴⁰

⁴³¹ Πάρδος, *Αλφαβητικός κατάλογος των πρώτων μελών*, 378.

⁴³² Burke, *The Greeks of Venice*, 161.

⁴³³ Πάρδος, *Αλφαβητικός κατάλογος των πρώτων μελών*, 378.

⁴³⁴ Layton, *The sixteenth century Greek book*, 489.

⁴³⁵ Layton, *The sixteenth century Greek book*, 494–499.

⁴³⁶ Layton, *The sixteenth century Greek book*, 489–493.

⁴³⁷ Πάρδος, *Αλφαβητικός κατάλογος των πρώτων μελών*, 361.

⁴³⁸ Πάρδος, *Αλφαβητικός κατάλογος των πρώτων μελών*, 361.

⁴³⁹ Сковран, *Војвода Божидар Вуковић*, 82.

⁴⁴⁰ Πάρδος, *Κωνσταντινοσ Παλαιокапас*, 425–435.

учитељ грчког језика и блиски пријатељ и уредник Кунадисових издања. За разлику од Палеокапаса, за кога је у уписној књизи чланова Братства наведено да је платио чланарину само за 1516,⁴⁴¹ Кунадисово име се у њој помиње у континуитету све до 1521. године.⁴⁴² Изгледа готово извесно да је Божидар Вуковић био у контакту и са овим угледним трговцем и издавачем који је започео објављивање грчких литургијских књига,⁴⁴³ што ће по његовој смрти наставити његов таст Дамјан ди Санта Марија, Србин из Спича.⁴⁴⁴

У време док су Вуковићев углед и позиција у Грчком братству светог Николе све више растали, међу његовим члановима јављају се и друге значајне личности. Једна од њих је и Маркос Самариарис, представник једне од најугледнијих и најбогатијих грчких трговачких породица, који је, као и његов брат Ђакомо, поред бављења претежно трговином житарицама и тканинама, био и истакнути бродовласник.⁴⁴⁵ Слично као и у случају других најимућнијих грчких трговаца и предузетника у Венецији, попут Николоса Кувлиса и Димитриса Мармаретоса, један од сектора у који је Маркос Самариарис инвестирао значајна средства било је и издаваштво и књижарство. Од треће деценије 16. столећа, па све до своје смрти 1546. године,⁴⁴⁶ Самариарис је тако био главни покровитељ издавачких подухвата породица Софијанос–Епаркос. У прилог томе да је Маркос Самариарис био познаник, а сасвим могуће и блиски Вуковићев сарадник, сведочи и податак да га је 1539. године управо он наследио на месту гасалда Братства светог Николе.⁴⁴⁷

3.3. У светлу обавештајних и политичких активности

Један од посебно занимљивих и интригантних аспеката биографије Божидара Вуковића, који је захваљујући сачуваним изворним подацима могуће доста поуздано реконструисати, односи се на његов обавештајни ангажман, који достиже врхунац током друге половине четврте деценије 16. века у време формирања Свете лиге окупљене око Карла V и папе Павла III. Нису, међутим, Вуковићеве активности тих година биле ограничене само на обавештајни ангажман, већ је он имао и далекосежније политичке планове. Тако је у склопу циљева које је прокламовала хришћанска коалиција Божидар Вуковић себе видео као обновитеља српске државе и Српске цркве, док му је као један од примарних циљева који би томе претходили било ослобађање Скадра, који је под османску власт потпао 1479. године. О свему томе сведоче многобројна писма која је Вуковић размењивао преваходно с дон Лопеом де Соријом, шпанским амбасадором у Венецији, али и са самим римско-немачким царом Карлом V.⁴⁴⁸ Како би се што веродостојније и што непосредније представиле Вуковићеве активности које се тичу његове обавештајне мреже на простору југоисточне Европе, као и његове политичке аспирације, садржаји ових докумената биће изложени у изворном облику у виду одговарајућих цитата.⁴⁴⁹

I

Најранији изворни подаци о Вуковићевим обавештајним активностима потичу из 1529. године. Реч је о писму угарског краља Фердинанда, брата Карла V, у којем је Божидар Вуко-

⁴⁴¹ Πάρδος, *Αλφαβητικός κατάλογος των πρώτων μελών*, 365.

⁴⁴² Πάρδος, *Αλφαβητικός κατάλογος των πρώτων μελών*, 343.

⁴⁴³ Burke, *The Greeks of Venice*, 101.

⁴⁴⁴ Mavroidi, *I Serbi e la confraternita Greca*, 512; Burke, *The Greeks of Venice*, 101; О Дамјану ди Санта Марији из Спича: Marković, *Damian di Santa Maria*, 144–158.

⁴⁴⁵ Burke, *The Greeks of Venice*, 79–80, 83–85.

⁴⁴⁶ Burke, *The Greeks of Venice*, 101–102.

⁴⁴⁷ Βελοῦδης 1893, 184.

⁴⁴⁸ Лазић, *Божидар Вуковић између сиварности и конструције*, 17–39.

⁴⁴⁹ Посебну захвалност за превођење публикованих извора дугујем проф. др Данијели Ђоровић (италијански), проф. др Ранку Козићу (латински), мср. Јелени Витезовић (шпански, италијански и латински). Исто тако захвалност изражавам и колегиницама др Дубравки Прерадовић и Бојани Анђелковић на појединим преводима и брижљивом читању текста.

вић поменут као „secretario Turci nomine Dionysio dito Bosydar de la Wechia“.⁴⁵⁰ Мада је у Фердинандовом писму означен као један од угледних Срба које треба обавестити о строгим мерама које је угарски двор предузео према тадашњем насловном српском деспоту Стевану Бериславићу, помен Вуковића као турског секретара наводи и на претпоставку о његовом могућем двоструком обавештајном ангажману.⁴⁵¹

Пошто је ово једини извор из треће деценије 16. столећа који се успутно дотиче и Вуковићевих обавештајних активности, нужно је осврнути се и на историјски контекст у којем је овај документ настао. Његова контекстуализација ће омогућити и сагледавање Вуковићеве улоге у сложеним обавештајним односима који су владали на простору југоисточне Европе у време турских припрема за поход на Беч.

Уопште узев, глобална политичка ситуација с почетка пролећа 1529. године, у време када је поменуто Фердинандово писмо и настало, није била нимало једноставна. У том тренутку Хабзбурзи су били у отвореном непријатељству како с Млечанима, који су у савезу с Француском покушавали да сузбију превласт Хабзбурга у Италији, тако и с Турцима, који су, исто као и Млечани, подржавали краља Јована Запољу, Фердинандовог супарника у Угарској. У склопу излагања о плановима које су против краља Фердинанда ковали Турци и Млечани („que Turcus et Veneti contra nos faciunt“) узгредно је поменут и Божидар Вуковић. Оно што је од посебног значаја, у том истом писму је поменут и Јохан Хоберданец, један од главних Фердинандових повереника у Угарској, који је претходне године (1528) био члан хабзбуршког посланства на Порти. Циљ Хоберданецовог боравка у Цариграду био је покушај да отклони опасност која је проистацала из споразума склопљеног пре тога између изасланика Јована Запоље и Порте. При томе је Запољиним посланицима на Порти знатно помогао Алвизе Грети, ванбрачни син тадашњег млетачког дужда (1523–1538), који је из Цариграда управљао великом обавештајном мрежом. Имајући у виду наведене историјске околности, могло би се стога с разлогом претпоставити да је већ у то време Божидар Вуковић припадао разгранатој обавештајној мрежи која се протезала од престонице Османског царства на истоку, па до Венеције на западу и Беча на северу.⁴⁵²

Убрзо након поменутих збивања уследиле су и велике политичке промене. Неуспешна турска опсада Беча, с јесени 1529. године, као и окончање хабзбуршко-француског рата у Италији, довели су до склапања мировног споразума у Болоњи између Хабзбуршког двора и Млетачке републике.⁴⁵³ Недуго потом се у изградњи нових политичких односа активно укључио и Божидар Вуковић, чиме је започело најзначајније раздобље његове обавештајне и политичке делатности.⁴⁵⁴

Упркос томе што за сада нема непосредних сведочанстава о Вуковићевим обавештајним активностима с почетка тридесетих година 16. столећа, изгледа да је он у то време већ био у служби тајне дипломатије царског двора. У прилог томе сведочи Вуковићев исказ у писму, упућеном Карлу V 2. јануара 1539. године, где он, између осталог, наводи: „Већ седам година никако ми није понестало духа, вере, марљивости, нити сам презао од тога да ставим и свој живот у крајњу опасност, трошећи и време и новац да бих служио Вашем Величанству...“⁴⁵⁵

Овај Вуковићев помен о седмогодишњој верности цару упућује на 1532. годину. Реч је о веома важној години обележеној многобројним збивањима од општег геополитичког значаја. Наиме, у септембру те године, Карло V је заједно с братом Фердинандом предводећи велику војску пристигао у Беч, одакле се недуго потом запутио за Италију. Том приликом је, што је особито занимљиво, бригу о преласку царских трупа кроз Венецију поверио Лопеу де Сори-

⁴⁵⁰ Ивић, *Своменници Срба у Угарској, Хрватској и Славонији*, 15, бр. XVII; Ивић, *Историја Срба у Војводини*, 97; Лазећ, *Божидар Вуковић између стварности и конструкције*, 20.

⁴⁵¹ Сковран, *Војвода Божидар Вуковић*, 83.

⁴⁵² Лазећ, *Божидар Вуковић између стварности и конструкције*, 20–21.

⁴⁵³ Gleason, *Confronting New Realities*, 172–178; Martin, *The Venetian Territorial State*, 232–233; Cozzi, *Venecija u XV. i XVII. stoljeću*, 27–38.

⁴⁵⁴ Лазећ, *Божидар Вуковић између стварности и конструкције*, 21.

⁴⁵⁵ Cazacu, *Projets et intrigues à la Cour de Soliman*, 526, нап. 43; Лазећ, *Божидар Вуковић између стварности и конструкције*, 21.

ји, искусном дипломати, који је наредне године преузео положај царског амбасадора у Венецији и који је касније играо кључну улогу у обавештајним активностима Божидара Вуковића. Пристигавши у Болоњу, с јесени 1532. године, Карло V је обавио низ важних сусрета, да би тек почетком наредне године напустио Италију. Управо је током Карловог боравка у Болоњи уприличен и знаменити пријем Вуковића код римско-немачког цара. Готово је извесно да је том приликом решено и питање потврђивања Вуковићеве наследне племићке титуле, што је посведочено изворним нацртом царске повеље, сачињене 3. фебруара у Болоњи (Bononia).⁴⁵⁶ На овај Вуковићев сусрет с Карлом V касније је указивао и амбасадор Сорија, и то у више наврата када је цара требало подсетити на Вуковићеву службу и заслуге.⁴⁵⁷

Остале појединости које се тичу Вуковићевог пријема код Карла V нису познате, али је несумњиво то да се он пред царем појавио с добрим препорукама. Самим тим што је Карло V пристигао у Болоњу након сусрета у Бечу с братом Фердинандом, угарским краљем, који је Вуковића 1529. године означио поверљивом личношћу, може се основано претпоставити да су Вуковићеве дотадашње услуге хабзбуршком двору биле довољно значајне за добијање племићког достојанства, па и пријем код самог цара.⁴⁵⁸

*

У самом концепту одлуке о додели племићке титуле Божидару Вуковићу,⁴⁵⁹ осим уопштених фраза и формулација изречених поводом његових врлина и привржености царском двору, нису наведене никакве конкретне заслуге. Тако је у уводном делу овог документа наведено следеће:

Карло итд. нашем угледном и у својој привржености Светом царству и Светој латеранској палати непоколебљивом Дионизију дела Векији, и усто оданом следбенику нашег царског двора и нашег империјалног већа, изражава наклоност и жели му свако добро. Сјај и славу царске величајности не потврђује толико било шта друго колико врлине и подухвати изузетних људи. И будући да смо пратили твоје изузетне врлине и твоју истрајну веру у нас и наше Свето римско царство као и верну и радосну приврженост коју си досад исказивао и нама и поменутом царству и коју ћеш и убудуће моћи и морати да исказујеш, склони смо не без основа да ти уделимо нашу милост и да ти укажемо почаст и другим врстама одликовања. Својом сопственом одлуком ми те одликујемо орденом Свете латеранске палате, као и у случају Мартина Лупија.⁴⁶⁰

Иако концепт доделе племићке титуле садржи само уопштене формулације и не пружа никакве конкретније податке о Вуковићевим заслугама, оне сасвим сигурно нису биле мале. Како је у документу наведено, због „изузетних врлина“ и послушности коју је исказивао према владару и царству, Божидар Вуковић је, као и сви његови законити наследници, трајно проглашен племићем „Цара и Светог римског царства“. Том приликом им је додељен и нови грб, који је у основи представљао надоградњу старог, о чему недвосмислено говори наставак текста поменутог документа:

⁴⁵⁶ Миловић, *Додјеливање њлемићке њититуле и њрба*, 14–15.

⁴⁵⁷ Лазић, *Божидар Вуковић између сѡварносѡи и консѡрукѡије*, 21, нап. 29.

⁴⁵⁸ Лазић, *Божидар Вуковић између сѡварносѡи и консѡрукѡије*, 21–22.

⁴⁵⁹ Миловић, *Додјеливање њлемићке њититуле и њрба*, 13–26.

⁴⁶⁰ „Carolus etc. Spectabili nostro et Imperii sacri fedeli dilecto Dionisio dela Vechia, sacri Lateranensis Palatii, Aulaeque nostre Caesaree et Imperialis consistorii Comiti, gratiam nostram Caesaream et omne bonum. Imperialis Maiestatis celsitudo ex nulla re alia maiorem sibi laudem comparat, quam ubi dignis hominum virtutibus etc. Quare attendentes egregias virtutes tuas et erga nos et Sacrum Romanum Imperium [прецртано: officia que] fidem et observantiam, grataque et fidelia obsequia, que nobis et eidem Imperio hactenus praestitisti, et in futurum praestare poteris et debebis, haud immerito, ad impertiendum sibi clementiam nostram, teque ceteris ornamentis honestandum propensi sumus. Motu, igitur, proprio etc. se [знак убацивања текста са маргине:] sacri Lateranensis Palatii etc. ut in Martino Lupi. [Прецртано: sacri Lateranensis Palatii etc., ut in Martino Lupi, per totam nobilitationem? Praeterea uidentis te, prenommatum Dionisium de Vechia huberiori gratia et munere prosequi, motu proprio pro te, sacri Lateranensis Palatii etc, cum facultatibus ut in Martino Lupi“: Миловић, *Додјеливање њлемићке њититуле и њрба*, 14.

У жељи да ти, осим тога, искажемо и посебну наклоност и да ти доделимо награде достојне твојих врлина како би ти и твоје потомство што ревностније и делотворније служили снагом својих савета и свог ауторитета нама и нашим наследницима, који смо следбеници традиције римских царева и краљева, тебе званог Дионисије и твоје законите синове, већ рођене и оне који ће се тек родити, као и њихове наследнике и потомке, производимо, именујемо и проглашавамо за племство, док год живи твоја лоза. И како би племићки статус вашег рода што блиставије засијао, сматрали смо да племићки грб, твој и твојих претходно поменутих потомака, не треба само као такав потврдити и одобрити, него штавише нашим додацима и побољшати, те га ми у својству нашег царског достојанства потврђујемо одобравамо и побољшавамо и вама у ту сврху дарујемо нешто од новог уколико за таквом ствари постоји потреба.⁴⁶¹

У завршном делу концепта доделе племићке титуле описан је и Вуковићев новостечени грб, састављен из два дела; његов доњи део сачињавала је хералдичка представа лава,⁴⁶² преузета, наводно, с првобитног грба Вуковића, док је горњи део с приказом орла с раширеним крилима представљао надоградњу добијену од царске канцеларије:

Штит је, наиме, по ширини подељен на два дела, од којих се у оном доњем налази ваш традиционални грб у белом пољу, или пак оном боје сребра, с представом лава који се пропиње у црвеној нијанси између две траке исто тако црвене боје, од којих се једна спушта с десне на леву страну, а друга, такође црвене боје, описује цело поље. Горњи део штита, онако како је конципиран пред присутнима, садржи представу црног једноглавог орла раширених крила, отвореног кљуна и црвеног језика који из њега вири. Изражавамо нашу вољу, наш царски ауторитет и доносимо одлуку да ти Дионисије и твоји синови и деца, твоји законити наследници и потомци, поседујете, док год буде трајао ваш род, претходно оцртани грб који смо ми побољшали сопственим додацима.⁴⁶³

*

Следећи помени у изворима о Вуковићевим обавештајним активностима могу се наћи у преписци из 1535. године. Знајући да се после похода на Тунис и дужег боравка на Сицилији Карло V налазио у Напуљу, Божидар Вуковић је искористио прилику да предузме нове кораке. Наиме, у писму, које је из Скадра, августа 1535. године, упутио Лопеу де Сорији, шпанском амбасадору у Венецији, Вуковић је најпре поменуо свој сусрет с царем у Болоњи,⁴⁶⁴ а потом обавестио Лопеа де Сориу да су, у ишчекивању вести о Карловом походу на Цариград, у његовој отаџбини хришћани спремни да се прикључе борби против Турака. Према Вуковићевом мишљењу, „мали број царевих војника“ био би сасвим довољан да се „освоји важна тврђава Скадар и побуне све те покрајине“. Истом приликом споменуо је

⁴⁶¹ „Volentes pretere te peculiari gratia prosequi, et virtutibus tuis premia tribuere condigna ut tu posteritasque tua nobis, nostrisque heredibus ac successoribus Romanorum Imperatoribus et Regibus ad inserviendum proniores, efficienti motu [прецртано: proprio], consilio, auctoritate sua et potestate supradictis, te prenomiatum Dionisium et filios tuos legitimos, natos et nascituros, utriusque illorumque heredes et descendentes in perpetuum, [прецртано: in] nostros, et Sacri Romani Imperii, viros nobiles, facimus, creamus etc. Et ut status nobilitatis Vestre clarius elucescat, tibi, prenomiato Dionisio et heredibus tuis antedictis, consueta Arma [прецртано: et insignia] Vestra, non modo confirmanda et approbanda, verum etiam nostra additione melioranda, censuimus ac tenore presentium auctoritate nostra cesarea, confirmamus, approbamus et melioramus et vobis, quatenus opus est, a novo concedimus et donamus, videlicet“: Миловић, *Догђелџивање ѿлемићке ѿишјуле и ѿрба*, 14.

⁴⁶² „Scutum in duas partes, secundum latitudinem divisum, quarum inferior consueta Arma Vestra, scilicet in albo, seu argentei coloris campo, leonem rubrum ascendentem, inter duas fascias, eiusdem rubri coloris, ex superiori dextra in sinistram inferiorem scuti partem ductas, et in circuitu [знак убацивања текста са маргине, али је та ријеч прецртана: campi] fasciam, similiter rubri coloris, ipsum campum circumdantem. [Прецртано: Vero] superior, vero, integri scuti pars, aquilam dimidiam nigram, unius capitis, alis dispansis, rostro aperto et lingua rubra exorta [знак убацивања текста са маргине: que nostra est additio et] quemadmodum haec in medio praesentium depicta sunt. Volumusque et auctoritate nostra [прецртано: predicta] Caesarea predicta, determinamus quod tu Dionisius, ac filii liberi, heredes et descendentes tui legitimi [прецртано: hac] praescripta Arma, cum additione et melioratione nostra, ex nunc in antea perpetuis etc“: Миловић, *Догђелџивање ѿлемићке ѿишјуле и ѿрба*, 14.

⁴⁶³ Миловић, *Догђелџивање ѿлемићке ѿишјуле и ѿрба*, 14–15.

⁴⁶⁴ Фејић, *Извештаји ѿианских амбасадора*, 89. Овде је Вуковић, уместо Дионизије дела Векиа, ословљен као „Дионизије де ла Веља“.

и српског патријарха („patriarca de la Servia“), као и неименованог епископа („un obispo“), патријарховог изасланика, с којим је желео да се запути код цара у Напуљ.⁴⁶⁵ Иако се не зна поуздано да ли је до његовог сусрета с царем и дошло, поменути планови Божидара Вуковића из 1535. године сведоче о томе да је његова обавештајна делатност у међувремену добила на замаху. С друге стране, укључивање највиших представника Српске цркве у планове за ослобођење од турске власти сведочи о далекосежним Вуковићевим замислима, које су додатно уобличене током наредних година.⁴⁶⁶

Оно што је, међутим, сасвим извесно јесте то да је у то време Вуковић био у сталном контакту с Лопеом де Соријом. О томе, између осталог, сведочи и Соријин извештај упућен цару 6. новембра 1535. године. У њему је шпански амбасадор навео да му је Дионизије дела Векија открио да је стигао „курир босанског паше с писмима Ибрахим паше“ за Млетачку републику, краља Француске и војводу Угарске, као и то да је претходног месеца, на име двогодишњег данка, „прошло кроз Босну много новца који је послао војвода Угарске султану“.⁴⁶⁷

Наредних година Вуковићева обавештајна активност постајала је све интензивнија, о чему сведочи сачувана преписка са шпанским амбасадором Соријом, као и са самим царем Карлом V. У то време може се слободно рећи да Вуковић преузима улогу једног од главних царевих обавештајаца на простору југоисточне Европе. У прилог томе говори неколико Вуковићевих извештаја у којима он износи обавештајне податке о Турцима и њиховим припремама за освајачке походе, нарочито оне који се односе на њихове територијалне претензије на простору источнојадранског приобаља и ширег залеђа. Један од првих таквих познатих извештаја јесте и онај упућен Лопеу де Сорији крајем маја или почетком јуна 1536. године. У њему, извештавајући о гласинама које су стигле до Венеције о наводном походу четрнаест хиљада Турака који су опсели Chiесovo, место крај Задра, Вуковић, између осталог, бележи:

[...] изгледа да се у том граду [Венецији] свакаква говоркања чују. Прича се да хоће да прођу кроз Фриули и многе друге глупости. Ја вам кажем да има већ два месеца да ја знам да четири санџакбега хоће да се спреме да крену у Клис и још даље до Сења да врше своје уобичајене пљачкашке походе како су чинили у прошлости. Ваше господство не треба да сумња да је ово што кажем актуелно: од тих коњаника на крају ће остати 5 хиљада у најбољем случају и неће проћи даље од наведених градова Клиса и Сења и оближњих места и убрзо ћете сазнати истину.⁴⁶⁸

Свој извештај, међутим, Божидар Вуковић је допунио и вестима које су се односиле на испловљавање османске флоте из Цариграда, пружајући при томе исцрпне податке о њеној снази, освајачким плановима, као и рути којом би османске поморске снаге пловиле:

А што се тиче Константинопоља и како ствари стоје тамо према последњим вестима од 23. маја војска је требало да напусти теснац током јуна. Наводно има 60 или чак 70 што фусти што галија... Преговара се да се домогну Пуље, Калабрије и Сицилије, а бавиће се лоповским пословима а не краљевским. А та наклапања које је Ваше господство чуло у Венецији су такве глупости и све имају наум да узбуне и осујете намере Његовог величанства и молим Вас да Ви ове моје речи пренесете Његовом величанству, обавестите га о овоме о чему говорим јер је то цела истина и

⁴⁶⁵ Фејић, *Извештаји шпанских амбасадора*, 89.

⁴⁶⁶ Сличне односе са српском јерархијом одржавали су у то време и неки други српски прваци. Алекса Ивић је 1910. године указао на изворе који сведоче о томе да је 1534. године неименовани српски епископ, који је дошао с подручја под турском влашћу, посетио Павла Бакића у хабзбуршком делу Угарске. Уп. Ивић, *Сјоменици Срба у Угарској, Хрватској и Славонији*, 121; Ивић, *Историја Срба у Угарској од пада Смедерева*, 113; Ивић, *Историја Срба у Војводини*, 127. Уп. Лазић, *Божидар Вуковић између стварности и конструкције*, 21–22.

⁴⁶⁷ Cazacu, *Projets et intrigues à la Cour de Soliman*, 526–527.

⁴⁶⁸ „e par che questa città sie piena de tale nove, digando voleno passar per il Frioll e moite altre zanze. Io vi dico per non e certe che oramai sono dui mesi che io le so che quatro sanjachi volevano meterse in ordine per venir à Clisa e più oltre fino a Segna a far le sue solite correrie como hanno fatto per li tempi passati. De che Vostra Signoria non dubite che sia cosa de momento, per che questi cavalli si risolverano in 5 mille al più et non passarano avanti delii ditti luoghi de Clisa et Segna et circumvezini et per zornata troverete la verità“: Cazacu, *Projets et intrigues à la Cour de Soliman*, 527.

да зна да не треба да сумња у то да за ову годину турске ствари тако стоје да не могу да направе ништа од значаја...⁴⁶⁹

Међу обавештајним подацима, које је директно упућивао цару Карлу V, нарочито је сликовит извештај од 8. јула 1537. године. Говорећи овде исцрпно о величини турске флоте, Вуковић износи сумњу у способност и војну обученост њених припадника:

[...] Током читавог мог одсуства нисам могао никако да схватим са сигурношћу куда су окренуле турске снаге, јер су се информације о томе јако проредиле. А што се тиче славе тако бројне армаде нека буде уверено Ваше величанство да неће прећи онај број који је доставио мој човек од око 180 до 200 наоружаних једрењака а од тога у најбољем случају ће се наћи 40 да су добри и коришћени, док ће све остало бити оно што припада разбојницима, занатлијама, људима који су нови на мору и неискусни, и нису у стању да се супротставе нашим пловилима, којих има 60 или 80 и то са ветеранима који су стално на мору.⁴⁷⁰

У даљем делу текста, након извештаја о стању турске флоте, који обилује његовим субјективним импресијама, поред бројног стања и структуре османске војске, Вуковић детаљно описује не само кретање копнених јединица већ и умешност и оспособљеност њених „инжињераца“:

Турчин је кренуо из Скопља ка граду Монастерио преко Валоне и по неким извештајима војска се процењује на 9 хиљада коњаника, 12 хиљада пешадица и 6 хиљада „инжињераца“ међу којима су многи били рудари. Из Валоне, сматра се, Турци су се пребацили у Пуљу да нападну Бриндиси и Отрант, нек им Бог одузме снаге и помрси им конце. Вођа Турака по мојој процени остаће овога лета у Монастериу, месту које је и плодно и није далеко од Валоне. Турци су направили неке куће од дрвета које се могу расклопити и носе их са собом да им послуже у неким подухватима, да се склоне, а могу да их испуне земљом и да користе на више начина јер су доста вешто начињене.⁴⁷¹

*

Обавештајне податке од значаја за шпански двор Вуковић је најчешће достављао преко својих најближих и најповерљивијих људи. Међу њима се пре свих издвајају његов синовац Јован, односно Ђовани, као и Доминго Гастелу (*Domingo de Gaztelù*), познати писац и преводилац тог доба.⁴⁷² Реч је првенствено о информацијама које су се односиле не само на кретање турске војске него и на припреме за покретање општехришћанског рата против Османског царства, које ће резултирати формирањем Свете лиге 1538. године, окупљене око Карла V и папе Павла III. Један од његових занимљивих извештаја упућених лично

⁴⁶⁹ „E vi circa le cose de Constantinopoli per le ultime de 23 de mazo, l'armata dovea usir fuora del stretto per tutto zugno, seranno 60 over 70 velle infra foste e gallie, le quale sono tanto bene in ordine che non serano sufficienti per 4 o altre velle et trattarano per toccar in Pullia, Calabria et Secilia et farano opere de ladri, non chose Regie. Et queste zanze che Vostra Signoria ha inteso in Venetia non credatti niente perche sono tutte fatte et ditte a qualche suo designo per disturbar la empresa de la Cesarea Majestad et volendo Vostra Signoria scriver a soa Majesta queste mie poche parole, le avisante de mia parte perche questa e la veritta et che non dubita per questo anno delle cose turchesche che possano far' cosa de importantia...“ : Cazacu, *Projets et intrigues à la Cour de Soliman*, 527.

⁴⁷⁰ „[...] J In tutto lo tempo de mia absentia no ho mai possuto intendere cosa certa dove si voleano voltar li forze del Turcho, essendo il suo secreto consiglio ridotto in pochissimi testi. Et per quanto aspetta alia fama de l'armata tanto numerosa, sia certa Sua Maestà che non excedera qual numero che ha riferito mio homo da 180 in 200 veli armați et amal pena di questi se ritroverano 40 boni et usati, tutto lo restante sara de vilani, artegiani, gente nova et inexperta del mar, non apti di contendere contra 60 over 80 delii nostri veterani e perpetui“: Cazacu, *Projets et intrigues à la Cour de Soliman*, 527, бр. II–3.

⁴⁷¹ „La persona del Turcho parti da Scopia adi 26 del pasato verso Monasterio sopra Io camin dela Valona et per alcuni relationi suo exercito si stima circa IX m. cavalli, XII m. fanti et VI m. guastadori fra quali sono molti lavoranti de minere. De la Valona per opinione general li Turchi tragettarano in Puglia per oppugnar Brundusio et Otrento, Idio li levi le forze et li confondi. La persona dil Turcho per mio iuditio rimanera questa state a Monasterio logho assai ameno et fertile et non molto distante dela Valona. Turchi hano fabricati alcune case de legname incastrate che si pono diffar et li portano con loro a far ripari in qualche impresa et impirli di terra et posso servir a multi usi fatti con assai bona arte“: Cazacu, *Projets et intrigues à la Cour de Soliman*, 527, бр. II–3.

⁴⁷² Gallina, *L'attività editoriale di due spagnoli a Venezia*, 69–91; Bognolo, *El libro español en Venecia*, 247–248, нап. 22.

цару у време припрема везаних за формирање општехришћанске коалиције, јесте и онај од 7. децембра 1537, који је Вуковић саставио на основу података које му је, 28. октобра 1537. године, писмом из Скопља послао синовац Ђовани. Тако је, између осталог, о кретањима турске флоте у овом извештају наведено:

Од мог синовца добио сам писма од 28. октобра из Скопља у којима ме обавештава да су Турци кренули из Сера близу Солуна и упутили се према Једрену где ће презимити. Још је дао наређење да се изгради још 150 нових галија, поред оних старих од прошле године, с још више опреме за море и копно за време које долази. Турци су изгубили пошто је њихова војска кренула из Константинопоља с око 55 галија, и да би надокнадио оне које је изгубио дао је да се направе нове. Многи Турци су се жалили што је њихов господар објавио рат Венецијанцима, што је имало лоше последице, и на савез који је против њих склопљен који им је чинио велико незадовољство...⁴⁷³

Вуковић је до поверљивих информација најчешће долазио користећи везе и познанства са знаменитим личностима Османског царства, што му је уједно омогућило несметано кретање и трговину широм Леванта, као и балканских земаља. Најзначајнија личност међу високим османским званичницима, за коју је тврдио да је с њим у сродству, јесте Мехмед Ајас (Mehmed Ayas), односно Ајас-паша, који је после убиства Ибрахима именован за великог везира Османског царства (1536–1539). На то да је Вуковић заиста био у извесном сродству с великим везиром Ајас-пашом – који је, као и сам Вуковић, водио порекло с подручја Скадра⁴⁷⁴ – недвосмислено говори извештај Доминга де Гастелуа, одаслат цару Карлу V с јесени 1536. године. У овом извештају говори се о Ђованијевој посети Цариграду, која је, нимало случајно, уследила убрзо након што је султан Сулејман после убиства великог везира Ибрахим-паше на његово место поставио Ајас-пашу:

Каже [Ђовани дела Векија] да је кренуо из Венеције 6. јуна и стигао у Константинопољ 15. јула, где је био смештен у кући Ајас-паше, који му је рођак и тренутно први саветник Турчинов, да би боље разумео догађаје на двору поменутог Турчина и остало што би било потребно да се успостави нарочит однос с Вашим Величанством; за двором управитеља и секретара поменутог Ајас-паше такође каже да су његови рођаци од којих је дознао поменуто а поред тога је то и својим очима видео и својом руком дотакао...⁴⁷⁵

Боравак у Цариграду Ђовани је искористио да се у строгој тајности састане и с влашким војводом Радуом Пајсијем (1535–1545) којем је том приликом изложио планове царског двора о склапању антиосманског савеза.⁴⁷⁶ О свему томе, Гастелу исцрпно пише цару:

Да се [Ђовани дела Векија] у Константинопољу срео са војводом или краљем Влашке, који је хришћанин и велики господар, и да га је поменути војвода позвао у своју кућу, и да су се састали, затворени у једној соби, након што су се прво обојица свечано заклели да ће чувати у тајности

⁴⁷³ „Da mio nepote tengo lettere de XXVIII d’Ottobre di Scopia, advisando che ‘1 Turcho parteva de Seres apresso Salonicha, et andava alla volta di Andrinopoli, dove invernaria, ultra che havea dato ordine di far altre CL galee di novo, ultra le vechie de l’ anno passato, con altre grande provision per mar et per terra contra it tempo novo. Il Turcho ha perso daspo che l’ armata sua parti da Costantinopoli circha XLV in L galee, et per suplimento delle galee perse faceva li preditte nove. Molti di Turchi si doleano che ‘1 Signor suo haveasse rutto guerra a’ Venetiani, dannando molto tal fatto, et della ligha fatta contra di loro haveano grandissimo dispiacere“: Ciorănescu, *Documente privatoare*, 18–19, др. X.

⁴⁷⁴ О Ајас паши: Parry, *Ayās Pasha*, 779–780.

⁴⁷⁵ „Dize que partió de Venecia a VI de Junio, y arrivó en Constantinópolis a XV de Julio, adonde fué alojar en casa de Ayas Baxá, que es su pariente y al presente primer consejero del Turco, por entender mejor los andamientos de la corte del dicho Turco, y lo demás que convenía para hazer particular relación a Vuestra Magestad; y los mayordomo y secretario del dicho Ayas Baxá también dize que son sus parientes, de los quales ha entendido lo infrascripto, demás que él lo ha visto ocularmente y tocado con mano...“: Ciorănescu, *Documente privatoare*, 15–16, др. VII. Уп. Лазић, *Божидар Вуковић између стварности и конструкције*, 22–23.

⁴⁷⁶ Ciorănescu, *Documente privatoare*, 15–16, др. VII. Уп. Ciorănescu, *Petru Rareș și politica orientala*, 249; Ciocan, *Politica Habsburgilor față de Transilvania*, 109. Раду Пајсије је био ожењен Роксаном, кћерком влашког војводе Нагоја Бесарабе и Милице Деспине, која је била у сродству са српским Бранковићима. Поводом историографских недоумица о природи и степену поменутог сродства в. Nicolescu, *Princesses Serbes sur le trône des Principautés Roumanies*, 95–117.

оно што буду дознали један од другог; и тамо му је поменути известилац рекао како га је Ваше Величанство послало у тај град, и да сматра да ће се ускоро вратити код Вас, ако [војвода] има нешто да Вам пошаље; поменути војвода је одговорио да се не усуђује да се тамо обзнани, нити да му да писма за Ваше Величанство, из страха од бројних стража и шпијуна, али да ће му дати једно пуномоћје, које је понео са собом, како би га дао некој особи коју би Ваше Величанство послало у те крајеве, како би, када уђе на његову територију, његови вазали испратили ту особу све док је не доведу до њега; и да нека та поменута особа носи са собом акредитиве од Вашег Величанства, које ће добити када је Ваше Величанство буде послало, будући да већ много година жели да успостави пут за преговоре са Вашим Величанством, како би нашао начина да ослободи своје краљевство и себе лично, и душе својих верних хришћана, који живе у непрекидном ропству; и тако је поменути известилац донео поменуто пуномоћје, које је потписао и печатао сопственом руком и сопственим печатом....⁴⁷⁷

У наставку овог писма Гастелу је Карлу V пренео и информације и поруке које му је упутио Божидар Вуковић, односно Дионизио дела Векија. Откривши најпре да је био „приморан да одложи подухват“ у вези с тврђавом Скадар, Вуковић је указао да би у циљу склапања савеза с војводама Влашке и Молдавије цар требало да пошаље свог повереника који би њима, као и српском патријарху предао акредитиве. Преносећи цару Вуковићеве поруке, Гастелу саопштава и спремност коју је овај изразио да у свему томе и непосредно учествује као тумач и водич:

Поред горенаведеног, задужио ме је поменути Дионис[ије] де ла Векија да пренесем Вашем Величанству од њега следеће ствари: Да би, будући да је био приморан да одложи подухват у вези са поменутом тврђавом Скадар, било врло корисно за Ваше Величанство да онда пошаље неку особу са акредитивима за врло поштованог патријарха Србије и за поменутог краља Влашке, и за господара Молдавије, за које је сигуран, ако би имали код себе неку особу у име Вашег Величанства, да би обезбедио њихову оданост и службу Вашем Величанству, будући да је већ разговарао о томе са њима; и напослетку, да се тамо верује у истинитост онога што је у име Вашег Величанства рекао поменути Дионис[ије], и да би било пригодно, зато да би се са њима донела нека добра одлука, да Ваше Величанство не одлаже више слање те поменуте особе, која би носила упутства, као и поменуте акредитиве, како би могла са њима да преговара и закључи договор; и да ће поменути Дионис[ије] бити тумач и водити ту поменуто особу све док је не доведе пред свакога од наведене госпде, и да ће је извести безбедно из њихових земаља; и да потврди Вашем Величанству да поменути војвода Влашке и господар Молдавије могу сваки извести на бојно поље 40 или чак 50 хиљада ратника, пешака и на коњима, и вичних ратовању. За поменуте акредитиве каже да морају бити на латинском или грчком. Напокон, поменути Дионис[ије] засигурно сматра да ће заједно са особом која буде ишла са њим обавити службу веома по вољи Вашем Величанству, и врло значајну.⁴⁷⁸

⁴⁷⁷ „Que en Constantinópoli halló el Bayboda o Rey de la Valachia, el qual es christiano y gran Señor, y el dicho Bayvoda lo llamó a su casa, y encerrados en una cámara se descubrieron el uno all ótro, haviendo primero hecho los dos sacramento solemne de guardar en secreto lo que ell uno all ótro descubriría; y allí el dicho deposante dixo como era embiado de Vuestra Magestad en aquella ciudad, y que pensava en breve bolver a quella, si mandava alguna cosa; el dicho Vayvoda respondió que no osava allí descubrirse, ni darle cartas para Vuestra Magestad, por temor de las muchas guardias y ezipias, pero que le daría una patente que traxesse consigo, para darla a la persona que Vuestra Magestad embiaría en aquellas partes, que entrando en su señoría, sus vasallos le acompañasen hasta llevarle en su presencia; y que la dicha persona llevase una letra de crehencia de Vuestra Magestad, que haría quanto aquella le mandasse, porque muchos años ha que dessea hallar camino para tractar con Vuestra Magestad, por dar forma para libertar su reyno y persona, y las ánimas de sus fieles christianos, que biven en continua servidumbre; y así el dicho deposante ha traído la dicha patente, firmada y sellada de su propria mano y sello...“: Ciorănescu, *Documente privatoare*, 15–16, др. VII. Уп. Cazacu, *Projects et intrigues à la Cour de Soliman*, 520–521, нап. 29.

⁴⁷⁸ „Demás de lo sobredicho, me encargó el dicho Dionís de la Vechia que yo dixesse a Vuestra Magestad de su parte las cosas siguientes: Que habiéndosse de differir la empresa de la dicha fortaleza de Scutari, conviene mucho al servicio de Vuestra Magestad que aquella mande luego alguna persona con letras de crehencia para el Reverendísimo Patriarca de la Servia y para el dicho Rey de la Valachia, y para el Señor de Caraboldán, los quales tiene por cierto, llevando en su compañía alguna persona en nombre de Vuestra Magestad, de traerlos en la devoción y servicio de aquella, porque ya lo tiene entablado con ellos; y a fin que allá se crea ser verdad lo que ha dicho de parte de Vuestra Magestad el dicho Dionís, y para que con ellos se tome alguna buena resolución, que conviene que Vuestra Magestad no dilate más el embiar de la dicha persona, la qual lleve instrucción, demás de las dichas letras, para lo que con ellos se ha de tractar y concluir; y que el dicho Dionís será ell interprete y guiará la dicha persona hasta meterlos en la presencia de cada qual

Потврда о томе да је влашки кнез приступио антиосманској коалицији може се наћи у већ поменутом Вуковићевом извештају Карлу V од почетка јула 1537. године. Уз то, захваљујући њему, као и на основу горе изложеног Гастелуовог писма, дознаје се и то да је у оквиру Вуковићеве обавештајне мреже запажену улогу у окупљању савезника против Турака имао и неименовани „патријарх Србије“, како је у преписци обично ословљаван. Реч је, по свој прилици, о ранијем смедеревском митрополиту Павлу,⁴⁷⁹ који је током борбе за обнову Српске патријаршије у Пећи накратко успео да задобије положај пећког архиепископа и српског патријарха, дошавши због тога у сукоб са охридским архиепископом Прохором.⁴⁸⁰ Тако је „српски патријарх“ учествовао у преговорима о склапању савеза с верским и световним поглаварима из околних земаља, а посебно са онима у Влашкој и Молдавији.⁴⁸¹ О везама „српског патријарха“ с влашким војводом, примера ради, обавештава садржина Вуковићевог писма од, највероватније, 8. јула 1537. године, упућеног Карлу V. Наиме, у писму је поменуто и то да је гласнику кога је послао „наш уважени патријарх“ господар Влашке изјавио да је у свакој прилици спреман да служи Карлу V:

[...] Такође захваљујући гласнику ког је послао наш веома уважени патријарх господару Влашке с циљем да га придобије да буде одан и да служи Вашем величанству, имамо одговор из уста тог истог гласника на наше велико задовољство да је господар Влашке сасвим спреман, више него било ко други, да служи Вашем величанству и да у свакој доба и у свакој прилици која се укаже, уз све остале из наших провинција и оне који говоре нашим језиком...⁴⁸²

Даље родбинске везе с великим везиром Ајас-пашом – који је у то време после султана Сулејмана заузимао највиши државни положај у Османском царству – као и другим високопозиционираним званичницима на његовом двору, омогућавале су Божидару Вуковићу да, у циљу прикупљања обавештајних података, и касније с времена на време свог синовца Ђованија шаље у Цариград. Боравећи на двору Ајас-паше и по неколико месеци, Ђовани је одатле слао извештаје о збивањима у престоници Османског царства. У прилог томе недвосмислено говори писмо Божидара Вуковића од 7. децембра 1537. године, које је овај упутио Карлу V:

[...] Мој синовац хоће да иде за неколико дана на турски двор, где ће остати све до месеца марта, и повремено ће нам слати вести о томе шта се дешава, као што је то већ његов обичај...⁴⁸³

---

de los dichos Señores, y lo sacaré de sus tierras seguramente; y que acuerde a Vuestra Magestad que los dichos Vayvoda de la Valachia y el Caraboldán pueden cada qual dellos meter en campaña 40 ó hasta 50 mill hombres de guerra, de pié y a cavallo, y exercitados en la milicia. Las dichas letras de crehencia dize que han de ser en latín o en griego. Finalmente el dicho Dionís tiene por cierto de juntamente con la persona que yrá en su compañía hazer servicio muy agradable a Vuestra Magestad, y de mucho momento“: Ciorănescu, *Documente privatoare*, 15–16, бр. VII.

⁴⁷⁹ Уп. Самарцић Н., *Штаци у Новом*, 180; Samardžić, *Karlo V* (2005), 253–254, 260. За разлику од Самарцића, Казаку је сматрао да је реч о охридском архиепископу Прохору. Уп. Cazacu, *Projects et intrigues à la Cour de Soliman*, 524–526; Cazacu, *Dimitrije Ljubavić*, 188. Ту претпоставку су усвојили и неки други истраживачи: Floristán, *El imperador y la herencia política bizantina*, 468. О Павловом покрету за обнову Српске патријаршије в. Самарцић Р., *Српска православна црква у XVI и XVII веку*, 21–27; Шулетић, *Српска црква после 1459. године*, 344–349. Подаци о Вуковићевим везама с неименованим српским патријархом од посебног су значаја за разрешавање сложених питања која се односе на тадашњи покушај обнављања Српске патријаршије.

⁴⁸⁰ О Прохору Охридском: Грозданов, *Охридски архиепископ Прохор*, 271–287. Поводом Прохоровог настојања да прошири надлежност Охридске архиепископије на Влашку и Молдавију, што га је недуго потом довело у сукоб са Цариградском патријаршијом в. Maxim, *Les relations des pays roumains*, 653–671; Шулетић, *Српска црква после 1459. године*, 344–349; Суботић, *Прейиска молдавској војводе Стефана Великој*, 103–134.

⁴⁸¹ Лазић, *Божидар Вуковић између стварности и конструкције*, 24.

⁴⁸² „Ancora per messo mandato a posta da parte del nostro Reverendissimo Patriarca al Signor della Valachia, per condurlo in devotion et servitio di Sua Maestà, tenemo risposta per boccha del ditto messo in nostra grandissima satisfaction, monstrandosi it prefatto Signor promptissimo quanto nessun altro di servir a quella ad ogni tempo et occasion che intraverir potesse, insieme con tutti altri delle nostre provincie et lingua“: Ciorănescu, *Documente privatoare*, 17, бр. VIII.

⁴⁸³ „Il mio nepote volea infra pochi giorni andar a la corte dil Turcho, dove rimanerà sino a questo mese di Marzo, et di tempo in tempo darà notitia di quello succederà alla giornata, secondo la sua solita usanza“: Ciorănescu, *Documente privatoare*, 18–19, бр. X.

О томе колико је поверење Вуковић уживао и код високо позиционираних званичника Османског царства на српском етничком простору, врло сликовито говори његово писмо, написано, по свој прилици, почетком јула 1537. године. У њему је, поменувши најпре да му је Лопе де Сорија у име цара на име службе обећао награду од хиљаду шкуда, Вуковић описао и свој однос са Улама-пашом из Скадра:

[...] Док сам био тамо [Скадар] спријатељио сам се с пашом наше провинције толико да сам у свако доба могао да радим на нашој ствари без икаквих тешкоћа, будући да сам имао велику слободу и уважавање од стране паше и осталих...⁴⁸⁴

*

Вуковићеве породичне, пословне и обавештајне везе с најистакнутијим историјским лично-стима свог доба омогућиле су му уобличавање смелих војних и политичких планова, који су дошли до пуног израза у време поновног распламсавања ратних операција након турског освајања Клиса, почетком 1537. године. После дужих преговора обе силе, за које је Вуковић био непосредно везан (за Млетачку републику местом пребивања и пословања, а за Хабзбуршку монархију обавештајном службом), најзад су се нашле у савезу против Турака. Почетком 1538. године озваничено је склапање Свете лиге, којој се, поред Хабзбуршке монархије, касније придружила и Млетачка република, а после извесног времена и Француска, дотадашњи савезник Османског царства. Свакако притом треба истаћи и то да су међусавезничким споразумом Хабзбурзи Млечанима признали право првенства у залеђу млетачке Далмације и Албаније,⁴⁸⁵ што је по много чему утицало и на уобличавање Вуковићевих политичких планова и замисли.

Као што се могло видети из Гастелуовог извештаја, поред влашког војводе Радуа Пајсија, и контакти хабзбуршког двора с молдавским војводом Петром Рарешом (1527–1538, 1541–1546) одржавани су преко Вуковићеве обавештајне мреже. Потврда за то се може наћи у Вуковићевом писму Карлу V, упућеном 7. децембра 1537. године. Уз своје писмо, он је цару проследио и Рарешово, које је, ради потврде аутентичности, садржало печат молдавског војводе. Вуковић је у писму истакао и извесног владика Василија, који је имао улогу посредника у комуникацији с молдавским војводом. Из писма се такође сазнаје да је молдавски војвода Петар Рареш од Карла V тражио новчану помоћ у износу од три хиљаде дуката како би уз помоћ тог новца обезбедио неопходан број људи за борбу против Турака.⁴⁸⁶ О свему томе је у писму, између осталог, речено:

14. септембра писао сам Вам шта ми је потребно, а после сам одговорио на писмо господина амбасадора, и стално обавештавао Његово господство као и господина конзула Мартина Зорнозу који је, мислим, већ обавестио Ваше величанство о свим дешавањима. Сада ја шаљем Вашем

⁴⁸⁴ Ciorănescu, *Documente privatoare*, 17, VIII.

⁴⁸⁵ Станојевић, *Далмација и црногорско приморје*, 87–112; Станојевић, *Јуџословенске земље у млетачко-џурским рајџовима*, 52–56; Поповић, *Турска и Дубровник у XVI веку*, 181–187; Станојевић, *Црна Гора у XVI вијеку*, 47–48; Litrčin, *Dubrovnik u vreme rata prve Svete lige*, 99–100; Самарџић Н., *Шџанџи у Новом*, 174–175; Самарџић Н., *Карло V у Турџи*, 210–211; Samardžić, *Karlo V* (2001), 240–242, 499; Cozzi, *Venecija u XV. i XVII. stoljeću*, 63–66.

⁴⁸⁶ Ciorănescu, *Documente privatoare*, 18–19, бр. X. Уп. Ciorănescu, *Petru Rareș și politica orientala*, 251–252; Iorga 1940, 231. Поводом личности владике Василија, кога су поједини истраживачи означили као „видинског“ епископа (Cazacu, *Projects et intrigues à la Cour de Soliman*, 515), неопходно је указати на податке о извесним истоименим архијерејима из матичних српских епархија који су управо у то време учествовали у бурним црквеним споровима. Наиме, у изворима који слове као преписи саборских аката Охридске архиепископије из 1532. године помињу се у списку потписника, један за другим, архијереји Василије „будимски“ (будимљански) и Василије цетињски (Костић, *Документи о дуну Смедеревској епископија Павла*, 37). Тестаменти Божицара Вуковића сведоче да је он годинама одржавао блиске и непосредне везе с појединим српским манастирима на подручју Цетињске епархије, те стога постоји могућност да је у исто време одржавао везе и с јерарсима своје матичне, односно завичајне епархије. Поврх тога, уколико су име и епархија Василија „будимског“ исправно забележени, онда би тим поводом требало указати на добро познату сарадњу Божицара Вуковића с штампарем-јерођаконом Мојсијем из Будимља. Остаје нејасно да ли је један од поменуте двојице био онај владика Василије који се помиње као Вуковићев сарадник и посредник у преговорима са страним чиниоцима.

величанstvu у прилогу писмо господина Петра, војводе молдавског (карабогданског), с његовим печатом, које је стигло овде дана 25 овог месеца по једном мом човеку који је дошао из наше земље. Уз то, донео је још једно писмо за мене, од истог господина, написано на српском језику, што је значило да ја треба да отворим то писмо и интерпретирам га у складу с разговором који сам имао с пречасним владиком Василијем, који је лично био с војводом а који је био са мном пре поласка из земље и понео је наведена писма. Од њега сам сазнао надугачко о свим пословима обављеним с војводом молдавским који се показао као веома наклоњен идеји да буде одан и да служи Вашем величанству зарад ширења хришћанске вере. Садржај војводиног писма, како ми га је пренео речени владика на основу разговора с војводом, јесте да ако ико може да помогне онда је то једино Ваше величанство. Три хиљаде дуката биће потребно за од 25 до 30 хиљада особа које ће бити спремне да се боре онда кад затреба.⁴⁸⁷

Међутим, поред прослеђивања Рарешовог писма, Вуковић се без устезања усудио да Карлу V упуту и практичне савете о томе шта би требало учинити не би ли се охрабрили савезници те, у том смислу, између осталог, каже:

[...] Зато Вам предлагем, Ваше величанство, да прихватите поменутог господина и учините му сваку услугу, а као знак добре воље најпре му пошаљите једно писмо као одговор на његово, за утеху њему и свима осталима који су у нашој земљи. Још би било врло корисно да слично писмо пошаљете и господару Влашке, који је врло пријатељски наклоњен Вама, као и хришћанској држави, а као што сам раније то препоручивао, зато што су његове снаге веће од молдавских, и више су војно искусне јер се стално користе оружјем.⁴⁸⁸

У циљу проширења антиосманске коалиције, српски патријарх је у међувремену ступио у преговоре и са архиепископом Бугарске. О томе извештава писмо које је десетак дана касније – 18. децембра 1537. године – Вуковић упуту Карлу V. Известивши у њему римско-немачког цара о овим контактима, уз изражавање жаљења што су се ствари у вези с покретањем устанка знатно одужиле, Вуковић је искористио прилику да још једном скрене пажњу Карлу V на неопходност предузимања конкретних потеза:

Дана 7. овог месеца преко господина амбасадора поручио сам Вашем величанству шта се дешава. После сам добио писма из наше земље од пречасног патријарха и архиепископа Бугарске који су недавно приступили разговорима, на основу моје објаве о савезу који је склопљен између Вас, папе и овог (молдавског) војводства. Добивши ту вест, они су били врло весели и утешени, сматрајући веома паметним и мудрим молдавског (карабогданског) владара и веома му се дивећи. Такође, подстакнут сам да објасним Вашем величанству колико би било значајно и да се упуте писма патријарху и молдавском господару, да би им дали подстрека и потврдили своју добру вољу, пошто се њима сад већ чини да се ствари одвијају превише споро и да се своде на моје речи, а да при том они не виде никакав знак од Вас, Ваше величанство да их уверите у оно што им ја говорим и сви су већ у огромном ишчекивању да дође до планираних догађаја. Овим путем ја Вас још једном молим од свег срца да Вам не буде тешко да задовољите ту жељу наших људи тиме што

⁴⁸⁷ „Alli XIII de Settembre io scrisse a Sua Maestà it bisogno, et daspo ho replicato it mede[si]mo sutto lettere del Signor Orator, et di continuo advisato Sua Signoria, insieme con it Signor Consulo Martin Cornoza, di quali penso che Sua Maestà haverà prima notitia di tutte l' occorrentie; hor al presente io mando a Sua Maestà l' inchiusa lettera del Signor Petro Vaivoda di Moldavia et Caraboldan signata con suo sigillo, riceputa qui alli XXV di questo per un mio homo venuto a posta dil nostro paeze, insieme con un' altra dal dito Signor a me in lingua serva, significando ch' io dovesse aprir la dita lettera de Sua Maesta et interpretarla sechondo it parlamento havuto col nostro Reverendo Episcopo Basilio, qual è stato in persona con Sua Signoria, mandato da me avanti lo mio partir del paese questa ultima volta, et ha portato li preditte lettere; scrivendomi a longo di tutto lo negotio tratato con it prefato Signor de Caraboldan, qual ha trovato tanto inclinato alla devotion et servitio di Sua Maestà et amplification della fede christiana, quanto exprimer si porria. L' interpretation della sua lettera, per quello me riferisce it prefato Episcopo per it parlamento loro, è che lo medico s' intende Vostra Maestà, et li ducati 3000 saranno da XXV in XXX mille persone che saranno prompti al tempo di bisogno“: Ciorănescu, *Documente privatoare*, 18–19, δр. X.

⁴⁸⁸ „Per tanto io exhorto Vostra Maestà d' imbraciar il dito Signor con ogni gran favor, et per segno di benivolentia mandarle una bona lettera in risposta della sua, per sua consolation, et ancho de tutti altri del paeze nostro. Ancora saria utilissimo de mandar un' altra simile al Signor et Re de Valachia, qual è d' animo amicissimo ver Sua Maestà, et lo stato cristiano, come per altre mie ho advisato quella a compimento, et delle sue forze assai maggiori del Caraboldan, et più militari, per il continuo exercitio delle arme“: Ciorănescu, *Documente privatoare*, 18–19, δр. X.

ћете та написати неко кратко писмо, као што сам горе назначио, што неће пасти тешко Вашем величанству а биће врхунска услуга и помоћ да се посао обави, да се придобију толики народи, да буду одани и на услузи.⁴⁸⁹

*

Оно на шта, поврх свега, упућују извори јесте то да Божидар Вуковић није био само царев повереник који је руководио обавештајном мрежом у југоисточној Европи већ и много више од тога. Дајући често самоуверено савете и упутства не само Лопеу де Сорији него и самом цару Карлу V, он је осмислио и низ конкретних акција, међу којима се издваја план за ослобађање Скадра. Према Вуковићевој замисли, освајање Скадра требало је да представља замајац ослободилачког покрета у ширем залеђу југоисточне Европе, док је његов крајњи циљ била обнова српске државе и Српске патријаршије у Пећи под покровитељством цара Светог римског царства Карла V Хабзбуршког.⁴⁹⁰

У прилог томе да су Вуковићеве политичке амбиције почивале на идеји да буде предводник обнове српске државе, сведочи и податак да је, највероватније с јесени 1537. године, од римско-немачког цара тражио деспотску титулу. Захтев за добијање деспотске титуле Вуковић је образлагао речима да је то у циљу јачања антиосманског покрета на тлу јужнословенских земаља, о чему говори текст у његовом извештају цару од 18. децембра 1537. године:

Што се пак тиче мога захтева који сам поднео Вашем величанству да ме учините деспотом Србије, то је било само зато да би се планиране ствари покренуле јачим замахом и да се мало подстакне народ, а кад се планови испуне Ваше ће величанство моћи да ми одреди надокнаду како буде по нахођењу Ваше доброте и памети. Ја ћу и даље, кад год ми пође за руком, стално извештавати како стоје ствари с нашим пословима преко господина амбасадора.⁴⁹¹

О потраживању деспотске титуле од Карла V, тадашњег римско-немачког цара,⁴⁹² понешто се може наслутити из још једног недатираног извештаја који је Лопе де Сорија упутио Кар-

⁴⁸⁹ „Alli VII del presente sotto il Signor Ambassador advisai Su Maestà di quanto occorreva. Daspo ho riceputo lettere del paese dal nostro Reverendissimo Patriarcha et del Archipiscopo de Bulgaria, quali sono ultimamente venuti a colloquio, per causa dell' aviso mio sopra la ligha fatta fra Sua Maestà, il Pontifice et questa Signoria, de la qual cosa hebbero allegrezza et consolation infinita, come anche d' intendere la bona mente et intelligentia de lo Signor de Caraboldan, facendo d' un tanto homo estimation grandissima. Per tanto ardentemente mi exhortano d' instruir Sua Maestà quanto importaria sue lettere alli prefati Patriarcha et Caraboldan, per farli crescere d' animo et confirmar la sua bona speranza, che hormai le par esser andate le cose troppo in longho et sustentate solum per li mie parole, senza veder qualche segno de Sua Maesta, par dar fede a quanto ho detto et scritto da parte di quella, et tutti sono in grandissima expectatione de venir una volta al fatto designato. In questo mezzo io exhorto Sua Maestà quanto mai posso che non li sia almen grave de satisfar al tanto desiderio delli nostri, per qualche breve lettera, como di sopra ho significato, la qual cosa è facil de far a Sua Maestà, et poi darà sommo favor et adiuto a queste tali pratiche, che convertino tanti populi et nationi in sua devotion et servitio...“: Ciorănescu, *Documente privatoare*, 20, бр. XI.

⁴⁹⁰ Уп. Cazacu, *Projects et intrigues à la Cour de Soliman*, 524–526. Уп. Лазић, *Божидар Вуковић између сиварносџи и конструиције*, 25.

⁴⁹¹ „Quanto alla richiesta feci a Sua Maestà di farmi Despoto della Servia, fu solum per tirar le cose designate a bon effetto et dar bon animo a tutti del paese, che dapoì exequiti i desegni, Sua Maestà mi potrà rimunerar sechondo il parerà per sua bonta et prudentia. Io di continuo secondo il successo delle cose referirò li negotii mei con il Signor Ambasciator, basando li man et piedi di quella“: Ciorănescu, *Documente privatoare*, 20, бр. XI. Уп. Лазић, *Божидар Вуковић између сиварносџи и конструиције*, 25.

⁴⁹² Добро обавештеном Вуковићу свакако је морало бити познато да су право на додељивање титуле српског деспота на себе преузели угарски краљеви. Доступна грађа не пружа одговор на питање о томе да ли се Вуковић овим поводом обраћао и Карловом брату Фердинанду, тадашњем угарском краљу. Поводом Вуковићевог непосредног обраћања цару, међутим, неопходно је напоменути да је Карло био носилац двоструких царских права: с једне стране, био је крунисани римско-немачки цар, док је, с друге, наследио и права која су 1502. године стекли Фердинанд Арагонски и Изабела Кастиљанска, којима је деспот Андрија Палеолог завештао, односно продао права на византијски царски престо у Константинопољу. Уп. Floristán, *El imperador y la herencia política bizantina*, 449–450. По том основу Вуковићево обраћање цару Карлу, који је током преговора о склапању Свете лиге истицао своја права на Константинопољ, могло би се посматрати и као покушај тог несуђеног српског деспота да сопствене претензије и тежње ка ослобађању српских земаља уклопи у постојеће оквире Карлове империјалне и источне политике.

лу V, пронађеним уз Вуковићево писмо послато цару 13. септембра 1537. године. У њему је царски дипломата навео да му је Дионизио дела Векија доставио меморандум, који је, по свој прилици, садржавао образложење захтева за добијање деспотске титуле и „привилегије за патријарха“. О свему томе Лопе де Сорија пише:

Дионизио дела Векија, стриц онога који одлази и долази султану, дао ми је овај меморандум који се налази уз ово моје писмо и уверио ме је да лако може да освоји тврђаву Скадар која је у Албанији и целу ту провинцију уколико Ваше Величанство њему да људство (верујем да је тако зато што он има много удела и висок кредибилитет у тим крајевима и прижељкује ту привилегију због тога и због онога што садржи наведени меморандум). Ваше Величанство ће одлучити у чему ће се састојати његова услуга.⁴⁹³

До драгоцених сазнања у вези с Вуковићевим амбисијама да званично буде постављен за врховног заповедника ослободилачког покрета на територији под јурисдикцијом „патријарха српског“ долази се захваљујући прилогу писма које је Вуковић упутио Карлу V 4. октобра 1538. године. У њему он, у вези с тим, између осталог, наводи:

Такође шаљем Вашем величанству молбу да ми се уради дозвола и да одобрење да могу обављати послове како доликује не само на подручју Србије већ и на подручју Скадра и у свим земљама и међу свим народима који су привржени нашем патријарху српском и потчињавају се вољи његовој и његових епископа. И да та моја дозвола и моја задужења буду таква да управљају свим другим војницима и вођама, да сви буду под мојом командом, и да ја могу поставити на сва места где то буде потребно своје људе од поверења и за одбрану и за управљање. Свако од њих ће бити добро распоређен према томе колико зна језик, колико може да чува и да наоружа народ, и да ми сви буду покорни и послушни, под претњом да ће пасти у немилост Вашег величанства уколико тако не буде. Таква дозвола и такво задужење и све оно што се од мене тражи да обавим часно треба да садржи све неопходно за такав један подухват и да гласи на моје име – Дионизио дела Векија, звани Божидар.⁴⁹⁴

И потоњи Вуковићев извештај цару, упућен 2. јануара 1539. године, могао би се протумачити у контексту његовог захтева за добијање деспотске титуле јер се у извештају, између осталог, говори о Вуковићевом доласку у земљу уз благослов и подршку Карла V. Решивши ипак да сачека царев долазак у Италију како би искористио прилику да се опет сусретне с њим, Вуковић није пропустио да у писму изнова изрази жаљење због одуговлачења с конкретним потезима:

Сви су они у великом ишчекивању мог доласка у земљу уз благослов Вашег величанства, као што сам већ планирао не мислећи ни дању ни ноћу ни о чему другом осим о томе да остварим тај наум на Вашу част и добробит. Већ седам година никако ми није понестало духа, вере, марљивости, нити сам презао од тога да ставим и свој живот у крајњу опасност, трошећи и време и новац да бих служио Вашем величанству и да бих читав наш народ ставио у Вашу милост, све до дана

⁴⁹³ „Dionisio dela Vechia, tio del que va y viene al Turco, me ha dado la memoria che sera con la presente y me ha certificado che facilmente podra tomar la fortaleza de Escutari che es en Albania y toda aquella provincia si Vostra Maestà le da la gente a pide [e yo creo que lo havia porque tiene mucha parte y credito en aquellas partes y dessea en extremo el privilegio para el y al patir arca che contiene la dicha memoria. Vostra Maestàd determinera lo que fuere su servicio“: Cazacu, *Projects et intrigues à la Cour de Soliman*, 526; Лазић, *Божидар Вуковић између стварности и конструкције*, 26.

⁴⁹⁴ „Io adi mando a sua mayesta che me fatia una patentte et comisyone generale de bona e santa vita in bona forma che cometta a tuti tanto in la provincia del duchado de Servia, quantto in el sanzachado de Schutary quali paesi tuti quali paesi tuti quali populi xe sono ala devotion de nostro patriarcho de la Servia et stano a la sua hobedientia et alj sui veschovy. Et che ditta mia patente e comisyon sia et comanda a tuti lj altri capy et soldatti che ne stavano che tuti quasi debiano star al mio comandamentto et che jo passa metere per tutti li lochi che sara de bisogno persone che tengo casa et justitia et per costodio et per el governo secundo li lochii dar el caricho a persone che meryta sutficienti in la lingua et chustodir et armae li popullj et che tutty me siano hobedientj sotto la pena et de la disgracia de la sua Majesta et che ditta comessyon se facie solene con tute lle altre cosse che se rechiede et conveniente a tale inprese et prese dichundo il mio nome Dionisio dela Vechia ditto Bosydar.“ Уп. Cazacu, *Projects et intrigues à la Cour de Soliman*, 523, нап. 53. Уп. Лазић, *Божидар Вуковић између стварности и конструкције*, 26–27.

када ће се стећи прилике да се подигне победнички орао у име целе земље помоћу великог духа и немале снаге.⁴⁹⁵

У прилог томе да је, осим добијања деспотске титуле, тежио и обнови националне црквене организације, јасно говори то што је Божидар Вуковић од Карла V потраживао привилегије за „патријарха Србије“, о чему недвосмислено обавештава писмо које је почетком августа 1538. године Вуковић послао Лопеу де Сорији:

Такође молим Ваше господство да благоизволи подсетити Његово величанство на то да благоизволи потврдити (као што је и у другим приликама замољено) привилегију патријарха Србије у облику и на начин како су му је потврђивали цареви и господари у прошлости јер је то веома потребно за успех подухвата...⁴⁹⁶

*

Оно чему је тих година Вуковић особито био посвећен јесте идеја о ослобађању Скадра, који је био под османском влашћу још од 1479. године.⁴⁹⁷ Мада се први помени о освајању Скадра могу наћи у изворима из 1535. године,⁴⁹⁸ наредних година Вуковић је уложио огромну енергију како би дошло и до остварења његове замисли. О томе нарочито исцрпно сведочи његово писмо које је упутио Карлу 13. септембра 1537. године. У њему Вуковић пише да је сковао лако остварив план, али је додао и то да се нипошто не сме превише одуговлачити с његовом реализацијом. Притом, поред конкретних потеза и упутства за освајање тврђаве, Вуковић наводи и број од свега четири хиљаде војника, који би био довољан за остварење читавог подухвата.⁴⁹⁹ Обраћајући се тако Карлу V уобичајеном формулацијом „Ваше царско и католичко величанство, пресветли царе, он у писму бележи:

Осмога јула сам Вам већ писао као одговор на Ваше писмо које ми је донео мој нећак и том приликом сам се захвалио Вашем величанству како на томе што се сећате мојих услуга тако и на новцу који сте ми послали, на чему се још једном захваљујем. Ово писмо пишем само да бих подсетио Ваше величанство на оно на шта сам већ више пута указао будући да сам сигуран да ће оно што ће проистећи из мојих намера и планова бити све Вашем величанству на услугу. Оно што највише желим у свом животу јесте да видим ту ствар испуњену и обављену пре своје смрти, јер ако се смрт испречи сумњам веома да ће било ко моћи да се нађе ко би би у стању да то спроведе с таквим успехом и лакоћом с каквим сам ја тај подухват осмислио и сковао за Ваше Величанство. Уверавам Вас да би одлагање у овој ствари могло веома неповољно утицати и отежати овај подухват, који сматрам у садашњем тренутку лако остваривим. Из тог разлога колико год могу понизно молим и преклињем Ваше величанство да буде љубазно и обезбеди и наложи да се уради све оно што је неопходно у том смислу, а што се по мом мишљењу не може никад боље ни у већој

⁴⁹⁵ „Et anche, vedento il tempo tanto scorso, ho deliberato d'expectar la venuta de Vostra Maestà in Italia (qual spero sara di breve), per deliberar et expedir finalmente il mio negotio, benche asai me duole dil tempo perso et de la tante promesse fatte ali mei intelligenti et principali del paese insieme con il Patriarcha, quali sono tutti in grandissima expectatione che io venga nel paese con il favor di Vostra Maestà, como gia ho designato, non pensando ne di, ne nocte, in altro excepto di condur queste mie pratiche in honor et beneficio di quella ety certamente da 7 anni in qua mai ho cessato de animo, di fede, de diligentia et di meter la vita ad ogni extremo pericolo con damno di tempo et della robba per far servitio a Vostra Maestà et tirar in suo favor tutta la nostra natione, qual in uno momento quando sara l'ocasion, alzera l'aquila victrice per tutto il paese con animi et forze non mediocri.“ Уп. Cazacu, *Projects et intrigues à la Cour de Soliman*, 522, нап. 43. Уп. Лазић, *Божидар Вуковић између сиварносџи и констирукије*, 27.

⁴⁹⁶ „Anchora prega la Signoria Vostra che sia contento de ricordar a Sua Maestà che quella sia contenta de confirmar (como altre volte li e stato supplicato) li privilegij del Patriarchato dela Servja cioe nela forma et modo che oer li Imperadori et signori passadi li e stato confirmado, et questo e molto ne(s) cessario acio che la impresa habbia bon effeto.“ Уп. Cazacu, *Projects et intrigues à la Cour de Soliman*, 520, нап. 27.

⁴⁹⁷ По избијању млетачко-турског рата (1537) турски Скадар је поново постао главна и непосредна претња за преостале млетачке поседе у зетском приморју (Улцињ, Бар, Будва, Котор). Уп. Станојевић, *Далмација и црногорско приморје*, 93, 95, 96–97, 103–104; Станојевић 1970, 56–61, 63–64; Станојевић 1975, 48–51. Стога не изненађује упорност с којом је добро обавештени Вуковић настојао да се дејства хришћанских снага усмере управо против тог значајног турског упоришта.

⁴⁹⁸ Фејић, *Извештаји шћанских амбасадора*, 89.

⁴⁹⁹ Лазић, *Божидар Вуковић између сиварносџи и констирукије*, 28.

тајности обавити него сада, нарочито зато што долази зима и пошто се ваше трупе налазе тако близу места као што су близу Шпанци који се сада налазе у Пуљи, а који су ми неопходни за подухват, а да је осигурамо (тврђаву) треба 4 хиљаде људи, а кад се освоји, што се може урадити брзо, ту треба да остане онолико људи колико је за стражу а остали могу да се врате кућама, ако се Вашем Величанству чини да није време да се напредује даље у овом тренутку. Али ако Вам се чини да треба наставити подухват могли би се придружити мештани и оне особе о којима сам Вам причао, а њих, како сам већ обавестио Ваше величанство има пуно. Они ме цео дан подстичу како морам да пишем Вашем величанству како бих указао на важност ове ствари и потврдио да служе господу и Вашем величанству. Ја сам их због тога задржао и даље их задржавам у нади да Ваше величанство својом добром вољом учини да се они ослободе толике потчињености.⁵⁰⁰

У наставку писма, како би убедио цара да прихвати његов план за ослобађање Скадра, Вуковић посебно наглашава стратешки значај те тврђаве, из чијег би освајања, по његовом убеђењу, као резултат могло проистећи потискивање Турака из Угарске, с једне стране, и потписивање савезништва између Светог римског царства и Млетачке републике, с друге:

И уверавам Ваше величанство да истог дана када се предузме тај подухват и заузме тврђава, сви они с којима постоји уговор који би Ваше Величанство потписало за њих сви би се подигли с великим бројем људи и кренули где год да им заповеда Ваше величанство. А тиме би се могли постићи добри резултати, па се може чак десити да се поврати Угарска.

А имајте на уму, Ваше величанство, да ће венецијанска господа видевши одмах толики Ваш успех зато што је то место јако важно, одмах настојати да се удруже с Вашим величанством против Турака, зато што је једно сигурно: ко је господар тога места и има толике снаге као Ваше величанство истовремено ће бити владар свих провинција које се налазе унаоколо. Чим буду схватили да је тврђава у рукама Вашег величанства показаће се да су против Турака. А ако Ваше величанство не жели да наведена војска и народ у овом тренутку споје (иако би по мом мишљењу то било веома корисно) онда бар треба освојити то место јер би једино на тај начин било могуће осујетити планове које би Турчин могао да смисли или је већ осмислио. А кад би се на том месту подигла топовска одбрана могло би то место држати хиљаду година изван домашаја Турака, а ја се надам да има доста обезбеђене муниције и свега онога што је потребно да се задржи град, а ако се деси да нестане муниције или провијанта за војску лако се може набавити из околних места, јер је то земља плодна и обилата, а треба им само набавити барута.

Сада Ваше Величанство мора размислити добро јер у овом подухвату или се мора ићи на све или ништа, а ја сам тако средио ствари да ће корист која ће настати бити велика и служити и Богу и Вашем величанству. А прича се да ипак Турци настављају да се наоружавају и граде галије на Црном мору и другим својим местима. Сигурно ће следеће године хтети да крену у нови поход, ако ни због чега другог оно да би повратили репутацију коју су изгубили ове године. Пошто ствари тако стоје много би било погодно сада спровести ову ствар, за коју сам убеђен да неће бити

⁵⁰⁰ „Agli VIII de luio fu l'ultima mia in risposta di quella de Vostra Maestà che mi porto il mio nepote, per la quale ringraciaj quella cosi de la bona memoria che Vostra Maestà tiene deli mei servitii, como deli denari mandatomi, di che di nuovo anchora la ringratio. Questa presente sera solamente per ricordar Vostra Maestà quello che per molte altre vie li ho gia significato, tenendo per certo che con lo effecto che procedera de la mia intencione, et da li disegni facti, Vostra Maesta sera ben servita per che la cosa che io maiormente dessidero nela vita e di vedere avante la morte esser questa cosa menata a effecto, perche se la morte se interponese, dubito fortemente che nisuno se truovase che la potese condur a effecto et con quella facilita che io condurrebe quelle cose che io ho tramado et tramo per Vostra Maestà ala qual fo intendere che la dilation in questo caso potrebe dificultar questa impresa, la qual tengo al presente facilissima. Per la qual cosa quanto humilmente poso exorto et supplica a Vostra Maesta che sia contenta di provedere et ordinare tutte le cose necessarie al ditto effecto, el quai secondo che me ne pare in nisun tempo se potria provedere meglio ne piu secreto che in questo, maximamente venendo l'inverno et ritrovandosi li genti di Vostra Maetà cosi vicine al luogo como sono li Spagnoli che son al presente nela Puglia, deli quali me bisognarono per la impresa a far la segura da quattro mille, et fatto lo effecto dela forteza, che se potrebe far in breve, restando in essa quella la parte de la gente che bisognase per sua guardia, il restante potria ritornarsene al suo logo. Non parendo a Vostra Maestà che fusi di proceder piu oltra per hora, ma parendo a Vostra Maestà di seguir la impresa si potrian congiongersi con la gente del paese et di quei personaggi de quali altre volte ho dato aviso a Vostra Maesta che seriano gran numero. Deli quali sono tutto el giorno stimolato a dover scriver a Vostra Maestà dimostrandoli la importancia de la cosa et la lor prompteza del animo al servizio de Dio et di Vostra Maesta. Io per questa cosa li ho tratenuiti et di continuo li tratengo con bona speranza dela bona volontà che ha la Maestà Vostra de liberarli de tanta servitu, benche alor pare il grand dessiderio che hanno che la cosa vada tropo in lungo“: Cazacu, *Projects et intrigues à la Cour de Soliman*, 524–526.

мање вредна у погледу осујећења турских планова него што је да им се супротстави на мору, јер је сигурно да Турчин копном неће моћи да поремети ствари и задаје бриге у Италији, а пошто не може доћи копненим путем мало тога може флота њихова да уради воденим путем. Због тога ако Ваше Величанство хоће да обавимо овај подухват јавићете ми на време да бих ја могао да средим све своје ствари и обавестим пријатеље, а да би се све извршило у јануару како треба док су још ноћи дуге.⁵⁰¹

Сазнавши напослетку да је Карло V ступио у савез с папом Павлом III и Млетачком републиком, што је према његовом мишљењу ишло у прилог реализацији читавог подухвата, Вуковић је навео и то да ће план о освајању Скадра послати цару по свом поверљивом човеку Доменику де Гастелуу. О свему томе у наставку истог писма Вуковић римско-немачком цару пише следеће:

Након што сам Вам ово написао сазнао сам да су господа венецијанска већ удружена с Вашим Величанством и папом против Турака што је нешто што сам дуго времена прижељкивао и што је кључно за успех нашег подухвата. То ће у многоне олакшати посао. Све ово сам још раније пренео Вашем амбасадору дон Лопеу де Сорији како би Вам већ он ове ствари предочио. Пошто сам добио ту нову информацију и пошто ми се чини да је сад најбоље време да се ствар обави, а не могу овако у писму да изнесем у целости свој план, намеравам да пошаљем особу о којој сам већ говорио да Вам поново изложи мој став и планове у вези са свим оним што се тиче овог подухвата, пошто је реч о ваљаној особи у коју се можемо поуздати, која о има интегритет и веру и одани је слуга Вашег Величанства. То је Доменико де Гастелу, доносилац овог писма (који је већ био код Вашег Величанства два пута с мојим нећаком).

Отуда молим понизно Ваше Величанство да примите реченога Гастелуа у аудијенцију и да не сумњате и укажете му потпуно поверење, као што ти и ја чиним. О доласку Гастелуа из неких разлога које ће Вам лично он пренети када се будете видели нисам хтео да обавештавам Вашег амбасадора Дон Лопеа. Ако треба још неке слати писма од поверења уверен сам да наведени Гастелу може да послужи и за то јер је добро обучен у том послу и потпуно одан и чуваће веома добро све оно што му се повери.⁵⁰²

⁵⁰¹ „Et certifico la Maestà Vostra che il medesimo giorno che lo fecese l'impresa di pigliar ditta forteza, tutti quelli con li quali si teneria il trattato secondo che la Maestà Vostra scrivesi a quelli per persona apostata tutti se sollevariono con bun numero di gente, la qual andaria dovunque fia ordinato a loro de Vostra Maestà, per la quale potria fare molti boni effcti in servitio di quella, et esser causa di recuperar la Ungaria. Et se renda per certo Vostra Maestà che anchor a questi Signori venetiani vegendo seguito un tanto effecto per esser il luogo importantissimo, subito cercariano di confederarsi con Vostra Maestà contra il Turco, per che e certo che chi e signor di quel luogo et maximamente con tale torze quale sono quelle de la Maestà Vostra medessimamente sarebe padrone de tutte quelle provintie che li sono al intorno, li quali subito che intendessino che quella fortezza fuse in mani de Vostra Maestà, se rivelarian contra el Turco. Et non volendo pur Vostra Maestà che ditto exercito o populi al presente si congregasino (nonobstante che per mia opinione ne sarebe molto utile), al mancho si pigli quel luogo per che con quello solo si potrebe rompere molti disegni che il Turco potria tenere, o tiene gia facti. Et dicto luogo metendovi bonba guardia si sarebe per difendere per mille anni da tutta la potentia del Turco, oltra che io spero che si trovera benissimo provisto di monitioni et di tutte quelle cose che fano di mestiero a tenersi, et quando pur munitioni o victuaglie manchasino, presto se ne potria fornire di luoghi vicini, per esser paese fertile et abundante, essendo solamente necessario proveder gli di polvere.

Hora la Maestà Vostra debe considerar bene che in questa impresa si aventura poco o niente in modo tengo tramada la cosa et l'utile che fara sara grandissima in servitio de Dio et di Vostra Maestà. Et se dice che tuttavia persevera el Turco en armare et far galere in mar Maggiore et altri suoi luoghi et pero se puol tener per certo che l'anno che viene vorra far nova impresa, se non per altro, per recuperar la reputatione la quale ha perso questo anno, et essendo questo cusi como e, sara grandemente aproposito rechar a effecto questa cosa, la quale me persuado che non sara mancho utile a rompere tutti desegni del Turco che quanta armada di mare se li potese far contro, per che e certo che'l Turco per terra non potra dar noia ale cose de Italia, et non potendo venir per terra, e poco quello che sua armata puol tar per aqua. Per la qual cosa havendo Vostra Maestà in animo di rechare a effeccto questa cosa me lo fara intendere a tempo che anchora io possa meter in ordine i cosi mei et avisare li amici et che la cosa possa esser effectuada per tutto zener mentre li nocti son longhi, etc.“: Cazacu, *Projects et intrigues à la Cour de Soliman*, 524–526.

⁵⁰² „Dapoi di haver scripto fin qui ho inteso como questi signori veneziani son confederati con la Maestà Vostra et pontifice contra el Turco est cosa certamente da me longamente dessiderata per molti rispetti et precipue per questa nostra impresa che spero sara molto facilitar. Et ala causa anchora che prima haveva cumunicado questa materia con don Lope de Soria suo oratore, afin che anchora lui facesse intender a Vostra Maestà. Adesso havendo inteso questa nuova et parendomi esser per effectuar questa impresa al presente il tempo pui oportuno che al mio parer posa esser et che per scriptura non posso, cusi a pieno, monstrar il mio concepto, me ha penso di mandar persona espresa per dimonstrar di nuovo a Vostra Maestà il animo mió et disegni circa le cose atinenti a questa impresa et como a persona

Но, како је време протицало, нестрпљив због царевог одуговлачења у вези са ослобађањем Скадра, Вуковић је сматрао да треба отклонити одређене недоумице у вези са испуњењем „тог светог подвига“. Оне су се превасходно односиле на могућност царевог одлагања војног похода за годину дана. Отуда је Вуковић, обративши се директно цару, писмом од 8. јуна 1538. године, предложио да Карло V посебним писмом о томе обавести „господара Молдавије и патријарха Србије“, како би тиме ови били „умирени и утешени“.

На основу мојих бројних писама и извештаја које сам предао господину амбасадору Дон Лопеу де Сорији Ваше величанство је већ сигурно сазнало шта је то што је неопходно да се реализује подухват на тврђаву Скадар о чему ми се чини да је сувишно да говорим поново и овом приликом. Потребно је још једино да Вашем величанству појасним две ствари.

Као прво, моја хтења и жеље одувек су биле и сада јесу, као и увек, одлучно усмерене на то да, с божјом помоћу, испунимо тај свети подвиг. Друго, ако је случајно због неких другачијих планова Ваше величанство мишљења да не треба с тиме покушати ове године, и ако је таква воља Вашег величанства, да је неопходно одложити ту ствар и давити се њом следеће године, онда би било добро да напишете тако *јосјодару Молдавије и јайријарху Србије*, у одговарајућој форми, уверавајући их на тај начин да ће се сигурно њихова ствар покренути у реченом времену, јер ће захваљујући таквим писмима они бити умирени и утешени добром вољом и делима Вашег величанства и знаће да сам их ја задржавао и још их задржавам из доброг разлога, и да сам опрезан у сваком погледу и бринем о свему. А оно што не би било мање значајно јесте да се овог месеца обаве преговори, консултације и организују све неопходне ствари како би се касније лагодније и на тајновит начин могло доћи до испуњења онога што је толико значајно за служење Богу и служење Вашем величанству а за добробит хришћанског света.⁵⁰³

Штавише, као царев повереник што се стара о општој користи за хришћанство, Вуковић се понудио да лично достави писма молдавском војводи и српском патријарху, која би цар Карло V за њих написао:

Ја подсећам, као што сам то увек и чинио, на оно што ми се чини заиста неопходно и стога молим Ваше величанство да се удостоји да на ово моје писмо узврати тиме што ће дати да се напишу наведена писма, а пошто сам ја у Вашој служби и због опште добробити нудим се да одем лично са реченим писмима и да се сретнем лично с Карабогданом и с патријархом будући да сам уверен да ће у мом присуству посао да се обави много боље него без мене. А што пре писма стигну тамо, то ће бити корисније и повољније за целу ствар. У том случају Ваше величанство би ми дало инструкције шта треба да обавим у Ваше име и уз накнаду који Ваше величанство одреди за то.⁵⁰⁴

---

di qualità, et che nui benissimo ci possiamo fidar essendo di intrega et aprobata fede et afictionatissimo servitor de Vostra Maestà ho eletto a Domenigo de Gaztelù lator de la presente (el qual gia do volte ha stado da Vostra Maestà con il mio nepote). Per tanto supplico humilmente a Vostra Maestà che si degnir dar al ditto Gaztelù grata audientia et indubitata fide a quanto de mia parte per lui sara referita. De la partida del quale per certi mei boni rispetti como del ditto Gaztelù potra aboca intendere non ho vogliuto dar parte al presento Don Lope suo Ambaxadore. Et havendo de mandar ali personagii che sa Vostra Maestà alguna persona con lettere di credenza, el ditto Gaztelù me persuado potria servir in tal viaggio in compagnia di alcuni nostri per che oltre a che esso, e ben instructo in tale afare e fidelissimo et custodira molto bene tutto quello che li sara comesso⁴: Cazacu, *Projects et intrigues à la Cour de Soliman*, 524–526.

⁵⁰³ „La una che la mia voluntà et desiderii sono stati et sono (come sempre) prompti con lo aiuto divino a effectuar questa sancta impresa. L' altra è che se per caso Vostra Maestà per qualche suo desegno non fusse de parer de tentar per questo anno, ma pur che essendo cusì il voler de Vostra Maestà, che sia necessario solicitar et entretenir questa negociatione per l' anno venturo, et questa se die far facendo scriver Vostra Maestà *al Caravoldàn y Patriarcha de la Servia*, en la forma che convenirà, certificandoli che senza dubio alcuno si meterà in executione ditto tempo, perchè for con ditte lettere resteranno consolati et satisfacti della bona volunta et opere de Vostra Maestà, et cognosceran anchora che io li ho entretenuti et entretengo con bon fundamento, et che tengo et use ogni vigilantia et sollicitudine. Et quel che non mancho importarà, serà che in questo mezo se tractaran, consultaran et se meteran in ordine le cose necessarie, acciò che poi tanto con più comodità et modo secreto se posa venir alla fine della cosa che tanto importa al servitio de Dio et de Vostra Maestà, et beneficio della Republica Christiana: Ciorănescu, *Documente privatoare*, 21–22, др. XVI.

⁵⁰⁴ „Io ricordo, como sempre ho fatto, quello che a me pare esser necessario, et perhò suplico a la Maestà Vostra che quella si degni ordinare, che a questa mia lettera sia risposto insieme con le sopraditte lettere, et essendo in servizio a la Vostra Maestà, io per beneficio universale me offerisco de andar in persona con le ditte lettere a abocarme con el ditto Caraboldàn y Patriarca, perchè me persuado che con la mia presentia se guidarà molto meglio it negotio che senza,

Поврх тога, Вуковић је том приликом поменуо и маршруту којом би се кретао, која би до Молдавије, што је посебно занимљиво, ишла преко Аустрије и Пољске, описавши потом и то на који би начин ступио у контакт с патријархом. О свему томе Вуковић наводи:

Планирам да кренем преко Аустрије и преко Пољске јер су сада тамо путеви најсигурнији, и наложићу да се и Патријарх нађе у тим крајевима, где ће наводно да обилази те провинције, како бисмо обавили оно што треба и како не би било потребно ништа више до једног обичног гласника који ће пренети поруку. А пошто знам да Ваше величанство разуме ствари боље него било ко други и пошто сам уверен да ће, уз помоћ божју, свака ствар бити испуњена у складу с жељама и потребама хришћанске вере, нећу више дужити у овом писму, самим тим што сам нашироко о свему разговарао и са господином амбасадором. Остајем покоран и молим се свемогућем Господу за Ваше вечно здравље и за ширење вашег прекрасног царства.⁵⁰⁵

После неодазивања на Вуковићеве вишегодишње апеле са захтевом да царске трупе ослободе Скадар, Карло V га је најзад упутио на Андреју Дорију (Andrea Doria), адмирала и врховног команданта поморских снага хришћанске коалиције, што је Вуковић у први мах са одушевљењем прихватио. Надајући се повољном крајњем исходу, Вуковић је потом, у договору с Лопеом де Соријом, свог синовца Ђованија послао код Дорије, коме је овај детаљно образложио план за ослобађање Скадра.⁵⁰⁶ О свему томе подробније извештава следеће писмо од 4. октобра 1538. године:

Пошто ми је господин амбасадор Дон Лопе прочитао онај одељак који Ваше величанство пише 8. септембра о мојој ствари, и пошто Вам се чини да је најзгоднија одлука да ја приступим преговарању и консултовању са кнезом Андреом Доријом не могу а да не похвалим веома такву мудру и добру одлуку, не само зато што наведеног војсковођу красе врхунска врлина и мудрост, већ и зато што је врло погодно да се ствар спроведе уз помоћ његових снага. Тако сам, по савету амбасадора Дон Лопеа одлучио да пошаљем свог синовца Јована код врлог кнеза да би испунио Вашу наредбу. Али ако се случајно деси да кнез не буде могао да испуни оно што треба, онда у том случају чини ми се неопходно да упозорим Ваше величанство да ће требати тај задатак да се препусти краљу Напуља будући да је он ту најближи и најзгоднији да то испуни.⁵⁰⁷

Но, и поред тога што је, наводно, у почетку показао интересовање за тај подухват, Дорија је, на Вуковићеву жалост, убрзо одустао од похода на Скадар,⁵⁰⁸ што се да сазнати из писма од 2. јануара 1539. године:

Што се тиче наређења и команде Вашег величанства да треба да се обратим Дорији да с њим преговарам о својим пословима, одмах сам послао Јована, свог синовца, код његовог величанства

---

et quanto più tosto veniran le lettere, serano più utili at ben del negotio; et in tal caso la Maestà Vostra me mandarà la instructione di quello che debo operare de sua parte, et con la provisione che a Vostra Maestà parerà": Ciorănescu, *Documente privatoare*, 21–22, бр. XVI.

⁵⁰⁵ „Et perchè io faccio conto, per esser al presente le strade più segure, de far la via de Austria et de Polonia, io ordinarò per questa altra via che 'l Patriarca como que andasse visitando le provincie se ne transferisca anchora lui in quelle bande, per concluder quello che poi si die far, aciò che non sii poi più necessario altro che mandar uno messo con una letrina. Et perchè so che la Maestà Vostra comprehende ogni cosa meglio che nisun altro, et tengo per cierto che con lo aiuto divino ogni cosa farà effectuar secondo che desirata et ha bisogno la Christianità, non mi stenderò ultra per it presente, et tanto più per haver ragionato qui amplamente con it prefato Signor Ambassadore, et resto pregando at omnipotente Idio per la perpetua salute di Vostra Maestà et amplification del suo felicissimo imperio": Ciorănescu, *Documente privatoare*, 21–22, бр. XVI.

⁵⁰⁶ Лазић, *Божидар Вуковић између сиварносџи и констџрукције*, 29.

⁵⁰⁷ „Havendo mi leto il Signor orator Don Lope quel capitulo che Vostra Majesta ali otto do septembrio scrive sopra le cose mie, parendo a quella per più conveniente resolution che jo debbia recorrer et consultar il negotio con en principe Doria, qual sera da Vostra Majesta instrutto di quello accade, jo non posso se non laudar grandemente tal prudente et bona deliberation, non solamente per esser ditto principe dc summa virtù et prudentia, ma anche per esser molto opportuno con sue forze di meter la cosa a bon effecto. Et cusi per consiglio del senior orator Don Lope, ho deliberato de mandar el mio nepote Joane allo illustrissime principe per intender l'ordine che sua Signoria potra metter sopra tali negotij. Ma se per caso el ditto principe se alontanasse per tal distantia che non potesse suplir ai fatto, in tal occasion mi e parso de amonir Vostra Majesta che seria nccessario de cometer questo carigo al vicere de Napoli como piu propinquo al logo...": Cazacu, *Projects et intrigues à la Cour de Soliman*, 521–522, нап. 38.

⁵⁰⁸ Лазић, *Божидар Вуковић између сиварносџи и констџрукције*, 29.

на Крф где се тада налазио. Пошто је стигао у Каstellново дао му је моја писма и усмено изнео мој план. Ствар се у првом тренутку учинила кнезу веома добра, мада је изгледа више волео да сам ја лично отишао њему и објаснио цео наум. Но онда је касније почео све хладније да гледа на ствар, те је на крају показао мало разумевања за подухват, што се види из тога да је с великим закашњењем дао свој одговор, писмо је стигло после око 50 дана, а и по томе што о тим мојим стварима није рекао ништа амбасадору Дон Лопеу. Дорија ми је написао да ја треба да се пребацим у Брандицо или неко такво место, али није сигуран коме даље да се обратим...⁵⁰⁹

Колико је Доријино одбијање погодило Вуковића, може се дознати из једног његовог извештаја. У њему Вуковић наводи да га „жалости што је толико времена изгубљено, а толико је дато неиспуњених обећања његовим обавештајцима и владарима околних земаља“.⁵¹⁰ Али и поред тога, Вуковић није сасвим изгубио наду да ће се приликом царевог евентуалног доласка у Италију сусрести с њим, и непосредно му изложити своје планове.⁵¹¹ Није, међутим, познато да ли је до тог сусрета с царем уопште и дошло, будући да о томе за сада немамо никаквих изворних података. С друге стране, да Вуковићев план о освајању Скадра није наишао на Доријино одобравање, сазнајемо посредно из још једног каснијег писма. Њега је 17. септембра написао Дијего Уртадо де Мендоса, књижевник, дипломата и историчар, који је априла 1539. године наследио Лопеа де Сорију на месту шпанског амбасадора у Венецији. Наиме, Де Мендоса у писму наводи да му је конзул Мартин де Зорноза (Martín de Çornoça) говорио о извесном Дионизију дела Векији и освајању Скадра“, тврдећи при томе да је Андреа Дорија одбио да уопште разматра то питање.⁵¹²

У време када је несуђени српски деспот Божидар Вуковић улагао последње напоре у остваривање својих далекосежних планова међународне околности већ су увелико биле измењене. Већ почетком 1539. године Света лига је запала у озбиљну кризу након што је Млетачка република закључила једнострано примирје с Турском, а додатни заплети у односима између савезника настали су због хабзбуршког одбијања да Млетачкој републици препусти првенство по питању решавања будућности Херцег Новог.⁵¹³ У таквим околностима, када је постало извесно да до нове офанзиве Свете лиге неће доћи, престала је да постоји и свака реална могућност за остваривање Вуковићевих замисли о освајању Скадра и подизању народног устанка. Могуће је да је такав расплет догађаја умногоме допринео и нарушавању његовог здравља, јер не успевши да спроведе у дело „оно што је највише желео“,⁵¹⁴ Божидар Вуковић се недуго потом разболео и убрзо преминуо.⁵¹⁵

⁵⁰⁹ „Juxta l'ordine et comandamento di Vostra Maestà che jo dovessi recorrer al Signor Principe Doria per tractar li mei negotij, subito mandai Joane mio nepote da su Signoria a Corphu dove alhora si ritrovava, ma daspoi pervenuto a Castelnovo li dette mie lettere et a bocca li significò apieno il mio concepto. La cosa parse al primo molto grata a su Signoria desiderando che in persona jo fusse stato li presente per haver dato mari ali mei desegnij. Ma dappoi il principe ha proceduto si fredamente in questo negotio chel me pare mutato de opinione monstrando di far poca stima di questa impresa non solamente per la tardança de su risposta (es)sendo state sue lettere circa 50 giorni a comparir, ma anche per non haver mai dato niuno aviso al Signor Ambassador Don Lope circa le cose mie. Il Principe me scrisse che io me dovessi transferir a Brandizo o dove Fusse, ma sendo insert in qual logo jo debba ricorrer...“: Cazacu, *Projects et intrigues à la Cour de Soliman*, 521–522, нап. 38.

⁵¹⁰ Cazacu, *Projects et intrigues à la Cour de Soliman*, 522, нап. 43.

⁵¹¹ Cazacu, *Projects et intrigues à la Cour de Soliman*, 522, нап. 43.

⁵¹² Cazacu, *Projects et intrigues à la Cour de Soliman*, 522, нап. 43. Уп. Лазић, *Божидар Вуковић између сиварносџи и консџрукције*, 29.

⁵¹³ Станојевић, *Далмација и црногорско џриморје*, 98–99; Станојевић, *Јуџословенске земље у млеџачко-џтурским ратџовима*, 59–61, 66; Поповић, *Турска и Дубровник у XVI веку*, 195–204; Станојевић, *Црна Гора у XVI вијеку*, 48–51; Litrićin, *Dubrovnik u vreme rata prve Svete lige*, 107, 114–115; Самарџић Н., *Шџанци у Новом*, 185–190; Самарџић Н., *Карло V и Турци*, 211–212; Samardžić, *Karlo V* (2001), 261–262, 499–500; Cozzi, *Venecija u XV. i XVII. stoljeću*, 66–68.

⁵¹⁴ Cazacu, *Projects et intrigues à la Cour de Soliman*, 524–526.

⁵¹⁵ Лазић, *Божидар Вуковић између сиварносџи и консџрукције*, 29–30.

II

Ако је, међутим, судити према наведеним изворима, готово је извесно да за живота Божи-дар Вуковић није добио деспотску титулу од римско-немачког цара Карла V,⁵¹⁶ јер у случају да јесте, засигурно би у неком од поменутих писама уз своје име навео и њу. Уз то, ни у другим званичним документима из Венеције нема помена његове титулатуре, изузев што је, примера ради, у тестаменту из 1533, односно 1534⁵¹⁷ године истакао и високу племићку титулу *connte palladin*.⁵¹⁸ Но, насупрот томе, у записима у колофонима његових књига из тридесетих година – *Окѡиоху ѡеѡиоласнику* и *Празничном минеју* – уз име и грб Божидача Вуковића стоји и његова титула војводе, која се, осим на полеђини иконе Нерукотвореног образа (сл. 6),⁵¹⁹ не појављује нигде другде. Остају до даљег отворена и питања о томе да ли се иза звања војводе крије његова званична титула или тежња ка стицању положаја „главнокомандујућег“, као и да ли је уопште ову титулу добио или је она била само средство у функцији његове репрезентације, намењене не само српском народу него и другим народима на подручјима југоисточне Европе под османском влашћу.⁵²⁰

Но, иако Божидар Вуковић није био званично именован за српског деспота, то нипошто није омело његовог сина Вићенца да уз своје име наводи и титулу деспота, што, уосталом, није било неуобичајено у култури раног модерног доба.⁵²¹ С друге стране, у једном неда-тираном прилогу писма – по свој прилици ткзв. *меморијалу*, позивајући се најпре на кон-тинuitет служења „Светој столици“ који је започео његов отац, Вићенцо Вуковић доноси и генеалогску конструкцију Вуковића, у оквиру које је свог оца Божидача представио као српског деспота који води порекло од „католичких императора“:

Дионизије, српски деспот, мој покојни отац, потомак је лозе која води порекло од католичких императора који су увек били одани Светој столици а пошто је мој отац био главни владар и поглавар области где се говори српским језиком а то је језик који је највише познат хришћанима.⁵²²

⁵¹⁶ Уп. Ђирковић, *Посѡвизантијски десѡоѡи*, 398.

⁵¹⁷ Приликом састављања овог тестаментa назначени су место и време његовог настанка – Венеција, фебруар 1533. године. То би, ако се у обзир узме млетачки календар по којем је година почињала 1. марта, значило да је тестамент сачињен у фебруару 1534. године. Уп. Панѡић, *Сѡаре срѡске шѡамѡарије*, 49; Панѡић, *Књѡжевносѡи на ѡѡу Црне Горе*, 27; Панѡић, *Књѡжевносѡи на ѡѡу Црне Горе и Боке Коѡорске*, 146; Пешикан, *Уз моноѡрафију „Пеѡи векова срѡскоѡ шѡамѡарсѡива“*, 142; Пешикан, *Лексѡикон срѡскословенскоѡ шѡамѡарсѡива*, 77, 80.

⁵¹⁸ Таѡић, *Тесѡаменѡи Божидача Вуковића*, 341; Marciani, *I Vukovic tipografi-librai Slavi*, 351–353. Уп. Раѡуновић, *О именима војводе Божидача Вуковића*, 37.

⁵¹⁹ Мирковић, *Икона са заѡисом Божидача Вуковића*, 127.

⁵²⁰ Лазѡић, *Божиѡар Вуковић између сѡварносѡи и консѡрукције*, 30.

⁵²¹ Лазѡић, *Божиѡар Вуковић између сѡварносѡи и консѡрукције*, 30. Из 16. века, па и из каснијих времена, позна-то је неколико самозваних деспота, међу којима је посебно занимљива личност Јакова Хераклида Базилика. С обзиром на то да се он у својој генеалогѡи позивао на сродство са српским владарима, савременици су га помињали и као деспота Србије – *despotus Rascie*. Он је успео да ступи на престо Молдавије, којом је влаѡао непуне две године (1561–1563). Деспотске претензије јавно је испољѡио 1558. године, одштампавши у Брашову исконструисану генеалогѡију Хераклида. По свој прилици, у састављању генеалогѡије, која је укључивала Бранковиће, као и у самом штампању, помогао му је „побратим“ Димитрије, кога је укључио у своју генеалогѡију и одликовао грбом Хераклида (Ђирковић, *Срѡи и рани ѡроѡесѡанѡизам*, 22–24; Ђирковић, *Посѡвизантијски десѡоѡи*, 401–403). Иако се у домањој историографији та личност помиње као Димитрије Србин, реч је запра-во о Димитрију Љубавићу, унуку Божидача Горажданина (Cazacu, *Dimitrije Ljubavić*, 187–207). Најзад, ваља поменути и то да је гроф Ђорђе Бранковић, везујући се за Бранковиће, у своју генеалогѡију, поред Божидача Вуковића, укључио и Димитрија (Ђирковић, *Посѡвизантијски десѡоѡи*, 405). С друге стране, о замршености ових генеалогѡија, у којима се појављују имена многих познатих личности из националне историје, сведочи и пример Јована Георгија Хераклида, који се, према потреби, представљао као брат, син или синовац Јакова Хераклида. Оно што је посебно значајно јесте податак из 1574. године о томе да Јаков Хераклид наводи како му је Giovanni Vincenzo, „Despoto della Servia“, рођак (Hassiotis, *George Heracleus Basilicos*, 87; Ђирковић, *Посѡвизантијски десѡоѡи*, 403).

⁵²² „Dionisio de Dispoti della Seruia, già mio padre, con l'antica succession de suoi maggiori, discesi da catholici imperadori, sempre sono stati deuoti alla S[anta] Sedia Ap[osto]lica, et per esser mio padre stato principale et capo della lingua seruiana, la quale è la maggior che da christiani sia conosciuta...“ Уп. Милошевић, *Нови извори коѡорскоѡ, ваѡиканскоѡ и млеѡачкоѡ архива*, 284–288, бр. XVIII.

У наставку Вићенцовог излагања посебно је занимљив помен његовог оца Божидача као савезника Карла V и главнокомандујућег за српске и македонске земље. Притом је изнео и податак да је и он, као и његов отац, служећи његовом Величанству и бранећи интересе хришћанске вере, учествовао у рату против саксонског војводе:

Наше служење вери није се састојало само у штампању књига већ и у ратовању, кад је мој отац у време савеза с Карлом V ратовао, као главнокомандујући за српске и македонске земље. Тако сам и ја служио Његовом Величанству у Немачкој у рату против јеретика и против саксонског војводе.⁵²³

Реч је, највероватније, о сукобу Карла V с немачким протестантским кнезовима окупљеним око Шмалкадске лиге, који се одвијао 1546–1547. године, када је у битци код Милберга (1547) Карло V заробио изборног кнеза Јохана Фридриха Саксонског.⁵²⁴ Ако се притом има у виду то да је Вићенцо Вуковић, као наследник племићке титуле коју је од Карла V добио његов отац, био дужан да се одазове позивима римско-немачког цара, не треба доводити у сумњу могућност да је он заиста и учествовао у овом походу.

Осим извесног броја архивских извора, који најчешће говоре о Вићенцовим активностима на пољу трговине – најчешће књигама – о другим аспектима његовог живота до сада још увек нема поузданих података. О томе се понешто може дознати из даљег тока поменутог меморијала, мада много тога треба прихватити с резервом, с обзиром на побуде из којих је проистекао дати документ. Тако, између осталог, у овом писму Вићенцо бележи и то да је због исказивања верности и служења Светој столици поднео многе материјалне жртве. Но, и упркос томе што је због тога био готово „доведен до просјачког штапа“, он, као и његов отац раније, ни у једном тренутку није желео да се због материјалних и других добити одрекне вере и служења Светој столици:

Пошто је прво мојим старима одузета земља после смрти мога оца мени је одузето све што ми је остало. Ја сам остао без средстава да служим и даље Светој столици, како у погледу штампања тако и у другим врстама активности. Због свега тога, и пошто смо ми познати чувари српскога језика, како од неверника тако и од јеретика, некада мом оцу а сада мени упућивани су позиви од многих да дођемо и служимо уз обећање да ће нам вратити државу и осталу имовину. А ми смо ипак увек бирали да живимо као сиромаси али верници, а не као богати а побуњени против Исуса Христа.⁵²⁵

3.4. У контексту општих предузетничко-трговачких односа у Венецији

Као и у вези с трговином осталом робом, где нема сачуваних извора из прве две деценије 16. столећа, или су пак до сада они остали непознати, слична ситуација је и када је реч о почецима његових штампарских и издавачких активности. Први помени о томе срећу се у колофонима Вуковићевих издања из 1520. и 1521. године. Међу овим записима, посебно се издваја онај из поговора *Молићвеника (Зборника за њујнике)*, где је као датум његовог издавања, односно завршетка штампања, забележен 6. март 1520, односно 1521. године. Овде Божидар Вуковић наводи да је дошавши у Венецију видео „Фруге, Грке и друге наро-

⁵²³ „Nè in questa cosa sola delle stampe è stato il nostro studio di server la [santa] fede, ma anchora in su la guerra, che mio padre, al tempo della lega fatta con Carlo Quinto, serui per capitano generale verso le parte di Seruia et di Macedonia. Et anch'io serui Sua Maestà in Alamagna contra heretici, alla presa del duca di Sassonia.“ Уп. Милошевић, *Нови извори кошорској, вайићканској и млејачкој архива*, 284–288, бр. XVIII.

⁵²⁴ Милошевић, *Нови извори кошорској, вайићканској и млејачкој архива*, 248.

⁵²⁵ „Et essendo prima a nostri maggiori stato leuato lo stato et dopo la morte di mio padre a me stato tolto quello che mi era rimasto [...], mi sono trouato senza modo di seruir questa S[an]ta Sedia, nè di stampe, nè di altra operatione. Et con tutto questo, essendo noi conosciuti capi et protettori di quella lingua, et da infideli et da heretici., già a mio padre et poi a me, sono stati fatti inuiti di andare a loro seruitii, con promessa di restitution di Stato et di altri larghi partiti. Et noi habbiamo sempre eletto anzi di uiuer poueri fedeli, che ricchi et ribelli di Giesù Christo.“ Уп. Милошевић, *Нови извори кошорској, вайићканској и млејачкој архива*, 284–288, бр. XVIII.

де“ како штампају божанствене књиге, па је „свим срцем“ пожелео да и он штампа српске и бугарске.⁵²⁶

Да би се открило да ли се иза ових навода крију и искази засновани на реалним основама, или су они само плод литерарне стилизације и уопштавања својствених поетици средњо-вековне књижевности, најпре треба поћи од истраживања Вуковићевих родбинских веза и блиских пријатељских односа. Пошто готово ништа није сачувано од архивских података везаних за пословање оновремених издавачких и књижарских предузећа, на основу родбинског повезивања, које је истовремено служило и као гаранција трговачких и предузетничких односа, може се доста тога сазнати како о структури тако и о обиму и разгранатости њихове комерцијалне и књижарске мреже.⁵²⁷ С друге стране, услед недостатака архивских података непосредно везаних за Вуковићеве издавачке и трговачке делатности, да би се што боље разумели карактер и профил њиховог професионалног ангажмана, неопходно је указати и на шире оквире пословања у Венецији,⁵²⁸ као и на њихове најистакнутије протагонисте.

I

За проучавање ширих родбинских, пријатељских и пословних веза Божидара Вуковића као кључни извори се намећу његова два до сада позната тестаментна – први од 5. фебруара 1533, и други – сасвим извесно и последњи – сачињен 6. новембра 1539. године. За извршиоце првог тестаментна Божидар Вуковић је именовао: кума Вентурина де Корновија, Марка Антонија ди Понтија, Пијера Антонија де Медичија, шурака Гаспара и зета Паола Мајолија.⁵²⁹ У другом тестаменту махом је поновио имена истих лица која се срећу и у првом, али је при томе и поједина изоставио. Најпре је споменуо шурака Гаспара и Вентурина – овог пута ословљеног и као дела Векију – а потом и зета Паола Мајолија и његовог брата Андреја.⁵³⁰

О највећем броју лица чија се имена срећу у Вуковићевим тестаментима до сада готово да нема никаквих сазнања. Познато је, међутим, да је, у складу са ондашњим обичајима – где су најчешће улогу опуномоћеника преузимали рођаци и најближи пријатељи или пословни партнери – и Божидар Вуковић за своје извршиоце и једног и другог тестаментна именовао блиске рођаке и сараднике, пре свих шурака Гаспара, кума Вентурина дела Векију и зета Паола Мајолија. Док су сазнања о члановима породице Вуковићеве жене Аполоније, као и његовог зета Мајолија, веома оскудна и углавном сведена на податке које пружају Вуковићеве тестаменти и у малом броју сачувани документи везани за њихову заједничку трговину, дотле је умногоме другачија ситуација с његовим кумом и ортаком у трговини Вентурином дела Векијом. Срећом, познато је читаво генеалошко стабло, али и друге појединости, ове угледне трговачке породице пореклом из Анконе, која је у наредних готово век и по играла значајну улогу у Венецији не само на плану трговине него и у свеукупном друштвеном и културном животу овог града.⁵³¹

Родоначелник ове породице био је Вентуринов прадеда Ђерардо. У свету трговине он се обрео као ситни трговац, који је имао малу радњу у близини цркве Сан Франческо дела Виња. Временом су његови наследници знатно проширили обим пословања продајући поред осталих артикала и луксузни текстил. Успон на пољу трговине ишао је укорак и с променом локације трговачке радње, па је, колико се зна, већ тридесетих година 16. века њихова роба продавана у новој и богато снабдевној ботеги смештеној у близини Ријалта, у Кампо Сан Бартоломеу, која се, што је од особитог значаја, називала *гала Векија*.⁵³² Овај назив трговинске радње несумњиво упућује на то да су још пре тога успостављене ортачке везе ове

⁵²⁶ Молићивеник БВ 1520, л. 270б–272а: IIIб. Молићивеник (*Молићивослов, Зборник за јуџнике*), 1521, Поговор.

⁵²⁷ Nuovo, *La scoperta del Corano arabo*, 20.

⁵²⁸ Dondi, “15c Booktrade”, 83–101.

⁵²⁹ Тадић, *Тестиаменти Божидара Вуковића*, 341, 355.

⁵³⁰ Тадић, *Тестиаменти Божидара Вуковића*, 340, 356.

⁵³¹ De Maria, *Becoming Venetian*, 200–202.

⁵³² De Maria, *Becoming Venetian*, 200.

породице са Божидаром Вуковићем, који је у то време у Венецији користио истоимени псеудоним. Између осталог, повезаност с Вуковићем и поменутом ботегом види се и по томе што је управо Вуковићев кум Вентурин био и први познати члан породице Корнови који је, колико је познато, први пут 1537. године, свом презимену придодео и друго – *дала Векија*, поставши од тада па надаље познат као Вентурин Корнови дала Векија.

Након смрти Вуковићевог кума Вентурина водећу улогу у предузетничким пословима ове породице преузео је његов најстарији син Антонио, који је име добио по деди.⁵³³ Увећавајући временом породично богатство стицано трговином различитих врста артикала, Антонио Корнови дала Векија је временом заузео и значајно место у духовном и културном животу Венеције. Попут већине богатих и угледних трговаца, који су тежећи сопственој репрезентацији опремали цркве и градили луксузне палате,⁵³⁴ он се истакао као патрон цркве Сан Салваторе, стекавши на основу тога право да у капели посвећеној Благовестима подигне породичну гробницу и у њу пренесе и сахрани остатке упокојених чланове своје породице.⁵³⁵ У складу са својим друштвеним статусом и материјалним могућностима, Антонио је за ову капелу 1559. године поручио од Тицијана олтарску представу Благовести.⁵³⁶ С друге стране, када је реч о градитељским и уметничким активностима ове породице у Венецији, требало би споменути то да је Антонио био поручилац и породичне палате *casa da stazio* у *Madonna dell'Orto*.⁵³⁷

О некадашњој економској моћи породице дела Векија најбоље говори податак да је осамдесетих година 16. столећа спадала међу десет најбогатијих венецијанских фамилија.⁵³⁸ А, поврх тога, колико је међу савременицима била цењена и позната њихова трговачка радња, смештена у близини Ријалта, тадашњег пословног и економског центра града, сликовито говори и податак да је француски краљ Анри III, приликом посете Венецији 1574. године, по жељи својих домаћина обишао и ботегу *дела Векија*, чувену по снабдевености и продаји разноврсних луксузних артикала.⁵³⁹

II

Како би се добила шира слика о пословању Вуковића у Венецији, нужно је осврнути се и на одредбе из тестаментa Николе Вуковића, с обзиром на то да су он и Божидар били и ортаци у трговачким пословима. И он, у складу са оновременим обичајима, слично поступа као и његов брат Божидар, те у свом тестаменту у први план истиче супругу и мушке наследнике. За „господарицу“ и „управитељицу“ над својом децом Никола је поставио супругу Дионору, „ћерку госп. Зуана Бартоламиа из Габијана“, док је за извршиоце тестаментa, поред супруге, одредио пашенога Лоренца Алипрандија и шураке Ђованија Франческа и Балдазара де Габијана. Својим кћеркама Изабети и Вероники није прецизно предвидео висину мираза приликом њихове удаје, али је изјаснио да би то најраније могло уследити након што оне буду напуниле седамнаест година. Коначну одлуку о томе је, због „несталних времена“, препустио својим опуномоћеницима. За своје „универзалне и равноправне наследнике и баштинике све своје имовине и добара“ одредио је своје синове Карла, Зуана (Ђованија) Еразма и Луку Антуна (Лукантонија), уз напомену да буду послушни како мајци, тако и осталим извршиоцима тестаментa. Својим „предрагим шурацима и извршиоцима тестаментa“ оста-

⁵³³ Тадић, *Тестаменти Божидара Вуковића*, 340–341.

⁵³⁴ De Maria, *Becoming Venetian*.

⁵³⁵ De Maria, *Becoming Venetian*, 200.

⁵³⁶ De Maria, *Becoming Venetian*, 201. Није, међутим, Тицијан био ангажован од стране фамилије Корнови дала Векија само за сликање поменуте композиције. Наиме, једна грана ове фамилије, коју су чинили нећаци Божидаровог кума Вентурина – Томасо и Пијетро – преселила се у Анкону, задржавши у овом граду и придодато презиме – дала Векија. По угледу на рођаке из Венеције, и Томасо и Пијетро су се у Анкони истакли као покровитељи уметности, па су и они за украшавање високог олтара цркве Сан Доменико, од Тицијана поручили сликану представу Распећа, коју је чувени сликар завршио после 1558. године.

⁵³⁷ De Maria, *Becoming Venetian*, 201–202.

⁵³⁸ De Maria, *Becoming Venetian*, 31.

⁵³⁹ De Maria, *Becoming Venetian*, 37–38.

вио је потпуну слободу у администрирању и руковођењу његовом имовином, пошто га они воле, као што и он њих воли. Колико је при томе имао поверења у своје поменуте сроднике, показује и Николина жеља да се по његовој смрти они преселе у његову кућу.⁵⁴⁰

За разлику од најближих пословних сарадника Божидара Вуковића одређених за опоручне извршиоце његовог тестаментa, о којима се, изузев кума Вентурина Корнови дала Векије, не зна много, више сазнања има о личностима поменутим у тестаменту његовог брата Николе. Оно што је нарочито битно, познати архивски извори су у знатној мери омогућили да се реконструише и генеалогичка продице Габијано, с којом су се Вуковићи ородили приликом склапања брака између Николе и Дионоре, ћерке Ђованија Бартоломеа да Габијана. С друге стране, иако сачувани само у фрагментима, до сада познати архивски извори колико-толико омогућавају да се у главним цртама сагледа и њихова комерцијална, а пре свега, књижевна мрежа која је умногоме превазилазила подручје Апенинског полуострва.⁵⁴¹

*

Попут већине предузетничких и трговачких породица, које су се повезивале склапајући међу собом бракове, и Ђовани Бартоломео се обрео у свету штампарства и издаваштва оженивши се Изабетом, ћерком знаменитог немачког штампара Франца Ренера, у Венецији познатијег под именом Франческо дела Фонтана, чија се активност у овом граду везује за период од 1476. до 1486. године. У складу са уобичајеном праксом тог доба да се професија преноси с генерације на генерацију, и његов син Бенедето Фонтана наставио је очевим стопима, бавећи се издаваштвом у периоду од 1496. до 1508. године. Он је вероватно или оснивач или настављач рада познате књижевне радње у близини Ријалта, која је, у складу с његовим презименом, као препознатљив знак своје радње користила мотив фонтане.⁵⁴² Овај заштитни знак је, након успостављања фамилијарних веза с породицом дела Фонтана, преузео и Ђовани Бартоломео, што се види из његовог захтева за добијање привилегије, од 2. марта 1504. године, где је окарактерисан као власник предузећа *la Fontana*.⁵⁴³

Организациону структуру компаније Габијано, чије је седиште било у Венецији, чинили су и огранци у Лиону и Фиренци, док је у тестаменту Ђованија Бартоломеа наведена и Фландрија.⁵⁴⁴ Тако је, поред осталог, у свом тестаменту Ђовани Бартоломео Габијано одлучио да се после његове смрти предузећа називају следећим именима: у Венецији „Лоренцо Алипранди и ортаци“, у Лиону „Лучимбурго и ортаци“, а у Фландрији „Франческо Бонаноме и ортаци“. Потом је додао и то да су поред њега сувласници предузећа били и његов зет Лоренцо Алипранди и Лучимбурго да Габијано, који је у Лиону наследио Балдазара.⁵⁴⁵ Када је реч о улагању капитала сувласника предузећа, познато је да је од укупне суме у износу од 62.618 дуката, 22.322 дуката обезбедио Алипранди, а остатак Ђовани и Лучимборго да Габијано. То недвосмислено показује да је у питању било предузеће највишег међународног ранга са огромним прометом капитала.⁵⁴⁶

Његова сачувана преписка с пословним партнерима показује да је Ђовани Бартоломео да Габијано књигама из Венеције снабдевао књижевне у многим италијанским градовима, попут Фераре, Мантове, Милана, Падове и Болоње, док су у Лиону послови били поверени рођаку Лучимбургу, где је он поред издавачких активности управљао и целокупним сајамским

⁵⁴⁰ Тадић, *Тестаменти Божидара Вуковића*, 344, 358; Marciani 1972b, 360, бр. XVII.

⁵⁴¹ Nuovo, *The Book Trade*, 72.

⁵⁴² Nuovo, *The Book Trade*, 75, нап. 80.

⁵⁴³ Nuovo, *Una lettera di Michele Tramezino*, 150–152. Да је власништво овог предузећа, односно радионице и књижевне радње, било касније под контролом Ђованија Бартоломеа недвосмислено потврђује и сто десет писама, послатих на адресу књижевне радње Фонтане на мосту Ријалто у парохији Светог Бартоломеа, које је од различитих пословних партнера и других пошиљалаца Габијано добио током 1522. године.

⁵⁴⁴ Marciani, *I Gabiano*, 197.

⁵⁴⁵ Marciani, *I Gabiano*, 197.

⁵⁴⁶ Nuovo, *The Book Trade*, 78–79. Власнички удео открива документ, састављен 4. августа 1535. године у седишту компаније крај Ријалта, којим је обновљен раније склопљен уговор о партнерству, потписан 1529. године.

прометом.⁵⁴⁷ Док је остале италијанске градове књигама опслуживала Венеција, дотле су у Фиренцу оне стизале и из Венеције и из Лиона, захваљујући блиским пословним везама које су увелико биле развијене међу банкарима и трговцима из ова два града. Занимљиво је истаћи и то да до 1522. године Габијанови нису имали пословне партнере у Риму, али изгледа да су од тада почели да проширују своју пословну мрежу и ка том подручју.⁵⁴⁸

Из тестаментачног сачињеног 1536. године, поред имена његовог оца Ђованија Лоренца, могуће је сазнати да је Ђовани Бартоломео да Габијано имао тројицу синова – првенца Ђованија Франческа и малолетне Балдазара и Ђиролама, као и три кћерке – Корону, Дионору и Анђолу. Корона је била удата за Лоренца Алипрандија а Дионора за Николу Вуковића, док је најмлађа Анђола у време писања тестаментачног још увек била малолетна. За извршиоце свог тестаментачног именовао је своје „драге“ зетове Лоренца Алипрандија, сина покојног Галеаца,⁵⁴⁹ и Николу Вуковића, односно Николу дела Векију – како пише у документу – затим Лучимбурга, свог нећака из Лиона, као и свог „милог и вољеног сина“ првенца Ђованија Франческа.⁵⁵⁰

Захваљујући одредбама из тестаментачног узгредно се сазнаје и то да је Ђовани Бартоломео, попут оновремених највећих велетрговаца и издавача, контролисао многобројне аспекте производње књига, између осталог и производњу и трговину папиром. Тако је од компаније Томаза де Рубриса, која се бавила производњом папира, наложио да се узме хиљаду дуката који би се уложили у куповину земљишног поседа, чији би приход уживали Корона и њен супруг Лоренцо.⁵⁵¹

После смрти Ђованија Бартоломеа пословање трговачким и књижевним предузећем преузео је његов син Ђовани Франческо,⁵⁵² чија се активност може пратити до 1559. године. Седиште предузећа било је у Венецији, док су његови огранци, пре свега онај у Лиону, били непосредно зависни од њега и нису уживали никакву аутономију, као што се то раније сматрало.⁵⁵³ Колика је била финансијска моћ ове породице која се, поред трговачких и послова, бавила и издавањем кредита, показује и то да је Габијано био поверилац и француском краљу Анрију II.⁵⁵⁴

⁵⁴⁷ Nuovo, *The Book Trade*, 75–76; Nuovo, *Una lettera di Michele Tramezino*, 153.

⁵⁴⁸ Nuovo, *The Book Trade*, 77; Nuovo, *Una lettera di Michele Tramezino*, 155–156. Наиме, позната су два писма, које је те године Микеле Трамецино – у то време млади књижевник шегрт, који ће се касније показати и као успешан издавач у Венецији – послао Ђованију Бартоломеу да Габијану. У њима га позива да заједно оснују трговачко друштво и отворе књижару у Риму, у којој би се продавале књиге из области права, хуманистике, филозофије, астрологије, медицине и других наука. У недостатку почетног капитала, Трамецино се за помоћ обратио Габијану, који је требало да уложи новчана средства, док је овај исказао уверење да би, уз помоћ својих веза у Риму, могао обезбедити промет робе у вредности од 1.000 дуката годишње. Нажалост, остало је непознато да ли је и дошло до пословног удруживања између Трамецина и Габијана, али имајући у виду да је реч о предузимљивим трговцима и књижевницима, можемо с правом претпоставити да се то вероватно и збило.

⁵⁴⁹ Marciani, *I Gabiano*, 201, бр. VII. У овом документу се наводи да је Лоренцо Алипранди син покојног Галеаца из Милана, са станом у Санта Марија Формоза.

⁵⁵⁰ Marciani, *I Gabiano*, 197–198, бр. I, где је публикован тестамент Ђованија Бартоломеа да Габијана.

⁵⁵¹ Marciani, *I Gabiano*, 197–198, бр. I. У случају да Корона умре без породе, Ђовани Бартоломео је одредио да се после Коронине и Алипрандове смрти поменути посед врати његовим синовима и наследницима. Најмлађој ћерки Анђоли одредио је мираз у висини између 1.500 и 2.000 дуката, али под условом да се не сме удати пре него што напуни од осамнаест до двадесет година. Овај новац је, као и у Коронином случају требало узети од већ поменутог компаније Томаза де Рубриса, а у случају да наведена сума не буде била довољна, остатак новца би се обезбедио од предузећа које је било у његовом и Алипрандијевом власништву.

⁵⁵² Marciani, *I Gabiano*, 199–201, бр. III, IV. По свој прилици преминуо је ако не исте онда наредних година по диктирању тестаментачног, будући да је познато да је његов првенац Ђовани Франческо убрзо преузео првенство у вођењу породичних послова. Но, оно што је сасвим извесно јесте то да Ђовани Бартоломео најкасније до 1541. године више није био у животу. Тада, наиме, његов син покреће заједнички штампарски подухват са Франческом Бонфијем и Закаријем Зенаром – из кога ће изаћи две године касније – а у документу у коме се о томе говори за Ђованија Франческа стоји да је он син покојног Ђованија Бартоломеа.

⁵⁵³ Marciani, *I Gabiano*, 193.

⁵⁵⁴ Marciani, *I Gabiano*, 203–204, бр. XIV. Наиме, познато је да је званичним актом од 26. новембра 1556. године, Ђовани Франческо де Габијано, грађанин и трговац из Венеције, одобрио француском краљу позајмицу у износу од 8.719 златних талира, једног солда и два динара, пребацивши тај износ на име Лучимбурговог рођака де ла Тура из Лиона. Из другог акта, сачињеног 25. маја 1558. године, сазнаје се да су Габијанови са седиштем

Зависност лионског огранка фирме од своје централе у Венецији не огледа се само у кредитирању, већ и у пословима који су се непосредно тицали издавања и штампања књига. Познато је, наиме, да је шездесетих година 16. stoleћа штампарија у Лиону неометано радила, запошљавајући више штампарских радника из Венеције током 1566. и 1567. године.⁵⁵⁵ Осим блиске сарадње с Ђунтијима у Лиону, где су и једни и други имали своје огранке, познато је да је раније и Лучимбург сарађивао у Лиону с другим издавачким кућама. Тако је 1519. године са Емоном дела Портом, Симоном Венсаном, Ђакомом Ђунтијем и другим књижарима основао издавачка предузећа звана *des textes* које су уз извесне измене у власничкој структури опстале дуго под именом Велика компанија лионских књижара.⁵⁵⁶

Попут осталих највећих издавачких и трговачких предузећа која су била у поседу фамилија Ђунти, Сеса, Ђолито, Вариско и многих других, ни Габијанови се нису искључиво бавили издаваштвом и трговином књигама, већ су своје богатство заснивале тргујући најтраженијом робом на тржишту – тканинама, житарицама, кожом и разним другим артиклима. Мада се први помени Лондона и Цариграда у познатој архивској грађи непосредно везани за Габијанове срећу тек од пете деценије, нема сумње да је њихова трговачка мрежа – која се, захваљујући родбинским и другим везама, простирала од Лондона, преко Фландрије, Лиона и Венеције, све до Леванта и Цариграда – успостављена знатно раније.

Поштујући вољу Николе Вуковића исказане у тестаменту, Ђовани Франческо, Балдазаре и Алипранди се у наредним деценијама повремено појављују у изворима у складу с дужностима и овлашћењима која су им тим поводом била додељена. Када је реч о неизмиреним обавезама према Николи Вуковићу, Ђовани Франческо и Алипранди су 1543. године дали пуномоћ Доменику Тирабоску о убирању прихода у Пери осталим деловима Цариграда.⁵⁵⁷ С друге стране, сасвим је извесно и то да је и Никола Вуковић, попут Габијанових, један део својих прихода убирао издавањем кредита. Тако су, према документу сачињеном 25. августа 1552. године, Балдазаре де Габијано и Лоренцо Алипранди у својству извршиоца тестаamenta Николе Вуковића од 17. априла 1539, и опуномоћеника Дионоре де Габијано, поништили пуномоћје дато Анселму Бонаномеу из Вићенце и уступили га Ђузепеу Падуанију, како би овај могао да тражи „од заједнице града Вићенце одређену суму на име пореза и добровољних прилога“.⁵⁵⁸

Међу дужностима које су происходиле из одредби тестаamenta Николе Вуковића биле су и оне које су се односиле на правно регулисање односа између чланова његове уже породице, пре свега његове деце. Тим поводом су Лоренцо Алипранди, Ђовани Франческо и његов брат Балдазаре били ангажовани и приликом поделе Вуковићевог наследства. Николина ћерка Вероника је, готово деценију и по након очеве смрти, одлучила да се зареди у самостану Санта Марија деи Целестини. Зато је током лета 1554. године, решила да се одрекне свог дела имовине у корист своје браће Луке, Карла и Еразма.⁵⁵⁹ Поштујући одлуку Веронике а Ветула, односно сестре Пруденције, како је гласило њено ново име које је добила по ступању у самостан, Алипранди и браћа Ђовани Франческо и Балдазаре су на име њеног мираза већ с почетком јесени исплатили сестри Анђелики, настојници самостана, износ од

у Лиону пословали уз пуномоћје венецијанских рођака. Ту се недвосмислено каже да је Енрико де Габијано дошао из Лиона у Венецију да би положио рачуне свом рођаку Ђованију Франческу, пошто га је овај овластио да може позајмити новац француском краљу. Истовремено се из наведеног документа може сазнати и то да је Ђовани Франческо преко својих опуномоћеника у раздобљу од 1553. до 1557. године француском краљу позајмио укупно око 11.000 златних талира (Marciani, *I Gabiano*, 204–206, бр. XVII.).

⁵⁵⁵ Marciani, *I Gabiano*, 211–212, бр. XLIII. Према документу од 20. октобра 1566. године, могуће је сазнати да је из Лиона у Венецију пристигао и Ђовани Бартоломео млађи, син тада већ покојног Лучимбурга, по седморицу штампарских радника које је повео назад са собом. Следеће године, међутим, у име истог Ђованија Бартоломеа де Габијана и Енрика, Француз Пијетро Велијано, који је као типограф радио код Ђунтијевих, ангажовао је још осам штампарских радника за типографију у Лиону.

⁵⁵⁶ Infelise, *Gabiano, Baldassarre da*.

⁵⁵⁷ Marciani, *I Vukovic tipografi-librai Slavi*, 360, XVIII; Marciani, *I Gabiano*, 201, бр. VI; Милошевић, *Нови извори катарској, вайиканској и млејачкој архива*, 321–324, бр. XXXVI.

⁵⁵⁸ Marciani, *I Vukovic tipografi-librai Slavi*, 361, XIX; Marciani, *I Gabiano*, 207–208, бр. XXVIII.

⁵⁵⁹ Marciani, *I Vukovic tipografi-librai Slavi*, 361, бр. XX; Marciani, *I Gabiano*, 202, бр. XI.

500 дуката.⁵⁶⁰ С друге стране, заступници Вуковићевог тестаментa су решавали и питање доделе наследства Николиној другој ћерки Изабети. Тако је 22. јануара 1555. године у присуству Алипрандија, Ђованија Франческа и Балдазара потписан споразум према којем је Изабета добила 600 дуката на име мираза, изјавивши при томе да се остале имовине одриче у корист своје браће Ђованија Еразма, Карла и Луке.⁵⁶¹

На основу великог броја других случајева познато је да је приликом трансакција понекад долазило и до спорова између пословних партнера. О томе, између осталог, говори и један податак који се односи и на Николиног сина Ђованија Еразма. Наиме, 27. јула 1559. године, Ђовани Франческо де Габијано је, као опуномоћеник сестре Дионоре, овластио Николу Сабона да га заступа у судском спору с Ђованијем Еразмом а Ветулом.⁵⁶² О чему се ту заправо радило, и због чега је Ђовани Еразмо дошао у сукоб са својим ујаком, не би се за сада ништа одређеније могло рећи.

III

Оно што је умногоме омогућило да Ђовани Бартоломео учврсти своје позиције у штампарско-књижарским круговима јесте то што је другом Ренеровом ћерком Кристином био ожењен Паганино Паганини, истакнути типограф и издавач,⁵⁶³ о коме ће, због улоге коју би могао имати у издавачкој делатности Божидача Вуковића, посебно бити речи, неовисно од тога што се он у познатим архивским документима везаним за Вуковиће нигде не спомиње.

Између осталог, Паганини је био и власник земљишта у регији Фриули и ривијери Салоа, на језеру Гарда,⁵⁶⁴ у то време водећем центру производње папира на ширем подручју Апенинског полуострва, док је у једном спору који се тичао земљишног поседа близу Салоа, за свог правног заступника именовао Ђованија Бартоломеа.⁵⁶⁵ Познато је, с друге стране, и то да је Паганино Паганини, заједно са сином Алесандром, једно време живео у Салоу, тачније у оближњем месту Тосколано Мадерно, где је имао кућу и књижарску радњу, и где је поседовао и најмање једну радионицу за израду папира.

Када је реч о профилу штампарске и издавачке делатности Паганинијевих, од посебног значаја јесте то што су они, поред универзитетских уџбеника и књига из области права, медицине, аритметике, али и из филозофије, посебну пажњу посветили издањима религиозног садржаја, у првом реду литургијским књигама. У том смислу, Паганино Паганини се надовезује на издавачку делатност свог таста Франческа дела Фонтане, познатог по едицијама Библије и литургијским књигама малог формата, објављујући мисале у форматима од осми не до шеснаестине.

У погледу типографског умећа, посебно се истакао Паганинов син Алесандро, који је био зет штампара Ђорђа Русконија,⁵⁶⁶ а који је још од друге деценије 16. столећа преузео у примат од оца, пошто се овај од тада све више усредсредео на издавачку делатност. Уз Фран-

⁵⁶⁰ Marciani, *I Vukovic tipografi-librai Slavi*, 361, бр. XXI; Marciani, *I Gabiano*, 202–203, бр. XII.

⁵⁶¹ Marciani, *I Vukovic tipografi-librai Slavi*, 361, бр. XXII; Marciani, *I Gabiano*, 203, бр. XIII; ; Милошевић, *Нови извори кошорској, вајшиканској и млетачкој архива*, 328–330, бр. XXXIX.

⁵⁶² Marciani, *I Gabiano*, 206, бр. XXIII.

⁵⁶³ Nuovo, *The Book Trade*, 75.

⁵⁶⁴ Nuovo, *Paganini, Paganino*.

⁵⁶⁵ Nuovo, *Paganini, Paganino*.

⁵⁶⁶ Алесандро Паганини био је ожењен Даријом, ћерком Ђорђа Русконија из Кома, знаменитог штампара који је ћириличким писмом на народном језику српске редакције штампао 1512. године *Молићвеник* Фране Мицаловића. Алесандро Паганини је с Даријом имао више деце, од којих су многа наставила очевим стопама, те се на примеру ове породице на најбољи начин може сагледати у то време уобичајена пракса пословног умрежавања путем склапања бракова и наслеђивања породичног занимања с колена на колена. Тако је, на пример, ћерка Ањезина била удата за Марка ди Коминчолу, произвођача хартије из Тосколана, док је друга ћерка Марта ступила у брак с типографом Ђованијем Вариском, спретним предузетником који је заједно са својим шурацима имао значајну улогу у историји издаваштва и књижарства друге половине 16. столећа, и који је био наследник и настављач типографске и издавачке делатности породице Рускони и Паганини, установљене још почетком 16. столећа (Nuovo, *The Book Trade*, 86–87).

ческа Грифоа, чувеног Мануџијевог типографа, сматран је за једног од највештијих дизајнера и резача типографских карактера, чија се креативност и иновативност, уз штампање на различитим језицима и писмима и креирање посебне врсте курзивних слова, испољила и употребом малих формата.⁵⁶⁷ Тако је, на пример, 1515. године штампао серију различитих књига у минијатурном (24°), до тада готово непознатом формату. Само у периоду од 1509. до 1538. године – када умире његов отац Паганино – публиковао је око стотину наслова.⁵⁶⁸

Остајући веран издавачком опусу свог оца, где поред речника, трактата из области права, литургијских књига, Паганини штампа и књиге на другим писмима и језицима. Тако, примера ради, у делу Ђустинијанија Агостина из 1513. године штампа неколико редова на хебрејском језику, а познато је да је отискивао и текстове на грчком.⁵⁶⁹ У том смислу треба издвојити прво штампано издање Курана на арапском, датирано у период између 9. августа 1537. и истог датума наредне године, које се на основу довољно података приписује Алесандру Паганинију и његовом оцу Паганину.⁵⁷⁰ О постојању Курана забележена су сведочанства, али се све до 1987. године сматрало да су сви примерци овог издања уништени. Те године је, међутим, у фрањевачкој библиотеци у цркви Сан Микеле ин Исола у Венецији пронађен једини преостали примерак који је некада припадао хуманисти Тазеу Амброђу дељи Алдонезију, чија су сведочанства управо и указивала на постојање ове књиге.⁵⁷¹ У питању је, по свој прилици, издање превасходно намењено извозу на арапско тржиште.⁵⁷² Иако су многи истраживачи до сада указали на многобројне пропусте овог издања везане за графију, штампање Курана на арапском је за Алесандра Паганинија у типографском смислу несумњиво био огроман изазов, јер се сматра да је за потребе штампања свих специфичних елемената арапског писма било потребно начинити чак и до шест хиљада различитих типографских карактера.⁵⁷³ Оно што је при томе посебно занимљиво јесте то што се дистрибуција овог издања Курана доводи у везу с Божидаром Вуковићем, иако нема непосредних извора који би говорили у прилог томе. Реч је о издавачком подухвату које је морало имати партнере и везе на највишем нивоу не само по питању његове реализације већ и по питању извоза на тржиште где је Куран требало продавати. Имајући отуда у виду родбинске везе између породица Паганини, Габијано и Вуковић, као и трговачке и политичке контакте и подршку коју је Божидар Вуковић уживао код Ајас-паше и других високо ранжираних чиновника на двору Сулејмана Величанственог, Анђела Нуово је изнела хипотезу да је дистрибуција овог издања највероватније вршена преко Вуковићеве међународне комерцијалне мреже, која је покривала подручја Леванта и досезала до саме престонице Османског царства.⁵⁷⁴

*

Још један штампар и издавач који је имао и извесне везе са Лионом и Габијановима, такође завређује пажњу. Реч је о Добрићу Добрићевићу, односно, Бонину Бонинију, како се представљао у иностраној средини и како је уз то и потписиван у својим издањима. Пореклом је био с Ластова, ране године је провео у Дубровнику, а око 1475. године се преселио у Венецију. Ту је изучио типографски занат код Андреје Палташића из Котора. Већ почетком осамдесетих година 15. столећа обрео се у Верони, где је, поред дела из граматике латинског језика, историје и других области, штампао и своје најрепрезентативније издање из веронског периода – *De re militari* Роберта Валтурија.

Недуго потом, 1483. године, преселио се у Брешу, где се задржао скоро читаву једну деценију. Ту је одштампао око тридесет издања, где се поред штампарства бавио и трговином књигама, послујући најчешће с Миланским војводством. У највећем броју случајева реч је

⁵⁶⁷ Nuovo, *Paganini, Paganino*.

⁵⁶⁸ Nuovo, *Paganini, Paganino*.

⁵⁶⁹ Nuovo, *La scoperta del Corano arabo*, 20; Nuovo, *The Book Trade*, 79–80.

⁵⁷⁰ Nuovo, *La scoperta del Corano arabo*, 9–23.

⁵⁷¹ О пронађеном примерку Курана: Nuovo, *A Lost Arabic Koran*, 273–292; Nuovo, *Paganini, Paganino*.

⁵⁷² Pektaş, *The Beginnings of Printing in the Ottoman Capital*, 5.

⁵⁷³ Nuovo, *Paganini, Paganino*.

⁵⁷⁴ Nuovo, *La scoperta del Corano arabo*, 21.

о издањима класичних писаца, али се окушао и у штампању црквених књига, публикујући издање мисала – *Misalle Carmelitarum ordinis* у двобојној штампи.

Почетком последње деценије 15. столећа обрео се у Лиону, где је отворио књижарску радњу, и где је између осталих сарађивао и са Балдазаром Габијаном.⁵⁷⁵ Због учесталих одсуствовања наредних година је посао поверавао Бартоломеу Троту, познатом издавачу, књижару и штампару из Лиона. Међу издањима из тог периода издваја се неколико литургијских књига, а међу њима и *Officium beatae Virginis Mariae* из 1499. године, коју краси шеснаест ксилографских илустрација.

Оно по чему се, међутим, Добрић Добрићевић издваја од осталих штампара јесте његов обавештајни ангажман у корист Венецијанске републике, који датира још од 1497. године, из времена док је боравио у Лиону. Под плаштом трговине књигама, он је развио обавештајну мрежу широм француске и Апенинског полуострва. Учествујућу у многобројним мисијама у служби тајне дипломатије Венецијанске републике, Бонини се посебно тих година истакао у обавештавању о кретањима и дешавањима на француском двору, због чега је богато награђиван, док су неки његови извештаји забележени и у Санудовим хроникама.

Изгледа да је на самом почетку 16. столећа напустио лаички живот, заменивши га свештеничким позивом, али то нимало није умањило његову доушничку активност. Међутим, Веће десеторице није само користило Бонинијеве обавештајне услуге. Познате су и информације везане за једну другу врсту његове мисије из 1505. године, када је на своју препоруку добио задужење да због оскудице пшенице обезбеди „одговарајућу количину жита по најповољнијој цени из Савоје“.

Последње деценије живота проводи у Тревизу, где повремено тргује књигама, али се његово име појављује и у политичким хроникама након битке код Павије, 1525. године, када га је Веће десеторице по задатку послало у Монферато. По свој прилици, умро је најкасније до јуна 1528. године, јер се тада његов наследник Ђорђо Бонини судио с Торезанима, књижарима из Венеције, који су тражили отплату дуга што га је за собом оставио покојник.⁵⁷⁶

IV

Поред личности с којима су Вуковићи били у пословним или родбинским односима, нужно је осврнути се и на грчку штампарску продукцију у Венецији, с обзиром на то да су у поговору Вуковићевог *Молићвеника (Зборника за њућнике)* из 1521. године, осим Фруга, поменути и Грци.⁵⁷⁷

У Венецији је прва књига на грчком језику објављена седамдесетих година 15. столећа.⁵⁷⁸ Пре тога су покретна ливена слова употребљавана само за штампање издвојених цитата на грчком језику и писму и то у књигама објављеним најчешће на латинском језику. Изузев псалтира и часослова, издања из осамдесетих и деведесетих година 15. столећа, реч је пре свега о делима класичних аутора, док су у мањем броју штампани речници или граматике грчког језика.⁵⁷⁹

Дела из класичне књижевности и културе је објављивао и Алдо Мануцио, користећи посебно израђене типографске карактере по узору на тадашње савремено грчко писмо.⁵⁸⁰ Од литургијских књига Мануцио је публиковао *Псалтир* (1496–1498) и *Часослов* (1497).⁵⁸¹

Прву штампарију у којој су искључиво публиковане књиге на грчком језику основали су Крићани Николаос Властос и Захаријас Калиергис,⁵⁸² која је отпочела с радом 1498. годи-

⁵⁷⁵ Infelise, *Gabiano, Baldassarre da*.

⁵⁷⁶ Infelise, *Gabiano, Baldassarre da*.

⁵⁷⁷ Каталог, IIIб. *Молићвеник (Молићвослов, Зборник за њућнике)*, 1521, Поговор.

⁵⁷⁸ Layton, *The First Printed Greek Book*, 63–79.

⁵⁷⁹ Layton, *The First Printed Greek Book*, 67.

⁵⁸⁰ Layton, *The First Printed Greek Book*, 72.

⁵⁸¹ Layton, *The sixteenth century Greek book*, 384.

⁵⁸² О Захаријасу Калиергису в. Layton 1994, 318–333.

не, након добијања двадесетогодишње привилегије за штампање.⁵⁸³ Судаћи према неким изворима, просторије за штампарију у Венецији су изнајмили од Лукантонија Ђунтија, велетрговца и припадника једне од најзначајнијих италијанских књижевних династија.⁵⁸⁴ У првој фази рада, која је трајала првих неколико година у Венецији, штампарија Властоса и Калиергиса је публиковала четири велика фолио издања, међу којима се издваја велики *Etymologicon*, дело објављено 1499. године.⁵⁸⁵ Услед непознатих околности после објављена четири издања током 1499. и 1500. године штампарско предузеће Властос–Калиергис престало је с радом, док је њихова типографска и ксилографска опрема прешла у посед Филипа Ђунтија, који је био на челу огранка ове фамилије у Фиренци.⁵⁸⁶

Из 1509. године, потичу још три Калиергисова издања, штампана у Венецији уз помоћ нове словне гарнитуре, међу којима и *Хоролоион*. Свестан велике потражње богослужбених и верских књига на грчком језику, Калиергис је у предговору *Хоролоиона* најавио и штампање серије литургијских књига – *Параклиџика*, *Минеја*, *Триода* и *Пенџикосџара*, до чије реализације није дошло.⁵⁸⁷ Потоња Калиергисова професионална и издавачка делатност везана је за Рим, где је остварио и највећу продукцију, штампајући претежно дела из класичне књижевности и филозофије.⁵⁸⁸

Знатно већи опус грчких литургијских и верских књига у Венецији остварило је издавачко предузеће које је основао Андреас Кунадис, родом из Патре.⁵⁸⁹ Следећи Калиергисову замисао, он је оживео његов пројекат објављивања богослужбених књига на грчком језику. За типографске послове ангажовао је најискусније оновремене штампаре на грчком писму у Венецији – браћу Николини да Сабио, који су до тада радили у типографији Андреје Торезанија, таста и наследника штампарије Алда Мануџија.⁵⁹⁰ Познато је, наиме, да је Кунадис потписао уговор са Стефаном Николинијем да Сабиом – представником познате венецијанске породице типографа, пореклом из места Сабио у околини Бреше – о штампању серије литургијских текстова за потребе православних Грка. Оно што је посебно занимљиво, типографска радионица Стефана Николинија да Сабиа је од 1525/1526. године била смештено у парохији Санта Марија Формоза,⁵⁹¹ у којој се некада налазила и штампарија Которанина Андрије Палташића,⁵⁹² а где су од 1532. године становали и Божидар и Никола Вуковић.⁵⁹³

Иако се зна да је Кунадис боравио у Венецији још од 1516. године, када је у матрикули Братства Грка убележен као његов члан, прво његово познато издање – *Псалџир*, датира тек из 1521. године. Након ове литургијске књиге, следе издања *Параклиџика* и *Триода*. Уредник првих издања био је Кунадисов сарадник и блиски пријатељ Константин Палеокапас, наставник грчког језика.⁵⁹⁴

⁵⁸³ Layton, *The sixteenth century Greek book*, 318.

⁵⁸⁴ Layton, *The sixteenth century Greek book*, 384.

⁵⁸⁵ Burke, *The Greeks of Venice*, 175. Поједини истраживачи сматрају да је реч о издању које је, поред финансијског учешћа Властоса, штампано и уз материјалну подршку војвоткиње Ане Нотарас, ћерке великог војводе Лукаса Нотараса из Цариграда. Присутно је, међутим, и мишљење да је поред овог дела, Ана Нотарас финансирала и публиковање издања *Αριστοίησellove καίητοριје*.

⁵⁸⁶ О Филипу Ђунтију в. Layton, *The sixteenth century Greek book*, 297–302.

⁵⁸⁷ Burke, *The Greeks of Venice*, 100.

⁵⁸⁸ Layton, *The sixteenth century Greek book*, 323–329.

⁵⁸⁹ О Андреји Кунадису: Layton, *The sixteenth century Greek book*, 337–354.

⁵⁹⁰ О штампарској породици Николини да Сабио: Layton, *The sixteenth century Greek book*, 402–420.

⁵⁹¹ Layton, *The sixteenth century Greek book*, 404.

⁵⁹² Милошевић, *Андрија Палџашић Коџоранин*.

⁵⁹³ Вујошевић, *О неким биографским подацима*, 84. Уп. Marković, *Damian di Santa Maria*, 148.

⁵⁹⁴ О Константину Палеокапасу в. Layton, *The sixteenth century Greek book*, 424–426. Реч је о свестраној личности хуманистичке оријентације који је својевремено обитавао и у Француској, а по доласку у Венецију живео је у кући француског изасланика, где је, између осталог, по наруџбини преписивао и класичне рукописе за француску краљевску библиотеку. По свој прилици, постојала је још једна личност истог имена и презимена, вероватно рођак, који је средином 16. столећа преписао више рукописа за француску Краљевску библиотеку у Фонтенблоу. Више о овим Палеокапасовим активностима: García-Bueno, *El copista cretense Constantino Paleocapa*, 198–218.

Не зна се поуздано да ли је Кунадис сам покренуо издавачки пројекат или заједно с тастом Дамјаном ди Санта Маријом из Спича, с којим је заједно боравио у венецијанској четврти Сан Ђовани Хризостомо.⁵⁹⁵ Након преране Кунадисове смрти, крајем 1522. или почетком 1523, Дамјан ди Санта Марија је наставио издавачку делатност коју је започео његов зет, објавивши до 1553. године око шездесет издања.

О Дамјану ди Санта Марији, у недостатку архивских извора, понајвише се може сазнати из колофона његових палеотипа. Познато је, међутим, да је потицао из Спича, који је до 1571. године био у саставу Млетачке републике, тако да је самим тим био и њен држављанин. Пре укључивања у издавачке послове, бавио се производњом тканина, а могуће је да је поседовао и млин.⁵⁹⁶ Као што су Вуковићи осмислили свој псеудоним према Старчеву, тако је и Дамјан ди Санта Марија италијанизовано име изградио према истоименој римокатоличкој опатији у Спичу.⁵⁹⁷

Занимљиво је, међутим, поменути и то да се у колофонима два издања из 1524. године, јавља и име Петроса Кунадиса, по свој прилици брата или рођака Андреаса Кунадиса, о коме се ништа подробније не зна.⁵⁹⁸

Убрзо након Палеокапасове смрти, 1522. године, место уредника Кунадисових и Санта Маријиних издања заузео је учењак Ерколе Гирланди,⁵⁹⁹ а потом и Виторе Фаусто,⁶⁰⁰ професор грчког језика у Венецији.⁶⁰¹ Ипак, на месту уредника и коректора потоњих издања Дамјана ди Санта Марије најдуже се задржао Димитриос Зенос,⁶⁰² који је на тој позицији био од 1523. до 1539, или 1540. године. После Зеносовог одласка, Дамјан ди Санта Марија је по потреби ангажовао неколико лица на месту уредника и коректора, од којих су већина заузимала угледна места у Братству Грка. Међу њима, треба поменути Андроникоса Нукиоса с Крфа, који је за Санта Марију радио од 1542. до 1545. године.⁶⁰³ Ништа мање значајан био је Василиос Варелис (Валерис), који је наследио Нукиоса на месту уредника.⁶⁰⁴ Последњи уредник и коректор био је Михаел Контолеон из Монемвасије.⁶⁰⁵

Изгледа, међутим, да је од 1549. године партнерство између Дамјана ди Санта Марије и браће Николини да Сабио раскинуто, јер се од тада у његовим издањима јављају имена других штампара. Тако је Кристофоро Занети⁶⁰⁶ 1550. и 1551. штампао три издања литургијских књига – *Ајосѿол*, *Параклиѿиик* и *Триод*, док је Франческо Рампацето⁶⁰⁷ 1553. године публиковао последње Санта Маријино издање – *Доживљаји Александра Великог*.⁶⁰⁸

Издавачки опус Андреаса Кунадиса и Дамјана ди Санта Марије броји више од тридесет литургијских и верских књига, од којих су у највећем броју била дела први пут штампана. Али и поред тога што је њихово предузеће било специјализовано за издавање црквених књига намењених Православној цркви широм грчког говорног подручја, Дамјан ди Санта Марија се истакао и објављивањем преко двадесет издања из области савремене грчке књижевности.⁶⁰⁹

⁵⁹⁵ Милошевић, *Андрија Палијашић Коѿоранин*, 41, 83.

⁵⁹⁶ О Дамјану ди Санта Марији: Layton, *The sixteenth century Greek book*, 337–354; Marković, *Damian di Santa Maria*, 144–158.

⁵⁹⁷ Follieri, *Su Alcuni libri Greci stampati a Venezia*, 92; О опатији св. Марије Ратачке: Marković, *Benediktinska opatija sv. Marije Ratačke*, 181–251.

⁵⁹⁸ Layton, *The sixteenth century Greek book*, 338–339, 348.

⁵⁹⁹ О Ерколе Гирландију в. Layton, *The sixteenth century Greek book*, 290.

⁶⁰⁰ О Виторију Фаусту в. Layton, *The sixteenth century Greek book*, 284–285.

⁶⁰¹ Layton, *The sixteenth century Greek book*, 337–338.

⁶⁰² О Деметриосу Зеносу в. Layton, *The sixteenth century Greek book*, 545–552.

⁶⁰³ О Андроникосу Нукиосу в. Layton, *The sixteenth century Greek book*, 421–423.

⁶⁰⁴ О Василиосу Валерису в. Layton, *The sixteenth century Greek book*, 494–499.

⁶⁰⁵ О Михаелу Контолеону в. Layton, *The sixteenth century Greek book*, 336.

⁶⁰⁶ О Кристофору Занетију в. Layton, *The sixteenth century Greek book*, 522–535.

⁶⁰⁷ О Франческу Рампацету в. Layton, *The sixteenth century Greek book*, 437–440.

⁶⁰⁸ Layton, *The sixteenth century Greek book*, 345.

⁶⁰⁹ Layton, *The sixteenth century Greek book*, 341–344.

Од потоњих бројних издавача, штампара и уредника грчких издања, попут браће Варелис, Скордилиса, Занетија и других, чија је активност обележила другу половину 16. столећа, ваља издвојити и Николаоса Софијаноса, Грка пореклом с Крфа.⁶¹⁰ Наиме, Антониос Епаркос и он су током прве половине пете деценије 16. столећа поседовали заједничко штампарско предузеће, које је пословало под финансијским покровитељством Маркоса Самаријариса све до његове смрти 1546. године, након чега престаје и издавачка делатност тог предузећа.

3.4.1. Трговачко-књижевна мрежа Божидара и Вићенца Вуковића

О почецима, као и раним фазама, ангажмана Божидара Вуковића на пољу трговине, услед недостатка архивских извора, готово да се ништа не зна. Ипак, иако у том погледу први помен његовог имена датира тек из позних двадесетих година 16. столећа, требало би се осврнути на један ранији документ, од 27. новембра 1516. године, који би можда могао имати везе с Вуковићем, премда се он, уистину, у њему поименице не помиње. Реч је о парници између неименованог подгоричког војводе и которског трговца из племићке породице Бућа, у којој је суделовао и трговац Трипо Болица. Наиме, у спору двојице трговаца – Фрање Буће из Котора и војводе из Подгорице – поседника ортачког трговачког друштва, због дуга који је Бућа имао према војводи, овај је насилно одузео другом которском трговцу Трипу Болици 4,5 лакта млетачке љубичасте хаљине. Решавајући овај спор, которски суд је пресудио у корист подгоричког војводе, који је у року од петнаест дана требало да добије три стотине аспри или у замену за то одговарајућу количину тканина, с тим да убудуће према Трипу Болици не сме поновити насилни поступак. И поред тога што нема поузданих података да је Вуковић већ тих година оловљаван војводом, има основа за претпоставку да се иза поменутог звања крије личност Божидара Вуковића – пре свега што су, у том случају, поред подгоричког војводе, поменути и истакнути представници которског патрицијата с којима ће касније Вуковићи имати врло развијене пословне односе.⁶¹¹

I

У познатим архивским изворима Вуковићево име у контексту трговине се први пут среће 1528. године у тестаменту Николе Србина, где је, уз Андреју из Зете и Марка Жилу, као један од његових трговачких заступника на подручју Јадрана, споменут и Божидар Вуковић, тј. Дионизио дела Векија.⁶¹²

У недостатку изворних података из друге и треће деценије 16. столећа – осим информација које потичу из колофона његових издања, као и већ поменутог извора из 1529. године који говори о његовој вези с Хабзбуршким двором – постојећа празнина о Божидару Вуковићу и његовим трговачким активностима биће донекле надомештена смештањем Вуковића у контекст времена и средине у којој је обитавао и деловао.

Наиме, као што се дало видети, Божидар Вуковић се у Венецији први пут среће средином друге деценије 16. века, када се 1516. године јавља као члан Грчког братства светог Николе. Но, изгледа да је Божидар Вуковић заједно с братом Николом већ извесно време био у главном граду Млетачке републике. Ту се оженио Аполонијом – највероватније ћерком неког венецијанског трговца и пословног партнера да би најкасније до 1516. године добио ћерку

⁶¹⁰ О Николаосу Софијаносу в. Layton, *The sixteenth century Greek book*, 460–472. По свој прилици Софијанос је студирао Грчку гимназију у Риму, где је највероватније од Ласкариса и Калиергиса стекао неопходно технолошко знање у вези са израдом грчких карактера, као и припреме грчких текстова за штампу. Између осталог, бавио се и преводом класичних грчких текстова, али и преписивањем рукописа за угледне наручиоце, међу којима се издваја Дијего Уртадо де Мендоза, шпански амбасадор у Венецији. Познато је да га је током четрдесетих година 16. столећа Мендоза ангажовао да у име Карла V прикупља рукописе по грчким територијама. Том приликом је, поред осталих подручја које је обишао, боравио у Тесалији, као и на Светој Гори, прикупивши тамо велики број рукописних књига, чија је збирка доцније доспела у библиотеку Ескоријала. О Мендози као колекционару грчких књига: Martín, *Las aldinias griegas de Diego Hurtado de Mendoza*, 241–268.

⁶¹¹ Милошевић, *Нови извори којторској, вајшканској и млејачкој архива*, 236–237.

⁶¹² Костић, *Дубровник и Енџлеска*, 87, 492–493, бр. 7.

Марину, која је у време писања његовог првог познатог тестаментa (1533) била удата за Паола Мајолија. Како се на основу многобројних примера зна да су у то доба бракови најчешће склапани међу пословним партнерима, изгледа да је још током друге деценије Божидар Вуковић био трговац на гласу. По свој прилици, припадао је кругу трговаца који су уз њега и брата Николу чинили Андреја Зећанин и Никола Србин, звани Калуђер, а којима би се могао прикључити и Марко Жила, нећак Николе Србина. Као што се већ могло видети, реч је о изузетно богатим и угледним трговцима који су заузимали високе позиције у Грчком Братству светог Николе. Поврх свега тога, они су били и део једне шире међународне трговачке мреже која се по свој прилици простирала од Лондона на северу, па све до Леванта и Цариграда на југоистоку. У оквиру те трговачке мреже они су, сасвим извесно, интензивну пословну сарадњу остварили повезујући се с грчким и дубровачким трговцима, што се да наслутити и из тестаментa Николе Србина из 1528. године.⁶¹³

Осим пословног умрежавања с Грцима и Дубровчанима преко пословних кругова Андреје Зећанина и Николе Србина, Вуковићи су се повезали и са моћним италијанским трговачким породицама. Поред пословања с блиским рођацима Божидарове супруге Аполоније, кључну улогу у погледу учвршћивања позиција на пољу трговине у Венецији одиграло је склапање брака између Николе Вуковића и Дионоре Габијано, ћерке Ђованија Бартоломеа да Габијана. Без сумње да је и овај брак, као и већина других у то време, склопљен из пословних интереса, што је Габијановима омогућило проширење њихове комерцијалне мреже ка територијама под влашћу Османског царства и његове престонице. Но, пре него што су се ородили с Габијановима, Вуковићи су увелико морали бити афирмисани трговци. Имајући у виду њихове везе са високим званичницима Османског царства, Вуковићи су, сасвим извесно, остварили пословне контакте не само у Венецији него и широм Леванта, па и у самом Цариграду. Једино се тиме може објаснити чињеница да је Никола Вуковић био у прилици да се ожени ћерком предводника једне од најзначајнијих трговачких фамилија са седиштем у Венецији, а са огранцима у Фландрији и Лиону, а вероватно и у Лондону.

Није, међутим, могуће сасвим поуздано утврдити када се Никола оженио Дионором Габијано. С обзиром на то да је у браку с њом добио петоро деце – три сина (Ђованија Еразма, Карла и Лукантонија) и две кћерке (Веронику и Изабету) – најкасније се то могло десити почетком двадесетих година. Тешко је, поврх свега, замислити да су кћерке Вероника и Изабета рођене позних тридесетих година, ако се зна да је Никола Вуковић преминуо 1539. године. Из тога би следило да су средином педесетих година, када се јављају у изворним документима,⁶¹⁴ Николине кћерке биле у својим двадесетим годинама, док су његови синови свакако били старији. Осим тога, уколико се одиста иза личности Божидаровог синовца Ђованија, тј. Јована – који је имао истакнуту улогу уходе у Вуковићевој обавештајној мрежи – крије Николин син Ђовани Еразмо, онда је брак између Николе и Дионоре готово извесно био склопљен још током друге деценије 16. века.

Повезавши се с Габијановима, с једне стране, и са знаменитим грчким и српским трговачким и предузетничким породицама, који су заузимали високе позиције у Грчком братству светог Николе, с друге стране, Божидар Вуковић не само што је упловио у међународне токове трговине највишег ранга него се обрео у још једном профитабилном предузетничком сектору, нарочито развијеном у Венецији – издаваштву и књижаству. Отуда и не изненађује Вуковићев навод из колофона *Молићвеника* (*Зборника за њушнике*), у којем саопштава да је видео „Фруге, Грке и друге народе, како штампају божанствене књиге“, те је по узору на њих и он пожелео да штампа српске и бугарске.⁶¹⁵

Родбински и пословни односи које је Божидар Вуковић стекао у Венецији несумњиво су му омогућили уздизање на друштвеној позорници овог водећег трговинског и књижаарског центра Европе тог доба. Иако нема архивских извора који би осветлили његове везе с политичким и друштвеним структурама Венеције, оне свакако нису биле занемарљиве. То се

⁶¹³ Костић, *Дубровник и Енџелска*, 492–493, бр. 7.

⁶¹⁴ Marciani 1972, 361, XX; Marciani 1972, 361, XXI; Милошевић 1986, 328–330, XXXIX.

⁶¹⁵ *Молићвеник* БВ 1520, л. 270б–272а: IIIб. *Молићвеник* (*Молићвослов*, *Зборник за њушнике*), 1521, Поговор.

само донекле може наслутити из садржаја привилегије за штампање српских књига, коју су добили Вићенцо Вуковић и његов пословни партнер Бартоломео да Скио, где је Вићенцо Вуковић ословљен као наследник „покојног врло верног нашег Дионизија дала Векије“.⁶¹⁶

Упркос недостатку непосредних извора из друге и треће деценије 16. столећа, може се основано претпоставити да су још двадесетих година Божидар и Никола Вуковић имали своју трговинску радњу у Венецији. Оно што је извесније јесте то да су тридесетих година заједно с Вентурином дела Векијом поседовали ботегу познату под називом *дела Векија*, која је очито добила име по псеудониму који су Вуковићи користили у Венецији. Ова радња је била смештена у кампу Сан Бартоломеу близу моста Ријалта, делу града који је у то време представљао центар трговине у Венецији и где се, између осталог, налазила и књижарска радња Ђованија Бартоломеа да Габијана, таста Николе Вуковића. Сама чињеница да се њихова ботега налазила у најелитнијем пословном делу града говори у прилог томе да су Вуковићи у то време били успешни трговци и предузетници. Иако за сада о томе нема више изворних података, изгледа да је након смрти Божидара Вуковића ботега *дела Векија* временом прешла у посед његовог кума Вентурина ди Корнови дала Векије и његове породице, да би у другој половини 16. столећа изникла у једну од најчувенијих трговачких радњи у граду на лагунама.⁶¹⁷

Када је реч о профилу трговачких послова Божидара и Николе Вуковића, они су у свему одговарали уобичајеном типу венецијанских велетрговаца и предузетника највишег ранга, који су улагали и у сектор издаваштва и књижарства. Попут других познатих италијанских и грчких трговачких фамилија у Венецији, које су се бавиле и књижарством и издаваштвом, основу њихове трговинске размене, поред књига, чинила је мешовита роба која је имала највећу потражњу на међународном тржишту и која је доносила највећу зараду. Превасходно су то биле разноврсне врсте тканина, од оних грубљих попут карисеје, па до оних најфинијих, израђених од свиле. Осим тканина биле су ту заступљене и различите врсте зачина, житарица, драго камење, али и разни други артикли.

Као што се може видети из тестаментa Николе Србина, Божидар Вуковић је преко њега и осталих дубровачких трговаца и морепловаца из Лондона допремао тканине. Махом је то била карисеја,⁶¹⁸ која је нарочито била тражена на тржишту југоисточне Европе и Леванта. Осим поморског транспорта, који се до четврте деценије 16. столећа најчешће одвијао уз помоћ галија, а потом и мањих бродова,⁶¹⁹ могуће је да је ова роба допремана у Венецију и сувоземним путевима, као и речним токовима преко Фландрије, где су своје представнике имали Габијанови. Из Венеције су Вуковићи, користећи блиске везе са највишим представницима османских власти, својим разгранатим трговачким каналима допремљену робу из Енглеске развозили по јадранским градовима и даље одашилиљали ка лукама широм Леванта, па и до самог Цариграда. У престоници Османског царства, Вуковићеви изасланици и пословни партнери су вероватно куповали зачине, драго камење и другу робу којом су обилувала тржишта на Истоку, да би је својим трговачким каналима преко Венеције транспортовали назад до Фландрије и Лондона. По свој прилици, поред Ђакома Леончинија, чије се име појављује у изворним документима, може се основано претпоставити да је битну улогу у комерцијалној мрежи Вуковића имао и Божидаров синовац Ђовани, односно Јован, који се помиње као ухода на двору великог везира Ајас-паше.⁶²⁰ Обавештајне податке је, попут Добрића Добрићевића и других доушника и ухода тог доба, највероватније прикупљао под плаштом трговине, користећи без сумње привилегије и погодности које је као гост другог човека Османског царства уживао у Цариграду.

У оквиру разгранате међународне трговачке мреже, у којој су Вуковићи имали значајног удела, посебно се издвајају и градска пристаништа на источнојадранским обалама. Ту су

⁶¹⁶ Синдик, *Издавачи, штампари, преписивачи*, 96–97.

⁶¹⁷ De Maria, *Becoming Venetian*, 37–38.

⁶¹⁸ Карисеје су спадале у групу грубљих тканина, које су нарочито биле тражене на тржишту југоисточне Европе, а чиниле су велики део енглеског извоза током 16. века: Костић, *Дубровник и Енглеска*, 126.

⁶¹⁹ Костић, *Дубровник и Енглеска*, 114–141.

⁶²⁰ Ciortănescu, *Documente private*, 15–16, VII.

пре свих као упоришне тачке истичу Дубровник и Котор, али и градови у Далмацији, што ће се касније видети и на примеру трговине Вићенца Вуковића.

Док се помен Дубровника среће у тестаменту Божидара Вуковића, у коме је опоручним извршиоцима наложио да се штампане књиге ради продаје допреме у Дубровник, дотле је знатно више сачуваних извора који се тичу веза браће Вуковић с Котором. Нарочито се издвајају они који откривају Вуковићеве пословне односе и везе са старом и угледном патрицијском фамилијом Болица. Један од најстаријих докумената из ове групе датира из 1530. године, у којем се говори о спору проишлом око исплате дуга од осамдесет дуката, зарађених продајом тканине карисеја. Тим поводом је Вицко Болица опуномоћио Николу Вуковића да их у Венецији наплати од Илије Вучетића из Котора и Дабе Радована Младијевића из Пераста.⁶²¹

О врло живим и развијеним пословним односима између браће Вуковић и чланова породице Болица сведоче и каснији извори. Један од њих је и документ од 19. јануара 1537. године. Из њега се може сазнати да се Божидар Вуковић, „грађанин Венеције“, након смрти Вицка Болице, крајем 1536. године, запутио у Котор, где је с Боличиним наследницима и опоручним извршиоцима саставио документ о намирењу.⁶²² Сачувано је, такође, још неколико званичних аката који потврђују да је по упокојењу Вицка Болице у више наврата Божидаровом брату Николи Вуковићу исплаћена извесна сума новца. Тако су, наиме, преко поморца Малфе из Котора Боличини опоручни извршиоци послали двеста дуката дуга,⁶²³ док је нешто касније Николи исплаћено још сто дуката, овог пута посредством извесног Радуша Стефана.⁶²⁴

Да се комерцијална мрежа браће Вуковић протезала од Јадранске обале до Леванта и Цариграда, потврђују и документи из времена након њихове смрти који се односе на потраживања заосталих дугова. Тако су, као што је већ поменуто, Лоренцо Алипранди и Ђовани Франческо де Габијано, као опуномоћеници Дионоре Габијано, супруге покојног Николе Вуковића, ангажовали Доменика Тирабоска да у њихово име „убира приходе у Пери и другим деловима Константинопоља, нарочито од Ђакома Леончинија“.⁶²⁵ С друге стране, Божидаров син Вићенцо је 14. децембра 1546. године дао пуномоћје Ђованију Брађанију из Херцег-Новог „да наплаћује и убира порез по Далмацији, Константинопољу и другим крајевима на истоку“.⁶²⁶ Из наредне године, тачније од 21. марта 1547. године, потичу још два документа. Из првог се може сазнати да је Вићенцо Вуковић свом тасту Пјетру Антонију де Пањану дао пуномоћје за наплату дугова од извесног прелца Ђованија Андреје дел Торна, и то на основу документа сачињеног 14. октобра 1539. године,⁶²⁷ из времена док је Божидар још увек био у животу. Истог дана Вићенцо Вуковић је уступио право и Бартоломеу де Агостину да Скију – с којим је годину дана пре тога поднео молбу за добијање привилегије за штампање српскословенских књига – да у Венецији и изван ње може да наплаћује преостала потраживања.⁶²⁸

На то да су и Вуковићи као и остали велики венецијански предузетници и велетрговци трговали и другим артиклима, а не само тканинама и књигама, између осталих упућује и један податак из 1533. године. Он је објављен у *Дневнику* Марина Сануда. Ту је Никола Вуковић, тј. Никола дала Векија, поменут као трговац житарицама. Реч је о откупу сто хиљада „стара“ пшенице, од којих је Никола откупио педесет хиљада, а исто толико и извесни неизменовани Ђеновљанин.⁶²⁹ С друге стране, у једном документу сачуван је и помен о томе да

⁶²¹ Милошевић, *Нови извори коџорској, вайијанској и млејачкој архива*, 234.

⁶²² Милошевић, *Нови извори коџорској, вайијанској и млејачкој архива*, 229, 266–267, бр. III.

⁶²³ Милошевић, *Нови извори коџорској, вайијанској и млејачкој архива* 86, 234, 273–274, бр. VI.

⁶²⁴ Милошевић, *Нови извори коџорској, вайијанској и млејачкој архива*, 235, 274, бр. VII.

⁶²⁵ Marciani, *I Vukovic tipografi-librai Slavi*, 360, бр. XVIII.

⁶²⁶ Marciani, *I Vukovic tipografi-librai Slavi*, 357, бр. VII.

⁶²⁷ Marciani, *I Vukovic tipografi-librai Slavi*, 357, бр. IX.

⁶²⁸ Marciani, *I Vukovic tipografi-librai Slavi*, 357, бр. IX.

⁶²⁹ Sanuto, *I Diarii*, 390. Уп. Сковран, *Војвода Божидар Вуковић*, 83, нап. 30; Милошевић, *Нови извори коџорској, вайијанској и млејачкој архива*, 260.

је заједно с Вентурином дела Векијом Божидар Вуковић трговао драгим камењем.⁶³⁰ Осим тога, да су Вуковићи трговали зачинима и драгим камењем може се установити и на основу појединих одредби Божидаровог тестаментa из 1539. године. Збрињавајући тако уже чланове своје породице, Божидар Вуковић је, између осталог, својој ћерки Јелени оставио „хиљаду дуката за мираз у мирођијама“, док је Луцији за мираз одредио драгуљ, који је поседовао заједно с кумом Вентурином ди Корновијем и шураком Гаспаром, а уз то и „један велики рубин“.⁶³¹ С друге стране, из извора је познато да је и Никола трговао драгим камењем. О томе говори један документ од 24. марта 1540. године у којем је наведено да је дошло до неспоразума између заступника задужбине Николе Вуковића, с једне стране, и Гаспара, Божидаровог шурака, с друге. Иако је овај неспоразум убрзо споразумно решен, овај документ указује на то да је износ од 2.000 дуката покојни Никола Вуковић зарадио продавши један рубин извесном Марку де Николу и Каорлинима.⁶³²

Исто као што су то чинили Габијанови и друге богате трговачке породице, и Божидар и Никола Вуковић су један део својих прихода остваривали путем издавања кредита. О томе има више потврда у изворима, али не оних који потичу за живота браће Вуковић, већ након њихове смрти. Тако је, примера ради, 1548. године Аполонија, удовица Божидара Вуковића, дала пуномоћје извесном Бартоломеу ди Саледу да потражује исплату дугова од Коморе за позајмице.⁶³³ Од 25. августа 1552. године датира и документ који се односи на дуговања општине Вићенце према Николи Вуковићу, готово тринаест година након његове смрти. Тада су Лоренцо Алипранди и Балдазар де Габијано, као извршитељи тестаментa Николе Вуковића и опуномоћенице његове супруге Дионоре, поништили пуномоћје које су раније дали Анселму Бонаномеу из Вићенце и уступили га његовом суграђанину Ђузепеу Падованију, кога су овластили да може „од општине града Вићенце“ да потражује „било коју суму пореза и прилога“.⁶³⁴

Од других сазнања која се тичу трговачких послова Божидара Вуковића, требало би скренути пажњу и на податак који открива да је он 1536. године био власник брода.⁶³⁵ Занимљиво је притом поменути и то да се исте године јавља и као снабдевач витезова с Родоса, с којима је имао и некакав новчани спор,⁶³⁶ али се о томе ништа подробније не зна.

Осим поморских трговачких центара, Вуковићи су развили и своју континенталну мрежу која се простирала широм залеђа југоисточне Европе. Један од значајних упоришних тачака Вуковићеве трговине, поготово када је реч о књигама, била је манастир Милешева. Поврх тога што је реч о једној од најпоштованијих српских светиња у то доба, где су почивале и мошти светог Саве – утемељивача и првог архијереја Српске православне цркве – Милешева је представљала и раскрсницу сувоземних путева који су водили од Дубровника ка унутрашњости Балканског полуострва. Изгледа да је осим тога манастир Милешева играо и значајну улогу у црквено-политичким плановима Божидара Вуковића. На то поврх остало упућује и Вуковићева одлука, изречена у његовом тестаменту, да манастиру Милешеви остави свој позлаћени барјак. Могуће је да је реч управо о барјаку под којим је Вуковић намеравао да покрене православне хришћане на устанак против османског окупатора. Осим тога, Вуковићеве везе с манастиром Милешевом потврђује и то што је наложио да се посредством милешевских монаха примерак *Празничној минеја*, одштампан на пергаменту, испоручи манастиру Хиландару на Светој Гори.

Не треба заборавити ни то да је у циљу проширења своје трговачке мреже, Божидар Вуковић умногоме користио познанства и политичке везе које је одржавао с владарима суседних земаља – с влашким војводом Радуом Пајсијем и молдавским војводом Петром Рарешом. Поред ових владара, који су били турски вазали, али су ипак уживали извесну аутономију,

⁶³⁰ Marciani, *I Vukovic tipografi-librai Slavi*, 362, бр. XXV.

⁶³¹ Тадић, *Тестаментни Божидара Вуковића*, 341–343.

⁶³² Милошевић, *Нови извори кошторској, ватиканској и млейтачкој архива*, 317–320.

⁶³³ Marciani, *I Vukovic tipografi-librai Slavi*, 355, бр. III.

⁶³⁴ Marciani, *I Vukovic tipografi-librai Slavi*, 361, бр. XIX.

⁶³⁵ Сковран, *Војвода Божидар Вуковић*, 83.

⁶³⁶ Сковран, *Војвода Божидар Вуковић*, 83.

Божидар Вуковић је одржавао контакте и с високом црквеном јерархијом не само у Влашкој и Молдавији већ и у суседној Бугарској.⁶³⁷ Очито захваљујући овим политичким и црквеним каналима Вуковић је умногоме проширио своју трговачку и књижевну мрежу која је захватала велике делове југоисточне Европе. Поврх тога, бављење трговином на овим просторима Вуковићу је пружило могућност неометаног кретања а у исто време је представљало и покриће за обавештајне активности у корист Карла V. Којим просторствима се Вуковић кретао, може се наслутити на основу писма упућеног римско-немачком цару у којем се понудио да Карлово писмо лично однесе Петру Рарешу и неименованом патријарху у Молдавију, навестивши при томе да би до тамо стигао путујући преко „Аустрије и Пољске“.⁶³⁸

Суседне земље – Молдавија, Влашка и Бугарска – нису само представљале погодно тржиште за продају тканина и друге робе коју су Вуковићи увозили из Енглеске. Због православне вероисповести и употребе бугарске редакције српскословенског језика у богослужењу не само у Бугарској него и у Влашкој и Молдавији, очито је да је Вуковић, користећи познанства и везе са световним и црквеним поглаварима ових земаља, своје књиге наменио и овом тржишту. Потврду за то је, поред употребе јусова у *Празничном минеју*,⁶³⁹ могуће наћи у Вуковићевој изјави, записаној у колофону *Молићвеника (Зборника за њушнике)*, која се односи на његову намеру да одштампа српске и бугарске књиге.⁶⁴⁰ Како није постојала велика разлика између српске и бугарске редакције старословенског језика, самим тим није постојала ни препрека у виду језичке баријере за продају ових књига на тржиштима Бугарске, Влашке и Молдавије. А на то да је на поменутих подручјима трговао и богослужбеним књигама, поред каснијих помена, могла би у прилог говорити и чињеница да се прве црквене књиге у Влашкој, након последњег Макаријевог издања *Четиљоројеванђеља* из 1512. године, штампају тек после смрти Божидара Вуковића. Тако је прво влашко издање објављено тек 1545. године. Реч је о издању *Молићвеника (Тредника)*, које је по налогу „угровлашког“ војводе Петра штампао Димитрије Љубавић. Две године доцније, Љубавић је одштампао и *Ајосџол*, чије је један део тиража финансирао угровлашки војвода Мирча, а други део молдавски Војвода Илијашко.⁶⁴¹ С друге стране, у Бугарској није постојала штампарија у којој су публиковане бугарскословенске књиге. Први штампар бугарског етничког порекла био је Јаков Крајков, који је најпре штампао неколико српскословенских издања по налогу Јеролима Загуровића, а потом и самостално један *Зборник*, малог формата, одштампан у српској редакцији старословенског језика.

II

Убрзо по упокојењу Божидара Вуковића, породичне послове везане за трговину наставио је његов син Вићенцо. У прилог томе говоре бројни сачувани извори који показују да се пословање Вићенца Вуковића није одвијало само у Венецији, него и на ширем подручју источнојадранске обале, нарочито међу далматинским и дококторским градовима. С тим у вези, познато је то да је Вићенцо Вуковић 6. маја 1542. године у Венецији склопио уговор о трговачком удруживању с Которанином Домиником, сином покојног Ивана Ангуре. Из овог уговора се може дознати да су Вићенцо и Доминико отворили трговачку радњу у Шибенику где су, поред остале мешовите робе, продаване и црквене књиге које је за живота објавио његов отац. Према поменутом уговору о оснивању заједничког друштва, Вићенцо Вуковић је уложио капитал у износу од 162 дуката и 15 гроша, док је Доминико био задужен за вођење и административно пословање трговинске радње. Оно што је посебно занимљиво јесте то да су у њој, уз тканине и сукна, као главних артикала, продаване и богослужбене

⁶³⁷ Ciorănescu, *Documente privatoare*, 20, XI.

⁶³⁸ Ciorănescu, *Documente privatoare*, 21–22, XVI.

⁶³⁹ Грујић, *Јусови у Божидарову зборнику*, 231–232.

⁶⁴⁰ *Молићвеник* БВ 1520, л. 270б–272а: IIIб. *Молићвеник (Молићвослов, Зборник за њушнике)*, 1521, Поговор..

⁶⁴¹ Лазић, *Прилози познавању шћамјарсїва Димитрија Љубавића*, 93–113.

књиге. Тако је у инвентару, поред осталих производа, наведена и једна шкриња с тридесет и две ћирилске књиге.⁶⁴²

Поред оснивања заједничке трговинске радње у Шибенику с Которанином Домиником, Вићенцо је наставио да одржава пословне везе и са угледним которским фамилијама Бућа и Болица, с којима је тесно пословао и његов отац Божидар. Познато је тако да је 1543. године био у овом граду поводом удаје своје полусестре Магдалене, ванбрачне ћерке „угледног господина пок. Дионизија а Ветуле“,⁶⁴³ која је становала са „сестрама пок. господина Виценца Болице“⁶⁴⁴. О Магдалениној удаји сведочи документ о њеном миразу од 30. јула 1543. године. Из њега се види да је Вићенцо поводом сестрине удаје повећао износ који је Божидар одредио у свом тестаменту, па је са првобитних 123 укупна сума повећана на 150 дуката.⁶⁴⁵ Истог дана је Вићенцо на основу новог уговора издао пуномоћје Магдаленином мужу Лазару Брајановићу из Херцег Новог, настањеном у Котору, с којим је био у пословним односима и пре склапања брака с његовом полусестром.⁶⁴⁶ Потврда за то се може наћи у документу од 4. фебруара 1543. године, где је наведено да је Лазар Брајановић имао своје комисионаре за продају Вуковићевих књига у Бијелом Пољу, а један од њих је био Димитрије Андоновић.⁶⁴⁷ Према поменутом пуномоћју од 30. јула, Брајановић је добио овлашћење да може потражити целокупан новац Вићенца Вуковића, уз отворену могућност да продаје и његову робу, као и остала покретна добра.⁶⁴⁸ Као што је већ раније поменуто, слично пуномоћје Вићенцо Вуковић је издао Брајановићу и три године касније, 14. децембра 1546, овлаштивши га да у његово име може да наплаћује дуговања „по Далмацији, Цариграду и другим странама Истока“.

*

Осим преузимања трговачких послова, Вићенцо Вуковић је желео да настави и са издавачком делатношћу коју је започео његов отац. Тако је, 4. октобра 1545. године, заједно с ортаком Бартоломеом да Скиом Вићенцо основао штампарско друштво, које је убрзо његова мајка Аполонија укинула. Претпоставља се да је то учинила из разлога што у то време Вићенцо Вуковић вероватно још увек није био напунио двадесет и осам година, колико је његов отац одредио у свом тестаменту. Упркос мајчином поступку, Вићенцо није одустао од своје намере, па је уз подршку ортака Бартоломеа ди Агостина да Скиа већ следеће године започео издавачку делатност објавивши *Псалтир с иоследовањем*, прву књигу из свог издавачког опуса.

Да би легализовао издавачку делатност, пре тога је морао да поднесе захтев венецијанским надлежним органима за добијање привилегије за штампање српскословенских ћирилских књига.⁶⁴⁹ На самом почетку ове молбе, поред уобичајених формула о верности, њени подносиоци, представљајући се као следбеници Божидара Вуковића у штампању разних богослужбених књига, указују не само на национални него и на општехришћански значај самог подухвата:

Пошто желе ваше врло верне слуге и поданици Ваше Прејасности Виценцо покојног Дионизија дела Векја (= Божидара Вуковића) и Бартоломео Августинов Да Счио, ортаци, да следе трагове напред реченог пок. Дионизија у отискивању и штампању, на језику и у словима српским Служабника, Посланица, Јеванђеља и Псалтира и Псалмопевца, као и других књига разних врста,

⁶⁴² Милошевић, *Нови извори которској, вайићанској и млејачкој архива*, 242–243, 289–291, бр. XXI.

⁶⁴³ Милошевић, *Нови извори которској, вайићанској и млејачкој архива*, 230.

⁶⁴⁴ Тадић, *Тестаментни Божидара Вуковића*, 356–357.

⁶⁴⁵ Милошевић, *Нови извори которској, вайићанској и млејачкој архива*, 230.

⁶⁴⁶ Стјепчевић, Ковијанић, *Први иомени Никољ-Пазара и Бијелој Поља*, 610–611.

⁶⁴⁷ Милошевић, *Нови извори которској, вайићанској и млејачкој архива*, 231, 268–269, бр. V.

⁶⁴⁸ Милошевић, *Нови извори которској, вайићанској и млејачкој архива*, 231–232, 270, бр. Vb.

⁶⁴⁹ Милошевић, *Нови извори которској, вайићанској и млејачкој архива*, 292–293, бр. XXII; Синдик, *Издавачи, штампарии, ирејисивачи*, 94–97.

сваку посебно и како то буде од потребе, ради свеопште благодети нације и језика српског, и увећања вере хришћанске, у различитим облицима, велике и мале, како узбуде потребно...⁶⁵⁰

Након уопштеног уводног обраћања о потреби и значају штампања богослужбених ћирилских књига на српскословенском језику, подносиоци молбе су се потом, тражећи привилегију за штампање књига на српском језику у трајању од чак двадесет пет година, усредсредили и на конкретне појединости. Између осталог, правдајући се тиме како читав подухват изискује знатне трошкове и с неизвесним крајњим исходом, у циљу заштите од нелегалне конкуренције, они врло детаљно предлажу и одговарајуће казне за све прекршиоце овог званичног акта:

[...] а имајући у виду да такав подухват није без не малог ризика, како с обзиром на велики и прекомерни трошак, труд и марљивост, које је показивао исти пок. Дионизије у изналагању и састављању слова и других ствари потребних за такво штампање, а исто тако и тешкоће које долазе потом у њиховом растурању у народу, због тога што је српска нација тако уништена и неверницима преплављена. Ипак, желећи ми да се на сваки начин поступамо да толики трошак, труд и знојење њихово не буду изгубљени, услед злоћудности или праве бахатости оних који би могли доцније да штампају, у овом или у другом ком облику, или да већ штампане у некој другој држави доведу и настоје да продају по земљи и местима Ваше Прејасности, сигурни у урођену милост Ваше Преузвишености која се показала и у другим сличним приликама и била допуштена и издањима друге врсте, на коленима Вас молимо да се удостојите допустити, и да се то тиче вас и ваших наследника, а да ниједни други осим вас или ваших повереника не могу, нити се усуде у току од двадесет пет наредних година, или за време које буде изгледало погодно Вашој Преузвишености, не штампа књиге било које врсте на српском језику, нити оне које су већ штампане да продаје или држи, нити да их од другде доводи и држи у земљи и по местима Ваше Прејасности, нити да начини пресе и друге направе које таквом штампању припадају, под претњом казне за оне који то преступе и губитка тих направа и књига, било да су оне штампане у овој држави, и по њој и њеним местима или су у њу донете, а да половина (од вредности) те казне припадне ономе који (кривца) буде отпужио, а друга половина (буде досуђена) господи адвокатима комуне који имају да ту пресуду изврше, нити да се (кривцима) може уделити икаква милост. Урођеној милости Ваше Прејасности препоручују се понизно клечећи на коленима.⁶⁵¹

Тражену дозволу, у максималном трајању од двадесет пет година, Вуковић и да Скио су добили 4. септембра 1546. године уз подршку сто педесет пет чланова Већа, док је њих деведоро било против, а шеснаесторо уздржаних. Услов за добијање тражене привилегије био је тај да се Вуковић и његов ортак приликом издавања књига морају придржавати законских прописа о издавачкој делатности, који су, између осталог, подразумевали и то да одштампане књиге с времена на време буду прегледане од надлежних лица:

⁶⁵⁰ „Essendo desiderosi li vostri fidelissimi signori, et subditi di vostra serenita Vincenzo quondam Dionisio della Vecchia et Bartolomeo di Agustino Da Schio compagni seguir le vestigie del preditto quondam Dionisio in far imprimer, et stampar in lingua (!) et caractere serviano, El Messal, le Epistole, et Evangelii, il Satterio, e Salmista, et altri libri de piu sorte tutti separati secondo ocorera, per universal benefitio della natiom (!) et lingua serviana, et acressimento de la fede cristiana in diversa forma grandi, e piccoli come piu espediente ocorera“: Синдик, *Издавачи, шћамћари, йрейисивачи*, 94–97.

⁶⁵¹ „E considerando che tal impresa non e di poco cimento, si per la grave et excessiva spesa, fatica, e diligentia, usatta per esso quondam Dionisio in trovar e meter insieme li charatri(!), et altre cose ocorente per tal stampa, si anco per la difficulta ni (или: in) seguira di spazarli, per esser la natiom(!) serviana tanto distrutta, e da imfidelli(!) sumersa. Tamem(!) desiderose con ogni possibil modo proveder, che tanta spesa, fatica, e sudor loro no' andasse in sinistrum, per malitia, o vero prosontio di quelli che ni potriano poi stampar in quella o vero diferente forma, o vero stampati in altro dominio condur, et far vender in tere e lochi de la serenita vostra; confisi ne la innata dementia di vostra sublimita come ad altri in similibus e statto(!) concesso de altra sorte voliimi. Genibus flexis supplichiano quella si degni concederli, per loro, e soi heredi, che alcun altro che loro, o vero soi agenti, non possino, ne ardiscano per anni XXV prossimi, o vero per quel tempo parera a la sublimita vostra conveniente, ne imprimer libri in lingua serviana, di sorte alcuna, ne impressi venderli o tenirli, ne altrove condurli in tere e lochi di Vostra Serenita, ne far ponzoni ne instrumenti pertinenti a tal stampa, soto pena a chi contrafara, di perder essi instrumenti e volumi, serano impressi, o vero condotti nel Dominio tere e lochi di quella, la mita de la qual pena vada a lo acusator l'altra mita ali signori Avogadori di comun li quali habino a far tal execution, ne etiam se li possi far gratia alcuna. A la innatta clementia di Vostra serenita ghenibus flexis umiliter comendant“: Синдик, *Издавачи, шћамћари, йрейисивачи*, 94–97.

Да се, по власти овога већа, допусти наследницима пок. врло верног нашег Дионизија дала Векја (тј. Божидача Вуковића) и Августина да Скија, ортацима, како би могли да остваре неку добит од трошкова и труда, да нико други осим њих без њихове дозволе не може да штампа у овом нашем граду ни у било ком другом месту наше државе, нити да другде штампане овде продаје, књиге на српском језику у току двадесет пет будућих година под претњом казни садржаних у њиховој молби, а да су они обавезни да поштују оно што је нашим законима одређено у материји штампања, и да књиге које буду желели да штампају с времена на време буду прегледане у складу с одредбама.⁶⁵²

*

О разгранатости дистрибутивне књижарске мреже Вићенца Вуковића говори неколико сачуваних и публикованих докумената. Уз то што они откривају да се ова књижарска мрежа ширила дубоко у унутрашњост Балкана, ови извори показују и систем њеног функционисања заснован на комисионој продаји, при чему су поред Вићенцовог ујака Гаспара значајну улогу играли и други трговци.

Реч је о судском спору у којем су уз Вићенца дела Векије суделовали Гаспар дела Векија и њихов ортак у трговини Амброђио Корсо. У оном од 26. априла 1563. године, извесни Антонио Ђини је – заступајући Јакова Корса и Норда Пердикарија, на име прихода од продајних књига, према рачуну који је израдио дужник, 9. јануара 1553. године – потраживао три стотине шкуда од Сиракужанина Амброђија Корса. У овој парници, суд је на крају изашао у сусрет Ђинијевом захтеву, пресудивши у његову корист. С друге стране, на основу осталих докумената сазнаје се да је у дистрибуцији књига непосредно учествовао и Вићенцов ујак Гаспаро, који је путовао по градовима широм балканског простора. Посредним путем то потврђује и Вуковићева изјава, од 11. августа 1563. године, у којој се каже да књиге „штампане на српском језику“, које је Гаспаро понео на пут у Мађарску, припадају сицилијанском трговцу Амброзију Корсу. У питању је било сто двадесет пет триода, сто мисала, сто псалтира и сто служабника.⁶⁵³ У документу од 3. септембра исте године, и сам Гаспар дела Векија говори о својом трговачким активностима, изневши податак да је од Амброзија Корса и синовца Вићенца добио „100 мисала на српском језику“ које је продао приликом путовања за Београд, Видин и Никопољ. Да је на овом простору потражња за богослужбеним књигама била велика, указује и податак да је, поред наведених мисала, продато и 75 триода и 200 псалтира, као и то да су Вуковић и његови ортаци од једног дубровачког трговца у Видину имали потраживања у вредности од око 26.000 аспри.⁶⁵⁴

*

Међу драгоценим изворима за проучавање издавачке делатности Вићенца Вуковића, а нарочито за осветљавање његових веза с Ватиканом, јесте и група каснијих докумената која датира из 1574. и 1575. године. У овим документима се говори о Вићенцовој понуди, упућеној највишим прелатима Римокатоличке цркве, да под покровитељством и уз финансијску подршку Ватикана штампа црквене књиге на „српском језику“.

⁶⁵² „Che per autorità di questo Consilio sta concesso alli heriedi del quondam fidelissimo nostro Dionisio dalla Vecchia et ad Augustino Da Schio compagni che accio possano conseguir qualche frutto delle spese et fatiche loro che alcuno altro che loro senza permissione sua non possa stampar ne far stampar in questa nostra cita, ne in alcun altro luogo del Dominio nostro, ne altrove stampati in quelle vender libri in lingua serviana per anni XXV prossimi, sotto le pene contenute nella loro supplica essendo obligati di osservare quello che per le nostre lezze e disposito in materia di stampe, et che li libri che uorano far stampare di tempo in tempo siano riveduti secondo li ordini.“ Уп. Синдик, *Издавачи, шћамјари, йрејисивачи*, 95, 97–98; Милошевић, *Нови извори коћорској, вайшканској и млейшачкој архива*, 294, XXIII.

⁶⁵³ Милошевић, *Нови извори коћорској, вайшканској и млейшачкој архива*, br. XXIV.

⁶⁵⁴ Медаковић, *Графика српских шћамјаних књига*, 34–35.

Судећи на основу садржине писма, од 15. маја 1574. године, које је по свој прилици кардинал Гуљермо Сирлето⁶⁵⁵ упутио Јоанесу Баптисти Кастању, надбискупу Росана и апостолском нунцију у Венецији, може се сазнати да је Вуковић почетком тог месеца, уз препоруку „неке господе“, био у Риму на аудијенцији код папе Гргура XIII. Током овог сусрета Вуковић је папи изложио план о „штампању књига на српском језику“. Тражећи финансијску помоћ за реализацију овог пројекта, Вуковић се папи представио „као неко ко има искуства и разуме се у тај посао“. Упркос томе што га је поглавар римокатоличке цркве примио „радо и благонаклоно“, поклонивши му сто златних шкуда, папа није одмах донео коначну одлуку о Вуковићевом предлогу, осим што је исказао мишљење да „Рим није место где треба да се то штампа“. Уместо коначног одговора, папа је саветовао Вуковића да се тим поводом обрати Кастању. У исто време наложио је да и кардинал Сирлето о томе извести Кастања, како би њих двојица што подробније разрадили издавачки пројекат.⁶⁵⁶

По повратку у Венецију, 4. маја, Вуковић је, као што му је и било наложено, најпре отишао код Кастања, који му је тада изјавио да у међувремену из Ватикана „никаква писма није добио“, изузев „једно од пресветлог Св. Сикста“, и то као одговор на његово писмо које је Вуковић понео са собом у Рим. О свему томе се може сазнати из писма Вићенца Вуковића, које је он 8. маја упутио „заштитнику српског језика“ кардиналу Сирлету. У писму Вуковић наводи да ће „чекати даља наређења и одлуке Његове Светости“ и самог кардинала Сирлета, о чему ће, по потреби, „обавештавати апостолског нунција“.⁶⁵⁷

Као што се из преписке да видети, 15. маја, истог дана када и Вуковићу, кардинал Сирлето је послао писмо и Кастању. Обавестивши Кастања о пријему Вуковићевог писма – које је овај по свој прилици написао 8. маја⁶⁵⁸ – Сирлето га је саветовао да се обрати апостолском нунцију, како би и он у вези с Вићенцовим предлогом о штампању богослужбених књига „могао да да своје мишљење“.⁶⁵⁹

У писму упућеном 15. маја Сирлету, Вуковић га обавештава да је „обавио предају књига и свећњака многопоштованом нунцију“.⁶⁶⁰ Реч је о свећњацима за олтар и „два српска Октоиха“ које је био наменио „пречасном“ Чедолинију и „господину“ Федерику Фуматију, што се може сазнати на основу писма које је Вуковић 22. маја послао Сирлету.⁶⁶¹ Уз још неколико узгредних детаља везаних за наведену пошиљку, поменуто писмо говори и о томе да је Вуковић по апостолском нунцију послао и *меморијал* (споменицу). Поврх тога, предложио је и то да би најбоље било књиге штампати у Анкони, али под условом да се поред кардинала Сирлета с тим сложи и „Његова Светост“.⁶⁶² О свему томе много опширније извештава Ђовани Батиста, надбискуп Росана – како се апостолски нунције у Венецији потписао – у писму упућеном кардиналу Сирлету. Будући да је у овом писму веома концизно изложена Вуковићева идеја о издавачком пројекту, његова садржина биће у целости приложена:

Већ је обавештен Наш Господар [папа] и Ваше пресветло господство шта предлаже господин Ђовани Вићенцо Србин, једном речју, да штампа света јеванђеља и друге свете списе на српском језику за који он тврди да га разумеју на великој територији. Он не може ту да уложи ништа друго до штампарску пресу и неопходне калупе за карактере и бројеве. Све остале трошкове морао би да сноси Његова Светост ако би хтео да се ово дело изврши. Он [Вићенцо] сматра да би град Анкона био најподесније место за то штампање, како баш за само штампање тако и за слање књига у Србију. За штампара он предлаже господина Франческа Занетија који се како каже налази у Риму, где пише на грчком језику, за чије ангажовање каже да ће он сам покрити трошкове од оног дела књига које добије кад се одштапају. За коректуру има на уму једног свештеника Габријела

⁶⁵⁵ О кардиналу Сирлету: Backus, Gain, *Le cardinal Guglielmo Sirleto*, 889–955; Fragnito, *Guglielmo Sirleto prefetto della Congregazione*, 45–61.

⁶⁵⁶ Милошевић, *Нови извори коџорској, ватиканској и млејачкој архива* 86, 311–312, др. XXXII.

⁶⁵⁷ Милошевић, *Нови извори коџорској, ватиканској и млејачкој архива*, 296–298, др. XXV.

⁶⁵⁸ Милошевић, *Нови извори коџорској, ватиканској и млејачкој архива*, 296–298, др. XXV.

⁶⁵⁹ Милошевић, *Нови извори коџорској, ватиканској и млејачкој архива*, 311–312, др. XXXII.

⁶⁶⁰ Милошевић, *Нови извори коџорској, ватиканској и млејачкој архива*, 298, др. XXVI.

⁶⁶¹ Милошевић, *Нови извори коџорској, ватиканској и млејачкој архива*, 299–301, др. XXVII.

⁶⁶² Милошевић, *Нови извори коџорској, ватиканској и млејачкој архива*, 299–301, др. XXVII.

Дубровачког, фрањевца, који је у Дубровнику. Он га лично не познаје али му га је препоручио један језуита Дубровчанин, сада у Лорету, тврдећи да би он био подесан за тај посао.

Тај би такође био у стању и да утврди да ли је превод на тај језик веран и добар, јер овде не може да се нађе неко други ко би знао јеванђеље како на латинском тако и на српском језику.

Каже такође да је тим књига одредиште у тим земљама где се разуме српски и да ће се зарадити приход за који, како он тврди, сам нема аспирације, ни у целости ни у делу, него се нада да добије онолико колико Његова Светост одреди, јер је њему довољно то што је учинио ово дело за које су се залагали и подржавали његови преци.⁶⁶³

Када је реч о *меморијалу*, поменутом у писму од 22. маја,⁶⁶⁴ који је Вуковић предао Кастању, апостолском нунцију у Венецији, у питању је, по свој прилици, Вићенцов недатиран прилог писма упућен папи Гргуру VII. Иако сам овај допис није насловљен под тим називом, да би то управо могао бити наведени *меморијал*, може се наслутити не само из његове садржине него и на основу његових морфолошких одлика. Оно је, за разлику од осталих Вуковићевих писама, чији су аутографи доста нечитки и језички неуједначени, знатно брижљивије и прегледније написано и одаје руке професионалног писара.⁶⁶⁵ Поред морфолошких елемената, ово писмо се и садржајем и структуром знатно разликује од осталих. У њему је Вићенцо Вуковић у општим цртама изложио читав историјат штампања ћирилских српскословенских књига, не говорећи притом и о многим појединостима које су се односиле и на његову реализацију. Но, то да поменути *меморијал* није садржао и детаљна техничка упутства о самој реализацији издавачког пројекта може се видети и из потоње Вуковићеве преписке с високим прелатима Римокатоличке цркве, будући да су они често накнадно потраживали додатне податке о томе.

У овом *меморијалу*, изневши у уводном делу овог писма генеалошку конструкцију Вуковића, у оквиру које је оца Божидара представио као српског деспота који води порекло од „католичких императора“, Вићенцо Вуковић додаје и то да је његов отац дозволу за штампање књига добио од папе Павла III и римско-немачког цара Карла V:

На једном скупу како црквених тако и световних поглавара дато му је задужење да уреди све за штампање на том језику и да се штампају свети списи и друге католичке књиге ради ширења свете вере, и то су одобрили папа Павле III и цар Карло V. Мој отац је то урадио, о свом трошку, без ичије помоћи. И ја сам наставио да се бавим истим послом, докле сам могао, за велику добробит хришћанства.⁶⁶⁶

⁶⁶³ „Già N[ost]ro S[igno]re et V[ostra] S[ignoria] Ill[ustrissi]ma et R[everendissi]ma haverà inteso quello che propone m[esser] Gio [vanni] Vincenzo, Serviano, ii che è in summa far stampare in quella lingua serviana, che egli dice che comprende gran paese, li santi evangelii et altre scritture pertinenti alla fede nostra. Egli non può dare altro aiuto a queste opere, se non li torchi della stampa et l'intagli dele carattere et figure, che vi vanno. De tutto il resto bisognerà che N[ost]ro S[igno]re faccia la spesa, quando voglia che si atienda a tal opera. Egli giudica che la città d'Ancona sarebbe il luogo più appropriato per tale stampa, si per l'opera, come per mandare li libri in Servia. Propone per stampatore m[esser] Francesco Zanetti, che dice trovarsi in Roma, dove scrive in grego, il quale dice che si contenterà fare egli ogni spesa, con questo che se li dia un tanto della baila de libri, stampati che saranno. Per correttore ha pensato ad un frate Gabriele Raguseo, dell'ordine di S[an] Franc[esc]o osservante, che è in Ragusi; non ch' egli lo conosca, ma perché li è stato nominato per idoneo da un padre Giesuita, Raguseo, che sta a Loreto. Et questo potrebbe, forse, similmente intendere se la translatione in quella lingua è vera et fidele, perochè qui non si trovare che intenda gli evangelii così in lingua latina, come in serviana“: Милошевић, *Нови извори којторскої, ватиканскої и млейачкої архива*, 301–304, бр. XXVIII.

„Dice dipoi che questi libri haveranno ricapito in quelli paesi, et se ne farà ritratto de denari, a li quali assercisce non aspirare nè in tutti nè in parte, se non quanto alla benignità di N[ost]ro S[igno]re piacerà, bastandoli di fare quest' opera, la quale è stata promossa et favorita dalli suoi antecessori“: Милошевић, *Нови извори котторског, ватиканског и млетачког архива*, 301–304, бр. XXVIII.

⁶⁶⁴ Милошевић, *Нови извори којторскої, ватиканскої и млейачкої архива*, 299–301, бр. XXVII.

⁶⁶⁵ Милошевић, *Нови извори којторскої, ватиканскої и млейачкої архива*, 249.

⁶⁶⁶ „Dionisio de Dispoti della Seruia, già mio padre, con l'antica succession de suoi maggiori, discesi da catholici imperadori, sempre sono stati deuoti alla S[anta] Sedia Ap[osto]lica, et per esser mio padre stato principale et capo della lingua seruiana, la quale è la maggior che da christiani sia conosciuta, a lui per una congregation di precipi, così ecclesiastici come secolari, fu dato il carico di far mettere in ordine una stampa di quella lingua et che in quella

Вићенцо Вуковић убрзо потом прелази и на конкретно питање у вези с молбом за обнову папске привилегије за штампање књига на српском језику. Образлажући свој захтев оданошћу хришћанској вери и Светој столици, не би ли осигурао приходе и заштитио се од неlegalне конкуренције, Вуковић предлаже и конкретне мере које би, по његовом мишљењу, поменута папска привилегија требало да садржи:

И пошто сам сазнао да се код јеретика штампају књиге на српском језику да би се искварио тај народ и окренуо против Свете столице прибегао сам овоме да се обратим Вашој светости као поглавару хришћана и извору доктрине и добротe која обасјава и одржава у животу читав хришћански свет да вас уз дужно поштовање подсетим, у име Христа и велике Свете столице, и замолим да нам, ако Вам је по вољи, обновите дозволу за штампање на српском језику, да дате да се штампају католичке књиге и уз то да се штампа једна папска посланица (декрет) и да ту одлуку поштују сви хришћански владари а да свако други ко би се усудио да штампа и продаје књиге на српском језику без дозволе буде под претњом екскомуникације и губљења књига и других тешких казни. Из тога ће проистећи велика и двострука корист за хришћански свет: одолеће се јеретичима и у оквирима хришћанске вере остаће поданици Турака, тако да ће у случају рата Турци наићи на много непријатеља у својој кући.⁶⁶⁷

Поврх тога, као верни поданик у служби хришћанске вере и римокатоличке цркве, Вићенцо Вуковић је у духу њених прозелитских настојања предложио не само штампање српскословенских богослужбених и других црквених књига већ и отварање школа на српском језику. Тиме би се, како је навео, гајиле особе „способне за ширење римске католичке доктрине“:

Ја себе препоручујем, да се посветим овом светом задатку и управљам њиме и да предводим особе неопходне за тај посао онако како Ваша светост извољева. У исто време било би потребно отворити и једну школу тог језика да би се тако гајиле особе које ће бити способне за ширење римске католичке доктрине и да преводе на тај језик католичке књиге и да умеју да одговоре јеретичима. О томе ће моћи да извести и пресветли кардинал из Вормса и Муције Јустинополитано. Такође Вас молим из за услугу, да ми се, пошто сам доведен до просјачког штапа, због моје оданости Светој столици мени и мојој породици обезбеде тако средства да могу да живим и да се посветим томе да Вам служим.⁶⁶⁸

Међутим, пре усвајања Вуковићевег пројекта, прелати из Ватикана су тражили спецификацију трошкова, као и низ техничких појединости везаних за његову реализацију. Готово годину дана Вуковић није „успео да нађе особу способну да спроведе у дело заповест Његове Светости“, да би на му крају пошло за руком да наговори Франческа Сансовина да се прихвати тог посла. Реч је о свестрано образованој личности, сину чувеног архитекте

---

si stampassero libri della S[anta] Scrittura, et altri catholici, ad amplification dela s[anta] fede, et fu confermato da Papa Paolo Terzo et da Carlo Quinto, imperadore. Il che egli fece con molta spesa del suo, senza altro aiuto. Et io ho seguitato di fare il medesimo, mentre ho potuto, con gran beneficio di christianità.“ Уп. Милошевић, *Нови извори коџорској, вайџиканској и млејачкој архива*, 284–288, бр. XVIII.

⁶⁶⁷ „Et hauendo inteso io che da heretici si stampano libri in quella lingua, per corromper quelle nationi a danno della s[an]ta fede, sono ricorso a piedi della S[anti]tà Vostra, come a capo di Christiani et a fonte della dottrina et bénignità, della quale tutta la christianità ha da esser illuminata et mantenuta, per ricordarle riuerentemente l'honor di Christo et l'esaltation di questa S[an]ta Sedia, che se a lei piacesse di far rimettere tale stampa di quella lingua et far stampar libri catholici con la publication di un brieve, da esser ubidito da tutti i precipi christiani, che alcuno non ardisse, sotto pena di scomunica et della perdita di libri et altre pene grauissime, di stampar, nè vender, libri stampati in quella lingua, senza licenza, di cui tal carico fosse commesso. Grande et doppio beneficio ne risulterea alla christianità, che si resisteria a gli heretici, et nella fede si conseruariano i sudditi del Turco, et in ogni occasion di guerra egli si troueria hauer tanti nimici in casa.“ Уп. Милошевић, *Нови извори коџорској, вайџиканској и млејачкој архива*, 284–288, бр. XVIII.

⁶⁶⁸ „Et io mi proferisco di dar le stampe a questo santo seruitio et di esserle ministro a condur persone necessarie per tale esercizio, doue piu piacerà alla S[anti]tà V[ost]ra. Et medesimamente saria necessario aprir un collegio di quella lingua per nutrir delle persone che fossero atte a sparger la romana catholica dottrina, et a tradurre in quella lingua libri catholici et a rispondere a gli heretici. Il che quanto sia al proposito la S[anti]tà V[ost]ra ne potrà hauer notitia dall'illus[triss]mo Cardinal Wormiense et dal Mutio Justinopolitano, et si per questo seruitio, come per esser io per la deuotion mia uerso questa Sedia Santa, ridotto in miseria, la supp[li]co che degni di provedere che con la mia famiglia io possa uiuere et attendere di seruirla, et riuerentemente le bacio li santiss[i]mi piedi. D[i] V[ost]ra S[anti]tà.“ Уп. Милошевић, *Нови извори коџорској, вайџиканској и млејачкој архива*, 284–288, бр. XVIII.

Јакопа Сансовина, која је, поред бављења књижевношћу и сродним хуманистичким дисциплинама, била упућена и у издавање књига.⁶⁶⁹ Заједно с Вуковићем, Сансовино је саставио издавачки план и трошковник. О томе подробно обавештавају писма Вићенца Вуковића,⁶⁷⁰ Сансовина⁶⁷¹ и Кастања,⁶⁷² од којих су сва три упућена истог датума – 4. јуна 1575. године – кардиналу Сирлету, „заштитнику српског језика“, како га Вуковић најчешће у преписци ословљава. У наведеним писмима Вуковић и црквени прелати, између осталог, кардинала Сирлета обавештавају и о томе да би читав пројекат коштао око 1.200 шкуда. Од три поменутих писма, најисцрпније информације о томе пружа Сансовиново, чија садржина гласи:

Отпочела је иницијатива за штампање Јеванђеља и других светих књига на српском језику како би се одржала хришћанска религија у оним деловима Србије, Рашке и на другим територијама које су под влашћу опаких Турака. Пошто ме је господин Ђовани Вићенцо молио за тај посао, прихватио сам радо тај подухват, како због тога што као хришћанин желим изнад свега да се толике душе које оскудевају у било каквој душевној храни, подстакну овим путем, тако и због тога што се тако чини добробит Светој Цркви и одржава стара посвећеност толиких народа римском папи. Дуго сам стога разговарао са господином пресветлим папским легатом коме је дата прва информација о томе колико ће стајати ово добро и свето дело. Ваше господство треба да зна да сам ја сигурно у одређивању трошкова био колико год је било могуће скроман, како би нас Његова Светост саслушала. Укупно ће коштати око 1200 шкуда, које ће се потрошити на корист хришћана, напаћених и скрханих, али такође и у вечну славу и памћење Вашег блаженства. Ваше пресветло господство, које је заслужно за овај подухват, одлучиће, у славу Бога, како да располаже ониме што нам се врати од овог светог подухвата, а ја ћу се задовољити оним што ми буде додељено. И новац ће бити осигуран и послаће се књиге са срећом. Ви, као заштитник и као изузетни добротвор свих добара Свете Цркве постараћете се за ове потребе, а све што је везано за штампање, калупе и прибор обезбедиће господин Ђовани Вићенцо.⁶⁷³

По добијању ових писама, кардинал Сирлето је упознао папу о трошковима штампања, као и о другим појединостима. Сазнавши, међутим, укупну цену тог подухвата, папа је решио да се даље активности везане за њега обуставе, о чему је кардинал Сирлето, писмом од 25. јуна 1575. године, известио Кастања.⁶⁷⁴

Судећи на основу наведеног писма, може се извести закључак да, упркос папиној почетној заинтересованости за Вуковићев издавачки пројекат, Ватикан није био спреман да уложи позамашну своту без чврстих гаранција да би главница уложеног новца могла бити повраћена продајом књига. А да су у том моменту економски разлози, који се огледају у немогућности Вуковићевог чврстог јемства да ће одштампани тираж бити и распродат, били одлучујући да се од свега одустане, може се установити на основу концепта једног недатираног и непотписаног писма, чији садржај гласи:

⁶⁶⁹ О Сансовину: Bonora, *Ricerche su Francesco Sansovino*.

⁶⁷⁰ Милошевић, *Нови извори коџорској, вайииканској и млејачкој архива*, 304–306, бр. XXIX.

⁶⁷¹ Милошевић, *Нови извори коџорској, вайииканској и млејачкој архива*, 306–308, бр. XXX.

⁶⁷² Милошевић, *Нови извори коџорској, вайииканској и млејачкој архива*, 308–310, бр. XXXI.

⁶⁷³ „È stata promossa di qua la materia dello stampar in lingua serviana i Vangeli et l'altre opere sacre per mantener la religione Christiana in quelle parti della Servia, della Rascia et d'altri parti che sono sottoposti al perfido Turco. Et perchè io sono stato ricercato di questo negotio dal S[igno]r Gian Vincenzo, Despoto, ho volentieri accettato questo maneggio, sí perch' io corne christiano desidero sommamente che tante anime, che non hanno cibo nessuno spirituale, si vivifichino con questo mezo, et sí perchè vedo che si procura anco il beneficio di Santa Chiesa, mantenendo tanti popoli neir antica divotione al Pontifice Romano. Ho adunque parlato a lungo con Mons[igno]r R[everendissi]mo Legato, al quale si è data prima informatione di quanto bisogna per questa buona et santa opera. Et creduto che S[ua] S[ignoria] R[everendissi]ma scriverà, è sicuro che nella spesa da farsi sono stato più stretto che ho potuto, acciochè S[ua] Santità ci porga l'orechio. Et in summa saranno 1200 scudi in circa, i quali, spendendosi, oltre che sarà ad utile de Christiani, afflitti et prostrati, sarà anco a perpetua memoria di S[ua] B[eatitudi]ne. V[ost]ra S[ignoria] Ill[ustrissi]ma, adunque, che ha il carico di costà, potrà, a gloria di Dio, operar quel tanto che al suo sapientiss[imo] giuditio parrà che torni a proposito per questa santa impresa, che di qua io non mancarò con tutto lo spirito, a quanto mi sarà commesso. Et si darà sicurtà di danaro et si spediranno l'opere felicemente per lo contrado di questa città. Ella, come protettore et come singulariss[imo] benefattor di tutti i buoni et di Santa Chiesa, procuri il bisogno ch' all incontro il S[igno]r Gian Vincenzo metterà le forme, le madri et tutte l'altre cose ch' esso tiene per questo maneggio.“ Уп. Милошевић, *Нови извори коџорској, вайииканској и млејачкој архива*, 306–308, бр. XXX.

⁶⁷⁴ Милошевић, *Нови извори коџорској, вайииканској и млејачкој архива*, 312, бр. XXXII.

Поводом спровођења у дело жеље Србина да штампа на српском језику, чини ми се да је важно да се сетимо да је трговина књигама таква да захтева умеће не само у производњи књига већ и у њиховом растурању кад се одштапају, а није довољно само говорити да овај језик обухвата многе земље и да би тако оне постале хришћанске и све друго што је речено у писму. Јер нико не жели да се стави у положај да уложи хиљаде шкуда ако није сигуран да ће их повратити, бар да му се врати главница, да би с тим могао да настави подухват, а не да се књиге штампају и њиме пуне радње да ту остану, то није потребно. Ако се тако не уради онда неће из тог подухвата проizaћи јавна добробит, јер је цела замисао заснована на томе да постоји потреба за књигама на овом језику, и ако је то тачно растуриће се књиге прилично успешно и са зарадом, али ми се чини да поменути Србин мора да нађе начина да убеди да ће књиге моћи да се пласирају и да ће се ширити и да ће се моћи спречити и забранити ширење јеретичких књига, као и утицати да се престане са штампањем тих погубних књига, те да се тако осигура успех оном ко буде хтео да се одважи на овај подухват.⁶⁷⁵

Сазнавши за негативан одговор Ватикана, Вићенцо Вуковић је у писму кардиналу Сирлету, од 20. августа, навео да је „разумео одлуку Његове Светости“, али је додао и то да је његова савест мирна, јер је, како сам бележи, све учинио што је било у његовој моћи да изврши своју дужност у „славу Господа Бога“. Но, иако очевидно разочаран, крајњи исход га није сасвим обесхрабрио и поколебао, те је додао и то да ће и убудуће служити „Светој Цркви и хришћанском царству“. У писму је потом, у духу прозелитских идеја, изнео и став да ће и даље подржавати „ове неопходне операције за очување свете вере у толико бројним провинцијама и земљама, а зарад поновног успостављања Свете цркве и хришћанског царства у њима“, као да ће у исто време и друге подстицати да „служе Светој Цркви на добро дело“.⁶⁷⁶

Потписавши се на крају писма као Иван (Јован) Вићенцо Вуковић, деспот Србије и Македоније, и препоручивши се „господину секретару“ и „преузвишеном двору“, Вуковић је изнад потписа успутно поменуо и то да ће „средином идућег месеца писати и Његовом Католичком Величанству“, будући да, како каже, један његов пријатељ „иде на ту страну“.

Да ли се заиста, међутим, Вићенцо Вуковић писмом обратио цару Филипу II, остаће под велом тајни, изузев ако у неком тренутку не буду искрсли и извори о томе, уколико су уопште сачувани. Није само то остало као непознаница, већ се ни о читавој даљој судбини Вићенца Вуковића ништа не зна, будући да наведени документ представља и последњи за сада познати извор о њему.

⁶⁷⁵ „Per condur a fine ih desiderio del Serviano in metter in una stampa per gli libri di quella lingua. Mi par di ricordare che questa de libri è una mercantia, la qual bisogna saperla fare con vantaggio et spacciar, poi, l'opere fatte, per ricavarne delle altre, et non star su li generali che questa lingua abbraccia molti paesi et che si farebbe alla christianità, et altre cose dette nel Memoriale. Perchè nissuno si vorà mettere a far un sborso di migliara de scudi se non sia di poterne far ritratto, almeno del capitale, per potere con esso seguitar l'impresa, che impir gli magazeni de libri, per lassargli star non è il bisogno. Il che se non segue non può manco risultarne il beneficio publico, perchè questo è fundato sul bisogno de libri di questa lingua, il quale bisogno se si ha, si spacciaranno de libri assai et con guadagno attalchè mi pare che il detto Serviano debbia trovar modo da persuader che gli libri haveranno spaccio et che si lasseranno et potranno prohibire gli libri di heretici et far sostar che si stampano quelli libri cattivi et trovar modo di assicurare chi vorà fare questo sborso che così habbia ad essere“: Милошевић, *Нови извори коџорској, вайишканској и млејачкој архива*, 315–317, бр. XXXIV.

⁶⁷⁶ Милошевић, *Нови извори коџорској, вайишканској и млејачкој архива*, 313–315, бр. XXXIII.

4. ИЗМЕЂУ ТРГОВИНЕ И ШТАМПАРСТВА: ИЗДАВАЧКО-КЊИЖАРСКА ДЕЛАТНОСТ БОЖИДАРА И ВИЂЕНЦА ВУКОВИЋА

У конституисању представе о Божидару Вуковићу кључну улогу имали су садржаји колофона њихових издања, који су дуго времена били и једини познати извори о њему. У међувремену су, међутим, постмодернистичке теоријске поставке указале на то да је немогуће само на основу дословне интерпретације оваквих врста извора градити реалну представу о личностима и феноменима из прошлости,⁶⁷⁷ будући да су они умногоме били одређени идеолошким оквирима времена у којима су настајали, као и законитостима средњовековних књижевних форми.⁶⁷⁸ Отуда се они приликом анализе не могу ни истргнути из свог књижевноисторијског контекста и искључиво, или пак превасходно, третирати као аутономни историјски извори.

Уопштено говорећи, библиографско-биографски записи из предговора и поговора штампаних књига у основи представљају типизирани форму преузету из рукописне традиције,⁶⁷⁹ али су у односу на њих допуњени текстовима сложених теолошких садржаја.⁶⁸⁰ При томе, ови састави у структуралном и садржинском смислу умногоме подсећају на развијене средњовековне повеље, док своје извориште имају у литургијским, химнографским и хагиографским текстовима, као ризници свеопштег знања које је Бог преко богонадахнутих изабраника открио људима.⁶⁸¹ Присуство уобичајених старозаветних и новозаветних цитатних фигура и формула, уз изражавање коришћењем праслика, асоцијација, алузија и парафраза у оквиру тадашњег симболичко-алегоријског језика, као и уметничко уопштавање путем апстраховања и етикеције, представљају топосе који одликују не само садржину предговора и поговора већ и свеукупну поетику средњовековне књижевности источнохришћанског културног круга.⁶⁸²

Насупрот записима из средњовековног рукописног наслеђа, у штампаној култури раног модерног доба издавачи, као финансијери штампања књига, у значајној мери одређују и контролишу садржину њихових предговора и поговора,⁶⁸³ а употребом одговарајућих реторичких формула и образаца обично наглашавају свој издавачки подухват у циљу самопредстављања и уобличавања спомена о себи. Отуда такви текстови, наменски уклопљени у општеприхваћене идејне и стилско-морфолошке матрице, неретко одступају од објективне реалности и прерастају у вешто осмишљене приповести, док њиховим дословним и некри-

⁶⁷⁷ Bourdieu, *L'illusion biographique*, 69–72.

⁶⁷⁸ Синдик, *Књижевне одлике његовог предговора и поговора*, 117–130; Синдик, *Значај старијих његовог предговора и поговора*, 49–56. О аутобиографским текстовима у књижевности српског средњег века сагледаним из перспективе савремених теорија: Половина, *Аутобиографски фрајментии у српским списима*; Половина, *Писах и пошћисах*, 63–74.

⁶⁷⁹ Уопштено о записима: Ђоровић, *Ушћјецај и одношјај*, 1–60; Трифуновић, *Азбучник*, 78–91. О књижевним одликама записа из колофона: Синдик, *Књижевне одлике његовог предговора и поговора*, 117–130; Синдик, *Значај старијих његовог предговора и поговора*, 49–56; Синдик, *Смерни свешћеник мних Макарије*. О језичким особеностима записа из колофона: Грковић-Мејдор, *Функционалноспилске одлике*, 27–36; Савић, *Зайиси шћамћара свешћеномонаха Макарија*, 159–179.

⁶⁸⁰ Наумов А, *Теолоија у списима Ђурћа Црнојевића и Божидара Вуковића*, 227–238.

⁶⁸¹ Синдик, *Књижевне одлике његовог предговора и поговора*, 126; Грковић-Мејдор, *Функционалноспилске одлике*, 27–28.

⁶⁸² Лихачов, *Поетика старе руске књижевности*; Лазић, *Између њаћриотћизма, њобожности и шћрјовине*, 50. За општи преглед византијске књижевности: Бек, *Пућјеви византијске књижевности*.

⁶⁸³ О питању ауторства записа у предговорима и поговорима на примеру цетињских издања: Савић, *Зайиси шћамћара свешћеномонаха Макарија*, 159–179.

тичким преузимањем истраживачи стварају нове конструкције, које је Пјер Бурдије назвао *l'illusion biographique*.⁶⁸⁴

Приликом тумачења карактера издавачке делатности Божицара и Вићенца Вуковића, као и побуда које су их подстакле да покрену пројекат штампања црквених књига, наметнула се и нужност преиспитивања досадашњих, у мањој или већој мери идеализованих и поједностављених, представа о Вуковићима. Стога ће најпре бити анализирани текстови предговора и поговора, на основу којих је представа о Вуковићима у највећој мери и изграђена. Предуслов за интерпретацију ових литерарно-историјских извора јесте неопходност сагледавања њиховог идејног и функционалног контекста у којем су настали.⁶⁸⁵ Отуда записи из колофона неће бити примарно третирани као аутономни историјски извори, као што је то до сада најчешће био случај у окриљу позитивистичке историографије,⁶⁸⁶ већ као интегрални део жанра средњовековне књижевности чији су поетски и реторски изрази умногоме били одређени њеним унутрашњим законитостима произашлим из тадашњег теоцентричног погледа на свет.⁶⁸⁷ Применом интегралног⁶⁸⁸ и интертекстуалног⁶⁸⁹ приступа приликом интерпретације ових текстова биће избегнута њихова деконтекстуализација, а самим тим и тумачења с позиција савремених књижевних поетика, која умногоме почивају на другим идејним основама и припадају потпуно другачијим семиотичким системима и културним кодовима.

Утемељеност и основаност резултата добијених оваквим аналитичким поступком биће проверавани и упоређивани са подацима које пружају, до сада сачувани и у значајном броју публиковани, архивски и други извори. Важно је притом нагласити то да ће приликом анализе појединих питања везаних за карактер и мотиве издавачке делатности Божицара и Вићенца Вуковића, бити свесно избегнут наративни приступ, у виду хронолошког низања фактографских података као изолованих и међусобно неповезаних појава и догађаја, не би ли се у први план истакла структурална и тематска повезаност коришћених извора.

4.1. Предговори и поговори између литерарног и историјског извора

Текстови колофона старих штампаних књига се у основи надовезују на рукописну византијско-словенску традицију „предисловија“ и „послесловија“, записа, као и летописачких и сличних аутобиографских белешки.⁶⁹⁰ Али за разлику од рукописног наслеђа, где су садржаји записа и натписа првенствено били усмерени ка самој књизи, и где су уз употребу цитатних фигура и топоса⁶⁹¹ најчешће изнети најосновнији библиографски подаци о месту и времену њеног настанка, у штампаној култури записи најпре Црнојевићевих а потом и Вуковићевих издања постају знатно опширнији и бивају интегрисани с текстовима сложених теолошких садржаја.⁶⁹² Како по исказаним идејама тако и по свом обиму и структури, ови

⁶⁸⁴ Bourdieu, *L'illusion biographique*, 69–72. Уп. Лазић, *Између њаџриотизма, њобожности и џрјовине*, 50.

⁶⁸⁵ Лазић, *Између њаџриотизма, њобожности и џрјовине*, 51–52.

⁶⁸⁶ Богдановић, *Предговор*, V.

⁶⁸⁷ Богдановић, *Предговор*, V. Као компаративни пример може послужити рецепција дела Данила II у историографском раду Јована Рајића: Шпадијер, *Јован Рајић и Данило II*, 95–98.

⁶⁸⁸ Основе интегралног приступа у интерпретацији повеља, као споју документарних и наративних извора, поставио је Хајнрих Фихтенау у оквиру бечке дипломатичке школе: Fichtenau, *Arenga*. Уп. Вујошевић, *Сџари завети у арениама средњовековних српских и дућарских њовеља*, 6–10.

⁶⁸⁹ Покушавајући да сагледа присуство једног текста у другом, Јулија Кристева је, полазећи од теоријског појма *дијалојизма* Михаила Бахтина, осмислила нови, који је назвала *инџерконџекџуалности*. За тумачење новозаветних цитата у повељама применом теоријских поставки интертекстуалности: Тријић, *Нови завети и хриџћанско џредање*, 17–22. За примену интертекстуалности приликом интерпретирања појединих састава српске средњовековне књижевности: Анђелковић, *Савино Житије светио Симеона и инџерџекџуалности*, 329–346; Анђелковић, *Инџерџекџуалне везе*, 229–237.

⁶⁹⁰ Синдик, *Књижевне одлике џредговора и џоовора*, 117–118; Грковић-Мејцор, *Функционалностиилске одлике*, 27. О књижевном жанру записа: Трифуновић, *Азђучник*, 78–83.

⁶⁹¹ Наумов А, *Теолојија у сџисима Ёурђа Црнојевића и Божицара Вуковића*, 413.

⁶⁹² Наумов А, *Теолојија у сџисима Ёурђа Црнојевића и Божицара Вуковића*, 414.

текстови у великој мери подсећају на поједине свечане владарске, манастирске даровнице, односно хрисовуље, па се у њима неретко може препознати и већина њених саставних елемената, прилагођених умногоме њиховој тематици и функцији, као и захтевима новог медија. Утицај текстова повеља на уобличавање предговора и поговора српскословенских инкунабула и палеотипа је сасвим разумљив ако се има у виду то да је са становишта хришћанске сотириологије објављивање сакралних књига, попут подизања или даривања црква, представљало један од видова задужбинарства.⁶⁹³

Насупрот Црнојевићевих и Вуковићевих, текстови колофона осталих српскословенских ћирилских издања поникли су на српском етничком, духовном и културном простору, нарочито оних штампаних у манастирским типографијама, знатно су скромнији и у њима је умногоме очуванија традиционална структура рукописних записа и натписа. Они махом и не садрже догматско-доктринарне нити друге теолошке и морално-дидактичке текстове, већ је њихов садржај углавном сведен на основне библиографске податке о времену и месту штампања, као и лицима заслужним за њихов настанак. С друге стране, код оних текстова опширнијих обимом, обично су придодате и информације о савременим догађајима, које се у погледу нарације готово и не разликују од летописних приповести познатих из средњовековног рукописног наслеђа.

По својој структури и садржини предговори и поговори Вуковићевих издања се у основи не разликују од Црнојевићевих. И код једних и код других теолошки програм је готово истоветан и у најопштијим цртама заснован на сотириолошкој идеји исказаној кроз комуникацију Бога с човеком након његовог сагрешења. Ипак, на морфолошком плану постоје и извесне разлике које се најчешће огледају у изостављању, замени или проширењу појединих формула.⁶⁹⁴

Као и у случају Црнојевићевих, и у структури и садржини предговора и поговора Вуковићевих издања могуће је издвојити неколико сегмената: инвокацију са уводним догматско-доктринарним и морализаторско-дидактичким саставом, где је изложена сажета историја спасења, аутобиографску белешку издавача и штампара, као и основне библиографске информације о самој књизи.⁶⁹⁵ Сваки од ових сегмената, иако не представља засебан део, већ је интегрисан у целину, има и своју подструктуру, углавном одређену по утврђеној схеми, која умногоме зависи од тога да ли одређено издање садржи оба састава или само један.⁶⁹⁶

4.1.1. Структура и садржина

Попут осталих богоугодних дела, чије је започињање захтевало благослов и подршку вишњих сила, тако је и почетак предговора или поговора почињао инвокацијом – призивом Свете Тројице или пак појединачно сваке од три ипостаси. Слично као и код повеља, и овде се ова текстуална целина завршава речју амин, као потврдом жеље аутора да свако дело које прославља име Божје буде од Њега и благословено.⁶⁹⁷

У средишту теолошког програма ових текстова, у оквиру сегмента који би условно речено могао бити пандан аренги код повеља, изложена је сажета историја спасења кроз различите видове општења Бога с људима. Како је особита пажња посвећена месту и значају писане речи у комуникацији Бога и човека, овде је нарочито образложен идејни и функционални смисао датих књига, као сакралних предмета посредством којих се људима преносе и откривају дожанске истине.⁶⁹⁸ Тако је, сходно типу и њеној садржини, готово свака богослужбена или верско-дидактичка књига смештена у есхатолошко-сотириолошке оквири, уз истицање њене улоге у домостроју спасења, чиме се првенствено открива њен духовни и

⁶⁹³ Грковић-Мејдор, *Функционалност и стилске одлике*, 28–29.

⁶⁹⁴ Наумов А, *Теологија у сјисима Ђурђа Црнојевића и Божидара Вуковића*, 417.

⁶⁹⁵ Синдик, *Књижевне одлике њредговора и њојовора*, 124.

⁶⁹⁶ Синдик, *Књижевне одлике њредговора и њојовора*, 124.

⁶⁹⁷ Тријић, *Нови завети и хришћанско њредање*, 74–79.

⁶⁹⁸ Наумов А, *Теологија у сјисима Ђурђа Црнојевића и Божидара Вуковића*, 417.

метафизички смисао.⁶⁹⁹ Отуда су на почетку већине предговора и поговора Вуковићевих издања изложене основне догматско-доктринарне поставке хришћанске вере, као и кључни догађаји из хришћанске историје,⁷⁰⁰ почевши од стварања света, преко Христовог оваплоћења, па све до улоге Светих отаца и других светитеља Цркве у откривењу и преношењу људима „вишњих истина“.⁷⁰¹

Следећу идејну целину представља приповест о побудама и околностима које су довеле до публиковања датих књига. Оно што је посебно интересантно јесте то што и она, исто као и експозиције повеља, почиње реторском конструкцијом „Због тога и ја“ („Темже и аз“), али се уместо интитулације наставља понизном формулом „грешни и последњи међу људима, Божидар Вуковић...“. Овде, међутим, где је Божидар Вуковић формално представљен као приповедач, нема ни навођења интитулације „Господин“ нити „војвода“, како га у *Окѣоиху ѿеѣоїласнику* и *Празничном минеју* ословљава други аутор колофона,⁷⁰² који себе формално именује штампаром. То недвосмислено показује да – за разлику од Ђурђа Црнојевића, где је у колофонима његових издања јасно истакнута и његова титула „војвода Зете“ – Вуковић с формално-правног аспекта није могао да користи интитулацију на исти начин као и Црнојевић.

У овом делу, који би условно речено могао бити еквивалент експозицији у повељама, наведено је највише биографских података о Божидару Вуковићу, вешто уклопљених у традиционалну реторску структуру, због чега је врло тешко разлучити реалне историјске чињенице од уопштених и стилизованих схема које у први план истичу пожељни и недостижни идеал. Најчешће се ова целина завршава поновном инвокацијом иза које следи завршна формула у виду речи „амин“.

Затим следи део у коме су наведени и основни подаци о штампару, као и формуле познате из средњовековног рукописног наслеђа о исправљању грешака. Њих прате понизне формуле о благосиљању оних који су заслужни за настанак светих књига, за разлику од повеља где су уместо тога наведене санкције.

У завршном делу колофона обично се налазе подаци о структури и садржају самих издања, као и време и место њиховог штампања. У складу с традиционално утврђеном схемом, најпре је наведен датум према постању света, а потом и онај од Христовог рођења. Има, међутим, и случајева где је, као и у записима из рукописа, време настанка књиге ближе одређено и владавином одређених историјских личности. Тако је, примера ради, у првом поговору *Псалтира с ѿследовањем* забележено да је књига штампана у време док је „у славном граду Венецији“ на власти био „велеславни дужд Леонардо Лоредан“, док је „на истоку, пак, владао и област држао велики емир султан Селим бег“.⁷⁰³ С друге стране, нарочито је особен поговор *Празничној минеја* по томе што су, уз дужда Андреју Гритија, поменути и „свети и велики васељенски патријарси“: „константинопољски кир Јеремија, александријски кир Јоаким, антиохијски кир Михаило и јерусалимски кир Герман.“⁷⁰⁴

I

У првом делу колофона Вуковићевих издања након уобичајене тринитарне инвокације најчешће су у опширној или сажетој верзији изложени историја спасења и основне догматско-доктринарне истине хришћанске вере. У почетном делу текста, који садржи излагање о

⁶⁹⁹ Богдановић, *Књижевност*, 404.

⁷⁰⁰ Због тога је Димитрије Богдановић за текст колофона цетињског *Окѣоиха ѿрвоїласника* навео да је то „читава православна теологија у маломе, теологија сажета у неколико редака, у низ језгровитих реченица“: Богдановић, *Књижевност*, 404.

⁷⁰¹ Војновић, *Додајни шекѣиови*, 64.

⁷⁰² Само у колофонима ових књига Вуковића штампар ословљава „војводом“, док га у претходним издањима означава само „господином“.

⁷⁰³ *Псалтир с ѿследовањем* БВ 1520, л. 159а–160б: Каталог, II. *Псалтир с ѿследовањем*, 1520, Први поговор.

⁷⁰⁴ *Празнични минеј* БВ 1538, л. 431б–432а: Каталог, VI. *Празнични минеј (Саборник)*, 1538, Поговор.

стварању света, обично је наведено да је Бог „из небѣћа у биће Речју привео све“;⁷⁰⁵ да би на крају створио човека „удостојивши га Свога лика“.⁷⁰⁶ Захваљујући подобју с Творцем, Адам је постао господар свих „видљивих створења“, због чега је првобитно био смештен у рају,⁷⁰⁷ да би тек после његовог сагрешења кушањем плода с дрвета сазнања био прогнан из раја „у овај свет“.⁷⁰⁸

Како би Божја својства била представљена у складу с догматским учењима Православне цркве, најчешће је посегнуто за многобројним епитетима и формулама преузетим из богослужбених и химнографских текстова. По броју и богатству варијација посебно се издваја текст с почетка поговора *Празничној минеја*. Ту се у почетној инвокацији као својства Бога срећу и епитети: „превечна природа“, „пребогата и бескрајна величина“, „неиспитана снага“, „неисказана власт“, „извор премудрости“, „истинска доброта“, „неиспитана пучина“ итд.⁷⁰⁹ Слични епитети употребљавани су и за исказивање догмата Свете Тројице. Тако су приликом представљања својстава Свете Тројице, како у целини тако и појединачне одлике сваке од три ипостаси, коришћене формуле: „јединосуштна и беспочетна“, „једно божанство и једна сила“; Бог Отац је „нерођени, беспочетни“, Син је „јединородни и сабеспочетни“, а Дух Свети „исходећи, јединосушни и сапрестолни Оцу и Сину“.⁷¹⁰

Мада је првобитним грехом човек лишио себе непосредног општења с Богом, у текстовима предговора и поговора је особито наглашен сотириолошки моменат који се огледа у непрекидној Божјој бризи о људима, будући да је он с достојним и богоугодним изабраницима наставио да остварује непосредну усмену комуникацију,⁷¹¹ реализујући преко њих свој план о спасењу грешног човечанства и након његовог пада.⁷¹² У том смислу су најчешће споменути старозаветни пророци: Енох, Ноје, Мелхиседек, Аврам, Исак и Јаков. Они се, како је наведено, „имајући јасну мисао и савршену веру“ и „разговарајући са самим Богом уста на уста“, „просвећиваху светлошћу Духа Светога“.⁷¹³ С Мојсијем започиње нови, писмени облик комуникације између Бога и човека. Приликом физичког сусрета „лицем у лице“ с Творцем Мојсије је од Њега добио исписане таблице Закона, које је касније, због непоштовања истих од стране његових сународника, разбио. Тим чином је навестио доношење новог Закона,⁷¹⁴ што је испуњено оваплоћењем Логоса, као врхунца Божијег старања о људском роду, „које је од Деве неизречено и човеку недостижно“, а чији су долазак на земљу навестили пророци. Христос, како је наведено, боравећи на земљи „са људима поживе без греха, чинећи знамења и чуда веља: слепима дарује вид, хромима ход, слух исправља, изгони бесове, мртве васкрсава.“⁷¹⁵

⁷⁰⁵ *Псалтир с њоследовањем* БВ 1520, л. 159а–160б, 351а–352б: Каталог, II. *Псалтир с њоследовањем*, 1520, Први поговор, Други поговор; *Молићвеник* БВ 1536, л. 311а–312а: Каталог, IV. *Молићвеник (Молићвослов, Зборник за њујнике)*, 1536, Поговор; *Окћоих њећојласник* БВ 1537, л. 1а–1б: Каталог, V. *Окћоих њећојласник*, 1537, Предговор; *Празнични минеј* БВ 1538, л. 431б–432а: Каталог, VI. *Празнични минеј (Саборник)*, 1538, Поговор. Ова формула је пре тога коришћена и у поговору цетињског *Окћоиха њрвојласника* из 1494: *Окћоих њрвојласник* ЂЦ 1494, л. 268а–269б: Синдик, *Књижевне одлике њредјовора и њојовора*, 20.

⁷⁰⁶ *Служабник* БВ 1520, л. 238б–240б: Каталог, I. *Служабник (Лићурија, Лићуријар)*, 1520, Поговор; *Празнични минеј* БВ 1538, л. 431б–432а: VI. *Празнични минеј (Саборник)*, 1538, Поговор.

⁷⁰⁷ *Празнични минеј* БВ 1538, л. 431б–432а: Каталог, VI. *Празнични минеј (Саборник)*, 1538, Поговор.

⁷⁰⁸ *Псалтир с њоследовањем* БВ 1520, 351а–352б: Каталог, II. *Псалтир с њоследовањем*, 1520, Други поговор; *Празнични минеј* БВ 1538, л. 431б–432а: Каталог, VI. *Празнични минеј (Саборник)*, 1538, Поговор.

⁷⁰⁹ *Празнични минеј* БВ 1538, л. 431б–432а: Каталог, VI. *Празнични минеј (Саборник)*, 1538, Поговор; Наумов А, *Теолојија у сјисима Ђурђа Црнојевића и Божидара Вуковића*, 417.

⁷¹⁰ *Псалтир с њоследовањем* БВ 1520, 351а–352б: Каталог, II. *Псалтир с њоследовањем*, 1520, Други поговор; Наумов А, *Теолојија у сјисима Ђурђа Црнојевића и Божидара Вуковића*, 417.

⁷¹¹ Наумов А, *Теолојија у сјисима Ђурђа Црнојевића и Божидара Вуковића*, 415.

⁷¹² Богдановић, *Књижевносј*, 404–405.

⁷¹³ *Псалтир с њоследовањем* БВ 1520, 351а–352б: Каталог, II. *Псалтир с њоследовањем*, 1520, Други поговор; *Празнични минеј* БВ 1538, л. 431б–432а: Каталог, VI. *Празнични минеј (Саборник)*, 1538, Поговор.

⁷¹⁴ *Празнични минеј* БВ 1538, л. 431б–432а: Каталог, VI. *Празнични минеј (Саборник)*, 1538, Поговор. Сличну формулацију налазимо и у Поговору цетињског *Окћоиха правојласника: Окћоих њрвојласник* ЂЦ 1494, л. 268а–269б: Синдик, *Књижевне одлике њредјовора и њојовора*, 20–21.

⁷¹⁵ *Празнични минеј* БВ 1538, л. 431б–432а: Каталог, VI. *Празнични минеј (Саборник)*, 1538, Поговор.

Потом следе и најзначајнији догађаји у оквиру хришћанске сатириологије – страдање, васкрсење и вазнесење Христово.⁷¹⁶ Тако је, примера ради, у поговору *Празничної минеја* наведено:

И опет због нас својевољно пострада, би распет и погребен, и трећи дан васкрсе. Сатре пакао, и (оне) који бише са Адамом у адовој тамници, ослободи од окова. И славно се узнесе на небеса, и седе о десну страну Оца.⁷¹⁷

Сходно типу књиге, у предговорима и поговорима су поменути и Божји угодници који су својим врлинским животом и активним проповедањем хришћанске вере задобили живот вечни. Тако су, у улози настављача домостроја спасења, међу посреднике у „просвећивању“⁷¹⁸ и преношењу „вишњих истина, поред старозаветних пророка издвојене и новозаветне личности преко којих се Дух Свети“ пројављивао у историји: свети оци, апостоли, мученици и остали божји угодници.

У којој мери је програм ових текстова био прилагођен типу књиге може се уочити у предговорима и поговорима готово свих Вуковићевих издања. Први пут се то сасвим јасно испољава још у поговору *Служадника*. У њему су, након изношења основних догматских учења православне цркве, као посредници откривења божанских закона, поменути аутори литургијских текстова: Свети Василије Велики, Свети Јован Златоусти и Свети Григорије Богослов. Божијом промисли, а „вођени Светим Духом“, они су људском роду предали „божанствену и тајну службу, за очишћење од грехова“, као и „за исцељење душевних и телесних патњи“.⁷¹⁹

И у првом поговору *Псалтира с њоследовањем*, поновљено је учење о постању света и човека, којег је Бог „поставио у рај да се наслађује божанском храном“.⁷²⁰ Како је овде наведено, не дозволивши да људски род после свог сагрешења сасвим „пропадне“, Творац је послао пророке да прорекну његов долазак, међу којима је посебно истакнут „цар и богоотац, пророк Давид“.⁷²¹ Он је, поучен Светим Духом, предао људима „душеспасну књигу звани Псалтир“, да њиме прослављају Бога у Тројици. О значају ове књиге у оквиру хришћанске сатириологије сликовито говоре и речи да је она „учитељ мудрости, телесних и душевних патњи исцелитељ“, као и то да „псалам и из каменог срца измами сузу“ чинећи нас „заједничарима у Богу са анђелима и небеским житељима, тугу одгони а душама весеље дарује“.⁷²²

Сличне реторске формуле и цитати могу се наћи и у другом поговору истог издања, штампаном на крају књиге. Овде је саопштено да „цар и богоотац Давид, силаском Духа Светога поучен, предаде нам ову душекорисну књигу, звани Псалтир, да њиме прослављамо песмама Бога у Тројици, проповедајући Његов долазак на земљу и од Деве (Његово) неизречено и људима несхватљиво оваплоћење“.⁷²³ У другом поговору налазе се и морализаторско-дидактичке теме које производе из извесних састава штампаних у последовању. Нарочито је у то погледу истакнута улога мученика – што „проливаху своју крв, распаљивани божанском љубављу“⁷²⁴ – и преподобних, који „просијаше као велика светила“.⁷²⁵ Они су издвојени као поучни примери активног жртвовања и страдања за веру, на шта указује и следећи исказ:

⁷¹⁶ Наумов А, *Теологија у сѣисима Ђурђа Црнојевића и Божидара Вуковића*, 417.

⁷¹⁷ *Празнични минеј* БВ 1538, л. 431б–432а: Каталог, VI. *Празнични минеј (Саборник)*, 1538, Поговор

⁷¹⁸ О концепту „просветитељства“ у средњовековној култури источно-православног културног круга: Богдановић, *Суштина њросвећености у култури средњовековне Србије*, 89–97.

⁷¹⁹ *Служадник* БВ 1520, л. 238б–240б: Каталог, I. *Служадник (Лиџурџија, Лиџурџијар)*, 1520, Поговор.

⁷²⁰ *Псалтир с њоследовањем* БВ 1520, л. 159а–160б, 351а–352б: Каталог, II. *Псалтир с њоследовањем*, 1520, Први поговор, Други поговор; *Молиџвеник* БВ 1536, л. 311а–312а: Каталог, IV. *Молиџвеник (Молиџвослов, Зборник за џуџнике)*, 1536, Поговор; *Окџоих џеџоџласник* БВ 1537, л. 1а–1б: Каталог, V. *Окџоих џеџоџласник*, 1537, Предговор.

⁷²¹ *Псалтир с њоследовањем* БВ 1520, л. 159а–160б, 351а–352б: Каталог, II. *Псалтир с њоследовањем*, 1520, Први поговор, Други поговор

⁷²² *Псалтир с њоследовањем* БВ 1520, л. 159а–160б: Каталог, II. *Псалтир с њоследовањем*, 1520, Други поговор.

⁷²³ *Псалтир с њоследовањем* БВ 1520, л. 351а–352б: Каталог, II. *Псалтир с њоследовањем*, 1520, Други поговор.

⁷²⁴ *Псалтир с њоследовањем* БВ 1520, л. 351а–352б: Каталог, II. *Псалтир с њоследовањем*, 1520, Други поговор.

⁷²⁵ *Псалтир с њоследовањем* БВ 1520, л. 351а–352б: Каталог, II. *Псалтир с њоследовањем*, 1520, Други поговор.

„А наш живот, иако сујетан и пролазан, окајасмо помињући њихове предивне животе (и) који поднесе зној, патњу и мучења да задобију небеско царство.“⁷²⁶

И у *Окѣоиху ѡѣѣоѣласнику* су употребљени слични цитати и формуле приликом истицања значаја ове литургијске књиге у икономији спасења. Тако у њеном поговору пише да је „по Божанском провиђењу, силаском Светога Духа“ „божанским мужевима“ Јовану Дамаскину, Козми и Јосифу речено да људима предају „душеспасну“ књигу, звани Октоих, којом „прослављамо песмама Свевишњег, прослављеног у трисунчаном Божанству“.⁷²⁷ Осим тога, указано је на значај и место Октоиха, сагледано из перспективе икономије спасења, те је у том смислу ова литургијска књига протумачена као: „учитељ покајања, у Богу примирење, и потреба (после) сваког греха и путоказ ка божанским стазама онима који долазе са вером и искреном љубављу“.⁷²⁸

Најразвијенији сотириолошко-есхатолошки програм изнет је у поговору *Празничној минеја*, његовог најрепрезентативнијег и најобимнијег издања. У складу са садржином ове књиге – где су дате службе за Господње и Богородичине празнике, као и одабраним светима – исказана је идеја активног жртвовања за хришћанску веру кроз многобројне узорне примере врлинског живота пророка, апостола и других светих божијих угодника „који се овенчаше вечним венцима“.⁷²⁹

Многострадални мученици, тело своје мучењима предаше, и крв своју проливаше, горећи божанском љубављу, и овенчаше се вечним венцима. А преподобни просијаваше као светиљке које сијају по свету. Зато (што су) правом вером задојени од неприкосновеног Божанства Његовог, засијаше светила по целом свету, испуњавајући Божију вољу, по Божанском провиђењу, силаском Светога Духа. И рекох вам, међу светима су (и) ови свети канонотворци, Дамаскин и Козма, и њима слични, јер (су) умели да удобне животе замене светим. И предаше нам ову душеспасну књигу, звани Зборник, где су имена овим светим изабраним, пророцима, апостолима, светитељима, и преподобнима, и другим светим. У годишњи циклус стависмо службе са агрипнијама, које имају славословље и друго. И као да се рајским цветовима украшавамо, служећи (сећајући се њих) прекрасна бденија и појања, и славословља, слађа, чак, од меда грлу.⁷³⁰

II

Као и у случају цетињских издања, као њихових непосредних предложака и узора, и белешке у предговорима и поговорима Вуковићевих књига о издавачима и штампарима обично садрже основне биографске податке, вешто уклопљене у реторске конструкције с многобројним алузијама и цитатима из Светог писма или светоотачке литературе.⁷³¹ Установљена већ у *Служабнику*, првом Вуковићевом издању, структура ових записа је понављана или са извесним варијацијама проширивана и у предговорима и поговорима његових касније објављених књига, док се као њихови формални потписници јављају издавачи и штампари. У складу са утврђеном хијерархијском схемом, најпре је истакнута личност издавача, тј. покровитеља штампања датог издања, док се лице означено као штампар јавља из другог плана.

Тако су најпре у колофону *Служабника*, из приповедачке позиције Божидара Вуковића дате сажете информације о његовој улози у процесу публиковања те књиге, уз употребу уобичајених цитатних фигура и образаца прожетих сотириолошким садржајима. У том смислу, свестан пролазности овоземаљског живота, уз понављање формула понизности и самопокуде, Вуковић смерно наводи:

⁷²⁶ *Псалтир с ѡследовањем* БВ 1520, л. 351а–352б: Каталог, II. *Псалтир с ѡследовањем*, 1520, Други поговор.

⁷²⁷ *Окѣоих ѡѣѣоѣласник* БВ 1537, л. 158б: Каталог, V. *Окѣоих ѡѣѣоѣласник*, 1537, Поговор.

⁷²⁸ *Окѣоих ѡѣѣоѣласник* БВ 1537, л. 158б: Каталог, V. *Окѣоих ѡѣѣоѣласник*, 1537, Поговор.

⁷²⁹ *Празнични минеј* БВ 1538, л. 431б–432а: Каталог, VI. *Празнични минеј (Саборник)*, 1538, Поговор.

⁷³⁰ *Празнични минеј* БВ 1538, л. 431б–432а: VI. *Празнични минеј (Саборник)*, 1538, Поговор.

⁷³¹ *Лазић, Између ѡѣѣоѣизма, ѡѣѣоѣности и ѡѣѣоѣине*, 50.

Због тога и ја, грешни и последњи међу људима, Божидар Вуковић, од Ђурић(а), Подгоричанин, увидев да је све у овом животу сујетно, краткотрајно и пролазно, и смрћу све прекидано, и налазећи се тада на Западу, у Италији, у славном граду Венецији, предвођен Богом, надахнут Светим Духом, марљиво се потрудих да сачиним форме које ће бити угодне свакоме који буде прочитавао. Наштампан душекорисну књигу, ове Литургије, у којима се свршава божанска и бескрвна жртва, за просвећење божанским црквама.⁷³²

Потом су уз помоћ уобичајених формула, познатих још из средњовековне рукописне традиције, упућене молбе „појцима“, „чатцима“ и „преписивачима“ да исправљају уочене грешке. При томе се утицај рукописне културе огледа и у дословном преузимању појединих терминолошких одредница карактеристичних за рукописну књигу, попут глагола *йисаѣи*, што није било својствено само српскословенској штампаној књизи:

Стога, коленима приклањајући, усрдно молим и преклињем појце, или чатце, или преписиваче: ако је што погрешно – исправљајте, и нас, који смо се о овоме трудили, благословите, а не куните, јер не писа Свети Дух, ни анђео, но рука блатна и дух грешни и лењи.⁷³³

За разлику од издавача, чије су белешке биле обимније и заузимале репрезентативније место у колофонима, формална улога штампара је била потиснута у други план. Отуда Пахомије, штампар из првог издавачког циклуса Божидача Вуковића, уз коришћење општепознатих формула понизности⁷³⁴ о својој улози у настанку књиге, у духу монашке смерности, скрушено саопштава:

По заповести господина Божидача, трудих се о овоме, ја, окајани и последњи међу монасима, јеромонах Пахомије, из Црне Горе, из Реке, коме је отаџбина гроб, а земља мати.⁷³⁵

У завршном делу свог обраћања читаоцу, Пахомије најпре понавља речи о исправљању грешака, а потом Божидару Вуковићу додељује примарно место у штампарском процесу, формално га означивши и лицем које је „сложило“ слова. Тиме је Вуковић, као најзаслужнији учесник у штампању ове богослужбене књиге, у складу са уобичајеним ктиторским привилегијама, стекао право литургијског и молитвеног спомена:

И молим вас оци и браћо, појући исправљајте; ако је и груба реч, но слатка је, као што је и мед, иако је на кори, али сладак је.⁷³⁶ Појући пак, помињите раба Божијег, Божидача, који је сложио ова слова, а штампара благословите, а не куните, да и ви добијете: „Ходите благословени Оца мога, наследите припремљено Вам царство“ (небеско),⁷³⁷ које нека сви ми задобијемо, славећи Оца и Сина и Светога Духа, и сада, и увек, и у векове векова. Амин.⁷³⁸

И у осталим издањима из првог Вуковићевог издавачког циклуса – *Псалтиру с њоследовањем* и *Молићвенику* (*Зборнику за љуѣнике*) из 1520, односно 1521. године – примењене су сличне формулације, у којима су готово у потпуности испољене исте идеје, уз истовремено смењивање приповедачке позиције Божидача Вуковића, с једне стране, и јеромонаха Пахомија, с друге. Тако је у првом поговору *Псалтира с њоследовањем* као главни мотив за покретање издавачког пројекта наведена Вуковићева жеља за попуном „душекорисних књига (чији је број) смањен пљачкањем Исмаилићана“. Своју приповест Вуковић је допунио и

⁷³² *Служабник* БВ 1520, л. 238б–240б: Каталог, I. *Служабник* (*Лийурѣја, Лийурѣјар*), 1520, Поговор.

⁷³³ *Служабник* БВ 1520, л. 238б–240б: Каталог, I. *Служабник* (*Лийурѣја, Лийурѣјар*), 1520, Поговор.

⁷³⁴ Таква је, између осталог, и сентенца у којој Пахомије каже да му је „отаџбина гроб, а земља мати“. Она се јавља у многим рукописима, а примера ради навешћемо рукописни Часловац Николе Косијера, који је писан за Ивана Црнојевића 1486. године. Ту за себе писар каже: „Преписа се ово руком смерног и недостојног Христовог слуге, Николе Косијера, коме је отаџбина гроб, земља мати, црви драги гости...“ Уп. Синдик, *Издавачи, штићари, преписивачи*, 159–160. О Николи Косијеру: Будало, *Никола Косијер* (*Појовић*), 362.

⁷³⁵ *Служабник* БВ 1520, л. 238б–240б: Каталог, I. *Служабник* (*Лийурѣја, Лийурѣјар*), 1520, Поговор.

⁷³⁶ Формулација о речима слађим од меда је такође топос често примењиван у житијној књижевности: Лихачов, *Поетика сѣаре руске књижевности*, 141, 195.

⁷³⁷ Мт 25, 34: *Служабник* БВ 1520, л. 238б–240б: Каталог, I. *Служабник* (*Лийурѣја, Лийурѣјар*), 1520, Поговор.

⁷³⁸ *Служабник* БВ 1520, л. 238б–240б: Каталог, I. *Служабник* (*Лийурѣја, Лийурѣјар*), 1520, Поговор.

саопштењем да се, боравећи у „славном граду Венецији“, потрудио да излије и матрице за слова. Насупрот томе, надовезујући се на Вуковићево излагање, свештеноинок Пахомије је обзнанио податак да је он по заповести господина Божидара Подгоричана „сложио слова“, при чему је као годину објављивања навео 7028. од настанка света, односно 1519. годину од Христовог рођења.⁷³⁹ И у другом поговору *Псалтира с њоследовањем*, могу се наћи слични Вуковићеви искази не само о побудама које су га подстакле за штампање богослужбених књига већ и о његовом непосредном учешћу у самом штампарском процесу:

Зато и ја, грешни и последњи међу људима, Божидар Вуковић од Ђурић(а), Подгоричанин, увидев како јеретици, пљачкањем и уништавањем, смањују (број) светих и божанских књига, налазећи се тада на Западу, у Италији, у светски славном граду Венецији, пожелех (да штампам књиге), и предах себе пучини неисцрпног човекољубља Божијег, проникох у дубину Светог Писма, и колико могох умом постићи, уз Божију помоћ, пажљиво сачиних форме, и одштампах ову душекорисну књигу, Псалтир, у коју стависмо синаксаре дневне и посне, и часослов који има ноћну и дневну службу.⁷⁴⁰

И овде, као и у претходним примерима, Вуковић саопштава како је „сачинио форме“ и одштампао књигу, упркос томе што у једној од следећих реченица свештеноинок Пахомије понавља податак да се он, „окајани и последњи међу иноцима“, по Вуковићевој заповести „трудио“ о штампању књиге.⁷⁴¹

Информације о себи и мотивима свог издавачког ангажмана, Вуковић пружа и у поговору *Молићвеника (Зборника за њућнике)*, чије реторске конструкције достижу још развијеније облике него оне у претходним случајевима. Приповедајући тако о себи, Вуковић аутобиографске податке вешто комбинује с појединим реторским формулама познатим из других литерарних састава, уз помоћ којих догађаје из појавног света узноси на виши степен, дајући им тиме ауру сакралности:

Милошћу Оца, помоћу Сина и савршенством Светога Духа, ја грешни и последњи међу људима, недостојни Христов слуга, Божидар Вуковић, отишавши из моје отаџбине, из земље Диоклитијске, која је у пределима македонским, из града званог Подгорица, близу бившег града Диоклитија, кога је некада сазидао Диоклецијан цар у своје име, и дошавши у град Венецију, видех Немце, Грке и друге народе, како штампају божанствене књиге, и пожелех свим срцем, да и наше српске, такође и бугарске, наштампам. Молих се премилосрдном човекољупцу Богу, препустих се пучини његовог неисцрпног милосрђа, да ми помогне да ово завршим, не би ли се допало предоброе Христу, Владици моме. Бог ми је сведок, не дах себи нимало мира, нити пак, мојим очима сна. Не поштедех од свога имања, које ми је дао Господ, докле нисам завршио посао до краја. Ово, добротинством Христа, мога Владике, доведох до краја, и заврших у туђој земљи све црквене књиге великим словима, и друге књиге наштампах помањим словима, које би путницима биле удобније за ношење. И ако ми предобри Господ Бог помогне, хоћу да пренесем све матрице за велика и мала слова у своју отаџбину, да надокнадим све недостатке у књигама божанских цркава, које су умањили безбожници.⁷⁴²

У поговору пак поновљеног *Молићвеника (Зборника за њућнике)* из 1536. године Вуковић у знатно сведенијој форми доноси аутобиографске белешке. Ни овде не пропушта прилику да понови исказ о томе како је уз Божју помоћ сачинио форме с којих је одштампао „душеспасну“ књигу, иако је потом и јерођакон Мојсије, „грешни и последњи међу иноцима“, саопштио да се он по Вуковићевој заповести старао о штампању ове књиге.⁷⁴³

И у предговорима и поговорима *Окћоиха њећојласника и Празничној минеја* након понављања уобичајених формулација о „турском сатирању“ хришћана, Вуковић особито наглашава и сотириолошки моменат. Осетивши тако да се време његове „старости“ приближава,

⁷³⁹ *Псалтир с њоследовањем* БВ 1520, л. 159а–160б: II. *Псалтир с њоследовањем*, 1520, Први поговор.

⁷⁴⁰ *Псалтир с њоследовањем* БВ 1520, л. 351а–352б: II. *Псалтир с њоследовањем*, 1520, Други поговор.

⁷⁴¹ *Псалтир с њоследовањем* БВ 1520, л. 351а–352б: II. *Псалтир с њоследовањем*, 1520, Други поговор.

⁷⁴² *Молићвеник* БВ 1520, л. 270б–272а: IIIб. *Молићвеник (Молићвослов, Зборник за њућнике)*, 1521, Поговор.

⁷⁴³ *Молићвеник* БВ 1536, л. 311а–312а: IV. *Молићвеник (Молићвослов, Зборник за њућнике)*, 1536, Поговор.

он моли „Господа Бога и Пречисту Матер Његову“ да му помогну да заврши штампање *Окѣоиха ѡеѣѣоѣласника*, „на службу Богу и свим светим, и на просвећење свим православним хришћанима“.⁷⁴⁴ Сагледавајући притом ово дело са становишта хришћанске сотириологије као богоугодни чин, он посеже за наводним речима апостола Павла: „Онај који украшава цркву, душу своју краси“.⁷⁴⁵ Сотириолошким смислом прожет је и запис који се односи на молбу потоњих „чатца“, „појаца“ и „преписивача“ да исправљају грешке „љубави ради Христове“, а њега да благослове, чиме би сви заједно задобили милост, како на земљи тако и на небу.⁷⁴⁶

И у другом поговору исте књиге Вуковић још једанпут истиче личну пожртвованост у довршењу овог богоугодног дела, те саопштава: „И од свег срца се потрудих, чак ни сна својим очима не дах, не поштедех ни свога имања, које ми је дао Бог, док не заврших ову свету књигу, звани Окѣоих“.⁷⁴⁷ По истом обрасцу, али у опширнијем облику и донекле разрађенијом сотириолошко-есхатолошком идејом, састављен је и запис у предговору *Празничној минеја*, који такође формално потписује сам Вуковић:

Бог, слављен у Тројици, благоизволео је украсити свету Цркву својим разним књигама. Зато и ја, слуга Христов, Божидар Вуковић, милошћу Божијом, осећах од младости своје, чежњу и љубав према божанственим црквама.⁷⁴⁸ Молих се предоброе Владици, Христу моме, да ми помогне да испуним своју жељу, да завршим овај посао који сам почео радити, овај Зборник, у славу Божију, и на похвалу свим светим, и хришћанима на корист. Схватих, наиме, да се време старости моје, приближава, и да је живот наш кратак, као што пророкује истинољубиви пророк Давид: „Дана година наших свега има до седамдесет година, а у јачега до осамдесет, и већина су мука и невоља“. Побојох се зато смрти,⁷⁴⁹ јер она не штеди ни цара, ни бољарина. И видех да су времена тешка, будући да су последња. Међу народима много је војни, и велико је сатирање хришћана од Исмаилићана, због наших грехова. Стога и би наше кашњење у западну земљу италијанску, у велику јерес римску. Не могавши остати у својој отаџбини, због великог исмаилићанског злостављања, као што и раније рекох у другим књигама које сам одштапао, (одлучих) да однесем ове „типаре“ у своју отаџбину. Због тога молим Господа Бога и Његову пречисту Матер да ми помогну да завршим посао, и потом, ако буде Божија воља, мислим да ове „типаре“ однесем у своју отаџбину, еда би кога Бог, после моје смрти, изволео изабрати да се стара о божанским црквама, да би надокнадио, уколико буде Божија воља, недостатак светих књига, чији су број смањили јеретички народи. И (као што) апостол Павле рече: „(Онај ко) украшава цркву, своју душу краси“.

Молим све оце и браћу, чтеце или појце, љубави Христове ради, ако буде што погрешено, исправљајте, и мене грешног Божидара благословите, као што пише: „Молитве праведног спасиће грешног“, и да заједно улучимо милост овде и тамо, да се сви озаримо светлошћу славећи Оца и Сина и Светога Духа, сада и увек, и у векове векова. Амин.⁷⁵⁰

Као што се из изложеног може видети, Вуковић је овде представљен као слуга Христов, који је из љубави према „божанственим црквама“,⁷⁵¹ решио да штампа *Празнични минеј* „у

⁷⁴⁴ *Окѣоих ѡеѣѣоѣласник* БВ 1537, л. 1а–1б: V. *Окѣоих ѡеѣѣоѣласник*, 1537, Предговор.

⁷⁴⁵ *Окѣоих ѡеѣѣоѣласник* БВ 1537, л. 1а–1б: V. *Окѣоих ѡеѣѣоѣласник*, 1537, Предговор.

⁷⁴⁶ *Окѣоих ѡеѣѣоѣласник* БВ 1537, л. 1а–1б: V. *Окѣоих ѡеѣѣоѣласник*, 1537, Предговор.

⁷⁴⁷ *Окѣоих ѡеѣѣоѣласник* БВ 1537, л. 158б: V. *Окѣоих ѡеѣѣоѣласник*, 1537, Предговор, Поговор.

⁷⁴⁸ Реч је о топосу који се јавља и у појединим аренгама. Тако, примера ради, слична формулација се јавља у хрисовуљи цара Уроша мелничком митрополиту Кирилу, где пише: „Од младости моје, топлотом душе и ревношћу срца мога распаљен бејох љубављу према свим светим и божанским црквама...“: Михаљчић, *Хрисовуља цара Уроша мелничком митрополији Кирилу*, 90. Сличан пример се може наћи и у хрисовуљи краља Душана о даривању Светог Николе Мрачког, где је наведено: „Стога и ја, у Христу Богу верни краљ српски и поморски, син превисокога краља Стефана, унук господина ми светог краља Уроша, имајући искрена осећања према овим светим црквама и старајући се за њихову обнову из дубине срца...“ Уп. Марјановић-Душанић, *Хрисовуља краља Душана о даровању манасѣира Св. Николе мрачкој*, 59.

⁷⁴⁹ О предосећању смрти као мотивација за киторски чин: Тријић, *Нови завети и хришћанско ѡредање*, 25.

⁷⁵⁰ *Празнични минеј* БВ 1538, л. 1а–1б: Каталог, VI. *Празнични минеј (Саборник)*, 1538, Предговор.

⁷⁵¹ „Љубав према божанственим црквама“, исказана путем богоугодног дела, као средство и залог спасења душе и задобијања Божје љубави, јесте топос који се среће и у аренгама повеља и представља једну од најзначајних

славу Божију, и на похвалу свим светим, и хришћанима на корист“. Након ових докосо-шких исказа, уз понављање формула о пролазности земаљског живота, Вуковић наглашава есхатолошку димензију, те отуда помиње последња времена и „велико сатирање хришћана од Исмаилићана“ као последицу колективних грехова. Поврх тога, Божидар Вуковић потом, приказујући свој издавачки пројекат и као вид служења отаџбини и вери својих отаца, поновља жељу да штампарију пренесе у своју отаџбину, како би и после његове смрти имао ко да се „стара о божанским црквама“.⁷⁵²

Поговор *Празничној минеја* садржи и додатне информације о напору који је Вуковић уложио не би ли успео да објави то дело. Осим података о Подгорици, као његовом родном месту, и понављања исказа о уништавању „светих цркава“ и смањења „божанских књига“, ту је још једном истакнут Вуковићев труд око штампања ове богослужбене књиге која служи „просвећивању и сјају светих цркава“. А о сопственом учешћу у самом поступку штампања, Вуковић саопштава следеће:

Начиних од две руке слова, различита, којима одштампах и саставих ову божанствену и много нарочиту књигу, звани Зборник, у који стависмо службе светим изабраним празницима, са њиховим иконама од месеца септембра до месеца августа. И томе додасмо Пасхалију Кирила Филозофа, са сунчаним и лунарним кругом. Бог зна да себи никако не дах покоја, нити пак мојим очима сна. Не поштедех ни Богом ми даног имања, док не заврших започети посао.⁷⁵³

По угледу на Пахомија, и дечански јерођакон Мојсије, родом из Будимље, који је руководио штампањем поновљеног издања *Молићвеника (Зборника за љушнике)* из 1536. године, у поговору ове књиге понавља познате формуле намењене „појцима“, „читаоцима“ или „преписивачима“ о исправљању грешака у тексту.⁷⁵⁴ Исто то чине и свештеноиноци Теодосије и Ђенадије из манастира Милешеве, а тим поводом посежу и за наводним Валаамовим речима: „Они који благосиљају (диће) благословени, а који куну (диће) проклети“.⁷⁵⁵ Такође, и дечански јеромонах Мојсије, који је поред *Молићвеника* штампао и *Празнични минеј*, развија исту идеју, тумачећи је у сотириолошко-есхатолошком кључу:

Молим вас, оци и браћо, коленима приклањајући, ако не руком, оно језиком, ако буде што погрешено, појући, љубави Христове ради, исправљајте, и нас који смо се усрдно трудили о овоме благословите, а не куните, да и ви задобијете (прилику) чути строга и нелицемерног судије глас, (који се) обратио (онима) који су стајали са десне стране (од Њега): „Приђите благословени Оца мојега, и примите царство које вам је припремљено од постања света“, а које ћемо сви задобити милосрђем и човекољубљем Господа нашега Исуса Христа, заједно са Оцем и Светим Духом, (нека му је) слава, власт, част и поклоњење, сада и увек, и у векове векова. Амин.⁷⁵⁶

*

О издањима Вићенца Вуковића неће бити посебног осврта, пошто су у њима у већини случајева понављени предговори, односно поговори из Божидарових књига. При томе су само промењени основни библиографски подаци с датацијом, с тим што је и Божидарово име замењено Вићенцовим именом. Једино *Ејисѿола из Псалѿира с ѿследовањем*⁷⁵⁷ представља нови и оригинални састав иза којег као његов формални аутор стоји Вићенцо Вуковић. Рекапитулирајући у *Ејисѿоли* Божидаров живот и издавачки пројекат, Вићенцо у овом тексту настоји да се представи као очев достојни наследник, који је после Божидарове смрти, како

владарских врлина: Тријић, *Нови завет и хришћанско предање*, 177–178, 208–209, 241; Вујошевић, *Сѿари завети у ареніама средњовековних срѿских и бујарских ѿвеља*, 38, 39, 82, 83, 161, нап. 265, 163, 167, 186, 188, 191.

⁷⁵² *Празнични минеј* БВ 1538, л. 1а–1б: VI. *Празнични минеј (Саборник)*, 1538, Предговор..

⁷⁵³ *Празнични минеј* БВ 1538, л. 431б–432а: VI. *Празнични минеј (Саборник)*, 1538, Поговор

⁷⁵⁴ *Окѿоих ѿѿѿоіласник* БВ 1537, л. 1а–1б: V. *Окѿоих ѿѿѿоіласник*, 1537, Предговор.

⁷⁵⁵ IV Мој 24, 9: *Окѿоих ѿѿѿоіласник* БВ 1537, л. 58б: V. *Окѿоих ѿѿѿоіласник*, 1537, Поговор.

⁷⁵⁶ *Празнични минеј* БВ 1538, л. 431б–432а: VI. *Празнични минеј (Саборник)*, 1538, Поговор.

⁷⁵⁷ *Псалѿир с ѿследовањем* ВВ 1546, л. 2а–2б: Каталог, VIII. *Псалѿир с ѿследовањем*, 1546, *Ејисѿола Вићенца Вуковића*; Новаковић, *Псалѿир и ејисѿола Вићенца Вуковића*, 200–213.

би „својим рођацима и својој отаџбини“ непрестано био од користи, решио о свом трошку да штампа ово богоугодно дело „на радост свих хришћана који трпе сваку патњу, на овом свиту“.⁷⁵⁸

4.1.2. О идентитету аутора

Иако су записи у предговорима и поговорима најчешће приложени у облику аутобиографских белешки, то не значи да се иза говорника у првом лицу једине одиста крију и њихови стварни аутори. Да се иза формалног приповедача најчешће скривало неко друго лице недвосмислено показују и поједини примери, познати из српскословенског штампаног наслеђа.

Један од њих јесте и поговор горажданског *Служадника*, насловљен *Мољеније Ђура Љубавића ка часним њрезвиџером*.⁷⁵⁹ Реч је о књижевном саставу иза чијег се првог дела као његов формални аутор јавља Ђуро Љубавић, док други део текста потписује Ђурин брат Теодор. Тако „недостojни раб и слуга Христов“ Ђуро, уподобљавајући се општепознатим матрицама из предговора и поговора Црнојевићевих издања, саопштава да је – у циљу служења „светим и божанским црквама“ видевши „умаљеније светих и божанских књига“ због „наших грехова“ – заједно с братом калуђером Теодором, а по заповести „старца и родитеља“ Божицара Горажданина, започео штампање *Служадника*. Оно што је посебно занимљиво, Ђуро потом из есхатолошке перспективе говори и о сопственом упокојењу. У том смислу вели како је у току штампања ове књиге, по заповести „великог цара Христа“ по њега дошао „анђео Господњи“, пре него што је стигао да се исповеди свом брату Теодору ради опроштења грехова. Зато Ђуро, у свом постхумном обраћању брату Теодору, између осталог изражава и наду да ће му Бог подарити живот да заврши започето дело не би ли их се, због овог богоугодног дела, свештенослужитељи сетили у својим молитвама. Како је на основу овог казивања сасвим јасно да у време довршења *Служадника* Ђуро није био у животу, самим тим он није могао бити ни стварни аутор текста колофона ове књиге. По свој прилици је то био Ђурин брат калуђер Теодор, који се потом, уклапајући се у одговарајуће поетске форме средњовековне књижевности, надовезује на Ђурино приповедање.⁷⁶⁰

Осим поменутог *Мољенија Ђура Љубавића*, још један пример у том смислу заслужује особиту пажњу. У питању је поговор београдског *Четворореванђеља*, издања чије је штампање, судећи по колофону, започео кнез Радиша Дмитровић, а довршио Тројан Гундулић.⁷⁶¹ Слично као и Ђуро у претходном случају, и Дмитровић из есхатолошке перспективе доноси информације не само везане за штампање *Четворореванђеља* него и оне које се тичу „доласка његовог смртног часа“. Понављајући тако најпре исказ – добро познат из колофона других Вуковићевих издања – о томе како није штедео од свог имања да би „саставио слова за штампу“, Дмитровић о својој смрти дословно каже: „изненада дође страшни час смрти и узе дух мој“.⁷⁶² Наставак колофона, писан из приповедачке позиције Тројана Гундулића из Дубровника, доноси и информације о догађајима који су уследили. Говорећи о томе, Гундулић наводи како је по смрти кнеза Радише Дмитровића, његову типографску опрему пренео у свој дом, где је „почео“ и „завршио ову свету, душеспасну књигу“. На крају свог исказа, понављајући реторску схему о сопственом жртвовању, познату из колофона Вуковићевих издања, Гундулић вели да није штедео „Богом дано имање“, нити је свом телу дао покоја док није завршио ово дело.⁷⁶³ Занимљиво је да је као последњи аутор колофона *Београдског четворореванђеља* потписан јеромонах Мардарије из манастира Мркшине цркве, који обавештава о томе како се он по заповести Тројана Гундулића „трудио о овој књизи“.⁷⁶⁴

⁷⁵⁸ Псалтир с њоследовањем ВВ 1546, л. 2а–2б: Каталог, VIII. Псалтир с њоследовањем, 1546, Ејисџола Вићенца Вуковића.

⁷⁵⁹ Трифуновић, *Мољеније Теодора Љубавића*, 55–57.

⁷⁶⁰ Војновић, *Додајни џексџови*, 68.

⁷⁶¹ Војновић, *Додајни џексџови*, 68.

⁷⁶² Мано-Зиси, *Појовор: Београдско четворореванђеље*, IV; Уп. Војновић, *Додајни џексџови*, 6

⁷⁶³ Мано-Зиси, *Појовор: Београдско четворореванђеље*, IV.

⁷⁶⁴ Мано-Зиси, *Појовор: Београдско четворореванђеље*, IV.

Пошто ни Дмитривић у време завршетка штампања *Четворојеванђеља* није био жив, сасвим је извесно да он није могао ни бити састављач текста колофона, без обзира на чињеницу што је он писан из његове приповедачке позиције. Уједно је готово извесно и то да, уз покојног кнеза Радишу Дмитривића, ни Тројан Гундулић, као дубровачки трговац и световно лице, није могао бити стварни аутор оваквих или сличних књижевних састава произашлих из словенско-православног рукописног наслеђа. Отуда аутора поговора *Београдској четворојеванђељу* пре треба тражити у личности јеромонаха Мардарија, који је, као црквено лице био одговоран за уредничке и редакторске послове, и који је несумњиво морао познавати и поетске и реторске изразе средњовековне црквене књижевности из чије су ризнице они у највећој мери и происходили.

На основу издвојених примера се јасно може видети да су преузимањем формалне структуре средњовековне књижевне поетике прихваћене и идејне основе аутобиографских текстова проистекле из теоцентричног погледа на свет,⁷⁶⁵ где је категорија времена тумачена из есхатолошке перспективе, а не из визуре појавне реалности. Сходно томе, и све појаве и догађаји у историји, како на колективном тако и на индивидуалном плану, сагледаване су са становишта вечности, а не из једне одређене временске и просторне тачке појавног света. Тежећи отуда превазилажењу пролазности, сваки субјекат или објекат се уопштава и апстрахује и удаљавајући се од реалног историјског временског тока, и у исто време откривајући се у својој есхатолошкој суштини. Са становишта литургијског поимања времена, све што се једном одиграло не ишчезава; оно остаје присутно и у садашњем тренутку, док се у самом акту читања и молитвеног спомињања сваки пут изнова актуелизује.⁷⁶⁶

*

Приликом разматрања питања идентитета аутора колофона, Нипошто се не сме пренебрегнути ни чињеница да је реч о добу у којем је владао патронажни систем, а не тржишни, који ће се тек знатно касније појавити. У патронажном систему главно и почасно место припадало је наручиоцу, односно финансијеру, а не аутору, који је најчешће био анониман.⁷⁶⁷ Отуда је сасвим појмљиво и то што је у предговорима и поговорима у први план истакнут покровитељ или тачније речено финансијер штампања књига, а не и њихов стварни састављач. То је уједно и у складу с праксом везаном за издавање повеља, где је ауктор, који је својим потписом и печатом гарантовао правни акт, између осталог био и лице које је формално означено и аутором њеног текста, иако су њих заправо састављали професионални писари – дијаци или логотети. С друге стране, да је овакав систем био уобичајен у то време може се видети и на примеру предговора, односно поговора осталих српскословенских издања, а исто тако и оних који припадају румунском и руском књижевном корпусу.

По истом обрасцу као и Вуковић, и Ђурађ Црнојевић, „православни хришћанин, Божији штићеник“, не могавши да гледа уништење светих књига услед пљачкања и разарања „агаренских синова“ решио је да штампа *Окѿоих ѿрвоїласник*. И Црнојевић, као формални приповедач у првом лицу једнине, износиће у предговору и поговору овог издања и податке о свом непосредном учешћу у пројекту,⁷⁶⁸ између осталог бележи:

Видев ја, православни хришћанин и Божији штићеник, господин Ђурађ Црнојевић, да су цркве празне, без светих књига, ради наших грехова, пљачком и уништавањем агаренских синова настојах предано, испуњен Светим Духом и љубављу према божанственим црквама, наштампах ову душеспасну књигу Осмогласник у славу трисунчаног, у јединству клањаног божанства.⁷⁶⁹

⁷⁶⁵ Богдановић, *Суштина ѿрвећеностѿи у кулѿури средњовековне Срдије*, 92–93.

⁷⁶⁶ Лихачов, *Поетика старе руске књижевности*, 324–332

⁷⁶⁷ Паралела се може повући и са сликарством, где су наручиоци имали водећу улогу у одређивању садржаја и општег изгледа слике: Шинер, *Оѿкривање уметности*, 52.

⁷⁶⁸ Лазић, *Између ѿѿриѿиизма, ѿбожностѿи и ѿрѿовине*, 78.

⁷⁶⁹ *Окѿоих ѿрвоїласник* ЂЦ 1494, л. 2б; *Окѿоих ѿрвоїласник*, 1494, Предговор.

Сличне садржине је и поговор *Окѣоиха ѣрвоѣласника*, с тим што су овде поред извесних формалних варијација, попут оних о састављању штампарских форми, придодате и библиографске информације о времену штампања овог издања:

Видев ја, православни хришћанин и Божији штићеник, војвода Зете, господин Ђурађ Црнојевић, умањење светих књига пљачком и разарањем агаренских синова, предано се потрудих, помоћу Светога Духа сачиних форме, и на њима, за једну годину, осморо људи заврши Октоих до четвртог гласа, у славу Бога који нас оснажује.⁷⁷⁰

Ако се изузме Вићенцо Вуковић, који је прештампавајући очева издања махом прештампавао и њихове колофоне, и потоњи издавачи српскословенских књига у Венецији, осим оних који су припадали клиру, у највећој мери дословно преписује Вуковићеве формулације везане за мотиве њиховог издавачког ангажмана. У том погледу ваља најпре указати на колофоне издања Јеролима Загуровића, истакнутог „властелина од града Котора“, како је наведено у предговору његовог *Псалтира с њоследовањем*. Оно по чему се Загуровићеви колофони донекле издвајају од колофона Вуковићевих издања јесте то што је приликом њиховог преузимања дошло до промене приповедне позиције. Тако је, за разлику од Вуковићевих предговора и поговора, где је казивање дато у првом лицу једнине, овде оно највећим делом изложено у трећем лицу једнине, те отуда и њихов формални приповедач није био Загуровић, већ штампар Јаков Крајков из Софије. Ова промена приповедне перспективе може се уочити већ у предговору *Псалтира с њоследовањем*, где је наведено:

[...] Господин Јеролим Загуровић, властелин од града Котора, виде да свете цркве оскудевају (у) божанственим књигама, које недостају још (из времена) његових предака, војводе Ђурђа Црнојевића и господина Божидара. Због тога дође у Венетски град, и нађе стара слова од његовог претка, војводе Ђурђа, и састави их у једно да се обнове стара слова, и да се попуне свете цркве различитим књигама.⁷⁷¹

Сличне информације о Загуровићу и његовим побудама за отпочињање издавачке делатности саопштене су и у поговору *Молићвеника (Тредника)*, објављеног 1570. године. И овде су, као и у претходно поменутом случају, оне писане с приповедачке позиције Јакова Крајкова.⁷⁷² Међутим, у поговору *Псалтира с њоследовањем*, исте информације су изречене у првом лицу једнине, тако да је овде као њихов формални приповедач означен сам Загуровић:

Због тога и ја, грешни и последњи међу људима, Јеролим Загуровић, властелин од града Котора, потрудих се, жарко пожелех да попуним недостатак душекорисних књига, (чији је број) смањен пљачкањем Исмаилићана, по Божијем допуштењу. Бејах тада у западној римској земљи, у славном граду Венецији. Предвођен Богом, помоћу Светога Духа настојах, предано се потрудих да саставим слова, која ће бити прикладна свакоме ко их буде почитавао.⁷⁷³

Најзад, и у *Псалтиру с њоследовањем* Бартоломеа Ђинамија из 1638, приликом прештампавања истоименог Загуровићевог издања из 1569/1570. године, махом су дословно преузети и највећи делови колофона ове књиге. Изузетак се огледа само у томе што су поједина раније поменута имена замењена новим, тако да је уместо Загуровића овде поменут Марко Ђинами:

[...] Марко Ђинами, библиотекар у Марћани, виде да свете цркве оскудевају (у) божанственим књигама, које недостају још (из времена) његових предака, војводе Ђурђа Црнојевића и господина Божидара. Због тога дође у Венетски град, и нађе стара слова од његовог претка Бартоломеа, и

⁷⁷⁰ *Окѣоих ѣрвоѣласник* БЦ 1494, л. 268а–269б: *Окѣоих ѣрвоѣласник*, 1494, Предговор.

⁷⁷¹ *Псалтир с њоследовањем* ЈЗ 1569, л. 123б–124б: Синдик, *Издавачи, шћамѣари, ѣрејисивачи*, 115.

⁷⁷² *Молићвеник (Тредник)* ЈЗ 1570: Поговор, л. 231–231v: Синдик, *Издавачи, шћамѣари, ѣрејисивачи*, 121.

⁷⁷³ *Псалтир с њоследовањем* ЈЗ 1569/1570: Поговор, л. 123v–124v: Синдик, *Издавачи, шћамѣари, ѣрејисивачи*, 118–119

састави их у једно, да се обнове стара слова, и да се попуне свете цркве различитим књигама. И зато молим све вас да спомињете у молитвама Марка и Бартола Ђинамија.⁷⁷⁴

Као што је већ речено, казивање у првом лицу једнине није својствено само српскословенским ћирилским издањима, штампаним на Цетињу и у Венецији. Многе од формула и фраза из ових издања могу се срести и у колофонима влашких, молдавских и руских палеотипа. Упркос томе што они најчешће нису писани у првом лицу, у њима је наглашена улога покровитеља, док је значај штампара потиснут у други план.

Све до професионалног ангажмана ђакона Коресија на пољу штампања црквених књига, сличан образац је примењиван и у влашким и молдавским издањима, и то у првом реду оних чији су покровитељи или наручиоци били владари, односно њихове војводе, почев од оних које је одштампао Макарије у периоду од 1508. до 1512. године, па до књига за чије је штампање био задужен логотет Димитрије Љубавић. Тако је, примера ради, у поговору влашког *Четвороројеванђеља* из 1510. године наведено да је велики угровлашки војвода Јоан Басараба, исто као и Ђурађ Црнојевић раније, због љубави према божанственим и светим црквама „написао душеспасну књигу“. Исту схему, са извесним варијацијама, у највећој мери понавља и Димитрије Љубавић у *Ајосџола* из 1547, одштампаном под покровитељством молдавског војводе Јоана Илијашка.⁷⁷⁵

Непосредни утицај Вуковићевих колофона може се уочити и у поговору *Ајосџола* Ивана Фјодорова из 1564. године, првом руском палеотипу, одштампаном под покровитељством руског цара Ивана Грозног. Премда казивање у колофону *Ајосџола* није дато у првом лицу, његов састављач је цара Ивана Грозног, као покровитеља и финансијера у штампању ове књиге, поставио у први план. Поред инвокације, која је готово идентична оним у Вуковићевим предговорима и поговорима, блиске аналогije се могу уочити и по питању употребе појединих формула и фраза.⁷⁷⁶ Тако, примера ради, попут Вуковићевих помена Грка и Фруга у колофону *Зборника за њуџнике*, и Иван Грозни „поче да размишља како да се штампају књиге као код Грка, и у Венецији и у Фригији, и код других народа...“⁷⁷⁷ Поред тога, по узору на Вуковића, који вели „не поштедех од свога имања, које ми је дао Господ, докле нисам завршио посао до крај“, и састављач колофона *Ајосџола* наводи: „Иван Грозный нещадно даяше от своих царских сокровищ делателем и к их упокою, дондеже и на совершение дело их изыде...“⁷⁷⁸

*

Ако се узму у обзир наведени примери, као и идејне основе поетике средњовековне књижевности, очито је да формални потписник предговора и поговора најчешће није био и њихов стварни аутор. Пошто је штампање богослужбених и верских књига тумачено из еклисиолошке перспективе као задужбинарски чин, самим тим су из аренги повеља преузете и многобројне формулације које се односе на бележење заслужних лица за њихово објављивање. Отуда аутора текста колофона у Црнојевићевим и Вуковићевим издањима превасходно треба тражити у личностима формално именованим штампарима, које су у стварности биле задужене не само за техничке појединости везане за штампање књига већ првенствено за уређивачке, редакторске и коректорске послове.⁷⁷⁹ Дакле, примера ради, као и у случају састављања текста повеље,⁷⁸⁰ и овде је превасходно реч о црквеним лицима која су морала поседовати неопходна богословска знања како би одабиром одговарајућих састава, у складу

⁷⁷⁴ *Псалтир с последовање* БЂ 1638: Предговор, л. 1–1v; Синдик, *Издавачи, шtamпари, ирејисивачи*, 135.

⁷⁷⁵ Постоје два издања Апостола; једно је штампано за угро-влашког војводу Мирчу, а друго за молдавског војводу Илијашка: Лазих, *Прилој познавању шtamпартсџа Димитрија Љубавића*, 93–113

⁷⁷⁶ Демин, *Русские старопечатные послесловия*, 57.

⁷⁷⁷ Демин, *Русские старопечатные послесловия*, 57–58.

⁷⁷⁸ Демин, *Русские старопечатные послесловия*, 58.

⁷⁷⁹ Чурчић, *Удео јеромонаха Макарија*, 129–142; Синдик, *Смерни свештеник мних Макарије*, 19–20;

⁷⁸⁰ О учењу духовног сталежа у састављању аренги повеља: Вујошевић, *Стари завети у аренима средњовековних српских и бујарских повеља*, 137–149.

с литургијским и свештенослужитељским потребама, могла сачинити одговарајућу структуру датог издања.⁷⁸¹

Осим тога, до закључка да су састављачи колофона припадници клира може се доћи и на основу увида у садржину самих предговора и поговора, где су изложене основне догматско-доктринарне и морализаторско-дидактичке основе хришћанске вере, што уједно упућује на њиховог, у теолошком погледу, високо образованог појединца. Готово је стога сасвим извесно да је у случају Вуковићевих издања то у првом издавачком циклусу био Пахомије из Црне Горе, док су доцније током тридесетих година то били дечански монах Мојсије, по реклом из Будимље, и Теодосије и Ђенадије, монаси манастира Милешеве.

Међутим, упркос томе што Вуковић није био непосредни састављач колофона, иако је као такав у њима представљен, несумњиво је да је у складу са својом позицијом финансијера пројекта он у највећој мери одређивао и контролисао њихову садржину, као што је то било уобичајено у патронажном систему. Да је и у којој мери Божидар Вуковић то одиста и чинио, може се видети не само на основу тога што је формално представљен као састављач већ и на примеру појединих уметнутих интерполација која нарушавају стилско-морфолошко јединство структуре колофона, попут казивања о грбу, који је Вуковић, за заслуге учињене двору, добио од Карла V.⁷⁸²

4.2. Профил и карактер

Као што се и раније могло видети, у историографији преовладава мишљење да је Божидар Вуковић оснивач и власник прве српске и најдуговечније штампарије у Венецији, која је с прекидима радила од краја друге деценије до шездесетих година 16. столећа.⁷⁸³ Установљено је истовремено и више фаза, односно циклуса рада ове „српске венецијанске штампарије“: два Божирадова – први од 1519. (1520) до 1521. и други од 1536. до 1539/1540. године – и Вићенцов, који се одвијао у распону од 1546. до 1561. године. Поврх тога, сматра се да су и потоња венецијанска српскословенска издања – Стефана од Скадра, Јакова од Камене Реке, Јеролима Загуровића и Јакова Крајкова – објављена шездесетих и седамдесетих година истог столећа, произашла из Вуковићеве штампарије или у „наслону на њу“.⁷⁸⁴ Као последњи ехо Вуковићеве штампарије сагледана су издања *Зборника* Стефана од Паштровића, штампаног 1597. у типографији Ђованија Рампацета, и *Псалтира с иоследовањем* Бартола Ђинамија из 1638. године.⁷⁸⁵

Када је реч о профилу и карактеру ове српске штампарије у Венецији, у том погледу се одржало мишљење, махом засновано на дословном интерпретирању колофона, да је Божидар Вуковић своју штампарију установио као предузеће феудално-меценатског типа, и сходно томе она је протумачена као природан наставак цетињске штампарије, коју је у последњој деценији 15. столећа основао Ђурађ Црнојевић. Насупрот издавачкој делатности Божидара Вуковића, која је углавном сматрана задужбинарским чином, учешће његовог сина Вићенца на истом пољу претежно је сагледавано у значајно другачијем светлу. Узимајући тако у обзир уз текстове колофона и друге сачуване архивске изворе, који су из другачијих углова осветљавали поменуто питање, већина истраживача је издавачку делатност Вићенца Вуковића протумачила као систематски организован трговачки пројекат, док је његову штампарију окарактерисала као трговачко предузеће.⁷⁸⁶

⁷⁸¹ Убипарип, Тријић, *Зборници њараклиса*; Војновић, *Додајни њек*, 67, нап. 17; Хрваћанин, *Историјско-бојословска анализа српских шtamпаних литургијара*, 102–103.

⁷⁸² *Окћоих њетћојласник* БВ 1537, л. 1а–1б: V. *Окћоих њетћојласник*, 1537, Предговор; *Празнични минеј* БВ 1538, л. 1а–1б: VI. *Празнични минеј (Саборник)*, 1538, Предговор.

⁷⁸³ Пешикан, *Лексикон српскословенској шtamпартсџва*, 85–92.

⁷⁸⁴ Пешикан, *Лексикон српскословенској шtamпартсџва*, 85–86.

⁷⁸⁵ Пешикан, *Лексикон српскословенској шtamпартсџва*, 91–92.

⁷⁸⁶ Медаковић, *Графика српских шtamпаних књига*, 33–35.

О питању удела и опсега учешћа самог Божидача Вуковића у издавачкој и штампарској делатности, присутна су различита мишљења, такође превасходно заснована на биографским белешкама из колофона. Док су поједини истраживачи чак сматрали да је Вуковић сам лио слова, дотле су се други држали мишљења да он „није био само мецена и покретач штампарије, већ и лице које је лично учествовало у читавом низу претходних техничких послова у вези са штампањем књига, иако он сам није био активан штампар“.⁷⁸⁷ Неки су своје ставове допунили и закључцима да је Вуковић „највероватније припремао текстове за штампу“, као и да је „дао нацрте за слова по којима су резане матрице“.⁷⁸⁸ Иако давно уобличени, многи од ових ставова су у мањој или већој мери опстали и до данашњих дана.⁷⁸⁹

Сагледавањем издавачке делатности Божидача и Вићенца Вуковића из знатно шире перспективе, која подразумева контекстуални приступ, биће преиспитани и досадашњи закључци, који се заснивају на претходно наведеним полазиштима, у циљу одгонетања да ли је уопште њихово примарно занимање било везано за штампарство, односно, издаваштво, или је то пак била њихова секундарна професија.

I

Како се идентитет формалног потписника најчешће није поклапао са стварним аутором текста колофона, отуда се ни казивања о Вуковићевој издавачкој делатности која би могла говорити у прилог меценатских начела његове издавачке делатности, као ни она која се тичу његовог непосредног учешћа у штампарском процесу, не могу сматрати објективним датостима. Поготово ако се има у виду да су такве уобичајене реторске схеме, поникле на посве другачијим идејним основама и културним кодовима, у значајној мери употребљаване не само у колофонима других српскословенских издања, штампаних на Цетињу и Венецији, него и у колофонима влашких и руских богослужбених књига.

Изузев дословно преузетих информација из колофона, ни у једном од осталих познатих историјских извора нема помена о томе да је Божидар Вуковић установио своју издавачку делатност на меценатским начелима. У циљу сагледавања карактера издавачке делатности Божидача и Вићенца Вуковића, не може се пренебрегнути ни чињеница да ниједан од њих није у виду приложничких дарова читаве, или пак велике делове, тиража одштампаних књига испоручивао црквама у завичају, како би тиме надоместили њихов недостатак. Супротно томе, и један и други су их продавали у оквиру својих разгранатих трговачких мрежа, као што су то чинили и њихови следбеници, попут Загуровића или Ђинамија, који притом нису били ни православне вероисповести. Да су књиге продаване на тржишту, недвосмислено потврђују и ценовници из тестаментa Божидача Вуковића из 1539. године,⁷⁹⁰ или из инвентара трговачке радње коју је Вићенцо Вуковић с Которанином Домиником отворио у Шибенику.⁷⁹¹

Свакако да уз то не треба изгубити из вида ни чињеницу да су осим књига намењених тржишту Вуковићи изванредан број примерака прилагали и одређеном броју цркава и манастира. Познат је тако податак из тестаментa Божидача Вуковића, у којем је наведено да је он манастиру Хиландару завештао један репрезентативни примерак *Празничној минеја*, штампан на пергаменту.⁷⁹² Реч је, међутим, о прилагању појединачних примерка књига, а не читавих тиража, или у најмању руку њиховог већег дела. Отуда се очито под чином појединачних прилагања књига нипошто не може подразумевати систематско осмишљени пројекат меценатског карактера, па се очито ни у оквиру издавачке делатности Божидача Вуковића не може говорити о његовој штампарији као о предузећу феудално-меценатског типа.

⁷⁸⁷ Медаковић, *Графика српских штампаних књига*, 48.

⁷⁸⁸ Медаковић, *Графика српских штампаних књига*, 47.

⁷⁸⁹ Спремић, *Србија и Венеција*, 264–270; Хрваћанин, *Историјско-бојословска анализа српских штампаних литургија*, 133.

⁷⁹⁰ Тадић, *Тестаменти Божидача Вуковића*, 341–343, 356–357.

⁷⁹¹ Милошевић, *Нови извори којторској, вајћиканској и млејачкој архива*, 242–243, 289–291, бр. XXI.

⁷⁹² Тадић, *Тестаменти Божидача Вуковића*, 342.

Истовремено ни тврдња да је Вуковић издавачки ангажман започео под сличним околностима под којима је то учинио и владар Зете Ђурађ Црнојевић није сасвим утемељена, па самим тим као таква ни она не би могла ићи у прилог тези о Вуковићевој штампарији као предузећу феудално-меценатског карактера. Наиме, и сам издавачки пројекат Ђурђа Црнојевића би се пре могао окарактерисати као државно-црквени него меценатски, јер у суштини он није имао много тога заједничког са уобичајеним обликом меценатства, произашлог из западноевропског искуства. Супротно томе, он је несумњиво происходио из основних постулата средњовековне владарске идеологије, у чијем вредносном систему је, као једна од најузвишенијих владарских дужности и врлина, било и старање о црквама и манастирима. Притом је могуће додати и то да чак ни Црнојевић, уз подршку представника високе црквене јерархије, није преко епархијске и парохијске мреже или другим каналима читаве тираже својих издања дистрибуирао православним црквама без икакве новчане накнаде. Ове богослужбене књиге су несумњиво продаване, односно откупљиване, и то најчешће кроз развијени систем приложништва, који се одвијао готово исто као и у случају прилагања икона, било којег другог богослужбеног предмета или црквеног мобилијара.⁷⁹³ Могло би се рећи да ни цетињска, а камоли издања Божидача и Вићенца Вуковића и њихових следбеника нису била намењена искључиво црквама на подручју Зете, него посве сигурно и оним широм српских територија под османском влашћу, па чак и оним ван њених граница, будући да су због незнатних разлика националних редакција старословенског језика књиге штампане на српскословенском без икаквих тешкоћа могле бити коришћене и за потребе богослужења у Бугарској, Влашкој и Молдавији, где је у црквеној употреби била бугарска редакција старословенског.

II

Божиदार Вуковић је припадао типу велетрговаца и богатих предузетника, попут чланова породица Габијано, Ђунти, Сеса, Софијанос, Кувлис, Мармаретос, Самариарис и многих других, који су у издаваштву и књижаству видели још једну профитабилну инвестицију. У прилог томе да је Божидар Вуковић био трговац на гласу сведочи и једна изјава Лопеа де Сорије, шпанског амбасадора у Венецији. Обавештавајући тако Карла V о Вуковићевим идејама о ослобађању Скадра, дон Лопе де Сорија је о Вуковићу у кратким цртама рекао да је реч о „часном човеку, коме се може веровати, добром трговцу кога таквим и држе“.⁷⁹⁴ Вуковић је, могло би се рећи, већ од самих зачетака своју издавачку делатност устројио по узору на издавачке пројекте већине велетрговачких и предузетничких породица у Венецији, а потврде за то се могу наћи и у Божидаровом исказу о томе како је видевши Грке и Фруге да штампају књиге, решио и он то исто да учини. Наиме, Вуковићи су се највероватније још током друге деценије ородили с породицом да Габијано, док се сам Божидар као члан Грчког братства светог Николе најпре јавља 1516. године,⁷⁹⁵ исте године када је у матрикулама овог Братства први пут уписан и Кунадис. Ступањем у родбинске односе с једном од највећих предузетничких породица у Венецији, која је имала развијену међународну комерцијалну и књижарску мрежу широм Европе, с једне стране, и постајањем чланом утицајног удружења међу грчком, као и српском православном заједницом, с друге, Божидар Вуковић се нашао у повољним околностима за покретање сопственог издавачког пројекта. Имајући при томе у виду чињеницу да су се, попут трговине осталом робом, и послови везани за штампање и издавање књига најчешће одвијали у оквиру родбинских и пријатељских релација, могуће је основано претпоставити да је Божидар Вуковић без икаквих потешкоћа преко Ђованија Бартоломеа де Габијана и његових најближих пословних партнера, попут Паганинија или неког другог блиског сарадника, могао да набави сву неопходну типографску опрему и материјал за штампу. Тим пре ако је познато и то да су породице Габијано и Паганини још то-

⁷⁹³ О систему приложништва на примеру културе 19. века: Лазић, *Књијтори и приложници*, 611–659. О ктиторству и приложништву и њиховом значају у формирању црквених библиотека: Војновић, *Српске манастирске библиотеке*, 84–106.

⁷⁹⁴ Фејић, *Извештаји шпанских амбасадора*, 89.

⁷⁹⁵ Mavroidi, *I Serbi e la confraternita Greca*, 523.

ком друге деценије 16. столећа имале успостављен систем производње и трговине књигама на велико, контролишући и покривајући све фазе у изради књига, почевши од производње папира, израде пунци и матрица за ливење типографских карактера, па све до штампања књига и њиховог пласирања на тржиште. С друге стране, не мали утицај на покретање Вуковићевог издавачког пројекта вероватно су имали и контакти и везе с грчким истакнутим предузетницима и издавачима, чији је стожер окупљања у Венецији било Грчко братство светог Николе. Иако су се пак Вуковићева издања *Служабника* и *Псалтира с њоследовањем* појавила нешто пре Кунадисовог *Псалтира*, Вуковић је без икакве сумње био упознат с Мануџијевим и Калиергисовим издањима грчких богослужбених књига, штампаних пре тога, а сасвим сигурно је био и упућен и у Кунадисов издавачки пројекат, који је после његове смрти наставио са успехом да води Дамјан ди Санта Марија.

У Венецији раног модерног доба богате предузетничке породице су најчешће своје издавачке пројекте започињале ступајући на одређено време у партнерске односе са осталим велетрговцима и издавачима, с једне стране, као и с породицама професионалних типографа, с друге. Мада је Вићенцо започео издавачки ангажман у сарадњи са Италијаном да Скиом, иако то нигде није наведено у колофонима његових књига, није сасвим искључено ни то да је и Божидар Вуковић слично поступио приликом покретања свог издавачког пројекта. У том смислу, он није нужно морао да оснује и сопствене штампарско предузеће, већ је могао да инвестира средства у одговарајућу типографску опрему, док би само штампање његових издања могао обављати услужно у некој другој типографској радионици у Венецији, под одговарајућим условима које би претходно биле дефинисане уговором.

Један од примера који би могао подупрети изнету тезу, будући да се тиче ћириличног штампарства, јесте издавачки ангажман Дубровничанина Франческа, односно Фрање Раткова Мицаловића, који се одвијао непуну деценију пре Вуковићевог. У намери да објави молитвеник на ћириличком писму за потребе верника римокатоличке вероисповести,⁷⁹⁶ овај дубровачки трговац је најпре постигао договор са штампаром Јеронимом Сончином, у Пезару септембра 1510. године, на основу којег је требало да штампа Офичја свете Марије, јеванђеља, епистоле и монологе светог Августина „in littera et idiomate serviano.“⁷⁹⁷ Мицаловић је након тога, јула наредне године, склопио други уговор, али овог пута о партнерству с Пером Ђурковим Шушићем; он је требало да уложи 108 златних дуката, док се Мицаловић обавезао да одштампане књиге транспортује и продаје у Дубровнику – где је требало да отвори и дућан – као и по Србији („in partibus Serviae“).⁷⁹⁸ Ако је, међутим, судити на основу његових колофона, *Молићвеник* је одштампан у типографији Ђорђа Русконија августа 1512. године у Венецији, „по мајстору Франческу Ратковићу из Дубровника“ (127а), како је наведено у првом колофону, односно „Франческу Раткову Дубровчанину“ (140а), како пак стоји у другом.⁷⁹⁹ Испод првог колофона отиснут је и грб Франческа Раткова Мицаловића, који поред осталог садржи и иницијале „ФР“ (127а). Иако је Мицаловић у колофону поменут као мајстор, по свој прилици он је попут Божидара Вуковића био издавач и руководилац пројекта, што потврђује и његов грб, али на шта упућују и други сачувани извори. Такође, није познато ни зашто је уговор са Сончином раскинут, али се на основу два преостала сачувана документа може дознати понешто и о дистрибуирању овог издања *Молићвеника*. Тако према првом документу, сачињеном 18. септембра 1512, могуће је сазнати да су два сандука књига „in idiomate sclavo“, али и један сандук књига „in idiomate latino“, донета у Дубровник, који су припадали његовом партнеру Шушићу. У документу пак од августа 1513. године, забележено је да је пред полазак у Србију, Мицаловић примио педесет примерака Офичја од Ђуре Шушића, које је тамо требало да продаје.⁸⁰⁰

⁷⁹⁶ *Српски молићвеник*. О графичком украсу *Молићвеника*: Иванић, *Ликовни украс иштампаној ћириличној дубровачкој Молићвеника*, 127–137.

⁷⁹⁷ Динић, *Три документа о Офичју*, 112–113; *Српски молићвеник*, 122–124.

⁷⁹⁸ Динић, *Три документа о Офичју*, 112–113; *Српски молићвеник*, 122–123.

⁷⁹⁹ Грковић-Мејдор, Савић, *Српски молићвеник из 1512. године*, 117.

⁸⁰⁰ Динић, *Три документа о Офичју*, 110.

На основу претходно наведеног примера може се видети да се процес штампања одвијао у радионицама професионалних типографа, који су најчешће израђивали и одговарајуће типографске карактере. О томе сведоче и извори који потичу још из осме деценије 15. столећа, када се успоставља и тржиште латиничких типографских карактера,⁸⁰¹ и када се уједно и први пут у изворима могу наћи помени о производњи грчких слова у типографским радионицама. Тако се, примера ради, немачки типограф Јохан де Рено, новембра 1476. године у Вићенци, обавезао уговором да ће израдити 110 пунци грчких слова, бакарне матрице и калуп за ливење слова.⁸⁰² Да је овакав систем функционисао у још развијенијем облику у време издавачког ангажмана Божидача, а касније и Вићенца Вуковића, може се видети и по томе што су многи познати венецијански типографи израђивали типографске карактере различитих писама и језика, који су им били страни и којима се сасвим сигурно нису служили. Тако је, примера ради, Алесандро Паганини – који је, што је особито занимљиво, био ожењен ћерком Ђорђа Русконија – израђивао слова за потребе отискивања текстова на грчком, хебрејском, па чак, и на арапском писму. Као додатни пример може послужити устројство издавачког предузећа Кунадиса и Дамјана ди Санта Марије. Као што је раније изложено, најпре Кунадис, а потом и Дамјан ди Санта Марија су за штампање својих издања ангажовали професионалне венецијанске типографе. Више од деценију и по издања ди Санта Марије су штампана у типографији браће Николини да Сабио, породице чије је порекло водило из места Сабио, који су штампарски занат изучили у типографији Андреје Торезанија. Након раскида пословне сарадње с браћом Николини да Сабио, Дамјан ди Санта Марија је сарађивао и с другим познатим типографима као што су Кристофоро Занети и Франческо Рампацето.

Издвојени примери очито показују да је ћириличке типографске карактере и осталу одговарајућу опрему Божидар Вуковић могао да наручи у некој од бољих венецијанских типографских радионица, којих у то доба није било мало. При томе није морао поседовати ни сопствену штампарску радионицу, већ само одговарајућу типографску опрему, сачињену од пунци, матрица и калупа за ливење ћириличке словне гарнитуре и дрворезбарених клишеа за отискивање графичког украса, што је представљало најскупљи и најзахтевнији део типографског инвентара. Саму штампарску пресу, која је представљала једноставнији део опреме оновремене штампарије,⁸⁰³ Вуковић нужно није морао ни поседовати уколико је штампање књига обављао услужно у некој другој типографској радионици, као што је то чинила и већина других предузетника која је инвестирала у књижну продукцију.

Оно што је, међутим, поред одговарајуће привилегије од надлежних венецијанских структура, Вуковић морао да обезбеди јесте богословски и филолошки образовано лице које би надзирано читав процес припреме књига за штампу. То лице је, уз нацрте за израду ћириличке словне гарнитуре према одговарајућим рукописним предлошцима, морало да надзире слагање текста и врши и уредничке, редакторске и коректорске послове. За разлику од осталих учесника у штампарском процесу, који нужно нису морали бити српског порекла, за послове уређења и коректуре Божидар Вуковић је морао да ангажује особу из српских крајева, која је поред богословске учености морала бити и врстан познавалац српскословенског језика и ћириличног писма. Као погодну личност за то Вуковић је ангажовао јеромонаха Пахомија из „Црније Гори от Реке“, који је руководио Вуковићевим првим издавачким циклусом од 1519. (1520) до 1521. године. У другом пак циклусу, који се одвијао у другој половини четврте деценије 16. столећа, ове послове су вршили јеромонах Мојсије из Дечана, и свештеноиноци Теодосије и Ђенадије. Као упутан пример може послужити и издавачка делатност Дамјана ди Санта Марије у оквиру које су посебно место заузимали уредници, редактори и коректори, који су били у то време водећи познаваоци грчког језика у Венецији. Тако је, примера ради, за поменуте послове било ангажовано више угледних грчких учењака који су заузимали значајне позиције у Грчком братству светог Николе. После Палеокапасове смрти, који је још с Кунадисом започео сарадњу, на месту уредника и коректора

⁸⁰¹ Olocco, *The Archival Evidance of Type-Making*, 62–66.

⁸⁰² Olocco, *The Archival Evidance of Type-Making*, 42, 61.

⁸⁰³ Lowry, *Svijet Aldusa Manutiusa*, 11.

смењивали су се Ерколе Гирланди, Виторе Фаусто, Димитриос Зенос, Андрониос Нукиос, Василиос Варелис и други.⁸⁰⁴

Будући да у изворима нема података о штампарији Божидара Вуковића,⁸⁰⁵ нити о томе како је у почетку устројио своју издавачку делатност, требало би се осврнути на неколико узгредних спомена његове штампарске опреме. Осим поговора *Молићвеника* (*Зборника за љућнике*) из 1521. године, где је Вуковић изјавио како жели да пренесе све „типаре“, велике и мале у своју отаџбину“⁸⁰⁶ помени о томе се могу наћи и у његовом првом тестаменту. Понављајући тако своју намеру, исказану у поговору *Молићвеника*, Божидар Вуковић је овде уз рукописне књиге, манастирима на језеру Скадру решио да остави и „све калупе за штампање, и ону опрему која се нађе за поменућу штампу, оловне форме и интаљиране фигуре (дрворезне илустрације)“.⁸⁰⁷ Понешто од тога се може видети и у захтеву за добијање привилегије коју су венецијанским надлежним органима упутили Вићенцо Вуковић и Бартоломео да Скио. Ту је поменуто како је Божидар Вуковић, односно Дионизио, уложио велики трошак, труд и марљивост „у изналажењу и састављању слова и других ствари“ потребних за штампање.⁸⁰⁸

Неовисно од тога да ли је у самом зачетку Божидар Вуковић штампање књига вршио у сопственој штампарској радионици – што је судећи по пословању других велетрговаца мање вероватно – изгледа да је тридесетих година Вуковић уз улагање сопствене типографске опреме користио услуге других штампарија. Не само што је и са економског становишта то било исплативије – будући да Вуковићева издавачка делатност није текла у континуитету нити је била дугорочна – у прилог овој тези могло би ићи и то што је за сигнирање табака већине Вуковићевих издања, осим уобичајених старословенских словних бројних вредности, коришћена латиничка, а у појединим издањима и готичка словна гарнитура. Тако су у *Празничном минеју* након завршеног абецедног круга латиничких слова примењена готичка слова, која су служила за сигнирање још неколико свешчица у *Молићвенику* (*Требнику*). С друге стране, када је реч о обележавању свешчица Вићенцових издања, у те сврхе није коришћена готица, али су у свима њима, неовисно од тога што су у питању прештампана издања, уз старословенске словне бројне вредности употребљена и латиничка слова. То посредно показује да су наведена издања по свој прилици штампана у некој од венецијанских типографија, која је поред латиничких малих и великих слова поседовала и гарнитуру готичких слова.

Када је реч о издањима Вићенца Вуковића, још се с већом сигурношћу може рећи да она нису штампана у његовој штампарској радионици, већ је за те потребе користио услуге других венецијанских типографа. У недостатку непосредних извора, за потврду ове тезе могу послужити изворни подаци, уистину, познијег датума, који посредним путем указују на удео и учешће Вићенца Вуковића у издавачким и штампарским пословима. Нарочито су у том смислу значајна писма која је Вићенцо Вуковић упућивао највишим прелатима римокатоличке цркве везаних за његову понуду да штампа „света јеванђеља и друге свете списе на српском језику“ под покровитељством Ватикана. Тако се из једног писма Кастања, апостолског нунција из Венеције, може сазнати да је у пројекту штампања поменутих књига Вићенцо понудио сопствену типографску опрему, док је за штампара предложио Франческа Занетија, који се у то време налазио у Риму, где је штампао књиге на грчком језику. При томе је, као што се могло видети, као најподесније место за штампање предложио Анкону. Том приликом је Вићенцо Вуковић изјавио да ће трошкове за ангажовање Занетија покрити од сопственог дела тиража који би му био додељен по завршетку штампања. Оно што је

⁸⁰⁴ Layton, *The sixteenth century Greek book*, 337–354.

⁸⁰⁵ С тим у вези, треба поменути то да је Нада Синдик на више места термин „типари“ погрешно превела као „штампарија“. Уп. *Празнични минеј* БВ 1538, л. 1а–1б; Каталог, VI. *Празнични минеј* (*Саборник*), 1538, Предговор.

⁸⁰⁶ *Молићвеник* БВ 1520, л. 270б–272а; Каталог, IIIб. *Молићвеник* (*Молићвослов*, *Зборник за љућнике*), 1521, Поговор.

⁸⁰⁷ Тадић, *Тестаменти Божидара Вуковића*, 340.

⁸⁰⁸ Синдик, *Издавачи, штампари, преписивачи*, 94–97.

особито значајно јесте и то што је из овог писма могуће дознати на који начин је у организационом смислу Вићенцо устројио своју издавачку делатност. Очито се види да је у оквиру ове организационе структуре најзначајније место припадало коректору, као стручном лицу које је познавало не само садржину књига већ и „српски“ језик. Како је у то доба у Италији било тешко наћи лице таквог образовног и стручног профила, Вићенцо Вуковић је за наведени пројекат предложио једног дубровачког Фрањевца, по имену Габријел. За њега је рекао да би он био у стању да утврди да ли је превод добар, тврдећи истовремено да је веома тешко наћи неко друго лице које би знало јеванђеље како на латинском тако и на српском језику.⁸⁰⁹ Тиме се посредно може објаснити и дијалекат у *Ејисџоли* Вићенца Вуковића из *Псалтира с њоследовањем*, иза којег је такође по свој прилици стајало лице с далматинског говорног подручја, које је припадало неком од католичких редова. С друге стране, потврду о томе да би Вићенцо у поменути издавачки пројекат ушао тако што би обезбедио „све што је везано за штампање, калупе и прибор“ може се наћи и у писму које је Сансовино упутио кардиналу Гиљерму Сирлету.⁸¹⁰

Будући да је, како је и сам тврдио, 1574, односно 1575. године Вићенцо Вуковић поседовао одговарајућу типографску опрему, то би уједно значило и то да је исту готово читаву деценију пре тога, под одређеним условима, могао изнајмљивати и другим издавачима српскословенских ћирилских књига: Стефану од Скадра, Јакову од Камене Реке, Јеролиму Загуровићу и Јакову Крајкову. Иако за сада нема поузданих података о њиховим пословним споразумима с Вићенцом Вуковићем, по свој прилици књиге поменутих издавача нису штампане у Вићенцовој типографској радионици, већ је извесније да је само коришћена његова словна гарнитура, као и остала типографска опрема. На то, пре свега, упућује запис у поговору издања *Триода цвейној* Стефана од Скадра, где је као мајстор означен Камило Занети, један од чланова познате венецијанске типографске породице, која је, као што је већ поменуто, штампала и издања Дамјана ди Санта Марије. Уистину говорећи, у поговору *Триода цвейној* Стефана од Скадра као место штампања је наведен Скадар, што највероватније није одговарало истини, будући да је тешко замислити да је Занети само због овог издања Вуковићеву типографску опрему селио у Скадар, да би је након завршетка штампања враћао назад у Венецију. С друге стране, ако је познат и већи број издања у чијим колофонима су због одређених разлога – најчешће цензуре или недостатка привилегије за штампање – лажно представљена места издања, постаје далеко извесније да је штампање издања *Триода цвейној* Занети обавио у сопственој типографској радионици у Венецији. Напослетку, у прилог овој тврдњи могло би да иде и присуство заставице на првом листу књижног блока те књиге, отиснуте очито са истог клишеа као и она у јеванђељу из 1552. године које је штампао Кристифор Занети.⁸¹¹

Слично као и у случају Дамјана ди Санта Марије, када су после његове смрти поједини издавачи отискивали Кунадисов амблем с куном, попут Ђакома Леончинија,⁸¹² Франческа Ђулијана и Доменика де Полионија,⁸¹³ и Вићенцова типографска опрема је касније искоришћена за штампање још неколико српскословенских ћирилских издања. Тако је већ крајем 16. столећа, у време када Вићенцо вероватно више није био међу живима, његова словна гарнитура коришћена за штампање *Зборника* и *Буквара* Стефана од Паштровића, које је обављено у типографија Антонија Рампацета, да би је доцније у четвртој деценији 17. века користио и Бартоломео Ђинами за потребе штампања свог издања *Псалтира с њоследовањем*, где је у највећој мери поновио и Загуровићев слог.⁸¹⁴

⁸⁰⁹ Милошевић, *Нови извори кошторској, ватиканској и млејачкој архива*, 301–304, др. XXVIII.

⁸¹⁰ Милошевић, *Нови извори кошторској, ватиканској и млејачкој архива* 86, 306–308, др. XXX.

⁸¹¹ Layton, *The sixteenth century Greek book*, 64, сл. 57.

⁸¹² Layton, *The sixteenth century Greek book*, 358–368.

⁸¹³ Layton, *The sixteenth century Greek book*, 339.

⁸¹⁴ Пешикан, *Лексикон српскословенској шпалмарсџива*, 175.

На основу свега изнетог, може се закључити да издавачка делатност Божидара и Вићенца Вуковића није текла у континуитету нити је трајала током већег дела њиховог радног века. Насупрот Вићенцу, који је у року од петнаест година периодично прештампавао очева издања, у случају Божидара Вуковића издвајају се два издавачка циклуса са готово исто толико година паузе међу њима. У раздобљу дужем од четири деценије Вуковићи су укупно објавили, колико је познато, тринаест издања, од чега свега шест различитих, што за српске прилике у то време није било мало. Ипак, у поређењу са другим познатим штампарима и издавачима у Венецији тог доба, како „Фрузима“ тако и Грцима, попут, Габијана, Паганинија, Дамјана ди Санта Марије и других, био је то више него скроман учинак. Но, неовисно од тога што се Божидар Вуковић током читавог свог живота бавио штампарством, или боље речено издаваштвом, свега седам до осам година, док је његов син Вићенцо у распону од деценију и по повремено прештампавао очева издања, они су историографију, а преко ње и у културно памћење српског народа остали забележени као штампари. Без сумње да су одлучујућу улогу у свему томе одиграли садржаји колофона њихових издања, чега су били свесни и њихови састављачи, који су одабиром одговарајућих сведочанстава обликовали и сећања будућих нараштаја о себи.

Ако се има у виду до сада речено, не може се нипошто говорити о томе да је Божидар Вуковић установио своју издавачку делатност на меценатским начелима нити да је његово штампарско предузеће било организовано као феудално-меценатско. Штавише, није сасвим оправдано ни говорити о Вуковићевом штампарском предузећу, онако како је у основи оно дефинисано још у раној историографији, јер по свој прилици оно у том облику није функционисало ни у самом зачетку, а камоли касније. Стога је свакако упутније уместо Вуковићеве штампарије говорити о издањима његових књига, штампани његовим трошком. Треба при томе свакако имати на уму и то да ни Божидар Вуковић, па ни његов син Вићенцо, нису били строго профилисани као издавачи у модерном смислу речи, будући да у то време они који су се бавили овом делатношћу нису ни у социјалном нити у професионалном погледу представљали издвојену скупину,⁸¹⁵ већ је, као и у случају осталих венецијанских велетрговаца и предузетника, издаваштво и књижевство представљало само један сегмент њиховог пословног ангажмана.

Иако се дуго сматрало да је Божидар Вуковић непосредно учествовао у самом штампарском процесу, он је заправо, попут осталих богатих венецијанских трговаца и предузетника, био финансијер издавачког пројекта који је, користећи своју трговачку мрежу широм југоисточне Европе, као и политичке везе и контакте које је одржавао како са световним тако и с црквеним поглаварима, дистрибуирао и снабдевао читаво ово тржиште богослужбеним и верским књигама намењеним православном становништву, које је било под османском окупацијом. Да сам Божидар Вуковић није непосредно учествовао у штампарском процесу, приређујући издања за штампу или још мање да је лио слова, може се видети и по томе што је у јеку његовог другог издавачког циклуса, он био заузет другим пословима. Треба свакако имати у виду и то да је у периоду од 1536. до 1539. године био на челу Грчког братства светог Николе, као и да је истовремено био у служби римско-немачког цара Карла V, руководећи обавештајном мрежом и осмишљавајући политичке планове о ослобођењу српског и других поробљених народа на ширем подручју југоисточне Европе. Колико је пак тих година био презаузет активностима од општег геополитичког значаја, сликовито говори саопштење његовог брата Николе, који у свом тестаменту наводи да не жели Божидара, односно Дионизија, да оптерећује обавезама око извршења тестаментa, будући да му је „познато да он има да ради многе послове и ствари“.⁸¹⁶

⁸¹⁵ Lowry, *Svijet Aldusa Manutiusa*, 17.

⁸¹⁶ Тадић, *Тестаменти Божидара Вуковића*, 344.

4.3. Мотиви

Поред разматрања карактера и профила издавачке делатности Божидача и Вићенца Вуковића, истовремено се указала и потреба за свеобухватнијом анализом њихових мотива и побуда за отпочињање штампања богослужбених и црквених књига. Да ли је ту одиста искључиво било речи о љубави према отаџбини и православној цркви, како је то истакнуто у записима предговора и поговора Вуковићевих издања, или су се уз ове могли скривати и неки други подстицаји, као што су политички, идеолошки, социјални, економски и остали интереси, који у складу са црквеним карактером штампаних књига, нипошто у њима нису ни могли бити поменути?⁸¹⁷

Поред неоспорног патриотизма и побожности, као оновремених идеала припадника виших друштвених слојева, који су били и окоснице у изградњи Вуковићевог идентитета, мотиве његове издавачке делатности неопходно је сагледати из знатно шире и објективније перспективе, јер записи у колофонима штампаних књига представљају отелотворење пројектованих идеала, а не стварности, и далеко од тога да је између онога што су они прокламовали и догађаја у реалном животу постојала потпуна сагласност и подударност. У исто време, имајући у виду богослужбену и црквену намену књига у којима су се ови записи налазили, потпуно је разумљиво да остали мотиви, нарочито економски, нису ни могли бити поменути, што никако не значи да их у стварности није ни било.

4.3.1. Патриотизам и побожност

За разлику од савременог схватања патриотизма, сагледаног са становишта националних идеологија новијег доба, у периоду који је претходио формирању модерних националних држава идеја о отаџбини је почивала на знатно другачијим основама.⁸¹⁸ Уопште узев, реч је о широко схваћеном појму под којим се подразумевала не само припадност одређеној територији – граду, региону или држави – него и породици, професионалном позиву, као и одређеној етничкој или верској заједници.⁸¹⁹ Нарочито подстицан од стране хуманиста – који су ширили идеју да је најплеменитији чин жртвовати се, па и дати свој живот за отаџбину – патриотизам је међу припадницима виших друштвених слојева сматран једном од најузвишенијих јавних врлина, док су љубав и лојалност према отаџбини представљали мерило моралне исправности како појединца тако и читаве етничке или верске заједнице.⁸²⁰

С друге стране, поред идеје о земаљској постојала је и она о небеској отаџбини, којој је тежио највећи део европске популације који је индивидуални и колективни идентитет црпео из хришћанске вере, независно од своје конфесионалне припадности. Зато је крајњи циљ сваког врлинског хришћанина био достизање небеске патрије (*patria paradisi*), с тим што је у овоземаљском животу било нужно избећи опасности и препреке које стоје на том путу.⁸²¹

Управо на идејним основама културе раног модерног доба треба сагледати и однос Божидача Вуковића према патриотизму који се у највећој мери испољавао кроз љубав према заједници и приврженост српској етници и православној вери.

I

Губитак отаџбине, као један од најтрагичнијих догађаја у животу оновременог патриоте, сагледан из визуре идеологије патриотизма раног модерног доба, испољио се на различите начине и код Вуковића. Један од облика исказивања Вуковићевог патриотизма јесте и креирање његовог псеудонима *дела Векија*, под којим су он и његова фамилија били познати у

⁸¹⁷ Опширније о мотивима Божидача Вуковића: Лазић, *Између њајпатојизма, њобожности и њрјовине*, 49–101.

⁸¹⁸ О идеји патриотизма у периоду раног новог века, а посебно у италијанским ренесансним градовима: Viroli, *For Love of Country*, 18–40; Симић, *За љубав отаџбине*, 16–23.

⁸¹⁹ Симић, *За љубав отаџбине*, 18, 23.

⁸²⁰ Симић, *За љубав отаџбине*, 23. Уп. Лазић, *Између њајпатојизма, њобожности и њрјовине*, 56–57.

⁸²¹ Kantorowicz, *Pro Patria Mori*, 472–492; Viroli, *For Love of Country*, 20; Симић, *За љубав отаџбине*, 37.

Венецији. Тако је у складу с раширеном праксом изградње псеудонима према месту порекла, и Божидар Вуковић своје име, тј. презиме, прилагодио иностраној средини, креиравши псеудоним *дела Векија* преводом свог завичаја Старчеве Горице на италијански језик.⁸²² С друге стране, жал за губитком отаџбине, нарочито се може уочити у већини предговора и поговора Вуковићевих издања,⁸²³ где бележи да се због турског освајања Зете „нашао у великој тузи и невољи, у Италији, у граду званом Венеција“.⁸²⁴ Зато је он, како је наведено, слично као и Ђурађ Црнојевић пре тога, не могавши да „гледа како Исмаилићани сатиру хришћански род“,⁸²⁵ и жртвујући се за добробит отаџбине и „не штедећи од свог имања, које му је дао Бог“⁸²⁶, решио да покрене рад штампарије како би „попунио недостатак душекорисних књига (чији је број) смањен пљачкањем Исмаилићана“.⁸²⁷

Као осведочени патриота, Вуковић није само тежио да надокнади недостатак литургијских књига, како је наведено у колофонима, већ се истовремено старао и о набавци икона, које су – сагледано са еклисиолошког и теолошког становишта – попут сакралних књига, само не речима него сликом, пројављивале истину хришћанске вере.⁸²⁸ Тако је Вуковић из венецијанског манастира Светог Франческа откупио икону *Нерукоћвореној образа* (сл. 5, 6),⁸²⁹ на чијој је полеђини по његовом налогу „јеромонах Пахомије от остров Диоклитијскога језера“ поновио добро познате исказе из предговора и поговора штампаних издања о турским пустошењима цркава и манастира.⁸³⁰

Љубав према завичају и приврженост православној вери Вуковић, поред осталог, потврђује и жељом да „пренесе све матрице за велика и мала слова у своју отаџбину“⁸³¹, како би „надокнадио све недостатке у књигама божанских цркава, које су умањили незнабожници“.⁸³² О својим патриотским мотивима најопширније говори у предговору *Празничној минеја*, његове најрепрезентативније књиге. И ту, између осталог, наводи намеру да после њеног публиковања своју штампарску опрему пренесе у отаџбину, како би и после његове смрти имао ко да се стара о „божанским црквама“.⁸³³

Да то није била у питању само пука реторика, већ да се Вуковић заиста носио мишљу да своју штампарску опрему пренесе у отаџбину, сведочи и његов први тестамент, у којем опрему за штампање завештава манастирима на Скадарском језеру:

[...] И још остављам горепоменути манастирима на Скадарском језеру, све оне књиге руком писане, и све калупе за штампање, и ону опрему која се нађе за поменуту штампу, оловне форме и инталиране фигуре (дрворезне илустрације), и све што буде нека се преда њима или њиховим представницима.⁸³⁴

⁸²² Лазић, *Од Божидара Вуковића до Дионизија дела Векије*, 165–186.

⁸²³ За потребе рада користићемо преводе предговора и поговора на савремени српски језик: Синдик, *Издавачи, штампари, преписивачи*, 15–136.

⁸²⁴ *Окћоих њејојласник* БВ 1537, л. 1а–1б : Каталог: V. *Окћоих њејојласник*, 1537, Предговор.

⁸²⁵ *Окћоих њејојласник* БВ 1537, л. 1а–1б: Каталог: V. *Окћоих њејојласник*, 1537, Предговор.

⁸²⁶ *Молићвеник* БВ 1521, л. 224б–225а: Каталог, IIIб. *Молићвеник (Молићвослов, Зборник за јујинике)*, 1521, Поговор; *Окћоих њејојласник* БВ 1537, л. 158б – Каталог: V. *Окћоих њејојласник*, 1537, Поговор; *Празнични минеј* БВ 1538, л. 431б–432а: Каталог, VI. *Празнични минеј (Саборник)*, 1538, Поговор.

⁸²⁷ *Псалтир с њоследовањем* БВ 1520, л. 159а–160б: Каталог, II. *Псалтир с њоследовањем*, 1520, Први поговор.

⁸²⁸ О односу речи и слике и њиховој функцији у црквеној уметности: Богдановић, *Историја старе српске књижевности*, 84–88.

⁸²⁹ О икони *Нерукоћвореној образа*: Мирковић 1932. Иако је у запису на полеђини иконе наведено да је *Христов нерукоћворени образ* насликан према обичају грчког иконописа, он заправо представља западноевропску иконографску формулацију, на којој је Христос насликан с трновим венцем чиме је нарочито наглашена идеја његовог страдања. Уп. Belting, *Slika i kult*, 242–262.

⁸³⁰ Лазић, *Између њајриојизма, њобожности и њрјовине*, 58.

⁸³¹ *Окћоих њејојласник* БВ 1537, л. 224б–225а: Каталог, V. *Окћоих њејојласник*, 1537, Поговор.

⁸³² *Молићвеник* БВ 1521, л. 224б–225а: Каталог, IIIб. *Молићвеник (Молићвослов, Зборник за јујинике)*, 1521, Поговор.

⁸³³ *Празнични минеј* БВ 1538, л. л. 1а–1б: Каталог, VI. *Празнични минеј (Саборник)*, 1538, Предговор. Уп. Лазић, *Између њајриојизма, њобожности и њрјовине*, 61.

⁸³⁴ „Item, anchore e llaso allí monestieri de llago de Schuteri, item di sopra numinatti, ttutti quelli llibri che sono schritti a man e ttutti lli punzuni della stanpa e quelli fornimenti che se retrova de ditta a stanpa, forme de pionbo e figure de

Истина је, међутим, да у последњем тестаменту, сачињеном 1539. године, непосредно пред смрт, Вуковић скадарским манастирима не завештава своју штампарску опрему, већ само преостале рукописне књиге, које су готово извесно служиле као предлошци штампаним:

[...] И све старе књиге које се нађу писане руком хођу да се пошаљу горе поменути манастирима на језеру Зете...⁸³⁵

Разлоге због чега Вуковић овог пута не оставља манастирима у својој отаџбини штампарску опрему највероватније треба тражити у промени друштвено-политичких околности. Наиме, треба имати у виду то да је, за разлику од првог тестаментa, насталог 1533. године, у време када он с пуно оптимизма осмишљава планове за ослобођење српских земаља од Турака,⁸³⁶ други састављен пред његову смрт када је услед неповољног развоја догађаја изгубио сваку наду да ће одиста до остварења тих планова и доћи.

С друге стране, и политичке аспирације и амбиције Божидара Вуковића могу се, између осталог, протумачити у контексту патриотизма. Као што је већ више пута поменуто, према његовој замисли, шире подручје Скадра требало је да представља иницијалну окосницу одакле би се антиосмански покрет координисано ширио на суседне земље, пре свега на Влашку и Молдавију, али и Бугарску, с чијим световним и духовним поглаварима је био у дослуху. Не успевши, међутим, да на крају убеди Карла V, а потом и Андреју Дорију, у сврсисходност овог подухвата, Вуковићева идеја о ослобођењу отаџбине је очито остала само његова пушта жеља. А то у којој мери је себе подредио њој, и како је у свим тим догађајима видео своју улогу, недвосмислено говори његов исказ, изречен у писму упућеном Карлу V:

Оно што највише желим у свом животу јесте да видим ту ствар испуњену и обављену пре своје смрти, јер ако се смрт испречи сумњам веома да ће било ко моћи да се нађе ко би у стању да то спроведе с таквим успехом и лакоћом с каквим сам ја тај подухват осмислио и сковао за Ваше Величанство.⁸³⁷

Убрзо пошто је пропала његова идеја о ослобођењу Скадра, Божидар Вуковић, како вели његов син Вићенцо у епистоли *Псалтира с њоследовањем*, „на самртној постељи, пожелеле да умре у својој отаџбини“.⁸³⁸ Да је у то време то била честа пракса међу вишим слојевима венецијанског друштва, а не изолован случај, потврђују и бројне опорукe чланова виђенијих племићких породица, који у својим тестаментима наводе жељу да се, уколико је то могуће, њихово тело после упокојења пренесе и сахрани у њиховом завичају.⁸³⁹ Жељу да буде покопан у земљи где су почивале кости његових предака исказао је Вуковић у свом тестаменту из 1539. године. Не успевши да оствари оно што је „највише желео у свом животу да види“, како је сам навео у једном писму Карлу V,⁸⁴⁰ пожелео је да бар његови земни остаци почивају у отаџбини.⁸⁴¹ При томе је за место свог коначног пребивалишта одредио цркву Светог

---

inttaio, e tutto quell sera che sia a llori consignatto overo allí soi comesi“: Тадић, *Тестиаменџи Божидара Вуковића*, 340, 355. Уп. Лазић, *Између џаџриоџизма, џодожноџти и џрџовине*, 61.

⁸³⁵ „Item voio che tutti li libri vechii che se ritrova scritti a man se debia mandar alli monasterii sopraditi de lago de Zeta“: Тадић, *Тестиаменџи Божидара Вуковића*, 342, 357.

⁸³⁶ Занимљива је одредница из тестаментa Николе Србина из 1517. године на основу које је износ од двеста дука-та наменио ослобађању хришћана од турског заточеништва: Ѓоралић, *Prisutnost i djelovanje iseljenika iz Srbije u Veneciji*, 191.

⁸³⁷ „... Vostra Maesta sera ben servita per che la cosa che io maggiormente dessidero nela vita e di vedere avante la morte esser questa cosa menata a effecto, perche se la morte se interponese, dubito fortemente che nisuno se truovase che la potese condur a effecto et con quella facilita che io condurrebe quelle cose che io ho tramado et tramo per Vostra Maestà ala qual fo intendere che la dilation in questo caso potrebe dificultar questa impresa, la qual tengo al presente facilissima...“: Cazacu, *Projects et intrigues à la Cour de Soliman*, 524–526, I.

⁸³⁸ *Псалтир с џоследовањем* ВВ 1546, л. 2а–2б: Каталог, VIII. *Псалтир с џоследовањем*, 1546, *Еџисџола Вићенца Вуковића*..

⁸³⁹ Ѓоралић, *Prisutnost doseljenika sa istočnojadranske obale u Veneciji*, 53–54; Ѓоралић, *Život i djelovanje kotorskih patricija*, 136.

⁸⁴⁰ Cazacu, *Projects et intrigues à la Cour de Soliman*, 524.

⁸⁴¹ *Псалтир с џоследовањем* ВВ 1546, л. 2а–2б: Каталог, VIII. *Псалтир с џоследовањем*, 1546, *Еџисџола Вићенца Вуковића*..

Спаса на Скадарском језеру, оставивши у тестаменту и прецизна упутства о преносу и укупу његових посмртних остатака:

[...] Хоћу да се моје тело положи у један сандук од тесаног дрвета, који нека буде мален да га морнари могу подићи, и нека се остави у похрану у св. Ђорђа грчког, па нека се моје тело пошаље у манастире на језеру Зете, да се преда у св. Спас, назван Старчева горица, као и десет дуката, преко оних четрдесет. Ово стављам у дужност мајстору Димитрију кристалару да се побрине да моје тело пошаље као што сам казао, и зато да му се да петнаест дуката, а и више и мање, како се буде могло. А поменути сандук нека се прекрије црном чохом...⁸⁴²

Да је Вуковићева последња жеља испуњена и његово тело пренесено у његов завичај, као што је наведено у тестаменту,⁸⁴³ потврђује запис из предговора *Псалтира с њоследовањем*⁸⁴⁴ који је штампао његов син Вићенцо 1546. године. Наглашавајући тако Вуковићеву жељу да помогне свом народу, не штедећи притом ни богатства ни здравља, Вићенцо о преносу посмртних остатака свог оца наводи:

[...] Будући на самртној постељи, пожелe да умре у својој отаџбини. И тако је, по смрти његовој, с вељим потрошком, из далеке земље, лета Господњег 1540, пренето његово мртво тело у отаџбину, и покопано у цркви Старчеве Горице, на Скадарском језеру...⁸⁴⁵

*

За разлику од Божидара Вуковића чији патриотизам нипошто не подлеже сумњи, однос његовог сина Вићенца према патриотизму није био исте природе. Разлози за то се пре свега могу наћи у томе што је он одрастао у другој конфесионалној средини. Подизан и одгајан у Венецији, Вићенцо је попут већине досељеника друге генерације, који су се увелико асимилovali и прилагодили условима живота у новој средини,⁸⁴⁶ осим фамилијарних и пословних веза мало тога заједничког имао са очевим завичајем, због чега ни његов патриотизам није могао бити формиран на истим основама као Божидаров. Истина, у епистоли свог *Псалтира с њоследовањем*⁸⁴⁷ Вићенцо наводи да је књига штампана „на хвалу Исуса Христа“, весеље његових рођака и отаџбине, и „радост свих хришћана који трпе сваку патњу на овом свиту, умиру ради Христа“.⁸⁴⁸

У истом патриотском тону завршава се и текст епистолe, где се Вићенцо Вуковић обраћа читаоцима с молбом да уколико нађу неку стару рукописну књигу у «српској земљи, да му

⁸⁴² „El mio corpo voio che se metta in una cassa de talpon, la qual sia pizola acio possa esser levada da i marineri, et sia messa in deposito a san Zorzi di Greci, e ch'el dicto mio corpo sia mandato alla volta deli monasterii di lago de Zetta, che sia consegnado a san Salvador, nominata(!) Starze vegoriza (!), insieme cum ducati diese oltra li soprascripti quaranta. E di questo lasso el cargo a maestro Dimitri cristaller che lui procura a mandar el dicto mio corpo come ho ditto, e pur vello(!) che se daga ucatti quindese, e più e mancho come se pora. E la detta cassa voio sia coverta e panno negro“: Тадић, *Тестиаментии Божидара Вуковића*, 342, 357. Уп. Лазић, *Између њаџриоиџизма, њобожности и џрјовине*, 62.

⁸⁴³ Тадић, *Тестиаментии Божидара Вуковића*, 342.

⁸⁴⁴ Новаковић, *Псалтир и еџистиола Вићенца Вуковића*, 200–213.

⁸⁴⁵ „... и јако на самртној постељи будући у својој баштини умрети жељаше. И такоје по самрти јего, с велим потрошком из толико далеште стране ва лета Господња 1540 на јего баштину мртво тело јего отнесено јест, и покопано у цркве Старце Горица при језеришту от Шкутари»: *Псалтир с њоследовањем* ВВ 1546, л. 2а–2б: Каталог, VIII. *Псалтир с њоследовањем*, 1546, *Еџистиола Вићенца Вуковића*... Ровински је приликом ископавања, спроведених 1893. године, пронашао у храму људске кости са остацима иструлене дрвене шкриње. За њих је тврдио да припадају Вуковићу, позивајући се притом на његов тестамент у коме је наведено да се приликом преноса његово тело положи у мали „сандук од тесаног дрвета“, како би га морнари могли подићи“. Уп. Ровински, *Ободска шџамџарија и њен значај*, 52–53. Уп. Лазић, *Између њаџриоиџизма, њобожности и џрјовине*, 62–63.

⁸⁴⁶ *Џivot i дjelovanje kotorskih patricija*, 137.

⁸⁴⁷ *Псалтир с њоследовањем* ВВ 1546, л. 2а–2б: Каталог, VIII. *Псалтир с њоследовањем*, 1546, *Еџистиола Вићенца Вуковића*.

⁸⁴⁸ *Псалтир с њоследовањем* ВВ 1546, л. 2а–2б: Каталог, VIII. *Псалтир с њоследовањем*, 1546, *Еџистиола Вићенца Вуковића*.

је пошаљу, како би је штампао „за спомен прецима, и хвалу Христову“.⁸⁴⁹ То, међутим, пре треба протумачити његовом потребом да истакне континуитет са Божидаровом штампаријом,⁸⁵⁰ која је већ имала развијено тржиште широм јужнословенског говорног подручја, него његовим искреним односом према очевој отаџбини.⁸⁵¹

Умногоне реалнију слику од навода из епистоле, штампане у *Псалтиру с њоследовањем*, пружају садржај и тон молбе Вићенца Вуковића, упућене дужду и Већу десеторице, којом је тражио да њему и његовом италијанском ортаку Бартоломеу да Скиу буде додељена привилегија на издавање књига на „српском“ језику у трајању од двадесет пет година.⁸⁵² Желећи да наставе издавачки пројекат Божидара Вуковића, у њој је наведено да они то чине „ради свеопште благодати нације и језика српског“, што у стварности сигурно није било сасвим тако. Поред тога што Бартоломео да Скио, као Италијан, осим пословних односа, није имао никакве везе са српским народом и његовим језиком, на то упућује и други део њихове молбе, у којем се могу препознати комерцијални и лукративни мотиви.

II

Поред старања о земаљској отаџбини, главни циљ сваког врлинског хришћанина тог времена био је достизање вечног живота у небеској патрији, у Небеском Јерусалиму. Он се, поред побожног живота и поштовања осталих хришћанских врлина, остваривао и путем ктиторског и приложничког чина, као материјалних залога за спасење душе и задобијања вечног живота.⁸⁵³ Дарови, прилагани манастиру или цркви, представљали су залог вечног спасења, а могли су бити велики, попут подизања или обнове храма, или мањи, у виду разних врста новчаних и других материјалних прилога. Први су обезбеђивали ктитору трајно молитвено помињање до краја историје и Последњег суда, док су други омогућавали временски ограничено посредовање цркве на посебном суду након упокојења.⁸⁵⁴ О значају даривања храмова у контексту искупљења грехова, сликовито говоре и наводне речи апостола Павла које су цитиране у неколико наврата у колофонима појединих Вуковићевих издања, „онај који украшава цркву, душу своју краси“.⁸⁵⁵ Сагледано, пак, са становишта хришћанске сотириологије и есхатологије, ктиторски и приложнички чин могуће је схватити, с једне стране, као добро дело поникло на Христовом учењу о милосрђу, које је представљало једну од најважнијих хришћанских врлина, а с друге, кроз могућност стицања ктиторског права чији се најбитнији сегмент односио на установљење литургијског и молитвеног спомена.⁸⁵⁶

⁸⁴⁹ *Псалтир с њоследовањем* ВВ 1546, л. 2а–2б: Каталог, VIII. *Псалтир с њоследовањем*, 1546, *Еписцола Вићенца Вуковића*.

⁸⁵⁰ Медаковић, *Графика српских штампаних књига*, 49.

⁸⁵¹ Лазић, *Између њајриоиџизма, њобожности и њрјовине*, 82.

⁸⁵² Оригиналан текст молбе и одлуке Млетачког сената публиковани су и преведени у: Синдик 1996, 94–98. Уп. Пантић 1967, 52–53. Привилегије за штампање књига први пут се појављују у Венецији 1469. године, када су додељену штампару Јоханесу де Спири. Након тога оне постају неопходан документ за право штампања књига. Привилегије су се издавале на личност и до 1517. обухватале су основне оквире дозволе за рад. О издавању привилегија у Венецији до 1517. и после тога: Witcombe, *Copyright in the Renaissance Prints*, 28–38, и 41–45; Nuovo, *The Book Trade*, 196, 200; Nuovo, *Ruscelli e il sistema dei privilegi a Venezia*, 193–213. Уп. Лазић, *Између њајриоиџизма, њобожности и њрјовине*, 83, нап. 143.

⁸⁵³ О мотивима ктиторског чина: Марковић, *Православно монаштво*; Марковић, *Књијори, њихове дужности и њрава*, 100–119; Веселиновић, *Зашто су њодизане задужбине?*, 278–283; Милошевић, *Црквено задужбинарство*; Лазић, *Књијори и њприложници*, 611–659.

⁸⁵⁴ Тимотијевић, *Манастир Крушедол*, 2, 106. За хришћанско учење о посебном и општем суду: Поповић, *Домањика њравославне цркве*, III, 709–726, 802–808.

⁸⁵⁵ *Окњоих њејојласник* ВВ 1537, л. 1а–1б: Каталог, V. *Окњоих њејојласник*, 1537, Предговор; *Празнични минеј* ВВ 1538, л. 1а–1б: Каталог, VI. *Празнични минеј (Саборник)*, 1538, Предговор.

⁸⁵⁶ Лазић, *Књијори и њприложници*, 633–637, пос. 634. Уп. Лазић, *Између њајриоиџизма, њобожности и њрјовине*, 63–64.

Попут осталих хришћана, тако и Божидар Вуковић – „грешни и последњи међу људима“⁸⁵⁷ како пише у предговорима и поговорима његових књига – свестан да је све у „овом животу сујетно, краткотрајно и пролазно“⁸⁵⁸, путем добротворства настоји да оствари спасење душе након упокојења и обезбеди живот вечни на Христовом последњем суду. Сагледано из те перспективе, и публиковање богослужбених, односно „душекорисних“⁸⁵⁹ и „душеспасних“⁸⁶⁰ књига, сматрано је богоугодним делом. У основи свега лежало је мишљење да је књигама ширена реч Божија, или, како је наведено у предговору *Празничној минеја*, оне су штампане „у славу Божију, а на похвалу свим светим, и хришћанима на корист“⁸⁶¹.

Сотириолошким и есхатолошким смислом прожети су и бројни цитати из колофона Вуковићевих издања, са уобичајеним доколоским формулацијама, који су познати још из рукописних књига, а непосредно преузети из цетињских издања. Међу њима се свакако издвајају они у којима се Вуковић, као формални састављач предговора и говора, који се у првом лицу једине обраћа читаоцима и појцима са молбом да уколико је било шта погрешно одштампано, због тога не куну, већ исправљају и благослове, како би се сви удостојили „строгог и праведног судије“ чути глас: „Ходите благословени Оца мојега, примите царство које вам је припремљено од постања света“.⁸⁶² На другом месту, стављајући у први план догматску правоверност сакралног текста, као верног отелотворења речи Божије и открочење божанске мудрости,⁸⁶³ Вуковић такође моли „све оце и браћу, чатце или појце, или преписиваче“ да исправљају уочене грешке и тражи њихов благослов. Притом се у контексту молитвеног спомињања његовог имена, као лица које се „трудило“ о штампању књига, позива и на пригодан цитат: „молитва праведнога спасиће грешнога“.⁸⁶⁴

Истичући, такође, значај богослужбених састава који нису били само у функцији прославања Господа, већ су сагледавани и као средство за очишћење од грехова и спасења душе, у поговору *Окѣоиха љеѣоѣласника* Вуковић каже да је ова књига „путоказ ка божанским стазама онима који долазе са вером и искреном љубављу.“⁸⁶⁵

Да је брига сваког узорног хришћанина била, без обзира на њихову професионалну припадност, како искупити своје грехове и задобити вечни живот на последњем Христовом суду, поред многобројних завештања из тог времена, сведоче и сачувани тестаменти Божидара Вуковића.

О бризи за спасење душе сликовито говори и почетак његовог другог тестамена од 6. новембра 1539. године, у коме, сводећи животне рачуне, он каже:

[...] Будући да нико не зна крај свога живота, нити му је ишта сигурније од смрти, а несигурније од њенога часа, свако мора будно пазити да среди своје послове⁸⁶⁶.

⁸⁵⁷ *Служабник* БВ 1520, л. 238δ–240δ: Каталог, I. *Служабник (Лиѣурѣја, Лиѣурѣјар)*, 1520, Поговор; *Псалѣир с љоследовањем* БВ 1520, л. 159а–160б: Каталог, II. *Псалѣир с љоследовањем*, 1520, Први поговор; *Молиѣвеник* БВ 1521, л. 224δ–225а: Каталог, III. *Молиѣвеник (Молиѣвослов, Зборник за љуѣинике)*, 1521, Поговор.

⁸⁵⁸ *Служабник* БВ 1520, л. 238δ–240δ: Каталог, I. *Служабник (Лиѣурѣја, Лиѣурѣјар)*, 1520, Поговор.

⁸⁵⁹ *Служабник* БВ 1520, л. 238δ–240δ: Каталог, I. *Служабник (Лиѣурѣја, Лиѣурѣјар)*, 1520, Поговор; *Празнични минеј* БВ 1538, л. 431δ–432а: Каталог, VI. *Празнични минеј (Саборник)*, 1538, Поговор.

⁸⁶⁰ *Празнични минеј* БВ 1538, л. 431δ–432а: Каталог, VI. *Празнични минеј (Саборник)*, 1538, Поговор.

⁸⁶¹ *Празнични минеј* БВ 1538, л. 1а–1б: Каталог, VI. *Празнични минеј (Саборник)*, 1538, Предговор. Уп. Лазић, *Између љаѣриоѣизма, љобожностѣи и ѣрѣовине*, 64.

⁸⁶² *Молиѣвеник* БВ 1521, л. 224δ–225а: Каталог, III. *Молиѣвеник (Молиѣвослов, Зборник за љуѣинике)*, 1521, Поговор.

⁸⁶³ О односу средњовековног човека према писаној речи, као средству богосазнања: Богдановић, *Сѣара срѣске библѣоѣека*, 74–76.

⁸⁶⁴ *Окѣоих љеѣоѣласник* БВ 1537, л. 1а–1б: Каталог, V. *Окѣоих љеѣоѣласник*, 1537, Предговор.

⁸⁶⁵ *Окѣоих љеѣоѣласник* БВ 1537, л. 158δ: Каталог, V. *Окѣоих љеѣоѣласник*, 1537, Поговор. Уп. Лазић, *Између љаѣриоѣизма, љобожностѣи и ѣрѣовине*, 67.

⁸⁶⁶ „Conciosia che alcun non sapia el termine dela sua vita, ne habia cossa la più certa dela morte, ne più incerta del hora di quella, perho ogniuno die star vigilante al ordinar li fatti soi“: Тадић, *Тесѣаменѣи Божидара Вуковића*, 341, 356. Уп. Лазић, *Између љаѣриоѣизма, љобожностѣи и ѣрѣовине*, 67.

дуката у част божју“ и служење литургија за спас његове душе.⁸⁷⁹ Такође, ради молитвеног сећања, том приликом оставља и десет дуката цркви Светог Ђорђа у Подгорици „за изградњу“⁸⁸⁰, као и мање дарове намењене свештенику Радичу. Њему прилаже „фелон од фуустања“ и стихар за служење литургије, као и по један примерак минеја, октоиха, мисала и панегрика. Ове дарове оставља под условом да се „чувају од наследника до наследника поменутог свештеника“⁸⁸¹, а притом прилаже и четири дуката са захтевом да му се „одслужи толико литургија“.⁸⁸²

Поред новчаних прилога и мањих материјалних дарова, врло често је црквама и манастирима у завичају завештавана и непокретна имовина.⁸⁸³ Овај обичај потврђује и одлука Божидача Вуковића да манастирима на Скадарском језеру завешта и једну своју кућу, која се налазила у Бару „у контради св. Павла“⁸⁸⁴, остављајући будућим власницима и могућност да је касније продају и замене за маслињаке.⁸⁸⁵

У верској култури досељеничких племићких породица настањених у Венецији, поред даривања цркава и манастира у завичају, била је уобичајена и пракса да се црквеним установама у граду у коме су живели и где су испуњавали своје основне верске и духовне потребе завешта одређена сума новца или непокретна имовина.⁸⁸⁶ Тако се и Божидар Вуковић по доласку у Венецију, у „западну земљу италијанску, у велику јерес римску“,⁸⁸⁷ како је наведено у *Празничном минеју*, прикључио Братству Грка,⁸⁸⁸ које је било стожер окупљања верника православне вере у овом граду. У самој организацији Друштва, Вуковић је временом заузео и највишу позицију, поставши 1536. године чак и његов гасталд.⁸⁸⁹ Везаност за Грчко братство и цркву Светог Ђорђа Божидар Вуковић је потврдио и својим тестаментима. Тако у првом из 1533, старој цркви Светог Ђорђа завештава 10 дуката,⁸⁹⁰ а према другом, из 1539. године, за изградњу новог храма прилаже 15 дуката.⁸⁹¹ Поред тога, приврженост Братству Грка потврђује и његова жеља наведена у тестаменту из 1533. године, према којој посед у Фосалти – уколико не буду били остали живи мушки наследници, његов син Вићенцо, као и синови његовог брата Николе – оставља грчкој цркви Светог Ђорђа, с тим да „држи једног српског попа да служи у тој цркви“. Овим тестаментом, такође, обавезује Братство да се у цркви „сваке седмице служи 4 мисе (литургије) и пет кољива за душу“, како његову, тако и његових раније умрлих сродника, с тим уколико се не буде нашао Србин, да се за свештеника постави Грк, који ће извршити Вуковићеве налоге.⁸⁹²

Упркос томе што је Вуковићев верски патриотизам био изграђен на основама православне професионалне припадности, што потврђује и његова улога у оквиру српске и грчке заједнице у Венецији, он мање новчане износе оставља и римокатоличким црквама, братствима и хоспиталима у граду у коме је живео.⁸⁹³ Тако, у првом тестаменту исказује жељу да се „за његову душу“ приложи „цркви Богородице св. Фантина за изградњу 4 дуката“, а исту суму

⁸⁷⁹ Тадић, *Тестиаменџи Божидача Вуковића*, 341.

⁸⁸⁰ Тадић, *Тестиаменџи Божидача Вуковића*, 341. Уп. Лазић, *Између њаџриоџизма, џобожностџи и џрџовине*, 68–71.

⁸⁸¹ Тадић, *Тестиаменџи Божидача Вуковића*, 341.

⁸⁸² Тадић, *Тестиаменџи Божидача Вуковића*, 341.

⁸⁸³ *Џивот и дјеловање которских патрџија*, 138; Ćoralić, *Prisutnost doseljenika sa istočnojadranske obale u Veneciji*, 57.

⁸⁸⁴ Тадић, *Тестиаменџи Божидача Вуковића*, 342.

⁸⁸⁵ Тадић, *Тестиаменџи Божидача Вуковића*, 342.

⁸⁸⁶ Ćoralić, *Prisutnost doseljenika sa istočnojadranske obale u Veneciji*, 54; *Џивот и дјеловање которских патрџија*, 135–136.

⁸⁸⁷ *Празнични минеј* БВ 1538, л. 1а–1б; Каталог, VI. *Празнични минеј (Саборник)*, 1538, Предговор.

⁸⁸⁸ Сковран, *Војвода Божидар Вуковић*, 78–84. О грчкој православној заједници у Венецији: Βελοϋδος 1893.

⁸⁸⁹ Петковић, *Порекло илустрџација у џџамџанџм књџџама*, 124–125; Сковран, *Војвода Божидар Вуковић*, 84, сл. 6.

⁸⁹⁰ Тадић, *Тестиаменџи Божидача Вуковића*, 339.

⁸⁹¹ Тадић, *Тестиаменџи Божидача Вуковића*, 342.

⁸⁹² Тадић, *Тестиаменџи Божидача Вуковића*, 340. Примера ради, пракса завештања црквама од стране верника који нису имали наследнике, била је широко распрострањена и у наредним вековима на српском етничком простору, в. Тимотијевић, *Рађање модерне џрџиваџностџи*, 47–48. Уп. Лазић, *Између њаџриоџизма, џобожностџи и џрџовине*, 72–73.

⁸⁹³ Ćoralić, *Prisutnost doseljenika sa istočnojadranske obale u Veneciji*, 57–60.

оставља новца и хоспиталима св. Антуна, Корабелли и Зуана и Павла.⁸⁹⁴ Према тамошњој уобичајеној пракси римокатоличке цркве, која је, позивајући се на идеју о активној побожности, поред верске наглашавала и значај њене каритативне функције – што се огледа у подстицању добротворства према појединцима и хуманитарним установама,⁸⁹⁵ – Вуковић у тестаменту из 1539. године исти износ завештава и цркви Светог Антуна, као и хоспиталима св. Зуан и Павла и „неизлечивих“.⁸⁹⁶

Без обзира на његову неоспорну приврженост православљу, живећи у Венецији, у другој конфесионалној средини, где се оженио римокатоликињом, Вуковић није искључиво био затворен у оквирима православне верске заједнице окупљене око Братства Грка, већ је сарађивао и изградио присан однос и са појединим лицима из редова римокатоличке јерархије. О томе, поред тога што је поседовао неколико сталних места у цркви Санта Марије Формозе,⁸⁹⁷ сведоче и оба његова тестаментна у којима, према првом, фра Анђелику, фратру Светог Кристофора прилаже 10 дуката да га се „понекад сети“ у молитвама,⁸⁹⁸ док му, према другом, оставља 4 дуката „у знак љубави“.⁸⁹⁹

Најзад, бринући о спасењу своје душе и искупљењу од грехова приликом последњег Христовог суда, према свом тестаменту од новембра 1539. године, Вуковић четири дуката завештава и цркви Светог Гроба у Јерусалиму, што је заправо представљало опште место у верској култури православних хришћана не само раног модерног доба него и у потоњим временима.⁹⁰⁰

Уједно би требало напоменути и то да поред издавачког ангажмана Божицара Вуковића, који је перципиран и као један од видова служења вери – будући да су богослужбене књиге штампане „у славу Божију, а на похвалу свим светим, и хришћанима на корист“, како је наведено у предговору *Празничној минеја*⁹⁰¹ – и предвођење ослободилачког покрета са седиштем у Скадру Вуковић је представљао у истом светлу. То сасвим јасно потврђују и речи његовог сина Вићенца у *меморијалу*, упућеном папи Гргуру XIII 1574. године, који бележи: „Наше служење вери није се састојало само у штампању књига већ и у ратовању, кад је мој отац у време савеза с Карлом V ратовао, као главнокомандујући за српске и македонске земље“.⁹⁰² С друге стране, и сам Божицар Вуковић је, као активни учесник у склапању антиосманске коалиције, истицао у својим извештајима да је у питању ангажман „значајан за служење Богу“, и за „добробит хришћанског света“, док је и идеју о освајању Скадра исто тако сматрао „светим подвигом“.⁹⁰³

*

Насупрот Божицару Вуковићу, који је, упркос свим искушењима, остао до краја живота привржен вери својих отаца, то није случај и с његовим сином Вићенцом. То је сасвим разумљиво, ако се има у виду да је његов верски идентитет, у највећој мери, био формиран у римокатоличкој Венецији под утицајем мајке Аполоније, римокатоликиње по конфесионалној припадности.⁹⁰⁴ Између осталог то показује и садржај епистоле из *Псалтира с њоследовање*,

⁸⁹⁴ Тадић, *Тестиаменџи Божицара Вуковића*, 339.

⁸⁹⁵ Ćoralić, *Prisutnost doseljenika sa istočnojadranske obale u Veneciji*, 57–58; Živković, *Clothing as a Symbol of Charity*, 103–114.

⁸⁹⁶ Тадић, *Тестиаменџи Божицара Вуковића*, 342. Уп. Лазић, *Између њаџриоџизма, њобожностџи и џрјовине*, 73–74.

⁸⁹⁷ Marciani, *I Vukovic tipografi-librai Slavi*, 359, XV.

⁸⁹⁸ Тадић, *Тестиаменџи Божицара Вуковића*, 339.

⁸⁹⁹ Тадић, *Тестиаменџи Божицара Вуковића*, 342. Уп. Лазић, *Између њаџриоџизма, њобожностџи и џрјовине*, 74. О брџзи за спасење душе код католика: Živković, *Medieval Concerns for Soul Salvation*, 67–80; Живковић, *Молиџве pro remedio anime*, 273–284; Живковић, *Semper rogare deum pro anima*, 353–379; Živković, *The Deathbed Experience*, 221–230.

⁹⁰⁰ Лазић, *Између њаџриоџизма, њобожностџи и џрјовине*, 74.

⁹⁰¹ *Празнични минеј* БВ 1538, л. 1а–1б: Каталог, VI. *Празнични минеј (Саборник)*, 1538, Предговор.

⁹⁰² Милошевић, *Нови извори коџорској, ваџиканској и млеџачкој архива*, 284–288, бр. XVIII.

⁹⁰³ Ciorgănescu, *Documente private*, 21, бр. XVI.

⁹⁰⁴ Лазић, *Између њаџриоџизма, њобожностџи и џрјовине*, 81–82.

књиге намењене православној цркви, у којој провејава прозелитски тон.⁹⁰⁵ Иако се у уводу епистоле обраћа црквеним поглаварима и владарима „Мацедоније, Шервије, Босне, Српске земље, и осталим хришћанским кнежевима, великим и малим књижевницима овога (српског) језика“, он заједно с патријарсима, архиепископима, јерејима и калуђерима, помиње и бискупе и остале редовнике.⁹⁰⁶

На Вићенцову припадност римокатолицизму, поред бројних литерарних и визуелних извора из његових публикованих издања,⁹⁰⁷ још речитије указују сачувана документа из седамдесетих година 16. столећа, проистекла из његове преписке с највишим прелатима Римокатоличке цркве, папом Гргуром XIII и кардиналом Сирлетом.⁹⁰⁸ Нарочито је у том погледу занимљив *меморијал* Вићенца Вуковића, у којем је он образложио идеју о штампању црквених књига. Представљајући се овде српским деспотом, као и у осталим писмима написаним истим поводом, он је истакао да је, после очеве смрти, коме је, „на једном скупу“ дато право да се штампају „свети списи и друге католичке књиге ради ширења свете вере“ – што су наводно одобрили папа Павле III и Карло V – наставио да се бави истим послом, „за велику добробит хришћанства“. Притом је нагласио да се његово служење вери није само састојало у штампању књига, него и у ратовању, изневши такође и податак да је „служио Његовом Величанству у Немачкој у рату против јеретика и против саксонског војводе“.⁹⁰⁹ У жељи да настави и даље да служи Светој столици и папи, „као поглавару хришћана и извору доктрине и добротe која обасјава и одржава у животу читав хришћански свет“, он је затражио издавање привилегије за „штампање на српском језику“. Приврженост Светој столици испољио је и тиме што су он и његов отац одбили да служе неверницима и јеретцима зарад материјалних добити, изабравши пре да живе „као сиромаси али верници“, него као „богати и побуњени против Исуса Христа“.

Очигледно је да су поменуте изјаве у великој мери биле у функцији добијања привилегије и прихватања финансирања штампања ћирилских књига од стране Ватикана, те стога много штошта од наведеног треба прихватити с резервом. Поготово, што Вићенцо Вуковић у исто време и за оца Божидача каже да је потомак „лозе која води порекло од католичких императора који су били увек одани Светој столици“, а да су књиге које је штампао биле католичке.⁹¹⁰

Ако су претходне формулације из *меморијала* у највећој мери произашле с намером постизања одређених циљева код папе, приврженост римокатоличкој цркви Вићенца Вуковића се може поузданије сагледати кроз његов предлог о отварању школе на српском језику под покровитељством Ватикана. Према његовим уверењу, ту би се „гајиле особе“ које би биле „способне за ширење римске католичке доктрине и да преводе на тај језик (српски) католичке књиге, и које би биле у стању да одговоре јеретцима“.⁹¹¹

Најзад, да је верски идентитет Вићенца Вуковића уобличен под окриљем римокатоличке конфесије, указује и приказ његовог грба, отиснут у појединим његовим издањима. У том смислу, најексплицитније утицаје католицизма одражава онај из *Псалтира с њоследовањем* из 1561, у којем је у врху централног поља представљен Бог Отац с папском тијаром на глави.

⁹⁰⁵ Тако, на почетку предговора *Псалтира с њоследовањем*, поздрављајући владаре српских земаља и представнике цркве Вићенцо Вуковић путем набрајања обједињује православну и римокатоличку јерархију: „У Исусу Христу много поштованим оцима, патријарсима, архиепископима, бискупима, јерејима, калуђерима, и осталим редовницима...“ (Синдик, *Издавачи, штићамјари, њрејисивачи*, 87 (*Псалтир с њоследовањем* 1546, Предговор, 1546. године у Венецији, 2а–2б). Уп. Медаковић, *Графика српских штићамјаних књига*, 33, 49.

⁹⁰⁶ *Псалтир с њоследовањем* ВВ 1546, л. 2а–2б; Каталог, VIII. *Псалтир с њоследовањем*, 1546, *Ејисџола Вићенца Вуковића*.

⁹⁰⁷ На његову припадност римокатолицизму указује и графичка опрема *Зборника за њуџнике* из 1547. године која обилује западном иконографијом: Петковић, *Илустрације Meditationes vitae Christi*, 253–265;

⁹⁰⁸ Милошевић, *Нови извори коџорској, ваџиџанској и млеџачкој архива*, 242–259.

⁹⁰⁹ Реч је о рату Карла против Шмалкаденске лиге 1547. године.

⁹¹⁰ Милошевић, *Нови извори коџорској, ваџиџанској и млеџачкој архива*, 286–287, бр. XVIII.

⁹¹¹ Милошевић, *Нови извори коџорској, ваџиџанској и млеџачкој архива*, 284–288, бр. XVIII.

4.3.2. Самопредстављање и произвођење сећања

За разлику од средњовековног рукописног наслеђа, у штампаној култури раног модерног доба књиге су објављиване у одређеном тиражу, који је, примера ради, у Венецији у доба инкунабула износио неколико стотина да би током 16. столећа, у време издавачке активности Божићара и Вићенца Вуковића, тај број досезао и до више хиљада примерака.⁹¹² Управо је тираж, као кључно обележје штампане књиге, допринео томе да она постане масовни медиј који је омогућио знатно брже и ефикасније ширење истоветних порука и идеја, што је у доба рукописа било готово незамисливо.⁹¹³ То је уједно у знатној мери условило и измену перцепције књиге не само од стране лица која су непосредно учествовала у њеном настајању већ и њених корисника. Сходно одликама патронажног система, где су се на највишој хијерархијској лествици налазили покровитељи, промена природе медија у први план је истакла издаваче, који су захваљујући материјалним инвестицијама омогућили њихово објављивање. Уз издаваче се из другог плана јављају и штампари/уредници, као лица заслужна за њихово коначно уобличавање. Но, насупрот писарима – који у записима најчешће нису остављали своја имена – поменута лица обично нису пропуштала прилику да у колофонима нагласе и свој допринос у издавачком процесу.⁹¹⁴ Упркос томе што су се у структурном погледу ови записи ослањали на средњовековну рукописну традицију, промена природе медија је, уз опште културне токове раног модерног доба, условила и то да колофони штампаних издања увелико превазиђу приватну сферу, својствену рукописној култури. Сходно томе, они постају једно од кључних средстава за изградњу сећања, с обзиром на то што је, сагледано у ширим европским оквирима, у штампаној култури књига умногоме перципирана и као медиј који је појединцу пружао могућност остављања трајног спомена о себи и свом делу, обезбеђујући му на тај начин славу и продужетак бивствовања и након сопствене смрти у оквирима уже или шире друштвене заједнице.⁹¹⁵

I

Да је у записима у Вуковићевим штампаним књигама могуће видети и облике саморепрезентације, а не само патриотски и хришћански подвиг, поред њихове садржине, показују и њихове морфолошке особености – како типографске одлике, које се одражавају у комбиновању крупнијег и ситнијег слога, тако и ликовно-графичке.

У комбиновању ситнијег и крупнијег слога се, између осталог, може јасно сагледати и разлика између рукописне и штампане културе и преласка пута од анонимног писара до самосвесног издавача и штампара који настоје да истакну и овековече своје име. Наиме, у средњовековној рукописној култури, када је реч о богослужбеним књигама, систем рубрикације путем визуелног истицања, најчешће црвеном бојом, био је готово искључиво резервисан за речи и појмове сакралног карактера, што је било у функцији исказивања њиховог хијерархијског односа или издвајања појединих појачких целина. Систем графичког истицања црвеном бојом речи профаног карактера, с друге стране, први пут се јавља већ у предговору цетињског *Окѣоиха ѣрвоѣласника*, првог штампаног ћирилског издања на српскословенском језику. Ту су, поред помена Свете Тројице на почетку текста и почетних иницијала, два помена Ђурђа Црнојевића одштампана црвеном бојом. Насупрот томе, у поговору исте књиге примењен је принцип наизменичног штампања редова црном и црвеном бојом, што је у том случају првенствено имало ликовно-естетску димензију.

Мора се притом рећи и то да је принцип истицања црвеном бојом махом био примењиван и у влашким и молдавским издањима, где су издвајана имена њихових војвода под чијим су покровитељством она и објављивана, почев од првих, које је штампао јеромонах Макарије између 1508. и 1512. године, па до оних познијих што су их типографски обликовали Димитрије Љубавић и Ђакон Кореси. Оно што је посебно уочљиво, овакав принцип наглашавања

⁹¹² Nuovo, *The Book Trade*, 99–101

⁹¹³ Војновић, *Догайни ѿексѣови*, 66.

⁹¹⁴ Војновић, *Догайни ѿексѣови*, 66.

⁹¹⁵ Mekluan, *Gutenbergova galaksija*, 154.

имена заслужних за публикување црквено-богослужбених књига, како код српских тако и код влашких и молдавских, био је карактеристичан у првом реду за владарске, евентуално трговачке подухвате, али не и за издања манастирских штампарија.

Упркос томе што је комбиновање различите градације типографских елемената најчешће сматрано само једним од облика декорације, овим графичким средствима Вуковићи су првенствено истицали свој допринос у издавачком подухвату. За разлику од поменутог начина издавања имена покровитеља и издавача употребом црвене боје, у типографији Божидара Вуковића коришћена су најчешће крупнија слова, која су у неколико случајева негде могла бити штампана и црвеном бојом. На тај начин су делови текста, уистину, само у неколико случајева, бивали двоструко наглашени.

Комбиновање различитих градација типографских карактера се први пут у колофонима књига Божидара Вуковића среће у другом поговору *Псалтира с њоследовањем* из 1520. године. Овде је сам текст поговора отиснут ситнијим словима, док су поједини делови реченица издвојени крупнијим слогом, оним који је коришћен и у самом тексту *Псалтира*. Тако је употребом крупнијих карактера истакнуто име Божидара Вуковића („Зато и ја грешни и последњи међу људима, Божидар Вуковић од Ђурић(а) Подгоричанин“) ⁹¹⁶ и Венеције („налазећи се тада на Западу у Италији, у светски славном граду Венецији“), ⁹¹⁷ као места где се настанио по напуштању отаџбине. А истом величином карактера штампана је и доксолошка формула – завршетак стиха јеванђеља по Матеју (Мт 25, 34) – која гласи:

[...] које нека сви ми задобијемо, славећи сви заједно Оца и Сина и Светога Духа, и сада и увек, и у векове векова. Амин. Њему слава и моћ, у бесконачне векове. Амин. ⁹¹⁸

На самом крају су и подаци о времену издавања књиге отиснути крупнијим карактерима, али су, за разлику од осталих издвојених делова текста где је коришћена црна боја, они одштампани црвеном.

Принцип графичког истицања појединих делова текста у колофонима среће се и у Вуковићевим познијим издањима штампаним тридесетих година 16. столећа – *Окѣоиху њеѣоѣласнику* и *Празничном минеју*. Тако је у поговору *Окѣоиха њеѣоѣласника* крупнијим слогом наглашен део текста где се помињу имена свештеноинока Теодосија и Ђенадија, који су по налогу Божидара Вуковића штампали ову књигу:

По заповести господина Божидара војводе, трудисмо се о овом штампању, смерни иноци, свештеноиноци Теодосије и Ђенадије, парајеклисијарх манастира Светога Саве српскога, који је у Милешеви, пореклом из места Пријепоља. ⁹¹⁹

Крупнији слог се налази и у поговору *Празничној минеја*, где су издвојени подаци који говоре о Божидару Вуковићу и месту његовог порекла:

И тако, милошћу великога Господа Бога и Спаса нашег Исуса Христа, благодети и дару Светога Духа, ја грешни, слуга Христов, Божидар Вуковић, родом из Диоклитијске земље, у пределима македонским, баш из града, званог Подгорица... ⁹²⁰

Ту је, као и у претходном случају у *Псалтиру с њоследовањем*, крупнијим слогом наглашен и део текста који се односи на место његовог боравка:

[...] обретох се због тога, у западној земљи италијанској, у светски славном месту Венецији... ⁹²¹

⁹¹⁶ *Псалтир с њоследовањем* БВ 1520, 351а–352б: II. *Псалтир с њоследовањем*, 1520, Други поговор.

⁹¹⁷ *Псалтир с њоследовањем* БВ 1520, 351а–352б: II. *Псалтир с њоследовањем*, 1520, Други поговор.

⁹¹⁸ *Псалтир с њоследовањем* БВ 1520, 351а–352б: II. *Псалтир с њоследовањем*, 1520, Други поговор.

⁹¹⁹ *Окѣоих њеѣоѣласник* БВ 1537, л. 158б: Каталог, V. *Окѣоих њеѣоѣласник*, 1537, Поговор.

⁹²⁰ *Празнични минеј* БВ 1538, л. 431б–432а: Каталог, VI. *Празнични минеј (Саборник)*, 1538, Поговор.

⁹²¹ *Празнични минеј* БВ 1538, л. 431б–432а: Каталог, VI. *Празнични минеј (Саборник)*, 1538, Поговор.

Овде су, међутим, поред текста о Вуковићу, истакнути и подаци о штампару јерођакону Мојсију, дечанском монаху. Оно што је посебно занимљиво, као и у случају Теодосија и Ђе-надија, поред указивања на то којем манастирском братству су припадали, изнет је и пода-так о месту њиховог рођења, упркос томе што је реч о духовним лицима а не лаицима:

По заповести господина Божидача војводе, трудих се о овом преписивању, ја грешни, много окајани и последњи међу монасима, јерођакон Мојсије, из манастира званог Дечани, који се налази у македонској земљи, близу великих планина, родом из места званог Будимља, близу манастира Шудикова...⁹²²

Како би и формално била наглашена постојећа хијерархијска структура у издавачком подухвату, овде је први део цитата, где се помињу име и титула Божидача Вуковића, одштампан црвеном, док је остали део текста с поменом Мојсија отиснут црном бојом.

Могуће је да су комбиновањем ситнијег и крупнијег слога били издвојени и основни библиографски и биографски подаци и у *Молићвенику (Треднику)* из 1538/39. године Божидача Вуковића, чији колофон стицајем одређених историјских околности није сачуван. Занимљиво је, међутим, то да овакав вид истицања појединих појмова и имена издавача и штампара није примењиван у књигама Вићенца Вуковића, изузев издања у којима су доследно поновљени Божидарови колофони, попут *Окѿоиха ѿеѿоѿласника* штампаног око 1560. године, као ни у књигама њихових следбеника – од Стефана Скадранина (Мариновића) до Бартоломеа Ђинамија.

Са становишта хришћанске сотириологије, и прилагање икона је, исто као и штампање богослужбених књига, сагледавано као вид задужбинарства. Овим богоугодним делом ктитор је не само себи обезбеђивао бољи положај на Последњем суду већ је омогућавао да уз исказивање поштовања ових светих слика, као и у случају богослужбених текстова, и други остварују своје спасење, како у оквиру литургијског ритуала тако и ван њега. Стога је сасвим разумљиво што се биографске белешке о Божидару Вуковићу, попут оних у колофонима, налазе и у натпису на икони *Нерукоћвореној образа*,⁹²³ коју је откупио из манастира Светог Франческа у Венецији 1520. (1521) године.⁹²⁴ На полеђини ове иконе, која се чува у фонду Народног музеја у Београду,⁹²⁵ налази се Пахомијев натпис, исписан 6. марта 1520. (1521) године, што представља исти датум као и онај поменут у поговору првог издања *Молићвеника (Зборника за ѿућнике)*.⁹²⁶

Сасвим је извесно да је Вуковић, водећи рачуна, поред молитвеног спомињања, и о сопственој репрезентацији и произвођењу сећања, наложио Пахомију да на полеђини иконе Нерукоћвореног образа остави трајан спомен о његовом богоугодном чину. Овде је Пахомије, преузимајући готово у потпуности структуру записа из колофона штампаних издања, пре свега претходно поменутог *Молићвеника (Зборника за ѿућнике)*, почевши од инвокације и већ познатих биографских података из Вуковићевих књига, поновио и уобичајене формуле о турским пустошењима цркава и манастира.⁹²⁷ На крају натписа, Пахомије је оставио и белешку о себи, као о лицу које је исписало текст, сличну оним из предговора и поговора Вуковићевих издања:

Поњеже в Тројици поклањајемѿ Бог благоизволи украсити црк'в своју различними иконами,⁹²⁸ тем же и аз грешни и м'нши в' чловецех, недостојни Христу раб Божидар Вуковић – приш'дшу

⁹²² *Празнични минеј* БВ 1538, л. 431б–432а: Каталог, VI. *Празнични минеј (Саборник)*, 1538, Поговор. О манастиру Шудикови: Поповић Д., Поповић М., *Манастир Шудикова у Будимљи*.

⁹²³ Транслитерисан натпис је публикован у: Пешикан, *Из записа ст'арих ш'шамѿара*, 223. У оригиналној графици натпис је одштампан у: Борозан, *Икона Нерукоћисаног образа*, 156.

⁹²⁴ Мирковић, *Икона са записом Божидача Вуковића*, 127.

⁹²⁵ Мирковић, *Икона са записом Божидача Вуковића*, 127.

⁹²⁶ *Молићвеник* БВ 1521, л. 224б–225а: Каталог, IIIб. *Молићвеник (Молићвослов, Зборник за ѿућнике)*, 1521, Пешикан, *Из записа ст'арих ш'шамѿара*, 223.

⁹²⁷ Лазић, *Између ѿаѿриѿиѿизма, ѿобожности и ѿрѿовине*, 58–61, сл. 2 и 3.

⁹²⁸ *Празнични минеј* БВ 1538, л. 1а–1б: Каталог, VI. *Празнични минеј (Саборник)*, 1538, Предговор. Овде се среће готово идентична формула, с тим што су уместо икона поменуте књиге: „Бог, слављен у Тројици, благоизволео је украсити Цркву Своју разним књигама.“

ми от от'ч'ства мојего от земље Диоклитискије, от града нарицајемаго Подгорица, и дош'дшу ми в' граде Венетијани – видех аз умаљеније светих икон расхиштенијем агаренских чед, поспешенијем Светаго духа желанијем в'ждег да исплним в'сако недостат'ч'ство в' бож'ст'вних иконах. Обретох откупом злата в' граде Венети, у манастире (света)го Францешка, сиј свети бож'ст'вни образ, изрјадно пописани древноју и вештоју зогра(ф)ијеју, по древному обичају грч'ских живописаниј. Повеленијем господина Божидара Вуковића трудих се о сем писанији аз окајанејши и м'њши в' иноцех јер'монах Пахомије от остров Диоклитијскога језера.

В' лето 7029 а от рожд'ства Христова 1520, круг слнцу 1 а луни 18, индиктион 10, епахта 1, месеца мартија 6 д'н, у Венецијех.⁹²⁹

*

У издањима Вићенца Вуковића у највећем броју случајева прештампани су предговори и поговори из књига његовог оца, најчешће уз замену Божидаровог имена Вићенцовим, као и замену године њиховог публикавања. Међутим, поред понављања очевих колофона, у *Псалтиру с њоследовањем* из 1546. године, Вићенцо Вуковић штампа и нови предговор под насловом: „Епистола Господина Виценца Вуковића“.

Како по јасноћи и сажетости садржаја, као битних одлика овог књижевног жанра,⁹³⁰ тако и по истицању наслова црвеном бојом и крупнијим словима, *Ејисџола Вићенца Вуковића* се јасно издваја од осталих штампаних предговора. Реч је о идеолошки конципираном саставу, намењеном црквеним и световним лицима на ширем српском етничком, духовном и културном простору. У њему Вићенцо настоји да се представи као легитимни наследник свог оца Божидара Вуковића и његовог патриотског подвига, који, како је наведено, „није штедео ни богатства, ни свога здравља, мислећи дању и ноћу, како да помогне свом народу.“⁹³¹ У том циљу истиче и своје племенито порекло које је, наводно, преко српске династије Бранковића вукло генеалошке корене од првог хришћанског цара, Константина Великог.⁹³² Служећи се овде већ познатим мотивом „светог корена“ и свете лозе,⁹³³ и позивајући се на претке и њихову побожност осведочену богоугодним делима – као битних хришћанских врлина, али и један од централних топоса у владарској идеологији Немањића⁹³⁴ – Вићенцо Вуковић настоји да истакне и нагласи идеју легитимитета и континуитета. А у циљу потврде

⁹²⁹ Пешикан, *Из записи старих шћамјара*, 223.

⁹³⁰ Трифуновић, *Азбучник*, 264–272.

⁹³¹ *Псалтир с њоследовањем* ВВ 1546, л. 2а–2б; Каталог, VIII. *Псалтир с њоследовањем*, 1546, *Ејисџола Вићенца Вуковића*.

⁹³² *Псалтир с њоследовањем* ВВ 1546, л. 2а–2б; Каталог, VIII. *Псалтир с њоследовањем*, 1546, *Ејисџола Вићенца Вуковића*.

⁹³³ О употреби мотива „свете лозе“, као топоса, у српским средњовековним повељама: Вујошевић, *Стари завети у арениама*, 230–233. Као компаративни материјал можемо навести цитате из неколико повеља. Примера ради, у повељи братског сабора манастира Хиландара је наведено: „Будући доброга корена добри изданак, тачније речено свете лозе благочастиви род, Стефан, назван Душан, у Христа Бога верни краљ, свете цркве свечасне манастире и келије оних који преподобно живе и које су још његови свети праоци и оци подигли свесрдно узлуди да потврђује и обнавља и задовољи потребе њихових житеља.“ Уп. Живојиновић, *Повеља брајској сабора манасџира Хиландара*, 45. Тако се, на почетку хрисовуље цара Уроша мелничком митрополиту Кирилу, каже: „Побожно је и лепо и потребно (...) нашега корена плод благочестивости и изданак врлине пренети, и украсивши плодове побожности, у захвалности славити Бога у Тројици, и Тројицу у једном божанству...“ Даље, у експозицији, позивајући се на своје свете претке, Симеона и Саву, као и на Константина, првог хришћанског цара, као врлинске узоре, Стефан Урош наводи: „Тако и ја, у Христу Богу благоверни и Богом постављени Стефан Урош, други цар свих српских и грчких земаља, који сам благодаћу Божијом процветао у своме отачаству, и који се његовом вољом називам изданком благог корена родитеља мојих светих, да кажем Симеона новог мироточца и првога владара који је био у српској земљи и великог светитеља и првостолника земље српске отачаства нашега Саве, примивши благочасни венац царства од руке Христа мога, поревновах житију и побожном животу светих у Христу царева који су благоверно живели на земљи, да назовем великог и апостолима једнаког Константина – првог цара хришћанима, и других који су православно и побожно живели на земљи.“ Уп. Михаљчић, *Хрисовуља цара Уроша мелничком митрополићу Кирилу*, 90. О позивању на претке у повељама: Васиљевић, *Помени ѡредака у ѡвељама Немањића*, 77–96.

⁹³⁴ О српској владарској идеологији издвајамо: Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија Немањића*; Марјановић-Душанић, Војводић, *Образац царсџва*, 299–315; Цветковић, *У ѡрајању за лејџимџиџиџом*, 411–421.

ових схватања Вуковић понавља и наводне речи угарског краља Матије Корвина, при чему цитира и пригодан текст из Јеванђеља:

Очито се зна, браћо и господо у Крсту поштована, да право племенито дило наше не може бити потврђено само племенитом крвљу, јер се добра и часна дила не наслидују, као што побожни Матијаш, угарски краљ свидочи, говорећи: „Онај је племенитог и господског рода, кога његова честита дила и веља доброта, у племству потврђују, узвишујући га,“ како Исус Христос у својем светом Јеванђељу говори: „Да не може рђаво стабло, добар плод давати, нити племенито стабло рђав плод рађати.“ И као што се племенито стабло, по плоду свом познаје, тако се и величина писмености, по часним делима мери.⁹³⁵

Судећи према наведеним цитатима, Вићенцо тежи да се представи као директни потомак и следбеник богоугодног дела Божидача Вуковића, који је љубав према отаџбини и цркви, између осталог, доказао и тиме што је тестаментом одредио да буде сахрањен у цркви Старчеве Горице на Скадарском језеру. У том смислу, и штампање *Псалтира с њоследовањем*, Вићенцо Вуковић настоји да прикаже као један од видова служења хришћанској вери и отаџбини, а себе да промовише у достојног наследника који, као и Божидар, тежећи највишим идеалима и врлинама, подноси материјалне и друге жртве зарад опште добробити хришћанске вере:

Зато после смрти мога поштованог господина оца, напред споменутог, ја, Виценцо, син његов, не могавши, друкчије у ово време, својим рођацима и својој отаџбини, стално бити од користи, са великим потрошком, направих слова, и друге потребне ствари за штампу, из књига Светога Писма, Давида пророка, што се Псалтир зове, на утиху тила нашега, и спас душа наших од свакога блуда и фалсита. После великог труда мудрих људи, израде украса, штампан је, на хвалу Исуса Христа, и весеље мојих рођака и моје отаџбине, и на радост свих хришћана који трпе сваку патњу на овом свиту, умиру ради Христа....⁹³⁶

Колико је Вићенцу Вуковићу било стало да истакне непосредно сродство с Божидаром и континуитет с његовом издавачком делатношћу – што је уједно био и гарант правверности садржаја књига и који је, самим тим, обезбеђивао и њихову потражњу код црквене јерархије – показују и записи, отиснути на више места. Већ се у *Псалтиру с њоследовањем*, првом издању Вићенца Вуковића, ови записи срећу на два места; на листу 4а, унутар заставице са симболима јеванђелиста, која се налази изнад текста Давидових псалама, штампан је запис: „Виценцо Вуковић“; у истој књизи, на листу 122а, испод степенасто решене заставице, познате из *Молишвеника (Требника)* Божидача Вуковића из 1538–1940, испред новог поглавља последовања одштампано је: „Господин Виценцо син Војводе Божидача“. Сличан запис у функцији истицања континуитета Вићенца Вуковића с његовим оцем, појавиће се и касније у *Триоду њосном* Стефана од Скадра, штампаног 1561. године. Овај запис се налази на почеку књиге, на листу 1а, испод заставице с Христовим распећем, познате из *Празничној минеја* Божидача Вуковића, а гласи: „Виценце де Господин Божидача Вукове од Старца“.

II

Осим уз помоћ колофона и издвојених записа, као вербалних облика информација намењених корисницима, Вуковићи су репрезентовали свој друштвени положај и путем одговарајућих визуелних наратива. Они су имали свој развојни пут, од скромних монограма, карактеристичних за први издавачки циклус Божидача Вуковића, до достизања сложених хералдичких облика, какви се појављују у издањима Вићенца Вуковића.

У раним издањима „господина Божидача Вуковића“ отиснуте су заставице с његовим монограмом. Већ у *Служабнику* из 1519. (1520) године, на листу 3, налази се карактеристична

⁹³⁵ *Псалтир с њоследовањем* ВВ 1546, л. 2а–2б: Каталог, VIII. *Псалтир с њоследовањем*, 1546, *Ејисџола Вићенца Вуковића*.

⁹³⁶ *Псалтир с њоследовањем* ВВ 1546, л. 2а–2б: Каталог, VIII. *Псалтир с њоследовањем*, 1546, *Ејисџола Вићенца Вуковића*

заставица, преузета из рукописне традиције, која ће се са незнатним варијацијама понављати и у потоњим венецијанским издањима његових следбеника. У центру ове заставице, сачињене од врежа у форми три концентрична круга, отиснут је штит, подељен на два дела: у горњем се налази крст, а у доњем Вуковићев монограм БВЖ. Иста заставица с монограмом Божицара Вуковића поновљена је и на почетку његовог *Псалтира с њоследовањем* из 1520 године. Међутим, Вуковићев монограм се, поред ове заставице, налази на још једној, штампаној у *Псалтиру с њоследовањем*, иза његовог првог поговора на почетку последовања (на листу 161).⁹³⁷ Реч је о истом монограму, с тим што је овај смештен унутар поља које образују вреже, а не на штиту, као што је то био случај с претходно поменутом заставицом.

Ако је судити о његовом пореклу, може се рећи да Вуковићев монограм није непосредно настао под утицајем амблематике тог времена у области издаваштва, који ће се касније појавити и у српскословенским, ћирилским издањима Јеролима Загуровића и Бартола Ђинамија.⁹³⁸ За разлику од наведених амблематских штампарских ознака, Вуковићев монограм је у основи имао хералдичку структуру – сачињену од штита, као једног од основних конститутивних елемената грба,⁹³⁹ и почетних слова Вуковићевог имена – која ће након додељивања племићке титуле од стране канцеларије римско-немачког цара, попримити знатно сложеније форме. И поред тога што је представљао визуелно обележје Вуковићевог идентитета, његов монограм је, као и записи из колофона, истицао и његову водећу улогу у издавачком подухвату.

Насупрот скромним монограмима Божицара Вуковића, заступљеним у издањима из 1520/1521. године, графички украс књига из позније фазе његове штампарске делатности досегао је знатно сложеније садржаје и форме. У њему се непосредно испољио и Вуковићев економски, социјални и политички успон, који је, судећи по записима, у раздобљу између два издавачка циклуса стекао звање „војводе“. По угледу на цетињска издања Ђурђа Црнојевића, на почетку *Окћоиха њетћојласника* и *Празничној минеја*,⁹⁴⁰ из тридесетих година 16. столећа, Вуковић репродукује и свој породични грб. Интегрисан у преплетну заставицу, изнад почетка текста предговора, он је смештен унутар ловоровог венца; састоји се од штита, по ширини подељеног на два дела; у доњем пољу грба налази се хералдичка представа пропетог лава са исписаним текстом „Господин Божицар војвода“; горњи део штита садржи представу црног једноглавог орла, раширених крила и отвореног кљуна с језиком који вири.⁹⁴¹ Поред тога, схематизованији и упрошћенији облик Вуковићевог грба, штампан је и после предговора, на почетку богослужбеног текста, који почиње првог септембра. Налази се у подножју заставице, у кружном медаљону, изнад којег је приказан крст с Христовим распећем и симболима јеванђелиста. О штампању свог грба који је вербално-визуелним језиком требало да укаже на племићко порекло и титулу добијену од римско-немачког цара Карла V Хабзбуршког,⁹⁴² у колофонима *Окћоиха* и *Празничној минеја*, Вуковић наводи:

И поставих овај свој грб изнад текста, који ми је даровао велики ћесар Карло, назвавши се по имену, пети ћесар од рођења Христова, који је владао Римским царством, и многим другим земљама господар био.⁹⁴³

Репродуковање Вуковићевог породичног грба у богослужбеним књигама неопходно је сагледати у контексту одговарајућих идеолошких наратива и његовог друштвено-политичког ангажмана. Сасвим је извесно да његово публикување у књигама намењених култу, није отелотворавало хришћанске идеале побожности и скромности који су најчешће истица-

⁹³⁷ Реч је о другој варијанти *Псалтира с њоследовањем* Божицара Вуковића, где се на првој налазила другачија заставица: Чурчић, *Псалтир Божицара Вуковића*, 463–486.

⁹³⁸ Синдик, *Издавачи, штампарии, њрејисивачи*, 68.

⁹³⁹ Ацовић, *Хералдика и Срби*, 45–47.

⁹⁴⁰ Исти грб је вероватно одштампан и у *Молићвенику (Треднику)*, али за то нема поузданих доказа, будући да у целости није сачуван ниједан примерак ове богослужбене књиге.

⁹⁴¹ Миловић, *Додјељивање њлемићке њишћуле и грба*, 13–26.

⁹⁴² Лазић, *Између њајћриојизма, њобожностии и њрћовине*, 77; Лазић, *Божицар Вуковић између стварностии и констћрукције*, 32–33.

⁹⁴³ *Празнични минеј* БВ 1538, л. 1а–1б; Каталог, VI. *Празнични минеј (Саборник)*, 1538, Предговор.

Употреба мноштва мотива преузетих из римокатоличке иконографије, од којих су поједина задржала и у догматска питања, свакако није представљала пуко копирање западњачке хералдике, нити се у њима може видети само нека врста штампарског знака.⁹⁵² Напротив, хералдичка структура грба је представљала одраз његовог идентитета, обликованог у сажамању његовог српског порекла и припадности римокатоличкој конфесији, а који је као такав репрезентован у јавној сфери. Колико је био привржен римокатоличкој цркви, најбоље говоре и његове речи упућене папи Гргуру XIII у *меморијалу* из 1574. године. Тражећи тако обнову дозволе за штампање књига на „српском језику“, Вићенцо Вуковић се папи обраћа као „поглавару хришћана и извору доктрине и доброте која обасјава и одржава у животу читав хришћански свет“. Управо грб са приказима папе и Бога Оца с тијаром представља визуелизацију идеје универзалног хришћанског царства, с римокатоличким поглаваром на челу. А да је Вићенцо Вуковић био у служби те исте идеје, као и то колико јој је био посвећен, недвосмислено показује и цитат из његовог писма упућеног кардиналу Сирлету 20. августа 1975. године:

Нисам ни једног часа престао да на сваки начин чиним све за славу Господа Бога и да служим Светој Цркви и хришћанском царству, истрајавајући, жалећи што немам више снаге духа него ово што ми је остало да наставим и да подржавам ове неопходне операције за очување свете религије у толико бројним провинцијама и земљама а зарад поновног успостављања Свете цркве и хришћанског царства у њима.⁹⁵³

4.3.3. Економско-лукративни мотиви

Мада се у основи трговачко занимање косило са основним хришћанским врлинама које је промовисала црква, у пракси је, упркос томе што је трговац био растрзан између жеље да се обогати и страха да ће због тога бити кажњен на Страшном суду,⁹⁵⁴ то умногоме другачије изгледало. Установљен још у средњем веку, систем трговине је у ренесансној култури раног модерног доба још више добио на обиму и интензитету. То је особито упадљиво у друштвеној и културној клими Венеције, која је у то време била један од највећих трговачких центара тадашње Европе. Ту се на трговачке активности није више гледало као на делатности које стоје у супротности са хришћанском етиком, па самим тим за ренесансног трговца ни благостање ни богатство у овоземаљском животу нису били непомирљиви са спасењем његове душе.⁹⁵⁵ Тако и Божидара Вуковића, који је у Венецији стекао велики иметак бавећи се трговином, није спречило да истовремено буде веома активан у верском животу, поставши чак и гасталд грчке православне верске заједнице, који кроз материјалне залогне путем добротворности и завештања настоји да искупи своје грехове и задобије вечни живот. Да је обичај завештања црквеним и добротворним установама постао саставни део друштвених конвенција и нека врста статусних симбола припадника друштвене елите, па и добростојећих трговаца у Венецији,⁹⁵⁶ поред опорука многобројних досељеника са источно-јадранских обала, независно од њихове професионалне припадности, недвосмислено говори и изјава из тестаментна Божидаровог брата Николе Вуковића. На питање нотара да ли завештава део своје покретне или непокретне имовине у побожне сврхе, „појединачно неком сиромашу или манастирима или хоспиталима“, Никола одречно одговара, правдајући своју одлуку тиме да он добро зна шта је учинио. А то да је овакав став био доста неуобичајен за

⁹⁵² Медаковић, *Графика српских штампаних књига*, 145.

⁹⁵³ „Non ho manchatto di hoperare in ogni guixa, ha gloria dil S[ign]or Idio et servizio dilla S[an]ta Giexa et inperio cristiano, perseverando le mei antichi inperatori, recresendomi di non tenere le antiche forze de l'animo, restatomi inseguire et sustentare le bixognioxe hoperatione, ha chonservatione dilla santa religione ne quelle tante numeroxe provincitie (!) et stati et a riquixitione dilla Santa Giexa et inperio cristiano“: Милошевић, *Нови извори кошорској, вайшканској и млейшачкој архива*, 313.

⁹⁵⁴ Тененти, *Трговац и банкар*, 195

⁹⁵⁵ Тененти, *Трговац и банкар*, 199. О трговачком и религијском поимању времена: Живковић, *Трговачки и религијски концепти времена*, 67–86.

⁹⁵⁶ Тененти, *Трговац и банкар*, 196–197.

то време међу припадницима виших друштвених слојева, показује и Николина изјава да се „нико овоме не чуди“.⁹⁵⁷

Издавачка делатност Божидара Вуковића не може се посматрати искључиво као патриотски и побожни чин, упркос томе што поједини извори указују да је Вуковићу „од стране извесног „скупа црквених и свјетовних првака (кнежева), било дато у дужност да успостави једну штампарију“⁹⁵⁸ за штампање богослужбених књига, због чега је сматран „најважнијим и главним за српски језик“, како наводи његов син Вићенцо.⁹⁵⁹ При оснивању Вуковићеве штампарије, у којој су се издавале богослужбене књиге намењене православној цркви и њеној пастви, битну улогу је, између осталог, имао и његов велики углед и богатство које је, бавећи се трговином, стекао у Венецији, као и његов близак однос не само са православном већ и римокатоличком црквеном јерархијом, будући да је за покретање рада штампарије морао да добије дозволу, како од венецијанских световних власти, тако и од највиших представника римокатоличке цркве.⁹⁶⁰ Захваљујући свом високом социјалном статусу и политичким везама, који су почивали на развијеној трговини и обавештајним активностима, Вуковић је могао да искористи своју трговинску мрежу и за продају књига, покривајући огромно тржиште које је обухватало православну цркву и њене вернике на ширем простору Југоисточне Европе. А то да је Вуковић приликом штампања богослужбених књига имао на уму и економску рачуницу, а не само то да „није штедео ни богатства, ни свога здравља, мислећи и дању и ноћу, како да помогне своме народу“⁹⁶¹ – како је наведено у предговору *Псалтира с њоследовањем* – недвосмислено потврђује његов тестамент из 1539. године. У њему најпре налаже монасима манастира Милешева да остатак новца од продаје књига, који је требало да претекне од трошкова радова намењених довођењу воде у манастир, доставе његовом сину Вићенцу у Венецију. Поврх тога, Божидар Вуковић потом захтева и да се преостале рукописне књиге, које су служиле као предлошци штампаних издања, пошаљу манастирима на Скадарском језеру, и као искусан трговац и књијар, водећи рачуна о економским интересима својих наследника, одређује да се остатак штампаних издања пошаље у Дубровник ради продаје, назначивши притом чак и цену сваког наслова понаособ:

...а све штампане књиге ко је се нађу нека се пошаљу у Дубровник и нека се одреди цена по којој треба да се продају, тј. Минеји по три дуката један, мада су се досад продавали по четири дуката, Октоиси нека се продају по пет лира и 15 солада, Псалтири и Мисали по један дукат и четврт, мали Молитвеник по пет лира комад повезан у кожи.⁹⁶²

Да цитате из колофона Вуковићевих издања не треба дословно тумачити и у њима видети искључиво верске и патриотске мотиве, говори у прилог и чињеница да су их у највећој мери преписивали и потоњи издавачи који су се у Венецији бавили штампањем богослужбених књига на српскословенском језику, а чије се издавачке активности нипошто не могу довести у везу с патриотским чином, с обзиром на то да неки од њих нису ни припадали православној вери, док су поједини били чак и странци, попут Бартоломеа да Скиа или пак Марка и Бартола Ђинамија. То, између осталог, недвосмислено потврђују и огласи на крају предговора њихових издања, у којима су наведена места где заинтересовани и потенцијал-

⁹⁵⁷ Тадић, *Тестиаментии Божидара Вуковића*, 344, 358–359.

⁹⁵⁸ Милошевић, *Нови извори коџорској, ваџииканској и млеџачкој архива* 6, 238.

⁹⁵⁹ Милошевић, *Нови извори коџорској, ваџииканској и млеџачкој архива*, 238.

⁹⁶⁰ О добијању дозволе за штампање ћирилских књига на српскословенском језику, сведочи Божидаров син Вићенцо, који у писму папи Гргуру X наводи да су папа Павле III и цар Карло V одобрили Вуковићеву издавачку делатност (Милошевић, *Нови извори коџорској, ваџииканској и млеџачкој архива*, 222, 238.)

⁹⁶¹ *Псалтир с њоследовањем* ВВ 1546, л. 2а–2б: Каталог, VIII. *Псалтир с њоследовањем*, 1546, *Ејисџола Вићенца Вуковића*. У писму, које је Вићенцо Вуковић упутио папи, наведено је да је Божидар Вуковић штампарску делатност обављао без материјалне помоћи, жртвујући властите капитале. Уп. Милошевић, *Нови извори коџорској, ваџииканској и млеџачкој архива*, 217.

⁹⁶² „e tutti libri che se trova stampadi mandar a Ragusi e meter el pretio che se habi a vender, cioè li Minei ducati tre l'uno, benche sono sta venduti quatro fin hora, li Octoichii se venda lire cinque soldi 15, li Salterii e Messali ducato uno et uno quarto, Officieri pizoli cinque lire l'uno ligado cum cuoro“: Тадић, *Тестиаментии Божидара Вуковића*, 342, 357; Уп. Ђирковић, *Ћириличко шџамџарсџиво*, 20–26. О цени Вуковићевих књига в. Ковијанић, *Пошџо су џродаване џрве срџске књиге*, 164; Радојичић, *Цена Празничној минеја*, 28–29.

ни купци могу да их набаве. Тако је у Загуровићевом *Псалтиру с њоследовањем* наведено да онај ко пожели „да има свету књигу“ нека зна „да су све оне однете у место Скопље код кара Трифуна“⁹⁶³, док у предговору Ђинамијевог издања исте књиге пише да се могу наћи „код истога господина Марка Ђинама, у граду Венецији, (и) у Великом Трговишту“.⁹⁶⁴

На присуство економских аспеката издавачке делатности Божидара и Вићенца Вуковића указује, између осталог, и типологија њихових ћирилских издања. Поред највећег броја богослужбених књига који садрже литургијске и тредничке саставе намењене црквеној употреби, они су у више наврата штампали и *Молићвеник (Зборник за њућнике)*.

По свом малом формату и избору састава укомпонованих у јединствену целину, ови *Молићвеници* или *Зборници за њућнике*, како се често називају у литератури,⁹⁶⁵ представљали су новину у односу на средњовековну православну традицију, иако су се појединачно они могли наћи у српском рукописном наслеђу.⁹⁶⁶ За разлику од литургијских књига, неопходних за одвијање богослужења у црквама, *Зборници за њућнике* су били намењени приватној и личној побожности, који су се због малог формата увек уза себе могли носити и користити у свакој прилици. Поред тога, на усмереност ка појединцу упућују и њихов садржај и структура.⁹⁶⁷ Они, поред догматско-доктринарних састава, у којима су дате основе хришћанске вере, садрже часослов, синаксар и изабране молитве за свакодневне потребе, акатист Пресветој Богородици,⁹⁶⁸ као и каноне, параклисе и житија највећих светитеља цркве,⁹⁶⁹ који су представљали моралне узор на путу достизања хришћанских врлина и примере активног жртвовања за веру. Нарочиту особеност ових издања, међутим, представљају апокрифни састави, званично непризнати од Цркве, међу којима се издвајају Епистола цара Авгара Христу, Чудо о Светом удрусу и керамиди, Слово апостола Павла и други,⁹⁷⁰ у којима су представљене поједине епизоде из новозаветних догађаја, пре свега из живота Христа, Богородице и најугледнијих светитеља хришћанске цркве, који нису били описани у канонским књигама.

Како ови Зборници превасходно нису били намењени само црквеним лицима, пре свега монасима, него ширем кругу верника, њихово издавање указује и на трговачке амбиције Божидара Вуковића. Познато је, наиме, да су овакве врсте религиозних књига биле изузетно тражене на тржишту књига широм Европе. Разлози за то леже у ширењу покрета нове побожности (*devotio moderna*) који се у окриљу римокатоличке цркве јавља још у другој половини 14. века у Низоземској, одакле се у наредним вековима проширио и на друге земље Европе.⁹⁷¹ Струјање нове духовне климе, која је у први план истицала значај успостављања непосредног односа верника с Богом, допринело је умножавању многобројних верских, молитвених и морализаторско-дидактичних састава, који су најпре били преписивани, а након открића штампарије, и публиковани у великом броју издања. Поред оних у којима су илустровани догађаји из Христовог живота и његове поуке – попут *Пограђавање Исуса Христа (Imitatio Christi)*⁹⁷², *Размишљања о живоју Христовом (Meditationes vitae Christi)* – нарочито су били популарни ходочаснички приручници и часослови (*Books of Hours*).⁹⁷³ Свакако је под утицајем овакве духовне климе, и познавајући комерцијалне захтеве тржишта књига у Венецији, које је било преплављено публикацијама сличног типа,⁹⁷⁴ и Божидар

⁹⁶³ *Псалтир с њоследовањем* ЈЗ 1569–1570, Предговор, л. 1а–1б: Синдик 1996, 115. Уп. Поленаковић 1986, 177–179.

⁹⁶⁴ *Псалтир с њоследовањем* БЂ 1638, Предговор, л. 1а–1б: Синдик 1996, 135.

⁹⁶⁵ Новаковић, *Божидара Вуковића Зборници за њућнике*, 129–167.

⁹⁶⁶ Мано-Зиси, *Зборници за њућнике Божидара Вуковића*, 170. О односу форме, намене и структуре књига популарне ренесансне културе: Grendler, *Form and Function*, 451–454.

⁹⁶⁷ Мано-Зиси, *Зборник за њућнике Вићенца Вуковића*, 179.

⁹⁶⁸ Мано-Зиси, *Зборници за њућнике Божидара Вуковића*, 156, 170.

⁹⁶⁹ Мано-Зиси, *Зборници за њућнике Божидара Вуковића*, 156, 170.

⁹⁷⁰ Мано-Зиси, *Зборници за њућнике Божидара Вуковића*, 156–158, 170.

⁹⁷¹ Post, *The Modern Devotion*, 94–96.

⁹⁷² Post, *The Modern Devotion*, 521–550.

⁹⁷³ Grendler, *Form and Function*, 454–470. Уп. Тимотијевић, *Духовно ходочашће*, 213–216.

⁹⁷⁴ Преображај књига које је популарисао *devotio moderna* у венецијанским штампаријама био је велики. Промене су се пре свега односиле на измену типа слова, а потом и на модерније структурирање форме књига: Grendler, *Form and Function*, 465–466.

Вуковић одлучио да штампа *Зборник за њуџнике*, чији су садржај и структура прилагођени православнима. А да је приликом издавања *Зборника* имао у виду и материјалне интересе, указује и велика потражња за њима међу православним верницима на ширем јужнословенском простору,⁹⁷⁵ што потврђује и објављивање потоњих издања од стране венецијанских издавача ћирилских књига.

Поред догматско-доктринарних и морализаторско-дидактичних садржаја његових текстова, популарности *Зборника за њуџнике* значајно је доприносила и њихова богата ликовно-графичка опрема, где се, поред украсних заставица и вињета, налазе и илустрације најпоштованијих хришћанских светитеља, као и кључних догађаја из Библијске и хришћанске историје (Благовести, Распеће, Васкрсење...).⁹⁷⁶ Ове представе у виду малих иконица, урађење у техници ксилографије, нису биле само у функцији илустровања текста, већ су представљале и значајан ослонац у молитви, те је вербално-визуелна структура *Зборника* уједно пружала могућност да их користе и верници скромнијег образовања. Поред осталог, потврду да су Божидар и Вићенцо Вуковић идејне узоре за штампање ових *Зборника* нашли у сличним популарним књигама намењеним римокатолицима, а не у православној традицији, могуће је наћи и у ликовно-графичкој опреми *Зборника за њуџнике*, који је 1547. године штампао Вићенцо Вуковић, за чије су илустровање управо послужили предлошци из књиге *Размишљања о живом Христовом*.⁹⁷⁷

Да се Божидар Вуковић руководио и комерцијалним захтевима тржишта, које је умногоме одређивало не само избор састава него и ликовно-графичку опрему, између осталог, показују и луксузније опремљени библиофилски примерци његових издања.⁹⁷⁸ Вуковић је, угледајући се на достигнућа штампарске продукције у Венецији, за богатију клијентелу отискивао књиге на пергаменту⁹⁷⁹ – што ће потом наставити и његов син Вићенцо⁹⁸⁰ – док су поједини примерци били чак и накнадно колорисани.⁹⁸¹ Од првих таквих издања сачуван је примерак *Зборника за њуџнике* из 1521. године, који се налази у заоставштини Ђузепеа Праге у Марћани у Венецији.⁹⁸² Поред овог, сачувано је и више колорисаних издања штампаних тридесетих година 16. века, попут *Окџоуха њеџојласника*,⁹⁸³ као и примерак *Празничној минеја* из Библиотеке Честер Бити у Даблину,⁹⁸⁴ који уједно представља и најрепрезентативнију сачувану књигу старог српског ћирилског штампарства. Све то упућује на закључак да је Вуковић своју предузетничку делатност на пољу књижевства организовао према захтевима тржишта, нудећи широку градацију својих књига, од јефттинијих, штампаних на папиру, до луксузних, библиофилских издања намењених продаји богатијој клијентели. С друге стране, поред продаје, ови богато опремљени примерци књига могли су такође послужити и као богати приложнички дарови намењени црквама и манастирима, попут пергаментног примерка *Празничној минеја*, који је Вуковић завештао манастиру Хиландару, о чему сведочи његов тестамент из 1539. године⁹⁸⁵

⁹⁷⁵ До сада је сачуван мали број примерака *Зборника за њуџнике*, а један од кључних разлога је лежао у томе што су ове књиге биле намењене индивидуалној употреби, па самим тим нису биле похрањиване у манастирским или црквеним библиотекама, већ приватним, што је умногоме отежавало могућност да буду сачувани до данашњих дана. Уп. Немировски, *Црногорска библиографија*, 1/2, 118.

⁹⁷⁶ Мано-Зиси, *Зборници за њуџнике Божидара Вуковића*, 170.

⁹⁷⁷ Петковић, *Илустрације Meditationes vitae Christi*, 253–265.

⁹⁷⁸ Медаковић, *Графика српских штампаних књига*, 73–75.

⁹⁷⁹ Радојичић, *Књиге на њерјаменџу*, 354–356.

⁹⁸⁰ Мано-Зиси, *Перјаменџи одломак Зборника за њуџнике*, 57–66; Мано-Зиси, *Зборник за њуџнике Вићенца Вуковића*, 177–188. О распрострањеној ренесансној пракси штампања репрезентативних издања на пергаменту: Montecchi, *Il libro nel Rinascimento*, 187.

⁹⁸¹ Љубинковић, *Бојени дрворез*, 25–29; Харисијадис, *Обојене графике у Окџоуху њеџојласнику*, 31–34.

⁹⁸² Вујошевић, *О неким диографским њодацима*, 43–45

⁹⁸³ Харисијадис, *Обојене графике у Окџоуху њеџојласнику*, 31–34; Љубинковић, *Бојени дрворез*, 25.

⁹⁸⁴ Мошин, *Рукојиси дивше Београдске народне библиоџеке*, 349–350; Стојановић, *Кашалој Народне библиоџеке*, 409.

⁹⁸⁵ Тадић, *Тестјаменџи Божидара Вуковића*, 342.

Напоследку, не треба искључити ни тезу о томе да је Божидару Вуковићу била намењена кључна улога у дистрибуирању Паганинијевог *Курана* на тржишту Османског царства.⁹⁸⁶ Поред веза које је Божидар Вуковић у то време одржавао са Ајас-пашом и другим високим званичницима Османског царства, на то би могла упућивати и чињеница да продукција богослужбених књига није искључиво била потпуно одређена верском или конфесионалном припадношћу самог издавача. Напротив, познат је велики број случајева трговаца и предузетника који је инвестирао у књижну продукцију намењену другим конфесијама. Међу њима, треба свакако издвојити Дамјана ди Санта Марију, који је, иако римокатолик с подручја Спича, објавио око тридесет богослужбених књига намењених Грчкој православној цркви и њеним верницима.⁹⁸⁷ Исти је случај и када је реч о српскословенској књижној продукцији, где је међу издавачима било и неколико лица римокатоличке вероисповести, попут Вићенцовог партнера Бартоломеа да Скиа, Јеролима Загуровића и Бартоломеа Ђинамија.

*

Економски и лукративни мотиви могу се још јасније уочити у књижној продукцији Вићенца Вуковића, будући да је сачувано нешто више изворних података који говоре у прилог томе. Поред отварања трговачке радње с Домеником Ангуром у Шибенику, и организовања комисионе продајне мреже у коју су уз пословне партнере били укључени Вићенцови најближи сродници, зет Лазар Брајановић и ујак Гаспаро, у прилог мишљењу да је тежња за зарадом играла битну улогу указују и садржаји његових молби за добијање привилегије за штампање богослужбених књига намењених православнима, упућене највишим представницима световних и духовних власти – Већу десеторице и папи.

Тако, примера ради, у старијој молби коју је поднео са ортаком Бартоломеом да Скиом, настојећи да се заштите од конкуренције, Вићенцо и да Скио захтевају и то да се у периоду од двадесет и пет година не смеју штампати књиге „било које врсте на српском језику“, нити да се оне које су већ одштапане продају на подручју Венеције. Притом су као казнене мере за прекршиоце закона о издавачкој делатности предложили: „да половина (од вредности) те казне припадне ономе који (кривца) буде оптужио, а друга половина (буде досуђена) господи адвокатима комуне који имају да ту пресуду изврше, нити да се (кривцима) може уделити икаква милост“.⁹⁸⁸

На извођење закључка да су се иза идеје патриотизма и бриге за хришћанску веру скривали и лукративни интереси, указује и формулација из потоњег *меморијала* Вићенца Вуковића, упућеног папи 1574. године. Ту је Вићенцо поглавару римокатоличке цркве предложио пројекат штампања „католичких“ књига на српском језику, затраживши при томе од папе и привилегију за њихово штампање. Том приликом је, да би се заштитио од конкуренције, изнео и предлог о штампању посебне папске посланице (буле), коју би, како је рекао, требало да поштују сви хришћански владари. Њоме је, слично као и у претходно поменутом случају, под „претњом екскомуникације и губљења књига и других тешких казни“, требало бити запређено свима онима који би се усудили да штампају и продају књиге на српском језику без одговарајуће дозволе.⁹⁸⁹

⁹⁸⁶ Nuovo, *La scoperta del Corano arabo*, 20–21.

⁹⁸⁷ Layton, *The sixteenth century Greek book*, 337–354.

⁹⁸⁸ Синдик, *Издавачи, шћамјари, ѿрејисивачи*, 97. Уп. Пантић, *Књижевност на тѿлу Црне Горе*, 29.

⁹⁸⁹ Милошевић, *Нови извори койѿорској, вайѿиканској и млейѿачкој архива*, 301–304, др. XXVIII

5. ИЗМЕЂУ ФУНКЦИЈЕ, САДРЖИНЕ И ФОРМЕ: ИЗДАВАЧКИ ОПУС БОЖИДАРА И ВИЋЕНЦА ВУКОВИЋА

Изузев *Молићвеника* (*Зборника за њућнике*), који је због својих разнородних састава – од литургијских до молитвених и верско-дидактичких – био намењен не само припадницима клира него и ширем кругу корисника, остала издања Божидара и Вићенца Вуковића представљају искључиво књиге богослужбеног карактера. Реч је о најзначајнијим црквеним књигама, познатим из богатог јужнословенског и српског рукописног наслеђа, неопходним за одвијање литургије и осталих богослужбених радњи у православној цркви.

Упркос постојању извесних стилско-морфолошких и иконографских иновација, формални аспекти српскословенских инкунабула и палеотипа углавном су обликовани под утицајем јужнословенске рукописне традиције.⁹⁹⁰ Феноменолошки посматрано, ауторитет традиције заснован је на томе што су морфолошки аспекти штампаних издања преваходно били условљени њиховом литургијском и богослужбеном функцијом, а тек потом самом природом медија.⁹⁹¹ У погледу типологије и садржине, реч је о истоветним књигама, с тим што је једино начин њиховог настанка различит. Будући да су садржале истоветне богослужбене саставе као и рукописне, ћирилске штампане књиге су у извесном смислу биле њихови природни настављачи, сходно схватању да је поштовање ауторитета освештане традиције уједно гарант канонске исправности њихове садржине.⁹⁹² Ако се све то има у виду, сасвим је природно што су основне морфолошке одлике рукописне ћирилске књиге у највећој мери задржала и штампана издања Божидара и Вићенца Вуковића, почев од формата, одсуства насловних страна, сигнирања табака, преко двобојне рубрикације текста, преузимања система интерпункције и акцентуације, па све до понављања општих реторских схема у колофонима.⁹⁹³

Услед прилагођавања традиционалних вербалних и визуелних садржаја новом медију штампана издања су била подложна и извесним морфолошким иновацијама, али оне код сакралних књига култне намене нису биле од примарног значаја, као што је то било код профаних. Знатно слободнији однос према ауторитету рукописне традиције може се уочити на пољу морфологије издања Божидара, а нарочито, Вићенца Вуковића, пре свега када је реч о књигама које нису имале искључиво богослужбену функцију. Отуда и не чуди што је везаност за традицију мање присутна код књига намењених приватној и индивидуалној побожности, какве су *Молићвеници*, тј. *Зборници за њућнике*.⁹⁹⁴

Упркос томе што је графички украс Вуковићевих издања у основи проистицао из њиховог идејног и функционалног контекста, он није био искључиво њиме одређен. Неоспорно је, свакако, да су ликовно-естетске склоности и занатско умеће илустратора и дрворезбара имали велики значај у уобличавању књижног украса, али не на начин како је то најчешће перципирано са становишта модерне идеје о уметности, као аутономног стваралачког акта.⁹⁹⁵ Основни принцип сакралне уметности, како код литерарних тако и код визуелних садржаја, била је религиозна истина, а не естетика, а појам лепог перципиран је као онто-

⁹⁹⁰ Медаковић, *Графика српских штампаних књига*, 85.

⁹⁹¹ М. Лазић, *Издања цетињске штампарије*, 30.

⁹⁹² Лазић, *Издања цетињске штампарије*, 26. О односу православља према традицији: Florowsky, *The function of Tradition*, 181–200.

⁹⁹³ Медаковић, *Графика српских штампаних књига*, 85–88.

⁹⁹⁴ Grendler, *Form and Function*, 451–485; Лазић, *Издања цетињске штампарије*, 26.

⁹⁹⁵ Шинер, *Ошкривање уметности*, 84–86; Лазић, *Издања цетињске штампарије*, 28–29.

лошка категорија, не као аутономни систем.⁹⁹⁶ Поврх тога, у патронажном систему, који је у европским оквирима функционисао у култури позног средњег века и раног модерног доба, за разлику од потоњег тржишног, преовладавао је радионичарски концепт поделе посла где није постојала строга подела на уметнике и занатлије. У тако устројеном систему, поред уметника/занатлије, у уобличавању књижног украса пресудну улогу имали су наручилац, тј. издавач, као и уредник, који се поред приређивачких старао и о техничким пословима везаним за штампање књиге.

5.1. Хронологија

У издавачком опусу Божидача Вуковића могу се издвојити два циклуса – први од 1520. до 1521. и други од 1536. до 1539/1540. године.⁹⁹⁷ У оквиру првог су објављени *Служабник* (1520), *Псалтир с њоследовањем* (1520) и *Молићвеник (Зборник за њућнике)* (1521) у сажетој и опширнијој верзији. У оквиру другог издавачког циклуса, који је уследио готово деценију и по након штампања *Молићвеника (Зборника за њућнике)* из 1521, Вуковић се 1536. године вратио издавачком пројекту поновивши уз извесне измене опширнију верзију тог издања, да би наредних година објавио још три различита типа богослужбених књига – *Окћоих њећојласник* (1537), *Празнични минеј* (1538) и *Молићвеник (Требник)* (1538–1540).

Насупрот Божидару, који је објављивао новоприређена издања, Вићенцо Вуковић је свој издавачки опус темељио на прештампавању очевих издања, те није објавио ни један нов наслов. Тако је у раздобљу од 1546. до 1561. године Вићенцо Вуковић поновио очева издања *Псалтира с њоследовањем* (1546), *Молићвеника (Зборника за њућнике)* (1547. и 1560), *Служабника* (1554) и *Псалтира с њоследовањем* (1561).⁹⁹⁸ Овим типовима књига треба придодати и издање *Окћоих њећојласника* (око 1560), у којем су поред мањих измена у графичком украсу, дословно поновљени и колофони с датацијом.⁹⁹⁹

I

Када је реч о хронологији штампања књига из првог издавачког циклуса Божидача Вуковића, још увек нису разрешене многобројне недоумице, иако су до сада поједини аутори понудили своја решења сматрајући их коначним.¹⁰⁰⁰ Оне углавном проишходе из неусаглашености између година наведених у колофонима Вуковићевих књига према рачунању времена од стварања света и оних од Христовог рођења.¹⁰⁰¹ Због тога су у досадашњој научној историографији присутне различите датације, које се крећу у распону од 1519. до 1521. године.

Оно у чему се, међутим, већина досадашњих истраживача слаже јесте то да је Божидар Вуковић своју издавачку делатност започео штампањем псалтира,¹⁰⁰² али да је из непознатих разлога већ у току његовог штампања дошло до значајних измена у Вуковићевом издавачком плану. Тако се по окончању псалтира, на чијим последњим страницама је одштампан и поговор – где је назначено да је део са псалтиром завршен 7. априла 7028. (1520), а од рођења Христовог 1519. године¹⁰⁰³ – уместо да се одмах настави са штампањем последовања,¹⁰⁰⁴ прешло на штампање *Служабника*. Судећи према колофону, његово штампање је завршено

⁹⁹⁶ Богдановић, *Историја стјаре срјске књижевностји*, 57–58; Богдановић, *Стјара срјска дибљиотека*, 74–76; Лазић, *Издања цетјињске шјамјарстје*, 27.

⁹⁹⁷ Пешикан, *Лексикон срјскословенској шјамјарстје*, 85–89.

⁹⁹⁸ Пешикан, *Лексикон срјскословенској шјамјарстје*, 89–91.

⁹⁹⁹ Пешикан, *Лексикон срјскословенској шјамјарстје*, 161–162.

¹⁰⁰⁰ Чурчић, *Псалтир Божидача Вуковића*, 463–486.

¹⁰⁰¹ Пешикан, *Лексикон срјскословенској шјамјарстје*, 110.

¹⁰⁰² Пешикан, *Лексикон срјскословенској шјамјарстје*, 87, 167.

¹⁰⁰³ Каталог, II. *Псалтир с њоследовањем*, 1520, Први поговор.

¹⁰⁰⁴ Чурчић, *Псалтир Божидача Вуковића*, 463–486.

7. јула 1519. од Христовог рођења, односно 7028. године (1520) од стварања света.¹⁰⁰⁵ Тек по завршетку *Служадника*, настављен је рад на псалтиру, започињањем штампања другог дела књиге с последовањем и часловцем. До краја штампарског процеса, 12. октобра 7029. године од стварања Адама, односно 1520. од рођења Христовог¹⁰⁰⁶ – како је назначено у колофону – Божидар Вуковић се опремио и ситнијом словном гарнитуром.¹⁰⁰⁷ Она је употребљена за штампање другог поговора *Псалтира с њоследовањем*, смештеног на сам крај књижног блока. Иако је било мишљења да је као и у случају *Молићвеника (Зборника за њућнике)* и *Псалтир с њоследовањем* објављен у скраћеној и опширнијој варијанти, тј. без последовања и с њим,¹⁰⁰⁸ утврђено је да је ова књига у коначном облику повезана у један кодекс, и да као таква представља јединствено издање.¹⁰⁰⁹

Вуковићева ситнија словна гарнитура, коришћена приликом отискивања другог поговора *Псалтира с њоследовањем*, употребљена је и за штампање основног текста *Молићвеника*, тј. *Зборника за њућнике*,¹⁰¹⁰ последњег издања из првог Божидаровог циклуса. Осим употребе илустрација, отиснутих с дрворезних клишеа, посебна одлика те књиге јесте да је она објављена у две варијанте – сажетој и опширнијој.¹⁰¹¹ За разлику од опширније варијанте, од које је сачувано више примерака, мада не целовитих,¹⁰¹² о постојању сажете варијанте *Зборника за њућнике* сведочи један уништени примерак,¹⁰¹³ раније чуван у старој Народној библиотеци у Београду (бр. 44), који је описао Стојан Новаковић.¹⁰¹⁴ Захваљујући Новаковићевом опису, осим тога, могуће је сазнати и да су обе варијанте издања *Зборника за њућнике* садржале исти поговор, у којем је забележено да је штампање завршено 6. марта 1520. од Христовог рођења, односно 7029. (1521) од стварања света.¹⁰¹⁵ На основу Новаковићевог описа сажете варијанте, као и кодиколошке анализе сачуваних примерака опширније верзије *Зборника за њућнике*, установљено је да је првих четрнаест кватерниона заједничко и једној и другој. За потребе опширнијег издања отиснуто је још дванаест нових свешчица, којих нема у сажетој варијанти, да би након тога било увезано још преосталих осам заједничких свешчица, али са донекле измењеним распоредом у односу на сажету варијанту издања.¹⁰¹⁶ Иако је било мишљења да је најпре 1520. објављена сажета,¹⁰¹⁷ а касније и опширнија верзија *Зборника за њућнике*,¹⁰¹⁸ судећи по запису у колофону где је наведено да је он штампан у „две књиге“,¹⁰¹⁹ изгледа вероватније да је издање у исто време објављено у обе варијанте.¹⁰²⁰

Да изложени хронолошки редослед објављивања Вуковићевих издања одговара стварности говоре у прилог и типографске особености ових издања, али и поједини елементи њиховог графичког украса, који уједно одсликавају развој типографске опреме Божидара Вуковића.¹⁰²¹ У почетку је, наиме, Вуковић располагао само крупнијом словном гарнитуром, која је употребљена за штампање *Псалтира* и *Служадника*. Ситнију гарнитуру типографских карактера Вуковић је набавио у међувремену и прво употребио приликом штампања другог поговора *Псалтира с њоследовањем*, а потом и за основни текст *Молићвеника (Зборника за њућнике)*.

¹⁰⁰⁵ *Служадник*, Поговор, л. 238б–240б.

¹⁰⁰⁶ Каталог, II. *Псалтир с њоследовањем*, 1520, Други поговор.

¹⁰⁰⁷ Пешикан, *Лексикон срјскословенској шјамјарсјва*, 204.

¹⁰⁰⁸ Стојановић, *Прилози ка дидлиојрафији сјарих срјских шјамјаних књииа*, 12–15.

¹⁰⁰⁹ Чурчић, *Псалтир Божидара Вуковића*, 479–483.

¹⁰¹⁰ Пешикан, *Лексикон срјскословенској шјамјарсјва*, 204.

¹⁰¹¹ Мано-Зиси, *Зборници за њућнике Божидара Вуковића*, 151–171.

¹⁰¹² Nemirovskij, *Gesamtkatalog der Frühdrucke*, Bd., 6, 341–355.

¹⁰¹³ Стојановић, *Каталој Народне дидлиојјеке*, 408; Лазић, *Сјаре шјамјане књиие из њрводииној фонда*, 224.

¹⁰¹⁴ Новаковић, *Божидара Вуковића Зборници за њућнике*, 129–167.

¹⁰¹⁵ *Зборник за њућнике*, Поговор, л. 270б–272а.

¹⁰¹⁶ Мано-Зиси, *Зборници за њућнике Божидара Вуковића*, 155–163; Пешикан 1994б, 121.

¹⁰¹⁷ Nemirovskij, *Gesamtkatalog der Frühdrucke*, Bd. 6, 301–306.

¹⁰¹⁸ Nemirovskij, *Gesamtkatalog der Frühdrucke*, Bd. 6, 341–355.

¹⁰¹⁹ Каталог, IIIб. *Молићвеник (Молићвослов, Зборник за њућнике)*, 1521, Поговор.

¹⁰²⁰ Мано-Зиси, *Зборници за њућнике Божидара Вуковића*, 154.

¹⁰²¹ Пешикан 1994б, 204.

До сличних закључака могуће је доћи и на основу анализе графичког украса. Наиме, у време штампања *Псалтира*, он се састојао само из две заставице (КЗиВ. 1.1 и КЗиВ. 2). Током рада на *Служабнику* Вуковић је набавио још неколико дрворезних клишеа, од којих један са изрезбареном заставицом (КЗиВ 3) и два с вињетама (КЗиВ 4 и КЗиВ 5.1). За штампање последовања, поред претходно поменутих клишеа (КЗиВ 4 и КЗиВ 5.1), коришћена су још три нова: с првог је отиснута заставица која припада првој варијанти 21. кватерниона (КЗиВ 17.1), с другог, заставица с монограмом Божидача Вуковића (КЗиВ 17.1), а са трећег процветали крст (КЗиВ 18.1). Највиши домет развоја графичког украса досегнут је у *Молићвенику* (*Зборнику за љућнике*), последњој књизи првог издавачког циклуса Божидача Вуковића, који је за потребе њеног штампања обезбедио и тринаест дрворезбарених клишеа са илустрацијама, као и већи број оних с вињетама.¹⁰²² Да *Молићвеник* (*Зборник за љућнике*) никако није могао бити штампан пре последовања, већ искључиво после њега, недвосмислено показује употреба једне дрворезне вињете (КЗиВ 5.2). Она је, што је особито занимљиво, одштампана са истог клишеа као вињета заступљена у *Служабнику* и последовању (КЗиВ 5.1), с тим што је он за потребе украшавања *Зборника за љућнике*, због ужег формата текстуалног блока, морао бити скраћен на оба краја.

Осим тога, наведени редослед штампања Вуковићевих издања, усвојен од стране већине истраживача српских палеотипа, могућ је само под условом ако се примени датација изведена према традиционалном византијском календару у којем су се године рачунале од Адама, тј. од стварања света, а нова година почињала првог септембра. Таква је датација свакако најпримеренија будући да је реч о календару који је у култури средњег и раног модерног доба био преовладавајући не само у Српској цркви, већ и у источнохришћанској цркви уопште. На то указује и чињеница да се у српској средини датација према Христовом рођењу први пут јавља у *Окљоуху њрвојласнику* Ђурђа Црнојевића,¹⁰²³ али и да је изузев у колофонима српскословенских палеотипа, она изузетно ретко заступљена.

Имајући све речено у виду, тешко би се могла прихватити хронологија коју је предложио Лазар Чурчић, а која је и данас увелико присутна у научној историографији. Наиме, исправно установивши да је *Псалтир с њоследовањем* објављен као једна књига, у којој се само јављају две варијанте двадесет и прве свештице с почетка последовања, Чурчић је као коначно решење понудио хронологију тек донекле измењену у односу на ону коју је раније установио Љубомир Стојановић.¹⁰²⁴ Тако је према Чурчићу први део Вуковићевог *Псалтира* (без последовања) завршен 7. априла 1519. године, док би последовање било штампано у распону од 26. јануара до 12. октобра 1520. године. С друге стране, ослањајући се у потпуности на године дате према Христовом рођењу, као и у случају датовања *Псалтира* и *Служабника*, Чурчић је закључио да је штампање *Служабника* завршено 7. јула 1519, док је *Молићвеник* (*Зборник за љућнике*), објављен у две верзије 6. марта 1520. године.¹⁰²⁵

Међутим, дословно прихватање новог календара као једино релевантног, иако се у то време само спорадично јавља у пракси, већ је само по себи врло проблематично. Осим тога, у понуђеној хронологији уочавају се и извесне нелогичности и недоследности. Тако, примера ради, на крају другог поговора *Псалтира с њоследовањем* о времену његовог штампања пише: „Поче се штампати ова света књига, месеца јануара, 26. дан, а сврши се месеца октобра, 12. дан, у Венецији“.¹⁰²⁶ У сваком случају, из колофона се, дакле, јасно сазнаје почетак и крај штампања *Псалтира с њоследовањем*, а не само последовања с часловцем, како је то најпре тврдио Стојановић¹⁰²⁷ а потом и Чурчић.¹⁰²⁸ Било би потпуно нелогично – а уједно

¹⁰²² Пешикан, *Лексикон српскословенској шћамљарствива*, 122; Nemirovskij, *Gesamtkatalog der Frühdrucke*, Bd., 341.

¹⁰²³ Пешикан, *Лексикон српскословенској шћамљарствива*, 107.

¹⁰²⁴ Стојановић, *Прилози ка дидљиојрафији сћарих српских шћамљаних књииа*, 12–15. Према Стојановићевој датацији, Вуковићеве књиге су објављене следећим редоследом: 1. Псалтир без последовања – 4. априла 1519. године; 2. Служабник – 7. јула 1519 (биће пре 1520) године; 3. Псалтир (друго издање) с Последовањем и Часловцем – 12. октобра 1520. године; 4. Зборник (оба издања?) – 6. марта 1521. године.

¹⁰²⁵ Чурчић, *Псалтир Божидача Вуковића*, 479–480.

¹⁰²⁶ *Псалтир с њоследовањем*, Други поговор, л. 352б.

¹⁰²⁷ Стојановић, *Прилози ка дидљиојрафији сћарих српских шћамљаних књииа*, 12.

¹⁰²⁸ Чурчић, *Псалтир Божидача Вуковића*, 480.

и супростављено Чурчићевој тези о јединственем издању *Псалтира с њоследовањем*, а не о два одвојена, како је пре тога сматрао Љубомир Стојановић¹⁰²⁹ – да је Вуковић, односно Пахомије, под појмом „ова света књига“¹⁰³⁰ узео у обзир само Последовање и Часловац, а не целу књигу. Уједно би, према предложеној хронологији, требало да је одмах по завршетку псалтира, 7. априла 1519, за три месеца одштампан и *Служабник* – 7. јула исте године – да би затим уследила дужа пауза у штампању последовања и часловца све до 26. јануара 1520. године. Овде постоји још једна нелогичност, у виду претпоставке да је упоредо са штампањем последовања и часловца рађен и *Зборник за њушнике*, који је по тој рачуници завршен 6. марта 1520. године.¹⁰³¹ Међутим, ако се има на уму да је Пахомије сам приредио сва Вуковићева издања из његовог првог издавачког циклуса и уједно био задужен за редакторске и коректорске исправке, било би готово немогуће да је на такав начин организовао штампарске послове и након скоро полугодишње паузе истовремено надзирао штампање обе књиге.

Поврх тога, још једну чињеницу не треба никако сметнути са ума приликом анализе датације Вуковићевих издања. Она се огледа у томе да су у Европи тога времена били у оптицају различити хронолошки системи, односно стилови рачунања почетка године.¹⁰³² Поред осталих, у то време у Венецији, али и на јужнословенском простору, била су заступљена два хронолошка система мартовског рачунања времена.¹⁰³³ Према првом (*mos venetus*), који су користили Римљани још пре јулијанске реформе календара, почетак нове године је обележаван првог марта,¹⁰³⁴ док је према другом (*stilus incarnationis*) нова година започињала 25. марта на празник Благовештења.¹⁰³⁵ Изгледа да се управо у разлици између византијског и венецијанског рачунања почетка године крије и решење загонетке у вези са наведеним датумима према Христовом рођењу у колофонима Вуковићевих књига. Наиме, уколико би се за месеце који следе од марта до децембра одузело 5509, а за јануар и фебруар 5508 година од забележених година према постанку света добиле би се управо године назначене у колофонима Вуковићевих књига. Тако би у случају псалтира, који је завршен 7. априла 7028, одузимањем 5509 од наведене године, добила 1519, иста година која је наведена у колофону књиге. Такође, иста година се добија и када је реч о завршетку штампања *Служабника*, што се такође поклапа с годином забележеном у његовом поговору. Ако би се иста рачуница применила и на остала Вуковићева издања добиле би се идентичне године оним које су наведене у њиховим колофонима. Тако би код Последовања с Часловцем то била 1520. година, иста година као у случају *Молићвеника (Зборника за њушнике)*.

У прилог тези о неуједначености хронологије изведене на основу година према Христовом рођењу, и примени различитих хронолошких система говоре, између осталог и колофони издања браће Ђуре и Теодора Љубавића. Тако су у колофонима горажданских издања, поред наведених година од стварања света, дате и године према Христовом рођењу. При томе је за *Служабник* наведено да је штампан 1527,¹⁰³⁶ за *Псалтир с њоследовањем* 1529,¹⁰³⁷ а за *Молићвеник (Тредник)* 1531.¹⁰³⁸ године. За разлику од издања Божицара Вуковића, где размимоилажење између старог и новог календара износи свега годину дана, ту је реч о хронолошком неподударању од целих осам година. Утврђено је, међутим, да је у горажданским издањима година Христовог рођења одређена према александријској ери, одузимањем 5500 година од године постанка света, а не 5508, односно 5509 за јесење месеце, како је правило

¹⁰²⁹ Стојановић, *Прилози ка дидблиографији старих српских њшамљаних књига*, 12–15.

¹⁰³⁰ Каталог, II. *Псалтир с њоследовањем*, 1520, Други поговор.

¹⁰³¹ Чурчић, *Псалтир Божицара Вуковића*, 477–479.

¹⁰³² Stipišić, *Ротољне повјесне зпаноности*, 180–181.

¹⁰³³ Мошин, *Марљовско даљирање*, 19–57; На примену мартовске датације скренута је пажња и у Шчепкиновој *Руској њалеографији*: Щепкин, *Русская палеография*, 152.

¹⁰³⁴ Stipišić, *Ротољне повјесне зпаноности*, 181.

¹⁰³⁵ Stipišić, *Ротољне повјесне зпаноности*, 180–181.

¹⁰³⁶ *Лиљурљја 1519*, 102.

¹⁰³⁷ *Псалтир с њоследовањем 1521*, 352.

¹⁰³⁸ *Молићвеник 1523*, 296.

у случају византијског календара.¹⁰³⁹ Исправност оваквог датовања потврђује запис из поговора *Псалтира с њоследовањем* у којем се каже да је те 1529. године Сулејман освојио Београд и похарао и опљачкао Срем.¹⁰⁴⁰ Реч је о догађајима за које је у научној историографији утврђено да су се догодили 1521. године. Другим речима, на примеру горажданских и Вуковићевих издања може се видети да у то време није било нормирано рачунање времена од рођења Христа, које је нарочито варирало у првим деценијама његове примене у датацији српских палеотипа. Поврх тога, требало би имати на уму и чињеницу да постоји и проблем око тога који је хронолошки систем био примењиван приликом одређивања датума према години Христовог рођења.

Из свега наведеног произлази став да се никако не смеју дословно преузимати датуми наведени према Христовом рођењу без провере тога који је хронолошки систем примењен. Зато је сигурније руководити се хронологијом изведеном према традиционалном црквеном календару, преузетом из Византије, који је, што такође није од мањег значаја, у то време преовладавао како у Српској тако и у источнохришћанској цркви уопште. У исто време, потпуно је разумљиво да се јеромонах Пахомије, као црквено лице, држао византијског календара, будући да је реч о књигама намењеним црквеној употреби, као што је исто тако разумљиво да је за обележавање година према Христовом рођењу био примењен венецијански хронолошки систем, с обзиром на чињеницу да су књиге Божицара Вуковића објављене у Венецији, а не на српској територији под османском влашћу. Уколико бисмо се, дакле, држали рачунања времена према стварању света, односно од Адама – како је у колофонима забележено – закључили бисмо да је штампање псалтира било завршено 7. априла 1520. године. Након тога би у року од три месеца био одштампан и *Служабник* (7. јула 1520), да би се потом наставило са штампањем другог дела *Псалтира с њоследовањем*, који је завршен 12. октобра исте године. После тога било је довољно времена да до 6. марта 1521. године буде одштампан и *Зборник за њуџнике*.

Уколико би се извршила и упоредна анализа времена штампања Вуковићевих и горажданских издања, исто тако би се дошло до закључка да предочена хронологија има неупоредиво више смисла у односу на ранију, особито ако се она сагледа у светлу конкурентских односа између Горажданаца и Божицара Вуковића, што су бројни истраживачи до сада истичали.¹⁰⁴¹ То би, наиме, значило да је горажданско издање *Служабника* објављено читавих годину дана пре Вуковићевог истоименог издања, а девет месеци пре његовог псалтира. Имајући у виду повезаност српске заједнице у Венецији – одакле су и Љубавићи набили своју типографску опрему, односно у земљама италијанским, како пише у поговору њиховог *Служабника*¹⁰⁴² – као и Вуковићеве родбинске и трговачке везе с водећим венецијанским штампарима и издавачима, готово је извесно да је Божицар Вуковић био упознат са намером браће Љубавић да се окрену штампању богослужбених књига. Могуће је да је управо то сазнање, а не само то што је видео „Грке и Фруге“ како штампају књиге, такође подстакло Божицара Вуковића да се убрзо и он окрене сопственом издавачком пројекту. Оно што је, међутим, сигурно јесте да Вуковић то није могао одмах учинити, већ да му је за покретање издавачког пројекта било потребно извесно време. У том припремном периоду током 1519. године Вуковић је, поред неопходног капитала, морао обезбедити и одговарајуће стручно лице за уређивачке, редакторске и коректорске послове, које је нашао у јеромонаху Пахомију, а потом и наручити одговарајућу типографску опрему. Сагледано из те перспективе, као и из угла конкурентских односа Горажданаца и Вуковића, мишљења смо да је далеко извесније да је Вуковић своју издавачку делатност започео готово пола године након што је објављен гораждански *Служабник*, јер је у том случају имао времена да припреми покретање свог издавачког пројекта, него да је њихова издавачка делатност текла готово истовремено.

¹⁰³⁹ Мано-Зиси, *Књиге горажданске штампарије*, 188, 189. За детаљнију анализу хронологије издања горажданске штампарије: Е. Немировский, *Горажданский Тредник 1521 года*, 383–387; Пешикан, *Лексикон српскословенској штампарсиа*, 93–95, 106–113.

¹⁰⁴⁰ Пешикан, *Лексикон српскословенској штампарсиа*, 169; Мано-Зиси, *Књиге горажданске штампарије*, 190.

¹⁰⁴¹ Чурчић, *Псалтир Божицара Вуковића*, 481–483.

¹⁰⁴² *Лишурџија 1519*, 102.

Након паузе од готово деценију и по, Божидар Вуковић се средином тридесетих година 16. века, у време својих најинтензивнијих обавештајних и политичких активности, вратио издавачком пројекту, али овог пута с новим сарадницима. Уместо Пахомија, који је руководио штампањем књига у току његовог првог издавачког циклуса, Вуковић је овом приликом ангажовао, с једне стране, дечанског јерођакон Мојсија, родом из Будимље, а са друге стране, милешевске монахе Теодосија и Ђенадија. Они су организовали посао штампајући упоредо различита издања, па је тако Мојсије био задужен за *Молиѡвеник (Зборник за ѡуѡнике)* и *Празнични минеј*, док су Теодосије и Ђенадије били задужени за *Окѡѡих ѡеѡѡласник*, сасвим могуће и за *Молиѡвеник (Требник)*. Када је пак реч о датацији књига Божидара Вуковића из тридесетих година 16. столећа, ситуација је неупоредиво јаснија него код оних из првог издавачког циклуса, с обзиром да се наведене године према постанку света и рођењу Христа у њиховим колофонима у потпуности подударају.

Прва објављена књига из другог издавачког циклуса Божидара Вуковића је *Молиѡвеник (Зборник за ѡуѡнике)*, чије је штампање судећи према колофону завршено 26. априла 1536. године по Христу, односно 7044. од постанка света.¹⁰⁴³ У питању је поновљено и донекле измењено издање опширније верзије истоимене књиге из 1521. године о чијем штампању се, како је наведено у колофону, трудио јерођакон Мојсије Дечанац. Поседна је одлика тог издања то што је у његов књижни блок уграђено преосталих дванаест свешчица из 1521. године, а што је установљено на основу њихове филигранолошке и кодиколошке анализе.¹⁰⁴⁴ Због извесних измена и нешто другачијег слога у односу на претходно истоимено издање из 1521, обим књижног блока *Зборника за ѡуѡнике* из 1536. године повећан је за пет свешчица, па тако уместо 272 листа, он броји 312 листова.¹⁰⁴⁵ Такође, постоји могућност да је издање објављено у сажетој и опширнијој варијанти, будући да у његовом колофону, исто као и у претходном издању, пише да је штампано у две књиге. У прилог томе би могао говорити и одломак примерка од двадесет листова, пронађен у Националној библиотеци Русије у Санкт Петербургу, који се донекле разликује у слогу, па тако уместо уобичајених двадесет и два реда, његов текстуални блок садржи двадесет редова.¹⁰⁴⁶

Исте године када је завршен *Зборник за ѡуѡнике*, започето је и штампање Вуковићеве наредне књиге, *Окѡѡиха ѡеѡѡласника*, али у њеном предговору осим године дате према Адаму (7044), нису наведени месец и датум почетка штампања.¹⁰⁴⁷ Разлоге због којих је том приликом штампан само Петогласник треба тражити у могућности да за *Окѡѡихом ѡрвоѡласником* вероватно није постојала потражња на тржишту, будући да је у окриљу Српске цркве сасвим сигурно било широко распрострањено Црнојевићево издање те књиге, које је, судећи према броју сачуваних примерака, објављено у великом тиражу.¹⁰⁴⁸ Оно што је посебно занимљиво, изгледа да су припрема, а могуће и само штампање *Окѡѡиха ѡеѡѡласника* текли упоредо са штампањем *Зборника за ѡуѡнике*, будући да су за уређивачке и техничке послове били задужени милешевски монаси Теодосије и Ђенадије, али не и јерођакон Мојсије, који је само приредио завршну пасхалију,¹⁰⁴⁹ објављену на крају књижног блока. Како је забележено у његовом поговору, *Окѡѡих ѡеѡѡласник* је завршен 27. јула 7045. године према Адаму, односно 1537. од рођења Христа.¹⁰⁵⁰ У прилог томе да је вероватно у почетку штампан упоредо са *Зборником за ѡуѡнике* могло би указивати то што је за потре-

¹⁰⁴³ *Молиѡвеник* БВ 1536, л. 311а–312а: Каталог, IV. *Молиѡвеник (Молиѡвослов, Зборник за ѡуѡнике)*, 1536, Поговор.

¹⁰⁴⁴ Стојановић, *Прилози ка дидлиѡѡрафији сѡарих срѡскѡих шѡамѡарсѡива*, 18; Мано-Зиси, *Зборници за ѡуѡнике Божидара Вуковића*, 164–168; Пешикан, *Лексѡкон срѡскѡословенсѡо шѡамѡарсѡива*, 122.

¹⁰⁴⁵ Мано-Зиси, *Зборници за ѡуѡнике Божидара Вуковића*, 164–168; Пешикан, *Лексѡкон срѡскѡословенсѡо шѡамѡарсѡива*, 122.

¹⁰⁴⁶ Лукѡјаненко, *Изданија кирилличесѡој ѡечайѡи*, 48; Пешикан, *Лексѡкон срѡскѡословенсѡо шѡамѡарсѡива*, 122.

¹⁰⁴⁷ *Окѡѡих ѡеѡѡласник* БВ 1537, л. 158ѡ: Каталог, V. *Окѡѡих ѡеѡѡласник*, 1537, Поговор.

¹⁰⁴⁸ Пешикан, *Лексѡкон срѡскѡословенсѡо шѡамѡарсѡива*, 160; Лазѡић, *О времену шѡамѡања ѡеѡѡњсѡој Окѡѡиха ѡеѡѡласника*, 122–123.

¹⁰⁴⁹ Пешикан, *Лексѡкон срѡскѡословенсѡо шѡамѡарсѡива*, 160.

¹⁰⁵⁰ *Окѡѡих ѡеѡѡласник* БВ 1537, л. 158ѡ: Каталог, V. *Окѡѡих ѡеѡѡласник*, 1537, Поговор.

бе штампања *Окѣоиха ѿѣѣоѣласника* Вуковић, поред нових дрворезних клишеа, набавио и нову словну гарнитуру, која је обично у научној историографији означена као полуситна.¹⁰⁵¹

Но, оно што је пак посве сигурно јесте то да је рад на *Празничном минеју*, најрепрезентативнијој и најобимнијој књизи из издавачког опуса Божидача Вуковића, текао упоредо са *Окѣоихом ѿѣѣоѣласником*. Информацију о томе пружају записи у предговору и поговору књиге, где је наведено да је њено штампање започето 12. јуна 7044, а завршено 19. јануара 7046, односно 1538. године од рођења Христовог.¹⁰⁵² О уређењу и штампању књиге, како је речено у колофонима, старао се јерођакон Мојсије из Дечана, који је месец и по дана пре тога завршио штампање *Молиѣвеника (Требника за ѣуѣнике)*. Поред тога што је за потребе штампања књиге, поред постојећих који су већ били у Вуковићевом поседу, поручен и већи број нових клишеа са изгравираним илустрацијама, заставицама и вињетама, у исту сврху је Вуковић тада набавио и нову словну гарнитуру сачињену од полукрупних типографских карактера.¹⁰⁵³

Иста словна гарнитура употребљена је и за штампање *Молиѣвеника (Требника)*, последње књиге из издавачког опуса Божидача Вуковића, док је за потребе њене графичке опреме, поред постојећих, коришћено и неколико нових клишеа.¹⁰⁵⁴ Остало је, међутим, непознато када је књига објављена, с обзиром на то да до сада није познат ниједан примерак Вуковићевог *Молиѣвеника (Требника)* са сачуваним колофоном. Отуда је он шире датован у период од 1538. до 1540. године, али се понегде може наићи и на информацију да је завршен око 1539. године.¹⁰⁵⁵ Ваљало би у том смислу скренути пажњу на податак да Божидар Вуковић у својој опоруци од 6. новембра, међу осталим књигама чије је цене навео, није поменуо и *Молиѣвеник (Требник)*, што би наводило на помисао да он у то време још увек није био завршен.¹⁰⁵⁶

II

После смрти Божидача Вуковића издавању српскословенских палеотипа посветио се и његов син Вићенцо. Иако је у својој молби за добијање привилегије за штампање ћирилских књига из 1546. године, поднесеној заједно са ортаком Бартоломеом да Скиом, навео да ће штампати „посланице и јеванђеља“, као и „друге књиге од више врста“,¹⁰⁵⁷ Вићенцо Вуковић речено није остварио. Уместо најављених типова књига, Вићенцов издавачки опус свео се искључиво на прештампавање очевих издања.

Прва књига коју је објавио јесте *Псалѣир с ѣоследовањем* из 1546, који у ствари представља прештампано издање Божидача Вуковића из 1520. године.¹⁰⁵⁸ Занимљиво је да се у књизи на крају *Еѣисѣоле Вићенца Вуковића*,¹⁰⁵⁹ као и на крају њеног поговора,¹⁰⁶⁰ први пут међу српскословенским палеотипима јавља искључиво датација према годинама од Христовог рођења, која ће се понављати и у осталим његовим потписаним издањима. Штавише, текст поговора је преузет из издања Божидача Вуковића из 1520. године, с тим што је уз другачију датацију и Божидарово име замењено Вићенцовим. Међутим, иако је Вићенцо за потребе прештампавања користио словну гарнитуру коју је наследио од оца, он је том приликом наручио и већи број правоугаоних вињета коришћених за отискивање декоративних оквира

¹⁰⁵¹ Пешикан, *Лексикон срѣословенскоѣ шѣамѣарсѣива*, 159.

¹⁰⁵² *Празнични минеј* ВВ 1538, л. 1а–1б: Каталог, VI. *Празнични минеј (Саборник)*, 1538, Предговор; *Празнични минеј* ВВ 1538, л. 431б–432а: VI. *Празнични минеј (Саборник)*, 1538, Поговор.

¹⁰⁵³ Пешикан, *Лексикон срѣословенскоѣ шѣамѣарсѣива*, 144.

¹⁰⁵⁴ Пешикан, *Лексикон срѣословенскоѣ шѣамѣарсѣива*, 147.

¹⁰⁵⁵ Пешикан, *Лексикон срѣословенскоѣ шѣамѣарсѣива*, 147.

¹⁰⁵⁶ Пешикан, *Лексикон срѣословенскоѣ шѣамѣарсѣива*, 147.

¹⁰⁵⁷ Синдик, *Издавачи, шѣамѣари, ѣреѣисѣивачи*, 94–97.

¹⁰⁵⁸ Пешикан, *Лексикон срѣословенскоѣ шѣамѣарсѣива*, 170–172.

¹⁰⁵⁹ *Псалѣир с ѣоследовањем* ВВ 1546, л. 2а–2б: Каталог, VIII. *Псалѣир с ѣоследовањем*, 1546, *Еѣисѣола Вићенца Вуковића*.

¹⁰⁶⁰ *Псалѣир с ѣоследовањем* ВВ 1546, л. 139а–140а: Каталог, VIII. *Псалѣир с ѣоследовањем*, 1546, Поговор.

који обрубљују текстуални блок. Осим тога, поручио је и посебан дрворезни клише са изгравираним својим грбом, отиснутим на првом и последњем листу књижног блока.¹⁰⁶¹

Исти принцип уоквиравања текста уз помоћ вињета, примењен је и у *Молићвенику* (*Зборнику за љућнике*), другом издању Вићенца Вуковића из наредне 1547. године.¹⁰⁶² У питању је заправо прештампано издање Божидача Вуковића из 1536. године, у којем је поновљен и његов слог по принципу ред за ред и страна за страну.¹⁰⁶³ На првом и последњем листу отиснут је Вићенцов грб, док је на претпоследњој страници исписан и кратак запис с поменом Вићенца Вуковића, Венеције, као места издања, и година 1547.¹⁰⁶⁴

За разлику од *Зборника за љућнике*, у којем није поновљен и поговор из старијег издања Божидача Вуковића из 1536. године, то је учињено у *Служаднику*, следећем издању Вићенца Вуковића, објављеном 1554. године.¹⁰⁶⁵ Ту је у целости прештампан поговор књиге Божидача Вуковића из 1520. године, чак и део с поменом Божидача и Пахомија, с тим што је том приликом једино замењена датација. Исто као и у претходним Вићенцовим издањима, и у *Служаднику* је изложена само година према Христовом рођењу.¹⁰⁶⁶ Коначно, треба поменути и да се у научној литератури среће податак о некадашњем постојању две варијанте тог издања, полазећи превасходно од идентификације Каратајева,¹⁰⁶⁷ где су се издања разликовала међу собом у сигнирању кватерниона.¹⁰⁶⁸

Наредно издање Вићенца Вуковића датира из 1560. године. У питању је његово друго издање *Молићвеника* (*Зборника за љућнике*) у којем је поновљен слог према начелу ред за ред и страна за страну. Чак је и запис на крају књиге поновљен уз корекцију године, па је тако уместо првог јуна 1547, наведен исти датум и месец, али са измењеном годином.¹⁰⁶⁹ Кључна разлика у односу на претходно издање огледа се у изостанку вињета које уоквирују текстуални блок.¹⁰⁷⁰

Последња штампана књига у којој се име Вићенца Вуковића јавља у колофону јесте *Псалтир с њоследовањем*, који представља његово поновљено издање из 1546. године.¹⁰⁷¹ Исто као и у случају претходно поменутог *Молићвеника* (*Зборника за љућнике*), и у поновљеном издању *Псалтира с њоследовањем* изостављен је декоративни оквир сачињен од четири правоугаоне вињете. Због тога је дошло и до мањих измена у слогу, где је повећан број редова у текстуалном блоку, што је уједно довело до смањења обима књижног блока.¹⁰⁷² Том приликом су, међутим, по узору на старији предложак прештампани и *Ејисџола Вићенца Вуковића*,¹⁰⁷³ с нешто измењеним поменом Вићенцовог имена, и поговор, с тим што је притом уместо 1546. наведена 1561. година.¹⁰⁷⁴

Осим потписаних издања Вићенца Вуковића, постоје, међутим, и она у којима се његово име нигде не спомиње нити се поуздано зна када су одштампана. Једно од таквих, које је у ранијој историографији обично приписивано Јеролиму Загуровићу, јесте и прештампано издање *Окџоиха њејоџласника* Божидача Вуковића из 1537. године.¹⁰⁷⁵ На основу анализе типографије и графичке опреме ово прештампано издање се у новије време с разлогом приписује Вићенцу Вуковићу, док се према филигранолошкој анализи обично датује у време

¹⁰⁶¹ Пешикан, *Лексикон срѣословенској шѣамѣарсѣва*, 170–172.

¹⁰⁶² Пешикан, *Лексикон срѣословенској шѣамѣарсѣва*, 123–124.

¹⁰⁶³ Пешикан, *Лексикон срѣословенској шѣамѣарсѣва* 994б, 123–124.

¹⁰⁶⁴ *Молићвеник* ВВ 1547, л. 311а: Каталог, IX. *Молићвеник* (*Зборник за љућнике*), 1547, Поговор

¹⁰⁶⁵ Пешикан, *Лексикон срѣословенској шѣамѣарсѣва*, 195.

¹⁰⁶⁶ *Служадник* ВВ 1554, л. 238д–240д: Каталог, X. *Служадник*, 1554, Поговор.

¹⁰⁶⁷ Каратаевъ, *Описаніе славяно-русскихъ книгъ најечайаннихъ кирилловскими буквами*, 120–123.

¹⁰⁶⁸ Пешикан, *Лексикон срѣословенској шѣамѣарсѣва*, 195.

¹⁰⁶⁹ *Молићвеник* ВВ 1560, л. 311а: Каталог, XI. *Молићвеник* (*Зборник за љућнике*), 1560, Поговор.

¹⁰⁷⁰ Пешикан, *Лексикон срѣословенској шѣамѣарсѣва*, 124.

¹⁰⁷¹ Пешикан, *Лексикон срѣословенској шѣамѣарсѣва*, 172–173.

¹⁰⁷² Пешикан, *Лексикон срѣословенској шѣамѣарсѣва*, 172–173.

¹⁰⁷³ *Псалтир с њоследовањем* ВВ 1561, л. 2а–2б: Каталог, XII. *Псалтир с њоследовањем*, 1561, *Ејисџола Вићенца Вуковића*.

¹⁰⁷⁴ *Псалтир с њоследовањем* ВВ 1561, л. 127д–128д: Каталог, XII. *Псалтир с њоследовањем*, 1561, Поговор.

¹⁰⁷⁵ Пешикан, *Лексикон срѣословенској шѣамѣарсѣва*, 161–162.

око 1560. године.¹⁰⁷⁶ Иако су поред поновљеног текста, са мањим ортографским разликама и ситнијим типографским неусаглашеностима у односу на предлогак, у потпуности прештампани и предговор и поговор с поменом Божидача Вуковића, као и Теодосија и Ђенадија, приметна су и извесна одступања. Она се првенствено односе на промене у појединим елементима ликовно-графичког украса, у оквиру којих се особито издваја представа *Imago pietatis*, отиснута унутар заставице у којој се у ранијем издању налазио грб Божидача Вуковића. Изузев тога, није сасвим сигурно да ли је новопрештампано издање садржало на крају књижног блока и пасхалну таблицу јерођаконa Мојсија.¹⁰⁷⁷ Судаћи на основу сачуваних примерака, изгледа да није.

С друге стране, позната су и два одломка непознатог издања Псалтира – један из Збирке старих штампаних књига Народне библиотеке Србије и други из Библиотеке Матице српске.¹⁰⁷⁸ Први фрагмент се састоји од једног листа, који припада осмом листу осмог кватерниона, док се одломак из Библиотеке Матице српске састоји од четрдесет листова. Највероватније је да су и један и други одломак првобитно припадали истом кодексу. Ако је судити на основу филигранолошке анализе, овај одломак Псалтира обично се датује у средину 16. века. Међутим, иако се могу уочити извесне блискости са псалтирима Божидача и Вићенца Вуковића, његова атрибуција није поуздано утврђена.¹⁰⁷⁹

5.2. Типологија, функција, садржина

Строго уобличен према захтевима тржишта, издавачки план Божидача Вуковића непосредно је происходио из потребе да се одржи богослужбени живот Српске православне цркве,¹⁰⁸⁰ али и осталих помесних цркава у окружењу, пре свега у Влашкој и Молдавији, али и Бугарској, где су Вуковићеви палеотипи такође били у црквеној употреби. Сходно томе, у оквиру Вуковићевог издавачког плана у првом реду су се нашли управо они типови књига који су били неопходни за одвијање источнохришћанског богослужења и чији се текстови по свом карактеру сврставају у библијску и химнографску књижевност.¹⁰⁸¹ Изузев Јеванђеља и Апостола, издавачки опус Божидача Вуковића обухвата остале најзначајније и у црквеном животу најзаступљеније канонске богослужбене књиге: *Служабник*, *Псалтир с њоследовањем*, *Окѣоих њетѣоїласник*, *Празнични минеј* и *Молиѣвеник (Тредник)*. У прилог томе да је реч о најнеопходнијим, а самим тим и најтраженијим богослужбеним књигама у православној цркви, говори и податак да је изузев *Служабника* и *Празничној минеја*, остале књиге пре тога публикувао Ђурађ Црнојевић¹⁰⁸² у последњој деценији 15. столећа док су, готово паралелно с првим издавачким циклусом Божидача Вуковића, у издању Горажданске штампарије¹⁰⁸³ објављени *Служабник*, *Псалтир с њоследовањем* и *Молиѣвеник (Тредник)*. Такође, то су управо типови књига који су најчешће штампани током 16. и у првој половини 17. столећа, не само у Венецији, него широм српског етничког и културног простора.

Осим већ поменутих литургијских књига, Божидар Вуковић је објавио и *Молиѣвеник*, познат у научној и стручној литератури и као *Зборник за њуѣнике*.¹⁰⁸⁴ У структуралном и садржинском погледу, то је зборник непостојаног, односно мешовитог састава, који је, упркос томе што је садржао текстове познате из рукописног наслеђа, представљао значајну новину. Намењен првенствено индивидуалној употреби због широког спектра разнородних цркве-

¹⁰⁷⁶ Пешикан, *Лексикон срѣословенској шѣамѣарсѣва*, 161.

¹⁰⁷⁷ Пешикан, *Лексикон срѣословенској шѣамѣарсѣва*, 161.

¹⁰⁷⁸ Лазић, *Збирка сѣарих шѣамѣаних књѣа*, 174–175; Пешикан, *Лексикон срѣословенској шѣамѣарсѣва*, 175–177.

¹⁰⁷⁹ Пешикан, *Лексикон срѣословенској шѣамѣарсѣва*, 161.

¹⁰⁸⁰ Лазић, *Инкунадуле и ѣалеоѣиѣи*, 325–344.

¹⁰⁸¹ Богдановић, *Сѣара срѣске бѣблиоѣека*, 11–21, 38–56.

¹⁰⁸² Немировски, *Почеѣи шѣамѣарсѣва у Црној Гори*, 221–462.

¹⁰⁸³ Пешикан, *Лексикон срѣословенској шѣамѣарсѣва*, 192–98.

¹⁰⁸⁴ Новаковић, *Божидача Вуковића Зборници за њуѣнике*, 129–167; Пешикан, *Лексикон срѣословенској шѣамѣарсѣва*, 121–122.

них састава, од литургијских до апокрифних, *Зборник за њуџнике* био је особито популаран међу црквеним лицима, али и међу осталим православним хришћанима, што потврђује већи број његових поновљених издања током 16. столећа.¹⁰⁸⁵

I

Служабник, прва објављена богослужбена књига из издавачког опуса Божидара Вуковића, представља најважнију књигу византијског и словенског богослужења.¹⁰⁸⁶ Осим што је под утицајем рускословенске традиције у богослужбеној пракси позната под именом *Служабник*, односно *Служедник*, ова црквена књига се у изворима и научној литератури среће и под другим називима. Тако је у самом поговору Вуковићевог *Служабника* речено да је та „душекорисна књига“ названа *Лийурџија*, у оквиру које се „свршава божанска и бескрвна жртва, за просвећење божанским црквама.“¹⁰⁸⁷ Под именом Литургија ова књига се среће како у рукописној грађи и изворима, тако и у другим српскословенским палеотипима.¹⁰⁸⁸ Међутим, у новије време назив *Служабник*, односно *Служедник* – као његова рускословенска варијанта – наилази и на критике међу појединим литургичарима, те се користи и термин *Лийурџијар*,¹⁰⁸⁹ изведен из грчког језика.¹⁰⁹⁰

У погледу структуре и садржине, унутар *Служабника* Божидара Вуковића могу се издвојити две целине: хеортолошка, која садржи службе дневног, седмичног и годишњег богослужбеног циклуса, и евхолошка, у оквиру које се налазе разна молитвословља.¹⁰⁹¹

На самом почетку *Служабника* штампан је текст насловљен „Поука светог Василија Великог јерејима“. Овај састав, чије се ауторство приписује светом Василију Великом, садржи практична упутства намењена свештенослужитељима.¹⁰⁹² Она су додатно дефинисана у тексту који следи, насловљеном „устав Божаствене службе“, на чијем крају се налази и правило за вршење проскомидије.¹⁰⁹³

Након ових краћих уводних текстова, унутар прве целине заступљени су и најзначајнији богослужбени састави у источнохришћанској цркви. У питању су три најпознатије цариградске литургије – Јована Златоустог, која је била и најприсутнија у црквеној пракси, Василија Великог и Литургија Пређеосвећених дарова, односно Григорија Двојеслова. Без обзира на то што су настајале вековима у различитим варијантама и уз учешће великог броја аутора, ауторство ових богослужбених састава се приписује водећим црквеним ауторитетима.¹⁰⁹⁴ Занимљиво је да су, уз сиријску литургију светог Јакова и цариградску литургију светог Петра – које се само у изузетним случајевима појављују у малом броју преписа – литургије Јована Златоустог, Василија Великог и Григорија Двојеслова једине које су биле преведене на различите редакције старословенског језика, иако је њихов број на изворним језицима био неупоредиво већи.¹⁰⁹⁵

У прилог томе да је Пахомије био веома добро упознат с литургијским текстовима, присутним у српском рукописном наслеђу у српскословенском преводу, где је била заступљена и сиријска литургија светог апостола Јакова, „брата Христовог“, говори и његов исказ у поговору *Служабника*. Објашњавајући тако смисао и порекло литургија Јована Златоустог, Василија Великог и Григорија Двојеслова, јеромонах Пахомије наводи следеће:

¹⁰⁸⁵ Пешикан, *Лексикон српскословенској шџамџарџива*, 123–126.

¹⁰⁸⁶ За општи преглед о *Служабнику*: Трифуновић 1990, 326–327; Богдановић, *Сџара српска дџблиоџека*, 45–50; Суботин-Голубовић, *Лийурџијски рукоџиси*, 96–98.

¹⁰⁸⁷ *Служабник* БВ 1520, л. 238б–240б; Каталог, I. *Служабник (Лийурџија, Лийурџијар)*, 1520, Поговор.

¹⁰⁸⁸ Хрваћанин, *Иџиџоријско-доџословска анализа српских шџамџаних лийурџијара*, 170–172.

¹⁰⁸⁹ Муџицки у својој рукописној дџблиографији ову књига назива *Служедник*, али и *Лийурџијар*: Архив САНУ, Главна историјска збирка, 9240/21. Уп. Костић, Лукијана Муџицкој Поџис сџарина српских, 331.

¹⁰⁹⁰ Хрваћанин, *Иџиџоријско-доџословска анализа српских шџамџаних лийурџијара*, 174.

¹⁰⁹¹ За исцрпну анализу садржине *Служабника* Божидара Вуковића: Хрваћанин 2017, 196.

¹⁰⁹² Хрваћанин, *Иџиџоријско-доџословска анализа српских шџамџаних лийурџијара*, 210–215.

¹⁰⁹³ Хрваћанин, *Иџиџоријско-доџословска анализа српских шџамџаних лийурџијара*, 217–249.

¹⁰⁹⁴ Богдановић, *Сџара српска дџблиоџека*, 46.

¹⁰⁹⁵ Богдановић, *Сџара српска дџблиоџека*, 45.

Када пак, хтеде да истрпи добровољно страдање своје, предаде ову тајну службу ученицима и апостолима својим, а нарочито своме љубљеном апостолу Јакову предаде тајну ову службу. Доцније пак, људи онемоћаше, и не могаху предавано примати. Зато, вођени Светим Духом, богоносни Оци наши, Василије Велики, Јован Златоусти и Григорије, због немоћи рода људског, изменише и предаше нам да удобније и лакше свршавамо ову божанствену и тајну службу, за очишћење од грехова, за исцељење душевних и телесних патњи.¹⁰⁹⁶

Осим поменутих најзначајнијих литургијских текстова, *Служабник* садржи и друге саставе намењене различитим облицима богослужења, попут вазгласа за вечерњу и јутарњу службу, страсних и васкрсних јеванђеља, апостоле за Господње и веће празнике и других.

Када је реч евхолошкој целини, у њој је заступљен већи број молитава, од оних које су читане на богослужењима – као што је молитва литије на великој вечерњи – па до оних које нису читане у оквиру њих, попут молитве над оскрнављеним извором или бунаром, молитва при брању винограда и друге.¹⁰⁹⁷

Једини тип богослужбене књиге из издавачког опуса Божидара Вуковића која у погледу састава истовремено припада и библијској и химнографској књижевности јесте *Псалтир с њоследовањем*.¹⁰⁹⁸ Основно језгро ове књиге чине псалми, подељени на катизме, чије се ауторство приписује старозаветном јеврејском цару и пророку Давиду. О пореклу и култној намени псалтира,¹⁰⁹⁹ између осталог, говори и Пахомије у првом поговору Вуковићевог издања. Наводећи тако старозаветне праведнике преко којих је Бог комуницирао са својом творевином, јеромонах Пахомије нарочито издваја старозаветног цара Давида:

Међу свима њима цар и богоотац Давид, силаском Духа Светога поучен. Предаде нам ову душеспасну књигу, звани Псалтир, да њиме прослављамо песмама Бога у Тројици, проповедајући Његов долазак на земљу и од деве (Његово) неизречено и људима несхватљиво оваплоћење.¹¹⁰⁰

Произашао из практичних богослужбених потреба, од 15. века у српској средини у рукописној култури све више преовлађује *Псалтир с њоследовањем*. Његовој популарности нарочито је доприносило то што је само уз помоћ ове књиге могао да се одвија обред у црквама, будући да су се уз псалме, у оквиру последовања налазили и састави из других богослужбених књига, попут синаксара, делова служабника, одломака из октоиха, триода и других.¹¹⁰¹

Управо и *Псалтир с њоследовањем* Божидара Вуковића припада истом типу богослужбене књиге. О његовој структури и садржини,¹¹⁰² сажето говори и Пахомије, као уредник овог издања, који наводи:

Заврши се ова света и божанска књига, звана Псалтир, у коју додасмо синаксаре за годишњи круг, тропаре и кондаке светим. Такође додасмо и посни синаксар, и часловац који има ноћну и дневну службу, по уставу преподобнога оца нашега Саве Јерусалимског.¹¹⁰³

У Вуковићевом издању су, уз псалтир придодате и библијске песме са изабраним тропарима, док су се у оквиру последовања нашли и они састави који припадају дневном и годишњем богослужбеном циклусу, попут часослова и синаксара.¹¹⁰⁴ За разлику од часослова, који је садржао молитве намењене дневном богослужбеном циклусу, синаксар (календар, месецослов) садржи попис празника за сваки дан у години, док је у синаксару Великог по-

¹⁰⁹⁶ *Служабник* БВ 1520, л. 238б–240б: Каталог, I. *Служабник (Лиџурџија, Лиџурџијар)*, 1520, Поговор.

¹⁰⁹⁷ Каталог, I. *Служабник (Лиџурџија, Лиџурџијар)*, 1520.

¹⁰⁹⁸ За општи преглед о псалтиру: Трифуновић, *Азбучник*, 293–296; Богдановић, *Сџара срџске дџблиотџека*, 16–18; Суботин-Голубовић, *Лиџурџијски рукојиси*, 94–95.

¹⁰⁹⁹ О апокрифним казивањима настанка псалтира: Јовановић, *Аџокрифно казање како беше сасџављен џсалџиџир*, 11–24.

¹¹⁰⁰ *Псалџиџир с џоследовањем* БВ 1520, л. 159а–160б: Каталог, II. *Псалџиџир с џоследовањем*, 1520, Први поговор

¹¹⁰¹ Суботин-Голубовић, *Лиџурџијски рукојиси*, 95.

¹¹⁰² За структуру Вуковићевог *Псалџиџира с џоследовањем*: Каталог, II. *Псалџиџир с џоследовањем*, 1520.

¹¹⁰³ *Псалџиџир с џоследовањем* БВ 1520, 351а–352б: Каталог, II. *Псалџиџир с џоследовањем*, 1520, Други поговор.

¹¹⁰⁴ Каталог, II. *Псалџиџир с џоследовањем*, 1520.

ста дат и попис значајнијих празника по недељама Великог поста с тропарима и кондацима. Синаксар помиње и Пахомије у другом поговору, где истичући морално-дидактички пример мученика и преподобних страдалих за веру, наводи: „сва њихова имена, апостола и мученика, светитеља и преподобних, и светих жена стависмо у годишњи круг, и тропаре и кондаке...”¹¹⁰⁵ Једна од особености синаксара јесте и то што су у њему уврштени не само српски свети, попут Саве Српског и Светог Симеона Српског, Стефана Дечанског, Арсенија Српског, него и општесловенски, као што су Кирил Филозоф и Света Петка.¹¹⁰⁶

Након *Молићвеника* (*Зборника за њућнике*), на који ћемо се доцније посебно осврнути, следећа богослужбена књига коју је Божидар Вуковић објавио јесте *Октоих њећојласник*.¹¹⁰⁷ Реч је о химнографском зборнику, који уз Минеј и Триод представља незаобилазну књигу у богослужењу источнохришћанске цркве. Настајао као колективно дело у дужем временском периоду, Октоих је свој коначан облик добио у Цариграду након иконокластичких сукоба, преваходно заслугом монаха Студитског манастира, а у његов састав ушли су бројни кано-ни Јована Дамаскина, Андреје Критског, Јосифа Студита и других угледних химнографа.¹¹⁰⁸ С друге стране, о значају и пореклу ове књиге, за коју је речено да је „учитељ покајања, у Богу примирење“ и „путоказ ка божанским стазама онима који долазе са вером и искреном љубављу“, сведочи и запис у поговору Вуковићевог издања:

По Божанском провиђењу, силаском Светога Духа, речено би, дакле, оним божанственим мужевима, Јовану Дамаскину, Козми и Јосифу да нам предају ову душеспасну књигу, звану Октоих, којом нам огласите да прослављамо песмама Свевишњег, прослављаног у трисунчаном Божанству.¹¹⁰⁹

Уопште узев, *Октоих* или *Осмојласник* јесте књига која садржи променљиве делове седмичног богослужбеног циклуса за период од понедељка Недеље свих светих до суботе Недеље месопусне, чија је употреба прописана типиком. Молитвословља и песме су издељене на осам гласова, при чему се сваке седмице поје у једном гласу, док осам недеља, у току којих се испевају свих осам гласова, чине један *сћоли*. Сваки седмични дан има своју посебну посвету, па се тако сећање на васкрсење слави у недељним песмама Октоиха; понедељком се поју каноци посвећени Бесплотним силама, уторком Јовану Крститељу, а средом Богородици; четвртком се први канон поје у част Светих апостола, док је други посвећен светом Николи; петком је први канон посвећен Часном крсту, а други Богородици, док се суботом поју песме у част разних мученика и светитеља, као и упокојених.¹¹¹⁰

Због великог обима, у српском рукописном наслеђу Октоих је обично подељен у две књиге, те се отуда и у штампаним издањима, почев од Црнојевићевих, објављује у виду првогласника и петогласника.¹¹¹¹ Тако је, између осталог, и Вуковићево издање у предговору насловљено као *Октоих њећојласник*.¹¹¹²

Оно што је посебно занимљиво када је реч о структури Вуковићеве књиге јесте то што она, поред целине с васкрсним службама и службама седмичних дана од петог до осмог гласа, садржи и додатак у који су ушле различите песме и молитвословља из других богослужбених књига. Руководећи се практичним црквеним потребама у састављању додатка октоиху, уредник овог издања је у њему објединио сав химнографски материјал неопходан за одвијање богослужења. Тако се, примера ради, многи од ових састава, који припадају недељном богослужбеном циклусу, налазе и у часослову – као што су седмични тропари с богородичним и кондацима, богородични тропари у свих осам гласова за седмичне дане

¹¹⁰⁵ *Псалтир с њоследовањем* БВ 1520, 351а–352б: Каталог, II. *Псалтир с њоследовањем*, 1520, Други поговор.

¹¹⁰⁶ Наумов Н., *Свећачник Божидара Вуковића*, 75–115.

¹¹⁰⁷ За општи преглед о октоиху или осмогласнику: Трифуновић, *Аздучник*, 221–224; Богдановић, *Сћара срјска дидлиоћека*, 52–53; Судотин-Голубовић, *Лићурјијски рукојиси*, 100–102.

¹¹⁰⁸ Судотин-Голубовић, *Октоих – узор и њсјирација*, 53.

¹¹⁰⁹ *Октоих њећојласник* БВ 1537, л. 158б: Каталог, V. *Октоих њећојласник*, 1537, Поговор.

¹¹¹⁰ Судотин-Голубовић, *Октоих – узор и њсјирација*, 53; Немировски, *Почеци шћамјарсћива у Црној Гори*, 270.

¹¹¹¹ Убипарип, *Пећојласник Ђурђа Црнојевића*, 21–31.

¹¹¹² *Октоих њећојласник* БВ 1537, л. 1а–1б: Каталог, V. *Октоих њећојласник*, 1537, Предговор.

или прокимен на вечерњи од суботе до петка. Из триода су пак преузети прокимени за недељна вечерња током Великог поста, али су такође заступљени и кратки изводи из осталих богослужбених књига. Ту је најпре кратак извод из типика, који припада његовом општем делу. Поред краћих извода из апостола и јеванђеља, јављају се и богослужбени састави из *Псалтира с њоследовањем*, али у основи преовлађују они из требника. Уз уобичајене текстове, попут херувике на Велику суботу или херувике на грчком језику, најкарактеристичнији састав преузет из *Псалтира с њоследовањем* јесте параклис Светом Сави, чиме је наглашен значај најпоштованијег националног светитеља и оснивача Српске цркве. Од молитвословља из требника, у Вуковићевом *Окѣоиху њеѣоѣласнику* преовлађују молитве које се обично врше у цркви – као што су молитва литије на великој вечерњи и молитва при благосиљању кољива – што је сасвим разумљиво ако се има у виду да је реч о књизи фолио формата која није практична за изношење ван цркве.

Празнични минеј или *Саборник*,¹¹¹³ најобимнија књига из издавачког опуса Божидара Вуковића, представља химнографски зборник који садржи службе за Господње и Богородичине празнике, као и за најзначајније хришћанске свете, почев од 1. септембра, а завршно с 31. августом. На крају књиге дати су и мањи састави, попут разних припела, празничних библијских песама, тзв. мојсеовица, као и пасхалије Кирила Филозофа.¹¹¹⁴

О садржини и структури Вуковићевог *Празничној минеја*, између осталог, говори се и на два места у његовом поговору. Издвојивши тако међу осталим светима, који су испуњавали Божију вољу, канонотворце Дамаскина и Козму, јерођакон Мојсије, као уредник Вуковићевог издања, најпре вели:

И предаше нам ову душеспасну књигу, звани Зборник, где су имена свим светим избраним, пророцима, апостолима, светитељима, и преподобнима, и другим светим. У годишњи циклус стависмо службе са агрипнијама, које имају славословље и друго.¹¹¹⁵

У другом пак помену – где је најпре као формални састављач у првом лицу означен сам Вуковић, да би потом приповедачка позиција била преусмерена на прво лице множине – о структури *Празничној минеја* додато је и следеће:

Начиних од две руке слова, различита, којима одштампах и саставих ову божанствену и много нарочиту књигу, звани Зборник, у који стависмо службе светим избраним празницима, са њиховим иконама од месеца септембра до месеца августа. И томе додасмо Пасхалију Кирила Филозофа, са сунчаним и лунарним кругом.¹¹¹⁶

Међу службама посвећеним бројним светитељима Цркве, *Празнични минеј* садржи и нека оригинална дела старе српске књижевности, непосредно преузета из рукописног наслеђа. Заступљене су пре свега службе светом Сави и светом Симеону Теодосија Хиландарца, при чему се у Савиној служби, испред кратког пролошког житија, налазе и стихови Силуана, српског писца с почетка 15. столећа. Осим служби Светом Сави и Симеону, од осталих оригиналних дела српске књижевности уврштена је и Служба Стефану Дечанском, од Григорија Цамблака. Свакако треба поменути и Службу светој Петки – коју је по свој прилици такође Цамблак прерадио – а чије је житије штампано у издањима *Зборника за њушнике*.¹¹¹⁷

Последња књига из Вуковићевог издавачког опуса јесте *Молићвеник*. С обзиром на то да садржи различита свештенодејства и молитвословља, намењена потребама једног верника

¹¹¹³ За општи преглед о празничном минеју: Трифуновић, *Азбучник*, 151–155; Богдановић, *Сѣара срѣска дѣблиоѣека*, 54–55; Суботин-Голубовић, *Лиѣурѣјски рукоѣиси*, 103–105.

¹¹¹⁴ О структури *Празничној минеја* Божидара Вуковића: Суботин-Голубовић, *Сасѣав Празничној минеја*, 261–278.

¹¹¹⁵ *Празнични минеј* БВ 1538, л. 431б–432а: Каталог, VI. *Празнични минеј (Саборник)*, 1538, Поговор.

¹¹¹⁶ *Празнични минеј* БВ 1538, л. 431б–432а: Каталог, VI. *Празнични минеј (Саборник)*, 1538, Поговор.

¹¹¹⁷ Радојичић, *Караѣтер и ѣлавни моменѣи*, 265; Суботин-Голубовић, *Сасѣав Празничној минеја*, 266–267

или више њих, које се још називају и требе, ова књига се у српском рукописном и штампаном наслеђу јавља и под називом *Требник*.¹¹¹⁸

Обично је требник започињао службама, заједничким свим парохијанима, изложеним оним редом којим се обављају током живота верника. Међутим, у Вуковићевом *Требнику* то није случај. Тако су, примера ради, чиновни светих тајни – крштења, миропомазања, исповести, покајања, брака и јелеосвећења – расути по читавој књизи, и нису изложени по поменутом редоследу. Занимљиво је да у књизи преовлађују специфични чиновни, а пре свега они намењени свештенослужитељима – монасима и свештеницима, али и лицима која ступају у ниже свештене чиновне, попут чтеца и појаца, ипођакона и ђакона. Заступљени су и чиновни који се односе како на високу црквену јерархију – постављање игумана, епископа, митрополита или патријараха – тако и на световне поглаваре, где се јављају чиновни постављења цара или више властеле.¹¹¹⁹

I

Уопштено говорећи, нарочиту особеност Вуковићевог издавачког опуса представљају *Молићвеници*, књиге које су у научној историографији познате и под називом *Зборници за њућнике*.¹¹²⁰ Под утицајем цитата из њиховог поговора, где су означене као књиге које су путницима удобне за ношење,¹¹²¹ тако их је први насловио Стојан Новаковић још крајем 19. столећа.¹¹²²

Обично преовладава мишљење да је реч о књигама превасходно намењеним ширем кругу верника, а не првенствено припадницима клира. Међутим, приликом просуђивања не треба изгубити из вида да су се у време османске окупације под појмом путника пре свега подразумевали монаси који су ишли у писаније. О томе сведочи већи број извора који, додуше, потичу из нешто познијег времена. Такав је, између осталих, и запис из рукописног Псалтира манастира Хопова из 1622. године, који је објавио Љубомир Стојановић.¹¹²³ Ту је „многогрешни“ Никодим, писар Псалтира, оставивши запис о писању књиге, напоменуо и то да је он „бивши путник Хиландара манастира“.¹¹²⁴ Из каснијег времена има много више изворних података у којима су као манастирски путници ословљавани монаси које је манастирска управа слала у писаније. О томе пак веродостојно сведочи и синђелија „путником манастирским“, коју је 1704. године издао патријарх Арсеније III Чарнојевић.¹¹²⁵ Садржај овог обрасца јасно показује да су манастирима издаване одговарајуће архијерејске исправе на основу којих су њихови монаси могли „путовати“ по епархијама ради прикупљања прилога за своје манастире.¹¹²⁶

Осим тога што је највећи број корисника *Зборника за њућнике* сасвим извесно потицао из редова црквених лица, с обзиром на мали број писмених мирјана у то доба, да је реч о књизи првенствено намењеној индивидуалној побожности клирика, недвосмислено говоре садржина и структура ових издања, у којима преовлађују богослужбени састави. Наравно, то нипошто не значи да ова Вуковићева издања нису могла куповати и лица која нису припадала клиру, попут трговаца и других верника, будући да су поред богате графичке опреме и већег броја илустрација у виду малих икона, садржале и друге популарне верско-дидактичке саставе.

¹¹¹⁸ За општи преглед о *Молићвенику* (*Требнику*): Трифуновић, *Азбучник*, 350–351; Богдановић, *Сѣара срѣска дѣблиоѣека*, 50–51; Суботин-Голубовић, *Лѣиѣурѣијски рукоѣиси*, 98–99.

¹¹¹⁹ *Молићвеник* (*Требник*) БВ 1538–1540: Каталог, VII. *Молићвеник* (*Требник*), 1538–1540.

¹¹²⁰ Пешикан, *Лексѣикон срѣскословенскоѣ шѣамѣарсѣива*, 121–122.

¹¹²¹ *Молићвеник* БВ 1521, л. 224б–225а: Каталог, IIIб. *Молићвеник* (*Молићвослов*, *Зборник за њућнике*), 1521, Поговор; *Молићвеник* БВ 1536, л. 311а–312а: Каталог, IV. *Молићвеник* (*Молићвослов*, *Зборник за њућнике*), 1536, Поговор.

¹¹²² Новаковић, *Божѣдара Вуковића Зборници за њућнике*, 129–167.

¹¹²³ Стојановић, *Сѣари срѣски заѣиси и наѣиѣиси I*, 302, бр. 1114.

¹¹²⁴ Стојановић, *Сѣари срѣски заѣиси и наѣиѣиси I*, 302, бр. 1114.

¹¹²⁵ Руварац, *Синђелије ѣаѣријарха Арсенија Црнојевића*, 1–6.

¹¹²⁶ Руварац, *Синђелије ѣаѣријарха Арсенија Црнојевића*, 1–6.

О структури *Зборника за њуџнике* такође непосредно говоре њихови поговори. Тако је у поговору издања ове књиге из 1521. године – објављене у сажетом и опширнијем виду наведено следеће:

Заврши се ова света књига, у којој одштамасмо синаксар без тропара, и часословац који има ноћну и дневну службу, и разне молитве о душевној смерности, и акатист пресветој Богородици, и славе и катавасије великим годишњим празницима...¹¹²⁷

Већ и само постојање сажете и опширније верзије првог издања *Молићвеника* (*Зборника за њуџнике*) показује извесно колебање њеног уредника у вези са његовом коначном структуром. Да је готово извесно до измене структуре издања дошло у току самог штампарског процеса, поред измешане сигнатуре свешчица, говори и наставак напомене уредника издања у поговору књиге, који гласи:

И доштампах параклисе светим, по седмичним данима, молитве и службе свете недеље, и нека житија и мученија изабраним светим...¹¹²⁸

Када сагледамо структуру и једне и друге варијанте издања,¹¹²⁹ видимо да се она састоји од разнородних текстова који садрже догматско-доктринарне, литургијске, молитвене и верско-дидактичке саставе.

На почетку књиге уврштени су догматско-доктринарни састави у виду поука светих Отаца. Реч је о краћим саставима у којима су изложени основни постулати и догмати хришћанске вере. Међу њима се налазе излагање о Светој Тројици Атанасија, архиепископа александријског, као и питања и одговори о Светој Тројици, од архиепископа александријског Кирила. Затим следи кратко излагање о „правоверној вери“ Јована Филозофа, док су на крају ове целине изложени поучни састави Епифанија о Шестодневу, о анђелима, о човеку и о дрвету познања.

Највећи број текстова у *Зборнику за њуџнике* јесу богослужбени састави намењени култној употреби. Иако представљају највећу и донекле груписану целину, они нису изложени у непрекидном низу, будући да се поједини мањи састави јављају и при крају књиге непосредно пре поговора. На почетку текстова литургијске садржине налази се синаксар који обухвата покретни и непокретни круг литургијске године, а који обично улази у састав последовања псалтира. У оквиру синаксара, најпре је изложен попис празника за сваки дан у години, без тропара и кондака, а потом у оквиру синаксара Великог поста и попис значајнијих празника у недељама овог периода црквене године. Након синаксара следи часослов са службама дневног богослужбеног циклуса, који започиње вечерњом а завршава се молитвом на вечерњој трпези. После богослужбених текстова годишњег и дневног круга, уврштени су и литургијски састави који припадају дневном и седмичном богослужбеном циклусу. То су тропари, васкрсни, богородични и ипакоји, који се поју по редоследу утврђеном типиком. Њима је придодато последовање акатиста Пресветој Богородици. После тога су штампани и катавасије и славици за изабране празнике непокретног и покретног циклуса, а након ових химнографских састава преузетих из Триода и Минеја, следе и догматици свих осам гласова, који представљају изабране песме из Октоиха и припадају седмичном богослужбеном циклусу. На самом крају су придодати и причастни празника и светих ћириличким писмом на грчком језику, преузети из састава годишњег богослужбеног круга.

¹¹²⁷ *Молићвеник* БВ 1521, л. 224б–225а: Каталог, IIIб. *Молићвеник* (*Молићвослов*, *Зборник за њуџнике*), 1521, Поговор.

¹¹²⁸ *Молићвеник* БВ 1521, л. 224б–225а: Каталог, IIIб. *Молићвеник* (*Молићвослов*, *Зборник за њуџнике*), 1521, Поговор.

¹¹²⁹ Мано-Зиси, *Зборници за њуџнике Божидара Вуковића*, 151–171; Убипарип, Тријић, *Зборници њараклиса*, 91–92; Каталог, IIIа. *Молићвеник* (*Молићвослов*, *Зборник за њуџнике*), 1521; Каталог, IIIб. *Молићвеник* (*Молићвослов*, *Зборник за њуџнике*), 1521.

Осим тога, опширнија верзија издања *Молићвеника*, односно *Зборника за њујнике*, као што је назначено и у самом поговору књиге, садржи и молабне каноне и параклисе за седмични циклус – канон анђелу хранитељу, канон о Богородичином плачу, канон Светим оцима, као и параклисе светом Јовану Претечи, Богородици, Богородици и светом Николи и на крају светом Илији.¹¹³⁰

Једна од битних одлика издања *Зборника за њујнике* јесте то што ова књига садржи већи број молитвених и верско-дидактичких састава. Тако обе верзије издања из 1521. године садрже молитве светих Отаца: Антиоха, Јована Златоустог, Пајсија Пустиняка, Петра Црно-рисца, Григорија Двојеслова. Осим њих, штампан је и поредак молитава пред спавање, као и молитва пред исповест.

Када је реч о верско-дидактичким саставима, у њих се условно могу убројити и додаци синаксару, где су дата објашњења о начину на који треба прослављати празнике, колико који месец има дана, као и о знацима зодијака. Ипак, верско-дидактички текстови су махом изложени у последњем делу књиге. Започињу похвалом Часном и животворном крсту, а настављају се апокрифним саставима који се односе на Христов нерукотворени образ: епистола цара Авгара, одговор (отпис) Господа Исуса Христа, посланица Ананија Брзоходца цару Авгару и чудо о светом Убрису. Иза тога следе текстови о именима Господњим и Пресвете Богородице, као и кратко казивање о Богородичином рођењу и слово апостола Павла.

У опширнијој пак верзији *Зборника за њујнике* из 1521. године придодата су и житија свете Петке и великомученика Георгија, као што је и у поговору напоменуто, а такође је одштампана и азбука која садржи старословенска слова.

Издање истоимене књиге из 1536. не представља у потпуности копију опширније варијанте из 1521. године,¹¹³¹ већ садржи још неке богослужбене текстове придодате при крају књиге, док су неки, попут слова апостола Павла и азбуке, изостављени. Мање измене у структури књиге су, између осталог, наговештене и у њеном поговору, где је, јерођакон Мојсије из Будимље навео и саставе који су том приликом придодати:

[...] И још к томе доштампасмо катизму 9, и 17, и отпело литургијама и причешће на грчком језику, и пасхалију Дамаскинову.¹¹³²

У односу на обе верзије претходног издања, у *Зборнику за њујнике* из 1536. године поредак полуноћнице је проширен пуним текстом седамнаесте катизме за свакодневну и девете катизме за суботњу полуноћницу. Потом су, поред раније штампаних причастних празника и светих, уврштена још два састава одштампана ћириличким писмом на грчком језику – херувика и појачко отпевање на литургијама Јована Златоустог и Василија Великог. Напо-слетку су дата разна припела, Дамаскинова пасхалија с луновником и синаксаром, епахте, упутства за употребу пасхалне таблице, као и географски спис о ширини и дужини Земље.

*

Структуриран као зборник мешовитог састава, *Молићвеник*, тј. *Зборник за њујнике*, као такав до тада није био познат у српској средини, иако је сачињен од састава који су проиш-ходили из српског и јужнословенског рукописног наслеђа.¹¹³³ Међутим, као што је већ спо-менуто, у европским оквирима оваква врста књига, намењена пре свега лаицима, била је под утицајем ширења нове побожности (*devotio moderna*)¹¹³⁴ веома популарна још у доба

¹¹³⁰ Убипарип, Тријић, *Зборници њараклиса*, 89–96. О заступљености параклиса у српској рукописној традицији: Ubiparip, *One Common Literary Phenomenon*, 53–61.

¹¹³¹ Каталог, IIIб. *Молићвеник (Молићвослов, Зборник за њујнике)*, 1521.

¹¹³² *Молићвеник* БВ 1536, л. 311а–312а; Каталог, IV. *Молићвеник (Молићвослов, Зборник за њујнике)*, 1536, По-говор.

¹¹³³ Мано-Зиси 1986, 170.

¹¹³⁴ Füllenbach, *Devotio Moderna*, 716–717.

рукописне културе позног средњег века,¹¹³⁵ о чему сведоче многобројни профани портрети, али и представе Благовести, где је обично Богородица приказана с књигом у руци у тренутку молитве. Међу књигама намењеним индивидуалној и приватној побожности на Западу, издвајају се Часослови, чије су основно језгро чинили литургијски састави попут часослова и календара, допуњени разним другим верско-доктринарним и морализаторско-дидактичким текстовима.¹¹³⁶ Ове књиге, мањег формата, које су свој назив дуговале дневном богослужбеном циклусу састављеном од вечерњих, јутарњих молитава и часова, омогућавале су вернику да их користи током читавог дана. Након проналаска штампе, *Часослови* и даље остају најомиљеније штиво припадника римокатоличке вере широм европског континента, а о њиховој популарности сведоче стотине познатих издања (508) које су ове врсте књига доживеле само у доба инкунабула, од чега највише у Француској (299), Италији (74) и Немачкој (69).¹¹³⁷ С тим у вези, занимљиво је истаћи да је први *Часослов* у Италији штампао Никола Жансон у Венецији 1474. године,¹¹³⁸ док прво илустровано издање датира из 1481. године, а штампао га је Добрић Добрићевић, односно Бонинус де Бонинис, у Верони.¹¹³⁹ У исто време, ваља указати и на то да је први *Часослов* на грчком језику објавио Алдо Мануцио у Риму 1497. године.¹¹⁴⁰

С обзиром на то да је добравио у Венецији, где су *Часослови* у највећем броју и штампани у Италији (где су били познати и као *Libri da compagnia*),¹¹⁴¹ нимало не чуди што је Божићар Вуковић тај тип књиге решио да штампа и за православне. Како због конфесионалних размимоилажења није у потпуности могао да понови и њихову структуру, неопходно је било да издање ове књиге Пахомије прилагоди захтевима тржишта и потребама православних клирика и верника. За разлику од европских земаља, где су штампане бројне профане књиге на различитим народним језицима,¹¹⁴² то није био случај у јужнословенским земљама које су биле под османском влашћу. С обзиром на мали проценат писмених међу лаицима, не чуди што је издање *Зборника за њушнике* првенствено структурирано у складу с потребама клирика и њиховог индивидуалног упражњавања вере, а тек потом и осталих верника. О томе јасно сведочи сама структура *Зборника за њушнике*, где су највећи делови књиге садржали литургијске и богослужбене текстове.¹¹⁴³ У првом реду био је то часослов, на основу којег је монах ван општежића, могао да се моли Богу, пратећи дневни богослужбени циклус, а потом и синаксар, односно календар, намењен поштовању празника годишњег круга, као што је то био случај и у *Часословима* намењеним римокатолицима.¹¹⁴⁴ Укључивањем синаксара, који је обухватао покретни и непокретни круг, као и литургијских састава из недељног богослужбеног циклуса, *Зборник за њушнике* је постао изузетно практична књига не само за монахе који су били у писанијама, него и оне ван општежића, с обзиром на то да је садржала све неопходне текстове из других богослужбених књига, којима су покривена сва три циклуса литургијске године. У прилог томе да је *Зборник за њушнике* био намењен и келиотском монаштву, а не само „путницима“, непосредно говори и поменик намењен онима који желе да га певају у келијама, штампан након последовања акатиста Пресветој Богородици и молитве која се чита после икоса у акатисту. С друге стране, то што су се уз поуке святих Отаца у *Зборницима за њушнике* нашли и молитвени састави других угледних црквених Отаца још једном показује да је ова књига била намењена свакодневном индивидуалном испољавању вере, као и стицању основних знања из догматско-доктринарних поставки хришћанства које је исповедала православна црква.

¹¹³⁵ Лазић, *Између њушничества, побожности и шривине*, 87–88.

¹¹³⁶ Dondi, *Printed Books of Hours*.

¹¹³⁷ Dondi, *Printed Books of Hours*, 7.

¹¹³⁸ Dondi, *Printed Books of Hours*, 19–25, 239–240, 493.

¹¹³⁹ Dondi, *Printed Books of Hours*. 63

¹¹⁴⁰ Dondi, *Printed Books of Hours*. 42.

¹¹⁴¹ Dondi, *Printed Books of Hours*. 42–45.

¹¹⁴² Barbije, *Istorija knjige*, 132–133.

¹¹⁴³ Убишарип, Тријић, *Зборници њушника*, 94–95.

¹¹⁴⁴ Каталог, IIIб. *Молићвеник (Молићвослов, Зборник за њушнике)*, 1521.

Укључивање пак верско-дидактичких, као што су житија свете Петке и великомученика Георгија, а нарочито апокрифних састава – похвала Часном крсту, о именима Господњим и Пресвете Богородице¹¹⁴⁵ или епизоде везане за предање о цару Авгару и Христов нерукотворени образ – умногоме је допринело томе да ове књиге буду прихваћене и од стране ширег круга православних верника, а не само клирика. Реч је пре свега о саставима, који су поред верско-дидактичких и морализаторских садржаја, представљали уједно и текстове апотропејске намене,¹¹⁴⁶ што је можда и највише доприносило њиховој популарности међу лаицима. На то је без сваке сумње утицао и богат графички украс, сачињен од ксилографисаних илустрација у виду иконица, које су представљале визуелну потпору приликом молитве, што је, у исто време, пружало могућност да их користе и верници скромнијег образовања.

Идејни фокус који истиче апотропејску функцију *Зборника за љуџнике* јесте Похвала Часном и животворном крсту, као и казивање о нерукотвореном Христовом образу. Овим саставима претходе илустрације, као визуелни еквиваленти текста, а уједно и потпоре њихових апотропејских својстава; испред Похвала отиснут је Часни крст с пиктограмима и оруђима Христовог страдања, док се испред Чуда о светом убрусу и керамици налази представа Христа, који Луки предаје свој нерукотворен образ. Пиктограм је представљао формулу састављену од четири иницијала, од којих сваки иницијал представља почетно слово једне речи, које заједно чине реченицу, обично преузету из апокрифних молитви,¹¹⁴⁷ а које су различито могле бити тумачене. На другој илустрацији је представљен моменат када Христос предаје Луки, кога је Авгар послао да наслика лик Господњи, свој лик отиснут на убрусу. Реч је о једној од реинтерпретација легенде о краљу Авгару и његовој преписци с Христом, која је доживела већи број верзија,¹¹⁴⁸ а која је своју популарност дуговала, пре свега, заштитничкој моћи Христовог аутографа, с једне стране, и апотропејској снази његовог нерукотвореног образа, с друге.

Управо је апотропејски карактер наведених литерарних састава и дрворезбарених илустрација у највећој мери доприносио популарности ових издања међу ширим кругом верника, штитећи онога који је књигу носио код себе од разноразних недаћа на путу или у другим неприликама с којима би се суочио. Непосредну потврду тога да је *Молитвеник*, тј. *Зборник за љуџнике* – који је своју реинтерпретацију имао у јужнословенским Абагарима¹¹⁴⁹ – због присуства поменутих састава и отиснутих представа, имао и апотропејску намену, сведочи и цитат на крају текста о чудима Светог убруса и керамиде, где је наведено:

Видевши ова знамења; и прочитавши ова имена, непобеђен бићеш у рату; и од свих врагова избављен ћеш бити; и од изненадне смрти; и од страха ноћног, и од дејства сотониног; и од сваке напасти видљивих и невидљивих непријатеља. Знамењем Часног и животворног крста штитимо се; и свим именима Господњим којих је 72; и свим чудима и недостижним знамењима преславне и часне матере Господа нашег Исуса Христа; нека је њему слава у векове векова.¹¹⁵⁰

¹¹⁴⁵ Измирлиева, *Семьдесят два имени Госюда*, 47–68; Минчева, *Съисъциѣ с имена на Боѣ и светиа Боюродица*, 1–14.

¹¹⁴⁶ О абагарима издавајмо: Радојчић, *Срѣски абаѣар*, 187–211; Татић-Ђурић, *Легенда о Авгару и српски Абагар*, 251–279 (45–70); Измирлиева, *Книюйечайѣне и маѣя*, 453–465; Минчева, *Двойсѣвенѣѣ същностѣ на „абаѣар“*, 105–115; Минчева, *Амулеѣниѣ свиѣѣѣѣ ѣѣѣ „абаѣар“*; Минчева, *Съисъциѣ в „абаѣар“ на Филип Сѣѣаниславов*, 35–52; Цибранска-Костова, *Абагарѣт на Филип Станиславов*, 6–23; Stantchev, *L'Abagar di Filip Stanislavov*, 249–260.

¹¹⁴⁷ Радојчић, *Срѣски абаѣар*, 92–193; Ракић, *Рагул*, 50.

¹¹⁴⁸ У српском рукописном наслеђу познате су три верзије легенде о Авгару: Јовановић, *Апокрифи. Новозавѣѣѣни*, 82–97; Јовановић, *Посланица цара Авѣара Исусу Христѣу*, 141–147; Уопштено о легенди о цару Авгару и њеној рецепцији код Срба: Татић-Ђурић 2011, 45–70.

¹¹⁴⁹ Минчева, *Амулеѣниѣ свиѣѣѣѣ ѣѣѣ „абаѣар“*; Минчева, *Двойсѣвенѣѣ същностѣ на „абаѣар“*; Минчева, *Съисъциѣ с имена на Боѣ и светиа Боюродица*, 1–14.

¹¹⁵⁰ *Молитвеник БВ 1521*, л. 218а.

5.3. Морфологија и типографија

Проналаском новог медија, рукописна књига није нестала, већ је у зависности од средине више или мање наставила да живи упоредо са штампаном, остварујући с њом двосмерну интеракцију. У првој фази рукописна књига је умногоме утицала на обликовање штампане, да би јој потом у значајној мери служила као предложак. У којој је, међутим, мери ауторитет српске и јужнословенске рукописне књиге утицао на штампану у погледу морфологије, првенствено је зависило од њене садржине и функције.¹¹⁵¹ Док је код популарних молитвених и верско-дидактичких састава намењених индивидуалној употреби зависност од рукописа као директних узора била знатно флексибилнија, дотле је код литургијских састава култне намене раскид с традицијом био знатно деликатнији, будући да се у поштовању ауторитета освештане традиције проналазила потврда канонске исправности њихове садржине. Другим речима, издања Божидача и Вићенца Вуковића, као и други српскословенски палеотипи, представљају литургијске и верске књиге с текстовима истоветних садржаја као и рукописне, с тим што је само поступак њиховог настанка био другачији. Пошто је реч о различитим, али ипак сродним медијима, који готово да се и нису у физичком погледу разликовали међу собом – будући да су се и рукописне исто као и штампане књиге јављале у форми кодекса – отуда је сасвим разумљиво што се новом техником умножавања књига уз помоћ покретних слова тежило опонашању рукописних. С друге стране, велики број сачуваних примерака књига, чији се књижни блокови састоје од обједињених рукописних и штампаних табака повезаних у један кодекс,¹¹⁵² недвосмислено показује да је њихова употребна вредност, а не сама природа медија представљала категорију од примарног значаја. Несумњиво је, међутим, и то да је природа новог медија, условљена другачијим технолошким поступком, у исто време довела до извесних иновација, које су се одразиле и на поједине морфолошке аспекте како Вуковићевих, тако и српскословенских инкунабула и палеотипа уопште.

Материјал. Исто као и у случају рукописних књига, углавном исписиваних на папиру од времена када је он масовно почео да се производи на тлу Европе, и за штампање највећег дела тиража Вуковићевих издања коришћен је исти материјал, док је мањи део тиража отиснут на пергаменту, о чему сведочи и невелики број сачуваних примерака. Упркос томе што није спроведена систематска филигранолошка анализа Вуковићевих издања, мањи број истражених примерака потврђује млетачко порекло папира,¹¹⁵³ који је обично израђиван у Долини млинова за папир (*Valle delle Cartiere*) у Тосколану Мадерну и његовој околини, водећем центру производње папира у то доба.¹¹⁵⁴ Имајући то у виду, не треба искључити могућност да је Вуковић на самом почетку своје издавачке делатности могао набављати папир посредством Бартоломеа да Габијанија, будући да је Габијанијев шурак Паганино Паганини поседовао кућу и радионицу за израду папира у Тосколано Мадерну, месту код Салоа на језеру Гарда.¹¹⁵⁵ С друге стране, присуство различитих типова водених знакова у *Службенику* и *Псалтиру с иоследовањем* из 1520. године,¹¹⁵⁶ упућује на закључак да је папир за штампање набављан од различитих произвођача. У прилог томе да су за потребе штампања Вуковићевих палеотипа коришћене разноврсне врсте папира, говори и сачувани примерак *Празничној минеја*, отиснут на плавој хартији, који је похрањен у Библиотеци Славонске епархије у Пакрацу.¹¹⁵⁷

Као што је то било уобичајено још од времена Гутенберга, који је један број примерака своје чувене Библије у четрдесет и два реда штампао на пергаменту, и водећи венецијански издавачи инкунабула и палеотипа су за богатију клијентелу мањи део тиража отискивали на

¹¹⁵¹ Лазић, *Издања цетињске шtamпарије*, 26–27.

¹¹⁵² Убипарип, *Петојасник Ђурђа Црнојевића*, 21–31; Бојанин, Убипарип, *Од шtamпaне ка рукописној књизи*, 3–18.

¹¹⁵³ Мошин, *Водени знаци*, 19–23.

¹¹⁵⁴ Nuovo, *The Book Trade*, 139, нап. 86.

¹¹⁵⁵ Nuovo, *Paganini, Paganino*.

¹¹⁵⁶ Мошин, *Водени знаци*, 19–20.

¹¹⁵⁷ Чурчић, *Саборник – Празнични минеј*, 161–164; Вукашиновић, Јоцић, *Старе шtamпaне књиге*, 103–108.

овом скупоценом материјалу. Исти је случај и са издавачким опусом Божидача и Вићенца Вуковића. И они су, угледајући се на штампарску продукцију водећих издавача и књижара свога доба, мањи број луксузних примерака штампали на пергаменту, од којих је већина, судећи на основу сачуваних примера, била и накнадно колорисана.

Прво издање Божидача Вуковића за које је се зна да је штампано на пергаменту јесте *Окшоих Петшоласник*. Познат је тако колорисани примерак тог палеотипа из збирке старих штампаних књига манастира Крке.¹¹⁵⁸ Осим тога, из научне историографије се зна за још неколико пергаментних примерака *Окшоиха*: из Библиотеке Црквеног археолошког музеја у Кијевској лаври,¹¹⁵⁹ примерак из херцеговачког манастира Дужи, познат на основу Гилфердинговог описа,¹¹⁶⁰ као и фрагмент који је својевремено у Хрватској пронашао Радослав Грујић, од којег су били сачувани само почетак и крај дванаестог кватерниона.¹¹⁶¹

Од осталих пергаментних издања Божидача Вуковића познат је још и *Празнични минеј*. Најрепрезентативнији и најпознатији примерак овог издања чува се у Библиотеци Честер Бити у Даблину (W 149).¹¹⁶² Све до 1915. године, када је нестало приликом евакуације заједно с највреднијим рукописима, био је својина старе Народне библиотеке у Београду (бр. 22).¹¹⁶³ Реч је, по свој прилици, о примерку који се најпре налазио у манастиру Петковици,¹¹⁶⁴ одакле је доспео у посед Јеврема Обреновића, који га је највероватније поклонио Народној библиотеци у првим годинама њеног постојања. О том примерку говори и Вук Караџић, који, 1839. године, извештава Копитара да је код Јеврема Обреновића видео *Минеј Божидача Вуковића* „сачуван као да је од јуче штампан“.¹¹⁶⁵ Судећи по извештају Ватрослава Јагића, у Бечкој дворској библиотеци се 1890. године такође налазио један пергаментни одломак *Празничној минеја*, којем се касније изгубио траг, док је половину једног примерка овог издања Вук Караџић 1856. године продао берлинској Краљевској библиотеци за педесет талира.¹¹⁶⁶ Напослетку, треба додати да се још о једном пергаментном примерку *Празничној минеја* може сазнати и из тестаментa Божидача Вуковића. Водећи рачуна о спасењу душе, он је, како је наведено у тестаменту, „главном манастиру у Срба у Светој Гори“ приложио један минеј од пергаментa, „обложен кожом и позлаћен“.¹¹⁶⁷

Није, међутим, само Божидар Вуковић штампао своја издања на пергаменту. Исто је чинио и његов син Вићенцо. О томе сведоче два одломка његовог *Молишвеника (Зборника за љушнике)* из 1560. године.¹¹⁶⁸ Већи одломак од 26 листова налази се у Збирци старих штампаних књига Народне библиотеке Србије (И 94), где је доспео 1987. године откупом од наследника заоставштине историчара Љубомира Ковачевића.¹¹⁶⁹ Други одломак од два листа чува се у Музеју српске православне цркве у Београду, у оквиру збирке која је некада припадала Радославу Грујићу. Реч је о листовима *Молишвеника (Зборника за љушнике)*, што их је Дејан Медаковић приписао издању Божидача Вуковића из 1536. године.¹¹⁷⁰ Међутим, пажљивом кодиколошком анализом утврђено је да је реч о издању истоимене књиге Вићенца Вуковића, објављене 1560. године. Такође је на основу димензија, перфорација на превојима листова и других елемената, установљено да је реч о фрагменту који је својевремено заједно с примерком из Народне библиотеке Србије био повезан у исти кодекс.¹¹⁷¹

¹¹⁵⁸ Радојичић, *Књије на ѱеріаменіу*, 355–355.

¹¹⁵⁹ Радојичић, *Књије на ѱеріаменіу*, 355; Мано-Зиси, *Періаменіи одломак Зборника за љушнике*, 65.

¹¹⁶⁰ Гилфердинг, *Босна, Херцеговина и Сіара Србија*, 12; Медаковић, *Графика српских шітаміаних књиіа*, 73.

¹¹⁶¹ Медаковић, *Графика српских шітаміаних књиіа*, 73; Мано-Зиси, *Періаменіи одломак Зборника за љушнике*, 65.

¹¹⁶² Мошин, *Рукойиси дивше Беоірадске народне библіоіеке*, 349–350.

¹¹⁶³ Лазић, *Сіаре шітаміане књиіе из ірводіііноі фонда*, 219, 225, нап. 75;

¹¹⁶⁴ Магарашевић, *Пуіовање іо Срдији*, 79; Чурчић, *Саборник – Празнични минеј*, 162–163, нап. 5.

¹¹⁶⁵ Стефановић-Караџић, *Вукова ірейиска I*, 479; Радојичић, *Књије на ѱеріаменіу*, 355–356; Мано-Зиси, *Періаменіи одломак Зборника за љушнике*, 65.

¹¹⁶⁶ Радојичић, *Књије на ѱеріаменіу*, 355.

¹¹⁶⁷ Тадић, *Тестіаменіи Божидача Вуковића*, 337–360, 341–343.

¹¹⁶⁸ Медаковић 1958, 73–74; Мано-Зиси, *Періаменіи одломак Зборника за љушнике*, 57–66.

¹¹⁶⁹ Јовановић-Стигчевић 1988–1989, 10–11, 80; Мано-Зиси, *Періаменіи одломак Зборника за љушнике*, 57.

¹¹⁷⁰ Медаковић 1958, 73–74; Мано-Зиси, *Періаменіи одломак Зборника за љушнике*, 59.

¹¹⁷¹ Мано-Зиси, *Періаменіи одломак Зборника за љушнике*, 59.

Формат. Континуитет форме се не огледа само у употреби истог материјала, већ и у формату Вуковићевих палеотипа, који је махом остао истоветан рукописним књигама.¹¹⁷² Тако су *Служабник*, *Псалтир с њоследовањем* и *Молићвеник (Тредник)* штампани у кватро, док су *Окћоих* и *Празнични минеј* објављени у фолио формату. Као и у случају осталих морфолошких аспеката, формат је углавном непосредно происходио из садржине и функције књига и практичних потреба. Док су тако *Окћоих* и *Празнични минеј*, као химнографски зборници искључиво коришћени у црквама током богослужења, докле *Служабник*, *Псалтир с њоследовањем* и *Молићвеник (Тредник)* нису садржали само саставе искључиво намењене богослужењу, већ су у њима била заступљена и разна молитвословља и свештенодејства, тако да је мањи формат тих књига олакшавао њихову употребу и ван парохијских или манастирских цркава. У прилог томе колико је практична намена књиге утицала на њен формат, сведочи и величина штампаног издања *Молићвеника (Зборника за њућнике)*. Реч је о књизи најмањег, октаво формата (8°) из Вуковићевог издавачког опуса, због чега се лако могла увек носити уза се, или која је, ако је судити према наводима у њеном поговору, штампана мале величине како би „путницима била удобнија за ношење“.¹¹⁷³

Књижни блок. Основне елементе књижног блока чиниле су свешчице, најчешће састављене од кватерниона (тетрада), односно четири дволиста или осам листова. Међутим, за разлику од рукописних књига, где је најпре образована свешчица од једног или више табака – зависно од формата – да би потом на страницама њених листова био исписиван текст, у штампарском процесу редослед поступка је био обрнут. Најпре је на табацима отискиван текст, прво на ректо, а потом и на версо странама, да би затим они према одговарајућем систему били пресавијани. На тај начин је образована свешчица од осам листова, односно четири дволиста, тј. кватерниона. Од колико ће табак бити сачињена свешчица зависило је умногоме од формата књиге, али и од техничких могућности типографске радионице.¹¹⁷⁴ Тако је у случају фолио формата, у којима су штампани *Окћоих њећојласник* и *Празнични минеј*, свешчица формирана уз помоћ четири одштампана табака, која су пресавијена по средини и потом ушивана. Насупрот томе, код кватро формата, као што је случај са *Служабником*, *Псалтиром с њоследовањем* и *Молићвеником (Тредником)*, за образовање кватерниона употребљавана су два одштампана табака. Ту је најпре сваки од табака два пута пресавијан, а затим су непосредно пре ушивања уметани један у други, што је омогућавало да се приликом обрезивања књижног блока формира свешчица од осам листова. Коначно, у случају најмањих октаво формата, карактеристичних за *Зборнике за њућнике*, за формирање кватерниона био је довољан један табак, с тим што је он био три пута пресавијан.

Повез. Слично као и у погледу већине осталих аспеката издања Божидара и Вићенца Вуковића, и њихов повез је умногоме био уобличен у складу са захтевима тржишта које су углавном чинили црквена лица и православни верници. Отуда је и природно што је он био заснован на традицији израде повеза рукописних књига источнохришћанске провинијенције. Као код рукописа, и код палеотипа се књижни блок, сачињен од прошивених свешчица, уз помоћ везова причврћивао за дрвене корице, које су потом бивале пресвучене кожом.¹¹⁷⁵ Предња и задња корица су потом најчешће украшаване орнаментиком с флоралним или геометријским мотивима, крстовима или фигуралним представама, попут Распећа, јеванђелиста и других – у зависности од типа књиге – отиснутим уз помоћ загрејаних клишеа. Осим тога, повези су садржали и копче с металним завршецима уз помоћ којих су књиге закопчаване.¹¹⁷⁶

¹¹⁷² Медаковић, *Графика српских штампаних књига*, 86.

¹¹⁷³ Каталог, ШБ. *Молићвеник (Молићвослов, Зборник за њућнике)*, 1521, Поговор.

¹¹⁷⁴ Nuovo, *The Book Trade*, 261.

¹¹⁷⁵ Секулић, *Повез старих српских књига*, 109–119; Медаковић, *Графика српских штампаних књига*, 83–84; Ђеклић, *Обрезивање српских средњовековних књига*, 87–98.

¹¹⁷⁶ Медаковић, *Графика српских штампаних књига*, 83–84. О повезу и типовима украсних мотива в. Ђеклић, *Украсни мотиви на њовезима*

Једна од могућих недоумица јесте она која се односи на питање да ли су Вуковићи своја издања продавали неповезана. С тим у вези, у научним круговима преовладало је мишљење да су, слично као у Венецији, где су књиге у складиштима и књижарама најчешће биле чуване у табацима,¹¹⁷⁷ и Божидар и Вићенцо Вуковић своја издања продавали без повеза.¹¹⁷⁸ Међутим, судећи према изворним подацима, пре свега оним из тестаментa Божидара Вуковића, изгледа да то најчешће није био случај. Наиме, у свом другом тестаменту, Вуковић налаже да се његова штампана издања продају по Дубровнику по одређеним ценама, па с тим у вези наводи: „а све штампане књиге које се нађу нека се пошаљу у Дубровник и нека се одреди цена по којој треба да се продају, тј. Минеји по три дуката један, мада су се досад продавали по четири дуката, Октоиси нека се продају по пет лира и 15 солада, Псалтири и Мисали по један дукат и четврт, мали Молитвеник по пет лира комад повезан у кожи“.¹¹⁷⁹ О цени Вуковићевог *Празничној минеја* сведочи и један запис из 1542. године, у којем се наводи како је дечански јеромонах Иларион наведени примерак књиге продао игуману манастира Војловице јеромонаху Партенију за двадесет гроша.¹¹⁸⁰ С друге стране, треба имати у виду и то да су књиге Божидара и Вићенца Вуковића најчешће продаване у трговинским радњама уз осталу мешовиту робу, а не у специјализованим књижарама, као што је то био случај с венецијанским издањима, где је тржиште било развијено, и које је обухватало широк спектар издања, од литургијских и верских, па све до бројних популарних витешких и других романа штампаних на разним народним језицима.¹¹⁸¹ Као прилог томе да су заиста Вуковићева издања продавана у радњама мешовите робе, говори и податак да је у инвентару Вићенцове трговинске радње у Шибенику, коју је отворио са Домиником, сином покојног Ивана Ангуре, уз тканине и сукна наведена и шкриња с тридесет и две ћирилске књиге,¹¹⁸² за које је тешко претпоставити да су биле неповезане.

У прилог мишљењу да су издања Божидара и Вићенца Вуковића углавном била повезана говори и то што су она готово искључиво продавана на простору јадранског приобаља и залеђа југоисточне Европе, чијем су тржишту Вуковићеви палеотипи превасходно били намењени. За разлику од Венеције, где се налазио велики број књижара, снабдених књигама различитих врста и жанрова, на тим просторима нису постојале специјализоване радње тог типа, већ су штампане књиге најчешће дистрибуиране путем Вуковићеве развијене трговачке мреже или црквеним каналима. Познато је да је међу црквеним средиштима једно од главних упоришта био манастир Милешева, док се у изворима јављају и имена путујућих трговаца, попут Димитрија Андоновића или Вићенцовог ујака Гаспара.¹¹⁸³ Тешко је при свему томе замислити да су ови путујући трговци, обилазећи широке просторе југоистоочне Европе, стижући чак до Видина, могли транспортовати и продавати неповезане књиге у табацима. С друге стране, не треба сасвим искључити ни могућност да је један део тиража намењен црквеним средиштима, попут оног у Милешеви, могао бити транспортован у привременом (лабавом) повезу, какав је коришћен у Венецији.¹¹⁸⁴ Поред тога што би такав вид књижног повеза смањио могућност њиховог оштећења приликом транспорта, он би уједно омогућио и њихово преповезивање према индивидуалним жељама њихових купаца код домаћих књиговезаца.

Библиофилски колорисани примерци – Један од најочитијих видова утицаја рукописне књиге на штампану огледа се у објављивању накнадно колорисаних библиофилских примерака.¹¹⁸⁵ Мада се почеци везују још за време проналаска штампања покретним словима и чувену Гутенбергову Библију у четрдесет и два реда, која је и сама ручно илуминирана, пракса

¹¹⁷⁷ Nuovo, *The Book Trade*, 400–408.

¹¹⁷⁸ Медаковић, *Графика српских штампаних књига*, 84.

¹¹⁷⁹ Тадић, *Тестаментни Божидара Вуковића*, 342.

¹¹⁸⁰ Радојичић, *Цена Празничној минеја*, 28–29; Војновић, *Кућа на камену: Војловица и њене књиге*, 98–103; Војновић, *Српске манастирске библиотеке*, 178–179.

¹¹⁸¹ Nuovo, *I libri di battaglia*, 341–359.

¹¹⁸² Милошевић, *Нови извори коџорској, вајшиканској и млејачкој архива*, 242–243, 289–291, бр. XXI.

¹¹⁸³ Милошевић, *Нови извори коџорској, вајшиканској и млејачкој ар*, 231, 268–269, бр. V, 295–296, бр. XXIV.

¹¹⁸⁴ Nuovo, *The Book Trade*, 136–137.

¹¹⁸⁵ Љубинковић, *Бојени дрворез*, 25–29; Харисијадис, *Обојене графике у Оксфордској библиотеци*, 31–34.

колорисања штампаних књига се и касније одржала. Издавачи из великих штампарских центара, међу којима се посебно истицала Венеција, штампали су, у складу са захтевима тржишта, за богатију клијентелу, један мањи део тиража на пергаменту, од којег је потом један број примерака био и ручно колорисан.¹¹⁸⁶ Отуда не чуди да је исти такав приступ у свом издавачком програму имао и Божидар Вуковић, на шта упућују већ поменути пергаментни примерци *Окѿоиха њеѿоѿласника* из Крке и *Празнични минеј* који се чува у Библиотеци Честер Бити у Даблину. Иако примерак *Окѿоиха њеѿоѿласника* из Крке, уз преплетну вињету, садржи само једну колорисану заставицу с представом Тројице химнографа, он ипак у знатној мери омогућује компаративну анализу с графичким украсом *Празничној минеја*, где су све илустрације, као и највећи део орнаменталног украса, обојени. У случају и једног и другог палеотипа читаве илустрације су прекривене бојом, налик оним у минијатурама рукописних књига. Ако се тако упореди представа Тројице химнографа са приказима светог Ђорђа или светог Јована Кефалофороса, са упечатљивим зелено обојеним фоном, карактеристичним за све три композиције, на основу коришћења исте палете боја, као и у софистицираном колористичком приступу, јасно се види да је највероватније реч о делима исте итало-критске сликарске радионице,¹¹⁸⁷ каквих је у то доба било у Венецији, а чији су се сликари бавили не само илуминирањем рукописа и сликањем икона, већ и колорисањем раскошних библиофилских примерака палеотипа.

Поред ова два репрезентативна пергаментна колорисана примерка, која су готово извесно колорисана према Вуковићевој наруџбини, сачуван је и већи број оних који су штампани на папиру, али је њихов колорит знатно скромније изведен. Поред *Окѿоиха њеѿоѿласника*¹¹⁸⁸ и *Празничној минеја*,¹¹⁸⁹ познати су и колорисани примерци *Молиѿвеника (Зборника за љуѿнике)*.¹¹⁹⁰ За разлику од раније поменутих пергаментних егземплара, колорисане илустрације и орнаментални украс примерака на папиру неуједначеног су квалитета и одају рад више сликара. Оно што је при томе такође занимљиво јесте да илустративни украс у њима није у потпуности прекривен бојом: обојени су најчешће само приказани ликови, док су њихова лица и фон остали необојени. Иако је један број примерака штампаних на папиру могао бити колорисан по поруџбини самог Вуковића, све указује да су поједине егземпларе током времена могли колорисати по жељи њихових власника и домаћи, мање вешти илуминатори.

Тираж. За разлику од рукописне културе, где је свака појединачна руком преписана књига представљала уникат,¹¹⁹¹ штампана књига је објављивана у одређеном броју примерака, који је могао варирати у зависности од врсте и типа књиге, као и њене потражње на тржишту. Пошто у колофонима Вуковићевих палеотипа није бележен тираж, нити су пак сачувани изворни подаци о њему, не може се поуздано тврдити о којим бројкама је реч. Познато је да је у првим деценијама штампарства у Венецији тираж књига најчешће износио више стотина егземплара, али да су већ током седамдесетих година 15. столећа поједина издања премашивала и број од хиљаду примерака. Током 16. столећа, у време издавачке делатности Божидара и Вићенца Вуковића, тај број је досезао и више хиљада, зависно од тога о којем се типу или тематици књиге радило.¹¹⁹² С друге стране, ако је судити према броју евиденти-

¹¹⁸⁶ Armstrong, *The Decoration and Illustration of Venetian Incunabula*, 773–116; Између осталог, познат је изванредан број колорисаних примерака оштампаних како на глагољници, тако и на ћирилицы: Харисијадис, *Обојене графике у Окѿоиху њеѿоѿласнику*, 31.

¹¹⁸⁷ Љубинковић, *Бојени дрворез*, 26.

¹¹⁸⁸ Мара Харисијадис је описала колорисани фрагмент Вуковићевог *Окѿоиха њеѿоѿласника* штампаног на хартији, који је повезан у исти кодекс с рукописном књигом, а који се налази у збирци рукописа Библиотеке српске патријаршије – Рс 84: Харисијадис, *Обојене графике у Окѿоиху њеѿоѿласнику*, 31–34. Уп. Ранковић и др., *Инвенѿар рукописа Библиотеке српске патријаршије*, 39.

¹¹⁸⁹ Мирјана Љубинковић је скренула пажњу на примерак из *Празничној Минеја*, као и један фрагмент од три обојена дрвореза из Народног музеја у Београду: Љубинковић, *Бојени дрворез*, 25–29; Харисијадис, *Обојене графике у Окѿоиху њеѿоѿласнику*, 31–34.

¹¹⁹⁰ Примерци из Универзитетске Библиотеке у Београду и Марчане у Венецији.

¹¹⁹¹ У развијеним европским скрипторијама поједине књиге су ручно умножаване и у већем броју примерака. Због тога поједини аутори сматрају да је реч о протоиздавачком добу: Војновић, *Додаѿни ѿекѿови*,

¹¹⁹² Nuovo, *The Book Trade*, 99–116.

раних примерака, што целовитих што фрагмената, може се у ширим оквирима претпоставити да су тиражи Вуковићевих палеотипа из његовог првог издавачког циклуса износили више стотина егземплара, да би код појединих издања из тридесетих година, попут *Окшоиха њејојласника* или *Празничној минеја*, тај број досезао, а можда и премашивао, хиљаду примерака.

Сигнирање свешчица. У палеотипима који припадају првом издавачком циклусу Божидача Вуковића, примењен је систем сигнирања табака познат из рукописног наслеђа, где су према грчко-словенском систему одговарајућим старословенским словима с бројним вредностима обележене прве и последње стране кватерниона.¹¹⁹³ То значи да су код *Служабника* и *Псалтира с њоследовањем*, одштампаним у кватро формату, обележаване само ректо стране спољашњих табака у свешчици, док унутрашњи нису имали никакву сигнатуру. Међутим, пошто српскословенски палеотипи све до Ђинамијевог *Псалтира с њоследовањем* нису садржали нумерацију, односно пагинацију, сигнирање свешчица је представљао једини репер који је књиговесцу олакшавао формирање књижног блока. Међутим, управо је овакав систем, преузет из рукописне књиге, представљао потешкоћу приликом израде књижног повеза, јер је изискивао већу пажњу како током пресавијања табака и формирања свешчица не би долазило до грешака.

Могло би се отуда рећи да је практична намена представљала кључни разлог што је у издањима из другог Божидаровог циклуса – изузев *Молићвеника (Зборника за њујнике)*, где је због коришћења раније отиснутих табака задржан и стари систем сигнирања свешчица – дошло до значајних измена. Тако су најпре у *Окшоиху њејојласнику*, а потом и у *Празничном минеју* и *Молићвенику (Треднику)*, обележене ректо стране прва четири листа сваке свешчице. У случају фолио формата, исто тако су посредни ректо стране сва четири табака која формирају свешчицу, док су код *Тредника*, одштампаног у кватро формату, сигниране ректо и версо стране оба табака. У прилог мишљењу да се приликом формирања свешчице практична улога непосредно одразила и на систем сигнирања табака говори и увођење слова латинске антикве и римских бројева, којима су, примера ради, у *Празничном минеју* и *Треднику* Божидача Вуковића придодата и готичка слова. У исто време, укључивање латинских и готичких слова и римских бројева, поред бројних вредности старословенских слова, представља и посредни показатељ тога да је повез највероватније рађен у радионицама венецијанских типографа и књиговезаца.

Коначно, ваља напоменути и то да је овај систем сигнирања свешчица, односно табака, са извесним варијацијама примењен и у издањима Вићенца Вуковића – осим у *Служабнику* из 1554. године – али и у скоро свим осталим српскословенским палеотипима одштампаним у Венецији, за разлику од издања која потичу са српскословенског културног и етничког простора, где је у основи задржан традиционални систем.

Систем рубрикације. Међу морфолошким аспектима српскословенских палеотипа на основу којих се може сагледати континуитет форме јесте и систем рубрикације – преузет из искуства рукописних књига – који је изведен технолошким поступком двобојне штампе.¹¹⁹⁴ Иако су поједини аутори у томе првенствено видели „сликарски ефекат“,¹¹⁹⁵ примена двобојне штампе имала је превасходно практичну функцију, из које је непосредно и проистацала.¹¹⁹⁶ Свакако да је она доприносила и живописности отиснутог текста, али то ипак није био примарни мотив штампања у две боје. Као и у рукописима, где није било ни издвојеног садржаја нити означене пагинације, односно фолијације, и где је систем рубрикације био заснован на наизменичном смењивању делова текстова различитих боја, и у српскословенским инкунабулама и палеотипима био је примењиван исти принцип, па самим тим и у случају Вуковићевих издања. За разлику од кодекса из српског рукописног наслеђа, где су

¹¹⁹³ Пешикан, *Лексикон српскословенској шћамјарсћива*, 180–183.

¹¹⁹⁴ О реконструисању технике двобојне штампе: Немировски, *Почеци шћамјарсћива у Црној Гори*, 343–345.

¹¹⁹⁵ Медаковић, *Графика српских шћамјаних књига*, 68.

¹¹⁹⁶ Богдановић, *Сћара српска диблиотјека*, 41–42; Немировски, *Почеци шћамјарсћива у Црној Гори*, 345.

у појединим случајевима уз црвену, извесни делови текста истицани и другим бојама или златом, у издањима Божицара и Вићенца Вуковића – као и у осталим српскословенским инкунабулама и палеотипима – за издвајање појединих састава или већих појачких целина коришћена је црвена. Примена двобојне штампе код литургијских књига била је у највећој мери условљена самом структуром богослужења, будући да се оно састојало од комбиновања текстова из различитих састава и књига, доведених у одговарајући међусобни однос према строго утврђеним правилима наведеним у типичу. Управо су се захваљујући црвено одштампаним рубрикама, лакше могле уочити поменуте текстуалне целине, нарочито у условима пригушеног осветљења, особеног за црквене ентеријере тога доба у којима се богослужење одвијало. Тако је, у зависности од типа књига, у рубрикама најчешће назначено у ком тренутку богослужења, по којој мелодији текст песме треба отпевати.¹¹⁹⁷ Другим речима, читалац или појак није се могао оријентисати, као код савремене књиге, помоћу пагинације или садржаја, него према другим назначеним елементима – према датуму, гласу или називу празника који није везан за непокретни циклус, већ за Ускрс или Духове.¹¹⁹⁸

Систем рубрикације, односно графичка организација текста, није, међутим, била изведена само уз помоћ курентних и верзалних слова. У зависности од типова књига, већа поглавља су најчешће рашчлањена заставицама или вињетама, као и лигатурним насловима, а мање текстуалне целине и различитим типовима иницијала.¹¹⁹⁹ Понегде се јављају и илустрације, као визуелне потпоре и допуне текста, и то не само целостраничне, попут оних у *Молийвеницима* (*Зборницима за њујнике*), већ и оне штампане у ширини једног ступца, као што су илустрације из *Празничној минеја*. Напоследку треба истаћи да су, слично као и типографски карактери, и остали поменути слагачки елементи могли бити отиснути у једној или другој боји, с тим што су илустрације, уз неколико изузетака, обично одштампане црном бојом.

Тийографија и слој – Попут осталих сегмената у којима се читава непосредни утицај српског рукописног наслеђа, и у погледу словних гарнитура које је наручио Божицар Вуковић може се уочити иста тенденција. За разлику од типографских одлика инкунабула Ђурђа Црнојевића, у којима се условно речено могу препознати и примесе „протограђанице“, Вуковићева словна гарнитура је доследно изведена према рукописном уставу, са свим лигатурама, дијакритичким знацима, надредним словима и другим саставним елементима ћирилског писма.¹²⁰⁰ Тиме се, с једне стране, умножио и број изливених типографских карактера – што је изискивало и више времена за њихову израду – али је то, с друге стране, доприносило бржем слагању штампарских форми с којих је текст отискиван. Иако је у колофонима Божицар Вуковић навео да је лично он „начинио од две руке слова“¹²⁰¹ или пак „саставио форме“,¹²⁰² несумњиво је да је иза читавог поступка који је претходио изради словне гарнитура стајао јеромонах Пахомије, који је потом надзирао и слагање текста. Под припремним радовима се у првом реду подразумевала израда нацрта према одговарајућим предлошцима из рукописних књига. На основу њих су најпре резане пунце са одговарајућим типографским карактером, док је њиховим отискивањем у мекшем материјалу добијана матрица за изливање датог типографског карактера.

На почетку своје издавачке делатности Божицар Вуковић је поседовао само крупну словну гарнитуру, којом су одштампани *Служабник* и *Псалтир с њоследовањем*. Међутим, још у току штампања последовања, Вуковић се опремио и ситном словном гарнитуром, употребљеном најпре за отискивање другог поговора *Псалтира с њоследовањем*, а потом и за штампање *Молийвеника* (*Зборника за њујнике*). Током другог издавачког циклуса Божицар Вуковић је поред улагања у ксилографске клишее набавио и две нове градације типограф-

¹¹⁹⁷ Богдановић, *Стара српска библиотека*, 42..

¹¹⁹⁸ Богдановић, *Стара српска библиотека*, 42.

¹¹⁹⁹ О графичкој организацији текста на примеру цетињских издања: Немировски, *Почеци штиамјарсџива у Црној Гори*, 338–339.

¹²⁰⁰ Пешикан, *Лексикон српскословенској штиамјарсџива*, 87.

¹²⁰¹ *Празнични минеј* БВ 1538, л. 431б–432а: Каталог, VI. *Празнични минеј* (*Саборник*), 1538, Поговор.

¹²⁰² *Псалтир с њоследовањем* БВ 1520, л. 159а–160б: Каталог, II. *Псалтир с њоследовањем*, 1520, Први поговор.

ских карактера – полуситну, примењену у *Окѣоиху ѡеѣоѣласника*, и полукрупну, коришћену за састављање слога *Празничноѣ минеја*, а потом и *Молиѣвеника (Требника)*.¹²⁰³ После Божидарове смрти, његов син Вићенцо није имао потребе за наручивањем нових градација слова, будући да је уз осталу типографску опрему, од оца наследио и поменуте словне гарнитуре, које је употребио за штампање својих издања, а које су касније коришћене и за потребе отискивања осталих српскословенских палеотипа у Венецији.

*

Изузев *Окѣоиха ѡеѣоѣласника* и *Празничноѣ минеја*, који су штампани двостубачно, текстуални блок осталих Вуковићевих издања сложен је једностубачно са обостраним поравнањем редова. Једна од особености слога, не само Вуковићевих, већ и других српскословенских палеотипа, јесте и то што су се поједине текстуалне целине завршавале сужавањем редова у виду обрнутог зарубљеног троугла. Познато још из рукописа, ово сукцесивно сужавање редова је, уз декоративну, најчешће имало и практичну функцију, јер је омогућавало да се текст потисне до краја текстуалног оквира, како би нова текстуална целина, најчешће назначена иницијалом, започела на наредном ступцу или страни (Т.VI.27).

Као што је већ у основним цртама наговештено, за састављање слога прва два Вуковићева палеотипа – *Служабника* и *Псалѣира с ѡследовањем* – употребљена је крупна словна гарнитура, изузев другог поговора *Псалѣира с ѡследовањем*, који је био сачињен од ситних типографских карактера, с тим што су поједини делови текста истакнути крупном градацијом курентних и верзалних слова. Ситна градација слова је потом коришћена и за отискивање основног текста *Молиѣвеника (Зборника за ѡуѣнике)*, док су за издвајање мањих или већих текстуалних целина у тој књизи примењени крупни типографски карактери, пре тога коришћени за штампање *Служабника* и *Псалѣира с ѡследовањем*. Сасвим разумљиво, истом градацијом слова одштампано је и поновљено издање истоимене књиге из 1536. године.

За потребе штампања *Окѣоиха ѡеѣоѣласника*, чији се текстуални блок састоји из два ступца, коришћена је полуситна градација типографских карактера. Међутим, поједини делови текста у поговору књиге истакнути су крупном градацијом, док су ситна слова примењена приликом испуњавања табеларне пасхалије.

Поседну особеност представља слог *Празничноѣ минеја*, најрепрезентативнијег и најобимнијег Вуковићевог издања. Реч је, наиме, о двостубачно изведеном слогу, изузев предговора и поговора који су штампани у једном ступцу. Осим тога, основу слога чини полукрупна градација типографских карактера, која се први пут јавља у *Празничном минеју*, а која је доцније искоришћена и за штампање *Молиѣвеника (Требника)*. Међутим, за разлику од *Требника*, отиснутог искључиво уз помоћ полукрупне словне гарнитуре, за потребе штампања *Празничноѣ минеја*, уз крупну је примењена и полуситна градација слова.

Оно што је притом посебно занимљиво јесте то да је све до шеснаестог кватерниона слог био искључиво сачињен од полукрупних карактера. Први пут се употреба полуситне словне гарнитуре јавља на л. 126а, у делу текста који следи после илустрације с представом светог Николе. У следећем, седамнаестом кватерниону, комбиновање словне градације спроведено је на обема странама листова 132 и 135, да би се тек од двадесет и треће свешчице па до краја књижног блока овакво типографско решење готово усталило.

Одговор на питање због чега је Вуковићев *Празнични минеј* у појединим деловима текста штампан наизменичним комбиновањем двеју градација слова треба тражити у самом штампарском поступку. Наиме, као што је већ споменуто, за разлику од рукописних књига које су писане на већ формираним свешчицама најчешће у континуитету, уколико је то чинио један исти писар, то није био случај када је штампана књига у питању. У погледу фолио формата, на којем је штампан Вуковићев *Празнични минеј*, свака појединачна свешчица била је формирана од четири одштампана табака, пресавијена по средини. Отуда су на једној страни табака, у случају првог спољашњег у кватерниону, истовремено слагани први и

¹²⁰³ Пешикан, *Лексикон српскословенскоѣ шѣамѣарсѣва*, 87.

последњи лист, а потом и остали према одговарајућем редоследу. Ово „прескакање“ текста је захтевало да се пре састављања слога и започињања штампарског процеса изради рукописни предлошак према којем се вршило штампање. Рукописни предлошак је требало врло пажљиво сачинити како приликом слагања текста не би дошло до већих размимоилажења између њега и слога, пошто су мања неподударана најчешће решавана било учесталијом употребом скраћеница, било повећањем или смањењем прореда, зависно од потреба, било сукцесивним сужавањем редова. Другим речима, приликом слагања текста, словослагач је пред собом морао имати неповезани, односно развезани табак одговарајуће свешчице која му је служила као непосредни предлошак. Ако се све то има у виду, очигледно је да јерођакон Мојсеј, који је руководио штампањем књиге, није имао пред собом сачињен целовит рукописни предлошак, у којем је требало предвидети и илустрације као и остале елементе графичког украса, који су у извесним случајевима заузимали доста места на страни. Све указује на то да је до шеснаесте свешчице слог био сложен без већих проблема, и поред тога што се на појединим странама налазио богат графички украс. По свему судећи је до шеснаесте свешчице коришћен за ту прилику припремљен рукописни предлошак, док је на даље као изворник највероватније послужио неки расповезани рукопис истоимене књиге, који није био илуминиран. Сама ректо страна 126-ог листа јасно показује да је полуситни слог примењен због уметања илустрације, што је изискивало уношење текста истог обима на мањој површини текстуалног блока, будући да је значајан део унутрашњег ступца заузела отиснута илустрација с представом светог Николе. Најчешће је овај допунски полуситни слог коришћен управо у свешчицама које су садржале графички украс, како би се могао сложити према рукописном предлошку. Међутим, има и случајева да се он јавља и у кватернионима који не садрже илустрације, што би указивало на то да су можда и у ходу вршене извесне интервенције у тексту, уз могућност коришћења и неког додатног предлошка.

*

За разлику од рукописа који су били интерактивни и флексибилни медији склони сталним изменама, штампана књига је захваљујући отискивању у великом броју примерака омогућила стандардизацију и нормирање текстова.¹²⁰⁴ Упркос томе што је истицана као једна од главних особености штампаних књига, фиксност текста ипак није представљала апсолутну категорију. Отисак текста није у потпуности био уједначен на нивоу једног истог издања, већ су у највећем броју случајева постојале варијације отисака појединих страна, а сасвим ретко и читавих табака. Узгред буди речено, то није само особеност палеотипа Божидара и Вићенца Вуковића, него и књига водећих штампара и издавача раног модерног доба.¹²⁰⁵

Познато је, наиме, да се у случају издања Божидара Вуковића први пут јављају различите варијанте табака, односно кватерниона, у *Псалтиру с њоследовањем* из 1520. године. Због замене заставице, где је правоугаона с флоралном орнаментиком замењена преплетном с Вуковићевим монограмом, ту је дошло и до поновног слагања текста, што потврђују и незнатне разлике у тексту између прве и друге варијанте кватерниона.¹²⁰⁶

За разлику од поменутог случаја, где су се јавиле невелике разлике у слогу, у *Празничном минеју* су оне далеко уочљивије, будући да су постојале две варијанте слога двадесет и осме и двадесет и девете свешчице, о чему сведочи неколико сачуваних примерака.¹²⁰⁷ Међу

¹²⁰⁴ Brigs, Berk, *Društvena istorija medija*, 96; Лазић, *Издања цетињске штампарије*, 25–26.

¹²⁰⁵ Питањима везаним за типографске грешке у инкунабулама и палеотипима био је посвећен и научни скуп *Printing and Misprinting: Typographical Mistakes and Publishers' Corrections (1450–1650)*, одржан 20–21. априла 2018. године у Оксфорду у организацији Линколн колеџа, Универзитета Оксфорд. Међутим, колико нам је познато, још увек није публикован зборник с радовима, али је зато на интернету доступан програм овог научног скупа (http://15cbooktrade.ox.ac.uk/wp-content/uploads/sites/4/2018/03/Programme_PrintingMisprinting_Final.pdf).

¹²⁰⁶ Чурчић, *Псалтир Божидара Вуковића*, 472–477.

¹²⁰⁷ Немировский, *Неизвестный вариант Сборника*, 175–176; Немировский, *Замечки о южнославянских старопечатных изданиях*, 200–201; Чурчић, *Типелски примерак Сборника*, 83–88; Чурчић, *Два прилога Јевеиња Љвовича Немировској*, 203–206.

њима највише информација пружа примерак из збирке старих штампаних књига манастира Дечана, бр. 2.¹²⁰⁸ У њему су ректо и версо стране 220, 221, 225. и 232. листа сложени искључиво полуситном словном гарнитуром – коришћеном пре тога у *Окшоиху ѿеѿојласнику* – али с већом доњом маргином, произашлом услед скраћења текстуалног блока. Реч је, дакле, о четвртој и петом листу двадесет и осме свешчице, као и о првом и осмом листу двадесет и девете свешчице. С друге стране, у тителском примерку, као и оном из Збирке Радослава Грујића (бр. 275),¹²⁰⁹ познат је само 232. лист с наведеним слогом, јер у оба примерка недостаје лист 225, док су, насупрот дечанском егземплару, листови 220 и 221 сложени уобичајено. Другим речима, то би уједно значило да наведени листови припадају сто дванаестом и сто тринаестом табаку, од којих дечански примерак садржи оба, док остала два егземплара – тителски и онај из збирке Радослава Грујића – садрже само 232. лист сто тринаестог табака (табела).

Као што се из претходно наведеног може видети, од близу три стотине до сада евидентираних примерака,¹²¹⁰ свега три садрже листове с другачијим слогом. Било је разних покушаја да се објасне разлози због чега је слог на поменути листовима два пута састављан, од тога да је типограф намерно експериментисао,¹²¹¹ па до разних других претпоставки и домишљања.¹²¹² Међутим, одговоре на ова питања свакако треба потражити у самом поступку слагања текста.

Руководећи се рукописним предлошком, сачињеним од табака, тј. дволиста који је садржао четири исписане стране, словослагач је дати текст требало да пренесе и на одговарајуће штампарске форме, тј. површине премазане бојом с којих је вршено отискивање. Пошто је реч о фолио формату, за сваки табак је требало сачинити по две форме – једну за отискивање ректо и другу за отискивање версо стране – од којих је свака садржала по две стране сложеног текста. Најпре су штампане ректо стране табака, а након сушења боје и версо стране.¹²¹³ Другим речима, у случају 112. табака, на његовој ректо страни налазили су се листови 220а и 221б, а на версо 220б и 221а, док су 113. табаку припадале стране 225а и 232б, као и 225б и 232а. Оно што је пак заједничко за обе верзије слога јесте да су оне садржале исти обим текста, с тим што је он био другачије сложен.

Приликом састављања текста словослагач је најпре морао водити рачуна о томе да текст буде сложен према унапред дефинисаним димензијама текстуалног оквира. Међутим, за разлику од уобичајених примерака, где је то у потпуности спроведено, код дечанског егземплара и остала два примерка, то није био случај. Понављање броја редова, као и у крупном слогу, довело је до скраћења текстуалног оквира, односно повећања димензије доње маргине, што је, с друге стране, условило и измештање сигнатуре по вертикалној оси на горе. Поменути недостаци указују на то да је реч о слогу који је био први сачињен, али који је морао бити пресложен, јер су у њему биле измењене димензије текстуалних оквира, односно маргина страница. С друге стране, пошто је требало сложити текст према рукописном предлошку, словослагач је, поред смањења висине текстуалног блока, морао вршити и знатне интервенције у самом тексту. Оне су се пре свега огледале у издвајању подналова у нови ред, избегавању скраћеница, као и шпационирању текста и повећању белина између речи. За разлику од тога, у поновљеном слогу, словослагач је уз комбиновање крупнијих и ситнијих типографских карактера успео да надомести поменуте недостатке, служећи се између осталог и поступком сукцесивног сужавања редова, као што је то случај на листу 220б (Т. VI. 27).

¹²⁰⁸ Немировский, *Неизвестный вариант Сборника*, 175–176.

¹²⁰⁹ Немировский, *Замечки о южнославянских старопечатных изданиях*, 200–201; Чурчић, *Тителски примерак Саборника*, 83–88.

¹²¹⁰ Nemirovskij, *Gesamtkatalog der Frühdrucke*, Bd. 6, 314–386.

¹²¹¹ Немировский, *Неизвестный вариант Сборника*, 176.

¹²¹² Чурчић, *Два ѿрилоја Јевѿенија Љвовича Немировскоја*, 204–206.

¹²¹³ У савременој офсетној штампи најпре се одштампају ректо стране свих табака књижног блока, а тек потом версо.

Занимљиво је напоследку поменути и да је само у дечанском примерку на листовима од 220а до 221б сачувана прва верзија слога,¹²¹⁴ док се у примерцима из Титела и Грујићеве збирке на истим местима налазе отисци пресложеног текста.¹²¹⁵ То би могло значити да је отиснут већи број 113. табака, који је садржао листове 225а, 225б, 232а и 232б, или да су пак они у већем броју сачувани у односу на претходно поменуте листове 112. табака. Због високе цене папира у то време, макулатурни табаци нису били одстрањивани, нити посебно издвајани, већ су наизменично повезивани у књижни блок заједно са оним који су били добро одштампани. Том приликом свешчице су могле бити сачињене од различитих комбинација табака, што је резултирало различитим верзијама кодекса, на шта указују и примерци *Празничној минеја* из Дечана, с једне, и оних из Титела и Грујићеве збирке, с друге стране.

Поред постојања варијанти текстова на нивоу читавих табака, било је и оних ситнијих које су се најчешће односиле на разлике у графемама, од којих је највећа пажња у научној литератури посвећена оним из *Служадника* Божидара Вуковића.¹²¹⁶ Тако су, примера ради, на основу упоређивања више десетина примерака *Служадника* из различитих збирки, утврђене варијације у подели и преносу речи из једног реда у други (хифенацији) на последња два листа 11. и 15. свешчице, као и у отискивању речи *сѣтворѣши* и *разарај* на петом листу 25. кватерниона. У првом случају установљене су две варијанте, а у другом четири.¹²¹⁷ Сасвим извесно, оне су происходиле из тога што су током отискивања уочаване грешке и у ходу вршене коректорске исправке. Међутим, већ отиснути листови с грешкама нису одстрањивани, већ су и они повезивани у књижне блокове. Најчешће су уочене грешке ручно исправљане одређеним коректорским знацима, али је било и случајева где то није чињено.¹²¹⁸ Иако су поједини аутори у тим грешкама видели варијације читавих издања, оне нису настајале на такав начин да су приликом формирања књижног блока одштампани табаци разврставани према одговарајућим варијантама отисака. Напротив, такви табаци су обично повезивани без неког посебно утврђеног реда, тако да могућност варијација није била строго ограничена, услед чега су се у једном истом кодексу могле наћи њихове разноврсне комбинације.

5.4. Графичка опрема

Један од најзначајнијих аспеката палеотипа Божидара и Вићенца Вуковића, у оквиру којег се могу сагледати везе између рукописне и штампане књиге, односно традиције и иновације, јесте њихов графички украс.¹²¹⁹ У првој фази развоја, која се у највећој мери подудара са издавачким опусом Божидара Вуковића, он је био у превласти рукописне традиције, док се у издањима његовог сина Вићенца јављају и поједини иновативни елементи непосредно преузети из западноевропског искуства графичке опреме штампаних књига. Одржавање континуитета с рукописном илуминацијом није био само одраз патриотизма нити Вуковићеве оданости православљу, како је то обично сматрано, већ и функционалних и тржишних захтева, који су у знатној мери утицали на уобличавање његовог издавачког програма. Отуда је сасвим разумљиво што су Пахомије и потоњи уредници његових издања, прилагођавајући се технолошким иновацијама и могућностима новог медија, строго водили рачуна

¹²¹⁴ Немировский, *Неизвестный вариант Сборника*, 175–176.

¹²¹⁵ Немировский, *Замечки о южнославянских старейшей изданиях*, 200–201; Чурчић, *Тителски примерак Саборника*, 83–88.

¹²¹⁶ Лукьяненко, *Издания кириллической печати*, 41–43; Грбић, *Две варијанте Служадника*, 51–64; Грбић, *Типографске варијанте*, 134–150. О типографским варијантама осталих Вуковићевих издања: Грбић, *Типографске одлике и варијанте*, 83–90.

¹²¹⁷ Грбић, *Типографске варијанте*, 134–150; Грбић, *Типографске одлике и варијанте*, 85–87.

¹²¹⁸ Грбић, *Типографске варијанте*, 134–150.

¹²¹⁹ О графичком украсу издања Божидара и Вићенца Вуковића издвајамо: Медаковић, *Графика српских штампаних књига*, 116–151; Петковић, *Илустрације Meditationes vitae Christi*, 253–265; Петковић, *Порекло илустрација у штампаним књигама*, 119–135; Петковић, *Илустрације и књижни украс*, 25–52; Петковић, *Илустрације српских штампаних књига*, 67–78; Петковић, *Српска уметност*, 44–49.

о томе да и формални аспекти ових књига буду усклађени с њиховом литургијском садржином и култном наменом источнохришћанске цркве.¹²²⁰ Међутим, иконографски и стилско-морфолошки аспекти нису искључиво зависили од идејних и функционалних захтева, већ умногоме од историјских околности у којима су те књиге штампане, као и од верског идентитета и стремљења њихових издавача. То се јасно види на примеру издавачког опуса Вићенца Вуковића, у којем је однос књижног украса према традицији био знатно флексибилнији и где долази до експлицитнијег уплива западноевропских иконографских и стилских елемената.

По угледу на рукописне књиге, чија је илуминација била усредсређена на минијатуре, заставице и иницијале, и систем графичке опреме палеотипа Божидара и Вићенца Вуковића у основи се темељи на истим елементима, само прилагођен захтевима новог медија. У први план се истичу орнаментални мотиви геометријско-флоралног типа, који преовлађују у компоновању заставица и вињета, док се у појединим раскошнијим издањима јављају и фигуралне представе отиснуте на целој страни у виду фронтисписа или у ширини ступца. Осим орнаменталних и фигуралних мотива, од илустративног репертоара рукописних књига преузет је и систем насловних плетеница и иницијала. Међутим, примера ради, за разлику од раскошно изведених иницијала у инкунабулама Ђурђа Црнојевића, где се јављају иновативни познотички и ренесансни елементи,¹²²¹ у издањима Вуковића они су знатно скромније изведени. Преовлађују витичасти иницијали, карактеристични и за рукописну књигу тог времена,¹²²² али се код појединих иницијалних слова јављају и решења у виду тордираног преплета, што указује на то да су се Вуковићеви илустратори служили и старијим рукописима као предлошцима, будући да се у српској рукописној традицији овај мотив јавља још од 13. века, што сведоче и иницијали Вукановог јеванђеља.¹²²³

5.4.1. Орнаментика

Утицај рукописне илуминације на графичко уобличавање издања Божидара Вуковића може се пратити још од његових првих палеотипа *Служабника* и *Псалтира с њоследовањем*.¹²²⁴ Уопште узев, у њима је графичка опрема веома скромна и заснована на орнаменталном украсу, не само услед недостатка већег броја изрезбарених клишеа, већ и стога што је умногоме била одређена садржајем тих састава. Она је сведена на неколико преплетних заставица и лигатурних наслова, као и стилизованих иницијала, махом витичастих, отиснутих у техници дрвореза. У стилско-морфолошком погледу се од осталог дела графичког украса оба палеотипа издвајају само две правоугане вињете отиснуте с клишеа изведених по угледу на оне коришћене у савременим венецијанским издањима (ЗиВ. 4, 5.1).¹²²⁵ У том смислу се нарочито истиче вињета унутар које се понављају мотиви птица и латица цвећа, што је у основи представљало уобичајен репертоар графичке опреме ренесансне књиге у Венецији.

И поред тога што су биле поновљене више пута, поменуте вињете су представљале секундарне елементе графичке опреме *Служабника* и *Псалтира с њоследовањем*, док је главни орнаментални украс био усредсређен на неколико заставица геометријско-флоралног типа.¹²²⁶ Најрепрезентативнија од њих, изведена у виду преплета с три концентрична круга (ЗиВ. 1.1), отиснута је на почетку оба Вуковићева палеотипа. Оно што, међутим, ову заставицу чини препознатљивом је штит постављен у њеном средишту, подељен по средини на два дела; у његовом горњем делу се налази крст, док је у доњем делу отиснут монограм Божидара Вуковића. Клише с којег је отиснута ова заставица доцније је био употребљаван и за потребе графичког опремања *Служабника* и *Псалтира с њоследовањем* његовог сина Вићенца, али и за украшавање издања истоимених палеотипа њихових следбеника, где су обично

¹²²⁰ Лазић, *Украс старе штампане књиге у XV и XVI столећу*, 486.

¹²²¹ Медаковић, *Графика српских штампаних књига*, 88–97.

¹²²² Ракић, *Иницијал*, 257–258.

¹²²³ Медаковић, *Графика српских штампаних књига*, 122.

¹²²⁴ Петковић, *Илустрације српских штампаних књига*, 72–73; Петковић, *Илустрације и књижни украс*, 29–36.

¹²²⁵ Медаковић, *Графика српских штампаних књига*, 118.

¹²²⁶ Медаковић, *Графика српских штампаних књига*, 117–118.

вршене извесне варијације с Вуковићевим монограмом на штиту, док је у појединим случајевима он и потпуно изостављан (ЗиВ. 1.1, 1.2, 1.3).

Познат из јужнословенске рукописне традиције још од друге половине 13. столећа, геометријско-флорални тип орнамента је током наредних векова постао преовлађујући не само у оквирима рукописне илуминације,¹²²⁷ већ и у другим уметничким гранама.¹²²⁸ Тако је поред монументалног сликарства и дела примењене уметности, геометријско-флорални тип орнамента био обилато примењиван и у каменој пластици сакралних споменика моравске Србије.¹²²⁹ Сасвим природно, он је постао и саставни део репертоара графичке опреме раних штампаних књига,¹²³⁰ док се његово порекло и развој најбоље могу сагледати у рукописној илуминацији.¹²³¹ Познато је тако да се мотив вреже с концентричним круговима,¹²³² сличан оном из заставица Вуковићевих издања, јавља и у *Четворојеванђељу Ситарчеве Горице*, с том разликом што је ту заставица решена у виду преплета с два концентрична круга и са стилизованим лисним завршецима.¹²³³ Осим у рукописним књигама, тип геометријско-флоралне преплетне заставице с концентричним круговима се пре Вуковићевих палеотипа јавио и у инкунабулама Ђурђа Црнојевића,¹²³⁴ али и у *Окџоуху* Швајполта Фиола, првог ћириличног издања, штампаног у Кракову.¹²³⁵ У Црнојевићевом *Окџоуху њеџојласнику* преплет је уписан у правоугаоник, а у *Псалтиру с њоследовањем* слободно решен. За разлику од помених заставица из Вуковићевих палеотипа, где је био изразито сведен, преплет заставица из Црнојевићевих *Окџоуха њеџојласника* и *Псалтира с њоследовањем* знатно је раскошније изведен. Између осталог, ове заставице се разликују и по томе што у Црнојевићевим инкунабулама геометријски преплет формира два концентрична круга, а код Вуковића један више, као и у заставици из *Окџоуха* Швајполта Фиола.

Утицај јужнословенске рукописне илуминације огледа се и у решењима преостале две заставице,¹²³⁶ с почетка Вуковићевог *Псалтира с њоследовањем* и *Служабника*. На заставици из *Псалтира*, геометријски преплет кружних и овалних облика формира неправилни правоугаоник (ЗиВ. 2), док је заставица из *Служабника* изведена у виду преплета с пет концентричних кругова (ЗиВ. 3), у њеним угловима су флорални завршеци у виду стилизованих листова, а у средишњем горњем делу преплетне траке образују крстолики облик.

Вуковићев монограм се појављује и у средишту мање преплетне заставице (ЗиВ. 6), одштампане на почетку последовања његовог псалтира. Реч је заправо о другој варијанти заставице, будући да је познат и мањи број примерака са отиснутом правоугаоном заставицом, изведеној контурном линијом која твори стилизоване флоралне мотиве (ЗиВ. 17.1).¹²³⁷ Клише, с којег је отиснута варијанта заставице с монограмом Божицара Вуковића, касније је

¹²²⁷ Мошин, *Орнаментџика неовизанџиској и „балканској“ сџила*, 295–351; Ухова, *«Балканский» сџиль*, 141–151; Протасева, *Визанџийский орнаментџ*, 205–2018; Шульгина, *Балканский орнаментџ*, 240–264; Максимовић, *Срџске средњовековне минијатџуре*, 50–60; Ракић, *Застџавица (Застџава)*, 220–222; Ракић, *Сликани украс срџских рукојисних књџиа*, 175–208.

¹²²⁸ Васиљев, *Орнаментџика у срџским рукојисима*, 45.

¹²²⁹ Медаковић, *Графика срџских шџамџаних књџиа*, 89–90. Уопштено о моравској каменој пластици: Максимовић, *Срџска средњовековна скулџџура*, 119–152, Катанић, *Декоратџивна камена џласџика*; Прерадовић, *Архџитекџионска џласџика и сџстџем украшавања моравских цркава*, 435–445.

¹²³⁰ Мошин, *Орнаментџика неовизанџиској и „балканској“ сџила*, 316–318.

¹²³¹ Синтетичке студије о српској рукописној илуминацији: Максимовић, *Срџске средњовековне минијатџуре*; Проловић, *Сликани украс рукојиса*, 293–308; Ракић, *Сликани украс ћирилских рукојиса*, 309–318; Проловић, *Рано доба украса срџских рукојиса*, 183–191; Ракић, *Срџска минијатџуре*; Проловић, *Илуминација срџских рукојиса*, 331–339; Проловић, *Сликани украс срџских џозносредњовековних рукојиса*, 447–453; Ракић, *Сликани украс срџских рукојисних књџиа XVI и XVII века*, 541–551; Ракић, *Минијатџуре и орнаментџика Цетџињској четџворојеванђеља*, 141–156.

¹²³² Васиљев, *Орнаментџика у срџским рукојисима*, 46–48, 52, 72, сл. 2.

¹²³³ Поменимо заставицу на листу 9а из *Четџворојеванђеља Ситарчеве Горице* које се чува у Марчани, а која се састоји од два концентрична круга: Максимовић, *Четџворојеванђеље Ситарчеве Горице*, 60, 62, сл.7.

¹²³⁴ Медаковић, *Графика срџских шџамџаних књџиа*, 89–92.

¹²³⁵ Немировский, *Исџџорџа славџанскојо кирилловскојо кнџџојечатџиания*, 2/1, 297–298, сл. на стр. 296. Немировский, *Исџџорџа славџанскојо кирилловскојо кнџџојечатџиания*, 2/1, 296.

¹²³⁶ Медаковић, *Графика срџских шџамџаних књџиа*, 117–118.

¹²³⁷ Чурчић, *Псалџир Божицара Вуковића*, 475–476, 484–485.

обилато коришћен и приликом украшавања његовог последњег палеотипа – *Молићвеника* (*Требника*).

За потребе графичког опремања *Молићвеника* (*Зборника за љућнике*), који је по својој структури и типологији представљао знатно другачију књигу у односу на *Служабник* и *Псалтир с њоследовањем*, с разноврснијим и хетерогенијим саставима намењеним ширем кругу корисника, Вуковић је наручио и значајан број нових дрворезбарених клишеа. Осим илустрација, које се први пут јављају, а о којима ће касније бити више речи, Вуковићев *Молићвеник* (*Зборник за љућнике*), објављен у сажетој и опширнијој верзији, садржи и неколико заставица и већи број вињета. Међутим, за разлику од његова два претходно штампана палеотипа, где је орнаментални украс непосредно изведен по узору на српскословенску рукописну традицију, овде је та веза знатно флексибилнија. То се може уочити како у погледу вињета – које се обично више пута понављају у књизи, и које углавном садрже испреплетене флоралне мотиве, изведене контурном линијом – тако и у самом поступку третирања заставица. Сличан приступ у изведби показује и правоугаона преплетна заставица – отиснута при почетку књиге (ЗиВ. 8) – с лисним завршецима и с монограмом Божидача Вуковића, у чијем су цртежу донекле наговештене везе с традиционалним решењима. Друга правоугаона заставица с Вуковићевим монограмом у њеном централном ромбоидном пољу (ЗиВ. 16.1–16.6), знатно је сведенија. Изведена је контурном линијом, у којој преовлађују флорални мотиви с лисним завршецима. Слична у цртежу, али с далеко испреплетенијом мрежом линија овалних и других геометријских облика, јесте и правоугаона заставица отиснута на листовима 95а, 157а и 210а (ЗиВ. 15.1; 15.2). Исте заставице поновљене су и у издању истоимене књиге из 1536. године. У погледу графичког украса, једина разлика поменутог издања из 1536. године у односу на оно претходно из 1521, огледа се у употреби нових вињета отиснутих на место оних старијих.

У прилог томе да приликом покретања свог другог издавачког циклуса Вуковић није штедео средства ни на набавци нових клишеа говори и раскошан репертоар илустрација и вињета из преостала три његова палеотипа, при чему се посебно издваја онај из *Празничној минеја*, који садржи и највећи број фигуралних представа. Оно што је пак заједничко за *Окћоих њећојласник* и *Празнични минеј*, када је реч о њиховом орнаменталном украсу, јесте преплетна правоугаона заставица унутар које се налази ловоровим венцем опасан Вуковићев нови грб, добијен од Карла V (ЗиВ. 25.1). Иако ловоров венац упућује на ренесансне узор, ¹²³⁸ сам преплет у правоугаоном пољу ове заставице изведен је у традицији јужнословенског рукописног наслеђа. Сличан мотив преплетних чворова (ЗиВ. 26.2) јавља се тако, примера ради, у *Бојдановом чећворојеванђељу*, рукопису с краја 13. века, ¹²³⁹ као и у *Псалтиру Бранка Младеновића* из 1346. године. ¹²⁴⁰ Сличности са илуминираним украсом појединих рукописа, могу се уочити и у погледу орнаменталних мотива изнад заставице с представом тројице химнографа (Ил. 14). Тако се у *Јеванђељу Ива Николе Ловића оћ Паићровића*, ¹²⁴¹ које се на основу филигранолошке анализе датује у крај 15. столећа, налазе слични типови украса. Ту се на више листова изнад узане вињете – изведене у виду хоризонталне плетенице с лисним завршецима на крајевима, налик оној из Вуковићевог *Окћоиха њећојласника* (ЗиВ. 27) – среће сличан композитни флорални орнамент. ¹²⁴² Осим тога, орнаментални украс *Окћоиха њећојласника* сведен је још само на правоугаоне вињете које деле четири илустрације на крају књижног блока (ЗиВ. 29.1–29.5). Изведене су по угледу на графички украс савремених ренесансних венецијанских издања, која, поред осталих врста орнаменталног украса, одликује и употреба мотива ваза с цвећем, као и маски с људским обличјем. Најпосле треба поменути и правоугаону вињету, отиснуту на почетку пасхалне таблице, где су приказане персонификације сунца и месеца у виду људских лица (ЗиВ. 30).

¹²³⁸ Медаковић, *Графика српских ишамјаних књига*, 120.

¹²³⁹ Максимовић, *Српске средњовековне минијатури*, 50–60, 95, бр. 12, сл.48–54.

¹²⁴⁰ Максимовић, *Српске средњовековне минијатури*, 53–58, 99, бр. 18, сл. 10.

¹²⁴¹ Максимовић, *Јеванђеље Ива Николића Ловића*, 65–82.

¹²⁴² Максимовић, *Јеванђеље Ива Николића Ловића*, 65–66.

Усредсређен првенствено на фигуралне представе, орнаментални украс *Празничној минеја* углавном је заснован на извесном броју поновљених вињета, отиснутих са новоизрађених клишеа. За разлику од њих, које по својим стилским особеностима упућују на западно порекло, преплетна заставица почива на традицији рукописне илуминације и источнохришћанске иконографије. У њеном средишту се уздиже Часни крст с представом Христовог распећа на чијим крајевима су представљени симболи јеванђелиста, док је у подножју смештен овални медаљон с Вуковићевим грбом (ЗиВ. 31).

За потребе графичког опремања *Молићвеника (Требника)*, последњег издања Божидача Вуковића, поред већ раније примењених дрворезбарених клишеа, коришћено је и неколико нових. Претежно је реч о композитним вињетама, изведеним слично оним из *Празничној минеја* у духу савременог ренесансног украса, уз комбиновање најчешће три клишеа – средишњег и два мања са стране. Од осталих вињета, заступљених у књизи, издваја се она с Вуковићевим монограмом (ЗиВ. 43), која је, осим тога, за разлику од свих других, изведена у цртежу без црне или густо шрафиране основе.

Оно што је у погледу графичке опреме *Молићвеника (Требника)* особито упадљиво, јесте учестало понављање заставице с Вуковићевим монограмом, која се први пут среће у *Псалтиру с њоследовањем* из 1520. године (ЗиВ. 6). Од осталог орнаменталног украса, књига садржи и још једну преплетну заставицу степеничастог облика (ЗиВ. 40). Отиснута је с новог клишеа, који је потом примењен и у истоименом палеотипу Вићенца Вуковића из 1546. године. Овакав облик заставице често је био присутан у рукописној илуминацији источнохришћанског културног круга, па између осталог и у српској средини.¹²⁴³ Преплет унутар ње изведен је у виду чворова, сличних онима који се налазе унутар заставице с Вуковићевим грбом (ЗиВ 25.1), или пак оних с појединих вињета из *Празничној минеја* (ЗиВ 37).

*

Западни утицаји, који су у орнаменталном украсу палеотипа Божидача Вуковића имали другостепену улогу, нарочито су дошли до изражаја у погледу стилско-морфолошких аспеката прва два издања Вићенца Вуковића.¹²⁴⁴ Уопште узев, они се пре свега огледају у штампању орнаменталних оквира, непознатих издањима Божидача Вуковића, али и осталим српскословенским инкунабулама и палеотипима.

Када је реч о графичкој опреми Вићенцовог *Псалтира с њоследовањем*, треба истаћи да и поред укључивања оквира који јасно указује на своје западноевропско порекло, будући да је био уобичајени део графичке опреме ренесансне књиге,¹²⁴⁵ у стилско-морфолошком погледу орнаменталног украса – сачињеног од стилизованих флоралних и геометријских мотива – није дошло до потпуног раскида са источнохришћанском традицијом. Исто се, само још експлицитније, може уочити и у иконографском и стилском третману фигуралних представа, које се налазе у медаљонима унутар доње вињете оквира.

За формирање орнаменталног оквира који обрубљује текст *Псалтира с њоследовањем* примењена су четири одвојена клишеа. Клишеи коришћени за отискивање бочних и горњих страница оквира садрже исте мотиве и нешто су ужих димензија од оних који су коришћени за отискивање доњих, знатно ширих страница.¹²⁴⁶ Унутар вињете која чини доњи оквир, уз помоћ орнамента образована су три овална или четворолисна медаљона с допојасним представама Христа, Богородице и других светих, док се у бочним вињетама налазе симболи јеванђелиста. За потребе штампања целокупног књижног блока коришћено је укупно осам таквих оквира (ЗиВ. 48.1–48.8), чији су се отисци понављали по одговарајућем, али не и сасвим доследно спроведеном, редоследу. Занимљиво је, међутим, да су на појединим оквирима изгравирани исти мотиви орнамената, али тако да је један сет отиснут у позитиву

¹²⁴³ Максимовић, *Српске средњовековне минијатуре*, 50–60.

¹²⁴⁴ Медаковић, *Графика српских штампаних књига*, 143–145; Петковић, *Илустрације и књижни украс*, 37–39, 47.

¹²⁴⁵ О ренесансном орнаменту: Butsch, *Handbook of Renaissance Ornament*; Byrne, *Renaissance Ornament Prints and Drawings*; Vervliet, *Vine Leaf Ornaments*.

¹²⁴⁶ Медаковић, *Графика српских штампаних књига*, 143.

– тј. у црној боји, док је основа остала у боји папира – а други у негативу, где је орнамент образован отискивањем црне основе. Од укупно осам сетова оквира, само два изведена са орнаментом у позитиву немају своје парњаке у негативу (ЗиВ. 48.3 и 48.5). Осталих шест сетова оквира садрже три различите комбинације орнаменталних мотива. Тако првом сету, где је орнамент отиснут црном бојом (ЗиВ. 48.1), као парњак одговара сет оквира с потпуно истим украсом, али црном основом и орнаментом који је остао у боји папира (ЗиВ. 48.2). Исти приступ у штампарском поступку може се уочити и у погледу два преостала пара оквира (ЗиВ. 48.4 и 48.8; ЗиВ.48.6 и 48.7).

Изузев грба, за који је израђен нови клише, преостали орнаментални украс *Псалтира с њоследовањем* Вићенца Вуковића претежно је изведен уз помоћ клишеа наслеђених од оца. Тако су, од укупно три одштампане заставице у књизи, две отиснуте с постојећих клишеа, док је за једну израђен нови. Прва од њих понавља заставицу, која се налази у палеотипима Божидара Вуковића из 1520. године – *Служабнику и Псалтиру с њоследовањем* – с тим што је на том месту унутар штита изостављен његов карактеристични монограм „Бож“ (ЗиВ. 1.2). Друга заставица, степеничастог облика (ЗиВ. 40), пре тога је била одштампана у *Молићвенику (Требнику)*, издању Божидара Вуковића с краја четврте деценије 16. столећа. За разлику од претходно наведених, трећа заставица отиснута је с новог клишеа, изгравираног за потребе илустровања Вићенцовог издања *Псалтира с њоследовањем*. Потковичастог облика, са стилизованим лиснатим завршецима, ова заставица одликује се још и тиме што су унутар ње уписани кружни медаљони с представама симбола јеванђелиста, док се у њеном подножју налази запис са именом Вићенца Вуковића (ЗиВ. 47).¹²⁴⁷

За разлику од *Псалтира с њоследовањем*, где у погледу иконографских и стилских решења орнаменталног украса и фигуралних представа није дошло до потпуног раскида са источнохришћанском традицијом, у *Молићвенику (Зборнику за њућнике)*, другом издању Вићенца Вуковића, превагу је у пуној мери однео ренесансни књижни украс.¹²⁴⁸ Слично као у *Псалтиру с њоследовањем*, и овде је текст књижног блока оперважен, али у складу са мањим форматом, уместо сетом од осам, сетом од шеснаест оквира (ЗиВ. 49.1–49.16), од којих се сваки састоји из четири вињете. На бочним и горњим вињетама налазе се представе с разним вегетабилним, флоралним, зооморфним и антропоморфним мотивима, уобичајеним за ренесансни период, док су у оквиру доњих вињета, које се у односу на остале издвајају и својом ширином, приказане епизоде из Христовог и Богородичиног живота, као и из живота појединих светих. Насупрот вињетама у *Псалтиру с њоследовањем*, које су отиснуте и у позитиву и у негативу, овде су све вињете изведене у позитиву, тј. сам цртеж је отиснут црном бојом, док је основа остала у боји папира. Слично као и у *Псалтиру с њоследовањем*, распоред оквира није у потпуности идентичан на нивоу сваког појединачног кватерниона, већ у оквиру њих има мањих или већих одступања.

Осим у погледу иконографије вињета доњих страница оквира, утицај књижне опреме савремене ренесансне књиге огледа се ништа мање и у одабиру мотива бочних и горњих вињета. Поред бројних флоралних и вегетабилних мотива, попут гирланди, лозе, стилизованог лишћа и сличних, који чине основу декорације ових вињета, појављују се и разне зооморфне и антропоморфне представе. Међу њима се издвајају пути, анђели са рукама склопљеним у молитви или који у рукама држе отворене књиге, пророци са свицима исписаним ћирилским писмом, маскерони и друге фигуралне представе вешто укомпоноване у сплет разноликих флоралних мотива или ваза с цвећем.¹²⁴⁹

Када је реч о осталим елементима орнаменталног украса, изван број заставица отиснут је са клишеа, раније примењених у штампању истоимених издања Божидара Вуковића. Тако је овде, поврх осталих, поновљена и заставица у коју је раније био инкорпориран монограм Божидара Вуковића, а који је у овом случају изостављен, па је стога ромбоидно поље унутар заставице остало празно (ЗиВ. 16.2). Од вињета, отиснутих с новоизрађених клишеа, поред

¹²⁴⁷ Медаковић, *Графика српских шtamпаних књига*, 144.

¹²⁴⁸ Медаковић, *Графика српских шtamпаних књига*, 145.

¹²⁴⁹ Медаковић, *Графика српских шtamпаних књига*, 145.

неколицине које су испуњене флоралним и геометријским преплетом, издвајају се две фигуралне с представама *Светије Тројице* (ЗиВ. 55) и *Вероникиној убруса* (ЗиВ. 54).

Након *Псалтира с њоследовањем* и *Молићвеника* (*Зборника за њућнике*) ни у једном другом потоњем издању Вићенца Вуковића, па ни у оним истоименим, није више био примењен систем књижне декорације који се огледао у уоквиравању текстуалног блока. Већ су у *Служабнику*, његовом наредном издању, поред текста колофона дословно прекопиране заставице из старијег палеотипа Божидача Вуковића. На главној је заставици, отиснутој на листу За, чак задржан и монограм Божидача Вуковића (ЗиВ. 1.3). Једино је при томе дошло до замене вињета, па су уместо ранијих, са клишеа коришћених за оквир *Молићвеника* из 1547. године отиснуте две нове (ЗиВ. 49.1.1 и 49.16.1).

У издању *Молићвеника* (*Зборника за њућнике*) из 1560. године, заставице и вињете су отиснуте са клишеа који су употребљени и за украшавање истоименог палеотипа из 1547. године. Постоје, међутим, варијације у отиску, које се између осталог огледају у томе што није сачуван исти распоред вињета као у претходном издању. Изузев тога, оно по чему је ово издање још особено јесте што се и у њему јављају и две вињете с представама *Светије Тројице* и *Вероникиној убруса*.

У *Псалтиру с њоследовањем* из 1561. године, последњем потписаном издању Вићенца Вуковића, углавном је поновљен и орнаментални украс отиснут с већ постојећих клишеа. Ту се у погледу књижног украса посебно издвајају три заставице. Прва, сачињена од преплета који формира три концентрична круга, садржи и монограм Божидача Вуковића, за ту прилику отиснут с новог додатка клишеу (ЗиВ. 1.3), док је друга, изведена у виду преплета с пет концентричних кругова, у потпуности идентична оној из *Псалтира с њоследовањем* Божидача Вуковића из 1520. године (ЗиВ. 3). Трећа је пак отиснута црвеном бојом с клишеа први пут примењеног приликом илустровања друге варијанте поменуте књиге и то на самом почетку текста последовања (ЗиВ. 17.2). Напоследку треба рећи да ни вињете нису истоветне оним из Божидаревог издања, али да су и оне одштампане с већ раније употребљених клишеа.

5.4.2. Фигуралне, амблематске и хералдичке представе

Након *Служабника* и *Псалтира с њоследовањем*, у којима нема фигуралних представа, Божидар Вуковић је за потребе илустровања *Молићвеника* (*Зборника за њућнике*) поред остале типографске опреме наручио и тринаест ксилографских клишеа, од којих је у сажетом издању, колико је познато, искоришћено свега четири.¹²⁵⁰ На њима су представљени најзначајнији догађаји из хришћанске историје, затим Света Тројица, Богородица с Христом, као и допојасне представе најугледнијих светих. Изведене у виду малих икона, оперважене оквирима са аниконичним мотивима или без њих, ове илустрације отиснуте с дрворезних клишеа су поред илустративне и дидактичке, имале и молитвену функцију.¹²⁵¹ У прилог томе говори и то што су одштампане на читавим страницама у виду фронтисписа испред одговарајућег текста, с којим су биле у директној вези, представљајући уједно и његову визуелну допуну.

Поред уобичајених допојасних представа светих – попут арханђела Михаила (Ил. 3), светог Јована Крститеља (Ил. 4), светог Николе (Ил. 6), светог пророка Илије (Ил. 9) и свете Петке (Ил. 10) – који су приказани у фронталном положају како у рукама држе одговарајуће атрибуте, требало би издвојити и неколико њих са занимљивим иконографским решењима.

Прва од таквих, отиснута на почетку књижног блока испред догматско-доктинарних текстова Атанасија александријског о Светој Тројици, јесте представа новозаветне Свете Тројице (Ил. 1). Ту је, седећи на престолу, приказан Бог Отац као Старац дана са развијеним исписаним свитком у левој руци, док десном благосиља. Уместо с десне стране, како би требало,¹²⁵² лево од Старца Дана представљен је Христос у истом фронталном седећем положају као и

¹²⁵⁰ Nemirovskij, *Gesamtkatalog der Frühdrucke*, Bd. 4, 301–306.

¹²⁵¹ Лазић, *Украш сѡаре шѡамѡане књѡе у XV и XVI сѡолећу*, 488.

¹²⁵² Медаковић, *Графика срѡских шѡамѡаних књѡа*, 151–152.

Отац. И он такође десном руком благосиља, док левом придржава отворени кодекс са исписаним текстом. Између њихових глава, у ромбоидном пољу налази се приказ Светог Духа у виду голуба. Како према источноправославној догматици није било могуће представити Бога Оца, он је приказан као Христос Старац Дана, према визији пророка Данила (Дан. VII, 9). Тако се, наиме, могло оправдати његово присуство у оквиру тринитарне представе, а да се притом не наруше основна догматска начела. Иако, колико је познато, први познати приказ Старца Дана датира још из 11. столећа,¹²⁵³ у српској црквеној уметности представа новозаветне Свете Тројице није до Вуковићевог времена била заступљена у оваквом виду.¹²⁵⁴ Међутим, како је овај иконографски образац постао популаран у поствизантијском сликарству италокритске школе, он је искоришћен и за потребе израде дрворезног клишеа намењеног илустровању Вуковићевог *Молићвеника (Зборника за љућнике)*, путем којег се проширио и на подручје под црквеном јурисдикцијом обновљене Пећке патријаршије.

На страници која претходи последовању акатиста Пресветој Богородици, отиснута је представа Благовести (Ил. 2). Може се рећи да иконографија ове представе, уз незнатне измене, одговара традицији источнохришћанске уметности. Међутим, у појединостима, које се огледају у постављању Богородице и арханђела Гаврила у ентеријер, а нарочито у третману пода у виду шаховских поља с наглашеним перспективним скраћењима, могу се уочити упливи савременог ренесансног сликарства.¹²⁵⁵ Од осталих композиција које припадају сценама Великих празника, отиснуте су Распеће (Ил. 7) и Васкрсење Христово (Ил. 8). И једна и друга су изведене у маниру источнохришћанске иконографије. Због природе дрвореза – сачињеног само од цртежа – као и димензија самих илустрација, композиције су сведене на основне протагонисте и одговарајуће персонификације које непосредно указују на догађаје описане у јеванђељима. Тако је Распеће (Мт. 27, 35–56; Мк. 15, 24–41; Лк. 23, 33–49; Јн. 19, 18–30) сведено на представу распетог Христа на Часном крсту, док се десно од њега налази Богородица, а лево свети Јован Богослов. У подножју Часног крста види се Адамова лобања, која сугерише Голготу, место где се одиграло Христово распеће.¹²⁵⁶ У Васкрсењу Христовом (Мт. 28, 1–8; Мк. 16, 1–7; Лк. 24, 1–12; Јн. 20, 1–7), представљеном у источнохришћанској традицији као Силазак у ад, у средишту композиције је приказан Христос како стоји изнад персонификације Ада. Представљен у наглном покрету, он пружа руку Адаму, иза којег стоје старозаветни пророци и цареви Давид и Соломон с крунама на главама. Насупрот њима, са Христове леве стране, налази се Ева, која у гесту молитве пружа руке према Спаситељу, док се иза ње, као пандан Давиду и Соломону, појављују још две неидентификоване фигуре.¹²⁵⁷

Међу иконографским представама, које нису биле уобичајене за традиционалну српску црквену уметност, јесте и дрворезна илустрација светог Ђорђа који убија аждају (Ил. 11), отиснута испред текста из његовог житија. Међутим, овај иконографски тип био је веома популаран међу сликарима италокритске школе током 16. и наредних векова. Познато је да заслуге за настанак ове иконографске представе припадају сликару Ангелосу, који је средином 15. столећа у традиционалну византијску схему те сцене унео низ нових појединости, преузетих од италијанских мајстора тречента и кватрочента.¹²⁵⁸

За разлику од иконографске представе Свети Ђорђе убија аждају, чије порекло одаје италокритске узор, крстови с криптограмима у акронимској форми (Ил. 12), који се јављају и у *Молићвеницима (Зборницима за љућнике)* Божидара и Вићенца Вуковића,¹²⁵⁹ били су одавно присутни у разним гранама црквене уметности, посебно на јужнословенском подручју.

¹²⁵³ О иконографском развоју представе Свете Тројице: Vogevska, *The Holy Trinity*, 143–177, са старијом литературом.

¹²⁵⁴ Примера ради, у цркви Светих Константина и Јелене у Охриду, представа новозаветне Свете Тројице је, као прелазно решење, приказана у виду Старца дана, док је са његове десне стране Христос Пантократор, а с леве Приуротовљени престо: Судотић, *Свети Констјантин и Јелена*, 73–76, с цртежом на 75. страници.

¹²⁵⁵ Медаковић, *Графика српских шћамјаних књига*, 123–124.

¹²⁵⁶ Медаковић, *Графика српских шћамјаних књига*, 126.

¹²⁵⁷ Медаковић, *Графика српских шћамјаних књига*, 147.

¹²⁵⁸ Ракић, *Минијашуре сликара Јована у Псалтиру Гаврила Тројичанина*, 267–268, где је наведена и старија одговарајућа литература.

¹²⁵⁹ Медаковић, *Графика српских шћамјаних књига*, 127.

Приказивани су у разноврсним варијантама, од оних једноставних без икаквог украса, па до оних са знатно сложенијим облицима разлисталог крста. Прате их акроними апотропејског карактера најразличитијих садржаја.¹²⁶⁰ Претежно прослављају Христа, као победника над смрћу, док је њихово осликавање у олтару, најчешће на часној трпези, имало и литургијско значење и доводило се у везу са симболиком светог престола и евхаристијске жртве.¹²⁶¹ Оно по чему се, међутим, издваја представа из *Молићвеника* у односу на уобичајене, јесте што је на њој, поред одговарајућих криптограма исписаних у форми акростиха, приказан Часни крст са оруђима страдања, док је у његовом подножју, у виду стилизованог пејзажа, представљена Голгота, на коју асоцира и присуство Адамове лобање. С друге стране, представа Часног крста са оруђима страдања и криптограмима, представља визуелну интерпретацију текста који следи, а који је насловљен „похвала Часном и животворном крсту“, због чега би се условно речено могла протумачити и као амблем.

Последња сцена, а уједно и последња дрворезна илустрација отиснута у књижном блоку *Молићвеника* јесте она на којој Христос предаје „брзописцу“ нерукотворени убрус (Ил. 13).¹²⁶² Она представља визуелну интерпретацију „чуда о светом убрусу Господњем и о керамици“, чији текст следи непосредно иза ње. Од укупно три варијанте *Посланице цара Авјара Исусу Христју*,¹²⁶³ колико их је познато у српском рукописном наслеђу, у Вуковићевом *Молићвенику* одштампана је прва, која је и најобимнија. У њој је описан догађај који говори о томе како је цар Авгар из Едесе, будући тешко болестан, наложио свом „брзописцу“ да хитно оде у Јерусалим и тамо наслика Христов лик на убрусу, како би се уз помоћ његових исцелитељских моћи излечио. Међутим, како „брзописцу“ никако није полазило за руком да наслика Христа за време његове проповеди у храму, Христос му, видевши то, затражи убрус. Тренутак који затим следи, илустрован у дрворезу, описан је у *Посланици* овим речима:

И узевши од њега убрус у руке своје, положи га на лице своје. И изобрази се лик његов на убрусу, да су се дивили сви који су гледали на сабору.¹²⁶⁴

Композиција из *Молићвеника*, која илуструје описани догађај, сасвим је поједностављена. У средишту је приказан Христос како седи и у рукама држи раширени убрус са отиснутим својим ликом, док га малени „брзописац“ прихвата клечећи на коленима. За разлику од ликовног третмана приказаних ликова, који у стилско-морфолошком погледу претежно не одступа од источнохришћанске уметничке традиције, и овде је, слично као у представи Благовести, под дочаран мрежом линија датих у перспективном скраћењу, што одаје утицаје савремених ренесансних стремљења у приказивању ентеријера.

У поновљеном издању *Молићвеника* (*Зборника за љућнике*) из 1536. године није дошло до икаквих измена у погледу фигуралних представа, будући да су оне отиснуте са већ постојећих дрворезних клишеа. Међутим, већ у следећем издању – *Окјоиху њејојласнику*, завршеном 1537. године – јавља се неколико нових представа. Тако су на крају књижног блока, иза поговора а испред пасхалије (л. 161а), на читавој страници отиснуте четири дрворезне иконице (Ил. 3, 5, 15, 16), које су уз помоћ композитних вињета (ЗиВ. 29.1–29.5) интегрисане у једну композициону структуру. Занимљиво је да су у горњем реду ове целине уметнуте дрворезне илустрације с представама Богородице с Христом и арханђела Михаила, отиснуте са старих дрворезних клишеа коришћених за илустровање *Молићвеника* (*Зборника за љућнике*). За разлику од њих, за штампање иконица светог Николе и светог Димитрија, у доњем делу, употребљени су други клишеи, од којих ће онај са изгравираним представом светог Димитрија доцније бити такође примењен у *Празничном минеју* и који се по својој изведби и стилско-морфолошким одликама не разликују од преосталог илустративног репертоара

¹²⁶⁰ О различитим обрасцима и значењима „крстних словеса“: Трифуновић, *Азбучник (Крстна словеса)*, 140–141; Babić, *Les crois à cryptogrammes*, 1–13.

¹²⁶¹ Од многобројних текстова о крстовима с криптограмима издвајамо: Марковић, *Иконографски њројрам најстаријеј живописи*, 134–136, где је наведена старија референтна литература.

¹²⁶² Медаковић, *Графика српских штаманих књија*, 128.

¹²⁶³ Јовановић, *Посланица цара Авјара Исусу Христју*, 142.

¹²⁶⁴ Јовановић, *Ајокрифи. Новозаветни*, 84.

Божидара Вуковића. Оно по чему се, међутим, графичка опрема *Окшоиха њеџоїласника* издваја од осталих, како по композиционој структури тако и по питању стилских особености, јесте што се унутар заставице, отиснуте испред почетка текста на листу 2а, налази ауторска представа тројице химнографа – светог Козме Мајумског, светог Јована Дамаскина и светог Јосифа (Ил. 14).¹²⁶⁵ Занимљиво је да приказ светих Отаца, којима се обично приписује ауторство ове литургијске књиге, не понавља композициону структуру илустрације из *Окшоиха њеџоїласника* Ђурђа Црнојевића, где су они били представљени у седећем положају испред цркве, већ су они сада приказани исподпојасно. Свети Козма и свети Јосиф представљени су у профилу, а свети Јован Дамаскин анфас, са карактеристичним турбаном на глави који указује на његово сиријско порекло, док је за сву тројицу светих заједничко да држе развијене свитке са исписаним текстовима, чиме је истакнуто њихово ауторство.

За потребе графичке опреме *Празничної минеја*, Вуковић је наручио читав сет нових дрворезних клишеа, будући да је дотадашњи репертоар био недовољан за илустровање његовог најобимнијег и најрепрезентативнијег издања. За отискивање тридесет и четири дрворезне илустрације, колико укупно садржи овај палеотип, употребљено је тридесет и два клишеа. Од тога је девет одштампано с постојећих – Благовести (Ил. 2), арханђео Михаило (Ил. 3), свети Јован Крститељ (Ил. 4), Богородица с Христом (Ил. 5), свети Никола (Ил. 6), свети пророк Илија (Ил. 9), света Петка (Ил. 10), свети Ђорђе (Ил. 11), Часни крст са оруђима страдања и криптограмима (Ил. 12.1) – изрезбарених за потребе *Молиївеника* (*Зборника за њуїшнике*), док су преостале илустрације отиснуте с нових клишеа. Будући да су одштампане на почетку текста одговарајуће службе, с којом чине нераскидиву целину и представљају њихову визуелну допуну, редослед ових илустрација изведених у форми иконица непосредно је произошao из годишњег литургијског циклуса, који је започињао првог септембра, а завршавао се тридесет и првог августа.

Изузев сцена које илуструју Господње и Богородичине празнике, на дрворезним илустрацијама се налазе појединачне или групне представе светих. Код појединачних представа, свети су обично приказани допојасно с раширеним рукама, како у једној руци држе свој карактеристичан атрибут светости. Такви су свети Симеон Столпник (Ил. 17), приказан на стубу са крстом у десној руци, свети Јован Богослов (Ил. 20) и свети Јован Златоуст (Ил. 24), који у левој руци држе затворена јеванђеља. Од појединачних представа једино је свети архиђакон Стефан представљен у пејзажу у целој стојећој фигури и раширених руку, како у левој држи затворено јеванђеље, а у десној кадионицу (Ил. 36). За удвојене представе светих је такође заједничко да су приказане у стилизованом пејзажу. За разлику од светих Козме и Дамјана (Ил. 22), с једне, и светих Павла и Петра (Ил. 35), с друге стране, који су приказани у целој фигури у покрету, благо окренути један према другом, држећи у рукама своје одговарајуће атрибуте, исто није случај с представама светих Константина и Јелене (Ил. 33) и светог Саве и светог Симеона (Ил. 30). Иако у стојећем положају, они су приказани анфас у одговарајућим одеждама које, када је реч о цару Константину и царици Јелени, указују на њихово царско, код Саве архијерејско, а у случају Симеона монашко достојанство. Између Константина и Јелене је Часни крст, у складу са уобичајеном иконографијом ове представе. Међутим, оно што је посебно интересантно, јесте удвојена представа светог Саве и светог Симеона,¹²⁶⁶ оснивача самосталне српске цркве и њеног првог архиепископа, с једне, и утемељивача српске државе и родоначелника светородне династије Немањића, с друге стране. Иако оригинална по теми, будући да није имала директан иконографски предлог, она обухвата представе светог Саве и светог Симеона које готово да се не разликују од приказа осталих светих. Тако је, примера ради, свети Сава, изузев другачије физиономије лица и дужине браде, представљен у истој пози и архијерејској одежди као свети Јован Златоуст, док свети Симеон наликује на представе Петозарних мученика. Између осталог, поставља се питање зашто је испред текста службе светом Симеону Српском прикључен свети Сава? Мада су и одраније познате представе светог Саве и светог Симеона постављене једна крај

¹²⁶⁵ Медаковић, *Графика српских шћамїаних књїи*, 128–129.

¹²⁶⁶ Медаковић, *Графика српских шћамїаних књїи*, 137–138. О иконографским представама светог Саве и Симеона: Грозданов, *Свєиї Симеон Немања и свєиї Сава*, 319–345, са старијом литературом.

друге – попут оне у монументалном сликарству манастира Милешеве из 13. столећа,¹²⁶⁷ или пак оне из цркве Светог Јована у Јашуњи из 1524. године¹²⁶⁸ – могуће је у томе видети и одјек Вуковићевих тежњи за обновом српске државе и цркве,¹²⁶⁹ које се јасно могу сагледати из његове преписке с царем Карлом V, од кога је управо у исто време тражио и деспотско достојанство и привилегије за српског патријарха.

Од групних представа светих јављају се две издвојене илустрације. На једној су приказана света Три јерарха – Василије Велики, Григорије Богослов и Јован Златоуст (Ил. 31) – а на другој Петозарни мученици – Евстратије, Авксентије, Евгеније, Мардарије и Орест (Ил. 26).¹²⁷⁰ Попут светог Симеона, и петозарни мученици у десној руци држе крст док им је лева шака подигнута у висини груди с дланом окренутим према посматрачу, а као посебан куриозитет се, између приказаних мученика, издвајају натписи који су остали исписани грчким писмом.

Највећи број илустрација садржи сцене из Господњих и Богородичиних празника од којих већина припада циклусу Великих празника.¹²⁷¹ Тако су, сходно годишњем богослужбеном циклусу, са старих клишеа одштампане једино Благовести (Ил. 2), а са нових клишеа: Рођење Богородице (Ил. 18), Неверовање Томино (Ил. 21), Ваведење Богородичино (Ил. 25), Рођење Христово (Ил. 27), Крштење Христово (Ил. 29), Сретење Христово (Ил. 32), Преображење (Ил. 37) и Успење Богородичино (Ил. 38). Изузев Христовог рођења, које је најмонументалније и одштампано у ширини читавог текстуалног блока, све остале представе, како појединачне тако и групне, отиснуте су у ширини једног ступца. Иако спутане малим форматом и ограниченим изражајним средствима технике дрвореза, сцене су приказане у духу источнохришћанске традиције, али са наглашеном тежњом ка нарацији. За разлику од илустрација изведених са старих клишеа, чије су представе или композиције биле крајње поједностављене и изведене само цртежом у виду контурне линије, овде се сцене најчешће одигравају испред архитектонских кулиса или у пејзажу, као што је то случај с представом Рођења Христовог, и окупљају не мали број учесника догађаја. Цртеж је богат детаљима, док је наглашавање пластичности одеће или амбијента постигнуто уз помоћ густе шрафуре, која није била особена за раније изрезане дрворезне клишее.

Када је реч о Рођењу Богородице (Ил. 18), првој новоотиснутој дрворезној представи међу Богородичиним празницима, ту је дошло до сажимања више епизода у јединствену композициону структуру. У првом плану је приказана Ана након порођаја којој прилазе жене с даровима, док су у другом плану представљене епизоде које говоре о сусрету Јоакима и Ане и анђела који Јоакиму јавља радосну вест да ће постати отац.¹²⁷² За разлику од композиције Рођења Богородице, која илуструје више описаних догађаја, у Ваведењу Богородичином (Ил. 25) приказан је тренутак када Јоаким и Ана, у пратњи девојака са упаљеним свећама, доводе Богородицу пред првосвештеника Захарију, који стоји под балдахином, прихватајући је раширених руку.¹²⁷³ И Успење Богородичино (Ил. 38), последња сцена приказана у *Празничном минеју*, илуструје моменат њеног расанка с душом. Ту је према уобичајеном иконографском обрасцу, особеном за источнохришћанско сликарство, у центру композиције представљена Богородица која лежи на одру. Крај њега, у средишту композиције, стоји Христос у мандорли с персонификацијом Богородичине душе у наручју, окренут главом ка „уснулој“ Богородици, којој се са стране клањају групе апостола предвођене светим Петром и светим Павлом.¹²⁷⁴

¹²⁶⁷ Медаковић, *Графика српских шtamпаних књига*, 137.

¹²⁶⁸ Суботић, Сузуки, *Манастир Светиој Јована Претече*, 124, сл. 90.

¹²⁶⁹ Суботић, Сузуки, *Манастир Светиој Јована Претече*, 143.

¹²⁷⁰ О иконографским представама Петозарних мученика издвајамо: Weitzmann, *Illustrations to the Lives of the Five Martyrs of Sebaste*, 95–112; Габелић, *Представе Петозарних мученика*, 191–198.

¹²⁷¹ О циклусу Великих празника: Марковић, *Циклус Великих празника*, 107–120; Томић Ђурић, *Фреске Марковој манастира*, 147–211.

¹²⁷² Медаковић, *Графика српских шtamпаних књига*, 131.

¹²⁷³ Медаковић, *Графика српских шtamпаних књига*, 133–134.

¹²⁷⁴ Медаковић, *Графика српских шtamпаних књига*, 141.

Сходно годишњем литургијском циклусу, прва сцена Господњих празника, која је отиснута у Вуковићевом *Празничном минеју*, јесте Неверовање Томино (Ил. 21), која припада циклусу Христових посмртних јављања.¹²⁷⁵ Изведена је према устаљеној иконографској схеми, где је у средишту композиције приказан Христос испред архитектонске кулисе, док су са стране групе апостола с Томом у првом плану, који ставља прст у Христову рану.¹²⁷⁶ Следи полисценична композиција Рођења Христовог (Ил. 27)¹²⁷⁷ која илуструје више епизода догађаја описаних у јеванђељима (Мт. 1, 18–25; Лк. 1, 1–20) и апокрифним текстовима (*Пројојеванђеље Јаковљево*), обједињених у јединствену композициону структуру. У њеном средишту је приказана Богородица у полулежећем положају у пећини, док је крај ње Богомладенац у јаслама над којим се нагињу во и магарац. Лево, у првом плану, приказано је купање младог Христа, десно замишљени Јосиф у присуству пастира, а у задњем плану тројица мудраца како јашу на коњима с хоровима анђела изнад њих. На супротној страни композиције је представљен анђеоло који обавештава једног пастира о догађају, док други испод њих, чувајући овце, свира у рог. Занимљиво је и то да су поједини натписи отиснути на грчком писму. Од уобичајене источнохришћанске иконографије не одступа ни Крштење Христово (Ил. 29),¹²⁷⁸ сцена која следи, а која илуструје догађаје описане у јеванђељима (Мт. 3, 13–17; Мк. 1, 9–11; Лк. 3, 21–22; Јн. 1, 29–34). У централном делу композиције приказан је Христос како стоји у реци Јордану, док око њега у води пливају рибе. На обали, с његове десне стране, представљен је свети Јован у тренутку док Христа крштава водом. На супротној страни обале су три анђела са убрусима у рукама, док изнад Христа из сегмента неба слеће Свети Дух у облику голуба. Према устаљеној иконографији приказано је и Сретење Христово (Ил. 32),¹²⁷⁹ догађај који се одвио четрдесет дана по рођењу Христовом у јерусалимском храму у присуству првосвештеника Симеона и пророчице Ане, који су у новорођенчету препознали Спаситеља (Лк. II, 22–38). Управо је на композицији представљен моменат када првосвештеник Симеон, стојећи испред храма, држи Христа у рукама у присуству Богородице, пророчице Ане и Јосифа. Слично као и претходно описане илустрације, Преображење (Ил. 37),¹²⁸⁰ последња одштампана сцена из циклуса Великих празника, приказана је према уобичајеном иконографском обрасцу. Овде је илустрован догађај, описан у јеванђељима (Мт. 17, 1–8; Мк. 9, 2–8; Лк. 9, 28–35) када се Христос преобразио пред својим ученицима на гори Тавору. Композиција је подељена на два дела. У средишту горњег дела на схематизовано представљеном Тавору, унутар мандорле од које се радијално шире зраци, приказан је Христос, док му се с леве и десне стране, стојећи на узвишењима, молитвено обраћају старозаветни пророци Илија и Мојсије. У доњем делу композиције, у првом плану, приказане су клечеће и лежеће фигуре тројице апостола – Петра, Јакова и Јована – који присуствују овој чудесној визији.

Поред сцена које илуструју догађаје из Христовог и Богородичиног живота, издавајају се још две композиције: Каменовање светог Стефана Првомученика (Ил. 28) и Свети Никола приводи Христу светог Стефана Дечанског (Ил. 23).

У сцени Каменовање светог Стефана илустрован је догађај из његовог житија који се односи на мученичку смрт.¹²⁸¹ Илустрација је смештена изнад почетка текста његове службе, чији празник Црква прославља 27. децембра по старом календару. Исто тако ова композиција се среће и у српском монументалном сликарству у оквиру сликаног менолога¹²⁸² или циклуса Дела апостолских.¹²⁸³ Смештена испред планинског предела, сцена илуструје тренутак док два човека каменују светог Стефана, приказаног у десном делу композиције као голобрадог младића који се, клечећи на коленима, моли. Лево од учесника догађаја, представљен је

¹²⁷⁵ Медић, *Стиари сликарски приручници III*, 306–311; Тодић, *Грачаница*, 124; Тодић, *Стиари Најоричино*, 108–110.

¹²⁷⁶ Медаковић, *Графика српских шtamпаних књија*, 132.

¹²⁷⁷ Медаковић, *Графика српских шtamпаних књија*, 134–135.

¹²⁷⁸ Медаковић, *Графика српских шtamпаних књија*, 136–137.

¹²⁷⁹ Медаковић, *Графика српских шtamпаних књија*, 138.

¹²⁸⁰ Медаковић, *Графика српских шtamпаних књија*, 141.

¹²⁸¹ Медаковић, *Графика српских шtamпаних књија*, 135–136.

¹²⁸² Мијовић, *Менолој*.

¹²⁸³ Давидов Темерински, *Циклус Дела апостолских*, 171–172.

војник који, придржавајући левом руком мач, седи на литици и посматра мученичку смрт светог Стефана.

Од свих илустрација, које у основи имају иконографију засновану на постулатима поствизантијске уметничке традиције, по тематици и особеном иконографском решењу посебно се издваја представа светог Николе који Христу приводи светог Стефана Дечанског – штампа на испред његове службе – за коју је као литерарни извор послужило житије светог краља од Григорија Цамблака, негдашњег игумана манастира Дечана. Између осталог, ту је описан и чудесни догађај везан за исцељење и враћање вида Стефану Дечанском. Међутим, сама сцена, непозната као таква у дотадашњој српској црквеној уметности, не ослања се у потпуности на опис из житија, већ је композициона структура грађена по узору на раније ктиторске композиције, с тим што у овом случају Стефана Дечанског Христу – приказаном у сегменту неба – не приводи Богородица, него свети Никола.¹²⁸⁴

Од фигуралних представа, она која се разликује од већ поменутих појединачних, јесте приказ светог Јована Кефалофороса (Ил. 34),¹²⁸⁵ поновљен на три различита листа књижног блока Вуковићевог *Празничној минеја* (л. 305б, 344б, 417б). Доследно пратећи текст, дрворезна илустрација отиснута је изнад текста са службама на празник Обретења (24. фебруара и 25. маја) и Усековања главе Јована Претече и Крститеља (29. августа). Слично као у сцени Свети Никола приводи Христу светог Стефана Дечанског, и овде је у горњем углу у сегменту неба приказан Христос који благосиља светог Јована. Међутим, овде Претеча није представљен у пуној фигури, него до испод појаса. Приказан с крилима, свети Јован погледом и гестом десне руке комуницира с Христом, а у левој држи свитак са исписаним текстом; испред њега је посуда с његовом одрубљеном главом.

Представа Крста процветалог, отиснута испред служби на празник Уздизања Часног и животворног крста, који се слави 14. септембра, једна је од варијација поменуте теме Часног крста са оруђима страдања и криптограмима – познате још из *Молићвеника* (*Зборника за љућнике*), а одштапане и у *Празничном минеју* (Ил. 12) уз текст о јављању Часног и животворног крста (1. август).¹²⁸⁶ Приказ процветалог крста, једна је од најстаријих тема хришћанске уметности.¹²⁸⁷ Овде је крст, приказан у виду стуба с три попречна крака, прекривен мотивом геометријског преплета на црној основи, док његови пролистали крајеви садрже мотив криноликог цвета. Бочно од крста, приказано је брдо, односно стена, над којима се уздижу копље, с једне, и губа, с друге стране, два најбитнија оруђа међу инструментима Христовог страдања.¹²⁸⁸

*

Док се графичка опрема издања Божидара Вуковића, углавном ослања на традиционалне иконографске и стилске обрасце источнохришћанске уметности, то није случај с палеотипима његовог сина Вићенца, у којима долази до значајног продора западних иконографских и ренесансних стилско-морфолошких елемената.¹²⁸⁹ Томе су, уз његов другачији верски идентитет, изграђен у римокатоличкој Венецији, свакако допринеле и измењене духовне и културне околности, обележене контрареформацијом и ангажованијом прозелитском политиком римокатоличке цркве.¹²⁹⁰

¹²⁸⁴ Медаковић, *Графика српских шtamпаних књија*, 133; Петковић, *Илустрације и књижни украс*, 34; М. Матић, *Српски иконойис*, 168 са старијом литературом у напмени 311.

¹²⁸⁵ Медаковић, *Графика српских шtamпаних књија*, 138–139.

¹²⁸⁶ Медаковић, *Графика српских шtamпаних књија*, 131.

¹²⁸⁷ Магловски, *Крст и процветали из Празничној минеја*, 281–300, где се аутор бавио сложеном иконолошком анализом ове теме на примеру Крста процветалог из *Празничној минеја* Божидара Вуковића. О цветној симболици: Поповић, *Цветна симболика и култи реликвија*, 69–81.

¹²⁸⁸ Магловски, *Крст и процветали из Празничној минеја*, 285–286.

¹²⁸⁹ Медаковић, *Графика српских шtamпаних књија*, 142–151.

¹²⁹⁰ Лазић, *Украс стiare шtamпаних књије у XV и XVI столећу*, 489.

Упркос томе што је Вићенцо Вуковић приликом прештампавања Божидарових издања, уз осталу типографску опрему, претежно користио и очеве дрворезбарене клишее, у своја прва два палеотипа, он је унео значајне иновације. Као што је већ поменуто, у *Псалтиру с иоследовањем*, објављеном 1546. године, у медаљонима унутар вињета које чине доње странице правоугаоних оквира, смештене су по три фигуралне представе. У средишњим медаљонима налазе се Христос, Свети Јован Претеча, свети пророк Давид, свети Јован Златоуст, арханђео Михаило, Богородица с Христом, као и неименовани свети, док су у бочним медаљонима обично приказани одговарајући свети, симболи јеванђелиста и старозаветни пророци. Тако, примера ради, централни приказ Христа с раширеним и подигнутим рукама и затвореним кодексом у левици, допуњују допојасни ликови Богородице и светог Јована благо окренути ка њему, формирајући Деизис. Уз светог Јована Кефалофороса и арханђела Михаила прикључени су медаљони с представама симбола јеванђелиста – лавом и орлом, односно биком и анђелом – док су крај светог Јована Златоустог допојасни прикази двојице архијереја, по једног са сваке стране, и томе слично. Међутим, иако су поменуте представе смештене унутар медаљона оквира, који несумњиво упућују на књижни украс ренесансних издања, може се рећи да они, изузев пејзажа приказаних у другом плану, у иконографском и стилском погледу готово не одступају од источнохришћанске традиције.¹²⁹¹

Знатно је пак другачија ситуација када је реч о вињетама које сачињавају доње странице оквира у *Молићвенику (Зборнику за љућнике)*, где у третману фигуралних композиција потпуно преовлађују западноевропски иконографски и стилски елементи. Ту су унутар сваке правоугаоне вињете, од укупно шеснаест, колико их има, представљене сцене које се могу сврстати у три тематске целине. Прва од њих илуструје епизоде из Богородичиног живота: Рођење, Увођење у храм, Обручење (Спозалицио), Благовести, Сусрет Марије и Јелисавете и Вазнесење Богородичино. Преостале две целине односе се на догађаје везане за Христа. Највише су при томе заступљене оне сцене које илуструју епизоде из Христовог детињства и младости, као што су: Поклоњење пастира, Обрезање, Поклоњење мудраца, Сретење, Бекство у Египат, Христос подучава у храму и Христос се враћа кући после боравка у пустињи. Коначно, Христова страдања заступљена су композицијама Молитва у Гетсиманском врту и Христос сусреће мироносице, док је једна сцена остала неидентификована.¹²⁹²

Као литерарни предлог приказаних сцена послужио је верско-дидактички састав *Meditationes vitae Christi*,¹²⁹³ чије је ауторство неосновано приписивано светом Бонавентури (1221–1274), једном од најугледнијих фрањевачких теолога и мистичара свог доба. Међутим, по свој прилици, реч је ипак о делу непознатог фрањевца из Тоскане, насталом крајем 13. столећа.¹²⁹⁴ Због лакоће приповедања о догађајима испуњеним многим појединостима из живота Христа и Богородице, непознатим из канонских књига, ово Псеудо-Бонавентурино дело убрзо је постало омиљено штиво хришћана римокатоличке вероисповести широм Европе.¹²⁹⁵ То, између осталог, потврђује и велики број сачуваних рукописних преписа, од којих су многи раскошно илуминирани, као и мноштво издања широм европског континента, међу којима су и на десетине оних која су штампана у Венецији од 1487, када је овај састав први пут објављен, па до краја четврте деценије 16. столећа.¹²⁹⁶

Да је овим представама, које уз остало одликује и сигуран цртеж, Псеудо-Бонавентурин састав заиста послужио као непосредни литерарни извор, показују и њихова композициона решења, чију структуру најчешће чине главни протагонисти одређеног догађаја, смештени обично у пејзажу или испред одговарајућих архитектонских кулиса или пак ведућа градова. С друге стране, у неким композиционим решењима могу се препознати и утицаји појединих дела високе ренесансе, па је тако установљено да су представе Ваведења и Благовести бли-

¹²⁹¹ Лазих, *Украш сѣаре шѣамѣане књѣге у XV и XVI сѣолећу*, 489.

¹²⁹² Медаковић, *Графика срѣских шѣамѣанѣх књѣга*, 131; Петковић, *Илустѣрациѣ Meditationes vitae Christi*, 254.

¹²⁹³ Петковић, *Илустѣрациѣ Meditationes vitae Christi*, 253–265.

¹²⁹⁴ Петковић, *Илустѣрациѣ Meditationes vitae Christi*, 258–259.

¹²⁹⁵ Петковић, *Илустѣрациѣ Meditationes vitae Christi*, 259.

¹²⁹⁶ Петковић, *Илустѣрациѣ Meditationes vitae Christi*, 260.

ске Тицијановим и Леонардовим делима исте тематике.¹²⁹⁷ Од укупно шеснаест сцена, поменимо само неке у којима се откривају и њихови литерарни извори. Таква је, примера ради, једна од карактеристичних представа Молитва у Гетсиманском врту, где ка Христу, који се моли, слеће анђео са раширеним убрусом у рукама. У описима овог догађаја у јеванђељима нема никаквих помена о убрусу у рукама анђела, али је у *Meditationes vitae Christi* наведено како је Христос, након што му је небески гласник саопштио Очево питање о томе да ли ће поднети жртву за људски род, обрисао своје лице које је било окупано крвљу,¹²⁹⁸ чиме је наглашен жртвени карактер ове представе. Осим тога, да је реч о визуелној интерпретацији описаног догађаја у Псеудо-Бонавентурином спису, сведочи и минијатура из рукописног преписа исте књиге, која се чува у оксфордској библиотеци Бодлеани, где је, за разлику од представе из *Молићвеника* у којој анђео држи убрус, Христос приказан како, клечећи на коленима, брише лице убрусом који му је анђео пружио.¹²⁹⁹ С друге стране, ни сцена Срећења, у којој мали Христос седи на олтарској трпези и благосиља Симеона, не представља илустрацију догађаја описаних у јеванђељима, већ се њен непосредни литерарни предложак може пронаћи у Псеудо-Бонавентурином спису. Исто се може видети и у композицији Христос сусреће мироносице, где се Христос јавио мироносицама на путу ка Јерусалиму након што су оне виделе његов празан гроб. Да је реч о дословној интерпретацији тог описа показује и композициона структура ове сцене у оквиру које је Христос приказан испред мироносица, док се лево појављују обриси града, а десно шума.¹³⁰⁰

Осим шеснаест представа на вињетама које чине доње странице оквира, у издању *Молићвеника (Зборника за љућинике)* из 1547. године, јављају се још две унутар страница текстуалног блока. Занимљиво је да су оне поновљене и у издању истоименог палеотипа из 1560. године, без обзира на то што у њему није поновљен и оквир који обрдује текст. Реч је о вињетама с приказима Свете Тројице и Вероникиног убруса. Изведене у истом стилском и иконографском маниру, оне представљају две велике теме римокатоличке цркве које су у време противреформације поред верско-дидактичког попримиле и догматско-доктринарни карактер.¹³⁰¹

Остале фигуралне представе у издању *Молићвеника* из 1547. године су дрворезне илустрације отиснуте са истих клишеа који су раније коришћени за илустровање истоименог палеотипа Божицара Вуковића из 1536. године. Међутим, у потоњем издању из 1560, јављају се и две илустрације отиснуте с нових клишеа. Прва од њих, Света Тројица, приказана је у виду Гостољубља Аврамовог, као што је било уобичајено у традиционалној источнохришћанској уметности. Поменута представа одштампана је на почетку књижног блока уместо новозаветне Свете Тројице, која је красила претходна издања истомене књиге.¹³⁰² Оно што је ту, међутим, посебно занимљиво јесте што је за разлику од уметања старозаветне Свете Тројице, изведене у традиционалном маниру, дошло и до замене представе Христовог распећа, али је ту уместо првобитне, изведене у духу источнохришћанске уметности, отиснута нова у потпуности проистекла из западноевропског стилског израза и иконографије. На то, поред приказа распетог Христа са укрштеним ногама, упућују и молитвени гестови Богородице и светог Јована.¹³⁰³ Испоставило се да је, међутим, реч о илустрацији отиснутој с клишеа који је, ако је судећи по томе да се јавља у грчком издању *Окћоиха* Кристофора Занетија из 1558. године,¹³⁰⁴ припадао илустративном репертоару ове познате венецијанске типографске породице,¹³⁰⁵ на шта поред осталог упућује и натпис на грчком писму.

У *Псалтиру с њоследовањем*, последњем потписаном издању Вићенца Вуковића из 1561. године, на листу 5а, одштампана је илустрација с представом четворице јеванђелиста. Зани-

¹²⁹⁷ Петковић, *Илустрације Meditationes vitae Christi*, 254.

¹²⁹⁸ Петковић, *Илустрације Meditationes vitae Christi*, 259–261.

¹²⁹⁹ Петковић, *Илустрације Meditationes vitae Christi*, 261.

¹³⁰⁰ Петковић, *Илустрације Meditationes vitae Christi*, 261–262.

¹³⁰¹ Лазић, *Украш старе шћамјане књиге у XV и XVI сталећу*, 490.

¹³⁰² Медаковић, *Графика српских шћамјаних књига*, 148–149.

¹³⁰³ Медаковић, *Графика српских шћамјаних књига*, 149.

¹³⁰⁴ Layton, *The sixteenth century Greek book*, 526, сл. 250. Уп. Petković, *Greek Influence on Illustrations*, 15, сл. 11.

¹³⁰⁵ Layton, *The sixteenth century Greek book*, 513–544.

мљиво је да је ова представа отиснута уместо заставице, која је красила издање истоимене књиге из 1546. године, унутар које су у медаљонима били представљени симболи јеванђелиста.¹³⁰⁶ Оно што је такође занимљиво, и овде се, као и у другој варијанти Распећа из *Молићвеника* (*Зборника за њућнике*), јављају натписи на грчком, што наводи на закључак да је, по свој прилици, и клише с којег је отиснута ова представа такође припадао Занетијевима.

У *Окћоиху њећоћласнику*, објављеном око 1560. године – који се према филигранолошкој анализи приписује Вићенцу Вуковићу, а у којем је у потпуности поновљен и колофон издања Божидара Вуковића из 1537. године – поред приказа тројице химнографа, јавља се и једна нова фигурална представа. Наиме, ту је унутар прве заставице на листу 1а, где се раније налазио грб Божидара Вуковића, отиснута представа мртвог Христа са оруђима страдања – *Imago pietatis*.¹³⁰⁷ Иако је реч о иконографском типу чији су најстарији примери сачувани у византијском сликарству 13. столећа, посредством византијских предложака он је постао веома популаран на тлу Италије, чему су посебно допринели фрањевци и доминиканци, будући да је њихова религиозна пракса била умногоме заснована на контемплацији Христових мука, страдања и смрти.¹³⁰⁸

Међу посебним занимљивостима везаним за графичку опрему Вићенца Вуковића јесу прикази његовог грба. Он се први пут јавља у његовом *Псалћиру с њоследовањем* из 1546. године, где је са истог клишеа отиснут два пута – једном на почетку и други пут на крају књижног блока (Ил. 39.1). Иако је пре тога свој грб штампао и Божидар Вуковић у *Окћоиху њећоћласнику* и *Празничном минеју*, где је био интегрисан у преплетну заставицу, он је овде први пут отиснут у виду фронтисписа на читавој страници. Како по иконографији тако и у погледу стилских особености, грб упућује на западно порекло, које је сасвим одговарало ренесансној обради хералдичких мотива. Основу Вићенцовог грба чини штит, подељен на два дела. Као и у случају Божидаровог грба, у његовом горњем делу налази се орао раширених крила и исплаженог језика, док је у доњем сегменту представљен пропети лав. Обогаћен бројним антропоморфним и зооморфним хералдичким елементима западног порекла, Вићенцов грб по вертикалној оси изнад штита садржи чепенку с фигуралном представом која раширених руку држи свитак с натписом „за веру“, док се изнад њега уздиже двоглави орао. Са стране су пак антропоморфне фигуре које придржавају штит, изнад којих се на врху стилизованих флоралних елемената налазе хералдичке представе лава, приказане у профилу са издигнутим мачевима.¹³⁰⁹

Слично као у *Псалћиру с њоследовањем*, и у издању *Молићвеника* (*Зборника за њућнике*) из 1547. године на почетку и на крају књижног блока одштампан је грб Вићенца Вуковића (Ил. 39.2). Иако је притом у потпуности поновљена композициона структура грба из *Псалћира с њоследовањем*, због мањег формата књиге је за потребе његовог отискивања изрезан нови клише, што се може приметити и у мањим неједначностима у изведби дрвореза из ове две књиге.

За разлику од грба из *Молићвеника*, који је представљао умањену копију оног из *Псалћира с њоследовањем* из 1546. године, у поновљеном издању истоимене књиге одштампана је потпуно нова верзија Вићенцовог грба. У оквиру његове композиционе структуре дошло је до значајних измена (Ил. 42) у односу на претходне. Тако је унутар штита, уместо представе пропетог лава и орла с раширеним крилима – која се налазила у претходној варијанти Вуковићевог грба – приказан двоглави орао на чијим прсима се налазе и друге хералдичке представе – између осталих и пеликан, уобичајени симбол патриотизма,¹³¹⁰ док је у врху композиционе структуре приказан Бог Отац с папском тијаром на глави.

¹³⁰⁶ Медаковић, *Графика српских штампаних књига*, 150.

¹³⁰⁷ Пешикан, *Лексикон српскословенској штампарства*, 161–162.

¹³⁰⁸ О иконографском типу ове представе: Panofski, *Imago Pietatis*, 261–308; Belting, *An Image and Its Function in the Liturgy*, 1–16; Belting, *The Image and its Public*; Живковић, *Двосјерана икона из Коћора*, 135–142; Tomić Đurić, *The Man of the Sorrows*, 303–331; Милош Живковић, *Имаћо њећоћис*, 277.

¹³⁰⁹ Медаковић, *Графика српских штампаних књига*, 144–145.

¹³¹⁰ Симић, *За љубав оћаџбине*, 28.

5.4.3. О пореклу графике и њеним ауторима

Међу питањима која су заокупљала пажњу претходних истраживача су и она која су се тичала порекла графичког украса и његових иконографских и композиционих предлогака. Тако је у погледу иконографских узора илустрација Божидача Вуковића, које је највећим делом поновио и Вићенцо, испрва сматрано да су они пронађени у српском монументалном сликарству и иконопису,¹³¹¹ да би касније преовладао став да су се њихови гравери као непосредним предлошцима служили иконама италокритских сликара.¹³¹² Насупрот томе, када је реч о ауторима графичког репертоара који је наручио Вићенцо, при чему се првенствено мисли на сетове клишеа за вињете које су уоквиравале текстуалне блокове *Службеника* и *Молићвеника* (*Зборника за јуџнике*), ниједног тренутка није довођено у питање њихово венецијанско порекло.¹³¹³

На основу стилско-морфолошке анализе графичког украса палеотипа Божидача Вуковића установљено је да су га извеле две различите групе гравера, од којих једна „употребљава чист и јасан цртеж и скоро контурно решава ликове, док су за другу карактеристични ликови са пластичним акцентовањем које је добијено путем шрафирања“.¹³¹⁴ У потрази пак за њиховим иконографским и композиционим предлошцима, сагледано из перспективе модерне идеје о уметности – у оквиру које су и различите уметничке гране посматране као аутономне категорије – закључено је да су непосредни узор Вуковићевим илустраторима биле представе из монументалног сликарства и иконописа.¹³¹⁵ У прилог овој тези понуђен је широк опсег компаративног материјала, који је осим бројних примера српског монументалног сликарства и иконописа, обухватао примере са Свете Горе,¹³¹⁶ као и поједине с других источнохришћанских подручја, попут икона из Русије.¹³¹⁷ Но, у потоњим студијама ставови о домаћем пореклу узора кориговани су у корист мишљења да су се графичари као иконографским предлошцима првенствено служили италокритским иконама.¹³¹⁸ Ови закључци су потом допуњени тезом да су мајстори ксилографских клишеа, независно од тога да ли јесу или нису били Срби, у већини случајева као непосредне иконографске и композиционе предлошке користили збирку италокритских икона цркве Светог Ђорђа Грчког,¹³¹⁹ која се данас највећим делом налази у Музеју Хеленског института за византијске и поствизантијске студије у Венецији.¹³²⁰

Међутим, неопходно је још једном преиспитати утврђене ставове и протумачити их у контексту времена у којем је графички украс издања Божидача и Вићенца Вуковића настао, а одговоре не заснивати превасходно на пројектовању позније идеје о уметности. Зато бисмо у првом реду проблем предлошка поставили феноменолошки, а не само на основу резултата стилско-морфолошких анализа, сагледаних с позиција аутономије уметности, где се интерпретација углавном своди на одгонетање која је од грана ликовних уметности утицала на дрворезне представе – иконопис или монументално сликарство, у зависности од случаја до случаја. С друге стране, такође се поставља питање да ли је у времену о којем овде говоримо провладало схватање према којем се у први план истичу индивидуални израз и инвентивност – у модерним теоријама о уметности поистовећиван са оригиналношћу – или су тадашњи вредносни системи ипак почивали на знатно другачијим основама.

¹³¹¹ Медаковић, *Графика српских шћамћаних књига*, 123–142.

¹³¹² Петковић, *Порекло илустрација у шћамћаним књигама*, 119–135; Petković, *Greek Influence on Illustrations*, 11–20; Petković, *Cretan influence on the Serbian paintings*, 565–580; Vocotopoulos, *A propos de l'influence*, 675–680.

¹³¹³ Медаковић, *Графика српских шћамћаних књига*, 142–151.

¹³¹⁴ Медаковић, *Графика српских шћамћаних књига*, 142.

¹³¹⁵ Медаковић, *Графика српских шћамћаних књига*, 123–142.

¹³¹⁶ Медаковић, *Графика српских шћамћаних књига*, 134. Тако је аутор, разматрајући иконографске одлике сцене Ваведења Богородичиног, најближу аналогију нашао у светогорском живопису, и то пре свега у манастиру Светог Павла у капели посвећеној светом Ђорђу, чије фреско-сликарство датира из 1555. године.

¹³¹⁷ Медаковић, *Графика српских шћамћаних књига*, 126, 129.

¹³¹⁸ Medaković, *Eine unbekante Variante*, 129–135; Medaković, *Die italo-kretische malerei*, 251–255. Ставовe о томе да су као узор графика Вуковићевих палеотипа послужиле италокритске иконе недвосмислено је заступао и Војислав Ј. Ђурић: Ђурић, *Иконе из Јуџославије*, 55.

¹³¹⁹ Петковић, *Порекло илустрација у шћамћаним књигама*, 119–135; Петковић, *Илустрације и књижни украс*, 33.

¹³²⁰ Chatzidakis, *Icones de Saint-Georges*; Казанаки-Лапа, *Византијскоe и џосћвизантијскоe искуствџво*.

У време њиховог настанка, фигуралне представе – које су и до сада биле предмет највећег интересовања истраживача – схватане су првенствено као култне слике,¹³²¹ које су поред подстицања и омогућавања упражњавања побожности имале догматско-доктринарни и морално-дидактички карактер, будући да су, као визуелни еквивалент текста, с којим су биле у непосредној вези, и саме преносиле истину хришћанске вере. У прилог томе да је за човека позног средњег века и раног модерног доба графичка представа неког од светих била првенствено култна слика, а не објекат естетског задовољства, јасно говоре, осим појединих представа попут Часног крста са оруђима страдања и криптограмима, какве су првенствено имале апофатички карактер, и наводи из поговора *Празничној минеја* Божидача Вуковића. Ту је из приповедне позиције Божидача Вуковића речено да су у „Зборнику“ одштампане „службе светим изабраним празницима, са њиховим иконама („образима“)“.¹³²² Неспорно је свакако да су и естетски аспекти књижног украса играли важну улогу, али не на начин како је то најчешће перципирано са становишта модерне идеје о уметности,¹³²³ будући да је основни принцип сакралне уметности, како код литерарних тако и код визуелних садржаја, била религиозна истина, а не естетика, док је појам лепог тумачен као онтолошка, а не аутономна категорија.¹³²⁴

Између осталог, на едукативно-дидактичку улогу слике, као визуелног средства комуникације, указују и ставови појединих светих Отаца ранохришћанске цркве. Тако по светом Василију Великом „уметници својим сликама помажу религији онолико колико то говорници чине својим речима“, док је папа Григорије Велики говорио да слике помажу неписменима као што то речи чине писменима.¹³²⁵ На овим идејним основама развијала се и потоња религиозна уметност у римокатоличкој цркви, док је у оквиру источнохришћанског културног круга у току иконоборачког периода уобличена теологија иконе, која је у први план истичала иконичност, сагледану кроз однос типа и прототипа.¹³²⁶ Но, за разлику од источнохришћанске цркве, где је учење о поштовању канона представљало основу теологије иконе,¹³²⁷ чију је аутентичност требало што доследније чувати, код римокатолика такво учење није у истој мери заживело у пракси те је и однос типа и прототипа знатно слободније тумачен, што је уметницима пружало знатно већу могућност за иконографске, композиционе и стилске иновације.¹³²⁸

Ако, међутим, слику посматрамо из шире перспективе као визуелно средство или језик унутар општег комуникационог система, у том случају у анализи потенцијалних узора дрворезних представа не би требало поћи од тога која је од грана уметности утицала на њихово уобличавање, већ обрнуто, од саме визуелне поруке, као носиоца одређене садржине или идеје, која се може манифестовати у различитим медијима, односно – сагледано из перспективе модерних идеја о уметности – у различитим уметничким гранама и сликарским техникама. Утолико пре ако знамо да у раздобљу које разматрамо нису постојали специјализовани сликари за одређене врсте сликарских техника, већ су били у стању да исту представу изведу у различитим техникама, било да је реч о минијатури, иконопису, зидном сликарству, прилагођавајући се сваки пут захтевима одговарајуће сликарске технике, почев од њених изражајних могућности и природе материјала, па све до формата. Отуда тешко могу бити прихваћене све изричите тврдње да су било зидно сликарство, било иконопис, у појединим случајевима послужили као непосредни предлошци мајсторима дрвореза. Чини

¹³²¹ Belting, *Slika i kult*.

¹³²² Каталог, VI. *Празнични минеј (Саборник)*, 1538, Поговор.

¹³²³ Шинер, *Откривање уметности*, 84–86; Лазић, *Издања цетињске шtamпарије*, 28–29.

¹³²⁴ Богдановић, *Историја старе српске књижевности*, Београд 1980, 57–58; Богдановић, *Стара српска библиотека*, 74–76; Лазић, *Издања цетињске шtamпарије*, 27.

¹³²⁵ Цитирано према: Brigs, Berk, *Društvena istorija medija*, 17; Лазић, *Издања цетињске шtamпарије*, 27.

¹³²⁶ Strezova, *Relation of Image to its Prototype*, 87–106. Од општих прегледа о теологији иконе издвајамо: Успенски, *Теологија иконе*, Хиландар 2009; Флоренски, *Иконоста*; Успенски, Лоски, *Смисао икона*; Ракићевић, *Икона у литургији*; Лазић, *Издања цетињске шtamпарије*, 27.

¹³²⁷ О канону у православној иконографији: Бичков, *Византијска естетика*, 298–321.

¹³²⁸ *The Sacred Image*, 1–16; Тимотијевић, *Традиција и дарок*, 210; Лазић, *Издања цетињске шtamпарије*, 27.

се, такође, да је у циљу проналажења могућих узора за илустрације издања Божицара и Вићенца Вуковића није довољно само користити широк опсег компаративног материјала, који је у географском погледу веома разуђен и који тешко да има икаквих додирних тачака са Венецијом и њиховим мајсторима. Тако је, на пример, живопис манастира Светог Павла на Светој Гори или поједине руске иконе тешко довести у непосредну везу с Вуковићевим илустрацијама само на основу њихових сличности у иконографским решењима, која су на пространом источнохришћанском подручју, поготову у случају сцена Великих празника, вековима садржала мање или више устаљене иконографске обрасце. Тако, примера ради, то што сцена Преображења Христовог из Вуковићевог *Празничној минеја* скоро у потпуности понавља композициону структуру исте представе из манастира Светог Јована у Јашуњи, насликане 1524. године,¹³²⁹ не значи и да је она конкретно послужила као узор, будући да је тешко замислити непосредне везе овог манастира, смештеног недалеко од Лесковца, са италокритским сликарима у Венецији. То, међутим, свакако указује на, у мањој или већој мери, значајан степен устаљености иконографских и композиционих схема – нарочито оних временски блиских – на ширем подручју источнохришћанске васељене. Не треба занемарити ни чињеницу да велики део укупне уметничке продукције тог времена није сачуван, што упоредну анализу без сумње додатно отежава.

Уколико се, међутим, имају у виду и тадашње временско-просторне релације, које су представљале знатно већу препреку у преношењу и размени информација него данас, непосредне иконографске узоре би најмање требало тражити у живопису, будући да је реч о непокретном медију, чији је комуникациони потенцијал самим тим много ограниченији. Уистину, тиме се не искључује могућност да су приликом обилазака цркава припадници сликарских радионица скицирали одређене представе – нарочито оне које су уживале посебно поштовање и углед – да би их касније користили као иконографске и композиционе предлошке. Ипак, у комуникационом систему позног средњег века и раног модерног доба визуелни пренос информација се обично одвијао путем покретних предмета, као што су књиге – које су у рукописној култури ручно умножаване – или пак иконе. Оно што притом не треба заборавити јесте да су се иконографски обрасци међу иконописцима генерацијама преносили посредством рукописних иконографских приручника и скица, попут оних из манастира Ивилона на Светој Гори с краја 15. века,¹³³⁰ Строгановског сликарског приручника¹³³¹ или најпознатијег међу њима – ерминије Дионисија из Фурне из првих деценија 18. столећа.¹³³² То што су они, нажалост, документовани само мањим бројем примерака, и то не старијих од краја 15. столећа, ни у ком случају не значи да их није било у великом броју. Штавише, ове ерминије показатељ су да је такав систем овладавања црквеним сликарством, преносећи се кроз генерације, сасвим извесно функционисао и у столећима која су им претходила, као и да је на простору Балкана опстајао до краја 19. века.¹³³³ Изумом штампане књиге, а пре тога и ксилографске технике, пренос знања постао је неупоредиво бржи, јер су истоветни састав или издвојена графичка представа, објављивани у одређеном тиражу, чиме је омогућено преношење исте поруке, у великом броју примерака, што је, у исто време, доприносило и стандардизацији и нормирању знања.¹³³⁴

Но, и поврх тога што смо готово у потпуности сагласни с тезом која истиче везе илустрација Вуковићевих издања са сликарством италокритских радионица, што, између осталог, потврђује и присуство грчких наслова на појединим дрворезним представама, ипак се не можемо сасвим сложити с мишљењем да су као непосредни композициони предлошци графичарима служиле иконе из цркве Светог Ђорђа Грчког у Венецији. Поред тога што је у већини случајева реч о иконама које се обично датују у нешто познији период у односу на време настанка Вуковићевих дрвореза, на тражење другачијег одговора упућују нас устројство и организација посла оновремених италокритских сликарских радионица, као и сам

¹³²⁹ Суботић, Сузуки, *Манастир Свети Јована Претече*, 83, сл. 53.

¹³³⁰ Евсева, *Афонска књига образаца*.

¹³³¹ *Строгановски лицевой подлинник*.

¹³³² Медић, *Стари сликарски приручници III*.

¹³³³ Kaliopi-Phaidra, *Sketchbooks and Sketches*, 143–148; Мутафов, *Европеизација на харџија*, 5–27.

¹³³⁴ Brigs, Berk, *Društvena istorija medija*, 37, 96.

технолошки поступак израде ксилографских клишеа. Чињеница да су пронађене сличности у композицији и иконографији између графичких представа Вуковићевих палеотипа и збирке икона цркве Светог Ђорђа Грчког, не представља сама по себи довољан аргумент будући да је реч о устаљеним позновизантијским обрасцима које су у то време користили сликари италокритске школе, тзв. *madonneri*,¹³³⁵ не само у Венецији,¹³³⁶ већ и на ширем простору Јадранског приобаља и залеђа.¹³³⁷ Осим тога, пажљивом компаративном анализом могуће је у детаљима видети разлике између њих, иако је, уистину, било и таквих попут иконе светог Ђорђа, која, изузев одсуства пејзажа, готово у потпуности понавља исту композициону структуру.

И поред присуства тежњи за уздизањем визуелних уметности на ранг слободних вештина,¹³³⁸ када настају и прве хуманистичке теорије уметности засноване на античкој теорији поетике,¹³³⁹ односно на принципу *Ut pictura poesis*,¹³⁴⁰ у патронажном систему, који је у ширим европским оквирима преовладавао у култури позног средњег века и раног модерног доба широко је био заступљен радионичарски приступ заснован на подели послова. У оквирима тако устројеног система, где није постојала строга и јасна подела између уметника и занатлије, уметници/занатлије били су организовани кроз развијена цеховска удружења.¹³⁴¹ Другим речима, насупрот модерном добу, где је уметник перципиран као независни стваралац који путем имагинације трага за индивидуалним изразом и оригиналношћу,¹³⁴² у патронажном систему уметник и занатлија били су обједињени у истој особи – оној која је поседовала не само знање, него и занатску вештину. Тако је већина средњовековних мајстора, независно од тога да ли су у питању била верска или профана дела, углавном радила по поруци за одговарајуће покровитеље или наручиоце који су најчешће одређивали њихов садржај и општи изглед.¹³⁴³ Сходно томе, сам мајстор био је онај који прави, а не онај који ствара, будући да је Бог створио природу ни из чега, а мајстор само модификује оно што је природа створила.¹³⁴⁴ Овакав став остао је веома дуго норматив религиозне уметности православног света, док ће у римокатоличким и протестантским срединама имати другачију судбину.¹³⁴⁵

У прилог томе да су, за разлику од модерних идеала који су као главне квалитете истичали индивидуалност и оригиналност, у уметности православног културног круга важили супротни принципи, говоре, између осталог, идеали заступљени у средњовековној књижевности, која се не може посматрати у светлу ауторских начела. Поетика средњовековне књижевности не истиче у први план индивидуални моменат, већ напротив подстиче све што је универзално, уклапањем у одговарајући тип, односно жанр. Управо у том тоталитету целине налази се истина, а у истини – лепота.¹³⁴⁶ Сличан принцип важио је и у сликарству икона, где је у очувању освештане традиције и поштовању канона – који су се огледали у понављању, уз извесне варијације, иконографских и композиционих образаца – проналажена њихова лепота и аутентичан израз. На истим начелима почивало је и уобличавање књижног украса, где су пресудну улогу имали наручилац, односно покровитељ посла, а потом и

¹³³⁵ Burke, *The Greeks of Venice*, 72–74.

¹³³⁶ Thomaidis, *Greek Icons in Venice*, 1–12.

¹³³⁷ Voulgaropoulou, *From Domestic Devotion to the Church Altar*, 7–41; Voulgaropoulou, *Transcending Borders*, 23–73.

¹³³⁸ Шинер, *Откривање уметности*, 52–76.

¹³³⁹ О ренесансној уметничкој теорији: Blant, *Уметничка теорија у Италији*.

¹³⁴⁰ Rensselaer, *Ut Pictura Poesis*, 197–269.

¹³⁴¹ Dondi, *Printers and Guilds*, 229–265; Dondi, *Printers, Traders, and their Confraternities*, 97–108.

¹³⁴² Од доба романтизма оригиналност се поистовећивала с појмом инвенције. Међутим, у хуманистичким теоријама уметности, овај појам, преузет из класичне реторике, имао је другачије значење и подразумевао је способност изналажења одговарајућих форми и садржаја: Шинер, *Откривање уметности*, 46–49. О појму инвенције: Lauer, *Invention in Rhetoric and Composition*.

¹³⁴³ Brigs, Berk, *Društvena istorija medija*, 52.

¹³⁴⁴ Шинер, *Откривање уметности*, 46.

¹³⁴⁵ Бычков, *Русская средневековая эстетика XI–XVII века*, 491, и даље. За пример римокатоличких и протестантских културних модела: Brigs, Berk, *Društvena istorija medija*, 56.

¹³⁴⁶ Богдановић, *Историја старе српске књижевности*, 62.

приређивач или технички уредник издања. У случају Вуковићевих издања били су то јеромонаси, Пахомије – у првом издавачком циклусу – Мојсије, Теодосије и Ђенадије, у другом.

Оно што је приликом досадашње анализе ауторства ових дрворезних клишеа обично занемаривано – а што је веома битно за извођење коначних закључака – јесте сам технолошки поступак њихове израде, који се састоји из више фаза, од којих је прва подразумевала израду цртежа. Он је, сасвим извесно, извођен на папиру, а не директно на обрађеној дашчаној плочи, јер би у том случају морао бити инверзно прекопиран, што би умногоме отежало читав поступак. Цртеж би, наиме, био изведен на једној страни листа хартије, који би се приликом прецртавања на дрвену плочу – чија је површина пре тога обично премазивана бојом – окренуо на другу страну, како би се поновним повлачењем линија на тој страни оцртао инверзни цртеж. Напоследку се специјалним алаткама – длетима и ножевима – издубљују површине између контурних линија, док оне саме остају нетакнуте. На тај начин се добијао ксилографски клише који се у процесу штампања заједно са сложеним текстом убацивао у форму с које се вршило отискивање.

Треба такође имати у виду да је у радионичарски устројеном систему, какав је био у Венецији тог доба, постојала специјализација послова, па самим тим, дрворезбар и цртач није морало бити исто лице. Штавише, графичар је најчешће резао клишее на основу добијених цртежа, тако да се његов посао углавном сводио на преношење одговарајућег цртежа на дрвену плочу. У том случају сам графичар није одређивао његово иконографско решење нити композициону структуру, већ је то искључиво, према налогу и захтевима наручиоца, било у делокругу лица које је израђивало цртеж. Самим тим, као што је то чињено и касније приликом израде бакрописа,¹³⁴⁷ превођење цртежа на дрвену плочу могао је, независно од своје професионалне припадности, изводити графичар из било које опремљеније типографске радионице или независно од ње.

Ако се зна да је у Венецији током 16. столећа међу грчком популацијом забележено име тридесет и једног сликара – што је чинило готово десет процената од укупног броја грчких занатлија¹³⁴⁸ – од којих су најбројнији били тзв. *madonneri*, тј. иконописци који су махом потицали с Крита или Јонских острва,¹³⁴⁹ нема сумње да међу њима треба тражити и ауторе цртежа, употребљених приликом израде Вуковићевих клишеа. Реч је о сликарима италокритских радионица, који су гравитирали око Грчког братства светог Николе, где је Вуковић у време израде ксилографске опреме за потребе штампања *Празничној минеја* био на позицији гасталда. Осим за потребе декорације саме цркве Светог Ђорђа, за коју су били ангажовани обично они најбољи и најугледнији међу њима, *madonneri* су пре свега били познати по масовној продукцији јефтиних икона – како за потребе приватне побожности православних верника, тако и за римокатолике (*alla greca* или *alla latina*)¹³⁵⁰ – али и по изради минијатура, украшавању намештаја и другим декоративним пословима.¹³⁵¹ На то указује велики број италокритских икона пронађених код приватних лица у Венецији, којима због њихове типске израде и мањих уметничких вредности ранији истраживачи нису придавали посебну пажњу.¹³⁵²

Тешко је, међутим, замислити да су ови сликари приликом израде наручених цртежа радили непосредно према збирци икона као иконографским предлошцима, као што је то обично тумачено, а сличности међу њима пре се могу објаснити заједничким иконографским обрасцима. Иако су, наравно, њихови наручиоци могли захтевати од сликара да прекопира неку посебно поштовану икону, не треба изгубити из вида да је овде ипак претежно реч о збирци италокритских икона, међу собом веома сличних, поготово у погледу основне ком-

¹³⁴⁷ Bosse, *Traité des mani res de graver*. О Босовом графичком трактату: Goldstein, *Print Culture in Early Modern France*.

¹³⁴⁸ Burke, *The Greeks of Venice*, 70, таб. 3.2.

¹³⁴⁹ Thomaidis, *Greek Icons in Venice*, 1–12.

¹³⁵⁰ Voulgaropoulou, *Transcending Borders*, 23–73; Leontakianakou, *Western Elements in Icon Painting*, 30–41; Živković, *Tota depicta picturis grecis*, 65–89..

¹³⁵¹ Burke, *The Greeks of Venice*, 72–74.

¹³⁵² Burke, *The Greeks of Venice*, 72; нап. 24; Constantoudaki-Kitromilides, *From Byzantium to El Greco*, 51.

позиционе структуре, од којих су поједине извели сами ти сликари. Између осталог, неки од те групе сликара по свој прилици су насликали и икону Тајне вечере с представама архиђакона Стефана и арханђела Михаила, која је, судећи према приложничком запису на њој, изведена по налогу Божидача Вуковића.¹³⁵³ С друге стране, међу илустрацијама Вуковићевих издања налазе се и представе, чији се тематски репертоар не налази међу иконама из збирке цркве Светог Ђорђа, односно Музеја Хеленског института. Чак и да су такве иконе раније постојале и временом страдале, тешко је рећи да су баш све, или већина њих, биле заступљене, попут, примера ради, представе Христа који „брзописцу“ предаје нерукотворени образ. Штавише, након наручивања одређеног броја цртежа икона, који се у основи готово нису нимало разликовали од оних у рукописним минијатурама, ни у ком случају не значи да је сликар морао пред собом имати неке друге иконе као моделе по којима је сликао. Наиме, било који сликар, који је прошао цеховску обуку од шегрта и калфе до мајстора, био је у стању, користећи сликарске приручнике и скице, које су биле у основи сликарског образовања сваког од њих, да изведе захтевани посао, тим пре што је најчешће била реч о представама најпознатијих светих, као и најзаступљенијих сцена из хришћанске историје, међу којима преовлађују оне из циклуса Великих празника. Међутим, у појединим представама, односно сценама, као што су свети Сава Српски и свети Симеон или Свети Никола приводи Христу Стефана Дечанског, које без сумње нису биле познате сликарима, могуће је видети непосредни утицај техничких уредника Вуковићевих издања, односно, у датом случају, јерођакона Мојсија.¹³⁵⁴ Сасвим је извесно да је он као сабрат манастира Дечана био врло добро упознат са иконографијом Светог краља Стефана Дечанског,¹³⁵⁵ који је насликан изнад кивота крај иконостаса,¹³⁵⁶ те да је непосредно учествовао као идејни творац, или макар саветник сликару приликом одређивања композиционе структуре сцене. С друге стране, представа светог Саве и светог Симеона конципирана је према уобичајеним приказима истих типова светих, с тим што је вероватно Мојсије саветима помагао сликару око физиономије светачких ликова. Осим надгледања и контролисања израде цртежа, Вуковићеви уредници, од јеромонаха Пахомија па до јерођакона Мојсија, учествовали су и у припреми натписа на српскословенском, које италокритски сликари нису могли знати. У прилог томе посредно говори и Пахомијев натпис на полеђини иконе Нерукотвореног образа, коју је Вуковић откупио од цркве Сан Франческа у Венецији, што у основи понавља структуру колофона његових палеотипа. У исто време овај натпис открива и улогу коју је Божидар Вуковић поверавао лицима која су у колофонима потписана као штампари.

Поред тога што су италокритски сликари, сасвим извесно, изводили цртеже намењене изради ксилографских клишеа, њима је Божидар Вуковић највероватније поверио и колорисање појединих библиографских примерака штампаних на пергаменту – попут *Окѿоиха ѿейо-ѿласника* из Крке или *Празничној минеја* који се данас чува у Библиотеци Честер Бити у Даблину – будући да су се они поред осликавања икона и осталих декоративних послова бавили и рукописном илуминацијом, али и колорисањем штампаних егземплара.

*

Као што је у више наврата поменуто, ксилографска опрема Вићенца Вуковића се једним делом састојала од оне коју је наследио од оца, а другим делом од клишеа које је сам наручио или позајмио. Уз оне са којих су отискивани декоративни оквири за прва два његова издања – *Псалтира с ѿоследовањем* из 1546. и *Молићвеника (Зборника за ѿушнике)* из 1547. године – највећи део нових дрворезних клишеа представљају вињете, неколико заставица, две варијанте његовог грба и две нове илустрације са сценама Гостољубља Аврамовог и Распећа. С правом је, судећи на основу иконографских и стилско-морфолошких особености, закључено да у графичкој опреми Вићенцових палеотипа долази до кулминације ренесан-

¹³⁵³ Сковран, *Војвода Божидар Вуковић*, 84.

¹³⁵⁴ Петковић, *Ликови Срба светийшеља*, 143–147.

¹³⁵⁵ Марјановић-Душанић, *Свети краљ*.

¹³⁵⁶ Тодић, *Чанак-Медић, Манастир Дечани*, 33–34, сл. 21.

сних утицаја,¹³⁵⁷ који се најизричитеје очитују у већ поменути декоративним оквирима који обрубљују текст *Псалтира с њоследовањем* и *Молићвеника* (*Зборника за њућнике*). За оне из *Молићвеника*, најпре је претпостављено да је реч о клишеима позајмљеним или откупљеним од неке „расходоване штампарије“,¹³⁵⁸ да би потом ти ставови били допуњени закључцима да су они првобитно били изгравирани за потребе илустровања неког непознатог или нештампаног издања *Meditationes vitae Christi*.¹³⁵⁹

Иако ћемо се у потпуности сложити да је шеснаест различитих сетова оквира – чије се странице увек састоје од четири правоугаоне вињете – било намењено издању поменуте књиге и потом искоришћено и за Вићенцов *Молићвеник* (*Зборник за њућнике*), чини се да они ипак нису били откупљени од неке друге штампарије, већ да је Вићенцо Вуковић своје књиге услужно штампао код професионалних типографа, пре свих код типографске породице Занети. Између осталог, томе у прилог говори и присуство неколико истих вињета из оквира *Псалтира с њоследовањем* из 1546. године и у појединим издањима на грчком језику које је ова позната венецијанска типографска радионица штампала. Тако се, примера ради, типови вињета, које чине два различита оквира *Псалтира с њоследовањем* (48.2.1. и 48.7.2), могу наћи и у издању Библије Емануела Глизуниса, које је 1596. године одштампао Пјетро Занети.¹³⁶⁰ Да су ови клишеи били и пре те године у поседу Занетијевих сведочи једна од вињета (48.7.2) отиснутих и у књизи Дамаскина Студита, коју је штампао Кристифоро Занети 1561. године.¹³⁶¹ У прилог тези да је Вићенцо Вуковић своја издања највероватније штампао у типографији Занетијевих, говори и илустрација с представом Распећа Христовог отиснута у његовом издању *Молићвеника* (*Зборника за њућнике*) из 1560. године (Ил. 41). И она је, наиме, две године пре објављивања Вићенцовог палеотипа отиснута са истог дрворезног клишеа у *Окћоиху*, који је одштампао Кристофоро Занети.¹³⁶² Оно што је посебно занимљиво, поједине вињете из оквира Вићенцовог *Псалтира с њоследовањем* јављају се и у издањима Стефана од Скадра – Триоду Посном и Триоду цветном.¹³⁶³ Иако у првом издању из 1561. године – Триоду посном – у колофону није поменут ни Вићенцо Вуковић (изузев у запису смештеном између заставице и вињете) ни Занети, то је учињено у Триоду цветном из 1563. године, где је забележено да је књига одштампана у Скадру од стране Камила Занетија.¹³⁶⁴ Но, како су ове вињете и касније (1596) биле у поседу Занетијевих, сасвим је извесно да су и ова издања, уз употребу типографских карактера Вићенца Вуковића, штампана у њиховој штампарији, док је изузев заставице с крстом у Триоду посном, остали графички украс отиснут са Занетијевих клишеа. На то упућује и заставица с почетка Триода цветног, која је пре тога са истог клишеа отиснута и у Јеванђељу које је 1552. године штампао Кристифоро Занети.¹³⁶⁵ Најпосле, и илустрација с представом четворице јеванђелиста из *Псалтира с њоследовањем* Вићенца Вуковића из 1561. године, на којој се налазе натписи на грчком језику, иде у прилог тези да су његова издања штампана код Занетијевих, будући да су они најчешће штампали и за Грке.

Када је пак реч о клишеима употребљеним за отискивање оквира *Молићвеника* Вићенца Вуковића из 1547. године, може се с правом претпоставити да су и они припадали типографској радионици Занетијевих, или, што је мање вероватно, да су били изнајмљени из неке друге. Занимљиво је, међутим, поменути и то да се сличности у стилско-морфолошком погледу и тематици фигуралних вињета, које представљају доњу страницу оквира текста *Молићвеника*, могу уочити и код оних из *Параклићика* Андреје Спинелија из 1559–1560. године.¹³⁶⁶ С друге стране, изгледа ипак да је, сходно захтевима источнохришћанског тржи-

¹³⁵⁷ Медаковић, *Графика српских шtamпаних књига*, 142–151.

¹³⁵⁸ Медаковић, *Графика српских шtamпаних књига*, 143.

¹³⁵⁹ Петковић, *Илустрације Meditationes vitae Christi*, 264.

¹³⁶⁰ Layton, *The sixteenth century Greek book*, 120, сл. 110.

¹³⁶¹ Layton, *The sixteenth century Greek book*, 163, сл. 139.

¹³⁶² Layton, *The sixteenth century Greek book*, 526, сл. 250; Petković, *Greek Influence on Illustrations*, 15, 19, сл. 11.

¹³⁶³ Пешикан, *Лексикон српскословенској шtamпартсјива*, 198–201.

¹³⁶⁴ *Триод цветни СоС 1563*, Поговор, л. 223а.

¹³⁶⁵ Layton, *The sixteenth century Greek book*, 64, сл. 57.

¹³⁶⁶ Layton, *The sixteenth century Greek book*, 39, сл. 37.

шта, том приликом један сет од три вињете (49.14.2) поново гравирани, на шта упућују у вреже уплетене представе пророка који у рукама држе развијене свитке с натписима на ћириличком писму.

5.4.4. Графика као иконографски предложак

Још од свог настанка књига је као лако преносиви предмет била основни преносилац информација и идеја, да би проналаском штампарске технологије – када почиње да се умножава у великом броју примерака – добила још значајнију улогу у комуникационом систему, поставши масовни медиј. Отуда је сасвим разумљиво зашто је штампана књига, између осталог, постала и нека врста иконографског приручника не само за илуминирање рукописа него и за израду живописа, осликавање икона и украшавање разних богослужбених предмета. У прилог томе говори велики број примера, од којих ће у даљем излагању бити издвојени најзначајнији, у којима се огледа утицај илустрација Вуковићевих издања на минијатурно и зидно сликарство, иконопис, као и на радове примењене уметности наредног периода. При томе су се, као иконографским узорима, сликари и златари служили графикама из *Молићвеника* (*Зборника за љућнике*), а пре свега оним из *Празничној минеја* Божицара Вуковића, будући да је та књига садржала и највећи број илустрација.

Минијатурно сликарство. Када је реч о везама између рукописне и штампане књиге, које се огледају у коришћењу рукописне илуминације као предлошка за графички украс штампаних књига, оне нису представљале једносмерну релацију, већ је долазило и до повратног утицаја. Имајући у виду да је штампана књига, као нови медиј, без икаквих отпора прихваћена у источнохришћанској цркви, поставши временом и сама део црквене богослужбене традиције, не чуди што је убрзо дошло и до реверзibilног процеса.¹³⁶⁷ Свакако да је томе највише погодовала могућност штампања књига у великим тиражима, што је уједно представљало основ за нормирање текстова – а што је у рукописној култури било готово неоствариво. Међутим, пошто током времена под османском влашћу због недостатка материјалних средстава рукописне књиге најчешће нису биле илуминиране, није познат ни велики број очуваних примера који су узоре проналазили у илустративном материјалу Вуковићевих палеотипа, док они сачувани најчешће потичу из седамнаестог и осамнаестог столећа.

Један од најпознатијих, и давно уочених,¹³⁶⁸ примера јесте рукопис *Хришћанска ѿвојѿрафија Козме Индикойлова*,¹³⁶⁹ који се чува у манастиру Свете Тројице Пљеваљске, а чије је минијатуре 1649. године израдио сликар Андреја Раичевић.¹³⁷⁰ Иако се у основи ослањао на руски изворник, а у појединим композицијама позајмљивао и елементе из графичке опреме западноевропских књига, Раичевић је за представу Каменоване светог Стефана (сл. 7) као непосредни предложак користио истоимену илустрацију из Вуковићевог *Празничној минеја*.¹³⁷¹ Уз мање варијације у детаљима, осим ставова главних протагониста, као и самог светог Стефана, највећим делом се с графичким приказом у Вуковићевој књизи подудара и типизирани предео у другом плану Раичевићеве композиције.¹³⁷²

У *Псалтиру с ѿследовањем* (бр. 29) из 1664. године, који се чува у рукописној збирци Библиотеке српске патријаршије,¹³⁷³ у оквиру синаксара насликане су две минијатуре – светог Симеона Столпника (сл. 8) и арханђела Михаила – обе изведене према илустрацијама из Вуковићевог *Празничној минеја*.¹³⁷⁴

¹³⁶⁷ Бојанин, Убипарип, *Од шћамјане ка рукописној књизи*, 3–18.

¹³⁶⁸ Медаковић, *Графика српских шћамјаних књига*, 136.

¹³⁶⁹ Бојанин, Убипарип, *Од шћамјане ка рукописној књизи*, 3–18.

¹³⁷⁰ Ракић, *Српска минијатура*, 83–99, 255–267.

¹³⁷¹ Ракић, *Српска минијатура*, 39.

¹³⁷² Ракић, *Српска минијатура*, 98.

¹³⁷³ Ракић, *Српска минијатура*, 269–273.

¹³⁷⁴ Ракић, *Српска минијатура*, 63–64, 158, 270, сл. 20. и 21.

На прелазу из 17. у 18. век настао је извештан број сачуваних минијатура чији су се аутори исто тако послужили Вуковићевим графикама као предлошцима. Реч је пре свега о монасима тзв. Рачанске школе,¹³⁷⁵ међу којима се издвајају Кипријан, Христофор и Максим, који су за време Велике сеобе из манастира Раче избегли у јужну Угарску, где су наставили да се баве преписивањем књига. Познато је да је Кипријан Рачанин у великој мери сам украшавао своје рукописе, служећи се у појединим случајевима и дрворезима српскословенских палеотипа као предлошцима за орнаменталне украсе и фигуралне представе.¹³⁷⁶

Њиховом кругу припада и дијак Вељко Поповић, који је поред осталих књига преписао и два примерка *Законика цара Душана*, од којих се један чува у Библиотеци Српске патријаршије (42),¹³⁷⁷ а други у Библиотеци Матице српске, познат као *Текелијин рукопис* (РР III 85).¹³⁷⁸ Занимљиво је да један рукопис садржи колорисану минијатуру краља Стефана Дечанског, а други цара Стефана Душана, чији су ликови нацртани по узору на графичку представу Дечанског из Вуковићевог *Празничној минеја*. Међутим, за разлику од илустрације из *Празничној минеја*, где је приказана сцена како Свети Никола приводи Христу Стефана Дечанског, у старијем рукопису Душановог законика из Библиотеке Српске патријаршије, који датира с краја 17. столећа, преузета је само фигура Стефана Дечанског (сл. 12),¹³⁷⁹ као и схематизован приказ дрвета из доњег левог угла, док су свети Никола и Христос који благосиља из сегмента неба, изостављени.¹³⁸⁰ У Матичином примерку истоименог састава из прве четвртине 18. века, цртеж цара Стефана Душана постављен је унутар знатно сведенијег оквира и изведен по угледу на фигуру Дечанског.¹³⁸¹

И јеромонах Гаврило Стефановић-Венцловић, један од најзначајнијих српских књижевника из прве половине 18. столећа,¹³⁸² а уједно и следбеник Кипријана Рачанина, понекад је своје рукописе украшавао минијатурама, користећи између осталих као композиционе предлошке и Вуковићеве графике. У том се погледу издваја његов Зборник из збирке Српске академије наука и уметности (бр. 140),¹³⁸³ датован у четврту деценију 18. века, где је по узору на оне из Вуковићевог *Празничној минеја* нацртао представе светог Саве Српског и светог Симеона, као и композицију Свети Никола приводи Христу Стефана Дечанског (сл. 11).¹³⁸⁴ Међутим, у колорисаној Венцловићевој минијатури сцена Свети Никола приводи Христу Стефана Дечанског се од свог предлошка разликује по томе што је основна композициона структура у доњем левом углу испуњена малим ликовима светих Мине, Виктора и Вићентија, који се славе истога дана када и Стефан Дечански – 11. новембра по старом календару.

Постоје и, до сада неуочени, примери у рукописима из Збирке Радослава М. Грујића Музеја српске православне цркве, који своје непосредне предлошке имају у графикама Вуковићевих издања. Тако је у Зборнику из Велике Ремете (МСПЦ Грујић 10),¹³⁸⁵ рукопису који датира из треће четвртине 17. столећа, на версо страни 83. листа прекопирана представа Благовести (сл. 9), ако је судити на основу садржине књиге, пре из неког издања Вуковићевог *Молићвеника (Зборника за ђушнике)*, него из *Празничној минеја*. У прилог томе говори и то што је она колорисана, као што је и већина сачуваних примерака овог Вуковићевог издања, нарочито оног из 1521. године. Много више минијатура прекопираних из *Празничној минеја* – или евентуално посредно из Зборника Јакова од Камене реке – садржи Катавасијар Со-

¹³⁷⁵ Јаковљевић, *Архијерејски чиновници и литургијари*, 74–91.

¹³⁷⁶ Медаковић, *Српска минијатура XVIII века*, 275; Петковић, *Илустрације из шћамјаних књига као предлошци*, 405.

¹³⁷⁷ Ранковић и др., *Инвентар рукописа Библиотеке српске патријаршије*, 36.

¹³⁷⁸ Васиљев, *Мало познати рачански писари*, 80.

¹³⁷⁹ Ранковић и др., *Инвентар рукописа Библиотеке српске патријаршије*, 103, сл. 30.

¹³⁸⁰ Васиљев, *Мало познати рачански писари*, 81–82.

¹³⁸¹ Васиљев, *Мало познати рачански писари*, 82–83.

¹³⁸² Милорад Павић, *Гаврил Стефановић Венцловић*, Београд 1972.

¹³⁸³ Стојановић, *Кашалој рукописа и старих шћамјаних књига*, 19.

¹³⁸⁴ Петковић, *Илустрације из шћамјаних књига као предлошци*, 405–406; Стошић, *О старом вину у новим мховима*, 29.

¹³⁸⁵ Мошин и др., *Рукописи Музеја Српске православне цркве*, I/1, 34–36.

фронија и Викентија Јовановића из 1724. године (МСПЦ Грујић 15).¹³⁸⁶ Ту се у делу текста са изабраним псалмима налазе минијатуре преко целе странице или у ширини текстуалног блока, при чему заузимају две трећине или више простора. Изведене у техници цртежа, минијатуре су у већини случајева колорисане, али не у целости, већ само делови одеће приказаних фигура или поједини орнаментални мотиви. Поред оних које су копиране из других предлогака, од минијатура изведених према графикама Вуковићевих издања заступљене су следеће композиције: Ваведење Богородичино (л. 62δ), Крштење Христово (л. 64а), Сретење (л. 65а), Благовести (л. 66а; сл. 10), Неверовање Томино (л. 68а), Преображење (л. 70а), Успење Богородичино (л. 71а), Јован Претеча Кефалофорос (л. 71δ), Свети Петар и Свети Павле (л. 73а), Каменовање светог Стефана (л. 74а), Три јерарха (л. 75а), Цар Константин и царица Јелена (л. 77δ) и Свети врач Козма и Дамјан (л. 78δ).

Изузев српских, познато је и више бугарских рукописа где су приликом њиховог илуминирања као предлошци употребљене дрворезне илустрације из Вуковићевих издања. Тако се у *Еџројољском ѿреднику*, датованом у 17. век, који се чува у Софијској народној библиотеци (СНБ 971), на ректо страни 28. листа налази минијатура с представом Крштења Христовог, која изузев мањих неподударања у појединостима, у највећој мери понавља композициону схему дрвореза из Вуковићевог *Празничној минеја*.¹³⁸⁷ Несумњиву сличност са још једним дрворезом из овог издања показује и минијатура с попрсјем светог Јована Златоустог из *Служабника*, рукописа који се чува у Рилском манастиру, а који датира из 1602. године.¹³⁸⁸ Једина битнија разлика у односу на изворник огледа се у томе што је ту лик светог Јована Златоустог смештен у лучно завршен оквир заставице са стилизованим растињем и пупољцима на врху, као и двема фронтално приказаним птицама са стране.¹³⁸⁹ Ваљало би коначно поменути и једну правоугаону заставицу из Триода из Црквеног музеја у Софији (бр. 498), унутар које се налазе три кружна медаљона, који се међусобно секу. Док су у бочним приказани анђели у лету, у централном медаљону представљено је Распеће са Христом на крсту и Богородицом и апостолом Јованом са стране, које заправо представља окосницу композиције дрвореза, први пут отиснутог 1521. године у Вуковићем *Молишвенику* (*Зборнику за љуџнике*), а потом поновљеног и у потоњим издањима истоимене књиге, као и у *Зборнику* Јакова од Камене Реке (1566).¹³⁹⁰

Монуменџално сликарство и иконопис. Упркос значајним разликама између дрвореза и монументалног сликарства и иконописа, како у погледу њихових изражајних средстава тако и у смислу формата, илустративни репертоар из Вуковићевог *Празничној минеја* послужио је појединим сликарима и као једна врста сликарског приручника. Међу сачуваним сакралним споменицима махом је реч о оним мањим, које су, сходно скромнијим материјалним могућностима ктитора, осликавали сликари незнатних могућности, претежно из 17. и 18. столећа.

Изгледа, међутим, да се поједини примери могу пронаћи и у сликарству 16. века. У прилог томе могла би говорити сцена Рођења Богородице, уистину донекле оштећена, из цркве Петковице на Фрушкој Гори, осликане 1588. године, чијем је сликару као иконографски предлогак по свој прилици послужила истоимена дрворезна композиција из *Празничној минеја*. Иако није идентичан оном из Вуковићеве књиге, са извесном резервом се може рећи да је графички предлогак донекле утицао и на сликање Часног крста с криптограмом у Петковици.¹³⁹¹

Најочитије непосредне везе између између Вуковићевих графика и монументалног сликарства пронађене су у живопису овчарско-кабларских манастира – Благовештењу и Никољу – као и у оближњем манастиру Жежевици, чији је католикон посвећен светом Николи. Зани-

¹³⁸⁶ Мошин и др., *Рукописи Музеја Српске ѱавославне цркве*, I/1, 43–45.

¹³⁸⁷ Стојанов, *Украса на славјанскиџе рџкојиси*, 209–210; Петковић, *Илустрације из шџамџаних књџиа као ѱредлошци*, 406, 418, сл. 5.

¹³⁸⁸ Петковић, *Илустрације из шџамџаних књџиа као ѱредлошци*, 406–407, 420, сл. 7.

¹³⁸⁹ Петковић, *Илустрације из шџамџаних књџиа као ѱредлошци*, 407.

¹³⁹⁰ Петковић, *Илустрације из шџамџаних књџиа као ѱредлошци*, 407, 422, сл. 9.

¹³⁹¹ Петковић, *Уџицај илустрација из српских шџамџаних књџиа*, 92.

мљиво је да живопис сва три споменика датира готово из истог времена, с тим што је Благовештење осликано 1632, или 1635, а Никоље и Жежевица 1637. године. Композиција која је заједничка за монументално сликарство све три манастирске цркве јесте Свети Никола приводи Христу Стефана Дечанског. Нема сумње да је ово иконографско решење приликом осликавања Благовештењске цркве непосредно преузето из Вуковићевог *Празничној минеја*, а да је вероватно по жељи ктитора и наручиоца оно поновљено и у Никољу и Жежевици. Међутим, у односу на графички изворник, међу њима се опажају и извесне неуједначености у појединим детаљима – које се углавном своде на изостављање крста из руку Дечанског, као и схематског приказа дрвета из доњег левог угла дрворезне представе из *Празничној минеја* – али које ни у ком случају не доводе у питање њихову узајамну повезаност.¹³⁹² Осим тога, и у сликарству наоса цркве манастира Никоља, које датира из 1697. године, могу се у појединим композицијама уочити утицаји Вуковићевих графика, али се они у најексплицитнијем виду могу сагледати у сликаним представама светог Саве и светог Симеона, приказаним као и у дрворезној представи *Празничној минеја*.¹³⁹³

Међу неколико сцена из циклуса великих празника, чији иконографски узорни исходе из дрворезних представа *Празничној минеја* Божицара Вуковића, издвајају се оне које припадају живопису цркве у Мостаћима, недалеко од Требиња.¹³⁹⁴ Живопис је по налогу Радоја Михаљевића извео зограф Василије 1623. године, чији рад одликује рустичан израз и неспретно изведен цртеж. Када је реч о подударности између зидних слика мостаћког зографа Василија и дрворезних илустрација *Празничној минеја*, оне се могу уочити у сценама Христовог рођења, Успења Богородичиног, Крштења и Сретења, а донекле и у представи светог Саве Српског.¹³⁹⁵

У прилог томе да је од графичког репертоара *Празничној минеја* Божицара Вуковића међу сликарима и наручиоцима 17. столећа најпопуларнија била представа на којој Свети Никола приводи Христу Стефана Дечанског, говори и живопис црквице Успења из комплекса манастира Подмаине код Будве, који датира из 1630. године.¹³⁹⁶ Да су поједине дрворезне илустрације из Вуковићевог *Минеја* служиле као иконографски узор не само за мање даровите, већ и за неке од најзначајнијих сликара своје епохе, говори пример живописа капеле Светог Стефана у манастиру Морачи, коју је 1642. године осликао сликар Јован, раније идентификован као Козма. Ту је у оквиру циклуса посвећеног архиђакону Стефану, изузев уочљивих мањих одступања у појединостима, преузета композициона структура представе Каменоване светог Стефана из Вуковићевог *Празничној минеја*.¹³⁹⁷ Из истог времена, тачније из друге четвртине 17. столећа, датира и живопис цркве села Мртвице, где се у представама светог Саве и светог Симеона, Рођењу Богородице и Сретењу такође у Вуковићевој графици могу пронаћи иконографски узор.¹³⁹⁸

Међу примерима који указују на утицаје дрворезних представа *Празничној минеја* Божицара Вуковића као иконографских узора, најпосле треба издвојити и поједине композиције из цркве Сретења села Крушедола на Фрушкој Гори, које припадају сликаном ансамблу шире датованом у крај 17. и прве деценије 18. столећа.¹³⁹⁹ Најизразитији пример јесте представа светог Саве српског. Исто као и у *Празничном минеју*, и ту је свети Сава – насликан на северном пиластру уз иконостас – приказан раширених руку, са склопљеним кодексом у левој руци. До њега је, ако је судити по изгледу ризе и положају руку, био насликан свети

¹³⁹² Петковић, *Утицај илустрација из српских шtamпаних књига*, 92.

¹³⁹³ Ранковић-Вучићевић, *Графички извори зидног сликарства*, 55–61; Петковић, *Утицај илустрација из српских шtamпаних књига*, 92. Уопштено о иконографији светог Саве Српског у време турске власти: Суботић, *Иконографија светога Саве у време турске власти*, 343–354.

¹³⁹⁴ Кајмаковић, *Утицај старе српске графике*, 233–242.

¹³⁹⁵ Кајмаковић, *Утицај старе српске графике*, 233–242; Петковић, *Утицај илустрација из српских шtamпаних књига*, 92.

¹³⁹⁶ Петковић, *Утицај илустрација из српских шtamпаних књига*, 92–93.

¹³⁹⁷ Петковић, *Утицај илустрација из српских шtamпаних књига*, 93.

¹³⁹⁸ Пејић, *Црква Богородичиној усјења у Мртвици*, 111, 118–119, 125–126; Петковић, *Илустрације и књижни украс*, 48.

¹³⁹⁹ Петковић, *Утицај илустрација из српских шtamпаних књига*, 93–94.

Симеон, али његова глава није сачувана, као ни натпис. На јужном зиду олтарског простора по узору на илустрацију из *Празничној минеја* представљен је архиђакон Стефан, који раширених руку у једној од њих држи кадионицу, а у другој дарохранилницу.¹⁴⁰⁰ На северном зиду Сретењске цркве приказан је и Стефан Дечански. Међутим, иако том приликом није у потпуности поновљена композиција из *Минеја*, будући да је у књизи приказан у полупрофилу, а у Крушедолу фронтално, утицаји графике се могу препознати у појединостима, пре свега у третману владарске одеће с мотивима двоглавог орла и приказу круне. Занимљиво је најпосле поменути и да се, изузев преузимања иконографских образаца из Вуковићевог *Празничној минеја*, у сликарству Сретењске цркве села Крушедола, утицај дрворезних представа испољио и у стилским особеностима њеног живописа, у којем преовлађује графицизам, због чега он умногоме одаје утисак колорисаног цртежа.¹⁴⁰¹

Осим поменутих примера, дрворезна представа Свети Никола приводи Христу Стефана Дечанског из *Празничној минеја* послужила је као непосредни предлошак и сликарској групи окупљеној око мајстора Давида из Селенице код Валоне у Албанији, која је по налогу крагујевачког оберкапетана Станише Марковића Млатишуме извела 1735. године живопис цркве манастира Драче (сл. 13). Прилагођавајући се лучно завршеном пољу зида повише нише у ђаконикону, сликари овог храма готово у потпуности су поновили основну композициону структуру дрворезне представе, с тим што су изоставили стилизовани мотив рајског дрвета, делећи позадину композиције на три хоризонтална сегмента.¹⁴⁰²

Ситуација је нешто другачија у погледу икона, будући да је од њих, поготово оних старијих, сачуван само један део оновремене иконописне продукције. Иако међу њима нема оних чији су се мајстори служили Вуковићевим дрворезима као директним предлошцима, у дечанској икони с представом новозаветне Свете Тројице, која датира с краја 16. или почетка 17. столећа,¹⁴⁰³ могу се препознати посредни утицаји истоимене дрворезне представе из *Молићвеника (Зборника за њућнике)*, која је несумњиво послужила популарисању овог иконографског типа како међу иконописцима тако и међу црквеним наручиоцима. Познато је, међутим, да је по налогу патријарха Арсенија IV Јовановића за његов „дворски иконостас“ у Сремским Карловцима, зограф Георгије Стојановић 1741. године насликао икону Стефана Дечанског, понављајући при томе иконографски образац из истоимене дрворезне представе из *Празничној минеја* Божидача Вуковића. Ова икона, нажалост, није сачувана, али је позната захваљујући репродукованој црно-белој фотографији.¹⁴⁰⁴

Бојослужбени њредмети. Као што је напоменуто, поједина иконографска и композициона решења из графичког репертоара Божидача Вуковића послужила су и златарима као предлошци за украшавање разноврсних богослужбених предмета, а најчешће онима коју су се бавили израдом окова књижних корица.¹⁴⁰⁵ Томе су свакако допринеле и саме технике гравирања и цизелирања, које су златари примењивали приликом уметничке обраде богослужбених предмета, а које се, исто као и у случају дрвореза, заснивају на цртежу, односно контурној линији, као основном изражајном средству. До сада је компаративном анализом утврђен изванредан број случајева у којима су се златари служили одговарајућим графикама из Вуковићевих издања, које су понекад дословно копирали, а у другим приликама комбиновали елементе из више њих, стварајући нове композиционе структуре. Наравно, не треба у свему томе изгубити из вида ни значај ктитора, односно наручилаца ових послова чији је утицај био несумњив приликом одабира мотива и фигуралних представа које ће красити оков, будући да је од њихових материјалних могућности умногоме зависило колико ће раскошно он бити изведен.

¹⁴⁰⁰ Петковић, *Утицај илустрација из српских шtamпаних књига*, 94.

¹⁴⁰¹ Петковић, *Утицај илустрација из српских шtamпаних књига*, 94.

¹⁴⁰² Стошић, *О старом вину у новим меховима*, 28.

¹⁴⁰³ Матић, *Српски иконопис*, 121, сл. 116.

¹⁴⁰⁴ Голубовић, *Георгије Стојановић*, 19, 42, кат. Бр. 17; Стошић, *О старом вину у новим меховима*, 29.

¹⁴⁰⁵ Радојковић, *Илустрације српских шtamпаних књига*, 59–73.

Један од давно уочених примера који указују на везу и утицаје графике Вуковићевих издања на златарске радове јесте оков јеванђеља из Старе српске цркве у Сарајеву, од којег је позната само предња корица.¹⁴⁰⁶ На њој се, унутар оквира испуњеног ктиторским натписом, једна испод друге налазе представе Распећа Христовог и арханђела Михаила. На угловима оквира испуњеног изгравираним текстом, постављени су симболи четворице јеванђелиста – лав, анђеоло, орао и бик. Иако је композициона структура изгравираних представа чинила јединствену целину, она је била изведена комбиновањем више засебних елемената, од којих су у погледу иконографије представе Распећа и арханђела Михаила преузете из графика Божидарових или Вићенцових издања, или су пак до мајстора овог окова можда доспеле посредно преко Зборника Јакова од Камене Реке, који је такође садржао поменуте представе. С друге стране, изгледа да су медаљони са симболима јеванђелиста изгравирани по узору на оне који се налазе обједињени у заставици из *Празничној минеја* Вићенца Вуковића из 1546. године (ЗиВ. 47).

Још једна група цизелираних и гравираних окова, за које се претпоставља да су рад исте београдске златарске радионице из последњих деценија 16. столећа, упућује на графичке узор из Вуковићевих палеотипа. У питању су окови трију јеванђеља, од којих се једно налази у ризници Старе српске цркве у Сарајеву, а преостала два чувају у рукописној збирци Музеја Српске православне цркве у Београду, док су раније била у поседу манастира Крушедола. Окови поменутих јеванђеља састоје се од сребрних гравираних плоча с композицијом Распећа Христовог у средини, док су у угловима, на квадратним сребрним плочама, представљени јеванђелисти.¹⁴⁰⁷ Изнад централне композиције Распећа Христовог у јеванђељима из Крушедола налазе се Силазак у ад, у првом, и Вазнесење, у другом, док је испод, и у једном и у другом случају, постављен арханђеоло Михаило. У сарајевском примерку изнад Распећа Христовог представљен је Силазак у ад, а испод свети Никола с Христом и Богородицом. Композиције Распећа се не могу довести у везу са Вуковићевим графикама, за разлику од сцена Силаска у ад у којима се препознају утицаји истоимених графичких представа, као и у приказима арханђела Михаила.¹⁴⁰⁸

Поменимо напоследку још два окова: први је припадао несачуваном јеванђељу из манастира Петковице, које је по свој прилици израђено 1593. године, док је у другом случају реч о окову истоимене књиге из манастира Савине, који датира из друге половине 16. столећа. Оба окова рукописног јеванђеља садрже гравиране представе Распећа које су у знатној мери изведене према иконографским обрасцима дрворезних илустрација Вуковићевих палеотипа.¹⁴⁰⁹

Абаџари. Осим у саставима преузетим из *Молишвеника* (*Зборника за њушнике*), који су чинили окосницу њихове текстуалне структуре – попут оних посвећених Часном крсту, о цару Авгару и нерукотвореном убрусу и списку Господњих и Богородичиних имена¹⁴¹⁰ – иконографски узор абагара пронађени су и у појединим дрворезним илустрацијама Вуковићевих палеотипа. Од шест, колико их је укупно сачувано,¹⁴¹¹ о томе сведоче два примерка – *Љубљански*, у научној историографији такође познат као *Српски абаџар*,¹⁴¹² и фрагмент *Заредачкој абаџара*. Иако у већини случајева илустрације из абагара, које прате одговарајуће саставе, нису – као што би се то могло очекивати – директно прекопиране из Вуковићевих издања *Зборника за њушнике*, неке од њих израђене су по узору на оне из *Празничној минеја*. Таква је на пример представа светог Јована Претече Кефалофороса из Љубљанског абагара,¹⁴¹³ која је у Вуковићевој књизи поновљена више пута. Међутим, и поред преузима-

¹⁴⁰⁶ Медаковић, *Графика српских шtamпаних књија*, 124–125; Радојковић, *Илустрације српских шtamпаних књија*, 59–62, сл. 1.

¹⁴⁰⁷ Тимотијевић, *Манастир Крушедол*, 2, 197, сл. 101.

¹⁴⁰⁸ Радојковић, *Илустрације српских шtamпаних књија*, 62–64, сл. 5–7.

¹⁴⁰⁹ Радојковић, *Илустрације српских шtamпаних књија*, 64–68, сл. 10, 11.

¹⁴¹⁰ Измирлиева, *Книгойечане и маџия*, 458.

¹⁴¹¹ Минчева, *Амудејнише свийџци џиш „абаџар“*, 29–32.

¹⁴¹² Радојчић, *Српски абаџар*, 187–211.

¹⁴¹³ Радојчић, *Српски абаџар*, II – друга страна прве плоче.

ња готово у целости композиционе структуре илустрације из *Празничној минеја*, дрворезна представа у абагару знатно је рустичније изведена – као уосталом и све остале илустрације отиснуте у њему – што одаје руке невештог дрворезбара. То би се исто могло рећи и за илустрације из *Зајребачкој абајара*,¹⁴¹⁴ па тако и за дрворезну представу светих врача Козме и Дамјана, која је такође непосредно прекопирана из *Празничној минеја* Божидача Вуковића.

5.5. Копије и цитати

Ако се има у виду чињеница да су Божидар и Вићенцо Вуковић остварили најобимнију продукцију српскословенских ћирилских књига намењених црквеној употреби, као и да се њихова разграната трговачка мрежа простирала широм југоисточне Европе, нимало не чуди што су, од свих српскословенских палеотипа, управо њихове књиге највише служиле као изворници потоњих издања, како домаћих тако и иностраних. Венецијански српскословенски палеотипи њихових следбеника, за чије штампање је махом употребљавана типографска опрема Божидача и Вићенца Вуковића, могу се разврстати у две групе: на једној страни су издања која представљају копије истоимених књига Божидача Вуковића – попут Загуровићевих књига и Ђинамијевог *Псалтира с њоследовањем* – а на другој она која то нису већ представљају нова издања, од којих се поједина ослањају на постојећа. Међу потоње се могу уврстити *Триод њосни* и *Триод цвейни* Стефана од Скадра, *Зборник* Јакова од Камене Реке, *Зборник* Јакова Крајкова и *Зборник* Стефана од Паштровића. С друге стране, изузев првог милешевског *Псалтира с њоследовањем*, који у текстолошком погледу представља копију Вуковићевог издања истоимене књиге, у палеотипима публикованим на српском етничком и културном простору,¹⁴¹⁵ као и у оним штампаним у туђој средини, ауторитет издања Божидача Вуковића углавном се испољио на морфолошком плану, пре свега у копирању појединих елемената графичке опреме, а у неким случајевима и у структури како самих издања тако и њихових предговора, односно поговора.

5.5.1. Српскословенска издања

Иако у предговорима и поговорима својих следбеника Вићенцо Вуковић није и формално потписан, он је, током седме и почетком осме деценије 16. столећа – могуће услед недостатка неопходних материјалних средстава да сам инвестира у пројекат штампања књига – под непознатим условима и околностима изнајмљивао другима своју штампарску опрему којом су по свој прилици у некој од венецијанских типографија штампана издања Стефана од Скадра, Јакова од Камене Реке, Јеролима Загуровића и Јакова Крајкова. Највероватније је у таквим приликама, на име изнајмљивања типографске опреме – ако није имао и већег удела у читавом пројекту – Вићенцо Вуковић добијао један део тиража. На тај закључак упућује и податак да је његов ујак Гаспаро међу 425 књига, које су 1563. године продаване у Угарској, имао и 125 примерака триода.¹⁴¹⁶ У прилог томе да је средином осме деценије у његовом власништву била типографска опрема говори и писмо кардинала Кастања, надбискупа Росана, упућено кардиналу Сирлету, у којем га он обавештава о Вићенцовој иницијативи везаној за штампање књига на српском језику, где је наведено да он у ту сврху не може уложити ништа друго осим типографске опреме.¹⁴¹⁷ Већ крајем 16. столећа, када с правом можемо претпоставити да више није био у животу, Вићенцова типографска опрема дошла је у посед Рампацијевићевих, познате венецијанске типографске породице,¹⁴¹⁸ да би касније у четвртој деценији наредног столећа њу користио и Бартоломео Ђинами приликом штампања свог издања *Псалтира с њоследовањем*.¹⁴¹⁹

¹⁴¹⁴ Минчева, *Амулетнијие свийџци њиш „абајар“*.

¹⁴¹⁵ За бибблиографију ових издања: Маринковић, *Бибблиографија*, 4/1; Маринковић, *Бибблиографија*, 4/2.

¹⁴¹⁶ Милошевић, *Нови извори којорској, вајшиканској и млејачкој архива*, br. XXIV.

¹⁴¹⁷ Милошевић, *Нови извори којорској, вајшиканској и млејачкој архива*, 301–304, др. XXVIII.

¹⁴¹⁸ Layton, *The sixteenth century Greek book*, 437–440.

¹⁴¹⁹ Пешикан, *Лексикон српскословенској шѡамѡарсѡива*, 175.

Као што је већ речено, издања *Триода ѿсној* и *Триода цвейној* Стефана од Скадра, који је у научној историографији познат и као Стефан Мариновић,¹⁴²⁰ представљају потпуно нова издања, одштампана у фолио формату. Ако је судити према подацима из колофона, *Триод ѿсној* довршен је 6. јануара 1561. године, док његов књижни блок с текстом одштампаним вуковићким крупним карактерима, сложеним у два ступца, садржи укупно 256 листова. На ректо страни 1. листа поновљена је заставица с распетим Христом из *Празничној минеја* Божидача Вуковића, с тим што се у оквиру ње, унутар кружног медаљона, уместо Вуковићевог грба налази натпис с годином штампања књиге – 1560. од „рождества Христова“.¹⁴²¹ Осим тога, у првој варијанти су испод заставице отиснути натпис у којем се помиње Вићенцо Вуковић (сл. 14) и вињета (48.4.3) која је припадала доњој страници оквира употребљеног у Вићенцовом издању *Псалтира с ѿследовањем* из 1546. године. У другој варијанти текст који гласи „Виценце де господин Божидача Вукоје од старца“, отиснут је црвеном бојом, док је поменута вињета оквира замењена новом (сл. 15), први пут употребљеном у *Окѿоиху ѿѿѿојласнику* Божидача Вуковића, издању из 1537. године.¹⁴²²

Уз помоћ исте гарнитуре клишеа, испрва примењене за уоквиравање текста Вићенцовог *Псалтира с ѿследовањем* из 1546, отиснуте су и поједине вињете на неким од страница текстуалног блока *Триода цвейној*, другог издања Стефана од Скадра, довршеног 24. децембра 1563, године и готово сигурно штампаног у Венецији у типографији Камила Занетија, упркос томе што је у колофону као место штампања наведен Скадар.¹⁴²³ За потребе отискивања поменутих вињета (сл. 17–19), од којих је већина поновљена више пута у књижном блоку, употребљено је пет различитих врста клишеа (8δ – 48.7.2; 9δ – 48.8.2; 39δ – 48.8.2; 61а – 48.2.3; 71а – 48.8.2; 80δ – 48.8.2; 95а – 48.7.2; 114δ – 48.1.2; 136а – 48.8.2; 151δ – 48.8.2; 163а – 48.8.2; 173а – 48.8.2; 191δ – 48.8.2; 192а – 48.2.3; 210а – 48.2.3). Као што је већ раније поменуто, по свој прилици реч је о клишеима који су припадали типографској опреми Занетијевих, будући да се вињете отиснуте помоћу њих, могу срести и у појединим грчким издањима,¹⁴²⁴ за разлику од слога који је изведен од Вуковићеве полуситне словне гарнитуре, први пут употребљене у његовом издању *Окѿоиха ѿѿѿојласника* из 1537. године. И друго издање Стефана од Скадра штампано је као и прво двостубачно на фолио формату, али је у односу на *Триод ѿсној* оно нешто мањег обима и садржи укупно 223 листа.¹⁴²⁵

Утицаји палеотипа Божидача и Вићенца Вуковића могу се уочити и на морфолошком плану малих зборника мешовитог састава, штампаних по угледу на *Молиѿвенике (Зборнике за ѿуѿѿнике)*.¹⁴²⁶ Међутим, иако се у погледу садржине у великој мери ослањају на *Зборнике за ѿуѿѿнике*, они ипак представљају јединствена издања где је у погледу структуре испољена уредничка и редакторска самосвојност.¹⁴²⁷

Први међу таквим палеотипима јесте *Зборник* Јакова од Камене Реке¹⁴²⁸ – који је код неких аутора поистовећиван с Јаковом Крајковим.¹⁴²⁹ Реч је о издању, истог октаво формата као и *Молиѿвеници (Зборници за ѿуѿѿнике)*, штампаном ситним вуковићким слогом на 268 листова. Ако је судити по колофону, Јаков је рад на штампању књиге започео 15. маја 1566, а завршио 30. августа исте године служећи се „старим калупима“ Божидача Вуковића и његовог сина Вићенца. Међутим, оно што је нарочито карактеристично за ово издање јесте да је Јаков, уз типографске карактере, за потребе илустровања књиге употребио и дрворезне клишее Божидача (сл. 20, 21), односно Вићенца Вуковића, са изгравираним орнаменталним

¹⁴²⁰ Радојичић, *Стари српски шtamпaр Стефан*, 375–392.

¹⁴²¹ Пешикан, *Лексикон српскословенској шtamпaрстивa*, 198–199.

¹⁴²² Лазић, *Од Божидача Вуковића до Дионизија дела Векије*, 166, нап. 5.

¹⁴²³ Лазић, *Инкунадуле и ѿалеоѿиѿи*, 338.

¹⁴²⁴ Layton, *The sixteenth century Greek book*, 64, сл. 57.

¹⁴²⁵ Пешикан, *Лексикон српскословенској шtamпaрстивa*, 199–201.

¹⁴²⁶ Лазић, *Инкунадуле и ѿалеоѿиѿи*, 339.

¹⁴²⁷ Пешикан, *Лексикон српскословенској шtamпaрстивa*, 125.

¹⁴²⁸ Пешикан, *Лексикон српскословенској шtamпaрстивa*, 124–125.

¹⁴²⁹ Цибранска-Костова, *Сборникъѿи „Различни ѿѿредѿи“*, 27–35.

и фигуралним представама, наручивши при томе и два нова која су садржала сцене *Свети Илија у њећини* и *Цвети*.¹⁴³⁰

Преостала два палеотипа – *Зборник „Различније њоћреби“* Јакова Крајкова¹⁴³¹ и *Зборник Стефана од Паштровића*¹⁴³² – чија се структура делимично поклапа са Вуковићевим *Зборницима за њућнике*, штампана су на дупло мањем формату (16°), при чему први садржи 128 листова, док обим другог износи 151 лист. Иако бугарског порекла – „родом от места нарицајема Софија“,¹⁴³³ Јаков Крајков, који је пре тога руководио штампањем Загуровићевих издања, у свом Зборнику није променио редакцијски лик текста, већ је он доследно остао српскословенски, иако доста упрошћен у односу на вуковићки, као и пре тога у Загуровићевим палеотипима. Слова су, како је оцењено, „сразмерно свежа, ливена по обрасцу слова Вићенца Вуковића“, док се непосредни утицај Вуковићевих издања огледа у графичкој опреми, где су за отискивање дрворезних вињета примењени поједини клишеи из њиховог репертоара.¹⁴³⁴ С друге стране, у Зборнику из 1597. године – који је „списао“ јеромонах Стефан, игуман храма Пречисте Богородице, родом од Паштровића, док се с његовим благословом приликом штампања књиге у типографији Ђованија Антонија Рампацета о послу старао јеромонах Сава из Дечана – Вуковићеви клишеи нису коришћени, али је слог изведен по угледу на Вуковићев ситни слог, познат из *Молићвеника (Зборника за њућнике)*.¹⁴³⁵ На крају *Зборника*, испред поговора је штампана и азбука, која се први пут међу српскословенским палеотипима јавља у *Молићвенику (Зборнику за њућнике)* Божидара Вуковића из 1521. године, а која је поновљена и у двама варијантама буквара јеромонаха Стефана од Паштровића, од којих је сажетија варијанта отиснута на два, а опширнија на четири листа.¹⁴³⁶

За разлику од претходно наведених књига, које су – иако се у појединим аспектима ослањају на Вуковићеве – биле јединствене, књиге Јеролима Загуровића у суштини представљају поновљена истоимена издања Божидара,¹⁴³⁷ односно Вићенца Вуковића, али не и њихове потпуне копије. Осим у ортографији и иновацији појединих словних знакова, као и нешто другачије примењеној фолијацији, разлике у односу на њихове изворнике очитују се и приликом њиховог илустровања у употреби појединих графичких елемената особених за оновремена западноевропска издања.

За *Псалћир с њоследовањем*,¹⁴³⁸ Загуровићево прво издање, које је по свој прилици објављено 1569, као непосредни предлажак послужило је истоимено издање Вићенца Вуковића из 1561. године. Као и претходна Вуковићева издања *Псалћира с њоследовањем*, књига је штампана у кватро формату, с тим што њен обим износи 275 листова, чему је осим изостављања *Ејисћоле Вићенца Вуковића* на почетку допринео и другачије уобличен завршетак књиге. Употребљена је вуковићка крупна словна гарнитура, али с појединим ажурираним карактерима, док је ортографија знатно поједностављена. Да би се испоштовало начело прештампавања страна за страну и оријентационо ред за ред, због употребе крупније словне гарнитуре смањен је проред између редова, али због примене нове ортографске редакције није било могуће спровести и принцип прештампавања слово за слово. Поред тога што је Загуровићево издање *Псалћира с њоследовањем* садржало и нове фигуралне представе, попут илустрације цара Давида на почетку књижног блока, као неке врсте ауторског портре-

¹⁴³⁰ Пешикан, *Лексикон српскословенској шћамћарсћива*, 124–125.

¹⁴³¹ Пешикан, *Лексикон српскословенској шћамћарсћива*, 125–126. Уп. фототипско издање: Цибранска-Костова, *Сборникъџи „Различни њоћреби“*. Уз фототипско издање ове књиге Аксинија Џурова објавила је и пригодну двојезичну студију на бугарском и италијанском језику: Джурова, *Јаков Крајков, Сборник „Различни њоћреби“*.

¹⁴³² Пешикан, *Лексикон српскословенској шћамћарсћива*, 126–127.

¹⁴³³ Молитвеник (Тредник) ЈЗ 1570, Поговор, л. 231а–231б: Синдик, *Издавачи, шћамћари, њрејисивачи*, 120–121.

¹⁴³⁴ Пешикан, *Лексикон српскословенској шћамћарсћива*, 125–126.

¹⁴³⁵ Пешикан, *Лексикон српскословенској шћамћарсћива*, 126–127.

¹⁴³⁶ Кићовић, *Први српски буквар*, 97–108; Мано-Зиси, *Први шћамћани српски буквар из 1597. њодине*, 13–25. Објављена су и два фототипска издања Буквара израђена према примерку који припада Збирци старих штампаних књига Народне библиотеке Србије (И 37): *Буквар. Фоћоћићиско издање; Буквар Инока Сае Дечаница и њумана Сћефана од Пашићровића*.

¹⁴³⁷ Чурчић, *Псалћир из 1569. и Тредник из 1570*, 54–73.

¹⁴³⁸ Пешикан, *Лексикон српскословенској шћамћарсћива*, 173–174.

та, и Загуровићевог амблема на крају, поновљене су две заставице геометријско-флоралног типа, као и једна вињета из графичког репертоара Божидача Вуковића. Тако је уз преплетну заставицу сачињену од пет концентричних кругова (ЗиВ. 3), поновљена и она која се састоји од три, и која је у Вуковићевим издањима у средишту, унутар штита, садржала и његов монограм (ЗиВ. 1.1). Иако је, међутим, заставица отиснута са истог клишеа који је употребљен и приликом илустровања Вуковићевих издања, у Загуровићевом *Псалтиру с њоследовањем* уместо Вуковићевог отиснут је монограм Јеролима Загуровића (сл. 22).

Исти принципи приликом слагања текста примењени су и у Загуровићевом другом издању – *Молићвенику (Требнику)*¹⁴³⁹ – штампаном 1570, коме је као изворник послужио Вуковићев истоимени палеотип из 1538–1540. године. И то издање, попут Вуковићевог, садржи 281 лист, али је за разлику од изворника, где је коришћен полукрупни слог, оно одштампано крупном вуковићком словном гарнитуром, иако донекле ажурираном. Уз извесна одступања, и ту је у начелу постигнут принцип прештампавања страну за страну, док се редакторска самосвојност огледа не само у погледу поједностављене ортографије и слога, већ и у извесним текстолошким разликама у односу на Вуковићево издање. Када је, међутим, реч о графичкој опреми, њу махом чине две заставице, које су мањи, односно већи број пута понављане у књижном блоку. Поред геометријско-флоралне заставице сачињене од пет концентричних кругова (сл. 23), која се јавља и у Загуровићевом *Псалтиру с њоследовањем*, друга заставица, правоугаоног облика, изведена контурном линијом са стилизованим флоралним мотивима, отиснута је с дрворезног клишеа који је први пут примењен у старијој верзији 21. свешчице истоименог Вуковићевог издања из 1520. године, на почетку текста последовања.

За разлику од *Псалтира с њоследовањем* и *Молићвеника (Требника)* у чијим колофонима пише да је реч о Загуровићевим издањима, *Служабник* се због одређених иновација у слогу, особеним и за претходно поменути палеотипе, такође њему приписију.¹⁴⁴⁰ Реч је заправо о два различита издања у којима су дословно поновљени поговори истоимене књиге Божидача Вуковића из 1520, односно Вићенца Вуковића из 1554. године, која је служила и као непосредни предложак, будући да је та иста година задржана у оба случаја. У првом издању, које се обично датира у време око 1570. године, није примењена поједностављена ортографија као у случају Загуровићевих издања, о чијем штампању се трудио Јаков Крајков, већ је том приликом вуковићки *Служабник* копиран по принципу слово за слово.¹⁴⁴¹ Ако се то има у виду, врло је могуће да је заправо реч о издању Вићенца Вуковића, који је из одређених комерцијалних разлога желео да задржи стару датацију, али и да нагласи везе с Божидаром Вуковићем, чија су издања у црквеним круговима уживала недискутабилан ауторитет. Тако је, поред осталог, у овом *Служабнику* поновљена и заставица геометријско-флоралног типа с Вуковићевим монограмом (сл. 24), упркос томе што је клише с којег је она одштампана изнова резан.¹⁴⁴²

Још веће непознанице односе се на друго поновљено издање, које је, судећи на основу водених знакова, датирано у време око 1580. године.¹⁴⁴³ Мада је одштампано по угледу на претходно поменуто, ово издање не представља и његову дословну копију. Уз остале разлике, једна од упечатљивијих јесте и та што је уместо заставице с Божидаровим монограмом одштампана представа јеванђелисте Матеја, док је сам монограм отиснут изнад ње. Занимљиво је да се и та књига најчешће приписује издању штампарије Загуровића,¹⁴⁴⁴ иако је Јеролим Загуровић преминуо још 1572. године, док се његов син Анђело јавља током осамдесетих година као издавач католичких ћириличких књига.¹⁴⁴⁵ Уз остале непознанице везане

¹⁴³⁹ Пешикан, *Лексикон српскословенској шћамјарсћива*, 148–149.

¹⁴⁴⁰ Пешикан, *Лексикон српскословенској шћамјарсћива*, 195–196.

¹⁴⁴¹ Пешикан, *Лексикон српскословенској шћамјарсћива*, 196.

¹⁴⁴² Пешикан, *Лексикон српскословенској шћамјарсћива*, 196.

¹⁴⁴³ Пешикан, *Лексикон српскословенској шћамјарсћива*, 196.

¹⁴⁴⁴ Пешикан, *Лексикон српскословенској шћамјарсћива*, 117–119.

¹⁴⁴⁵ Пешикан, *Лексикон српскословенској шћамјарсћива*, 196.

за околности у којима су ова издања објављена, све то има за последицу да су бројна питања која се тичу њихових издавача и даље отворена.

Ђинамијев *Псалтир с њоследовањем*,¹⁴⁴⁶ последња српскословенска венецијанска књига, представља поновљено истоимено издање Јеролима Загуровића из 1569. године. Не само да је у потпуности поновљен обим изворника од 275 листова, као у највећој мери и слог, већ се у Ђинамијевом издању *Псалтира* јавља и преплетна заставица с монограмом Јеролима Загуровића (сл. 26). С друге стране, колико се приликом штампања те књиге тежило опонашању предлошка види се и по преузимању структуре предговора и поговора Загуровићевог издања, с тим што је уместо реторских формула у којима се у њима помињу Ђурађ Црнојевић и Јеролим Загуровић овде јављају Марко и Бартоломео Ђинами.¹⁴⁴⁷

*

Подражавање Вуковићевих палеотипа штампаним на српском етничком и културном простору могуће је сагледати кроз два издања – грачанички *Окѡих ѡѡласник* из 1539. и милешевски *Псалтир с ѡследовањем* из 1544. године.

У грачаничком *Окѡиху ѡѡласнику*,¹⁴⁴⁸ који је, судећи према подацима из колофона, по налогу новобрдског митрополита Никанора штампао „раб“ Димитрије, утицај Вуковићевих књига огледа се само у једном цитату. Наиме, на версо страни првог листа отиснута је дрворезна илустрација,¹⁴⁴⁹ чија се композициона структура састоји из две целине: у горњем делу налази се представа цркве манастира Грачанице, док су у доњем приказана тројица химнографа – свети Козма, свети Јован Дамаскин и свети Јосиф (сл. 28). Оно што је посебно занимљиво, као њен непосредни предлошак послужила је слична представа из истоимене књиге Божидара Вуковића из 1537. године, али је она овде знатно слабије изведена. Утврђено је, међутим, да представа тројице црквених песника није првобитно била планирана, већ да је накнадно уметнута уместо ктиторске представе митрополита Никанора, чије је име поменуто у натпису на доњем оквиру композиције.¹⁴⁵⁰

За разлику од грачаничког *Окѡиха ѡѡласника*, где се утицај Вуковићевих издања огледа само у представи тројице химнографа, милешевски *Псалтир с ѡследовањем* представља верну копију истоименог Вуковићевог издања из 1520. године.¹⁴⁵¹ Реч је о првом издању Милешевске штампарије¹⁴⁵² – о чијем су се штампању по налогу јеромонаха Данила, милешевског игумана, старали свештеноиноци Мардарије и Теодор – у којем је, уз помоћ слично срезаних типографских карактера као Вуковићевих, поновљен слог из његовог *Псалтира* и то по принципу страну за страну, ред за ред, па чак и слово за слово. Ипак, постоји мала разлика у обиму у односу на предлошак, који је, услед изостављања првог поговора из Вуковићевог издања, умањен за два листа. Занимљиво је, међутим, истаћи да, упркос преузимању текста и ортографије из Вуковићевог истоименог издања, то није учињено и у погледу графичког украса, будући да се у орнаментици милешевског палеотипа одражавају непосредни утицаји *Псалтира с ѡследовањем* Ђурђа Црнојевића (сл. 29).¹⁴⁵³

¹⁴⁴⁶ Пешикан, *Лексикон српскословенској шѡамѡарсѡва*, 175; Fin, Todorović, *A true piece of cultural hybridity*, 159–173.

¹⁴⁴⁷ Пешикан, *Лексикон српскословенској шѡамѡарсѡва*, 175.

¹⁴⁴⁸ Грујић, *Прва шѡамѡарија у јужној Срдији*, 81–96; Пешикан, *Лексикон српскословенској шѡамѡарсѡва*, 160–161.

¹⁴⁴⁹ Лазић, *Окѡих ѡѡласник ѡрачанички*, 234–235.

¹⁴⁵⁰ Петковић, *Несачувани ѡѡреј*, 71–86.

¹⁴⁵¹ Пешикан, *Лексикон српскословенској шѡамѡарсѡва*, 169.

¹⁴⁵² Пешикан, *Лексикон српскословенској шѡамѡарсѡва*, 141–142. Немировски, *Прва и груја шѡамѡарија манастира Милешеве*, 123–174; Мано-Зиси, *Милешевско шѡамѡарсѡво*.

¹⁴⁵³ Пешикан, *Лексикон српскословенској шѡамѡарсѡва*, 169.

5.5.2. Иностранна издања

Палеотипи Божицара и Вићенца Вуковића нису служили као узор само у оквирима српско-словенског ћирилског штампарства, већ су њихови утицаји умногоме превазилазили границе српског етничког и културног простора, простирући се преко Бугарске, Влашке и Молдавије све до Русије.¹⁴⁵⁴ Томе је, између осталог, доприносило и то што су разлике између различитих националних редакција старословенског језика биле незнатне, због чега су без великих проблема њихове књиге могле да се користе и у богослужбеном животу читавог словенског света, па и на простору Влашке и Молдавије, у чијој је богослужбеној употреби била бугарска редакција старословенског.¹⁴⁵⁵

Ако се имају у виду политичке, црквене и економске везе које је Божицар Вуковић одржавао са околним земљама, пре свега с Влашком и Молдавијом, не чуди што су његова издања на тим просторима уживала велики ауторитет. О томе свакако говори и чињеница да се прва издања богослужбених књига након Макаријевих влашких палеотипа, објављених између 1508. и 1512. године,¹⁴⁵⁶ тамо јављају тек средином пете деценије 16. столећа, па је сасвим извесно да су Вуковићева издања испуњавала црквене потребе не само Влашке и Молдавије, него и Бугарске, где у то доба није постојала сопствена штампарска продукција.

Међутим, непосредни утицаји Вуковићевих палеотипа на издања штампана у Влашкој и Молдавији првенствено се огледају на морфолошком плану, пре свега у копирању појединих елемената њихове графичке опреме. Они се први пут срећу у графичком украсу *Ајосѿола*, који је за угро-влашког војводу Мирчу, односно молдавског Војводу Илијашка,¹⁴⁵⁷ штампао логотет Димитрије Љубавић,¹⁴⁵⁸ унук Божицара Горажданина. Ту је заставица, отиснута на ректо страни другог листа обе варијанте издања, сачињена од преплета који формира три концентрична круга (сл. 30), одштампана с дрворезног клишеа изрезаног према Вуковићевој заставици, која је послужила као њен непосредни предложак. Изузев изостављања Вуковићевог монограма унутар штита, отисак заставице у Љубавићевом *Ајосѿолу* представља верну копију, иако је у односу на Вуковићев предложак, она видно невештије изведена.¹⁴⁵⁹ Осим у *Ајосѿолу* Димитрија Љубавића, утицаји Вуковићевог илустративног репертоара могу се уочити и у издањима Димитријевог следбеника ђакона Коресија, који је у раздобљу од 1550. до 1588. године остварио значајну продукцију у Влашкој. Међу Коресијевим палеотипима издвајају се два издања – *Зборник*, штампан у Себешу 1580. и *Служадник* из 1588. године. Коресијев *Зборник* штампан је по угледу на *Празнични минеј* Божицара Вуковића, одакле је преузет и један део илустративног материјала, како онај с фигуралним представама тако и онај с појединим елементима орнаменталног украса, иако знатно скромније изведен. Тако се међу илустрацијама изведеним према оним из Вуковићевог *Празничној минеја* појављују следеће дрворезне представе: свети Симеон Столпник (сл. 32), Рођење Богородице (сл. 33), Крст процветали са оруђима страдања, свети Јован Богослов, Неверовање Томино, света Петка и свети Никола.¹⁴⁶⁰ Грубљи рез одаје и графички украс Коресијевог *Служадника* из 1588. године који се састоји од преплетне заставице с почетка Вуковићевог издања истоимене књиге, унутар које је, што је посебно занимљиво, задржан и Вуковићев монограм, као и оне друге с карактеристичним преплетом од пет концентричних кругова.¹⁴⁶¹ Коначно, треба поменути и *Четвороројеванђеље* јеромонаха Лаврентија,¹⁴⁶² где се јавља заставица с представом Христовог распећа (сл. 31) која представља директну копију оне из Вуковићевог *Празничној минеја*. Међутим, осим грубље изведбе, ова заставица се у односу на изворник

¹⁴⁵⁴ Лазић, *Украc сѿаре шѿамѿане књиге у XV и XVI сѿолећу*, 493.

¹⁴⁵⁵ Лазић, *Украc сѿаре шѿамѿане књиге у XV и XVI сѿолећу*, 485.

¹⁴⁵⁶ Nemirovskij, *Gesamtkatalog der Frühdrucke*, Bd. 2, 117–151.

¹⁴⁵⁷ Лазић, *Прилој ѿознавању шѿамѿарсѿва Димитрија Љубавића*, 93–113.

¹⁴⁵⁸ Олар, *Шѿамѿарија Димитрија Љубавића*, 109–122; Чурчић, *Горажданска шѿамѿарија у Трѿовишѿу*, 335–361. О биографији Димитрија Љубавића: Сазасу, *Dimitrije Ljubavić*, 187–207.

¹⁴⁵⁹ Лазић, *Прилој ѿознавању шѿамѿарсѿва Димитрија Љубавића*, 99.

¹⁴⁶⁰ Медаковић, *Графика срѿских шѿамѿаних књига*, 176–177; Петковић, *Илустрације и књижни украс*, 50.

¹⁴⁶¹ Медаковић, *Графика срѿских шѿамѿаних књига*, 177; Петковић, *Илустрације и књижни украс*, 50.

¹⁴⁶² Мано-Зиси, *Шѿамѿано „Четвороројеванђеље“ монаха Лаврентија*, 239–258; Полимиорова, *Два новооѿкриѿи ексемѿлара на Четѿиреванѿелиеѿо*, 217–223, 493–501.

разликује и по томе што се уместо Вуковићевог грба унутар кружног медаљона налази запис јеромонаха Лаврентија.¹⁴⁶³

Као лако преносиви предмет, објављен у великом тиражу, штампана књига имала је прво-разредну улогу у културној размени између различитих народа и средина на ширем простору, што се може видети и на примеру палеотипа Божидара и Вићенца Вуковића, чији се утицаји простиру све до територија данашње Украјине и Русије. Везе српских земаља са Русијом ојачале су средином 16. столећа, у време док је на руском престолу био цар Иван IV Грозни. Познато је, наиме, да је он благонаклоно примао и богато даривао монахе из српских манастира који су у Русију ишли у писаније тражећи помоћ, пре свих оне из Хиландара и Милешеве. Како су приликом ових писанија српски монаси уручивали поклоне руским заштитницима и дародавцима, сасвим је могуће да су посредством милешевских монаха Вуковићева издања доспела у Русију, с обзиром на улогу тог манастира у дистрибуцији Вуковићевих књига по српским крајевима.¹⁴⁶⁴ С друге стране, Вуковићева издања су такође могла стићи до Украјине и Русије и посредним путем преко Влашке и Молдавије, с чијим је световним и црквеним поглаварима, као што је познато, Вуковић одржавао блиске контакте.

Да је и први руски штампар Иван Фјодоров имао при руци Вуковићеве књиге, показује структура његовог колофона у којем се понављају неке реторске формуле из њих где се, између осталог, помиње и Венеција.¹⁴⁶⁵ Међутим, први познати пример, који указује на употребу неког Вуковићевог издања као непосредног предлошка, јесте *Служабник* из Вилне, издање браће Мамонич из 1583. године, чију штампарију је утемељио Петар Мстиславец, некадашњи најближи сарадник Ивана Фјодорова.¹⁴⁶⁶ Иако није користио истоимену књигу Божидара Вуковића као литерарни предлошак,¹⁴⁶⁷ Мамонич је за потребе њеног графичког опремања прекопирао преплетну заставицу из Вуковићевог *Служабника*, задржавши при томе чак и његов монограм (сл. 34).¹⁴⁶⁸

У више наврата је *Служабник* Божидара Вуковића из 1520. године послужио као непосредни изворник у погледу орнаменталног украса, што се може видети на основу издања *Служабника* и *Требника*, штампаних у Стрјатину, у близини Лавова. Тако је за потребе графичког опремања *Служабника* из 1604. године изрезан клише према вињети из Вуковићеве истоимене књиге, отиснуте на листовима 90б и 195б. Са истог клишеа је након две године отиснута вињета и у стрјатинском издању *Требника*.¹⁴⁶⁹ Тај клише је недуго потом постао и део инвентара типографије Кијево-печерске лавре, коју је основао архимандрит Јелисије Плетенецки, откупивши стрјатинску штампарију Фјодора Јурјевича Балабана.¹⁴⁷⁰ Отуда и не чуди што се та иста вињета јавља и у појединим издањима Кијево-печерске лавре, попут *Номоканона* из 1629, који је приредио Петар Могила (сл. 35), *Служабника* из исте године и других. Од орнаменталног украса познатог из Вуковићевих издања, копиран је и онај који се налази изнад заставице с тројицом химнографа из *Окџоиха њеџоіласника*. Он је отиснут у више издања, између осталих, у *Анџолоіиону* из 1619, и у *Беседама Јована Златоустоіоі* из 1623. године.¹⁴⁷¹ Оно што је, међутим, посебно занимљиво јесте да се у Кијево-печерском издању *Анџолоіиона – Празничноі минеја* – из 1619. године, јављају и фигуралне представе изведене према илустрацијама из *Празничноі минеја* Божидара Вуковића, иако је на насловној страни књиге речено да су приликом штампања коришћени грчки узорци. Међу њима се издвајају композиције с представама Крштења Христовог, Преображења, и Успења Бо-

¹⁴⁶³ Мано-Зиси, *Штампано „Четворојеванђеље“ монаха Лаврентија*, 246–247

¹⁴⁶⁴ Петковић, *Божидар Вуковић и илустрације руских и украјинских штампаних књига*, 84–85.

¹⁴⁶⁵ Медаковић, *Графика српских штампаних књига*, 179; Петковић, *Божидар Вуковић и илустрације руских и украјинских штампаних књига*, 85.

¹⁴⁶⁶ Петковић, *Божидар Вуковић и илустрације руских и украјинских штампаних књига*, 87–88.

¹⁴⁶⁷ Хрваћанин, *Утицај Лиџуријара Божидара Вуковића*, 123–135.

¹⁴⁶⁸ Медаковић, *Графика српских штампаних књига*, 179; Петковић, *Божидар Вуковић и илустрације руских и украјинских штампаних књига*, 87.

¹⁴⁶⁹ Петковић, *Божидар Вуковић и илустрације руских и украјинских штампаних књига*, 90–93.

¹⁴⁷⁰ Медаковић, *Један њрилоі изучавању српско-руских штампарских веза*, 48.

¹⁴⁷¹ Петковић, *Божидар Вуковић и илустрације руских и украјинских штампаних књига*, 95.

городице,¹⁴⁷² које су готово истоветне са оним из Вуковићевих дрвореза, али се њима могу придодати и оне на којима су приказани свети Илија, Рођење Богородице и Часни крст са оруђима страдања и криптограмима, где је приликом копирања у највећој мери испоштован композициони склоп изворника.¹⁴⁷³

Илустративни материјал Вуковићевих књига није, међутим, послужио као узор само за графичко опремање ћирилских издања објављених на некој од националних редакција старословенског језика, већ и оних на грчком. Будући да је визуелни језик био универзалан, није постојала никаква препрека за међусобну размену утицаја међу источнохришћанским народима. Као што су раније за отискивање појединих палеотипа Божидара и Вићенца Вуковића коришћени клишеи с грчким натписима, установљена је употреба Вуковићевих клишеа у појединим грчким издањима. Тако су, колико је познато, за илустровање грчког издања *Зборника* из 1641. године коришћени клишеи са изрезбареним представама светог Симеона Столпника и свете Петке, који су некада припадали Вуковићевој типографској опреми.¹⁴⁷⁴

¹⁴⁷² Медаковић, *Један ћирилої изучавању српско-руских шћамјарских веза*, 48.

¹⁴⁷³ Петковић, *Божидар Вуковић и илустрације руских и украјинских шћамјаних књига*, 94–95.

¹⁴⁷⁴ Медаковић, *Графика српских шћамјаних књига*, 180–181; Петковић, *Илустрације и књижни украс*, 51.

6. ЗАКЉУЧАК

Уобличена још у раној историографији 19. столећа, романсирана представа о Божидару Вуковићу као узорном патриоти и вернику који је услед недостатка црквених књига у завичају основао прву српскословенску штампарију у Венецији остала је дуго присутна у научној и широј културној јавности. Тек је у последње време доживела извесне преображаје, за разлику од представе о Вићенцу Вуковићу, која је услед откривања појединих изворних података знатно раније сагледана у реалнијим историјским оквирима.

Мада се имена Божидара и Вићенца Вуковића могу срести и раније у појединим непубликованим текстовима, први пут је на значај Божидара Вуковића широј културној јавности скренута пажња у предговору књиге Доситеја Обрадовића *Еџика или философија наравоучителна по системи њ. професора Соави*. Тим поменом, након вишевековног колективног заборављавања, Доситеј уводи личност Божидара Вуковића у колективно памћење и, у складу са идејама о националној обнови, његов издавачки ангажман првенствено сагледава као патриотски подухват. Ослањајући се тако на записе из предговора и поговора његових књига, које је интерпретирао у духу преовладавајућих идеја свог времена, Доситеј Обрадовић је Божидара Вуковића означио као хришћанина и родољуба, који је старајући се о православној вери и завичају решио о свом трошку да оснује штампарију и тиме надомести недостатак црквених књига.

Ауторитет исказа Доситеја Обрадовића, с једне стране, и предговора и поговора Вуковићевих палеотипа, с друге, допринели су да таква представа о Божидару Вуковићу настави да живи и у потоњим делима раних историографа. Тако је у тексту Ивана Кукуљевића-Сакцинског *Тискари јуославенски XV. и XVI. века*, објављеном средином 19. столећа, поврх осталог, Сакцински изнео и низ тврдњи везаних за генеалогују Вуковића. Позивајући се тако на *Еџистолоу Вићенца Вуковића* из његовог издања *Псалтира с пословањем* из 1546. године, Сакцински је закључио да они воде порекло од српске владарске династије Бранковића. С друге стране, насупрот Божидару Вуковићу, коме посвећује много више пажње, Сакцински Вићенца Вуковића оловљава као „Винко Вуковић, назван della Vecchia“ и види га као достојног наследника свог оца, кога је у свему следио. Оваква представа о Вуковићима, а посебно о Божидару, који је у Венецији, жртвујући се за добробит нације установио „прву сталну славеносрбску књигопечатњу или штампарију“, популарисана је и у оновременој периодици.

Упркос ступању на сцену представника критичке историографске школе, објективност записа из предговора и поговора Вуковићевих књига и даље није била довођена у питање. Тако је по оцени Стојана Новаковића Божидар Вуковић означен „најзаслужнијим Србином“ на пољу старог српског штампарства, који је, уз то што је „наштампао највише књига“ лио и слова. Податке из колофона углавном је дословно преузео и Љубомир Стојановић за потребе писања прегледне студије *Сџаре српске шџампарије*, објављене у више наставака у *Српском књижевном гласнику* почетком 20. столећа. Ту је, цитирајући поједине делове колофона његових књига, истакао Божидарову намеру да опустошене православне цркве снабде недостајућим богослужбеним књигама, неопходним за одржање православне вере. С друге стране, знатно мање пажње је посветио Вићенцу, за којег је претпоставио да је рођен и одрастао у Венецији, у чему је видео и узрок његовог уздржанијег односа према очевој отаџбини и православној цркви.

Потоње историографске студије првенствено су биле усмерене на библиографске и археографске теме, мада је било и оних у којима су се њихови аутори узгредно дотицали и издавачке делатности Божидара и Вићенца Вуковића. Међутим, оне нису донеле ништа објек-

тивнију представу од дотад постојеће. Штавише, у периоду између два рата историографски развој обележен је пригодним текстовима намењеним широј културној јавности, у којима је, сагледана из различитих идеолошких позиција, романсирана представа још више надограђивана. Чак ни монографска студија *Графика српских шtamпаних књига XV–XVII века* Дејана Медаковића, произашла из његове истоимене одбрањене дисертације, упркос томе што је представљала несумњив помак у проучавању издавачке делатности Божидача и Вићенца Вуковића, није значила и одлучан раскид у односу на дотадашња тумачења. Дословно интерпретирајући колофоне Вуковићевих палеотипа, Медаковић је закључио да Вуковић штампарију „првобитно оснива готово као своју задужбину, иако постепено она добија све одређенији трговачки карактер“. С друге стране, о непосредном учешћу Божидача Вуковића у штампарском процесу, изнет је став да он „није био само мецена и покретач штампарије, већ и лице које је лично учествовало у читавом низу претходних техничких послова у вези са штампањем књига, иако он сам није био активан штампар“. Ипак, за разлику од Божидача чији је издавачки подухват оцењен као патриотски и побожни чин, а његово штампарско предузеће окарактерисано као меценатско, учешће његовог сина Вићенца на истом пољу сагледано је у значајно објективнијим оквирима. Узимајући тако у обзир уз текстове колофона и друге сачуване архивске изворе, Медаковић је издавачку делатност Вићенца Вуковића протумачио као систематски организован трговачки пројекат, док је његову штампарију окарактерисао као трговачко предузеће.

У потоњим драгоценим студијама и чланцима, упркос томе што је у међувремену био публикован значајан број архивских извора, који су осветлили многе биографске аспекте Божидача и Вићенца Вуковића, није значајније измењена слика о њиховом издавачком ангажману. Уз мање изузетке, и даље је ауторитет Медаковићевих ставова играо кључну улогу у тумачењу профила и карактера издавачке делатности Божидача и Вићенца Вуковића. Ови ставови су јасно уобличени у *Лексикону старословенској шtamпартсiва*, који представља саставни део зборника *Пет векова српској шtamпартсiва*, објављеног поводом тог несвакидашњег јубилеја. Ту је под одредницом „Вуковићка штампарија“, аутора Митра Пешикана, наведено да је реч о штампарији Божидача и његовог сина Вићенца, „која је под њиховим именом радила у Венецији од краја друге деценије до шездесетих година XVI столећа“. За Божидарову штампарију је речено да је имала два циклуса свог рада, од којих је први био од 1519. до 1521, а други од 1536. до 1539, док је за Вићенцову наведено да је радила у распону од 1546. до 1561. године.

Последњих година, међутим, поред бројних текстова и прилога, објављено је више студија у којима су, уз критички приступ тумачењу колофона као примарних извора, и уз коришћење осталих врста изворних података, преиспитани уврежени ставови о мотивима, као и о профилу и карактеру издавачке делатности Божидача и Вићенца Вуковића.

Представа о Вуковићима, као штампарима, уобличена под непосредним утицајем колофона њихових књига, где су на више места поменути као лица која су не само штампала већ и „излила матрице за слова“, прихваћена је као објективна датост, а не као конструкција испрва њих самих, а потом и многих истраживача који су у своје закључке, свесни тога или не, уграђивали идеолошка, политичка, културна, методолошка и многа друга полазишта.

Иако у *Епископи Вићенца Вуковића* из његовог издања *Псалтира с њоследовањем* стоји да „потичу од племена побожних владара српске земље, од Белога Константина Првог, почев од побожног и првог хришћанског цара, до времена славнога Вука деспота“, познато је само да се Божидаров отац звао Лука, који се под тим именом јавља у тестаментима браће Вуковић. Када је реч о месту порекла Божидача Вуковића, у изворима се најчешће помињу Подгорица и Скадар, односно Старчева Горица.

Након преласка у Венецију, за који се не може поуздано рећи када се догодио, Божидар Вуковић је ради интегрисања у нову средину почео да користи псеудоним Дионизио дела (дала) Векија или Дионизијус а Ветула, који је осмислио превођењем свог имена и места порекла на италијанске, односно латинске еквиваленте. Најкасније средином друге деценије 16. столећа Божидар Вуковић се оженио Аполонијом с којом је добио сина Вићенца, за кога

се обично сматра да је рођен око 1518. године, и три ћерке – Луцију, Јелену и Марину. Из извора је познато да је с братом Николом 1532. године откупио кућу која се протезала дуж улице *del Rimedio* у парохији Санта Марија Формоза. По свој прилици умро је 1540. године, када је, као што пише у *Eiusdem Viuentia Вуковића*, његово тело пренесено и сахрањено у цркви Светог Спаса на Старчевој Горици.

За разлику од Божидара Вуковића, чију је биографију могуће у основним обрисима реконструисати, о његовом сину Вићенцу располажемо са знатно мање биографских података. Познато је из једног документа који датира из 1547. године да је у то време био ожењен ћерком извесног Пјетра Антонија де Пањана, и да је изгледа имао из тог брака сина Ђулија, који је успутно поменут у једном документу из 1569. године. Последњи извори у којима се помиње име Вићенца Вуковића датирају из 1575. године, који се односе на његову преписку с представницима римске курије, тако да је између осталих непознаница остала под знаком питања и година његове смрти.

Упркос недостатку сазнања о његовом животу и друштвеном положају у Венецији, захваљујући изворним подацима познато је да је Божидар Вуковић уз Николу Србина и Андреју Зећанина играо значајну улогу у Грчком братству светог Николе на чијем је челу као гасталд провео и последње године свог живота.

Поседан сегмент биографије Божидара Вуковића односи се на његов обавештајни и политички ангажман током тридесетих година 16. столећа, за шта је добио и потврду племићког достојанства. Те његове активности достижу највишу тачку у време рата Свете лиге против Османског царства, када Божидар Вуковић израста у водећег припадника тајне дипломатије Карла V на простору југоисточне Европе; тада се уобличавају и његови политички планови, испоњени у идеји о ослобађању Скадра и обнови Српске цркве и српске деспотовине с њим на челу.

Упркос томе што први помен о Божидару Вуковићу у Венецији везан за *Scuola di San Nicolò dei Greci* потиче из 1516. године, када је под италијанизованим именом Дионизио дела Векија уписан као његов члан, сасвим је извесно да су Божидар и његов брат Никола још тада припадали кругу угледних трговаца у Венецији, којем су, поред Грка и Дубровчана, припадали и Андреја Зећанин, Никола Србин и Марко Жила (Ксила). Такав статус међу трговцима у Венецији омогућио је Божидаровом брату Николи Вуковићу да ступи у брак с Дионором Габијано, ћерком Ђованија Бартоломеа да Габијана, предводника једне од најзначајнијих трговачких и књижевних породица у Венецији, са огранцима у Лиону и Фландрији.

Вуковићи су припадали истом профилу трговаца као остали венецијански предузетници и велетрговци, који су највеће приходе остваривали тргујући мешовитом робом – тканинама, драгим камењем, житарицама и разним другим артиклима – али и издајући кредите. Тридесетих година су заједно с Божидаровим кумом Вентурином дела Векијом браћа Вуковићи поседовали ботегу, смештену у близини Ријалта, која је, према презимену које су Вуковићи користили у Венецији, носила назив *дела Векија*.

У оквиру разгранате трговачке мреже браће Божидара и Николе Вуковића, а касније и Вићенца, која се простирала од Лондона, преко Јадранске обале до Леванта и Цариграда, издвајају се градска пристаништа на источнојадранској обали, попут Дубровника и Котора. Касније се у изворима јавља и Шибеник, где је Вићенцо Вуковић имао трговачку радњу. У прилог томе да се комерцијална мрежа браће Божидара и Николе Вуковића протезала до Цариграда, потврђују и документи из времена након њихове смрти који се односе на потраживања заосталих дугова. Тих година је и Божидаров син Вићенцо у више наврата ангажовао опуномоћенике да наплаћују заостале приходе „по Далмацији, Константинопољу и другим крајевима на Истоку“.

Осим поморске, Вуковићи су развили и континенталну трговачку мрежу која је обухватала шире залеђе југоисточне Европе. Једна од њених значајних упоришних тачака, поготово када је реч о трговини књигама, била је и манастир Милешева. Осим тога што је реч о једној од најпоштованијих српских светиња у којој су почивале и мошти светог Саве I, оснивача аутокефалне српске цркве, Милешева је представљала и раскрсницу сувоземних путева

који су водили од Дубровника ка унутрашњости Балканског полуострва. Без сумње је Божидар Вуковић своју трговачку и књижарску мрежу проширио захваљујући познанствима и политичким везама које је одржавао с влашким војводом Радуом Пајсијем и молдавским војводом Петром Рарешом, али и с високом црквеном јерархијом не само у Влашкој и Молдавији, већ и у суседној Бугарској.

Ступањем у родбинске односе с једном од највећих и најбогатијих предузетничких породица у Венецији, која је имала развијену међународну комерцијалну и књижарску мрежу широм Европе, Божидар Вуковић се обрео у још једном профитабилном привредном сектору, нарочито развијеном у Венецији – издаваштву и књижарству. Од самих почетака своју издавачку делатност је устројио по узору на издавачке пројекте већине велетрговачких породица у Венецији. С друге стране, не мали утицај на покретање Вуковићевог издавачког пројекта имали су и контакти и везе с грчким истакнутим предузетницима и издавачима, чији је стожер окупљања у Венецији било Грчко братство светог Николе. Иако су Божидар и Вићенцо Вуковић објавили изванредан број црквених књига, они нису били профилисани као издавачи у модерном смислу речи, јер у то време лица која су се бавила овом делатношћу ни у социјалном ни у професионалном погледу нису представљала издвојену скупину, већ је, као и у случају осталих венецијанских велетрговаца и предузетника, издаваштво и књижарство представљало само један сегмент њиховог пословног ангажмана.

Упркос томе што је још у раној историографији установљена представа о Вуковићима као власницима штампарије, која готово није ниједног тренутка довођена у питање, сва је прилика да они нису поседовали сопствену типографску радионицу. Осим тога што се њихова издавачка делатност није одвијала у континуитету, и примери осталих велетрговаца који су финансирани издавачке пројекте, показује да они најчешће нису имали сопствене штампарске радионице, већ су своја издања штампали код професионалних типографа. Највероватније је и Божидар Вуковић издавачком ангажману приступио на исти начин, инвестирајући само у одговарајућу типографску опрему, коју су, с једне стране, чиниле пунце, матрице и калупи за ливење ћириличке словне гарнитуре, а с друге, ксилографски клишеи, што је заправо представљало најскупљи и најзахтевнији део типографског инвентара. С друге стране, наследивши очеву типографску опрему, Вићенцо Вуковић је користио услуге других штампарских радионица, пре свих Занетијевих, док је касније њу изнајмљивао другим издавачима под непознатим околностима.

Међутим, за разлику од осталих учесника у штампарском процесу, који нису морали бити српског порекла, за послове уређења и коректуре Божидар Вуковић је морао ангажовати особе које су поред богословске учености требале бити и врсни познаваоци српскословенског језика и ћириличног писма. Док је Божидар Вуковић за те послове ангажовао јеромонаха Пахомија из „Црнице Гори от Реке“, јеромонаха Мојсија из Дечана, и свештеноинока Теодосија и Ђенадија, дотле су, судећи по одликама језика у *Еписџоли*, за Вићенцова издања то била лица с подручја Далмације, обично припадници појединих католичких редова.

Иако је дуго сматрано да је Божидар Вуковић и непосредно учествовао у штампарском процесу, он је заправо, попут осталих богатих венецијанских трговаца и предузетника, био финансијер издавачког пројекта. Користећи своју трговачку мрежу широм југоисточне Европе, као и политичке везе и контакте које је одржавао са световним и црквеним поглаварима, Вуковић је снабдевао читаво ово тржиште богослужбеним и верским књигама намењеним православној цркви и њеној пастви под Османском влашћу. Између осталог, да сам Божидар Вуковић није непосредно учествовао у штампарском процесу, приређујући издања за штампу или још мање лијући слова, може се видети и по томе што је у јеку свог другог издавачког циклуса, он био заузет руковођењем Грчког братства светог Николе и учешћем у тајној дипломатији Карла V.

Упркос томе што је обично посматрана као отелотворење меценатских идеја, издавачка делатност Божидара Вуковића, и у још већој мери његовог сина Вићенца, не може се посматрати искључиво у тим категоријалним одредницама. То што је изванредан број примерака њихових издања био прилаган, нипошто не значи да је реч о систематски осмишљеном про-

јекту меценатског карактера, јер је познато да ни Божидар ни Вићенцо нису читаве тираже својих књига даривали црквама у завичају, како би надоместиле њихов недостатак, већ су их продавали. Док су у издавачком ангажману Вићенца Вуковића одавно препознати лукративни мотиви, дотле се на Божидарову издавачку делатност гледало као на израз патриотизма и побожности. Међутим, она је свакако садржала верску и патриотску компоненту, али не на начин како је то обично тумачено. Наиме, на сам пројекат штампања богослужбених и верских књига гледало се као на врсту задужбинарског чина, будући да су књиге отелотворавале речи Божије и откривале истину хришћанске вере. С друге стране, готово сваки задужбинарски чин поред самопредстављања и произвођења сећања у оквирима мање или веће друштвене заједнице, представљао је и залог за молитвено спомињање и спасење душе. Пошто се у венецијанској култури раног модерног доба на трговину није гледало као на активност која је била непомирљива с хришћанском етиком, отуда је и Божидар Вуковић имао могућност да истовремено буде и узорни хришћанин и верник који добротворствима и приложничким даровима настоји да искупи грехе и стекне вечни живот. То што је он приликом издавања и продаје богослужбених и верских књига имао и економску рачуницу никако не негира његову искрену побожност и приврженост хришћанству и православној цркви. Истовремено, то не умањује ни Вуковићев патриотизам, исказан кроз љубав према отаџбини, који је свој највиши израз досегао кроз жељу да му тело након упокојења буде пренето у завичај и сахрањено у Цркви Светог Спаса на Скадарском језеру.

У издавачком опусу Божидара Вуковића могу се извојити два циклуса – први од 1520. до 1521, и други од 1536. до 1539/1540. године. У оквиру првог објављена су издања *Служабника* (1520), *Псалтира с њоследовањем* (1520) и *Молићвеника* (*Зборника за њућнике*, 1521) – повезана у сажетој и опширнијој верзији. Други издавачки циклус Божидар Вуковић започео је 1536. године, понављањем опширнијег издања *Молићвеника* (*Зборника за њућнике*), а наставио штампањем *Окњоиха њећојласника* (1537), *Празничној минеја* (1538) и *Молићвеника* (*Тредника*, 1538–1540). За разлику од Божидара Вуковића, Вићенцо је свој издавачки план искључиво засновао на прештампавању очевих издања. У распону од 1546. до 1561. године публиковао је *Псалтир с њоследовањем* (1546), *Молићвеник* (*Зборник за њућнике*, 1547. и 1560), *Служабник* (1554) и *Псалтир с њоследовањем* (1561). Осим *Молићвеника* (*Зборника за њућнике*), који су због широког спектра разнородних састава – од литургијских до молитвених и верско-дидактичких – били намењени индивидуалном упражњавању вере широког круга корисника, остала издања Божидара и Вићенца Вуковића представљају основне и најнеопходније богослужбене књиге у источнохришћанској цркви.

И поред постојања извесних иновација, морфолошки аспекти били су углавном обликовани под непосредним утицајем јужнословенске рукописне традиције, будући да је кроз поштовање ауторитета освештане традиције потврђивана и канонска исправност њихове садржине. Ако се има у виду и то да су штампане књиге Божидара и Вићенца Вуковића представљале исте типове као и оне из рукописног наслеђа, сасвим је разумљиво што се и њихове основне морфолошке одлике нису битније разликовале међу собом, почев од материјала на којем су штампане, формата, сигнирања табака, двобојне рубрикације текста, система интерпункције и акцентуације и других особености.

Везе и међусобни утицаји јужнословенске рукописне традиције и Вуковићевих палеотипа, могу се такође сагледати у одликама њиховог графичког украса, особито у издањима Божидара Вуковића, где преовлађују орнаментални мотиви геометријско-флоралног типа, док се у Вићенцовим јављају и иновативни елементи непосредно преузети из графичког репертоара западноевропске штампане књиге. Иако су, међутим, у највећој мери стилско-морфолошке и иконографске особености графичког украса проистицале из идејног и функционалног контекста, оне нису искључиво њиме биле одређене. Битну улогу имале су и историјске околности у којима су књиге објављиване, што потврђују и особености графичког украса палеотипа Вићенца Вуковића у којима долази до уплива западноевропских иконографских и стилских елемената.

Осим геометријско-флоралних заставица и вињета, које су највећим делом заступљене у оквиру графичког репертоара палеотипа Божидара и Вићенца Вуковића, посебно место је у

том погледу припадало и фигуралним представама из *Молићвеника* (*Зборника за њућнике*) и *Празничној минеја*. Изведене у виду малих икона, ове графичке илустрације садржале су представе Свете Тројице, Богородице с Христом, као и допојасне приказе најугледнијих светих и најзначајније догађаје из хришћанске историје. Ксилографски клишеи с којих су отиснуте поменуте илустрације, као и остали орнаментални украс палеотипа Божидара Вуковића, гравирани су према одговарајућим нацртима италокритских сликара, којих у то време у Венецији није било у малом броју. С друге стране, у палеотипима Вићенца Вуковића фигуралне представе налазе се и унутар вињета доњих страница оквира, карактеристичних за издања *Псалтира с њоследовањем* из 1546. и *Молићвеника* (*Зборника за њућнике*) из 1547. године. У том смислу се нарочито издваја *Молићвеник*, за чије је фигуралне представе као литерарни предложак послужио Псеудо-Бонавентурин састав *Meditationes vitae Christi*, где у третману његових композиција долази и до најексплицитнијих продора западноевропских стилско-морфолошких и иконографских елемената. Као и у случају оквира из *Псалтира с њоследовањем* из 1546. године, али и појединих других елемената графичке опреме издања Вићенца Вуковића, по свој прилици је реч о графичком украсу отиснутом са клишеа који су били у власништву типографске радионице познате венецијанске породице Занети.

Будући да је штампана књига поред великог тиража била и лако преносив предмет, није изненађујуће што је убрзо постала и једна врста иконографског приручника не само за илустрирање рукописа, него и израду монументалног сликарства и осликавање икона, као и украшавање разних врста богослужбених предмета. При томе су се сликари и занатлије у првом реду служили *Молићвеницима* (*Зборницима за њућнике*) и *Празничним минејом* Божидара Вуковића, будући да су те књиге садржале и највећи број фигуралних представа.

Палеотипи Божидара и Вићенца Вуковића су, поред осталог, служили као изворници и највећем броју потоњих српскословенских издања како у Венецији и границама српских територија под османском влашћу, тако и ван њих. То ни у ком случају не чуди, ако се има у виду, с једне стране, обим њихове издавачке продукције и разгранатост њихове комерцијалне мреже широм југоисточне Европе и, с друге стране, то да је већим делом њихова типографска опрема коришћена и за штампање књига њихових следбеника у Венецији. Највећи број потоњих венецијанских српскословенских издања представљају копије истоимених књига Божидара и Вићенца Вуковића, попут Загуровићевих и Ђинамијевог *Псалтира с њоследовањем*, док је у другом случају реч о новообјављеним палеотипима, за чије штампање је употребљавана Вуковићева типографска опрема, а што се може уочити и у појединим елементима њиховог графичког украса. Осим на венецијанска, утицај Вуковићевих палеотипа проширио се и на српскословенска издања објављена унутар српског етничког и културног простора, који се најочитије може сагледати на примерима грачаничког *Окњоиха њећојласника* из 1539. и милешевског *Псалтира с њоследовањем* из 1544. године. Међутим, утицаји палеотипа Божидара и Вићенца Вуковића нису били ограничени само на српскословенска ћирилска издања, већ су оставили трага и на палеотипима штампаним на другим националним редакцијама старословенског језика. Ти утицаји су се првенствено испојили на морфолошком плану, па се тако у неким издањама штампаним у Влашкој и Молдавији, као и оним публикованим у Русији и Украјини, срећу и поједини елементи графичког репертоара Вуковићевих књига. Уједно, будући да је визуелни језик представљао универзалну категорију, није постојала препрека ни да се поједини клишеи из преосталог Вуковићевог графичког репертоара користе и за потребе штампања издања богослужбених књига на грчком језику.

7. КАТАЛОГ

Каталог садржи сажете одреднице о сваком издању Божицара и Вићенца Вуковића понаособ. Ради боље прегледности, свака од одредница у Каталогу је подељена на неколико сегмената, а то су: Општи подаци, Садржина, Типографија и слог, Графичка опрема, Предговор, односно Поговор, Број евидентираних примерака и Одабрана литература.

У оквиру одељка о општим подацима изложени су основни елементи физичког описа који садрже информације о издавачу, штампару – односно уреднику, редактору и коректору – место издавања, време издавања које је наведено у колофонима, а напослетку обим и формат. У поглављу које се односи на садржину издања представљена је основна структура са издвојеним главним богослужбеним саставима и појачким целинама.¹ Следи одељак о типографским особеностима издања као и одликама текстуалног слога, где је посебно издвојена подцелина о начину сигнирања свешчица.² Поглавље о графичкој опреми садржи најосновније елементе графичког украса: илустрације (уколико их има), заставице и вињете – обједињене у једну целину, као и иницијале. У загради су дати каталошки бројеви елемената графичког украса, истоветним оним у табеларном приказу, који следи иза Каталога.

Након структуралних и морфолошких одлика издања изложени су, у виду оригиналних преписа и превода на савремени српски језик, предговори, односно поговори, уколико су сачувани. Изворни текст је донет старословенским слогом, у континуитету; редови су обележени усправном цртом с подигнутим редним бројем; промена стране, односно листа, назначена је удвојеним усправним цртама са одговарајућом фолијацијском ознаком, такође датом у експоненту, док је код двостубачног слога нови стубац означен цртом у болд варијанти. Речи су раздвојено по смислу, док скраћенице нису разрешаване; словни инвентар је стандардан, преносе се уобичајене лигатуре, титле и пајерци се задржавају, али не и прозодијски знаци; интерпункција је изворна.³ У случајевима где није био могућ увид у оригинално издање, текст преписа је наведен према оном који је објавио Немировски,⁴ док је превод на савремени српски језик преузет из публикације *Издавачи, шћамџари, њрејисивачи*, чији је аутор Нада Синдик.⁵

На крају сваке каталошке одреднице наведен је број евидентираних примерака, што целовитих што одломака – према претходно поменутих издањима Немировског – као и избор најосновније и најзначајније литературе о одговарајућем издању.

¹ У представљању садржине Вуковићевих издања драгоцену стручну помоћ су ми пружили мр Миланка Убипарип, колегиница из Одељења за археографију, као и теолог Милош Јовановић, на чему им срдечно захваљујем.

² У рашчитавању сигнатура на готици стручну помоћ ми је пружила колегиница Светлана Вучковић, библиотекар-саветник из Библиотеке Матице српске, због чега сам јој неизмерно захвалан. Уједно, особиту захвалност морам да искажем колегиници Душици Грбић, археографу-саветнику из Библиотеке Матице српске, на несвободној помоћи и изузетно значајним сугестијама и саветима.

³ Драгоцене савете везане за препис изворних предговора и поговора Вуковићевих издања пружио ми је проф. др Виктор Савић, на чему му се искрено захваљујем. Такође, захвалност дугујем и историчару књижевности Небојши Ђорђевићу на помоћи око прекуцавања текста.

⁴ Синдик 1996.

⁵ Немировски 1993; Nemirovskij 2001; Nemirovskij 2003.

I. СЛУЖАБНИК (ЛИТУРГИЈА, ЛИТУРГИЈАР), 1520

Општи подаци

Издање Божицара Вуковића; штампар/уредник, редактор, коректор: јеромонах Пахомије; место издавања: Венеција; време издавања: према колофону штампање је завршено 7. јула 1519. од Христовог рођења, односно 7028 (1520) од стварања света; обим: 240 листова; формат: 4°

Садржина

1а – поука светог Василија Великог јерејима

3а – устав Божаствене службе, проскомидија (5а)

8б – литургија светог Јована Златоустог

41а – литургија светог Василија Великог

59б – литургија Пређеосвећених дарова

72а – вечерње (вазгласи и главоприклона молитва)

73б – јутрење (вазгласи и главоприклона молитва)

75б – отпусти

80а – прозде на крају полуноћнице

80б – молитве литије на великој вечерњи

83б – молитва при благосиљању кољива (83б)

84а – апостоли и еванђеља усопшим и Богородици

86б – молитве: молитва при брању грожђа (86б); молитва благосиљања новог вина пре употребе (86б); молитва над сасудом вина или уља ако нешто погано упадне у њега (87б); молитва над извором или бунаром ако нешто погано упадне у њега (89а); молитва над оскрнављеним сасудом (89б)

90а – херувика на грчком језику (транслитерисана)

90б – дванаест страсних јеванђеља

113а – једанаест васкрсних јеванђеља (јутрењих)

123а – апостоли и јеванђеља: за Господње и веће празнике (123а); апостоли и јеванђеља за суботе и недеље Великог поста (194б)

234б – разрешна молитва коју говори архијереј или духовник

238а – херувика на Велику суботу

238б – поговор

Типографија и слог

Текстуални блок, димензија 150 × 95 mm, штампан је крупним типографским карактерима у 19 редова. Поред основних курентних слова с надредним знаковима, у књизи су употребљени и верзали, готово по правилу одштампани црвеном бојом, уз помоћ којих су рашчлањене мање или веће текстуалне целине. Реч је, најпре, о једноредним верзалним словима

(висине до 5 и 6 mm), најчешће коришћеним на почетку реда или за наслове. Затим следе прости дворедни (висине до 11 mm), као и декоративни троредни (висине до 22 mm) и четвороредни иницијали (висине између 27 и 30 mm). Поред иницијала, у слогу се у мањем броју јављају и наслови у виду словних плетеница (висине 18,5 mm), који служе за рашчлањивање већих текстуалних целина.

Сињирање свешчица. Свешчице су обележене словним вредностима старословенских бројева, отиснутим на првој и последњој страни кватерниона.

ГРАФИЧКА ОПРЕМА

Илустрације. Нема.

Заставице и вињете. Графички украс *Служабника* је искључиво сведен на заставице и вињете, одштампане црном бојом у техници ксилографије.

- ЗиВ. 1.1 – л. 3а
Репрезентативна заставица геометријско-флоралног типа изведена у виду три преплетна концентрична круга са стилизованим лисним завршецима, док је међупростор испуњен густом шрафуром; у њеном средишту је постављен штит, у чијем горњем делу се налази крст, а у доњем монограм са именом Божидар.
- ЗиВ. 3 – л. 41а
Геометријско-флоралном типу припада и друга, нешто сведенија, преплетна заставица; чине је пет концентричних кругова с лисним завршецима на густо шрафираној основи, чији преплети у средишту њеног горњег дела формирају крст.
- ЗиВ. 4 – л. 90б, 194б
Унутар правоугаоне вињете, отиснуте црном бојом на белој основи, представљене су птице раширених крила које слећу на симетрично постављене стилизоване флоралне мотиве, међу којима се издвајају четири латице цвећа.
- ЗиВ. 5.1 – 113а, 123а
Насупрот првој, друга вињета је отиснута у негативу; у њеном центру је приказана латица цвећа, док су са стране симетрично постављени флорални мотиви.

Иницијали. Од декоративно изведених иницијала у књизи су најзаступљенији витичасти, а у мањем броју и преплетни; и једни и други отиснути су црвеном бојом, а у малом броју случаја и црном; заузимају три, а најчешће четири реда текстуалног блока.

Поговор

Прејис. ||^{238b} Понеже оубо въ трѣнци покланіае|²мн бѣ . ѿ небытіа въ бытіе при|³веди в'сачьскаа . и на кон'ць дѣ|⁴ло^ѿ съз'авь ч'лка , и образомъ сво|⁵нимъ почыть . обладати в'сѣмъ тваре^ѹ |⁶ видимн^ѹ сътвори . и съглагол'ника се|⁷бѣ съдѣла . жрѣт'вн же приносити , |⁸ въсьсьжеженіа за очнщеніе грѣховъ . |⁹ Прѣже^ѹ освѣщъ раба своего мел'хисе|¹⁰дека , прѣвосѣн'ника нарекъ . проіа|¹¹в'іае хотещою быти таннъ . Тако|¹²ж^ѹ авраамъ , и всн правед'ни прѣжде |¹³ закона . Не писан'мн и книгамн про|¹⁴свѣщахъ се . нь чистъ нмъше съднсь , |¹⁵ дх'а ст'го с'аннємъ просвѣщаху се . |¹⁶ и тако вѣіа вѣдѣаху хотѣніа . Са|¹⁷момоу бѣ вєсѣдоющъ тѣмъ , оустн |¹⁸ къ оустомъ . Последн же мов'сєовн |¹⁹ давъ законъ на скрижалєхъ камен'нін' , ||^{239a} и с'нхъ въ жестосрд'їн съкроуши . на|²знаменоує закона из'мѣненіе . |³ По сємъ єдннород'ни с'нъ и слово вѣіе . |⁴ бл'гонзволн выплгити се ѿ х'а ст'а , |⁵ и ѿ прѣч'т'їе дѣн маріе . и рож'ѹ се на зє|⁶мн безъ оца . и пож'їн въ мнрѣ сємъ |⁷ кромѣ грѣха . пострада и въскрѣе въ |⁸ трет'їн днѣ . и възнѣе се на нб'ѹ , и сѣде |⁹ о десноую б'а и оца . Хотє во изыти |¹⁰ на стрѣтъ вол'ноую свою . Прѣдасть |¹¹ таннъ с'ю с'в'ж'боу оученнко^ѿ и ап'ло|¹²мъ свон^ѹ . патє же възлюб'лен'номъ сво|¹³емъ ап'лъ іаковоу , прѣда^ѹ танноу с'ю |¹⁴ с'в'ж'боу . Последн же из'немогоше |¹⁵ ч'лци . и не въз'могоше прѣдаєма вьмѣ|¹⁶шатн . Тѣмъ же дх'омъ ст'ымъ наста|¹⁷в'іаємн б'гоноснн оц'їн нашн . Великы |¹⁸ васнліє , іоан'нъ зл'л'устн , и грнгоріє . |¹⁹ слабостн радн рода ч'лч'а прѣмннше . ||^{239b} оудоб'нше и лыг'чанше прѣдаше намъ |² бж'ч'т'внєю и таннъ с'ю съвршати с'в'ж'боу . за очнщеніе грѣхомъ , за нсцѣ|⁴леніе дш'єв'нымъ и тѣлесннмъ стрѣт'є^ѹ . |⁵ Подоваіє оубо чьтѣщомъ х'ждож'не въ|⁶ннматн съ оусрд'їємъ . и пол'зъ обрѣ|⁷татн іажє къ сп'єнію . да нн

мала несъмо⁸тръне мнмошъ сотъшетит се велко ∴ ⁹ Сего ради и азъ грѣшнн и мьнъшн въ ¹⁰ члце^х . Божндарь въковн^к ѿ гюрн^к , ¹¹ погорничанннъ . Оувѣдехъ яко вса жн¹²тѣ сего , свѣтна и вѣрменна и прѣхо¹³дѣша . съмрътѣю вьса прѣсѣкаемъ . ¹⁴ Бывшоу мн тогда въ западны^х стра¹⁵нахъ италскын^х . въ славнѣмъ гра¹⁶де венетѣанн . бгомъ наставѣаемъ . ¹⁷ и възревновахъ поспѣшеніе^у стго дха . ¹⁸ трѣдолубьзнѣ потыцахъ се съставити ¹⁹ формн . въ кже быти оугодна вьсако²⁴⁰амоу прочнтающомъ . и съписахъ дше²пользнѣе кннгы сіе луртѣе , въ ннже бжъ³ствѣна и безъкръвѣна жртѣва съврѣшае⁴т се . на просвѣщеніе бжѣтвннмъ црква⁵мъ . Тѣмъ же колѣнѣ прѣклонъ млю се ⁶ и млан се дѣю . пою щнмъ , нлн прочн⁷тающнмъ , нлн прѣписующн^у . аще боу⁸дѣ что погрѣшено исправѣанте . и на⁹ со се^у трѣднвъшн^х се блѣвите , а не кльнете . ¹⁰ Поніеже не писа дхъ стѣ нн агглъ . нь ¹¹ рѣка брѣнна , и дхъ грѣшнн и оуннлн ∴ ¹² Повелѣнїемъ гѣна божѣдара . Трѣдн¹³хъ се со се^у азъ вокаанненшн и мьнъшн въ ¹⁴ нноце^х іермонахъ пахомїе , ѿ црнїе горн ¹⁵ ѿ реке . емъже ѿтѣство гробъ землѣа же ¹⁶ мтн . Да млю вн ѿцн и братїа , поюще ¹⁷ исправѣанте . аще и грѣво іе^е слово , нь ¹⁸ сла^ко іе^е . такожѣе и медъ аще и на коре іе^е , ¹⁹ нь сла^къ іе^е . Поюще к^к поленоунте раба ^{240b} бжѣа божѣдара , нзложнвшаго тнпарн ² сіе . Я писавшаго блѣвите а не кльнете . ³ да и вн оулаунте . Прѣте блѣвены ѿца ⁴ моѣ , наслѣднте оуготованное вамъ ⁵ црѣтвїе . егоже вѣдн все^у намъ оулаун⁶тн . славецѣ ѿца и сѣа и стго дха . ⁷ и нїна и прѣно и въ вѣкн вѣкво^у аминъ ∴ ∴ ⁸ съврѣшнше се сіе бжѣствѣнне кннгы ⁹ луртѣе . въ ннже приложнх^оу , ѿпв¹⁰ст кѣ , и възг^танїа вѣрнїа , и оутрѣнїа . ¹¹ мѣтвн же лннїе , и разлнчнїе на потрѣвѣ . ¹² еврѣїа стрѣна же , и въскрѣна . и агглъ , ¹³ і еврѣїа . празаннко^у іѣпоскнн^у , и нарочн¹⁴тнмъ стѣмъ . ѿ мѣца се^к , до мѣца ¹⁵ авгѣста . и аплн і еврѣїа , велнкыне , ¹⁶ мѣце . сіе съврѣшн се . Въ лѣ зжкн . ¹⁷ а ѿ рожѣства хѣва ѿфѣтѣ крвгѣ слнцѣ , ¹⁸ кнѣ . а лзнн зї . нндїктѣо^н , ѿ . епакѣта , ¹⁹ з . мѣца івлїа , з , днѣ . оу внѣцїе^е ∴ ∴

Превод. Пошто је, слављени у Тројици Бог, из небића у биће привео све, и на крају својих дела створио човека, удостојивши га свога лика, учини да влада над свим стварима видљивим, и створи себи сабеседника, и да му приноси жртве свепалѣнице за очишћење грехова. Најпре је освештао слугу свога Мелхиседека, назвавши га првосвештеником, наговешћујући тајну која ће се збити. Такође и Аврам, и сви праведни пре Закона, просвећиваху се не писаним књигама, него, имајући чист ум просвећиваху се светлошћу Духа Светога, и тако разумеваху Божију вољу, јер је сам Бог разговарао са њима из уста у уста. После пак, Мојсије даде Закон на каменим таблицама, и ове, у гневу, скрши, наговештавајући промену Закона. После тога, Јединородни Син и Реч Божија, благоизволи оваплотити се од Духа Светога и од пречисте Деве Марије, и роди се на земљи без оца, и поживе у овоме свету безгрешно, пострада и васкресе трећег дана, и вазнесе се на небо, и седе са десне стране Бога и Оца. Када пак, хтеде да истрпи добровољно страдање своје, предаде ову тајну службу ученицима и апостолима својим, а нарочито своме љубљеном апостолу Јакову предаде тајну ову службу. Доцније пак, људи онемоћаше, и не могаху предавано примати. Зато, вођени Светим Духом, богоносни Оци наши, Василије Велики, Јован Златоусти и Григорије, због немоћи рода људског, измените и предаше нам да удобније и лакше свршавамо ову божанствену и тајну службу, за очишћење од грехова, за исцељење душевних и телесних патњи. Треба, стога, онај који чита, пажљиво да чита и да налази корист за спасење (душе), јер и мала, случајна несмотреност наноси велику штету.

Због тога и ја, грешни и последњи међу људима, Божидар Вуковић, од Ђурић(а), Подгоричанин, увидев да је све у овом животу сујетно, краткотрајно и пролазно, и смрћу све прекидано, и налазећи се тада на Западу, у Италији, у славном граду Венецији, предвођен Богом, надахнут Светим Духом, марљиво се потрудих да излијем матрице за слова која ће бити угодна свакоме који буде прочитавао. Наштампав душекорисну књигу, ове Литургије, у којима се свршава божанска и бескрвна жртва, за просвећење божанским црквама.

Стога, коленима приклањајући, усрдно молим и преклињем појце, или чатце, или преписиваче: ако је што погрешно – исправљајте, и нас, који смо се о овоме трудили, благословите, а не куните, јер не писа Свети Дух, ни анђео, но рука блатна и дух грешни и лењи.

По заповести господина Божидара, трудих се о овоме, ја, окајани и последњи међу монаси-ма, јеромонах Пахомије, из Црне Горе, из Реке, коме је отаџбина гроб, а земља мати. И молим вас оци и браћо, појући исправљајте; ако је и груба реч, но слатка је, као што је и мед, иако је на кори, али слadak је. Појући пак, помињите раба Божијег, Божидара, који је сло-

жно ова слова, а штампара благословите, а не куните, да и ви добијете: „Ходите благословени Оца мога, наследите припремљено Вам царство“ (небеско), које нека сви ми задобијемо, славећи Оца и Сина и Светога Духа, и сада, и увек, и у векове векова. Амин.

Заврши се ова божанска књига, литургије, којима придодасмо и отпусте, и возгласе вечерње и јутрење, и молитве за литију, и за различите потребе, јеванђеља на муци, и васкрсна, и апостоле и јеванђеља за Господње празнике и велике свете, од месеца септембра до месеца августа, и апостоле и јеванђеља за велику Четрдесетницу.

Ово се заврши лета 7028, а од рођења Христовог 1519, круг сунца 28, а луни 17, индикта 9, епахта 6, месеца јула 7. дана, у Венецији.¹

БРОЈ ЕВИДЕНТИРАНИХ ПРИМЕРАКА

На основу података које доноси Немировски,² евидентирано је сто тридесет и један примерак издања *Служабника*. У међувремену је откривено још примерака, а недавно и један целовит примерак, откупљен за фонд Народне библиотеке Србије.

ОДАБРАНА ЛИТЕРАТУРА

Каратаевъ 1883, 44–47; Стојановић, *Старе српске шtamпарије*, 285; Медаковић, *Графика српских шtamпаних књиџа*, 199–200; Немировски, *Црногорска библиографија*, 1/2, 20–25, 207; Грдић, *Две варијанте Служабника*, 51–64; Пешикан, *Лексикон српскословенској шtamпаријсџа*, 193–195; Синдик, *Издавачи, шtamпари, џрејисивачи*, 33–38; Nemirovskij, *Gesamtkatalog der Frühdrucke, Bd. 4*, 251–298, 408–410; Грдић, *Три шtamпане србуље из Зворничко-џузланске еџархије*, 125–137; Грдић, *Лиџурџија (Служабник)*, 67–77; Грдић, *Тџџоџрафске варијанте*, 134–150.

¹ Синдик 1996, 36–38.

² Nemirovskij 2001, 251–298.

II. ПСАЛТИР С ПОСЛЕДОВАЊЕМ, 1520

Општи подаци

Издање Божицара Вуковића; штампар/уредник, редактор, коректор: јеромонах Пахомије; место издавања: Венеција; време издавања: према колофону штампање првог дела књиге (псалтир) завршено је 7. априла 1519. од Христовог рођења, односно 7028. од стварања света, а штампање другог дела (последовање) завршено је 12. октобра 1520. од Христовог рођења, односно 7029. од стварања света; обим: 352 листа; формат: 4°

Садржина

1а – молитве за почетак читања псалтира; 3а – псалми Давидови подељени на катизме; 139а – библијске песме; 152б – тропари по непорочним у суботу; 154а – тропари по непорочним у недељу; 155а – тропари васкрсни, богородични и ипакоји свих осам гласова

159а – први поговор

161а – синаксар (попис празника за сваки дан у години са тропарима и кондацима)

263б – синаксар Великог поста (попис значајнијих празника по недељама Великог поста са тропарима и кондацима); попис недеља по Великому посту до понедељка друге недеље по Духовима

293б – кратак извод из типика (богослужбеног и дисциплинарног дела)

301а – часослов – полуноћница свакодневна; 307а – полуноћница суботња; 308б – јутрење; 309б – седмични тропари са богородичнима и кондацима; 315б – богородични тропари за свих осам гласова за седмичне дане; 319а – седмични светилни; 323а – час први; 324б – међучасије првог часа; 325б – час трећи; 327а – међучасије трећег часа; 328а – шести час; 329а – међучасије шестог часа; 330а – изобразитељна; 332а – чин о Панагији; 333б – девети час; 334б – међучасије деветог часа; 336а – вечерња; 336б – прокимени дневни; 338а – молитве пред вечерњу трпезу; 339а – мало повечерје

349а – молитве пред спавање

351а – други поговор

Типографија и слог

Текстуални блок је истих димензија као и код *Служабника* и износи 150 × 95 mm; штампан је крупним типографским карактерима у деветнаест редова, изузев другог поговора, за чије штампање је употребљена ситнија словна гарнитура, сложена у тридесет и седам редова. Осим иницијала, за рашчлањивање већих текстуалних целина коришћене су и насловне плетенице.

Сињирање свешчица. Исто као и у *Служабнику*, и у овој књизи употребљене су словне вредности старословенских бројева, отиснуте на првој и последњој страни кватерниона.

Графичка опрема

Илустрације. Нема

Заставице и вињетте. Исто као и *Служабник*, и графички украс *Псалтира с последовањем* садржи само неколико заставица и вињета.

- ЗиВ. 1.1 – л. 1а
Заставица изведена у виду три преплетна концентрична круга са штитом и Вуковићевом монограмом у њеном средишту, отиснута је са истог клишеа као и она из *Служадника*.
- ЗиВ. 2 – л. 3а
Заставица, неправилног правоугаоног облика, није била примењена приликом илустровања *Служадника*; сачињена је од преплета кружних и овалних облика с лисним завршецима, док је међупростор шрафиран.
- ЗиВ. 6 – л. 161а
Заставица, која се као и претходна јавља у *Псалтиру с њоследовањем*, формирана је од преплета срцоликих облика; препознатљива је по томе што садржи монограм са именом Божицара Вуковића у њеном средишту.
- ЗиВ. 17.1 – л. 161а
У старијој варијанти издања *Псалтира с њоследовањем*, уместо претходно поменуто (ЗиВ. 6) отиснут је другачији тип правоугаоне заставице, изведене контурном линијом са стилизованим флоралним мотивима у виду арабеске.
- ЗиВ. 4 – л. 263б
Вињета с птицама и стилизованим флоралним мотивима (ЗиВ. 4); пре тога је одштампана у *Служаднику*.
- ЗиВ. 5.1 – л. 301а
Вињета, с латицом у центру и стилизованим флоралним мотивима са стране, исто тако се пре тога јавља и у *Служаднику*.
- ЗиВ. 18.1 – л. 352б
Вињета у виду крста са флоралним украсима на његовим краковима; отиснута црном болом на крају другог поговора.

Иницијали. Иницијали у *Псалтиру с њоследовањем* су махом истог реза и градиције као и они из *Служадника*, те су и овде најзаступљенији витичасти, а у мањем броју и преплетни; и једни и други отиснути су црвеном бојом, док се понегде јављају и црни.

Први поговор

Прейис. ||^{159а} Из'воленіємъ ѿца · съпспѣ²шениемъ сѣа · н съвршени³емъ ст҃го д҃ха · Иже ѿ небы⁴тїа въ бытїе словомъ приведи⁵ въсачьскаа · създавїи чл҃ка н по⁶ложїи к҃го въ ран , пище бж҃тв҃ныи |⁷ наслаждати се · Паки же прѣстоу⁸плыша н ѿвржен҃на быв҃ша · н въск⁹рь родомъ нже по немъ быв҃шїимъ съ¹⁰мръть нсходатан · И еѣ видѣти |¹¹ рода чл҃ка ѿ дїавола моу҃нмаа · |¹² Нъ създавїи , не оставын създанїе |¹³ своє въ кон'ць погыб'ноути · прѣроки |¹⁴ посла проречи тогово прншьствїе · |¹⁵ нже прѣдаше нам писанїа · Въ нн¹⁶х же нзещ'нѣнше цр҃ же н б҃гоѿць прѣрокъ |¹⁷ дѣдъ · прншьствїемъ ст҃го д҃ха на¹⁸оучаємъ · прѣдасть намъ дш҃спа¹⁹сноую сїю кнн҃гъ гл҃емїи ѡал'тирь · ||^{159б} славословити сїимъ нже въ тронци |² б҃а · естѣ бо сїа кнн҃га цѣломоудрїю |³ настав'никъ · н тѣлеснимъ н дш҃ев'нн⁴мъ стр҃темъ нсцѣлнтель · ѡалом' во |⁵ н ѿ камен'наго ср҃ца слъзъ нз'ымаеть · |⁶ аг҃ломъ съпрнчестникы · нб҃'ныи |⁷ жителе по бж҃тв҃ печаль съдѣваеть · |⁸ дш҃ам' же веселїе дароуеть · · · · · |⁹ Сего ради н азъ грѣш'нїи н мьн'шн |¹⁰ въ чл҃цѣх , бождарь воуковнѣх , |¹¹ по'горчанинъ ѿ гюрнѣх · Же¹²ланїемъ въжделѣхъ къ дш҃еполь¹³знымъ кнн҃гамъ · испльнитн недо¹⁴статъство кѣже оумалїеное н расхы¹⁵щен'ное нзманлѣтѣнн , бж҃ попоучѣ¹⁶шъ нх · Быв'шоу мн тогда въ запад'ны^х |¹⁷ странахъ нталїнскїх · Въ слав'нѣмъ |¹⁸ градѣ венетїанѣ · бл҃гъ наставляе^у , |¹⁹ възрев'новахъ спспѣшенїе^у ст҃го д҃ха · ||^{160а} троудолюбъзнѣ под'внзахъ се състави²ти формн , въ кѣже быти оугод'на вса³комъ прочнтающомъ · того ради про⁴длѣжнхъ вѣмѣ не ставити въ скорѣ · |⁵ н съписахъ сїю дш҃епользную кнн҃гъ |⁶ ѡал'тирь · · Тѣм' же мл҃ю се н мнлн се |⁷ дѣю въсѣмъ · поуюїмъ нлн стнхо⁸лог҃вѣствоуюшїимъ , нлн прѣписоую⁹шїимъ · аще боудеть цю поргѣшено |¹⁰ нсправлїанте · н насъ ѿ селъ троудн¹¹в'шїихъ се бл҃внте а не кльнѣте · И васъ |¹² въсебл҃гїи бж҃ г҃ь , да не лнши цр҃тїа к҃го |¹³ въ бесконъчныи вѣкы , Амннъ · |¹⁴ Повелѣнїемъ г҃на мн бождара по¹⁵горчанина · Язь грѣшнн н послѣ¹⁶д'нїи сїеноннокъ пахомїе , ѿ цр҃ь¹⁷нїе горы ѿ реке · съставнхъ сїе тн¹⁸паре · Въ

лѣто зꙗкнѣ. Я ѿ рождѣства |¹⁹ хѣа ꙗфѣї. ѿ вѣнеціехъ * * * * |^{160b} съписаше се сіе стꙋне и вжѣтвь|²ныне книгы глꙋмнѣн ѡтѣриь . |³ Вѣ лѣто зꙗкнѣ. Я ѿ рождѣ|⁴ства хѣа ꙗфѣї. Кроугь |⁵ слꙋцоꙋ ꙗкнѣ. Я лоꙋны ꙗꙗ. Зла|⁶то чꙋсло ꙗ. Индиктїонь ꙗ. |⁷ епахта ꙗ. Мѣца апрїлнѣ ꙗ, |⁸ꙗ, днѣ . Оꙋ вѣнеціехъ * * * * |⁹ Тогда же старѣшннѣствоꙋющꙋ |¹⁰ вѣ славнѣмь градѣ , Венетїа|¹¹нѣ . Велѣславнѣмоꙋ доꙋꙗꙗ , |¹² Лоꙋнарѣдоꙋ , лорѣданоꙋ * * * |¹³ Вѣстѣныннѣн же начѣлѣствоꙋю|¹⁴цоꙋ , и область дръжещоꙋ . |¹⁵ Великѣмоꙋ мнрѣ , соꙋлтанѣ |¹⁶ селнѣмь бегоꙋ * * * * * |¹⁷ * * * * * * * * * * * * * * .

Превод. Милошћу Оца, помоћу Сина и савршенством Светога Духа, из небѣа у бнѣ, Бог је Речју привео све. Створио је човека и поставио га у рај да се наслађује божанском храном. Пошто је сагрешио и одбачен био, и свему роду после њега испосредова смрт. И видело се како је ђаво мучио људски род. Но, Творац не остави своје створење да пропадне до краја. Пророке је послао да прорекну Његов долазак, који нам предадоше књиге. Међу њима је најбољи цар и богоотац, пророк Давид, који наиласком Светога Духа поучен, предаде нам ову душеспасну књигу, звани Псалтир, да њиме прослављамо песмама Бога у Тројици. Ова књига је учитељ, мудрости, телесних и душевних патњи исцелитељ. Псалам и из каменог срца измами сузу, чини (нас) заједничарима у Богу са анђелима и небеским житељима, тугу одгони, а душама весеље дарује.

Због тога и ја грешни и последњи међу људима, Божидр Вуковић, Подгоричанин, од Ђурић(а), жарко желех да попутим недостатак душекорисних књига, (чији је број) смањен пљачкањем Исмаилићана, по Божијем допуштењу. Бејах тада на Западу, у Италији, у славном граду Венецији, предвођен Богом, помоћу Светога Духа, марљиво се потрудих да сачиним форме,¹ прикладна свакоме ко буде прочитавао. Затим продужих време и не заврших брзо. И наштампах ову душекорисну књигу Псалтир. Стога усрдно молим и преклињем све појце, или стихологце, или преписиваче, ако буде што погрешено, исправљајте, а нас који смо се о овој трудили, благословите а не куните, да и вас предобри Бог Господ не лиши царства свога, за сва времена. Амин.

По заповести господина ми, Божидара Подгоричанина, ја грешни и последњи свештеноинок Пахомије, из Црне Горе, из Реке, сложих ова слова, лета 7028, а од рођења Христовог 1519, у Венецији.

Одштампа се ова света и божанска књига, звана Псалтир, лета 7028, а од рођења Христовог 1519, круг сунца 28, а луне 17, златни број 1, индикт 9, епахта 7, месеца априла, 7. дан, у Венецији.

А тада је господарио у славном граду Венецији велеславни дужд Леонардо Лордан.

На истоку пак, владао је и област држао велики емир султан Селим бег.²

Други поговор

Прејис. |^{351a} Покланїаѣм ти се трѣнїце ѣдиносоꙋщнѣа безначѣ|²лаѣа . ѿтѣ нерождѣннѣ безначѣлнѣ . стѣ ѣдн|³нороднѣ и събезначѣлнѣ . и днѣ стꙋ нсходнѣ |⁴ ѣдннсоꙋщнѣ и съпрѣстолнѣ ѿѣѣ и стꙋ . бжѣ|⁵ство ѣдннѣ и сна ѣдннѣ . н же ѿ небꙋ|⁶тїа вѣ бытїе проведїн слово^u вѣсачѣскаа . послѣдн же |⁷ сꙗзда чїлка прѣствѣ вѣзѣмь ѿ землїе . и сꙋгла|⁸голннїка сѣбѣ сѣдѣла . и вѣ стѣмь вндннннѣ |⁹ тваремь начѣлнннѣ сꙋтворн . и положїн ѣго |¹⁰ вѣ ран , пнше бжѣтѣвнннѣ наслаждатн се . завн|¹¹дѣн' же бꙋвѣ дїаволомь . и прѣлѣствѣ вѣнесе вѣ оꙋшн прѣ|¹²мѣтѣры ев'вн . заподѣдн бжѣтѣ оꙋвн прѣстоꙋпнннѣ бытї . |¹³ нꙗгннѣн бытї ѿ раїа бжѣтѣвнннѣ жнзны вѣ мнрѣ сѣ . паденїе |¹⁴ вѣсѣмоꙋ родѣ нсходатан . Послѣдн же бжѣтѣвннѣ моꙋ|¹⁵жїе н же по нѣмь . не пнсанннѣ и кннгамн просвѣщахоꙋ |¹⁶ се . нъ чнствѣ сꙋмьслѣ нмоꙋще и вѣрѣ сꙋврѣшенноꙋ . дхѣ |¹⁷ стꙋо сїанїемь просвѣщахѣ се . и тако вѣдѣахоꙋ бжѣтѣ хо|¹⁸тенїа . самоꙋмь бѣ вѣсѣдꙋющоꙋ тѣмь оꙋстн кѣ оꙋсто^u . |¹⁹ Такоꙋ бѣ , енохъ . ноє . мел'хнседекъ . авраамъ . |²⁰ исаакъ . и іаковъ . Послѣдн же мвоꙋсн , и прѣоꙋцн в'сн |²¹ прѣдаше намь пнсанїа . іакоже црѣское скровнннѣ и ненствѣ|²²щнннѣ богачѣство . Посрѣ

¹ У преводу Наде Синдик стоји „марљиво се потрудих да излијем матрице за слова“. Међутим, под изворним термином „форме“, нису се ни тада, као ни у савременом штампарству, подразумевале матрице за слова већ искључиво површина на којој је нанета боја с које је вршен отисак. Уп. Клајн, *Mali leksikon štamparstva i grafike*, 187.

² Синдик 1996, 41–42.

же нхъ в'сѣхъ црѣ же н бгѡѡцѣ |²³ дѣдъ · нантїемъ дхѡ стго наоучаемъ · прѣдасть намъ |²⁴ дшѣпользную сїю кннгѡ глїемїн ѡал'тирѣ · словословн|²⁵ти смлѣ въ трѡнцн бѡ · проповѣданїе еже къ земльнымъ то|²⁶го пришьствїе · н еже ѡ дѣвїи неизреченное н тлкомъ нескл|²⁷занное выпльшенїе · По сем' же единородны снѣ н слово |²⁸ вѣтїе · не сътрѣпѣ видети рода тлѣта ѡ діакла мочн|²⁹ма · прїнде на землю ообразъ рабїи прїемъ · н выпльти се |³⁰ ѡ прѣчтїе дѣн марїе бїе · блговоленїемъ оца , н сдѣла|³¹нїемъ стго дхѡ · н рождь се нз нїе без' сѣмене · прѣжде вѣ|³²къ рождь се ѡ оца без' мтѣре на нѣты · послѣжде без' оца на |³³землн ѡ дѣн родн се · бѣ сн съвршєнь , н тлкъ съвршєнь · |³⁴ прїмъ осмоднѣкное ообрѣзанїе · н крыш' се ѡ юан'на въ юр'|³⁵данѣ · н пожнве въ мнрѣ семъ кромѣ грѣха · сьтварає |³⁶ знаменїа н чю деса велїа · слепнмъ прозрѣнїе подаває · |³⁷ прокаженїе ѡчищає · слоукїе исправає · вѣсн нзгонє , ||^{351b} мртвїе вьскрѣшає · Паки же нзволїн прїнти на стрѣть |² вол'ную · пострадавъ н погребєнь бысть · н вьскрѣє въ |³ третїи днѣ · попра ада , н вьсе соущєє ѡ вѣка съ адамомъ |⁴ сvezанїе въ адовѣ тымнцн ѡ оузь свободн · н възнесе се на |⁵ нѣа , н сѣде о десноую бѡ н оца · аплн нзѣбра проповѣ|⁶датн того велнчїа н сллы · нже испльннше вьсоу въ|⁷селєн'ную блгочстїа · н ѡгнаше вьсако коумрослажє є|⁸нїе · паки же м'нцн пролїашє кровь свою , желанїемъ ра|⁹спалїемъ бжѣтвѣнныє любве · прѣподобны же просїашє , |¹⁰ тако свѣтнла велїа сїающе въ мнрѣ · нже красна жнтїа се|¹¹го тако оумѣтн вьмѣннше · нхже нмена вьсѣхъ , аплѣ же |¹² н м'ннкъ · стлѣ же , н прѣподобныи' · н стымъ женамъ · |¹³ въ лѣтноє ообхожденїе положнхомъ , тропарн н ко'кы · |¹⁴ такоже красннмн цвѣтн ранцнмн оукрашаєм' се · наше же |¹⁵ жнтїе тако соуетное н мнмотекоущєє окаяхомъ , помн|¹⁶нающе тѣхъ прѣкрасна жнтїа · еже прїешє потн н трюдо|¹⁷вн н мочнїа , да црѣтїе нѣноє оулучетъ · · · |¹⁸ Тѣмь' же н азъ грѣш'нїи н мн'шїи въ |¹⁹ уловѣцєхъ · божндарь воуквн|²⁰къ , ѡ гюрнкъ , подьгорнунннъ · |²¹ оувѣдѣвъ оумалїенїе стїнхъ н бжѣтвѣнныхъ кннгъ · ра|²²схыщенїемъ н раздранїемъ нновѣр'нымн кзыкы · |²³ бы'шоу мн тогда , въ запад'нїнхъ |²⁴ странахъ н тал'скынхъ · въ мнро|²⁵слав'ствоую шемъ градѣ венетїанн · |²⁶ вьжделєхъ трюдолюбзнѣ · вьз'врьгохъ себе на пчн|²⁷ноу неизтрѣпаємаго тлклоубїа вѣтїа · прнннкохъ |²⁸ въ глѣбнны стго писанїа · н кєанко въз'могохъ оумомъ по|²⁹стнгноути бѣв поспѣшствуюущє мн · съставнхъ формн |³⁰ сїе · н съписахъ дшѣпользныє кннгы сїе ѡал'тирн · въ |³¹ ннх' же приложнхомъ · снназарє днѣвныє же , н постныє · ||^{352a} н часослов'цє нмѣє нош'ноую н днѣк'ноую слоужбоу · · · |² Тѣм' же колѣнѣ прѣклонъ , млїю се н мнлн се дѣю · по|³ушїмъ , нлн стыхолог'воую цїнмъ , нлн прѣпнсоу|⁴юцїнмъ · аще боудеть что погрѣшено исправаєнтє · |⁵ н насъ о семъ трюднв'шїнх' се бл'внтє , а не кльнетє · По|⁶нїеже не писа дхѣ сты нн аглѣ · нь роука грѣшна н брен'на , |⁷ н дхѣ оуннлїн ѡкаан'нын н грѣшнїн · · · · · |⁸ Повлѣнїемъ гнѡ божндара воуквнкта псѡгорнчаннна · |⁹ Трюднх' се о семъ съписанїн , азъ окаан'нѣншїи н мь|¹⁰ншн въ нноцєхъ іер'монахъ пахомїе , ѡ црнїе горн ѡ реке · |¹¹ юмоужє ѡчѣство гробъ , земля же мтн · млїю вн оцн |¹² н братїа , н колѣномъ касаю се · аще не роукою нь кзыкѡ|¹³мъ · аще боудеть что поргѣшено , поюще любве радн |¹⁴ хѣє исправаєнтє · н насъ оусрьдно трюднв'шїнх' се о |¹⁵ семъ бл'внтє , а не кльнетє · да н вы оулучнтє , оуслыша|¹⁶тн страшнїи владнчнны гласъ · еже речетъ къ соуцїнмъ |¹⁷ о десноую юго · прїндетє бл'венїн оца моего , наслѣ|¹⁸доунтє оуготован'ное вамъ црѣтвїе ѡ сьложеноїа мнроу |¹⁹ єгоже боудн вьсѣмь намъ оуавун|²⁰тн · славѣше ѡбон коуп'но , оца |²¹ н снѡ н стго дхѡ · н ннїа н прнсно |²² н въ вѣкы вѣкѡмъ , амннъ · · · · · |²³ томоу слава н дрѣ|²⁴жава , въ бесконь|²⁵нныє вѣкы , |²⁶ амннъ · · · · · ||^{352b} съвршнше се сїе стїє н бжѣтвнїе кннгы , глїемїн ѡал'тн|²рѣ · въ ннх' же приложнхомъ , снназарн въ ообхождє|³нїе лѣтноє · тропарн , н ко'кы стїмъ · Такожде |⁴ н постнїн снназарь приложнхомъ · н часослов'цє |⁵ н мѣє нош'ноую н днѣк'нзю слоужбѣ · по оуставоу прѣпо|⁶дѡвнаго оца нашего савн іер'лмскаго · сїе съпнса се · |⁷ ѡ бытїа , въ лѣто жкѣ · Я ѡ рождьства хѣа |⁸ дфк' кроугъ слнцоу дѡ · Я лоуни нїї · зла|⁹то чнсло бѣ · Ин'днктїонъ · ії · епах'та · ж · · · · · |¹⁰ мѣцїа , ѡктом'врїа · бѣ · у бнєцїєхъ · · · · · |¹¹ · · · · · |¹² · · · · · |¹³ · · · · ·

Превод. Клаѣам ти се Тројице јединосушна и беспочетна, Оче нерођени, беспочетни, Сине јединородни и сабеспочетни, и Душе Свети, исходећи, јединосуш ни и сапрестолни Оцу и Сину. Једно божанство и једна сила, који си из небїћа у биће Речју привео све. И на крају створи човека, узевши прах од земље, и начини га себи саговорника, и свим видљивим творевинама постави господара. И постави га у рај да се наслађује божанском храном. Беше завидник ђаво и превару провуче кроз уши прамајци Еви, те запосвести Божије, авај, би преступник! Изгнан би из раја божанског живота у овај свет, и целом роду нанесе

пропаст. После тога, Божији људи који су дошли после њега, не писаним књигама се просвећиваху, него, имајући чист ум и савршену веру, просвећиваху се светлошћу Светога Духа, и тако разумеваху Божију вољу, јер је сам Бог разговарао са њима из уста у уста. Такав беше Енох, Ноје, Мелхиседек, Аврам, Исак и Јаков. А после Мојсија, и сви пророци предадоше нам књиге као царске ризнице и неисцрпно богатство. Међу свима њима цар и богоотац Давид, силаском Духа Светога поучен, предаде нам ову душекорисну књигу, звани Псалтир, да њиме прослављамо песмама Бога у Тројици, проповедајући Његов долазак на земљу и од Деве (Његово) неизречено и људима несхватљиво оваплоћење. Потом пак, Јединородни Син и Реч Божија, не подносећи да гледа како ђаво мучи род људски, дође на земљу, узевши на себе људски лик, и оваплоти се од пречисте Деве Марије Богородице, милошћу Оца и садејством Светога Духа. И роди се из Ње безсемено, (Он који се) пре векова родио од Оца без матере на небесима. После се без оца на земљи роди од Деве, Бог (будући) савршен и човек савршен, прими осмодневно обрезање и крсти га Јован у Јордану, и поживе на овом свету без греха, чинећи велика предсказања и чудеса: слепима дарујући вид, губавце исцељујући, слух исправљајући, бесове изгонећи, мртве васкрсавајући. И опет је изабрао добровољно да страда. Пострадавши, погребен би, и васкресе трећег дана, сатре ад и све оне који бише од постања са Адамом, свезани у адовој тамници, ослободи од окова. И вазнесе се на небеса, и седе са десне стране Бога и Оца. Апостоле изабра да проповедају Његову величину и моћ. Они испунише сву васељену побожношћу, и одагнаше свако служење идолима. А онда и мученици проливаху своју крв, распаљивани божанском љубављу. А преподобни просијаше као велика светила, који све лепоте овога живота сматраху за смеће. Сва њихова имена, апостола и мученика, светитеља и преподобних, и светих жена стависмо у годишњи круг, и тропаре и кондаке, као прелепим рајским цветовима украшавајући се. А наш живот, иако сујетан и пролазан, окајасмо помињући њихове предивне животе, (и) који поднеше зној, патњу и мучења да задобију небеско царство.

Зато и ја, грешни и последњи међу људима, Божидар Вуковић од Ђурић(а), Подгоричанин, увидев како јеретици, плачкањем и уништавањем, смањују (број) светих и божанских књига, налазећи се тада на Западу, у Италији, у светски славном граду Венецији, пожелех (да штампам књиге), и предах себе пучини неисцрпног човекољубља Божијег, проникох у дубину Светог Писма, и колико могох умом постићи, уз Божију помоћ, пажљиво сачиних форме, и одштапах ову душекорисну књигу, Псалтир, у коју стависмо синаксаре дневне и посне, и часослов који има ноћну и дневну службу.

Стога, коленима приклањајући, усрдно молим и преклињем појце, стихологце и преписиваче: ако буде што погрешено — исправљајте, и нас, који смо се о овоме трудили, благословите а не куните, јер не писа Дух Свети, ни анђео, но рука грешна и блатна, и дух малаксао, бедни и грешни.

По заповести господина Божидара Вуковића, Подгоричанина, трудих се о овом штампању, ја окајани и последњи међу иноцима, јеромонах Пахомије, из Црне Горе, из Реке, коме је отаџбина гроб, а земља мати. Молим вас, оци и браћо, коленима приклањајући, ако не руком, а оно речју: ако буде што погрешно, појући, љубави Христове ради – исправљајте, и нас, који смо се о овоме усрдно трудили, благословите а не куните, да се и ви удостојите чути страшни Владичин глас, који рече онима са десне стране Његове: „Приђите благословени Оца мога, примите царство које вам је припремљено од постанка света,“ које нека сви ми задобијемо, славећи сви заједно Оца и Сина и Светога Духа, и сада и увек, и у векове векова. Амин. Њему слава и моћ, у бесконачне векове. Амин.

Заврши се ова света и божанска књига, звана Псалтир, у коју додасмо синаксаре за годишњи круг, тропаре и кондаке светим. Такође додасмо и посни синаксар, и часловац који има ноћну и дневну службу, по уставу преподобнога оца нашега Саве Јерусалимског. Наштампана се ово од стварања света 7029, а од рођења Христовог 1520, круг сунца 1, а луне 18, златни број 2, индикт 10, епахта 7, месеца октобра 12, у Венецији.

И као што они који се боре са валовима на морској пучини, желе да пристану у мирну луку, тако и ја желим да угледам крај ове свете књиге.

Поче се штампати ова света књига, месеца јануара, 26. дан, а сврши се месеца октобра, 12. дан, у Венецији.³

БРОЈ ЕВИДЕНТИРАНИХ ПРИМЕРАКА

Немировски је евидентирао седамдесет и четири примерака издања *Псалтира с њоследовањем*, на основу којих је могуће реконструисати идеални примерак.⁴

ОДАБРАНА ЛИТЕРАТУРА

Каратаевъ 1883, 47–52; Стојановић, *Стиаре српске шћамјарије*, 285; Стојановић, *Прилози ка дидлиојрафији стиарих српских шћамјаних књија*, 12–15; Медаковић, *Графика српских шћамјаних књија*, 200–201; Чурчић, *Псалтир Божидара Вуковића*, 463–486; Немировски, *Црнојорска дидлиојрафија*, 1/2, 15–19, 30–34, 208; Пешикан, *Лексикон српскословенској шћамјарсјива*, 167–168; Синдик, *Издавачи, шћамјари, љрејисивачи*, 39–50; Nemirovskij, *Gesamtkatalog der Frühdrucke, Bd. 4*, 307–340; 411–413

³ Синдик 1996, 47–50.

⁴ Nemirovskij 2001, 318–340.

III. МОЛИТВЕНИК (МОЛИТВОСЛОВ, ЗБОРНИК ЗА ПУТНИКЕ), 1521

Општи подаци

Издање Божицара Вуковића; штампар/уредник, редактор, коректор: јеромонах Пахомије; место издавања: Венеција; време издавања: према колофону штампање је завршено 6. марта 1520. од Христовог рођења, односно 7029. од стварања света; обим: 176 листова (сажета верзија); формат: 8°

Садржина

Поуке светих отаца: 2а – Атанасија, архиепископа александријског – о Светој Тројици и вери; 3а – Кирила, архиепископа александријског – питања и одговори о Светој Тројици; 4б – Јована Филозофа – кратко излагање о правоверној вери; 6а – епифанија – шта је Бог створио за шест дана; 7б – о анђелима; 8а – о човеку; о дрвету познања

9а – синаксар (попис празника за сваки дан у години, без тропара и кондака): 21а – о празницима – како треба прослављати празнике; колико који месец има дана; 21б – епахте; знаци зодијака

22а – синаксар светог и Великог поста (попис значајнијих празника у недељама великог поста без тропара и кондака; попис недеља по великом посту до понедељка друге недеље по Духовима)

23б – часослов: 24а – вечерња; 29а – мало повечерје; 34б – полуноћница свакодневна; 37а – полуноћница суботња; 38а – јутрење; 46б – час први; 49б – час трећи; 52а – час шести; 55б – изобразитељна; 58б – час девети 62а – молитве на јутарњој трпезе; 63б – молитве вечерње трпезе

64б – поредак молитава пред спавање

Молитве светих отаца: 69а – молитва светог Антиоха; 69б – Јована Златоустог; 71а – Пајсија пустињака; 71б – Петра Црнорисца; 73а – Григорија Двојеслова; 79б – молитва пред исповест

Тропарии: 82б – тропарии по непорочним у недељу; 83а – тропарии васкрсни, богородични и ипакоји свих осам гласова; 86б – седмични тропарии са богородичнима и кондацима; 89а – тројични тропарии свих осам гласова; 92а – светилни седмични

95а – последовање акатиста Пресветој Богородици; 110б – молитва која се чита после икоса у акатисту; 112а – поменик за оне који желе да га певају у келији

113а – катавасије и славици за изабране празнике непокретног и покретног циклуса литургијске године

154а – похвала Часном и животворном крсту

156а – епистола цара Авгара Христу; 157а – одговор (отпис) Господа Исуса Христа Авгару; 160а – чудо о светом убрису Господњем и о керамици

162а – о именима Господњим

164а – о именима Пресвете Богородице

167а – кратко казивање о рођењу Пресвете Богородице

169а – слово светог апостола Павла

170a – причастни празника и светих на грчком језику

174б – поговор

ТИПОГРАФИЈА И СЛОГ

О типографским одликама биће више речи у тексту о опширнијем издању.

Сиџирање свешчица. Изузев прве, која није сигнирана, остале свешчице су биле обележене крупним словним вредностима старословенских бројева, отиснутим на првој и последњој страни кватерниона.

Поговор. Поговор је истоветан опширнијем издању.

ГРАФИЧКА ОПРЕМА

Илустрације. У сажетом издању *Молиџвеника* (*Зборника за џуџнике*) отиснуто је свега четири фигуралних представа, изведених у виду једноставних или декоративно уоквирених иконица: Света Тројица (Ил. 1), Благовести (Ил. 2), Распеће (Ил. 7) и Христос предаје Луки нерукотворени убрус (Ил. 13).

Заставице и вињете. Првих четрнаест кватерниона садржало је исте заставице и вињете као и опширно издање, док је преостале тешко поуздано реконструисати, будући да није сачуван ни један примерак овог издања.

Иницијали. Попут заставица и вињета, и и у погледу иницијала сажето издање имало је исте одлике као и опширно.

БРОЈ ЕВИДЕНТИРАНИХ ПРИМЕРАКА

О постојању јединог познатог примерка сажетог издања *Молиџвеника* (*Зборника за џуџнике*) сазнајемо захваљујући сведочанству Стојана Новаковића, који га је подробно описао.¹ Реч је била о потпуно очуваном примерку (бр. 44) који је за стару Народну библиотеку откупљен 1875. године, а који је страдао у немачком бомбардовању Београда априла 1941. године.

ОДАБРАНА ЛИТЕРАТУРА

Новаковић, *Божидара Вуковића Зборници за џуџнике*, 129–167; Каратаевъ 1883, 52–56; Стојановић, *Старе српске шџамџарије*, 285–286; Стојановић, *Прилози ка библџоџрафији старих српских шџамџаних књџа*, 15–20; Мано-Зиси, *Зборници за џуџнике Божидара Вуковића*, 151–171; Немировски, *Црноџорска библџоџрафија*, 1/2, 26–29, 207; Nemirovskij, *Gesamtkatalog der Frühdrucke*, Bd. 4, 301–306, 413–415; Пешикан, *Лексикон срџкословенскоџ шџамџарсџџва*, 121–122; Синдик, *Издавачи, шџамџари, џреџисивачи*, 51–54.

¹ Новаковић 1877, 131–135.

ШБ. МОЛИТВЕНИК (МОЛИТВОСЛОВ, ЗБОРНИК ЗА ПУТНИКЕ), 1521

Општи подаци

Издање Божицара Вуковића; штампар/уредник, редактор, коректор: јеромонах Пахомије; место издавања: Венеција; време издавања: према колофону штампање је завршено 6. марта 1520. од Христовог рођења, односно 7029. од стварања света; обим: 272 листа (проширена верзија); формат: 8°

Садржина

Поуке светих отаца: 2а – Атанасија, архиепископа александријског – о Светој Тројици и вери; 3а – Кирила, архиепископа александријског – питања и одговори о Светој Тројици; 4б – Јована Филозофа – кратко излагање о правоверној вери; 6а – епифанија – шта је Бог створио за шест дана; 7б – о анђелима; 8а – о човеку; о дрвету познања

9а – синаксар (попис празника за сваки дан у години, без тропара и кондака); 21а – о празницима – како треба прослављати празнике; колико који месец има дана; 21б – епахте; знаци зодијака

22а – синаксар светог и Великог поста (попис значајнијих празника у недељама великог поста без тропара и кондака; попис недеља по великом посту до понедељка друге недеље по Духовима)

23б – часослов: 24а – вечерња; 29а – мало повечерје; 34б – полуноћница свакодневна; 37а – полуноћница суботња; 38а – јутрење; 46б – час први; 49б – час трећи; 52а – час шести; 55б – изобразитељна; 58б – час девети 62а – молитве на јутарњој трпези; 63б – молитве на вечерњој трпези

64б – поредак молитава пред спавање

Молитве светих отаца: 69а – молитва светог Антиоха; 69б – Јована Златоустог; 71а – Пајсија пустињака; 71б – Петра Црнорисца; 73а – Григорија Двојеслова; 79б – молитва пред исповест

Тропарии: 82б – тропарии по непорочним у недељу; 83а – тропарии васкрсни, богородични и ипакоји свих осам гласова; 86б – седмични тропарии са богородичним и кондацима; 89а – тројични тропарии свих осам гласова; 92а – светилни седмични

95а – последовање акатиста Пресветој Богородици; 110б – молитва која се чита после икоса у акатисту; 112а – поменик за оне који желе да га певају у келији

Молебни канони и параклиси за седмични циклус: 114а – канон молебни анђелу хранитељу; 120а – часни параклис светом Јовану претечи и крститељу, другог гласа; 130а – часни параклис Пресветој Богородици, четвртог гласа; 139а – часни параклис Богородици и светом Николи, гласа четвртог; 147а – канон о Богородичином плачу, петог гласа; 151а – канон светим Оцима, Григорија Синајита, шестог гласа; 157а – пасхална служба (вечерње Велике суботе и јутење Васкрса); 167а – часни параклис светом пророку Илији, четвртог гласа

Житија: 175а – житије свете Петке; 186а – мучење великомученика и победоносца Георгија

210а – похвала Часном и животворном крсту

213а – епистола цара Авгара Христу; 214а – одговор (отпис) Господа Исуса Христа Авгару;

216а – чудо о светом убрису Господњем и о керамици

218б – о именима Господњим

220a – о именима Пресвете Богородице

223б – кратко казивање о рођењу Пресвете Богородице

224б – азбука

225a – катавасије и славици за изабране празнике непокретног и покретног циклуса литургијске године

262б – догматици свих осам гласова

265a – слово светог апостола Павла

269a – причастни празника и светих на грчком језику

270б – поговор

Типографија и слог

Текстуални блок, штампан је у 22 реда ситним типографским карактерима, истим оним који су коришћени и за штампање другог поговора *Псалтира с њоследовањем*. Осим ситних карактера, који чине основу слога читавог књижног блока, за рубрикацију текста, која се огледа у издвајању мањих или већих текстуалних целина, употребљена су крупнија курентна и верзална слова, раније коришћена за штампање *Служадника* и *Псалтира с њоследовањем*.

Сињирање свешчица. Осим прве, која није сигнирана, осталих четрнаест наредних свешчица обележено је словним вредностима старословенских бројева, отиснутим на првој и последњој страни кватерниона. Изузев последње, која је само исто сигнирана, у питању су свешчице заједничке за оба издања – сажето и проширено. Наредних једанаест кватерниона обележено је мањим словним вредностима старословенских бројева и они су, уз поменути четрнаесту, одштампани само за потребе опширнијег издања. Преосталих осам свешчица – од двадесет и седме до тридесет и четврте – одштампано је за потребе оба издања, с тим што услед промене структуре нису повезане у књижни блок истим редоследом. То објашњава и чињеницу што сигнатура на овим кватернионима није уједначена и што постоје различите варијанте међу сачуваним примерцима. У појединим случајевима сигнатура није штампана, већ је руком исписана, док је пак у неким кватернионима задржана она из сажетог издања (у табели дато у заградама).

Графичка опрема

Илустрације. У проширеном издању *Молићвеника* (*Зборника за њућнике*) укупно је заступљено тринаест фигуралних представа, одштампаних у виду једноставних или декоративно уоквирених иконица на читавој страници. На њима се налазе најзначајније епизоде из хришћанске историје, као и Света Тројица, Богородица и допојасне представе најугледнијих светитеља Цркве.

- Света Тројица (сѣаа трѣнца); Ил. 1 – л. 1б
Новозаветна представа Свете Тројице; на украшеном престолу седе Исус Христос и Бог Отац, представљен као Старац Дана. И један и други десном руком благосиљају, с тим што Христос левом руком придржава отворено јеванђеље, а Бог Отац раширени свитак. Између њихових глава у ромбоидном пољу је приказан Свети Дух у виду голуба.
- Благовести (сѣое · блго · вѣнїе); Ил. 2 – л. 94б
Сцена је представљена у ентеријеру, с подом просторије решеним у виду шаховског поља датог у перспективном скраћењу. Композициону структуру чине Богородица која седи на престолу, којој се обраћа арханђео Гаврило, благосиљајући је десном руком, док у левој држи крст.
- Арханђео Михаило (архагѣль · мнханль); Ил. 3 – л. 113б
Допојасна фронтална фигура арханђела Михаила, с подигнутим мачем у десној руци, док левом придржава корице.

- Свети Јован Крститељ (+ с̄тн · ѿ · кр̄тль); Ил. 4 – л. 119δ
Допојасна представа светог Јована, који је, иако дат фронтално, благо окренут у десну страну. Десном руком благосиља, док у левој држи крст и ротулус.
- Богородица с Христом (ѠР̄ Ф̄҃҃ / ѿ̄ х̄с̄); Ил. 5 – л. 129δ
Допојасна представа Богородице с малим Христом у наручју, који у левој руци држи свијен ротулус, а десном благосиља.
- Свети Никола (с̄тн нѣ̄ла); Ил. 6 – л. 138δ
Као и већина осталих, и свети Никола је представљен допојасно у фронталу, с тим што је за разлику од других, његов нимб декоративно изведен. Десном руком благосиља, док левом придржава затворени кодекс.
- Распеће ([ѿ̄] нѣ̄ х̄с̄); Ил. 7 – л. 146δ
У средишти композиције је распети Христос на крсту. Десно од њега је Богородица, а лево свети Јован. Крст је постављен на схематизовано представљен брежуљак, док је у његовом подножју приказана Адамова лобања.
- Васкрсење Христово (в̄скр̄с̄еніе · х̄во); Ил. 8 – л. 156δ
Композициону структуру чини Христос у средини с двама групама од по три особе са његове стране. У групи десно од Христа је Адам, којег Христос придржава за руку, док групу са супротне стране предводи Ева с рукама склопљеним у молитви. У подножју композиције је представљена персонификација Ада над којом стоји Христос.
- Свети пророк Илија (с̄тн · нліа · пр̄ркъ); Ил. 9 – л. 166δ
Допојасна фронтална фигура пророка Илије, који рукама придржава развијени ротулус са исписаним текстом (рече нліа къ елсею седію во зде тако посла ме гѣ до іордана). Као и код светог Николе, нимб је декоративно решен.
- Света Петка (с̄та пе̄тка); Ил. 10 – л. 174δ
Уобичајена допојасна представа свете Петке, која десном руком држи крст, док јој је шака леве руке уздигнута.
- Свети Ђорђе убија аждају (с̄тн геω); Ил. 11 – л. 185δ
Приказан је као свети ратник на пропетом коњу, у тренутку када копљем пробада аждају. У десном горњем углу, из сегмента отвореног неба, помаља се рука која га благосиља.
- Часни крст са оруђима страдања и криптограмима ; Ил. 12.2 – л. 209δ
Композицијом доминира представа Часног крста са оруђима страдања – трновим венцем, губом, копљем и клиновима. Крст је постављен на стилизовано изведен брежуљак, који представља Голготу, док је у његовом подножју приказана и Адамова лобања. Са стране крста налазе се криптограми исписани у форми акростиха (ѿ̄ с̄ / нѣ̄ци / ѿ̄д · ѿ̄ х̄с̄ ӯкк / с̄ х̄ / х̄х̄х̄ нѣ̄ к̄я̄ кк̄-кк̄ / ѿ̄ѿ̄ѿ̄ м̄я̄ р̄б̄ б̄б̄-б̄б̄ / б̄б̄-б̄б̄ д̄я̄-д̄я̄ / нѣ̄-нѣ̄ ӯӯ-ӯӯ / с̄с̄ с̄с̄ р̄р̄ р̄р̄ / п̄ · п̄п̄ п̄п̄ · б̄ /).
- Христос предаје „брзописцу“ нерукотворени убрус (ѿ̄с̄ х̄с̄); Ил. 13 – л. 215δ
У средишти композиције је стојећа фронтална фигура Христа, који у рукама држи раширени убрус с нерукотвореним ликом. Лево од њега, у клечећем положају приказана је омања фигура „брзописца“, који раширеним рукама прихвата убрус. Под ентеријера је нацртан у виду једноставних правоугаоних сегмената приказаних с перспективним скраћењима.

Заставице и вињетѣ. Поред неколико типова заставица, од којих се посебно издвајају две које садрже монограм Божицара Вуковића, у књизи је одштампан и велики број вињета. Оно што је посебно занимљиво јесте то да је значајан број заставица и вињета отиснуте не само црном, већ и црвеном бојом.

- ЗиВ. 8 – л. 9а
Заставица, изведена од преплетних трака које формира правоугаоник. Завршеци преплетних трака решени су у виду флоралних мотива, док се својом декоративношћу

поседно истиче онај који израста у средишњем делу. Испод њега, унутар правоугаоне заставице, исписан је Вуковићев монограм (Б0).

- ЗиВ. 16.5, 16.6 – л. 213а, 218δ
Друга заставица, уписана у правоугаоно поље, знатно је сведенијег преплета. Унутар њеног централног дела, ромбоидног облика, утиснут је Вуковићев монограм **Бож**, који се на неким странама књижног блока јавља и ротиран за сто осамдесет степени, док је у појединим издањима његових следбеника приликом отискивања ове заставице он изостављен.
- ЗиВ. 15.2 – л. 95а, 157а, 210а
Заставица, сачињена од густе мреже линија различитих облика, са завршецима решеним у виду стилизованих флоралних мотива; међу њима се нарочито издвајају они на угловима, као и централни мотив. У *Молићвенику* је отиснута црвеном бојом, док се у потоњим издањима истоимене књиге јавља у црној боји.
- ЗиВ. 21.1 – л. 214а
Правоугаона заставица, испуњена густом врежом и разноврсним стилизованим флоралним мотивима. Врежа је изведена у виду контурне линије, а њен сплет флоралних мотива подсећа на арабеску.
- ЗиВ. 5.2 – л. 64δ, 251а
Вињета, отиснута с клишеа коришћеног приликом штампања *Служадника и Псалтира с њоследовањем*. Међутим, за потребе *Молићвеника (Зборника за њућнике)* он је одсечен с једне и друге стране, како би се отисак прилагодио ужем формату текстуалног блока.
- ЗиВ. 7.1–7.3 – л. 6а, 120а, 130а, 139а, 151а, 186а, 216а, 220а, 236а, 241а, 248а, 249δ, 255δ, 257δ, 259δ, 262δ, 265а
Правоугаона вињета, унутар које се централни флорални мотив с лисним завршецима, који се лево и десно симетрично грана. Отиснута је црном или црвеном бојом, а могу се наћи и варијације отиска, попут оног који је ротиран за сто осамдесет степени (ЗиВ. 7.2)
- ЗиВ. 9.1–9.3 – л. 22а, 225а
Вињета сачињена од богатог флоралног преплета који формира разноврсне облике са завршецима у виду листова или цветова. Постоје и варијације отиска које се огледају у штампању црном или црвеном болом, као и у погрешној ротацији клишеа (ЗиВ. 9.3).
- ЗиВ. 10.1, 10.2 – л. 23δ
Унутар правоугаоног оквира вињете налази се стилизовани мотив латице цвета, одакле се лево и десно гранају преплети с флоралним елементима.
- ЗиВ. 11 – л. 29а
Узана правоугаона вињета унутар које се налазе једноставни стилизовани флорални мотиви.
- ЗиВ. 12 – л. 34δ, 49δ
Узана правоугаона вињета, подељена на три фрагмента са стилизованим флоралним мотивима.
- ЗиВ. 13.1, 13.2 – л. 38а
Правоугаону вињету чине четири преплета срцоликог облика, с цветним мотивима између њих.
- ЗиВ. 14.1, 14.2 – л. 58δ, 66δ, 73а, 92а, 96δ, 147а, 167а, 175а, 224δ, 234δ, 245а, 252а, 259а, 260δ, 262а, 269а
Правоугаона вињета са цветном латицом у средини, док се лево и десно од ње гранају вреже са стилизованим лисним мотивима.
- ЗиВ. 18.1, 18.2 – л. 128δ, 224δ
Вињета крстоликог облика с флоралним украсима на краковима, позната из *Псалтира с њоследовањем*; отиснута је у варијацији црном и црвеном бојом.

Иницијали. За разлику од претходна два издања Божицара Вуковића – *Служабника* и *Псалтира с њоследовањем*, у којима су били употребљавани витичасти и преплетни иницијали, у овој књизи их нема. Уместо декоративних, богато изведених иницијала, коришћени су сасвим сведени, од којих они највећи заузимају три реда текстуалног блока. Поред тога, нема ни словних плетеница, већ су наслови отиснути великим словима или у комбинацији великих и малих.

Поговор

Прејис. ||^{270b} Изволеніемъ ѿца · и съпоспѣшени²емъ сѣа · и съвршеніемъ стго |³ дѣа · Язь грѣшннн и мьн'ши въ |⁴ чловѣцехъ недостонны хѡу рабъ божн|⁵дар(ь воу)ковнкъ · Пришѣд'шоу мн |⁶ ѿ ѿт(ь)ства моего , ѿ земліе діоклан|⁷тискыне · еже ієсть въ прѣдѣлѣ⁸ макне|⁸дон'скыхъ · ѿ града нарцаемаго |⁹ по⁴горнца · бланъ соушѣ града гѣ|¹⁰маго діоклантне · егже некогда |¹¹ съзѣда діоклантнѣанъ кієсарь въ нлє |¹² свое · И дошѣд'шоу мн въ градѣ венє|¹³тїанн · Вндѣхъ съставляющіхъ |¹⁴ бжѣтв'наа писанїа на типарехъ · фроу|¹⁵гн же , и гръкы , и ннїє езыкы · Жєла|¹⁶нїемъ въждєлєхъ и наша срьбьскаа же |¹⁷ и блъгар'скаа такожде на типарехъ съ|¹⁸ставнтн · Молнх' се въсєбл'госрьдо|¹⁹моу чл'колюбцоу бѣ · въз'врьгохъ |²⁰ себѣ на поу'тннуу нєнзѣрьпаемаго |²¹ бл'гоут(рѡбїа е)го · да поспѣшнт мн |²² на сїа до (сьвр')шенїа · аще боудутъ ||^{271a} оугоднаа въсєбл'гомоу хѡу вл'цѣ мо|²ємоу · Бгѡмъ св(ѣ)дѣтельствоу , |³ не дахъ себє нн мала покоа мало же |⁴ и очнма монма дрѣ(ма)нїє · нн поше|⁵дєхъ ѿ нлєнн монхъ ієже мн даль єсть |⁶ гѣ · дондѣже нзвѣстн мн д(ѣ)а на съ|⁷вршенїє · Се бл'годѣтїю (х)а моего |⁸ вл'кы , на съвршенїє дѣла прнспѣхъ · |⁹ и съвршнхъ въ тоужден землн · Бѣ|¹⁰сака писанїа црковнаа велнцѣмн сло|¹¹вєн · И дроугыє кннгы съписахъ по|¹²мьн'шнмн словєсн · нже въ поу'ть хо|¹³дєцнмъ оудѡвъ носнма бѣвають · |¹⁴ И аще въсєбл'гы гѣ бѣ поспѣшнт мн , |¹⁵ хошоу прннести вєсє типарн , велнкн|¹⁶є же и малїє въ своємъ ѿтѣствоу · да |¹⁷ исплннмъ въсако недостатѣьство въ |¹⁸ бжѣтв'ныхъ црквахъ кннгъ · ієже єсть |¹⁹ оумалєное нновѣр'нымн ієзыкы · · |²⁰ Тѣмъ же колѣнѣ прѣклонь , млїю се |²¹ и мнн се дѣю · поущїмъ , нлн чѣ|²²тоушїнмъ , нлн прѣписоушїнмъ · ||^{271b} аще боудєть що погрѣшено нсправлн|²нтє , и бл'внтє а (нє) клънєтє · да и вы |³ сподѡвнтє се оуслышатн , страшнаго |⁴ и нєлнцєдѣрн(аго) соуднє , бл'гы шнъ |⁵ ѿвѣ(ть) · Прїндѣтє бл'венїн ѿца мо|⁶єго , (нас)лѣдвнтє оуготован'ноє вамъ |⁷ црствнє ѿ сьложєнїа мнрѣ · Ієгже |⁸ боудн оулоу'нтн въсѣмъ намъ |⁹ славєцє вєсн коуп'но , ѿца и сѣа и стго |¹⁰ дѣа · и ннїа и прнсно и въ вѣкы вѣко|¹¹мъ , амннъ ∴ ∴ ∴ ∴ |¹² Повєлѣннємъ гнѣ божндара воуко|¹³внкнѡ ѡ⁴ гурнкъ по⁴горнчаннна · |¹⁴ Троуднх' се ѡ снхъ съписанїн' , азъ |¹⁵ ѡкаан'нѣншїн и мьн'ши въ нноцєхъ , |¹⁶ ієр'монахъ пахомїє , ѿ островъ діо|¹⁷клнтїскаго єзера · · Млїю вн ѡцн |¹⁸ и братїа · аще боудєть что погрѣше|¹⁹но · поущєє любвє радн хѣн нспра(вл)нн|²⁰нтє · и насъ ѡ сємъ оусрьдно тр(оуд)н|²¹в'шнхъ се бл'внтє а нє клънєтє · Понїєже |²² нє писа дѣхъ (сѣты) · нн агг'л · нъ роука ||^{272a} грѣшнаа и брєна и доухъ оу'ннлїн · ѡкааннн и грѣшннн · съвршнше се сїє кннгы въ ннхъже съписахомъ снннзѣрѣ безъ трѡпарнхъ и часлѡвцѣ нмѣє ношнѡую и днєвнѡую слоужбоу и молнтвы разлнчныє ѡ оумнлєнїн доушевнѣмъ и ака-ѡїсто прѣстѣнє бїцє , и славѣ и катавасїє вєсєго лѣта празннкѡмъ нарѡчнтнмъ , и пакы съписахъ паракансє стмъ по днєхъ сєдмнчныхъ , молєны и слоужбоу стго въскрсєнїа и нѣкаа жнтїа и моучєнїа нзѣбраннымъ свєтїнмъ въ двѡє кннгъ · Сїє съвршнхомъ въ лѣто жѣ⁴ а ѿ рѡждѣства хѣа ѡ⁴фѣк, кроугъ сльнцоу , ѡ⁴ а лоу'нн , нїї · ннднктїшнъ , і · епахта , ѡ⁴ мѣа марьгїа , ѡ⁴ днѣ · оу внєцїєхъ ·

Прєвод. Милошћу Оца, помоћу Сина и савршенством Свето га Духа, ја грешни и последњи међу људима, недостојни Христов слуга, Божицар Вуковић, отишавши из моје отаџбине, из земље Диоклитијске, која је у пределима македонским, из града званог Подгорица, близу бившег града званог Диоклитија, кога је некада сазидао Диоклєцијан цар у своје име, и дошавши у град Венецију, видєх Немце, Грке и друге народе, како штампају божанственє књигє, и пожелєх свим срцєм, да и ја наше српске, такође и дугарске, наштампам. Молих се премилосрдном човекољупцу Богу, препустих се пучини Њєговог неискрпног милосрђа, да ми помогне да ово завршим, нє би ли се допало предобрѡме Христу, Владици момє. Бог ми је свєдок, нє дах себи нимало мира, нити пак, мојим очима сна. Нє поштедєх од свога имања, које ми је дао Господ, докле нисам завршио посаѡ до краја. Ово, добрѡчинством Христа, мога Владикє, доведѡх до краја, и заврших у туђѡј земљи свє црквєнє књигє великим словима, и другє књигє наштампах помањим словима, које би путницима билє удобније за

ношење. И ако ми предобри Господ Бог помогне, хоћу да пренесем све „типари“,¹ велике и мале у своју отаџбину, да надокнадим све недостатке у књигама божанских цркава, које су умањили безбожници.

Због тога, приклањајући, усрдно молим и преклињем појце, читане, или преписиваче, ако буде што погрешено, исправљајте и благословите, а не куните, да се и ви удостојите чути строгог и праведног судије онај прави глас: „Ходите благословени Оца мојега, примите царство које вам је приправљено од постања света,“ које ћемо задобити сви ми, славећи сви заједно Оца и Сина и Светога Духа, сада и увек, и у векове векова. Амин.

По заповести господина Божидара Вуковића од Ђурић(а), Подгоричанина, трудих се о овој књизи, ја, окајани и последњи међу монасима, јеромонах Пахомије, са острва Диоклитијског језера. Молим вас, оци и браћо, ако буде што погрешено, појући, Христове љубави ради, исправљајте, и нас, који смо се о овоме усрдно старали, благословите, а не куните, јер не писа Дух Свети, ни анђео, но рука грешна и блатна, и дух малаксао, јадан и грешан.

Заврши се ова света књига, у којој одшампасмо синаксар без тропара, и часословац који има ноћну и дневну службу, и разне молитве о душевној смерности, и акатист пресветој Богородици, и славе и катавасије великим годишњим празницима. И доштампах параклисе светим, по седмичним данима, молитве и службу свете недеље, и нека житија и мученија изабраним светим, у две књиге.

Ово завршисмо лета 7029, а од рођења Христовог 1520, круг сунца 1, луне 18, индикт 10, епахта 1, месеца марта 6. дана, у Венецији.²

БРОЈ ЕВИДЕНТИРАНИХ ПРИМЕРАКА

На основу података које доноси Немировски,³ евидентирано је свега четрнаест примерака, од којих ниједан није целовит, али на основу којих је могуће реконструисати идеални примерак.

ОДАБРАНА ЛИТЕРАТУРА

Новаковић, *Божидара Вуковића Зборници за њушнике*, 129–167; Каратаевъ 1883, 52–56, 88; Стојановић, *Сѣаре срѣске шѣамѣарије*, 285–286; Стојановић, *Прилози ка дѣблиоѣрафији сѣарих срѣских шѣамѣаних књѣиѣа*, 15–20; Мано-Зиси, *Зборници за њушнике Божидара Вуковића*, 151–171; Немировски, *Црноѣорска дѣблиоѣрафија*, 1/2, 35–39, 208; Nemirovskij, *Gesamtkatalog der Fröhdrucke, Bd. 4*, 341–355, 413–415; Пешикан, *Лексикон срѣскословенскоѣ шѣамѣарсѣѣѣѣ*, 121–122; Синдик, *Издавачи, шѣамѣари, ѣрейисивачи*, 51–54; Pelusi, *Edizioni in cirillico*, 117–157, кат. бр. 2 (Rari Ven. 726).

¹ Нада Синдик је под појмом „типари“ превела матрице за велика и мала слова, што је нетачно, јер су се под тим подразумевали типографски карактери. У прилог томе говори и то што је до тада Вуковић поседовао свега две словне гарнитуре – крупну и ситну, што је у складу са исказом о великим и малим типарима.

² Синдик 1996, 53–54.

³ Nemirovskij 2001, 351–355.

IV. МОЛИТВЕНИК (МОЛИТВОСЛОВ, ЗБОРНИК ЗА ПУТНИКЕ), 1536

Општи подаци

Издање Божицара Вуковића (највећим делом поновљено опширније Вуковићево издање из 1520, односно 1521. године); штампар/уредник, редактор, коректор: јерођакон Мојсеј; место издавања: Венеција; време издавања: према колофону штампање је завршено 26. априла 1536. од Христовог рођења; обим: 312 листова; формат: 8°

Садржина

Поуке Светих отаца: 2а – Атанасија, архиепископа александријског – о Светој Тројици и вери; 3а – Кирила, архиепископа александријског – питања и одговори о Светој Тројици; 4б – Јована Филозофа – кратко излагање о правоверној вери; 6а – Епифанија – шта је Бог створио за шест дана; 7б – о анђелима; 8а – о човеку; о дрвету познања

9а – синаксар (попис празника за сваки дан у години, без тропара и кондака); 21а – о празницима – како треба прослављати празнике; колико који месец има дана; 21б – епахте; знаци зодијака

22а – синаксар светог и Великог поста (попис значајнијих празника у недељама великог поста без тропара и кондака; попис недеља по великом посту до понедељка друге недеље по Духовима)

23б – часослов; 24а – вечерња; 29а – мало повечерје; 35а – полуноћница свакодневна; 46а – полуноћница суботња; 54а – јутрење; 62б – час први; 65б – час трећи; 68а – час шести; 71б – изобразитељна; 74б – час девети 78а – молитве на јутарњој трпезе; 79б – молитве вечерње трпезе

80б – поредак молитава пред спавање

Молитве светих Отаца: 85а – молитва светог Антиоха; 85б – Јована Златоустог; 87а – Пајсија пустињака; 87б – Петра Црнорисца; 89а – Григорија Двојеслова; 95б – молитва пред исповест

Тропари: 98б – тропари по Непорочним у недељу; 99а – тропари васкрсни, богородични и ипакоји свих осам гласова; 102б – седмични тропари са богородичнима и кондацима; 105а – тројични тропари свих осам гласова; 108а – светилни седмични

111а – последовање акатиста Пресветој Богородици; 126б – молитва која се чита после икоса у акатисту; 128а – поменик за оне који желе да га певају у келији

Молебни канони и параклиси за седмични циклус: 130а – канон молебни анђелу хранитељу; 136а – часни параклис светом Јовану претечи и крститељу, другог гласа; 146а – часни параклис Пресветој Богородици, четвртог гласа; 155а – часни параклис Богородици и светом Николи, гласа четвртог; 163а – канон о Богородичином плачу, петог гласа; 167а – канон светим Оцима, Григорија Синајита, шестог гласа; 173б – васкрсни канон Јована Дамаскина са васкрсним стихирама на вечерње, првог гласа; 183а – часни параклис светом пророку Илији, четвртог гласа

Житија: 191а – житије свете Петке; 202а – мучење великомученика и победоносца Георгија

226а – похвала Часном и животворном крсту

229а – епистола цара Авгара Христу; 230а – одговор (отпис) Господа Исуса Христа Авгару;

232а – чудо о светом убрису Господњем и о керамици

- 234б – о именима Господњим
- 236а – о именима Пресвете Богородице
- 239б – кратко казивање о рођењу Пресвете Богородице
- 240б – херувика на грчком језику
- 241а – катавасије и славици за изабране празнике непокретног и покретног циклуса литургијске године
- 278б – догматици свих осам гласова
- 281а – појачка одговања ћирилским писмом на грчком језику за литургије Јована Златоустог и Василија Великог
- 287а – причастни празника и светих на грчком језику
- 289а – припела на полијелеју
- 289а – припела на изабрани псалмима великих празника твореније кир Филотеја
- 289б – припела на деветој песми (канона) на Господње и Богородичине празнике
- 291б – празничне библијске песме – мојсеовице
- 297а – пасхалија с луновником и синаксаром
- 306а – епахте
- 306а – упутства за употребу пасхалне таблице
- 309а – о ширини и дужини Земље – кратак спис географске и хронолошке садржине
- 311а – поговор

Типографија и слог

Текстуални блок је истих димензија као и претходно издање истоимене књиге и износи 90 × 64 mm; штампан је у 22 реда ситним типографским карактерима који су коришћени и за штампање другог поговора *Псалтира с њоследовањем*. И овде је за рубрикацију текста употребљен Вуковићев крупнији слог, састављен од курентних и верзалних слова, раније коришћених у *Служабнику* и *Псалтиру с њоследовањем*.

Сињирање свешчица. Изузев прве, која није сигнирана, и тридесет прве, означене крстићем, остале свешчице су обележене словним вредностима старословенских бројева, отиснутим на првој и последњој страни кватерниона. Оно што је, међутим, посебно занимљиво јесте то што обележавање свешчица није уједначено; највећи број њих је означен великим старословенским бројевима без титли, мањи број с титлом, а део свешчица малим старословенским словима с титлом. То је уједно један од значајних показатеља, приликом кодиколошке анализе, који откривају структуру самог издања. Наиме, првих шеснаест кватерниона, као и они од двадесет деветог до тридесет другог, обележени великим словима без титли, а тридесет и трећи с титлама, представљају део књижног блока штампаног 1536. године, док је остатак од седамнаестог до двадесет осмог кватерниона преузет из издања истоимене књиге из 1521. године. Том приликом, што је сасвим разумљиво, ове свешчице носе првобитну сигнатуру, с тим што у појединим примерцима има и одступања у обележавању седамнаестог и осамнаестог кватерниона.

Графичка опрема

Илустрације. У књизи је поновљено тринаест илустрација из проширеног издања *Молићвеника (Зборника за њућнике)* из 1521. године, отиснутих у виду једноставних или декоративно уоквирених иконица на читавој страници. Међутим, због мањих измена у самој структури књиге, илустрације се не налазе на истим странама као у издању које је служило као његов предложак. То су:

- Света Тројица; Ил. 1 – л. 1б
- Благовести; Ил. 2 – л. 110б
- Арханђео Михаило; Ил. 3 – л. 129б
- Свети Јован Крститељ; Ил. 4 – л. 135б
- Богородица с Христом; Ил. 5 – л. 145б
- Свети Никола; Ил. 6 – л. 154б
- Распеће; Ил. 7 – л. 162б
- Васкрсење Христово; Ил. 8 – л. 171б
- Свети пророк Илија; Ил. 9 – л. 182б
- Света Петка; Ил. 10 – л. 190б
- Свети Ђорђе убија аждају; Ил. 11 – л. 201б
- Часни крст са оруђима страдања и криптограмима; Ил. 12.1 – л. 225б
- Христос предаје „брзописцу“ нерукотворени убрус; Ил. 13 – л. 231б

Заставице и вињетте. Известан број заставица и вињета отиснут је са истих клишеа примењених и приликом украшавања старијег истоименог издања, али је један део отиснут и с нових.

Заставице и вињете отиснуте с постојећих дрворезбарених клишеа:

- ЗиВ. 7.1–7.3 – л. 65б, 89а, 136а, 146а, 167а, 202а, 261а, 265б, 267а, 275а, 278а
- ЗиВ. 8 – л. 9а, 226а, 289а
- ЗиВ. 9.1–9.3 – л. 46а, 253а
- ЗиВ. 13.1, 13.2 – л. 54а, 230а
- ЗиВ. 15.1 – л. 234б
- ЗиВ. 14.1, 14.2 – л. 80б, 130а, 163а, 183а, 252а, 264а, 268а, 273б, 278б
- ЗиВ. 16 – л. 22а
- ЗиВ. 18.1, 18.2 – л. 34б, 144б, 296б
- ЗиВ. 21.1, 21.2 – л. 35а, 241а

Заставице и вињете отиснуте с нових дрворезбарених клишеа:

- ЗиВ. 19.1, 19.2 – л. 21б, 29а
Уска правоугаона вињета с флоралним мотивима, међу којима се издвајају две цветне латице.
- ЗиВ. 20.1, 20.2 – л. 6а, 23б, 108а, 232а, 240б, 249б, 257а, 271б, 275б, 276б, 297а
Флорални орнамент вињете, отиснуте у негативу; састоји се од преплетног геометријског чвора у њеном средишњем делу, изнад којег је мотив расцветалог цвета. Преплет се шири лево и десно и формира по три овална поља испуњена флоралним мотивима.
- ЗиВ. 22.1, 22.2 – л. 74б, 82б, 236а
Вињета, отиснута у негативу, решена је у виду схематизованог тордираног преплета.
- ЗиВ. 23 – л. 111а, 229а, 281а
Вињета, компонована од уског тордираног преплета на чијим крајевима се налазе стилизовани и раскошно изведени листови.
- ЗиВ. 24.1, 24.2 – л. 111а, 229а, 281а
Композитни мотив, састоји се од три вегетабилна стилизована елемента – средишњег, најраскошније обрађеног, и бочних.

Иницијали. Као и у претходном издању, које је служило као предложак, и овде су уместо декоративних, богато изведених иницијала, коришћени сасвим сведени; у највећем броју случајева заузимају два или три реда текстуалног блока, али се у изузетним случајевима јављају и они који заузимају шест редова. Поред тога, нема ни лигатурних, словних плетеница, већ су наслови отиснути великим словима или у комбинацији великих и малих слова.

Поговор

Прејис. ||^{31a} Изволеніемъ оца · съпоспѣшени²юмъ сѣа · и сьвршеніемъ стго |³ дха · Нже ѿ небытіа въ бытіе |⁴ слово^у прнвѣдн въсачьскаа · съ⁵здавн чѣка и положн егво въ ран , пище |⁶ бжѣтвѣныи наслаждати се · Паки же |⁷ прѣстоупльша и ѿврженѣна быкѣшаа · |⁸ и въсѣмъ родомъ нже по немъ бывшіи^у |⁹ съмръгъ нсходатан · Н еѣ видѣти |¹⁰ рода чѣча ѿ діавола мочнмаа · Нь |¹¹ създавн , не оставын създаніе свое въ |¹² концъ погыбноути · Блгонзволн не¹³изреченннн испльннн съвѣтъ · въ прнсно¹⁴дѣвоу марію въселн се · и рожд се безъ |¹⁵ мѣре на неѣы , на землн безъ оца родн |¹⁶ се · прѣбысть же на землн съ плытію , |¹⁷ іако и чѣлкь · пострадавъ възнесе се · |¹⁸ Темже дасть намъ писаніа въ ннѣже про¹⁹роци іако въ црѣкынѣ скровнннхъ положн |²⁰ ненстѣнмоуе богатство · · · · · |²¹ Темже и азъ хѣоу раба божндарь въ²²ковнкь · ѿчѣствоу ѿ града нарн^{31b}цаемаго псѣгорнца , еже іе въ странахъ ді²оклнтнскынѣ · троудолубьзно въжде³лѣхъ ѿ юности мене заради бжѣтвѣнынѣ |⁴ кныгъ · бѣхъ поспѣшѣствующюу мн съста⁵вухъ формн и съписахъ сїю дшесїноую |⁶ кныгоу · Въ тоужден землн въ стра⁷нахъ италѣскыхъ · Н въложнхѣ^у въ нн⁸хъ нзѣбранно · еже бывають оудобъ но⁹снма ходѣщїмъ въ поуть · Млю вн |¹⁰ оци и братїа поуще нлн чѣоуше нспра¹¹вланте блѣвнте а не кльнете · и да обон |¹² оулоучнмъ млѣтъ хѣоу здѣ , и таможе |¹³ свѣто^у вѣсн озарнмъ се · Славѣще оца |¹⁴ и сѣа и стго дха · и ннїа и прн(с)но и въ вѣкы |¹⁵ вѣкомъ , аминѣ · · · · · |¹⁶ Повелѣніемъ гна божндара воєво¹⁷дѣ · Троуднхъ се ѿ сїнхъ съписаннн¹⁸хъ , азъ грѣшнын и мьншнн въ нноцехъ |¹⁹ іеродїаконь мѡѡсн · ѿ срьбскыиъ зе²⁰млн , ѿчѣство^у же ѿ мѣста нарнцаемаго |²¹ боуднмаа · Темже колѣнкѣ прѣкло²²нъ , млю се и млан се дѣю · поущїнмъ ||^{31a} нлн чѣоущїнмъ нлн прѣпнсѡущїнмъ аще боудѣтъ цю погрѣшено любве хѣке радн нсправланте · и насъ оусрьдно троуднвшнхъ се блѣвнте а не кльнете · Понїеже не писа дхъ стн , нн алѣлѣ · нь роука грѣшна и брѣнна · и дхъ оуннлн · ѡкаанннн и грѣшннн · Въ врѣме же то начелство дрѣжешомоу въ вѣлѣславнѣмъ мѣстѣ венетїанн · велнкомоу доужоу андрѣа грнтн · Тогда же вьсточнмъ странамъ обладающомоу · велнкомоу амврехъ соутанѣ соуденманоу · съвршнше се сїе стѣи кныгы · въ ннхъ же съписахоу снназарь безъ тропарнхъ · и часословць нмен нсоцноую и дневноую слоужбоу · и млѣтвы разанчнїе ѡ оумнленнн дшевнемъ · Н акаѡнсто прѣстѣиъ бѣце , и паы съписахъ параклнсе стѣиъ по днѣхъ седмнчнхъ , и слоужбоу стго въсресенїа · и нека жнтіа и мочѣненїа стѣиъ , въ двоє кннгъ · и славѣ и каѣвасїе въсего лѣта праздннкомъ нзѣбранннмъ · Н к томоу прнпнсахмо каѡнзмоу , ѣ · и зї · и ѡтпѣло лѣтѡурїамъ и прнчестне по грѣтскомоу ѣзыкѣ · и пасхалїю дамаскнвноу · съвршнше се сїе кннгы ѿ бытіа · Въ лѣто зїмѣ а ѿ рожства хѣа дѣфлѣс · крѣг слнцоу · сї · а лоунн · дї · выиъ злато чнсло · зї · ннднктїонь · ѣ · ѡемелїе · з · епахта · с · мѣца , апрнлїа · кс · днѣ · оу внѣцїехъ ·

Превод. Милошћу Оца, помоћу Сина и савршенством Светога Духа, (Бог) који је из небдѣна у бдѣне, Речју, привео све. Створио је човека и поставно га у рај, да се наслађује божанском храмом. Пошто је сагрешно и одбачен бдо, и свему роду после њега проузрокова смрт. И видело се како је ѣаво мучно лудскн род. Али Творац, не оставн своје створење да пропадне до краја. Благоизволи испунити неисказаном светлошћу и у прнснодеву Марнју уселн се и родн се без мајке на небеснма, на земљи без оца родн се. Поживе на земљи оваплоћен, као човек, пострадавшн, вазнесе се. Због тога нам даде кннге, у које пророци као у царске рнзнице похранише ненсцрпно богатство.

Стога и ја, Хрнстов слуга, Божндар Вуковнћ, пореклом из града званог Подгорнца, која је у земљи Дноклнтнјској, искрено чезнух, још из своје младостн, за божанскнм кннгама, и уз помоћ Божију, сачннх форме, и одштампах ову душеспасну кннгу, у туђој земљи, у Италнји. И ставнсмо у њу нзабрано, које ће бдтн подесно за ношење путннцнма. Молим вас, оцн и браћо, појућн или читајућн, нсправљајте, благословнте а не куннте, да заједно задобнјемо млост Хрнстову, овде и тамо, да се свн озарнмо светлошћу, славећн Оца и Снна и Светога Духа, сада и увек, и векове векова. Амен.

По заповести господина Божидара, војводе, трудих се о овој књизи, ја грешни и последњи међу иноцима, јерођакон Мојсије, из српске земље, пореклом из места званог Будимља. И зато, коленима приклањајући, усрдно молим појце, или читаче, или преписиваче, ако буде што погрешено, Христове љубави ради, исправљајте, и нас, који смо се усрдно старали, благословите, а не куните, јер не писа Дух Свети, ни анђео, но рука грешна и блатна, и дух малаксао, окајани и грешни.

Баш у то време држао је власт у велеславном месту Венецији велики дужд Андреа Грити. Тада је на Истоку владао велики емир султан Сулејман.

Заврши се ова света књига, у којој одштампасмо синаксар без тропара, и часослов који има ноћну и дневну службу, и разне молитве за смерност душевну, и акатист пресвете Богородице, и доштампах параклисе светима по седмичним данима, и службу свете недеље, и нека житија и мученија светима у две књиге, и славе и катавасије великим годишњим празницима. И још к томе доштампасмо катизму 9, и 17, и опело литургијама и причешће на грчком језику, и пасхалију Дамаскинову.

Заврши се ова књига, од постања света године 7054, а од рођења Христова 1536, круг сунца 16, а луне 14, златни број 17, индикт 9, темелије 7, епахта 6, месеца априла, 26. дан, у Венецији.¹

БРОЈ ЕВИДЕНТИРАНИХ ПРИМЕРАКА

Као и у случају опширнијег издања из 1521. године, Немировски је евидентирао исто четрнаест примерака.² Ниједан од њих није целовит, али је на основу њих могуће реконструисати идеални примерак.

ОДАБРАНА ЛИТЕРАТУРА

Новаковић, *Божидара Вуковића Зборници за њујнике*, 129–167; Каратаевъ 1883, 77–80; Стојановић, *Сѣаре срѣске шѣамѣарије*, 287; Медаковић, *Графика срѣских шѣамѣаних књѣа*, 201–204; Мано-Зиси, *Зборници за њујнике Божидара Вуковића*, 151–171; Немировски, *Црногорска дидлиоѣрафија*, 1/2, 40–43, 208–209; Пешикан, *Лексикон срѣкословенскоѣ шѣамѣарсѣва*, 122; Синдик, *Издавачи, шѣамѣари, ѣреѣисивачи*, 55–58; Nemirovskij, *Gesamtkatalog der Fröhdrucke*, Bd. 6, 181–196, 450–451.

¹ Синдик 1996, 57–58.

² Nemirovskij 2003, 192–196.

V. ОКТОИХ ПЕТОГЛАСНИК, 1537

Општи подаци

Издање Божицара Вуковића; штампари/уредници: јеромонаси Теодосије и Ђенадије; место издавања: Венеција; време издавања: према колофону штампање је завршено 27. јула 1537. од Христовог рођења, а 7045. од стварања света; обим: 162 листа; формат: 2°

Садржина

1а – предговор; службе васкрсне и седмичних дана од петог до осмог гласа.

Пети глас: 2а – служба за недељу; 8а – служба за понедељак; 11а – служба за уторак; 15а – служба за среду; 18б – служба за четвртак; 22а – служба за петак; служба за суботу (25б)

Шести глас: 31а – служба за недељу; 37а – служба за понедељак; 40а – служба за уторак; 44а – служба за среду; 47б – служба за четвртак; 51а – служба за петак; 55б – служба за суботу

Седми глас: 60б – служба за недељу; 66б – служба за понедељак; 69б – служба за уторак; 73с – служба за среду; 77с – служба за четвртак; 80б – служба за петак; 83б – служба за суботу

Осми глас: 88б – служба за недељу; 95а – служба за понедељак; 98а – служба за уторак; 102а – служба за среду; 106б – служба за четвртак; 110а – служба за петак; 115б – служба за суботу

Додаци октоиху: 120а – васкрсни ексапостилари са богородичнима и евангелским стихирама; 122а – тројични тропари и светлни по гласовима; 123а – седмични светилни; 123б – тропари по непорочним у недељу; 124а – тропари по непорочним у суботу; 124а – седмични тропари са богородичнима и кондацима; 124б – богородични тропари у свих осам гласова за седмичне дане; 125б – прокимен на вечерњи од суботе до петка; 125б – велики прокимени за недељна вечерња током Великог поста са стиховима за „алилуја“; 1326а – васкрсне службе прва четири гласа (мала вечерња, велика вечерња, канон полуноћнице, јутрење, блажена); 149б – кратак извод из типика (о комбиновању канона на јутрењу); 150а параклис Светом Сави; 153а – чин водоосвећења првог августа; 155б – молитва при брању винограда; 156а – поредак заупокојене панихиде; 156б – молитве литије на великој вечерњи; 157б – молитва при благосиљању кољива; 157б – апостоли и еванђеља (за последовање) упокојенима и Богородици; 158б – молитва над оскрнављеним сасудом; 158б – херувика на Велику суботу; 158б – херувика на грчком језику; 158б – (општа) разрешна молитва коју говори архијереј или духовник; 159б – распоред гласова, читања васкрсних еванђеља (на јутрењу), те апостола и еванђеља на Литургији (= тзв. столпови гласова).

160б – поговор

Типографија и слог

Текстуални блок, димензија 225 × 150 mm, сложен је у два ступца и састоји се од тридесет и осам редова. Основни слог је полуситни, за истицање појединих делова текста у Поговору употребљен је полукрупни, док су за табеларну пасхалију коришћени ситни типографски карактери, раније примењени у *Молийвенику* (*Зборнику за јујинике*). Међутим, за разлику од претходних издања Божицара Вуковића, која нису обилвала словним плетеницама, у *Октоиху петогласнику* има их знатно више, а уједно су и нешто раскошније изведене.

Разлог за то лежи у структури самог текста, будући да оне одељују веће текстуалне целине, којих има знатно више у овој књизи, него у претходним издањима.

Сигнирање свеишчица. Сигниране су само ректо стране прва четири листа кватерниона старословенским бројним вредностима и малим латиничним словима абецеде. Изузев на првом листу, три преостале сигнатуре садрже и мале римске бројеве (ii, iii, iiiii).

ГРАФИЧКА ОПРЕМА

Илустрације. Од укупно пет илустрација, колико је заступљено у књизи, најраскошнија је она која је интегрисана унутар заставице на листу 2а; на њој су представљени химнографи – свети Козма Мајумски, свети Јован Дамскин и свети Јосиф. На осталим илустрацијама, изведених у виду иконица, које су уз помоћ неколико вињета интегрисане у једну целину, налазе се допојасне представе Богородице с Христом, арханђела Михаила, светог Николе и светог Димитрија; две првопоменути су отиснуте са истих клишеа који су употребљени и за илустровање *Молићвеника* (*Зборника за љућнике*) Божидара Вуковића, а свети Никола и свети Димитрије с нових.

- Тројица химнографа – свети Козма Мајумски (сѣы козма), свети Јован Дамскин (сѣн ѿѿа) и свети Јосиф (сѣы ѿсѣф); Ил. 14 – л. 2а

Допојасне представе тројице химнографа смештене су унутар оквира са декоративним вегетабилним мотивима. У средишту је приказан свети Јован Дамскин, који једини заузима фронтални став, за разлику од Козме Мајумског и Јосифа, представљених у трочетвртинском профилу. Јован Дамскин на глави има турбан, а у рукама, поред раширеног свитка са исписаним текстом (коѹю ти достоннѣ песьнѣ наше принесе неможенне), држи и каламус и посуду с мастилом. Каламусе и раширене свитке са исписаним текстовима држе и Козма Мајумски (оуслиша^х гн^н сьм^нтрена тв^него таннство н разѹмех дел) и Јосиф (гн^нти прин^нсидѣ арханг^нло^н бсѣнста ра^нчнс дѣо), представљени лево и десно од Јована Дамскина.

- Богородица с Христом; Ил. 5 – л. 161а
- Арханђео Михаило; Ил. 3 – л. 161а
- Свети Никола (сѣн никлає); Ил. 16 – л. 161а

Допојасни лик светог Николе, представљен фронтално; десном руком благосиља, док левом придржава затворени кодекс. У односу на старију верзију исте представе разликује се у цртама лица и једноставно решеном нимбу без декоративног обруба.

- Свети Димитрије (сѣн дѣмѣтриє); Ил. 15 – л. 161а
- Исподпојасна фронтална представа светог Димитрија обученог у ратничку одећу. У левој руци држи раскошно декорисан штит, а у десној копље.

Заставице и вињете. Изузев заставице унутар које се налази представа тројице химнографа, отиснута је још једна, као и неколико вињета.

- ЗиВ. 25.1 – л. 1а
- Правоугаоно уоквирена заставица, испуњена мотивима преплетних чворова. У њеном средишту се налази грб Божидара Вуковића, који је потом поновљен и у *Празничном минеју*, издатом годину дана касније. Отиснути грб Божидара Вуковића састоји се од ловоровог венца унутар којег се налази штит, подељен по средини на два дела; у горњем је представљен орао с раширеним крилима, док је у доњем делу штита приказан пропети лав; хералдичку представу пропетог лава прати натпис „Господин Божидар Војвода“ (...).
- ЗиВ. 26.1–26.3 – л. 2а
- Композитна вињета, сачињена од три вегетабилна елемената, отиснута је изнад заставице с представом тројице химнографа. У средишњем делу је најраскошније обрађен вегетабилни мотив с лисним завршецима, док су симетрично са стране отиснута још два.

- ЗиВ. 27 – л. 3а

Вињета компонована од уског тордираног преплета са чворићима; на њеним крајевима налазе велики стилизовани листови.

- ЗиВ. 28.1–28.4 – л. 1б, 2б

Четири различита композитна елемента; прва два су решена у облику стилизованих саркофага; трећи представља сведен крст, док се четврти састоји од два вегетабилна мотива, међусобно симетрично постављена.

- ЗиВ. 29.1–29.5 – л. 161а

Вињете, које повезују четири фигуралне представе у једну композициону целину, отиснуте су с пет различитих дрворезбарених клишеа. Осим прве, која је одштампана црвеном бојом, остале су отиснуте црном. На њима су претежно представљени различити богато изведени вегетабилни и флорални мотиви, с вазама различитих облика, док се на једној јавља и маска с људским обличјем (ЗиВ. 29.4).

- ЗиВ. 30 – л. 161а

На почетку пасхалне таблице одштампана је вињета на којој су, поред осталих небеских тела, приказани сунце и месец у виду људских обличја.

Иницијали. У књизи преовлађују дворедни иницијали, док се витичасти и преплетни јављају искључиво у оквиру текста последњег кватерниона.

ПРЕДГОВОР

Прейис. ||^{1а} ИЖЕ ВЪ ТРѢНИЦИ СЛАВИМИ БЪ . Ѡ НЕБІ²ТІА ВЪ ВІТНІЕ ПРИВѢДЫ ВСА , БЖѢТВІ³НІИ⁴ МАНОВЕННИЕМЪ . Н ВСА МОУДРОС⁴ТНЮ ОУСТРОИВИ , Н ЧЛКА СЪЗДАВЪ . |⁵ Н ПОСТАВИ ЕГО ВЪ РАН ПИЩЕ . Н ВСА ПОКО⁶РН ЕМОУ ПОВИНОВАТИ СЕ . НЕНАВИДѢИ |⁷ ДОБРА ДІАВОЛЬ , Н ПРѢЛЪСТНЮ ЗМІННОЮ |⁸ ИЗЪГНАНЪ БЫТЬ АДАМЪ Ѡ РАТА , ВЪКОУ⁹ШЕННИЕМЪ ДРѢВА . Н МНѢШЕ ОУБО ЧЛЧ¹⁰СКОЕ ЁТСТВО , ЗАЛѢ Н ДО КОНЦА ѠТРЫГЪ СЕ |¹¹ Ѡ БГА . ТѢМЪЖЕ СЪЗЛАВИ НАСЪ БЕЗЪ ПРО¹²МШЛІЕНІА НЕ ОСТАВИ НАЧ . НЪ Н СОНЕ¹³МЪ БЖѢТВІ³НІИ⁴МЪ МОУЖЕМЪ , АВРАМОУ |¹⁴ Н МОУСЕЮ ЛЦЕМЪ КЪ ЛИЦОУ ГЛА . Н ИЗЪ¹⁵ТАВЛІЕНІИ ПРѢРЪСКИИИ , ВЪРАЗВІМАЕ |¹⁶ Н ВЪЗВОДѢ . Н ВСАЧЪСКИ ВЛАГ¹⁷ТЕЛЪСТВЕ |¹⁷ Н ЗАКОНЪ ДАСТЬ НА ПОМОЩЬ . И ПРѢРЦИ ПРО¹⁸ФДЪГЛАШЕ , СЪ БЪ НАШЪ НАДЪ ВЪСЕМИ ВЪ¹⁹ЦРІИ СЕ . Н НЕ ВЪМЕННТЪ СЕ ННЪ КЪ НИЕМОУ . |²⁰ Н НЕ ХОТЕ ОСТАВИТИ ДО КОНЦА , Ѡ ДІАВО²¹ЛА МІИ⁴МА РОДА ЧЛЧА . ПРѢКЛО¹¹НЪ НБСА , |²² Н СЪННДѢ НА ЗЕМЛЮ . Н ВЪПАЛТИ СЕ Ѡ ПРІ³ТІЕ Н НЕНСКОУСОМОУЖІИ⁴ННІЕ ДѢЦЕ . Н СЪ |² ЧЛКЫ ПОЖИКЕ , Н НАЧ РАДИ ПОСТРАДА Н РА³СПЕТЪ СЕ Н ТРЕТИ ДНЪ ВЪСКРЪСЕ . Н ПО СІИХЪ |⁴ ВЪЗНЕСЕ СЕ НА НБЧА СЪ СЛАВОЮ . Н СЪДЕ Ѡ Д⁵ВНОЮЮ СОЦА . ИПЧЛЫ ЖЕ ПАКЫ НАНТИИ⁴ |⁶ СТГО ДХА , ВЪСОУДОУ ПРОПОВѢДАШЕ |⁷ СЛОВО ТВОЕГО БЖѢТВА . ИСКОННИ БѢ СЛО⁸ВО . Н СЛОВО БѢ КЪ БОУ , Н БЪ БѢ СЛОВО . |⁹ НО СЕ ВСА ГЛОМЪ СЛИ СВОЕ . И ПАКНЫ (!) |¹⁰ Н ТѢМЫ РѢКЪЛЬ ЕСИ , ДРЪЗАНТЕ ВѢРЫ |¹¹ ИМАТЕ НАДѢЖОУ . СЕГО РАДИ Н АЗЪ ГР¹²ѢШІИИ Н СМѢРЕНА БОЖИДАРЪ . НАДѢ СЕ |¹³ НА МЛѢТЬ БЛГОУТРОБИИ ТИ . ПРѢКЛО¹¹ |¹⁴ КОЛѢНЕ , ПРИПАДАЕ МЛЮ СЕ ТВОЕИ НЕЗ¹⁵РЕШЕННІИ БЛГОСТИ . ДА МИ ѠВРЪЗЕШИ Ѡ¹⁶ЧІИ СРЪДЫНѢИ Н ОУМЪ , КЪ РАЗОУМѢИ¹⁷Ю ТВОЕГО НЕЗЧТЕННАГО БЖѢСТВА . |¹⁸ ЗАНЕЖЕ ОВРѢЩЫШОУ МИ СЕ ВЪ ВЕЛНЦѢ¹⁹И ТОУЗѢ Н ПЕЧАЛІИ . ВЪ ІТАЛЪСКИИХЪ |²⁰ СТРАНАХЪ . ВЪ ГРАДѢ НАРЦАЕМЪ , |²¹ ВЪНЕТИАНѢ , НЕ МОГЫИ ИЗЫТИ ВЪѠ²²ѠТЪСТВА (!) СКОЕ⁴ . ПОНЕЖЕ ВИДѢХЪ ПО¹¹ПРАЕМЪ РОДЪ ХРѢТІАНСКИ Ѡ ИСМАИЛЪТ²ЕНЬ . ТОГО РАДИ ВЫІСТЬ МОЕ ОУКЪСНИ³НІЕ ВЪ СТРАНАХЪ СІИХЪ . Н ПОМЫСЛІИ ТАКО В⁴РѢМЕ СТАРОСТЫ МОЕИ ПРИБЛИЖАЕТ СЕ . |⁵ ТАКОЖЕ РѢ НЕЛЬЖІИ ПРѢРКЪ ДВА . ДНІИ |⁶ ЛѢТЬ НАШНХЪ , ВЪ НЫХЪЖЕ , Ѡ . ЛѢТЬ |⁷ АЩЕ ЛИ ЖЕ Н ВЪ СЛАХЪ . П ЛѢТЬ , Н МНО⁸ЖАЕ Н ТРОУДЪ Н БОЛѢЗНЪ . МІИ ЖЕ ѠВЪРЕ⁹ВАЕМЫ ЕСМЫ , ВЪ ПЕЧАЛѢХЪ ЖИТІА ВЕКА |¹⁰ СЕГО СЪТНАГО . Н ВЪСЕГДА ЗРІМЪ СЪМЪРЬ¹¹ТЬ , ВѢДОУЩОУ НЫ КЪ КОНЦОУ . ТАКОЖЕ |¹² ВЪ ЕУ¹¹АІИ СЛЫШОУ . ОУЖЕ Н СЕКИРА ПРІ |¹³ КОРѢНЕ ДРѢВА ЛѢЖИТЬ . СЕГО РАДИ |¹⁴ МЛЮ ГА БА Н ПРѢЧТОУЮ ЕГО МТЕРЪ ДА |¹⁵ МИ ПОСПѢШИТЬ ДО СЪВЪРШЕНІА ДѢЛЪ . |¹⁶ ИЖЕ НАЧЕХЪ ДѢЛАТИ СІИ ОУЧТО¹НЪ ПЕТО¹⁷ГЛІИИ⁴НІИ . НА СЛОУЖЪВОУ БОУ Н ВЪСЕМЪ |¹⁸ СТІМЪ . Н НА ПРОСВѢЩЕНІИ ВЪСЕМЪ ПРА¹⁹ВОСЛАВІИИ⁴ ХРѢТІАНОМЪ . ТАКОЖЕ ПАВЪЛЪ |²⁰ АПЪЛЪ ГЛІЕТЪ . КРАСѢИ ЦРКОВЪ , ДШОУ |²¹ СВОЮ КРАСИТЬ . МЛЮ ЖЕ ВЪСЕХЪ ѠЦЕ |²² Н БРАТНЮ , ЧЪТОУЩЕ . НЛИ ПОЮЩЕ . |²³ НЛИ ПРѢПИСОУЮЩЕ . АЩЕ ЧТО БОУДѢ²⁴ТЬ ПОГРѢШЕНО , ВЪ КНИГАХЪ СІИХЪ . | НСПРАВІАНТЕ ЛЮБВЕ РАДИ ХБЕ . Н МЕ²НЕ ГРѢШААГО БОЖИДАРА , ТРОУДНВША |³ СЕ Ѡ СЕМЪ , ОУСРЪДНО БЛѢВЫТЕ . ТАКО⁴ЖЕ ПИШЕТЪ СЕ (!) . МЛТВА ПРАВѢДНАГО СП⁵СЕТЪ ГРѢШНААГО . Н ДА ѠБОН ОУЛОУЧІ⁶МЪ МЛѢТЬ ЗДѢ , Н ТАМОЖЕ СВѢТОМЪ |⁷ ВЪСИ ОЗАРІИ СЕ . СЛАВѢЩЕ , ѠЦА |⁸ Н СНА Н СТІАГО ДХА . Н НІИИ Н ПРѢНО Н ВЪ ВѢ⁹КЫ ВѢКОМЪ АМІИИ . . . . . |¹⁰ И ПОСТАВНХЪ СЪН ВЪЛѢГЪ МОИ , ВІШЕ¹¹ПИСАННЫ . ДАРОВАНІИ⁴ ПРѢЖАИИМЪ МО¹²ИМЪ Н МНѢ . ВЕЛНЦІЕМЪ КЕСАРОМЪ |¹³ КАРНОЛОУШЕМЪ . Ѡ РОЖАВЪСТВА ХБА , |¹⁴

петы кясарь нарицает се · овлада¹⁵юшаа римскимь начелствомь · и м¹⁶ноземь и нинимь странами гнъ
 нарица¹⁷ют се · ~ · ~ · ~ · ~ · ~ · ~ · ~ · |¹⁸ Начеша се писати снѣ стѣне и бж¹⁹твн¹⁹нѣ книги , гл҃емы
 ох²⁰тонхъ · ~ · ~ |²⁰ ВЪ ЛѢТО ЖИВ. КРОУГЪ СЛНЦА · |²¹СИ. Я ЛОУНѢ ДИ · ~ · ~ · ~ · ~ · |²² · ~ · ~ · ~ · ~ · ~
 · ~ · ~ · |²³ · ~ · ~ · ~ · ~ · ~ · ~ · ~ · ~ · ~ · ~ · ~ · ~ · |²⁴ · ~ · ~ · ~ · ~ · ~ · ~ · ~ · ~ · ~ · ~ · ~ · ~ · ~ · ~
 |²⁵ · ~ · ~ · ~ · ~ · ~ · ~ · ~ · ~ · ~ · ~ · ~ · ~ · ~ · ~
 |²⁶ · ~ · ~ · ~ · ~ · ~ · ~ · ~ · ~ · ~ · ~ · ~ · ~ · ~ · ~

Превод. Бог, слављени у Троици, из небића у биће је привео све, божанским магновењем. И све уреди мудрошћу, и човека створи, и постави га у рај (да се наслађује божанском) храном. И све му подреди, њему да се повинују. Ђаво који мрзи добро, и лукавошћу змијином, изгнан би Адам из раја, кушањем (са) дрвета, и мишљаше, дакле, да је људска природа зла, и сасвим се отрже од Бога. Због тога нас Творац не остави без старања. И зато оним божанственим људима, Авраму и Мојсију, (Господ) лицем к лицу говораше, и пророчанским изјавама саветоваше и учаше и свакакво добро чинећи, и Закон (им) даде на помоћ. И пророци пророковаше: „Овај наш Бог над свима зацари се, и нико му није раван.“ И не хтеде оставити људски род да га ђаво мучи и (да пропадне) до краја. Приклони небеса и сиђе на земљу и оваплоти се од пречисте и невине девице. И са људима поживе, и нас ради пострада, и (би) распет, и трећи дан васкрсе. И после тога вознесе се на небеса, са славом, и седе на десну страну од Оца. А апостоли опет, силаском Светога Духа, свуда проповедаху реч Твојега Божанства: „У почетку беше Реч, и Реч беше у Бога, и Бог беше Реч.“ Али ово све речју силе своје. И још си њима рекао: „Слободно проповедајте веру, имаћете надежду.“ Због тога и ја, грешни и понизни, Божидар, уздајући се у Твоје милосрђе, клечећи на коленима, молим Твоју неисказану доброту, да ми отвори срце и ум за разумевање Твог необјашњивог Божанства јер сам се нашао у великој тузи и невољи, у Италији, у граду званом Венеција не могах остати у својој отаџбини, да гледам како Исмаилићани сатиру хришћански род. Због тога сам дошао у ову земљу са закашњењем. И помислих да се време моје старости приближава, као што рече истинољубиви пророк Давид: „Дана година наших свега има до седамдесет, а у јачега до осамдесет година, и већина су мука и болест.“ Ми, смо, пак, гоњени буром животних недаћа овог сујетног века и у век видимо смрт која нас води крају. И као што каже Свето писмо: „Већ и секира код корена дрвету стоји.“ Због тога молим Господа Бога и пречисту Матер Његову да ми помогну да завршим дело, које сам почео радити, овај Октоих петогласник, на службу Богу и свим светим, и на просвећење свим православним хришћанима, јер као што каже Павле апостол: „Онај који украшава цркву, душу своју краси.“

Молим зато све оце и браћу, чатце или појце, или преписиваче, ако буде што погрешено у овим књигама, исправите, љубави ради Христове, и мене грешног Божидара, који сам се трудио о овоме, усрдно благословите, јер као што пише: „Молитва праведнога спасиће грешнога“, да заједно задобијемо милост овде, и тамо, и озаримо се сви светлошћу, славећи Оца и Сина и Светога Духа, сада и увек, и у векове векова. Амин.

И ставих овај свој грб изнад текста, који је даровао мојим прецима и мени велики ћесар Карло, од Христова рођења, пети ћесар тога имена који је владао Римским царством, и многим другим земљама господар био.

Поче се штампати ова света и божанска књига, звани Октоих, лета 7044, круг сунца 16, а луне 14.¹

Поговор

Прејис. ||^{160b} Бжѣствомь своимь прославя²кѣмѣнъ въ трѣбнѣхъ бѣ нашѣ · и |³ послаше любезнѣмь его бжго⁴дѣть прѣстаго дх̄а · н же |⁵ истинною вѣрою , и темже |⁶ напоимѣн ѿ неприкосновеннаго бж⁷ства его · вснаше свѣтила все⁸моу миру · испльняюшаа бжѣа хо⁹тенѣа , по бж¹⁰твенномуу съмотреннѣу , |¹⁰ нантѣемь стго дх̄а · рекоу же оубо , |¹¹ ѿ немь бжѣствным¹¹моу жемь , ѿма¹²н¹²ноу дамаськѣноу , и козмы , и нощи¹³фоу · Прѣдаше же оубо намъ снѣу |¹⁴ н дшѣстѣсноую кнѣгоу , гл҃емн охто¹⁵нихъ · еже възвѣстише намъ пѣ¹⁶чно¹⁶словити · въ трѣслнѣнемь бжѣствѣ |¹⁷ тристѣмн гл҃сы аггльскимн славо¹⁸словнмаго въ

¹ Синдик 1996, 62–64.

вншнын^х · нзѣволь¹⁹ствовахомь писанїа · покаанїю на²⁰став'ннка · къ боу примиренїе · и ²¹всакамы
грѣхомь потрѣбленїе · ²²и къ бжѣтвнын^у стъзамь шьствыне тво²³рнти · прнхощемь съ вѣрою ,
²⁴и срьдынною любобн)ю ~ ~ ~ ²⁵Пакры же по млѣтн велнкааго бѣ наше²⁶го іѵ хѣ · и бл҃годѣтн
и дароу ст҃го ²⁷дхѣ · азъ грѣшнын вожндарь ²⁸воуковнкъ · ѿчѣствомь ѿ днѡ²⁹клнтїе еже кѣ въ
прѣдѣлѣхъ , македо³⁰нскын^х · Подвнгохом' се на сіе бжѣтъ³¹вное дѣло , еже желахъ ѿ юности мо³²е
· и съ вьсею срѣчною любовїю по³³троуднхъ · ѡбаче же нн сна сконца ³⁴ѡчнма дахъ · нн пощедѣхъ ѿ
нмѣ³⁵нїа моего еже мн даль ест бѣ · дон'³⁶деже прндохъ на свѣршенїе ст҃ыне кны³⁷гн сіе рекомн ѡ^тон^х
· Боу поспѣшь³⁸ствоующюу мн · съписа^х и свѣрши^х | съ велнкынемь троудомь въ запа^анын^х |² странахъ
· ѡбаче же млїю се вьсако³моу поющомоу нан чѣтоущомоу , |⁴ нан прѣписоующомоу · бл҃внте а не |⁵
кльнете · и да в'сн прѣвздемь въ бл҃вннн |⁶ хѣ въ днѣ соу'нн , и въ вѣкы , аминь (!) ~ ~ ~ |⁷ : : : : :
: : |⁸ Повелѣнїемь г҃на вожндара |⁹ воеводѣ · Троуднх'мо се |¹⁰ ѡ сїн^х писанїн · смѣренны въ н|¹¹ноцехъ
сцѣн'ныци · ѡсодосїе · |¹² И г҃енадїе , параклансіархъ , |¹³ монастыра ст҃го савы срьбска|¹⁴го нже кѣ въ
мнлѣшевы · ѿчѣство|¹⁵м' же ѿ мѣста принеполя : · ~ |¹⁶ Тѣм'же млнмо се поущнмь нан чѣтв|¹⁷цн^у нан
прѣписоующнмь · аще боу|¹⁸детъ чѣто погрѣшено исправлннте · |¹⁹ и на^т грѣшнын^х , роукоделнсав'шн^х сіе ,
²⁰ бл҃внте а не кльнете · да и вы оулоу|²¹чнтѣ такоже ісрлѣ валаамово , бл҃вѣ²²ще бл҃веннн · кльноущен
же прокле|²³тн · и да в'сн ѡврѣщемо бл҃скенїе |²⁴ г҃нїе · и того заповѣдемь поспѣшь|²⁵нцн боудемо ·
Славеще ѡца и сна |²⁶ и ст҃го дхѣ , и ннїа и пр҃но и въ вѣкы вѣ|²⁷комь , аминь ~ ~ ~ |²⁸ ~ ~ ~ ~ ~
~ ~ ~ ~ ~ |²⁹ СВѢРШИ СЕ СИЯ КНИГА · ѿ бытїа |³⁰ въ лѣто ,з, тнсоушно · и ,мѣ · |³¹ а ѿ ро^жства
хѣва · тнсвца и ,флз |³² кроу^т слнцоу ,зѣ · а лоу^тн ,ї · ннднк|³³тїоу^т ,ї · ѡемелнонь ,з · епа|³⁴хта ,з · златое
чнсло ,зї · ~ ~ |³⁵ мсца , юлїа ,кз , днѣ · Ѹ внє|³⁶тїе^х ~ ~ ~ ~ ~

Превод. Бог наш, чије Божанство славимо у Тројици, шаље онима који га воле, милост пресветога Духа. И тако напојени истинском вером од Његовог неприкосновеног Божанства сијаху светила по целом свету, испуњавајући Божију вољу. По Божанском провиђењу, силаском Свето га Духа, речено би, дакле, оним божанственим мужевима, Јовану Дамаскину, Козми и Јосифу да нам предају ову душеспасну књигу, звану Октоих, којом нам огласите да прослављамо песмама Свевишњег, прослављаног у трисунчаном Божанству. (Овом) књигом обогатисмо се: (Она је) учитељ покајања, у Богу примирење, и потреба (после) сваког греха и путоказ ка божанским стазама онима који долазе са вером и искреном љубављу.

И опет, по милости великога Бога нашега Исуса Христа, и благодати и дару Свето га Духа, ја грешни Божидар Вуковић, пореклом из Диоклитије, која је у пределима македонским, одлучих се на ово божанско дело, које желез још од своје младости. И од свег срца се потрудих, чак ни сна својим очима не дах, не поштедех ни свога имања, које ми је дао Бог, док не заврших ову свету књигу, звани Октоих. С Божијом помоћу, одштампа се, и заврши се, са великим трудом, у западној земљи. И само молим сваког појца, или чтеца, или преписивача, да благослове, а не куну, и да сви останемо у благослову Христовом, у дану судњем, у векове. Амин.

По заповести господина Божидара војводе, трудисмо се о овом штампању, смерни иноци, свештеници Теодосије и Ђенадије, парајеклисијарх манастира Свето га Саве српскога, који је у Милешеви, пореклом из места Пријепоља. Стога молимо појце, или чтеце, или преписиваче ако буде што погрешено, исправљајте, а нас грешне, који смо ово рукоделисали, благословите, а не куните, да и ви задобијете оно Валамово, које је (рекао) Израилу: „Они који благосиљају (диће) благословени, а који куну (диће) проклети.“ И да сви добијемо благослов Господњи, и будемо извршиоци Његових заповести, славећи Оца и Сина, и Свето га Духа, сада и увек, и у векове векова. Амин.

Заврши се ова књига од постања (света) 7 хиљада и 45, а од рођења Христова хиљаду и 537, круг сунца 17, а луна 15, индиктион 10, темелион 7, епахта 7, златан број 17, месеца јула, 27. дан, у Венецији.2

² Синдик 1996, 67–68.

БРОЈ ЕВИДЕНТИРАНИХ ПРИМЕРАКА

На основу података које доноси Немировски,³ евидентирано је чак две стотине и девет примерака, од којих су поједини целовити.

ОДАБРАНА ЛИТЕРАТУРА

Каратаевъ 1883, 83–88; Стојановић, *Старе српске шtamпарије*, 287–288; Медаковић, *Графика српских шtamпаних књига*, 204; Немировски, *Црногорска библiографија*, 1/2, 44–59, 209; Пешикан, *Лексикон српскословенској шtamпарсiва*, 159–160; Синдик, *Издавачи, шtamпари, ђрејисивачи*, 59–68; Грдић, *Окiоих њејоiласник Божидара Вуковића*, 103–106; Nemirovskij, *Gesamtkatalog der Frühdrucke*, Bd. 6, 197–266, 451–452.

---

³ Nemirovskij 2003, 217–255.

VI. ПРАЗНИЧНИ МИНЕЈ (САБОРНИК), 1538

Општи подаци

Издање Божицара Вуковића; штампар/уредник, редактор, коректор: јерођакон Мојсеј; место издавања: Венеција; време издавања: према колофону штампање је завршено 19. јануара 1538. од Христовог рођења, а 7046. од постанка света; обим: 432 листова; формат: 2°

Садржина

1а – предговор

Септембар: 2а – 1. преподобни Симеон столпник; 12а – 7. предпразништво Рођења Пресвете Богородице; мученик Созонт; 16а – 8. Рођење Пресвете Богородице; 23б – 13. предпразништво Уздизања часног и животворног крста; свештеномученик Корнилије; 30а – 14. Уздизање часног и животворног крста; 36а – 26. апостол и јеванђелист Јован Богослов

Октобар: 43б – 6. апостол Тома; 46б – 14. преподобна мати Параскева; 57б – 26. великомученик Димитрије

Новембар: 67б – 1. чудотворци и бесребрници Козма и Дамјан; 71б – 8. сабор светог архистратига Михаила и осталих бестелесних сила; 80б – свети краљ српски Стефан Дечански; 88б – 13. Јован Златоусти; 96а – 14. апостол Филип; 99б – 16. апостол и јеванђелист Матеј; 103а – 20. предпразништво уласка у храм Пресвете Богородице; преподобни отац Григорије Декаполит; 110а – 21. увођење у храм Пресвете Богородице

Децембар: 118б – 5. преподобни и богоносни отац Сава Освећени; 126а – 6. Никола мирликијски; 135б – 13. мученици Евстратије, Авксентије, Евгеније, Мардарије и Орест; 154б – 20. предпразник рођења Христовог; свештеномученик Игњатије Богоносац; 161б – 21. предпразништво рођења Христовог; мученица Јулијана; 165а – 22. предпразништво рођења Христовог; мученица Анастасија; 169б – 23. предпразништво рођења Христовог; критски мученици; 173б – 24. предпразништво рођења Христовог; мученика преподобна мученица Евгенија; 179б – 25. празник Христовог рођења; 187а – 26. Сабор Пресвете Богородице; праведни Јосиф; 188а – 27. првомученик и архиђакон Стефан; 191а – 28. никомидијски мученици; 192а – 29. младенци; преподобни отац Маркел

Јануар: 195б – 1. Обрезање Господа Исуса Христа; Василије Велики; 202а – 2. предпразништво Просвећења; отац Силвестар, папа (епископ) римски; 206а – 3. предпразништво Просвећења; пророк Малахије; мученик Гордије; 207б – 4. предпразништво Просвећења; сабор светих апостола; преподобни отац Теоктист; 208б – 5. предпразништво Просвећења; мученик Теопемпт и Теон; преподобна Синклитикије; 216б – 6. Богојављење; 228б – 7. сабор Јована претече и крститеља; 232б – 8. преподобни отац Георгије Хозевит; преподобна Домника; Емилијан исповедник; 233б – 9. мученик Полиевкт; 234б – 10. Григорије Нисијски; преподобни Доментијан, епископ Милитине; 235б – 11. преподобни отац Теодосије општежитељ; 240б – 12. мученица Татијана; 241б – 13. мученици Ермил и Стратоник; 242б – 14. Сава, први српски архиепископ и просветитељ; 255а – 17. преподобни отац Антоније Велики; 268а – 25. Григорије Богослов; 274б – 30. три јерарха – Василије Велики, Григорије Богослов и Јован Златоусти

Фебруар: 283а – 1. мученик Трифун; предпразништво Сретења Господњег; 287а – 2. Сретење Господње; 293а – 3. Симеон Богопримац; 295б – 13. Симеон Немања; 305а – 17. Теодор Тирон; 305б – 24. обретење главе Јована Крститеља;

Март: 311а – 9. четрдесет великомученика севастијских – Младенци; 315б – 24. предпразништво Благовести Пресвете Богородице; 318а – 25. Благовести Пресвете Богородице

Април: 324б – 23. великомученик Георгије; 332а – 25. апостол и јеванђелист Марко

Мај: 334а – 8. апостол и јеванђелист Јован Богослов; 341а – 21. равноапостолни цар Константин и царица Јелена; 344б – 25. треће обретење главе Јована Претече

Јун: 348б – 11. апостоли Вартоломеј и Варнава; 352а – 14. пророк Јелисеј; Метедоје, патријарх константинопољски; 354а – 24. рођење Јована Претече; 362а – 29. апостоли Петар и Павле – Петровдан; 370б – 30. сабор светих дванаест апостола – Павловдан

Јул: 373а – 1. мученици и бесребрници Козма и Дамјан; 375б – 8. великомученик Прокопије; 379а – 15. мученици Кирик и Јулита; 381б – 16. свештеномученик Антиноген; 382а – 17. великомученица Марина; 384б – 20. пророк Илија; 387б – 27. великомученик Пантелејмон

Август: 391б – 1. седам мученика Макавеја; 396а – јављање Часног и животворног крста; 399а – 2. пренос моштију првомученика и архијакона Стефана; 402б – 6. Преображење Господње; 410а – 15. Успење Пресвете Богородице; 417б – 29. Усековање главе пророка, претече и крститеља Јована

425а – припела на полијелеју

425а – припела на изабрани псалмима великих празника твореније кир Филотеја

426а – припела на деветој песни (канона) на Господње и Богородичине празнике

426б – празничне библијске песме - мојсеовице

428а– 430а – пасхалије Кирила Филозофа

431б – поговор

Типографија и слог

Изузев предговора и поговора, који је једностубичан, текстуални блок, димензија 228 × 145 mm, сложен је у два ступца и састоји се од тридесет и два реда. Основни слог је сачињен од полукрупних карактера, изливених први пут за потребе ове књиге, а за мање делове текстуалног блока (од л. 126а на даље) коришћена је и полуситна словна гарнитура, претходно примењена у *Окѿоиху ѿеѿоѿласнику*. Поред тога, за раздвајање појединих текстуалних целина употребљене су и насловне плетенице.

Сиѿнирање свешчица. Сигниране су ректо стране прва четири листа, као и версо страна последњег листа кватерниона. Првих двадесет и три свешчица означено је старословенским бројним вредностима и малим латиничким словима абецеде, којима су, изузев на првом листу кватерниона, придодати и римски бројеви (ii, iii, iiiii). Наредна три кватерниона уместо имају карактере који не прате уобичајени низ. Од двадесет и седмог до четрдесет деветог кватерниона мала латиничка слова су замењена великим словима готице, док педесети кватернион садржи удвојено мало готичко слово *a*. Остатак свешчица из књижног блока, од педесет и првог до педесет и четвртог кватерниона, настављен је низом удвојених латиничких слова. Поред претходно наведеног, ваља указати и на то да су на месту појединих уобичајених малих латиничких слова дати алтернативни карактери. Тако је, примера ради, у осамнаестом кватернону уместо слова *s*, отиснут карактер сличан слову *f*; у двадесетом кватернону слово *и* је замењено ижицом, док је у двадесет и трећем кватерниону *z* отиснут у виду ћириличног слова *з*.

Графичка опрема

Илустрације. Најбогатије илустровано Вуковићево издање садржи тридесет и четири илустрација у виду иконица, отиснутих с тридесет и два клишеа. Од тога је девет одштампано с постојећих клишеа изрезбарених за потребе илустровања *Молиѿвеника* (*Зборника за ѿѿѿнике*), док је један од њих пре тога употребљен за штампање илустрације у *Окѿоиху ѿеѿоѿласнику* (Ил. 15); за отискивање преосталих илустрација израђени нови клишеи.

Распоред илустрација, с представама најугледнијих хришћанских светих, као и најзначајнијих црквених празника, непосредно происходи из текста и одређен је годишњим циклусом који почиње првог септембра а завршава се тридесет и првог августа.

Илустрације отиснуте са старих клишеа:

- Свети Димитрије; Ил. 15 – л. 29δ
- Арханђео Михаило; Ил. 3 – л. 71δ
- Свети Никола; Ил. 6 – л. 126а
- Богородица с Христом; Ил. 5 – л. 187а
- Свети Јован Крститељ; Ил. 4 – л. 228δ
- Благовести; Ил. 2 – л. 318а
- Свети Ђорђе убија аждају; Ил. 11 – л. 324δ
- Свети пророк Илија; Ил. 9 – л. 384δ
- Часни крст са оруђима страдања и криптограмима; Ил. 12.1 – л. 396а

Илустрације отиснуте са новоизрађених клишеа:

- Свети Симеон Столпник (сѣтн сѣмѣω^и стлѣпникъ); Ил. 17 – л. 2а
Попрсни лик светог Симеона, смештеног у полигонални капител, приказан раширених руку с крстом у десној руци.
- Рођење Богородице (ро^к бѣѣ); Ил. 18 – л. 16а
Полисцена композиција; у првом плану, у доњем левом углу, приказана је сцена са светом Аном како седи док јој група од три слушкиње приносе дарове; у десном доњем углу је колевка с малом Богородицом. У позадини су сцене сусрета Јоакима и Ане испред Царских врата и јављање анђела Јоакиму.
- Крст процветали са оруђима страдања (Ц̄ ѿ̄ / ІС̄ Х̄С̄ / НІІ̄ К̄Я̄ / П̄ Ъ̄); Ил. 19 – л. 30а
Крст, сачињен од стуба и три попречна крака, испуњен је геометријским преплетом на црној основи, док његови пролистали крајеви садрже мотив криноликог цвета.
- Свети Јован Богослов (сѣтн ю̄ бѣгословъ); Ил. 20 – л. 36а
Допојасна представа светог Јована, подигнутих руку; левом руком држи затворени кодекс, док десном благосиља.
- Неверовање Томино (іс̄ хс̄); Ил. 21 – л. 43δ
У средишту композиције се налази Христос испред архитектонске кулисе завршене троугаоним забатом. Са стране су распоређене две групе од по петоро, односно шесторо апостола. Леву групу апостола предводи Тома, који, с погледом усмереним према Христу, десном руком опипава његову рану.
- Свети Козма и Дамјан (сѣтн козма н дѣманъ); Ил. 22 – л. 67δ
Стојеће фигуре светих бесребреника, благо окренуте једна према другој, које у рукама држе уобичајен лекарски прибор.
- Свети Никола приводи Христу Стефана Дечанског (сѣтн ннко^а сѣтн сѣфа^и кра^а бл̄ девах^{л̄}); Ил. 23 – л. 80δ
Стојеће фигуре светог Николе и светог Стефана Дечанског, приказаних у архијерејској, односно владарској одежди. Придржавајући левом руком Дечанског, свети Никола га приводи Христу, који их благосиља из сегмента неба.
- Свети Јован Златоусти (сѣтн ю̄ зла^тѣст); Ил. 24 – л. 88δ
Допојасна представа светог Јована са подигнутим рукама; левом руком држи затворени кодекс, док десном благосиља.

- Ваведене Богородице (β̅βε̅ε̅ν̅νε̅ κ̅ι̅ε̅); Ил. 25 – л. 110а
Јоаким и Ана, у пратњи јерусалимских девојака, доводе малу Богородицу у храм, којој у сусрет пружа руке старозаветни свештеник Захарија, приказан испред лучно засведене грађевинске кулисе.
- Петозарни великомученици – свети Евстратије (ε̅υ̅στ̅ρα̅τι̅ου̅), Авксентије (ε̅υ̅π̅ρα̅τι̅ου̅), Евгеније (δι̅ε̅ν̅τι̅ου̅), Мардарије (μα̅ρ̅δα̅ρι̅ου̅) и Орест (ο̅ρε̅στ̅ου̅); Ил. 26 – л. 135δ
Стојеће фигуре Петозарних великомученика с крстовима у десној руци; већина њих држи леву шаку подигнуту у висини груди с дланом окренутим ка посматрачу.
- Рођење Христово (ρο̅γ̅ε̅ γ̅α̅ β̅α̅ н сп̅а̅ наше̅ ι̅υ̅ χ̅α̅ · н̅г̅ε̅ν̅н̅н̅с̅ю̅ љ̅ѣ̅ х̅с̅ / љ̅р̅ љ̅ѣ̅ / љ̅ѣ̅); Ил. 27 – л. 179δ
Полисценична композиција која илуструје више епизода везаних за Рођење Христово. У њеном средишту представљена је Богородица у полулежећем положају у пећини; крај ње је Богомладенац у јаслама над којом се нагињу во и магарац. У првом плану, лево је приказано купање малог Христа, а десно замишљени Јосиф у присуству пастира. У задњем плану, на десној страни представљена су тројица мудраца на коњима, с хорovima анђела изнад њих, док су на левој приказани анђеолови који обавештава једног пастира о Христовом рођењу, као и други пастир са свиралом.
- Каменовање светог Стефана Првомученика (σ̅τ̅ι̅н̅ σ̅τ̅ε̅φ̅αν̅η̅ π̅ρ̅ω̅κ̅ο̅μ̅υ̅μ̅α̅ρ̅т̅η̅); Ил. 28 – л. 188а
Сцена се одиграва у пејзажном пределу с планинским венцима у позадини. У средишту композиције приказана су два човека који каменују светог Стефана, док се он, клечећи на коленима, моли. Десно од њих, приказан је војник у оклопу и с мачем у седећем положају.
- Крштење Христово (+ κ̅ρ̅ι̅σ̅τ̅ου̅ + н̅и̅ε̅ +); Ил. 29 – л. 216δ
У средишњем делу композиције приказан је Христос који, наг до појаса, стоји у Јордану, док око његових ногу пливају рибе. На обали, с његове десне стране, представљен је свети Јован како крштава Христа; на супротној страни обале, десно од Христа, приказана су три анђела са убрусима у рукама. Изнад Христа из сегмента неба слеће Свети Дух у облику голуба.
- Свети Сава и Симеон Српски (σ̅τ̅ι̅н̅ са̅ва̅ н̅ си̅ме̅ω̅ν̅ с̅р̅п̅с̅к̅ы̅); Ил. 30 – л. 242δ
Стојеће фигуре светих, обучених у архејерејску, односно монашку одежду. Свети Сава је приказан с молитвено уздигнутим рукама; у левој држи затворени кодекс. Свети Симеон у десној руци држи крст, док леву шаку држи подигнуту у висини груди, с дланом окренутим ка посматрачу.
- Света Три јерарха – Василије Велики (β̅α̅σι̅λ̅ι̅ου̅), Јован Златоусти (ι̅ω̅α̅ν̅) и Григорије Богослов (γ̅ρ̅ι̅γο̅ρι̅ου̅); Ил. 31 – л. 274δ
Стојеће фигуре тројице јерарха, приказаних у архијерејској одежди. У средишњем делу композиције је свети Јован Златоусти, који десном руком благосиља, док су са стране приказани свети Василије Велики и Григорије Богослов са затвореним кодексом у рукама.
- Сретење (σ̅ρ̅ε̅τ̅ε̅ν̅ε̅, χ̅ρ̅ο̅σ̅т̅ο̅с̅ љ̅р̅ љ̅ѣ̅); Ил. 32 – л. 287а
Испред храма, Богородица, у пратњи пророчице Ане и Јосифа, пружа руке ка Симеону Богопримцу, који у наручју држи малог Христа.
- Свети цар Константин и царица Јелена (σ̅τ̅ι̅н̅ κ̅ω̅ν̅σ̅τ̅α̅ν̅τ̅ι̅ν̅ н̅ ε̅λε̅ν̅ε̅); Ил. 33 – л. 341а
Стојеће фигуре светих Константина и Јелене, приказаних у владарском орнату, с Часним крстом између њих. Једном руком придржавају крст, а другу, са испруженим дланом, држе подигнуту.
- Свети Јован Кефалофорос (σ̅τ̅ι̅н̅ ι̅ω̅α̅ν̅); Ил. 34 – л. 305δ, 344δ, 417δ
Исподпојасна представа светог Јована с крилима; у левој руци држи отворени свитак са исписаним текстом, док десном придржава крст с дланом испруженим ка Христу (ι̅с̅ х̅с̅), који га из сегмента неба благосиља; представу допуњује одрубљена глава светог Јована (ι̅ω̅α̅ν̅), која се налази у посуди у доњем десном углу композиције.

- Свети Петар и Павле (сѣн петр сѣи павль); Ил. 35 – л. 362а
Стојеће фигуре светих апостола Петра и Павла, благо окренутих један ка другом; свети Петар у левој руци држи ротулус, а свети Павле у рукама има затворени кодекс.
- Свети архиђакон Стефан (сѣи Стефан архидиакон); Ил. 36 – л. 399а
Стојећа фигура архиђакона Стефана с кадионицом у десној руци и затвореним кодексом у десној.
- Преображење Христово; Ил. 37 – л. 402б
У горњем делу композиције приказан је Христос унутар мандорле са светлећим зрацима, док се лево и десно од њега налазе старозаветни пророци Илија и Мојсије. У подножју сцене приказане су клечеће и лежеће фигуре тројице апостола – Петра, Јакова и Јована.
- Успење Богородичино; Ил. 38 – л. 410а
У средишту композиције је лежећа представа Богородице на одру, крај које стоји Христос с персонификацијом њене душе у наручју; с леве и десне стране налазе се групе апостола предвођене светим Петром и светим Павлом.

Заставице и вињете. У књизи се налазе свега две заставица, од којих је прва с грбом Божидара Вуковића, претходно одштампана у *Окѣоиху љейоїласнику* (ЗиВ. 25.1). Друга је пак отиснута с новог дрворезбареног клишеа (ЗиВ. 31); изведена је у виду правоугаоног претплета с распетим Христом на крсту у средини; на краковима Часног крста налазе се кружни медаљони са симболима јеванђелиста, док је у његовом подножју представљен и медаљон с грбом Божидара Вуковића.

У књизи је одштампан већи број вињета у црној или црвеној боји, од којих су неке отиснуте с раније израђених клишеа, док су пак друге одштампане са нових. Већином су ширине једног ступца, а служе да раздвоје мање текстуалне целине или као допунски оквир појединим илустрацијама.

Заставице и вињете отиснуте с раније употребљених дрворезбарених клишеа:

- ЗиВ. 18.2 – л. 395б
- ЗиВ. 20.1 – л. 16б, 30б, 37а, 89а, 173б, 192а, 195б, 206а, 325а, 341а, 362а, 370б, 387б, 402б, 410б, 418а, 425а
- ЗиВ. 20.2 – л. 118б, 146б, 235б, 268а, 283а,
- ЗиВ. 25.1 – л. 1а
- ЗиВ. 26.1–26.3 – л. 80б, 179б, 216б, 287а
- ЗиВ. 27 – л. 287б
- ЗиВ. 28.1, 28.2 – л. 432б

Заставице и вињете отиснуте с нових дрворезбарених клишеа:

- ЗиВ. 31 – л. 2а
Преплетна правоугаона заставица с представом Распећа Христовог на крсту и симболима јеванђелиста на крајевима његових кракова. У подножју Часног крста, унутар кружног медаљона, приказан је грб Божидара Вуковића.
- ЗиВ. 32.1, 32.2 – л. 2а, 126а, 135а, 193б, 228б, 373а, 417б
Узана вињета испуњена мотивом стилизованих листова који формирају тордирани претплет; отиснута је црном или црвеном бојом у негативу.
- ЗиВ. 33.1, 33.2 – л. 54б, 58а, 99б, 110б, 154б, 202а, 261б
Вињета, густо шрафираног фона, с мотивима криноликих цветова и тракама који их повезују. Услед другачије постављеног клишеа, јављају се две верзије отиска.

- ЗиВ. 34 – л. 72а, 165а,
Вињета с мотивима латица цветова повезаних стилизованим листовима и с густо шрафираним фоном.
- ЗиВ. 35 – л. 80б, 216б, 287а, 428б, 429б, 430а
Правоугаона вињета с криноликим и правилно распоређеним орнаментима на црном фону.
- ЗиВ. 36.1, 36.2 – л. 81а, 103а, 161б, 208б, 255а, 334а, 354а, 391б, 403а, 430б
Вињета с мотивима лозе с лишћем и гроздовима и густо шрафираним фоном. Поред верзије отиснуте црном бојом, јавља се она одштампана црвеном.
- ЗиВ. 37.1–37.3 – л. 96а, 141б, 169б, 191а, 207б, 295б, 363а,
Вињета с густо шрафираним фоном, испуњена стилизованим мотивима лишћа и са преплетним чвором у њеном средишту. Поред основне црне, постоје још две варијанте, од којих је једна ротирана за сто осамдесет степени, док је друга отиснута црвеном бојом.
- ЗиВ. 38 – л. 428а, 429а
Вињета с колонетама и сараценским луковима, испуњена флоралним мотивима.
- ЗиВ. 39.1, 39.2 – л. 110б, 126а, 216б, 228б, 287а, 431а,
Композитни елементи изведени у виду једноставних преплета и стилизованих листова.

Иницијали. Заступљен је и велики број четвороредних витичастих, и нешто мање претплетних, иницијала, отиснутих црвеном бојом.

ПРЕДГОВОР

Прейис. ||^{1а} ИЖЕ ВЪ ТРѢБИЦИ СЛАВНИИ БѢ , БѢГОНЗВОЛИ ОУКРАСИТИ |² СТОУЮ ЦРКОВЬ СВОЮ · РАЗЛЫУНЫМИ КНИГАМИ ~· ТѢ|³мъ же и азъ хоу рабъ , божндарь воуквнкъ · блгодѣтїю |⁴ бжїею желанїе нмѣхъ ѿ юности моее , и любовь къ |⁵ бжѣтвнымъ црквямъ · мѣнхъ се в'себлгомоу вл'цѣ хоу |⁶ моемоу , да ми поспѣшитъ къ желанїю моему · да съвршнѣ |⁷ и сїе дѣло юже начѣ дѣлати , сы събор'никъ бѣ на славоу |⁸ а на похвалѣ вѣсѣмъ стѣмъ , и хрѣтианѣ на пол'зѣ · понїеже съ|⁹мыслы врѣме старости моее , тако врѣме съмрътное прнблы|¹⁰ жае се · и житїе наше не много врѣмен'но , такоже прѣрѣтѣвоу|¹¹ иеть нељжнїи прѣркъ дѣдъ · днїе лѣтъ нашнхъ въ ннхъ же · ѿ · |¹² аще ли же в' силахъ , пї , лѣтъ · множае ихъ троудъ и колезнь · |¹³ сего ра' оубоихъ се съмръти понїеже не глѣдѣе · ни цра ни во|¹⁴ ларна · и вндѣхъ врѣмен'на тежка соутъ , понїеже врѣме|¹⁵ н'на послѣд'наа есѣ · меж'оу ѣзыци многыє рати , и велнко |¹⁶ попѣренїе ѿ нсманл'тенъ на хрѣтианѣ , за радн съгрѣшенїи на|¹⁷ шнхъ · тогѣ радн и наше оукснїеннїе быї въ западн'нынъ странахъ |¹⁸ нтал'скихъ , въ вѣлнцен кереси рым'скої · не могошїи нзыти |¹⁹ въ своєѣ ѿчѣствоу , зарадн нсманл'тѣскїнъ велнкыхъ попѣре|^{1b} нїи · такоже и прѣж'ае рекохъ въ нннхъ кныгахъ ѣже съставнхъ на тн|² парѣ · да нзнесѣ въ своєѣ ѿчѣствїи сїе тнпарѣ · сего ра' млію га ба |³ и прѣтѣтоую его мѣтеръ , да ми поспѣшїи на съвршенїе дѣлѣ · |⁴ и потомъ ако боудѣ воли бжїа , мыслнмъ сїе тнпарѣ да нзне|⁵ сѣмъ , въ своєѣ ѿчѣство · еда кого бѣ нзволн и по моеи съ|⁶ мръти да се потроудн , зарадн бжѣтв'нынъ црквахъ да исплѣ|⁷ нїи колнко боудѣ воли бжїа недостатѣчѣство стнхъ кныгъ · |⁸ ѣже есть оумален'ное нновѣр'нынъ ѣзыци · апѣль же павль |⁹ глїеть красен црковъ , свою дїшоу краснть · млію же вѣсѣхъ |¹⁰ ѿцѣ и братїю чѣтоуцїнхъ нли вѣспѣвающїнхъ , любве хѣвѣ |¹¹ радн аще боудѣтъ цю погрѣшен'но нсправлїанте · и менѣ грѣ|¹² шнаго божндара блѣвнте , такоже пишѣт се · молнтва правѣ|¹³ наго спѣеть грѣшнаго · и да ѿбон оулоуцнѣ млѣтъ здѣ , и та|¹⁴ мо же свѣтѣѣ всн ѿзарнмъ се · славеще ѿца и снѣ и стїго дѣа , |¹⁵ и нннѣ и прѣно и въ вѣкы вѣкомъ , амннъ ~ · ~ · ~ · ~ |¹⁶ · · · · · |¹⁷ И поставы сн белѣгъ мон вышѣпсаннїи · дарован'ны ми , |¹⁸ велнцїемъ кесаромъ , карнолоушомъ · ѣже глїет се бы|¹⁹ тн по нменѣ · ѣ , кесарь ѿ роож'ѣства хѣва · ѿбладающа |²⁰ рым'скимъ начѣл'ствомъ · и мноземъ нннїемъ странамъ , |²¹ господннъ нарицаѣт се ~ · ~ · ~ · ~ · ~ · ~ |²² И аѣеше се писати сїе стѣне кннги ,

къ земьни⁴ того пришьствыне . и ѿже ѿ дѣвы незрѣн^нное , и члкомъ не²²ска^нное выпльщеніе . По снх^р же единороднын снѣ и слово бжѣ , не сырпѣ²³ видѣти рода члца дѣволоу мочнма . прѣклонь нѣса и сынде на землю , и ѿ²⁴бразь рабы прие^у . и плѣ въсприемь ѿ прѣтѣтыне и ненскоуосоумоужныне дѣвы маріе²⁵ бѣе . и съ члвекын пожне кроуѣ грѣха , творе знаменіа и чюдеса веліа . Дѣѣ²⁶ слѣпнмь зрѣніе , хромнмь хожѣніе . слоукіе исправляе . бѣсы изгоне , мрѣ²⁷твыне въскрѣшае . пакы же на^р ради волею пострѣавь , распет се и погрѣвень вы²⁸сть . и третн днѣ въскрсе . поправь ада , и соущее съ адамомъ въ адовѣ тѣ²⁹мннцн , ѿрешн ѿ оузѣ . И съ славою възнесе се на нѣса и седе ѿ десноую ѿца .³⁰ Апѣлы же нантїе^у по рожѣнію бжѣтвѣнаго дѣа блѣтѣ въспрїеше . и ѿже прѣовѣданїе^у ³¹ стго и бжѣтвѣнаго евлїа , блѣотѣтїа въселенноую испльннше . ндоа^ское же помра³²ченїе испроврыгоше . многострѣалнн же мѣннцн , тѣло свое на раны прѣдаше , и ³³ крвь свою пролннше . бжѣтвѣною любовню палнн . и нетлѣнныне въспрїеше вѣ³⁴нцѣ . Прѣпо^бнын же просннше іако свѣтїла снающе въ мнрѣ . нже истн³⁵ною вѣроу тѣм^же и напои^н ѿ непрнкосновеннаго бжѣтва его . всннше свѣ³⁶тїла въсѣмоу мнроу . испльннша чла бжѣа хотѣнїа по бжѣвномоу сьмотренню ³⁷ нантїемъ стго дѣа . рекоу же нже въ стын^к , сн стын кансонотворцн . дама³⁸скѣн^р же и козма , и сымь по^бнын . нже краснаа жнтїа стымь іако оумѣтн въ⁴³²амѣннше . прѣдаше же намь сїю и дшесїсноую кннгоу , глїемн съборннкѣ . ² нх^же нмена въсѣмъ стын^у нзъбраннынмь . прѣркомъ , и апѣломъ . стїемь , и прѣ³подобнын^у , и прочнмъ стынмь . въ лѣтное овьхожѣніе въ немь положнхомъ ⁴ слоужбы , съ агрнпннїам . нже ндеють славословіе , и прочаа :- :- ⁵ Іѣкоже краснынн цвѣтцн рансїїнн оукрашаемъ се . помнннающе тѣхъ прѣ⁶краснаа бдѣнїа и пѣнїа , и въсношнла славословіа . пате меда сладыаншаа ⁷ грытаноу :- :- :- :- :- :- :- ⁸ Тѣм^же нзволюнїемь велнкааго га ба и спса нашего іу^р ха . ⁹ и блѣгодѣтн дароу стго дѣа . Язь грѣшнын хоу равь , божи¹⁰дарь воуковнкѣ . ѿтѣствомъ ѿ дїокантїнскын^р странахъ . ¹¹ въ прѣдѣлѣхъ макїедонскын^р , ѿ града соуща глїемаа по^агорнца . ¹² Вндѣвшн послѣднынн врѣменнн , ѿ нновѣрны^р языкъ . велнкке раздроу¹³шенїе и попереие стынхъ црковъ , и оумаленїе бжѣствѣнынхъ кннгѣ . ¹⁴ И сего ради собрѣшьшоу мн се въ запа^ннынхъ странахъ італ^сскын¹⁵хъ . въ мнрославствоуущемь местоу венѣтїанѣ :- :- ¹⁶ Оувѣдевь іако вса жнтїа сего соуѣтна , и мало врѣменнаа прѣходешаа . ¹⁷ и съвырахъ , енкаа оубо възмогахъ оумомъ постнгноути . іаже быти къ про¹⁸сїенїю и свѣтлостн стын^к црквын^к . бѣоу поспешествоуущоу мн , къ желанїю ¹⁹ моемоу . сътворнхъ ѿ двою роу^ккъ слова ннѣмь по^бтѣмь . ѿже съпнсахъ ²⁰ и съставнхъ сїю бжѣтвѣноую и многорочннтоую кннгоу , глїемн съборннкѣ . ²¹ нже и възложнхомъ въ немь слоужбы , стын^у нзъбраннынмь праз^ннкомъ , съ шблы²²тѣмь шобраза нхъ . ѿ мсца , се^р . до мсца , авгоу^рта . и к томоу приложн²³хомъ , пасхалїю кѣрнла фнлософа , съ слнчнннмъ и лоуновнын^у , кроу^гго^у . бѣ вѣ^р , ²⁴ ннкаако ꙗ не да^р себе покоа . шбате же , нн вѣж^аамъ мон^у дрѣманїа . и ѿ бѣоданна²⁵го мн нменїа не пощеде^р . дондеже прнспе^р на съвршенїе дѣлоу . сего ра^н мо²⁶лю се , въсакомоу поущомоу , ннн чѣтоушомоу . ннн прѣпнсоуущомоу . ²⁷ любвѣ х^рвы ради блѣвите . аще лн же шо боудеть съгрѣшенно , исправлянте , ²⁸ а не кльнете . и юже въсѣмъ блѣвешнмъ блѣтѣ полоу^чнтн , ѿ га ба и спса нашего ²⁹ іу^р ха . емоу^же слава и дрѣжава въ бесконьныне вѣкы , аминъ :- :- :- ³⁰ **ПОВЕДѢНІЕМЪ ГНА БОЖИ ДЯРА ВОЕВОДѢ** . Троуднхъ се ѿ семь писа³¹нїн , азъ грѣшнын . многошаканнѣншн , и мьншн въ нноцехъ ³² іеродїаконъ , мѣвсн . ѿ монастыра глїемаго дечан^р . нже іе^р ³³ въ страна^х макїедонскын^р , блызь велнкын^р горь . ѿтѣствомъ же ѿ мѣ³⁴ста нарнцаемааго боуднмїа , блызь монастыра швднковѣ :- ³⁵ Ілїю вы ѿцн и братїа , и колѣномъ касаю се . аще не роу^ккою нь языкомъ . аще ³⁶ боудеть шо погрѣшено , поуще любвѣ ради х^рвѣ исправлянте . и насъ оусрѣднѣо ^{432b} троуднѣшнхъ се ѿ сѣмъ блѣвите , а не кльнете . да и вы оулоу^чнтѣ , оуслышатн ² страшнаго и нелнцелѣрнаго соудїе глсѣ . ѿже рѣеть къ ѿ десноую стоещнмь . ³ прѣнтѣ блѣсвеннн ѿца моего , и наслѣдоунте оуготованноуе валь црѣтвїе ѿ съ⁴ложенїа мнроу :- Нх^же боудн въсѣмъ намь поулоу^чнтн , блѣгодѣтїю и члвек⁵любннмь га нашего іу^р ха . съ ннмъ же ѿцоу въ коупѣ съ стымъ дѣшомъ . ⁶ слава дрѣжава . чѣсть и поклонанїе . ннїа и прнсно и въ вѣкы вѣкомъ , ⁷ аминъ :- :- :- :- :- :- :- :- ⁸ :- :- :- :- :- :- :- :- ⁹ Тогда же четнремъ чюкствїамъ бытн , стыннн и велнкынн въселенскынн ¹⁰ патрїарсн . Въ константнноу градоу . новомъ рнмоу , прѣстоль швдрѣже¹¹шоу въселенскомоу патрїархоу , кѣрь іеремїе :- Въ алезандрїе же , кѣрь ¹² іоакѣмъ , папа и патрїархъ . Въ антншохїеже влѣтѣствоуущоу велнкомоу па¹³трїархоу , кѣрь мнханлоу . іерѣлнмьскымъ же прѣстоломъ стѣтѣлѣствоуущоу , ¹⁴ кѣрь германоу патрїархоу :- :- :- :- :- :- :- :- ¹⁵ :- :- :- :- :- :- :- :- ¹⁶ Іѣкоже бо плавающе въ поу^чтнне мѣорсцѣн шобоурѣваемїн , желаютъ прїнтн въ ¹⁷ прнстаннше блѣгѣотншно . снце и пншоушнн , желаютъ постнгноути въ ко¹⁸нцѣ пншемїе кннгн . се и мы блѣгодѣтїю х^рвою достнгохомъ . тѣ бо ¹⁹ естъ зачело и съвршнтель въсакомоу дѣлоу блѣгомоу . емоу^же

имања, док не заврших започети посао. Због тога, молим све појце, чтеце, или преписиваче, љубави Христове ради, благословите, ако шта буде погрешено, исправите, а не куните, и свима који благосиљају задобијете милост Господа Бога и Спаса нашега Исуса Христа, Њему нека је слава и власт, у бесконачне векове. Амин.

По заповести господина Божидара војводе, трудих се о овом преписивању, ја грешни, много окајани и последњи међу монасима, јерођакон Мојсије, из манастира званог Дечани, који се налази у македонској земљи, близу великих планина, родом из места званог Будимља, близу манастира Шудикова.

Молим вас, оци и браћо, коленима приклањајући, ако не руком, оно језиком, ако буде што погрешно, појући, љубави Христове ради, исправљајте, и нас који смо се усрдно трудили о овоме благословите, а не куните, да и ви задобијете (прилику) чути строгог и нелицемерног судије глас, (који се) обратно (онима) који су стајали са десне стране (од Њега): „Приђите благословени Оца мојега, и примите царство које вам је припремљено од постања света,“ а које ћемо сви ми задобити милосрђем и човекољубљем Господа нашега Исуса Христа, заједно са Оцем и Светим Духом, (нека му је) слава, власт, част и поклоњење, сада и увек, и у векове векова. Амин.

Тада су била четири чувства; свети и велики васељенски патријарси: у Константинопољу, новом Риму, престо је држао васељенски патријарх, кир Јеремија. У Александрији, пак, кир Јоаким, папа и патријарх. А у Антиохији владао је кир Михаило. На јерусалимском престолу светитељствовао је кир Герман, патријарх.

И као што морнари, на пучини морској гоњени буром, желе да пристану у мирну луку, тако и они који пишу књигу, желе да угледају њен крај. О во и ми постигосмо, милошћу Христовом, јер је Он почетак и крај сваком добром делу, нека му је слава, у векове. Амин.

Поче се штампати ова света и божанска књига, месеца јуна, 12. дан(а), а заврши се месеца јануара, 19. дан(а), у Венецији, за време великог дужда Андреје Гритија, који је у то време владао.

Заврши се ова света и божанска књига, звани Зборник, од постања (света), лета 7046, а од рођења Христова 1538, круг сунца 18, а луна 16, индикт(а) 11, основање 29, златан број 19, епахта 1, месеца јануара, 19. дан(а), у Венецији.⁴

БРОЈ ЕВИДЕНТИРАНИХ ПРИМЕРАКА

Реч је о најочуванијем Вуковићевом издању, од којег је, судећи према Немировском,⁵ евидентирано две стотине осамдесет примерака, како одломака, тако и целовитих.

ОДАБРАНА ЛИТЕРАТУРА

Каратаевъ 1883, 89–98; Стојановић, *Сѣаре срѣске шѣамѣарије*, 288–289; Грујић, *Јусови у Божидарову зборнику*, 231–232; Радојичић, *Књиге на ѣрѣаменѣу*, 254–356; Медаковић, *Графика срѣских шѣамѣаних књѣа*, 204–207; Чурчић, *Саборник – Празнични минеј*, 161–164; Немировски, *Црнојорска дѣблиоѣрафија*, 1/2, 60–94, 209–210; Пешикан, *Лексикон срѣскословенскоѣ шѣамѣарсѣѣва*, 144–145; Синдик, *Издавачи, шѣамѣари, ѣреѣисивачи*, 69–80; Чурчић, *Дѣѣѣрилоѣ Јевѣенија Љвовича Немировскоѣ*, 203–206; Nemirovskij, *Gesamtkatalog der Frühdrucke*, Bd. 6, 269–386, 452–454.

⁴ Синдик 1996, 77–80.

⁵ Nemirovskij 2003, 314–386.

VII. МОЛИТВЕНИК (ТРЕБНИК), 1538–1540

Општи подаци

Издање Божидача Вуковића; штампари/уредници, коректори: ?; место издавања: Венеција; време издавања: између 1538. и 1540. године (није сачуван примерак с колофоном); обим: 280 листова; формат: 4°

Садржина

- 1а – чин Свете тајне исповести
- 9б – чин одевања расе и камилавке
- 12а – чин монашења у малу схиму
- 18а – чин монашења у велику схиму
- 42а – молепствије при разлучењу душе од тела
- 52а – монашко опело
- 84б – свештеничко опело
- 108а – служба за покојнике – панихида
- 115а – чин Свете тајне јелеосвећена (нада болним)
- 142а – чин јелоосвећења над покојни(ко)м
- 163а – чин великог водоосвећења на Богојављење
- 172б – чин малог водоосвећења
- 184а – чин омивања Светих моштију
- 185а – чин Свете тајне миропомазања
- 186а – чин уздизања Часног крста
- 187б – чине вечерње на дан Педесетнице
- 199а – чин обновљења / освећења храма
- 222б – чин освећења оскрнављене часне трпезе
- 227а – чин постављања свећеносца и депотата¹
- 227б – чин постављања чтеца и појца
- 228б – чин постављања ипођакона
- 229б – чин постављања ђакона
- 232б – чин постављања свештеника
- 235а – чин постављања (= узвођење на катедру) епископа, митрополита или патријарха
- 240а – чин постављања игумана
- 241а – чин постављања цара
- 243б – молитва при постављању више властеле

¹ Депотат или депутат – црквени чин вратара.

- 244a – молитва при постављању „патриција“ на високу државну службу
- 245a – молитва великог сабора при одласку или доласку патријарха са пута
- 245a – молитва коју патријарх говори при сусрету с царем
- 246a – молитва којом се знаменује дете у осми дан
- 250a – чин оглашења: закљичачке молитве пред свето крштење
- 263б – чин Свете тајне крштења
- 265б – чин братимљења
- 269a – обред заручења
- 270б – чин Свете тајне венчања
- 277a – молитва за опроштење грехова – разрешна молитва
- 280a – молитва при постављању камена темељца новог храма
- 280б – молитва при постављању крста на темељу новог храма

Типографија и слог

Текстуални блок, димензија 145 × 98 mm, састоји се из двадесет и једног реда полукрупног слога. За одвајање већих текстуалних целина, поред иницијала, употребљене су и једноставно изведене насловне плетенице.

Сигнирање свешчица. Сигниране су само ректо стране прва четири листа кватерниона. Слично као и код *Празничној минеја*, првих двадесет и три свешчица је означено старословенским бројним вредностима и малим латиничним словима абецеде; на другом, трећем и четвртом листу придодати су и римски бројеви (ii, iii, iiiii). Наредна три кватерниона су обележена истим неуобичајеним карактерима као у случају *Празничној минеја*. Преостале свешчице из књижног блока означене су низом удвојених латиничних слова, с тим што је удвојено слово „а“ одштампано готичким карактерима.

Графичка опрема

Илустрације. Нема.

Заставице и вињете. У књизи се налазе свега две преплетне заставице. Прва је изведена у виду три степеника (ЗиВ. 40), а отиснута је са посебно израђеног дрворезбареног клишеа, који је први пут коришћен за потребе илустровања овог издања. С друге стране, друга заставица са монограмом Божидача Вуковића у њеном средишту (ЗиВ. 6), више пута поновљена у књизи, позната је још из графичког репертоара *Псалтира с иследовањем Божидача Вуковића* из 1520. године.

Осим поменутих заставица, у књизи је отиснут и изванредан број композитних вињета са дрворезбарених клишеа намењених за илустровање овог издања. Обично су отиснуте комбинавањем два или три клишеа који су се састојали од централне вињете (ЗиВ. 41, 42.1, 43, 44, 45) и мањих флоралних мотива са стране (ЗиВ. 39.1.1, 39.1.2 и 39.2, 39.3). Од ових вињета, можемо издвојити ону у чијем се средишњем пољу налази монограм Божидача Вуковића (ЗиВ. 43).

Заставице и вињете отиснуте с раније употребљених дрворезбарених клишеа:

- ЗиВ. 6 – л. 12а, 84б, 108а, 142а
- ЗиВ. 32.1 – л. 277а
- ЗиВ. 39.1–39.3 – л. 9б, 18а, 42а, 52а, 115а, 163а, 172б, 184а, 199а, 222б, 227а, 228б, 229б, 235а, 240а, 241а, 244а, 245а, 246а, 265б, 269а

Заставице и вињете отиснуте с нових дрворезбарених клишеа:

- ЗиВ. 40 – л. 2а
Заставица, с густо шрафираним фоном, изведена у виду три степеника унутар којих се понавља удвојени мотив преплетних чворова; са стране и на врху средишњег степеника израста стилизовани флорални мотив.
- ЗиВ. 41 – л. 18а, 52а, 229δ, 245а
Вињета, црне позадине, с вегетабилним и флоралним мотивима и преплетним чвором у средини.
- ЗиВ. 42.1 – л. 9δ, 42а, 115а, 184а, 222δ, 232δ
Правоугаона вињета с раскошно изведеним вегетабилним и флоралним елементима на густо шрафираној основи.
- ЗиВ. 43 – л. 163а, 227а, 235а, 246а
Вињета сачињена од вегетабилних и флоралних преплета у чијем средишту се налази монограм Божидара Вуковића (БВ).
- ЗиВ. 44 – л. 199а, 241а, 269а
Вињета с преплетом који образује геометријско-флоралне облике на густо шрафираним фону.
- ЗиВ. 45 – л. 172δ, 227δ, 228δ, 244а, 265δ
Правоугаона вињета с густо шрафираним основом, унутар које се налазе траке с вегетабилним и флоралним мотивима.

Иницијали. Заступљен је изванредан број четвороредних и петоредних витичастих, и нешто мање претплетних, иницијала, отиснутих црвеном бојом. Осим ових декоративно изведених иницијала, књижни блок обилује и знатно сведенијим дворедним иницијалима.

Поговор

Ни у једном познатом примерку није сачуван завршни део књиге с поговором.

БРОЈ ЕВИДЕНТИРАНИХ ПРИМЕРАКА

Иако је, судећи према подацима које је објавио Немировски,² евидентирано чак седамдесет и четири примерака, ни у једном од њих није сачуван колофон са подацима о времену штампања.

ОДАБРАНА ЛИТЕРАТУРА

Каратаевъ 1883, 99–102; Стојановић, *Старе српске штампарије*, 289; Медаковић, *Графика српских штампаних књига*, 207–208; Немировски, *Црногорска библиографија*, 1/2, 95–102, 210; Пешикан, *Лексикон српскословенског штампаријства*, 147–148; Nemirovskij, *Gesamtkatalog der Frühdrucke*, Bd. 6, 387–415, 454–456.

² Nemirovskij 2003, 398–415.

VIII. ПСАЛТИР С ПОСЛЕДОВАЊЕМ, 1546

Општи подаци

Издање Вићенца Вуковића (поновљено издање истоимене књиге Божидара Вуковића из 1520. године, али са уметнутим декоративним оквирима); штампар/уредник, редактор, коректор: ?; место издавања: Венеција; време издавања: 1546 (према колофону); обим: 308 листа; формат: 4°

Садржина

2а – Епистола Вићенца Вуковића; 3а – молитве за почетак читања псалтира; 5а – псалми Давидови подељени на катизме; 121δ – библијске песме; 132 – тропари по непорочним у суботу; 134δ – тропари по непорочним у недељу; 135δ – тропари васкрсни, богородични и ипакоти свих осам гласова

139а – поговор

141а – синаксар (попис празника за сваки дан у години са тропарима и кондацима);

233δ – синаксар Великог поста (попис значајнијих празника по недељама Великог поста са тропарима и кондацима); попис недеља по Великому посту до понедељка друге недеље по Духовима

293δ – кратак извод из Типика (богослужбеног и дисциплинарног дела)

266а – часослов – полуноћница свакодневна; 271δ – полуноћница суботња; 272δ – јутрење; 373δ – седмични тропари са богородичнима и кондацима; 279а – богородични тропари за свих осам гласова за седмичне дане; 282а – седмични светилни; 285δ – час први; 286δ – међучасије првог часа; 288а – час трећи; 289а – међучасије трећег часа; 290а – шести час; 291а – међучасије шестог часа; 291δ – изобразитељна; 293δ – чин о панагији; 294δ – девети час; 295δ – међучасије деветог часа; 296δ – вечерња; 297а – прокимени дневни; 298δ – молитве пред вечерњу трпезу; 299а – мало повечерје

307а – молитве пред спавање

308а – запис о месту и години штампања

Типографија и слог

Текстуални блок, димензија 140 × 100 mm, сачињен из двадесет редова полукрупног слога, у највећој мери је подударан са слогом *Молийвеника (Тредника)* Божидара Вуковића. Иако је верно понављен текст истоименог издања Божидара Вуковића из 1520. године, због разлике у величини типографских карактера, ова два издања се не подударају сасвим и у слогу. Тачније речено, Вићенцово издање није понављало преложак страну за страну и ред за ред, али је и поред тога, уз извесна изузетке, у највећој мери задржана ортографија ранијег Божидаровог издања. Осим иницијала, за одвајање већих текстуалних целина коришћене су и једноставно изведене насловне плетенице.

Сиџирање свешчица. За сиџирање свешчица употребљене су словне вредности старословенских бројева, као и латинична слова абецеде; прва двадесет три кватерниона садрже мала латинична слова, а након последњег у низу, коришћена су велика слова абецеде. Сиџиране су само ректо стране прва четири листа кватерниона, с тим што су на другом, трећем и четвртном, листу старословенским бројним вредностима и латиничним словима придодати и римски бројеви. Прва свешчица, сачињена од четири листа, тј. биниона, није обележена.

ГРАФИЧКА ОПРЕМА

Илустрације. Од илустрација, у књизи се једино на версо страни првог и последњег листа књижног блока налази грб Вићенца Вуковића (Ил. 39.1); и једна и друга илустрација отиснуте су са истог клишеа.

- Грб Вићенца Вуковића; Ил. 39.1 – л. 1б, 308б
Основну структуру грба чини штит подељем на два дела; у његовом горњем делу се налази орао раширених крила и исплаженог језика, док је у доњем делу представа пропетог лава. Из штита израста централна челенка с људском фигуром која раширених руку држи траку с натписом „за веру“ (за вѣру), а изнад ње је царски крунисани двоглави орао. Из десне и леве челенке израста по један лав светог Марка с подигнутим мачем.

Заставице и вињетџе. Књига садржи свега три преплетне заставице. Прва је отиснута са дрворезбареног клишеа раније израђеног за илустровање *Служабника и Псалтира с њоследовањем* Божидара Вуковића из 1520. године. Међутим, за разлику од отисака из ових књига, отисак у Вићенцовом *Псалтиру с њоследовањем* не садржи монограм Божидара Вуковића унутар доњег дела штита (ЗиВ. 1.2). Друга пак заставица, која поред четири симбола јеванђелиста, смештених унутар кружних медаљона, садржи и потпис Вићенца Вуковића (ЗиВ. 47), отиснута је с клишеа изрезбарених за потребе илустровања овог издања. Трећа преплетна заставица, изведена у виду три степеника, испод које је натпис с поменом Вићенца Вуковића, отиснута је с клишеа први пут употребљеног за илустровање *Молићвеника (Требника)* Божидара Вуковића из 1538–1540 (ЗиВ. 40).

Заставице и вињетџе отиснуте с раније употребљених дрворезбарених клишеа:

- ЗиВ. 1.2 – л. 140а
- ЗиВ. 3 – л. 3а
- ЗиВ. 37.3 – л. 5а
- ЗиВ. 39.2, 39.3 – л. 233б, 266а
- ЗиВ. 40 – л. 141а
- ЗиВ. 42 – л. 233б
- ЗиВ. 44 – л. 266а

Заставице и вињетџе отиснуте с нових дрворезбарених клишеа:

- ЗиВ. 46.1–46.3 – л. 121а
Композитна вињета сачињена од три флорална мотива отиснутих са издвојених клишеа, од којих је средишњи најраскошније изведен.
- ЗиВ. 47 – л. 5а
Лучно завршена заставица унутар које се налази четири кружна медаљона са симболима јеванђелиста. Фон заставице је испуњен густом шрафуром, док су између овалних медаљона уметнути флорални и вегетабилни мотиви.

Оно по чему се ово издање нарочито одликује јесу осам сетова оквира који убруђују текст, од којих је сваки сачињен од четири правоугаоне вињетџе:

- ЗиВ. 48.1.1–48.1.3
Унутар вињете доње странице оквира, у средишњем овалном медаљону приказан је Христос, раширених руку и с јеванђелџем у левици, а у кружним медаљонима са стране Богородица и свети Јован Претеча, окренути у молитвеном ставу ка Христу (48.1.3). У оквиру осталих вињета, које представљају горњу страницу оквира, као и оне бочне, налазе се геометријско-флорални орнаменти, отиснути у позитиву (48.1.1, 48.1.2).

- ЗиВ. 48.2.1–48.2.3
У средишњем овалном медаљону доње вињете налази се представа светог Јована Кефалофороса, са својом главом на тацни и крстом који држи преко рамена, док су са стране приказани симболи јеванђелиста Марка и Јована – лав и орао (48.2.3). Остале три вињете садрже исте геометријско-флорални орнаменте, као и у претходно поменути (48.1.1, 48.1.2), стим што су овде отиснути у негативу (48.2.1, 48.2.2).
- ЗиВ. 48.3.1–48.3.3
У оквиру средишњег четворолисног медаљона доње вињете налази се представа пророка Давида (?), а са стране су, унутар полигоналних медаљона, приказана још два неидентификована лица (48.3.3). Остале три вињете испуњене су орнаментиком сачињеном од вегетабилних и флоралних мотива, отиснутих у негативу (48.3.1, 48.3.2).
- ЗиВ. 48.4.1–48.4.3
Унутар доње вињете, у оквиру средишњег полигоналног медаљона, приказан је свети Јован Златоусти (?), а с леве и десне стране налази се још по један архијереј, по свој прилици, Василије Велики и Григорије Богослов (48.4.3). Преостале вињете, отиснуте у негативу, садрже орнаментални украс сачињен од шара геометријског преплета (48.4.1, 48.4.2).
- ЗиВ. 48.5.1–48.5.3
У средишњем овалном медаљону доње вињете налази се представа арханђела Михаила у оклопу и с мачем у десној руци, док су са стране приказани симболи јеванђелиста Луке и Матеја – бик и анђео (48.5.3). Остале три вињете, отиснуте у негативу, садрже геометријско-вегетабилне орнаменте (48.5.1, 48.5.2).
- ЗиВ. 48.6.1–48.6.3
Унутар средишњег четворолисног медаљона доње вињете приказана је Богородица с раширеним рукама и Христом на грудима, док су с леве и десне стране, у оквиру мањих четворолисних медаљона представљене допојасне фигуре анђела (48.6.3). На преосталим вињетама, налазе се геометријско-вегетабилни орнаменти, одштампани у негативу (48.6.1, 48.6.2).
- ЗиВ. 48.7.1–48.7.3
У оквиру полигоналних медаљона доње вињете, средишњег и бочних, налазе се представе неидентификованих светих (48.7.3). Преостале вињете имају исте геометријско-вегетабилне орнаменте као и у претходно описаном сету (48.6.1, 48.6.2), с тим што су у овом случају отиснути у позитиву (48.7.1, 48.7.2).
- ЗиВ. 48.8.1–48.8.3
Средишњи четворолисни медаљон доње вињете садржи представу Симеона Столпника (?) с крстом у десној руци и подигнутом левом, док су са стране налазе допојасне представе неидентификованих светих (48.8.3). Преостале вињете понављају раније употребљени орнаментални украс сачињен од шара геометријског преплета (48.4.1, 48.4.2), али су за разлику од претходног сета, они овде отиснути у позитиву (48.8.1, 48.8.2).

Иницијали. Декоративни иницијали, одштампани црвеном бојом, отиснути су са већ постојећих клишеа коришћених за украшавање претходних издања Божицара Вуковића. Реч је махом о витичастима, а у мањем броју, и преплетним иницијалима, који се налазе у псалтиру и часослову; најчешће заузимају четири реда текста текстуалног блока. Остали, једноставни, дворедни иницијали претежно су употребљени за рубрикацију и графичко обликовање текста последовања.

ЕПИСТОЛА ВИЦЕНЦА ВУКОВИЋА

Прейис. ||^{2a} ЕПИСТОЛА ГОСПОДИНА |² ВИЦЕНЦА ВУКОВИЊА . |³ Въ іѵ̄ хъ̄ многопочтованнѣмъ ѿцемъ , патриархамъ , |⁴ архіепископѣмъ , епископѣмъ , калоепископѣмъ , и ѿ⁵сталнѣмъ , редовникѣмъ , и толнокѣмъ бѣгоуѣтнѣмъ |⁶ владавнѣмъ (!) и краликѣмъ македоніе , шервѣе (!) , босне , |⁷ српскѣ землѣ , и ѿсталнѣмъ кнезѣмъ хрѣстіанскнѣмъ |⁸ великнѣмъ , и малнѣмъ овогаѣмъ језика кнѣжнѣмъ , |⁹ како браћѣ , гн̄ , и землакомъ свонѣмъ виценѣцо вѣ¹⁰ковнѣ а латннѣскнѣмъ језикѣмъ дела вѣта именованъ , веле мило |¹¹ поздравленіе :: |¹² ѿчѣто се зна братѣмъ , и гѣ , ѿ крѣста почтована , тако |¹³ права и зваришена племенѣнна наша немѣ вѣтн по¹⁴тврѣена само ва величѣствѣмъ крѣви , а кою добра , и |¹⁵ часна дѣла ꙗко не наслѣдѣю тако бѣгоуѣтн матнашъ |¹⁶ вгарскнъ краљъ свидѣчнъ , ѿнога ѿ племенѣнтаго , и |¹⁷ гѣскаго народа говорѣчнъ , кога же ѿ негова честнѣта дн̄¹⁸ла , и добрѣта вѣла ѿ племенѣннн потврѣаю ѿзвн¹⁹шаючнъ тако іѵ̄ хъ̄ ѿ своѣмъ свѣтоѣмъ евангелію говорн̄ . да не |²⁰ може зло стабѣло добаръ плодъ давати , и толнокѣ же племенѣ²¹ннѣмъ стабѣло занъ плодъ чиннѣтн . и такоже племенѣнто ста²²бѣло по плодѣмъ јего познаваѣт се , такоже вѣснѣмъ племенѣннѣмъ |²³ по частннѣхъ дѣлнѣхъ ꙗко очитѣмъ . зачѣмъ на странѣ ѿставнѣвъ прнч²⁴ке , и много говорѣнѣ , на нашъ на мнѣсалъ повратнѣвъ се , моѣ²⁵го почтованаго гн̄а ѿца воеводѣ божндара вѣковнѣка да спо²⁶менѣе ѿчннѣмъ , за ѿздрѣжаніе вѣрѣ хъ̄вѣ , и помѣчѣмъ народа |²⁷ јего , за наслѣдовати полагаѣмъ своѣмъ зложнѣстн , прѣвороднѣ²⁸мъ своѣмъ исходецѣмъ ѿ племенѣмъ бѣгоуѣтннѣхъ владавнѣчѣмъ серб²⁹скѣ землѣ , ѿ вѣлога константнѣнна прѣвога и бѣгоуѣснаго и ||^{2b} прѣваго хрѣстіанскаго црѣа почамъ , и до вѣрѣмѣна славнаго вѣ²ка деспѣта и бранка вѣковнѣка , и стѣфана деспѣта , такоже на³ходнѣ се ѿ писмѣмъ ѿронства краликѣмъ и цесарѣмъ сербѣскнѣхъ . |⁴ иже не страѣаючн нн бѣга нн живѣта јего въ дн̄е и въ ношѣ мнѣ⁵лѣчн своѣмъ народѣмъ на помѣчѣ вѣтн , и то се зна по прѣвомъ |⁶ штампанію кнѣгахъ стѣго писма тако чнѣтаючнъ з развѣмѣла нн с⁷те , и тако на сѣмърѣтнѣмъ постѣлн вѣдѣчнъ ѿ своѣмъ бѣщннн ѿм⁸рѣтн желѣашѣ . и такоѣ по сѣмърѣтн јего с вѣлнѣмъ потрошкѣмъ |⁹ нзѣ толнокѣ далѣцѣмъ странѣмъ въ лѣта гн̄а ѿфѣмъ на јего бѣщннѣмъ |¹⁰ мрѣтѣмъ тѣло јего ѿнесѣно ꙗсть , и покопано ѿ црѣкѣмъ старѣе |¹¹ горнѣца прн језернѣмъ ѿ шкѣтарн̄ . и такоѣ по сѣмърѣтн почто¹²канаго гн̄а ѿца моѣго прѣворѣченѣнаго . азѣмъ виценѣцо снѣмъ јего |¹³ не мѣгѣчн нннѣмъ въ сѣмъ вѣрѣмѣ свонѣмъ родѣкомъ и бѣщннн мѣ¹⁴чѣмъ послѣжнѣтн с великнѣмъ же потрошкѣмъ направнѣвъ слова , и |¹⁵ ннѣ тѣварн потрѣбнѣне къ штампѣмъ ѿ стѣго писма кнѣгахъ дѣвѣда про¹⁶рока что се ѿ алѣтнрѣмъ говорн̄ , на ѿтншеніе тнѣла вашѣго , и спѣ¹⁷чѣнѣмъ двѣмъ вашнѣхъ ѿ свакоѣмъ бѣвѣдѣ , и фалсѣта помѣдрнѣхъ лю¹⁸дн̄ великѣмъ тѣвѣмъ направѣленію ѿрѣсѣнѣмъ , пото¹⁹чѣмъ тога ѿцамъ панѣ |¹⁹чѣмъ , на хѣвалъ іѵ̄ хъ̄ . и вѣсѣлѣмъ роѣкомъ свонѣмъ , и бѣщннѣмъ своѣмъ , и на |²⁰ ѿбѣрадѣстѣмъ свѣга хрѣстіанства , ѿ свакоѣмъ напѣстннѣмъ , тѣрѣпѣцѣмъ на о²¹вѣмъ свѣтѣмъ , ѿмнѣрѣмъ за радн̄ хъ̄ . и тако же племенѣнтн знѣмъ мн²²чнѣнѣмъ јего ннѣмъ цѣвнѣтѣмъ прѣмѣлаже , тако и ѿ алѣтнрѣмъ мѣмъ ннн²³чн̄ кнѣгамъ стѣго писма , ѿ ко¹⁹мъ сва прѣрѣчѣства хъ̄бѣмъ здѣрѣже се . |²⁴ за то мнѣмъ добрѣте ваше са свнѣмъ срѣцѣмъ јакѣмъ нашѣмъ |²⁵ старѣмъ кнѣгѣмъ писанѣмъ ѿ сѣрѣбскѣмъ землѣмъ , пошѣланѣмъ мн̄ |²⁶ да ꙗко штампамъ на спѣмннѣнѣмъ старнѣхъ , и хѣва²⁷мъ хъ̄вѣмъ , почѣмъ вѣмъ мѣмъ прнчн̄ ѿ него²⁸во свѣтоѣмъ краликѣвствѣмъ ѿ коѣмъ насъ |²⁹ прнѣвѣдн̄ ѿцѣмъ , и снѣмъ , и свѣ³⁰тн̄ двѣхъ , а мнѣмъ :: |³¹ ТЕЛѢСЬ .

Превод. У Исусу Христу много поштованим оцима, патријарсима, архиепископима, бискупима, јерејима, калуђерима, и осталим редовницима, и толико побожним владарима и краљевима Македоније, Шервије, Босне, Српске земље, и осталим хришћанским кнежевима, великим и малим књижевницима овога језика, као браћи, господи, и земљаѣма својим, Виценцо Вуковић, а латинским језиком „Дела Већа“ назван, велелило поздрављеније.

Очито се зна, браћо и господо у Крсту поштована, да право племенито дило наше не може бити потврђено само племенитом крвљу, јер се добра и чаена дила не наслѣдују, као што побожни Матијаш, угарски краљ свидочи, говорећи: „Онај је племенитог и господског рода, кога његова честита дила и веља добрѣта, у племству потврђују, узвишујући га,“ како Исус Христос у својем светом Јеванђељу говори: „Да не може рђаво стабѣло, добар плод давати, нити племенито стабѣло рђав плод рађати.“ И као што се племенито стабѣло, по плоду свом познаје, тако се и величина племенитости, по час ним дилѣма мѣри.

Зач(ас) да оставим на страну причке, и много говорење, и да се вратим на нашу замисао, за успомѣну на свога поштованаго господина оца, војводу Божицара Вуковића, ради учвршћивања вѣре Христове, и помоћи народу његовом; да се угледам, према својим могућностима, на прѣтѣкѣ који потичу од племенѣмъ побожннѣхъ владѣра српскѣ землѣ, од Белога Константина Првог, почѣмъ од побожног и првог хришћанског цара, до времена славнаго Вука деспѣта, и Бранка Вуковића, и Стефана деспѣта, како се налази у родѣслову краљѣва и цѣрева српскнѣхъ.

Он није штедео ни богатства, ни свога здравља, мислећи дању и ноћу, како да помогне своме народу. И то је познато из првих штампаних књига Светога Писма; ако сте читали, схватили сте! Будући на самртној постељи, пожелe да умре у својој отаџбини. И тако је, по смрти његовој, с великим потрошком, из далеке земље, лета Господњег 1540, пренето његово мртво тело у отаџбину, и покопано у цркви Старчеве Горице, на Скадарском језеру.

Зато, после смрти мога поштованог господина оца, напред споменутог, ја, Виценцо, син његов, не могавши, друкчије у ово време, својим рођацима и својој отаџбини, стално бити од користи, са великим потрошком, направих слова, и друге потребне ствари за штампу, из књига Светога Писма, Давида пророка, што се Псалтир зове, на утиху тила нашега, и спас душа ваших од свакога блуда и фалсита. После великог труда мудрих људи, израде украса, штампан је, на хвалу Исуса Христа, и весеље мојих ројака и моје отаџбине, и на радост свих хришћана који трпе сваку патњу на овом свиту, умиру ради Христа. И као што племени-ти крин, својим мирисом превазилази свако цвиће, тако и псалтир превазилази све књиге Светога Писма, у коме су сва пророчанства Христова скупљена.

Зато свим срцем молим вашу доброту, ако нађете стару књигу писану у српској земљи, пошаљите ми је, да је штампам, за спомен прецима, и хвалу Христову, како би могли ући у Његово свето краљевство, у које ће нас привести Отац и Син и Свети Дух. Амин.

(То ми је) циљ.

Виценцо Вуковић.

У Венецији, лета 1546.¹

Поговор

Прејис. ||^{139a} Из'воленіємь оца · съпоспѣше²ниіє сѣа · и сврѣшеніємь ст³го доуха · Иже ѿ небытіа въ бы⁴тїе словомь приведн въсачьскаа · |⁵ създавѣн члѣка и положѣн ѣгво въ |⁶ ран , пице бжѣтъв'ныіє наслаж да⁷ти се · Пақы же прѣстоупльша и ѿврѣ⁸жен'на вык'ша · и въсѣмь родомь нже по |⁹ ніємь быв'шїимь смьрьть исходатан · И |¹⁰ бѣ видѣти рода члѣка ѿ діавола мочн¹¹маа · Нь създавѣн , не оставыи създаніе |¹² своіє въ конць погыб'ноутн · пророкы по¹³сла прорещн тогово пришьствїе · нже прѣ¹⁴даше намь писанїа · Въ нхъже нзещ'нѣн¹⁵ше цр же и бгѡѡцѣ пророкь дбѣд · прїшь¹⁶ствїємь свѣтаго дхха наоучаіємь · прѣ¹⁷дасть намь двшеспасноую сїю кннгоу |¹⁸ глїемїн ѡал'тирь · славословннн сїнмь |¹⁹ нже въ тронци бѣ · естѣ во сїа кннга цѣ²⁰ломоудрїю настав'ннкь · и тѣлесннмь ||^{139b} и доушев'ннмь стрѣтемь нсцѣлантель · ѡа²лом' во и ѿ камен'наго срдца съзгоу нз'ы³маієтъ · аггломь съпрнчестннкы · не⁴ныіє жнтелє · по бжѣ печаль съдѣваєтъ · |⁵ доушам' же веселїе дароуєтъ · · · · · |⁶ сего ради и азъ грѣш'нїн и мьн'шн въ члѣ⁷цѣхъ , вицен'цо сннъ гѣна воеводе божн⁸дара вьковнка , подьгорчанннн · Же⁹ланїємь въжделѣхъ къ дшѣползнымь |¹⁰ кннгамь · исплнннн недостатѣтъство |¹¹ кже оумалєноє и расхыщен'ноє нз'мань¹²тѣнн , бѣ попуцьшшв нхъ · Быв'шоу ми |¹³ тогда въ запад'нынхъ странахъ нталїнскї¹⁴нхъ · Въ слав'нѣмь градѣ венетїанѣ · |¹⁵ блѣ настав'ннємь , възрев'новахъ поспѣше¹⁶ннємь свѣтаго дхха · троудолю бьзнѣ |¹⁷ под'внзахъ се съставннн форьмн , въ кже бы¹⁸ти оугод'на въсакомоу прочнтающомь · |¹⁹ того ради продльжнхъ врѣме не ставннн |²⁰ въ скорѣ · и съпнсахъ сїю двшєпользн^{140a}ю гннгв (!) ѡал'тирь · Тѣм'же млю се и ми²ан се дѣю въсѣмь · поущїнмь нлн стн³хологѣствоующїнмь , нлн прѣпнсоующї⁴нмь · аще боудєтъ що погрѣшено нсправ'⁵ланте · и насъ ѡ семь троуднв'шїнхъ се |⁶ блѣнте а не кльнѣте · И васъ въсе⁷благїн бѣ тѣ , да не лншн црѣтїа |⁸ ѣгво въ бесконьныіє вѣ⁹кы , Амннн ·

Превод. Милошћу Оца, помоћу Сина и савршенством Светога Духа, из небића у биће, Бог је Речју привео све. Створио је човека и поставио га у рај да се наслађује божанском храном. Пошто је сагрешио и одбачен био, и свему роду после њега испосредова смрт. И видело се како је ђаво мучио људски род. Но, Творац не остави своје створење да пропадне до краја. Пророке је послао да прорекну Његов долазак, који нам предадоше књиге. Међу њима је најбољи цар и бо-гоотац, пророк Давид, који наиласком Светога Духа поучен, предаде нам ову душеспасну књигу, звани Псалтир, да њиме прослављамо песмама Бога у Тројици. Ова књига је учитељ, мудро-

¹ Синдик 1996, 86–88.

сти, телесних и душевних патњи исцелитељ. Псалам и из каменог срца измами сузу, чини (нас) заједничарима у Богу са анђелима и небеским житељима, тугу одгони, а душама весеље дарује.

Због тога и ја грешни и последњи међу људима, Вићенцо, син господина војводе Божидача Вуковића, Подгоричанин, жарко желех да попуним недостатак душекорисних књига, (чији је број) смањен плачкањем Исмаилићана, по Божијем допуштењу. Бејаш тада на Западу, у Италији, у славном граду Венецији, предвођен Богом, помоћу Светога Духа, марљиво се потрудох да сачиним форме, прикладна свакоме ко буде прочитавао. Затим продужих време и не заврших брзо. И наштампах ову душекорисну књигу Псалтир. Стога усрдно молим и преклињем све појце, или стихологце, или преписиваче, ако буде што погрешено, исправљајте, а нас који смо се о овоме трудили, благословите а не куните, да и вас предобри Бог Господ не лиши царства свога, за сва времена. Амин²

ЗАПИС НА КРАЈУ КЊИГЕ

У венециѣхъ, въ лѣто, дѣѣѣѣ.

У Венецији, године 1546.

БРОЈ ЕВИДЕНТИРАНИХ ПРИМЕРАКА

На основу евиденције Немировског,³ пописано је више од шездесет примерака, који пружају могућност реконструкције идеалног примерка.

ОДАБРАНА ЛИТЕРАТУРА

Каратаевъ 1883, 105–109; Новаковић, *Псалтир и еписѣола Виѣнца Вуковића*, 200–213; Стојановић, *Сѣаре срѣске шѣамѣарије*, 367; Медаковић, *Графика срѣских шѣамѣаних књѣа*, 208–209; Немировски, *Црнојорска дѣблиѣграфѣја*, 1/2, 103–110, 210–211; Пешикан, *Лексѣкон срѣскословенскоѣ шѣамѣарсѣва*, 170–172; Синдик, *Издавачѣ, шѣамѣари, ѣреѣисѣвачѣб*, 83–91.

² Синдик 1996, 41–42, 91.

³ Немировски 1993, 109–110.

IX. МОЛИТВЕНИК (МОЛИТВОСЛОВ, ЗБОРНИК ЗА ПУТНИКЕ), 1547

Општи подаци

Издање Вићенца Вуковића (поновљено издање истоимене књиге Божидара Вуковића из 1536. године, али са уметнутим декоративним оквирима); штампар/уредник, редактор, коректор: ?; место издавања: Венеција; време издавања: према колофону штампање завршено 1. јуна 1547; обим: 312 листова; формат: 8°

Садржина

Поуке светих отаца: 2а – Атанасија, архиепископа александријског – о Светој Тројици и вери; 3а – Кирила, архиепископа александријског – питања и одговори о Светој Тројици; 4б – Јована Филозофа – кратко излагање о правоверној вери; 6а – епифанија – шта је Бог створио за шест дана; 7б – о анђелима; 8а – о човеку; о дрвету познања

9а – синаксар (попис празника за сваки дан у години, без тропара и кондака): 23а – о празницима – како треба прослављати празнике; колико који месец има дана; 23б – епахте; знаци зодијака

24а – синаксар светог и Великог поста (попис значајнијих празника у недељама великог поста без тропара и кондака; попис недеља по великом посту до понедељка друге недеље по Духовима)

25б – часослов; 26а – вечерња; 31а – мало повечерје; 37а – полуноћница свакодневна; 47а – полуноћница суботња; 54а – јутрење; 62б – час први; 65б – час трећи; 68а – час шести; 71б – изобразитељна; 74б – час девети 78а – молитве на јутарњој трпезе; 79б – молитве вечерње трпезе

80б – поредак молитава пред спавање

Молитве светих Отаца: 85а – молитва светог Антиоха; 85б – Јована Златоустог; 87а – Пајсија пустињака; 87б – Петра Црнорисца; 89а – Григорија Двојеслова; 95б – молитва пред исповест

Тропари: 98б – тропари по непорочним у недељу; 99а – тропари васкрсни, богородични и ипакоји свих осам гласова; 102б – седмични тропари са богородичнима и кондацима; 105а – тројични тропари свих осам гласова; 108а – светилни седмични

111а – последовање акатиста Пресветој Богородици; 126б – молитва која се чита после икоса у акатисту; 128а – поменик за оне који желе да га певају у келији

Молебни канони и параклиси за седмични циклус: 130а – канон молебни анђелу хранитељу; 136а – часни параклис светом Јовану претечи и крститељу, другог гласа; 146а – часни параклис Пресветој Богородици, четвртог гласа; 155а – часни параклис Богородици и светом Николи, гласа четвртог; 163а – канон о Богородичином плачу, петог гласа; 167а – канон светим оцима, Григорија Синајита, шестог гласа; 173б – васкрсни канон Јована Дамаскина са васкрсним стихирама на вечерње, првог гласа; 183а – часни параклис светом пророку Илији, четвртог гласа

Житија: 191а – житије свете Петке; 202а – мучење великомученика и победоносца Георгија;

226а – похвала Часном и животворном крсту

229а – епистола цара Авгара Христу; 230а – одговор (отпис) Господа Исуса Христа Авгару;

232а – чудо о светом убрису Господњем и о керамици

- 234б – о именима Господњим
- 236а – о именима Пресвете Богородице
- 239б – кратко казивање о рођењу Пресвете Богородице
- 240б – херувика на грчком језику
- 241а – катавасије и славици за изабране празнике непокретног и покретног циклуса литургијске године
- 278б – догматици свих осам гласова
- 281а – појачка одговања ћирилским писмом на грчком језику за литургије Јована Златоустог и Василија Великог
- 287а – причастни празника и светих на грчком језику
- 289а – припела на полијелеју
- 289а – припела на изабрани псалмима великих празника твореније кир Филотеја
- 289б – припела на деветој песми (канона) на Господње и Богородичине празнике
- 291б – празничне библијске песме – мојсеовице
- 297а – пасхалија с луновником и синаксаром
- 306а – епахте
- 306а – упутства за употребу пасхалне таблице
- 309а – о ширини и дужини Земље – кратак спис географске и хронолошке садржине
- 311а – поговор

Типографија и слог

Текстуални блок, нешто другачијих димензија у односу претходно издање истоимене књиге, штампан је у 22 реда ситним типографским карактерима, док је за наслове употребљен Вуковићев крупнији слог. У основи овде је понављен слог издања из 1536. године по принципу слово за слово и ред за ред, али не и страну за страну, будући да овде текстуални блок садржи два реда више.

Сињирање свеицица. Изузев првог, где је употребљена звездица, прве четири версо стране осталих кватерниона означене су словним бројним вредностима старословенских азбуке и великим латиничним словима датим по абецедном реду. На версо странама другог трећег и четвртог листа њима су придодати и римски бројеви (II, III, IV). Након завршетка абецедног низа, он почиње изнова али са удвојеним латиничним словима.

Графичка опрема

Илустрације. У књизи је поновљено тринаест илустрација из претходних издања истоимене књиге. Осим тих илустрација, ово издање *Молићвеника (Тредника)* садржи и грб Вићенца Вуковића (Ил. 39.2). Налази се на почетку и на крају књиге, али је због мањег формата отиснут с новог клишеа, иако у основи представља копију грба из *Псалтира с њоследовањем*.

- Света Тројица; Ил. 1 – л. 1б
- Благовести; Ил. 2 – л. 110б
- Арханђео Михаило; Ил. 3 – л. 129б
- Свети Јован Крститељ; Ил. 4 – л. 135б
- Богородица с Христом; Ил. 5 – л. 145б
- Свети Никола; Ил. 6 – л. 154б
- Распеће; Ил. 7 – л. 162б

- Васкрсење Христово; Ил. 8 – л. 172б
- Свети пророк Илија; Ил. 9 – л. 182б
- Света Петка; Ил. 10 – л. 190б
- Свети Ђорђе убија аждају; Ил. 11 – л. 201б
- Часни крст са оруђима страдања и криптограмима; Ил. 12.1 – л. 225б
- Христос предаје „брзописцу“ нерукотворени убрус; Ил. 13 – л. 230б

Заставице и вињетe. Известан број заставица и вињета одштампан је са истих клишеа коришћених за украшавање старијих издања истоимене књиге, док је један део отиснут и с нових. Од вињета, отиснутих с нових клишеа израђених за ово издање, поред неколико изведених у виду флоралних и геометријских преплета, издвајају се две фигуралне с представама Свете Тројице (ЗиВ. 54) и Вероникиног убруса (ЗиВ. 53).

Заставице и вињете отиснуте с постојећих дрворезбарених клишеа:

- ЗиВ. 14.1 – 59а, 80б
- ЗиВ. 15.1 – л. 2а, 9а, 111а, 173а, 226а
- ЗиВ. 16.2, 16.3 – л. 24а, 37а, 229а, 234б, 289а
- ЗиВ. 18.3 – л. 36б
- ЗиВ. 19 – л. 65б
- ЗиВ. 20.3 – л. 25б, 74б, 82б, 232а
- ЗиВ. 24.1 – л. 110а, 162а, 190а

Заставице и вињете отиснуте с нових дрворезбарених клишеа:

- ЗиВ. 50.1, 50.2 – л. 47а, 54а, 230а, 253а, 273б, 275а, 281а
Вињета с вегетабилним мотивима која је на појединим страницама књижног блока отиснута са обрнуто постављених клишеа.
- ЗиВ. 51.1, 51.2 – л. 31а, 47а, 54а, 230а, 253а, 273б, 275а, 281а
Узана правоугаона вињета с мотивима латица цветова повезаних стилизованим листовима; отиснута је у црвеној или црној варијанти.
- ЗиВ. 52.1, 52.2 – л. 6а, 130а, 155а, 191а, 202а, 236а, 249б, 268а, 297а
Правоугаона вињета испуњена врежом преплетних чворова са завршецима у виду стилизованих мотива листова; осим у црној боји, на појединим страницама су отиснуте и у црвеној.
- ЗиВ. 53 – л. 136а, 163а, 183а, 278б
Правоугаона вињета испуњена правилним удвојеним преплетом који формира срцолике облике.
- ЗиВ. 54 – л. 108а, 167а, 261а, 264а, 265б, 275б, 276б
Правоугаона фигурална вињета с представом Вероникиног убруса. Композициону структуру чине нерукотворени убрус с Христовим ликом и два анђела са стране, који га придржавају.
- ЗиВ. 55 – л. 146а, 241а, 252а, 257а, 267а, 271б, 274б, 278а, 306а
Правоугаона фигурална вињета с представом новозаветне Свете Тројице. У средишњем делу композиције представљени су Бог Отац с круном, десно од њега је Христос са заставом победе, а између њих Свети Дух. Лево и десно од Свете Тројице приказане су анђеоске главе с крилима како лебде изнад облака.

Оно по чему је, међутим, издање ове књиге препознатљиво јесте то што је њен текстуални блок уоквирен уз помоћ четири правоугаоне вињете. Укупно има шеснаест оквира, а од тога су вињете које чине доње странице оквира најраскошније изведене и оне најчешће садрже епизоде из Богородичиног и Христовог живота, као и појединих светих. Остале вињете, горња и бочне, махом су испуњене флоралним и геометријским мотивима, одштампане у позитиву или негативу, али се на појединим јављају и фигуралне представе, попут пророка, пута и других приказа:

- Благовести – ЗиВ. 49.1.1–49.1.3
Сцена се одиграва у тродимензионално приказаном ентеријеру; Богородица клечи за пултом, док јој се у тренутку молитве обраћа арханђео Гаврило (49.1.3). Остале вињете садрже мотиве анђеоских глава уплатене у листове и друге флоралне елементе (49.1.1, 49.1.2).
- Вазнесење Богородичино – ЗиВ. 49.2.1–49.2.3
У средишту композиције приказан је празан саркофаг након Богородичиног вазнесења; с леве и десне стране, с рукама прекрштеним у молитви, у групи стоје апостоли. Остале вињете украшене су врежама са стилизованим листовима и другим флоралним мотивима (49.2.1, 49.2.2).
- Сусрет Марије и Јелисавете – ЗиВ. 49.3.1–49.3.3
Смештена испред грађевине, с леве стране, и шумовитог предела, с десне, сцена илуструје тренутак када Марија и Јелисавета прилазе једна другој у сусрет у присуству двеју личности. На осталим вињетама приказани су флорални мотиви који израстају из ваза (49.3.1, 49.3.2).
- Рођење Богородичино – ЗиВ. 49.4.1–49.4.3
Сцена се одвија у ентеријеру; на левој страни композиције Ана лежи у кревету, док је слушкиња доноси храну, док се на десној страни четири девојке старају о малој Богородици. Преостале три вињете испуњене су флоралним мотивима и вазама, из којих израстају (49.4.1, 49.4.2).
- Поклоњење мудраца – ЗиВ. 49.5.1–49.5.3
Богородици, која у рукама држи малог Христа, а иза које стоји Јосиф, прилазе три мудраца, с камилама приказаним иза њих. На осталим вињетама је сплет флоралних мотива који непосредно израста из раскошно изведених ваза (49.5.1, 49.5.2).
- Христос подучава у храму – ЗиВ. 49.6.1–49.6.3
На постољу у средишту ентеријера храма седи млади Христос, док на клупама, с његове леве и десне стране, седе апостоли. Остале три вињете, горња и две бочне, садрже мотив врежа у које су уплетене исподпојасне фигуралне представе с рукама склопљеним у молитви (49.6.1, 49.6.2).
- Обрезање Христово – ЗиВ. 49.7.1–49.7.3
Сцена се одиграва за столом, где у присуству више лица, Симеон врши обрезање Христа. На трима преосталим вињетама приказани су вазе, путе, маскерони и други ренесансни мотиви уплетени у вреже (49.7.1, 49.7.2).
- Увођење Богородице у храм – ЗиВ. 49.8.1–49.8.3
На левој страни композиције приказана је млада Богородица која се пење уз степенице храма, док с десне стране стоје Јоаким и Ана у присуству две јерусалимске девојке. Остале вињете садрже мотив разлисталих врежа с грочјем (49.8.1, 49.8.2).
- Бекство у Египат – ЗиВ. 49.9.1–49.9.3
У средишту композиције приказан је Јосиф како води магарца који на лешима носи Богородицу с малим Христом. У позадини се назире градске зидине с високим кула-

ма. Три преостале вињете испуњене су вегетабилним мотивима који израстају из ваза у обличју људских глава (49.9.1, 49.9.2).

- Поклоњење пастира – ЗиВ. 49.10.1–49.10.3
Средишњи део композиције заузима клечећа представа Богородица с Богомладенцем, око којег леже магарац и во, док је Јосиф иза ње у сличном положају; на десној страни су приказана два пастира у тренутку док се клањају малом Христу. Остале вињете испуњене су мотивима ваза са стилизованим листовима (49.10.1, 49.10.2).
- Обручење – ЗиВ. 49.11.1–49.11.3
Сцена се одиграва испред ентеријера, где се у присуству првосвештеника и још неколико личности склапа брак Марије и Јосифа. Преостале вињете садрже мотив густог сплета лишћа обавијених тракама (49.11.1, 49.11.2).
- Милитва у Гетсиманском врту – ЗиВ. 49.12.1–49.12.3
Сцена је приказана у пејзажном пределу; у средишту је Христос с прекрштеним рукама у молитви, док ка њему слеће анђеоло носећи у рукама убрус. На трима преосталим вињатама изгравирани су стилизовани мотиви лишћа који образују волуту (49.12.1, 49.12.2).
- Христос се враћа кући после боравка у пустињи – ЗиВ. 49.13.1–49.13.3
У средишту композиције испред неидентификоване личности стоји Христос коме у сусрет прилази Богородица грлећи га; у њеној пратњи су приказане представе непознате девојке и Јосифа. На осталим вињетама, поред мотива врежа и других флоралних елемената, налазе се и представе анђела са свиралама, као и оних приказаних у обличју дечјих глава с крилима (49.13.1, 49.13.2).
- Смрт светитељке (Успење Богородичино?) – ЗиВ. 49.14.1–49.14.3
У ентеријеру на одру лежи непозната светитељка, којој се клањају четири лица. Три преостале вињете садрже мотив врежа из којих израстају представе пророка; на тракама изнад њихових глава исписана су ћириличким писмом и њихова имена (49.14.1, 49.14.2).
- Христос сусреће мироносице – ЗиВ. 49.15.1–49.15.3
Сцена је смештена у пејзажни предео; с леве стране у позадини се назире зидине града, а с десне шума. У средишту је Христос коме се обраћају три мироносице. На осталим вињетама изгравирани су мотиви пута са свиралама, или без њих, уплетени у густу врежу (49.15.1, 49.15.2).
- Срећење – ЗиВ. 49.16.1–49.16.3
За олтарском трпезом седи млади Христос који благосиља Симеона Богопримца; у Христовој пратњи су остали актери догађаја, највероватније Богородица, пророчица Ана и Јосиф. Осим доње вињете, и три преостале садрже фигуралне мотиве, попут анђела приказаних у профилу са склопљеним длановима у висини груди, које повезује разлистала врежа (49.16.1, 49.16.2).

Иницијали. Сходно решењима претходних издања истоимене књиге, и овде су уместо декоративних, богато изведених иницијала, коришћени сасвим сведени који у највећем броју случајева заузимају два или три реда текстуалног блока, док су наслови отиснути великим словима или пак у комбинацији великих и малих.

ПОГОВОР

Прейис. ||³^{11a} ѿвоє свѣти писанне оу²чинено на славу бога г҃а и на спасенїе |³ свакога христїанна кон ѿ не҃га кнере , |⁴ оу венецихъ по виценцѣ божидра⁵ра ввковика синь , на прѣвн |⁶ дань ѿюніа мѣца . |⁷ ѿфѣлѣ |⁸ :-¹

Превод. Ова света књига урађена је у славу Бога Господина, и за спас сваког хришћанина, који у њега верује. У Венецији, код Вићенца, сина Вуковића, Божидаревог сина, првога дана, јуна месеца 1547.²

БРОЈ ЕВИДЕНТИРАНИХ ПРИМЕРАКА

На основу евиденције Немировског,³ познато је више од двадесет примерака, од којих ниједан није целовит, али је на основу њих могуће извршити реконструкцију издања.

ОДАБРАНА ЛИТЕРАТУРА

Новаковић, *Божидара Вуковића Зборници за ѿуѣнике*, 129–167; Каратаевъ 1883, 114–117; Стојановић, *Сѣаре срѣске шѣамѣарије*, 367; Медаковић, *Графика срѣских шѣамѣаних књѣиа*, 209–211; Петковић, *Илустѣрације Meditationes vitae Christi*, 253–265; Немировски, *Црноѣорска диблѣиѣрафија*, 1/2, 111–118, 211; Пешикан, *Лексикон срѣскословенскоѣ шѣамѣарсѣива*, 123–124; Синдик, *Издавачи, шѣамѣари, ѿреѣисивачи*, 93; Мано-Зиси, *Зборник за ѿуѣнике Вићенца Вуковића*, 177–188.

¹ *Молиѣвеник (Зборник за ѿуѣнике)*, Венеција 1547, поговор, л. 311а.

² Синдик 1996, 93.

³ Немировски 1993, 118.

Х. СЛУЖАБНИК (ЛИТУРГИЈА, ЛИТУРГИЈАР), 1554

Општи подаци

Издање Вићенца Вуковића (поновљено издање истоимене књиге Божидара Вуковића из 1520. године); штампар/уредник, редактор, коректор: ?; место издавања: Венеција; време издавања: 1554 (према колофону); обим: 240 листова, формат: 4°

Садржина

1а – поука светог Василија Великог јерејима

3а – устав Божаствене службе, проскомидија (5а)

8б – литургија светог Јована Златоустог

41а – литургија светог Василија Великог

59б – литургија Пређеосвећених дарова;

72а – вечерње (возгласи и главоприклона молитва)

73б – јутрење (возгласи и главоприклона молитва)

75б – отпусти

80а – прозбе на крају полуноћнице

80б – молитве литије на великој вечерњи

83б – молитва при благосиљању кољива

84а – апостоли и еванђеља усопшим и Богородици

86б – молитве: молитва при брању грозђа (86б); молитва благосиљања новог вина пре употребе (86б); молитва над сасудом вина или уља ако нешто погано упадне у њега (87б); молитва над извором или бунаром ако нешто погано упадне у њега (89а); молитва над оскрнављеним сасудом (89б);

90а – херувика на грчком језику ћирилским писмом

90б – дванаест страсних јеванђеља

113а – једанаест васкрсних јеванђеља (јутрењих)

123а – апостоли и јеванђеља за Господње и веће празнике

194б – апостоли и јеванђеља за суботе и недеље Великог поста

234б – разрешна молитва коју говори архијереј или духовник

238а – херувика на Велику суботу

238б – поговор

Типографија и слог

Као и у случају осталих графичких елемената, и слог књиге такође махом понавља свој предложак, и то страну за страну и ред за ред, изузев на појединим местима где је дошло до нарушавања утврђеног поретка услед различитих размера иницијала. Текстуални блок, димензија 143 × 95 mm, такође као и у *Служабнику* из 1519. године, састоји се од деветнаест

редова, с тим што је размак међу њима нешто мало мањи. Поред тога, углавном је приликом слагања текста испоштовано и начело слово за слово, укључујући и копирање надредних знакова, али ипак постоје извесне варијације које се огледају у употреби скраћеница, смењивања јерова и томе слично.

Сиџирање свешчица. За разлику од *Служабника* из 1519. године, где су употребљени старословенски бројеви, отиснути на првој и последњој страни кватерниона, у поновљеном издању сигнирани су само ректо стране првог и трећег листа кватерниона и то најпре латиничним словима абецеде, а потом и старословенским бројевима; трећем листу кватерниона је поред тога придодат и римски број три. Од двадесет четврте свешчице, након последњег малог слова абецеде, уведен је нови круг латиничних великих слова, почев од слова „А“.

Графичка опрема

Илустрације. Нема

Заставице и вињете. Као и у истоименом издању Божидара Вуковића из 1520. године, и овде су заставице и вињете одштампане црном бојом у техници ксилографије. Обе заставице отиснуте су са клишеа урађеног за потребе издања из 1520. године. Ипак, у односу на претходно издање, на првој заставици је унутар штита отиснута нешто другачије изрезана скраћеница са именом Божидар.

Када је реч о вињетама, на место оних које се налазе у издању *Служабника* из 1519. године, налазе су две нове. Обе су отиснуте са старих правоугаоних клишеа коришћених још за илустровање *Молићвеника (Зборника за љућнике)* Вићенца Вуковића из 1547. године (ЗиВ. 49.1.1 и ЗиВ. 49.16.1).

- ЗиВ. 1.3 – За
- ЗиВ. 3 – л. 41а
- ЗиВ. 49.1.1 – л. 113а, 194б
- ЗиВ. 49.16.1 – л. 90б, 123а

Иницијали. Попут већине осталих графичких елемената, и витичасти и преплетни иницијали отискивани су са клишеа израђених за потребе штампања *Служабника* Божидара Вуковића из 1519. године. Ипак, типови иницијала нису сасвим доследно копирани у односу на предложак, већ су знатно слободније коришћени, те се у том погледу могу уочити разлике између овог и старијег издања.

Поговор

Поговор је преузет из *Служабника* Божидара Вуковића из 1520. године, с тим што је првобитна година замењена новом – 1554.

Преџис. ||^{238b} Понѣже оубо въ трѣнци покланіаѣ|²мн бѣ · ѿ небытіа въ бытіе при³веди в'сачьскаа · и на кон'ць дѣ⁴лоѣ съз'авь ч'лка , и образомъ сво⁵нмъ почьтъ · овладати в'сѣмъ тваре^u |⁶виднмн^u сътворн · и съглагол'ннка се⁷бѣ съдѣла · жрѣт'вн же приносити , |⁸всесъжеженіа за оцнщеніе грѣховъ · |⁹Прѣж^ае осквѣщъ раба своѣго мел'хысе¹⁰дека , прѣвосцѣнен'ннка нарекъ · проіа¹¹в'лаіа хотещоюу быти таннъ · Тако¹²ж'ае авраамъ , и вси правед'ни прѣжде |¹³закона · Не писан'мн н книгамн про¹⁴свѣщахъ се · нь чистъ нмѣще смнслъ , |¹⁵дѣа ст'го сіаннємъ просвѣщахоу се · |¹⁶и тако вѣіа вѣдѣахоу хотѣніа · Са¹⁷момоу бѣ вѣдоущъ тѣмъ , оустн |¹⁸къ оустомъ · Послѣдн же моѡсеевн |¹⁹давъ законъ на скрнж алехъ камен'ннх , ||^{239a}и снхъ въ жестосрѣдн съкроушн · на²знаменоуіе закона нз'мѣненіе · |³По семь єдинород'ни снѣ н слово вѣіе · |⁴блгонзволн в'пльгитн се ѿ х'а ст'а , |⁵и ѿ прѣч'тіе дѣн маріе · и рож'аъ се на зє⁶мн безъ оц'а · и пож'н въ мнрѣ семь |⁷кромѣ грѣха · пострада и в'скрѣе въ |⁸третн днѣ · и възнѣе се на н'а , н сѣде |⁹о десноую бѣа н оц'а · Хотє бо нзыти |¹⁰на стрѣтъ вол'ноую свою · Прѣдасть |¹¹таннъ с'ю с'лзж'боу оученнкоѣ и ап'ло¹²мъ свон^u · пачє же възлюб'лен'номъ сво¹³емъ ап'лѣв іаковоу , прѣддѣ¹⁴танноу с'ю |¹⁴с'лзж'боу · Послѣдн же нз'немогоше |¹⁵ч'лчн · и не въз'могоше прѣдаема в'мѣ¹⁶цати

· Тѣмъже дѣломъ стѣмъ наста¹⁷ влїаєди бѣносни оцїи наши · Великы |¹⁸ каснаїе , ѿанънъ злѣвѣсти , и григорїе · |¹⁹ слабости ради рода члѣта прѣменнше · ||^{239b} оудовѣнше и льгчїанше прѣдаше намъ |² бжѣтвннѣю и таннѣ сїю свѣршати слв³жѣоу · за оцїищенїе грѣхомъ , за исцѣ⁴лїенїе дшѣвннмъ и тѣлесннмъ стрѣте^у · |⁵ Подобаѣ оубо чѣтѣщомъ хвдожнѣ въ⁶ннматн съ оусрѣдїемъ · и полъзѣ оубрѣ⁷татн ѣже къ спѣнїю · да ни мала несѣмо⁸трнѣ мндош^а оцѣтетнт се велико ·: |⁹ Сего ради и азъ грѣшнїи и мнѣшн въ |¹⁰ члѣцѣ · Божидаръ възковн^к ѿ гюрн^к , |¹¹ погорчїаннн · Оубѣдевь іако вса жн¹²тїа сего , свїетна и врѣменна и прѣхо¹³дѣца · сьдѣрїтїю вса прѣсѣкаєма · |¹⁴ Бывшоу мн тогда въ западннѣ стра¹⁵нахъ италскнн · въ славнѣмъ гра¹⁶де венетїанн · бѣгомъ наставлїаємъ · |¹⁷ и възрѣвновахъ поспѣшенїе^у стго дѣа · |¹⁸ трѣдолюбьзнѣ потышахъ се съставнтн |¹⁹ формн · въ ѣже бытн оубодна всако^{20a}мъ прочннтающомъ · и съпнсахъ дшѣ²пользнїе кннгы сїе лѣурїтїе , въ ннѣже вѣж³ствѣна и безъкрѣвѣна жрѣтѣва свѣршає⁴т се · на просѣвѣнїе бжѣтвннмъ црква⁵мъ · Тѣмъже колѣнѣ прѣклонѣ млїю се |⁶ и мнїи се дѣю · поюцїнмъ , нн прочн⁷тающнмъ , нн прѣпнсѣющнмъ · аще боу⁸дѣ что погрѣшено нсправлїанте · и на⁹ ѿ се^у трѣднѣшн^х се блѣвнте , а не клѣнете · |¹⁰ Понѣже не пнса дѣхъ стѣи нн аггѣл · нѣ |¹¹ рѣка брѣннѣна , и дѣхъ грѣшнн и оунилн ·: |¹² Повелѣнїемъ гїна божїдара · Трѣдн¹³хъ се ѿ се^у азъ окаяннѣнншн и мнѣшн въ |¹⁴ нноцѣ иерїмонахъ пахомїе , ѿ црнїе горн |¹⁵ ѿ реке · емѣже ѿтѣство гробъ зємлїа же |¹⁶ мѣтн · Да млїю вн оцїи и братїа , поюще |¹⁷ нсправлїанте · аще и грѣво ѣѣ слово , нѣ |¹⁸ сла^ако ѣѣ · такожѣ и медь аще и на коре ѣѣ , |¹⁹ нѣ сла^акъ ѣѣ · Поюще ^к поменуѣнте раба ||^{240b} бжїа божїдара , нзложнѣвшога типарн |² сїе · Я пнсавшого блѣвнте а не клѣнете · |³ да и вн оуавчнте · Прѣте блѣвѣны оцїа |⁴ моѣѣ , наслѣдѣвнте оуботованнѣе вамъ |⁵ црѣтѣїе · егоже вѣдн все^у намъ оуавчн⁶тн · слаѣще оцїа и сїа и стго дѣа · |⁷ и ннїа и прѣно и въ вѣкн вѣкѣ^у аднннѣ ·: |⁸ свѣршннше се сїе бжѣтѣвннѣ кннгы |⁹ лѣурїтїе · въ ннѣ же прнложнѣ^у , ѿпс¹⁰сте ^кѣ , и възгѣла^шнїа вѣрнїа , и оутрнїа · |¹¹ мѣтѣн же лннїе , и разлнчнїе на потрѣбѣ · |¹² еврїлїа стрѣна же , и вьскрѣ^{на} · и апѣлы , |¹³ і еврїлїа · празнннко^у гѣпоскїн^у , и нарочн¹⁴тнмъ стѣмъ · ѿ мѣца се^к , до мѣца |¹⁵ авгѣста · и апѣлн і еврїлїа , великнѣ , |¹⁶ мѣце · сїе свѣршн се · Въ лѣ зѣкн^н · |¹⁷ а ѿ рожѣства хѣва дѣфнѣ · оу внѣцїе^х ·:

Превод. Пошто је, слављени у Тројици Бог, из небића у биће привео све, и на крају својих дела створио човека, удостојивши га свога лика, учини да влада над свим стварима видљивим, и створи себи сабеседника, и да му приноси жртве свепальенице за очишћење грехова. Најпре је освештао слугу свога Мелхиседека, назвавши га првосвештеником, наговешћујући тајну која ће се збити. Такође и Аврам, и сви праведни пре Закона, просвећиваху се не писаним књигама, него, имајући чист ум просвећиваху се светлошћу Духа Светога, и тако разумеваху Божију вољу, јер је сам Бог разговарао са њима из уста у уста. После пак, Мојсије даде Закон на каменним таблицама, и ове, у гневу, скрши, наговештавајући промену Закона. После тога, Јединородни Син и Реч Божија, благоизволи оваплотити се од Духа Светога и од пречисте Деве Марије, и роди се на земљи без оца, и поживе у овоме свету безгрешно, пострада и васкресе трећег дана, и вазнесе се на небо, и седе са десне стране Бога и Оца. Када пак, хтеде да истрпи добровољно страдање своје, предаде ову тајну службу ученицима и апостолима својим, а нарочито своме љубљеном апостолу Јакову предаде тајну ову службу. Доцније пак, људи онемоћаше, и не могаху предавано примати. Зато, вођени Светим Духом, богоносни Оци наши, Василије Велики, Јован Златоусти и Григорије, због немоћи рода људског, измените и предаше нам да удобније и лакше свршавамо ову божанствену и тајну службу, за очишћење од грехова, за исцељење душевних и телесних патњи. Треба, стога, онај који чита, пажљиво да чита и да налази корист за спасење (душе), јер и мала, случајна несмотреност наноси велику штету.

Због тога и ја, грешни и последњи међу људима, Божидар Вуковић, од Ђурић(а), Подгоричанин, увидев да је све у овом животу сујетно, краткотрајно и пролазно, и смрћу све прекидано, и налазећи се тада на Западу, у Италији, у славном граду Венецији, предвођен Богом, надахнут Светим Духом, марљиво се потрудих да излијем матрице за слова која ће бити угодна свакоме који буде прочитавао. Наштампих душекорисну књигу, ове Литургије, у којима се свршава божанска и бескрвна жртва, за просвећење божанским црквама.

Стога, коленима приклањајући, усрдно молим и преклињем појце, или чатце, или преписиваче: ако је што погрешно – исправљајте, и нас, који смо се о овоме трудили, благословите, а не куните, јер не писа Свети Дух, ни анђео, но рука блатна и дух грешни и лењи.

По заповести господина Божидара, трудих се о овоме, ја, окајани и последњи међу монаси-ма, јеромонах Пахомије, из Црне Горе, из Реке, коме је отацбина гроб, а земља мати. И молим вас оци и браћо, појући исправљајте; ако је и груба реч, но слатка је, као што је и мед, иако је на кори, али сладак је. Појући пак, помињите раба Божијег, Божидара, који је сложено ова слова, а штампара благословите, а не куните, да и ви добијете: „Ходите благословени Оца мога, наследите припремљено Вам царство“ (небеско), које нека сви ми задобијемо, славећи Оца и Сина и Светога Духа, и сада, и увек, и у векове векова. Амин.

Заврши се ова божанска књига, литургије, којима придодасмо и отпусте, и возгласе вечерње и јутрење, и молитве за литију, и за различите потребе, јеванђеља на муци, и васкрсна, и апостоле и јеванђеља за Господње празнике и велике свете, од месеца септембра до месеца августа, и апостоле и јеванђеља за велику Четрдесетницу.

Ово се заврши лета 7028, а од рођења Христовог 1519, круг сунца 28, а луни 17, индикта 9, епахта 6, месеца јула 7. дана, у Венецији.¹

БРОЈ ЕВИДЕНТИРАНИХ ПРИМЕРАКА

На основу евиденције Немировског,² познато је више од деведесет примерака, међу којима има и целовитих.

ОДАБРАНА ЛИТЕРАТУРА

Каратаевъ 1883, 120–123; Стојановић, *Старе српске шtamпарије*, 367; Медаковић, *Графика српских шtamпаних књига*, 211–212; Немировски, *Црнојорска дидлиографиа*, 1/2, 119–121, 211; Пешикан, *Лексикон српскословенскої шtamпартсїва*, 195.

¹ Синдик 1996, 36–38, 92.

² Немировски 1993, 119–120.

XI. МОЛИТВЕНИК (МОЛИТВОСЛОВ, ЗБОРНИК ЗА ПУТНИКЕ), 1560

Општи подаци

Издање Вићенца Вуковића (поновљено издање истоимене књиге Вићенца Вуковића из 1547. године, али без декоративних оквира); штампар/уредник, редактор, коректор: ?; место издавања: Венеција; време издавања: 1560 (према колофону); обим: 312 листова; формат: 8°

Садржина

Поуке светих отаца: 2а – Атанасија, архиепископа александријског – о Светој Тројици и вери; 3а – Кирила, архиепископа александријског – питања и одговори о Светој Тројици; 4б – Јована Филозофа – кратко излагање о правоверној вери; 6а – епифанија – шта је Бог створио за шест дана; 7б – о анђелима; 8а – о човеку; о дрвету познања

9а – синаксар (попис празника за сваки дан у години, без тропара и кондака); 23а – о празницима – како треба прослављати празнике; колико који месец има дана; 23б – епахте; знаци зодијака

24а – синаксар светог и Великог поста (попис значајнијих празника у недељама великог поста без тропара и кондака; попис недеља по великом посту до понедељка друге недеље по Духовима)

25б – часослов; 26а – вечерња; 31а – мало повечерје; 37а – полуноћница свакодневна; 47а – полуноћница суботња; 54а – јутрење; 62б – час први; 65б – час трећи; 68а – час шести; 71б – изобразитељна; 74б – час девети 78а – молитве на јутарњој трпезе; 79б – молитве вечерње трпезе

80б – поредак молитава пред спавање

Молитве светих отаца: 85а – молитва светог Антиоха; 85б – Јована Златоустог; 87а – Пајсија пустињака; 87б – Петра Црнорисца; 89а – Григорија Двојеслова; 95б – молитва пред исповест

Тропари: 98б – тропари по непорочним у недељу; 99а – тропари васкрсни, богородични и ипакоји свих осам гласова; 102б – седмични тропари са богородичнима и кондацима; 105а – тројични тропари свих осам гласова; 108а – светилни седмични

111а – последовање акатиста Пресветој Богородици; 126б – молитва која се чита после икоса у акатисту; 128а – поменик за оне који желе да га певају у келији

Молебни канони и параклиси за седмични циклус: 130а – канон молебни анђелу хранитељу; 136а – часни параклис светом Јовану претечи и крститељу, другог гласа; 146а – часни параклис Пресветој Богородици, четвртог гласа; 155а – часни параклис Богородици и светом Николи, гласа четвртог; 163а – канон о Богородичином плачу, петог гласа; 167а – канон светим оцима, Григорија Синајита, шестог гласа; 173б – васкрсни канон Јована Дамаскина са васкрсним стихирама на вечерње, првог гласа; 183а – часни параклис светом пророку Илији, четвртог гласа

Житија: 191а – житије свете Петке; 202а – мучење великомученика и победоносца Георгија

226а – похвала Часном и животворном крсту

229а – епистола цара Авгара Христу; 230а – одговор (отпис) Господа Исуса Христа Авгару;

232а – чудо о светом убрису Господњем и о керамици

234б – о именима Господњим

- 236a – о именима Пресвете Богородице
- 239б – кратко казивање о рођењу Пресвете Богородице
- 240б – херувика на грчком језику
- 241a – катавасије и славици за изабране празнике непокретног и покретног циклуса литургијске године
- 278б – догматици свих осам гласова
- 281a – појачка одговања ћирилским писмом на грчком језику за литургије Јована Златоустог и Василија Великог
- 287a – причастни празника и светих на грчком језику
- 289a – припела на полијелеју
- 289a – припела на изабрани псалмима великих празника твореније кир Филотеја
- 289б – припела на деветој песни (канона) на Господње и Богородичине празнике
- 291б – празничне библијске песме – мојсеовице
- 297a – пасхалија с луновником и синаксаром
- 306a – епахте
- 306a – упутства за употребу пасхалне таблице
- 309a – о ширини и дужини Земље – кратак спис географске и хронолошке садржине
- 311a – поговор

ТИПОГРАФИЈА И СЛОГ

Текстуални блок, димензије 95 × 60 mm, штампан је у 22 реда ситним типографским карактерима, при чему је готово потпуности поновљен слог издања из 1547. године, изведен према начелу ред за ред и страну за страну.

Сигнирање свешчица. Поред осталог, и сигнирање свешчица је исто као и у претходном издању из 1547. године.

ГРАФИЧКА ОПРЕМА

Илустрације. У књизи је поновљено једанаест илустрација из истоименог издања из 1547. године, као и две нове с представама Свете Тројице (Ил. 40) и Распећа (Ил. 41), отиснуте с нових клишеа. Поред тих илустрација, ово издање *Молићвеника (Требника)* садржи и грб Вићенца Вуковића (Ил. 39.2), који се за разлику од претходног издања, где је отиснут два пута – на почетку и на крају књиге – овде налази само на крају књижног блока.

Илустрације отиснуте с постојећих дрворезбарених клишеа:

- Благовести; Ил. 2 – л. 110б
- Арханђео Михаило; Ил. 3 – л. 129б
- Свети Јован Крститељ; Ил. 4 – л. 135б
- Богородица с Христом; Ил. 5 – л. 145б
- Свети Никола; Ил. 6 – л. 154б
- Васкрсење Христово; Ил. 8 – л. 172б
- Свети пророк Илија; Ил. 9 – л. 182б
- Света Петка; Ил. 10 – л. 190б
- Свети Ђорђе убија аждају; Ил. 11 – л. 201б

- Часни крст са оруђима страдања и криптограмима; Ил. 12.1 – л. 225б
- Христос предаје „брзописцу“ нерукотворени убрус; Ил. 13 – л. 231б
- Грб Вићенца Вуковића; Ил. 39.2 – л. 311а

Илустрације отиснуте с нових дрворезбарених клишеа:

- Света Тројица (сѣа тронца); Ил. 40 – л. 1б
Старозаветна префигурација Свете Тројице приказане у виду Гостољубља Аврамовог (гощеніе / аврам...). Композициони склоп чине три анђела, који седе за постављеним столом. Са стране су представљени Аврам и Сара, који их послужују храном.
- Распеће Христово (); Ил. 41 – л. 162б
Композиција је сведена на представу распетог Христа на крсту, испод којег је приказана лобања са укрштеним костима, и Богородицу и Јована Богослова са стране.

Заставице и вињетје. Заставице су отиснуте са истоветних клишеа коришћених и за украшавање истоимене књиге из 1547. године. Постоје, међутим, варијације у отиску, попут оне на листу 289а. Док је у старијем издању заставица отиснута црвеном бојом с празним централним ромбоидним пољем (ЗиВ. 16.3), дотле је у издању из 1560. године заставице црне боје с монограмом Божидара Вуковића у њеном средишту (ЗиВ. 16.4).

Насупрот претходном издању истоимене књиге, где се налази оквир од четири вињете који обрубљује текстуални блок, он је овде изостављен. Све вињете су отиснуте с раније израђених дрворезбарених клишеа, у црној или црвеној боји, с тим што није истоветан и њихов распоред у односу на претходно издање. Између осталих, као једна од особености овог издања јесте и то што се и овде се јављају две фигуралне вињете с представама Свете Тројице (ЗиВ. 54) и Вероникиног убруса (ЗиВ. 53):

- ЗиВ. 14.1 – 80б, 89а
- ЗиВ. 15.1, 15.2 – л. 2а, 9а, 111а, 173а, 226а
- ЗиВ. 16.2, 16.3 – л. 24а, 37а, 229а, 234б, 289а
- ЗиВ. 19 – л. 31а, 65б
- ЗиВ. 20.3 – л. 25б, 74б, 82б, 232а
- ЗиВ. 24.1 – л. 36б, 110а, 162а, 190а
- ЗиВ. 50.1, 50.2 – л. 47а, 54а, 230а, 240б, 253а, 273б, 275а, 281а
- ЗиВ. 51.1, 51.2 – л. 47а, 54а, 23а, 240б, 253а, 273б, 275а, 281а
- ЗиВ. 52.2 – л. 6а, 130а, 155а, 183а, 191а, 202а, 236а, 249б, 268а, 297а
- ЗиВ. 53 – л. 136а, 163а, 165б, 278б
- ЗиВ. 54 – л. 108а, 167а, 261а, 264а, 274б, 278а
- ЗиВ. 55 – л. 146а, 241а, 252а, 257а, 267а, 271б, 275б, 276б, 306а

Иницијали. У књижном блоку су поновљени иницијали из претходних издања; они су посве сведени и у највећем броју случајева заузимају два или три реда текстуалног блока, док су наслови отиснути великим словима или пак у комбинацији великих и малих.

Поговор

Сажети поговор је исти као и у претходном издању, с тим што је година издања замењена.

Прейис. Ѡвоє свѣтї писаниє оучинено на славу бога г҃а и на спасенїє свакога христїанина кон у не҃га внерує , оу внецихъ по Виценцу Божидара вуковика синь , на прѣви дань юнїа мѣца ѣфѣ¹

Превод. Ова света књига урађена је у славу Бога Господина, и за спас сваког хришћанина, који у не҃га верује. У Венецији, код Вићенца, сина Вуковића, Божидаревог сина, првога дана, јуна месеца 1560.²

БРОЈ ЕВИДЕНТИРАНИХ ПРИМЕРАКА

Судећи према попису Немировског,³ познато је више од десет примерака. Иако међу њима нема целовитих, могуће је на основу сачуваних реконструисати идеални примерак издања. При томе је важно истаћи и то да је недавно откривен још један, до тада неевидентирани, примарак из манастира Јошанице.⁴

ОДАБРАНА ЛИТЕРАТУРА

Новаковић, *Божидара Вуковића Зборници за љуџнике*, 129–167; Каратаевъ 1883, 124–125; Стојановић, *Сѣаре срѣске шѣамѣарије*, 368; Медаковић, *Графика срѣских шѣамѣаних књиѣа*, 212–213; Немировски, *Црногорска диблюографија*, 1/2, 122, 212; Пешикан, *Лексикон срѣскословенскої шѣамѣарсѣива*, 124; Мано-Зиси, *Перѣаменѣи одломак Зборника за љуџнике*, 57–66; Војновић, *Молийвеник Вићенца Вуковића*, 145–152.

¹ *Молийвеник (Зборник за љуџнике)*, Венеција 1560, Поговор, л. 311а.

² Синдик 1996, 93.

³ Немировски 1993, 122.

⁴ Војновић 2019, 145–152.

ХИ. ПСАЛТИР С ПОСЛЕДОВАЊЕМ, 1561

Општи подаци

Издање Вићенца Вуковића (поновљено издање истоимене књиге Вићенца Вуковића из 1546. године, али без декоративних оквира); штампар/уредник, редактор, коректор: ?; место издавања: Венеција; време издавања: 1561 (према колофону); обим: 282 листа; формат: 4°

Садржина

2а – Епистола Вићенца Вуковића; 3а – молитве за почетак читања псалтира; 5а – псалми Давидови подељени на катизме; 111б – библијске песме; 122а – тропари по непорочним у суботу; 123а – тропари по Непорочним у недељу; 124а – тропари васкрсни, богородични и ипаккоји свих осам гласова

127б – поговор

129а – синаксар (попис празника за сваки дан у години са тропарима и кондацима);

214б – синаксар Великог поста (попис значајнијих празника по недељама Великог поста са тропарима и кондацима); попис недеља по Великом посту до понедељка друге недеље по Духовима

293б – кратак извод из типика (богослужбеног и дисциплинарног дела)

244а – часослов – полуноћница свакодневна; 249а – полуноћница суботња; 250а – јутрење; 251а – седмични тропари са богородичнима и кондацима; 256а – богородични тропари за свих осам гласова за седмичне дане; 258б – седмични светилни; 262а – час први; 263а – међучасије првог часа; 264а – час трећи; 265а – међучасије трећег часа; 265б – шести час; 266б – међучасије шестог часа; 267б – изобразитељна; 269а – чин о панагији; 270а – девети час; 271а – међучасије деветог часа; 272а – вечерња; 272б – прокимени дневни; 273б – молитве пред вечерњу трпезу; 274а – мало повечерје

281а – молитве пред спавање

282б – запис о месту и години штампања

Типографија и слог

За ралику од *Псалтира с последовањем* из 1546. године, који је штампан у двадесет редова полукрупном словном гарнитуром, текстуални блок ове књиге (153 × 97 mm), услед изостављања украсног оквира, садржи два реда више. Због тога се странице ова два издања не поклапају, као и обим књижног блока, с тим што је у *Псалтиру с последовањем* из 1561. године готово доследно спроведено копирање старијег предлошка према начелу ред за ред и слово за слово. Осим уз употребу иницијала, за одвајање већих текстуалних целина коришћене су и једноставно изведене насловне плетенице. Посебно се издваја она која се налази на листу 111б, где је преко претходно погрешно одштампаног наслова, отиснутог црвеном бојом, прештампан одговарајући, али овог пута црном.

Сиџирање свешчица. За сигнирање свешчица употребљена су велика латинична слова абецеде и римски бројеви. Првих двадесет три кватерниона садрже по једно велико латинично слово, која се након последњег слова абецеде удвајају, почевши од слова „А“. Попут истоименог издања из 1546. године, сигниране су само ректо стране прва четири листа кватерниона, док су на другом, трећем и четвртом, листу латиничним словима придодати и римски бројеви. Прва свешчица, сачињена од четири листа, тј. биниона, није обележена.

ГРАФИЧКА ОПРЕМА

ИЛУСТРАЦИЈЕ. Поред грба Вићенца Вуковића (Ил. 42), отиснутог на ректо страни првог листа књижног блока (л. 1а), у књизи је уместо заставице на листу 5а одштампана илустрација с представама четворице јеванђелиста (Ил. 43):

- Грб Вићенца Вуковића; Ил. 42 – л. 1а
Унутар штита налази се окруњени двоглави орао раширених крила, док су у оквиру оног мањег, који покрива његово тело, постављени и други хералдички мотиви, међу којима се издваја представа пеликана. Из штита израста централна челенка изнад које се налази представа Бога Оца с папском тијаром на глави. Из десне и леве челенке израстају персонификације у виду људских фигура с крстом и другим симболима.
- Јеванђелисти Јован, Матеј, Лука и Марко; Ил. 43 – л. 5а
Издељена по вертикали и хоризонтали, илустрација је формирана од четири правоугаона поља унутар којих се налазе представе јеванђелиста, како пишу своја јеванђеља у присуству њихових симбола. У горњем левом пољу приказан је јеванђелист Јован, са орлом иза, и Прохором (*гоз прохорос*), који седи на клупи преко пута њега. У горњем десном пољу за пултом седи јеванђелист Матеј у присуству анђела. У доњем левом пољу приказан је јеванђелист Лука (*вга' лоукас*), којег прати бик, док се у доњем десном пољу налазе представе јеванђелисте Марка (*ога маркос*) и лава, његовог симбола.

Заставице и вињете. У књизи се налазе три преплетне заставице. Прва је отиснута с дрворезбареног клишеа први пут употребљеног за илустровање *Служадника и Псалтира с њоследовањем* Божидара Вуковића из 1520. године, али с новоизрезаним монограмом Божидара Вуковића унутар доњег дела штита (ЗиВ. 1.3). Друга, формирана од преплета у виду пет концентричних кругова (ЗиВ. 3), такође представља поновљен отисак из поменутих издања Божидара Вуковића, док је трећа отиснута с клишеа први пут употребљеног за илустровање друге варијанте издања *Псалтира с њоследовањем* Божидара Вуковића из 1520. године (ЗиВ. 17.2).

Осим заставица, у књизи су отиснуте још две вињете са дрворезбарених клишеа раније употребљених за илустровање издања Божидара Вуковића из тридесетих година 16. столећа (ЗиВ. 26.2 и 42.2).

- ЗиВ. 1.3 – 128б
- ЗиВ. 3 – 129а
- ЗиВ. 17.2 – 214б
- ЗиВ. 26.2 – 111а
- ЗиВ. 41.1, 41.2 – л. 244а

Иницијали. Декоративни иницијали, одштампани црвеном бојом, отиснути су са постојећих клишеа који су припадали типографском фонду Божидара Вуковића. Као и у издању *Псалтира с њоследовањем* Вићенца Вуковића из 1546. године, реч је превасходно о витичастима, а у мањем броју, и преплетним иницијалима; најчешће се налазе у псалтиру и часослову, а заузимају четири реда текста текстуалног блока. Остали, једноставни, дворедни иницијали претежно су употребљени за рубрикацију и графичко обликовање текста последовања; махом су одштампани црвеном бојом, а у ретким случајевима и црном.

ЕПИСТОЛА ВИЋЕНЦА ВУКОВИЋА

Поновљена је и *Еписџола* Вићенца Вуковића „од старица“ из претходног издања из 1546. године, али са нешто измењеним слогом.

ПРЕПИС. ||^{2а} ЕПИСТОЛА ГОСПОДИНА |² ВИЦЕНЦА ВУКОВИЊА · |³ ѿд старнца (!) · |⁴ Ђь |ѿ' х'с многопоттованнѣ ѿцѣмь , патрїархамь , |⁵ архнеп'омь , епискѣпомь , ереомь , калоеромь , н ѿ|⁶сталнѣ , редов'ннкомь , Н толнокѣ бл'гоч'тннѣ |⁷ владавнцѣмь (!) н кралѣмь мацедонїе , шер'вїе (!) , босне · |⁸ срнѣске землѣ , н ѿсталнѣ кнезомь хр'стїан'скнѣ |⁹ велнкнѣ , н малнѣ ѿвогае кзнка кннжннкомь

, |¹⁰ како браћіе , гн , и землякомь своньмь виценцо де |¹¹ господинь вождара вьковникь от старца именовань , веле ми|¹²ло поздравленіе : |¹³ очито се зна братіо , и го , и крствь почтована , тако |¹⁴ права извршена племенщина наша немла вти по|¹⁵тврѣна само ва величствь крвн , а кою доара , и |¹⁶ часна длаа је не насладю тако блгоучни Матнашь |¹⁷ угарски краљ свидочи , о кога ѿ племенитаго , и |¹⁸ гьскаго народа говрети , кога же негова честита дн|¹⁹ла , и доброта вела и племенщини потврѣаю звн|²⁰ шаютн тако іу хь и своємь свѣтомь вьанкелю говорн . Да не |²¹ може зло стабло добарь плодъ давати , толко же племе|²²нито стабло залл плодъ чинити . и такоже племенито ста|²³бло по плодъ его познаваѣт се такоже висина племенщине |²⁴ по частнхь делнхь је (!) очита . Зачь на странъ оставнв прнч|²⁵не и много говореніе , на нашъ наислаь повратнвь се , моє|²⁶го пнчваного (!) гна ѿца воеводѣ Вожндара Вьковника да спо|²⁷меніе стнню , за вдрьжаніе вврх хьвоу , и помочь народа |²⁸ его за насладовати полагаь свое зможности , прьвородите|²⁹лє свое исходеще ѿ племена благоучстннхь владавнчь серб|³⁰ске землє , ѿ велага Константина прьвога и влагочьнаго (!) и |³¹ прьваго хрьстїанскаго цра почамь , и до врьмена славнаго вь|³²ка деспота и бранка вьковника , и стефана деспота , також на|^{2b}ходи се и писмь ѿронства краљевь и цесаровь серьбскихь . |² Иже не страбаючи ни блга ни жнвота его вь днє и вь ноць мнє|³лєтн своємь народъ на помочь вти (!) , и то се зна по прьвомь |⁴ штампаню кннгахь стго писма тако чнтаютн з развмїа лн с|⁵те , и тако на смьртнон постели вьдвчн и своїон бащинн вл|⁶рети желлаше . и такоє по смьртн его с велнмь потрошкоь |⁷ нзъ толко далеце стране вь лѣто гна дѣфл на его бащинн |⁸ мртво тѣло его ѿнесено ієсть , и покопано и цркве старце |⁹ ворнца (!) прнє ієзрнцн (!) ѿ шквтарн . и такоє по смьртн потто|¹⁰ванаго гна ѿца моєго прнвореченнаго . азь Виценцо сннь его |¹¹ не могощи ннмь вь сеє врьме своньмь родакомь и бащинн мо|¹²їєн послажити с велнкнм же потрошкоь направнвь слова , и |¹³ нне тварн потрнєне кь штампє ѿ стго писма кннгахь дѣда (!) про|¹⁴рока что се ѿалтирь говорн , на стншеніе тнла вашєго , и спїє|¹⁵нїа дьшь вашнхь ѿ свакоє владє , и фалснта помьдрнхь лю|¹⁶ди велнкъ тредъ направленю зрєсєнь , потомь тога щампань|¹⁷є на хвалє іу хьа . и веселє ротаковь свонь , и бащине свое , и на |¹⁸ оьрадость свега хрьтїанства , оу свакон напастннхь , трьпещєє на о|¹⁹вель свнтѣ вмирору за радн хьа . И тако же племенити знаь ми|²⁰рсаніємь его нно цвнтїє прѣмаже , тако и ѿалтирь мєз ннн|²¹ми кннгами стго писма , оу комь сва пррчства хьа здрьже се . |²² зато мннмь добротє вашє са свнмь срцємь тако нашащи |²³ старє кннге писанє ѿ срьбске землє , пошалантє ми |²⁴ да є штампамь на спомнненіє старнхь , и хьва|²⁵лоу хьвз , почєд вн моголн прнти оу него|²⁶ко свѣто краљєвство оу коє нн сь |²⁷ прнведн ѿць , и сннь , и свѣ|²⁸ти доухь , амннь : |²⁹ ТЕЛѠСЬ .

Превод. У Исусу Христу много поштованим оцима, патријарсима, архиепископима, бискупима, јерејима, калуђерима, и осталим редовницима, и толико побожним владарима и краљевима Македоније, Шервије, Босне, Сримске земље, и осталим хришћанским кнежевима, великим и малим књижевницима овога језика, као браћи, господи, и земљацима својим, Виценцо Вуковић, а латинским језиком „Дела Већа“ назван, велемило поздрављеније.

Очито се зна, браћо и господо у Крсту поштована, да право племенито дило наше не може бити потврђено само племенитом крвљу, јер се добра и чаена дила не наслидују, као што побожни Матијаш, угарски краљ свидочи, говорећи: „Онај је племенитог и господског рода, кога његова честита дила и веља доброта, у племству потврђују, узвишујући га,“ како Исус Христос у својем светом Јеванђељу говори: „Да не може рђаво стабло, добар плод давати, нити племенито стабло рђав плод рађати.“ И као што се племенито стабло, по плоду свом познаје, тако се и величина племенитости, по час ним дилима мери.

Зач(ас) да оставим на страну причке, и много говорење, и да се вратим на нашу замисао, за успомену на свога поштованого господина оца, војводу Божидача Вуковића, ради учвршћивања вире Христове, и помоћи народу његовом; да се угледам, према својим могућностима, на претке који потичу од племена побожних владара српске земље, од Белога Константина Првог, почев од побожног и првог хришћанског цара, до времена славнога Вука деспота, и Бранка Вуковића, и Стефана деспота, како се налази у родослову краљева и царева српских.

Он није штедео ни богатства, ни свога здравља, мислећи дању и ноћу, како да помогне своме народу. И то је познато из првих штампаних књига Светога Писма; ако сте читали, схватили сте! Будући на самртној постели, пожелє да умре у својој отаџбини. И тако је, по смрти његовој, с вељим потрошком, из далеке земље, лета Господњег 1540, пренето његово мртво тело у отаџбину, и покопано у цркви Старчеве Горице, на Скадарском језеру.

Зато, после смрти мога поштованог господина оца, напред споменутог, ја, Виценцо, син његов, не могавши, друкчије у ово време, својим рођацима и својој отаџбини, стално бити од користи, са великим потрошком, направих слова, и друге потребне ствари за штампу, из књига Светога Писма, Давида пророка, што се Псалтир зове, на утиху тила вашег, и спас душа ваших од свакога блуда и фалсита. После великог труда мудрих људи, израде украса, штампан је, на хвалу Исуса Христа, и весеље мојих рођака и моје отаџбине, и на радост свих хришћана који трпе сваку патњу на овом свиту, умиру ради Христа. И као што племени-ти крин, својим мирисом превазилази свако цвиће, тако и псалтир превазилази све књиге Светога Писма, у коме су сва пророчанства Христова скупљена.

Зато свим срцем молим вашу доброту, ако нађете стару књигу писану у српској земљи, пошаљите ми је, да је штапам, за спомен прецима, и хвалу Христову, како би могли ући у Његово свето краљевство, у које ће нас привести Отац и Син и Свети Дух. Амин.

(То ми је) циљ.

Виценцо Вуковић.

У Венецији, лета 1546.¹

Поговор

ПРЕПИС. ||^{127b} Из'воленіємъ оца . съпоспѣше²ниіе сѣа . и съвршеніємъ ст³го доуха . Иже ѿ небытіа въ бы⁴тіе словомъ приведн въсачьскаа . |⁵ Създавѣн члѣка и положѣн ѣго въ |⁶ ран , пише вж⁷тъвъныіе (!) наслажда⁷ти се . Паки же прѣстоупльша и ѿврѣ⁸жен'на вьв'ша (!) . и въсѣмъ родомъ иже по |⁹ нїемъ бьв'шїимъ съмръть нсходатан . И |¹⁰ бѣ вндѣти рода члѣа ѿ діавола мочн¹¹маа . Нь създавѣн , не оставьн създаніе |¹² своіе въ кон'ць погыб'ноути . пророкы по¹³сла проречїи тогоко прншьствїе . иже прѣ¹⁴даше намъ писанїа . Въ ннхже нзещ'нѣн¹⁵ше цр же и бг'ѿѿцѣ пророкъ дѣдъ . прїшь¹⁶ствїемъ свѣтаго доуха наоучаємъ . прѣ¹⁷дасть намъ двшеспасноую сїю кннгоу |¹⁸ глїемїн ѡал'тнрь . славословннн снмъ |¹⁹ иже въ тронцї бѣа (!) . естѣ бо сїа кннга цѣ²⁰ломоудрїю настав'ннкѣ . и тѣлесннмъ |²¹ н доушев'ннмъ стрѣтемъ нсцѣлнтель . ѡа||^{128a}лом' бѿ и ѿ камен'наго срдца слъзоу нз'ы²мліеть . агг'ломъ съпрнчестннкы . нб³ныіе жнтелїе . по бзѣ⁴ печаль сьдѣваеть . |⁴ лоушам' (!) же веселїе дароуїеть . . . . |⁵ сегѿ радн и азѣ грѣш'нїн и мьньшн въ чл⁶цѣхъ , внценцо сннь г'на воеводе божн⁷дара вьковнка , подьгорнчаннн . Же⁸ланїемъ въжделѣхъ къ дшѣползнымъ |⁹ кннгамъ . нспльнннн недостатъство |¹⁰ еже оумаленое и расхыщенное нзманлѣ¹¹тѣнн , бѿу попоуцьшв нхъ . Бьв'шоу мн |¹² тогда въ запад'нынхъ странахъ нтнлїнскї¹³нхъ (!) . Въ слав'нѣмъ градѣ венетїанѣ . |¹⁴ блѣ настав'наємъ , възрев'новахъ поспѣше¹⁵ннїемъ свѣтаго доуха . трѿдолюбьзнѣ |¹⁶ под'внзахъ се съставннн формн , въ еже бы¹⁷ти оугод'на въсакомоу прочнтаюцїомоу . |¹⁸ тогѿ радн прольжнхъ (!) врѣме не ставннн |¹⁹ въ скорѣ . и съписахъ сїю доушепользную²⁰ю гннгу (!) ѡал'тнрь . Тѣмъже млїю се и мн²¹ли се дѣю въсѣмъ . поюцїнмъ нли стн||^{128b}хологѿствоуцїнмъ , нли прѣпнсоуцї⁴нмъ . аще коудеть цо погрѣшено нсправ'⁵ланте . и насѣ ѿ семъ трѿднв'шїнхъ се |⁶ бл'внте а не кльнѣте . И васѣ въсе⁷благїн бѣ тѣ , да не лншн црѣтїа |⁸ ѣго въ бесконч'ныіе вѣ⁹кы , Амннъ .:

Превод. Милошћу Оца, помоћу Сина и савршенством Светога Духа, из небића у биће, Бог је Речју привео све. Створио је човека и поставио га у рај да се наслађује дожанском храном. Пошто је сагрешио и одбачен био, и свему роду после њега испосредова смрт. И видело се како је ђаво мучио људски род. Но, Творац не остави своје створење да пропадне до краја. Пророке је послао да прорекну Његов долазак, који нам предадоше књиге. Међу њима је најбољи цар и богоотац, пророк Давид, који наиласком Светога Духа поучен, предаде нам ову душеспасну књигу, звани Псалтир, да њиме прослављамо песмама Бога у Тројици. Ова књига је учитељ, мудрости, телесних и душевних патњи исцелитељ. Псалам и из каменог срца измами сузу, чини (нас) заједничарима у Богу са анђелима и небеским житељима, тугу одгони, а душама весеље дарује.

Због тога и ја грешни и последњи међу људима, Вићенцо, син господина војводе Божицара Вуковића, Подгоричанин, жарко желех да поупим недостатак душекорисних књига, (чији

¹ Синдик 1996, 86–88.

је број) смањен пљачкањем Исмаилићана, по Божијем допуштењу. Бејаш тада на Западу, у Италији, у славном граду Венецији, предвођен Богом, помоћу Светога Духа, марљиво се потрудих да сачиним форме, прикладна свакоме ко буде прочитавао. Затим продужих време и не заврших брзо. И наштампах ову душекорисну књигу Псалтир. Стога усрдно молим и преклињем све појце, или стихологце, или преписиваче, ако буде што погрешено, исправљајте, а нас који смо се о овоме трудили, благословите а не куните, да и вас предобри Бог Господ не лиши царства свога, за сва времена. Амин.²

ЗАПИС НА КРАЈУ КЊИГЕ

Въ венецїехъ, Въ лѣто, 1561.

У Венецији, године 1561.

БРОЈ ЕВИДЕНТИРАНИХ ПРИМЕРАКА

Судећи према попису Немировског,³ познато је близу тридесет примерака, међу којима, колико је познато, нема целовитих, али на основу којих је могуће реконструисати идеални примерак овог издања.

ОДАБРАНА ЛИТЕРАТУРА

Каратаевъ 1883, 129–132; Стојановић, *Сѣаре срѣске шѣамѣарије*, 367; Медаковић, *Графика срѣских шѣамѣаних књѣа*, 213–214; Немировски, *Црногорска библѣоѣрафија*, 1/2, 136–141, 212–213; Пешикан, *Лексикон срѣскословенскоѣ шѣамѣарсѣва*, 172–173.

² Синдик 1996, 41–42, 91.

³ Немировски 1993, 141.

ХИИ. ОКТОИХ ПЕТОГЛАСНИК, ОКО 1560

Општи подаци

Издање Вићенца Вуковића (поновљено издање истоимене књиге Божидара Вуковића из 1537. године); штампар/уредник, редактор, коректор: ?; место издавања: Венеција; време издавања: око 1560 (на основу водених знакова); обим: 162 листа; формат: 2°

Садржина

1а – предговор; службе васкрсне и седмичних дана од петог до осмог гласа.

Пети глас: 2а – служба за недељу; 8а – служба за понедељак; 11а – служба за уторак; 15а – служба за среду; 18б – служба за четвртак; 22а – служба за петак; служба за суботу (25б)

Шести глас: 31а – служба за недељу; 37а – служба за понедељак; 40а – служба за уторак; 44а – служба за среду; 47б – служба за четвртак; 51а – служба за петак; 55б – служба за суботу

Седми глас: 60б – служба за недељу; 66б – служба за понедељак; 69б – служба за уторак; 73с – служба за среду; 77с – служба за четвртак; 80б – служба за петак; 83б – служба за суботу

Осми глас: 88б – служба за недељу; 95а – служба за понедељак; 98а – служба за уторак; 102а – служба за среду; 106б – служба за четвртак; 110а – служба за петак; 115б – служба за суботу

Додаци октоиху: 120а – васкрсни ексапостилари са богородичнима и евангелским стихирама; 122а – тријични тропари и светилни по гласовима; 123а – седмични светилни; 123б – тропари по непорочним у недељу; 124а – тропари по непорочним у суботу; 124а – седмични тропари са богородичнима и кондацима; 124б – богородични тропари за свих осам гласова за седмичне дане; 125б – прокимен на вечерњи од суботе до петка; 125б – велики прокимени за недељна вечерња током Великог поста са стиховима за „алилуја“; 1326а – васкрсне службе прва четири гласа (мала вечерња, велика вечерња, канон полуноћнице, јутрење, блажена); 149б – кратак извод из типика (о комбиновању канона на јутрењу); 150а параклис Светом Сави; 153а – чин водоосвећења првог августа; 155б – молитва при брању грожђа; 156а – поредак заупокојене панихиде; 156б – молитве литије на великој вечерњи; 157б – молитва при благосиљању кољива; 157б – апостоли и еванђеља (за последовање) упокојенима и Богородици; 158б – молитва над оскрнављеним сасудом; 158б – херувика на Велику суботу; 158б – херувика на грчком језику; 158б – (општа) разрешна молитва коју говори архијереј или духовник; 159б – распоред гласова, читања васкрсних еванђеља (на јутрењу), те апостола и еванђеља на Литургији (= тзв. столпови гласова).

160б – поговор

Типографија и слог

Исто као и код *Окѡиха ѡѡогласника* из 1537. године, и у овом издању се текстуални блок, димензија 225 × 150 mm, сложен у два ступца, састоји се од тридесет и осам редова, с тим што је у овом случају међуредни проред нешто збијенији. Иако у основи представља копију Божидаревог *Окѡиха*, где је готово доследно спроведно начело понављања слово за слово и ред за ред, уочавају се и мање типографске разлике, које се огледају у употреби нових варијанти појединих слова. И овде је, такође као и у предлошку, коришћен полуситни слог, док је за истицање појединих делова текста у Поговору употребљен полукрупни.

Сигнирање свешчица. Сигниране су само ректо стране прва четири листа кватерниона. Но, за разлику од *Окѿоиха ѿеѿоѿласника* из 1537. године, где је то учињено старословенским бројним вредностима и малим латиничним словима абецеде, овде су употребљена само латинична слова, којима су, изузев на првом листу, придодати и римски бројеви (II, III, IIII).

ГРАФИЧКА ОПРЕМА

Илустрације. Поновљена је заставица са илустрацијом тројице химнографа, која се налазила у старијем издању. Међутим, судећи на основу сачуваних примерака, последња два листа с пасхалном таблицом нису прикључена, те самим тим, нису ни поновљене илустрације које су се налазиле на листу 161а *Окѿоиха ѿеѿоѿласника* из 1537. године.

- Ил. 14 – 2а

Заставице и вињете. Једна од најзначајнијих разлика између овог и истоименог издања Божицара Вуковића из 1537. године огледа се у томе што је унутар прве заставице, одштампане на ректо страни првог листа, Вуковићев грб замењен фигуралном представом *Imago pietatis* (ЗиВ. 25.2).

У књизи је поновљена преплетна заставица, отиснута на листу 3а у ширини текстуалног блока (ЗиВ. 27). Међутим, поред заставице са представом *Imago pietatis*, оно по чему се такође ово издање разликује у односу на претходно које је служило као предложак, јесте и то што су на версо странама првог и другог листа одштампане друге вињете. Оне су отиснуте с раније коришћених клишеа, изузев једне (ЗиВ. 56).

Заставице и вињете отиснуте с постојећих дрворезбарених клишеа:

- ЗиВ. 24.1 – л. 2б
- ЗиВ. 25.2 – л. 1а
- ЗиВ. 26.1–26.3 – л. 1б, 2а

Вињета, отиснута с новог дрворезбареног клишеа:

- ЗиВ. 56 – л. 1б

Вињета сачињена од стилизованих листова и преплетних трака који формирају срцоліке и кружне геометријске облике; у средишном делу вињета налази се кружно поље испуњено црном бојом с преплетима крстоликих мотива.

Иницијали. У књизи се, као и старијем предлошку, витичасти иницијали јављају искључиво у оквиру текста последњег кватерниона. Ипак, иако су поновљени иницијали истих слова, у значајној броју они нису отиснути и са истих клишеа.

ПРЕДГОВОР И ПОГОВОР

Текст предговора и поговора је идентичан издању Божицара Вуковића из 1537. године, због чега га нећемо понављати.

БРОЈ ЕВИДЕНТИРАНИХ ПРИМЕРАКА

Судећи према попису Немировског,¹ познато је око четрдесет примерака, међу којима има и оних који су у целости сачувани.

ОДАБРАНА ЛИТЕРАТУРА

Каратаевъ 1883, 88–89; Медаковић, *Графика српских шtamпаних књига*, 2218–219; Немировски, *Црногорска библиографија*, 1/2, 142, 213; Пешикан, *Лексикон српскословенској шtamпартсiва*, 161–162.

¹ Немировски 1993, 142.

а) Илустрације

Ил. 1

Ил. 2

Ил. 3

Ил. 4

Ил. 5

Ил. 6

Ил. 7

Ил. 8

Ил. 9

Ил. 10

Ил. 11

Ил. 12.1

Ил. 12.2

Ил. 13

Ил. 14

Ил. 15

Ил. 16

Ил. 17

Ил. 18

Ил. 19

Ил. 20

Ил. 21

Ил. 22

Ил. 23

Ил. 24

Ил. 25

Ил. 26

Ил. 27

Ил. 28

Ил. 29

Ил. 30

Ил. 31

Ил. 32

Ил. 33

Ил. 34

Ил. 35

Ил. 36

Ил. 37

Ил. 38

Ил. 39.1

Ил. 39.2

Ил. 40 – Света Троица

Ил. 41

Ил. 42

Ил. 43

б) Заставице и вињете

ЗиВ. 1.1

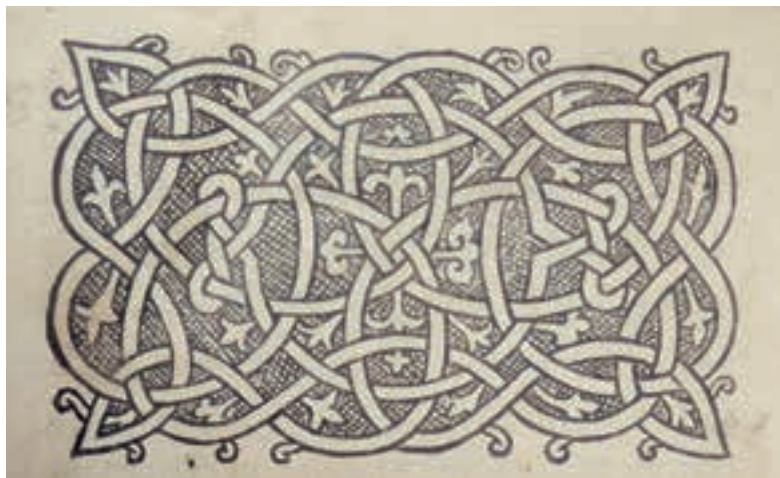

ЗиВ. 1.2

ЗиВ. 1.3

ЗиВ. 2

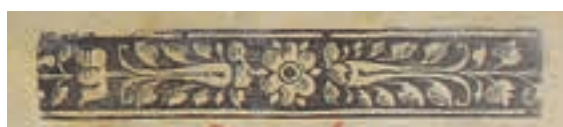
ЗиВ. 3

ЗиВ. 4

ЗиВ. 5.1

ЗиВ. 5.2

ЗиВ. 6

ЗиВ. 7.1

ЗиВ. 7.2

ЗиВ. 7.3

ЗиВ. 8

ЗиВ. 9.1

ЗиВ. 9.2

ЗиВ. 9.3

ЗиВ. 10.1

ЗиВ. 10.2

ЗиВ. 11

ЗиВ. 12

ЗиВ. 13.1

ЗиВ. 13.2

ЗиВ. 14.1

ЗиВ. 14.2

ЗиВ. 15.1

ЗиВ. 15.2

ЗиВ. 16.1

ЗиВ. 16.4

ЗиВ. 16.2

ЗиВ. 16.5

ЗиВ. 16.3

ЗиВ. 16.6

ЗиВ. 17.1

ЗиВ. 17.2

ЗиВ. 18.1

ЗиВ. 18.2

ЗиВ. 18.3

ЗиВ. 19.1

ЗиВ. 19.2

ЗиВ. 20.1

ЗиВ. 20.2

ЗиВ. 20.3

ЗиВ. 21.1

ЗиВ. 21.2

ЗиВ. 22.1

ЗиВ. 22.2

ЗиВ. 23

ЗиВ. 24.1

ЗиВ. 24.2

ЗиВ. 25.1

ЗиВ. 25.2

ЗиВ. 26.1; 26.2; 26.3

ЗиВ. 27

ЗиВ. 28.1

28.2

28.3

28.4

ЗиВ. 29.1

ЗиВ. 29.2

ЗиВ. 29.3

ЗиВ. 29.4

ЗиВ. 29.5

ЗиВ. 30

ЗиВ. 31

ЗиВ. 32.1

ЗиВ. 32.2

ЗиВ. 33.1

ЗиВ. 33.2

ЗиВ. 34

ЗиВ. 35

ЗиВ. 36.1

ЗиВ. 36.2

ЗиВ. 37.1

ЗиВ. 37.2

ЗиВ. 37.3

ЗиВ. 38

ЗиВ. 39.1.1; 39.1.2

ЗиВ. 39.2

ЗиВ. 39.3

ЗиВ. 40

ЗиВ. 41

ЗиВ. 42.1

ЗиВ. 42.2

ЗиВ. 43

ЗиВ. 44

ЗиВ. 45

ЗиВ. 46.1; 46.2; 46.3

ЗиВ. 47

ЗиВ. 48.1.1

ЗиВ. 48.1.2

ЗиВ. 48.1.3

ЗиВ. 48.2.1

ЗиВ. 48.2.2

ЗиВ. 48.2.3

ЗиВ. 48.3.1

ЗиВ. 48.3.2

ЗиВ. 48.3.3

ЗиВ. 48.4.1

ЗиВ. 48.4.2

ЗиВ. 48.4.3

ЗиВ. 48.5.1

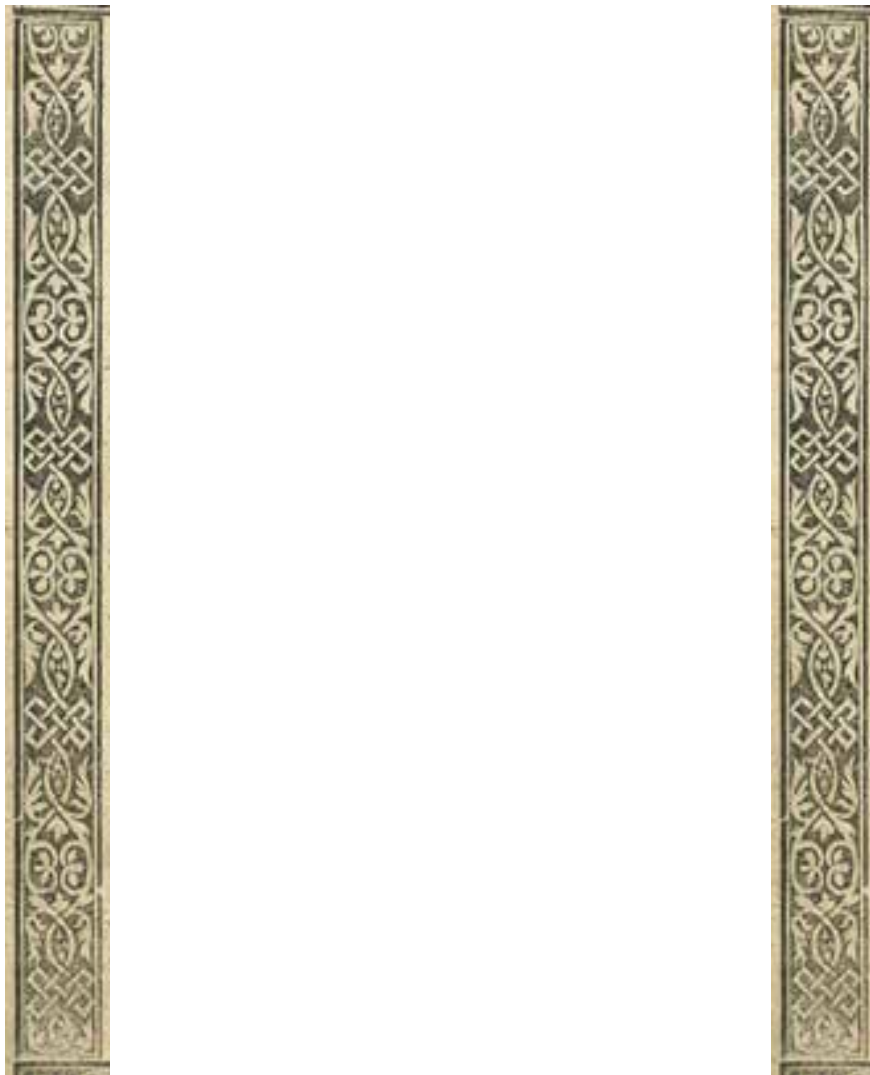

ЗиВ. 48.5.2

ЗиВ. 48.5.3

ЗиВ. 48.6.1

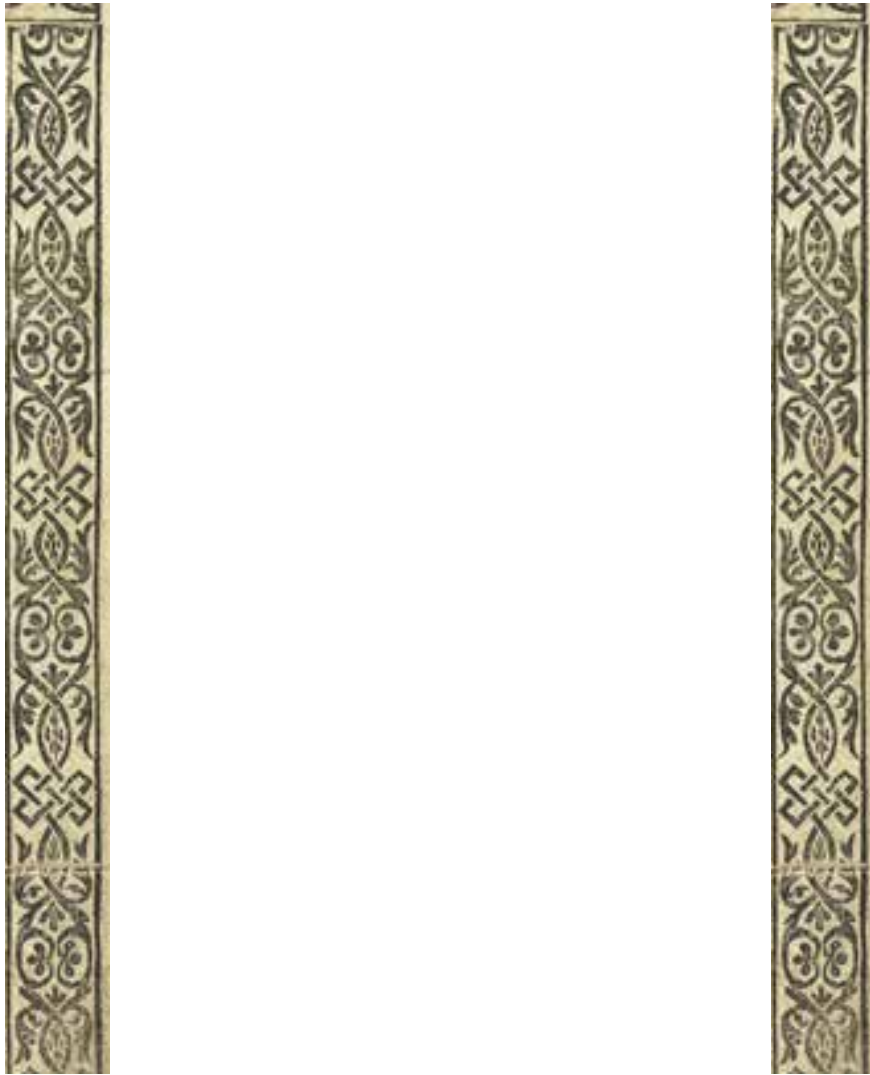

ЗиВ. 48.6.2

ЗиВ. 48.6.3

ЗиВ. 48.7.1

ЗиВ. 48.7.2

ЗиВ. 48.7.3

ЗиВ. 48.8.1

ЗиВ. 48.8.2

ЗиВ. 48.8.3

ЗиВ. 49.1.1

ЗиВ. 49.1.2

ЗиВ. 49.1.3

ЗиВ. 49.2.1

ЗиВ. 49.2.2

ЗиВ. 49.2.3

ЗиВ. 49.3.1

ЗиВ. 49.3.2

ЗиВ. 49.3.3

ЗиВ. 49.4.1

ЗиВ. 49.4.2

ЗиВ. 49.4.3

ЗиВ. 49.5.1

ЗиВ. 49.5.2

ЗиВ. 49.5.3

ЗиВ. 49.6.1

ЗиВ. 49.6.2

ЗиВ. 49.6.3

ЗиВ. 49.7.1

ЗиВ. 49.7.2

ЗиВ. 49.7.3

ЗиВ. 49.8.1

ЗиВ. 49.8.2

ЗиВ. 49.8.3

ЗиВ. 49.9.1

ЗиВ. 49.9.2

ЗиВ. 49.9.3

ЗиВ. 49.10.1

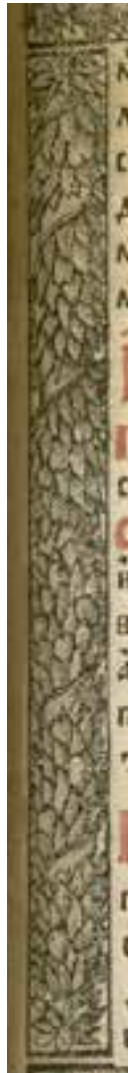

ЗиВ. 49.10.2

ЗиВ. 49.10.3

ЗиВ. 49.11.1

ЗиВ. 49.11.2

ЗиВ. 49.11.3

ЗиВ. 49.12.1

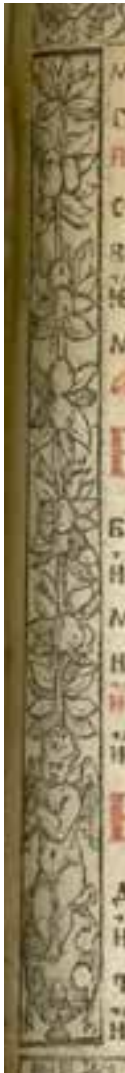
ЗиВ. 49.12.2

ЗиВ. 49.12.3

ЗиВ. 49.13.1

ЗиВ. 49.13.2

ЗиВ. 49.13.3

ЗиВ. 49.14.1

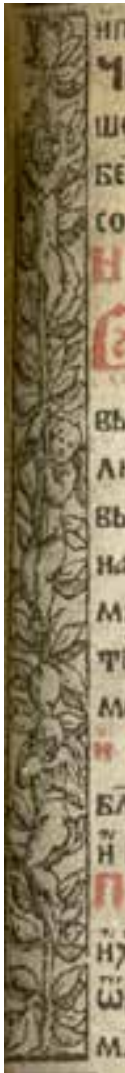

ЗиВ. 49.14.2

ЗиВ. 49.14.3

ЗиВ. 49.15.1

ЗиВ. 49.15.2

ЗиВ. 49.15.3

ЗиВ. 49.16.1

ЗиВ. 49.16.2

ЗиВ. 49.16.3

ЗиВ. 50.1

ЗиВ. 50.2

ЗиВ. 51.1

ЗиВ. 51.2

ЗиВ. 52.1

ЗиВ. 52.2

ЗиВ. 53

ЗиВ. 54

ЗиВ. 55

ЗиВ. 56

8. ПРИЛОГ I: ТАБЕЛАРНИ ПРИКАЗ ИЗДАЊА БОЖИДАРА И ВИЋЕНЦА ВУКОВИЋА

У табеларном приказу изложена је целокупна структура идеалног примерка сваког издања понаособ. Најпре је дат редни број свешчице с њеном изворно пренесеном сигнатуром, редни број табака и фолијација, а потом и елементи графичке опреме са издвојеним колонама о илустрацијама, као и заставицама и вињетама.

Значајно место у табеларном приказу заузима колона с редним бројем табака. На основу ње је могуће сагледати структуру свешчица књижног блока, па самим тим и процес штампања, односно начин на који су одговарајуће странице књиге слагане на одређену ректо или версо страну табака (монтажа табака). Тако је код октаво формата свешчица књижног блока формирана од једног, код кватро два табака уметнута један у други, док је код фолио формата кватернион био састављен од четири табака пресавијених по средини.

Приликом табеларног представљања графичког украса, изложене су и његове одштампане варијације, познате на основу увида у различите примерке истог издања. На крају табела налази се издвојени елементи графичког украса, назначени одговарајућим каталошким бројевима, употребљеним у табеларном приказу. Каталог графичког украса је састављен из две целине. Прва се односи на илустрације, а други на заставице и вињете. Оно што овај каталошки преглед графичког украса разликује од оних које је приредио Немировски, јесте у томе што овде изложене и различите варијанте отисака.¹ При томе су, што је такође особено, под посебним каталошким бројевима дати појединачни дрворезбарени елементи клишеа, који су у комбинацији с другим били заједно отискивани, формирајући заставицу, вињету или илустрацију.

¹ Немировски 1993, 221–229; Nemirovskij 2001, 444–467; Nemirovskij 2003, 473–514.

Табела I.

СЛУЖАБНИК, 1520						
Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
1	Ѓ	1а	1	a		
		1б		б		
		1б	2	a		
		1а		б		
		2а	3	a		1.1
		2б		б		
		2б	4	a		
		2а		б		
		2а	5	a		
		2б		б		
		2б	6	a		
		2а		б		
		1а	7	a		
		1б		б		
	1б	8	a			
	Ѓ		б			
2	Ѓ	3а	9	a		
		3б		б		
		3б	10	a		
		3а		б		
		4а	11	a		
		4б		б		
		4б	12	a		
		4а		б		
		4а	13	a		
		4б		б		
		4б	14	a		
		4а		б		
		3а	15	a		
		3б		б		
	3б	16	a			
	Ѓ		б			
3	Ѓ	5а	17	a		
		5б		б		
		5б	18	a		
		5а		б		
		6а	19	a		
		6б		б		
		6б	20	a		
		6а		б		
		6а	21	a		
		6б		б		
		6б	22	a		
		6а		б		
		5а	23	a		
		5б		б		
	5б	24	a			
	Ѓ		б			

СЛУЖАБНИК, 1520

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
4	Џ	7а	25	a		
		7б		б		
		7б	26	a		
		7а		б		
		8а	27	a		
		8б		б		
		8б	28	a		
		8а		б		
		8а	29	a		
		8б		б		
		8б	30	a		
		8а		б		
		7а	31	a		
		7б		б		
	7б	32	a			
	7а		б			
5	Ћ	9а	33	a		
		9б		б		
		9б	34	a		
		9а		б		
		10а	35	a		
		10б		б		
		10б	36	a		
		10а		б		
		10а	37	a		
		10б		б		
		10б	38	a		
		10а		б		
		9а	39	a		
		9б		б		
	9б	40	a			
	9а		б			
6	Ќ	11а	41	a		3
		11б		б		
		11б	42	a		
		11а		б		
		12а	43	a		
		12б		б		
		12б	44	a		
		12а		б		
		12а	45	a		
		12б		б		
		12б	46	a		
		12а		б		
		11а	47	a		
		11б		б		
	11б	48	a			
	11а		б			

СЛУЖАБНИК, 1520

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
7	ž	13a	49	a		
		13б		б		
		13б	50	a		
		13a		б		
		14a	51	a		
		14б		б		
		14б	52	a		
		14a		б		
		14a	53	a		
		14б		б		
		14б	54	a		
		14a		б		
		13a	55	a		
		13б		б		
	13б	56	a			
	13a		б			
8	ñ	15a	57	a		
		15б		б		
		15б	58	a		
		15a		б		
		16a	59	a		
		16б		б		
		16б	60	a		
		16a		б		
		16a	61	a		
		16б		б		
		16б	62	a		
		16a		б		
		15a	63	a		
		15б		б		
	15б	64	a			
	15a		б			
9	ñ	17a	65	a		
		17б		б		
		17б	66	a		
		17a		б		
		18a	67	a		
		18б		б		
		18б	68	a		
		18a		б		
		18a	69	a		
		18б		б		
		18б	70	a		
		18a		б		
		17a	71	a		
		17б		б		
	17б	72	a			
	17a		б			
	ñ	17a				

СЛУЖАБНИК, 1520

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
10	ї	19а	73	a		
		19б		б		
		19б	74	a		
		19а		б		
		20а	75	a		
		20б		б		
		20б	76	a		
		20а		б		
		20а	77	a		
		20б		б		
		20б	78	a		
		20а		б		
		19а	79	a		
		19б		б		
	19б	80	a			
	19а		б			
11	ї	21а	81	a		
		21б		б		
		21б	82	a		
		21а		б		
		22а	83	a		
		22б		б		
		22б	84	a		
		22а		б		
		22а	85	a		
		22б		б		
		22б	86	a		
		22а		б		
		21а	87	a		
		21б		б		
	21б	88	a			
	21а		б			
12	ї	23а	89	a		
		23б		б		
		23б	90	a		
		23а		б		4
		24а	91	a		
		24б		б		
		24б	92	a		
		24а		б		
		24а	93	a		
		24б		б		
		24б	94	a		
		24а		б		
		23а	95	a		
		23б		б		
	23б	96	a			
	23а		б			

СЛУЖАБНИК, 1520

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
13	Њ	25а	97	a		
		25б		б		
		25б	98	a		
		25а		б		
		26а	99	a		
		26б		б		
		26б	100	a		
		26а		б		
		26а	101	a		
		26б		б		
		26б	102	a		
		26а		б		
		25а	103	a		
		25б		б		
	25б	104	a			
	25а		б			
14	Њ	27а	105	a		
		27б		б		
		27б	106	a		
		27а		б		
		28а	107	a		
		28б		б		
		28б	108	a		
		28а		б		
		28а	109	a		
		28б		б		
		28б	110	a		
		28а		б		
		27а	111	a		
		27б		б		
	27б	112	a			
	27б		б			
15	Њ	29а	113	a		5.1
		29б		б		
		29б	114	a		
		29а		б		
		30а	115	a		
		30б		б		
		30б	116	a		
		30а		б		
		30а	117	a		
		30б		б		
		30б	118	a		
		30а		б		
		29а	119	a		
		29б		б		
	29б	120	a			
	29б		б			
	Њ	29б				

СЛУЖАБНИК, 1520

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
16	Ѓ	31a	121	a		
		31б		б		
		31б	122	a		
		31a		б		
		32a	123	a		5.1
		32б		б		
		32б	124	a		
		32a		б		
		32a	125	a		
		32б		б		
		32б	126	a		
		32a		б		
		31a	127	a		
		31б		б		
	31б	128	a			
	31б		б			
17	Ѓ	33a	129	a		
		33б		б		
		33б	130	a		
		33a		б		
		34a	131	a		
		34б		б		
		34б	132	a		
		34a		б		
		34a	133	a		
		34б		б		
		34б	134	a		
		34a		б		
		33a	135	a		
		33б		б		
	33б	136	a			
	33б		б			
18	Ѓ	35a	137	a		
		35б		б		
		35б	138	a		
		35a		б		
		36a	139	a		
		36б		б		
		36б	140	a		
		36a		б		
		36a	141	a		
		36б		б		
		36б	142	a		
		36a		б		
		35a	143	a		
		35б		б		
	35б	144	a			
	35б		б			

СЛУЖАБНИК, 1520

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
19	Ѓї	37а	145	a		
		37б		б		
		37б	146	a		
		37а		б		
		38а	147	a		
		38б		б		
		38б	148	a		
		38а		б		
		38а	149	a		
		38б		б		
		38б	150	a		
		38а		б		
		37а	151	a		
		37б		б		
	37б	152	a			
Ѓї	37б		б			
20	ќ	39а	153	a		
		39б		б		
		39б	154	a		
		39а		б		
		40а	155	a		
		40б		б		
		40б	156	a		
		40а		б		
		40а	157	a		
		40б		б		
		40б	158	a		
		40а		б		
		39а	159	a		
		39б		б		
	39б	160	a			
	39б		б			
21	ќ	41а	161	a		
		41б		б		
		41б	162	a		
		41а		б		
		42а	163	a		
		42б		б		
		42б	164	a		
		42а		б		
		42а	165	a		
		42б		б		
		42б	166	a		
		42а		б		
		41а	167	a		
		41б		б		
	41б	168	a			
	ќ		41б	б		

СЛУЖАБНИК, 1520

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
22	ЋЋ	37а	169	a		
		37б		б		
		37б	170	a		
		37а		б		
		38а	171	a		
		38б		б		
		38б	172	a		
		38а		б		
		38а	173	a		
		38б		б		
		38б	174	a		
		38а		б		
		37а	175	a		
		37б		б		
	37б	176	a			
	37б		б			
23	ЋЋ	39а	177	a		
		39б		б		
		39б	178	a		
		39а		б		
		40а	179	a		
		40б		б		
		40б	180	a		
		40а		б		
		40а	181	a		
		40б		б		
		40б	182	a		
		40а		б		
		39а	183	a		
		39б		б		
	39б	184	a			
	39б		б			
24	ЋЋ	41а	185	a		
		41б		б		
		41б	186	a		
		41а		б		
		42а	187	a		
		42б		б		
		42б	188	a		
		42а		б		
		42а	189	a		
		42б		б		
		42б	190	a		
		42а		б		
		41а	191	a		
		41б		б		
	41б	192	a			
	41б		б			
	ЋЋ	41б				

СЛУЖАБНИК, 1520

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
25	řř	49a	193	a		
		49б		б		
		49б	194	a		
		49a		б		4
		50a	195	a		
		50б		б		
		50б	196	a		
		50a		б		
		50a	197	a		
		50б		б		
		50б	198	a		
		50a		б		
		49a	199	a		
		49б		б		
	49б	200	a			
	řř		б			
26	řš	51a	201	a		
		51б		б		
		51б	202	a		
		51a		б		
		52a	203	a		
		52б		б		
		52б	204	a		
		52a		б		
		52a	205	a		
		52б		б		
		52б	206	a		
		52a		б		
		51a	207	a		
		51б		б		
	51б	208	a			
	řš		б			
27	řž	53a	209	a		
		53б		б		
		53б	210	a		
		53a		б		
		54a	211	a		
		54б		б		
		54б	212	a		
		54a		б		
		54a	213	a		
		54б		б		
		54б	214	a		
		54a		б		
		53a	215	a		
		53б		б		
	53б	216	a			
	řž		б			

СЛУЖАБНИК, 1520

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
28	Ћи	55а	217	а		
		55б		б		
		55б	218	а		
		55а		б		
		56а	219	а		
		56б		б		
		56б	220	а		
		56а		б		
		56а	221	а		
		56б		б		
		56б	222	а		
		56а		б		
		55а	223	а		
		55б		б		
	55б	224	а			
			б			
29	Ћи Ћџ	57а	225	а		
		57б		б		
		57б	226	а		
		57а		б		
		58а	227	а		
		58б		б		
		58б	228	а		
		58а		б		
		58а	229	а		
		58б		б		
		58б	230	а		
		58а		б		
		57а	231	а		
		57б		б		
	57б	232	а			
	57б		б			
30	Ћ Љ	59а	233	а		
		59б		б		
		59б	234	а		
		59а		б		
		60а	235	а		
		60б		б		
		60б	236	а		
		60а		б		
		60а	237	а		
		60б		б		
		60б	238	а		
		60а		б		
		59а	239	а		
		59б		б		
	59б	240	а			
	Љ		б			

Табела II.

ПСАЛТИР С ПОСЛЕДОВАЊЕМ, 1520						
Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
1	Ѓ	1а	1	a		1.1
		1б		б		
		1б	2	a		
		1а		б		
		2а	3	a		2
		2б		б		
		2б	4	a		
		2а		б		
		2а	5	a		
		2б		б		
		2б	6	a		
		2а		б		
		1а	7	a		
		1б		б		
	1б	8	a			
	Ѓ		б			
2	Ѓ	3а	9	a		
		3б		б		
		3б	10	a		
		3а		б		
		4а	11	a		
		4б		б		
		4б	12	a		
		4а		б		
		4а	13	a		
		4б		б		
		4б	14	a		
		4а		б		
		3а	15	a		
		3б		б		
	3б	16	a			
	Ѓ		б			
3	Ѓ	5а	17	a		
		5б		б		
		5б	18	a		
		5а		б		
		6а	19	a		
		6б		б		
		6б	20	a		
		6а		б		
		6а	21	a		
		6б		б		
		6б	22	a		
		6а		б		
		5а	23	a		
		5б		б		
	5б	24	a			
	Ѓ		б			

ПСАЛТИР С ПОСЛЕДОВАЊЕМ, 1520

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
4	Ѓ	7а	25	a		
		7б		б		
		7б	26	a		
		7а		б		
		8а	27	a		
		8б		б		
		8б	28	a		
		8а		б		
		8а	29	a		
		8б		б		
		8б	30	a		
		8а		б		
		7а	31	a		
		7б		б		
7б	32	a				
7а		б				
5	Ћ	9а	33	a		
		9б		б		
		9б	34	a		
		9а		б		
		10а	35	a		
		10б		б		
		10б	36	a		
		10а		б		
		10а	37	a		
		10б		б		
		10б	38	a		
		10а		б		
		9а	39	a		
		9б		б		
9б	40	a				
9а		б				
6	Ѕ	11а	41	a		
		11б		б		
		11б	42	a		
		11а		б		
		12а	43	a		
		12б		б		
		12б	44	a		
		12а		б		
		12а	45	a		
		12б		б		
		12б	46	a		
		12а		б		
		11а	47	a		
		11б		б		
11б	48	a				
11а		б				

ПСАЛТИР С ПОСЛЕДОВАЊЕМ, 1520

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
7	ѝ	13а	49	а		
		13б		б		
		13б	50	а		
		13а		б		
		14а	51	а		
		14б		б		
		14б	52	а		
		14а		б		
		14а	53	а		
		14б		б		
		14б	54	а		
		14а		б		
		13а	55	а		
		13б		б		
	13б	56	а			
	13а		б			
8	ў	15а	57	а		
		15б		б		
		15б	58	а		
		15а		б		
		16а	59	а		
		16б		б		
		16б	60	а		
		16а		б		
		16а	61	а		
		16б		б		
		16б	62	а		
		16а		б		
		15а	63	а		
		15б		б		
	15б	64	а			
	15а		б			
9	џ	17а	65	а		
		17б		б		
		17б	66	а		
		17а		б		
		18а	67	а		
		18б		б		
		18б	68	а		
		18а		б		
		18а	69	а		
		18б		б		
		18б	70	а		
		18а		б		
		17а	71	а		
		17б		б		
	17б	72	а			
	17а		б			

ПСАЛТИР С ПОСЛЕДОВАЊЕМ, 1520

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
10	ї	19а	73	a		
		19б		б		
		19б	74	a		
		19а		б		
		20а	75	a		
		20б		б		
		20б	76	a		
		20а		б		
		20а	77	a		
		20б		б		
		20б	78	a		
		20а		б		
		19а	79	a		
		19б		б		
	19б	80	a			
	19а		б			
11	ї ѡї	21а	81	a		
		21б		б		
		21б	82	a		
		21а		б		
		22а	83	a		
		22б		б		
		22б	84	a		
		22а		б		
		22а	85	a		
		22б		б		
		22б	86	a		
		22а		б		
		21а	87	a		
		21б		б		
	21б	88	a			
	21а		б			
12	ї ѡї	23а	89	a		
		23б		б		
		23б	90	a		
		23а		б		
		24а	91	a		
		24б		б		
		24б	92	a		
		24а		б		
		24а	93	a		
		24б		б		
		24б	94	a		
		24а		б		
		23а	95	a		
		23б		б		
	23б	96	a			
	23а		б			

ПСАЛТИР С ПОСЛЕДОВАЊЕМ, 1520

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
13	Њ	25а	97	a		
		25б		б		
		25б	98	a		
		25а		б		
		26а	99	a		
		26б		б		
		26б	100	a		
		26а		б		
		26а	101	a		
		26б		б		
		26б	102	a		
		26а		б		
		25а	103	a		
		25б		б		
25б	104	a				
25а		б				
14	Њ Њ	27а	105	a		
		27б		б		
		27б	106	a		
		27а		б		
		28а	107	a		
		28б		б		
		28б	108	a		
		28а		б		
		28а	109	a		
		28б		б		
		28б	110	a		
		28а		б		
		27а	111	a		
		27б		б		
27б	112	a				
27б		б				
15	Њ Њ	29а	113	a		
		29б		б		
		29б	114	a		
		29а		б		
		30а	115	a		
		30б		б		
		30б	116	a		
		30а		б		
		30а	117	a		
		30б		б		
		30б	118	a		
		30а		б		
		29а	119	a		
		29б		б		
29б	120	a				
29б		б				

ПСАЛТИР С ПОСЛЕДОВАЊЕМ, 1520

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
16	šī	31a	121	a		
		31б		б		
		31б	122	a		
		31a		б		
		32a	123	a		
		32б		б		
		32б	124	a		
		32a		б		
		32a	125	a		
		32б		б		
		32б	126	a		
		32a		б		
		31a	127	a		
		31б		б		
	31б	128	a			
	31б		б			
17	žī	33a	129	a		
		33б		б		
		33б	130	a		
		33a		б		
		34a	131	a		
		34б		б		
		34б	132	a		
		34a		б		
		34a	133	a		
		34б		б		
		34б	134	a		
		34a		б		
		33a	135	a		
		33б		б		
	33б	136	a			
	33б		б			
18	ñī	35a	137	a		
		35б		б		
		35б	138	a		
		35a		б		
		36a	139	a		
		36б		б		
		36б	140	a		
		36a		б		
		36a	141	a		
		36б		б		
		36б	142	a		
		36a		б		
		35a	143	a		
		35б		б		
	35б	144	a			
	35б		б			

ПСАЛТИР С ПОСЛЕДОВАЊЕМ, 1520

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
19	ѱї	37а	145	a		
		37б		б		
		37б	146	a		
		37а		б		
		38а	147	a		
		38б		б		
		38б	148	a		
		38а		б		
		38а	149	a		
		38б		б		
		38б	150	a		
		38а		б		
		37а	151	a		
		37б		б		
	37б	152	a			
	37б		б			
20	ќ	39а	153	a		
		39б		б		
		39б	154	a		
		39а		б		
		40а	155	a		
		40б		б		
		40б	156	a		
		40а		б		
		40а	157	a		
		40б		б		
		40б	158	a		
		40а		б		
		39а	159	a		
		39б		б		
	39б	160	a			
	39б		б			
21	ќ	41а	161	a		6 (17.1)
		41б		б		
		41б	162	a		
		41а		б		
		42а	163	a		
		42б		б		
		42б	164	a		
		42а		б		
		42а	165	a		
		42б		б		
		42б	166	a		
		42а		б		
		41а	167	a		
		41б		б		
	41б	168	a			
	41б		б			
	ќ	41б				

ПСАЛТИР С ПОСЛЕДОВАЊЕМ, 1520

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
22	ЊЊ	43а	169	a		
		43б		б		
		43б	170	a		
		43а		б		
		44а	171	a		
		44б		б		
		44б	172	a		
		44а		б		
		44а	173	a		
		44б		б		
		44б	174	a		
		44а		б		
		43а	175	a		
		43б		б		
	43б	176	a			
	43б		б			
23	ЊЊ	45а	177	a		
		45б		б		
		45б	178	a		
		45а		б		
		46а	179	a		
		46б		б		
		46б	180	a		
		46а		б		
		46а	181	a		
		46б		б		
		46б	182	a		
		46а		б		
		45а	183	a		
		45б		б		
	45б	184	a			
	45б		б			
24	ЊЊ	47а	185	a		
		47б		б		
		47б	186	a		
		47а		б		
		48а	187	a		
		48б		б		
		48б	188	a		
		48а		б		
		48а	189	a		
		48б		б		
		48б	190	a		
		48а		б		
		47а	191	a		
		47б		б		
	47б	192	a			
	47б		б			
	ЊЊ	47б		б		

ПСАЛТИР С ПОСЛЕДОВАЊЕМ, 1520

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
25	řř	49a	193	a		
		49б		б		
		49б	194	a		
		49a		б		
		50a	195	a		
		50б		б		
		50б	196	a		
		50a		б		
		50a	197	a		
		50б		б		
		50б	198	a		
		50a		б		
		49a	199	a		
		49б		б		
	49б	200	a			
	řř		б			
26	řř	51a	201	a		
		51б		б		
		51б	202	a		
		51a		б		
		52a	203	a		
		52б		б		
		52б	204	a		
		52a		б		
		52a	205	a		
		52б		б		
		52б	206	a		
		52a		б		
		51a	207	a		
		51б		б		
	51б	208	a			
	řř		б			
27	řř	53a	209	a		
		53б		б		
		53б	210	a		
		53a		б		
		54a	211	a		
		54б		б		
		54б	212	a		
		54a		б		
		54a	213	a		
		54б		б		
		54б	214	a		
		54a		б		
		53a	215	a		
		53б		б		
	53б	216	a			
	řř		б			

ПСАЛТИР С ПОСЛЕДОВАЊЕМ, 1520

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
28	Ћи	55а	217	а		
		55б		б		
		55б	218	а		
		55а		б		
		56а	219	а		
		56б		б		
		56б	220	а		
		56а		б		
		56а	221	а		
		56б		б		
		56б	222	а		
		56а		б		
		55а	223	а		
		55б		б		
	55б	224	а			
	Ћи		б			
29	Ћџ	57а	225	а		
		57б		б		
		57б	226	а		
		57а		б		
		58а	227	а		
		58б		б		
		58б	228	а		
		58а		б		
		58а	229	а		
		58б		б		
		58б	230	а		
		58а		б		
		57а	231	а		
		57б		б		
	57б	232	а			
	Ћџ		б			
30	Љ	59а	233	а		
		59б		б		
		59б	234	а		
		59а		б		
		60а	235	а		
		60б		б		
		60б	236	а		
		60а		б		
		60а	237	а		
		60б		б		
		60б	238	а		
		60а		б		
		59а	239	а		
		59б		б		
	59б	240	а			
	Љ		б			

ПСАЛТИР С ПОСЛЕДОВАЊЕМ, 1520

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
31	Љ	61a	241	a		
		61б		б		
		61б	242	a		
		61a		б		
		62a	243	a		
		62б		б		
		62б	244	a		
		62a		б		
		62a	245	a		
		62б		б		
		62б	246	a		
		62a		б		
		61a	247	a		
		61б		б		
	61б	248	a			
	Љ		б			
32	Љ	63a	249	a		
		63б		б		
		63б	250	a		
		63a		б		
		64a	251	a		
		64б		б		
		64б	252	a		
		64a		б		
		64a	253	a		
		64б		б		
		64б	254	a		
		64a		б		
		63a	255	a		
		63б		б		
	63б	256	a			
	Љ		б			
33	Љ	65a	257	a		
		65б		б		
		65б	258	a		
		65a		б		
		66a	259	a		
		66б		б		
		66б	260	a		
		66a		б		
		66a	261	a		
		66б		б		
		66б	262	a		
		66a		б		
		65a	263	a		
		65б		б		4
	65б	264	a			
	Љ		б			

ПСАЛТИР С ПОСЛЕДОВАЊЕМ, 1520

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
34	Џ	67a	265	a		
		67б		б		
		67б	266	a		
		67a		б		
		68a	267	a		
		68б		б		
		68б	268	a		
		68a		б		
		68a	269	a		
		68б		б		
		68б	270	a		
		68a		б		
		67a	271	a		
		67б		б		
	67б	272	a			
	67б		б			
35	Џ	69a	273	a		
		69б		б		
		69б	274	a		
		69a		б		
		70a	275	a		
		70б		б		
		70б	276	a		
		70a		б		
		70a	277	a		
		70б		б		
		70б	278	a		
		70a		б		
		69a	279	a		
		69б		б		
	69б	280	a			
	69б		б			
36	Џ	71a	281	a		
		71б		б		
		71б	282	a		
		71a		б		
		72a	283	a		
		72б		б		
		72б	284	a		
		72a		б		
		72a	285	a		
		72б		б		
		72б	286	a		
		72a		б		
		71a	287	a		
		71б		б		
	71б	288	a			
	71б		б			
	Џ	71б				

ПСАЛТИР С ПОСЛЕДОВАЊЕМ, 1520

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
37	Љџ	73а	289	a		
		73б		б		
		73б	290	a		
		73а		б		
		74а	291	a		
		74б		б		
		74б	292	a		
		74а		б		
		74а	293	a		
		74б		б		
		74б	294	a		
		74а		б		
		73а	295	a		
		73б		б		
73б	296	a				
73б		б				
38	ЉИ	75а	297	a		
		75б		б		
		75б	298	a		
		75а		б		
		76а	299	a		
		76б		б		
		76б	300	a		
		76а		б		
		76а	301	a		5.1
		76б		б		
		76б	302	a		
		76а		б		
		75а	303	a		
		75б		б		
75б	304	a				
75б		б				
39	ЉѦ	77а	305	a		
		77б		б		
		77б	306	a		
		77а		б		
		78а	307	a		
		78б		б		
		78б	308	a		
		78а		б		
		78а	309	a		
		78б		б		
		78б	310	a		
		78а		б		
		77а	311	a		
		77б		б		
77б	312	a				
77б		б				

ПСАЛТИР С ПОСЛЕДОВАЊЕМ, 1520

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
40	Ѓ	79а	313	a		
		79б		б		
		79б	314	a		
		79а		б		
		80а	315	a		
		80б		б		
		80б	316	a		
		80а		б		
		80а	317	a		
		80б		б		
		80б	318	a		
		80а		б		
		79а	319	a		
		79б		б		
79б	320	a				
79б		б				
41	Ѓ Ѓа	81а	321	a		
		81б		б		
		81б	322	a		
		81а		б		
		82а	323	a		
		82б		б		
		82б	324	a		
		82а		б		
		82а	325	a		
		82б		б		
		82б	326	a		
		82а		б		
		81а	327	a		
		81б		б		
81б	328	a				
81б		б				
42	Ѓа Ѓб	83а	329	a		
		83б		б		
		83б	330	a		
		83а		б		
		84а	331	a		
		84б		б		
		84б	332	a		
		84а		б		
		84а	333	a		
		84б		б		
		84б	334	a		
		84а		б		
		83а	335	a		
		83б		б		
83б	336	a				
83б		б				

ПСАЛТИР С ПОСЛЕДОВАЊЕМ, 1520

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
43	Џ҃҃	85а	337	a		
		85б		б		
		85б	338	a		
		85а		б		
		86а	339	a		
		86б		б		
		86б	340	a		
		86а		б		
		86а	341	a		
		86б		б		
		86б	342	a		
		86а		б		
		85а	343	a		
		85б		б		
	85б	344	a			
	85б		б			
44	Џ҃҃	87а	345	a		
		87б		б		
		87б	346	a		
		87а		б		
		88а	347	a		
		88б		б		
		88б	348	a		
		88а		б		
		88а	349	a		
		88б		б		
		88б	350	a		
		88а		б		
		87а	351	a		
		87б		б		
	87б	352	a			
	Џ҃҃		87б	б		18.1

Табела III.

МОЛИТВЕНИК (ЗБОРНИК ЗА ПУТНИКЕ), 1521							
Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема		
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)	
1		1а	1	a	1		
		1б		б			
		1б	2	a			
		1а		б			
		1а	3	a			
		1б		б			
		1б	4	a			
		1а		б			
		1а	5	a			
		1б		б			
		1б	6	a			7.3
		1а		б			
		1а	7	a			
		1б		б			
	1б	8	a				
	1а		б				
2	Ѓ	2а	9	a		8	
		2б		б			
		2б	10	a			
		2а		б			
		2а	11	a			
		2б		б			
		2б	12	a			
		2а		б			
		2а	13	a			
		2б		б			
		2б	14	a			
		2а		б			
		2а	15	a			
		2б		б			
	2б	16	a				
	2а		б				
3	Ѓ	3а	17	a			
		3б		б			
		3б	18	a			
		3а		б			
		3а	19	a			
		3б		б			
		3б	20	a			
		3а		б			
		3а	21	a			
		3б		б			
		3б	22	a		9.2	
		3а		б			
		3а	23	a		10.2	
		3б		б			
	3б	24	a				
Ћ	3а		б				

МОЛИТВЕНИК (ЗБОРНИК ЗА ПУТНИКЕ), 1521

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
4	Ѓ	4а	25	а		
		4б		б		
		4б	26	а		
		4а		б		
		4а	27	а		
		4б		б		
		4б	28	а		
		4а		б		
		4а	29	а		11
		4б		б		
		4б	30	а		
		4а		б		
		4а	31	а		
		4б		б		
4б	32	а				
4а		б				
5	Ѕ	5а	33	а		
		5б		б		
		5б	34	а		
		5а		б		12
		5а	35	а		
		5б		б		
		5б	36	а		
		5а		б		
		5а	37	а		
		5б		б		
		5б	38	а		13.1
		5а		б		
		5а	39	а		
		5б		б		
5б	40	а				
5а		б				
6	Ї	6а	41	а		
		6б		б		
		6б	42	а		
		6а		б		
		6а	43	а		
		6б		б		
		6б	44	а		
		6а		б		
		6а	45	а		
		6б		б		
		6б	46	а		
		6а		б		
		6а	47	а		
		6б		б		
6б	48	а				
6а		б				

МОЛИТВЕНИК (ЗБОРНИК ЗА ПУТНИКЕ), 1521

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
7	Ѕ	7а	49	а		12
		7б		б		
		7б	50	а		
		7а		б		
		7а	51	а		
		7б		б		
		7б	52	а		
		7а		б		
		7а	53	а		
		7б		б		
		7б	54	а		
		7а		б		
		7а	55	а		
		7б		б		
7б	56	а				
7а		б				
8	Ѕ Џ	8а	57	а		14.2
		8б		б		
		8б	58	а		
		8а		б		
		8а	59	а		
		8б		б		
		8б	60	а		
		8а		б		
		8а	61	а		
		8б		б		
		8б	62	а		
		8а		б		
		8а	63	а		
		8б		б		
8б	64	а				
8а		б				
9	Џ Њ	9а	65	а		14.1
		9б		б		
		9б	66	а		
		9а		б		
		9а	67	а		
		9б		б		
		9б	68	а		
		9а		б		
		9а	69	а		
		9б		б		
		9б	70	а		
		9а		б		
		9а	71	а		
		9б		б		
9б	72	а				
9а		б				

МОЛИТВЕНИК (ЗБОРНИК ЗА ПУТНИКЕ), 1521

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема		
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)	
10	☩	10а	73	a		14.1	
		10б		б			
		10б	74	a			
		10а		б			
		10а	75	a			
		10б		б			
		10б	76	a			
		10а		б			
		10а	77	a			
		10б		б			
		10б	78	a			
		10а		б			
		10а	79	a			
		10б		б			
10б	80	a					
10а		б					
11	Ї	11а	81	a			
		11б		б			
		11б	82	a			
		11а		б			
		11а	83	a			
		11б		б			
		11б	84	a			
		11а		б			
		11а	85	a			
		11б		б			
		11б	86	a			
		11а		б			
		11а	87	a			
		11б		б			
11б	88	a					
11а		б					
12	Ї Ї	12а	89	a			
		12б		б			
		12б	90	a			
		12а		б			
		12а	91	a			
		12б		б			
		12б	92	a			14.1
		12а		б			
		12а	93	a			
		12б		б			
		12б	94	a			2
		12а		б			
		12а	95	a			15.1
		12б		б			
12б	96	a					
12а		б					

МОЛИТВЕНИК (ЗБОРНИК ЗА ПУТНИКЕ), 1521

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
13	Ћї	13а	97	а		
		13б		б		
		13б	98	а		
		13а		б		
		13а	99	а		
		13б		б		
		13б	100	а		
		13а		б		
		13а	101	а		
		13б		б		
		13б	102	а		
		13а		б		
		13а	103	а		
		13б		б		
	13б	104	а			
	13а		б			
14	Ћї	14а	105	а		
		14б		б		
		14б	106	а		
		14а		б		
		14а	107	а		
		14б		б		
		14б	108	а		
		14а		б		
		14а	109	а		
		14б		б		
		14б	110	а		
		14а		б		
		14а	111	а		
		14б		б		
	14б	112	а			
	14а		б			
15	Ћї	15а	113	а		
		15б		б	3	
		15б	114	а		
		15а		б		
		15а	115	а		
		15б		б		
		15б	116	а		
		15а		б		
		15а	117	а		
		15б		б		
		15б	118	а		
		15а		б		
		15а	119	а		
		15б		б	4	
	15б	120	а		7.1	
	15а		б			
	Ћї	15а				

МОЛИТВЕНИК (ЗБОРНИК ЗА ПУТНИКЕ), 1521

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
16	Ћ	16а	121	a		
		16б		б		
		16б	122	a		
		16а		б		
		16а	123	a		
		16б		б		
		16б	124	a		
		16а		б		
		16а	125	a		
		16б		б		
		16б	126	a		
		16а		б		
		16а	127	a		
		16б		б		
	16б	128	a			
	16а		б		18.1	
17		17а	129	a		
		17б		б	5	
		17б	130	a		7.1
		17а		б		
		17а	131	a		
		17б		б		
		17б	132	a		
		17а		б		
		17а	133	a		
		17б		б		
		17б	134	a		
		17а		б		
		17а	135	a		
		17б		б		
	17б	136	a			
	17а		б			
18	Ѓ	18а	137	a		
		18б		б		
		18б	138	a		
		18а		б	6	
		18а	139	a		7.1
		18б		б		
		18б	140	a		
		18а		б		
		18а	141	a		
		18б		б		
		18б	142	a		
		18а		б		
		18а	143	a		
		18б		б		
	18б	144	a			
	18а		б			
	Ѓ	18а				

МОЛИТВЕНИК (ЗБОРНИК ЗА ПУТНИКЕ), 1521

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
19	Њ	19а	145	a		
		19б		б		
		19б	146	a		
		19а		б	7	
		19а	147	a		14.1
		19б		б		
		19б	148	a		
		19а		б		
		19а	149	a		
		19б		б		
		19б	150	a		
		19а		б		
		19а	151	a		7.1
		19б		б		
	19б	152	a			
	19а		б			
20	Њ	20а	153	a		
		20б		б		
		20б	154	a		
		20а		б		
		20а	155	a		
		20б		б		
		20б	156	a		
		20а		б	8	
		20а	157	a		15.2
		20б		б		
		20б	158	a		
		20а		б		
		20а	159	a		
		20б		б		
	20б	160	a			
	20а		б			
21	Њ	21а	161	a		
		21б		б		
		21б	162	a		
		21а		б		
		21а	163	a		
		21б		б		
		21б	164	a		
		21а		б		
		21а	165	a		
		21б		б		
		21б	166	a		
		21а		б	9	
		21а	167	a		14.1
		21б		б		
	21б	168	a			
	21а		б			

МОЛИТВЕНИК (ЗБОРНИК ЗА ПУТНИКЕ), 1521

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
22	ЀА	22а	169	а		
		22б		б		
		22б	170	а		
		22а		б		
		22а	171	а		
		22б		б		
		22б	172	а		
		22а		б		
		22а	173	а		
		22б		б		
		22б	174	а	10	
		22а		б		
		22а	175	а		14.1
		22б		б		
	22б	176	а			
	22а		б			
23	ЀБ	23а	177	а		
		23б		б		
		23б	178	а		
		23а		б		
		23а	179	а		
		23б		б		
		23б	180	а		
		23а		б		
		23а	181	а		
		23б		б		
		23б	182	а		
		23а		б		
		23а	183	а		
		23б		б		
	23б	184	а			
	23а		б			
24	ЀГ	24а	185	а	11	
		24б		б		
		24б	186	а		7.1
		24а		б		
		24а	187	а		
		24б		б		
		24б	188	а		
		24а		б		
		24а	189	а		
		24б		б		
		24б	190	а		
		24а		б		
		24а	191	а		
		24б		б		
	24б	192	а			
	24а		б			
	ЀГ	24а				

МОЛИТВЕНИК (ЗБОРНИК ЗА ПУТНИКЕ), 1521

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
25	ЋЏ	25а	193	a		
		25б		б		
		25б	194	a		
		25а		б		
		25а	195	a		
		25б		б		
		25б	196	a		
		25а		б		
		25а	197	a		
		25б		б		
		25б	198	a		
		25а		б		
		25а	199	a		
		25б		б		
	25б	200	a			
	25а		б			
26	ЋЋ	26а	201	a		
		26б		б		
		26б	202	a		
		26а		б		
		26а	203	a		
		26б		б		
		26б	204	a		
		26а		б		
		26а	205	a		
		26б		б		
		26б	206	a		
		26а		б		
		26а	207	a		
		26б		б		
	26б	208	a			
	26а		б			
27	ЋЅ (ЋЅ)	27а	209	a		
		27б		б	12.2	
		27б	210	a		15.2
		27а		б		
		27а	211	a		
		27б		б		
		27б	212	a		
		27а		б		
		27а	213	a		16.6
		27б		б		
		27б	214	a		21.1
		27а		б		
		27а	215	a		
		27б		б	13	
	27б	216	a		7.3	
	27а		б			
	ЋЅ (ЋЅ)	27а				

МОЛИТВЕНИК (ЗБОРНИК ЗА ПУТНИКЕ), 1521

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
28	Ћџ (Ћ)	28а	217	a		
		28б		б		
		28б	218	a		
		28а		б		16.5
		28а	219	a		
		28б		б		
		28б	220	a		
		28а		б		7.3
		28а	221	a		
		28б		б		
		28б	222	a		
		28а		б		
		28а	223	a		
		28б		б		
	28б	224	a			
	28а		б		14.1, 18.2	
29	ЋЊ (Њ)	29а	225	a		
		29б		б		9.1
		29б	226	a		
		29а		б		
		29а	227	a		
		29б		б		
		29б	228	a		
		29а		б		
		29а	229	a		
		29б		б		
		29б	230	a		
		29а		б		
		29а	231	a		
		29б		б		
	29б	232	a			
	29а		б			
30	ЋѢ (Ћ)	30а	233	a		
		30б		б		
		30б	234	a		
		30а		б		14.1
		30а	235	a		
		30б		б		
		30б	236	a		
		30а		б		7.3
		30а	237	a		
		30б		б		13.1
		30б	238	a		
		30а		б		
		30а	239	a		
		30б		б		
	30б	240	a			
	30а		б			
	ЋѢ (Ћ)	30а				

МОЛИТВЕНИК (ЗБОРНИК ЗА ПУТНИКЕ), 1521

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
31	Љ	31a	241	a		7.3
		31б		б		
		31б	242	a		
		31a		б		
		31a	243	a		
		31б		б		
		31б	244	a		
		31a		б		
		31a	245	a		14.1
		31б		б		
		31б	246	a		
		31a		б		
		31a	247	a		
		31б		б		
	31б	248	a		7.3	
	31a		б			
32	Љ ЉЉ	32a	249	a		
		32б		б		7.3
		32б	250	a		
		32a		б		
		32a	251	a		5.2
		32б		б		
		32б	252	a		14.1
		32a		б		
		32a	253	a		
		32б		б		
		32б	254	a		
		32a		б		
		32a	255	a		
		32б		б		7.1
	32б	256	a			
	32a		б			
33	Љ ЉБ	33a	257	a		
		33б		б		7.3
		33б	258	a		
		33a		б		
		33a	259	a		14.2
		33б		б		7.1
		33б	260	a		
		33a		б		14.1
		33a	261	a		
		33б		б		
		33б	262	a		14.1
		33a		б		7.3
		33a	263	a		
		33б		б		
	33б	264	a			
	33a		б			

МОЛИТВЕНИК (ЗБОРНИК ЗА ПУТНИКЕ), 1521

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
34	ЉЋ	34а	265	a		7.3
		34б		б		
		34б	266	a		
		34а		б		
		34а	267	a		
		34б		б		
		34б	268	a		
		34а		б		
		34а	269	a	14.1	
		34б		б		
		34б	270	a		
		34а		б		
		34а	271	a		
		34б		б		
		34б	272	a		
	ЉЋ	34а		б		

Табела IV.

МОЛИТВЕНИК (ЗБОРНИК ЗА ПУТНИКЕ), 1536						
Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
1		1а	1	a	1	
		1б		б		
		1б	2	a		
		1а		б		
		1а	3	a		
		1б		б		
		1б	4	a		
		1а		б		
		1а	5	a		
		1б		б		
		1б	6	a		20.2
		1а		б		
		1а	7	a		
		1б		б		
	1б	8	a			
	1а		б			
2	д	2а	9	a		8
		2б		б		
		2б	10	a		
		2а		б		
		2а	11	a		
		2б		б		
		2б	12	a		
		2а		б		
		2а	13	a		
		2б		б		
		2б	14	a		
		2а		б		
		2а	15	a		
		2б		б		
	2б	16	a			
	2а		б			
3	д	3а	17	a		
	Б	3б		б		
		3б	18	a		
		3а		б		
		3а	19	a		
		3б		б		
		3б	20	a		
		3а		б		
		3а	21	a		
		3б		б		
		3б	22	a		19.1
		3а		б		16.5
	3а	23	a			
	3б		б		20.1	
	3б	24	a			
Б	3а		б			

МОЛИТВЕНИК (ЗБОРНИК ЗА ПУТНИКЕ), 1536

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
4	Г	4а	25	a		
		4б		б		
		4б	26	a		
		4а		б		
		4а	27	a		
		4б		б		
		4б	28	a		
		4а		б		
		4а	29	a		19.2
		4б		б		
		4б	30	a		
		4а		б		
		4а	31	a		
		4б		б		
	4б	32	a			
	4а		б			
5	Г Д	5а	33	a		
		5б		б		
		5б	34	a		
		5а		б		18.2
		5а	35	a		21.1
		5б		б		
		5б	36	a		
		5а		б		
		5а	37	a		
		5б		б		
		5б	38	a		
		5а		б		
		5а	39	a		
		5б		б		
	5б	40	a			
	5а		б			
6	Д Ѓ	6а	41	a		
		6б		б		
		6б	42	a		
		6а		б		
		6а	43	a		
		6б		б		
		6б	44	a		
		6а		б		
		6а	45	a		
		6б		б		
		6б	46	a		9.3
		6а		б		
		6а	47	a		
		6б		б		
	6б	48	a			
	6а		б			

МОЛИТВЕНИК (ЗБОРНИК ЗА ПУТНИКЕ), 1536

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
7	§	7а	49	а		
		7б		б		
		7б	50	а		
		7а		б		
		7а	51	а		
		7б		б		
		7б	52	а		
		7а		б		
		7а	53	а		
		7б		б		
		7б	54	а		13.1
		7а		б		
		7а	55	а		
		7б		б		
7б	56	а				
7а		б				
8	§	8а	57	а		
		8б		б		
		8б	58	а		
		8а		б		
		8а	59	а		
		8б		б		
		8б	60	а		
		8а		б		
		8а	61	а		
		8б		б		
		8б	62	а		
		8а		б		
		8а	63	а		
		8б		б		
8б	64	а				
8а		б				
9	§	9а	65	а		7.1
		9б		б		
		9б	66	а		
		9а		б		
		9а	67	а		
		9б		б		
		9б	68	а		
		9а		б		
		9а	69	а		
		9б		б		
		9б	70	а		
		9а		б		
		9а	71	а		
		9б		б		
9б	72	а				
9а		б				

МОЛИТВЕНИК (ЗБОРНИК ЗА ПУТНИКЕ), 1536

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
10	ϕ	10а	73	a		
		10б		б		
		10б	74	a		
		10а		б		22.2
		10а	75	a		
		10б		б		
		10б	76	a		
		10а		б		
		10а	77	a		
		10б		б		
		10б	78	a		
		10а		б		
		10а	79	a		
		10б		б		
10б	80	a				
10а		б		14.1		
11	l	11а	81	a		
		11б		б		
		11б	82	a		
		11а		б		22.1
		11а	83	a		
		11б		б		
		11б	84	a		
		11а		б		
		11а	85	a		
		11б		б		
		11б	86	a		
		11а		б		
		11а	87	a		
		11б		б		
11б	88	a				
11а		б				
12	dl	12а	89	a		7.1
		12б		б		
		12б	90	a		
		12а		б		
		12а	91	a		
		12б		б		
		12б	92	a		
		12а		б		
		12а	93	a		
		12б		б		
		12б	94	a		
		12а		б		
		12а	95	a		
		12б		б		
12б	96	a				
12а		б				

МОЛИТВЕНИК (ЗБОРНИК ЗА ПУТНИКЕ), 1536

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
13	ВІ	13а	97	а		
		13б		б		
		13б	98	а		
		13а		б		
		13а	99	а		
		13б		б		
		13б	100	а		
		13а		б		
		13а	101	а		
		13б		б		
		13б	102	а		
		13а		б		
		13а	103	а		
		13б		б		
	13б	104	а			
	13а		б			
14	ВІ	14а	105	а		
		14б		б		
		14б	106	а		
		14а		б		
		14а	107	а		
		14б		б		
		14б	108	а		20.1
		14а		б		
		14а	109	а		
		14б		б		
		14б	110	а		
		14а		б	2	
		14а	111	а		23, 24.2
		14б		б		
	14б	112	а			
	14а		б			
15	ВІ	15а	113	а		
		15б		б		
		15б	114	а		
		15а		б		
		15а	115	а		
		15б		б		
		15б	116	а		
		15а		б		
		15а	117	а		
		15б		б		
		15б	118	а		
		15а		б		
		15а	119	а		
		15б		б		
	15б	120	а			
	15а		б			
	ДІ	15а				

МОЛИТВЕНИК (ЗБОРНИК ЗА ПУТНИКЕ), 1536

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
16	ϷI	16а	121	a		
		16б		б		
		16б	122	a		
		16а		б		
		16а	123	a		
		16б		б		
		16б	124	a		
		16а		б		
		16а	125	a		
		16б		б		
		16б	126	a		
		16а		б		
		16а	127	a		
		16б		б		
16б	128	a				
16а		б				
17	ϷI	17а	129	a		
		17б		б	3	
		17б	130	a		14.2
		17а		б		
		17а	131	a		
		17б		б		
		17б	132	a		
		17а		б		
		17а	133	a		
		17б		б		
		17б	134	a		
		17а		б		
		17а	135	a		
		17б		б	4	
17б	136	a		7.3		
17а		б				
18	᳚I (᳚)	18а	137	a		
		18б		б		
		18б	138	a		
		18а		б		
		18а	139	a		
		18б		б		
		18б	140	a		
		18а		б		
		18а	141	a		
		18б		б		
		18б	142	a		
		18а		б		
		18а	143	a		
		18б		б		
18б	144	a				
18а		б		18.1		

МОЛИТВЕНИК (ЗБОРНИК ЗА ПУТНИКЕ), 1536

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
19	šī	19a	145	a	5	7.1
		19б		б		
		19б	146	a		
		19a		б		
		19a	147	a		
		19б		б		
		19б	148	a		
		19a		б		
		19a	149	a		
		19б		б		
		19б	150	a		
		19a		б		
		19a	151	a		
		19б		б		
	19б	152	a			
	19a		б			
20	šī	20a	153	a		
		20б		б		
		20б	154	a	6	
		20a		б		
		20a	155	a		7.1
		20б		б		
		20б	156	a		
		20a		б		
		20a	157	a		
		20б		б		
		20б	158	a		
		20a		б		
		20a	159	a		
		20б		б		
	20б	160	a			
	20a		б			
21	šī	21a	161	a		
		21б		б		
		21б	162	a	7	
		21a		б		
		21a	163	a		14.1
		21б		б		
		21б	164	a		
		21a		б		
		21a	165	a		
		21б		б		
		21б	166	a		
		21a		б		
		21a	167	a		7.1
		21б		б		
	21б	168	a			
	21a		б			

МОЛИТВЕНИК (ЗБОРНИК ЗА ПУТНИКЕ), 1536

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
22	Ѓї	22а	169	a		
		22б		б		
		22б	170	a		
		22а		б		
		22а	171	a		
		22б		б		
		22б	172	a		
		22а		б	8	
		22а	173	a		
		22б		б		
		22б	174	a		
		22а		б		
		22а	175	a		
		22б		б		
	22б	176	a			
	22а		б			
23	Ѓ	23а	177	a		
		23б		б		
		23б	178	a		
		23а		б		
		23а	179	a		
		23б		б		
		23б	180	a		
		23а		б		
		23а	181	a		
		23б		б		
		23б	182	a		
		23а		б	9	
		23а	183	a		14.1
		23б		б		
	23б	184	a			
	23а		б			
24	Ѓ	24а	185	a		
		24б		б		
		24б	186	a		
		24а		б		
		24а	187	a		
		24б		б		
		24б	188	a		
		24а		б		
		24а	189	a		
		24б		б		
		24б	190	a		
		24а		б	10	
		24а	191	a		14.1
		24б		б		
	24б	192	a			
	24а		б			
	Ѓ	24а				

МОЛИТВЕНИК (ЗБОРНИК ЗА ПУТНИКЕ), 1536

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
25	ЋЋ	25а	193	a		
		25б		б		
		25б	194	a		
		25а		б		
		25а	195	a		
		25б		б		
		25б	196	a		
		25а		б		
		25а	197	a		
		25б		б		
		25б	198	a		
		25а		б		
		25а	199	a		
		25б		б		
	25б	200	a			
	25а		б			
26	ЋЋ	26а	201	a		
		26б		б	11	
		26б	202	a		7.1
		26а		б		
		26а	203	a		
		26б		б		
		26б	204	a		
		26а		б		
		26а	205	a		
		26б		б		
		26б	206	a		
		26а		б		
		26а	207	a		
		26б		б		
	26б	208	a			
	26а		б			
27	ЋЋ	27а	209	a		
		27б		б		
		27б	210	a		
		27а		б		
		27а	211	a		
		27б		б		
		27б	212	a		
		27а		б		
		27а	213	a		
		27б		б		
		27б	214	a		
		27а		б		
		27а	215	a		
		27б		б		
	27б	216	a			
	27а		б			
	ЋЏ	27а		б		

МОЛИТВЕНИК (ЗБОРНИК ЗА ПУТНИКЕ), 1536

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
28	кѣ	28а	217	а		
		28б		б		
		28б	218	а		
		28а		б		
		28а	219	а		
		28б		б		
		28б	220	а		
		28а		б		
		28а	221	а		
		28б		б		
		28б	222	а		
		28а		б		
		28а	223	а		
		28б		б		
28б	224	а				
28а		б				
29	кн	29а	225	а		
		29б		б	12.1	
		29б	226	а		8
		29а		б		
		29а	227	а		
		29б		б		
		29б	228	а		
		29а		б		
		29а	229	а		23, 24.1
		29б		б		
		29б	230	а		13.2
		29а		б		
		29а	231	а		
		29б		б	13	
29б	232	а		20.1		
29а		б				
30	кф	30а	233	а		
		30б		б		
		30б	234	а		
		30а		б	15.1	
		30а	235	а		
		30б		б		
		30б	236	а		22.1
		30а		б		
		30а	237	а		
		30б		б		
		30б	238	а		
		30а		б		
		30а	239	а		
		30б		б		
30б	240	а				
30а		б		20.1		

МОЛИТВЕНИК (ЗБОРНИК ЗА ПУТНИКЕ), 1536

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема					
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)				
31	Л	31а	241	а		21.2				
		31б		б						
		31б	242	а						
		31а		б						
		31а	243	а						
		31б		б						
		31б	244	а						
		31а		б						
		31а	245	а						
		31б		б						
		31б	246	а						
		31а		б						
		31а	247	а						
		31б		б						
31б	248	а								
31а		б								
32	Л ЛД	32а	249	а		20.2				
		32б		б						
		32б	250	а						
		32а		б						
		32а	251	а						
		32б		б						
		32б	252	а				14.1		
		32а		б						
		32а	253	а						9.1
		32б		б						
		32б	254	а						
		32а		б						
		32а	255	а						
		32б		б						
32б	256	а								
32а		б								
33	ЛД ЛБ	33а	257	а		20.2				
		33б		б						
		33б	258	а						
		33а		б						
		33а	259	а						
		33б		б						
		33б	260	а						
		33а		б						
		33а	261	а				7.1		
		33б		б						
		33б	262	а						
		33а		б						
		33а	263	а						
		33б		б						
33б	264	а		14.2						
33а		б								

МОЛИТВЕНИК (ЗБОРНИК ЗА ПУТНИКЕ), 1536

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
34	ЛГ	34а	265	а		
		34б		б		7.1
		34б	266	а		
		34а		б		
		34а	267	а		7.1
		34б		б		
		34б	268	а		14.1
		34а		б		
		34а	269	а		
		34б		б		
		34б	270	а		
		34а		б		
		34а	271	а		
		34б		б		20.2
	34б	272	а			
	34а		б			
35	ЛД	35а	273	а		
		35б		б		14.2
		35б	274	а		
		35а		б		
		35а	275	а		7.3
		35б		б		20.1
		35б	276	а		
		35а		б		20.1
		35а	277	а		
		35б		б		
		35б	278	а		7.1
		35а		б		14.1
		35а	279	а		
		35б		б		
	35б	280	а			
	35а		б			
36	ЛД	36а	281	а		23, 24.1
		36б		б		
		36б	282	а		
		36а		б		
		36а	283	а		
		36б		б		
		36б	284	а		
		36а		б		
		36а	285	а		
		36б		б		
		36б	286	а		
		36а		б		
		36а	287	а		
		36б		б		
	36б	288	а			
	36а		б			
	ЛЕ	36а				

МОЛИТВЕНИК (ЗБОРНИК ЗА ПУТНИКЕ), 1536

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
37	+	37а	289	а		8
		37б		б		
		37б	290	а		
		37а		б		
		37а	291	а		
		37б		б		
		37б	292	а		
		37а		б		
		37а	293	а		
		37б		б		
		37б	294	а		
		37а		б		
		37а	295	а		
		37б		б		
37б	296	а				
37а		б				
38	+ АЅ	38а	297	а		18.1 20.1 (20.2)
		38б		б		
		38б	298	а		
		38а		б		
		38а	299	а		
		38б		б		
		38б	300	а		
		38а		б		
		38а	301	а		
		38б		б		
		38б	302	а		
		38а		б		
		38а	303	а		
		38б		б		
38б	304	а				
38а		б				
39	АЅ АЏ	39а	305	а		
		39б		б		
		39б	306	а		
		39а		б		
		39а	307	а		
		39б		б		
		39б	308	а		
		39а		б		
		39а	309	а		
		39б		б		
		39б	310	а		
		39а		б		
		39а	311	а		
		39б		б		
39б	312	а				
(АЏ)		39а	б			

Табела V.

ОКТОИХ ПЕТОГЛАСНИК, 1537						
Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
1	ǎ a	1a	1	a	14	25.1
		1б		б		28.1, 28.2, 28.3
	ǎ a ii	2a	2	a		26.1–26.3
		2б		б		28.1, 28.2, 28.3.1, 28.4
	ǎ a iii	3a	3	a		27
		3б		б		
	ǎ a iiiii	4a	4	a		
		4б		б		
		4б	5	a		
		4a		б		
		3б	6	a		
		3a		б		
		2б	7	a		
		2a		б		
	1б	8	a			
	1a		б			
2	ǣ b	5a	9	a		
		5б		б		
	ǣ b ii	6a	10	a		
		6б		б		
	ǣ b iii	7a	11	a		
		7б		б		
	ǣ b iiiii	8a	12	a		
		8б		б		
		8б	13	a		
		8a		б		
		7б	14	a		
		7a		б		
		6б	15	a		
		6a		б		
	5б	16	a			
	5a		б			
3	ř c	9a	17	a		
		9б		б		
	ř c ii	10a	18	a		
		10б		б		
	ř c iii	11a	19	a		
		11б		б		
	ř c iiiii	12a	20	a		
		12б		б		
		12б	21	a		
		12a		б		
		11б	22	a		
		11a		б		
		10б	23	a		
		10a		б		
	9б	24	a			
	9a		б			
	ř					

ОКТОИХ ПЕТОГЛАСНИК, 1537

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
4	ǻ d	13a	25	a		
		13б		б		
	ǻ d ii	14a	26	a		
		14б		б		
	ǻ d iii	15a	27	a		
		15б		б		
	ǻ d iiiii	16a	28	a		
		16б		б		
		16б	29	a		
		16a		б		
		15б	30	a		
		15a		б		
		14б	31	a		
		14a		б		
	13б	32	a			
	13a		б			
5	ǣ e	17a	33	a		
		17б		б		
	ǣ e ii	18a	34	a		
		18б		б		
	ǣ e iii	19a	35	a		
		19б		б		
	ǣ e iiiii	20a	36	a		
		20б		б		
		20б	37	a		
		20a		б		
		19б	38	a		
		19a		б		
		18б	39	a		
		18a		б		
	17б	40	a			
	17a		б			
6	š f	21a	41	a		
		21б		б		
	š f ii	22a	42	a		
		22б		б		
	š f iii	23a	43	a		
		23б		б		
	š f iiiii	24a	44	a		
		24б		б		
		24б	45	a		
		24a		б		
		23б	46	a		
		23a		б		
		22б	47	a		
		22a		б		
	21б	48	a			
	21a		б			
	š	21a				

ОКТОИХ ПЕТОГЛАСНИК, 1537

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
7	ž g	25a	49	a		
		25б		б		
	ž g ii	26a	50	a		
		26б		б		
	ž g iii	27a	51	a		
		27б		б		
	ž g iiiii	28a	52	a		
		28б		б		
		28б	53	a		
		28a		б		
		27б	54	a		
		27a		б		
		26б	55	a		
		26a		б		
	25б	56	a			
	25a		б			
8	ñ h	29a	57	a		
		29б		б		
	ñ h ii	30a	58	a		
		30б		б		
	ñ h iii	31a	59	a		
		31б		б		
	ñ h iiiii	32a	60	a		
		32б		б		
		32б	61	a		
		32a		б		
		31б	62	a		
		31a		б		
		30б	63	a		
		30a		б		
	29б	64	a			
	29a		б			
9	č i	33a	65	a		
		33б		б		
	č i ii	34a	66	a		
		34б		б		
	č i iii	35a	67	a		
		35б		б		
	č i iiiii	36a	68	a		
		36б		б		
		36б	69	a		
		36a		б		
		35б	70	a		
		35a		б		
		34б	71	a		
		34a		б		
	33б	72	a			
	33a		б			
	č	33a	72	б		

ОКТОИХ ПЕТОГЛАСНИК, 1537

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
10	ĩ k	37a	73	a		
		37б		б		
	ĩ k ii	38a	74	a		
		38б		б		
	ĩ k iii	39a	75	a		
		39б		б		
	ĩ k iiiii	40a	76	a		
		40б		б		
		40б	77	a		
		40a		б		
		39б	78	a		
		39a		б		
		38б	79	a		
		38a		б		
	37б	80	a			
			б			
11	ĩ	37a	81	a		
		41a		б		
	ĩ l	41б	82	a		
		42a		б		
	ĩ l ii	42б	83	a		
		43a		б		
	ĩ l iii	43б	84	a		
		44a		б		
	ĩ l iiiii	44б	85	a		
		44a		б		
		43б	86	a		
		43a		б		
		42б	87	a		
		42a		б		
	41б	88	a			
	41a		б			
12	ĩ m	45a	89	a		
		45б		б		
	ĩ m ii	46a	90	a		
		46б		б		
	ĩ m iii	47a	91	a		
		47б		б		
	ĩ m iiiii	48a	92	a		
		48б		б		
		48б	93	a		
		48a		б		
		47б	94	a		
		47a		б		
		46б	95	a		
		46a		б		
	45б	96	a			
	45a		б			

ОКТОИХ ПЕТОГЛАСНИК, 1537

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
13	řī n	49a	97	a		
		49б		б		
	řī n ii	50a	98	a		
		50б		б		
	řī n iii	51a	99	a		
		51б		б		
	řī n iiiii	52a	100	a		
		52б		б		
		52б	101	a		
		52a		б		
		51б	102	a		
		51a		б		
		50б	103	a		
		50a		б		
	49б	104	a			
	49a		б			
14	ǎī o	53a	105	a		
		53б		б		
	ǎī o ii	54a	106	a		
		54б		б		
	ǎī o iii	55a	107	a		
		55б		б		
	ǎī o iiiii	56a	108	a		
		56б		б		
		56б	109	a		
		56a		б		
		55б	110	a		
		55a		б		
		54б	111	a		
		54a		б		
	53б	112	a			
	53a		б			
15	ěī p	57a	113	a		
		57б		б		
	ěī p ii	58a	114	a		
		58б		б		
	ěī p iii	59a	115	a		
		59б		б		
	ěī p iiiii	60a	116	a		
		60б		б		
		60б	117	a		
		60a		б		
		59б	118	a		
		59a		б		
		58б	119	a		
		58a		б		
	57б	120	a			
	57a		б			
	ěī	57a				

ОКТОИХ ПЕТОГЛАСНИК, 1537

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
16	šī q	61a	121	a		
		61б		б		
	šī q ii	62a	122	a		
		62б		б		
	šī q iii	63a	123	a		
		63б		б		
	šī q iiiii	64a	124	a		
		64б		б		
		64б	125	a		
		64a		б		
		63б	126	a		
		63a		б		
		62б	127	a		
		62a		б		
	61б	128	a			
	61a		б			
17	žī r	65a	129	a		
		65б		б		
	žī r ii	66a	130	a		
		66б		б		
	žī r iii	67a	131	a		
		67б		б		
	žī r iiiii	68a	132	a		
		68б		б		
		68б	133	a		
		68a		б		
		67б	134	a		
		67a		б		
		66б	135	a		
		66a		б		
	65б	136	a			
	65a		б			
18	ñī s	69a	137	a		
		69б		б		
	ñī s ii	70a	138	a		
		70б		б		
	ñī s iii	71a	139	a		
		71б		б		
	ñī s iiiii	72a	140	a		
		72б		б		
		72б	141	a		
		72a		б		
		71б	142	a		
		71a		б		
		70б	143	a		
		70a		б		
	69б	144	a			
	69a		б			

ОКТОИХ ПЕТОГЛАСНИК, 1537

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
19	ѡї t	73a	145	a		
		73б		б		
	ѡї t ii	74a	146	a		
		74б		б		
	ѡї t iii	75a	147	a		
		75б		б		
	ѡї t iiiii	76a	148	a		
		76б		б		
		76б	149	a		
		76a		б		
		75б	150	a		
		75a		б		
		74б	151	a		
		74a		б		
	73б	152	a			
	73a		б			
20	ќ u	77a	153	a		
		77б		б		
	ќ u ii	78a	154	a		
		78б		б		
	ќ u iii	79a	155	a		
		79б		б		
	ќ u iiiii	80a	156	a		
		80б		б		
		80б	157	a		
		80a		б		
		79б	158	a		
		79a		б		
		78б	159	a		
		78a		б		
	77б	160	a			
	77a		б			
21			161	a	3, 5, 15, 16	29.1-29.5
				б		30
			162	a		
				б		

Табела VI.

ПРАЗНИЧНИ МИНЕЈ, 1538						
Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
1	ǎ a	1a	1	a	17	25.1
		1б		б		
	ǣ a ii	2a	2	a		31; 32
		2б		б		
	ř a iii	3a	3	a		
		3б		б		
	ǎ a iiiii	4a	4	a		
		4б		б		
		4б	5	a		
		4a		б		
		3б	6	a		
		3a		б		
		2б	7	a		
		2a		б		
	1б	8	a			
			б			
2	ǣ b	5a	9	a	18	32
		5б		б		
	ǣ b ii	6a	10	a		
		6б		б		
	ǣ b iii	7a	11	a		
		7б		б		
	ǣ b iiiii	8a	12	a		
		8б		б		
		8б	13	a		
		8a		б		
		7б	14	a		
		7a		б		
		6б	15	a		
		6a		б		
	5б	16	a	20.1		
	5a		б			
3	ř c	9a	17	a	32	
		9б		б		
	ř c ii	10a	18	a		
		10б		б		
	ř c iii	11a	19	a		
		11б		б		
	ř c iiiii	12a	20	a		
		12б		б		
		12б	21	a		
		12a		б		
		11б	22	a		
		11a		б		
	10б	23	a			
	10a		б			
	9б	24	a			
	9a		б			

ПРАЗНИЧНИ МИНЕЈ, 1538

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
4	ǻ d	13a	25	a		
		13б		б		
	ǻ d ii	14a	26	a		
		14б		б		
	ǻ d iii	15a	27	a		
		15б		б		
	ǻ d iiiii	16a	28	a		
		16б		б		
		16б	29	a		
		16a		б		
		15б	30	a	19	
		15a		б		20.1
		14б	31	a		
		14a		б		
	13б	32	a			
	13a		б			
5	ǣ e	17a	33	a		
		17б		б		
	ǣ e ii	18a	34	a		
		18б		б		
	ǣ e iii	19a	35	a		
		19б		б		
	ǣ e iiiii	20a	36	a	20	
		20б		б		
		20б	37	a		20.1
		20a		б		
		19б	38	a		
		19a		б		
		18б	39	a		
		18a		б		
	17б	40	a			
	17a		б			
6	š f	21a	41	a		
		21б		б		
	š f ii	22a	42	a		
		22б		б		
	š f iii	23a	43	a		
		23б		б	21	
	š f iiiii	24a	44	a		
		24б		б		
		24б	45	a		
		24a		б		
		23б	46	a		
		23a		б	10	
		22б	47	a		
		22a		б		
	21б	48	a			
	21a		б			
	š	21a				

ПРАЗНИЧНИ МИНЕЈ, 1538

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
7	ž g	25a	49	a		
		25б		б		
	ž g ii	26a	50	a		
		26б		б		
	ž g iii	27a	51	a		
		27б		б		
	ž g iiiii	28a	52	a		
		28б		б		
		28б	53	a		
		28a		б		
		27б	54	a		
		27a		б		33.2
		26б	55	a		
		26a		б		
	25б	56	a			
	25a		б			
8	ñ h	29a	57	a		
		29б		б	15	
	ñ h ii	30a	58	a		33.2
		30б		б		
	ñ h iii	31a	59	a		
		31б		б		
	ñ h iiiii	32a	60	a		
		32б		б		
		32б	61	a		
		32a		б		
		31б	62	a		
		31a		б		
		30б	63	a		
		30a		б		
	29б	64	a			
	29a		б			
9	š i	33a	65	a		
		33б		б		
	š i ii	34a	66	a		
		34б		б		
	š i iii	35a	67	a		
		35б		б	22	
	š i iiiii	36a	68	a		
		36б		б		
		36б	69	a		
		36a		б		
		35б	70	a		
		35a		б		
		34б	71	a		
		34a		б	3	
	33б	72	a		34	
	33a		б			

ПРАЗНИЧНИ МИНЕЈ, 1538

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
10	ї k	37a	73	a		
		37б		б		
	ї k ii	38a	74	a		
		38б		б		
	ї k iii	39a	75	a		
		39б		б		
	ї k iiiii	40a	76	a		
		40б		б		
		40б	77	a		
		40a		б		
		39б	78	a		
		39a		б		
		38б	79	a		
		38a		б		
	37б	80	a			
	37a		б			
11	ї l	41a	81	a	23	26.1-26.3; 35 36.1; 28.1 (2x)
		41б		б		
	ї l ii	42a	82	a		
		42б		б		
	ї l iii	43a	83	a		
		43б		б		
	ї l iiiii	44a	84	a		
		44б		б		
		44б	85	a		
		44a		б		
		43б	86	a		
		43a		б		
		42б	87	a		
		42a		б		
	41б	88	a			
	41a		б			
12	ї m	45a	89	a	24	20.1
		45б		б		
	ї m ii	46a	90	a		
		46б		б		
	ї m iii	47a	91	a		
		47б		б		
	ї m iiiii	48a	92	a		
		48б		б		
		48б	93	a		
		48a		б		
		47б	94	a		
		47a		б		
		46б	95	a		
		46a		б		
	45б	96	a			
	45a		б			

ПРАЗНИЧНИ МИНЕЈ, 1538

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
13	ř n	49a	97	a		
		49б		б		
	ř n ii	50a	98	a		
		50б		б		
	ř n iii	51a	99	a		
		51б		б		33.1
	ř n iiiii	52a	100	a		
		52б		б		
		52б	101	a		
		52a		б		
		51б	102	a		
		51a		б		
		50б	103	a		
	50a	б			36.2	
	49б	104	a			
	49a		б			
14	ǎ o	53a	105	a		
		53б		б		
	ǎ o ii	54a	106	a		
		54б		б		
	ǎ o iii	55a	107	a		
		55б		б		
	ǎ o iiiii	56a	108	a		
		56б		б		
		56б	109	a		
		56a		б		
		55б	110	a	25	
		55a		б		33.1; 39.1
		54б	111	a		
	54a	б				
	53б	112	a			
	53a		б			
15	ě p	57a	113	a		
		57б		б		
	ě p ii	58a	114	a		
		58б		б		
	ě p iii	59a	115	a		
		59б		б		
	ě p iiiii	60a	116	a		
		60б		б		
		60б	117	a		
		60a		б		
		59б	118	a		
		59a		б		20.2
		58б	119	a		
	58a	б				
	57б	120	a			
	57a		б			

ПРАЗНИЧНИ МИНЕЈ, 1538

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
16	šī q	61a	121	a		
		61б		б		
	šī q ii	62a	122	a		
		62б		б		
	šī q iii	63a	123	a		
		63б		б		
	šī q iiiii	64a	124	a		
		64б		б		
		64б	125	a		
		64a		б		
		63б	126	a	6	32.1 (2x); 39.1
		63a		б		
		62б	127	a		
		62a		б		
	61б	128	a			
	61a		б			
17	žī r	65a	129	a		
		65б		б		
	žī r ii	66a	130	a		
		66б		б		
	žī r iii	67a	131	a		
		67б		б		
	žī r iiiii	68a	132	a		
		68б		б		
		68б	133	a		
		68a		б		
		67б	134	a		
		67a		б		
		66б	135	a		32.2
		66a		б	26	
	65б	136	a			
	65a		б			
18	ñī s (?)	69a	137	a		
		69б		б		
	ñī s (?) ii	70a	138	a		
		70б		б		
	ñī s (?) iii	71a	139	a		
		71б		б		
	ñī s (?) iiiii	72a	140	a		
		72б		б		
		72б	141	a		
		72a		б		37.1
		71б	142	a		
		71a		б		
		70б	143	a		
		70a		б		
	69б	144	a			
	69a		б			

ПРАЗНИЧНИ МИНЕЈ, 1538

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
19	ѡї t	73a	145	a		
		73б		б		
	ѡї t ii	74a	146	a		
		74б		б		20.2
	ѡї t iii	75a	147	a		
		75б		б		
	ѡї t iiiii	76a	148	a		
		76б		б		
		76б	149	a		
		76a		б		
		75б	150	a		
		75a		б		
		74б	151	a		
		74a		б		
	73б	152	a			
	73a		б			
20	ķ v	77a	153	a		
		77б		б		
	ķ v ii	78a	154	a		
		78б		б		33.1
	ķ v iii	79a	155	a		
		79б		б		
	ķ v iiiii	80a	156	a		
		80б		б		
		80б	157	a		
		80a		б		
		79б	158	a		
		79a		б		
		78б	159	a		
		78a		б		
	77б	160	a			
	77a		б			
21	ķā x	81a	161	a		
		81б		б		36.2
	ķā x ii	82a	162	a		
		82б		б		
	ķā x iii	83a	163	a		
		83б		б		
	ķā x iiiii	84a	164	a		
		84б		б		
		84б	165	a		
		84a		б		34
		83б	166	a		
		83a		б		
		82б	167	a		
		82a		б		
	81б	168	a			
	81a		б			
	ķā	81a	168	б		

ПРАЗНИЧНИ МИНЕЈ, 1538

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
22	ЌЌ у	85а	169	a		37.2
		85б		б		
	ЌЌ у ii	86а	170	a		
		86б		б		
	ЌЌ у iii	87а	171	a		
		87б		б		
	ЌЌ у iiiii	88а	172	a		
		88б		б		
		88б	173	a		20.1
		88а		б		
		87б	174	a		
		87а		б		
		86б	175	a		
		86а		б		
	85б	176	a			
			б			
23	ЌЋ 3	89а	177	a		
		89б		б		
	ЌЋ 3 ii	90а	178	a		
		90б		б		
	ЌЋ 3 iii	91а	179	a	27	26.1-26.3;
		91б		б		
	ЌЋ 3 iiiii	92а	180	a		
		92б		б		
		92б	181	a		
		92а		б		
		91б	182	a		
		91а		б		
		90б	183	a		
		90а		б		
	89б	184	a			
	89а		б			
24	ЌЃ 7	93а	185	a		
		93б		б		
	ЌЃ 7 ii	94а	186	a		
		94б		б		
	ЌЃ 7 iii	95а	187	a	5	
		95б		б		
	ЌЃ 7 iiiii	96а	188	a	28	
		96б		б		
		96б	189	a		
		96а		б		
		95б	190	a		
		95а		б		
		94б	191	a		37.2
		94а		б		
	93б	192	a		20.1	
	93а		б			

ПРАЗНИЧНИ МИНЕЈ, 1538

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
25	кѣ ρ	97a	193	a		32.1
		97б		б		
	кѣ ρ ii	98a	194	a		
		98б		б		
	кѣ ρ iii	99a	195	a		20.1
		99б		б		
	кѣ ρ iiiii	100a	196	a		
		100б		б		
		100б	197	a		
		100a		б		
		99б	198	a		
		99a		б		
		98б	199	a		
		98a		б		
	97б	200	a			
	97a		б			
26	кѣ џ	101a	201	a		
		101б		б		
	кѣ џ ii	102a	202	a		33.2
		102б		б		
	кѣ џ iii	103a	203	a		
		103б		б		
	кѣ џ iiiii	104a	204	a		
		104б		б		
		104б	205	a		
		104a		б		
		103б	206	a		20.1
		103a		б		
		102б	207	a		37.2
		102a		б		
	101б	208	a		36.1	
	101a		б			
27	кѣ Ѡ	105a	209	a		
		105б		б		
	кѣ Ѡ ii	106a	210	a		
		106б		б		
	кѣ Ѡ iii	107a	211	a		
		107б		б		
	кѣ Ѡ iiiii	108a	212	a		
		108б		б		
		108б	213	a		
		108a		б		
		107б	214	a		
		107a		б		
		106б	215	a		
		106a		б		
	105б	216	a			
	105a		б			
	кѣ ѡ	105a	216	б	29	26.1–26.3, 35, 39.1

ПРАЗНИЧНИ МИНЕЈ, 1538

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
28	КН ђ	109a	217	a		
		109б		б		
	КН ђ ii	110a	218	a		
		110б		б		
	КН ђ iii	111a	219	a		
		111б		б		
	КН ђ iiiii	112a	220	a		
		112б		б		
		112б	221	a		
		112a		б		
		111б	222	a		
		111a		б		
		110б	223	a		
		110a		б		
	109б	224	a			
	109a		б			
29	КѢ Ѡ	113a	225	a		
		113б		б		
	КѢ Ѡ ii	114a	226	a		
		114б		б		
	КѢ Ѡ iii	115a	227	a		
		115б		б		
	КѢ Ѡ iiiii	116a	228	a	4	32.1, 39.1
		116б		б		
		116б	229	a		
		116a		б		
		115б	230	a		
		115a		б		
		114б	231	a		
		114a		б		
	113б	232	a			
	113a		б			
30	Љ Ѣ	117a	233	a		
		117б		б		
	Љ Ѣ ii	118a	234	a		
		118б		б		
	Љ Ѣ iii	119a	235	a		
		119б		б		20.2
	Љ Ѣ iiiii	120a	236	a		
		120б		б		
		120б	237	a		
		120a		б		
		119б	238	a		
		119a		б		
		118б	239	a		
		118a		б		
	117б	240	a			
	117a		б			

ПРАЗНИЧНИ МИНЕЈ, 1538

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
31	Ња ђ	121a	241	a	30	
		121б		б		
	Ња ђ ii	122a	242	a		
		122б		б		
	Ња ђ iii	123a	243	a		
		123б		б		
	Ња ђ iiiii	124a	244	a		
		124б		б		
		124б	245	a		
		124a		б		
		123б	246	a		
		123a		б		
	122б	247	a			
	122a		б			
	121б	248	a			
	121a		б			
32	Њк ђ	125a	249	a	36.1	
		125б		б		
	Њк ђ ii	126a	250	a		
		126б		б		
	Њк ђ iii	127a	251	a		
		127б		б		
	Њк ђ iiiii	128a	252	a		
		128б		б		
		128б	253	a		
		128a		б		
		127б	254	a		
		127a		б		
	126б	255	a			
	126a		б			
	125б	256	a			
	125a		б			
33	Њр ђ	129a	257	a	33.2	
		129б		б		
	Њр ђ ii	130a	258	a		
		130б		б		
	Њр ђ iii	131a	259	a		
		131б		б		
	Њр ђ iiiii	132a	260	a		
		132б		б		
		132б	261	a		
		132a		б		
		131б	262	a		
		131a		б		
	130б	263	a			
	130a		б			
	129б	264	a			
	129a		б			

ПРАЗНИЧНИ МИНЕЈ, 1538

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
34	Њ	133a	265	a		
		133б		б		
	Њ ii	134a	266	a		
		134б		б		
	Њ iii	135a	267	a		
		135б		б		
	Њ iiiii	136a	268	a		20.2
		136б		б		
		136б	269	a		
		136a		б		
		135б	270	a		
		135a		б		
		134б	271	a		
	134a	б				
	133б	272	a			
	133a		б			
35	Ѓ	137a	273	a		
		137б		б		
	Ѓ ii	138a	274	a		
		138б		б	31	
	Ѓ iii	139a	275	a		
		139б		б		
	Ѓ iiiii	140a	276	a		
		140б		б		
		140б	277	a		
		140a		б		
		139б	278	a		
		139a		б		
		138б	279	a		
	138a	б				
	137б	280	a			
	137a		б			
36	Ѕ	141a	281	a		
		141б		б		
	Ѕ ii	142a	282	a		
		142б		б		
	Ѕ iii	143a	283	a		20.2
		143б		б		
	Ѕ iiiii	144a	284	a		
		144б		б		
		144б	285	a		
		144a		б		
		143б	286	a		
		143a		б		
		142б	287	a	32	26.1–26.3, 35, 39.1
	142a	б			27	
	141б	288	a			
	141a		б			

ПРАЗНИЧНИ МИНЕЈ, 1538

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
37	Љџ I	145a	289	a		
		145б		б		
	Љџ I ii	146a	290	a		
		146б		б		
	Љџ I iii	147a	291	a		
		147б		б		
	Љџ I iiiii	148a	292	a		
		148б		б		
		148б	293	a		
		148a		б		
		147б	294	a		
		147a		б		
		146б	295	a		
		146a		б		37.1
	145б	296	a			
	145a		б			
38	Љћ ђ	149a	297	a		
		149б		б		
	Љћ ђ ii	150a	298	a		
		150б		б		
	Љћ ђ iii	151a	299	a		
		151б		б		
	Љћ ђ iiiii	152a	300	a		
		152б		б		
		152б	301	a		
		152a		б		
		151б	302	a		
		151a		б		
		150б	303	a		
		150a		б		
	149б	304	a			
	149a		б			
39	Љџ ђ	153a	305	a		
		153б		б	34	
	Љџ ђ ii	154a	306	a		
		154б		б		
	Љџ ђ iii	155a	307	a		
		155б		б		
	Љџ ђ iiiii	156a	308	a		
		156б		б		
		156б	309	a		
		156a		б		
		155б	310	a		
		155a		б		
		154б	311	a		
		154a		б		
	153б	312	a			
	153a		б			
	Љџ					

ПРАЗНИЧНИ МИНЕЈ, 1538

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
40	Ѓ Ѡ	157a	313	a		
		157б		б		
	Ѓ Ѡ ii	158a	314	a		
		158б		б		
	Ѓ Ѡ iii	159a	315	a		
		159б		б		
	Ѓ Ѡ iiiii	160a	316	a		
		160б		б		
		160б	317	a		
		160a		б		
		159б	318	a	2	
		159a		б		
		158б	319	a		
	158a	б				
	157б	320	a			
	157a		б			
41	Ѓ Ѡ Ѡ	161a	321	a		
		161б		б		
	Ѓ Ѡ Ѡ ii	162a	322	a		
		162б		б		
	Ѓ Ѡ Ѡ iii	163a	323	a		
		163б		б		
	Ѓ Ѡ Ѡ iiiii	164a	324	a	11	
		164б		б		
		164б	325	a		20.1
		164a		б		
		163б	326	a		
		163a		б		
		162б	327	a		
	162a	б				
	161б	328	a			
	161a		б			
42	Ѓ Ѡ Ѡ	165a	329	a		
		165б		б		
	Ѓ Ѡ Ѡ ii	166a	330	a		
		166б		б		
	Ѓ Ѡ Ѡ iii	167a	331	a		
		167б		б		
	Ѓ Ѡ Ѡ iiiii	168a	332	a		
		168б		б		
		168б	333	a		
		168a		б		
		167б	334	a		36.2
		167a		б		
		166б	335	a		
	166a	б				
	165б	336	a			
	165a		б			

ПРАЗНИЧНИ МИНЕЈ, 1538

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
43	ЊР ђ	169a	337	a		
		169б		б		
	ЊР ђ ii	170a	338	a		
		170б		б		
	ЊР ђ iii	171a	339	a		
		171б		б		
	ЊР ђ iiiii	172a	340	a		
		172б		б		
		172б	341	a	33	20.1
		172a		б		
		171б	342	a		
		171a		б		
		170б	343	a		
		170a		б		
	169б	344	a			
	169a		б	34		
44	ЊА ђ	173a	345	a		
		173б		б		
	ЊА ђ ii	174a	346	a		
		174б		б		
	ЊА ђ iii	175a	347	a		
		175б		б		
	ЊА ђ iiiii	176a	348	a		
		176б		б		
		176б	349	a		
		176a		б		
		175б	350	a		
		175a		б		
		174б	351	a		
		174a		б		
	173б	352	a			
	173a		б			
45	ЊЕ ђ	177a	353	a		
		177б		б		
	ЊЕ ђ ii	178a	354	a		36.1
		178б		б		
	ЊЕ ђ iii	179a	355	a		
		179б		б		
	ЊЕ ђ iiiii	180a	356	a		
		180б		б		
		180б	357	a		
		180a		б		
		179б	358	a		
		179a		б		
		178б	359	a		
		178a		б		
	177б	360	a			
	177a		б			

ПРАЗНИЧНИ МИНЕЈ, 1538

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
46	ЊЅ ѡ	181a	361	a		
		181б		б		
	ЊЅ ѡ ii	182a	362	a	35	20.1
		182б		б		
	ЊЅ ѡ iii	183a	363	a		37.1
		183б		б		
	ЊЅ ѡ iiiii	184a	364	a		
		184б		б		
		184б	365	a		
		184a		б		
		183б	366	a		
		183a		б		
		182б	367	a		
		182a		б		
	181б	368	a			
	181a		б			
47	ЊЏ ѡ	185a	369	a		
		185б		б		
	ЊЏ ѡ ii	186a	370	a		
		186б		б		20.1
	ЊЏ ѡ iii	187a	371	a		
		187б		б		
	ЊЏ ѡ iiiii	188a	372	a		
		188б		б		
		188б	373	a		32.2
		188a		б		
		187б	374	a		
		187a		б		
		186б	375	a		
		186a		б		
	185б	376	a			
	185a		б			
48	Њћ ѡ	189a	377	a		
		189б		б		
	Њћ ѡ ii	190a	378	a		
		190б		б		
	Њћ ѡ iii	191a	379	a		33.2
		191б		б		
	Њћ ѡ iiiii	192a	380	a		
		192б		б		
		192б	381	a		
		192a		б		
		191б	382	a		
		191a		б		
		190б	383	a		
		190a		б		
	189б	384	a			
Њћ	189a		б	9		

ПРАЗНИЧНИ МИНЕЈ, 1538

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
49	Њџ З	193a	385	a		
		193б		б		
	Њџ З ii	194a	386	a		
		194б		б		
	Њџ З iii	195a	387	a		
		195б		б		20.1
	Њџ З iiiii	196a	388	a		
		196б		б		
		196б	389	a		
		196a		б		
		195б	390	a		
		195a		б		
		194б	391	a		
	194a	б			36.1	
	193б	392	a			
	193a		б			
50	Њаа	197a	393	a		
		197б		б		
	Њаа ii	198a	394	a		
		198б		б		
	Њаа iii	199a	395	a		
		199б		б		18.2
	Њаа iiiii	200a	396	a	12.1	
		200б		б		
		200б	397	a		
		200a		б		
		199б	398	a		
		199a		б		
		198б	399	a	36	
	198a	б				
	197б	400	a			
	197a		б			
51	Ња б б	201a	401	a		
		201б		б		
	Ња б б ii	202a	402	a		
		202б		б	37	20.1
	Ња б б iii	203a	403	a		36.1
		203б		б		
	Ња б б iiiii	204a	404	a		
		204б		б		
		204б	405	a		
		204a		б		
		203б	406	a		
		203a		б		
		202б	407	a		
	202a	б				
	201б	408	a			
	201a		б			

ПРАЗНИЧНИ МИНЕЈ, 1538

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
52	Њќ с с	205а	409	a		
		205б		б		
	Њќ с с ii	206а	410	a	38	20.1
		206б		б		
	Њќ с с iii	207а	411	a		
		207б		б		
	Њќ с с iiiii	208а	412	a		
		208б		б		
		208б	413	a		
		208а		б		
		207б	414	a		
		207а		б		
		206б	415	a		
		206а		б		
	205б	416	a			
	205а		б			
53	Њћ d d	209а	417	a	34	32.1
		209б		б		
	Њћ d d ii	210а	418	a		20.1
		210б		б		
	Њћ d d iii	211а	419	a		
		211б		б		
	Њћ d d iiiii	212а	420	a		
		212б		б		
		212б	421	a		
		212а		б		
		211б	422	a		
		211а		б		
		210б	423	a		
		210а		б		
	209б	424	a			
	209а		б			
54	Њџ e e	213а	425	a		20.1
		213б		б		
	Њџ e e ii	214а	426	a		
		214б		б		
	Њџ e e iii	215а	427	a		
		215б		б		
	Њџ e e iiiii	216а	428	a		38
		216б		б		35
		216б	429	a		38
		216а		б		35
		215б	430	a		35
		215а		б		36.1
		214б	431	a		39.1
		214а		б		
	213б	432	a			
	213а		б		28.1, 28.2	

Табела VII.

МОЛИТВЕНИК (ТРЕБНИК), 1538–1540							
Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.		Фолиј.		Графичка опрема		
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)	
1	ǎ a	1a	1	a		40	
		1б		б			
	ǎ a II	1б	2	a			
		1a		б			
	ǎ a III	2a	3	a			
		2б		б			
	ǎ a IIII	2б	4	a			
		2a		б			
		2a	5	a			
		2б		б			
		2б	6	a			
		2a		б			
		1a	7	a			
		1б		б			
	1б	8	a				
	1a		б				
2	ǎ b	3a	9	a		39.2; 39.3; 42.1	
		3б		б			
	ǎ b II	3б	10	a			
		3a		б			
	ǎ b III	4a	11	a			
		4б		б			
	ǎ b IIII	4б	12	a			6
		4a		б			
		4a	13	a			
		4б		б			
		4б	14	a			
		4a		б			
		3a	15	a			
		3б		б			
	3б	16	a				
	3a		б				
3	ǎ c	5a	17	a			39.2; 39.3; 41
		5б		б			
	ǎ c II	5б	18	a			
		5a		б			
	ǎ c III	6a	19	a			
		6б		б			
	ǎ c IIII	6б	20	a			
		6a		б			
		6a	21	a			
		6б		б			
		6б	22	a			
		6a		б			
		5a	23	a			
		5б		б			
	5б	24	a				
	5a		б				

МОЛИТВЕНИК (ТРЕБНИК), 1538–1540

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
4	ǻ d	7a	25	a		
		7б		б		
	ǻ d II	7б	26	a		
		7a		б		
	ǻ d III	8a	27	a		
		8б		б		
	ǻ d IIII	8б	28	a		
		8a		б		
		8a	29	a		
		8б		б		
		8б	30	a		
		8a		б		
		7a	31	a		
		7б		б		
	7б	32	a			
	7a		б			
5	ǿ e	9a	33	a		
		9б		б		
	ǿ e II	9б	34	a		
		9a		б		
	ǿ e III	10a	35	a		
		10б		б		
	ǿ e IIII	10б	36	a		
		10a		б		
		10a	37	a		
		10б		б		
		10б	38	a		
		10a		б		
		9a	39	a		
		9б		б		
	9б	40	a			
	9a		б			
6	š f	11a	41	a		
		11б		б		
	š f II	11б	42	a		39.2; 39.3; 42.1
		11a		б		
	š f III	12a	43	a		
		12б		б		
	š f IIII	12б	44	a		
		12a		б		
		12a	45	a		
		12б		б		
		12б	46	a		
		12a		б		
		11a	47	a		
		11б		б		
	11б	48	a			
	11a		б			

МОЛИТВЕНИК (ТРЕБНИК), 1538–1540

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
7	ž g	13a	49	a		
		13б		б		
	ž g II	13б	50	a		
		13a		б		
	ž g III	14a	51	a		
		14б		б		
	ž g IIII	14б	52	a		39.2; 39.3; 41
		14a		б		
		14a	53	a		
		14б		б		
		14б	54	a		
		14a		б		
		13a	55	a		
		13б		б		
	13б	56	a			
	13a		б			
8	ñ h	15a	57	a		
		15б		б		
	ñ h II	15б	58	a		
		15a		б		
	ñ h III	16a	59	a		
		16б		б		
	ñ h IIII	16б	60	a		
		16a		б		
		16a	61	a		
		16б		б		
		16б	62	a		
		16a		б		
		15a	63	a		
		15б		б		
	15б	64	a			
	15a		б			
9	š i	17a	65	a		
		17б		б		
	š i II	17б	66	a		
		17a		б		
	š i III	18a	67	a		
		18б		б		
	š i IIII	18б	68	a		
		18a		б		
		18a	69	a		
		18б		б		
		18б	70	a		
		18a		б		
		17a	71	a		
		17б		б		
	17б	72	a			
	17a		б			

МОЛИТВЕНИК (ТРЕБНИК), 1538–1540

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
10	ї k	19a	73	a		
		19б		б		
	ї k II	19б	74	a		
		19a		б		
	ї k III	20a	75	a		
		20б		б		
	ї k IIII	20б	76	a		
		20a		б		
		20a	77	a		
		20б		б		
		20б	78	a		
		20a		б		
	19a	79	a			
	19б		б			
	19б	80	a			
	19a		б			
11	ǎı l	21a	81	a		
		21б		б		
	ǎı l II	21б	82	a		
		21a		б		
	ǎı l III	22a	83	a		
		22б		б		
	ǎı l IIII	22б	84	a		
		22a		б		6
		22a	85	a		
		22б		б		
		22б	86	a		
		22a		б		
	21a	87	a			
	21б		б			
	21б	88	a			
	21a		б			
12	ǎı m	23a	89	a		
		23б		б		
	ǎı m II	23б	90	a		
		23a		б		
	ǎı m III	24a	91	a		
		24б		б		
	ǎı m IIII	24б	92	a		
		24a		б		
		24a	93	a		
		24б		б		
		24б	94	a		
		24a		б		
	23a	95	a			
	23б		б			
	23б	96	a			
	23a		б			

МОЛИТВЕНИК (ТРЕБНИК), 1538–1540

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
13	Ћ n	25a	97	a		
		25б		б		
	Ћ n II	25б	98	a		
		25a		б		
	Ћ n III	26a	99	a		
		26б		б		
	Ћ n IIII	26б	100	a		
		26a		б		
		26a	101	a		
		26б		б		
		26б	102	a		
		26a		б		
		25a	103	a		
		25б		б		
	25б	104	a			
	25a		б			
14	Ѓ o	27a	105	a		
		27б		б		
	Ѓ o II	27б	106	a		
		27a		б		
	Ѓ o III	28a	107	a		
		28б		б		
	Ѓ o IIII	28б	108	a		6
		28a		б		
		28a	109	a		
		28б		б		
		28б	110	a		
		28a		б		
		27a	111	a		
		27б		б		
	27б	112	a			
	27б		б			
15	Є p	29a	113	a		
		29б		б		
	Є p II	29б	114	a		
		29a		б		
	Є p III	30a	115	a		39.2; 39.3; 42.1
		30б		б		
	Є p IIII	30б	116	a		
		30a		б		
		30a	117	a		
		30б		б		
		30б	118	a		
		30a		б		
		29a	119	a		
		29б		б		
	29б	120	a			
	29б		б			

МОЛИТВЕНИК (ТРЕБНИК), 1538–1540

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
16	šī q	31a	121	a		
		31б		б		
	šī q II	31б	122	a		
		31a		б		
	šī q III	32a	123	a		
		32б		б		
	šī q IIII	32б	124	a		
		32a		б		
		32a	125	a		
		32б		б		
		32б	126	a		
		32a		б		
		31a	127	a		
		31б		б		
	31б	128	a			
	31б		б			
17	žī r	33a	129	a		
		33б		б		
	žī r II	33б	130	a		
		33a		б		
	žī r III	34a	131	a		
		34б		б		
	žī r IIII	34б	132	a		
		34a		б		
		34a	133	a		
		34б		б		
		34б	134	a		
		34a		б		
		33a	135	a		
		33б		б		
	33б	136	a			
	33б		б			
18	ñī s	35a	137	a		
		35б		б		
	ñī s II	35б	138	a		
		35a		б		
	ñī s III	36a	139	a		
		36б		б		
	ñī s IIII	36б	140	a		
		36a		б		
		36a	141	a		
		36б		б		
		36б	142	a		
		36a		б		6
		35a	143	a		
		35б		б		
	35б	144	a			
	35б		б			

МОЛИТВЕНИК (ТРЕБНИК), 1538–1540

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
19	ѳї t	37a	145	a		
		37б		б		
	ѳї t II	37б	146	a		
		37a		б		
	ѳї t III	38a	147	a		
		38б		б		
	ѳї t IIII	38б	148	a		
		38a		б		
		38a	149	a		
		38б		б		
		38б	150	a		
		38a		б		
		37a	151	a		
		37б		б		
	37б	152	a			
	37б		б			
20	ќ u	39a	153	a		
		39б		б		
	ќ u II	39б	154	a		
		39a		б		
	ќ u III	40a	155	a		
		40б		б		
	ќ u IIII	40б	156	a		
		40a		б		
		40a	157	a		
		40б		б		
		40б	158	a		
		40a		б		
		39a	159	a		
		39б		б		
	39б	160	a			
	39б		б			
21	ќа x	41a	161	a		
		41б		б		
	ќа x II	41б	162	a		
		41a		б		
	ќа x III	42a	163	a		39.2; 39.3; 43
		42б		б		
	ќа x IIII	42б	164	a		
		42a		б		
		42a	165	a		
		42б		б		
		42б	166	a		
		42a		б		
		41a	167	a		
		41б		б		
	41б	168	a			
	41б		б			

МОЛИТВЕНИК (ТРЕБНИК), 1538–1540

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
22	Ћѣ у	43а	169	a		
		43б		б		
	Ћѣ у II	43б	170	a		
		43а		б		
	Ћѣ у III	44а	171	a		
		44б		б		
	Ћѣ у IIII	44б	172	a		
		44а		б		39.2; 39.3; 45
		44а	173	a		
		44б		б		
		44б	174	a		
		44а		б		
		43а	175	a		
		43б		б		
	43б	176	a			
	43б		б			
23	Ћѣ з	45а	177	a		
		45б		б		
	Ћѣ з II	45б	178	a		
		45а		б		
	Ћѣ з III	46а	179	a		
		46б		б		
	Ћѣ з IIII	46б	180	a		
		46а		б		
		46а	181	a		
		46б		б		
		46б	182	a		
		46а		б		
		45а	183	a		
		45б		б		
	45б	184	a			
	45б		б		39.2; 39.3; 42.1	
24	Ћѣ з	47а	185	a		
		47б		б		
	Ћѣ з II	47б	186	a		
		47а		б		
	Ћѣ з III	48а	187	a		
		48б		б		
	Ћѣ з IIII	48б	188	a		
		48а		б		
		48а	189	a		
		48б		б		
		48б	190	a		
		48а		б		
		47а	191	a		
		47б		б		
	47б	192	a			
	47б		б			

МОЛИТВЕНИК (ТРЕБНИК), 1538–1540

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
25	кѣ џ	49a	193	a		
		49б		б		
	кѣ џ II	49б	194	a		
		49a		б		
	кѣ џ III	50a	195	a		
		50б		б		
	кѣ џ IIII	50б	196	a		
		50a		б		
		50a	197	a		
		50б		б		
		50б	198	a		
		50a		б		
		49a	199	a		39.2; 39.3; 44
	49б	б				
	49б	200	a			
	49б		б			
26	кѣ џ	51a	201	a		
		51б		б		
	кѣ џ II	51б	202	a		
		51a		б		
	кѣ џ III	52a	203	a		
		52б		б		
	кѣ џ IIII	52б	204	a		
		52a		б		
		52a	205	a		
		52б		б		
		52б	206	a		
		52a		б		
		51a	207	a		
	51б	б				
	51б	208	a			
	51б		б			
27	кѣ џ aa	53a	209	a		
		53б		б		
	кѣ џ aa II	53б	210	a		
		53a		б		
	кѣ џ aa III	54a	211	a		
		54б		б		
	кѣ џ aa IIII	54б	212	a		
		54a		б		
		54a	213	a		
		54б		б		
		54б	214	a		
		54a		б		
		53a	215	a		
	53б	б				
	53б	216	a			
	53б		б			

МОЛИТВЕНИК (ТРЕБНИК), 1538–1540

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
28	ќћ bb	55a	217	a		
		55б		б		
	ќћ bb II	55б	218	a		
		55a		б		
	ќћ bb III	56a	219	a		
		56б		б		
	ќћ bb IIII	56б	220	a		
		56a		б		
		56a	221	a		
		56б		б		
		56б	222	a		
		56a		б		39.2; 39.3; 42.1
	55a	223	a			
	55б		б			
	55б	224	a			
	55б		б			
29	ќџ cc	57a	225	a		
		57б		б		
	ќџ cc II	57б	226	a		
		57a		б		
	ќџ cc III	58a	227	a		39.2; 39.3; 43
		58б		б		39.1.1; 39.1.2; 45
	ќџ cc IIII	58б	228	a		
		58a		б		39.1.1; 39.1.2; 45
		58a	229	a		
		58б		б		39.2; 39.3; 41
		58б	230	a		
		58a		б		
	57a	231	a			
	57б		б			
	57б	232	a			
	57б		б		39.2; 39.3; 42.1	
30	љ dd	59a	233	a		
		59б		б		
	љ dd II	59б	234	a		
		59a		б		
	љ dd III	60a	235	a		39.1.1; 39.1.2; 43
		60б		б		
	љ dd IIII	60б	236	a		
		60a		б		
		60a	237	a		
		60б		б		
		60б	238	a		
		60a		б		
	59a	239	a			
	59б		б			
	59б	240	a		39.2; 39.3; 41	
	59б		б			

МОЛИТВЕНИК (ТРЕБНИК), 1538–1540

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
31	љљ ее	61a	241	a		39.2; 39.3; 44
		61б		б		
	љљ ее II	61б	242	a		
		61a		б		
	љљ ее III	62a	243	a		
		62б		б		
	љљ ее IIII	62б	244	a		39.2; 39.3; 45
		62a		б		
		62a	245	a		39.2; 39.3; 41
		62б		б		
		62б	246	a		39.1.1; 39.1.2; 43
		62a		б		
		61a	247	a		
		61б		б		
	61б	248	a			
	61б		б			
32	љљ ff	63a	249	a		
		63б		б		
	љљ ff II	63б	250	a		
		63a		б		
	љљ ff III	64a	251	a		
		64б		б		
	љљ ff IIII	64б	252	a		
		64a		б		
		64a	253	a		
		64б		б		
		64б	254	a		
		64a		б		
		63a	255	a		
		63б		б		
	63б	256	a			
	63б		б			
33	љљ hh	65a	257	a		
		65б		б		
	љљ hh II	65б	258	a		
		65a		б		
	љљ hh III	66a	259	a		
		66б		б		
	љљ hh IIII	66б	260	a		
		66a		б		
		66a	261	a		
		66б		б		
		66б	262	a		
		66a		б		
		65a	263	a		
		65б		б		
	65б	264	a			
	65б		б			

МОЛИТВЕНИК (ТРЕБНИК), 1538–1540

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
34	лђ hh	67a	265	a		39.2; 39.3; 45
		67б		б		
	лђ hh II	67б	266	a		
		67a		б		
	лђ hh III	68a	267	a		
		68б		б		
	лђ hh IIII	68б	268	a		
		68a		б		
		68a	269	a		39.1.1; 39.1.2; 44
		68б		б		
		68б	270	a		
		68a		б		
		67a	271	a		
		67б		б		
	67б	272	a			
	67б		б			
35	лђ ii	69a	273	a		
		69б		б		
	лђ ii II	69б	274	a		
		69a		б		
	лђ ii III	70a	275	a		
		70б		б		
	лђ ii IIII	70б	276	a		
		70a		б		
		70a	277	a		32.1
		70б		б		
		70б	278	a		
		70a		б		
		69a	279	a		
		69б		б		
	69б	280	a			
	69б		б			
36	лђ kk	71a	281	a		
		71б		б		
	лђ kk II	71б	282	a		
		71a		б		
	лђ kk III	72a	283	a		
		72б		б		
	лђ kk IIII	72б	284	a		
		72a		б		
		72a	285	a		
		72б		б		
		72б	286	a		
		72a		б		
		71a	287	a		
		71б		б		
	71б	288	a			
	71б		б			

Табела VIII.

ПСАЛТИР С ПОСЛЕДОВАЊЕМ, 1546						
Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
1		1а	1	a	39.1	
		1б		б		
		1б	2	a		48.1
		1а		б		48.2
		1а	3	a	3	48.7
		1б		б		48.8
		1б	4	a		48.5
	1а	б		48.6		
2	ǎ а	2а	5	a	47; 37.3	48.3
		2б		б		48.4
	ǎ а II	2б	6	a		48.1
		2а		б		48.2
	ǎ а III	3а	7	a		48.1
		3б		б		48.8
	ǎ а IIII	3б	8	a		48.1
		3а		б		48.8
		3а	9	a		48.5
		3б		б		48.4
		3б	10	a		48.5
		3а		б		48.4
		2а	11	a		48.7
		2б		б		48.8
	2б	12	a		48.5	
	2а		б		48.6	
3	ќ б	4а	13	a		48.1
		4б		б		48.2
	ќ б II	4б	14	a		48.3
		4а		б		48.8
	ќ б III	5а	15	a		48.1
		5б		б		48.2
	ќ б IIII	5б	16	a		48.3
		5а		б		48.8
		5а	17	a		48.5
		5б		б		48.6
		5б	18	a		48.7
		5а		б		48.4
		4а	19	a		48.5
		4б		б		48.6
	4б	20	a		48.7	
	4а		б		48.4	

ПСАЛТИР С ПОСЛЕДОВАЊЕМ, 1546

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
4	ř c	6a	21	a		48.1
		6б		б		48.2
	ř c II	6б	22	a		48.3
		6a		б		48.8
	ř c III	7a	23	a		48.1
		7б		б		48.8
	ř c IIII	7б	24	a		48.1
		7a		б		48.8
		7a	25	a		48.5
		7б		б		48.4
		7б	26	a		48.5
		7a		б		48.4
		6a	27	a		48.5
		6б		б		48.6
	6б	28	a		48.7	
	6a		б		48.4	
5	ǎ d	8a	29	a		48.3
		8б		б		48.8
	ǎ d II	8б	30	a		48.1
		8a		б		48.2
	ǎ d III	9a	31	a		48.1
		9б		б		48.2
	ǎ d IIII	9б	32	a		48.3
		9a		б		48.8
		9a	33	a		48.5
		9б		б		48.6
		9б	34	a		48.7
		9a		б		48.4
		8a	35	a		48.7
		8б		б		48.4
	8б	36	a		48.5	
	8a		б		48.6	
6	ě e	10a	37	a		48.1
		10б		б		48.2
	ě e II	10б	38	a		48.3
		10a		б		48.4
	ě e III	11a	39	a		48.1
		11б		б		48.2
	ě e IIII	11б	40	a		48.3
		11a		б		48.8
		11a	41	a		48.5
		11б		б		48.6
		11б	42	a		48.7
		11a		б		48.4
		10a	43	a		48.5
		10б		б		48.6
	10б	44	a		48.7	
	10a		б		48.8	

ПСАЛТИР С ПОСЛЕДОВАЊЕМ, 1546

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
7	š f	12a	45	a		48.3
		12б		б		48.4
	š f II	12б	46	a		48.1
		12a		б		48.2
	š f III	13a	47	a		48.3
		13б		б		48.4
	š f IIII	13б	48	a		48.1
		13a		б		48.2
		13a	49	a		48.7
		13б		б		48.8
		13б	50	a		48.5
		13a		б		48.6
		12a	51	a		48.7
		12б		б		48.8
	12б	52	a		48.	
	12a		б		48.	
8	ž g	14a	53	a		48.1
		14б		б		48.2
	ž g II	14б	54	a		48.3
		14a		б		48.4
	ž g III	15a	55	a		48.3
		15б		б		48.4
	ž g IIII	15б	56	a		48.1
		15a		б		48.2
		15a	57	a		48.7
		15б		б		48.8
		15б	58	a		48.5
		15a		б		48.6
		14a	59	a		48.5
		14б		б		48.6
	14б	60	a		48.7	
	14a		б		48.8	
9	ñ h	16a	61	a		48.3
		16б		б		48.4
	ñ h II	16б	62	a		48.1
		16a		б		48.2
	ñ h III	17a	63	a		48.3
		17б		б		48.2
	ñ h IIII	17б	64	a		48.3
		17a		б		48.2
		17a	65	a		48.7
		17б		б		48.6
		17б	66	a		48.7
		17a		б		48.6
		16a	67	a		48.7
		16б		б		48.8
	16б	68	a		48.5	
	16a		б		48.6	

ПСАЛТИР С ПОСЛЕДОВАЊЕМ, 1546

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема		
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)	
10	ѣ i	18a	69	a			48.1
		18б		б			48.2
	ѣ i II	18б	70	a			48.3
		18a		б			48.4
	ѣ i III	19a	71	a			48.1
		19б		б			48.2
	ѣ i IIII	19б	72	a			48.3
		19a		б			48.4
		19a	73	a			48.5
		19б		б			48.6
		19б	74	a			48.7
		19a		б			48.8
		18a	75	a			48.5
		18б		б			48.6
	18б	76	a			48.7	
	18a		б			48.8	
11	i k	20a	77	a			48.3
		20б		б			48.4
	i k II	20б	78	a			48.1
		20a		б			48.2
	i k III	21a	79	a			48.3
		21б		б			48.2
	i k IIII	21б	80	a			48.3
		21a		б			48.2
		21a	81	a			48.7
		21б		б			48.6
		21б	82	a			48.7
		21a		б			48.6
		20a	83	a			48.7
		20б		б			48.8
	20б	84	a			48.5	
	20a		б			48.6	
12	i l	22a	85	a			48.1
		22б		б			48.2
	i l II	22б	86	a			48.3
		22a		б			48.4
	i l III	23a	87	a			48.3
		23б		б			48.4
	i l IIII	23б	88	a			48.1
		23a		б			48.2
		23a	89	a			48.7
		23б		б			48.8
		23б	90	a			48.5
		23a		б			48.6
		22a	91	a			48.5
		22б		б			48.6
	22б	92	a			48.7	
	22a		б			48.8	

ПСАЛТИР С ПОСЛЕДОВАЊЕМ, 1546

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
13	Ћї m	24a	93	a		48.3
		24б		б		48.4
	Ћї m II	24б	94	a		48.1
		24a		б		48.2
	Ћї m III	25a	95	a		48.1
		25б		б		48.2
	Ћї m IIII	25б	96	a		48.3
		25a		б		48.4
		25a	97	a		48.5
		25б		б		48.6
		25б	98	a		48.7
		25a		б		48.8
		24a	99	a		48.7
		24б		б		48.8
	24б	100	a		48.5	
	24a		б		48.6	
14	Ћї n	26a	101	a		48.1
		26б		б		48.2
	Ћї n II	26б	102	a		48.3
		26a		б		48.4
	Ћї n III	27a	103	a		48.3
		27б		б		48.4
	Ћї n IIII	27б	104	a		48.1
		27a		б		48.2
		27a	105	a		48.7
		27б		б		48.8
		27б	106	a		48.5
		27a		б		48.6
		26a	107	a		48.5
		26б		б		48.6
	26б	108	a		48.7	
	26a		б		48.8	
15	Ћї o	28a	109	a		48.3
		28б		б		48.4
	Ћї o II	28б	110	a		48.1
		28a		б		48.2
	Ћї o III	29a	111	a		48.1
		29б		б		48.2
	Ћї o IIII	29б	112	a		48.3
		29a		б		48.4
		29a	113	a		48.5
		29б		б		48.6
		29б	114	a		48.7
		29a		б		48.8
		28a	115	a		48.7
		28б		б		48.8
	28б	116	a		48.5	
	28a		б		48.6	

ПСАЛТИР С ПОСЛЕДОВАЊЕМ, 1546

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема		
					Илустрације (Ил.)		Заставице и вињете (ЗиВ.)
16	ѿ р	30а	117	a			48.3
		30б		б			48.4
	ѿ р II	30б	118	a			48.1
		30а		б			48.2
	ѿ р III	31а	119	a			48.1
		31б		б			48.2
	ѿ р IIII	31б	120	a			48.3
		31а		б			48.4
		31а	121	a		46.1-46.3	48.5
		31б		б			48.6
		31б	122	a			48.7
		31а		б			48.8
		30а	123	a			48.7
		30б		б			48.8
	30б	124	a			48.5	
	30а		б			48.6	
17	ѿ q	32а	125	a			48.1
		32б		б			48.2
	ѿ q II	32б	126	a			48.3
		32а		б			48.4
	ѿ q III	33а	127	a			48.1
		33б		б			48.2
	ѿ q IIII	33б	128	a			48.3
		33а		б			48.4
		33а	129	a			48.5
		33б		б			48.6
		33б	130	a			48.7
		33а		б			48.8
		32а	131	a			48.5
		32б		б			48.6
	32б	132	a			48.7	
	32а		б			48.8	
18	ѿ r	34а	133	a			48.3
		34б		б			48.4
	ѿ r II	34б	134	a			48.1
		34а		б			48.2
	ѿ r III	35а	135	a			48.1
		35б		б			48.2
	ѿ r IIII	35б	136	a			48.3
		35а		б			48.4
		35а	137	a			48.5
		35б		б			48.6
		35б	138	a			48.7
		35а		б			48.8
		34а	139	a			48.7
		34б		б			48.8
	34б	140	a		1.2	48.5	
	34а		б				

ПСАЛТИР С ПОСЛЕДОВАЊЕМ, 1546

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема			
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)		
19	Њ s	36а	141	a		40	48.1	
		36б		б			48.2	
	Њ s II	36б	142	a			48.3	
		36а		б			48.4	
	Њ s III	37а	143	a			48.3	
		37б		б			48.4	
	Њ s IIII	37б	144	a			48.1	
		37а		б			48.2	
			37а	145	a			48.7
					37б			б
			37б	146	a			48.5
					37а			б
			36а	147	a			48.5
					36б			б
		36б	148	a			48.7	
				36а			б	48.8
20	Њ t	38а	149	a			48.1	
		38б		б			48.4	
	Њ t II	38б	150	a			48.1	
		38а		б			48.4	
	Њ t III	39а	151	a			48.1	
		39б		б			48.2	
	Њ t IIII	39б	152	a			48.3	
		39а		б			48.4	
			39а	153	a			48.5
					39б			б
			39б	154	a			48.7
					39а			б
			38а	155	a			48.5
					38б			б
		38б	156	a			48.5	
				38а			б	48.8
21	Њ u	40а	157	a			48.3	
		40б		б			48.4	
	Њ u II	40б	158	a			48.1	
		40а		б			48.2	
	Њ u III	41а	159	a			48.1	
		41б		б			48.2	
	Њ u IIII	41б	160	a			48.3	
		41а		б			48.4	
			41а	161	a			48.5
					41б			б
			41б	162	a			48.7
					41а			б
			40а	163	a			48.7
					40б			б
		40б	164	a			48.5	
				40а			б	48.6

ПСАЛТИР С ПОСЛЕДОВАЊЕМ, 1546

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
22	ќѧ х	42а	165	a		48.1
		42б		б		48.2
	ќѧ х II	42б	166	a		48.3
		42а		б		48.4
	ќѧ х III	43а	167	a		48.1
		43б		б		48.2
	ќѧ х IIII	43б	168	a		48.3
		43а		б		48.4
		43а	169	a		48.5
		43б		б		48.6
		43б	170	a		48.7
		43а		б		48.8
		42а	171	a		48.5
		42б		б		48.6
	42б	172	a		48.7	
	42а		б		48.8	
23	ќѢ у	44а	173	a		48.3
		44б		б		48.4
	ќѢ у II	44б	174	a		48.1
		44а		б		48.2
	ќѢ у III	45а	175	a		48.1
		45б		б		48.2
	ќѢ у IIII	45б	176	a		48.3
		45а		б		48.4
		45а	177	a		48.5
		45б		б		48.6
		45б	178	a		48.7
		45а		б		48.8
		44а	179	a		48.7
		44б		б		48.8
	44б	180	a		48.5	
	44а		б		48.6	
24	ќѣ z	46а	181	a		48.1
		46б		б		48.2
	ќѣ z II	46б	182	a		48.3
		46а		б		48.4
	ќѣ z III	47а	183	a		48.3
		47б		б		48.4
	ќѣ z IIII	47б	184	a		48.1
		47а		б		48.2
		47а	185	a		48.7
		47б		б		48.8
		47б	186	a		48.5
		47а		б		48.6
		46а	187	a		48.5
		46б		б		48.6
	46б	188	a		48.7	
	46а		б		48.8	

ПСАЛТИР С ПОСЛЕДОВАЊЕМ, 1546

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
25	ЌЏ А	48а	189	a		48.3
		48б		б		48.4
	ЌЏ А II	48б	190	a		48.1
		48а		б		48.2
	ЌЏ А III	49а	191	a		48.1
		49б		б		48.2
	ЌЏ А IIII	49б	192	a		48.3
		49а		б		48.4
		49а	193	a		48.5
		49б		б		48.6
		49б	194	a		48.7
		49а		б		48.8
		48а	195	a		48.7
		48б		б		48.8
	48б	196	a		48.5	
	48а		б		48.6	
26	ЌЃ В	50а	197	a		48.1
		50б		б		48.2
	ЌЃ В II	50б	198	a		48.3
		50а		б		48.4
	ЌЃ В III	51а	199	a		48.1
		51б		б		48.2
	ЌЃ В IIII	51б	200	a		48.3
		51а		б		48.4
		51а	201	a		48.5
		51б		б		48.6
		51б	202	a		48.7
		51а		б		48.8
		50а	203	a		48.5
		50б		б		48.6
	50б	204	a		48.7	
	50а		б		48.8	
27	ЌЅ С	52а	205	a		48.3
		52б		б		48.4
	ЌЅ С II	52б	206	a		48.1
		52а		б		48.2
	ЌЅ С III	53а	207	a		48.3
		53б		б		48.2
	ЌЅ С IIII	53б	208	a		48.3
		53а		б		48.2
		53а	209	a		48.7
		53б		б		48.6
		53б	210	a		48.7
		53а		б		48.6
		52а	211	a		48.7
		52б		б		48.8
	52б	212	a		48.5	
	52а		б		48.6	

ПСАЛТИР С ПОСЛЕДОВАЊЕМ, 1546

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
28	Ћџ D	54a	213	a		48.1
		54б		б		48.2
	Ћџ D II	54б	214	a		48.3
		54a		б		48.4
	Ћџ D III	55a	215	a		48.1
		55б		б		48.4
	Ћџ D IIII	55б	216	a		48.1
		55a		б		48.4
		55a	217	a		48.5
		55б		б		48.8
		55б	218	a		48.5
		55a		б		48.8
		54a	219	a		48.5
		54б		б		48.6
	54б	220	a		48.7	
	54a		б		48.8	
29	Ћи E	56a	221	a		48.3
		56б		б		48.4
	Ћи E II	56б	222	a		48.1
		56a		б		48.2
	Ћи E III	57a	223	a		48.3
		57б		б		48.4
	Ћи E IIII	57б	224	a		48.1
		57a		б		48.2
		57a	225	a		48.7
		57б		б		48.8
		57б	226	a		48.5
		57a		б		48.6
		56a	227	a		48.7
		56б		б		48.8
	56б	228	a		48.5	
	56a		б		48.6	
30	Ћџ F	58a	229	a		48.1
		58б		б		48.2
	Ћџ F II	58б	230	a		48.3
		58a		б		48.4
	Ћџ F III	59a	231	a		48.1
		59б		б		48.4
	Ћџ F IIII	59б	232	a		48.1
		59a		б		48.4
		59a	233	a		48.5
		59б		б	39.2, 39.3; 42	48.8
		59б	234	a		48.5
		59a		б		48.8
		58a	235	a		48.5
		58б		б		48.6
	58б	236	a		48.7	
	58a		б		48.8	

ПСАЛТИР С ПОСЛЕДОВАЊЕМ, 1546

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
31	Љ G	60a	237	a		48.3
		60б		б		48.4
	Љ G II	60б	238	a		48.1
		60a		б		48.2
	Љ G III	61a	239	a		48.1
		61б		б		48.2
	Љ G III	61б	240	a		48.3
		61a		б		48.4
		61a	241	a		48.5
		61б		б		48.6
		61б	242	a		48.7
		61a		б		48.8
		60a	243	a		48.7
		60б		б		48.8
	60б	244	a		48.5	
	60a		б		48.6	
32	Љ H	62a	245	a		48.1
		62б		б		48.2
	Љ H II	62б	246	a		48.3
		62a		б		48.4
	Љ H III	63a	247	a		48.3
		63б		б		48.4
	Љ H III	63б	248	a		48.1
		63a		б		48.2
		63a	249	a		48.7
		63б		б		48.8
		63б	250	a		48.5
		63a		б		48.6
		62a	251	a		48.5
		62б		б		48.6
	62б	252	a		48.7	
	62a		б		48.8	
33	Љ I	64a	253	a		48.3
		64б		б		48.4
	Љ I II	64б	254	a		48.1
		64a		б		48.2
	Љ I III	65a	255	a		48.1
		65б		б		48.2
	Љ I III	65б	256	a		48.3
		65a		б		48.4
		65a	257	a		48.5
		65б		б		48.6
		65б	258	a		48.7
		65a		б		48.8
		64a	259	a		48.7
		64б		б		48.8
	64б	260	a		48.5	
	64a		б		48.6	

ПСАЛТИР С ПОСЛЕДОВАЊЕМ, 1546

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
34	ЊЋ К	66а	261	a		48.1
		66б		б		48.2
	ЊЋ К II	66б	262	a		48.3
		66а		б		48.4
	ЊЋ К III	67а	263	a		48.1
		67б		б		48.2
	ЊЋ К IIII	67б	264	a		48.3
		67а		б		48.4
		67а	265	a		48.5
		67б		б		48.6
		67б	266	a	39.2, 39.3; 44	48.7
		67а		б		48.8
		66а	267	a		48.5
		66б		б		48.6
	66б	268	a		48.7	
	66а		б		48.8	
35	ЊЊ L	68а	269	a		48.1
		68б		б		48.2
	ЊЊ L II	68б	270	a		48.3
		68а		б		48.4
	ЊЊ L III	69а	271	a		48.3
		69б		б		48.4
	ЊЊ L IIII	69б	272	a		48.1
		69а		б		48.2
		69а	273	a		48.7
		69б		б		48.8
		69б	274	a		48.5
		69а		б		48.6
		68а	275	a		48.5
		68б		б		48.6
	68б	276	a		48.7	
	68а		б		48.8	
36	ЊЋ M	70а	277	a		48.3
		70б		б		48.4
	ЊЋ M II	70б	278	a		48.1
		70а		б		48.2
	ЊЋ M III	71а	279	a		48.1
		71б		б		48.2
	ЊЋ M IIII	71б	280	a		48.3
		71а		б		48.4
		71а	281	a		48.5
		71б		б		48.6
		71б	282	a		48.7
		71а		б		48.8
		70а	283	a		48.7
		70б		б		48.8
	70б	284	a		48.5	
	70а		б		48.6	

ПСАЛТИР С ПОСЛЕДОВАЊЕМ, 1546

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
37	ЋЅ N	72a	285	a		48.1
		72б		б		48.2
	ЋЅ N II	72б	286	a		48.3
		72a		б		48.4
	ЋЅ N III	73a	287	a		48.3
		73б		б		48.4
	ЋЅ N IIII	73б	288	a		48.1
		73a		б		48.2
		73a	289	a		48.7
		73б		б		48.8
		73б	290	a		48.5
		73a		б		48.6
		72a	291	a		48.5
		72б		б		48.6
	72б	292	a		48.7	
	72a		б		48.8	
38	ЋЏ O	74a	293	a		48.3
		74б		б		48.4
	ЋЏ O II	74б	294	a		48.1
		74a		б		48.2
	ЋЏ O III	75a	295	a		48.1
		75б		б		48.2
	ЋЏ O IIII	75б	296	a		48.3
		75a		б		48.4
		75a	297	a		48.5
		75б		б		48.6
		75б	298	a		48.7
		75a		б		48.8
		74a	299	a		48.7
		74б		б		48.8
	74б	300	a		48.5	
	74a		б		48.6	
39	Ћђ P	76a	301	a		48.1
		76б		б		48.2
	Ћђ P II	76б	302	a		48.3
		76a		б		48.4
	Ћђ P III	77a	303	a		48.3
		77б		б		48.4
	Ћђ P IIII	77б	304	a		48.1
		77a		б		48.2
		77a	305	a		48.7
		77б		б		48.8
		77б	306	a		48.5
		77a		б		48.6
		76a	307	a		48.5
		76б		б		48.6
	76б	308	a		48.7	
	76a		б	39.1		

Табела IX.

МОЛИТВЕНИК (ЗБОРНИК ЗА ПУТНИКЕ), 1547							
Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема		
					Илустрације (Ил.)		Заставице и вињете (ЗиВ.)
1	*	1а	1	а	39.2		49.3?
		1б		б	1		49.8?
	* II	1б	2	а		15.1	49.5
		1а		б			49.2
	* III	1а	3	а			49.7
		1б		б			49.4
	* IIII	1б	4	а			49.1
		1а		б			49.6
		1а	5	а			49.11
		1б		б			49.16
		1б	6	а		52.1	49.13
		1а		б			49.10
		1а	7	а			49.15
		1б		б			49.12
	1б	8	а			49.9	
	1а		б			49.14	
2	Ѓ А	2а	9	а		15.1	49.1
		2б		б			49.2
	Ѓ А II	2б	10	а			49.3
		2а		б			49.4
	Ѓ А III	2а	11	а			49.5
		2б		б			49.6
	Ѓ А IIII	2б	12	а			49.7
		2а		б			49.8
		2а	13	а			49.9
		2б		б			49.13
		2б	14	а			49.11
		2а		б			49.12
		2а	15	а			49.10
		2б		б			49.14
	2б	16	а			49.15	
	2а		б			49.16	
3	Ћ В	3а	17	а			49.1
		3б		б			49.2
	Ћ В II	3б	18	а			49.3
		3а		б			49.4
	Ћ В III	3а	19	а			49.5
		3б		б			49.6
	Ћ В IIII	3б	20	а			49.7
		3а		б			49.8
		3а	21	а			48.9
		3б		б			49.13
		3б	22	а			49.11
		3а		б			49.12
		3а	23	а			49.10
		3б		б			49.14
	3б	24	а		16.3	49.15	
	3а		б			49.16	

МОЛИТВЕНИК (ЗБОРНИК ЗА ПУТНИКЕ), 1547

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема		
					Илустрације (Ил.)		Заставице и вињете (ЗиВ.)
4	ř С	4а	25	a			49.3
		4б		б		20.3	49.4
	ř С II	4б	26	a			49.1
		4а		б			49.2
	ř С III	4а	27	a			49.7
		4б		б			49.8
	ř С III	4б	28	a			49.5
		4а		б			49.6
		4а	29	a			49.11
		4б		б			49.12
		4б	30	a			49.9
		4а		б			49.10
		4а	31	a		51.2	49.15
		4б		б			49.16
	4б	32	a			49.13	
	4а		б			49.14	
5	ǻ D	5а	33	a			49.1
		5б		б			49.2
	ǻ D II	5б	34	a			49.3
		5а		б			49.4
	ǻ D III	5а	35	a			49.5
		5б		б			49.6
	ǻ D III	5б	36	a			49.7
		5а		б		18.3	49.8
		5а	37	a		16.2	49.9
		5б		б			49.10
		5б	38	a			49.11
		5а		б			49.12
		5а	39	a			49.13
		5б		б			49.14
	5б	40	a			49.15	
	5а		б			49.16	
6	ě E	6а	41	a			49.1
		6б		б			49.2
	ě E II	6б	42	a			49.3
		6а		б			49.4
	ě E III	6а	43	a			49.5
		6б		б			49.6
	ě E III	6б	44	a			49.7
		6а		б			49.8
		6а	45	a			49.9
		6б		б			49.10
		6б	46	a			49.11
		6а		б			49.12
	6а	47	a		50.2; 51.1	49.13	
	6б		б			49.14	
	6б	48	a			49.15	
	6а		б			49.16	

МОЛИТВЕНИК (ЗБОРНИК ЗА ПУТНИКЕ), 1547

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
7	§ F	7а	49	a		49.3
		7б		б		49.4
	§ F II	7б	50	a		49.1
		7а		б		49.2
	§ F III	7а	51	a		49.7
		7б		б		49.8
	§ F IIII	7б	52	a		49.5
		7а		б		49.6
		7а	53	a		49.11
		7б		б		49.12
		7б	54	a	50.1; 51.1	49.9
		7а		б		49.10
		7а	55	a		49.15
		7б		б		49.16
	7б	56	a		49.13	
	7а		б		49.14	
8	ž G	8а	57	a		49.3
		8б		б		49.2
	ž G II	8б	58	a		49.3
		8а		б		49.2
	ž G III	8а	59	a		49.7
		8б		б		49.6
	ž G IIII	8б	60	a		49.7
		8а		б		49.6
		8а	61	a		49.11
		8б		б		49.10
		8б	62	a		49.11
		8а		б		49.10
		8а	63	a		49.15
		8б		б		49.14
	8б	64	a		49.15	
	8а		б		49.14	
9	ћ H	9а	65	a		49.1
		9б		б	19	49.2
	ћ H II	9б	66	a		49.3
		9а		б		49.4
	ћ H III	9а	67	a		49.5
		9б		б		49.6
	ћ H IIII	9б	68	a		49.7
		9а		б		49.8
		9а	69	a		49.9
		9б		б		49.10
		9б	70	a		49.11
		9а		б		49.12
	9а	71	a		49.13	
	9б		б		49.14	
	9б	72	a		49.15	
	9а		б		49.16	

МОЛИТВЕНИК (ЗБОРНИК ЗА ПУТНИКЕ), 1547

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема		
					Илустрације (Ил.)		Заставице и вињете (ЗиВ.)
10	Ѣ I	10a	73	a			49.1
		10б		б			49.2
	Ѣ I II	10б	74	a			49.3
		10a		б		20.3	49.4
	Ѣ I III	10a	75	a			49.5
		10б		б			49.6
	Ѣ I IIII	10б	76	a			49.7
		10a		б			49.8
		10a	77	a			49.9
		10б		б			49.10
		10б	78	a			49.11
		10a		б			49.12
		10a	79	a			49.13
		10б		б			49.14
	10б	80	a			49.15	
	10a		б		14.1	49.16	
11	Ѓ K	11a	81	a			49.3
		11б		б			49.4
	Ѓ K II	11б	82	a			49.1
		11a		б		20.3	49.2
	Ѓ K III	11a	83	a			49.7
		11б		б			49.8
	Ѓ K IIII	11б	84	a			49.5
		11a		б			49.6
		11a	85	a			49.11
		11б		б			49.12
		11б	86	a			49.9
		11a		б			49.10
		11a	87	a			49.15
		11б		б			49.16
	11б	88	a			49.13	
	11a		б			49.14	
12	Ѓ L	12a	89	a		14.1	49.3
		12б		б			49.4
	Ѓ L II	12б	90	a			49.1
		12a		б			49.2
	Ѓ L III	12a	91	a			49.7
		12б		б			49.8
	Ѓ L IIII	12б	92	a			49.5
		12a		б			49.6
		12a	93	a			49.11
		12б		б			49.12
		12б	94	a			49.9
		12a		б			49.10
		12a	95	a			49.15
		12б		б			49.16
	12б	96	a			49.13	
	12a		б			49.14	

МОЛИТВЕНИК (ЗБОРНИК ЗА ПУТНИКЕ), 1547

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема		
					Илустрације (Ил.)		Заставице и вињете (ЗиВ.)
13	Ћї М	13а	97	a			49.1
		13б		б			49.2
	Ћї М II	13б	98	a			49.3
		13а		б			49.4
	Ћї М III	13а	99	a			49.5
		13б		б			49.6
	Ћї М IIII	13б	100	a			49.7
		13а		б			49.8
		13а	101	a			49.9
		13б		б			49.10
		13б	102	a			49.11
		13а		б			49.12
		13а	103	a			49.13
		13б		б			49.14
	13б	104	a			49.15	
	13а		б			49.16	
14	Ћї N	14а	105	a			49.1
		14б		б			49.2
	Ћї N II	14б	106	a			49.3
		14а		б			49.4
	Ћї N III	14а	107	a			49.5
		14б		б			49.6
	Ћї N IIII	14б	108	a		54	49.7
		14а		б			49.8
		14а	109	a			49.9
		14б		б			49.10
		14б	110	a		24.1	49.11
		14а		б	2		49.12
		14а	111	a		15.1	49.13
		14б		б			49.14
	14б	112	a			49.15	
	14а		б			49.16	
15	Ћї O	15а	113	a			49.3
		15б		б			49.4
	Ћї O II	15б	114	a			49.1
		15а		б			49.2
	Ћї O III	15а	115	a			49.7
		15б		б			49.8
	Ћї O IIII	15б	116	a			49.5
		15а		б			49.6
		15а	117	a			49.11
		15б		б			49.12
		15б	118	a			49.9
		15а		б			49.10
		15а	119	a			49.15
		15б		б			49.16
	15б	120	a			49.13	
	15а		б			49.14	

МОЛИТВЕНИК (ЗБОРНИК ЗА ПУТНИКЕ), 1547

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема		
					Илустрације (Ил.)		Заставице и вињете (ЗиВ.)
16	Ћ P	16a	121	a			49.1
		16б		б			49.2
	Ћ P II	16б	122	a			49.3
		16a		б			49.4
	Ћ P III	16a	123	a			49.5
		16б		б			49.6
	Ћ P IIII	16б	124	a			49.7
		16a		б			49.8
		16a	125	a			49.9
		16б		б			49.10
		16б	126	a			49.11
		16a		б			49.12
		16a	127	a			49.13
		16б		б			49.14
	16б	128	a			49.15	
	16a		б			49.16	
17	Ѓ Q	17a	129	a			
		17б		б	3		49.4
	Ѓ Q II	17б	130	a		52.1	49.1
		17a		б			49.2
	Ѓ Q III	17a	131	a			49.7
		17б		б			49.8
	Ѓ Q IIII	17б	132	a			49.5
		17a		б			49.6
		17a	133	a			49.11
		17б		б			49.12
		17б	134	a			49.9
		17a		б			49.10
		17a	135	a			
		17б		б	4		
	17б	136	a		53	49.13	
	17a		б				49.14
18	Ѕ R	18a	137	a			49.1
		18б		б			49.2
	Ѕ R II	18б	138	a			49.3
		18a		б			49.4
	Ѕ R III	18a	139	a			49.5
		18б		б			49.6
	Ѕ R IIII	18б	140	a			49.7
		18a		б			49.8
		18a	141	a			49.9
		18б		б			49.10
		18б	142	a			49.11
		18a		б			49.12
		18a	143	a			49.13
		18б		б			49.14
	18б	144	a			49.15	
	18a		б			49.16	

МОЛИТВЕНИК (ЗБОРНИК ЗА ПУТНИКЕ), 1547

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема		
					Илустрације (Ил.)		Заставице и вињете (ЗиВ.)
19	Њ S	19a	145	a	5		49.4
		19б		б			
	Њ S II	19б	146	a		55	49.1
		19a		б			
	Њ S III	19a	147	a			49.7
		19б		б			
	Њ S IIII	19б	148	a			49.5
		19a		б			
		19a	149	a			49.11
		19б		б			
		19б	150	a			49.9
		19a		б			
		19a	151	a			49.15
		19б		б			
	19б	152	a			49.13	
	19a		б				
20	Њ T	20a	153	a			49.3
		20б		б			
	Њ T II	20б	154	a	6		49.2
		20a		б			
	Њ T III	20a	155	a		52.1	49.7
		20б		б			
	Њ T IIII	20б	156	a			49.5
		20a		б			
		20a	157	a			49.11
		20б		б			
		20б	158	a			49.9
		20a		б			
		20a	159	a			49.15
		20б		б			
	20б	160	a			49.16	
	20a		б				
	20a	161	a			49.13	
	20б		б				
21	Њ V	21a	161	a			49.1
		21б		б			
	Њ V II	21б	162	a	7	24.1	49.3
		21a		б			
	Њ V III	21a	163	a		53	49.5
		21б		б			
	Њ V IIII	21б	164	a			49.7
		21a		б			
		21a	165	a			49.8
		21б		б			
		21б	166	a			49.9
		21a		б			
		21a	167	a		54	49.12
		21б		б			
	21б	168	a			49.13	
	21a		б				
	21б	168	a			49.15	
	21a		б				

МОЛИТВЕНИК (ЗБОРНИК ЗА ПУТНИКЕ), 1547

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема		
					Илустрације (Ил.)		Заставице и вињете (ЗиВ.)
22	ќа X	22а	169	a			49.1
		22б		б			49.2
	ќа X II	22б	170	a			49.3
		22а		б			49.4
	ќа X III	22а	171	a			49.5
		22б		б			49.6
	ќа X IIII	22б	172	a			
		22а		б	8		49.8
		22а	173	a		15.1	49.9
		22б		б			49.10
		22б	174	a			49.11
		22а		б			49.12
		22а	175	a			49.13
		22б		б			49.14
	22б	176	a			49.15	
	22а		б			49.16	
23	ќк Y	23а	177	a			49.3
		23б		б			49.4
	ќк Y II	23б	178	a			49.1
		23а		б			49.2
	ќк Y III	23а	179	a			49.7
		23б		б			49.8
	ќк Y IIII	23б	180	a			49.5
		23а		б			49.6
		23а	181	a			49.11
		23б		б			49.12
		23б	182	a			
		23а		б	9		49.10
		23а	183	a		53	49.15
		23б		б			49.16
	23б	184	a			49.13	
	23а		б			49.14	
24	ќр Z	24а	185	a			49.3
		24б		б			49.4
	ќр Z II	24б	186	a			49.1
		24а		б			49.2
	ќр Z III	24а	187	a			49.7
		24б		б			49.8
	ќр Z IIII	24б	188	a			49.5
		24а		б			49.6
		24а	189	a			49.11
		24б		б			49.12
		24б	190	a		24.1	49.9
		24а		б	10		49.10
		24а	191	a		52.1	49.15
		24б		б			49.16
	24б	192	a			49.13	
	24а		б			49.14	

МОЛИТВЕНИК (ЗБОРНИК ЗА ПУТНИКЕ), 1547

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема		
					Илустрације (Ил.)		Заставице и вињете (ЗиВ.)
25	ЌЏ А А	25а	193	a			49.1
		25б		б			49.2
	ЌЏ А А II	25б	194	a			49.3
		25а		б			49.4
	ЌЏ А А III	25а	195	a			49.5
		25б		б			49.6
	ЌЏ А А IIII	25б	196	a			49.7
		25а		б			49.8
		25а	197	a			49.9
		25б		б			49.10
		25б	198	a			49.11
		25а		б			49.12
		25а	199	a			49.13
		25б		б			49.14
	25б	200	a			49.15	
	25а		б			49.16	
26	ЌЃ В В	26а	201	a			
		26б		б	11		49.8?
	ЌЃ В В II	26б	202	a		52.1	49.5
		26а		б			49.2
	ЌЃ В В III	26а	203	a			49.7
		26б		б			49.4
	ЌЃ В В IIII	26б	204	a			49.1
		26а		б			49.6
		26а	205	a			49.11
		26б		б			49.16
		26б	206	a			49.13
		26а		б			49.10
		26а	207	a			49.15
		26б		б			49.12
	26б	208	a			49.9	
	26а		б			49.14	
27	ЌЅ С С	27а	209	a			49.1
		27б		б			49.6
	ЌЅ С С II	27б	210	a			49.7
		27а		б			49.4
	ЌЅ С С III	27а	211	a			49.5
		27б		б			49.2
	ЌЅ С С IIII	27б	212	a			49.3
		27а		б			49.8
		27а	213	a			49.9
		27б		б			49.14
		27б	214	a			49.15
		27а		б			49.12
		27а	215	a			49.13
		27б		б			49.10
	27б	216	a			49.11	
	27а		б			49.16	

МОЛИТВЕНИК (ЗБОРНИК ЗА ПУТНИКЕ), 1547

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема		
					Илустрације (Ил.)		Заставице и вињете (ЗиВ.)
28	Ќџ D D	28a	217	a			49.1
		28б		б			49.6
	Ќџ D D II	28б	218	a			49.7
		28a		б			49.4
	Ќџ D D III	28a	219	a			49.5
		28б		б			49.2
	Ќџ D D IIII	28б	220	a			49.3
		28a		б			49.8
		28a	221	a			49.9
		28б		б			49.14
		28б	222	a			49.15
		28a		б			49.12
		28a	223	a			49.13
		28б		б			49.10
	28б	224	a			49.11	
	28a		б			49.16	
29	Ќћ E E	29a	225	a			
		29б		б	12.1		49.8
	Ќћ E E II	29б	226	a		15.1	49.5
		29a		б			49.2
	Ќћ E E III	29a	227	a			49.7
		29б		б			49.4
	Ќћ E E IIII	29б	228	a			49.1
		29a		б			49.6
		29a	229	a		16.2	49.11
		29б		б			49.16
		29б	230	a		50.2; 51.1	49.13
		29a		б	13		49.10
		29a	231	a			
		29б		б			49.12
	29б	232	a		20.3	49.9	
	29a		б			49.14	
30	Ќџ F F	30a	233	a			49.3
		30б		б			49.6
	Ќџ F F II	30б	234	a			49.7
		30a		б		16.2	49.2
	Ќџ F F III	30a	235	a			49.7
		30б		б			49.2
	Ќџ F F IIII	30б	236	a		52.1	49.3
		30a		б			49.6
		30a	237	a			49.11
		30б		б			49.14
		30б	238	a			49.15
		30a		б			49.10
		30a	239	a			49.15
		30б		б			49.10
	30б	240	a			49.11	
	30a		б			49.14	

МОЛИТВЕНИК (ЗБОРНИК ЗА ПУТНИКЕ), 1547

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема		
					Илустрације (Ил.)		Заставице и вињете (ЗиВ.)
31	Ѓ G G	31a	241	a		55	49.1
		31б		б			49.6
	Ѓ G G II	31б	242	a			49.7
		31a		б			49.4
	Ѓ G G III	31a	243	a			49.5
		31б		б			49.2
	Ѓ G G IIII	31б	244	a			49.3
		31a		б			49.8
		31a	245	a			49.9
		31б		б			49.14
		31б	246	a			49.15
		31a		б			49.12
		31a	247	a			49.13
		31б		б			49.10
	31б	248	a			49.11	
	31a		б			49.16	
32	ЃЃ H H	32a	249	a		52.1	49.1
		32б		б			49.6
	ЃЃ H H II	32б	250	a			49.7
		32a		б			49.4
	ЃЃ H H III	32a	251	a			49.5
		32б		б			49.2
	ЃЃ H H IIII	32б	252	a		55	49.3
		32a		б			49.8
		32a	253	a		50.1; 51.1	49.9
		32б		б			49.14
		32б	254	a			49.15
		32a		б			49.12
		32a	255	a			49.13
		32б		б			49.10
	32б	256	a			49.11	
	32a		б			49.16	
33	ЃЃ I I	33a	257	a		55	49.3
		33б		б			49.8
	ЃЃ I I II	33б	258	a			49.5
		33a		б			49.2
	ЃЃ I I III	33a	259	a			49.7
		33б		б			49.4
	ЃЃ I I IIII	33б	260	a			49.1
		33a		б			49.6
		33a	261	a		54	49.11
		33б		б			49.16
		33б	262	a			49.13
		33a		б			49.10
		33a	263	a			49.15
		33б		б			49.12
	33б	264	a		54	49.9	
	33a		б			49.14	

МОЛИТВЕНИК (ЗБОРНИК ЗА ПУТНИКЕ), 1547

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема		
					Илустрације (Ил.)		Заставице и вињете (ЗиВ.)
34	Њ К К	34а	265	a			49.3
		34б		б		54	49.8
	Њ К К II	34б	266	a			49.5
		34а		б			49.2
	Њ К К III	34а	267	a		55	49.7
		34б		б			49.4
	Њ К К III	34б	268	a		52.1	49.1
		34а		б			49.6
		34а	269	a			49.11
		34б		б			49.16
		34б	270	a			49.13
		34а		б			49.10
		34а	271	a			49.15
		34б		б		55	49.12
	34б	272	a			49.9	
	34а		б			49.14	
35	Њ L L	35а	273	a			49.1
		35б		б		50.2; 51.1	49.6
	Њ L L II	35б	274	a			49.7
		35а		б		55	49.4
	Њ L L III	35а	275	a		50.1; 51.1	49.5
		35б		б		54	49.2
	Њ L L III	35б	276	a			49.3
		35а		б		54	49.8
		35а	277	a			49.9
		35б		б			49.14
		35б	278	a		55	49.15
		35а		б		53	49.12
		35а	279	a			49.13
		35б		б			49.10
	35б	280	a			49.11	
	35а		б			49.16	
36	Њ M M	36а	281	a		50.1; 51.1	49.1
		36б		б			49.6
	Њ M M II	36б	282	a			49.7
		36а		б			49.4
	Њ M M III	36а	283	a			49.5
		36б		б			49.2
	Њ M M III	36б	284	a			49.3
		36а		б			49.8
		36а	285	a			49.9
		36б		б			49.14
		36б	286	a			49.15
		36а		б			49.12
		36а	287	a			49.13
		36б		б			49.10
	36б	288	a			49.11	
	36а		б			49.16	

МОЛИТВЕНИК (ЗБОРНИК ЗА ПУТНИКЕ), 1547

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема		
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)	
37	ЉЅ N N	37а	289	a		16.3	49.3
		37б		б			49.8
	ЉЅ N N II	37б	290	a			49.5
		37а		б			49.2
	ЉЅ N N III	37а	291	a			49.7
		37б		б			49.4
	ЉЅ N N IIII	37б	292	a			49.1
		37а		б			49.6
		37а	293	a			49.11
		37б		б			49.16
		37б	294	a			49.13
		37а		б			49.10
		37а	295	a			49.15
		37б		б			49.12
	37б	296	a			49.9	
	37а		б			49.14	
38	ЉŽ O O	38а	297	a		52.2	49.1
		38б		б			49.6
	ЉŽ O O II	38б	298	a			49.7
		38а		б			49.4
	ЉŽ O O III	38а	299	a			49.5
		38б		б			49.2
	ЉŽ O O IIII	38б	300	a			49.3
		38а		б			49.8
		38а	301	a			49.9
		38б		б			49.14
		38б	302	a			49.15
		38а		б			49.12
		38а	303	a			49.13
		38б		б			49.10
	38б	304	a			49.11	
	38а		б			49.16	
39	Љћ P P	39а	305	a			49.5
		39б		б			49.8
	Љћ P P II	39б	306	a		55	49.5
		39а		б			49.2
	Љћ P P III	39а	307	a			49.7
		39б		б			49.4
	Љћ P P IIII	39б	308	a			49.1
		39а		б			49.6
		39а	309	a			49.11
		39б		б			49.16
		39б	310	a			49.13
		39а		б			49.10
		39а	311	a	39.2		
		39б		б			
	39б	312	a				
	39а		б				

Табела X.

СЛУЖАБНИК, 1554						
Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
1	а њ	1а	1	a		
		1б		б		
		1б	2	a		
		1а		б		
	а њ III	2а	3	a		1.3
		2б		б		
		2б	4	a		
		2а		б		
		2а	5	a		
		2б		б		
		2б	6	a		
		2а		б		
		1а	7	a		
		1б		б		
	1б	8	a			
	1а		б			
2	б њ	3а	9	a		
		3б		б		
		3б	10	a		
		3а		б		
	б њ III	4а	11	a		
		4б		б		
		4б	12	a		
		4а		б		
		4а	13	a		
		4б		б		
		4б	14	a		
		4а		б		
		3а	15	a		
		3б		б		
	3б	16	a			
	3а		б			
3	с њ	5а	17	a		
		5б		б		
		5б	18	a		
		5а		б		
	с њ III	6а	19	a		
		6б		б		
		6б	20	a		
		6а		б		
		6а	21	a		
		6б		б		
		6б	22	a		
		6а		б		
		5а	23	a		
		5б		б		
	5б	24	a			
	5а		б			

СЛУЖАБНИК, 1554

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
4	d ě	7a	25	a		
		7б		б		
		7б	26	a		
		7a		б		
	d ě III	8a	27	a		
		8б		б		
		8б	28	a		
		8a		б		
		8a	29	a		
		8б		б		
		8б	30	a		
		8a		б		
		7a	31	a		
		7б		б		
	7б	32	a			
	7a		б			
5	e ě	9a	33	a		
		9б		б		
		9б	34	a		
		9a		б		
	e ě III	10a	35	a		
		10б		б		
		10б	36	a		
		10a		б		
		10a	37	a		
		10б		б		
		10б	38	a		
		10a		б		
		9a	39	a		
		9б		б		
	9б	40	a			
	9a		б			
6	f š	11a	41	a	3	
		11б		б		
		11б	42	a		
		11a		б		
	f š III	12a	43	a		
		12б		б		
		12б	44	a		
		12a		б		
		12a	45	a		
		12б		б		
		12б	46	a		
		12a		б		
		11a	47	a		
		11б		б		
	11б	48	a			
	11a		б			

СЛУЖАБНИК, 1554

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
7	g ž	13a	49	a		
		13б		б		
		13б	50	a		
		13a		б		
	g ž III	14a	51	a		
		14б		б		
		14б	52	a		
		14a		б		
		14a	53	a		
		14б		б		
		14б	54	a		
		14a		б		
		13a	55	a		
		13б		б		
	13б	56	a			
	13a		б			
8	h њ	15a	57	a		
		15б		б		
		15б	58	a		
		15a		б		
	h њ III	16a	59	a		
		16б		б		
		16б	60	a		
		16a		б		
		16a	61	a		
		16б		б		
		16б	62	a		
		16a		б		
		15a	63	a		
		15б		б		
	15б	64	a			
	15a		б			
9	i љ	17a	65	a		
		17б		б		
		17б	66	a		
		17a		б		
	i љ III	18a	67	a		
		18б		б		
		18б	68	a		
		18a		б		
		18a	69	a		
		18б		б		
		18б	70	a		
		18a		б		
		17a	71	a		
		17б		б		
	17б	72	a			
	17a		б			

СЛУЖАБНИК, 1554

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
10	k ĩ	19a	73	a		
		19б		б		
		19б	74	a		
		19a		б		
	k ĩ III	20a	75	a		
		20б		б		
		20б	76	a		
		20a		б		
		20a	77	a		
		20б		б		
		20б	78	a		
		20a		б		
		19a	79	a		
		19б		б		
	19б	80	a			
	19a		б			
11	l ĩĭ	21a	81	a		
		21б		б		
		21б	82	a		
		21a		б		
	l ĩĭ III	22a	83	a		
		22б		б		
		22б	84	a		
		22a		б		
		22a	85	a		
		22б		б		
		22б	86	a		
		22a		б		
		21a	87	a		
		21б		б		
	21б	88	a			
	21a		б			
12	m ĩĭ	23a	89	a		
		23б		б		
		23б	90	a		
		23a		б		49.16.1
	m ĩĭ III	24a	91	a		
		24б		б		
		24б	92	a		
		24a		б		
		24a	93	a		
		24б		б		
		24б	94	a		
		24a		б		
		23a	95	a		
		23б		б		
	23б	96	a			
	23a		б			

СЛУЖАБНИК, 1554

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
13	n њ	25a	97	a		
		25б		б		
		25б	98	a		
		25a		б		
	n њ III	26a	99	a		
		26б		б		
		26б	100	a		
		26a		б		
		26a	101	a		
		26б		б		
		26б	102	a		
		26a		б		
		25a	103	a		
		25б		б		
	25б	104	a			
	25a		б			
14	o њ	27a	105	a		
		27б		б		
		27б	106	a		
		27a		б		
	o њ III	28a	107	a		
		28б		б		
		28б	108	a		
		28a		б		
		28a	109	a		
		28б		б		
		28б	110	a		
		28a		б		
		27a	111	a		
		27б		б		
	27б	112	a			
	27б		б			
15	p њ	29a	113	a	49.1.1	
		29б		б		
		29б	114	a		
		29a		б		
	p њ III	30a	115	a		
		30б		б		
		30б	116	a		
		30a		б		
		30a	117	a		
		30б		б		
		30б	118	a		
		30a		б		
		29a	119	a		
		29б		б		
	29б	120	a			
	29б		б			

СЛУЖАБНИК, 1554

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
16	q šī	31a	121	a		
		31б		б		
		31б	122	a		
		31a		б		
	q šī III	32a	123	a		49.16.1
		32б		б		
		32б	124	a		
		32a		б		
		32a	125	a		
		32б		б		
		32б	126	a		
		32a		б		
		31a	127	a		
		31б		б		
	31б	128	a			
	31б		б			
17	r žī	33a	129	a		
		33б		б		
		33б	130	a		
		33a		б		
	r žī III	34a	131	a		
		34б		б		
		34б	132	a		
		34a		б		
		34a	133	a		
		34б		б		
		34б	134	a		
		34a		б		
		33a	135	a		
		33б		б		
	33б	136	a			
	33б		б			
18	s šī	35a	137	a		
		35б		б		
		35б	138	a		
		35a		б		
	s šī III	36a	139	a		
		36б		б		
		36б	140	a		
		36a		б		
		36a	141	a		
		36б		б		
		36б	142	a		
		36a		б		
		35a	143	a		
		35б		б		
	35б	144	a			
	35б		б			

СЛУЖАБНИК, 1554

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
19	t љї	37a	145	a		
		37б		б		
		37б	146	a		
		37a		б		
	t љї III	38a	147	a		
		38б		б		
		38б	148	a		
		38a		б		
		38a	149	a		
		38б		б		
		38б	150	a		
		38a		б		
		37a	151	a		
		37б		б		
	37б	152	a			
	37б		б			
20	u љ	39a	153	a		
		39б		б		
		39б	154	a		
		39a		б		
	u љ III	40a	155	a		
		40б		б		
		40б	156	a		
		40a		б		
		40a	157	a		
		40б		б		
		40б	158	a		
		40a		б		
		39a	159	a		
		39б		б		
	39б	160	a			
	39б		б			
21	x љљ	41a	161	a		
		41б		б		
		41б	162	a		
		41a		б		
	x љљ III	42a	163	a		
		42б		б		
		42б	164	a		
		42a		б		
		42a	165	a		
		42б		б		
		42б	166	a		
		42a		б		
		41a	167	a		
		41б		б		
	41б	168	a			
	41б		б			

СЛУЖАБНИК, 1554

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
22	у кѣ	37а	169	a		
		37б		б		
		37б	170	a		
		37а		б		
	у кѣ III	38а	171	a		
		38б		б		
		38б	172	a		
		38а		б		
		38а	173	a		
		38б		б		
		38б	174	a		
		38а		б		
		37а	175	a		
		37б		б		
	37б	176	a			
	37б		б			
23	z кѣ	39а	177	a		
		39б		б		
		39б	178	a		
		39а		б		
	z кѣ III	40а	179	a		
		40б		б		
		40б	180	a		
		40а		б		
		40а	181	a		
		40б		б		
		40б	182	a		
		40а		б		
		39а	183	a		
		39б		б		
	39б	184	a			
	39б		б			
24	А кѣ	41а	185	a		
		41б		б		
		41б	186	a		
		41а		б		
	А кѣ III	42а	187	a		
		42б		б		
		42б	188	a		
		42а		б		
		42а	189	a		
		42б		б		
		42б	190	a		
		42а		б		
		41а	191	a		
		41б		б		
	41б	192	a			
	41б		б			

СЛУЖАБНИК, 1554

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
25	В кѣ	49а	193	a		
		49б		б		
		49б	194	a		
		49а		б		49.1.1
	В кѣ III	50а	195	a		
		50б		б		
		50б	196	a		
		50а		б		
		50а	197	a		
		50б		б		
		50б	198	a		
		50а		б		
		49а	199	a		
		49б		б		
	49б	200	a			
	49б		б			
26	С кѣ	51а	201	a		
		51б		б		
		51б	202	a		
		51а		б		
	С кѣ III	52а	203	a		
		52б		б		
		52б	204	a		
		52а		б		
		52а	205	a		
		52б		б		
		52б	206	a		
		52а		б		
		51а	207	a		
		51б		б		
	51б	208	a			
	51б		б			
27	D кѣ	53а	209	a		
		53б		б		
		53б	210	a		
		53а		б		
	D кѣ III	54а	211	a		
		54б		б		
		54б	212	a		
		54а		б		
		54а	213	a		
		54б		б		
		54б	214	a		
		54а		б		
		53а	215	a		
		53б		б		
	53б	216	a			
	53б		б			

СЛУЖАБНИК, 1554

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
28	Е кћ	55а	217	a		
		55б		б		
		55б	218	a		
		55а		б		
	Е кћ III	56а	219	a		
		56б		б		
		56б	220	a		
		56а		б		
		56а	221	a		
		56б		б		
		56б	222	a		
		56а		б		
		55а	223	a		
		55б		б		
	55б	224	a			
	55б		б			
29	F кѣ	57а	225	a		
		57б		б		
		57б	226	a		
		57а		б		
	F кѣ III	58а	227	a		
		58б		б		
		58б	228	a		
		58а		б		
		58а	229	a		
		58б		б		
		58б	230	a		
		58а		б		
		57а	231	a		
		57б		б		
	57б	232	a			
	57б		б			
30	G љ	59а	233	a		
		59б		б		
		59б	234	a		
		59а		б		
	G љ III	60а	235	a		
		60б		б		
		60б	236	a		
		60а		б		
		60а	237	a		
		60б		б		
		60б	238	a		
		60а		б		
		59а	239	a		
		59б		б		
	59б	240	a			
	59б		б			

Табела XI.

МОЛИТВЕНИК (ЗБОРНИК ЗА ПУТНИКЕ), 1560						
Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
1		1а	1	a	40	
		1б		б		
		1б	2	a		15.2
		1а		б		
		1а	3	a		
		1б		б		
		1б	4	a		
		1а		б		
		1а	5	a		
		1б		б		
		1б	6	a		52.2
		1а		б		
		1а	7	a		
		1б		б		
	1б	8	a			
	1а		б			
2	Ѓ А	2а	9	a		15.1
		2б		б		
	Ѓ А II	2б	10	a		
		2а		б		
	Ѓ А III	2а	11	a		
		2б		б		
	Ѓ А III	2б	12	a		
		2а		б		
		2а	13	a		
		2б		б		
		2б	14	a		
		2а		б		
		2а	15	a		
		2б		б		
	2б	16	a			
	2а		б			
3	Ћ В	3а	17	a		
		3б		б		
	Ћ В II	3б	18	a		
		3а		б		
	Ћ В III	3а	19	a		
		3б		б		
	Ћ В III	3б	20	a		
		3а		б		
		3а	21	a		
		3б		б		
		3б	22	a		
		3а		б		
		3а	23	a		
		3б		б		
	3б	24	a		16.3	
	3а		б			

МОЛИТВЕНИК (ЗБОРНИК ЗА ПУТНИКЕ), 1560

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема		
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)	
4	ř С	4а	25	a			
		4б		б			
	ř С II	4б	26	a			
		4а		б			
	ř С III	4а	27	a			
		4б		б			
	ř С III	4б	28	a			
		4а		б			
		4а	29	a			
		4б		б			
		4б	30	a			
		4а		б			
		4а	31	a			19
		4б		б			
	4б	32	a				
	4а		б				
5	ǻ D	5а	33	a			
		5б		б			
	ǻ D II	5б	34	a			
		5а		б			
	ǻ D III	5а	35	a			
		5б		б			
	ǻ D III	5б	36	a			24.2
		5а		б			
		5а	37	a			16.2
		5б		б			
		5б	38	a			
		5а		б			
		5а	39	a			
		5б		б			
	5б	40	a				
	5а		б				
6	ě E	6а	41	a			
		6б		б			
	ě E II	6б	42	a			
		6а		б			
	ě E III	6а	43	a			
		6б		б			
	ě E III	6б	44	a			
		6а		б			
		6а	45	a			
		6б		б			
		6б	46	a			
		6а		б			
		6а	47	a			50.2; 51.1
		6б		б			
	6б	48	a				
	6а		б				

МОЛИТВЕНИК (ЗБОРНИК ЗА ПУТНИКЕ), 1560

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
7	s F	7а	49	a		
		7б		б		
	s F II	7б	50	a		
		7а		б		
	s F III	7а	51	a		
		7б		б		
	s F III	7б	52	a		
		7а		б		
		7а	53	a		
		7б		б		
		7б	54	a		50.1; 51.1
		7а		б		
		7а	55	a		
		7б		б		
	7б	56	a			
	7а		б			
8	ž G	8а	57	a		
		8б		б		
	ž G II	8б	58	a		
		8а		б		
	ž G III	8а	59	a		
		8б		б		
	ž G III	8б	60	a		
		8а		б		
		8а	61	a		
		8б		б		
		8б	62	a		
		8а		б		
		8а	63	a		
		8б		б		
	8б	64	a			
	8а		б			
9	ñ H	9а	65	a		
		9б		б		19
	ñ H II	9б	66	a		
		9а		б		
	ñ H III	9а	67	a		
		9б		б		
	ñ H III	9б	68	a		
		9а		б		
		9а	69	a		
		9б		б		
		9б	70	a		
		9а		б		
		9а	71	a		
		9б		б		
	9б	72	a			
	9а		б			

МОЛИТВЕНИК (ЗБОРНИК ЗА ПУТНИКЕ), 1560

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
10	Ѣ I	10a	73	a		
		10б		б		
	Ѣ I II	10б	74	a		
		10a		б		20.3
	Ѣ I III	10a	75	a		
		10б		б		
	Ѣ I IIII	10б	76	a		
		10a		б		
		10a	77	a		
		10б		б		
		10б	78	a		
		10a		б		
	10a	79	a			
	10б		б			
	10б	80	a			
	10a		б		14.1	
11	Ѓ K	11a	81	a		
		11б		б		
	Ѓ K II	11б	82	a		
		11a		б		20.3
	Ѓ K III	11a	83	a		
		11б		б		
	Ѓ K IIII	11б	84	a		
		11a		б		
		11a	85	a		
		11б		б		
		11б	86	a		
		11a		б		
	11a	87	a			
	11б		б			
	11б	88	a			
	11a		б			
12	Ѓ L	12a	89	a		14.1
		12б		б		
	Ѓ L II	12б	90	a		
		12a		б		
	Ѓ L III	12a	91	a		
		12б		б		
	Ѓ L IIII	12б	92	a		
		12a		б		
		12a	93	a		
		12б		б		
		12б	94	a		
		12a		б		
	12a	95	a			
	12б		б			
	12б	96	a			
	12a		б			

МОЛИТВЕНИК (ЗБОРНИК ЗА ПУТНИКЕ), 1560

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
13	Ћї М	13а	97	a		
		13б		б		
	Ћї М II	13б	98	a		
		13а		б		
	Ћї М III	13а	99	a		
		13б		б		
	Ћї М IIII	13б	100	a		
		13а		б		
		13а	101	a		
		13б		б		
		13б	102	a		
		13а		б		
	13а	103	a			
	13б		б			
	13б	104	a			
	13а		б			
14	Ћї N	14а	105	a		
		14б		б		
	Ћї N II	14б	106	a		
		14а		б		
	Ћї N III	14а	107	a		
		14б		б		
	Ћї N IIII	14б	108	a		54
		14а		б		
		14а	109	a		
		14б		б		
		14б	110	a		24.1
		14а		б	2	
	14а	111	a		15.1	
	14б		б			
	14б	112	a			
	14а		б			
15	Ћї O	15а	113	a		
		15б		б		
	Ћї O II	15б	114	a		
		15а		б		
	Ћї O III	15а	115	a		
		15б		б		
	Ћї O IIII	15б	116	a		
		15а		б		
		15а	117	a		
		15б		б		
		15б	118	a		
		15а		б		
	15а	119	a			
	15б		б			
	15б	120	a			
	15а		б			

МОЛИТВЕНИК (ЗБОРНИК ЗА ПУТНИКЕ), 1560

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
16	Ћ Р	16а	121	a		
		16б		б		
	Ћ Р II	16б	122	a		
		16а		б		
	Ћ Р III	16а	123	a		
		16б		б		
	Ћ Р IIII	16б	124	a		
		16а		б		
		16а	125	a		
		16б		б		
		16б	126	a		
		16а		б		
		16а	127	a		
		16б		б		
	16б	128	a			
	16а		б			
17	Ѓ Q	17а	129	a		
		17б		б	3	
	Ѓ Q II	17б	130	a		52.1
		17а		б		
	Ѓ Q III	17а	131	a		
		17б		б		
	Ѓ Q IIII	17б	132	a		
		17а		б		
		17а	133	a		
		17б		б		
		17б	134	a		
		17а		б		
		17а	135	a		
		17б		б	4	
	17б	136	a		53	
	17а		б			
18	Ѓ R	18а	137	a		
		18б		б		
	Ѓ R II	18б	138	a		
		18а		б		
	Ѓ R III	18а	139	a		
		18б		б		
	Ѓ R IIII	18б	140	a		
		18а		б		
		18а	141	a		
		18б		б		
		18б	142	a		
		18а		б		
		18а	143	a		
		18б		б		
	18б	144	a			
	18а		б			

МОЛИТВЕНИК (ЗБОРНИК ЗА ПУТНИКЕ), 1560

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
19	Њ I S	19a	145	a	5	
		19б		б		
	Њ I S II	19б	146	a		55
		19a		б		
	Њ I S III	19a	147	a		
		19б		б		
	Њ I S IIII	19б	148	a		
		19a		б		
		19a	149	a		
		19б		б		
		19б	150	a		
		19a		б		
		19a	151	a		
		19б		б		
	19б	152	a			
	19a		б			
20	Њ I T	20a	153	a		
		20б		б		
	Њ I T II	20б	154	a	6	
		20a		б		
	Њ I T III	20a	155	a		52.1
		20б		б		
	Њ I T IIII	20б	156	a		
		20a		б		
		20a	157	a		
		20б		б		
		20б	158	a		
		20a		б		
		20a	159	a		
		20б		б		
	20б	160	a			
	20a		б			
21	Њ V	21a	161	a		
		21б		б		
	Њ V II	21б	162	a	40	24.1
		21a		б		
	Њ V III	21a	163	a		53
		21б		б		
	Њ V IIII	21б	164	a		
		21a		б		
		21a	165	a		
		21б		б		
		21б	166	a		
		21a		б		
		21a	167	a		54
		21б		б		
	21б	168	a			
	21a		б			

МОЛИТВЕНИК (ЗБОРНИК ЗА ПУТНИКЕ), 1560

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
22	ќа X	22а	169	a		
		22б		б		
	ќа X II	22б	170	a		
		22а		б		
	ќа X III	22а	171	a		
		22б		б		
	ќа X IIII	22б	172	a		
		22а		б	8	
		22а	173	a		15.1
		22б		б		
		22б	174	a		
		22а		б		
		22а	175	a		
		22б		б		
	22б	176	a			
	22а		б			
23	ќб Y	23а	177	a		
		23б		б		
	ќб Y II	23б	178	a		
		23а		б		
	ќб Y III	23а	179	a		
		23б		б		
	ќб Y IIII	23б	180	a		
		23а		б		
		23а	181	a		
		23б		б		
		23б	182	a		
		23а		б	9	
		23а	183	a		52.1
		23б		б		
	23б	184	a			
	23а		б			
24	ќр Z	24а	185	a		
		24б		б		
	ќр Z II	24б	186	a		
		24а		б		
	ќр Z III	24а	187	a		
		24б		б		
	ќр Z IIII	24б	188	a		
		24а		б		
		24а	189	a		
		24б		б		
		24б	190	a		24.1
		24а		б	10	
		24а	191	a		52.1
		24б		б		
	24б	192	a			
	24а		б			

МОЛИТВЕНИК (ЗБОРНИК ЗА ПУТНИКЕ), 1560

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
25	ЌЏ АА	25а	193	a		
		25б		б		
	ЌЏ АА II	25б	194	a		
		25а		б		
	ЌЏ АА III	25а	195	a		
		25б		б		
	ЌЏ АА IIII	25б	196	a		
		25а		б		
		25а	197	a		
		25б		б		
		25б	198	a		
		25а		б		
	25а	199	a			
	25б		б			
	25б	200	a			
	25а		б			
26	ЌЃ ВВ	26а	201	a		
		26б		б	11	
	ЌЃ ВВ II	26б	202	a		52.1
		26а		б		
	ЌЃ ВВ III	26а	203	a		
		26б		б		
	ЌЃ ВВ IIII	26б	204	a		
		26а		б		
		26а	205	a		
		26б		б		
		26б	206	a		
		26а		б		
	26а	207	a			
	26б		б			
	26б	208	a			
	26а		б			
27	ЌЅ СС	27а	209	a		
		27б		б		
	ЌЅ СС II	27б	210	a		
		27а		б		
	ЌЅ СС III	27а	211	a		
		27б		б		
	ЌЅ СС IIII	27б	212	a		
		27а		б		
		27а	213	a		
		27б		б		
		27б	214	a		
		27а		б		
	27а	215	a			
	27б		б			
	27б	216	a			
	27а		б			

МОЛИТВЕНИК (ЗБОРНИК ЗА ПУТНИКЕ), 1560

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
28	Ћџ DD	28а	217	a		
		28б		б		
	Ћџ DD II	28б	218	a		
		28а		б		
	Ћџ DD III	28а	219	a		
		28б		б		
	Ћџ DD IIII	28б	220	a		
		28а		б		
		28а	221	a		
		28б		б		
		28б	222	a		
		28а		б		
		28а	223	a		
		28б		б		
	28б	224	a			
	28а		б			
29	Ћи EE	29а	225	a		
		29б		б	12.1	
	Ћи EE II	29б	226	a		15.1
		29а		б		
	Ћи EE III	29а	227	a		
		29б		б		
	Ћи EE IIII	29б	228	a		
		29а		б		
		29а	229	a		16.2
		29б		б		
		29б	230	a		50.2; 51.1
		29а		б		
		29а	231	a		
		29б		б	13	
	29б	232	a		20.3	
	29а		б			
30	Ћџ FF	30а	233	a		
		30б		б		
	Ћџ FF II	30б	234	a		
		30а		б		16.2
	Ћџ FF III	30а	235	a		
		30б		б		
	Ћџ FF IIII	30б	236	a		52.1
		30а		б		
		30а	237	a		
		30б		б		
		30б	238	a		
		30а		б		
		30а	239	a		
		30б		б		
	30б	240	a			
	30а		б		50.2; 51.1	

МОЛИТВЕНИК (ЗБОРНИК ЗА ПУТНИКЕ), 1560

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
31	Ѓ GG	31a	241	a		55
		31б		б		
	Ѓ GG II	31б	242	a		
		31a		б		
	Ѓ GG III	31a	243	a		
		31б		б		
	Ѓ GG IIII	31б	244	a		
		31a		б		
		31a	245	a		
		31б		б		
		31б	246	a		
		31a		б		
		31a	247	a		
		31б		б		
	31б	248	a			
	31a		б			
32	ЃЃ HH	32a	249	a		52.1
		32б		б		
	ЃЃ HH II	32б	250	a		
		32a		б		
	ЃЃ HH III	32a	251	a		
		32б		б		
	ЃЃ HH IIII	32б	252	a		55
		32a		б		
		32a	253	a		50.1; 51.1
		32б		б		
		32б	254	a		
		32a		б		
		32a	255	a		
		32б		б		
	32б	256	a			
	32a		б			
33	ЃЃ II	33a	257	a		55
		33б		б		
	ЃЃ II II	33б	258	a		
		33a		б		
	ЃЃ II III	33a	259	a		
		33б		б		
	ЃЃ II IIII	33б	260	a		
		33a		б		
		33a	261	a		54
		33б		б		
		33б	262	a		
		33a		б		
		33a	263	a		
		33б		б		
	33б	264	a		54	
	33a		б			

МОЛИТВЕНИК (ЗБОРНИК ЗА ПУТНИКЕ), 1560

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
34	ЊЋ КК	34а	265	a		
		34б		б		53
	ЊЋ КК II	34б	266	a		
		34а		б		
	ЊЋ КК III	34а	267	a		55
		34б		б		
	ЊЋ КК IIII	34б	268	a		52.1
		34а		б		
		34а	269	a		
		34б		б		
		34б	270	a		
		34а		б		
	34а	271	a			
	34б		б		55	
	34б	272	a			
	34а		б			
35	ЊЏ LL	35а	273	a		
		35б		б		50.1; 51.1
	ЊЏ LL II	35б	274	a		
		35а		б		54
	ЊЏ LL III	35а	275	a		50.1; 51.1
		35б		б		55
	ЊЏ LL IIII	35б	276	a		
		35а		б		55
		35а	277	a		
		35б		б		
		35б	278	a		54
		35а		б		53
	35а	279	a			
	35б		б			
	35б	280	a			
	35а		б			
36	Њѐ MM	36а	281	a		50.1; 51.1
		36б		б		
	Њѐ MM II	36б	282	a		
		36а		б		
	Њѐ MM III	36а	283	a		
		36б		б		
	Њѐ MM IIII	36б	284	a		
		36а		б		
		36а	285	a		
		36б		б		
		36б	286	a		
		36а		б		
	36а	287	a			
	36б		б			
	36б	288	a			
	36а		б			

МОЛИТВЕНИК (ЗБОРНИК ЗА ПУТНИКЕ), 1560

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
37	ЉЅ NN	37а	289	a		16.4
		37б		б		
	ЉЅ NN II	37б	290	a		
		37а		б		
	ЉЅ NN III	37а	291	a		
		37б		б		
	ЉЅ NN IIII	37б	292	a		
		37а		б		
		37а	293	a		
		37б		б		
		37б	294	a		
		37а		б		
		37а	295	a		
		37б		б		
	37б	296	a			
	37а		б			
38	ЉЏ OO	38а	297	a		52.1
		38б		б		
	ЉЏ OO II	38б	298	a		
		38а		б		
	ЉЏ OO III	38а	299	a		
		38б		б		
	ЉЏ OO IIII	38б	300	a		
		38а		б		
		38а	301	a		
		38б		б		
		38б	302	a		
		38а		б		
		38а	303	a		
		38б		б		
	38б	304	a			
	38а		б			
39	ЉЊ PP	39а	305	a		55
		39б		б		
	ЉЊ PP II	39б	306	a		
		39а		б		
	ЉЊ PP III	39а	307	a		
		39б		б		
	ЉЊ PP IIII	39б	308	a		
		39а		б		
		39а	309	a		
		39б		б		
		39б	310	a		
		39а		б		
		39а	311	a		39.2
		39б		б		
	39б	312	a			
	39а		б			

Табела XII.

ПСАЛТИР С ПОСЛЕДОВАЊЕМ, 1561						
Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
1		1а	1	а	42	
		1б		б		
		1б	2	а		
		1а		б		
		1а	3	а		
		1б		б		
		1б	4	а		
		1а		б		
2	А	2а	5	а	43	
		2б		б		
	А II	2б	6	а		
		2а		б		
	А III	3а	7	а		
		3б		б		
	А IIII	3б	8	а		
		3а		б		
		3а	9	а		
		3б		б		
		3б	10	а		
		3а		б		
		2а	11	а		
		2б		б		
		2б	12	а		
		2а		б		
3	В	4а	13	а		
		4б		б		
	В II	4б	14	а		
		4а		б		
	В III	5а	15	а		
		5б		б		
	В IIII	5б	16	а		
		5а		б		
		5а	17	а		
		5б		б		
		5б	18	а		
		5а		б		
		4а	19	а		
		4б		б		
	4б	20	а			
	4а		б			

ПСАЛТИР С ПОСЛЕДОВАЊЕМ, 1561

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
4	С	6а	21	а		
		6б		б		
	С II	6б	22	а		
		6а		б		
	С III	7а	23	а		
		7б		б		
	С IIII	7б	24	а		
		7а		б		
		7а	25	а		
		7б		б		
		7б	26	а		
		7а		б		
		6а	27	а		
		6б		б		
	6б	28	а			
	6а		б			
5	D	8а	29	а		
		8б		б		
	D II	8б	30	а		
		8а		б		
	D III	9а	31	а		
		9б		б		
	D IIII	9б	32	а		
		9а		б		
		9а	33	а		
		9б		б		
		9б	34	а		
		9а		б		
		8а	35	а		
		8б		б		
	8б	36	а			
	8а		б			
6	E	10а	37	а		
		10б		б		
	E II	10б	38	а		
		10а		б		
	E III	11а	39	а		
		11б		б		
	E IIII	11б	40	а		
		11а		б		
		11а	41	а		
		11б		б		
		11б	42	а		
		11а		б		
		10а	43	а		
		10б		б		
	10б	44	а			
	10а		б			

ПСАЛТИР С ПОСЛЕДОВАЊЕМ, 1561

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
7	F	12a	45	a		
		12б		б		
	F II	12б	46	a		
		12a		б		
	F III	13a	47	a		
		13б		б		
	F IIII	13б	48	a		
		13a		б		
		13a	49	a		
		13б		б		
		13б	50	a		
		13a		б		
		12a	51	a		
		12б		б		
	12б	52	a			
	12a		б			
8	G	14a	53	a		
		14б		б		
	G II	14б	54	a		
		14a		б		
	G III	15a	55	a		
		15б		б		
	G IIII	15б	56	a		
		15a		б		
		15a	57	a		
		15б		б		
		15б	58	a		
		15a		б		
		14a	59	a		
		14б		б		
	14б	60	a			
	14a		б			
9	H	16a	61	a		
		16б		б		
	H II	16б	62	a		
		16a		б		
	H III	17a	63	a		
		17б		б		
	H IIII	17б	64	a		
		17a		б		
		17a	65	a		
		17б		б		
		17б	66	a		
		17a		б		
		16a	67	a		
		16б		б		
	16б	68	a			
	16a		б			

ПСАЛТИР С ПОСЛЕДОВАЊЕМ, 1561

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
10	I	18a	69	a		
		18б		б		
	I II	18б	70	a		
		18a		б		
	I III	19a	71	a		
		19б		б		
	I IIII	19б	72	a		
		19a		б		
		19a	73	a		
		19б		б		
		19б	74	a		
		19a		б		
		18a	75	a		
		18б		б		
	18б	76	a			
	18a		б			
11	K	20a	77	a		
		20б		б		
	K II	20б	78	a		
		20a		б		
	K III	21a	79	a		
		21б		б		
	K IIII	21б	80	a		
		21a		б		
		21a	81	a		
		21б		б		
		21б	82	a		
		21a		б		
		20a	83	a		
		20б		б		
	20б	84	a			
	20a		б			
12	L	22a	85	a		
		22б		б		
	L II	22б	86	a		
		22a		б		
	L III	23a	87	a		
		23б		б		
	L IIII	23б	88	a		
		23a		б		
		23a	89	a		
		23б		б		
		23б	90	a		
		23a		б		
		22a	91	a		
		22б		б		
	22б	92	a			
	22a		б			

ПСАЛТИР С ПОСЛЕДОВАЊЕМ, 1561

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
13	М	24а	93	а		
		24б		б		
	М II	24б	94	а		
		24а		б		
	М III	25а	95	а		
		25б		б		
	М IIII	25б	96	а		
		25а		б		
		25а	97	а		
		25б		б		
		25б	98	а		
		25а		б		
		24а	99	а		
	24б	б				
	24б	100	а			
	24а		б			
14	N	26а	101	а		
		26б		б		
	N II	26б	102	а		
		26а		б		
	N III	27а	103	а		
		27б		б		
	N IIII	27б	104	а		
		27а		б		
		27а	105	а		
		27б		б		
		27б	106	а		
		27а		б		
		26а	107	а		
	26б	б				
	26б	108	а			
	26а		б			
15	O	28а	109	а		
		28б		б		
	O II	28б	110	а		
		28а		б		
	O III	29а	111	а		26.2
		29б		б		
	O IIII	29б	112	а		
		29а		б		
		29а	113	а		
		29б		б		
		29б	114	а		
		29а		б		
		28а	115	а		
	28б	б				
	28б	116	а			
	28а		б			

ПСАЛТИР С ПОСЛЕДОВАЊЕМ, 1561

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
16	P	30a	117	a		
		30б		б		
	P II	30б	118	a		
		30a		б		
	P III	31a	119	a		
		31б		б		
	P IIII	31б	120	a		
		31a		б		
		31a	121	a		
		31б		б		
		31б	122	a		
		31a		б		
		30a	123	a		
		30б		б		
	30б	124	a			
	30a		б			
17	Q	32a	125	a		
		32б		б		
	Q II	32б	126	a		
		32a		б		
	Q III	33a	127	a		
		33б		б		
	Q IIII	33б	128	a		
		33a		б		1.3
		33a	129	a		3
		33б		б		
		33б	130	a		
		33a		б		
		32a	131	a		
		32б		б		
	32б	132	a			
	32a		б			
18	R	34a	133	a		
		34б		б		
	R II	34б	134	a		
		34a		б		
	R III	35a	135	a		
		35б		б		
	R IIII	35б	136	a		
		35a		б		
		35a	137	a		
		35б		б		
		35б	138	a		
		35a		б		
		34a	139	a		
		34б		б		
	34б	140	a			
	34a		б			

ПСАЛТИР С ПОСЛЕДОВАЊЕМ, 1561

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
19	S	36a	141	a		
		36б		б		
	S II	36б	142	a		
		36a		б		
	S III	37a	143	a		
		37б		б		
	S IIII	37б	144	a		
		37a		б		
		37a	145	a		
		37б		б		
		37б	146	a		
		37a		б		
		36a	147	a		
		36б		б		
	36б	148	a			
	36a		б			
20	T	38a	149	a		
		38б		б		
	T II	38б	150	a		
		38a		б		
	T III	39a	151	a		
		39б		б		
	T IIII	39б	152	a		
		39a		б		
		39a	153	a		
		39б		б		
		39б	154	a		
		39a		б		
		38a	155	a		
		38б		б		
	38б	156	a			
	38a		б			
21	U	40a	157	a		
		40б		б		
	U II	40б	158	a		
		40a		б		
	U III	41a	159	a		
		41б		б		
	U IIII	41б	160	a		
		41a		б		
		41a	161	a		
		41б		б		
		41б	162	a		
		41a		б		
		40a	163	a		
		40б		б		
	40б	164	a			
	40a		б			

ПСАЛТИР С ПОСЛЕДОВАЊЕМ, 1561

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
22	X	42a	165	a		
		42б		б		
	X II	42б	166	a		
		42a		б		
	X III	43a	167	a		
		43б		б		
	X IIII	43б	168	a		
		43a		б		
		43a	169	a		
		43б		б		
		43б	170	a		
		43a		б		
		42a	171	a		
42б		б				
	42б	172	a			
	42a		б			
23	Y	44a	173	a		
		44б		б		
	Y II	44б	174	a		
		44a		б		
	Y III	45a	175	a		
		45б		б		
	Y IIII	45б	176	a		
		45a		б		
		45a	177	a		
		45б		б		
		45б	178	a		
		45a		б		
		44a	179	a		
44б		б				
	44б	180	a			
	44a		б			
24	Z	46a	181	a		
		46б		б		
	Z II	46б	182	a		
		46a		б		
	Z III	47a	183	a		
		47б		б		
	Z IIII	47б	184	a		
		47a		б		
		47a	185	a		
		47б		б		
		47б	186	a		
		47a		б		
		46a	187	a		
46б		б				
	46б	188	a			
	46a		б			

ПСАЛТИР С ПОСЛЕДОВАЊЕМ, 1561

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
25	АА	48а	189	a		
		48б		б		
	АА II	48б	190	a		
		48а		б		
	АА III	49а	191	a		
		49б		б		
	АА IIII	49б	192	a		
		49а		б		
		49а	193	a		
		49б		б		
		49б	194	a		
		49а		б		
		48а	195	a		
		48б		б		
	48б	196	a			
	48а		б			
26	ВВ	50а	197	a		
		50б		б		
	ВВ II	50б	198	a		
		50а		б		
	ВВ III	51а	199	a		
		51б		б		
	ВВ IIII	51б	200	a		
		51а		б		
		51а	201	a		
		51б		б		
		51б	202	a		
		51а		б		
		50а	203	a		
		50б		б		
	50б	204	a			
	50а		б			
27	СС	52а	205	a		
		52б		б		
	СС II	52б	206	a		
		52а		б		
	СС III	53а	207	a		
		53б		б		
	СС IIII	53б	208	a		
		53а		б		
		53а	209	a		
		53б		б		
		53б	210	a		
		53а		б		
		52а	211	a		
		52б		б		
	52б	212	a			
	52а		б			

ПСАЛТИР С ПОСЛЕДОВАЊЕМ, 1561

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
28	DD	54a	213	a		
		54б		б		
	DD II	54б	214	a		
		54a		б		
	DD III	55a	215	a		
		55б		б		
	DD IIII	55б	216	a		
		55a		б		
		55a	217	a		
		55б		б		
		55б	218	a		
		55a		б		
		54a	219	a		
		54б		б		
	54б	220	a			
	54a		б			
29	EE	56a	221	a		
		56б		б		
	EE II	56б	222	a		
		56a		б		
	EE III	57a	223	a		
		57б		б		
	EE IIII	57б	224	a		
		57a		б		
		57a	225	a		
		57б		б		
		57б	226	a		
		57a		б		
		56a	227	a		
		56б		б		
	56б	228	a			
	56a		б			
30	FF	58a	229	a		
		58б		б		
	FF II	58б	230	a		
		58a		б		
	FF III	59a	231	a		
		59б		б		
	FF IIII	59б	232	a		
		59a		б		
		59a	233	a		
		59б		б		
		59б	234	a		
		59a		б		
		58a	235	a		
		58б		б		
	58б	236	a			
	58a		б			

ПСАЛТИР С ПОСЛЕДОВАЊЕМ, 1561

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
31	GG	60a	237	a		
		60б		б		
	GG II	60б	238	a		
		60a		б		
	GG III	61a	239	a		
		61б		б		
	GG IIII	61б	240	a		
		61a		б		
		61a	241	a		
		61б		б		
		61б	242	a		
		61a		б		
		60a	243	a		
		60б		б		
	60б	244	a		42.1; 42.2	
	60a		б			
32	HH	62a	245	a		
		62б		б		
	HH II	62б	246	a		
		62a		б		
	HH III	63a	247	a		
		63б		б		
	HH IIII	63б	248	a		
		63a		б		
		63a	249	a		
		63б		б		
		63б	250	a		
		63a		б		
		62a	251	a		
		62б		б		
	62б	252	a			
	62a		б			
33	II	64a	253	a		
		64б		б		
	II II	64б	254	a		
		64a		б		
	II III	65a	255	a		
		65б		б		
	II IIII	65б	256	a		
		65a		б		
		65a	257	a		
		65б		б		
		65б	258	a		
		65a		б		
		64a	259	a		
		64б		б		
	64б	260	a			
	64a		б			

ПСАЛТИР С ПОСЛЕДОВАЊЕМ, 1561

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
34	КК	66а	261	а		
		66б		б		
	КК II	66б	262	а		
		66а		б		
	КК III	67а	263	а		
		67б		б		
	КК IIII	67б	264	а		
		67а		б		
		67а	265	а		
		67б		б		
		67б	266	а		
		67а		б		
		66а	267	а		
		66б		б		
	66б	268	а			
	66а		б			
35	LL	68а	269	а		
		68б		б		
	LL II	68б	270	а		
		68а		б		
	LL III	69а	271	а		
		69б		б		
	LL IIII	69б	272	а		
		69а		б		
		69а	273	а		
		69б		б		
		69б	274	а		
		69а		б		
		68а	275	а		
		68б		б		
	68б	276	а			
	68а		б			
36	MM		277	а		
				б		
	MM II		278	а		
				б		
	MM III		279	а		
				б		
	MM IIII		280	а		
				б		
		281	а			
			б			
		282	а			
			б			

Табела XIII.

ОКТОИХ ПЕТОГЛАСНИК, ОКО 1560						
Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
1	a	1a	1	a	14	25.2
		1б		б		56, 26.1, 26.3
	a ii	2a	2	a		26.1–26.3
		2б		б		24.1
	a iii	3a	3	a		27
		3б		б		
	a iiiii	4a	4	a		
		4б		б		
		4б	5	a		
		4a		б		
		3б	6	a		
		3a		б		
		2б	7	a		
		2a		б		
	1б	8	a			
	1a		б			
2	b	5a	9	a		
		5б		б		
	b ii	6a	10	a		
		6б		б		
	b iii	7a	11	a		
		7б		б		
	b iiiii	8a	12	a		
		8б		б		
		8б	13	a		
		8a		б		
		7б	14	a		
		7a		б		
		6б	15	a		
		6a		б		
	5б	16	a			
	5a		б			
3	c	9a	17	a		
		9б		б		
	c II	10a	18	a		
		10б		б		
	c III	11a	19	a		
		11б		б		
	c IIIII	12a	20	a		
		12б		б		
		12б	21	a		
		12a		б		
		11б	22	a		
		11a		б		
		10б	23	a		
		10a		б		
	9б	24	a			
	9a		б			

ОКТОИХ ПЕТОГЛАСНИК, ОКО 1560

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
4	d	13a	25	a		
		13б		б		
	d II	14a	26	a		
		14б		б		
	d III	15a	27	a		
		15б		б		
	d IIII	16a	28	a		
		16б		б		
		16б	29	a		
		16a		б		
		15б	30	a		
		15a		б		
		14б	31	a		
		14a		б		
	13б	32	a			
	13a		б			
5	e	17a	33	a		
		17б		б		
	e II	18a	34	a		
		18б		б		
	e III	19a	35	a		
		19б		б		
	e IIII	20a	36	a		
		20б		б		
		20б	37	a		
		20a		б		
		19б	38	a		
		19a		б		
		18б	39	a		
		18a		б		
	17б	40	a			
	17a		б			
6	f	21a	41	a		
		21б		б		
	f II	22a	42	a		
		22б		б		
	f III	23a	43	a		
		23б		б		
	f IIII	24a	44	a		
		24б		б		
		24б	45	a		
		24a		б		
		23б	46	a		
		23a		б		
		22б	47	a		
		22a		б		
	21б	48	a			
	21a		б			

ОКТОИХ ПЕТОГЛАСНИК, ОКО 1560

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
7	g	25a	49	a		
		25б		б		
	g II	26a	50	a		
		26б		б		
	g III	27a	51	a		
		27б		б		
	g IIII	28a	52	a		
		28б		б		
		28б	53	a		
		28a		б		
		27б	54	a		
		27a		б		
		26б	55	a		
		26a		б		
	25б	56	a			
	25a		б			
8	h	29a	57	a		
		29б		б		
	h II	30a	58	a		
		30б		б		
	h III	31a	59	a		
		31б		б		
	h IIII	32a	60	a		
		32б		б		
		32б	61	a		
		32a		б		
		31б	62	a		
		31a		б		
		30б	63	a		
		30a		б		
	29б	64	a			
	29a		б			
9	i	33a	65	a		
		33б		б		
	i II	34a	66	a		
		34б		б		
	i III	35a	67	a		
		35б		б		
	i IIII	36a	68	a		
		36б		б		
		36б	69	a		
		36a		б		
		35б	70	a		
		35a		б		
		34б	71	a		
		34a		б		
	33б	72	a			
	33a		б			

ОКТОИХ ПЕТОГЛАСНИК, ОКО 1560

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
10	k	37a	73	a		
		37б		б		
	k II	38a	74	a		
		38б		б		
	k III	39a	75	a		
		39б		б		
	k IIII	40a	76	a		
		40б		б		
		40б	77	a		
		40a		б		
		39б	78	a		
		39a		б		
		38б	79	a		
		38a		б		
	37б	80	a			
	37a		б			
11	l	41a	81	a		
		41б		б		
	l II	42a	82	a		
		42б		б		
	l III	43a	83	a		
		43б		б		
	l IIII	44a	84	a		
		44б		б		
		44б	85	a		
		44a		б		
		43б	86	a		
		43a		б		
		42б	87	a		
		42a		б		
	41б	88	a			
	41a		б			
12	m	45a	89	a		
		45б		б		
	m II	46a	90	a		
		46б		б		
	m III	47a	91	a		
		47б		б		
	m IIII	48a	92	a		
		48б		б		
		48б	93	a		
		48a		б		
		47б	94	a		
		47a		б		
		46б	95	a		
		46a		б		
	45б	96	a			
	45a		б			

ОКТОИХ ПЕТОГЛАСНИК, ОКО 1560

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
13	n	49a	97	a		
		49б		б		
	n II	50a	98	a		
		50б		б		
	n III	51a	99	a		
		51б		б		
	n IIII	52a	100	a		
		52б		б		
		52б	101	a		
		52a		б		
		51б	102	a		
		51a		б		
		50б	103	a		
		50a		б		
	49б	104	a			
	49a		б			
14	o	53a	105	a		
		53б		б		
	o II	54a	106	a		
		54б		б		
	o III	55a	107	a		
		55б		б		
	o IIII	56a	108	a		
		56б		б		
		56б	109	a		
		56a		б		
		55б	110	a		
		55a		б		
		54б	111	a		
		54a		б		
	53б	112	a			
	53a		б			
15	p	57a	113	a		
		57б		б		
	p II	58a	114	a		
		58б		б		
	p III	59a	115	a		
		59б		б		
	p IIII	60a	116	a		
		60б		б		
		60б	117	a		
		60a		б		
		59б	118	a		
		59a		б		
		58б	119	a		
		58a		б		
	57б	120	a			
	57a		б			

ОКТОИХ ПЕТОГЛАСНИК, ОКО 1560

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
16	q	61a	121	a		
		61б		б		
	q II	62a	122	a		
		62б		б		
	q III	63a	123	a		
		63б		б		
	q IIII	64a	124	a		
		64б		б		
		64б	125	a		
		64a		б		
		63б	126	a		
		63a		б		
		62б	127	a		
		62a		б		
	61б	128	a			
	61a		б			
17	r	65a	129	a		
		65б		б		
	r II	66a	130	a		
		66б		б		
	r III	67a	131	a		
		67б		б		
	r IIII	68a	132	a		
		68б		б		
		68б	133	a		
		68a		б		
		67б	134	a		
		67a		б		
		66б	135	a		
		66a		б		
	65б	136	a			
	65a		б			
18	s	69a	137	a		
		69б		б		
	s II	70a	138	a		
		70б		б		
	s III	71a	139	a		
		71б		б		
	s IIII	72a	140	a		
		72б		б		
		72б	141	a		
		72a		б		
		71б	142	a		
		71a		б		
		70б	143	a		
		70a		б		
	69б	144	a			
	69a		б			

ОКТОИХ ПЕТОГЛАСНИК, ОКО 1560

Ред. бр. свеш.	Сигнатура свеш.	Ред. бр. табака	Фолиј.		Графичка опрема	
					Илустрације (Ил.)	Заставице и вињете (ЗиВ.)
19	t	73a	145	a		
		73б		б		
	t II	74a	146	a		
		74б		б		
	t III	75a	147	a		
		75б		б		
	t IIII	76a	148	a		
		76б		б		
		76б	149	a		
		76a		б		
		75б	150	a		
		75a		б		
		74б	151	a		
		74a		б		
	73б	152	a			
	73a		б			
20	u	77a	153	a		
		77б		б		
	u II	78a	154	a		
		78б		б		
	u III	79a	155	a		
		79б		б		
	u IIII	80a	156	a		
		80б		б		
		80б	157	a		
		80a		б		
		79б	158	a		
		79a		б		
		78б	159	a		
		78a		б		
	77б	160	a			
	77a		б			

9. ПРИЛОГ II: РЕПРОДУКЦИЈЕ ИЗДАЊА БОЖИДАРА И ВИЋЕНЦА ВУКОВИЋА

Поред табеларног приказа, допуну Каталог у представља и избор репродукција. У оквиру сваког издања оне су изложене према редоследу у књизи од ниже фолијације ка вишој. Осим предговора и поговора, који су махом заступљени, као и појединих карактеристичних наслова текстуалних целина, нарочита пажња је посвећена елементима графичке опреме – заставицама, вињетама и илустрацијама. Управо су те странице са карактеристичним елементима графичке опреме, по којима се дата издања најчешће и препознају, у највећем броју и репродуковане. При томе су, осим уобичајених примерака, дате и варијанте постојећих издања, уколико их је било. Оне се огледају у штампању на другом материјалу – пергаменту – као и у типографским варијацијама или у постојању различитих варијаната њиховог графичког украса. Напоследку се мора истаћи и то да је избор репродукција за поједина издања био умногоме условљен и степеном њихове очуваности, као и њиховом доступношћу. Код издања која нису у целости сачувана, комбиновано је више различитих примерака, од којих и они из иностраних збирки.¹

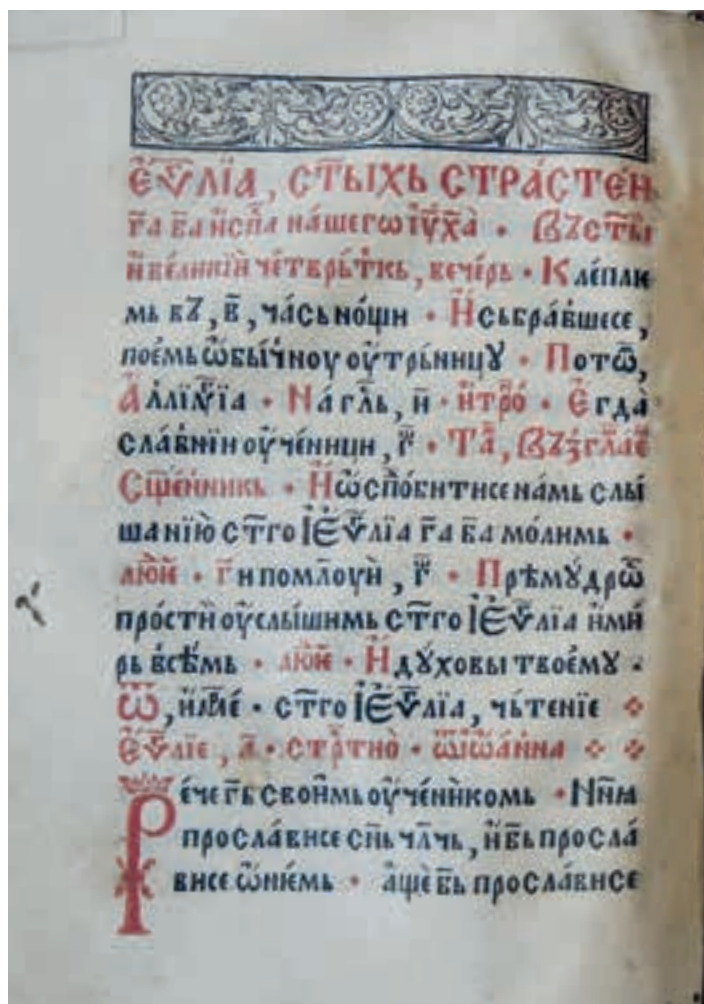
¹ Драгоцену помоћ у реконструкцији појединих издања пружиле су ми колеге из иностранства, међу којима се истичу Жана Левшин из Руске националне библиотеке у Санкт Петербургу, Джамил Рамазанова из Руске државне библиотеке у Москви, Димитриј Полонски из Славистичког института Руске академије наука у Москви и Симонета Пелузи из Венеције. Свима њима дугујем велику захвалност.

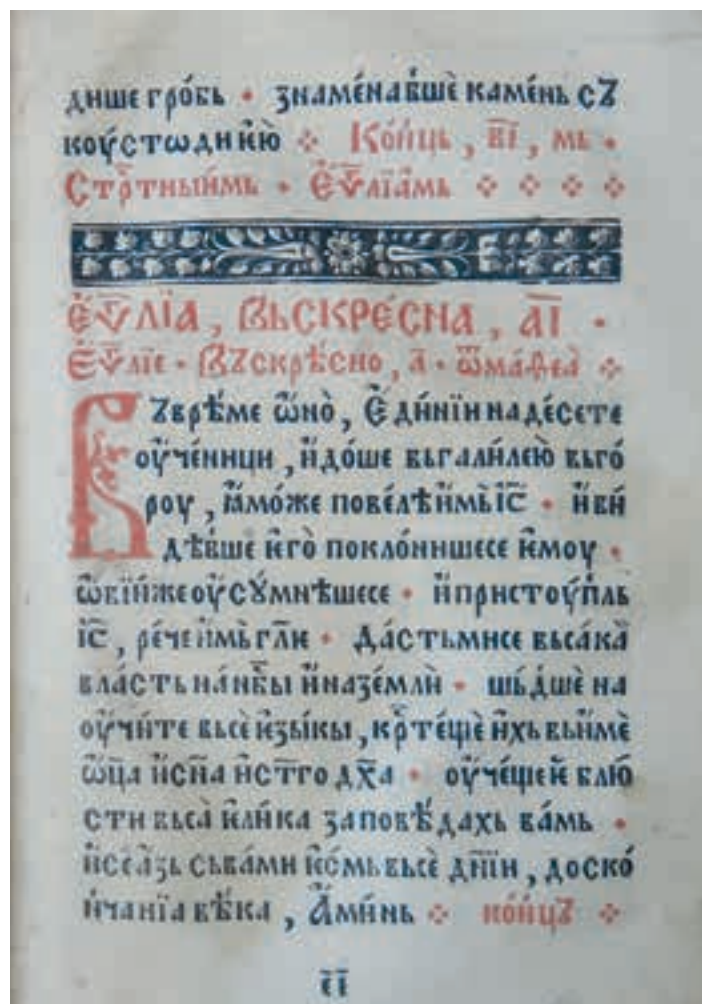
Т.І.1. Заставица с монограмом Божидара Вуковића (ЗиВ. 1.1), *Служадник*, 1520. година, НБС, I 32, л. 3а

Т.І.2. Заставица (ЗиВ. 3), *Служадник*, 1520. година, НБС, I 32, л. 41а

Т.І.3. Виѣта (ЗиВ. 4), Служабник, 1520. година, НБС, I 32, л. 90б

Т.І.4. Виѣта (ЗиВ. 5.1), Служабник, 1520. година, НБС, I 32, л. 113а

НЕВІДѢТИ СЪМРѢТИ ПРѢЖЕ ДАЖЕ НЕВІ
ДНТЬ ХАГНМ . Н ПРІНДЕ АХОМЪ ВЪЦРКО
ВЪ . ННГЛА ВЪВЕДОСТА РОДНТЕЛА ОТРО
ЧЕ ІСА , СЪТВОРНТИ НМА ПООБЫЧАЮ
ЗАКОННОМУ СОНЕМЪ . НТЪ ПРНІТЪН НА
РЪКОУ СВОЮ , НЕЛѢБІ БА НРЧЕ . ННМА
ЩПЩІА НШН РАКА ТВОЕГО ВЛКО , ПОГЛОУ
ТВОЕМУ СЪМІРОМЪ ІАКО ВІДѢСТА ОЧН
МОИ СПЕНІЕ ТВОЕ , ЕЖЕ КСН ОУГОТОКАЛЪ
ПРѢЛНЦЕМЪ ВЪ СѢХЪ ЛЮДІН . СВѢТЬ ВЪ
ЩКРЪВЕНІЕ ІЗЫКОМЪ , Н СЛАВОУ ЛЮДІН
ТВОИХЪ ІСЛМ ❖ КѢ , ОУТРЪНЪІ ❖ НѢ
ІЩ СІФЪ НМТН ЕГО , ЧЮДЕЩІА СЕ ЩГЛІМІН
СОНЕМЪ . НЕЛѢВІА СІМЕСОНЪ , НРЧЕ КЪ
МАРІН МТѢРЫ НГО . СЕ ЛЕЖНТЬ СЪ , НА
ПАДЕНІЕ НН ВЪСТА НІЕ МНОГІНМЪ ВЪНЗРА
НЛЫ . Н ВЪЗНАМЕНІЕ ПРѢРѢКЛЕМО . НТѢ
ВѢЖЕ САМОИ ДШУ ПРНДЕТЬ ОРУЖІЕ .
ІАКО ОУКО ДА ЩКРНЮТСЕ ЩМНОГИН СРЦЪ

Т.І.5. Прва варијанта речи „сатворити“, *Служабник*,
1520. година, Зворник 165, л. 166б

НЕВІДѢТИ СЪМРѢТИ ПРѢЖЕ ДАЖЕ НЕВІ
ДНТЬ ХАГНМ . Н ПРІНДЕ АХОМЪ ВЪЦРКО
ВЪ . ННГЛА ВЪВЕДОСТА РОДНТЕЛА ОТРО
ЧЕ ІСА , СЪТВОРНТИ НМА ПООБЫЧАЮ
ЗАКОННОМУ СОНЕМЪ . НТЪ ПРНІТЪН НА
РЪКОУ СВОЮ , НЕЛѢБІ БА НРЧЕ . ННМА
ЩПЩІА НШН РАКА ТВОЕГО ВЛКО , ПОГЛОУ
ТВОЕМУ СЪМІРОМЪ ІАКО ВІДѢСТА ОЧН
МОИ СПЕНІЕ ТВОЕ , ЕЖЕ КСН ОУГОТОКАЛЪ
ПРѢЛНЦЕМЪ ВЪ СѢХЪ ЛЮДІН . СВѢТЬ ВЪ
ЩКРЪВЕНІЕ ІЗЫКОМЪ , Н СЛАВОУ ЛЮДІН
ТВОИХЪ ІСЛМ ❖ КѢ , ОУТРЪНЪІ ❖ НѢ
ІЩ СІФЪ НМТН ЕГО , ЧЮДЕЩІА СЕ ЩГЛІМІН
СОНЕМЪ . НЕЛѢВІА СІМЕСОНЪ , НРЧЕ КЪ
МАРІН МТѢРЫ НГО . СЕ ЛЕЖНТЬ СЪ , НА
ПАДЕНІЕ НН ВЪСТА НІЕ МНОГІНМЪ ВЪНЗРА
НЛЫ . Н ВЪЗНАМЕНІЕ ПРѢРѢКЛЕМО . НТѢ
ВѢЖЕ САМОИ ДШУ ПРНДЕТЬ ОРУЖІЕ .
ІАКО ОУКО ДА ЩКРНЮТСЕ ЩМНОГИН СРЦЪ

Т.І.6. Друга варијанта речи „сатворити“, *Служабник*,
1520. година, Зворник 167, л. 166б

Взе҃хотоу, сы́рноу • Прѣ, глѣ, ѿ •
Чѣнаа прѣгмѣ сѣмръть прѣобны • ѿ •
Ч то въ зѣамъ гѣн • Апль, кырымъ мнѣ •
Братіе, мирнаго ннмъ • нѣмаже кѣсь
зданію дроугъ дроугоу • не брашна
Брадн **разарай** дѣлобжіе • всаго чн
ста • нѣ зло члкъ прѣтнканіемъ мау
щомоу • добро не мѣстн мѣса, ни пнті
внно • нн ѿнѣмъ же братѣ твои прѣтн
каѣтсе нлн съблѣжнмѣтсе • нлн нзнемѣ
гаѣтъ • ты вѣру нмаши, ѿ себѣ нмѣн
прѣбмѣ • блжѣнь не ѿсѣжлѣн себѣ, ѿнѣ
мъ же нскѣшаѣтъ • асѣмне нсе, аще мѣстѣ
ѿсѣжаѣтсе • заніе не ѿвѣры • всакоже
нже не ѿвѣры, грѣхъ нѣ • могоущому
же вѣсь оутвѣрднті, по блговѣство
влнню моѣму н проповѣданню іѣхѣоу •
по ѿкрѣвенню тлнны • лѣтн вѣчннмн
оумьчаннѣ • мѣвльшн же се ннм писѣ

Т.І.7. Прва варијанта речи „разарај“, *Служабник*, 1520.
година, Зворник 196, л. 197б

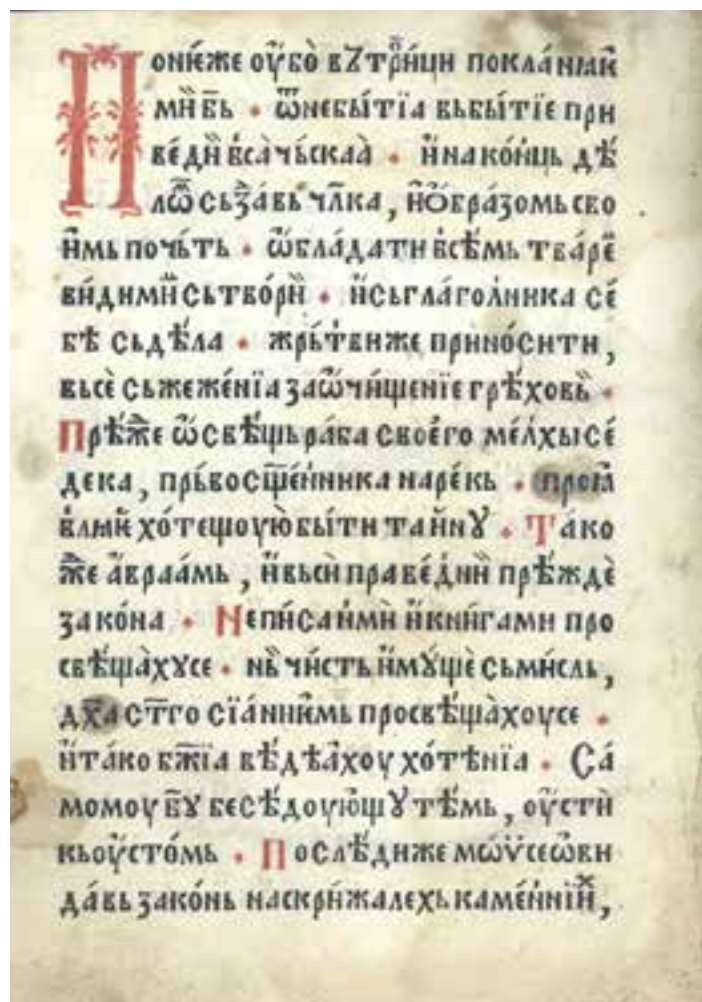
Взе҃хотоу, сы́рноу • Прѣ, глѣ, ѿ •
Чѣнаа прѣгмѣ сѣмръть прѣобны • ѿ •
Ч то въ зѣамъ гѣн • Апль, кырымъ мнѣ •
Братіе, мирнаго ннмъ • нѣмаже кѣсь
зданію дроугъ дроугоу • не брашна
Брадн **разарай** дѣлобжіе • всаго чн
ста • нѣ зло члкъ прѣтнканіемъ мау
щомоу • добро не мѣстн мѣса, ни пнті
внно • нн ѿнѣмъ же братѣ твои прѣтн
каѣтсе нлн съблѣжнмѣтсе • нлн нзнемѣ
гаѣтъ • ты вѣру нмаши, ѿ себѣ нмѣн
прѣбмѣ • блжѣнь не ѿсѣжлѣн себѣ, ѿнѣ
мъ же нскѣшаѣтъ • асѣмне нсе, аще мѣстѣ
ѿсѣжаѣтсе • заніе не ѿвѣры • всакоже
нже не ѿвѣры, грѣхъ нѣ • могоущому
же вѣсь оутвѣрднті, по блговѣство
влнню моѣму н проповѣданню іѣхѣоу •
по ѿкрѣвенню тлнны • лѣтн вѣчннмн
оумьчаннѣ • мѣвльшн же се ннм писѣ

Т.І.8. Друга варијанта речи „разарај“, *Служабник*, 1520.
година, Зворник 198, л. 197б

Т.І.9. Виѣта (Зив. 4), Служадник, 1520. година, НБС, I 32, л. 194б

Т.І.10. Поговор (прва страница), Служадник, 1520. година, НБС, I 32, л. 238б

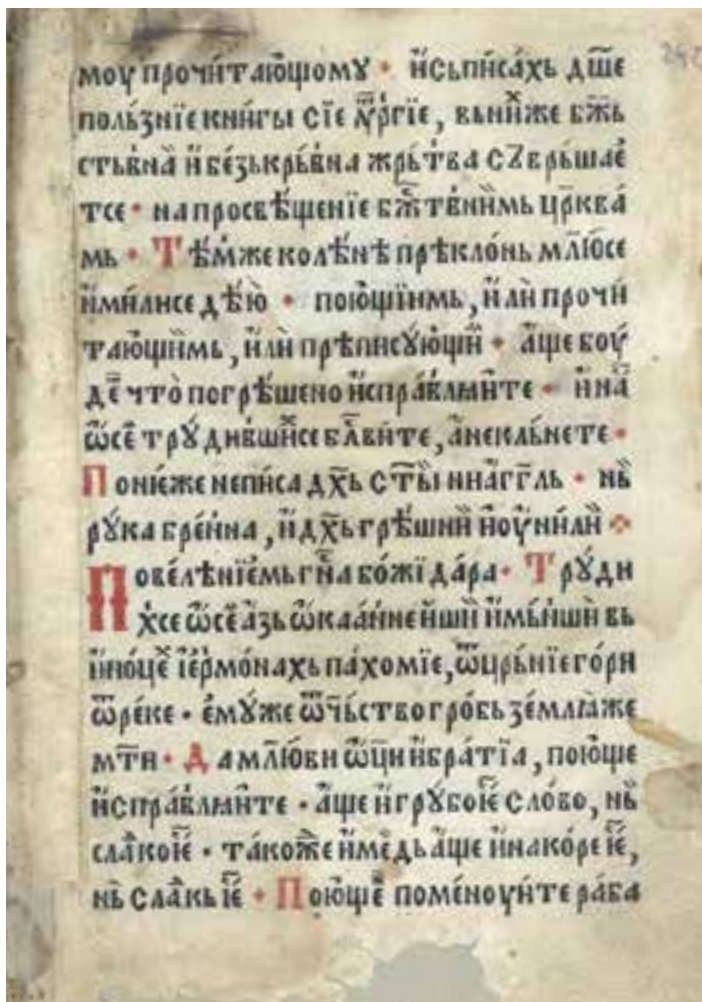

239
и сѣихъ въ жѣсто срѣдѣи съкроуши • на
знаменуѣи законѣ и змѣни нѣ •
Посѣмь єдино роднѣ снѣ и словѣхъ •
блгоузволи въплатити се ѿ хвѣста,
и ѿпрѣчѣти дѣи мѣри • и рождѣе на
мѣи бѣзъ ѿца • и по жѣи в змѣрѣ сѣмь
крѣмѣ грѣха • пострада и въскрѣ въ
трѣтѣи дѣи • и възнесе на нѣбѣ, и сѣде
ѿдѣсноу ю бѣи ѿца • Хотѣо и зыти
на стрѣи болю ю свою • Прѣдѣсть
тайнѣ сѣю слѣжѣоу оучѣннкѣи наплѣ
мь сѣои • паче же вълюбленнѣи сѣо
емѣу аплау іаковоу, прѣдѣ тайнѣ сѣю
слѣжѣоу • Послѣдѣи же и знемогоше
члѣи • и не въ змогоше прѣдѣма въ мѣ
щати • Тѣм же дѣхѣомъ сѣтѣи на сѣ
блѣмѣи бѣгоноснѣи ѿци наши • Великѣи
вѣснѣи, іѣаннѣи злѣстѣи, и григорѣи •
слабѣости раднѣи родѣ члѣи прѣмѣннѣи •

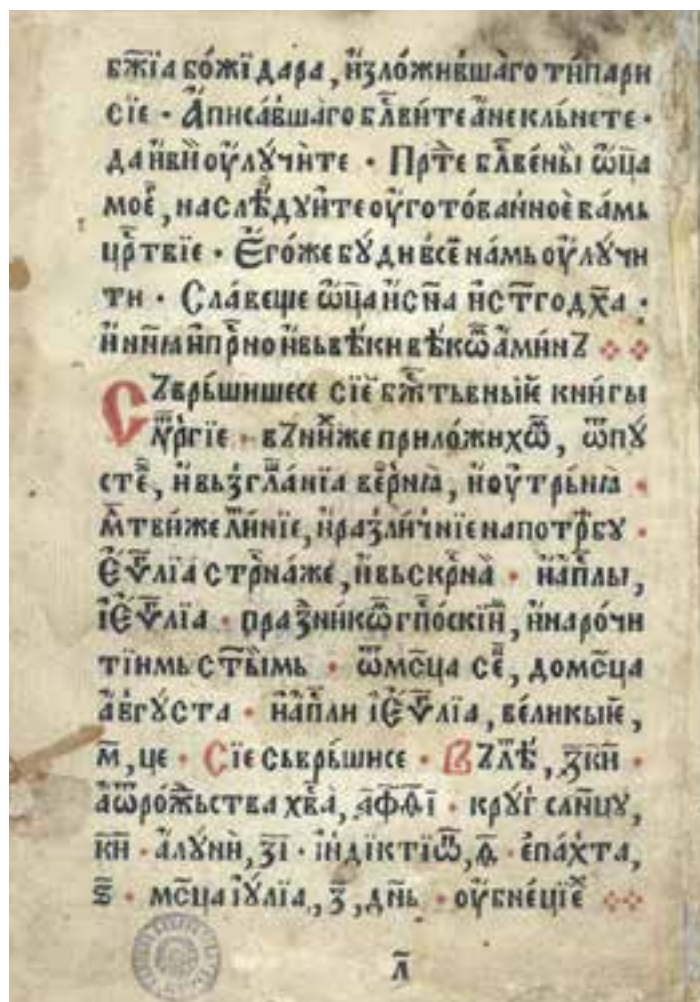
Т.І.11. Поговор (друга страница), Служабник, 1520.
година, НБС, I 32, л. 239а

оудобѣише и лигчѣише прѣдѣше намѣ
бжтѣнѣи ю и тайнѣ сѣю съвершати слѣ
жѣоу • за ѿчищенѣи грѣхѣомъ, за и сѣ
ленѣи дѣи бѣнѣи и тѣлеснѣи стрѣи •
Подобѣи оубѣо чѣтѣи цѣо му хѣдо жнѣ въ
нимати сѣоу срѣдѣи • и ползу ѿверѣ
тати иже къ спѣнѣи • дѣи и мѣла не сѣмо
трѣи не мимошѣи ѿтѣи щити се бѣанкѣи •
Сего раднѣи и зы грѣшнѣи и мѣиши въ
члѣи • Божидѣи въ ковѣи ѿриорѣи,
погоричлѣи • Оубѣдѣи ѣако и сѣи жи
тѣи сѣго, сѣи тѣи и верѣмѣи и прѣхо
дѣи • сѣи мѣи тѣи въ сѣи прѣсѣбѣи мѣи •
Вышѣо умнѣи тогда въ западнѣи стрѣи
нахѣи италскѣи • въ слави тѣи гра
дѣи вѣнѣтѣи • бѣомѣи на сѣи вѣи мѣи •
и въ зрѣи новѣи хѣи поспѣи шенѣи сѣи годѣи •
трѣи долюбѣи зѣи потѣи щѣи хѣи сѣи сѣи тѣи
фѣи мѣи • вѣи же бѣи ти оубѣи годнѣи въ сѣи ко

Т.І.12. Поговор (трећа страница), Служабник, 1520.
година, НБС, I 32, л. 239б

Т.І.13. Поговор (четверта страница), Служадник, 1520. година, НБС, I 32, л. 240а

Т.І.14. Поговор (пета страница), Служадник, 1520. година, НБС, I 32, л. 240б

Т.П.1. Заставица с монограмом Божицара Вуковића (ЗиВ. 1.1), Псалтир с ѱоследовањем, 1520. година, Архив САНУ, бр. 305, л. 1а

Т.П.2. Заставица (ЗиВ. 2), Псалтир с ѱоследовањем, 1520. година, Архив САНУ, бр. 305, л. 3а

Изволнѣнемъ ѿца • Сзпоспѣ
шеннѣмъ сна • и сзвершени
нѣмъ стго дха • иже ѿнебѣ
тѣа въбытѣе словомъ привѣдѣн
вслѣдскѣа • Сздавѣн члѣкѣ и по
ложѣн иго вѣрѣн , пѣще блѣтвѣннѣ
наслаждатѣсе • пакыже прѣстоу
пѣша и ѿверженѣа бѣвшѣа • ивзсѣ
мъ вѣдомъ иже понѣмъ бѣвшѣнмъ съ
мрѣтѣ и сходатѣи • ивѣндѣтѣи
рода члѣа ѿдѣвола моучѣнѣа •
и сздавѣн , не ѿставѣн сздавѣнѣ
своѣмъ вѣконѣ погбѣноути • прѣокы
посла прорѣци тогово прѣшѣствѣе •
иже прѣдѣше намъ писанѣа • **В**зѣнѣ
хже и зѣщѣнѣише црже иго ѿць прѣокъ
дѣдѣ • прѣшѣствѣемъ стго дха на
оучѣнѣмъ • прѣдѣстѣ намъ дѣше спѣ
сноу ѿ сѣю книгъ углѣмѣнѣ ѿ алтѣнѣ •

Т.П.3. Први поговор (прва страница), *Псалтир*
с ѿследованияем, 1520. година, Хиландар 23, л. 159а

славо словѣтѣи сѣимъ иже в зтрѣиши
бѣ • **Е**сть бо сѣи книгѣ ацѣломоу древо
наставѣннѣ • и тѣлесннѣмъ и дѣше
мъ стрѣтѣмъ и сцѣлѣтѣлѣ • ѿ аломе
и ѿ камѣннаго срѣа слѣзѣ и зѣмѣтѣ •
аггѣломъ сзпрѣчѣстѣннѣ • и ѣнѣ
житѣлѣи • повзѣ печѣлѣ сдѣлѣтѣ •
дѣшѣмъ же весѣлѣе дѣроуѣтѣ • • • •
Сего радѣи и азѣ грѣшѣнѣи и мѣнѣи
вѣчѣцѣ , бо жидѣрѣ воуковнѣи ,
погорѣчѣннѣ ѿ гюрѣнѣ • и ѣ
лѣнѣемъ вѣждѣлѣхѣ къ дѣше по
знѣмъ книгѣамъ • и спѣлѣнѣтѣи недо
стѣтѣ чѣство иже оумѣлѣннѣ и расхѣ
щѣннѣ и змѣнѣтѣннѣ , бѣ попоуѣ
шѣи • бѣвшѣоумѣи тогда вѣзѣпа дѣи
странѣхѣ италѣнскѣи • **В**сѣлѣнѣмъ
градѣ вѣнетѣанѣ • емѣ наставѣлѣе ,
в зрѣвѣновѣхѣ поспѣшенѣ стго дха •

Т.П.4. Први поговор (друга страница), *Псалтир*
с ѿследованияем, 1520. година, Хиландар 23, л. 159б

троудолоубьзиѣ по дѣвзаксе състави
 ти формѣ, вѣже быти оубо годна вса
 кому прочитлющому . тогоряди про
 дальнихъ ерѣмене стаети въскорѣ .
 и списахъ сѣю дше пользуюю книгѣ
 ѱалтрь . . Темже млюсе имилнсе
 дѣю вѣсѣмь . поющимъ и ли стихо
 могоуствоущимъ , и ли прѣписую
 щимъ . аще боудеть що погрѣшено
 исправляйте . и на сѣмь троудн
 ешии се блещте анекльнѣте . Не ась
 вѣсе блгннѣгъ , данелишн цртѣа иго
 вѣсконьчныи вѣкы , аминъ .
Повелѣниемъ гнѣамн бо жндара по
 ртегоричанна . азъ грѣшннн послѣ
 дннн сщеноиннокъ пахоміе , ѿцрь
 нне горы ѿрѣке . Състави хъ сѣети
 паре . Взлатто , зѣи . а ѿрождѣства
 хва , афѣи . хенциѣхъ . . . .

Т.П.5. Први поговор (трећа страница), Псалтир с ѿследованияем, 1520. година, Хиландар 23, л. 160а

Зпѣслшесе сѣе стѣи нежтѣ
 ныи книги глѣмин ѱалтрь .
Взлатто , зѣи . а ѿрождѣ
 ства хва , афѣи . Кроугъ
 слнцоу , іѣи . а лоуны , зѣи . Зла
 то число , а . индиктиѡнь , а .
 епахта , с . . И сѣа апрнлнѣа ,
 з , днѣ . Оубенциѣхъ . . . .
Тогдаже старѣишннн ствоущи
 вѣславиѣмь градѣ , Венетиѣ
 нѣ . Велѣ славномоу доузу ,
 Лоунардоу , лорданоу . . . .
Взстоинннннже начелѣ ствоущи
 цоу , и ѿвласть дръжцоу .
 Велнкомоу амнрѣ , соултанѣ
 сѣлимь бегоу . . . . .

Т.П.6. Први поговор (четверта страница), Псалтир с ѿследованияем, 1520. година, Хиландар 23, л. 160б

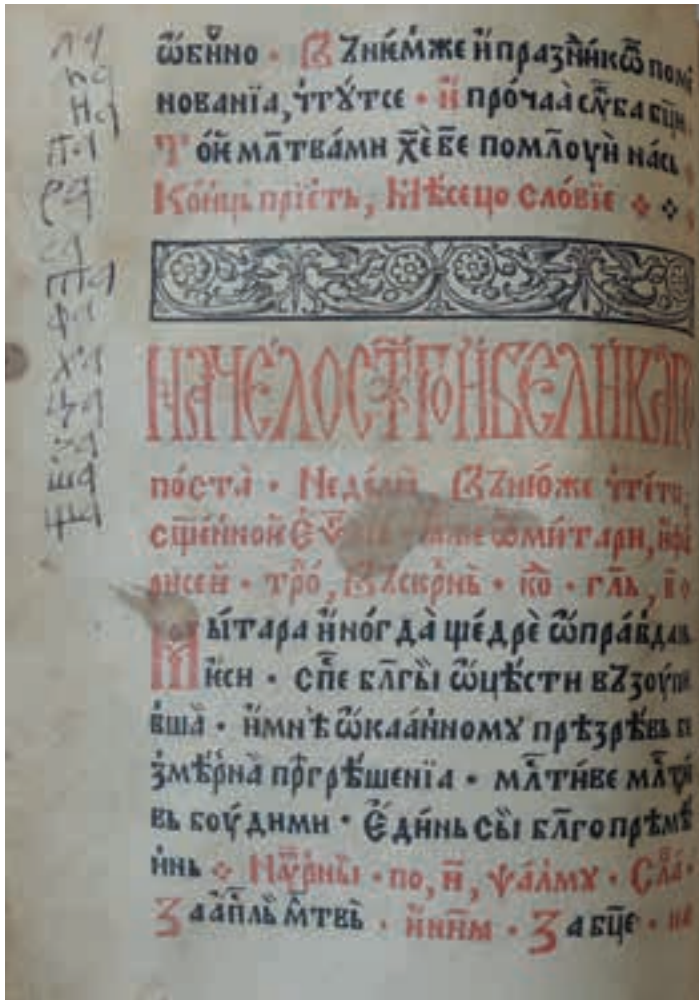

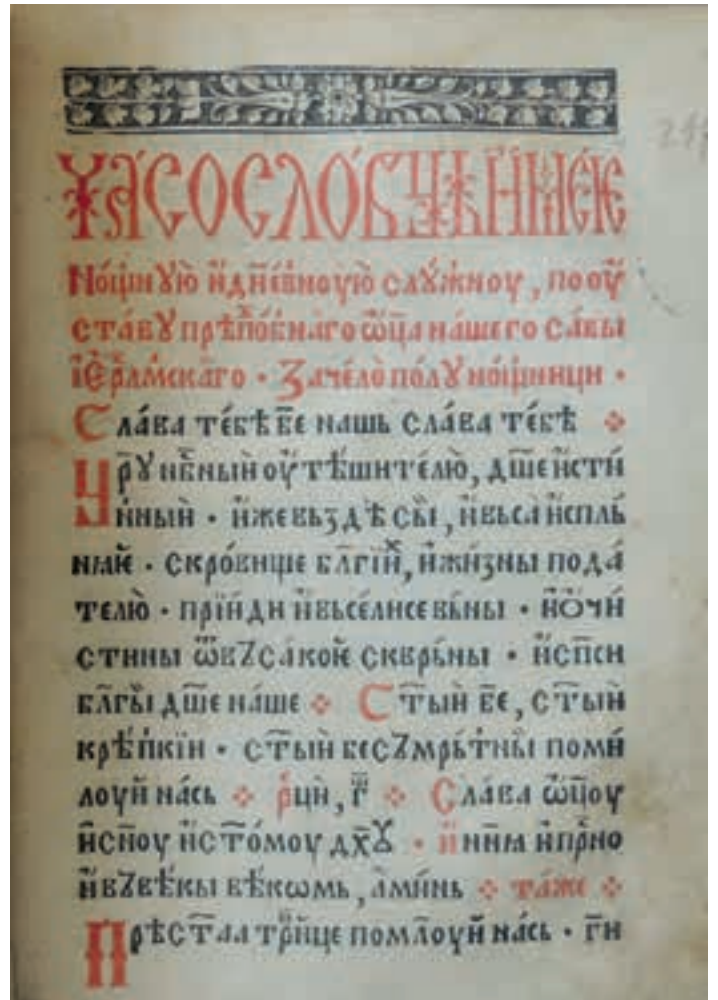
Т.П.7. Заставица с монограмом Божицара Вуковића (ЗиВ. 6), Псалтир с ѱоследовањем, 1520. година, Хиландар 23, л. 161а

Т.П.8. Заставица (ЗиВ. 17.1), Псалтир с ѱоследовањем, 1520. година, БМС, RSr II 1.1, л. 161а

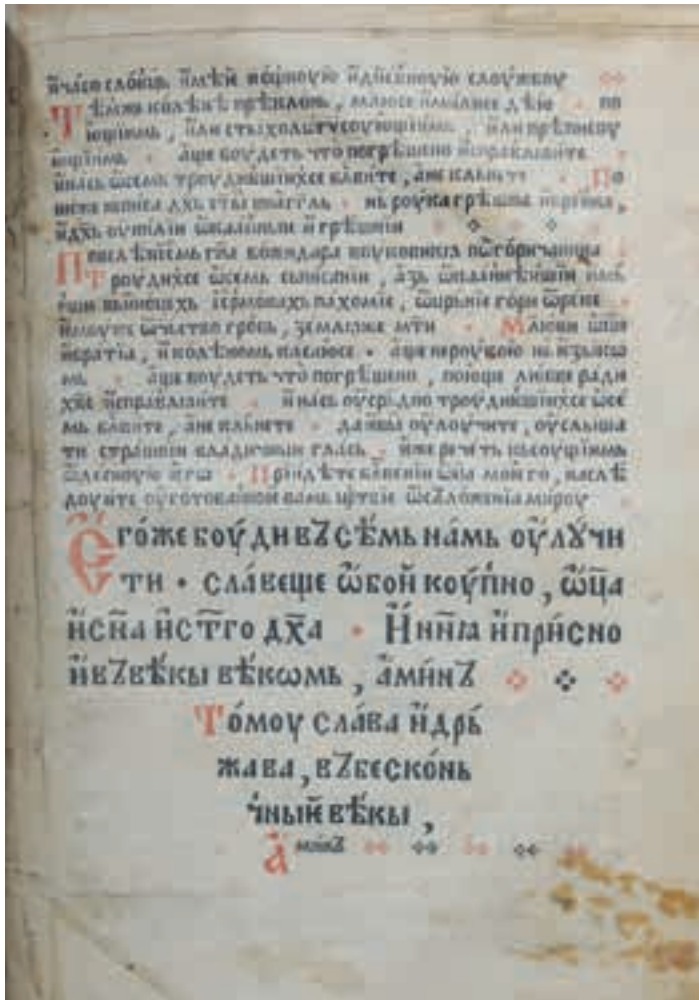
Т.П.9. Виѣта (ЗиВ. 4), Псалтир с ѿследованиямъ,
 1520. година, Хиландар 23, л. 263б

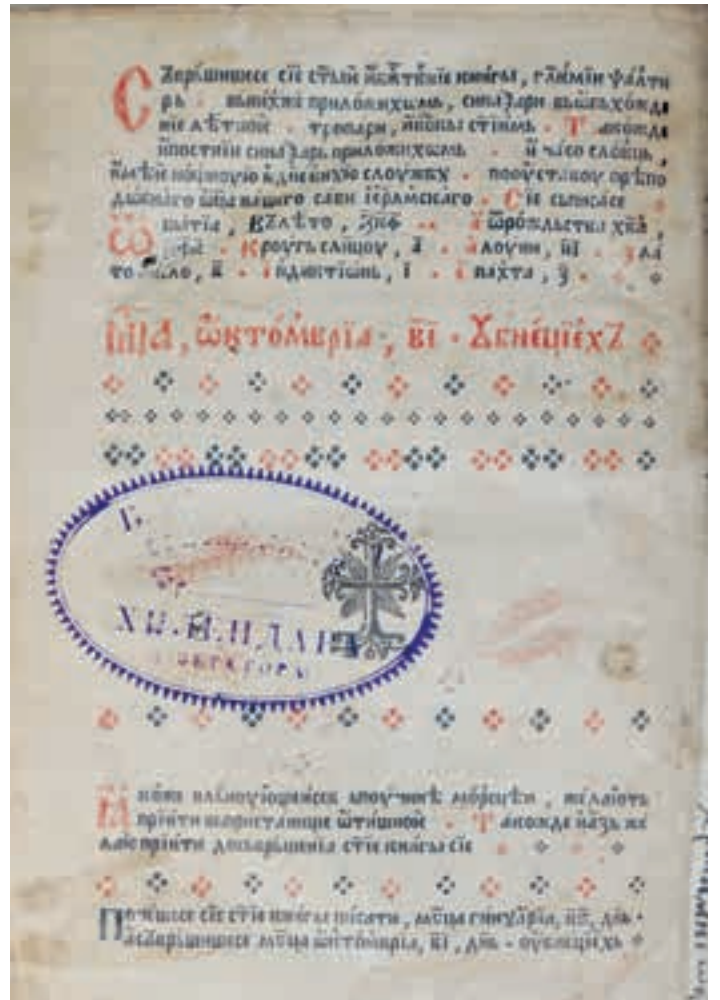
Т.П.10. Виѣта (ЗиВ. 5.1), Псалтир с ѿследованиямъ,
 1520. година, Хиландар 23, л. 301а

Т.П.13. Други поговор (трећа страница), Псалтир с ѱследовањем, 1520. година, Хиландар 23, л. 352а

Т.П.14. Други поговор (четврта страница), Псалтир с ѱследовањем, 1520. година, Хиландар 23, л. 352б

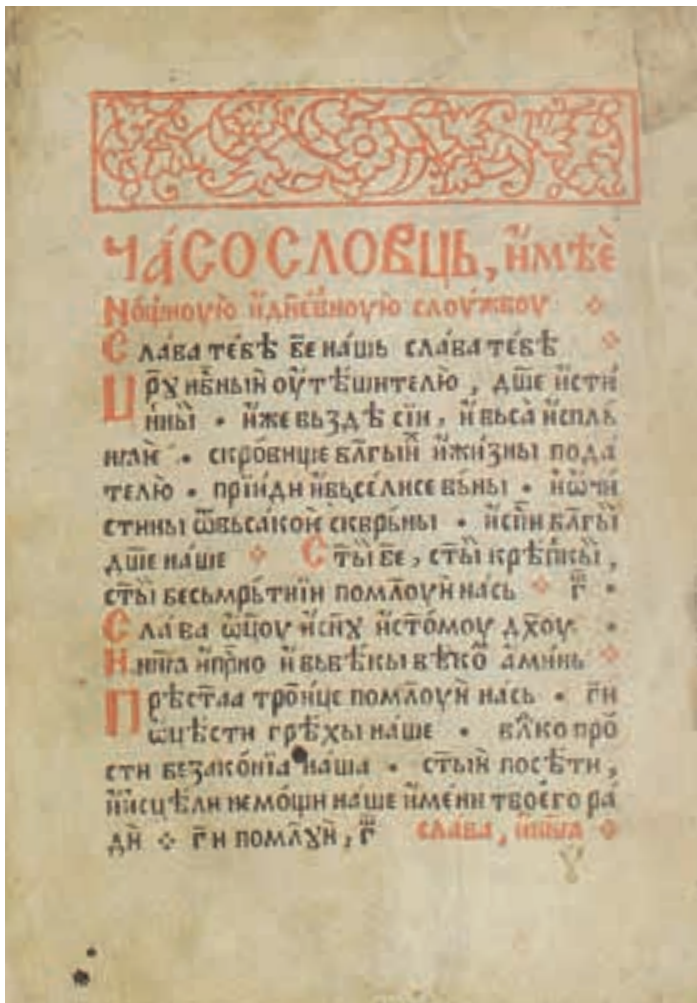

Т.Ш.1. Заставица с монограмом Божидара Вуковића (ЗиВ. 8), *Молийвеник* (Зборник за јуѡинике), 1521. година, УБ, Р 3006, л. 9а

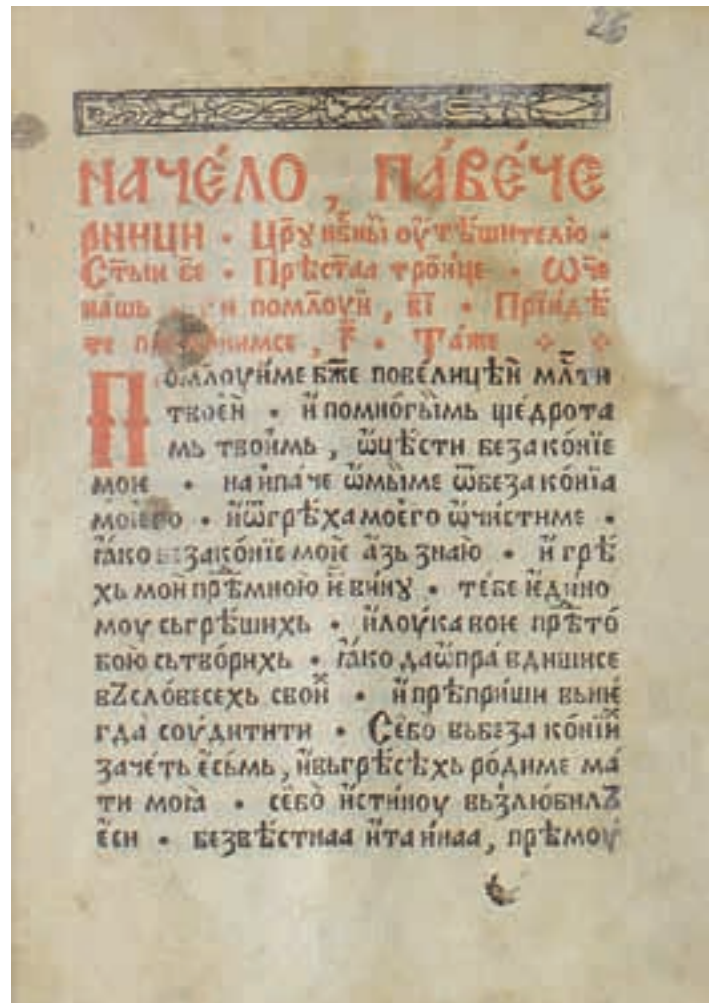

Т.Ш.2. Заставица (ЗиВ. 9.2), *Молийвеник* (Зборник за јуѡинике), 1521. година, УБ, Р 3006, л. 22а

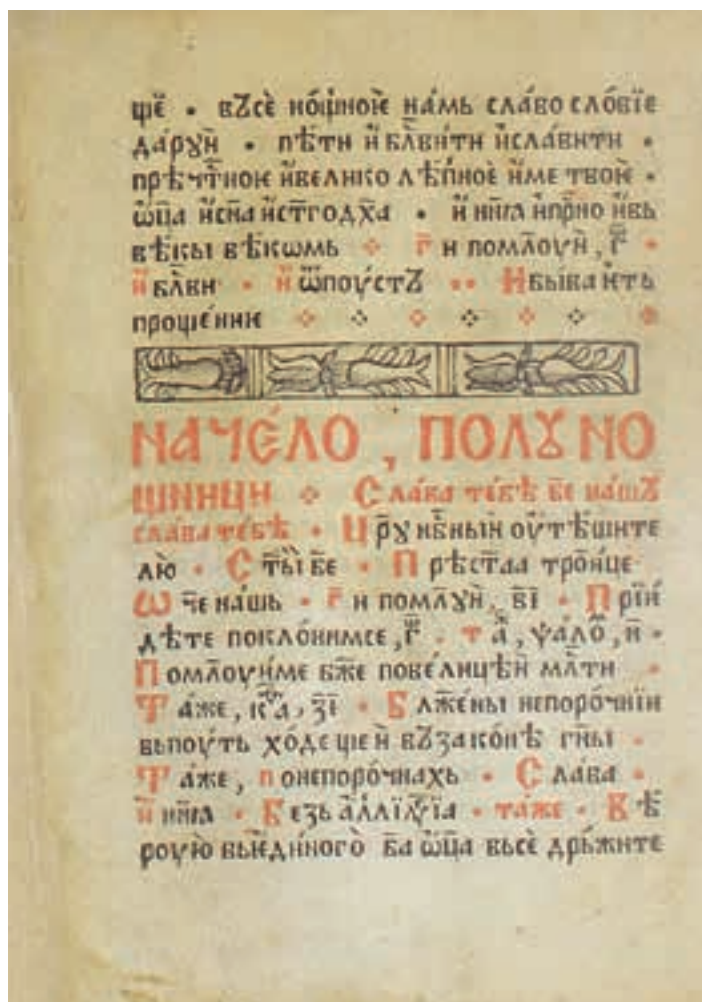

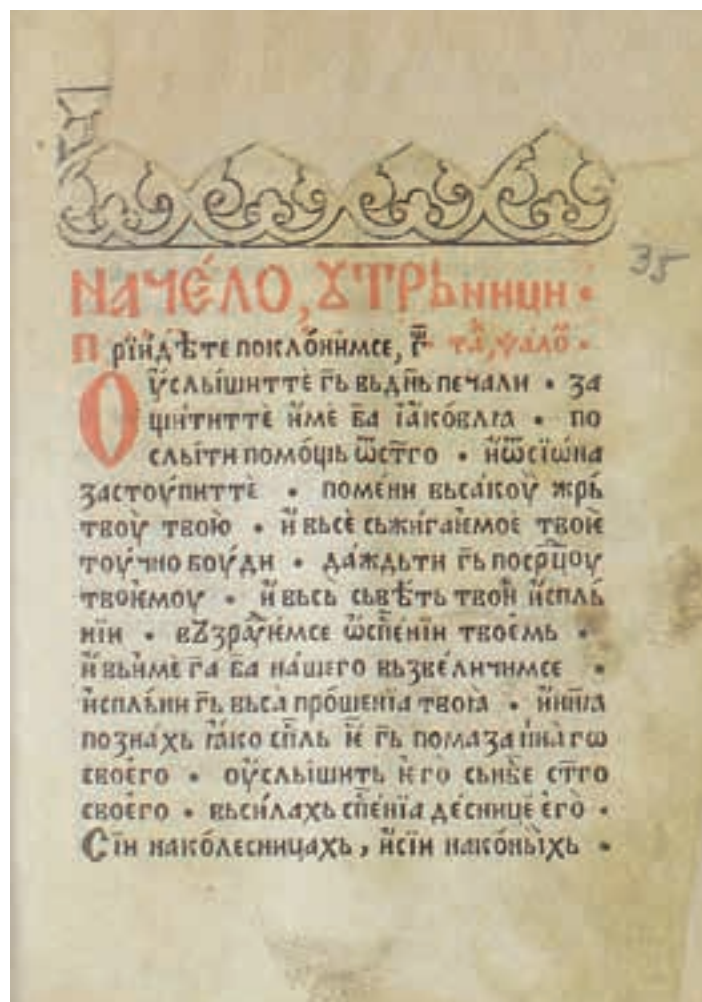
Т.Ш.3. Виѣта (ЗиВ. 10.2), Молийвеник (Зборник за ѡушнике), 1521. година, УБ, Р 3006, л. 236

Т.Ш.4. Виѣта (ЗиВ. 11), Молийвеник (Зборник за ѡушнике), 1521. година, УБ, Р 3006, л. 29а

Т.Ш.5. Виѣта (ЗиВ. 12), Молийвеник (Зборник за ѡуиѣнике), 1521. година, УБ, Р 3006, л. 34б

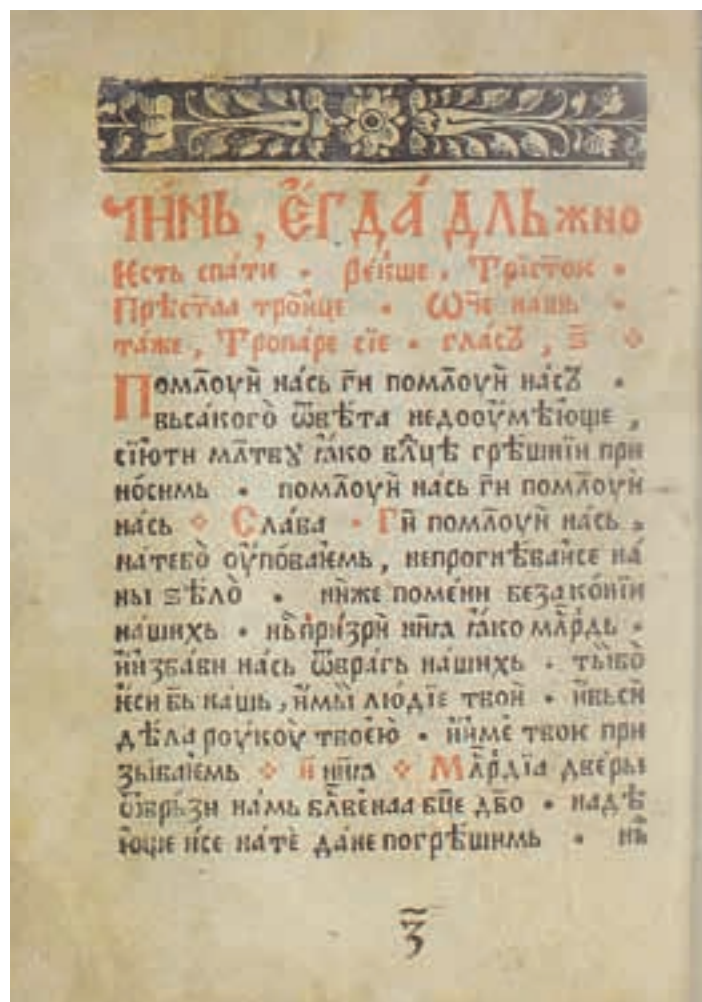

Т.Ш.6. Виѣта (ЗиВ. 13.1), Молийвеник (Зборник за ѡуиѣнике), 1521. година, УБ, Р 3006, л. 38а

Т.Ш.7. Виѣта (ЗиВ. 14.2), Молиѣвник (Зборник за ѡуѣнике), 1521. година, УБ, Р 3006, л. 588

Т.Ш.8. Виѣта (ЗиВ. 5.2), Молиѣвник (Зборник за ѡуѣнике), 1521. година, УБ, Р 3006, л. 648

Т.Ш.11. Богородица с Христом (Ил. 5), *Молийвеник* (Зборник за ѱуїнике), 1521. година, УБ, Р 3006, л. 129б

Т.Ш.12. Свети Никола (Ил. 6), *Молийвеник* (Зборник за ѱуїнике), 1521. година, УБ, Р 3006, л. 138б

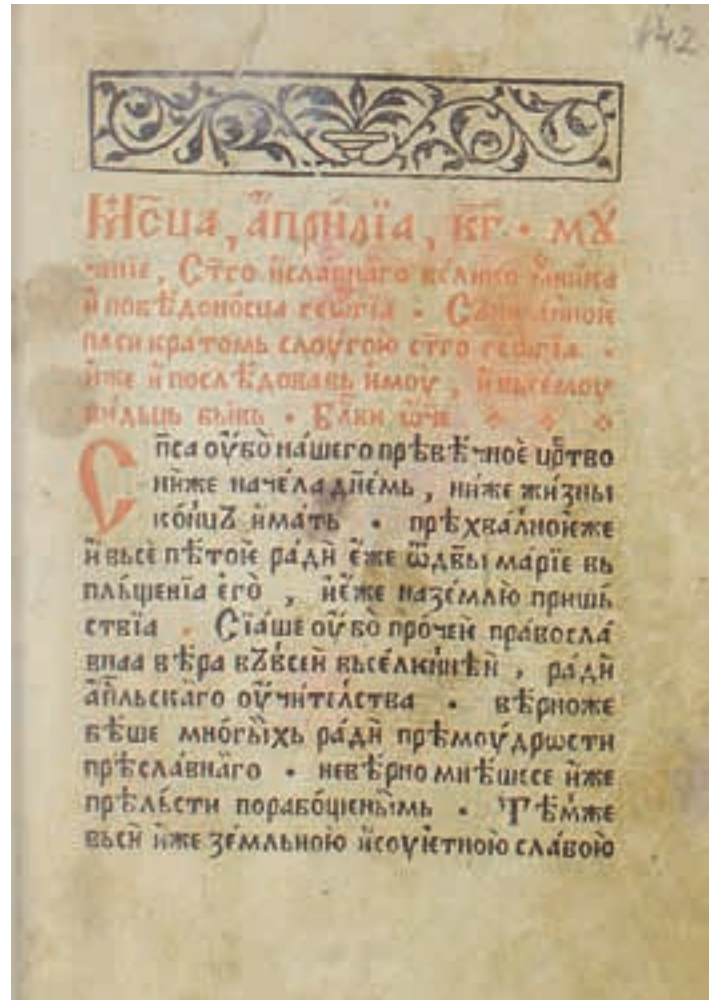
Т.Ш.13. Виѣта (ЗиВ. 7.1), Молийвеник (Зборник за ѡуѣнике), 1521. година, УБ, Р 3006, л. 139а

Т.Ш.14. Распеѣе Христово (Ил. 7), Молийвеник (Зборник за ѡуѣнике), 1521. година, УБ, Р 3006, л. 146б

Т.Ш.15. Света Петка (Ил. 10), Молийвеник (Зборник за ѿуѿнике), 1521. година, УБ, Р 3006, л. 174б

Т.Ш.16. Виѿета (ЗиВ. 7.1), Молийвеник (Зборник за ѿуѿнике), 1521. година, УБ, Р 3006, л. 186а

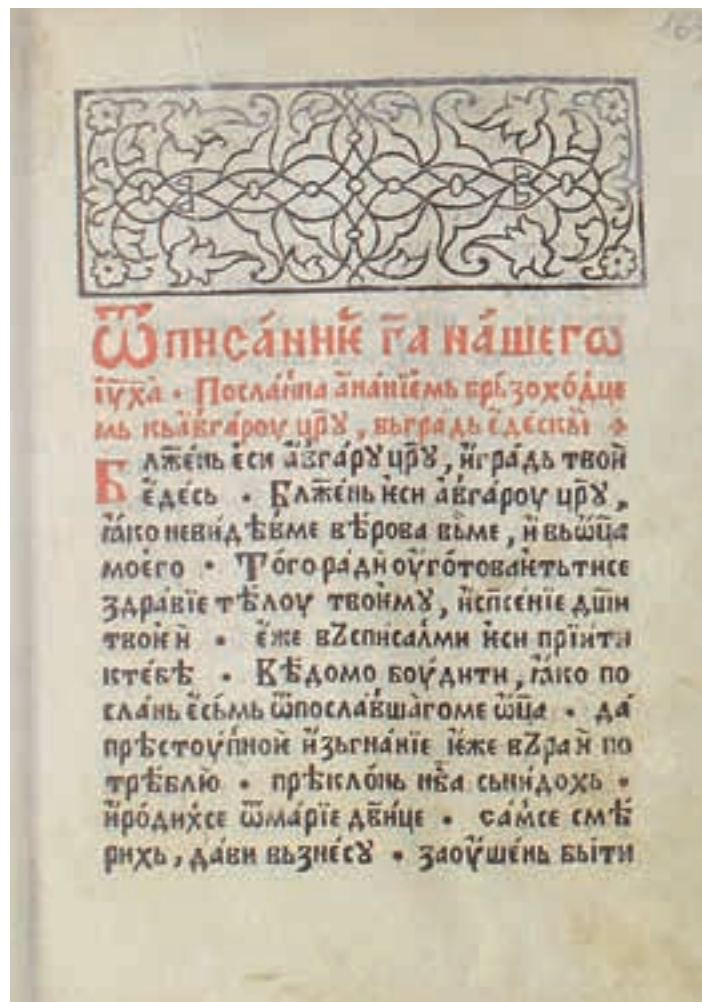
Т.Ш.17. Часни крст са оруђима страдања и криптограмима (Ил. 12.2), Молийвеник (Зборник за ѿуѿнике), 1521. година, УБ, Р 3006, л. 209б

Т.Ш.18. Заставица (ЗиВ. 15.2), Молийвеник (Зборник за ѿуѿнике), 1521. година, УБ, Р 3006, л. 210а

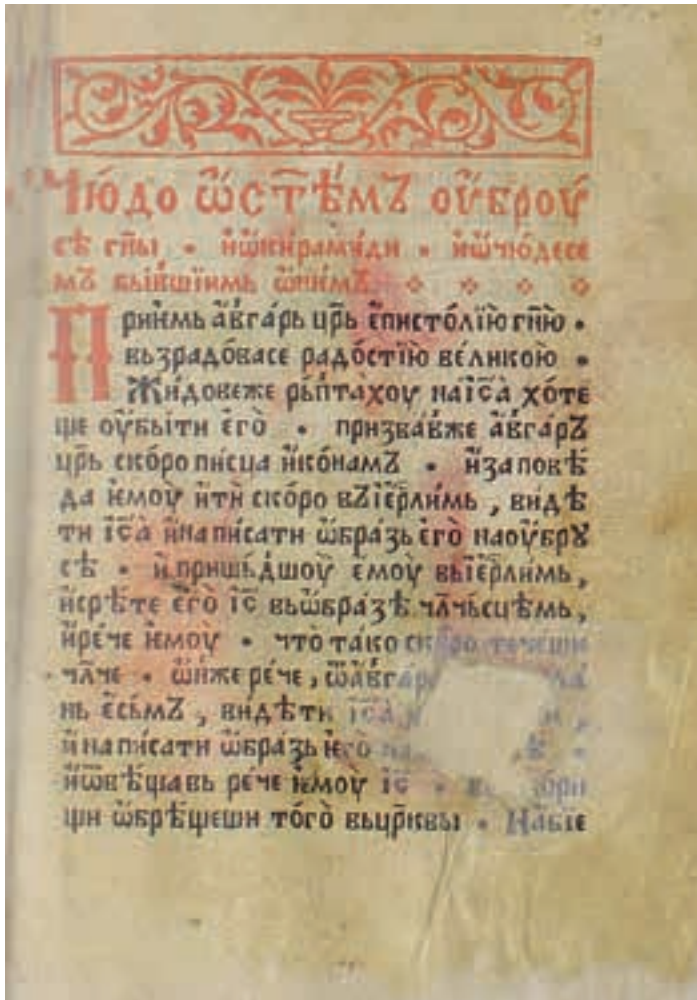

Т.Ш.19. Заставица с наопако отиснутим монограмом Божидара Вуковића (ЗиВ. 16.6), Молийвеник (Зборник за ѿуїицике), 1521. година, УБ, Р 3006, л. 213а

Т.Ш.20. Заставица (ЗиВ. 21.1), Молийвеник (Зборник за ѿуїицике), 1521. година, УБ, Р 3006, л. 214а

Т.Ш.21. Виѣета (ЗиВ. 7.3), Молийвеник (Зборник за ѡуиѣнике), 1521. година, УБ, Р 3006, л. 216а

Т.Ш.22. Заставица (ЗиВ. 16.5), Молийвеник (Зборник за ѡуиѣнике), 1521. година, УБ, Р 3006, л. 218б

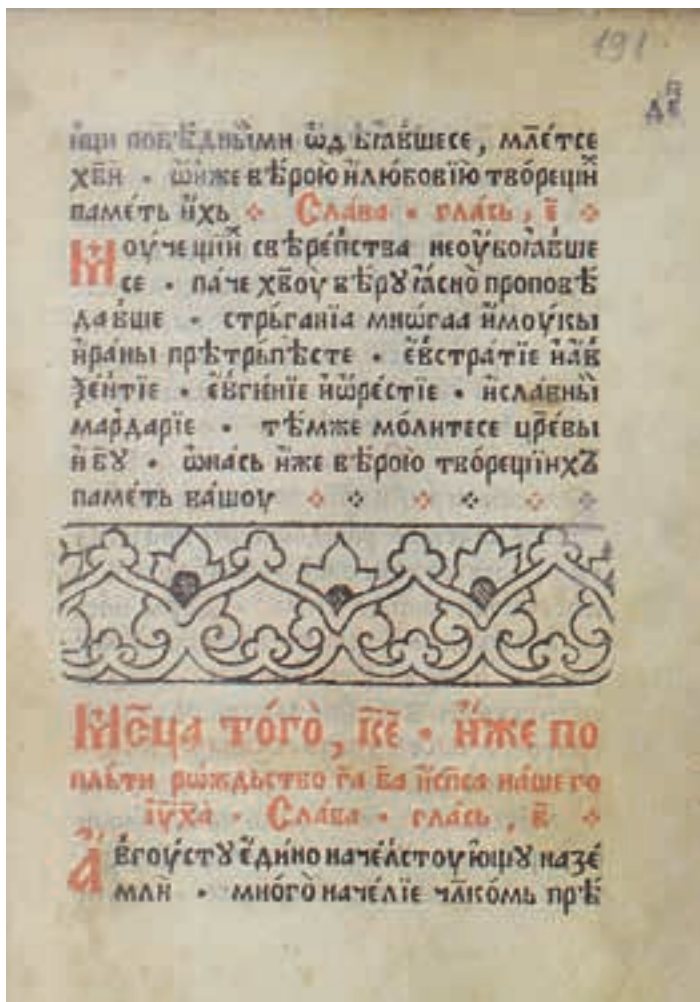

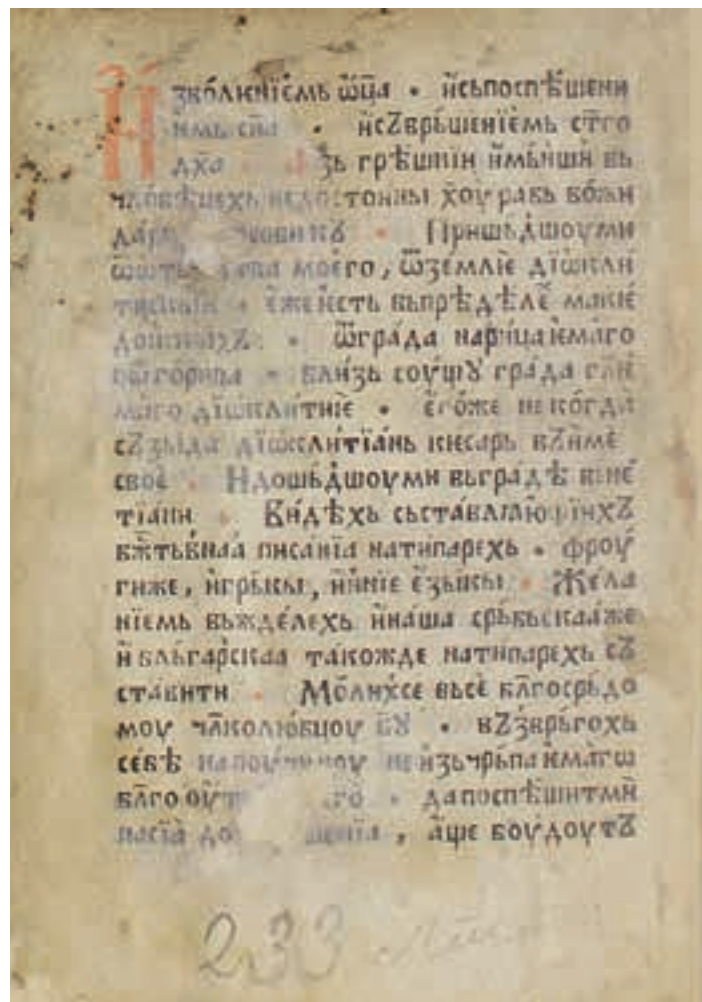
Т.Ш.23. Азбука; виѣта (ЗиВ. 18.2); крст (ЗиВ. 18.2), Молийвеник (Зборник за ѡуѡнике), 1521. година, УБ, Р 3006, л. 224б

Т.Ш.24. Заставица (ЗиВ. 9.1), Молийвеник (Зборник за ѡуѡнике), 1521. година, УБ, Р 3006, л. 225а

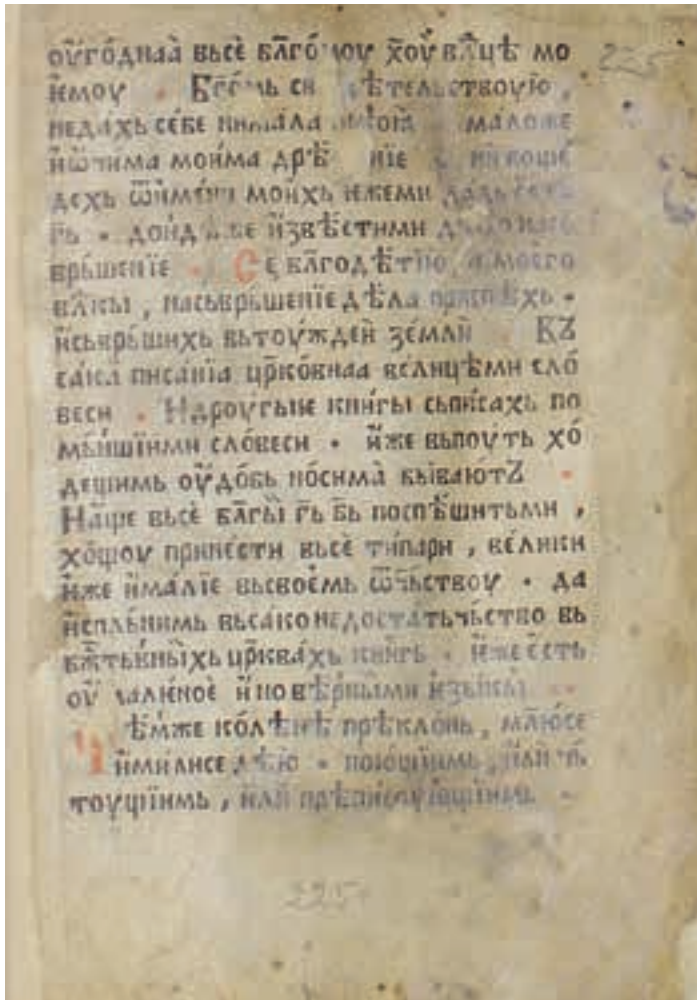

Т.Ш.25. Виѣта (ЗиВ. 13.1), Молийвеник (Зборник за ѿушнике), 1521. година, УБ, Р 3006, л. 237а

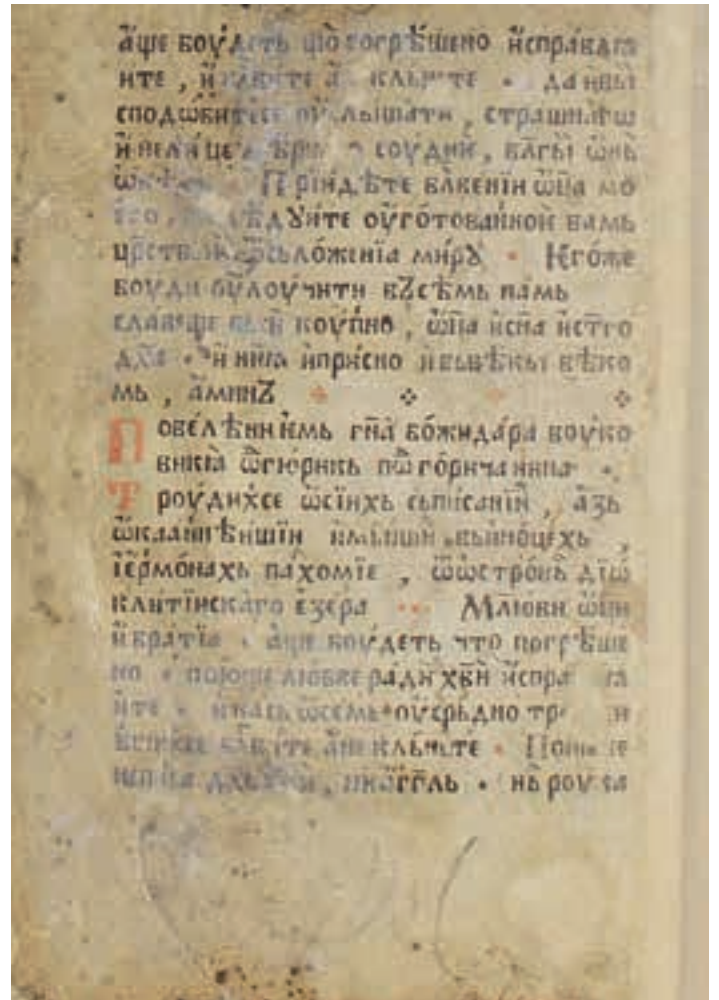

Т.Ш.26. Поговор (прва страница), Молийвеник (Зборник за ѿушнике), 1521. година, УБ, Р 3006, л. 270б

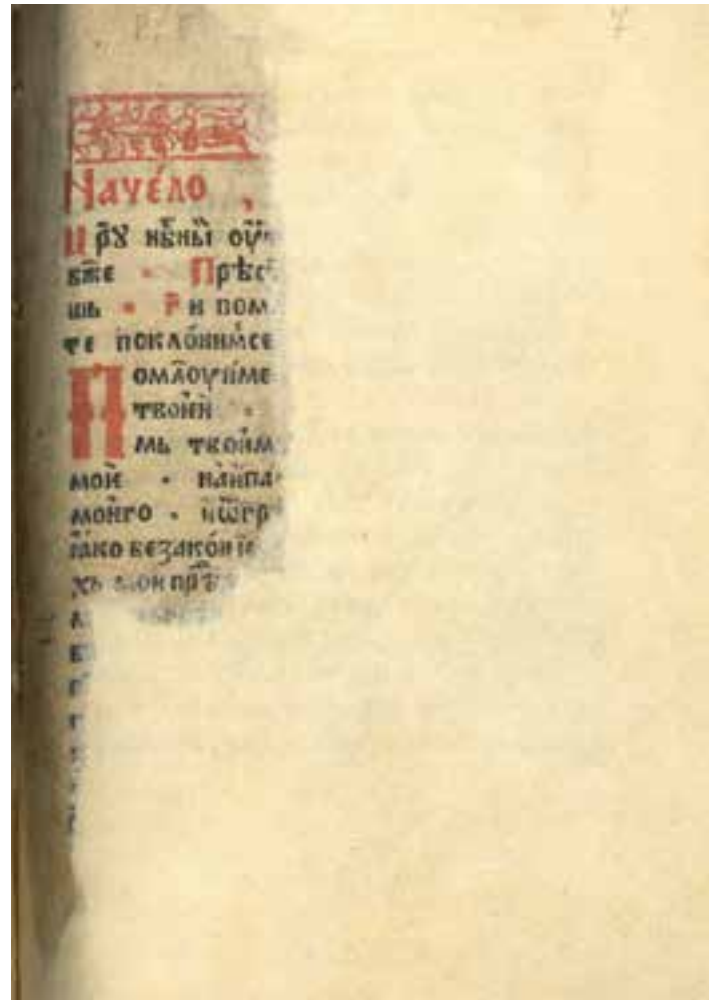
Т.Ш.27. Поговор (друга страница), Молийвеник
(Зборник за ѱуїѱнике), 1521. година, УБ, Р 3006, л. 271а

Т.Ш.28. Поговор (трећа страница), Молийвеник
(Зборник за ѱуїѱнике), 1521. година, УБ, Р 3006, л. 271б

Т.IV.1. Виѣта (ЗиВ. 20.2), Молийвеник (Зборник за ѡуѣнике), 1536. година, НБС, ПКЛС 66, л. 6а

Т.IV.2. Виѣта (ЗиВ. 19.2), Молийвеник (Зборник за ѡуѣнике), 1536. година, НБС, ПКЛС 66, л. 29а

Т.IV.5. Заставица (ЗиВ. 9.3), Молиѣвник (Зборник за ѣуѣннике), 1536. година, БМС, Р Ср 3.1, л. 46а

Т.IV.6. Заставица (ЗиВ. 13.1), Молиѣвник (Зборник за ѣуѣннике), 1536. година, БМС, Р Ср 3.1, л. 54а

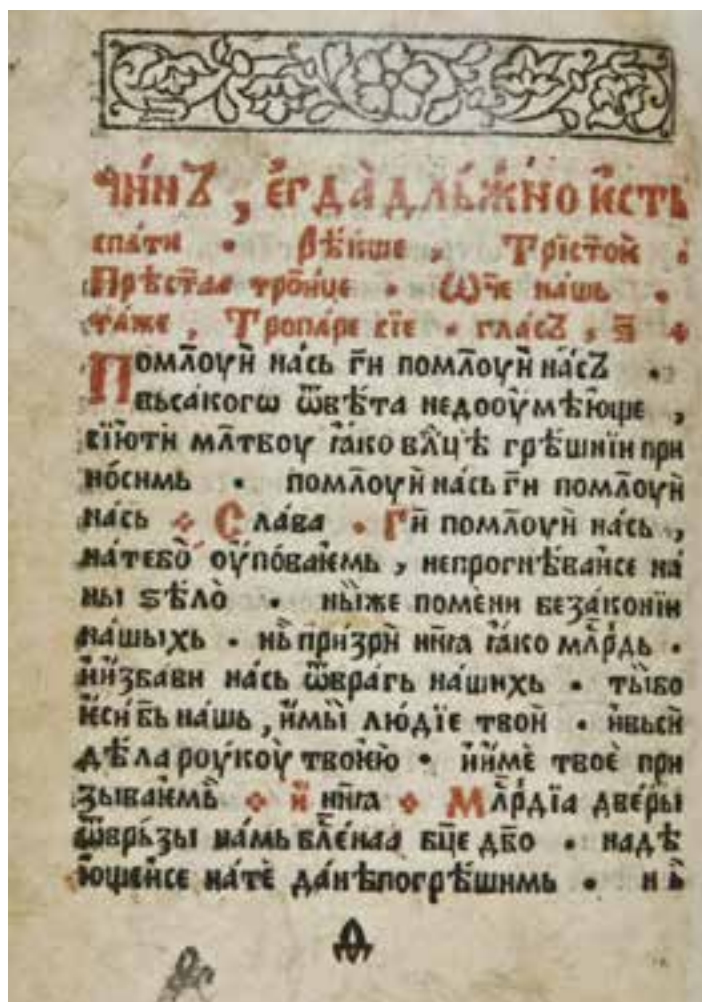

Т.IV.7. Виѣта (ЗиВ. 7.1), Молийвеник (Зборник за ѿуиѣнике), 1536. година, БМС, Р Ср 3.1, л. 65б

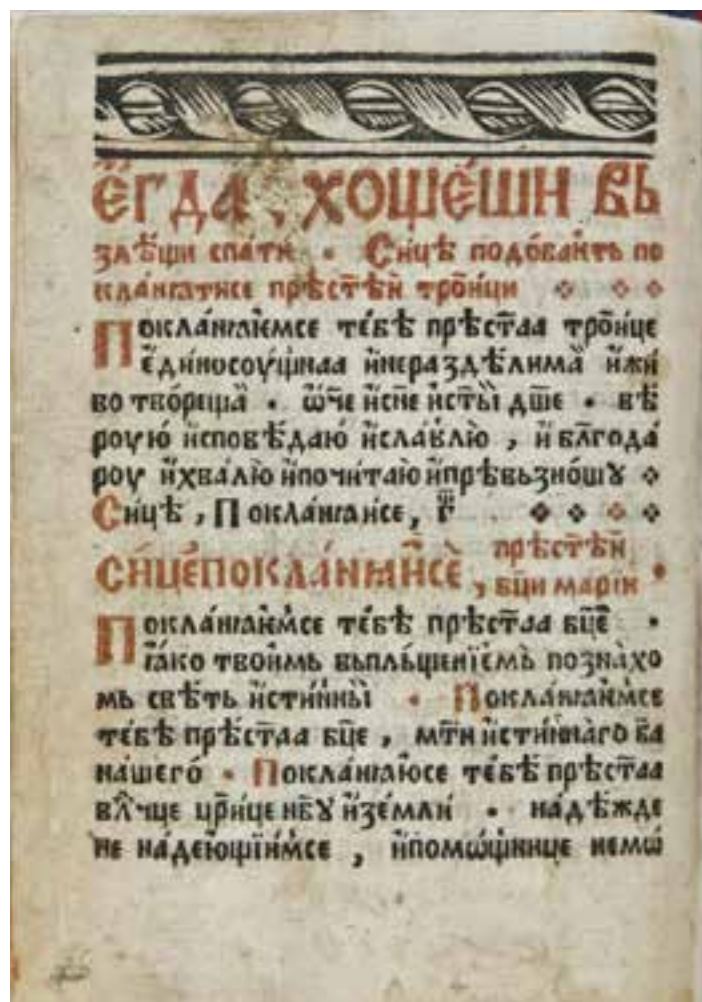

Т.IV.8. Виѣта (ЗиВ. 22.2), Молийвеник (Зборник за ѿуиѣнике), 1536. година, БМС, Р Ср 3.1, л. 74б

Т.IV.9. Виѣта (ЗиВ. 14.1), Молиѣвеник (Зборник за ѣуѣнике), 1536. година, БМС, Р Ср 3.1, л. 80б

Т.IV.10. Виѣта (ЗиВ. 22.1), Молиѣвеник (Зборник за ѣуѣнике), 1536. година, БМС, Р Ср 3.1, л. 82б

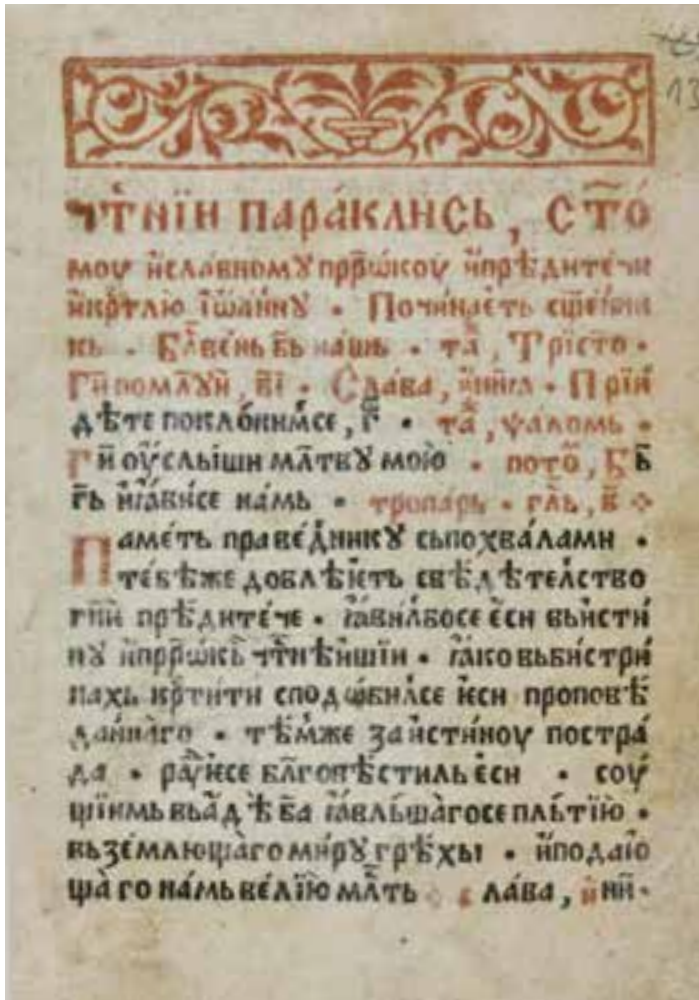

Т.IV.11. Благовести (Ил. 2), Молийвеник (Зборник за ѱуїнике), 1536. година, БМС, Р Ср 3.1, л. 110б

Т.IV.12. Заставица (ЗиВ. 23; 24.2), Молийвеник (Зборник за ѱуїнике), 1536. година, БМС, Р Ср 3.1, л. 111а

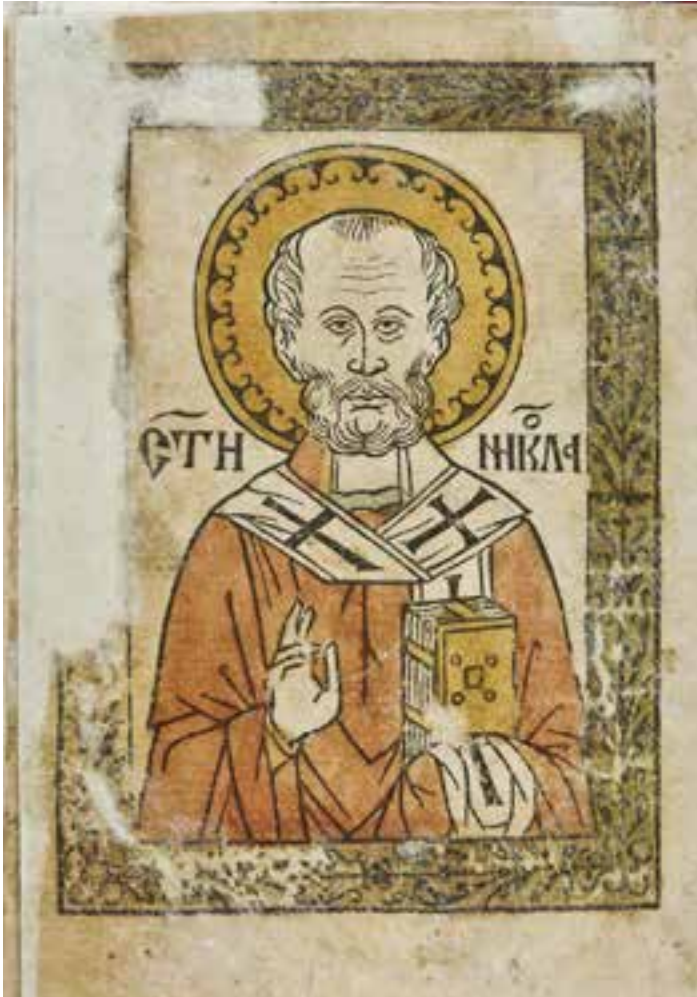

Т.IV.13. Виѣта (ЗиВ. 7.3), Моли́твеник (Зборник за ѱуїшнике), 1536. година, БМС, Р Ср 3.1, л. 136а

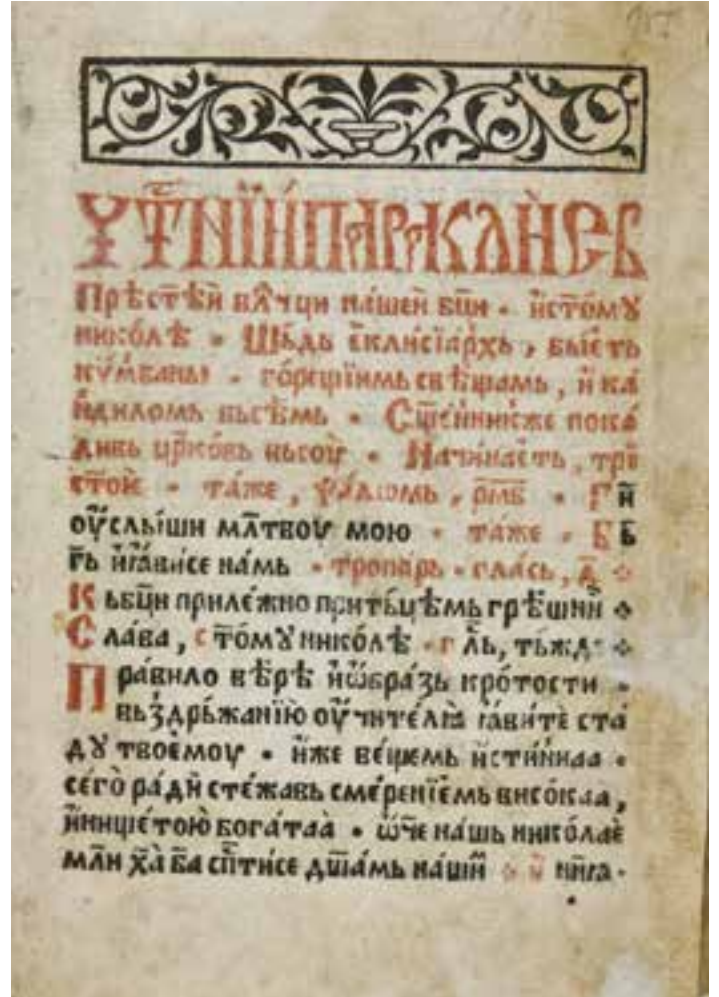

Т.IV.14. Виѣта у облику крста (ЗиВ. 18.1), Моли́твеник (Зборник за ѱуїшнике), 1536. година, БМС, Р Ср 3.1, л. 144б

Т.IV.15. Свети Никола (Ил. 7.1), Молийвеник (Зборник за ѿуѿнике), 1536. година, БМС, Р Ср 3.1, л. 154б

Т.IV.16. Виѣта (ЗиВ. 7.1), Молийвеник (Зборник за ѿуѿнике), 1536. година, БМС, Р Ср 3.1, л. 155а

Т.ІV.17. Распеће (Ил. 7), Молиѣвник (Зборник за ѣуѣйнике), 1536. година, БМС, Р Ср 3.1, л. 162б

Т.ІV.18. Свети пророк Илија (Ил. 9), Молиѣвник (Зборник за ѣуѣйнике), 1536. година, БМС, Р Ср 3.1, л. 182б

Т.ІV.19. Света Петка (Ил. 10), Молийвеник (Зборник за ѿуїнике), 1536. година, НБС, ПКЛС 66, л. 190б

Т.ІV.20. Виѣта (ЗиВ. 14.1), Молийвеник (Зборник за ѿуїнике), 1536. година, БМС, Р Ср 3.1, л. 191а

Т.IV.21. Часни крст са оруђима страдања и криптограмима (Ил. 12.1), *Молийвеник* (Зборник за ѱуиџнике), 1536. година, БМС, Р Ср 3.1, л. 225б

Т.IV.22. Заставица (ЗиВ. 23; 24.1), *Молийвеник* (Зборник за ѱуиџнике), 1536. година, БМС, Р Ср 3.1, л. 229а

Т.IV.23. Заставица (ЗиВ. 13.2), Молиѣвник (Зборник за ѡуѣнике), 1536. година, БМС, Р Ср 3.1, л. 230а

Т.IV.24. Виѣета (ЗиВ. 20.1), Молиѣвник (Зборник за ѡуѣнике), 1536. година, БМС, Р Ср 3.1, л. 232а

Т.IV.27. Виѣта (ЗиВ. 14.2), Молийвеник (Зборник за
йуїиике), 1536. година, БМС, Р Ср 3.1, л. 264а

Т.IV.28. Виѣта (ЗиВ. 20.2), Молийвеник (Зборник за
йуїиике), 1536. година, БМС, Р Ср 3.1, л. 271б

T.IV.29. Заставица (ЗиВ. 23; 24.1), Молийвеник (Зборник за ѱуїнике), 1536. година, БМС, Р Ср 3.1, л. 281а

T.IV.30. Заставица с монограмом Божицара Вуковића (ЗиВ. 8), Молийвеник (Зборник за ѱуїнике), 1536. година, БМС, Р Ср 3.1, л. 289а

Изволентіємъ ѿца • Сзпоспѣшені
нмь сна • и сзврѣшеніємъ стго
дха • Нже ѿнебытіа вьбытіе
словѣ првѣднвса чьскаа • Сз
здавн члка и положи єго вьран , пише
вжтвннне наслаждатнсе • Пакыже
прѣстоупльша и ѿврѣженна бьвшаа •
и вьсѣмь рѣдомь иже понемь бьвешн
сзмреть и сходатан • Нвѣ видѣти
рода члка ѿдїавола моучнмаа • Нѣ
сздавн , не ѿставнн сзданіе свон вѣ
конць погыбноути • Блго и зволн не
изреченнн испльнн сьвѣть • вѣпрсно
двоу марію вьсєлансе • и рождсе вєзь
мѣтере нанбы , на землн бєзь ѿца рѣдн
се • прѣбыстьже на землн сьпльтню ,
іако и члкь • пострадавь вѣзнєсєє •
Тємже дасть намь писанїа вьннже про
рѣцн іако вьірыснн сєрѣвнцнхь положи
нействѣнмоє бѣгачьство ♦ ♦ ♦ ♦
Темже назь хѣу рѣзь бѣжндарь вѣ
ковннсь • ѿчѣствемь ѿграда нари

Т.IV.33. Поговор (прва страница), Молийвеник (Зборник за йуйнике), 1536. година, БМС, Р Ср 3.1, л. 311а

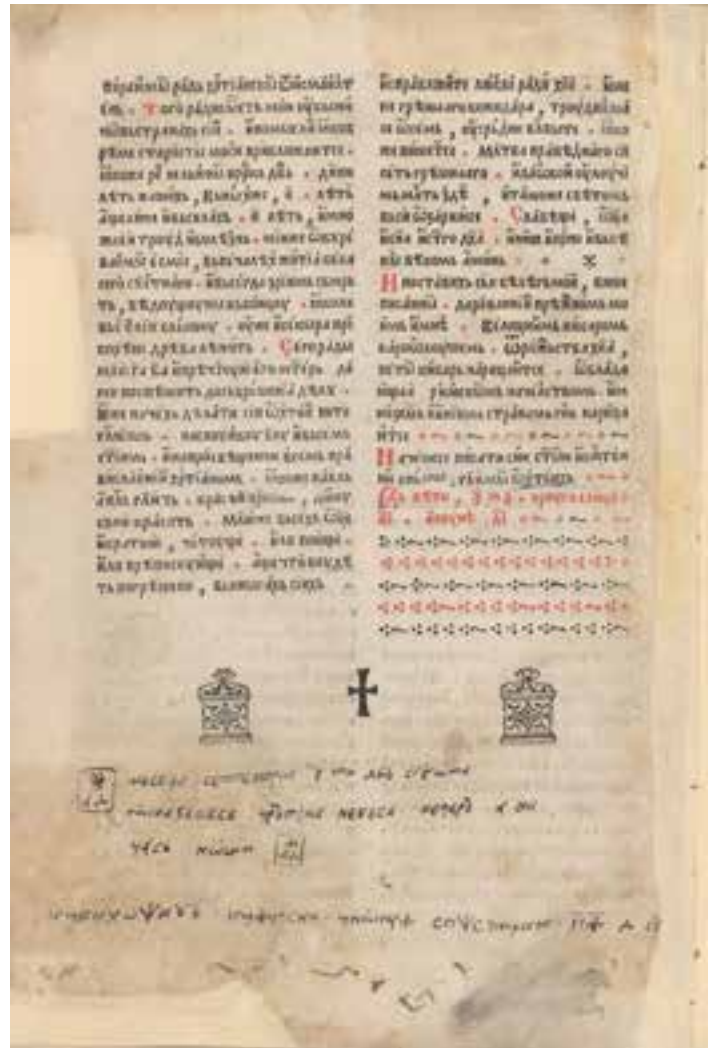
цаемаго погѣрнца , єже и вьстрнхь дѣ
шкннтнскнн • троудѣ лѣбьзнѣ вьжде
лѣхь ѿіонѣстн моєє зарадн бжтвннн
кнвнѣ • Бѣз пѣспѣштвѣхь оумн сьста
вѣхь фѣрми и сьпнєахь кнѣо днє снпоуіо
кнвнгоу • Вѣтѣ оуждєн зєман вьстра
нахь вѣталєкнхь • Нвѣлѣжнхѣ вьнн
хь и зєранно • иже бьвєають оудѣбѣ нѣ
снма хѣдѣішнмь вьпоуѣть • Млїѣвн
ѿцн и брѣтїа поющє и лн чѣоушє и сѣра
вєлантє блвнтє а нєкльнтє • и да ѿвѣн
оулоучнмь мѣть хѣоу за вѣ , и тѣможе
сѣвѣтѣ вєсн ѿзарнмсе • Славѣщє ѿца
існн стго дха • и ннма и прнпо нєзвѣкы
вѣікомь , амннѣ ♦ ♦ ♦ ♦ ♦ ♦ ♦ ♦
Повєлѣнїємь гнѣ бѣжндара воєвѣ
дѣ • Троуднхь сьсннхь сьпнєаннн
хь , азь грѣшннн и мѣншнн вьннѣцєхь
рѣдїакѣн мѣуєн • ѿсєрѣвєскннє зє
лан • ѿчѣствѣжє ѿмѣстѣ нарнцаємаго
оуднмлїа • Тємже колѣнѣ прѣклѣ
бь , млїѣсє и млнєсє дѣю • поющнмь

Т.IV.34. Поговор (друга страница), Молийвеник (Зборник за йуйнике), 1536. година, БМС, Р Ср 3.1, л. 311б

T.V.1. Заставица с грбом Божидара Вуковића (ЗиВ. 25.1); Предговор (прва страница), *Окїѡих ѡеїѡїласник*, 1537. година, НБС, И 4, л. 1а

T.V.2. Предговор (друга страница), *Окїѡих ѡеїѡїласник*, 1537. година, НБС, И 4, л. 1б

Т.V.3. Заставица с представом тројице химнографа (Ил. 14), *Окѣюих ѱейшоласник*, 1537. година, НБС, И 4, л. 2а

Т.V.4. Заставица с представама тројице химнографа (Ил. 14), пергамент, *Окѣюих ѱейшоласник*, 1537. година, манастир Крка, л. 2а

Т.V.5. Вишете (ЗиВ. 28.1; 28.2; 28.3.1; 28.4) *Окѣоих ѱейѡпасник*, 1537. година, НБС, И 4, л. 2б

Т.V.6. Заставица (ЗиВ. 27), *Окѣоих ѱейѡпасник*, 1537. година, НБС, И 4, л. 3а

T.V.7. Заставица (ЗиВ. 27), пергамент, *Окѣоих ѱейѡпасник*, 1537. година, манастир Крка, л. За

T.V.8. Поговор, *Окѣоих ѱейѡпасник*, 1537. година, Хиландар 35, л. 160б

T.V.9. Илустрација с представама Богородице с Христом (Ил. 3), арханђела Михаила (Ил. 5), светог Николе (Ил. 15) и светог Димитрија (Ил. 16); вињете (ЗиВ. 29.1–29.5) *Окћоих њејојласник*, 1537. година, Хиландар 35, л. 161а

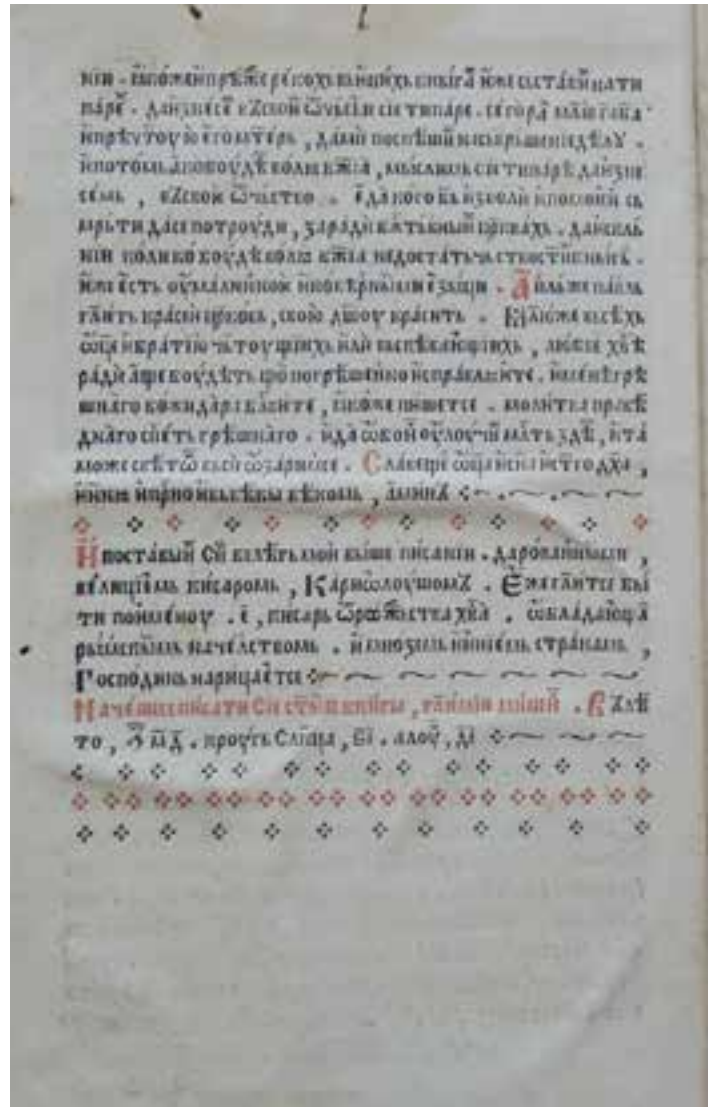

T.V.10. Вињета с представама сунца и месеца (ЗиВ. 30); пасхална таблица, *Окћоих њејојласник*, 1537. година, Хиландар 35, л. 161б

Т.VI.1. Заставица с грбом Божидача Вуковића (ЗиВ. 25.1); Предговор (прва страница), *Празнични минеј*, 1538. година, Хиландар 51, л. 1а

Т.VI.2. Предговор (друга страница), *Празнични минеј*, 1538. година, Хиландар 51, л. 1б

Т.VI.3. Заставица с представом Христовог распећа (ЗиВ. 31); свети Симеон Столпник (Ил. 17), Празнични минеј, 1538. година, Хиландар 51, л. 2а

Т.VI.4. Заставица с представом Христовог распећа (ЗиВ. 31); свети Симеон Столпник (Ил. 17), Празнични минеј, пергамент, 1538. година, Библиотека Честер Бити, W 149, л. 2а

T.VI.13. Свети Никола приводи Христу Стефана Дечанског (Ил. 23), *Празнични минеј*, 1538. година, Хиландар 51, л. 80б

T.VI.14. Свети Никола приводи Христу Стефана Дечанског (Ил. 23), *Празнични минеј*, пергамент, 1538. година, Библиотека Честер Бити, W 149, л. 80б

T.VI.17. Свети Никола (Ил. 6), Празнични минеј, 1538. година, Хиландар 51, л. 126а

T.VI.18. Петозарни мученици (Ил. 26), Празнични минеј, 1538. година, Хиландар 51, л. 135б

T.VI.19. Рођење Христово (Ил. 27), Празнични минеј, 1538. година, Хиландар 51, л. 179б

T.VI.20. Рођење Христово (Ил. 27), Празнични минеј, пергамент, 1538. година, Библиотека Честер Бити, W 149, л. 179б

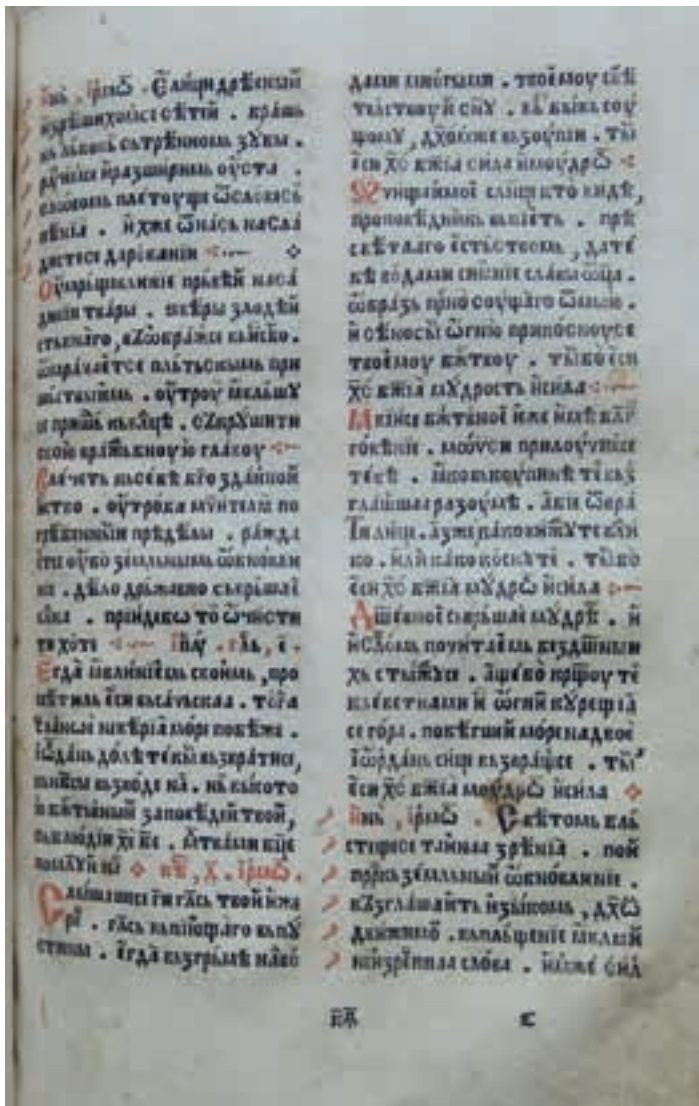
T.VI.25. Крштење Христово (Ил. 29), Празнични минеј, 1538. година, Хиландар 51, л. 216б

T.VI.26. Крштење Христово (Ил. 29), Празнични минеј, 1538. година, Дечани, И 2, л. 216б

T.VI.29. Уобичајена варијанта слога, Празнични минеј, 1538. година, Хиландар 51, л. 225а

T.VI.30. Типографска варијанта, Празнични минеј, 1538. година, Дечани, И 2, л. 225а

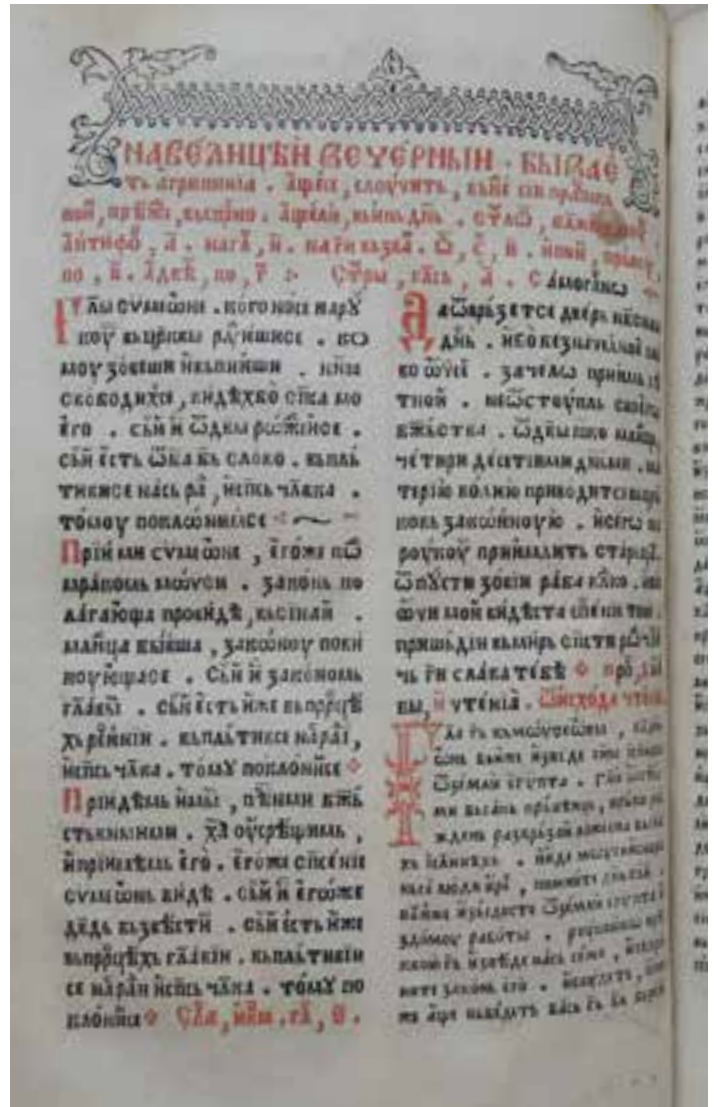

T.VI.35. Сретење Христово (Ил. 32), Празнични минеј, пергамент, 1538. година, Библиотека Честер Бити, W 149, л. 287а

T.VI.36. Заставица (ЗиВ. 27), Празнични минеј, 1538. година, Хиландар 51, л. 287б

Т.VII.1. Виѣта (ЗиВ. 39.2; 39.3; 41), Молийвеник (Требник), 1538–1540. године, НБС, И 52, л. 52а

Т.VII.2. Виѣта (ЗиВ. 6), Молийвеник (Требник), 1538–1540. године, НБС, И 52, л. 84б

T.VII.3. Виѣта (ЗиВ. 39.2; 39.3; 43), Молиѣвник (Тредник), 1538–1540. године, НБС, И 52, л. 163а

T.VII.4. Виѣта (ЗиВ. 39.2; 39.3; 45), Молиѣвник (Тредник), 1538–1540. године, НБС, И 52, л. 172б

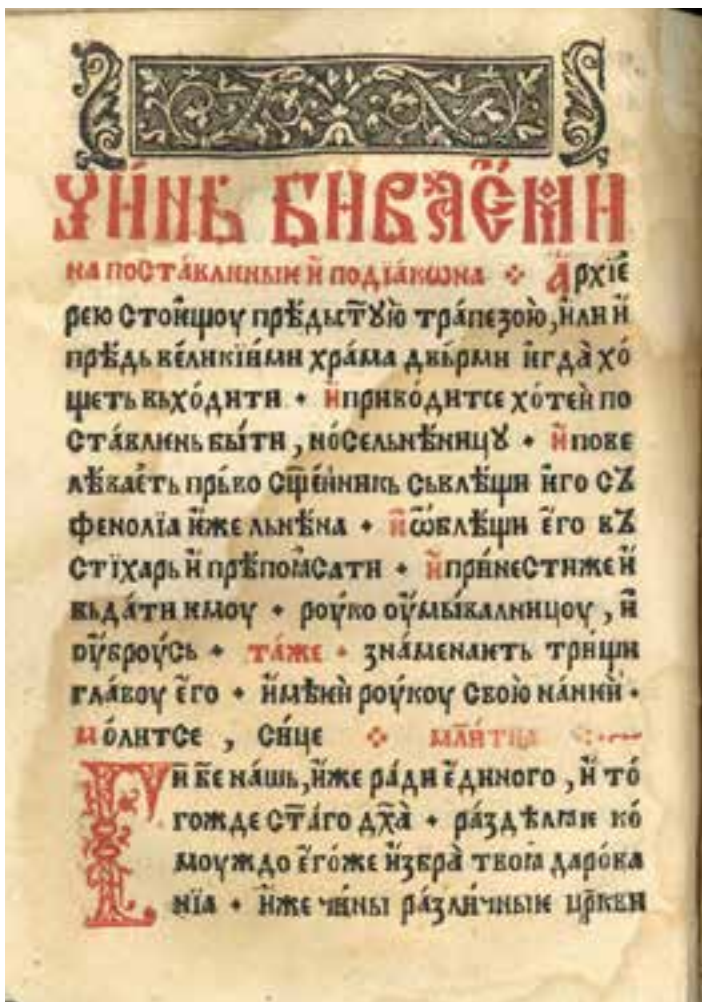
Т.VII.5. Виѣта (ЗиВ. 39.2; 39.3; 42.1), Молитвенник (Тредник), 1538–1540. године, НБС, И 52, л. 184а

Т.VII.6. Виѣта (ЗиВ. 39.2; 39.3; 41), Молитвенник (Тредник), 1538–1540. године, НБС, И 52, л. ?

Т.VII.7. Виѣта (ЗиВ. 39.2; 39.3; 43), Молийвеник (Требник), 1538–1540. године, НБС, И 52, л. 227а

Т.VII.8. Виѣта (ЗиВ. 39.2; 39.3; 45), Молийвеник (Требник), 1538–1540. године, НБС, И 52, л. 228б

Т.VII.9. Виѣта (ЗиВ. 39.2; 39.3; 42.1), Молиѣвеник
 (Тредник), 1538–1540. године, НБС, И 52, л. 232б

Т.VII.10. Виѣта (ЗиВ. 39.2; 39.3; 43), Молиѣвеник
 (Тредник), 1538–1540. године, НБС, И 52, л. 235а

T.VII.11. Виѣта (ЗиВ. 39.2; 39.3; 43), *Молийвеник* (Тредник), 1538–1540. године, НБС, И 52, л. 246а

T.VII.12. Виѣта (ЗиВ. 39.2; 39.3; 44), *Молийвеник* (Тредник), 1538–1540. године, НБС, И 52, л. 269а

Т.VIII.1. Грб Вићенца Вуковића (Ил. 39.1), *Псалтир с њоследовањем*, 1546. година, Никољац 66, л. 1б

Т.VIII.2. Епистола Вићенца Вуковића (прва страница), *Псалтир с њоследовањем*, 1546. година, Архив САНУ, бр. 160, л. 2а

Т.VIII.5. Заставица са симболима јеванђелиста (ЗиВ. 47; 37.3), *Псалтир с њоследовањем*, 1546. година, Архив САНУ, бр. 160, л. 5а

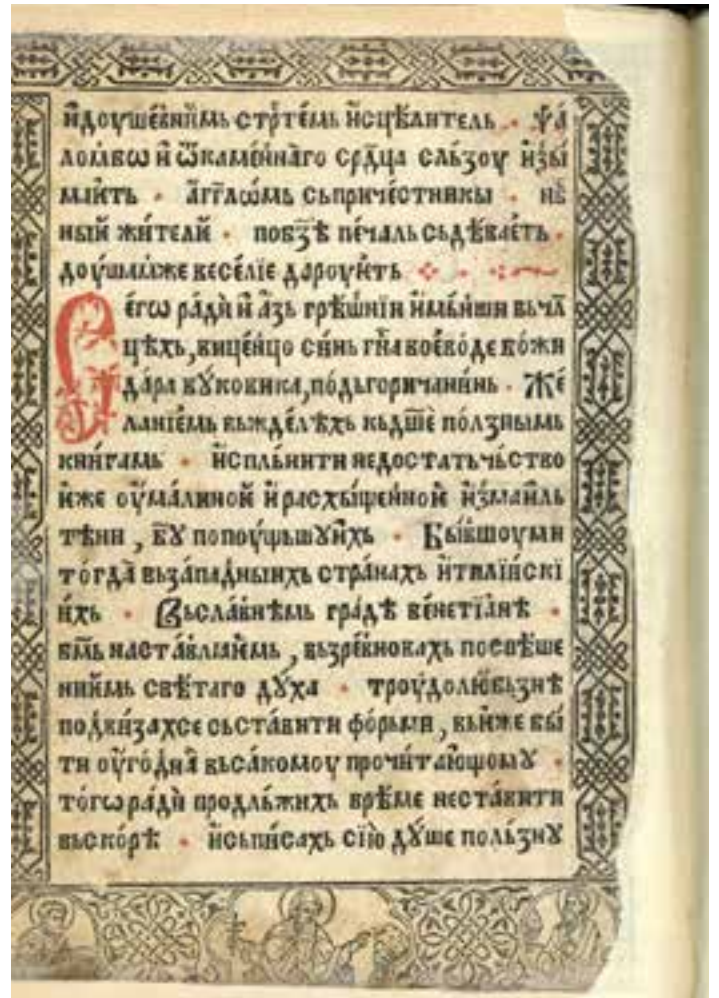

Т.VIII.6. Вињета (ЗиВ. 46.1–46.3), *Псалтир с њоследовањем*, 1546. година, НБС, И 15, л. 121а

Т.VIII.7. Поговор (права страница), Псалтирь с йоследоваѣм, 1546. година, НБС, И 15, л. 139а

Т.VIII.8. Поговор (друга страница), Псалтирь с йоследоваѣм, 1546. година, НБС, И 15, л. 139б

Т.VIII.9. Поговор (трећа страница); заставица (ЗиВ. 1.2) Псалтир с ѱоследовањем, 1546. година, НБС, И 15, л. 140а

Т.VIII.10. Заставица (ЗиВ. 40); запис с поменом Вићенца Вуковића, „сина војводе Божидара“, Псалтир с ѱоследовањем, 1546. година, НБС, И 15, л. 141а

Т.VIII.11. Виѣта (ЗиВ. 39.2; 39.3; 42), Псалтир с ѱоследоваѣм, 1546. година, НБС, И 15, л. 233б

Т.VIII.12. Виѣта (ЗиВ. 39.2; 39.3; 44), Псалтир с ѱоследоваѣм, 1546. година, НБС, И 15, л. 266а

Т.ІХ.1. Заставица (ЗиВ. 15.1), Молийвеник (Зборник за ѱуїнике), 1547. година, Руска државна библиотека, № 18, л. 2а

Т.ІХ.2. Виѣта (ЗиВ. 52.1), Молийвеник (Зборник за ѱуїнике), 1547. година, Руска државна библиотека, № 18, л. 6а

Т.IX.3. Заставица (ЗиВ. 15.1), Молийвеник (Зборник за ѱуїицике), 1547. година, Руска национална библїотека, I.5.20, л. 9а

Т.IX.4. Заставица (ЗиВ. 16.3), Молийвеник (Зборник за ѱуїицике), 1547. година, Руска државна библїотека, № 18, л. 24а

Т.IX.5. Виѣта (ЗиВ. 20.3), Молийвеник (Зборник за ѿушнике), 1547. година, Руска државна библиотека, № 18, л. 25б

Т.IX.6. Виѣта (ЗиВ. 51.2), Молийвеник (Зборник за ѿушнике), 1547. година, Руска државна библиотека, № 18, л. 31а

Т. IX.9. Виѣта (ЗиВ. 50.2; 51.1), *Молийвеник* (Зборник за ѡуѡиѡиѡе), 1547. година, Руска државна библѡтека, № 18, л. 47а

Т. IX.10. Виѣта (ЗиВ. 50.1; 51.1), *Молийвеник* (Зборник за ѡуѡиѡиѡе), 1547. година, Руска државна библѡтека, № 18, л. 54а

Т.ІХ.11. Виѣта (ЗиВ. 19), Молийвеник (Зборник за ѱушнике), 1547. година, Руска државна библиотека, № 18, л. 65б

Т.ІХ.12. Виѣта (ЗиВ. 14.1), Молийвеник (Зборник за ѱушнике), 1547. година, Руска државна библиотека, № 18, л. 89а

Т.ІХ.13. Виѣта (ЗиВ. 54), Молийвеник (Зборник за ѱуїїнике), 1547. година, Руска државна библиотека, № 18, л. 108а

Т.ІХ.14. Виѣта (ЗиВ. 46.2), Молийвеник (Зборник за ѱуїїнике), 1547. година, Руска национална библиотека, I.5.20, л. 110а

Т.IX.15. Благовести (Ил. 2), Молийвеник (Зборник за ѱуїицике), 1547. година, Руска национална библотека, I.5.20, л. 110б

Т.IX.16. Заставица (Зив. 15.1), Молийвеник (Зборник за ѱуїицике), 1547. година, Руска национална библотека, I.5.20, л. 111а

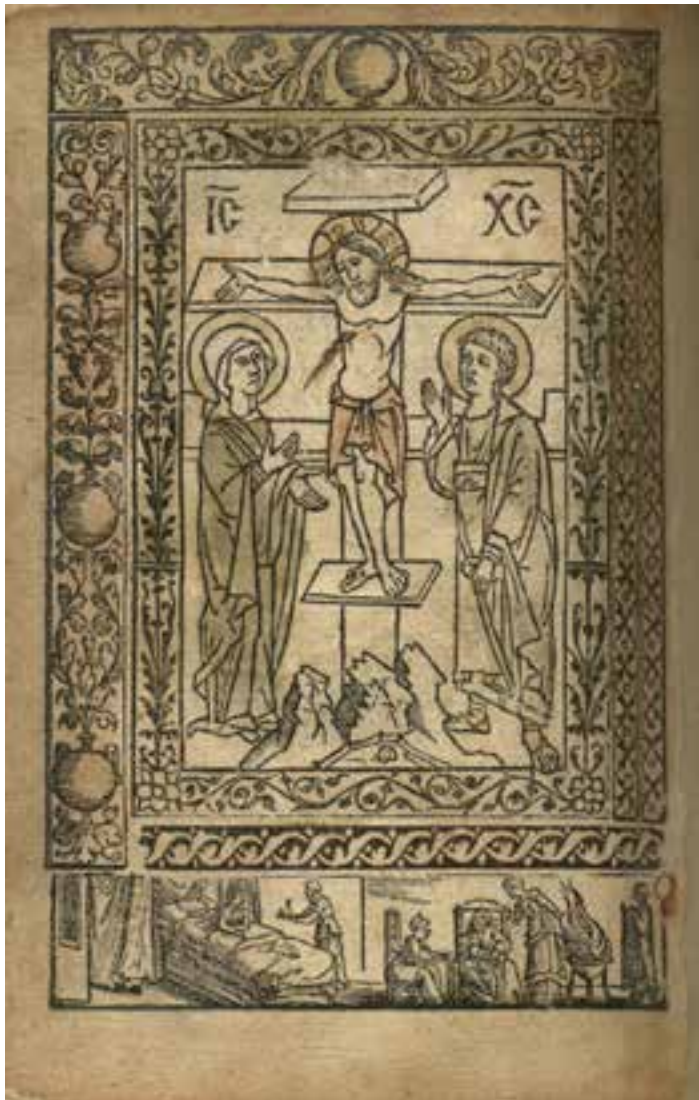

Т.ІХ.19. Богородица с Христом (Ил. 5), *Молийвеник* (Зборник за ѱуїнике), 1547. година, Руска национална библиотека, I.5.20, л. 145б

Т.ІХ.20. Виѣта (ЗиВ. 55), *Молийвеник* (Зборник за ѱуїнике), 1547. година, Руска национална библиотека, I.5.20, л. 146а

Т.ІХ.21. Распеће Христово (Ил. 7), Молийвеник (Зборник за ѱуїнике), 1547. година, Руска државна библиотека, № 18, л. 162б

Т.ІХ.22. Вињета (ЗиВ. 53), Молийвеник (Зборник за ѱуїнике), 1547. година, Руска државна библиотека, № 18, л. 163а

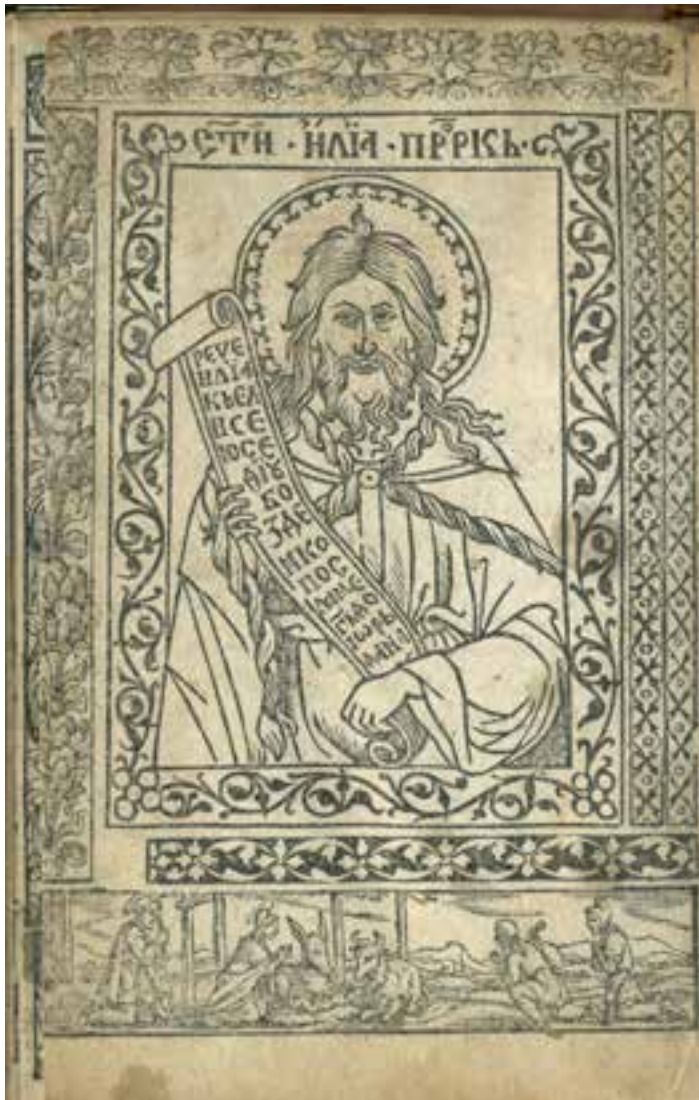

Т.IX.23. Васкрсење Христово (Ил. 8), Молийвеник (Зборник за ѱуїнике), 1547. година, Руска национална библиотека, I.5.20, л. 172б

Т.IX.24. Заставица (ЗиВ. 15.1), Молийвеник (Зборник за ѱуїнике), 1547. година, Руска национална библиотека, I.5.20, л. 173а

Т.ІХ.25. Свети пророк Илија (Ил. 9), *Молийвеник* (Зборник за ѱуїѣнике), 1547. година, Руска национална библиотека, I.5.20, л. 182б

Т.ІХ.26. Виѣта (ЗиВ. 53), *Молийвеник* (Зборник за ѱуїѣнике), 1547. година, Руска национална библиотека, I.5.20, л. 183а

Т.ІХ.27. Света Петка (Ил. 10), Молийвеник (Зборник за ѿуїѣнике), 1547. година, Руска национална библіотека, І.5.20, л. 190б

Т.ІХ.28. Виѣта (ЗиВ. 52.1), Молийвеник (Зборник за ѿуїѣнике), 1547. година, Руска национална библіотека, І.5.20, л. 191а

Т.ІХ.31. Заставица (ЗиВ. 16.2), Молийвеник (Зборник за ѱуїнике), 1547. година, Руска државна библиотека, № 18, л. 229а

Т.ІХ.32. Виѣта (ЗиВ. 50.2; 51.1), Молийвеник (Зборник за ѱуїнике), 1547. година, Руска државна библиотека, № 18, л. 230а

Т.IX.33. Христос предаје Луки нерукотворени убрус (Ил. 13), *Молийвеник* (Зборник за ѿуѿники), 1547. година, Руска национална библиотека, I.5.20, л. 231б

Т.IX.34. Виѿета (ЗиВ. 20.3), *Молийвеник* (Зборник за ѿуѿники), 1547. година, Руска национална библиотека, I.5.20, л. 232а

T.IX.37. Виѣта (ЗиВ. 55), Молийвеник (Зборник за ѿушнике), 1547. година, Руска државна библиотека, № 18, л. 306а

T.IX.38. Последња страна с текстом, Молийвеник (Зборник за ѿушнике), 1547. година, Руска државна библиотека, № 18, л. 310б

Т.ІХ.39. Запис с годином штампања, *Молийвеник* (Зборник за ѱуїџнике), 1547. година, Руска национална библиотека, I.5.20, л. 311а

Т.ІХ.40. Грб Вићенца Вуковића (Ил. 39.2), *Молийвеник* (Зборник за ѱуїџнике), 1547. година, Руска национална библиотека, I.5.20, л. 311б

Т.Х.1. Заставица с монограмом Божидара Вуковића (ЗиВ. 1.3), *Служабник*, 1554. година, НБС, И 16, л. 3а

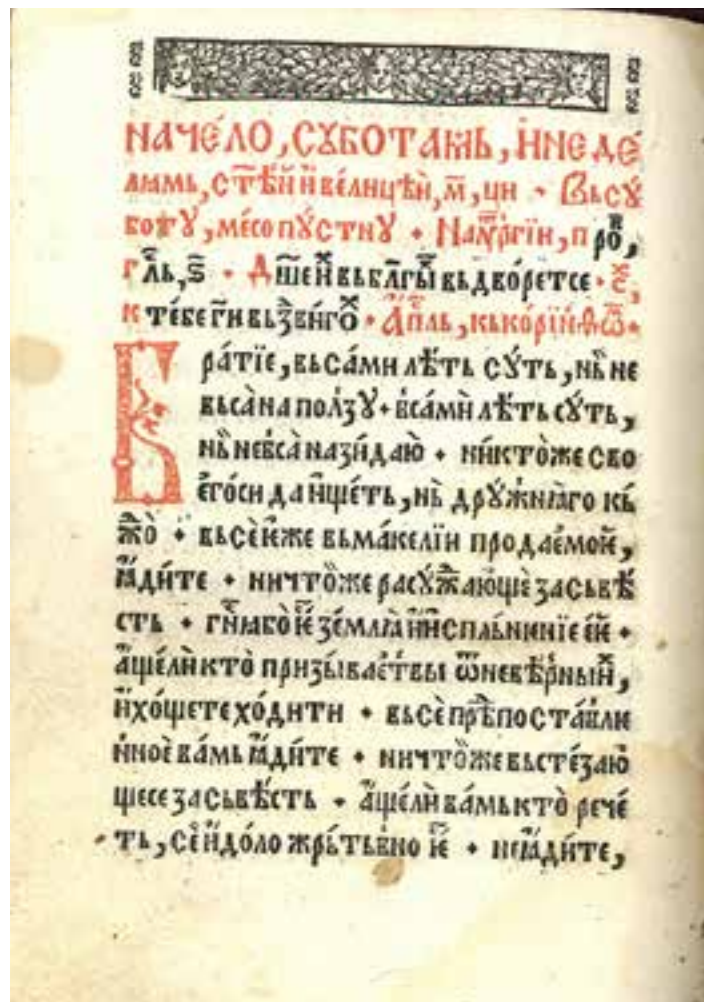
Т.Х.2. Заставица (ЗиВ. 3), *Служабник*, 1554. година, НБС, И 16, л. 41а

Т.Х.5. Заставица с монограмом Божидара Вуковића (ЗиВ. 49.16.1), *Служабник*, 1554. година, НБС, И 16, л. 123а

Т.Х.6. Заставица с монограмом Божидара Вуковића (ЗиВ. 49.1.1), *Служабник*, 1554. година, НБС, И 16, л. 194б

ѿ сѣомъ дѣху • ѿ нѣмъ ѿпрѣно ѿ кѣтъ кѣтъ
 вѣкомъ, аминъ. ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖
Хероуцко, Взевоуоу, Велниѣю ❖
Да оумьчнтъ вѣсакъ пѣтъ члѣ
 скла • ѿдастойтъ сѣстрахсомъ
 ѿтрепѣтомъ • ничтѣже вѣсѣтъ земль
 ный оумомъ да помьщѣетъ • сѣго
црь цртвоуѣиимъ хѣ бѣ нашѣ • при
 ходнтъ закланъ быти, ѿдѣтнсе на пи
 шоу вѣрнѣимъ • сѣмоу же прѣндоутъ
 лицѣ аггль нарѣх аггль • много очитѣ
 хероуцѣмъ, ѿшесто крѣлатѣ сѣрафѣ
 мѣ • сѣсѣмнначѣли ѿгпѣдствѣи •
 лица закрѣлюще, ѿвѣпѣюще пѣснь •
Аллилуѣа, Аллилуѣа, Аллилуѣа ❖ ❖
Хѣ
нко за нщѣ ❖ ❖
Томъ слава вѣтъ кѣтъ кѣтъ, аминъ ❖

Т.Х.7. Последня страница с текстом, Служадник, 1554. година, НБС, И 16, л. 238а

Тѣмъ же оуѣо вѣтрѣицѣи покланѣ
 мѣ бѣ • ѿнесѣтѣа кѣбѣтѣе при
 вѣднѣсѣ чѣскаѣ • ѿна концѣ дѣ
 лѣ сѣзавѣ чѣка, ѿобразомъ сѣо
 ѿмѣ почѣтъ • ѿблѣдѣтнѣсѣмъ тѣврѣ
 вѣднѣи сѣтѣорѣи • ѿсѣглатѣолинка сѣ
 еѣ сѣдѣла • жрѣтѣнже прѣносѣти,
 сѣсѣженѣа заѣтѣищенѣе грѣховѣ •
Прѣже ѿсѣтъ рѣва сѣоѣго мѣлхѣсѣ
 дека, прѣво сѣѣннѣка нарѣкъ • проѣ
 вѣмѣ хотѣшоуѣо быти тѣнѣу • **Т**ѣко
 же ѿвѣрамъ, ѿвѣсѣи прѣвѣднѣи прѣжде
 законѣ • **Н**ѣписѣиимѣи кнѣгамѣи про
 сѣѣщахѣсе • нѣчѣстѣи ѿмѣшѣ сѣмѣсѣлъ,
 дѣсѣтѣо сѣѣннѣимъ просѣѣщахѣсе •
 ѿтѣко еѣтѣа вѣдѣахоу хотѣнѣа • Сѣ
 момоу бѣвѣсѣдоуѣоу тѣмъ, оуѣстѣи
 кѣоуѣстѣомъ • **П**ослѣдѣнѣе моуѣсѣѣвѣи
 дѣвѣ законъ наскрѣжалѣхѣ камѣнѣиѣи,

Т.Х.8. Поговор (прва страница), Служадник, 1554. година, НБС, И 16, л. 238б

и сїихъ въ жєсто срѣдїи сакроуши на
знаменоуїи законна и змѣнниє •
Носѣмъ єдино роднїи снѣ и словесѣи •
кѣи ои зволнѣ въ пѣти тѣхъ ѿ хвѣста,
и ѿ прѣчтїе дѣи мѣриє • и рожь се на зѣ
млѣи везь ѿца • и по жїи в змѣрѣ сѣмъ
кромѣ грѣха • пострада и въ скре в з
третїи днѣ • и в з нѣ сє нѣ нѣ а, и сѣ де
ѿ дѣсноуїю бѣ и ѿца • Хотѣ бо и зыти
на стрѣть волюноуїю свою • Прѣдасть
тѣи и сїю службоу оученикѣи наплѣ
мъ свои • паче же в злюблюиномъ сво
емъ аплау іаковоу, прѣда тѣи ноу сїю
службоу • **П**ослѣднїе и знемогоше
члци • и не в змогоше прѣдаѣмъ вѣ
шатн • **У**ѣм же дѣомъ сѣтїмъ на сѣ
блѣмѣи вѣноснои ѿци нѣашн • Вѣлнкѣи
вѣсилѣи, іѿаннѣи злѣустїи и григорїе •
слабости радн рѣда члца прѣмѣннше •

Т.Х.9. Поговор (друга страница), *Служабник*, 1554.
година, НБС, И 16, л. 239а

оудобѣише и блгчѣише прѣдаше намъ
кѣи тѣи и ои тѣи и сїю сѣрѣшатн слѣ
жбоу • за ѿчищенїе грѣхомъ, за и сѣ
лѣнїе дѣиѣннѣи и тѣлѣсннѣи стрѣтѣ •
Подобѣи оу гѣо чѣтѣи оумъ хѣдо жнѣ в з
нїматн слоу сѣрѣдїемъ • и ползѣ ѿ вѣрѣ
тѣи и жѣ кѣспѣнїю • дѣннѣ мѣла не сѣмо
тѣрне мнѣи ошѣ ѿтѣи тѣтн сѣ вѣлнко •
Сѣго радн и азъ грѣшнїи и мѣиши в з
члцѣ • **Б**ожнѣ даръ вѣковнѣи ѿ гїорїи,
по гѣри члнннѣи • Оу вѣдѣ вѣи ко бѣ сѣ жн
тїа сѣго, сѣи тнѣ и вѣрѣ мннѣи и прѣхо
дѣщѣ • сѣмѣ рѣтїю вѣ сѣ прѣ сѣ кѣи мѣи •
Вѣишоумн то гѣ дѣ в з па днѣи стрѣ
бнѣи и тѣлѣскнѣи • вѣ сла вѣнѣи мѣи гѣ
дѣ вѣнѣтїанн • вѣгомъ на сѣтѣ вѣлннѣи мѣи
и в з рѣ в нѣ вѣ хѣ поспѣшенїе сѣтѣ гѣ дѣ
тѣ рѣ до мѣ в з нѣ потѣи чѣ хѣ сѣ сѣтѣ вѣнѣтн
фѣрмнѣ • в з нѣ же вѣтн оу гѣ днѣ вѣ сѣко

Т.Х.10. Поговор (трећа страница), *Служабник*, 1554.
година, НБС, И 16, л. 239б

МУ прочитавшому • и съписахъ дѣи
 пользиє книгы сїе ѿргїе, въ нѣхъ же бѣ
 стьвѣна и безъ крове жрътва сзвръшае
 тсе • на просвѣщенїе въ жтвѣннѣмъ цркви
 мѣ • **Т**ѣмъ же колѣнѣ прѣклоны млюсе
 ѿмнѣнсе дѣю • поющїмъ, и ли прочїи
 тающїмъ, и ли прѣписующїмъ • аще кѣ
 дѣ что погрѣшено и спрѣвлѣнїте • и на
 ѿсе труднѣшнѣе блѣнїте, а не клѣнѣте •
Понїе же не писа дѣхъ стѣи на глѣ • нѣ
 рѣка вѣрїна, и дѣхъ грѣшнїи ноу нїа •
Повѣлѣнїемъ гна кождѣ дара • **Т**руднѣ
 хсе ѿсе азъ ѿ кааїне и шнѣмъ шнѣ вѣ
 и ноце іермо нахъ пахомїе, ѿ црвнїе горн
 ѿрѣке • емѣ же ѿ ѣство гробъ зѣмла же
 мѣн • **А** и млювѣн ѿ цнѣнѣратїа, поюще
 и спрѣвлѣнїте • аще и грѣбо іе слово, нѣ
 слѣко іе • тако же нѣмѣ дѣ аще и на корѣ іе,
 нѣ слѣкѣ іе • **П**оющїе по мѣноу нїте раба

Т.Х.11. Поговор (четверта страница), *Служадник*, 1554.
година, НБС, И 16, л. 240а

кѣтѣ божї дара, и зложнѣшаго тн парн
 сїе • **А** писавшаго блѣнѣте а не клѣнѣте •
 да и нѣ оулачнѣте • **П**рѣте блѣнѣи ѿ ца
 мое, на слѣдѣ дѣнѣте оу то то ва и ноѣ ва мѣ
 цртваїе • **Е**го же вѣднѣсе намѣ оулачнѣ
 тн • **С**лавеце ѿ цнѣнѣнѣ стѣго дѣхъ •
 и нѣи и прѣно нѣ вѣкѣ вѣкѣ ѿ амнѣнѣ •
Сзвръшишесе сїе въ жтвѣннѣмъ книгы
 ѿргїе • въ нѣхъ же прѣлаожѣхѣ ѿ, ѿ прѣ
 стѣ, и въ зглѣнїа вѣрнїа, и оу трѣнїа •
 мѣрѣнѣ лннїе, и прѣзлннїе на потрѣвѣ •
Еѣлаїа стрѣна же, и въ скрѣна • на пѣлы,
 іе ѣлаїа • прѣзлннѣко гпоскїн, и на рочи
 тннѣ стѣмъ • ѿ мѣца сѣ, домѣца
 а вѣста • на пѣлн іе ѣлаїа, вѣлннѣнѣ,
 мѣ, це • **С**їе съврѣшишесе • **В**злѣ ѿ ро
 жѣства хѣа, а фнѣд • **О**убнѣцїе •

Т.Х.12. Поговор (пета страница), *Служадник*, 1554.
година, НБС, И 16, л. 240б

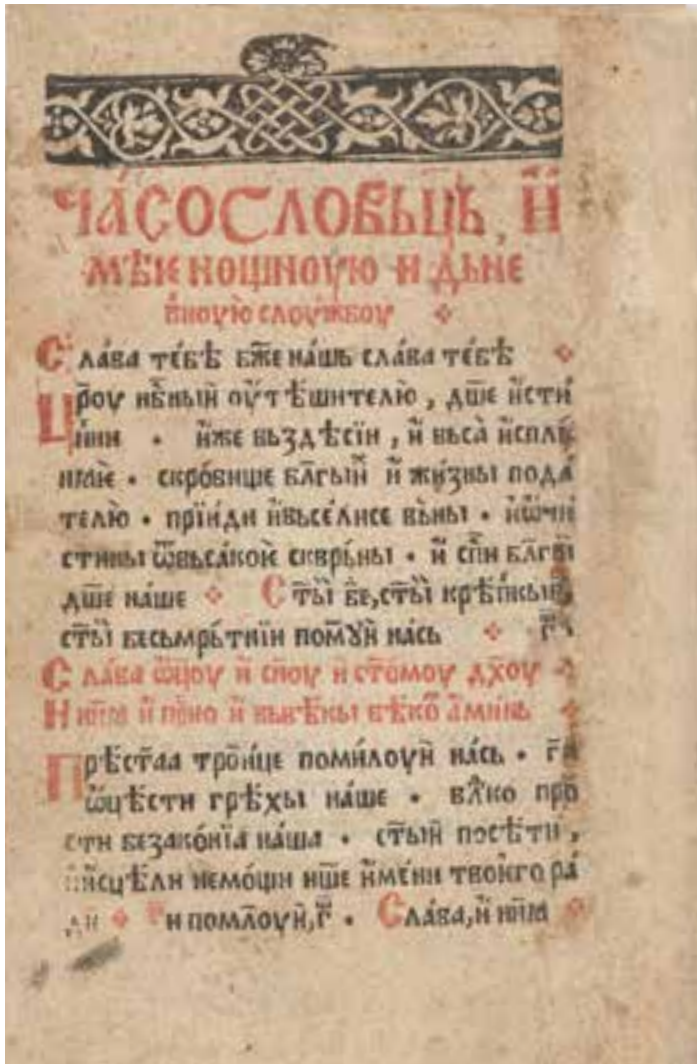

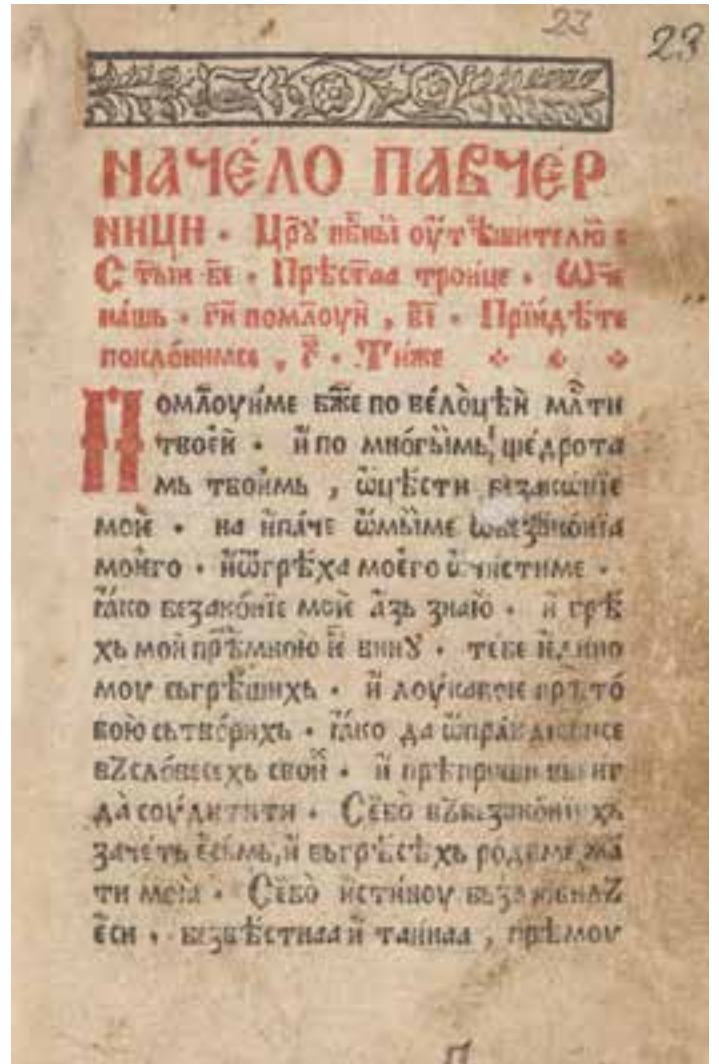
Т.ХІ.1. Заставица (ЗиВ. 15.1), Молийвеник (Зборник за ѡуѣннике), 1560. година, НБС, И 3, л. 9а

Т.ХІ.2. Заставица (ЗиВ. 16.3), Молийвеник (Зборник за ѡуѣннике), 1560. година, НБС, И 3, л. 24а

Т.ХІ.3. Виѣта (ЗиВ. 20.3), Молийвеник (Зборник за ѱушнике), 1560. година, НБС, И 3, л. 25б

Т.ХІ.4. Виѣта (ЗиВ. 19), Молийвеник (Зборник за ѱушнике), 1560. година, НБС, И 3, л. 31а

Т.ХІ.7. Виѣта (ЗиВ. 50.2; 51.1), Молиѣвник (Зборник за ѣуѣнике), 1560. година, НБС, И 3, л. 47а

Т.ХІ.8. Виѣта (ЗиВ. 50.1; 51.1), Молиѣвник (Зборник за ѣуѣнике), 1560. година, НБС, И 3, л. 54а

Т.ХІ.9. Виѣта (ЗиВ. 14.1), Молиѣвник (Зборник за ѣуѣнике), 1560. година, НБС, И 3, л. 80б

Т.ХІ.10. Виѣта (ЗиВ. 54), Молиѣвник (Зборник за ѣуѣнике), 1560. година, НБС, И 3, л. 108а

Т.ХІ.11. Благовести (Ил. 2), Молиѣвник (Зборник за ѱуїнике), 1560. година, НБС, И 3, л. 110б

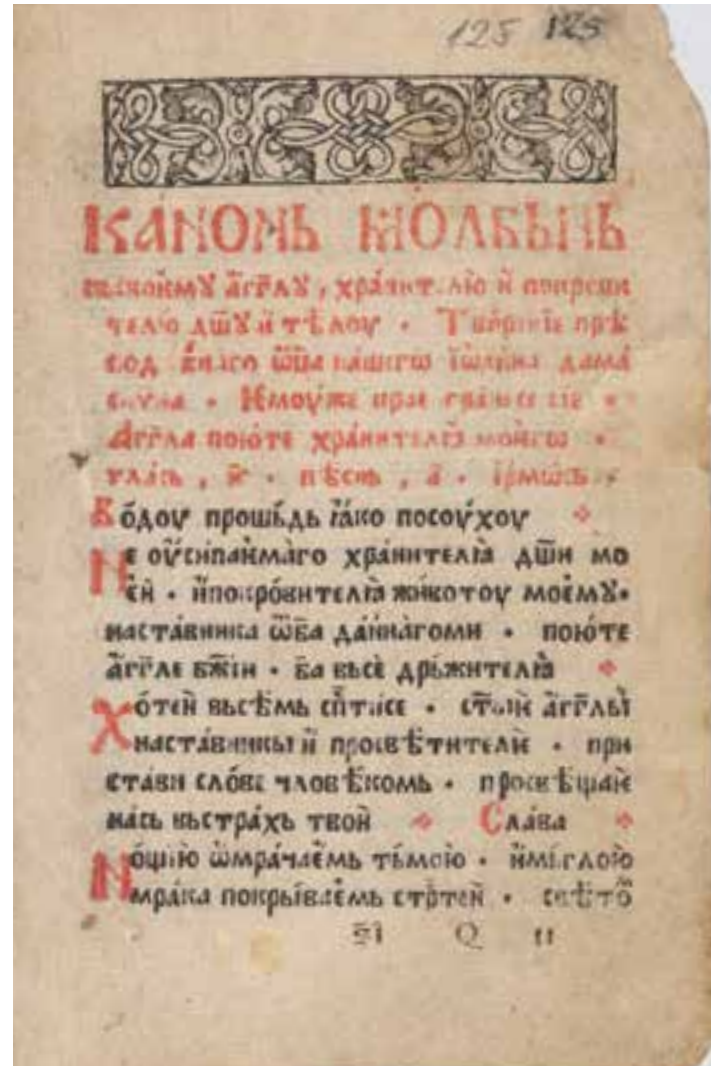

Т.ХІ.12. Застаѣица (ЗиВ. 15.1), Молиѣвник (Зборник за ѱуїнике), 1560. година, НБС, И 3, л. 111а

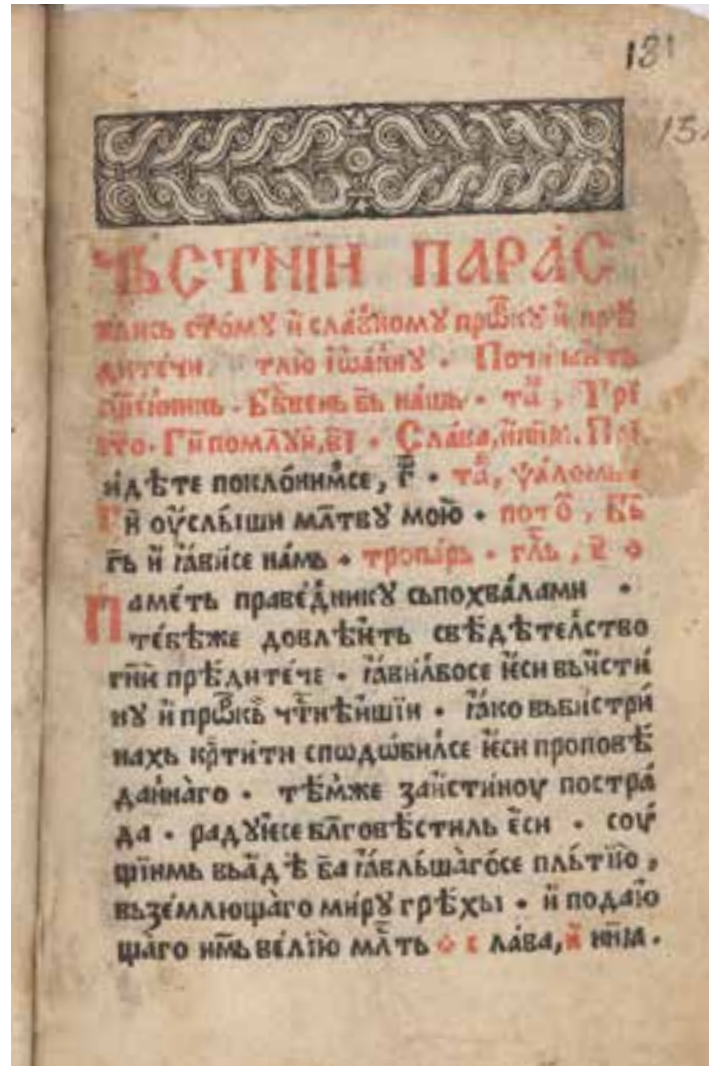
Т.ХІ.13. Арханѣо Михаило (Ил. 3), Молийвеник (Зборник за ѱуїїнике), 1560. година, НБС, И 3, л. 129б

Т.ХІ.14. Виѣта (ЗиВ. 52.1), Молийвеник (Зборник за ѱуїїнике), 1560. година, НБС, И 3, л. 130а

Т.ХІ.15. Свети Јован Крститељ (Ил. 4), Молиѳвеник (Зборник за ѱуѳнике), 1560. година, НБС, И 3, л. 135б

Т.ХІ.16. Виѳета (Зив. 53), Молиѳвеник (Зборник за ѱуѳнике), 1560. година, НБС, И 3, л. 136а

Т.ХІ.17. Благовести (Ил. 5), Молийвеник (Зборник за йуїнике), 1560. година, НБС, И 3, л. 145б

Т.ХІ.18. Виѣта (ЗиВ. 55), Молийвеник (Зборник за йуїнике), 1560. година, НБС, И 3, л. 146а

Т.ХІ.19. Свети Никола (ЗиВ. 52.1), Молийвеник (Зборник за ѿуїнике), 1560. година, НБС, И 3, л. 154б

Т.ХІ.20. Виѣта (ЗиВ. 52.1), Молийвеник (Зборник за ѿуїнике), 1560. година, НБС, И 3, л. 155а

Т.ХІ.21. Распеће (Ил. 41), Молийвеник (Зборник за ѿуѣннике), 1560. година, манастир Јошаница, л. 162б

Т.ХІ.22. Виѣта (ЗиВ. 53), Молийвеник (Зборник за ѿуѣннике), 1560. година, НБС, И 3, л. 163а

Т.ХІ.23. Вакрсење (Ил. 8), Молийвеник (Зборник за ѿуїицие), 1560. година, манастир Јошаница, л. 172б

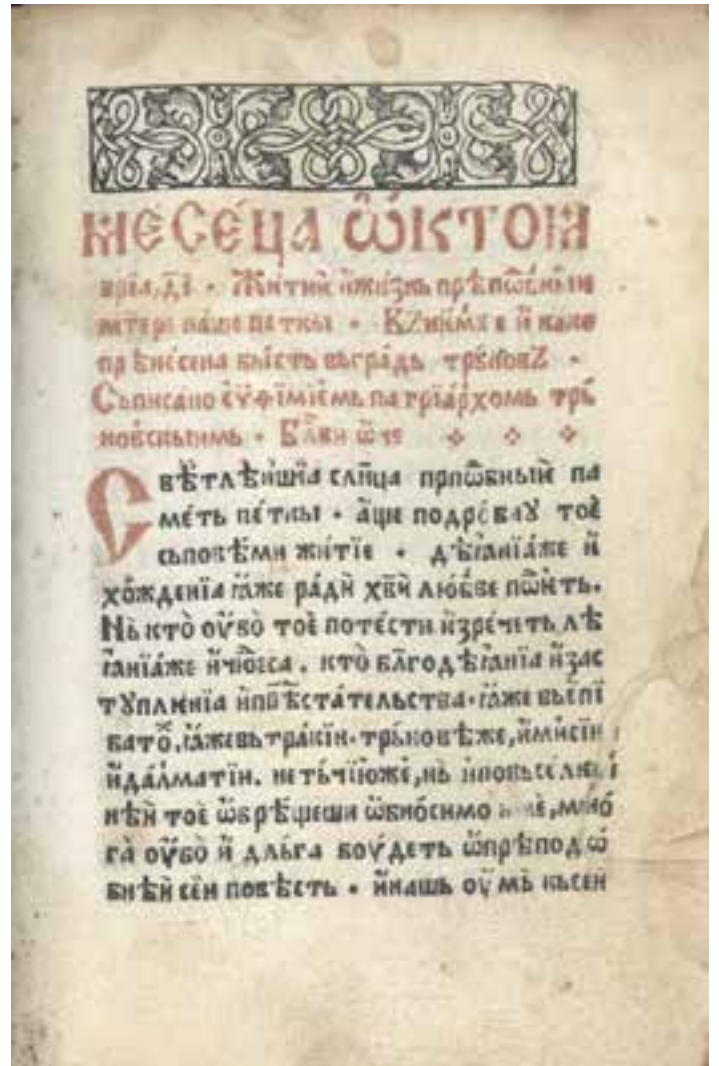
Т.ХІ.24. Заставица (Зив. 15.1), Молийвеник (Зборник за ѿуїицие), 1560. година, НБС, И 3, л. 173а

Т.ХІ.27. Света Петка (Ил 10), Молийвеник (Зборник за ѿуѿнике), 1560. година, НБС, И 3, л. 190б

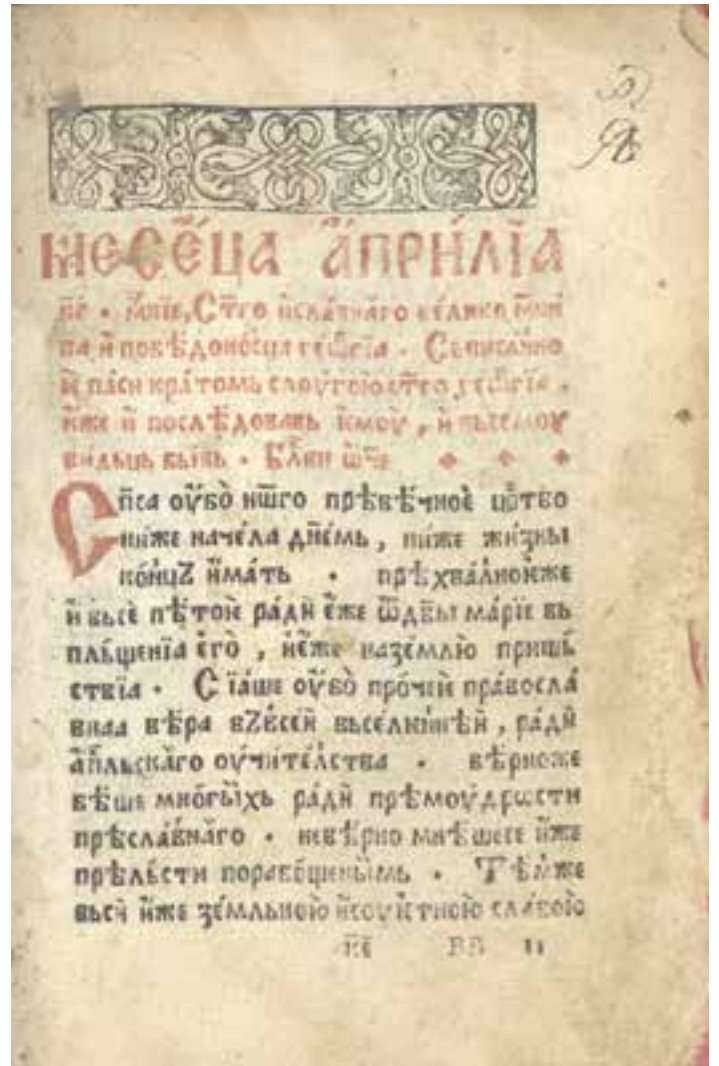

Т.ХІ.28. Виѿета (ЗиВ. 52.1), Молийвеник (Зборник за ѿуѿнике), 1560. година, манастир Јошаница, л. 191а

Т.ХІ.29. Свети Ђорђе убија аждају (Ил. 11),
Молийвеник (Зборник за ѿуѿнике), 1560. година,
манастир Јошаница, л. 201б

Т.ХІ.30. Виѿета (ЗиВ. 52.1), Молийвеник (Зборник за
ѿуѿнике), 1560. година, манастир Јошаница, л. 202а

Т.ХІ.31. Часни крст са оруђима страдања и криптограмима (Ил. 12.1), *Молийвеник* (Зборник за ѿуїицике), 1560. година, манастир Јошаница, л. 225б

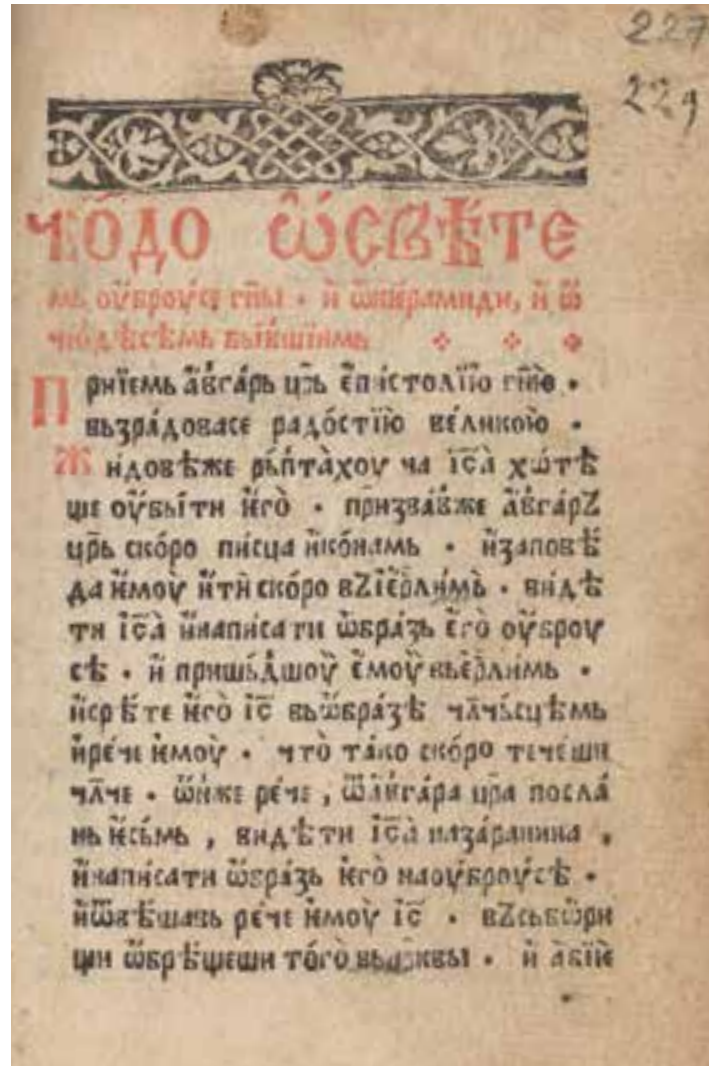

Т.ХІ.32. Заставица (ЗиВ. 15.1), *Молийвеник* (Зборник за ѿуїицике), 1560. година, манастир Јошаница, л. 226а

Т.ХІ.33. Христос предаје Луки нерукотворени убрус (Ил. 13), Молийвеник (Зборник за ѿуѿнике), 1560. година, НБС, И 3, л. 231б

Т.ХІ.34. Виѣета (ЗиВ. 20.3), Молийвеник (Зборник за ѿуѿнике), 1560. година, НБС, И 3, л. 232а

СОПЕЛО ПОГРЪЧЪ

иномъ ѣзыкъ • полѣрѣннѣмъ въѣбѣхо
 ѡца нашего іоанна архієпископа констан
 тина града • ипотемъ ваназіа велиш
 го • Вспѣсда іерно ѡверсти двери •
 гланть ѡхерѣ сѣа ієлєсѣ • **И** прѣрагіа
 фѣѡтѣсѣ сосѣ имасѣ • **Т**ниъ димн ѡ
 тѣрѣнъ го херѣвѣн, икнѣн дозотеранъ
 аснѣрнѣтосѣ тѣнъ серафѣн • тниъ адіа
 фтѡвъ фѣшнъ логонъ текоуѣа • тниъ
 ѡндѣ фѣѡтѣко • **С**ѣме галѣинома
 бурѣ слансѣсѣ, **Д**ѣлѣбѣтѣвлоно •
 ва, **Д**ѣлѣбѣтѣа • **П**отѣма ичѣнѣтѣ
 пѣсѣвъ пѣгѣль • **Ѵ**аасѣмъ, **І**з ♦ ♦
 Ѵлѣбѣѣн хѣмоуѣсѣкѣ кѣрѣшнъ, кѣ
 пѣрѣдѣтѣ ієндозмѣ тѣ ѡномѣтѣ агѣ
 ѣѣ ММ

ПРНПѢЛА ПРАЗД

иномъ ѣзыкѣннѣмъ • **И** напоіѣлѣн
 прнпѣловѣн • **О**устѣ имѣте имѣ глѣо
 тѣ • **В**спѣваіѣмѣтѣ вѣвнѣмѣтѣ • **п**роу
 стѣи славити сѣспѣомъ, иѣ дѣхѣомъ ♦ ѡчи
 имѣутѣ ичѣнѣдѣтѣ • **п**акѣи тѣждѣ ♦
 оушн имѣутѣ и неслѣшѣтѣ ♦ **П**рѣн
 дѣте всѣи прѣчѣтѣн, глѣомъ архѣглѣо
 вемъ въпѣюѣе • **р**аѣнѣсѣ ієдинаа вѣлѣннѣа,
 радѣости нашѣн хѣдатѣнѣе ♦ **и**сѣ о іє
 дѣхѣ вѣоуѣстѣхн • **т**ѣмѣде ♦ **п**одѣк
 ны имѣ дѣбѣоудѣтѣ тѣбрѣшнн ♦ **В**а
 сѣ ирѣе прѣпѣтѣа, **н**адѣждѣ непадѣіѣо
 ѣѣ NN

Т.ХІ.35. Виѣета (ЗиВ. 50.1; 51.1), Молиѣвѣник (Зборник за ѣуѣшнѣке), 1560. година, НБС, И 3, л. 281а

Т.ХІ.36. Застѣвица (ЗиВ. 16.4), Молиѣвѣник (Зборник за ѣуѣшнѣке), 1560. година, НБС, И 3, л. 289а

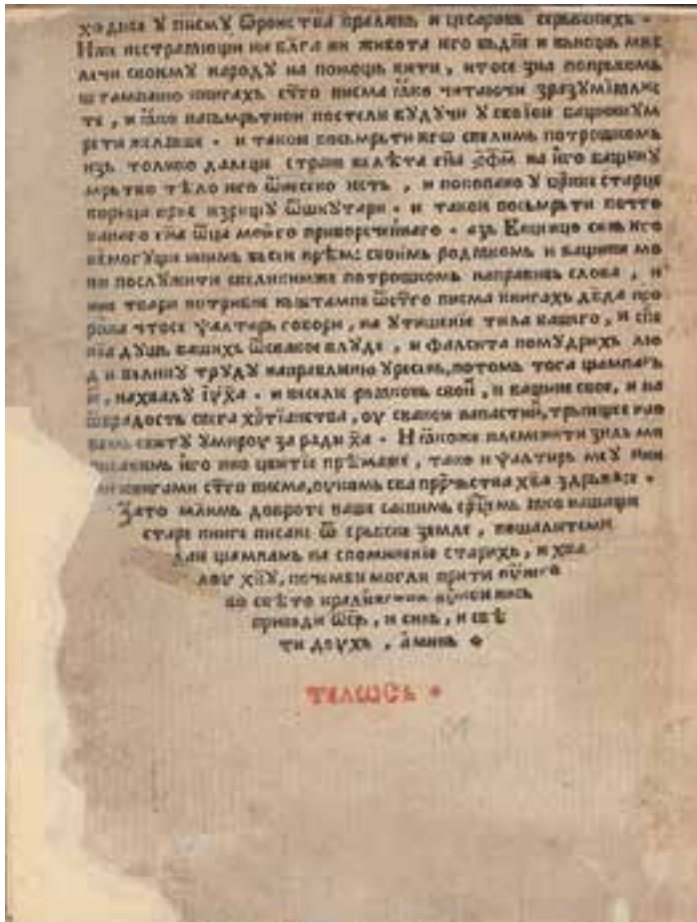

Т.ХП.1. Грб Вићенца Вуковића (Ил. 42), *Псалтир с њоследовањем*, 1561. година, НБС, И 51, л. 1а

Т.ХП.2. Епистола Вићенца Вуковића (прва страница), *Псалтир с њоследовањем*, 1561. година, НБС, И 51, л. 2а

Т.ХІІ.3. Епистола Вићенца Вуковића (друга страница), Псалтир с њоследовањем, 1561. година, НБС, И 51, л. 28

Т.ХІІ.4. Заставица (ЗиВ. 3), Псалтир с њоследовањем, 1561. година, НБС, И 51, л. 3а

Т.ХІІ.5. Четворица јеванђелиста (Ил.В 43), Псалтир с ѿсловањемъ, 1561. година, НБС, И 51, л. 5а

Т.ХІІ.6. Виѣта (ЗиВ. 26.2), Псалтир с ѿсловањемъ, 1561. година, НБС, И 51, л. 111а

Т.ХП.7. Прештампани наслов, Псалтир с йоследоваѣмъ, 1561. година, НБС, И 51, л. 111а

Т.ХП.8. Поговор (прва страница), Псалтир с йоследоваѣмъ, 1561. година, НБС, И 51, л. 127б

Т.ХІІ.9. Заставица (ЗиВ. 3); запис с поменом Вићенца Вуковића, „сина војводе Божидара“, *Псалтир с њоследовањем*, 1561. година, НБС, И 51, л. 129а

Т.ХІІ.10. Заставица (ЗиВ. 17.2), *Псалтир с њоследовањем*, 1561. година, НБС, И 51, л. 214б

Т.ХІІІ.1. Заставица с представом *Imago pietatis* (ЗиВ. 25.2); Предговор (прва страница), *Окїюих ѱейюїласник*, око 1560. године, НБС, И 5, л. 1а

Т.ХІІІ.2. Предговор (друга страница); виѣта (ЗиВ. 56; 26.1; 26.3), *Окїюих ѱейюїласник*, око 1560. године, НБС, И 5, л. 1б

Т.ХІІІ.3. Заставица с представама тројице химнографа (КІл 14); вињета (ЗіВ. 26.1–26.3) *Окїюих ѱейюїласник*, око 1560. године, НБС, И 5, л. 2а

Т.ХІІІ.4. Вињета (ЗіВ. 24.1) *Окїюих ѱейюїласник*, око 1560. године, НБС, И 5, л. 2б

Т.ХІІІ.5. Заставица (Зив. 27), *Окѣиох ѱейѣоіласник*, око 1560. године, НБС, И 5, л. 3а

Т.ХІІІ.6. Поговор, *Окѣиох ѱейѣоіласник*, око 1560. године, НБС, И 5, л. 160б

10. ПРИЛОГ III: РЕПРОДУКЦИЈЕ ОПШТЕГ И КОМПАРАТИВНОГ КАРАКТЕРА

Последњи прилог садржи сажет избор репродукција општег и компаративног карактера у функцији лакшег праћења студије и њене визуелне подршке. Због обима рада њихов број је крајње сведен, а највећи део њих представљају репродукције осталих српскословенских издања, као и оних публикованих у другим православним срединама на другим националним редакцијама старословенског језика. Преостали део репродукција приказује поједина дела из осталих грана уметности којима је као изворник послужила графика Вуковићевих издања.

Сл. 1. Поглед на цркву Успења Пресвете Богородице, Старчева Горица, савремени снимак

Сл. 2. Ведуа с црквом Светог Ђорђа Грчког (San Gorgio dei Greci), гавира, Венеција

Сл. 3. Црква Светог Ђорђа Грчког (San Gorgio dei Greci), Венеција, савремени снимак

Сл. 4. Централни део иконостаса цркве Светог Ђорђа Грчког (San Gorgio dei Greci), Венеција, савремени снимак

Сл. 5. Нерукотворени образ, Народни Музеј, Београд

Сл. 6. Нерукотворени образ, ктиторски натпис на полеђини иконе, Народни Музеј, Београд

Сл. 7. Каменовање светог Стефана (Андреја Раичевић), Шестоднев и Хришћанска топографија Козме Индикойлова, манастир Света Тројица, Пљеваљска, л. 209

Сл. 8. Свети Симеон Столпник, Псалтир с иоследовањем, Библиотека Српске патријаршије, бр. 29, л. 110а

Сл.11. Свети Никола привори Христу Стефана Дечанског (Гаврил Стефановић Венцловић), Црквени зборник, 1730–1740, Архив САНУ.

Сл.12. Свети Стефан Дечански, Законик цара Душана, Библиотека Српске патријаршије, бр. 42, л. 37а

Сл. 13. Свети Никола приводи Христу Стефана Дечанског (следбеник Давида из Селенице), зидно сликарство, манастир Драча, 1735.

Сл. 14. Триод ѱосни, 1561. године, Хиландар 43, л. 1а (прва варијанта)

Сл. 15. Триод ѱосни, 1561. године, Хиландар 44, л. 1а (друга варијанта)

Сл. 18. Триод цвейни, издање Стефана од Скадра, 1563. године, Хиландар 49, л. 95а

Сл. 19. Триод цвейни, издање Стефана од Скадра, 1563. године, Хиландар 49, л. 192а

Сл. 20. Свети Јован Златоусти, *Зборник*, издање Стефана од Камене Реке, 1566. године, НБС, И 98, л. 71а

Сл. 21. Свети Сава и Симеон Српски, *Зборник*, издање Стефана од Камене Реке, 1566. године, НБС, И 98, л. 71а

Сл. 22. Заставица с монограмом Јеролима Загуровића, *Псалтир с њоследовањем*, издање Јеролима Загуровића, 1569. године, Хиландар 29, л. 128а

Сл. 23. Заставица, *Милиѡвеник (Тредник)*, издање Јеролима Загуровића, 1570. године, Хиландар 29, л. 127а

Сл. 24. Заставица с монограмом Божидара Вуковића, *Служадник*, издање Јеролима Загуровића, око 1570, НБС, И 44, л. 3а

Сл. 25. Заставица, *Служадник*, издање Јеролима Загуровића, око 1570, НБС, И 44, л. 3а

Сл. 26. Заставица с монограмом Јеролима Загуровића, *Служадник*, издање Бартоломеа Ђинамија, 1638. године, НБС, И 51, л. 128а

Сл. 27. Заставица, *Служадник*, издање Бартоломеа Ђинамија, 1638. године, НБС, И 51, л. 231а

Сл. 28. Тројица химнографа и представа Грачанице, *Окїоих ѱейоїласник*, издање манастира Грачанице, 1538/1539. година, Музеј СПЦ, ОРГ 273, л. 128а

Сл. 29. Заставица, *Псалтир с ѱоследовањем*, издање Милешевске штампарије, 1544. година, НБС, И 38, л. 128б

Сл. 30. Заставица, *Айосѿол*, издање Димитрија Љубавића, 1547. година, Хиландар 17, л. 2а

Сл. 31. Заставица, *Четворојеванђеље*, издање јеромонаха Леонтија, око 1582. године, Хиландар 11, л. 2а

Сл. 32. Свети Симеон Столпник, Празнични минеј, Себеш, 1580. година, Хиландар 78, л. 2а

Сл. 33. Рођење Богородице, Празнични минеј, Себеш, 1580. година, Хиландар 78, л. 16а

Сл. 34. Заставица с монограмом Божидара Вуковића, *Служабник*, издање браће Мамонич, 1583. година, Хиландар 76, л.

Сл. 35. Вињета, *Номоканон*, издање Кијево-печерске лавре, прир. Петар Могила, 1629. година

11. БИБЛИОГРАФИЈА

СРПСКОСЛОВЕНСКИ ПАЛЕОТИПИ

Окѿоих ѿрвоѿласник ЂЦ 1494

Окѿоих ѿрвоѿласник, издање Ђурђа Црнојевића, Цетиње, 1594.

Псалѿир с ѿследовањем ЂЦ 1495

Псалѿир с ѿследовањем, издање Ђурђа Црнојевића, Цетиње, 1595.

Молиѿвеник (Тредник) ЂЦ 1496

Псалѿир с ѿследовањем, издање Ђурђа Црнојевића, Цетиње, 1596.

Окѿоих ѿейѿоѿласник ЂЦ 1496?

Окѿоих ѿейѿоѿласник, издање Ђурђа Црнојевића, Цетиње, 1594.

Служабник БВ 1520

Служабник, издање Божидара Вуковића, Венеција, 1520.

Псалѿир с ѿследовањем БВ 1520

Псалѿир с ѿследовањем, издање Божидара Вуковића, Венеција, 1520.

Молиѿвеник БВ 1521

Молиѿвеник (Зборник за ѿуѿнике), издање Божидара Вуковића, Венеција, 1521.

Молиѿвеник БВ 1536

Молиѿвеник (Зборник за ѿуѿнике), издање Божидара Вуковића, Венеција, 1536.

Окѿоих ѿейѿоѿласник БВ 1537

Окѿоих ѿейѿоѿласник, издање Божидара Вуковића, Венеција, 1537.

Празнични минеј БВ 1538

Празнични минеј, издање Божидара Вуковића, Венеција, 1537.

Молиѿвеник (Тредник) БВ 1538–1540

Молиѿвеник (Тредник), издање Божидара Вуковића, Венеција, 1538–1540.

Псалѿир с ѿследовањем БВ 1546

Псалѿир с ѿследовањем, издање Вићенца Вуковића, Венеција, 1546.

Молиѿвеник БВ 1547

Молиѿвеник (Зборник за ѿуѿнике), издање Вићенца Вуковића, Венеција, 1547.

Служабник БВ 1554

Служабник, издање Вићенца Вуковића, Венеција, 1554.

Молиѿвеник БВ 1560

Молиѿвеник (Зборник за ѿуѿнике), издање Вићенца Вуковића, Венеција, 1560.

Псалѿир с ѿследовањем БВ 1561

Псалѿир с ѿследовањем, издање Вићенца Вуковића, Венеција 1561.

Окѿоих ѿейѿоѿласник БВ (око 1560)

Молиѿвеник (Зборник за ѿуѿнике), издање Вићенца Вуковића, Венеција, око 1560.

Триод ѿосни СоС 1561

Триод ѿосни, издање Стефана од Скадра, Венеција 1561.

Триод цвейни СоС 1563

Триод ѿосни, издање Стефана од Скадра, Венеција 1563.

Зборник ЈоКР 1547

Зборник, издање Јакова од Камене Реке, Венеција, 1566.

Псалтир с ѿоследовањем ЈЗ 1569/1570

Псалтир с ѿоследовањем, издање Јеролима Загуровића, Венеција, 1569/1570.

Молићвеник (Тредник) ЈЗ 1570

Молићвеник (Тредник), издање Јеролима Загуровића, Венеција, 1570.

Служадник ЈЗ 1570

Служадник, издање Јеролима Загуровића, Венеција, 1570.

Зборник Различније ѿѿредби ЈК 1572

Зборник Различније ѿѿредби, издање Јакова Крајкова, Венеција, 1572.

Псалтир с ѿоследовањем БЂ 1638

Псалтир с ѿоследовањем, издање Бартола Ђинамија, Венеција, 1638.

ФОТОТИПСКА ИЗДАЊА

Литургија 1519

Литургија 1519. Фототипско издање, прир. Катарина Мано-Зиси, Београд – Источно Сарајево 2008.

Псалтир с ѿоследовањем 1521

Псалтир с ѿоследовањем 1521. Фототипско издање, прир. Катарина Мано-Зиси, Београд – Источно Сарајево 2008.

Молићвеник 1523

Молићвеник 1523. Фототипско издање, прир. Катарина Мано-Зиси, Београд – Источно Сарајево 2008.

Буквар. Фоћѿѿийско издање

Буквар. Фоћѿѿийско издање. Објављено ѿоводом четѿири века од ѿрвој издања, ур. Ратко Марковић Риђанин, Чачак 2009.

Буквар Инока Саве Дечанца и иѿумана Сѿефана од Пашићровића

Буквар Инока Саве Дечанца и иѿумана Сѿефана од Пашићровића из 1597. ѿодине, прир. Будимир Алексић, Буљарица 2016.

ПУБЛИКОВАНИ ИЗВОРИ

Ивић, Сѿоменици Срба у Ујарској, Хрвайској и Славонији

Алекса Ивић, Сѿоменици Срба у Ујарској, Хрвайској и Славонији ѿѿоком XVI и XVII сѿѿолећа: Први део од 1527 до 1600 ѿодине, Нови Сад 1910.

Ивић, Из исѿѿорије Срба у Ујарској

Алекса Ивић, Из исѿѿорије Срба у Ујарској, Летопис Матице српске 86/261 (1910) 51–69.

Ивић, Историја Срба у Угарској од њага Смедерева

Алекса Ивић, *Историја Срба у Угарској од њага Смедерева до сеобе њод Чарнојевићем (1459–1690)*, Загреб 1914.

Ивић, Историја Срба у Војводини

Алекса Ивић, *Историја Срба у Војводини*, Нови Сад 1929.

Крајки ојис Зеће и Црне Горе

Крајки ојис Зеће и Црне Горе, ѡрир. Слободан Радовановић, САНУ, Поседна издања CDXXXV, Одељење друштвених наука, књ. 68, Београд 1970.

Магарашевић, Писма Павла Јосифа Шафарика

Ђорђе Магарашевић, *Писма Павла Јосифа Шафарика и Адама Драјосављевића*, Летопис Матице српске 186 (1896), Нови Сад 1898, 53–75.

Магарашевић, Пућовање ѡ Срдији

Ђорђе Магарашевић, *Пућовање ѡ Срдији у 1827. јодини. Пућовања ѡ јужнословенским земљама у XIX веку*, Београд 1934.

Миловић, Додјеливање ѡлемјике ѡијуле и ѡрба

Јевто М. Миловић, *Додјеливање ѡлемјике ѡијуле и ѡрба Божидару Вуковићу и њејовим ѡијомцима од сѡране ѡијанској краља и римско-њемачкој цара Карла V (1500–1558)*, у: Штампарска и књижевна дјелатност Божидара Вуковића Подгоричанина, Титоград 1986, 13–26.

Милошевић, Нови извори којорској, вайиканској и млејачкој архива

Милош Милошевић, *Нови извори којорској, вайиканској и млејачкој архива о дјелатности Вуковића, ѡијамјара и књижара XVI вијека*, у: Штампарска и књижевна дјелатност Божидара Вуковића Подгоричанина, Титоград: Црногорска академија наука и умјетности 1986, 215–333.

Пантић, Прилози за историју сѡаре српске књије

Мирослав Пантић, *Прилози за историју сѡаре српске књије*, Зборник Музеја примењене уметности 11 (1967) 51–54.

Радојичић, Цена Празничној минеја

Ђорђе Сп. Радојичић, *Цена Празничној минеја Божидара Вуковића (ѡијамјаној 1536–1538)*, Библиотекар 7/1–2 (1955) 28–29.

Српски молићвеник

Српски молићвеник. Сѡоменица Милану Решетару 1512–1942–2012, ур. Јасмина Грковић-Мејдор, Виктор Савић, Београд 2016.

Тадић, Тестаменти Божидара Вуковића

Јорјо Тадић, *Тестаменти Божидара Вуковића, српској ѡијамјара XVI века*, Зборник Филозофског факултета 7/1 (1963) 337–360.

Cazacu, *Projects et intrigues à la Cour de Soliman*

Matei Cazacu, *Projects et intrigues à la Cour de Soliman (1530–1540)*, у: Soliman le Magnifique et son temps, Paris 1992, 511–528.

Cicogna, *Delle iscrizioni veneziane, 2*

Emmanuele Antonio Cicogna, *Delle iscrizioni veneziane*, vol. 2, Venezia 1827.

Cicogna, *Delle iscrizioni veneziane, 3*

Emmanuele Antonio Cicogna, *Delle iscrizioni veneziane*, vol. 3, Venezia 1830.

Cicogna, *Delle iscrizioni veneziane, 4*

Emmanuele Antonio Cicogna, *Delle iscrizioni veneziane*, vol. 4, Venezia 1834.

Ciorănescu, *Documente privatoare*

Alexandru Ciorănescu, *Documente privatoare la istoria Românilor culese din arhivele din Simancas*, București: Academia Română 1940.

Legrand, *Bibliographie hellénique*

Émile Legrand, *Bibliographie hellénique*, vol. 3, Paris 1903.

Marciani, *I Gabiano*

Corrado Marciani, *I Gabiano, librai italo-francesi del XVI secolo*, La Bibliofilia: Rivista di storia del libro e di bibliografia, 74 (1972), Firenze, 191–213.

Marciani, *I Vukovic tipografi-librai Slavi*

Corrado Marciani, *I Vukovic tipografi-librai Slavi a Venezia nel XVI secolo*, Economia e Storia 19/3 (1972) 342–362.

Mavroidi, *I Serbi e la confraternita Greca*

Fani Mavroidi, *I Serbi e la confraternita Greca di Venezia*, Balkan Studies, Thessalonike, 24/2, (1983) 511–529.

Sanuto, *I Diarii*

Marino Sanuto, *I Diarii di Marino Sanuto*, tomo LVIII, Venezia 1903.

Βελοῦδης, *Ελλήνων Ορθοδόξων αποικία εν Βενετία* (1872)

Ιωάννης Βελοῦδης, *Ελλήνων Ορθοδόξων αποικία εν Βενετία: Ιστορικόν υπόμνημα*, Βενετία 1872.

Βελοῦδης, *Ελλήνων Ορθοδόξων αποικία εν Βενετία* (1893)

Ιωάννης Βελοῦδης, *Ελλήνων Ορθοδόξων αποικία εν Βενετία: Ιστορικόν υπόμνημα*, Βενετία 1893.

Βελοῦδης, *Χρυσόβουλλα και γράμματα των Οικουμενικῶν Πατριαρχῶν*

Ιωάννης Βελοῦδης, *Χρυσόβουλλα και γράμματα των Οικουμενικῶν Πατριαρχῶν ανήκοντα εις τους Φιλαδελφείας Μητροπολίτας υπερτίμους και εξάρχους πατριαρχικούς και προέδρους πνευματικούς της Ενετίησι των Ορθοδόξων Κοινοτήτος*, Βενετία 1893.

ЛИТЕРАТУРА

Алексић, *Умејносћ речи*

Слађана Алексић, *Умејносћ речи шћамћаних књига Божидара Вуковића*, Црквене студије 15 (2018) 41–52.

Анђелковић, *Савино Жићије свећої Симеона и инћерћексћуалносћ*

Маја М. Анђелковић, *Савино Жићије свећої Симеона и инћерћексћуалносћ*, Црквене студије 16 (2019) 329–346.

Анђелковић, *Инћерћексћуалне везе*

Маја Анђелковић, *Инћерћексћуалне везе Савиної Жићија Свећої Симеона и I и II Хиландарске ћовеље*, у: Осам векова аутокефалије Српске православне цркве II, Београд 2020, 229–237.

Аноним *О славјано-сердскомъ Сборникъ*

О славјано-сердскомъ Сборникъ, најечайћанномъ въ Венецији Божидаромъ въ 1538 году, Журналъ Министерства народнаго просвћенія, Часть 34, Санктпетербургъ 1842, 49–66.

Ацовић, *Хералдика и Срби*

Драгомир М. Ацовић, *Хералдика и Срби*, Београд: Завод за ућбенике 2008.

Бардулеску, *Румуни ћрема Срдима*

Илија Бардулеску, *Румуни ћрема Срдима и Бућарима*, Београд 1908.

Бек, Пушеви византијске књижевности

Ханс Георг Бек, *Пушеви византијске књижевности*, Београд 1967.

Бичков, Византијска естетика

Виктор Васильевич Бичков, *Византијска естетика. Теоријски проблеми*, Београд 1991.

Богдановић, Књижевности

Димитрије Богдановић, *Књижевности*, у: *Историја Црне Горе 2/2*, Титоград 1970, 371–411.

Богдановић, Предговор

Димитрије Богдановић, *Предговор*, у: Д. С. Лихачов, *Поетика старе руске књижевности*, Београд 1972, V–XIX.

Богдановић, Историја старе српске књижевности

Димитрије Богдановић, *Историја старе српске књижевности*, Београд 1980.

Богдановић, Стара српске библиотеке

Димитрије Богдановић, *Стара српске библиотеке*, у: *Студије из српске средњовековне књижевности*, Београд 1997, 5–79.

Богдановић, Суштина просвећености у култури средњовековне Србије

Димитрије Богдановић, *Суштина просвећености у култури средњовековне Србије*, у: *Студије из српске средњовековне књижевности*, Београд 1997, 89–97.

Божидар Вуковић и српска књија у Венецији

Божидар Вуковић и српска књија у Венецији, Тематски блок из 15. Броја часописа Црквене студије, Ниш 2018.

Бојанин, Епитимијни номоканон

Станоје Бојанин, *Епитимијни номоканон Горажданској молићвеника (1523) у свейу шћамјане и рукописне књије*, Црквене студије 15 (2018) 181–203.

Бојанин, Убипарип, Од шћамјане ка рукописној књији

Станоје Бојанин, Миланка Убипарип, *Од шћамјане ка рукописној књији: препис Тредника Горажданске шћамјарије у рукопису Библиотеке српске папирјарије № 32*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор LXXXIV (2018) 3–18.

Бојовић, Преписи шћамјаних књија

Злата Бојовић, *Преписи шћамјаних књија у српској средњовековној традицији*, у: *Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности*, књ. 8, Деспотовац–Београд 2017, 9–17.

Борозан, Икона Нерукописаног образа

Игор Борозан, *Икона Нерукописаног образа и представљање вишеслојног идентитета Божидара Вуковића*, Зограф 39 (2015) 151–159.

Бубало, Божидар Грк

Ђорђе Бубало, *Божидар Грк*, у: *Српски биографски речник 1*, Нови Сад 2004, 646.

Бубало, Никола Косијер (Појовић)

Ђорђе Бубало, *Никола Косијер (Појовић)*, у: *Српски биографски речник 7*, Нови Сад 2018, 362.

Бычков, Русская средневековая эстетика

Виктор Васильевич Бычков, *Русская средневековая эстетика XI–XVII века*, Москва 1992.

Васильев, Мало познати рачански писари

Љупка Васильев, *Мало познати рачански писари у преписима Законика цара Душана с краја 17. и прве четвртине 18. века*, у: *Средњовековно право у Срба у огледалу историјских извора*, ур. Сима Ђирковић, Коста Чавошки, Београд 2009, 77–86.

Васиљевић, Помени њредака у њовељама Немањића

Марија Васиљевић, *Помени њредака у њовељама Немањића и леиѡимизација власѡи*, Иницијал. Часопис за средњовековне студије 1 (2013) 77–96.

Васиљевић, Насѡанак срѡских родослова и леиѡииса

Марија Васиљевић, *Насѡанак срѡских родослова и леиѡииса као ѡследица ѡлиѡиѡичких и друшѡивених ѡромена*, Иницијал. Часопис за средњовековне студије 3 (2015) 95–117.

Васиљевић, Генеалоѡије између исѡорије и идеолоѡије

Марија Васиљевић, *Генеалоѡије између исѡорије и идеолоѡије: ѡример ѡрекла кнеѡиње Милице*, Историјски часопис LXV (2016) 79–99.

Веселиновић, Зашиѡо су ѡодизане задужбине?

Рајко Веселиновић, *Зашиѡо су ѡодизане задужбине?*, Гласник Српске православне цркве 44 (1963) 278–283.

Војновић, Кућа на камену

Жарко Војновић, *Кућа на камену: Војловица и њене књиѡе*, Београд 2015.

Војновић, Додаѡни ѡексѡови

Жарко Војновић, *Додаѡни ѡексѡови сѡарих шѡамѡаних књиѡа у конѡексѡу ѡочейѡака срѡскоѡ издавашѡива*, Читалиште 26 (2015) 67–69.

Војновић, Срѡске манасѡирске дидлиѡиѡе

Жарко Војновић, *Срѡске манасѡирске дидлиѡиѡе до краја XVIII века*, Панчево 2019.

Вујичић, О неким иконоѡрафским осоденосѡиима

Рајко Вујичић, *О неким иконоѡрафским осоденосѡиима илусѡирација Божидара Вуковића и њиховим одјецима у нашем сакралном сликарсѡиву*, у: Штампарска и књижевна дјелатност Божидара Вуковића Подгоричанина, Титоград 1986, 107–116.

Вујошевић, Шѡамѡар војвода Божидар Вуковић

Рајка Вујошевић, *Шѡамѡар војвода Божидар Вуковић Подѡоричанин*, Титоград 1981.

Вујошевић, О неким диѡѡрафским ѡодацима

Рајка Вујошевић, *О неким диѡѡрафским ѡодацима о Божидару Вуковићу Подѡоричанину и о Молиѡвенику – Зборнику за ѡуѡинике из Марѡијане*, у: Штампарска и књижевна дјелатност Божидара Вуковића Подгоричанина, Титоград 1986, 41–45.

Вујошевић, Сѡари заветѡ у аренѡама

Жарко Вујошевић, *Сѡари заветѡ у аренѡама ѡовеља Сѡефана Душана*, Стари српски архив 2 (2003) 227–248.

Вујошевић, Сѡари заветѡ у аренѡама средњовековних срѡских и дуѡарских ѡовеља

Жарко Вујошевић, *Сѡари заветѡ у аренѡама средњовековних срѡских и дуѡарских ѡовеља*, магистарски рад, Филозофски факултет Универзитета у Београду, Београд 2007.

Вукашиновић, Јоцић, Сѡаре шѡамѡане књиѡе

Владимир Вукашиновић, Никола Јоцић, *Сѡаре шѡамѡане књиѡе Библиѡиѡеке Славонске еѡархије у Пакрацу*, Београд 2016.

Вулетић, Војвода Божидар Вуковић

Саво Вулетић, *Војвода Божидар Вуковић*, у: Споменица војводе Божидара Вуковића Подгоричанина, Подгорица 1939, 19–58.

Габелић, Предсѡаве Пеѡозарних мученика

Смиљка Габелић, *Предсѡаве Пеѡозарних мученика у цркви Светѡѡи Сѡефана у Конѡи*, Зограф 29 (2002–2003) 191–198.

Гилффердинг, Босна, Херцеговина и Сјара Србија

Александар Гилффердинг, *Босна, Херцеговина и Сјара Србија*, Санкт Петербург 1859.

Голубовић, Георгије Сјојановић

Биљана Голубовић, *Георгије Сјојановић (?–1746)*, Нови Сад 1990.

Грдић, За сводни катало

Душица Грдић, *За сводни катало старих југословенских шtamпаних књига XV–XVII века*, Сусрети библиографа '84, Инђија 1985, 24–28.

Грдић, Две варијанте Служабника

Душица Грдић, *Две варијанте Служабника Божидара Вуковића из 1519. године*, Годишњак Библиотеке Матице српске за 1992, Нови Сад 1993, 51–64.

Грдић, Октоих његоласник Божидара Вуковића

Душица Грдић, *Октоих његоласник Божидара Вуковића (1537) са привезом пасхалије из различитој минеја Божидара Вуковића (1538) у Библиотеци Бачке епархије у Новом Саду*, Годишњак Библиотеке Матице српске за 2000, Нови Сад 2001, 107–113.

Грдић, Три шtamпане србуље из Зворничко-тузланске епархије

Душица Грдић, *Три шtamпане србуље из Зворничко-тузланске епархије*, Сусрети библиографа у спомен др Георгија Михаиловића XVIII (2012) 125–137.

Грдић, Лишурџа (Служабник)

Душица Грдић, *Лишурџа (Служабник) Божидара Вуковића и Лишурџа (Служабник) Јеролима Зајуровића у Библиотеци Бачке епархије*, Годишњак Библиотеке Матице српске за 2012, Нови Сад 2013, 67–77.

Грдић, Лишурџа (Служабник) Божидара Вуковића из 1520

Душица Грдић, *Лишурџа (Служабник) Божидара Вуковића из 1520 (1519?) у сениандрејским збиркама*, Сусрети библиографа 19 (2014), Инђија 2016, 113–121.

Грдић, Тивографске варијанте

Душица Грдић, *Тивографске варијанте и коректорске исправке у Служабнику Божидара Вуковића из 1520 (1519?) године*, XII стручно-научни скуп Библионет 2018: Рукописна и стара штампана књига, Београд – Нови Сад 2018, 134–150.

Грдић, Пејсџо година шtamпарије Божидара Вуковића

Душица Грдић, *Пејсџо година шtamпарије Божидара Вуковића у Венецији и шtamпарије Божидара Горажданина у Горажду*, Годишњак Библиотеке Матице српске за 2019, Нови Сад 2020, 57–69.

Грдић, Тивографске одлике и варијанте

Душица Грдић, *Тивографске одлике и варијанте издања шtamпарије Божидара Вуковића у Венецији*, Ricerche slavistiche. Nuova serie 3 (63) (2020) 75–91.

Грдић, Шкорић, О проблему варијаната

Душица Грдић, Катица Шкорић, *О проблему варијаната старих шtamпаних ћириличких књига*, Сусрети библиографа '96 (1997) 258–261.

Грковић-Мејдор, Функционалностилске одлике

Јасмина Грковић-Мејдор, *Функционалностилске одлике предговора и поговора из шtamпарија Ђурђа Црнојевића и Божидара Вуковића*, у: Српско језичко наслеђе на простору данашње Црне Горе и српски језик данас, Никшић 2012, 27–36.

Грковић-Мејдор, Савић, Српски моливеник из 1512. године

Јасмина Грковић-Мејдор, Виктор Савић, *Српски моливеник из 1512. године*, у: Српски моливеник. Споменица Милану Решетару 1512–1942–2012, ур. Јасмина Грковић-Мејдор, Виктор Савић, Београд 2016, 127–137.

Грозданов, Охридски архиејиској Прохор

Цветан Грозданов, *Охридски архиејиској Прохор и његова делатност*, Зборник Матице српске за ликовне уметности 27–28 (1991–1992), Нови Сад: Матица српска 1994, 271–287.

Грозданов, Свети Симеон Немања и свети Сава

Цветан Грозданов, *Свети Симеон Немања и свети Сава у сликарској шемајници у Македонији (XIV–XVII век)*, у: Стефан Немања – свети Симеон Мироточиви: историја и предање, Београд 2000, 319–345.

Грујић, Јусови у Божидарову зборнику

Радослав М. Грујић, *Јусови у Божидарову зборнику шћамјаном у Венецији 1536–1538 год.*, Гласник Скопског научног друштва 14 (1935) 231–232.

Грујић, Прва шћамјарија у јужној Србији

Радослав М. Грујић, *Прва шћамјарија у јужној Србији, 1539. године, на Косову Пољу у манастиру Грачаници*, Гласник Скопског научног друштва 15–16 (1936) 81–96.

Дабић, Вуковић, Божидар

Војин С. Дабић, *Вуковић, Божидар (Dionisio della Vecchia)*, у: Српски биографски речник 2, Нови Сад 2006, 442–444.

Дабић, Вуковић, Вићенцо

Војин С. Дабић, *Вуковић, Вићенцо (Vincenzo della Vecchia)*, у: Српски биографски речник 2, Нови Сад 2006, 444–445.

Давидов Темерински, Циклус Дела айосјолских

Александра Давидов Темерински, *Циклус Дела айосјолских*, у: Зидно сликарство манастира Дечана: грађа и студије, ур. Војислав Ј. Ђурић, Београд 1995, 165–179.

Даничић, Рјечник из књижевних сјарина српских, 1

Ђура Даничић, *Рјечник из књижевних сјарина српских*, књ. 1, Београд 1863.

Даничић, Рјечник из књижевних сјарина српских, 2

Ђура Даничић, *Рјечник из књижевних сјарина српских*, књ. 2, Београд 1863.

Даничић, Рјечник из књижевних сјарина српских, 3

Ђура Даничић, *Рјечник из књижевних сјарина српских*, књ. 3, Београд 1864.

Дјемин, Русские сјаројечайные послесловия

А. С. Дјемин, *Русские сјаројечайные послесловия вјорой ѓоловины XVI в. (ојражение недоверия чийајшелей к јечайной књије)*, у: Тематика и стилистика предисловий и послесловий, Москва 1981, 45–70.

Джурова, Јаков Крајков, Сборник „Различни ѓојреди“

Аксинија Джурова, *Јаков Крајков, Сборник „Различни ѓојреди“ (књија за ѓђјника)*, София 2014.

Динић, Три докуменјиа о Офичју

Михаило Динић, *Три докуменјиа о Офичју шћамјаном ћирилицом 1512. године*, Историски часопис II за 1949–1950 (1951) 109–114.

Добрашиновић, Вук и србуље

Голуб Добрашиновић, *Вук и србуље*, Свеске Матице српске. Грађа и прилози за културну и друштвену историју, Серија књижевности и језика, св. 9, Нови Сад 1999.

Драгићевић, Црнојорске шћамјарије

Ристо Ј. Драгићевић, *Црнојорске шћамјарије (1493–1918)*, Историски записи 9/12 (1956) 1–41.

Драгосавлѣвићъ, Сѣара црквена књижевносѣь

Адамъ Драгосавлѣвићъ, *Сѣара црквена књижевносѣь*, Сербске Лѣтописи III/10, Будимъ 1827, 48–56.

Ђанели, Додаѣак

Ђиро Ђанели, *Додаѣак*, у: Милан Решетар, Ђиро Ђанели, *Два дубровачка језична сѣоменика из XVI вијека*, Поседна издања СКА, књ. 122, Философски и филолошки списи, књ. 32, Београд 1938.

Евсеева, Афонская књиа образцов

Лиља Михайловна Евсеева, *Афонская књиа образцов XV в.*, Москва 1998.

Живковић, Молиѣве pro remedio anime

Валентина Живковић, *Молиѣве pro remedio anime у Коѣору XIV века*, *Balkanica XXXV* (2005) 273–284.

Живковић, Двосѣрама икона из Коѣора

Валентина Живковић, *Двосѣрама икона из Коѣора – Imago pietatis и Боѣородица са Христѣом – у свейлу релиѣозне ѣраксе драѣовиѣине флаѣеланаѣа*, *Зограф 33* (2009) 135–142.

Живковић, Релиѣозносѣь и умеѣносѣь у Коѣору

Валентина Живковић, *Релиѣозносѣь и умеѣносѣь у Коѣору XIV–XVI век*, Београд 2010.

Живковић, Трѣовачки и релиѣијски концепѣи времена

Валентина Живковић, *Трѣовачки и релиѣијски концепѣи времена у ѣозносредњовековном Коѣору*, у: *Време, вакат, земан. Аспекти времена у фолклору Београд 2013*, 67–86.

Живковић, Помени ѣробноѣ месѣа у ѣесѣаменѣима Коѣорана

Валентина Живковић, *Помени ѣробноѣ месѣа у ѣесѣаменѣима Коѣорана (1326–1337)*, *Историјски часопис LXVI* (2017) 129–147.

Живковић, Semper rogare deum pro anima

Валентина Живковић, *Semper rogare deum pro anima молиѣве живих за сѣас душа умрлих*, у: *Гласови и слике. Облици комуникације на средњовековном Балкану (IV–XVI)*, Београд 2020, 353–379.

Живковић, Леѣаѣи Pro anima

Валентина Живковић, *Леѣаѣи Pro anima. Тесѣаменѣи Коѣорана (1326–1337)*, Београд 2020.

Милош Живковић, Имаѣо ѣиеѣаѣиис

Милош Живковић, *Имаѣо ѣиеѣаѣиис*, у: *Речник појмова ликовних уметности и архитектуре*, Београд 2020, 277.

Живковић, Србуѣе у Сарајеву

Мита Живковић, *Србуѣе у Сарајеву*, *Гласник СУД 63*, Београд 1885, 179–220.

Живојиновић, Повеља драѣскоѣ сабора манаѣѣира Хиландара

Драгић Живојиновић, *Повеља драѣскоѣ сабора манаѣѣира Хиландара о аделфаѣима за карејску келију свейѣоѣ Саве Јерусалимскоѣ*, *Стари српски архив 2* (2003) 41–54.

Загребин, Вук Караѣић као археѣоѣраф

Вјечеслав Михаилович Загребин, *Вук Караѣић као археѣоѣраф*, *Библиографски вјесник*, год. XVIII, бр. 1–2–3 (1989) 245–246.

Иванић, Ликовни украс ѣѣамѣаноѣ ћириличкоѣ дубровачкоѣ Молиѣвеника

Бранка Иванић, *Ликовни украс ѣѣамѣаноѣ ћириличкоѣ дубровачкоѣ Молиѣвеника из 1512. ѣодине*, у: *Српски молитвеник. Споменица Милану Решетару 1512–1942–2012*, ур. Јасмина Грковић-Мејдор, Виктор Савић, Београд 2016, 127–137.

Измирлиева, Книгопечатане и магия

Валентина Измирлиева, *Книгопечатане и магия на прага на модерна Европа: типологически амулет между Апенините и Балкана*, Старобългарска литература 41–42 (2009) 453–465.

Измирлиева, Семьдесят два имени Господа

Валентина Измирлиева, *Семьдесят два имени Господа: Перевод, транслитерация и религиозная гибридикация*, у: Translation and Tradition in *Slavia Orthodoxa*, eds. by Valentina Izmirlieva, Boris Gasparov, Verlag Münster 2012, 47–68.

Јаковљевић, Архиепископски чиновници и литурџијари

Слободан Јаковљевић, *Архиепископски чиновници и литурџијари рачанских скриптора у литурџијском живоју Српске цркве у XVII и прве половине XVIII века*, Београд–Врњци 2019.

Јовановић-Стипчевић, Средњовековно писано наслеђе

Биљана Јовановић-Стипчевић, *Средњовековно писано наслеђе у заоставштини Љубомира Ковачевића*, Археолошки прилози 10/11 (1988–1989) 71–81.

Јовановић, О језику старих српских књија

Гордана Јовановић, *О језику старих српских књија*, у: Пет векова српског штампарства 1494–1994, Београд 1994, 53–60.

Јовановић, Апокрифи. Новозавешани

Томислав Јовановић, *Апокрифи. Новозавешани. Према српским преписима*, Београд 2005.

Јовановић, Посланица цара Авара Исусу Христу

Томислав Јовановић, *Прилози и прага. Посланица цара Авара Исусу Христу према српском препису с краја XIII – почетка XIV века*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор 80(2014) 141–147.

Јовановић, Апокрифно казивање како беше састављен исавијер

Томислав Јовановић, *Апокрифно казивање како беше састављен исавијер*, Годишњак 10 (2014–2015) 11–24.

Јововић, Помени Божидара и Вићенца Вуковића

Васиљ Јововић, *Помени Божидара и Вићенца Вуковића у црнојорској периодици (1835–1941)*, Црквене студије 15 (2018) 217–232.

Казанаки-Лаппа, Византијско и поствизантијско искуство

Мариа Казанаки-Лаппа, *Византијско и поствизантијско искуство в Венецији*, Венеција 2009.

Кајмаковић, Ушницај старе српске графика

Здравко Кајмаковић, *Ушницај старе српске графика на живојис зографа Василија*, Зборник за ликовне уметности 2 (1966) 233–242.

Каратаевъ, Хронологическая роспись славянскихъ книгъ

Иванъ Каратаевъ, *Хронологическая роспись славянскихъ книгъ, напечатанныхъ кирилловскими буквами 1491–1730*, Санктпетербургъ 1861.

Каратаевъ, Библиографическія замѣтки

Иванъ Каратаевъ, *Библиографическія замѣтки о старо-славянскихъ печатанныхъ изданияхъ 1491–1730*, С. Петербургъ 1872.

Каратаевъ, Описаніе славяно-русскихъ книгъ

Иванъ Каратаевъ, *Описаніе славяно-русскихъ книгъ напечатанныхъ кирилловскими буквами 1491–1730*, Санктпетербургъ 1878.

Каратаевъ, Описаніе славяно-русскихъ книгъ напечатанныхъ кирилловскими буквами

Иванъ Каратаевъ, *Описаніе славяно-русскихъ книгъ напечатанныхъ кирилловскими буквами, шомъ первыиъ, съ 1491 до 1652 г.*, С. Петербургъ 1883.

- Караџић, Примјери српско-славенскога језика**
Вук Стефановић-Караџић, *Примјери српско-славенскога језика*, Беч 1857.
- Караџић, Вукова ћрејиска I**
Вук Стефановић-Караџић, *Вукова ћрејиска I*, Београд 1907.
- Катанић, Декоративна камена ћласћика**
Надежда Катанић, *Декоративна камена ћласћика Моравске школе*, Београд 1988.
- Кићовић, Први српски дуквар**
Мираш Кићовић, *Први српски дуквар*, Библиотекар 4/3–4 (1952) 97–108.
- Кићовић, Две нејознајте српске књије**
Мираш Кићовић, *Две нејознајте српске књије*, Библиотекар 6/2 (1954) 86–90.
- Ковијанић, Пошћо су ћродаване ћрве српске књије**
Ристо Ковијанић, *Пошћо су ћродаване ћрве српске књије шћамћане у Млецима*, Зборник Матице српске за књижевност и језик 1 (1953), Нови Сад 1954, 164.
- Ковијанић, Неколико ћодаћака о расћурању књија**
Ристо Ковијанић, *Неколико ћодаћака о расћурању књија Божидара Вуковића*, у: Штампарска и књижевна дјелатност Божидара Вуковића Подгоричанина, Титоград 1986, 173–175.
- Костић, Досићејев ћријатћел и савећник Секереш**
Мита Костић, *Досићејев ћријатћел и савећник Секереш*, Глас ССLVI 39–40, САНУ, Београд 1963.
- Костић, Дубровник и Енћлеска**
Веселин Костић, *Дубровник и Енћлеска 1300–1650*, Београд 1975.
- Костић, Лукијана Мушицкој Поћис сћарина српских**
Ђорђе С. Костић, *Лукијана Мушицкој Поћис сћарина српских*, Археографски прилози 2 (1980) 327–343.
- Костић, Документћи о дуни Смедеревској ећиској Павла**
Петар Костић, *Документћи о дуни Смедеревској ећиској Павла ћроћив ћоћчињавања Пећке ћаћријаришије архиећискоји Охридској*, Споменик СКА 56, Сремски Карловци 1922, 32–39.
- Лазић, Кћићћори и ћриложници**
Мирослав Лазић, *Кћићћори и ћриложници у српској кулћури 19. и ћочетћком 20. века*, у: Приватни живот код Срба у деветнаестом веку, Београд 2006, 611–659.
- Лазић, Измећу ћаћриотћизма, ћобожностћи и ћрћовине**
Мирослав Лазић, *Измећу ћаћриотћизма, ћобожностћи и ћрћовине: Моћиви издавачке делатћностћи Божидара Вуковића*, Археографски прилози 35 (2013) 49–101.
- Лазић, Издања четћињске шћамћарије**
Мирослав Лазић, *Издања четћињске шћамћарије измећу ћтрадиције и иновације, функције и форме*, у: Измећу традиције и иновације: 520 година од прве ћирилске књиге штампане на српскословенском језику: Каталог изложбе, Београд 2014, 23–37.
- Лазић, Прилој ћознавању шћамћарсћива Димићрија Љубавића**
Мирослав Лазић, *Прилој ћознавању шћамћарсћива Димићрија Љубавића: Издања Аћосћола из 1547. ћодине у свећлу ћримерака из Библиотћеке манастира Хиландара*, Археографски прилози 36 (2014) 93–113.
- Лазић, Збирка сћарих шћамћаних књија**
Мирослав Лазић, *Збирка сћарих шћамћаних књија Народне дидлиотћеке Србије: Обнова и развој након 1941. ћодине*, Археографски прилози 37 (2015), 157–216.

Лазић, Сџаре шџамџане књиџе из џрводџиџноџ фонда

Мирослав Лазић, *Сџаре шџамџане књиџе из џрводџиџноџ фонда Народне дџблџоџеке у Беоџраду*, Археографски прилози 38 (2016) 211–233.

Лазић, Украс сџаре шџамџане књиџе у XV и XVI сџолећу

Мирослав Лазић, *Украс сџаре шџамџане књиџе у XV и XVI сџолећу: ценџџри и сџваралачка џродукиџа*, у: *Визанџиџско наслеђе и срџска умеџносџи I–III. Сакрална умеџносџи срџских земаља у средњем веку*, ур. Драган Војводић, Даница Поповић, Београд 2016, 485–493.

Лазић, Графџчки украс

Мирослав Лазић, *Графџчки украс сџарџх срџских шџамџаних књиџа у научноџ оџусу Среџџена Пеџковића: џорекло, узори и уџиџаџи*, у: Професору Сретену Петковићу у спомен, Београд 2017, 31–36.

Лазић, Окџоџх џеџоџласник џрачанички

Мирослав Лазић, *Окџоџх џеџоџласник џрачанички*, у: Српско уметничко наслеђе на Косову и Метохиџи: идентитет, значај, угроженост, Београд 2017, 234–235.

Лазић, Божидар Вуковић измећу сџварносџи и консџрукциџе

Мирослав Лазић, *Божидар Вуковић измећу сџварносџи и консџрукциџе: Од шџамџара до срџскоџ десџоџа*, Црквене студиџе 15 (2018) 17–39.

Лазић, Од Божидара Вуковића до Дионизиџа дела Векиџе

Мирослав Лазић, *Од Божидара Вуковића до Дионизиџа дела Векиџе: Иденџиџџетџ и џсеудоним у кулџури раноџ модерноџ доба*, у: Scala Paradisi. Академику Димитриџу Богдановићу у спомен 1986–2016, Београд 2018, 165–186.

Лазић, Инкунабуле и џалеоџиџи

Мирослав Лазић, *Инкунабуле и џалеоџиџи: срџскословенске шџамџане књиџе од краџа 15. до средине 17. века*, у: Осам векова аутокефалиџе Српске православне цркве I, Београд 2020, 325–344.

Лихачов, Поеџика сџаре руске књижевносџи

Димитриџ С. Лихачов, *Поеџика сџаре руске књижевносџи*, Београд 1972.

Лукџаненко, Издаџия кириллической џечайџи

Вера И. Лукџаненко, *Издаџия кириллической џечайџи XV–XVII вк (1494–1688 џџ.) для южных славян и румын. Кайалоџ кџиџ из собрания Государсџвенной џублџичноџ дџблџоџеке им. М. Е Салџькова-Щедрина*, Ленинград 1979.

Љубинковић, Боџени дрворез

Мирџана Љубинковић, *Боџени дрворез у књиџама шџамџариџе Божидара Вуковића*, Зборник Музеџа примењене уметности 11 (1967) 25–29.

Магловски, Крсџ џроцвеџали из Празничноџ минеџа

Јанко Магловски, *Крсџ џроцвеџали из Празничноџ минеџа Божидара Вуковића (1538)*, Зборник Матице српске за ликовне уметности 29–30 (1993–1994) 281–300.

Максимовић, Срџска средњовековна скулџура

Јованка Максимовић, *Срџска средњовековна скулџура*, Нови Сад 1971.

Максимовић, Чеџвороџеванђеље Сџарчеве Горице

Јованка Максимовић, *Чеџвороџеванђеље Сџарчеве Горице*, Зборник за ликовне уметности Матице српске 12 (1976) 59–68.

Максимовић, Срџске средњовековне миниџаџуре

Јованка Максимовић, *Срџске средњовековне миниџаџуре*, Београд 1983.

Максимовић, Јеванђеље Ива Николића Ловића

Јованка Максимовић, *Јеванђеље Ива Николића Ловића ои Пашировића*, у: Штампарска и књижевна дјелатност Божидара Вуковића Подгоричанина, Титоград 1986, 65–82.

Мано-Зиси, Ка изради ѿнералној кашалој

Катарина Мано-Зиси, *Ка изради ѿнералној кашалој сѿарих срѿских шѿамѿаних књиѿа XV–XVII века*, Сусрети библѿографа '84, Инђија 1985, 17–23.

Мано-Зиси, Зборници за ѿуѿнике Божидара Вуковића

Катарина Мано-Зиси, *Зборници за ѿуѿнике Божидара Вуковића у свейлу сачуваних ѿримера*, у: Штампарска и књижевна дјелатност Божидара Вуковића Подгоричанина, Титоград 1986, 151–171.

Мано-Зиси, Перѿаменѿи одломак Зборника за ѿуѿнике

Катарина Мано-Зиси, *Перѿаменѿи одломак Зборника за ѿуѿнике Вићенца Вуковића из 1560. ѿодине*, у: Црнојевића штампарѿја и старо штампарство, Подгорица 1994, 57–66.

Мано-Зиси, Милешевско шѿамѿарсѿво

Катарина Мано-Зиси, *Милешевско шѿамѿарсѿво 1544–1557*, 450 година од оснивања штампарѿје у Милешеви, Пријепоље 1994.

Мано-Зиси, Поѿовор: Беоѿрадско четѿворојеванђеље

Катарина Мано-Зиси, *Поѿовор: Беоѿрадско четѿворојеванђеље*, Београдско четворојеванђеље 1552, фототипске издање, Београд 2000, III–XIX.

Мано-Зиси, Зборник за ѿуѿнике Вићенца Вуковића

Катарина Мано-Зиси, *Зборник за ѿуѿнике Вићенца Вуковића (1547) из цркве Свейој Ђорђа у Николинцима код Вршица*, Археографски прилози 24 (2002) 177–188.

Мано-Зиси, Шѿамѿано „Четѿворојеванђеље“ монаха Лавренѿија

Катарина Мано-Зиси, *Шѿамѿано „Четѿворојеванђеље“ монаха Лавренѿија (друѿо издање, ѿосле 1582. ѿодине)*, Археографски прилози 25 (2003) 239–258.

Мано-Зиси, Књиѿе ѿоражданске шѿамѿарије

Катарина Мано-Зиси, *Књиѿе ѿоражданске шѿамѿарије (1519–1523)*, у: Горажданска штампарѿја 1519–1523, Београд – Источно Сарајево 2008, 163–223.

Мано-Зиси, Први шѿамѿани срѿски буквар

Катарина Мано-Зиси, *Први шѿамѿани срѿски буквар из 1597. ѿодине*, у: Буквари и букварска настава код Срба: Зборник радова, Београд 2010, 13–25.

Маринковић, Библѿоѿрафија, 1

Боривоје Маринковић, *Библѿоѿрафија о нашем ћириличком шѿамѿарсѿву, шѿамѿаријама и књиѿама XV, XVI и XVII сѿолећа*, књ. 1, Цетиње 1988.

Маринковић, Библѿоѿрафија, 2

Боривоје Маринковић, *Библѿоѿрафија о нашем ћириличком шѿамѿарсѿву, шѿамѿаријама и књиѿама XV, XVI и XVII сѿолећа*, књ. 2, Цетиње 1989.

Маринковић, Библѿоѿрафија, 4/1

Боривоје Маринковић, *Библѿоѿрафија о нашем ћириличком шѿамѿарсѿву, шѿамѿаријама и књиѿама XV, XVI и у XVII сѿолећа, четѿвртѿа књиѿа (ѿрви део): од Горажда до Мркишине цркве (Горажде, Рујно, Грачаница, Милешева)*, Цетиње 1991

Маринковић, Библѿоѿрафија, 4/2

Боривоје Маринковић, *Библѿоѿрафија о нашем ћириличком шѿамѿарсѿву, шѿамѿаријама и књиѿама XV, XVI и у XVII сѿолећа, четѿвртѿа књиѿа (друѿи део): од Горажда до Мркишине цркве (Горажде, Рујно, Грачаница, Милешева)*, Цетиње 1991.

Марјановић-Душанић, Владарска идеологија Немањића

Смиља Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија Немањића. Дипломаџичка студија*, Београд 1997.

Марјановић-Душанић, Хрисовуља краља Душана о даровању манастира Св. Николе мрчкој

Смиља Марјановић-Душанић, *Хрисовуља краља Душана о даровању манастира Св. Николе мрчкој у Орехову манастиру Хиландару (1339. година)*, Стари српски архив 2 (2003) 55–68.

Марјановић-Душанић, Свети краљ

Смиља Марјановић-Душанић, *Свети краљ. Кулић Стефана Дечанској*, Београд 2007.

Марјановић-Душанић, Војводић, Образац царства

Смиља Марјановић-Душанић, Драган Војводић, *Образац царства – идеја и слика власти у Србији (1299–1371)*, у: *Византијско наслеђе и српска уметност I–III. Сакрална уметност српских земаља у средњем веку*, ур. Драган Војводић, Даница Поповић, Београд 2016, 299–315.

Марковић, Православно монаштво

Василије Марковић, *Православно монаштво и манастири у средњовековној Србији*, Сремски Карловци 1920.

Марковић, Књијори, њихове дужности и права

Василије Марковић, *Књијори, њихове дужности и права*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор 5 (1925) 100–119.

Марковић, Циклус Великих празника

Миодраг Марковић, *Циклус Великих празника*, у: *Зидно сликарство манастира Дечана: грађа и студије*, ур. Војислав Ј. Ђурић, Београд 1995, 107–120.

Марковић, Иконографски програм најстарије живописе

Миодраг Марковић, *Иконографски програм најстарије живописе цркве Богородице Перивлејше у Охриду. Попис фресака и белешке о појединим иконографским особеностима*, Зограф 35 (2011) 119–143.

Марковић, Историја школства и просвете

Томаш Марковић, *Историја школства и просвете у Црној Гори*, књ. 1, Београд 1969, 180–207

Мартиновић, Рад на црнојорској библиографији

Душан Ј. Мартиновић, *Рад на црнојорској библиографији серијских публикација и неки проблеми израде регионалних библиографија*, Сусрети библиографа '84, Инђија 1985, 87–93.

Мартиновић, Прилози „Црнојорској библиографији 1494–1994“

Душан Ј. Мартиновић, *Прилози «Црнојорској библиографији 1494–1994» на дујарском језику и другим старим језицима у бијарским библиотекама*, Библиографски вјесник 15/3 (1986) 9–25.

Мартиновић, Црна Гора у Гујенберговој галаксији

Душан Ј. Мартиновић, *Црна Гора у Гујенберговој галаксији*, Подгорица 1994.

Мартиновић, Штампар Божидар Вуковић-Подјоричанин

Душан Ј. Мартиновић, *Штампар Божидар Вуковић-Подјоричанин (око 1460–1539) као донатор манастира Милешево и оснивач прве српске књижаре*, Симпозијум Сеоски дани Срете-на Вукосављевића, 18, Пријепоље 1998, 243–252.

Мартиновић, Евџениј Љвович Немировски

Душан Ј. Мартиновић, *Евџениј Љвович Немировски и његов допринос јужнословенској библиологији*, Сусрети библиографа (2000), Инђија 2002, 153–163.

Мартиновић, Божидар Вуковић Подгоричанин

Душан Ј. Мартиновић, *Божидар Вуковић Подгоричанин између лејенде и историје*, Историјски записи 75/1–2 (2002) 57–68.

Матић, Српски иконопис

Миљана Матић, *Српски иконопис у доба обновљене Пећке патријаршије 1557–1690*, Београд 2017.

Медаковић, Једна икнабула

Дејан Медаковић, *Једна икнабула из библиотеке Српске академије наука*, Библиотекар 4/3–4 (1952) 120–124.

Медаковић, Штампане србуље

Дејан Медаковић, *Штампане србуље у бечкој Националној библиотеци*, Библиотекар 5/3–4 (1953) 146–148.

Медаковић, О уметничкој опреми

Дејан Медаковић, *О уметничкој опреми старих српских штампаних књига*, Библиотекар 7/1–2 (1955) 6–14.

Медаковић, Дрворезна икона Расећа

Дејан Медаковић, *Дрворезна икона Расећа у манастиру Хиландару*, Зборник радова Византолошког института 4 (1956), 187–198.

Медаковић, Графика српских штампаних књига

Дејан Медаковић, *Графика српских штампаних књига XV–XVII века*, Београд 1958.

Медаковић, Српска минијатура XVIII века

Дејан Медаковић, *Српска минијатура XVIII века*, Библиотекар 4 (1958) 276–277.

Медаковић, Гравира код Срба

Дејан Медаковић, *Гравира код Срба*, Библиотекар 12/1–2 (1960) 14–20.

Медаковић, Непознато издање српској „Октоиха“

Дејан Медаковић, *Непознато издање српској „Октоиха“ из 1537. године*, Гласник САНУ 12/2 (1960), Београд 1962, 247.

Медаковић, Један пример изучавању српско-руских штампаних веза

Дејан Медаковић, *Један пример изучавању српско-руских штампаних веза*, Зборник Музеја примењене уметности 11 (1967) 47–49.

Медаковић, Старе штампане књиге манастира Хиландара

Дејан Медаковић, *Старе штампане књиге манастира Хиландара*, у: Димитрије Богдановић, *Католички ћирилских рукописа манастира Хиландара*, Београд 1978, 275–288.

Медић, Стари сликарски примерници III

Милорад Медић, *Стари сликарски примерници III. Ерминија о сликарским вештинама Дионисија из Фурне*, Београд 2005.

Мијатовић, Историјске црте

Чедомил Мијатовић, *Историјске црте*, Отаџбина (Београд) 10/30 (1892) 4–16, 186–196.

Мијовић, Менолој.

Павле Мијовић, *Менолој. Историјско-уметничка истраживања*, Београд 1973.

Мијовић, Наша и венецијанска штампана књига

Павле Мијовић, *Наша и венецијанска штампана књига*, у: Штампарска и књижевна делатност Божидара Вуковића Подгоричанина, Титоград 1986, 47–64.

Миловић, Двије-три ријечи о заштитним знаковима

Јевто М. Миловић, *Двије-три ријечи о заштитним знаковима на нашим старим књигама*, у: Црнојевића штампарија и старо штампарство, Подгорица 1994, 123–126.

Милошевић, Андрија Палиашић Коџоранин

Милош Милошевић, *Андрија Палиашић Коџоранин*, Цетиње 1994.

Милошевић, Црквено задужбинарство

Радомир Милошевић, *Црквено задужбинарство код Срба*, Смедерево 2005.

Минчева, Двойствената същност на „абаџар“

Бояна Минчева, *Двойствената същност на „абаџар“ – „шифърџи“ на Филип Станиславов*, у: Beati Possidentes. Юбилеен сборник, посветен на 60-годишнината на проф. д-р Боряна Христова, София 2012, 105–115.

Минчева, Амулетните свитъци или „абаџар“

Бояна Стефанова Минчева, *Амулетните свитъци или „абаџар“ в печатната традиция южните Славяни 16–18 век*, автореферат на дисертационен труд..., София 2015.

Минчева, Съсвещаните с имена на Бог и свети Богородица

Бояна Минчева, *Съсвещаните с имена на Бог и свети Богородица в южнославянската книжовна традиция през XVI и XVII век*, Библиотека 6 (2015) 1–14.

Минчева, Съсвещаните в „абаџар“ на Филип Станиславов

Бояна Минчева, *Съсвещаните в „абаџар“ на Филип Станиславов – майски цикл (розарий) и народен календар*, Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ 7 (2015) 35–52.

Миодраг, Луксузна издања књига

Предраг Миодраг, *Луксузна издања књига из шtamпарије Божидара Вуковића*, Богословље 55/1–2 (1997) 63–66.

Мирковић, Икона са записом Божидара Вуковића

Лазар Мирковић, *Икона са записом Божидара Вуковића*, Старица III/7 (1932) 127.

Митерауер, Миленијум и друге јубиларне јодине

Михаел Митерауер, *Миленијум и друге јубиларне јодине. Зашто прослављамо историју?*, Београд 2003.

Михаиловић, Епископа Виџенца Вуковића

Живота Михаиловић, *Епископа Виџенца Вуковића*, Годишњак Народне библиотеке 1, Београд 1960, 67–76.

Михаиловић, Псалтир Виџенца Вуковића

Живота Михаиловић, *Псалтир Виџенца Вуковића из 1561. јодине*, Годишњак Народне библиотеке 1, Београд 1960, 55–66.

Михаљчић, Хрисовуља цара Уроша мелничком митрополију Кирилу

Раде Михаљчић, *Хрисовуља цара Уроша мелничком митрополиту Кирилу (1356, мај)*, Стари српски архив 2 (2003) 85–97.

Младеновић, Прве српске шtamпране књиге

Александар Младеновић, *Прве српске шtamпране књиге – најомена с филолошке стране*, Археографски прилози 15 (1993) 33–42 (=Младеновић 1993: Александар Младеновић, *Прве српске шtamпране књиге – најомена с филолошке стране*, Српски књижевни гласник, сер. 3, год. 2 (1993) књ. 5, стр. 126–129).

Момировић, Ко је Димирије, шtamпар Грачаничкој октоиха?

Петар Момировић, *Ко је Димирије, шtamпар Грачаничкој октоиха?*, Сусрети библиографа '84, Инђија 1985, 42–46.

Момировић, Расиросирањеност издања Божидара Вуковића

Петар Момировић, *Расиросирањеност издања Божидара Вуковића на садашњем погрчју Војводине*, у: Штампарска и књижевна дјелатност Божидара Вуковића Подгоричанина, Титоград 1986, 195–210.

Мошин, Маршовско даширање

Владимир Мошин, *Маршовско даширање*, Историски гласник 1–2 (1951) 19–57.

Мошин, Орнаментика неовизантијској и “балканској” сџила

Владимир Мошин, *Орнаментика неовизантијској и “балканској” сџила*, Godišnjak Balkanološkog instituta u Sarajevu, 1 (1956) 295–351.

Мошин, Водени знаци

Владимир Мошин, *Водени знаци најсџаријих српских шџамџаних књиџа*, Зборник Музеја примењене уметности 11 (1967) 7–24.

Мошин, Рукојиси дивше Београдске народне дидлиотјеке

Владимир Мошин, *Рукојиси дивше Београдске народне дидлиотјеке у Даблину и у Зајреду*, Библиотекар 20/5 (1968) 349–359.

Мошин и др., Рукојиси Музеја Српске ѓравославне цркве, I/1

Владимир Мошин и др., *Рукојиси Музеја Српске ѓравославне цркве: Збирка Радослава М. Грујића*, Археографски опис I/1, Београд 2017.

Мутафов, Евројеизација на харџија

Емануел Мутафов, *Евројеизација на харџија. Сџчиненија за живојисџа на ѓрџџки език ѓрез ѓврваџа ѓоловина на XVIII в.*, АБА Софија, 2001, 5–27.

Мутафов, Криџџоѓрамиџе и дилинѓвизмџџ

Емануел Мутафов, *Криџџоѓрамиџе и дилинѓвизмџџ на Палеолоџовоџо изкусџво*, Patrimonium. Мк 7–8 (2010) 251–260.

Наумов А, Теолоџија у сџисима Ѓурђа Црнојевића и Божидара Вуковића

Александар Наумов, *Теолоџија у сџисима Ѓурђа Црнојевића и Божидара Вуковића*, у: Scala Paradisi: академику Димитрију Богдановићу у спомен 1986–2016, Београд 2018, 227–238.

Наумов, У навечерју великој духовној јудилеја

Александар Наумов, *У навечерје великој духовној јудилеја*, Црквене студије 15 (2018) 13–14.

Наумов Н., Свеџачник Божидара Вуковића

Наталија Наумов, *Свеџачник Божидара Вуковића*, Црквене студије 15 (2018) 75–115.

Немировски, Славјанские инкунабулы и ѓалеоџиџы

Евгениј Л. Немировски, *Славјанские инкунабулы и ѓалеоџиџы кирилловскоџо ириџџа в књиџохранилищах Советскоџо Союза*, Советское славјановедение 1 (1968), Москва, 11–25.

Немировски, Руско саоџиџење из XVIII в.

Евгениј Љ. Немировски, *Руско саоџиџење из XVIII в. О издању Вићенца Вуковића*, Библиографски вјесник, год. XVIII, др. 1–2–3 (1989) 247–249.

Немировски, Црноѓрска дидлиѓѓраџија, I/2

Евгениј Љ. Немировски, *Црноѓрска дидлиѓѓраџија*, Том 1, Књ. 2: *Издања Божидара и Вићенца Вуковића, Сџеџана Мариновића, Јакова од Камене реке, Јеролима Заџуровића, Јакова Крајкова, Ѓованиа Анџџџџа Рамџаџџџа, Марка и Барџоломеа Ѓинамиа 1519–1638*, Цетиње 1993.

Немировски, Неизвесџнџџ варианџџ Сборника

Евгениј Л. Немировски, *Неизвесџнџџ варианџџ Сборника (Праздничној минеи) 1538 ѓода*, Зборник Матице српске за славистику 43 (1993) 175–176.

Немировский, Замейки о южнославянских старопечатных изданиях

Евгений Л. Немировский, *Замейки о южнославянских старопечатных изданиях*, Зборник Матице српске за славистику 54–55 (1998) 195–201.

Немировски, Почеци шћамјарсѣва у Црној Гори

Евгениј Љ. Немировски, *Почеци шћамјарсѣва у Црној Гори (1492–1496)*, Цетиње 1996.

Немировски, Прва и друја шћамјарија манасѣира Милешеве

Евгениј Љ. Немировски, *Прва и друја шћамјарија манасѣира Милешеве*, Милешевски записи 2 (1996), Пријепоље 1997, 123–174.

Немировский, Истѣория славянскоѣ кирилловскоѣ книѣйечайѣания, I

Евгений Л. Немировский, *Истѣория славянскоѣ кирилловскоѣ книѣйечайѣания XV - начала XVII века: Возникновение славянскоѣ книѣйечайѣания, I*, Москва 2003.

Немировский, Истѣория славянскоѣ кирилловскоѣ книѣйечайѣания, 2/1

Евгений Л. Немировский, *Истѣория славянскоѣ кирилловскоѣ книѣйечайѣания XV - начала XVII века: Возникновение славянскоѣ книѣйечайѣания, 2/1*, Москва 2005.

Немировский, Истѣория славянскоѣ кирилловскоѣ книѣйечайѣания, 2/2

Евгений Л. Немировский, *Истѣория славянскоѣ кирилловскоѣ книѣйечайѣания XV - начала XVII века: Возникновение славянскоѣ книѣйечайѣания, 2/2*, Москва 2005.

Немировский, Славянские издания

Евгений Л. Немировский, *Славянские издания кирилловскоѣ (цѣрковнославянскоѣ) шрифѣа 1491–2000, II/1*, Москва 2011. (7–23)

Новаковић, Истѣорија срѣске књижевности (1867)

Стојан Новаковић, *Истѣорија срѣске књижевности*, Београд 1867.

Новаковић, Истѣорија срѣске књижевности (1871)

Стојан Новаковић, *Истѣорија срѣске књижевности*, Београд 1871.

Новаковић, Божидара Вуковића Зборници за јуѣйнике

Стојан Новаковић, *Божидара Вуковића Зборници за јуѣйнике*, Гласник Српског ученог друштва 45 (1877) 129–167.

Новаковић, Псалѣир и еѣистѣола Виценца Вуковића

Стојан Новаковић, *Псалѣир и еѣистѣола Виценца Вуковића од 1546 јѣдине*, Годишњѣца Николе Чупића 9 (1887) 200–213.

Обрадовић, Еѣика или филосоѣја наравоучѣйелна

Досѣеј Обрадовић, *Еѣика или филосоѣја наравоучѣйелна јѣо свѣстѣи ѣ. ѣрофессора Соави*, У Венеѣи 1803.

Олар, Шћамјарија Димѣйрија Љубавића

Корнелија Олар, *Шћамјарија Димѣйрија Љубавића из Трѣовишѣа у румунској истѣориѣографѣји*, Годишњак Библиотеке Матице српске за 1991, Нови Сад 1992, 109–122.

Панковић, Разлике у Шафариковој дѣблиѣографѣји србуљских књиѣа

Душан Панковић, *Разлике у Шафариковој дѣблиѣографѣји србуљских књиѣа 1829. и 1865. јѣдине*, Сусрети дѣблиографа '84, Инђѣја 1985, 29–41.

Пантић, Стѣаре срѣске шћамјарије

Мирослав Пантић, *Стѣаре срѣске шћамјарије у Црној Гори и Венеѣији у XV и XVI веку*, Споменица посвећена 130-годишњѣци живота и рада Библиотеке Српске академије наука и уметности, Београд: Српска академија наука и уметности 1974, 43–52.

Пантић, Књижевности на иџлу Црне Горе

Мирослав Пантић, *Књижевности на иџлу Црне Горе и Боке Коџорске од XVI до XVIII века*, Београд 1990.

Пантић, Књижевности на иџлу Црне Горе и Боке Коџорске

Мирослав Пантић, *Књижевности на иџлу Црне Горе и Боке Коџорске*, у: *Историја српског народа* 3/2, Београд: Српска књижевна задруга 1993, 135–255.

Павић, Гаврил Стефановић Веницловић

Милорад Павић, *Гаврил Стефановић Веницловић*, Београд 1972.

Пејић, Црква Богородичиног усиења у Мрџвици

Светлана Пејић, *Црква Богородичиног усиења у Мрџвици – сликарство*, Саопштења Републичког завода за заштиту споменика културе XX–XXI (1988–89) 109–134.

Пет векова српског шџамџарства

Пет векова српског шџамџарства 1494–1994. Раздобље српскословенске шџамџе XV–XVII века, прир. Митар Пешикан, Катарина Мано-Зиси, Миљко Ковачевић, Београд 1994.

Пет вјекова Окџоиха (1996)

Пет вјекова Окџоиха, Подгорица 1996.

Петковић, Уџицај илустрација из српских шџамџаних књиџа (резиме)

Сретен Петковић, *Уџицај илустрација из српских шџамџаних књиџа на зидно сликарство XVI и XVII века (резиме)*, Зборник Музеја примењене уметности 11, Београд 1967, 58.

Петковић, Уџицај илустрација из српских шџамџаних књиџа

Сретен Петковић, *Уџицај илустрација из српских шџамџаних књиџа на зидно сликарство XVI и XVII века*, Старица 17 (1966), Београд 1967, 91–96.

Петковић, Илустрације Meditationes vitae Christi

Сретен Петковић, *Илустрације Meditationes vitae Christi од Псеудо-Бонавенџуре у једној српској шџамџаној књиџи XVI века*, у: Зборник Светозара Радојчића, Београд 1969, 253–265.

Петковић, Порекло илустрација у шџамџаним књиџама

Сретен Петковић, *Порекло илустрација у шџамџаним књиџама Божидара Вуковића*, Зборник за ликовне уметности 12 (1976) 119–135.

Петковић, Божидар Вуковић и илустрације руских и украјинских шџамџаних књиџа

Сретен Петковић, *Божидар Вуковић и илустрације руских и украјинских шџамџаних књиџа XVI и XVII века*, у: Штампарска и књижевна дјелатност Божидара Вуковића Подгоричанина, Титоград 1986, 83–105.

Петковић, Несачувани џорџреџ

Сретен Петковић, *Несачувани џорџреџ новобрдског миџроџолиџа Никанора из 1538/1539. џодине*, Старине Косова IX, Приштина 1989–1990, 71–86.

Петковић, Ликови Срба свейџиџеља

Сретен Петковић, *Ликови Срба свейџиџеља у српским шџамџаним књиџама XVI века*, Зборник Матице српске за ликовне уметности 26 (1990) 139–158.

Петковић, Илустрације и књиџни украс

Сретен Петковић, *Илустрације и књиџни украс у српским шџамџаним књиџама XV–XVII века*, у: Пет векова српског штампарства 1494–1994, Београд 1994, 25–52.

Петковић, Илустрације српских шџамџаних књиџа

Сретен Петковић, *Илустрације српских шџамџаних књиџа XV–XVII века између Иџока и Зайада*, у: Црнојевића штампарџа и старо штампарство, Подгорица 1994, 67–78.

Петковић, Српска уметности

Сретен Петковић, *Српска уметности у XV и XVII веку*, Београд 1995.

Петковић, Илустрације из шћамјаних књија као ѿредлошци

Сретен Петковић, *Илустрације из шћамјаних књија као ѿредлошци српским и бујарским минијатуристима XVI–XVIII века*, у: *Словенско средњовековно наслеђе*, Зборник посвећен професору Ђорђу Трифуновићу, Београд 2001, 401–423.

Пешикан, Уз монографију „Пет векова српској шћамјарсћива“

Митар Пешикан, *Уз монографију „Пет векова српској шћамјарсћива“*, *Наш језик* 29/3–4 (1993) Београд 131–154.

Пешикан, Сћара шћамја као развојни сћуујањ ћирилице

Митар Пешикан, *Сћара шћамја као развојни сћуујањ ћирилице*, у: *Пет векова српског штампарства 1494–1994*, Београд 1994, 61–69.

Пешикан, Лексикон српскословенској шћамјарсћива

Митар Пешикан, *Лексикон српскословенској шћамјарсћива*, у: *Пет векова српског штампарства 1494–1994*, Београд 1994, 71–218.

Пешикан, Из зајиса сћарих шћамјара

Митар Пешикан, *Из зајиса сћарих шћамјара*, у: *Пет векова српског штампарства 1494–1994*, Београд 1994, 71–218.

Плавшић, Српске шћамјарије

Лазар Плавшић, *Српске шћамјарије од краја XV до средине XIX века*, Београд 1959.

Поленакловић, Кара Трифун и издања Божидара Вуковића

Харалампје Поленакловић, *Кара Трифун и издања Божидара Вуковића на ћерену Македоније*, у: *Штампарска и књижевна дјелатност Божидара Вуковића Подгоричанина*, Титоград 1986, 177–179.

Полимирова, Два новооткрићи ексемљара на Чећириеванјелиејо

Мария Полимирова, *Два новооткрићи ексемљара на Чећириеванјелиејо на ћеромонах Лавренићий*, *Годишник на софийския университет “св. климент охридски”*, Център за славяно-византийски проучвания „Иван Дуйчев“ 97 (16) (2011) 217–223, 493–501.

Полимирова, Научнијий инјерес към венецианскије кирилски ћечайни књији

Мария Полимирова, *Научнијий инјерес към венецианскије кирилски ћечайни књији ојј XVI в. в Бљлјария*, *Ricerche slavistiche. Nuova serie* 3 (63) (2020) 189–207.

Половина, Аућодбиоћрафски фрајменћи у српским сћисима

Наташа Половина, *Аућодбиоћрафски фрајменћи у српским сћисима XIV века*, докторска дисертација, Нови Сад 2014.

Половина, Писах и јојјисах

Наташа М. Половина, *Писах и јојјисах Радмиле Маринковић у свејлу изучавања средњовековне аућодбиоћрафске књижевности*, *Годишњак катедре за српску књижевност са јужнословенским књижевностима* (2017) 63–74.

Попадић, Димитрије Аврамовић и идеја „сјоменика древносћи“

Милан Попадић, *Димитрије Аврамовић и идеја „сјоменика древносћи“ у Србији средином XIX века*, у: *Димитрије Аврамовић. Уметник европских оквира и српског контекста*, Нови Сад 2017, 213–227.

Поповић, Књије Божидара Вуковића у Румунији

Вукица Поповић, *Књије Божидара Вуковића у Румунији*, *Штампарска и књижевна дјелатност Божидара Вуковића Подгоричанина*, Титоград 1986, 211–214.

Поповић, Цвeйна симболика и култ рeликвија

Даница Поповић, *Цвeйна симболика и култ рeликвија у средњовековној Србији*, Зограф 32 (2008) 69–81.

Поповић Д., Поповић М., Манастир Шудикова у Будимљи

Даница Поповић, Марко Поповић, *Манастир Шудикова у Будимљи*, Београд–Беране 2020.

Поповић, Доимайика ѱравославне цркве, III

Јустин Поповић, *Доимайика ѱравославне цркве, III*, Београд 1980.

Поповић, Турска и Дубровник у XVI веку

Тома Поповић, *Турска и Дубровник у XVI веку*, Београд: Српска књижевна задруга 1973.

Поповић, Чулић, Зборник за ѱућнике

Љубинко Поповић, Бранко Чулић, *Зборник за ѱућнике*, Библиотекар 4/1–2 (1952) 28–30.

Прерадовић, Архитектонска ѱласика и систем украшавања моравских цркава

Дубравка Прерадовић, *Архитектонска ѱласика и систем украшавања моравских цркава*, у: *Византијско наслеђе и српска уметност I–III. Сакрална уметност српских земаља у средњем веку*, ур. Драган Војводић, Даница Поповић, Београд 2016, 435–445.

Проловић, Сликани украс рукојиса

Јадранка Проловић, *Сликани украс рукојиса од XII до XV века*, у: *Манастир Хиландар, прир. Гојко Суботић*, Београд 1998, 293–308.

Проловић, Рано доба украса српских рукојиса

Јадранка Проловић, *Рано доба украса српских рукојиса*, у: *Византијско наслеђе и српска уметност I–III. Сакрална уметност српских земаља у средњем веку*, ур. Драган Војводић, Даница Поповић, Београд 2016, 183–191.

Проловић, Илуминација српских рукојиса

Јадранка Проловић, *Илуминација српских рукојиса из зрелој средњеј века (1299–1371)*, у: *Византијско наслеђе и српска уметност I–III. Сакрална уметност српских земаља у средњем веку*, ур. Драган Војводић, Даница Поповић, Београд 2016, 331–339.

Проловић, Сликани украс српских ѱозносредњовековних рукојиса

Јадранка Проловић, *Сликани украс српских ѱозносредњовековних рукојиса (1371–1459)*, у: *Византијско наслеђе и српска уметност I–III. Сакрална уметност српских земаља у средњем веку*, ур. Драган Војводић, Даница Поповић, Београд 2016, 447–453.

Протасева, Византијски орнамент

Т. Н. Протасева, *Византијски орнамент*, in: *Древнерусское искусство, Рукописная книга*, II, Москва 1974, 205–218.

Радичевић, Сѱара минеја Божидара Вуковића

Филип Радичевић, *Сѱара минеја Божидара Вуковића*, Јавор 12 (1885), 1211–1213, 1241–1244.

Радојичић, Сѱари српски шѱамѱар Сѱефан

Ђорђе Сп. Радојичић, *Сѱари српски шѱамѱар Сѱефан „оѱи ѱрада Скадра“ и црква Ивановац код Пећи*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор 18/1–2 (1938) 375–392.

Радојичић, Да ли је у XV веку ѱосѱојала шѱамѱарија у Подѱорици

Ђорђе Сп. Радојичић, *Да ли је у XV веку ѱосѱојала шѱамѱарија у Подѱорици*, Богословље 15 (1940) 13–28.

Радојичић, Белешке о шѱамѱаријама у Црној Гори

Ђорђе Сп. Радојичић, *Белешке о шѱамѱаријама у Црној Гори у XV и XVI веку*, Историски записи I/2 (1948) 1–7.

Радојичић, Каракџер и главни моменџи

Ђорђе Сп. Радојичић, *Каракџер и главни моменџи из џрошлости сџарих срџских шџамџариџа (XV–XVII века)*, Историски записи III/6 (1950) 255–270.

Радојичић, Књџиџе на џерџаменџу

Ђорђе Сп. Радојичић, *Књџиџе на џерџаменџу из шџамџариџе Божидара Вуковића (шџамџане у Венеџиџи 1537 и 1538 џод.)*, Историски записи III/6 (1950) 354–356.

Радојичић, Пахомиџе «оџи Црниџе Гори оџи Реке»

Ђорђе Сп. Радојичић, *Пахомиџе „оџи Црниџе Гори оџи Реке“*, Историски записи VII/10 (1954) 225–227.

Радојичић, Срџске рукоџисне и шџамџане књџиџе

Ђорђе Сп. Радојичић, *Срџске рукоџисне и шџамџане књџиџе кроз векове*, Библиотекар 7/3–4 (1955) 124–137.

Радојичић, Шџа је Досиџеј Обрадовић џисао

Ђорђе Сп. Радојичић, *Шџа је Досиџеј Обрадовић џисао о сџаром срџском шџамџару Божи- дару Вуковићу из 16. века*, Политика 55/16303 (25. октобар), Београд 1958, 10.

Радојичић, Ђиро Ђанели

Ђорђе Сп. Радојичић, *Ђиро Ђанели (1905–1959)*, Јужнословенски филолог 24 (1959–1960), Београд 1960, 497–499.

Радојичић, Јужнословенско-руске кулџурне везе

Ђорђе Сп. Радојичић, *Јужнословенско-руске кулџурне везе до џочетџка XVIII века*, Зборник Матице српске за књџежвност и језик 13/2 (1965) 261–309.

Радојичић, Манасџир Милешева и сџаро срџско шџамџарсџво

Ђорђе Сп. Радојичић, *Манасџир Милешева и сџаро срџско шџамџарсџво џрве џоловине XVI века*, Зборник Музеџа примењене уметности 11 (1967) 35–39.

Радојковић, Срџски окови јеванђеља

Бојана Радојковић, *Срџски окови јеванђеља XVI и XVII века*, Зборник Музеџа примењене уметности 3–4 (1958) 51–87.

Радојковић, Срџско златџарсџво

Бојана Радојковић, *Срџско златџарсџво XVI и XVII века*, Нови Сад 1966.

Радојковић, Илусџираџиџе срџских шџамџаних књџиџа

Бојана Радојковић, *Илусџираџиџе срџских шџамџаних књџиџа XVI века као џриручници срџ-ских златџара*, Зборник Музеџа примењене уметности 11 (1967) 59–73.

Радојчић, Срџски адаџар

Никола Радојчић, *Срџски адаџар*, Etnolog 4 (1930–1931), 187–211.

Радојчић, Наџсџарџе шџамџариџе у Србскомџ народу

Милошџ Радојчић, *Наџсџарџе шџамџариџе у Србскомџ народу*, Подунавка 2/30–34 (1857) 238–239, 247–249, 254–255, 262–263, 271–273.

Радуновић, О именима војводе Божидара Вуковића

Ристо В. Радуновић, *О именима војводе Божидара Вуковића Подџоричанина*, у: Штампарска и књџежвна дјелатност Божидара Вуковића Подгоричанина, Титоград 1986, 27–40.

Ракић, Радул

Зоран Ракић, *Радул. Срџски сликар XVII века*, Нови Сад 1998.

Ракић, Сликани украс ћирилских рукоџиса

Зоран Ракић, *Сликани украс ћирилских рукоџиса XVI и XVII века*, у: Манастир Хиландар, прир. Гојко Суботић, Београд 1998, 309–318.

Ракић, Иницијал

Зоран Ракић, *Иницијал*, у: Лексикон српског средњег века, Београд 1999, 257–258.

Ракић, Засџавица (Засџава)

Зоран Ракић, *Засџавица (Засџава)*, у: Лексикон српског средњег века, Београд 1999, 220–222.

Ракић, Минијажуре сликара Јована у Псалџиру Гаврила Тројичанина

Зоран Ракић, *Минијажуре сликара Јована у Псалџиру Гаврила Тројичанина из 1643. године*, Саопштења XXXIV (2002) 263–278.

Ракић, Срџска минијажура

Зоран Ракић, *Срџска минијажура XVI и XVII века*, Београд 2012.

Ракић, Сликани украс срџских рукојисних књија

Зоран Ракић, *Сликани украс срџских рукојисних књија од XII до XVII века*, у: *Свети срџске рукојисне књије*, Београд 2016, 175–208.

Ракић, Сликани украс срџских рукојисних књија XVI и XVII века

Зоран Ракић, *Сликани украс срџских рукојисних књија XVI и XVII века*, у: *Византијско наслеђе и срџска уметност I–III. Сакрална уметност срџских земаља у средњем веку*, ур. Драган Војводић, Даница Поповић, Београд 2016, 541–551.

Ракић, Минијажуре и орнаментика Цетињској четворојеванђеља

Зоран Ракић, *Минијажуре и орнаментика Цетињској четворојеванђеља из осме деценија XVI века*, Саопштења Завода за заштиту споменика културе XLIX (2017) 141–156.

Ракићевић, Икона у лиџурџи

Архимандрит Тихон Ракићевић, *Икона у лиџурџи*, Студеница–Београд–Краљево 2010.

Ранковић-Вучићевић, Графички извори зидној сликарџва

Душанка Ранковић-Вучићевић, *Графички извори зидној сликарџва у наосу цркве манасџира Никоља под Кабларом*, Зборник радова Народног музеја 1, Чачак (1969) 55–61.

Ранковић и др., Инвентар рукојиса Библиотеке срџске џаџријарџије

Зоран Ранковић, Владимир Вукашиновић, Радоман Станковић, *Инвентар рукојиса Библиотеке срџске џаџријарџије*, Београд 2012.

Ристић, Дечански сџоменици

Серафимъ Ристић, *Дечански сџоменици*, Београд 1864.

Ровински, Ободска шџамџарија

Павел А. Ровински, *Ободска шџамџарија на Ријеци Црнојевића у Црној Гори и њен значај на словенском јују*, Цетиње 1893.

Ровински, Ободска шџамџарија и њен значај

Павел А. Ровински, *Ободска шџамџарија и њен значај на словенском јују*, у: *Прославна споменица четиристогодишњице Ободске штампарије*, Цетиње 1895, 40–46, 52–53.

Руварац Д., Синђелије џаџријарџа Арсенија Црнојевића

Димитрије Руварац, *Синђелије џаџријарџа Арсенија Црнојевића*, Споменик СКА LV, други разред 47 (1922) 1–6.

Руварац И., Montenegroina

Иларион Руварац, *Montenegroina. Прилоџци историји Црне Горе*, Земун 1899².

Савић, Зайиси шџамџара свешџеномонаха Макарија

Виктор Савић, *Зайиси шџамџара свешџеномонаха Макарија: Језик, џисмо и џравойис*, у: *Српско језичко наслеђе на простору данашње Црне Горе и српски језик данас*, Никшић 2012, 159–179.

Самарцић Н., Шћанци у Новом

Никола Самарцић, *Шћанци у Новом (1538–1539)*, Зборник за историју Босне и Херцеговине 2 (1997) 173–196.

Самарцић Н., Карло V и Турци

Никола Самарцић, *Карло V и Турци*, у: *Ислам, Балкан и велике силе (XIV–XX век)*, Београд: Историјски институт 1997, 205–218.

Самарцић Р., Српска православна црква у XVI и XVII веку

Радован Самарцић, *Српска православна црква у XVI и XVII веку*, у: *Историја српског народа 3/2*, Београд: Српска књижевна задруга 1993, 5–102.

Секулић, Повез стјарих српских књија

Вера Секулић, *Повез стјарих српских књија*, Библиотекар 4/3–4 (1952) 109–119.

Симић, За љубав ошћабдине

Владимир Симић, *За љубав ошћабдине: Пајриотџе и џајриотџизми у српској култури XVIII века у Хабзбуршкој монархији*, Нови Сад 2012.

Симић, Захарија Орфелин

Владимир Симић, *Захарија Орфелин (1726–1785)*, докторска дисертација, Филозофски факултет универзитета у Београду, Београд 2013.

Синдик, Предјовори и јојовори као извори за историју

Надежда Синдик, *Предјовори и јојовори као извори за историју стјаре српске шћамјане књије*, Сусрети библиографа '84, Инђија 1985, 12–16.

Синдик, Књижевне одлике јредјовора и јојовора

Надежда Р. Синдик, *Књижевне одлике јредјовора и јојовора у издањима Божидара Вуковића*, у: *Штампарска и књижевна дјелатност Божидара Вуковића Подгоричанина*, Титоград 1986, 117–130.

Синдик, Значај стјарих јредјовора и јојовора

Надежда Р. Синдик, *Значај стјарих јредјовора и јојовора за књижевну историју*, у: *Црнојевића штампарија и старо штампарство*, Подгорица 1994, 49–56.

Синдик, Смерни свешћеник мних Макарије

Надежда Р. Синдик, *Смерни свешћеник мних Макарије ошћ Чрније Гори*, Подгорица 1995.

Синдик, Издавачи, шћамјари, јрејисивачи

Надежда Р. Синдик, *Издавачи, шћамјари, јрејисивачи*, Цетиње–Обод 1996.

Сковран, Војвода Божидар Вуковић

Аника Сковран, *Војвода Божидар Вуковић - Dionisio della Vechia, јасћалд Брајисћива св. Ђорђа јрчкој у Венецији*, Зограф 7 (1977) 78–85.

Соларичъ, Поминакъ книжескїй о Славено-Сердскомъ

Павелъ Соларичъ, *Поминакъ книжескїй о Славено-Сердскомъ въ Млейкахъ Печашћанїю*, Въ Млеткахъ 1810.

Сопиковъ, Ойыиъ россійской дидліојрафїй, Часть первая

Василїй Степановичъ Сопиковъ, *Ойыиъ россійской дидліојрафїй, или јолный словарь сочиненїй и јереводовъ, најечашћаннџхъ на Славенскомъ и Россійскомъ языкахъ ошћъ начала заведенїя шћїїојрафїй, до 1813 јода*, Часть первая, Санктпетербургъ 1813.

Сопиковъ, Ойыиъ россійской дидліојрафїй, Часть пятая

Василїй Степановичъ Сопиковъ, *Ойыиъ россійской дидліојрафїй, или јолный словарь сочиненїй и јереводовъ*, Часть пятая, Санктпетербургъ 1821.

Споменица Војводе Божидара Вуковића

Споменица Војводе Божидара Вуковића Подгоричанина, Подгорица 1939.

Спремић, Србија и Венеција

Момчило Спремић, *Србија и Венеција (VI–XVI век)*, Београд 2014.

Српске рукописне и штампане књије

Српске рукописне и штампане књије у Славонији од XV до XVIII века, Београд–Пакрац 1990.

Станкић, Увод

Ал. К. Станкић, *Увод*, у: Споменица војводе Божидара Вуковића Подгоричанина, Подгорица 1939, 3–9.

Станојевић, Прилози дидлиографији србуља

Станоје Станојевић, *Прилози дидлиографији србуља*, Годишњица Николе Чупића 14 (1894) 360–384.

Станојевић, Далмација и црнојорско приморје

Глигор Станојевић, *Далмација и црнојорско приморје у вријеме млејачко-ћурској райа 1537–1539. године*, Историјски гласник 13/3–4 (1960) 87–112.

Станојевић, Јујословенске земље у млејачко-ћурским рајовима

Глигор Станојевић, *Јујословенске земље у млејачко-ћурским рајовима XVI–XVIII вијека*, Београд 1970.

Станојевић, Црна Гора у XVI вијеку

Глигор Станојевић, *Црна Гора у XVI вијеку*, у: Историја Црне Горе 3/1, Титоград 1975, 1–88.

Стипчевић, Средњовековно писано наслеђе

Биљана Стипчевић, *Средњовековно писано наслеђе у заоставштини Љубомира Ковачевића*, Археографски прилози 10/11 (1988–1989) 71–81.

Стјепчевић, Ковијанић, Први њомени Никол-Пазара и Бијелој Поља

Иво Стјепчевић, Ристо Ковијанић, *Први њомени Никол-Пазара и Бијелој Поља*, Историски записи VII/10 (1954) 610–611.

Стојанов, Украса на славјанскије рѣкојиси

Манџо Стојанов, *Украса на славјанскије рѣкојиси в Бѣлѣарѣ*, Софија 1973.

Стојановић, Каџалој рукојиса и сѣарих штампаних књија

Љубомир Стојановић, *Каџалој рукојиса и сѣарих штампаних књија: Збирка Српске краљевске академије*, Београд 1901.

Стојановић, Сѣаре српске штампарије

Љубомир Стојановић, *Сѣаре српске штампарије*, Српски књижевни гласник 7 (1902), 189–196, 282–289, 366–372, 444–458.

Стојановић, Сѣари српски зајиси и најѣисѣ 1

Љубомир Стојановић, *Сѣари српски зајиси и најѣисѣ*, књ 1, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа I/1, Београд 1902.

Стојановић, Каџалој Народне дидлиоѣеке

Љубомир Стојановић, *Каџалој Народне дидлиоѣеке у Београду*, Књ. 4: *Рукојиси и сѣаре штампане књије*, Београд 1903.

Стојановић, Прилози ка дидлиографији сѣарих српских штампаних књија

Љубомир Стојановић, *Прилози ка дидлиографији сѣарих српских штампаних књија*, Глас СКА 66, Београд 1903, 1–24.

Стојановић, Кашалої Народне дидлиотекe

Љубомир Стојановић, *Кашалої Народне дидлиотекe у Београду*, IV, рукописи и старе штампане књиге, Београд 1903.

Стошић, О сїаром вину у новим меховима

Љиљана Стошић, *О сїаром вину у новим меховима: итрадиционално сликарсїво код Срба крајем XVII и иочейком XVIII века, у: Визанїијско наслеђе и срїска умейностї I–III. Замисљање ирошлостїи и рецейција средњеї века у срїској умейностїи XVIII–XXI века*, ур. Лидија Мереник, Владимир Симић, Игор Борозан, Београд 2016, 25–32.

Сїроїановский лицевой иодлинник

Сїроїановский лицевой иодлинник (конца XVI и начала XVII сїолейиия), Москва, 1869.

Судотин-Голубовић, Срїско рукоиисно наслеђе

Татјана Судотин-Голубовић, *Срїско рукоиисно наслеђе од 1557. иодине до средине XVII века*, Поседна издања САНУ 640, Београд 1999.

Судотин-Голубовић, Окїиоих – узор и инсїирација

Татјана Судотин-Голубовић, *Окїиоих – узор и инсїирација за средњовековне срїске химноїрафе*, Музикологија 11 (2011) 53–62.

Судотин-Голубовић, Лиїурїјски рукоииси

Татјана Судотин-Голубовић, *Лиїурїјски рукоииси*, у: *Свей срїске рукоиисне књије*, Београд 2016, 88–108.

Судотин-Голубовић, Сасїав Празничної минеја

Татјана Судотин-Голубовић, *Сасїав Празничної минеја Божидара Вуковића и њеїови рукоиисни извори*, Ricerche slavistiche. Nuova serie 3 (63) (2020) 261–278.

Судотић, Свейи Консїанїин и Јелена

Гојко Судотић, *Свейи Консїанїин и Јелена у Охриду*, Београд 1971.

Судотић, Иконоїрафија свейїоїа Саве

Гојко Судотић, *Иконоїрафија свейїоїа Саве у време иїурске власїи*, у: Сава Немањић – Свети Сава. Историја и предање, Београд 1979, 343–354.

Судотић, Преїиска молдавскої војводе Сїефана Великої

Гојко Судотић, *Преїиска молдавскої војводе Сїефана Великої и охридскої архиеїискоїа Дорїшеја: Побуде и време настїанка*, у: Зборник радова у част академику Десанки Ковачевић Којић, Бања Лука 2015, 103–134.

Судотић, Сузуки, Манасїир Свейїої Јована Преїечe

Гојко Судотић, Мићитака Сузуки, *Манасїир Свейїої Јована Преїечe у Јашуњи*, Београд 2020.

Татић-Ђурић, Леїенда о Авїару и срїски Абїар

Мирјана Татић-Ђурић, *Леїенда о Авїару и срїски Абїар*, Зборник Матице српске за ликовне уметности 29–30 (1993–1994) 251–279 (=Мирјана Татић-Ђурић, *Сїудије о Хрисїу*, Београд 2011, 45–70)

Тененти, Трїовац и банкар

Алберто Тененти, *Трїовац и банкар*, у: *Човек ренесансе*, Београд 2005, 191–221.

Тимотијевић, Традиција и барок

Мирослав Тимотијевић, *Традиција и барок (иумачење итрадиције у реформама барокне иикїиоралне иоеїиике)*, Зборник Матице српске за ликовне уметности 34–35 (2003) 201–222.

Тимотијевић, Рађање модерне ириваїностїи

Мирослав Тимотијевић, *Рађање модерне ириваїностїи: Ириваїни живоїи Срба у Хадзбуршкој монархији од краја 17. до иочейка 19. века*, Београд 2006.

Тимотијевић, Манасџир Крушедол, 1

Мирослав Тимотијевић, *Манасџир Крушедол*, Књ. 2, Београд – Нови Сад 2008.

Тимотијевић, Манасџир Крушедол, 2

Мирослав Тимотијевић, *Манасџир Крушедол*, Књ. 2, Београд – Нови Сад 2008.

Тимотијевић, Јудилеј као колективна репрезентација

Мирослав Тимотијевић, *Јудилеј као колективна репрезентација: прослава 50-годишњице Таковској устанка у Тоичигеру 1865. године*, Наслеђе IX (2008) 9–49.

Тимотијевић, Духовно ходочашће

Мирослав Тимотијевић, *Духовно ходочашће и „Описаније Јерусалима“ Христифора Цефаровића*, Зборник Народног музеја 19/2 (2010) 213–242.

Тимотијевић, Таковски устанак – Српске цвети

Мирослав Тимотијевић, *Таковски устанак – Српске цвети. О јавном заједничком сећању и заборављању у симболичној полицији званичне репрезентативне културе*, Београд 2012.

Тимотијевић, Теодор Крачун

Мирослав Тимотијевић, *Теодор Крачун*, Нови Сад 2019.

Тодић, Грачаница

Бранислав Тодић, *Грачаница. Сликарство*, Београд–Приштина 1988.

Тодић, Старо Најоричино

Бранислав Тодић, *Старо Најоричино*, Београд 1993.

Тодић, Чанак-Медић, Манасџир Дечани

Бранислав Тодић, Милка Чанак-Медић, *Манасџир Дечани*, Приштина 2005.

Томић Ђурић, Фреске Марковој манастира

Марка Томић Ђурић, *Фреске Марковој манастира*, Београд 2019.

Тријић, Улоја Одељења за археографију Народне библиотеке Србије

Владан Тријић, *Улоја Одељења за археографију Народне библиотеке Србије у проучавању средњовековној писаној наслеђа*, у: Проучавање српске рукописне књиге: Поводом пет и по деценија Одељења за археографију Народне библиотеке Србије: Каталог изложбе, Београд 2016, 17–33.

Тријић, Нови завети и хришћанско предање

Владан Тријић, *Нови завети и хришћанско предање у српским средњовековним доделама*, докторска дисертација, Филозофски факултет Университета у Београду, Београд 2016.

Трифуновић, Мољеније Теодора Љубавића

Ђорђе Трифуновић, *Мољеније Теодора Љубавића*, Зборник Музеја примењене уметности 11 (1967) 55–57.

Трифуновић, Азбучник

Ђорђе Трифуновић, *Азбучник српских средњовековних књижевних појмова*, Београд 1990.

Ђеклић, Обрезавање српских средњовековних књија

Александар Ђеклић, *Обрезавање српских средњовековних књија*, XII стручно-научни скуп Библионет 2018: Рукописна и стара штампана књига, Београд – Нови Сад 2018, 87–98.

Ђеклић, Украсни мотиви на довезима

Александар Ђеклић, *Украсни мотиви на довезима хиландарских рукописа*, Београд 2019.

Ђирковић, Срби и рани пројестанџизам

Сима Ђирковић, *Срби и рани пројестанџизам*, Зборник Матице српске за историју 36 (1987), Нови Сад: Матица српска, 7–25.

Ђирковић, Срби у средњем веку

Сима Ђирковић, *Срби у средњем веку*, Београд 1995.

Ђирковић, Ђириличко шћамјарсћиво

Сима Ђирковић, *Ђириличко шћамјарсћиво и кулћура балканских Словена*, у: Пет вјекова Октоиха, Подгорица: Одбор за обиљежавање 500 година прве штапане ћириличке књиге на словенском југу 1996, 15–32.

Ђирковић, Уходе

Сима Ђирковић, *Уходе*, у: Лексикон српског средњег века, Београд 1999, 762–763.

Ђирковић, Шћамјарсћиво

Сима Ђирковић, *Шћамјарсћиво*, у: Лексикон српског средњег века, Београд 1999, 825–827.

Ђирковић, Постћвизанћијски десћоји

Сима Ђирковић, *Постћвизанћијски десћоји*, Зборник радова Византолошког института XXXVIII (1999–2000) 395–406.

Ђирковић, Срби међу евројским народима

Сима Ђирковић, *Срби међу евројским народима*, Београд 2004.

Ђирковић, Срби међу евројским народима

Сима М. Ђирковић, *Срби међу евројским народима*, Београд 2004.

Ђоровић, Ућјецај и одношај

Владимир Ђоровић, *Ућјецај и одношај између сћарих јрчких и срћских зайиса и најћйиса*, Глас Српске краљевске академије 84 (1910) 1–60.

Убипарип, Пећојласник Ђурђа Црнојевића

Миланка Убипарип, *Пећојласник Ђурђа Црнојевића*, у: Октоих петогласник: издање Ђурђа Црнојевића, Цетиње-Београд-Дечани 2014, 21–31.

Убипарип, Тријић, Зборници јараклиса

Миланка Убипарип, Владан Тријић, *Зборници јараклиса у срћскословенској ћирадицији*, Археографски прилози 37 (2015) 89–96.

Ундольскій, Хронолојическій указашель славјано-русскихъ кнѣѣ

Вуколь М. Ундольскій, *Хронолојическій указашель славјано-русскихъ кнѣѣ церковной ћечайи сѣ 1491-јо јо 1864-ј ѣ*. Вѣйускѣ јервјј: Очеркѣ славјано-русской дибліојрафиј, Москва 1871.

Успенски, Лоски, Смисао икона

Леонид Успенски, Владимир Лоски, *Смисао икона*, Београд 2008.

Ухова, „Балканский“ сћиль

Т. Б. Ухова, *„Балканский“ сћиль в орнаментје рукојисных кнѣѣ из мастјерской Троице-Серјие-ва монастјыря*, у: Древнерусское искусство XIV–XV вв., Москва 1984, 141–151.

Фејић, Извешћјаји шћанских амбасадора

Ненад Фејић, *Извешћјаји шћанских амбасадора у Млечима о рајју Свејте лије (1537–1540)*, Историјски часопис 34 (1987), Београд: Историјски институт 1988, 87–96.

Фејић, Прилој јознавању фондова

Ненад Фејић, *Прилој јознавању фондова шћанских архива*, Архивски преглед 1–2/,1986 (1988) 154–158.

Флоренски, Иконосћас

Павле Флоренски, *Иконосћас*, Никшић 2007.

Харисијадис, Обојене графике у Октоиху њејојласнику

Мара Харисијадис, *Обојене графике у Октоиху њејојласнику Божидара Вуковића Пајријаршијске библиотеке у Београду*, Зборник Музеја примењене уметности 11 (1967) 31–34.

Хрваћанин, Ушницај Лијурјара Божидара Вуковића

Ратко Хрваћанин, *Ушницај Лијурјара Божидара Вуковића из 1519. године на штампање Виленској служебника из 1583. године*, Црквене студије 12 (2015) 123–135.

Хрваћанин, Историјско-бојословска анализа српских штампањаних лијурјара, докторска дисертација

Ратко М. Хрваћанин, *Историјско-бојословска анализа српских штампањаних лијурјара из XVI вијека, докторска дисертација*, Београд 2017.

Хрваћанин, Историјско-бојословска анализа српских штампањаних лијурјара

Ратко М. Хрваћанин, *Историјско-бојословска анализа српских штампањаних лијурјара XVI вијека*, Београд–Врњци 2017.

Хрваћанин, Лијурјара свјој Василија Великој

Ратко Хрваћанин, *Лијурјара свјој Василија Великој у Лијурјару Божидара Вуковића из 1519. године*, Црквене студије 15 (2018) 53–60.

Цветковић, У трагању за легитимитетом

Бранислав Цветковић, *У трагању за легитимитетом: идеологија и уметност нових српских династа, у: Византијско наслеђе и српска уметност I–III. Сакрална уметност српских земаља у средњем веку*, ур. Драган Војводић, Даница Поповић, Београд 2016, 411–421.

Црнојевића штампања (1994)

Црнојевића штампања и старо штампарство, Подгорица 1994.

Цибранска-Костова, Абајарџи на Филип Сјаниславов

Марияна Цибранска-Костова, *Абајарџи на Филип Сјаниславов: ој архефакта кџм езиковая ресурс*, Посвещава се на 365-та годишнина от отпечатването на Абагара, 6–23.

Цибранска-Костова, Сборникџи „Различни џојредџи“

Марияна Цибранска-Костова, *Сборникџи „Различни џојредџи“ на Јаков Крајков между Венеција и Балканије џрез XVI век*, София 2013.

Чурчић, Псалтир Божидара Вуковића

Лазар Чурчић, *Псалтир Божидара Вуковића из 1519–1520. године*, Зборник Матице српске за књижевност и језик 22/3 (1974) 463–486.

Чурчић, Псалтир из 1569. и Требник из 1570

Лазар Чурчић, *Псалтир из 1569. и Требник из 1570. Јеролима Зајуровића*, Сусрети библиотекара '84, Инђија 1985, 54–73.

Чурчић, Неки џроблеми џрештампањаних издања

Лазар Чурчић, *Неки џроблеми џрештампањаних издања Божидара и Вићенца Вуковића*, у: Штампарска и књижевна дјелатност Божидара Вуковића Подгоричанина, Титоград 1986, 181–194.

Чурчић, Саборник – Празнични минеј

Лазар Чурчић, *Саборник – Празнични минеј – Божидара Вуковића из 1536–8. на џлавој харџији*, Зборник Матице српске за славистику 41 (1991) 161–164.

Чурчић, Видови и ојранци раној словенској штампањарсџива

Лазар Чурчић, *Видови и ојранци раној словенској штампањарсџива*, у: Пет векова српског штампарства 1494–1994, Београд 1994, 9–24.

Чурчић, Српске шћамћане књије до обнове Пећке ћаћријарије

Лазар Чурчић, *Српске шћамћане књије до обнове Пећке ћаћријарије*, Зборник Матице српске за ликовне уметности 27–28 (1991–1992), Нови Сад 1994, 185–212.

Чурчић, Удео јеромонаха Макарија

Лазар Чурчић, *Удео јеромонаха Макарија у шћамћану ћейињских инкунабула*, у: Пет вјеква Октоиха, Подгорица 1996, 129–142.

Чурчић, Тићелски ћримерак Саборника

Лазар Чурчић, *Тићелски ћримерак Саборника – Минеја (ћразничноћ) – Божидара Вуковића из 1536–8.*, Годишњак Библиотеке Матице српске за 1998, Нови Сад 1999, 83–88.

Чурчић, Два ћрилоћа Јевћенија Љвовича Немировскоћ

Лазар Чурчић, *Два ћрилоћа Јевћенија Љвовича Немировскоћ о варијанћи Саборника – Минеја (ћразничноћ) – Божидара Вуковића из 1536–8.*, Годишњак Библиотеке Матице српске за 2000, Нови Сад 2001, 203–206.

Чурчић, Горажданска шћамћарија у Трћовишћу

Лазар Чурчић, *Горажданска шћамћарија у Трћовишћу у Румунији*, Горажданска штампарија 1519–1523, Београд – Источно Сарајево 2008, 335–361.

Шаффарикъ, Прећлед словенски црквених књића

Павелъ Јосифъ Шаффарикъ, *Прећлед словенски црквених књића, кое су од конца ћейињскоћ до ћочейка седамнајстоћ века у Венецији, Србци, Влашкој и Ерделю ћечайане*, МС, Србскћ Лћтописъ, VII/24, Будим 1831, 34–46.

Шаффарикъ, Прећледъ најзнајићи ћисменни сћоменника

Павелъ Јосифъ Шаффарикъ, *Прећледъ најзнајићи ћисменни сћоменника сћарији времена кодъ Србаля и дрући Юћославена*, Србскћ Лћтописъ, 68, Будим 1845, 29–96.

Шекуларац, Симћозијум о живојћу и дјелайносћи Божидара Вуковића

Божидар Шекуларац, *Симћозијум о живојћу и дјелайносћи Божидара Вуковића* Подћоричанина, Историјски записи 36/1–2 (1983) 204–205.

Шекуларац, Неке сћецифичносћи црквених ћексћова

Божидар Шекуларац, *Неке сћецифичносћи црквених ћексћова издања Божидара Вуковића*, у: Штампарска и књижевна дјелатност Божидара Вуковића Подћоричанина, Титоград 1986, 131–149.

Шекуларац, Веза између Црнојевћића и Вуковића шћамћарија

Божидар Шекуларац, *Веза између Црнојевћића и Вуковића шћамћарија*, Историјски записи 39/1–2 (1986) 117–122.

Шинер, Оћкривање умејносћи

Лари Шинер, *Оћкривање умејносћи: Кулћурна истћорија*, Нови Сад 2007.

Шкеровић, Подћорица

Никола Шкеровић, *Подћорица: Њен значај у ћрошлосћи и садашњосћи*, у: Споменица војводе Божидара Вуковића Подћоричанина, Подгорица 1939, 10–18.

Шкеровић, Значај Зеће у ћроцесу сћварања срћске државе

Никола Шкеровић, *Значај Зеће у ћроцесу сћварања срћске државе и срћске кулћуре*, у: Споменица војводе Божидара Вуковића Подћоричанина, Подгорица 1939, 62–90.

Шкорић, Још о Празничном минеју Божидара Вуковића

Катица Шкорић, *Још о Празничном минеју Божидара Вуковића*, Годишњак Библиотеке Матице српске за 1996, Нови Сад 1997, 131–137.

Шобајић, Корјенићи

Петар Шобајић, *Корјенићи*, Гласник Етнографског музеја на Цетињу 4 (1964) 103–171.

Шпадијер, Јован Рајић и Данило II

Ирена Шпадијер, *Јован Рајић и Данило II (Житијна књижевност као историјски извор)*, у: *Јован Рајић, животи и дело*, Београд 1997, 95–98.

Штампарска и књижевна дјелатност

Штампарска и књижевна дјелатност Божидара Вуковића Подјоричанина, Титоград 1986.

Шулетић, Српска црква после 1459. године

Небојша С. Шулетић, *Српска црква после 1459. године: О интeграцији српског клера у турски фискални систем*, у: *Пад Српске деспотовине 1459. године*, Београд 2011, 332–349.

Шульгина, Балкански орнаменти

Э. В. Шульгина, *Балкански орнаменти*, in: *Древнерусское искусство, Рукописная книга II*, Москва 1974, 240–264.

Щепкин, Русская палеография

Вячеслав Николаевич Щепкин, *Русская палеография*, Москва 1967.

Lilian Armstrong, The Decoration and Illustration of Venetian Incunabula

Lilian Armstrong, *The Decoration and Illustration of Venetian Incunabula*. From Hand Illumination to the Design of Woodcuts, Printing R-Evolution and Society 1450–1500. Fifty Years that Changed Europe, ed. By Cristina Dondi, Venice 2020, 773–816.

Babić, Les crois à cryptogrammes

Gordana Babić, *Les crois à cryptogrammes peintes dans les églises serbes des XIIIe et XIV siècles*, Byzance et les Slaves, Mélanges Ivan. Dujčev, Paris 1979, 1–13.

Backus, Gain, Le cardinal Guglielmo Sirleto

Irena Backus, Benoît Gain, *Le cardinal Guglielmo Sirleto (1514–1585), sa bibliothèque et ses traductions de saint Basile*, Mélanges de l'École française de Rome. Moyen-Age, Temps modernes, tome 98/2 (1986), 889–955.

Barbije, Istorija knjige

Frederik Barbije, *Istorija knjige*, Beograd 2009

Bartsokas, Early Greek printing types

Kostas Bartsokas, *Early Greek printing types*, Dissertation submitted in partial fulfillment of the requirements for the Master of Arts in Typeface Design, University of Reading 2016.

Bărbulescu, Româniî fațã de Sârbi și Bulgari

Ilie Bărbulescu, *Româniî fațã de Sârbi și Bulgari: Mai ales cu privire la Chestia Macedo-Română*, București 1905.

Bărbulescu, Relations des Roumains avec les Serbes

Ilie Bărbulescu, *Relations des Roumains avec les Serbes, les Bulgares, les Grecs et la Croatie en liaison avec la question Macédo-Roumaine*, Iași 1912.

Belting, An Image and Its Function in the Liturgy

Hans Belting, *An Image and Its Function in the Liturgy: the Man of Sorrows in Byzantium*, Dambarton Oaks Paper 34–35 (1980–1981) 1–16.

Belting, The Image and its Public

Hans Belting, *The Image and its Public in the Middle Ages: Form and Function of Early Paintings of the Passion*, New York 1990.

Belting, Slika i kult

Hans Belting, *Slika i kult. Istorija slike do epohe umetnosti*, Novi Sad 2014.

Blant, *Umetnička teorija u Italiji*

Entoni Blant, *Umetnička teorija u Italiji 1450–1600*, Beograd 2004.

Bogevska, *The Holy Trinity*

Saška Bogevska, *The Holy Trinity in the Diocese of the Archbishopric of Ohrid in the Second Half of the 13th Century*, *Patrimonium* 10 (2012) 143–177.

Bonora, *Ricerche su Francesco Sansovino*

Elena Bonora, *Ricerche su Francesco Sansovino imprenditore librario e letterato*, Venezia 1994.

Bosse, *Traité des mani res de graver*

Abraham Bosse, *Traité des mani res de graver en taille-douce sur l'airain: par le moyen des eaux-fortes & des vernis durs & mols, d'imprimer les planches, & de construire la presse*, Paris 1645.

Bourdieu, *L'illusion biographique*

Pierre Bourdieu, *L'illusion biographique*, *Actes da la recherche en sciences sociales* 62/63 (1986) 69–72.

Brigs, Berk, *Društvena istorija medija*

Asa Brigs, Piter Berk, *Društvena istorija medija od Gutenberga do interneta*, Beograd 2006.

Borović, *Bista Božidara Vukovića Podgoričanina*

Gordana Borović, *Bista Božidara Vukovića Podgoričanina*, *Zbornik: Božidar Vuković Podgoričanin*, Podgorica 2018, 49–53.

Bognolo, *El libro español en Venecia*

Anna Bognolo, *El libro español en Venecia en el siglo XVI*, *Rumbos del hispanismo en el umbral del Cincuentenario de la AIH*, edición de María Luisa Cerrón Puga, Bagatto Libri 2012, 243–258.

Burke, *The Greeks of Venice*

Ersie C. Burke, *The Greeks of Venice, 1498–1600: Immigration, Settlement, and Integration*, Turnhout 2016.

Burzan, *Okrugli sto o Božidaru Vukoviću*

Danilo Burzan, *Okrugli sto o Božidaru Vukoviću Podgoričaninu*, *Zbornik: Božidar Vuković Podgoričanin*, Podgorica 2018, 64–65.

Butsch, *Hamdbook of Renaissance Ornament*

Albert Fidelis Butsch, *Hamdbook of Renaissance Ornament*, Dover 1969.

Byrne, *Renaissance Ornament Prints and Drawings*

Janet S. Byrne, *Renaissance Ornament Prints and Drawings*, New York 1981.

Chatzidakis, *Icônes de Saint-Georges*

Manolis Chatzidakis, *Icônes de Saint-Georges des Grecs et de la collection de L'institut*, Venise 1962.

Cazacu, *Dimitrije Ljubavić*

Matei Cazacu, *Dimitrije Ljubavić (c. 1519–1564) et l'imprimerie slave dans l'Europe du Sud-est au XVIe siècle. Nouvelles contributions*, *Anuarul Institutului de Istorie A. D. Xenopol* 32 (1995), Iasi, 187–207.

Ciocan, *Politica Habsburgilor față de Transilvania*

Radica Ciocan, *Politica Habsburgilor față de Transilvania în timpul lui Carol-Quintul*, București 1945.

Ciorănescu, *Petru Rareș și politica orientala*

Alexandru Ciorănescu, *Petru Rareș și politica orientala a lui Carol Quintul*, *Analele Academiei Române, Memoriile Sectiunii Istorice* III/17 (1935–1936), București 1936, 241–256.

Cozzi, *Venecija u XV. i XVII. stoljeću*

Gaetano Cozzi, *Venecija u XV. i XVII. stoljeću*, y: Povijest Venecije II, Zagreb 2007, 19–236.

Čilikov, *Prilog proučavanju lika i djela Božidara Vukovića*

Aleksandar Čilikov, *Prilog proučavanju lika i djela Božidara Vukovića Podgoričanina i njegovih sljedbenika*, Zbornik: Božidar Vuković Podgoričanin, Podgorica 2018, 15–18.

Čoralić, *Prisutnost doseljenika sa istočnojadranske obale u Veneciji*

Lovorka Čoralić, *Prisutnost doseljenika sa istočnojadranske obale u Veneciji od XIII. do XVIII. stoljeća*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest 26 (1993) 39–78.

Čoralić, *Život i djelovanje kotorskih patricija*

Lovorka Čoralić, *Život i djelovanje kotorskih patricija u Mlecima od 16. do 18. stoljeća*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest 31 (1998) 131–140.

Čoralić, *Prisutnost i djelovanje iseljenika iz Srbije u Veneciji*

Lovorka Čoralić, *Prisutnost i djelovanje iseljenika iz Srbije u Veneciji u XV. i XVI. stoljeću*, y: Спо-меница академика Симе Ђирковића, Београд 2011, 177–194.

Čoralić, Katušić, Matasović, *Svjedočanstva uklesana u kamenu*

Lovorka Čoralić, Maja Katušić, Maja Matasović, *Svjedočanstva uklesana u kamenu - grobnice i nadgrobni natpisi Bokelja, Budvna i Barana u Mlecima i na otocima mletačke lagune (16.–19. stoljeće)*, Croatica Christiana Periodica 40/78 (2016) 105–138.

Čukić, *Nekoliko riječi o Vukovićevom zavičaju*

Slobodan Čukić, *Nekoliko riječi o Vukovićevom zavičaju*, Zbornik: Božidar Vuković Podgoričanin, Podgorica 2018, 71–78.

Ćirković, *I Serbi nel Medioevo*

Sima Ćirković, *I Serbi nel Medioevo*, Milano 1992.

Ćirković, *The Serbs*

Sima Ćirković, *The Serbs*, Blackwell Publishing 2004.

De Maria, *Becoming Venetian*

Blake De Maria, *Becoming Venetian: Immigrants and the Arts in Early Modern Venice*, New Haven 2010.

Dondi, *Printers and Guilds*

Cristina Dondi, *Printers and Guilds in Fifteenth-Century Venice*, La Bibliofilia CVI (2004) 229–265.

Dondi, *Printers, Traders, and their Confraternities*

Cristina Dondi, *Printers, Traders, and their Confraternities Fifteenth-Century Venice*, Urban Networks and the Printing Trade in Early Modern Europe (15th–18th century), London 2010, 97–108.

Dondi, “15c Booktrade”

Cristina Dondi, “15c Booktrade”. *An Evidence-Based Assessment and Visualization of the Distribution, Sale and Reception of Printed Books in the Renaissance*, *Gazete du livre medieval* 60 (2013) 83–101.

Dondi, *Printed Books of Hours*

Cristina Dondi, *Printed Books of Hours from Fifteenth-Century Italy*, Oxford 2018.

Dobrowsky, *Berichtigung einer falschen*

Josephus Dobrowsky, *Berichtigung einer falschen Angnabe des Jahres des Ortes von einem in XVten Jahrhundert in slawonischer Sprache mit cyrillischen Buchstaben gedruckten liturgischen Kirchenbuche, Oktoich gennant*, Slovanka 2, Prag 1815, 165–168.

Dobrowsky, *Institutiones linguae slavicae*

Josephus Dobrowsky, *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris*, Vindobonae 1822.

Douglas, *Venice on foot*

Hugh A. Douglas, *Venice on foot*, New York–London 1907.

Fichtenau, *Arenga*

Heinrich Fichtenau, *Arenga. Spätantike und Mittelalter im Spiegel von Urkundenformeln*, Graz 1957.

Fin, Todorović, *A true piece of cultural hybridity*

Monica Fin, Jelena Todorović, *A true piece of cultural hybridity: Ginammi's Psaltir s posledovanjem of 1638*, Црквене студије 15 (2018) 159–179.

Floristán, *El imperador y la herencia política bizantina*

José M. Floristán, *El imperador y la herencia política bizantina (1519–1558)*, y: Bizancio y la península ibérica, Madrid: CSIC Press 2004, 449–496.

Florowsky, *The function of Tradition*

Georges Florowsky, *The function of Tradition in the Ancient Church*, The Greek Orthodox Theol. Review 9 (1963) 181–200.

Follieri, *Su Alcuni libri Greci stampati a Venezia*

Enrica Follieri, *Su Alcuni libri Greci stampati a Venezia nella prima metà del cinquecento*, y: Byzantina et Italograeca. Studi di filologia e di paleografia, a cura di Augusta Acconcia Longo, Lidia Perria, Andrea Luzzi, Roma 1997, 67–110.

Fragnito, *Gugliermo Sirleto prefetto della Congregazione*

Gigliola Fragnito, Gugliermo Sirleto prefetto della Congregazione dell'indice (1571–1585), y: Il «sapiantissimo Calabro»: Guglielmo Sirleto nel V centenario della nascita (1514–2014). Problemi, ricerche, prospettive, a cura di Benedetto Clausi e Santo Lucà, Roma 2018, 45–61.

Füllenbach, *Devotio Moderna*

Elias H. Füllenbach, *Devotio Moderna*, Encyclopedia of the Bible and Its Reception, vol. 6 (2013), 716–717.

Gadamer, *Truth and Method*

Hans-Georg Gadamer, *Truth and Method*, London – New York 2006.

Gallina, *L'attività editoriale di due spagnoli a Venezia*

Annamaria Gallina, *L'attività editoriale di due spagnoli a Venezia nella prima metà del '500'*, Studi Ispanici I (1962), 69–91.

García-Bueno, *El sopista cretense Constantino Paleocapa*

Carmen García-Bueno, *El sopista cretense Constantino Paleocapa: un estado de la cuestión*, Estudios bizantinos 1 (2013) 198–218.

Gayangos, *Calendar of Letters, 5/1*

Pascual de Gayangos, *Calendar of Letters, Despatches, and State Papers Relating to the Negotiations Between England and Spain Preserved in the Archives at Simancas and Elsewhere 5/1*, London 1886.

Gayangos, *Calendar of Letters, 6/1*

Pascual de Gayangos, *Calendar of Letters, Despatches, and State Papers Relating to the Negotiations Between England and Spain Preserved in the Archives at Simancas and Elsewhere 6/1*, London 1890.

Gleason, *Confronting New Realities*

Elisabeth G. Gleason, *Confronting New Realities: Venice and the Peace of Bologna, 1530*, y: Venice Reconsidered: The History and Civilization of an Italian City-State, 1297–1797, Baltimore 2000, 168–184.

Göllner, *Turcica*

Carl Göllner, *Turcica*, III. Band, *Die Türkenfrage in der öffentlichen Meinung Europas im 16. Jahrhundert*, București–Baden-Baden 1978, 114.

Goldstein, *Print Culture in Early Modern France*

Carl Goldstein, *Print Culture in Early Modern France: Abraham Bosse and the Purposes of Print*, Cambridge 2012.

Grendler, *Form and Function*

Paul F. Grendler, *Form and Function in Italian Renaissance Popular Books*, *Renaissance Quarterly* 46/3 (1993) 451–485.

Hassiotis, *George Heracleus Basilicos*

Ioannis Hassiotis, *George Heracleus Basilicos, a Greek Pretender to a Balkan Principality*, *Балканика* 13–14 (1982–1983), Београд: Балканолошки институт 1983, 85–96.

Rodríguez, Izaga, *Catálogo de los documentos del archivo de Lope de Soria*

Eduardo Ibarra y Rodríguez, Guillermo Arsenio de Izaga, *Catálogo de los documentos del archivo de Lope de Soria, embajador del emperador Carlos V*, *Boletín de la Real Academia de la Historia* 98 (1931) 363–416.

Infelise, *Gabiano, Baldassarre da*

Mario Infelise, *Gabiano, Baldassarre da*, *Dizionario Biografico degli Italiani*, 51, Roma 1998 (https://www.treccani.it/enciclopedia/baldassarre-da-gabiano_%28Dizionario-Biografico%29/)

Ionescu, *Introducerea artei tipografice*

G. Ionescu, *Introducerea artei tipografice în România*, *Almanach tipografic* 1 (1897), Bucuresti, 77–86.

Iorga, *Relations hispano-roumaines*

Nicolae Iorga, *Relations hispano-roumaines au XVI-e siècle*, *Revue historique du sud-est européen* 17/7–9 (1940), Bucarest: Institut d'études sur le sud-est européen, 230–236.

Izmirlieva, *All the Names of the Lord*

Valentina Izmirlieva, *All the Names of the Lord. Lists, Mysticism, and Magic*, Chicago–London 2008.

Jačov, *La Santa Sede ed il Patriarcato di Peć*

Marko Jačov, *La Santa Sede ed il Patriarcato di Peć dal 1557 al 1699*, *Studia Borromatica* 5, Milano 1991, 141–159.

Jovanović B., *Tradicija dukljanskog knjigoljublja*

Borislav Jovanović, *Tradicija dukljanskog knjigoljublja*, *Zbornik: Božidar Vuković Podgoričanin*, Podgorica 2018, 121–123.

Jovanović S., *Kontaminacija prošlosti*

Slobodan Jovanović, *Kontaminacija prošlosti – Božidar Vuković Podgoričanin*, *Zbornik: Božidar Vuković Podgoričanin*, Podgorica 2018, 87–96.

Jovanović V., *Ohridska arhiepiskopija*

Vladimir Jovanović, *Ohridska arhiepiskopija i Božidar Vuković Podgoričanin*, *Zbornik: Božidar Vuković Podgoričanin*, Podgorica 2018, 43–48.

Kaliopi-Phaidra, *Sketchbooks and Sketches*

Kalafatis, Kaliopi-Phaidra, *Sketchbooks and Sketches in the Post-Byzantine Period*, *ЗМСЛВ* 22–23 (2003), 143–148.

Kantorowicz, *Pro Patria Mori*

Ernst H. Kantorowicz, *Pro Patria Mori in Medieval Political Thought*, *American Historical Review*, 56/3 (1951) 472–492.

Kastratović, Štampar Božidar Vuković

Gojko Kastratović, *Štampar Božidar Vuković*, Zbornik: Božidar Vuković Podgoričanin, Podgorica 2018, 137–138.

Kern, Božidar Vuković Podgoričanin

Ivan Kern, *Božidar Vuković Podgoričanin, dukljanski ambasador*, Zbornik: Božidar Vuković Podgoričanin, Podgorica 2018, 124–129.

Klajn, Mali leksikon štamparstva i grafike

Heojo Klajn, *Mali leksikon štamparstva i grafike*, Beograd 1979.

(Kopitar), Ueber Wuk's serbisches Wörterbuch

K. (Jernej Kopitar), *Ueber Wuk's serbisches Wörterbuch, und - ob der Haupt-Grundsatz aller Literatur, die Muttersprache, blos bey Serben (und Neugriechen) nicht gelten soll*, Jahrbücher der Literatur, Bd. 4, Anzeige-Blat für Wissenschaft und Kunst, Wien 1818, 45–59.

Kostić, Krilatidi

Vasko Kostić, *Krilatidi sa posebnim osvrtom na njihov kult u Boki Kotorskoj*, Rad XXXVII. kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije, Zagreb 1990, 504.

Kukuljević-Sakcinski, Ilirske porodice u mletačkom plemstvu

Ivan Kukuljević-Sakcinski, *Ilirske porodice u mletačkom plemstvu*, Arkiv za pověstnicu jugoslavensku 1 (1851) 38–54.

Kukuljević-Sakcinski, Tiskari jugoslavenski

Ivan Kukuljević-Sakcinski, *Tiskari jugoslavenski XV. i XVI. vjeka*, Arkiv za pověstnicu jugoslavensku 1 (1851) 121–155.

Lauer, Invention in Rhetoric and Composition

Janice M. Lauer, *Invention in Rhetoric and Composition*, Parlor Press 2004.

Layton, The First Printed Greek Book

Evro Layton, *The First Printed Greek Book*, Journal of the Hellenic Diaspora 5 (1979) 63–79.

Layton, The sixteenth century Greek book

Evro Layton, *The sixteenth century Greek book in Italy: Printers and Publishers for the Greek world*, Venice 1994.

Layton, The History of a Sixteenth-Century Greek Type

Evro Layton, *The History of a Sixteenth-Century Greek Type Revised*, The Historical Review 1 (2004) 35–50.

Leontakianakou, Western Elements in Icon Painting

Irene Leontakianakou, *Western Elements in Icon Painting in Regions Under Venetian Rule and the Early Work of Theotokopoulos*, in: Perceptions of El Greco in 2014, Edited by: Nicos Hadjinicolaou, Panayotis K. Ioannou, Athens 2019, 29–47.

Liorente, Un embajador de Carlos V en Italia: don Lope de Soria

Henar Pizzaro Liorente, *Un embajador de Carlos V en Italia: don Lope de Soria (1528–1532)*. y: *Carlos V y la quiebra del humanismo político en Europa 1530–1558*, vol. 4. Madrid 119–155.

Lazić, Venice and Editions of Early Serbian Printed Books

Miroslav Lazić, *Venice and Editions of Early Serbian Printed Books*, Thesaurismata 48 (2018) 161–192.

Lazić, Between Imaginary and a Historical Figure

Miroslav Lazić, *Between Imaginary and a Historical Figure: Božidar Vuković's Identity*, Ricerche slavistiche. Nuova serie 3 (2020) 141–156.

- Litričin, *Dubrovnik u vreme rata prve Svete lige***
 Jovan Litričin, *Dubrovnik u vreme rata prve Svete lige (1538–1540)*, Vojnoistorijski glasnik 26/3 (1975), Beograd 83–129.
- Lowry, *Svijet Aldusa Manutiusa***
 Martin Lowry, *Svijet Aldusa Manutiusa: Preduzetništvo i učenjaštvo u renesansnoj Veneciji*, Zagreb 2004.
- Ljubić, *Ogledalo književne poviesti***
 Šime Ljubić, *Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske na podučavanje mladeži*, knj. 1, Rijeka 1864.
- Madaro, *Un testo liturgico greco-slavo***
 Nicola Madaro, *Un testo liturgico greco-slavo di Božidar Vuković (1536)*, Црквене студије 15 (2018) 61–74.
- Mance, *Zercalo naroda: Ivan Kukuljević Sakcinski***
 Ivana Mance, *Zercalo naroda: Ivan Kukuljević Sakcinski: povijest umjetnosti i politika*, Zagreb 2012.
- Marković, *Benediktinska opatija sv. Marije Ratačke***
 Savo Marković, *Benediktinska opatija sv. Marije Ratačke kod Bara Acta diplomatica et iuridica*, CCP 53 (2004) 181–251.
- Marković, *Damian di Santa Maria***
 Savo Marković, *Damian di Santa Marija renesansni štampar iz Spiča*, Matica 39 (2009) 143–158.
- Martin, *The Venetian Territorial State***
 John Jeffries Martin, *The Venetian Territorial State: Constructing Boundaries in the Shadow of Spain*, y: Spain in Italy: Politics, Society, and Religion 1500–1700, Leiden-Boston 2007, 227–248.
- Martín, *Las aldeas griegas de Diego Hurtado de Mendoza***
 Inmaculada Pérez Martín, *Las aldeas griegas de Diego Hurtado de Mendoza*, Aldo Mamuzio en la España del Renacimiento, Nueva Roma 50, yp. Benito Rial Costas, Madrid 2019, 241–268.
- Maxim, *Les relations des pays roumains***
 Mihai Maxim, *Les relations des pays roumains avec l'archevêché d'Ohrid à la lumière de documents turcs inédits*, Revue des études sud-est européennes 19/4 (1981) 653–671.
- Medaković, *Über die Künstlerische***
 Dejan Medaković, *Über die Künstlerische Ausstattung der serbischen gedruckten Bücher des XV. bis XVII. Jahrhunderts*, Gutenberg Jahrbuch 31, Mainz 1956, 145–156.
- Medaković, *Die venezianische Graphik***
 Dejan Medaković, *Die venezianische Graphik des späten 15. Jahrhunderts und deren Nachhall im serbischen Buchdruck*, Südost Forschungen, München. 17. (1958) 101–109.
- Medaković, *Presentation graphique***
 Dejan Medaković, *Presentation graphique des livres serbes imprimés du XVe au XVIIe siècle*, Bulletin de l'Academie serbe des sciences, 24/7, Belgrad 1959, 49–58.
- Medaković, *Eine unbekannte Variante***
 Dejan Medaković, *Eine unbekannte Variante eines serbischen "Oktoechos" aus dem Jahre 1537*, Gutenberg Jahrbuch 36, Mainz 1961, 129–135.
- Medaković, *Stari srpski drvorez***
 Dejan Medaković, *Stari srpski drvorez*, Beograd 1964.
- Medaković, *Die italo-kretische malerei***
 Dejan Medaković, *Die italo-kretische malerei und die serbische graphik des 16. jhs*, y: Actes du XIIe Congrès International d'études byzantines, T. 3, Beograd 1964, 251–255.

Mekluan, *Gutenbergova galaksija*

Maršal Mekluan, *Gutenbergova galaksija. Nastajanje tipografskog čoveka*, Beograd 1973.

Milošević, *Neki plodovi arhivskog istraživanja*

Miloš Milošević, *Neki plodovi arhivskog istraživanja starog štamparstva*, Arhivski zapisi 1/2 (1994) 85–97 (Milošević 1995: Miloš Milošević, *Neki plodovi arhivskog istraživanja starog štamparstva*, y: Zbornik povodom pola milenijuma crnogorskog štamparstva, Cetinje 1995, 53–62).

Miljić, *Božidar i Vićenco Vuković*

Marijan Mašo Miljić, *Božidar i Vićenco Vuković u retrospektivnoj crnogorskoj bibliografiji (1494–1994)*, Zbornik: Božidar Vuković Podgoričanin, Podgorica 2018, 99–120.

Milošević, *Pomorski trgovci*

Miloš Milošević, *Pomorski trgovci, ratnici i mecene: Studije o Boki Kotorskoj XV–XIX stoljeća*, Beograd-Podgorica 2003.

Mitric, *The First Slavonic Book*

Olimpia Mitric, *The First Slavonic Book Printed by Božidar Vuković in Venice from the Collections of the Dragomirna Monastery (Bukovina, Romania)*, The Slavonic and East European Review 90/3 (2012) 482–488.

Momirović, *Stari rukopisi i štampane knjige*

Petar Momirović, *Stari rukopisi i štampane knjige u Čajniču*, Naše starine 3, Sarajevo 1956, 173–177.

Montecchi, *Il libro nel Rinascimento*

Giorgio Montecchi, *Il libro nel Rinascimento*, Milano 1994.

Nemirovskij, *Gesamtkatalog der Frühdrucke, Bd. 2*

Evgenij L. Nemirovskij, *Gesamtkatalog der Frühdrucke in kyrillischer Schrift, Bd. 2: Die Druckerei des Makarije in der Walachei und von Giorgio Rusconi in Venedig*, Baden-Baden 1997.

Nemirovskij, *Gesamtkatalog der Frühdrucke, Bd. 4*

Evgenij L. Nemirovskij, *Gesamtkatalog der Frühdrucke in kyrillischer Schrift, Bd. 4: Die Druckerei von Božidar Goraždanin in Goražde und Venedig; Die erste Druckerei von Božidar Vuković in Venedig*, Baden-Baden 2001.

Nemirovskij, *Gesamtkatalog der Frühdrucke, Bd. 6*

Evgenij L. Nemirovskij, *Gesamtkatalog der Frühdrucke in kyrillischer Schrift, Bd. 6: Die zweite Druckerei von Božidar Vuković in Venedig*, Baden-Baden 2003.

Nicolescu, *Princesses Serbes sur le trône des Principautes Roumanies*

Corina Nicolescu, *Princesses Serbes sur le trône des Principautes Roumanies*, Зборник за ликовне уметности 5 (1969), Нови Сад 95–117.

Novaković, *Stara štampanja za Bugare*

Stojan Novaković, *Stara štampanja za Bugare*, Rad JAZU 37 (1876) 29–32.

Nuovo, *A Lost Arabic Koran*

Angela Nuovo, *A Lost Arabic Koran Rediscovered*, The Library, Sixth Series XII/4 (1990) 273–292.

Nuovo, *I libri di battaglia*

Angela Nuovo, *I libri di battaglia: Commercio e circolazione tra Quattro e Cinquecento*, y: Boiardo, Ariosto e i libri di battaglia: Atti del convegno Scandiano-Reggio Emilia-Bologna 3–6 ottobre 2005, ed. Andrea Canova and Paola Vecchi Galli (Novara: Interlinea, 2007), 341–359.

Nuovo, *Ruscelli e il sistema dei privilegi a Venezia*

Angela Nuovo, *Ruscelli e il sistema dei privilegi a Venezia*, y: Girolamo Ruscelli. Dall'accademia alla corte alla tipografia. Atti del Convegno internazionale di studi (Viterbo, 6–8 ottobre 2011), edited by Paolo Marini and Paolo Procaccioli, Manziana (Rome) 2012, 193–213.

Nuovo, *La scoperta del Corano arabo*

Angela Nuovo, *La scoperta del Corano arabo, ventisei anni dopo: un riesame*, Nuovi annali della Scuola special per archivisti e bibliotecari 27 (2013) 9–23.

Nuovo, *The Book Trade*

Angela Nuovo, *The Book Trade in the Italian Renaissance*, Leiden-Boston 2013.

Nuovo, *Una lettera di Michele Tramezino*

Angela Nuovo, *Una lettera di Michele Tramezino a Giovanni Bartolomeo Gabiano (1522)*, La Bibliofilia: Rivista di storia del libro e di bibliografia, CXV/1 (2013), Firenze, 147–156.

Nuovo, *Paganini, Paganino*

Angela Nuovo, Paganini, Paganino, Dizionario Biografico degli Italiani, 80, Roma 2014 ([https://www.treccani.it/enciclopedia/paganino-paganini_\(Dizionario-Biografico\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/paganino-paganini_(Dizionario-Biografico)))

Olocco, *The Archival Evidance of Type-Making*

Riccardo Olocco, *The Archival Evidance of Type-Making in 15th-Century Italy*, La Bibliofilia CXIX/1 (2017), 33–79.

Olocco, *A New Method of Analysyng Printed Type*

Riccardo Olocco, *A New Method of Analysyng Printed Type: the Case of 15th-Century Venetian Romans*, University of Reading: Department of Typography & Graphic Communication, July 2019.

Panofski, *Imago Pietatis*

Erwin Panofski, *Imago Pietatis. Ein Beitrag zur Typengeschichte des „Schmerzensmanns“ und der „Maria Mediatrix“*, y: Festschrift für Max J. Friedländer zum 60. Geburtstage, Leipzig 1927, 261–308.

Parry, *Ayās Pasha*

V. J. Parry, *Ayās Pasha*, The Encyclopedia of Islam, volume I (A–B), Leiden E. J. Brill 1986, 779–780.

Pektaş, *The Beginnings of Printing in the Ottoman Capital*

Nil Pektaş, *The Beginnings of Printing in the Ottoman Capital: Book Production and Circulation in Early Modern Istanbul*, Osmanlı Bilimi Araştırmaları, XVI/2 (2015): 3–32.

Pelusi, *La Stampa in caratteri glagolitici e cirillici*

Simonetta Pelusi, *La Stampa in caratteri glagolitici e cirillici*, y: Armeni, ebrei, greci stampatori a Venezia, Venezia 1989, 101–113.

Pelusi, *Il libro liturgico veneziano per serbi*

Simonetta Pelusi, *Il libro liturgico veneziano per serbi e croati fra Quattro e Cinquecento*, y: Le civiltà del libro e la stampa a Venezia: Testi sacri ebraici, cristiani, islamici dal Quattrocento al Settecento, Padova 2000, 43–52.

Pelusi, *Lingue, nazioni e popoli slavi*

Simonetta Pelusi, *Lingue, nazioni e popoli slavi del Sud nel paratesto del libro veneziano del Settecento*, y: Custodi della tradizione e avanguardie del nuovo sulle sponde dell'Adriatico: Libri e biblioteche, collezionismo, scambi culturali e scientifici, scritture di viaggio fra Quattrocento e Novecento, Bologna 2006, 173–187.

Pelusi, “*Quel libro ... che vale un tesoro*”

Simonetta Pelusi, “*Quel libro ... che vale un tesoro*”: *La circolazione dei manoscritti slavi a Venezia: dalle biblioteche religiose alla Pubblica Libreria*, y: Venecija i slovenske književnosti, Beograd 2011, 113–149.

Pelusi, *Dal libro a stampa al manoscritto*

Simonetta Pelusi, *Dal libro a stampa al manoscritto: I frammenti slavi della Biblioteca Nazionale Marciana di Venezia*, y: Studi cirillometodiani: Nel 1150° anniversario della missione tra gli Slavi dei santi Cirillo e Metodio, Milano-Roma 2015, 255–295.

Pelusi, *Edizioni in cirillico*

Simonetta Pelusi, *Edizioni in cirillico dei secoli XVI e XVII in Biblioteca Nazionale Marciana*, Црквене студије 15 (2018) 117–158.

Perović, *Čežnja za domovinom*

Sreten Perović, *Čežnja za domovinom*, Zbornik: Božidar Vuković Podgoričanin, Podgorica 2018, 57–63.

Petković, *Greek Influence on Illustrations*

Sreten Petković, *Greek Influence on Illustrations in Serbian Books Printed in Venice in the 16th Century*, *Metabyzantina Xaraktika* (1995) 11–20.

Petković, *Cretan influence on the Serbian paintings*

Sreten Petković, *Cretan influence on the Serbian paintings and woodcuts of the 16th and 17th centuries*, in: Miltos Garidis (1926–1996): *aphierōma*, Iōannina 2003, 565–580.

Perović M. A., *Crnogorski štampar Božidar Vuković*

Milenko A. Perović, *Crnogorski štampar Božidar Vuković*, Zbornik: Božidar Vuković Podgoričanin, Podgorica 2018, 139–140.

Ploumidis, *Stampando greco a Venezia*

Georgios Ploumidis, *Stampando greco a Venezia*, Црквене студије 15 (2018) 105–216.

Pippidi, *Les pays danubiens et Lépante*

Andrei Pippidi, *Les pays danubiens et Lépante*, y: *Il Mediterraneo nella seconda metà del 500 alla luce di Lepanto*, Firenze 1974, 289–323.

Pippidi, *Fables, bagatelles et impertinences*

Andrei Pippidi, *Fables, bagatelles et impertinences: Autour de certaines généalogies Byzantines des XVIe–XVIIIe siècles*, y: *Études byzantines et post-byzantines 1*, Bucarest 1979, 269–305.

Pippidi, *Hommes et idées du*

Andrei Pippidi, *Hommes et idées du sud-est européen à l'aube de l'age moderne*, Bucarest-Paris 1980.

Pippidi, *Tradiția politică bizantină (1983)*

Andrei Pippidi, *Tradiția politică bizantină în Țările Române în secolele XVI–XVIII*, București 1983.

Pippidi, *L'Ordre Constantinien et les généalogies byzantines*

Andrei Pippidi, *L'Ordre Constantinien et les généalogies byzantines*, *Études byzantines et post-byzantines 3* (1997) 199–226.

Pippidi, *Tradiția politică bizantină (2001)*

Andrei Pippidi, *Tradiția politică bizantină în Țările Române în secolele XVI–XVIII*, București 2001².

Post, *The Modern Devotion*

R. R. (Regnerus Richardus) Post, *The Modern Devotion: Confrontation with Reformation and Humanism*, Leiden, Brill 1968.

Radojević, *Primjeri prisvajanja crnogorskih štampara*

Danilo Radojević, *Primjeri prisvajanja crnogorskih štampara*, Zbornik: Božidar Vuković Podgoričanin, Podgorica 2018, 11–14.

Radojičić, *Die ersten serbischen Druckerei*

Đorđe Sp. Radojičić, *Die ersten serbischen Druckerei*, *Gutenberg Jahrbuch 15*, Mainz 1940, 248–254.

Radojičić, *Srpsko-rumunski odnosi*

Đorđe Sp. Radojičić, *Srpsko-rumunski odnosi XIV–XVII veka*, *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, 1 (1956) 13–29.

Rašović, Božidar Vuković Podgoričanin

Dragoljub Drago Rašović, *Božidar Vuković Podgoričanin*, Zbornik: Božidar Vuković Podgoričanin, Podgorica 2018, 82–83.

Rensselaer, Ut Pictura Poesis

Lee W. Rensselaer, *Ut Pictura Poesis: The Humanistic Theory of Painting*, *The Art Bulletin* 22/4 (1940) 197–269.

Samardžić, Karlo V (2001)

Nikola Samardžić, *Karlo V*, Beograd 2001.

Samardžić, Karlo V(2005)

Nikola Samardžić, *Karlo V*, Beograd 2005².

Schaffarik, Geschichte der slawischen sprache

Paul Joseph Schaffarik, *Geschichte der slawischen sprache und literatur nach allen mundarten*, Ofen 1826.

Schaffarik, Uebersicht der slowenischen Kirchenbücher

Paul Joseph Schaffarik, *Uebersicht der slowenischen Kirchenbücher, welche vom Ende des funfzehnten bis zum Anfange des siebzehnten Jahrhunderts in Venedig, Serbien, Walachien und Siebenbürgen in Druck erchiene sind*, *Jahrbücher der Literatur*, Bd. 48, *Anzeige-Blat für Wissenschaft und Kunst*, Wien 1829, 1–35.

Schaffarik, Serbische Lesekörner

Paul Joseph Schaffarik, *Serbische Lesekörner, oder historisch-kritische beleuchtung der serbischen mundart*, Pesth 1833.

Stantchev, L'Abagar di Filip Stanislavov

Krassimir Stantchev, *L'Abagar di Filip Stanislavov (Roma, 1651) e le edizioni veneziane dei Vuković e di Jakov Krajkov*, *Ricerche slavistiche*. Nuova serie 3 (2020) 249–260.

Schröder, Repertorio genealogico

Francesco Schröder, *Repertorio genealogico delle famiglie confermate nobili e dei titolati nobili esistenti nelle provincie venete*, vol. 2, Venezia 1831.

Stipčević, Circolazione dei libri

Aleksandar Stipčević, *Circolazione dei libri tra le Marche e la Dalmazia nel '500 e '600*, y: *Marche e Dalmazia tra umanesimo e barocco*, Reggio Emilia 1993, 197–203.

Stipišić, Pomoćne povijesne znanosti

Jakov Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi. Latinska paleografija, opća diplomatika, kronologija*, Zagreb 1972.

Šafařík, Slowanský národopis

Pawel Josef Šafařík, *Slowanský národopis*, Praha 1842.

Šafařík, O Staroslowanských

Pawel Josef Šafařík, *O Staroslowanských, gmenowitě cyrillských tiskárnách w gihoslowanských zemjeh a kraginách přjležjcjch, totiž w Srbsku, Bosně, Hefcegowině, Černéhoře, Benátkách, Walachii a Sedmihradsku, we stoletj XV, XVI a XVII*, *Časopis Českého museum*, 16, Praha 1842, 93–107.

Šafařík, Geschichte der südslawischen literatur

Paul Josef Šafařík, *Geschichte der südslawischen literatur. III. Das serbische schriftthum: Geschichte der serbischen literatur*, Prag 1865.

Šekularac, Veza između Crnojevića štamparije i Vukovića štamparije

Božidar Šekularac, *Veza između Crnojevića štamparije i Vukovića štamparije*, Zbornik: Božidar Vuković Podgoričanin, Podgorica 2018, 6–10.

Špadijer, Jubileji kao podsjetnik o zabludama

Marko Špadijer, *Jubileji kao podsjetnik o zabludama (na marginama proslave 400. i 500. godišnjice Crnojevića štamparije)*, y: Zbornik povodom pola milenijuma crnogorskog štamparstva, Cetinje 1995, 5–24.

Štedimlija, Crvena Hrvatska

Savić Marković Štedimlija, *Crvena Hrvatska*, Zagreb 1937.

Štedimlija, Crnogorske štamparije u petnaestom vijeku

Savić Marković Štedimlija, *Crnogorske štamparije u petnaestom vijeku: Fragment iz kulturne povijesti Crne Gore*, Zagreb 1938.

Štedimlija, Božidar Vuković i mletački štampari

Savić Marković Štedimlija, *Božidar Vuković i mletački štampari u XVI vijeku*, Zagreb 1939.

Strezova, Relation of Image to its Prototype

Anita Strezova, *Relation of Image to its Prototype in Byzantine Iconophile Theology*, *Byzantinoslavica* 1–2 (2008) 87–106.

Tinto, Per una storia della tipografia

Alberto Tinto, *Per una storia della tipografia orientale a Roma nell'eta della Controriforma*, *Accademie e Biblioteche d'Italia* 41/4–5 (1973), Roma: Palombi, 280–303.

The Sacred Image

The Sacred Image East and West, Ed. by Robert Ousterhout, Leslie Brubaker, University of Illinois Press, Urbana, Chicago 1995.

Thomaidis, Greek Icons in Venice

Danai Thomaidis, *Greek Icons in Venice and their Impact on Venetian Identity*, *Diogenes* 6 (2017) 1–12.

Ubiparip, One Common Literary Phenomenon

Milanka Ubiparip, *One Common Literary Phenomenon in Serbian and Bulgarian Medieval Literature, Proceedings of the Final Conference of Embark Project*, Institute for Bulgarian Language – BAS, 2012, 53–61.

Vervliet, Vine Leaf Ornaments

Hendrik D. L. Vervliet, *Vine Leaf Ornaments in Renaissance Typography: A Survey*, Brill 2012.

Viroli, For Love of Country

Maurizio Viroli, *For Love of Country. An Essay of Patriotism and Nationalism*, Oxford 2003.

Vlassi, “Elenco dei nazionali”

Despina Er. Vlassi, “*Elenco dei nazionali*”. *Un vademecum della storia della confraternita Greca di Venezia (secoli XV–XIX)*, 393–438.

Voulgaropoulou, From Domestic Devotion to the Church Altar

Margarita Voulgaropoulou, *From Domestic Devotion to the Church Altar: Venerating Icons in the Late Medieval and Early Modern Adriatic*, *Religions* 10 (2019) 23–73

Voulgaropoulou, Transcending Borders

Margarita Voulgaropoulou, *Transcending Borders, Transforming Identities: Travelling Icon and Icon Painters in the Adriatic Region*, *Re Bus*, Ussue 9 (2020) 23–73.

Vocotopoulos, A propos de l'influence

Panayotis L. Vocotopoulos, *A propos de l'influence de la peinture crétoise sur la gravure serbe du 16e siècle*, *Balkan Studies*, Thessalonike, 24/2, (1983) 675–680.

Vojinović, *Kontroverze jubileja*

Vladimir Vojinović, *Kontroverze jubileja, ili kako je obilježena 400-godišnjica smrti Božidara Vukovića Podgoričanina*, Zbornik: Božidar Vuković Podgoričanin, Podgorica 2018, 84–86.

Vuković, *Istorijski kontekst grandiozne ličnosti*

Vanja Vešović Vuković, *Istorijski kontekst grandiozne ličnosti vojvode Božidara Vukovića Podgoričanina*, Zbornik: Božidar Vuković Podgoričanin, Podgorica 2018, 79–81.

Vučinić, *Fenomen knjige*

Stevo Vučinić, *Fenomen knjige u povijesti Crne Gore*, Zbornik: Božidar Vuković Podgoričanin, Podgorica 2018, 66–70.

Vujović, *Mjesto Božidara Vukovića u crnogorskoj filologiji*

Novica Vujović, *Mjesto Božidara Vukovića u crnogorskoj filologiji*, Zbornik: Božidar Vuković Podgoričanin, Podgorica 2018, 130–133.

Weitzmann, *Illustrations to the Lives of the Five Martyrs of Sebaste*

Kurt Weitzmann, *Illustrations to the Lives of the Five Martyrs of Sebaste*, *Dumbarton Oaks Papers* 33 (1979) 95–112

Witcombe, *Copyright in the Renaissance Prints*

Christopher L. C. E. Witcombe, *Copyright in the Renaissance Prints and the Privilegio in Sixteenth-Century Venice and Rome*, Leiden 2004.

Zbornik: *Božidar Vuković Podgoričanin*

Zbornik: *Božidar Vuković Podgoričanin*, Podgorica 2018.

Zbornik povodom pola milenijuma 1995: Zbornik povodom pola milenijuma crnogorskog štamparstva, Cetinje 1995.

Živković, *Clothing as a Symbol of Charity*

Valentina Živković, *Clothing as a Symbol of Charity and Soul Salvation in Late Medieval Kotor (Cattaro)*, *Balcanica XXXIX* (2009) 103–114.

Živković, *Medieval Concerns for Soul Salvation*

Valentina Živković, *Medieval Concerns for Soul Salvation Testamentary Bequests to the Franciscan Order in Kotor (Cattaro)*, *Balcanica XLIII* (2012) 67–80.

Živković, *Tota depicta picturis grecis*

Valentina Živković, *Tota depicta picturis grecis. The style and iconography of religious painting in medieval Kotor (Montenegro)*, *Il Capitale culturale. Studies on the Value of Cultura; Heritage* 10 (2014) 65–89.

Živković, *The Deathbed Experience*

Valentina Živković, *The Deathbed Experience – Icon as Mental Images. Preparations for a good Death in Late Medieval Kotor (Montenegro)*, *Icon* 9 (2016) 221–230.

Λιάτα, *Μνείες θανάτων Ελλήνων της Βενετίας*

Ευτυχία Δ. Λιάτα, *Μνείες θανάτων Ελλήνων της Βενετίας από τα ταμιακά βιβλία της Ελληνικής Αδελφότητας των ετών 1536–1576*, *Θησαυρίσματα / Thesaurismata* 11 (1974) 191–239.

Λιάτα, *Ιερείς των Ελλήνων της Βενετίας*

Ευτυχία Δ. Λιάτα, *Ιερείς των Ελλήνων της Βενετίας από 1412–1558 (κατάλογος και έγγραφα)*, *Θησαυρίσματα / Thesaurismata* 13 (1976) 85–110.

Μαυροειδή-Πλουμίδα, *Οι πρώτοι πρόεδροι της Ελληνικής*

Φανή Μαυροειδή-Πλουμίδα, *Οι πρώτοι πρόεδροι της Ελληνικής Αδελφότητας Βενετίας (1498–1558)*, *Θησαυρίσματα / Thesaurismata* 7, Venezia 1970, 172–181.

Πάρδος, Αλφαβητικός κατάλογος των πρώτων μελών (1979)

Αντώνης Πάρδος, *Αλφαβητικός κατάλογος των πρώτων μελών της Ελληνικής Αδελφότητας Βενετίας από το κατάστιχο 129 (1498–1530): Α΄. Άντρες, Θησαυρίσματα / Thesaurismata 16* (1979) 294–386.

Πάρδος, Αλφαβητικός κατάλογος των πρώτων μελών (1980)

Αντώνης Πάρδος, *Αλφαβητικός κατάλογος των πρώτων μελών της Ελληνικής Αδελφότητας Βενετίας από το κατάστιχο 129 (1498–1530): Β΄. Γυναίκες, Θησαυρίσματα / Thesaurismata 17* (1980) 149–205.

Πάρδος, Κωνσταντίνος Παλαιοκαπας

Αντώνης Πάρδος, Κωνσταντίνος Παλαιοκαπας, ο πρωτος επιμελητησ των εκδοσεων κουναδη. Ή διαθήκη του καί τά ορθόδοξα λειτουργικά βιβλία (1521), ΡΟΔΩΝΙΑ (1994) 425–435.

БИОГРАФИЈА АУТОРА

Мирослав (Андреја) Лазић рођен је у Пожаревцу 1973. године. Студије историје уметности уписао је 1995. године на Одељењу за историју уметности Филозофског факултета Универзитета у Београду. Основне студије завршио је 2003. године одбраном дипломског рада на тему *Манастир Вийовница у XIX веку*. Године 2006, уписао је мастер студије на Одељењу за историју уметности Филозофског факултета Универзитета у Београду, а наредне године је на Катедри за историју уметности новог века одбранио мастер рад на тему *Црква Свѣтих арханђела Михаила и Гаврила у Пожаревцу*. Године 2013, уписао је докторске академске студије историје уметности на Одељењу за историју уметности Филозофског факултета Универзитета у Београду.

Од 2008. до 2009. године био је запослен у Галерији Матице српске у Новом Саду, где је стекао звање кустоса. Од октобра 2012. године запослен је у Одељењу за археографију Народне библиотеке Србије, где се бави проучавањем старих ћирилских књига, штампаних на српскословенском језику у периоду од 1494. до 1638. године.

Поред приређивања девет књига, објавио је и већи број студија у домаћим и иностраним научним часописима, као и у тематским зборницима.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора Мирослав А. Лазић

Број индекса 61120008

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Издавачка делатност Божидара и Вићенца Вуковића у Венецији (1519–1561)

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, 31. 5. 2021

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Мирослав А. Лазић

Број индекса 61120008

Студијски програм Докторске студије историје уметности (2009)

Наслов рада Издавачка делатност Божидара и Вићенца Вуковића у Венецији (1519–1561)

Ментор проф. др Зоран Ракић

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањивања у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, 31. 5. 2021.

_____

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Издавачка делатност Божидара и Вићенца Вуковића у Венецији (1519–1561)

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)

2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)

3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)

4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)

5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)

6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.

Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, 31. 5. 2021.

---

1. **Ауторство.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.